ISSN 2304-5809

Молодий вчений

8 (35) 2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 8 (35) серпень, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Adamczyk Arkadiusz – доктор габілітований політології (Республіка Польща)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Гриценко Дмитро Сергійович – кандидат технічних наук (Україна)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидат юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена Івану Франку – великому українському поету та прозаїку. Іван Якович народився 27 серпня 1856 року на Галичині. Під час навчання у маленького Івана з'явилося захоплення – колекціонування книг. Його особиста бібліотека налічувала майже 500 примірників. Франко навчався у Львівському університеті, де паралельно займався написанням віршів та поем. Вищу освіту здобував у Чернівецькому університеті, а пізніше – у Віденському, де отримав ступінь доктора філософії. Іван Франко вільно володів чотирнадцятьма мовами, за що отримав прізвисько «академія в одній особі». Так само було у нього ще одне ім'я, яке стало відображенням його душевних прагнень і творчості – Каменяр. Вся лірика революційної тематики наповнена бажаннями звільнити свій народ від гніту і привести його в нове, легке життя. За все життя Іван Франко написав близько п'яти тисяч робіт, серед яких вірші, поеми, оповідання, драми, твори публіцистичного жанру, численні переклади. Багато напрацювань залишив у спогад про себе великий класик української літератури: збірники поезій «З вершин і низин», «Зів'яле листя», історична повість «Захар Беркут», драма «Украдене щастя» та один із найкращих своїх творів – «Каменярі», який є окрасою не тільки поетичної творчості Франка, а й усієї української літератури.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2016
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2016

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Безп'ята І.В.
Ресурсне забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в аграрному секторі економіки.....1
Борисова Л.П.
Роль комунікації в побудові ефективної системи мотивації персоналу організацій.....7
Ганзюк С.М., Лінькова А.В.
Особливості функціонування проблемних банків в Україні.....11
Грабовенська С.П.
Сучасний стан і тенденції розвитку туристичної галузі України.....15
Зенікова О.І.
Мотивація праці та організація заробітної плати в туризмі.....18
Котковський Р.В.
Бюджетування як пріоритетний інструмент управління підприємством.....22
Нещадим Л.М., Тимчук С.В.
Песпективні напрями диверсифікації туристичної діяльності в Україні.....27
Слободянюк О.В.
Пруденційний нагляд на страховому ринку: європейська практика та вітчизняний досвід.....30
Соболєва-Терещенко О.А., Жарнікова В.В.
Управління відносинами з покупцями через впровадження loyalty-систем як одна із складових ефективного ведення бізнесу.....35
Супрун С.Д., Стратійчук В.М.
Етапи формування міжнародної маркетингової стратегії підприємств.....39
Хрутьба Ю.С.
Формування еколого-економічної моделі розподілу товарних потоків підприємства.....43
Шкуліпа Л.В.
Транформація фінансової звітності на IFRS: сучасні питання.....48
Шубенкіна В.О.
Тенденції розвитку будівельного комплексу України.....55

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Благута Р.І., Остапчук М.С.
Формування та застосування типових тактичних операцій під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми.....59
Бліхар М.М.
Дефініція поняття податкового регулювання інвестиційної діяльності.....66
Гладун Г.І.
Юридична допомога як результат правової соціалізації людини.....70
Голоядова Т.О.
Необхідність законодавчого запровадження медіації для вирішення податкових спорів в Україні.....74
Грабова Я.О.
Невисилка як принцип конституційного права особи на притулок.....79
Завальнюк В.В.
Методологія юридичної антропології: пошуки ефективної дослідницької програми.....84
Зубрицька О.В.
Гуманізація впровадження ювенальної практики на засадах громадянського суспільства.....89
Косолап О.В.
Використання соціальних мереж у виявленні та розслідуванні злочинів: зарубіжний досвід та перспективні напрямки.....93
Назаренко В.О.
Актуальні питання юридичної відповідальності за порушення законодавства про платіжні системи України.....97
Пчелін В.Б.
Правові засади організації адміністративного судочинства України.....103
Савенко В.В.
Порівняльний аналіз концептів «Право» та «Закон» як елементів правової реальності.....107
Санченко О.І.
Класифікація театральних постановок.....110
Токарева В.О.
Феномен Shanzhai: вираження права на творчість чи порушення права інтелектуальної власності.....114
Харитонова Т.Є.
Проблемні питання щодо переходу прав на земельну ділянку при набутті права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що на ній розташовані.....118
Шилін Д.В.
Використання цивільно-процесуальних преюдицій у кримінальному провадженні.....122

ХІМІЧНІ НАУКИ

Стецик В.В.
Моделювання систем з одночасними титриметричними реакціями різних типів.....127

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Белаева Я.В.
Особенности строения листовой пластинки видов рода Begonia L. (Begoniaceae C. Agardh) в условиях интродукции.....131

Живоложний А.Ю., Макєєва О.М., Шейн А.В.
Аналіз біологічних маркерів в оцінці динаміки та прогнозі раку шлунка.....135

Луценко О.І.
Особливості гормонального статусу жінок та його вплив на організм.....139

Шейко В.І., Дичко В.В., Пантелеєв П.Г.
Стан клітинної та гуморальної ланки імунітету на фоні короткозорості високого ступеня.....144

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Галиш В.В., Антоненко Л.П., Плосконос В.Г., Трубійчук Р.П., Демишок Т.І., Ільницька Г.Д.
Композиційні фільтрувальні матеріали на основі різних волокон, що містять нанопорошок алмазу.....148

Petrovsky A.F.
Consistent pattern of change of filter coefficients of impervious screen.....153

Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Бикова А.С.
Дослідження технологічних властивостей залізофосфатних формувальних сумішей, що містять високодисперсні золовідходи ТЕС.....156

Тележенко Л.М., Кулик А.С., Жукова В.Ф.
Прогнозування фонду біологічно активних речовин в зелені петрушки.....162

Федоренко І.В.
В'язкість крові як елемент визначення ефективної методики обчислення і вимірювання швидкості кровотоку судин людини.....165

Федухин А.В., Муха А.А.
Стратегия отказобезопасности как альтернатива полной отказоустойчивости при проектировании гарантоспособных компьютерных систем. Часть 1.....169

Янчук О.Є., Трохимець С.М., Шульган Р.Б., Бойчук Б.О.
Аналіз можливості застосування даних глобальних цифрових моделей рельєфу при вирішенні задач народного господарства.....174

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Сергєєва Н.П., Сергєєв Г.Л.
Геоінформаційний аналіз локальної рекреаційної системи Сколівського району Львівської області.....180

МЕДИЧНІ НАУКИ

Баранник К.С.
Компенсаторные сосудистые реакции почек у пациентов с односторонним стойким нарушением уродинамики.....186

Безруков Л.О., Гарас М.Н., Кухта О.Я.
Особливості перебігу тяжкої бронхіальної астми у школярів із надлишковою масою тіла.....190

Гарас М.Н., Романчук В.В.
Ефективність базисної терапії дітей, хворих на бронхіальну астму фенотипу пізнього початку, з урахуванням ацетиляторного поліморфізму.....194

Єхалов В.В., Святенко Т.В., Хоботова Н.В.
Міжпредметна інтеграція в тематичному тестуванні при підготовці лікарів-інтернів різних спеціальностей до ліцензійного іспиту «Крок-3».....198

Панчук О.Ю.
Гігієнічна оцінка особливостей механізмів психологічного захисту студентів стоматологічного факультету на різних етапах навчання.....201

Руснак І.Т., Тащук В.К., Савчук О.В., Стецик Н.І., Кулачек Я.В.
Лікування хворих з гіпертрофією лівого шлуночка.....207

Сажин С.І.
Клінічно-параклінічна ефективність базисної терапії тяжкої бронхіальної астми в дітей залежно від типу ацетилювання.....209

Хільчевська В.С., Харманська І.Б.
Вроджена генералізована ліподистрофія: сучасні можливості діагностики та лікування.....213

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Весельська Л.А.
Державне регулювання вимушеної міграції: організаційно-правовий аспект.....216

Гавриш-Мусафір А.О.
Маркетинг органів публічної влади як механізм підвищення рівня життя населення.....221

Кіслов Д.В.
Організація комуникативної стратегії державних систем маркетингу.....226

Папуша В.С.
Проблеми взаємодії громадянського суспільства та державних службовців: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні....231
Фелонюк Т.А.
Характеристика моделі місцевого самоврядування Франції: досвід для України....236
Фелонюк Т.А.
Теоретичні засади розвитку місцевого самоврядування у Французькій Республіці....241

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Бідун А.В.
Оптичні знаки як смислотвірний елемент у сучасних поетичних виданнях....245
Гаджиева Г.
Система библиотечно-информационного обеспечения специалистов по архитектуре и строительству....249
Салата Г.В., Данилова Т.В.
Учреждения консолидированной информации, или информационно-библиотечные центры Украины, в условиях евроинтеграции: к постановке проблемы....253
Чирук Є.Г.
Журнал «Архіви України» (1947–2015) як джерело інформації про життя і діяльність Михайла Павлика....257
Шульська Н.М.
Редагування власне орфографічних помилок у журналістських текстах....261

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бигунова Н.А.
Одобрение, похвала, комплимент и лесть как тактики реализации коммуникативных стратегий....265
Булава Н.Ю.
Специфіка слов'янських автохтонних імен в основах сучасних українських прізвищ північної Донеччини....269
Віннічук А.П.
Національна минувшина в аналітичному дискурсі Миколи Сиротюка....273
Галаур С.П.
Опозиція «контактна локалізація: напрям руху на поверхню/з поверхні локативного орієнтира» в українському реченні: вимір префіксально-прийменникової кореляції....277
Гуцол М.І., Савчук Г.О.
Транслітерація давньогрецьких словотворчих елементів у латинській медичній термінології....281
Колмакова В.Б.
Етимологія та лексико-семантичне поле концепту «Гнів» в іспанській мові....285
Кравченко О.О.
Семантична трансформація китайських лінгвокультурних констант та порушення норм китайської літературної мови в Інтернет-тестах....289
Куриленко Д.В.
Цайтгайст як маркер буття у семіотичній поліфонії....294
Мельник І.В.
Мовний портрет провокатора: успішний vs хибний....297
Нестелєєв М.А., Сьоміна А.А.
«Божественний диявол»: образ жінки в польській повісті І. Франка....302
Педченко С.О.
Класифікаційні параметри субкатегорійних суб'єктивно-модальних значень....305
Садова Л.О.
Специфіка жіночих іменувань у православних церковних документах Волині XIX століття....309
Цилюрик Т.В.
Дискурс англійської віртуальної контрреклами як об'єкт лінгвістичних досліджень....313
Шемуда М.Г.
Символіка англомовного художнього роману У. Голдінга «Володар мух»....319
Шкворченко Н.М.
Компаративні особливості просодичного оформлення англомовного та російськомовного офіційно-ділового дискурсу....323

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Бедевельська М.В.
Розвиток системи наставництва майбутніх учителів іноземних мов....326
Брик А.В.
Визначення рівня розвитку сенсомоторних реакцій учнів молодших класів....330
Гричаник Н.І.
Проблема навчання студентів-філологів аналізу художніх творів: філософські аспекти....333
Каліцева О.В.
Процес фахової підготовки юристів як педагогічна проблема....337
Кравець Р.А.
Комунікативний підхід у полікультурній освіті майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови....342
Мартиненко С.М., Замятна О.Л.
Ретроспективний аналіз проблеми професійної адаптації вчителя початкової школи в Україні....346
Наконечна О.В.
Деякі питання підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування здорового способу життя....350

Осадча Н.В.
Історія дослідження проблеми формування в учнів профільної школи лінгвосоціокультурної компетентності в англомовному читанні на уроках країнознавства 354
Перепелиця К.Ю.
Формування самостійного монологічного мовлення на уроках англійської мови у вищій школі 362
Сінельнікова Н.О.
Домінантні умови формування творчої особистості молодшого школяра 366
Соболь Н.В.
Дослідження рівнів сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики 370
Шевченко В.М.
Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування: філософсько-освітній аспект 377
Яковчук О.Л.
Ігрові технології навчання як складова активізації пізнавальної діяльності студентів на лекційних заняттях з біохімії 381

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Ларін Д.І.
Дослідження аналізу соціально-історичних умов, що визначили історичний смисл періоду відкритої психологічної кризи методом категоріального аналізу М. Ярошевського 386

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Саковська О.Ю.
Зв'язок матерії та позбавленості у філософії святого Томи Аквінського 391
Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В.
Специфіка та особливості сучасної вищої філософської освіти у Греції 395

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Вільцанюк О.М.
Правозахисний аспект політики адміністрації Р. Рейгана в контексті американсько-радянських відносин 399
Ніколаєва Н.Б.
Репресовані ректори Київського державного університету (1933-1953 роки) 403
Смишляк А.В.
Церковний хор у святковому православному ритуалі Києва (XIX – поч. XX століття) 407

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Умида Абасова
Стилистика произведений соло для струнных инструментов азербайджанских композиторов 413
Ладоненко М.І.
Внесок сучасних українських майстрів у мистецтво створення пам'ятних та ювілейних монет: від задуму до випуску в обіг 416

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Аббасов Намик Алекпер оглу
Проявление культурологической сущности нравственных ценностей в государственной культурной политике 420
Кулиев Бахруз
Роль медиакратии в реализации политических процессов 424

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Внуков Є.О.
Ціннісно-нормативний вимір організаційної культури в контексті секторального підходу 429

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Діброва А.О.
Трансформація уявлень про лідерство XX – початок XXI століття 434
Костюк Д.А.
Особливості функціонування таємної дипломатії у міжнародних відносинах та її основні компоненти 437
Рудень Д.М.
Перспективна модель оновлення і відродження лівого руху в Україні в умовах олігархії та деідеологізації суспільства 444
Школяр М.В.
Соціальна довіра в контексті суспільних трансформацій 449

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Головка А.А., Токарський О.О.
Фактор Закарпаття в інформаційній агресії Росії 454

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Bezpyata I.V.
Source of agricultural production in the agricultural sector....1
Borysova L.P.
Role of communication in construction of effective system motivations personnel of organizations....7
Ganzyuk S.M., Linkova A.V.
Features functioning of problem banks in Ukraine....11
Hrabovenska S.P.
Modern state and progress of tourist industry of Ukraine trends....15
Zenikova O.I.
Motivation of labour and organization of a salary in tourism....18
Kotkovskyy R.V.
Budgeting as a priority enterprise management tool....22
Neshchadym L.M., Tumchyk S.V.
Policy directions of diversification of tourism in Ukraine....27
Slobodyanyuk O.V.
Prudential supervision in the insurance market: European practice and national experience....30
Sobolieva-Tereshchenko O.A., Zharnikova V.V.
Managing relationships with customers through the introduction loyalty-systems as one of the components efficient business....35
Suprun S.D., Stratiichuk V.M.
The stages of forming an international marketing strategy of enterprises....39
Khrutba Yu.S.
Formation of ecological and economic model division trade flows enterprise....43
Shkulipa L.V.
Transition financial reporting in IFRS: contemporary issues....48
Shubyonkina V.A.
Tendencies of development of the building complex of Ukraine....55

LAW SCIENCES

Blaguta R.I., Ostapchuk M.S.
Formation and application of the model tactical operations at investigation of robberies committed by juveniles....59
Blikhar M.M.
Definition of the concept of tax regulation of investment activity....66
Gladun G.I.
Legal aid as a result of legal socialization....70
Goloyadova T.A.
Need for legal introduction of mediation to resolve tax disputes in Ukraine....74
Grabova Ia.A.
Concept of non refoulement as a principle of asylum....79
Zavalniuk V.V.
Methodology of juridical anthropology: searches for effective research program....84
Zubrycka O.V.
Humanization implementation of juvenile practice for civil society ambush....89
Kosolap O.V.
Using social networks for the detection and investigation of crimes: international experience and directions for future research....93
Nazarenko V.O.
Relevant issues of legal liability for violating the law in the area of Ukrainian payment systems operation....97
Pchelin V.B.
The legal basis for the organization of Administrative Procedure of Ukraine....103
Savenko V.V.
Comparative analysis of the concepts of «Right» and «Law» as elements of legal reality....107
Sanchenko O.I.
The classification of theatrical performances....110
Tokareva V.A.
Shanzhai phenomenon: expression of right to creative work or violation of intellectual property right....114
Kharitonova T.E.
Problematic issues of the transfer of rights to a land plot when acquiring ownership rights to a house, a building or a construction located on it....118
Shylin D.V.
The use of civil procedural prejudice in the criminal proceedings....122

CHEMICAL SCIENCES

Stetsyk V.V.
Modeling of systems with simultaneous titrimetric reactions of different types....127

BIOLOGICAL SCIENCES

Bielaieva Ya.V.
Structural features of leaf surface of Begonia l. (Begoniaceae C. Agardh) species under glasshouse conditions....131
Zhyvolozhnyy A.Yu., Makeeva O.N., Shein A.V.
Analysis of biological markers in the assessment of the dynamics and forecasting of a stomach cancer....135

Lutsenko O.I.
Features of hormonal status of women and it's influence on the organism.....139
Sheiko V.H., Dychko V.V., Panteleev P.G.
Cellular and humoral immunity on the background high degree of myopia.....144

ENGINEERING SCIENCES

Galysh V.V., Antonenko L.P., Ploskonos V.G., Trubiichuk R.P., Demyshok T.I., Ilnitska G.D.
Composite filter materials based on different fibers containing diamond nanopowder.....148
Petrovsky A.F.
Consistent pattern of change of filter coefficients of impervious screen.....153
Selivorstov V.Yu., Dotsenko Yu.V., Bykova A.S.
Research of technological properties of forming mixtures with iron-phosphate binder, which contain finely dispersed waste from the combustion of coal in TPP.....156
Telezhenko L.M., Kulik A.S., Zhukova V.F.
Prediction of bioactive compounds pool in parsley leaves.....162
Fedorenko I.V.
Blood viscosity as an element for determining effective methods of calculation and measurement of human vascular blood flow rate.....165
Feduhin A.V., Mukha A.A.
Failpassive strategy as an alternative design full fault tolerance of dependable computer systems. Part 1.....169
Yanchuk O.E., Trohimets S.M., Shulgan R.B., Boychuk B.O.
Analysis of application data from global digital elevation models in solving problems of national economy.....174

GEOGRAPHICAL SCIENCES

Sergieieva N.P., Sergieiev H.L.
The geo-informational analysis of the Skole district local recreational system of Lviv region.....180

MEDICAL SCIENCES

Barannik K.S.
Compensations vascular reactions of kidneys at patients with unilateral proof infringement urodynamics.....186
Bezrukov L.O., Garas M.N., Kuhta O.Ya.
Peculiarities of severe bronchial asthma in school age children with overweight.....190
Garas M.N., Romanchuk V.V.
Effectiveness of basic therapy of children, sufferred from late onset bronchial asthma, accordind to acetylation polymorphism.....194
Yekhalov V.V., Svyatenko T.V., Khobotova N.V.
Interdisciplinary integration in the thematic testing of interns of various specialities during the training period for the licensing examination «Step-3».....198
Panchuk O.Y.
Hygienic assessment of features of psychological defense mechanisms of students of dental faculty on different stages of education.....201
Rusnak I.T., Tashchuk V.K., Savchuk O.V., Stecik N.I., Kulachek I.V.
Treatment of patients with left ventricular hypertrophy.....207
Sazhyn S.I.
The clinico-anamnestic efficacy of basic therapy of the severe bronchial asthma in children depend from the type of acetilation.....209
Khilchevs'ka V.S., Kharmans'ka I.B.
The congenital generalized lipodystrophy: modern diagnostics and treatment.....213

STATE ADMINISTRATION

Veselska L.A.
Government regulation of forced migration, organizational-legal aspects.....216
Havrysh-Musafir A.O.
Marketing of the public administration bodies as the mechanism of the people's standards of life increasing.....221
Kislov D.V.
Organisation of communicative strategy of marketing state system.....226
Papusha V.S.
Problems of interaction between civil society and public servants: current state and prospects of development in Ukraine.....231
Felonyuk T.A.
Characteristics of the local self-government model of France: experience for Ukraine.....236
Felonyuk T.A.
Theoretical principles of the local government in France.....241

SOCIAL COMMUNICATIONS

Bidun A.V.
Optical signs as a sense-making element in the edition of contemporary books of poetry.....245

Hajiyeva G.
Architecture and construction specialist library informational provision system....249
Salata G.V., Danylova T.V.
Institutions of consolidated information, or information librarian centres of Ukraine, in the context of European integration: the problem statement....253
Chyruk Y.G.
Journal «Archives of Ukraine» (1947-2015) as a source of the information about life and activity of Mykhailo Pavlyk....257
Shulska N.M.
Editing your own spelling errors in journalistic texts....261

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bigunova N.O.
Approval, praise, compliment and flattery as tactics realizing communicative strategies....265
Bulava N.Yu.
Specificity of Slavonic autochthonic names in stems modern Ukrainian surnames of northern parts of Donetsk region....269
Vinnichuk A.P.
National foretime in analytical discourse of Mykola Syrotyuk....273
Halaur S.P.
The opposition «contact location: movement direction on a surface/from a surface of the locative landmark» in Ukrainian sentence: the prefix-prepositional correlation dimension....277
Hutsol M.I., Savchuk H.O.
Transliteration of ancient greek word-formation elements in latin medical terminology....281
Kolmakova V.B.
Etymology and lexical-semantic field of the «Anger» concept in the Spanish language....285
Kravchenko O.O.
Semantic transformation of Chinese cultural constants and violations of standarts of Chinese literary language in Internet-texts....289
Kurylenko D.V.
Caytgayst as a markee of human-being in a symbolik polyphony....294
Melnyk I.V.
Linguistic portrait of provoker: effective vs ineffective....297
Nestelieiev M.A., Semina A.A.
«Divine devil»: the image of woman in I. Franko's Polish novella....302
Pedchenko S.O.
The classifying parameters of subcategory subjective-modal meanings....305
Sadova L.O.
Specificity of feminine names in orthodox church documents of Volyn in the XIX century....309
Tsyliuryck T.V.
Discourse of English virtual counteradvertising as the object of linguistic research....313
Shemuda M.H.
Symbols in the English literary novel by W. Golding «Lord of the Flies»....319
Shkvorchenko N.N.
Comparative peculiarities of prosodic arrangement in the English and Russian official business discourse....323

PEDAGOGICAL SCIENCES

Bedevelska M.V.
The development of future foreign languages teachers mentoring system....326
Bryk A.V.
Determining the level of formation of sensorimotor reactions younger students....330
Hrychanyk N.I.
The problem of philological students' teaching literary works analysis: philosophical aspects....333
Kalitseva O.V.
Lawyers training as a pedagogical problem....337
Kravets R.A.
Communicative approach in multicultural education of future agrarians at foreign language classes....342
Martynenko S.M., Zamiatna O.L.
Retrospective analysis of the problem of primary school teacher's professional adaptation in Ukraine....346
Nakonechna O.V.
Some aspects of training future social workers for a healthy lifestyle....350
Osadcha N.V.
Research history of problems of forming sociocultural competence to high school students while teaching them reading at the lessons of culture study....354
Perepelytsia K.Yu.
Oral monological speech formation at the English lessons at higher schools....362
Sinelnikova N.O.
Dominant conditions of the formation of a creative personality of primary school children....366
Sobol N.V.
Measurement of maturity levels of future music teachers' artistic tolerance....370
Shevchenko V.M.
Formation of professional competence of future specialists of accounting and taxation: philosophical and educational aspect....377

Yakovchuck O.L.
Game technology training as a component activization of cognitive activity of students on lectures in biochemistry.....381

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Larin D.I.
Research analysis socio-historical conditions that determined the period of open historical meaning by psychological crisis categorical analisis M. Yaroshevskiy.....386

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Sakovska O.Y.
Connection between matter and privation in Saint Thomas Aquinas.....391

Turenko V.E., Sobol T.V., Yarmolitska N.V.
Specifics and features of modern higher philosophical education in Greece.....395

HISTORICAL SCIENCES

Viltsanyuk O.N.
Human rights aspect of R. Reagan's administration policy in the context of US-Soviet relations.....399

Nikolaeva N.B.
Repressed rectors of Kyiv State University in 1933-1953.....403

Smyshlyak A.V.
Church choir in the space of orthodox festive ritual of Kyiv (XIX – the early XX century).....407

HISTORY OF ART

Umida Abbasov
Stylistics works solo string Azerbaijani composer.....413

Ladonenko M.I.
Contribution of modern Ukrainian masters in the art of creation of commemorative coins: from concept to release into circulation.....416

CULTURAL STUDIES

Abbasov Namik Alekper oglu
Manifestation culturological essence of moral values in the state cultural policy.....420

Kuliev Bahruz
Mediacracy role in political processes implementation.....424

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Vnukov E.A.
Value-normative dimension of organizational culture in the context of the sectoral approach.....429

POLITICAL SCIENCES

Dibrova A.O.
Transformation of leadership ideas XX – beginning of XXI century.....434

Kostyuk D.A.
Peculiarities of secret diplomacy functionality in international relations and its main components.....437

Ruden D.M.
A promising model of renovation and renewal of left movement in Ukraine against the backdrop of oligarchy and deidologization.....444

Shkolyar M.V.
Social trust in the context of social transformation.....449

NATIONAL SECURITY

Holovka A.A., Tokarskiy O.O.
Factor Transcarpathia in the information Russian aggression.....454

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.43(477)

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Безп'ята І.В.
Миколаївський національний аграрний університет

В статті проаналізовано сучасний стан та проблеми ресурсного забезпечення аграрного сектору економіки в країні. Досліджено питання використання земель сільськогосподарського призначення, формування і застосування трудового потенціалу сільських територій, технічного забезпечення аграрного сектору. На основі проведеного аналізу визначено пріоритетні напрями та шляхи підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору. Для покращення економічного стану аграрного сектору економіки країни необхідна загальна та регіональна державна підтримка вітчизняного сільськогосподарського виробника, стимулювання його діяльності.

Ключові слова: ресурний потенціал, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення, земельні ресурси, сільськогосподарські угіддя, трудові ресурси, технічне забезпечення.

Постановка проблеми. Величина ресурсного потенціалу визначається наявністю і співдношенням кількісних та якісних характеристик трудових, земельних, біологічних і матеріально-технічних ресурсів. Вони технологічно поєднані між собою в процесі виробництва і становлять цілісну інтегровану систему, яка повинна постійно розвиватися та удосконалюватися під впливом науково-технічного прогресу. Україна має потужний природно-ресурсний потенціал для розвитку аграрного сектору економіки, сприятливі кліматичні умови, що створює можливості для виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки держави, позиціонування країни на світовому ринку продовольства, а також сталого соціально-економічного розвитку сільських громад.

Але на даний час ефективний розвиток аграрного сектору в Україні потребує змін у використанні її ресурсної бази, впровадженні ресурсозберігаючих інноваційних високопродуктивних технологій сільськогосподарського виробництва, для забезпечення виробництва високоякісної та конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції та продовольства. Раціональність і максимальна ефективність використання задіяних у процесі сільськогосподарського виробництва ресурсів, є необхідною передумовою досягнення збалансованості інтересів суспільства за соціальним, економічним та екологічним критеріями, а також фундаментом забезпечення національних пріоритетів у розвитку аграрного сектору, зокрема, досягнення продовольчої безпеки, успішної експортної політики, цілей дохідності сільськогосподарських товаровиробників і забезпечення соціально орієнтованої державної аграрної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем щодо формування і використання ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки присвячені праці багатьох науковців, серед яких В.Г. Андрійчук, І.Ф. Баланюк, О.В. Борисова, О.М. Вишневська, П.І. Гайдуцький, О.Ю. Єрмаков, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, Г.М. Підлісецький, П.Т. Саблук, О.В. Ульянченко, М.М. Федоров, В.С. Шиян, О.В. Шкільов, В.В. Юрчишин та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, окремі питання щодо використання та створення оптимального, збалансованого за структурою ресурсного потенціалу агроформувань з урахуванням їх особливостей, потребують подальших досліджень.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз рівня забезпеченості сільськогосподарських товаровиробників виробничими ресурсами (земельними, трудовими, технічне забезпечення) забезпечення якими дозволить підвищити ефективність господарської діяльності і обґрунтування основних напрямків раціонального залучення і використання ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України в умовах ринку.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення рентабельного сільськогосподарського виробництва та підвищення рівня продовольчої безпеки країни залежать від наявності, ефективності використання і відтворення ресурсного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників. Однією з особливостей функціонування сучасних агроформувань є кількісна, якісна та структурна недосконалість їх ресурсних потенціалів, зумовлена великими втратами ресурсів у процесі здійснення аграрної та земельної реформ і складним фінансовим становищем господарств [3].

В агарному секторі економіки працюють різні типи підприємств, умовно, які можна поділити на: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення:

– сільськогосподарські підприємства – це підприємства, які працюють, головним чином на орендованій землі та орієнтовані на товарне виробництво. До цієї категорії можна віднести акціонерні компанії та товариства з додатковою відповідальністю, приватні компанії, що їх контролює підприємець-власник приватних активів, тощо. В 2014 році ця категорія налічує близько 11 тис. підприємств,

© Безп'ята І.В., 2016

включаючи малі форми господарювання, що здійснювали господарську діяльність в звітному році, і вони працюють на приблизно 60% землі сільськогосподарського значення (до 1990 року ця категорія господарств обробляла майже 95% земель);

– фермерські господарства є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону. На даний час ця категорія налічує 32 тис. фермерських господарств в тому числі великих – 812, які обробляють до 8% землі сільськогосподарського призначення;

– господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи-підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства. В 2014 році коло господарств населення налічувало близько 5,3 млн. домогосподарств, що обробляє 30% землі сільськогосподарського призначення.

Природно-ресурсний потенціал сільського господарства України представлений земельними, водними, кліматичними і біологічними ресурсами. Серед них найважливіше значення має земля, що є основним засобом виробництва в сільському господарстві. Протягом останніх десятиліть розвиток цієї галузі відбувався саме на основі максимального залучення до виробництва земельних ресурсів.

Україна володіє значними земельними ресурсами. Станом на кінець 2014 року її земельний фонд складає 60,3 млн. га, або майже 6% території Європи. Зокрема, сільськогосподарські угіддя в структурі земельного фонду країни становлять 70,8%, ліси – 17,6%, води – 4,0%.

На кінець 2014 року в Україні налічується 41,5 млн. га сільськогосподарських угідь. У ході земельної реформи було проведено роздержавлення земель на площі 27,5 млн. га. Близько 7 млн. громадян отримали сертифікати на право на земельну частку (пай), 96% сертифікатів замінені Державними актами на право приватної власності на земельну ділянку. Формуються принципово нові земельні відносини, в основі яких знаходиться приватна власність на землю.

На базі оренди земель створені аграрні формування ринкового спрямування. В останні роки відбувається зменшення площ ріллі в сільськогосподарських підприємствах і збільшення їх у фермерських господарствах та господарствах населення [5]. Якщо в сільськогосподарських підприємствах на кінець 2000 року площа ріллі становила 26,7 млн. га, фермерських господарствах – 1,1 млн. га і господарствах населення – 4,4 млн. га, то на кінець 2014 року відповідно 19,3 млн. га, 3,9 млн. га і 11,8 млн. га (табл. 1).

Більшість сільськогосподарських товаровиробників не дотримуються науково обґрунтованих сівозмін та ґрунтозахисних технологій. Для вирощування сільськогосподарських культур не вноситься потрібна кількість органічних і мінеральних добрив, що призводить до виснаження ґрунтів, зниження їх родючості та посилення деградації. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. За даними Держземагенства розораність сільськогосподарських угідь в Україні на кінець 2014 року становила 78%, а в окремих областях – до 90%, що є небезпечним явищем, особливо з огляду на наявність значних площ еродованих земель. Надмірна розораність території призводить до щорічного збільшення еродованих площ на 80-90 тис. гектарів. Частка сільськогосподарських угідь, які зазнають згубного впливу водної ерозії складає понад 30%, дефляційно-небезпечними є половина орних земель країни. Екологічний стан значних площ сільськогосподарських земель – незадовільний, зокрема площі кислих ґрунтів займають 10,4 млн. га (25,0%), солонцюватих (середньо- і сильно-) та 35 засолених – 4,7 млн. га (11,3%), перезволожених і заболочених – 3,9 млн. га (9,4%), кам'янистих – 5,4 млн. га (13,0%).

Ефективне й екологобезпечне використання біокліматичного потенціалу та природної родючості земель є визначальним стратегічним чинником виробничої діяльності людини в сільському господарстві. Родючість земель легше втратити, ніж відновити. До того ж останнє потребує значних зусиль, коштів, ресурсів, часу.

Таблиця 1

Загальна земельна площа та розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками та землекористувачами на кінець 2014 року, тис. га

Показники	Загальна земельна площа	Усі сільськогосподарські угіддя	З них		
			рілля	сіножаті	пасовища
Усього земель	60354,9	41511,7	32531,1	2407,3	5441,0
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	37717,1	36417,6	31066,9	1573,7	2852,3
у тому числі					
- землі сільськогосподарських підприємств	21258,2	20548,9	19293,4	394,9	658,7
з них					
державних	1128,8	943,6	780,7	33,1	95,1
недержавних	20129,4	19605,3	18512,7	361,8	563,6
- землі громадян	16458,9	15868,7	11773,5	1178,8	2193,6
Землі користувачів інших категорій	22637,8	5094,1	1464,2	833,6	2588,7

Джерело: за даними Держкомстату України

Також, важливою передумовою ефективного використання земельних ресурсів та дотримання вимог агротехнології є оптимальне співвідношення галузей виробництва (рослинництва і тваринництва) в сільськогосподарських формуваннях. Воно впливає на підбір сівозмін, ефективне використання земельних ресурсів, подолання сезонності. Галузь рослинництва включає вирощування великої кількості сільськогосподарських культур, які об'єднують в чотири однорідні групи: зернові і зернобобові, технічні, картопля і овочебаштанні, а також кормові культури. Структура посівних площ має вплив на урожайність, загальну продуктивність землі, стан кормової бази і на розвиток тваринництва, а тому і визначає рівень виробництва продукції кожного аграрного товаровиробника. Структура посівних площ сільськогосподарських культур в Україні свідчить про те, що найбільшу питому вагу займають зернові культури – більше 50%, на другому місці – технічні – 30%, в тому числі майже 20% займають посіви соняшнику. Найменшу питому вагу в структурі посівних площ сільськогосподарських культур займають кормові культури і з кожним роком цей показник зменшується. Дані тенденції є реакцією сільськогосподарських товаровиробників на запити ринку і низький рівень регулювання аграрно-продовольчого ринку в Україні.

Рівень забезпечення населення продовольством розглядається як найважливіший чинник і визначальний критерій рівня соціального життя будь-якої країни, життєздатності її економічної структури і державного устрою. У вирішенні цієї проблеми особлива роль належить тваринництву.

Тваринництво – це комплекс взаємопов'язаних галузей сільського господарства, що забезпечує населення найбільш цінними продуктами харчування (м'ясо, молоко, яйця), промисловість – си-

Таблиця 2

Поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств на кінець року, тис. гол.

Види сільськогосподарської худоби	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Сільськогосподарські підприємства						
Велика рогата худоба	1431,1	1407,6	1396,6	1325,7	1206,5	84,31
Свині	3330,4	3058,8	3291,7	3606,0	3482,9	104,58
Вівці та кози	240,5	226,6	203,8	189,1	158,7	65,99
Коні	38,3	34,3	30,0	26,4	21,7	56,66
Кролі	74,8	120,4	129,1	169,1	126,5	169,12
Птиця всяка	107683,0	102906,5	115000,9	129181,3	119264,1	110,75
Бджоли, тис. сімей	86,6	76,4	69,4	63,8	52,7	60,85
Фермерські господарства						
Велика рогата худоба	95,3	103,0	109,9	111,8	103,7	108,81
Свині	294,8	260,4	265,2	272,9	249,9	84,77
Вівці та кози	57,9	63,4	61,5	59,4	46,8	80,83
Коні	3,3	2,6	2,5	2,7	2,1	63,64
Кролі	0,8	4,0	4,2	5,1	3,3	412,50
Птиця всяка	2878,3	2818,8	2887,7	2891,2	2813,7	97,76
Бджоли, тис. сімей	8,8	7,5	8,0	7,2	6,3	71,59
Господарства населення						
Велика рогата худоба	2968,0	2915,2	3139,4	3096,5	2573,8	86,72
Свині	4335,2	4054,0	4019,8	4043,3	3617,9	83,45
Вівці та кози	1433,3	1449,4	1472,9	1486,7	1165,6	81,32
Коні	372,6	358,8	344,1	325,1	293,0	78,64
Кролі	5279,1	5518,3	5524,2	5561,2	5011,5	94,93
Птиця всяка	93278,5	95035,3	96182,0	98217,3	91257,9	97,83
Бджоли, тис. сімей	2826,1	2807,0	2858,1	2914,8	2640,6	93,44

Джерело: за даними Держкомстату України

Таблиця 3

Наявність сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах (включаючи фермерські господарства), на кінець року

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Трактори, тис. шт.	151,3	147,1	150,1	146,0	130,8	86,45
Потужність двигунів тракторів, тис. кВт	12557	12656	12942	12908	11826	94,18
Середня потужність двигуна трактора, кВт	83,0	86,0	85,9	88,4	90,4	108,92
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	32,8	32,1	32,0	30,0	27,2	82,93
Кукурудзозбиральні комбайни, тис. шт.	2,5	2,3	2,1	2,0	1,8	72,00
Картоплезбиральні комбайни, тис. шт.	1,7	1,7	1,6	1,5	1,3	76,47
Бурякозбиральні комбайни, тис. шт.	4,2	3,8	3,6	3,0	2,7	64,29
Льонозбиральні комбайни, тис. шт.	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	40,00
Установки та агрегати для доїння корів, тис. шт.	10,9	10,8	11,2	11,2	10,5	96,33

Джерело: за даними Держкомстату України

ровиною (шкіри, хутро, вовна, пух, перо), а рослинництво – органічними добривами.

Ресурсний потенціал тваринництва охоплює ряд підгалузей, основними з яких є скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. Основні тенденції зміни показників поголів'я худоби та птиці в Україні свідчать про те, що за останні роки спостерігаємо тенденцію до зменшення поголів'я ВРХ на 13,6% (з 4494,4 тис. голів в 2010 році до 3884,0 тис. голів в 2014 році). Аналогічну тенденцію до щорічного зменшення поголів'я мають такі види худоби, як свині – на 7,66%, вівці, кози – на 20,8% та коні – 23,5%.

Найкращу ситуацію спостерігаємо в птахівництві України. Ця галузь тваринництва навпаки, відзначається щорічним поступовим збільшенням поголів'я птиці, що свідчить про розвиток даного напрямку діяльності.

Вивчаючи кількість худоби та птиці в розрізі окремих категорій господарств за останні п'ять років (табл. 2) видно, що найбільша кількість худоби зосереджена в господарствах населення: це більше 60% великої рогатої худоби, 50% свиней, 85-90% – вівці та кози, коні, кролі та бджоли. Найменша кількість худоби зосереджена в фермерських господарствах. І лише близько третини умовного поголів'я худоби та птиці зосереджено в сільськогосподарських підприємствах.

За період 2010-2014 рр. в сільськогосподарських підприємствах в Україні спостерігається чітка тенденція до зменшення поголів'я великої рогатої худоби на 15,7%, поголів'я овець та кіз – на 34%, коней – 43,3%. Зростає поголів'я свиней, кролів та птиці.

В 2015 році порівняно з 2010 роком в господарствах населення в Україні чисельність всіх видів сільськогосподарської худоби має тенденцію до зменшення. Треба відмітити, що в господарствах населення переважають технології, засновані на переважному застосуванні ручної праці, з низьким рівнем використання генетичного потенціалу вирощуваних порід тварин, низьким рівнем забезпеченості кормами та низькою їх якістю, слабкою матеріально-технічною базою галузі, відсутністю бази для відродження розвитку галузі на основі ресурсозберігаючих технологій утримання та відгодівлі тварин, що визначається низькою конкурентоздатністю дрібнотоварного виробництва в масштабах ринку.

Одним із основних чинників, який визначає стійкість розвитку ресурсного потенціалу сільського господарства, є рівень його технічного і технологічного забезпечення, цифрові характеристики яких наведені в таблиці 3.

З поданих в таблиці даних видно, що кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах в країні в період 2010-2014 рр. зменшилася на 13,6%. І такою ж є ситуація не тільки по тракторах, але й по всій сільськогосподарській техніці. Так, лише за даний період кількість зернозбиральних комбайнів скоротилася на 17,1%, кукурудзозбиральних – на 28%, картоплезбиральних – на 23,5%, бурякозбиральних – на 35,7%, льонозбиральних – на 60%.

Навантаження на один фізичний трактор і на один комбайн суттєво зросла і перевищує нормативні показники майже вдвічі. Якісні показники технічного потенціалу сільського господарства країни свідчать про матеріальне і моральне старіння техніки. Більшість техніки придбано до 1991 року, структура тракторного парку орієнтована на ДТ-75, МТЗ-80, в незначному обсязі на більш енергоємні машини.

У зв'язку з щорічним зменшенням кількісного складу машинно-тракторного парку та його балансової вартості у сільськогосподарських підприємств зменшуються можливості використання амортизаційних відрахувань для оновлення основних засобів Крім того, тільки незначна частина цих коштів спрямовується на закупівлю техніки. Практично вся сума йде на поповнення оборотних коштів у зв'язку з їх дефіцитом.

Існуючі умови бюджетної підтримки і розвитку лізингу, які визначають динаміку ринку активної частини основних засобів, не забезпечують стійкого оновлення матеріально-технічної бази сільського господарства. Досвід створення машинно-технологічних станцій в країні не можна назвати успішним, в більшості випадків господарства самостійно формують машинно-тракторний парк. Проте рівень використання його є недостатньо високим.

Наявність сільськогосподарської техніки в господарствах населення представлена на рисунку 1.

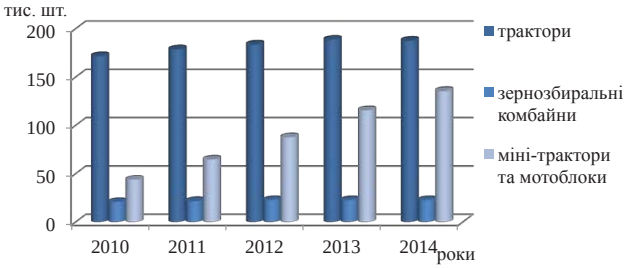

Рис. 1. Наявність сільськогосподарської техніки в господарствах населення, на кінець року

Джерело: за даними Держкомстату України

Як видно з рисунку в господарствах населення кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів, міні-тракторів та мотоблоків з кожним роком зростає. Так, в 2015 році кількість тракторів склала 188 тис. шт., що на 9,3% більше порівняно з 2010 роком, при цьому кількість міні-техніки в господарствах населення за останні п'ять років зросла в 3 рази.

Порівнюючи показники технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств і господарств населення потрібно відмітити, що в останніх зосереджена більша кількість тракторів та міні-техніки майже на 43,73%. Але, як правило, техніка, яка знаходиться в господарствах населення – це техніка, яка була у вжитку великих сільськогосподарських підприємств і має майже повністю використаний ресурсний потенціал.

Аналогічними тенденціями характеризується динаміка наявності енергетичних потужностей та споживання електроенергії в сільському господарстві країни у 2010-2014 роках. Енергетичні потужності, які використовуються в сільському господарстві країни в 2014 році порівняно з 2010 роком зростають на 6,5%. В основному це відбувається за рахунок збільшення потужності електродвигунів і електроустановок в 2 рази

Таблиця 4

Динаміка чисельності працездатного сільського населення та заробітної плати в сільському господарстві в Україні

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. у % до 2010 р.
Кількість зайнятого населення в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, тис. осіб	3094,5	3393,8	3496,0	3577,5	3091,4	99,90
Кількість найманих працівників в сільському господарстві, тис. осіб	647,3	633,7	623,9	582,2	526,7	81,37
Середньомісячна номінальна заробітна плата в сільському господарстві, грн.	1430	1791	2026	2270	2476	173,15

Джерело: за даними Держкомстату України

та устаткування для виробництва відновлювальної енергії – більше як в 6 разів. Але при цьому зменшується потужність двигунів тракторів, комбайнів і самохідних машин та автомобілів. Також майже втричі зменшилася робоча худоба в перерахунку на механічну силу.

Отже, рівень забезпеченості сільськогосподарською технікою залишається недостатнім кількісно і якісно, переважна більшість техніки є морально і фізично зношеною, що призводить до значних перевитрат праці і коштів.

Ефективність аграрного виробництва, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках залежать також від рівня забезпечення, використання трудових ресурсів та застосування науково-обґрунтованих методів управління ними. Людський фактор – в оптимальному поєднанні з природним і матеріально-технічним – є тією вихідною ланкою, яка формує основну рушійну силу становлення, розвитку і ефективного господарювання всіх соціально-економічних укладів у сільській місцевості. Водночас розвиток різноукладності в умовах ринку становить підвищені вимоги до якостей людини як носія і персоніфікованого власника робочої сили, що використовується у процесі створення споживних вартостей у формі товарів або послуг [4].

У нинішніх умовах питання забезпечення аграрних товаровиробників трудовими ресурсами виявились досить актуальними у контексті системної кризи та поглиблення процесів депопуляції на селі, які зумовили погіршення кількісних і якісних характеристик кадрового потенціалу (табл. 4).

Аналіз даних таблиці свідчить про те, що кількість зайнятого населення в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві в Україні протягом 2010-2014 років різко коливається. Так, найвищий показник становить 3577,5 тис. осіб у 2013 році, що порівняно з 2010 роком більше на 483 тис. осіб, або на 15,6%. При цьому у 2014 році цей показник знизився знову до рівня 2010 року і становив 3094,1 тис. осіб.

Що стосується кількості найманих працівників в сільському господарстві, то цей показник щорічно має тенденцію до зниження і в 2014 році він знизився на 120,60 тис. осіб, або на 18,63%. Хоча й середньомісячна номінальна заробітна плата в сільському господарстві з кожним роком збільшується, але все одно залишається однією з найменших серед інших галузей в господарському комплексі країни.

Загальний розподіл найманих працівників в розрізі окремих категорій господарств (рис. 2) свідчить про те, що і в сільськогосподарських підприємствах, і в фермерських господарствах, і в господарствах населення з кожним роком зменшується кількість зайнятих.

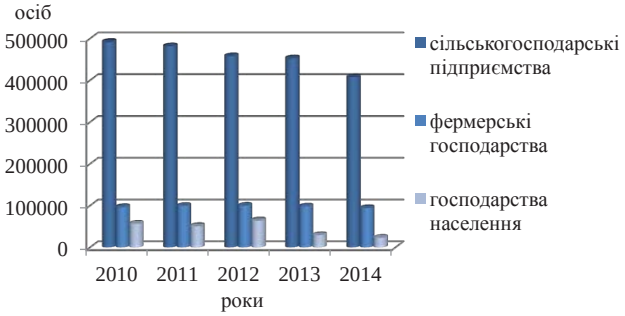

Рис. 2. Кількість найманих працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві в розрізі окремих категорій господарств

Джерело: за даними Держкомстату України

Спостерігаємо ситуацію, що складається в наслідок погіршення соціальної інфраструктури на селі, зростанням безробіття. Негативним чинником зменшення кількості сільського населення також є низький рівень оплати праці. Саме заробітна плата є результатом праці кожного працівника, що надає можливості здійснювати споживчі витрати та заощаджувати частину коштів. У сільському господарстві оплата праці залишається порівняно низькою, що не надає можливості підвищити платоспроможний попит селян.

Висновки і пропозиції. Результат аналізу сучасного стану забезпеченості ресурсами аграрного сектору економіки України в цілому є незадовільним і з кожним роком погіршується. Подолати дану проблему на одинці сільськогосподарські товаровиробники не в змозі. Для покращення економічного стану аграрного сектору економіки країни необхідна загальна та регіональна державна підтримка вітчизняного сільськогосподарського виробника, стимулювання його діяльності.

Такими заходами повинна стати виважена інвестиційна політика держави в аграрному секторі економіки, що дасть можливість залучення більшої кількості інвестиційних ресурсів для покращення технічного оснащення на сільськогосподарських підприємствах, розвиток кооперації виробництва та реалізації продукції, впровадження сучасної методики управління персоналу, підвищення рівня трудової активності в аграрному секторі, здійснення постійного оновлення та підвищення контролю якості продукції тощо.

Список літератури:

1. Біляк Н. І. Оцінка сучасного стану матеріально-технічного забезпечення АПК / Н. І. Біляк // Зб. наук. пр. ЛНАУ / [ред. В. Г. Ткаченко]. – Луганськ: ЛНАУ, 2004. – № 34/46. – 384 с.
2. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Маркіна І. А. Ресурсний потенціал аграрних підприємств / І. А. Маркіна // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. – 2012. Вип. 1 (4). Т. 2. – С. 176-181.
4. Покровська О. В. Трудові ресурси підприємства і шляхи підвищення ефективності їх використання у сільському господарстві [Електронний ресурс] / О. В. Покровська. – Режим доступу: // http://repository.vsau.org/getfile/2819.pdf
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
6. Татаренко О. Г. Інвестиційна складова розвитку аграрного сектору економіки / О. Г. Татаренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 71-73.

Беспятая И.В.
Николаевский национальный аграрный университет

РЕСУРСНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье проанализировано современное состояние и проблемы ресурсного обеспечения аграрного сектора экономики в стране. Исследованы вопросы использования земель сельскохозяйственного назначения, формирования и применения трудового потенциала сельских территорий, технического обеспечения аграрного сектора. На основе проведенного анализа определены приоритетные направления и пути повышения эффективности использования ресурсного потенциала аграрного сектора. Для улучшения экономического состояния аграрного сектора экономики страны необходима общая и региональная государственная поддержка отечественного сельскохозяйственного производителя, стимулирование его деятельности.
Ключевые слова: ресурний потенциал, сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства, хозяйства неселения, земельные ресурсы, сельскохозяйственные угодья, трудовые ресурсы, техническое обеспечение.

Bezpyata I.V.
Mykolayiv National Agrarian University

SOURCE OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Summary
This article analyzes the situation and problems of resource support the agricultural sector in the country. The question of the use of agricultural land, formation and use of labor potential of rural areas, technical support agriculture. Based on the analysis of the priority directions and ways to improve the efficiency of resource potential of the agricultural sector. To improve the economic situation of the agricultural sector of the economy requires general and regional government support for domestic agricultural products, stimulating its activity.
Keywords: resurnyy potential, agricultural enterprises, farms, farm neselennya, land, agricultural land, manpower, technical support.

УДК 658.8

РОЛЬ КОМУНІКАЦІЇ В ПОБУДОВІ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЙ

Борисова Л.П.
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуті питання організації комунікативної діяльності на підприємствах. Досліджений вплив комунікації, як одній з основних складових механізму управління, на мотивацію. Виявлено, що комунікація на підприємствах є глобальною мотивуючою системою. Підкреслена важливість бізнес-комунікацій на підприємстві. Визначена суть внутрішніх і зовнішніх комунікацій підприємства. Показані взаємозв'язок і вплив елементів комунікативної системи на створення ефективно діючої системи мотивації на підприємствах.
Ключові слова: комунікації, комунікативна діяльність, канали комунікації, бізнес-комунікації, система.

Постановка проблеми. Розкриття значення такого багатогранного явища як комунікація торкається усіх сфер життєдіяльності людини: внутрішніх, як міжособових, так і організаційних комунікацій, які, у свою чергу, служать основою побудови системи зовнішніх комунікаційних зв'язків підприємства (міжособові взаємовідносини, стосунки в малих формальних та неформальних групах, стосунки в організаціях, масові комунікації). Досягнення основних цілей підприємства, пов'язаних з успіхом на ринку, завоюванням і утриманням ринкових позицій, залученням нових споживачів і розширенням сфери свого впливу в нових сегментах ринку, неможливе без побудови ефективної системи комунікації.

Ефективна організація внутрішніх комунікаційних процесів дозволяє сформувати позитивний імідж підприємства у взаємовідносинах з контрагентами як надійного партнера і постачальника, що в результаті підвищує ефективність роботи усього підприємства.

У менеджменті персоналу підприємств велике значення мають проблеми мотивації співробітників. Дослідження ролі комунікації в системі мотивації персоналу підприємства актуально при зростанні зв'язків в суспільстві і розвитку засобів масової комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні серед авторів немає єдиної думки, як саме повинен відбуватися процес управління комунікаціями на підприємствах і яка його роль в мотивації співробітників.

У будь-якій організації, на будь-якому підприємстві при формуванні колективу виникає проблема мотивації персоналу. Керівник повинен визначити, яким чином мотивувати співробітників, для досягнення цілей підприємства, при цьому враховуючи інтереси самих працівників. Питання мотивації персоналу тісно пов'язане із зародженням і розвитком менеджменту. Перші розробки в XVII–XIX ст. належать основоположникам наукового менеджменту (Джонн Локк, Томас Гоббс, Адам Сміт, Роберт Оуен, Джон Стюарт Милль, Альфред Маршалл та ін.). У XX ст. вони отримали подальший розвиток в працях Ф.У. Тейлора, Ф. Джилберта, А. Файоля, Э. Мейо, А. Маслоу, Ф. Герцберга, Д. Макклелланда, Д. Макгрегора, Л. Портера, Э. Лоулера, В.А. Ядова, А.Г. Здравомислова, А. Бурмистрова, О. Виханського, А. Кібанова, П.Ф. Друкера, Ю. Одегова, С. Шапіро та ін.

Усі ці теорії відпрацьовувалися на практиці, кожна з них має повне право на існування. Проте, на наш погляд, саме комунікація є одним з основних мотивуючих чинників для співробітників: від того, як в організації буде побудована комунікативна система, залежатиме лояльність, прагнення до роботи і реальна зацікавленість співробітників в досягненні поставлених перед ними цілей.

Питанням управління комунікаційними процесами та визначенням місця комунікацій у системі управління підприємством присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких, як: Д. Аакер, Дж. Бернет, Б. Берлесон, Г. Стейнер, Лейхіфф Дж.Л., Мільнер Б.З., А. Войчак, Т. Примак, Г. Почепцов, О. Фисун, Н. Григор'єва, М. Плотніков, В. Різун, В. Рева, Н. Шпак, А. Босак, М. Бабінець та ін. Але варто відмітити, що зазначені автори досліджують переважно теоретичні питання комунікацій, не розглядаючи їх роль в формуванні ефективної системи мотивації персоналу на підприємствах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вплив і взаємозв'язок між комунікативними процесами і системою мотивації діяльності персоналу будь-якого підприємства, необхідність підвищення ефективності роботи підприємства в цілому і кожного співробітника зокрема, необхідно виявити мотивацію персоналу за допомогою встановлення комунікативної взаємодії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних комунікативних джерел в побудові ефективно діючої системи мотивації персоналу на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Процес спілкування, комунікації існував в суспільстві завжди, проте термін «комунікації» з'явився тільки в XX ст. Цей термін широко вживався в кібернетичних дисциплінах і визначав обмін інформацією у будь-яких системах суспільства.

Необхідно відмітити, що комунікація – метадіяльність, що пронизує усі без виключення сфери існування суспільства. У загальному вигляді процес комунікації – це обмін інформацією між людьми [1, с. 257]. У соціальних науках робиться акцент на ролі суб'єкта в комунікації: вивчають-

© Борисова Л.П., 2016

ся процес міжособової комунікації, обміну і передачі емоційного і інтелектуального змісту, роль комунікації в управлінському процесі, в організаціях, а також процес створення і поширення масової комунікації [2]. Процес комунікації як філософська категорія – смисловий та ідеальнозмістовний аспект соціальної взаємодії людей [3]. Відома дослідниця Н.І. Формановська під комунікацією розуміє і шляхи повідомлення, і форми зв'язку, і саме спілкування [4, с. 7]. З точки зору маркетологів процес комунікації є зв'язком між учасниками ринку (споживачами, посередниками, постачальниками), який повинен забезпечити ефективне ведення господарської діяльності та посилення впливу підприємства на ринок [5]. З точки зору економіки процес комунікації є засо-бом розвитку системи надання інформації, її передачі великій кількості осіб всередині підприємства та за його межами [6].

Значущість комунікації в менеджменті настільки велика, що вважається навіть, що сама управлінська діяльність в широкому сенсі є обміном інформацією між елементами організаційної системи через канали прямого і зворотного зв'язку.

Важливе значення нині мають також бізнес – комунікації, що включають усе різноманіття форм ділового спілкування і розглядаються як технологія ведення бізнесу, що дозволяє підприємствам ефективніше здійснювати взаємодію із зовнішнім середовищем за допомогою обміну інформацією. Учасниками бізнес-комунікацій стають представники передусім управлінській діяльності, так що сучасні бізнес-комунікації є самостійною функцією менеджменту. Бізнес-комунікації настільки важливі, що в 1970 г. була створена міжнародна асоціація бізнес-комунікацій – The International Association of Business Communicators (IABC). На сьогодні вона налічує близько 15 000 членів з 80 країн світу. Членство в IABC дає можливість отримання необхідної інформації для підвищення професійних навичок в управління людськими ресурсами, в області маркетингових комунікацій, зв'язків з громадськістю, та ін. [7].

У основі ідеології бізнес-комунікацій лежить безперервний процес комунікації, необхідний для ухвалення рішень і організації їх виконання. Хоча комунікації мають величезне значення для успіху організацій, опитування показали, що 73% американських, 63% англійських і 85% японських керівників вважають комунікації головною перешкодою на шляху досягнення їх організаціями ефективності. Згідно з іще одним опитуванням, приблизно 250 тис. працівників 2000 різних компаній обмін інформацією вважають однією з найскладніших проблем в організаціях. Ці опитування показують, що неефективні комунікації – одна з головних сфер виникнення проблем [8, с. 255].

Будь-яка координація дій здійснюється через комунікацію, в яку співробітники вступають при виконанні функціональних обов'язків або посадових інструкцій. Г. Аммельбург визначав організацію через 3 основних функції: організація, комунікація, мотивація. Організація в даному випадку – це структура, конструкція, що робить можливим протікання процесів, пов'язаних з рухом. Комунікація – це функція управління, що дозволяє за допомогою правильно організованої передачі інформації забезпечити надійне з'єднання усіх ланок підприємства і їх взаємодію. Мотивація при цьому виконує роль регулятора усіх інших функцій, роль психіки в організмі [9, с. 377].

У рамках структури підприємства комунікація є глобальною мотивуючою системою, на основі якої можуть розвиватися інші істинні мотиватори: визнання, прагнення до досягнення, самоудосконалення, можливість творчого зростання. Для задоволення цих потреб визначальне значення мають канали комунікації в організації: через них співробітники спілкуються один з одним, дізнаються про досягнення своїх колег, про діяльність підприємства в цілому, що підтримує прагнення до творчого зростання і розвитку співробітників підприємства.

Для мотивації співробітників підприємства кожного конкретного відділу, необхідно збудувати комунікаційний ланцюжок, що йде від співробітників до керівництва і навпаки (зворотний зв'язок). Створення розвиненої комунікативної мережі, як єдиного організму, служить досягненню головних цілей організації.

Керівництво формує цілі, завдання, плани розвитку підприємства, які згодом набувають форми наказів, розпоряджень, прямих вказівок керівників. Ця інформація потрібна співробітникам для виконання своїх посадових обов'язків. При цьому горизонтальні комунікації забезпечують необхідну соціальну підтримку: завдяки ним, співробітники обмінюються інформацією, вирішують виниклі проблеми і конфлікти, координують завдання; відбувається також встановлення комунікативних взаємодій між співробітниками одного або декількох підрозділів підприємства – реалізується потреба в спілкуванні, соціальній підтримці, взаємному схваленні.

Менеджерам усіх рівнів важливо управляти усіма каналами комунікації, які використовують співробітники, що робить необхідним постійний аналіз аудиторії, оскільки у кожної групи співробітників свої джерела інформації про діяльність підприємства; виявлення бракуючої інформації для комфортної роботи в цьому підрозділі. Ці дані можуть бути отримані шляхом анкетування, проведення інтерв'ю, опитування. Для того, щоб мотивувати співробітників підприємства, досить поширювати необхідний потік повідомлень в тих каналах комунікації, якими користується дана категорія працівників.

Для успішної побудови системи мотивації з самого початку роботи в цій організації співробітник має бути оточений каналами комунікації, для того, щоб мати інформацію про діяльність підприємства і окремих структурних підрозділів. На етапі влаштування на роботу потрібна інформація безпосередньо про заробітну плату, соціальний пакет, про посадові обов'язки, про структурний підрозділ, де співробітник працюватиме, про основні історичні етапи підприємства. Після одного року роботи виникає потреба в розвитку, кар'єрному зростанні, співробітники хочуть мати уявлення про стратегію розвитку підприємства. Тому необхідно розвивати як зовнішні (програми, репортажі, передачі про це підприємство, які транслюються через телебачення, радіо, Інтернет, друкуються в пресі), так і внутрішні дже-

рела інформації, націлені на підтримку іміджу підприємства в очах співробітників, на структуризацію і нормування діяльності підрозділів. Нарівні з офіційними існують і неформальні джерела інформації: неформальні бесіди, спілкування, листування і т. д. Така інформація потрібна співробітникам для задоволення потреби в спілкуванні і дружніх взаємовідносинах.

Для успішного розвитку підприємства важливо, щоб працівники були включені в загальну стратегію розвитку, брали участь в управлінні підприємством. Кожен співробітник повинен розуміти свою роль в подальшому розвитку підприємства. Тому необхідно надати значення і важливість кожному співробітникові: поширювати бракуючу інформацію по тих каналах комунікації, які користуються великою довірою. Співробітники частіше довіряють інформації, яка поширюється через «близькі», «відчутні» джерела (корпоративна газета; інформація, отримана від керівників усіх рівнів; корпоративний сайт; офіційні і нормативні документи; постійні збори трудового колективу).

Щоб співробітники представляли стан, в якому знаходиться підприємство, стратегію його розвитку, треба розширювати рубрики на корпоративному сайті, а також постійно підтримувати і оновлювати їх: відображати масштаби діяльності підприємства, появу нових продуктів, проведення рекламних кампаній; розповідати про досягнення в роботі кожного відділу, підрозділу в загальній стратегії розвитку підприємства для розуміння їх ролі та значення; вести історичну рубрику про цікаві факти, події з історії підприємства.

Необхідно також постійно складати і оновлювати програми розвитку і навчання персоналу, про які потрібно регулярно розповідати в корпоративній газеті, на Інтернет сайті підприємства, на зборах з керівництвом (не лише з безпосереднім, але і з топ-менеджерами), начальником відділу по менеджменту персоналу і т. д.

Висновки і пропозиції. Побудова ефективно діючої системи мотивації на підприємстві – складний, але важливий процес, в якому саме комунікація грає вирішальну роль. З одного боку, завдяки комунікативній мережі виявляються потреби співробітників, з іншого боку, канали комунікації служать поширенню мотивуючої інформації. Відбувається постійний кругообіг інформації між керівниками і підлеглими, здійснюється необхідний зворотний зв'язок, а також обмін інформацією між окремими суб'єктами владних стосунків.

У цьому кругообігу важливо, хто може контролювати і удосконалювати цей постійний процес обміну інформацією за рахунок раціоналізації структури комунікаційного процесу; удосконалення документообігу; поліпшення виконання функцій менеджменту; покращення зворотного зв'язку; уведення системи збору пропозицій працівників; застосування сучасних інформаційних технологій.

Список літератури:

1. Бардась А. В. Менеджмент: навч. посіб. / А. В. Бардась, М. В. Бойченко, А. В. Дудник. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 381 с.
2. Піддубна Л. П. Комунікаційні моделі та їх використання у формуванні ефективних документально-інформаційних комунікацій у системі державного управління та місцевого самоврядування / Л. П. Піддубна // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Управ-ління»: збірник наукових праць. – 2010. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvamu_upravl
3. Філософська енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://dic. academic. ru/dic. nsf/dic_new_philosophy
4. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М.: ИКАР, 2007. – 478 с.
5. Яловега Н. І. Принципи застосування основних комунікаційних інструментів у діяльності підприємств споживчої кооперації / Н. І. Яловега [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/19_NNM
6. Мильнер Б. З. Теория организации / Б. З. Мильнер. – М.: Изд-во «Инфа–М», 2003. – 480 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.com@management.narod.ru
7. The International Association of Business Communicators (IABC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.iabc. com
8. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 2004. – 481 с.
9. Аммельбург Г. Предприятие будущего: Структура, методы и стиль руководства: Пер. с нем. / Герд Аммельбург. – М.: Международные отношения, 1997. – 415 с.
10. Шпак Н. О. Основи комунікаційного менеджменту промислових підприємств: монографія / Н. О. Шпак. – Львів: Видавництво Львівської політехніки. – 2011. – 328 с.
11. Босак А. О. Экономическое оценивание и развитие коммуникаций в управлении машиностроительными предприятиями: дис. кандидата экон. наук: 08.00.04 / А. О. Босак. – Львов. – 2007. – 238 с.
12. Основи внутрішньої комунікації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainepublicdialogue.org
13. Касян С. Я. Ефективність впливу маркетингових комунікацій підприємств на поведінку споживачів / С. Я. Касян, Т. Є. Крицька // Економічний простір: зб. наук. праць. – 2012. – № 63. – С. 237-243.
14. Майовець Є. Маркетингові комунікації: текст лекцій / Є. Майовець, О. Кузик. – 2013. – 228 с.

Борисова Л.П.
Одесский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РОЛЬ КОММУНИКАЦИИ В ПОСТРОЕНИИ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы организации коммуникативной деятельности на предприятиях. Исследовано влияние коммуникации, как одной из основных составляющих механизма управления, на мотивацию. Выявлено, что коммуникация на предприятиях является глобальной мотивирующей системой. Подчеркнута важность бизнес-коммуникаций на предприятии. Определена сущность внутренних и внешних коммуникаций предприятия. Показаны взаимосвязь и влияние элементов коммуникативной системы на создание эффективно действующей системы мотивации на предприятиях.
Ключевые слова: коммуникации, коммуникативная деятельность, каналы коммуникации, бизнес-коммуникации, система мотивации.

Borysova L.P.
Odessa Trade and Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University

ROLE OF COMMUNICATION IN CONSTRUCTION OF EFFECTIVE SYSTEM MOTIVATIONS PERSONNEL OF ORGANIZATIONS

Summary
The questions of organization communicative are considered in the article to activity on enterprises. Influence of communication is investigational, as one of basic constituents of management mechanism, on motivation. It is educed, that communication on enterprises is the global explaining system. Importance of business-communications is underline on an enterprise. Essence of internal and external communications of enterprise is certain. Intercommunication and influence of elements of the communicative system are shown on creation of the effectively operating system of motivation on enterprises.
Keywords: communications, communicative activity, channels of communication, business-communication, system of motivation.

УДК 336.71

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОБЛЕМНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Ганзюк С.М., Лінькова А.В.
Дніпродзержинський державний технічний університет

Визначено зовнішні та внутрішні причини виникнення неплатоспроможності комерційних банків в Україні. Досліджено особливості функціонування проблемних банків. Виділено основні цілі ефективної роботи з проблемними банками та напрями розвитку банківського сектору України.
Ключові слова: проблемний банк, неплатоспроможність, тимчасова адміністрація, ліквідація, фінансовий результат, брідж-банк, фінансова нестабільність, фінансова криза.

Постановка проблеми. Банківська система суттєво впливає на ефективність і стабільність функціонування як окремих суб'єктів господарювання, так і економіки в цілому. Банківська система України останнім часом зазнає значних змін та втрат. З кожним роком все більше банків зазнають негативного впливу різноманітних чинників, які спричинюють хвилі ліквідації та банкрутства. Проблеми у фінансовому секторі економіки нашої держави, недовіра до банківської системи в цілому та нестабільна політико-економічна ситуація підвищують вразливість банківських установ. Тому сьогодні зростає необхідність подальших досліджень причин виникнення банкрутства банківських установ та особливостей їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини банкрутства, неплатоспроможності, проблеми ліквідації банківських установ досліджуються багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. У зарубіжній науковій літературі проблеми банкрутства банків висвітлено досить широко, зокрема, в роботах таких вчених, як Брейли Р., Брігхема Є., Горіної С., Гроппеллі А., Ларіонової І., Майерса С., Нікбахта Є., Роуза П., Сінко Дж., Хорна В. та ін. Дослідження зазначених проблем вітчизняними вченими можна знайти у працях Гейця В.М., Козьменко С.Н., Міщенко В.І., Мороза А.М., Науменкова С.В., Савлука М.І., Стельмаха В.С., Суторміна В.М., Успаленко В.І., Федосова В.М., Ющенко В.А. та ін. Значну увагу дослідженню особливостей банкрутства банків та забезпеченню фінансової стійкості приділено в роботах Терещенка О.О., Кочеткова В.М., Вітлинського В.В., Копилюка О.І., Черепа А.В. тощо.

Виділення не вирішених не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень в даній області, причини виникнення банкрутства банків, особливості функціонування проблемних банків в Україні та механізм їх ліквідації потребують постійного аналізу та вдосконалення. Своєчасне виявлення, оцінка, та ефективне управління проблемами банку є ключовими умовами успішного врегулювання криз та підвищення стійкості банківської системи.

Мета статті полягає в дослідженні причин виникнення банкрутства банків та особливостей діяльності проблемних банків України в сучасний складний період функціонування фінансової системи.

Виклад основного матеріалу. Одне з найважливіших умов ефективного функціонування ринкової економіки – це наявність стабільно і активно працюючої грошово-кредитної системи, основу якої, як відомо, складають комерційні банки.

Фінансова стабільність комерційного банку формується під впливом багатьох факторів. В економічній літературі вони поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні (екзогенні) фактори пов'язані із загальним економічним та політичним станом в країні, а внутрішні (ендогенні) – з діяльністю всередині установи [1]. Зазвичай, зовнішні фактори не залежать від роботи комерційних банків, а внутрішні чинники будуть віддзеркаленням ефективної роботи банківської установи.

Основними зовнішніми чинниками негативного впливу на діяльність комерційних банків в Україні сьогодні є воєнні дії на території держави, в результаті чого відбувається стрімке падіння ВВП і прискорюються темпи інфляції. Внутрішні політичні проблеми та посилення напруги в країні погіршують також інвестиційний клімат. Корупція та невідповідні умови ведення бізнесу призводять до відтоку інвестицій. Велике значення мають і внутрішні чинники, які є повністю підконтрольними банку і в його силі не просто ухилятися від їх негативного впливу, а й активно їх усувати. Саме через внутрішньобанківське управління керівництво має можливість створювати передумови розвитку банку і закладати фундамент його фінансової стабільності на довгострокову перспективу. Дія цих чинників може мати як стабілізуючий, так і дестабілізуючий характер. Перелік їх досить великий і за способом впливу вони проявляються на мікро- і макрорівні, можуть бути постійні і тимчасові. В Україні великий вплив має політичний чинник, який проявляється на економіці і безпосередньо на банках.

Політико-економічна криза, що розпочалася наприкінці 2013 року, погіршила фінансовий стан вітчизняних банків. Як окремі банки, так і вся банківська система України сьогодні функціонують у складних умовах з високими ризиками. Внаслідок кризи на фінансовому і фондовому ринках комерційним банкам доводиться працювати в умовах різкого зниження обсягів фондування, що зумовлено значним відтоком коштів клієнтів, обмеженням доступу до міжнародних ринків капіталу, падінням курсу акцій, зниженням обсягів фінансової підтримки, яку українським дочірнім компаніям надавали іноземні материнські банки. Низький рівень ресурсної бази та перевага коротких пасивів робить банківський сектор надто вразливим до ризику втрати ліквідності, підвищення кредитного та ринкового ризиків. Негативний вплив на банківську діяльність мають низькі доходи населення, а незадо-

© Ганзюк С.М., Лінькова А.В., 2016

вільний фінансовий стан позичальників вимагає створення значних резервів, що в умовах відсутності відносно стабільних джерел надходження ресурсів ускладнює формування ресурсної бази комерційних банків [2].

Відповідно до частини першої ст. 31 закону «Про банки і банківську діяльність», мінімальний розмір статутного фонду банку на момент його реєстрації не може бути меншим, ніж 500 млн. гривень, в той же час така норма вступила в силу лише з 4 липня 2014 року, і багато банків раніше створювалися з набагато меншим статутним фондом. Тому Національний банк зобов'язав комерційні банки поетапно збільшити статутний фонд до 500 мільйонів гривень в період до 11 липня 2024 року [3].

Кількість банків, розмір статутного капіталу яких становить 500 млн. грн. та більше складає 30 од. або 24,6% від усієї кількості банків України, а кількість банків, розмір статутного капіталу яких становить менше 500 млн. гривень складає 75,6% [4]. Отже, банків зі статутним капіталом меншим ніж 500 млн. грн. в банківському секторі в 3 рази менше кількості банків зі статутним капіталом, визначеним регулятором. Таким чином, вже зараз можна спрогнозувати значне скорочення числа нових зареєстрованих банків – вкласти півмільярда гривень в сьогоднішніх умовах в банк для отримання ліцензії НБУ зможе тільки обмежена кількість інвесторів. Це число може збільшитися, якщо економіка почне стрімко зростати, а Україна буде активно євроінтегруватися. Тоді можна буде і побачити повернення іноземних банків на ринок України. У такому випадку, кількість діючих банків стане більшим, проте, навряд чи вже коли-небудь перевищить показники попередніх років.

Динаміку зміни кількості банківських установ в Україні за останні роки демонструє рисунок 1.

Рис. 1. Динаміка зміни кількості діючих банків за період 2008-2015 рр., од.

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Як видно з рисунку, після фінансової кризи 2008-2009 рр. найбільша кількість діючих банків становила у 2009 році 184 установи, проте впродовж наступних років їх кількість поступово зменшувалася. Починаючи з 2014 року під впливом девальвації гривні та спаду в економіці, а також політичної нестабільності в країні значна кількість банків зіткнулася з проблемами, у багатьох з них згідно рішення НБУ була розпочата процедура ліквідації, тому вже станом на 01.01.2015 р. кількість діючих банків становила 163 од., що на 11,41% менше у порівнянні з 01.01.2009 р., а вже станом на 01.01.2016 р. кількість фінансових установ складала 117 (-36,41%).

Загалом, з початку 2014 року внаслідок погіршення платоспроможності, до 66 банківських установ було запроваджено тимчасову адміністрацію. Стосовно банківських установ ПАТ»ЧБРР», ПАТ БАНК »МОРСЬКИЙ» та АТ »БАНК ВЕЛЕС» було прийнято рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію без попереднього запровадження тимчасової адміністрації. В цілому, станом на 01.2016 р. до 70 банків було прийнято рішення про ліквідацію, в 4 працювала тимчасова адміністрація (ПАТ «ЮСБ БАНК», ПАТ «КБ «Фінансова ініціатива», АТ «Банк «Фінанси та Кредит», ПАТ «ВБР»). На сьогоднішній день в Україні проблемними вважаються наступні банки: АТ «РОДОВІД БАНК», АТ КБ «ТК кредит», ПАТ «Укрінбанк», ПАТ «Банк «Софійський», ПАТ «КБ «Фінансова ініціатива» [4].

В таблиці 1 подано фінансові результати діяльності банків з січня 2010 року по січень 2016 року.

Як видно з таблиці, поступово зростали як доходи, так і витрати банківського сектору. За період 2009-2015 рр. доходи банків виросли на 56 198 млн. грн. (+39,30%), а витрати банків зросли на 84 348 млн. грн. (+46,8%). Слід відмітити, що відповідно до принципу прибутковості, доходи банку повинні перевищувати витрати, але за період з 2009 по 2012 рр. банківська система отримувала збитки. Банківська система стала беззбитковою лише 2012-2013 рр., але показники рентабельності капіталу залишилися на дуже низькому рівні 3,03% у 2012 р. і 0,8% у 2013 р. Більш того, у 2014 р. банківська система знову повернулася до збитковості на тлі масштабної девальвації гривні, зниження економічної активності та необхідності створювати значні резервні витрати. Тому на початку 2015 р. банківська система України отримала збитків на суму 52 966 млн. грн., а на початку 2016 року вже 66 600 млн. грн. Перевищення витрат над доходами призвело до збитковості банківської системи, що, в свою чергу, привело к негативним показникам рентабельності активів та капіталу.

Більшість банків закрили 2015 р. зі збитками або отримали незначні прибутки. Це стосується банків не тільки першої групи. Державні банки, такі як Ощадбанк, Укрексімбанк, які потрібні

Таблиця 1

Результати діяльності банків України, [5]

Назва показника	01.2010	01.2011	01.2012	01.2013	01.2014	01.2015	01.2016	Зміни 2015/2009, %
Доходи, млн. грн.	142 995	136 848	142 778	150 449	168 888	210 201	199 193	+39,30
Витрати, млн. грн.	181 445	149 875	150 486	145 550	167 452	263 167	265 793	+46,48
Результат діяльності, млн. грн.	-38 450	-13 027	-7 708	4 899	1 436	-52 966	-66 600	+73,21
Рентабельність активів, %	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46	+24,65
Рентабельність капіталу, %	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91	+59,62

мати потужну підтримку держави, отримали у 2015 р. збитки: Ощадбанк 5 400 млн. грн., Укрексімбанк – 8 329 млн. грн. По результатам діяльності станом на 01.10.2015 рік тільки Приват Банк та Укрсиббанк отримали прибуток, решта банків отримали збитки. З початку 2014 Національним Банком України були прийнято рішення про початок ліквідаційної процедури 17 банківських установ. В 2015 році процедура ліквідації почалася ще в 46 банках, а з початку 2016 року – в 3 банках [5].

Проблемні банки становлять певну загрозу для банківської системи, тому до них вживаються відповідні заходи впливу. За своєю економічною сутністю, це низка вимог, спрямованих на відновлення стабільності фінансового стану банку, впорядкування його діяльності згідно із чинним законодавством та нормативно-правовими актами НБУ. Після віднесення банку до категорії проблемних, Національний банк України може прийняти рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних у разі: неприведення банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства; зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня; невиконання банком протягом 10 робочих днів поспіль 10 і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами. В разі віднесення банку до категорії неплатоспроможних, Національний банк України приймає рішення про впровадження тимчасової адміністрації.

У світовій практиці розроблено кілька механізмів роботи з проблемними банками, найчастіше застосовуються ліквідація, злиття та поглинання, операції з придбання активів та зобов'язань, «брідж-банк» (перехідний банк). При цьому, «брідж-банком» називають банк, який тимчасово утримує застраховані депозити і працюючі активи, переведені до нього з нежиттєздатного банку, що підлягає ліквідації, до моменту їх продажу інвесторам. Тобто він створюється з метою забезпечення безперервності здійснення банківських операцій шляхом продажу (передачі йому певних активів та зобов'язань нежиттєздатного банку на певний період).

В Україні також ведеться пошук та проводяться дослідження щодо вирішення проблемних питань, пов'язаних з банкрутством вітчизняних банків, вирішенням яких є необхідність розроблення заходів для зменшення негативних наслідків фінансової кризи у вітчизняній банківській системі, відновлення ефективної роботи банків. Головними цілями ефективної роботи з проблемними банками є:

– підтримання безперервної роботи платіжної системи та системи розрахунків;

– запобігання впливу проблем в одному банку на діяльність інших банків та їх перетворення в проблеми для стабільності всієї системи («ефекту доміно»);

– підтримання довіри з боку населення та учасників ринку до фінансового сектору.

Головним завданням на сьогодні є відновлення стабільної економічної ситуації в країні. І успішність виконання цього завдання залежить від розвитку банківської системи України та кожного банку зокрема. Тому кожен банк як окремий елемент другого рівня вітчизняної банківської системи, повинен бути надійним, конкурентоспроможним та мати можливість підтримки подальшого розвитку своєї діяльності [6].

Висновки та пропозиції. Серед основних напрямів розвитку банківського сектору України виділимо наступні:

1) вирішення питання якості активів та капіталізації банківської системи передбачає: з'ясування реальної якості активів на балансі українських банків за рахунок проведення діагностичного обстеження; як один із найбільш пріоритетних механізмів капіталізації банків, необхідно злиття та приєднання комерційних банків, які можуть використовуватися також для відновлення платоспроможності окремих банків; мінімізація витрат для платників податків при капіталізації банків, які мають його недостатній рівень; створення спеціального фонду для рекапіталізації системних банків, подальше функціонування яких визнано доцільним; створенням умов для залучення в банківську систему коштів із зовнішніх ринків як для збільшення власного капіталу банків, так і через боргові інструменти; реформування законодавства про банкрутство боржників з метою прискорення процесу банкрутства та наближення його до найкращих практик Європейського Союзу.

2) Стимулювання структурних перетворень у банківській системі повинен реалізований за рахунок: підвищення нормативних вимог до розміру власного капіталу банків; диференціація вимог до норм капіталів банків, що приймають строкові депозити від фізичних осіб; встановлення підвищених вимог до нормативів капіталу та ліквідності для системно значущих банків; розвиток регіональних та кооперативних банків та створення банків, спеціалізованих під кредитування певних галузей економіки.

3) Вирішення структурних дисбалансів в балансах банків задля стимулювання сталого розвитку банківській системи. Даний напрям вимагає: вирішення питання високого рівня доларизації активів і пасивів вітчизняних банків; підвищення диференціації ставок збору до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за валютними та гривневим депозитами; зміни до законодавства для впровадження депозитів без права дострокового зняття, або з частковою втратою тіла депозиту; перегляд системи управління ліквідністю та розробка ефективних засобів управління короткостроковою та структурною ліквідністю банківської системи; для зменшення залежності банківської системи від ринкових ризиків, стимулювання розвитку біржового та позабіржового ринку деривативів.

4) Розвиток корпоративного управління в банках, а саме: оприлюднення даних щодо кінцевих власників комерційних банків (зменшення порогу розкриття інформації про власників, які прямо або опосередковано володіють 2% акцій, на відміну від 10% зараз); розробка механізмів відповідальності акціонерів і менеджменту за виявлення ризиків та довгострокові результати роботи банківських установ; підвищення ролі та функцій наглядових рад банків щодо моніторингу діяльності банківських установ та посилення вимог

щодо членів наглядових рад банків; посилення вимог до систем внутрішнього аудиту та контролю в банках тощо.

Своєчасна оцінка, ефективне запобігання, а також управління проблемами банку є ключовими умовами успішного врегулювання криз. Органи регулювання та нагляду повинні володіти повною самостійністю щодо оцінки серйозності проблем банку та вибору заходів, спрямованих на їх подолання.

Список літератури:

1. Кириченко О. А. Банківський менеджмент: навчальний посібник [Текст] / Кириченко О. А., Гіленко І. В., Роголь С., Сиротян С. В., Нємой О. – К.: Знання-Прес. , 2002. – 438 с.
2. Заславська Н. П. Особливості формування ресурсного потенціалу банків в умовах економічної нестабільності [Текст] / Н. П. Заславська // Науковий вісник Ужгородського університету, 2014. – С. 111-113.
3. Постанова Правління НБУ № 464 від 06.08.2014 р. «Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру» [Електроний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Національного Банку України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0464500-14
4. Офіційний сайт Інтернет-журналу Фориншурер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/ratings/banks
5. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] // Офіційний Сайт НБУ. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art-_id=36807&cat_ib= 36798
6. Косова Е. В. Власний капітал банків: реакція на фінансову кризу / Е. В. Косова // Вісник Херсонського державного університету. – Випуск 9-1. Частина 2. – 2014. – С. 113-116.

Ганзюк С.М., Линькова А.В.
Днепродзержинский государственный технический университет

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОБЛЕМНЫХ БАНКОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Определены внешние и внутренние причины возникновения неплатежеспособности коммерческих банков в Украине. Исследованы особенности функционирования проблемных банков. Выделены основные цели эффективной работы с проблемными банками и направления развития банковского сектора Украины.
Ключевые слова: проблемный банк, неплатежеспособность, временная администрация, ликвидация, финансовый результат, бридж-банк, финансовая нестабильность, финансовый кризис.

Ganzyuk S.M., Linkova A.V.
Dneprodzerzhinsky State Technical University

FEATURES FUNCTIONING OF PROBLEM BANKS IN UKRAINE

Summary
Determined external and internal causes of insolvency of commercial banks in Ukraine. The features of the functioning of troubled banks. The main goals of effective work with troubled banks and the directions of the banking sector of Ukraine.
Keywords: problem bank, the provisional administration, liquidation, financial result, bridge bank, financial instability, financial crisis.

УДК 332.14

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Грабовенська С.П.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто особливості сучасного рівня розвитку туризму як сегмента економіки. Проаналізовано частку прямих надходжень від туристичної сфери до ВВП України. Виконано порівняння зміни кількості туристичних потоків в Україні, помісячного продажу готельних послуг і послуг з організації подорожей (протягом 2000-2014 рр.). Графічно показана сучасна картина стану. Запропоновано деякі рішення щодо перспектив розвитку українського туризму.
Ключові слова: туристична галузь, ринок туризму, конкурентоспроможність, туристична послуга, туристичний потенціал.

Постановка проблеми. В Україні сьогодні є всі передумови для розвитку туристичної сфери. Зручне географічне розташування, сприятливий клімат, різноманітний рельєф, унікальне поєднання природно-рекреаційних ресурсів, культурно-історичної спадщини, розгалуження санаторно-курортної бази – всі ці фактори зумовлюють конкурентні переваги країни у пропозиції туристичного продукту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та іноземні фахівці детально дослідили використання туристичного потенціалу, фактори розвитку туристичного бізнесу тощо. Однак недостатньо висвітленими є вивчення туристичних потоків в Україні (у тому числі іноземних, виїзних і внутрішніх).

Основна мета цього дослідження – аналіз статистичних даних і виявлення тенденції розвитку української туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристичний потенціал України на сьогодні розкрито не повною мірою, про що свідчить 1,5–2,5%-ва частка туристичної галузі у структурі ВВП країни (рис. 1). Основними перепонами на шляху до розвитку туристичного сектору в Україні сьогодні є переважно чинники управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру.

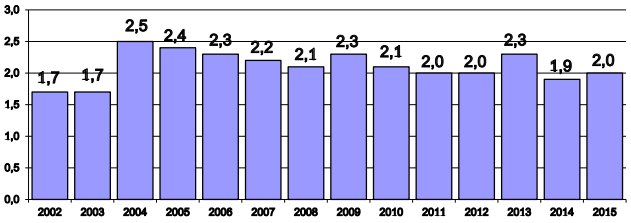

Рис. 1. Частка прямих надходжень від туристичної сфери до ВВП України Джерело: Travel & Tourism Economic Impact 2015 Ukraine [2, с. 3]

У Звіті Міністерства культури і туризму України «Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі» зазначено: туристична галузь завдяки багатим природним, історико-культурним, трудовим ресурсам цілком може претендувати на чільні позиції в економіці держави. Водночас подальший розвиток туризму гальмується. Зокрема наша держава використовує лише одну третину туристичного потенціалу, яким володіє, а за даними Світового економічного форуму у сфері подорожей і туризму Україна серед 124 країн світу посідає лише 78-е місце. Тому саме ця сфера залишає великі можливості для пошуків та активної діяльності [1].

У рейтингу економічного розвитку туристичної сфери від Світової ради подорожей та туризму Україна за всіма позиціями у 2015 році перебуває нижче за середні світові показники, і, згідно з прогнозами експертів ради, в довготерміновій перспективі до 2022 року втрачатиме свої позиції на світовому туристичному ринку [2, с. 10], що підтверджується низькими оцінками рівня конкурентоспроможності України в рейтингу Світового економічного форуму [3, с. 136].

За даними Світової туристичної організації UNWTO частка України в туристичних потоках Європи становить близько 4 та близько 0,9% у загальноєвропейських надходженнях від туристичної діяльності [4, с. 7]. Така істотна розбіжність у структурі натуральних та грошових потоків може свідчити про низькі ефективність української туристичної сфери та рівень використання наявних туристичних ресурсів. У 2011 році туристичний портал Lonely Planet зарахував Україну до десятки країн, які можна відвідати без істотних витрат.

Проте, незважаючи на низку несприятливих чинників, туристична галузь в Україні до 2012 року динамічно розвивалася. Аналіз туристичних потоків у країні (рис. 2) показує динамічний розвиток в'їзного туризму протягом 2000–2011 років (середньорічний приріст становив 12,6%), відносно стабільний розвиток виїзного туризму (середньорічний приріст – 3,8%) та стабільну динаміку внутрішніх потоків (2,7%), що може свідчити про підвищення рівня конкурентоспроможності України на міжнародній арені.

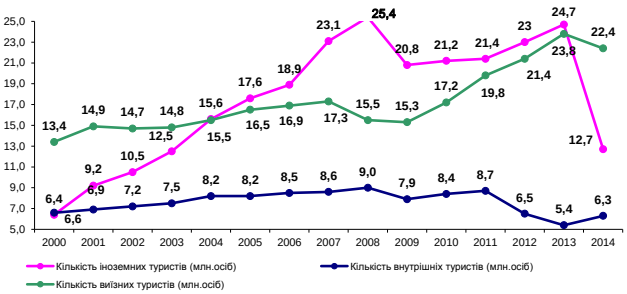

Рис. 2. Порівняння динаміки туристичних потоків в Україні

Джерело: Розрахунок автора на основі даних Державної служби статистики [6]

© Грабовенська С.П., 2016

Проте через низку чинників у 2012 році різко скоротився потік внутрішніх туристів, а через два роки – потоки іноземних та виїзних туристів. Розвиток туристичної діяльності у свою чергу сприяв інвестиціям у галузь і, відповідно, подальшому зростанню рівня конкурентоспроможності галузі. Протягом 2001–2011 років обсяги інвестицій у готельну та ресторанну сфери зросли з 469 до 4908 млн грн., або в 10,5 раза [5, с. 204], хоча більшість експертів, у тому числі і представники Міністерства культури та туризму України [1], вважають, що туристична інфраструктура країни розвинута недостатньо і морально на сьогодні застаріла. Упродовж 2011–2014 років капітальні інвестиції у сферу розміщення та харчування туристів скоротилися до 1,5 млрд грн [6]. Внутрішні туристичні потоки на 70–80% забезпечені в'їзним туристичним потоком, і лише на 20–30% – вітчизняними туристами. Протягом 2000–2014 років частка внутрішніх туристів на ринку мала тенденцію до скорочення, і навіть різке скорочення в'їзного туризму у 2014 році не істотно впливало на структуру туристичних потоків, що може свідчити про недостатній розвиток внутрішнього туризму в Україні (рис. 3).

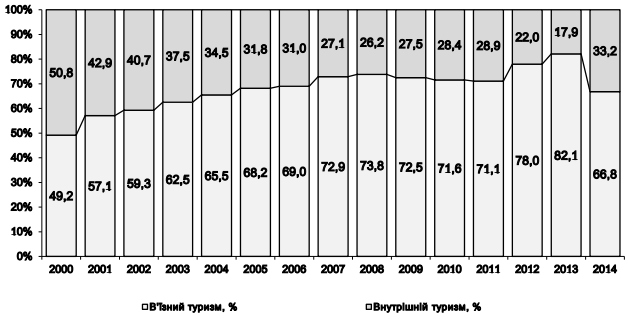

Рис. 3. Динаміка структури внутрішніх туристичних потоків в Україні

Джерело: Розрахунок автора на основі даних Державної служби статистики [6]

Водночас дані офіційної статистики від різних джерел мають істотні розбіжності, що зумовлено, з одного боку, різними методологічними базами обліку, з іншого – значним тіньовим обігом у галузі. Точно визначити ємність ринку обслуговування туристичних потоків на сьогодні неможливо. Згідно з даними Державної служби туризму і курортів, обсяги споживання, забезпечені туристичними потоками, становлять близько 3,8 млрд дол. США на рік (з яких лише 1,1 млрд дол. США припадає на ліцензованих операторів ринку) [7, с. 3]. Статистика України не розглядає туристичну галузь як складний економічний комплекс і оцінює її окремі складові відповідно до сфер економічної діяльності за кодами КВЕД. Із 2011 року, з переходом статистичного обліку на КВЕД 2010, виділити галузі, що безпосередньо пов'язані з туристичною сферою, упродовж 2011–2012 років неможливо. Статистичні дані стосовно розвитку туризму в Україні часто містять значні суперечності та розбіжності. За оцінками офіційної статистики діяльність галузей, що обслуговують переважно туристичні потоки, у 2014 році становила близько 5,4 млрд грн [8, с. 5]. Світова туристична організація UNWTO оцінила туристичні потоки України 2012 року у 4,8 млд. дол. США, у 2014 році – лише в 1,6 млрд дол. США) [9, с. 8]. Світовий економічний форум оцінив загальний дохід від туристичної діяльності в Україні у 2012 році у 3,2 млрд дол. США [10, с. 346], проте у 2014 –2015 роках, у зв'язку з кризою та російською агресією на сході країни, Україна взагалі не ввійшла до рейтингу Світового економічного форуму [11, с. 7]. За оцінками експертів USAID середньостатистичний іноземний турист перебуває в Україні близько чотири дні, залишаючи за цей час суму близько 600 дол. США [12, с. 154], що відповідає обсягам надходжень від туристичної діяльності в 12,7–12,8 млрд дол. США (21,2–21,4 млн туристів * 600 дол. США). Представники Світової ради подорожі та туризму оцінюють ємність туристичного ринку України у 2012 році в 3,1 млрд дол. США [2, с. 7], у 2014 році – лише у 2,4 млрд дол. США [13, с. 7].

Останнім часом у сфері туризму України відбуваються серйозні позитивні зміни: розробляють нові маршрути, розвивається готельна інфраструктура, зростає рівень обслуговування туристів і поліпшується відвідуваність туристичних об'єктів. Туристично-рекреаційні можливості країни викликають неабияку зацікавленість у представників міжнародної туристичної індустрії [1]. Усі ці фактори впливають на динамічне зростання туристичних потоків та надходжень від туристичної діяльності. Водночас варто зауважити, що динаміка розвитку галузі в Україні істотно відстає від світових тенденцій. Згідно з даними Державної служби статистики [6], упродовж останніх десяти років динаміка розвитку в'їзного туризму в Україні в середньому становила 12,6% на рік. Проте світова фінансова криза значно вплинула на динаміку в'їзних потоків, у 2009 році потік іноземних туристів скоротився на 18,3% згідно з даними Державної служби статистики [6] та 24% – згідно з даними Міністерства культури та туризму України [14]. Упродовж 2009–2013 рр. динаміка в'їзних туристичних потоків повільно зростала в середньому на 4,4% на рік, проте у 2014 році різко скоротилася на 48,6%, що було зумовлено кризовими явищами у країні та російською агресією (табл.).

Незважаючи на стабільний розвиток показників ліцензованих учасників туристичного ринку (див. табл.), їх частка на туристичному ринку за-

Таблиця

Соціально-економічні показники туристичної діяльності в Україні

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість ліцензіатів, тис	2828	3052	3833	4631	4829	5346	5711	3885
Кількість працівників, тис. осіб	21,0	21,7	22,7	23,6	22,8	15,5	15,4	11,6
Відрахування до бюджету, млн грн	112,9	131,3	174,0	208,1	196,5	н/д	н/д	н/д
Обсяг продажів, млрд грн	2,8	3,8	5,5	8,1	9,4	6,7	6,1	5,5

Джерело: Розраховано автором на основі [15, с. 63; 8; 16]

лишається незначною. Частка ліцензованих операторів в обслуговуванні внутрішніх туристичних потоків за останнє десятиріччя скоротилася з 26,9% у 2000 році до 2,7% у 2014 році, що лише підтверджує думку про недостатній розвиток туристичної інфраструктури в Україні (рис. 4).

Ще одним свідченням нерозвинутої в Україні туристичної інфраструктури, особливо інфраструктури, що пристосована до кліматичних умов країни, є показники сезонності на вітчизняному туристичному ринку.

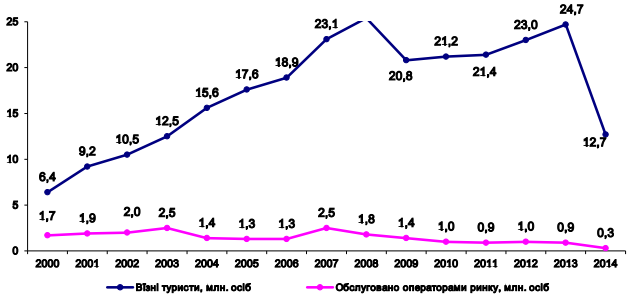

Рис. 4. Порівняння динаміки в'їзних туристичних потоків

Джерело: Розрахунок автора на основі даних Державної служби статистики [6]

Аналіз статистичних даних за останні чотири роки показує значний зріст продажів упродовж червня-серпня і скорочення продажів у періоди міжсезоння та зимовий період. Виняток становить незначне зростання продажів у туристичних операторів у період святкування Різдвяних свят. Розбіжності між надходженнями в гарячий та низький сезони становлять близько 30% для ринку готельних послуг та 50% – на ринку організації подорожей (рис. 5, 6).

Якщо на ринку організації подорожей у 2013–2014 роках ще зберігалися помісячні тенденції попередніх років (за рахунок виїзного туризму), то на ринку готельних послуг тенденції 2013–2014 року істотно відрізняються від попередніх років, що свідчить про розвиток кризи на туристичному ринку України.

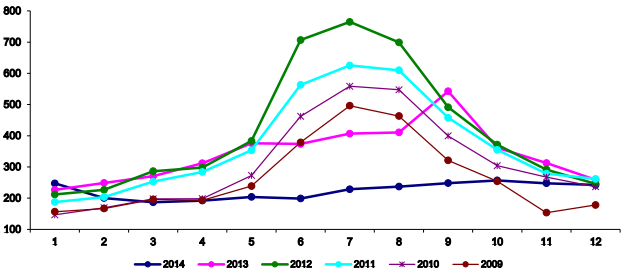

Рис. 5. Помісячна динаміка продажів готельних послуг в Україні, млн грн

Джерело: Розрахунок автора на основі даних Державної служби статистики [6]

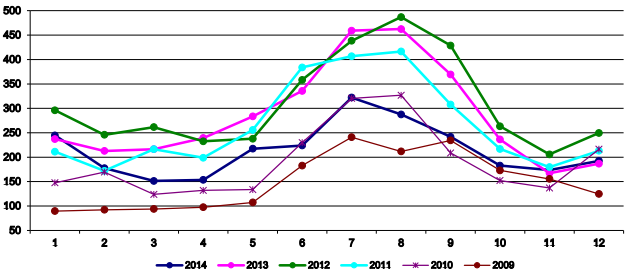

Рис. 6. Помісячна динаміка продажів послуг з організації подорожей в Україні, млн грн

Джерело: Розрахунок автора на основі даних Державної служби статистики [6]

Висновки та пропозиції. У 2011–2012 роках Україна ввійшла до світових рейтингів десяти країн. Проте кризові явища, російська агресія 2012–2014 років послабили динаміку туристичного ринку. У разі очищення Донбасу від російських окупантів, повернення АР Криму під юрисдикцію України туристична галузь зможе повернутися до тих тенденцій, що діяли до 2012 року.

Список літератури:

1. Міністерство культури і туризму України «Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі» 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183853;jsessionid=CBACCE6697D400A116E060EE2C513F8C
2. Travel & Tourism Economic Impact 2015 Ukraine / World Travel & Tourism Council. – London, 2015. – 24 с.
3. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011 World Economic Forum. – Geneva. – 501 с.
4. UNWTO Tourism Highlights, 2012 Edition. – 16 с.
5. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
6. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
7. ЦПБ NewBiznet «Бізнес-проект розвитку санаторію «Прикарпатська Ватра», 2011. – 152 с.
8. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 World Economic Forum. – Geneva. – 517 с.
9. UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition. – 16 с.
10. Статистичний збірник «Туристична діяльність в Україні у 2013 році» / Державна служба статистики України. – К., 2014. – 76 с.
11. Travel & Tourism 2015 / World Travel & Tourism Council. – London, 2011. – 20 с.
12. Україна: конкурування в світовій економіці – Стратегії успіху (Агентство США з міжнародного розвитку USAID UKRANE). – К., 2005 – 172 с.
13. Туристична діяльність в Україні у 2014 році: стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 76 с.
14. Міністерство культури і туризму України «Підсумки туристичного сезону 2009 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/225433;jsessionid=0D83FF45195E032487951CE94852260C
15. Трохимець О. І. Розвиток туризму в Україні та його стратегічне значення для національної економіки / О. І. Трохимець // Держава та регіони: наук.-виробн. журнал. – 2012. – № 3. – 259 с. (С. 62-67).
16. Експрес-випуск «Мережа колективних засобів розміщування у 2014 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2015/04/100pdf.zip

Грабовенська С.П.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности современного уровня развития туризма как сегмента экономики. Проанализирована часть прямых поступлений от туристической сферы к ВВП Украины. Сравнені изменения численности туристических потоков в Украине, помесячной продажи гостиничных услуг и услуг по организации путешествий (в течение 2000-2014 гг.). Графически приведена современная картина состояния. Предложены некоторые решения относительно перспектив развития украинского туризма.
Ключевые слова: туристическая отрасль, рынок туризма, конкурентоспособность, туристическая услуга, туристический потенциал.

Hrabovenska S.P.
Lviv National University of Ivan Franko

MODERN STATE AND PROGRESS OF TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE TRENDS

Summary
In the article the features of modern level of development of tourism are considered as to the segment of economy. Part of direct receipts is analysed from a tourist sphere to GDP of Ukraine. Comparison of change of quantity of tourist streams is executed in Ukraine, monthly sale of hotel services and services in organization of trips (during 2000-2014). The modern picture of the state is graphicly resulted. Some solutions are offered in relation to the prospects of development of Ukrainian tourism.
Keywords: tourist industry, market of tourism, competitiveness, tourist favour, tourist potential.

УДК 336.72

МОТИВАЦІЯ ПРАЦІ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В ТУРИЗМІ

Зенікова О.І.
Одеський національний політехнічний університет

Досліджено теоретичні питання процесу мотивації праці. Розглянуто схему організації заробітної плати. Наведено додаткові способи мотивації. Надано теоретичні визначення основних понять мотивації. Приведено пропозиції для покращення системи мотивації.
Ключові слова: мотивація, мотив, стимул, потреба, туризм.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація ускладнюється тим, що більшість управлінських рішень останніх років мають надто економічний, а нерідко і чисто технократичний підхід до вирішення проблем, до уваги рідко приймаються соціальні наслідки прийнятих рішень. Керівники підприємств, згідно з проведеними дослідженнями, у рейтингу значимості задач в управлінні персоналом останні місця відводять формуванню стратегії щодо персоналу, залученню працівників до управління, створенню умов для підвищення кваліфікації і саморозвитку, своєчасному інформуванню персоналу про стан організації, якості внутріорганізаційних комунікацій. Більшість керівників на противагу іншим формам впливу і влади надають перевагу силовому тиску та примусу, пояснюючи цей вибір станом трудової дисципліни [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мотивації персоналу цікавили вчених протягом усієї історії економічної науки. Питаннями мотивації праці займалися як закордонні, так і вітчизняні автори, зокрема: А. Маслоу, Д. Мак-Грегор, П. Армстронг, А. Кібанов, І. Баткаєва, О. Мітрофанова, М. Ловчева, Ф. Херцберг, Б. Моснер, Б. Снідерман та інші [1-3; 4; 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні відбуваються глибокі зміни в політичній, економічній, соціальній сферах, спрямовані на побудову нової економічної системи, заснованої на ринкових відносинах. Особливого значення в цих умовах набуває дослідження мотивації трудової діяльності, оскільки в основі обґрунтування ринково орієнтованого реформування знаходиться, по суті, саме мотиваційна концепція.

Мета статті. Проведення аналізу класичних теорій мотивації з ціллю впровадження їх основних положень на сучасних українських підприємствах.

© Зенікова О.І., 2016

Виклад основного матеріалу. Управління людськими ресурсами взагалі і персоналом підприємств зокрема було і залишається в будь-якій державі найактуальнішою проблемою, зрівнятися з якою не може жодна інша, оскільки саме вірним вирішенням проблеми управління працею і трудовою поведінкою багато в чому визначається поступальний соціально-економічний розвиток підприємств і держав.

Мотивування персоналу відбувалося завжди, але в залежності від певних факторів, економічного становища підприємства та країни в цілому, змінювались. Слід зазначити, що мотивація працівників базується як на менталітеті народу, так і на індивідуальних характеристиках кожної особини. Виділимо деякі особливості характеру українського народу, щоб визначити напрями розвитку мотивації сучасного персоналу. До них відносяться такі: необов'язковість, схильність до колективізму, бажання отримувати велику заробітну плату при мінімумі докладених зусиль, схильність до підпорядкування, небажання брати на собі відповідальність та ін. Довгий час мотивація в нашій країні була пов'язана з ідеологією комунізму і підкорялася певним стандартам і нормативам. Керівники структурних підрозділів застосовували лише ті методи мотивації, які спускалися згори. Багато рис мотивації збереглися і на сучасних підприємствах, проте домінуючий характер має таки матеріальну винагороду.

Теорія і практика економічної діяльності дозволили розробити багато визначень мотивації праці. Основним серед них є розгляд мотиву як спонукання до діяльності, викликаного потребами людини. Звідси випливає, що в основі мотивів діяльності лежать потреби людини, без задоволення яких вона відчуває дискомфорт і прагне його подолати. У даному контексті потреба розглядається як усвідомлена необхідність у чомусь потрібному, що спонукає до дії (діяльності).

Потреби бувають двох типів: уроджені (фізіологічні) і набуті в результаті життєвого досвіду.

Люди прагнуть повторити ту дію, яка забезпечила їм задоволення потреб, і уникнути тих, які не дали достатнього задоволення. Цей факт кваліфікується як закон результату.

За характером розрізняють два види мотивів: позитивні (придбати, зберегти) і негативні (уникнути, позбутися). Співвідношення різних мотивів, що обумовлюють діяльність людини, визначає її мотиваційну структуру. Позитивна або негативна мотивація здійснюється в двох формах. Перша форма – це підкріплення (продовження) позитивної діяльності і припинення негативної, а друга – полягає в заохоченні (стимулюванні) за підсумками діяльності або покаранні за невиконання встановлених завдань.

Потреби викликають напруження у свідомості людини, внутрішнє спонукання до їх задоволення, тобто, мотив. Людина постійно шукає об'єкт, який би задовольнив потребу. І чим привабливішою та більш наочною є можливість задоволення потреби за допомогою певного об'єкту, тим інтенсивнішою стає виробнича діяльність щодо його присвоєння. Отже, об'єкт, як і потреби, здійснює стимулюючий вплив, зовнішнє спонукання до реалізації працівником мотиваційних установок, і лише в цьому випадку він стає стимулом. Стимулом є здатність обраного об'єкта задовольнити потреби суб'єкта.

До основних форм мотивації працівників підприємницьких структур відносяться такі:

– заробітна плата, що відповідає внескові працівника до результатів діяльності підприємства;

– система матеріальних пільг працівникам;

– нематеріальні пільги і привілеї (надання відгулів, додаткових відпусток та ін.);

– заходи, що підвищують інтерес до праці, самостійність і відповідальність працівника, стимулюють підвищення його кваліфікації;

– створення сприятливої соціальної атмосфери, усунення різних бар'єрів між рядовими працівниками й апаратом управління;

– моральне заохочення працівників;

– просування працівників по службі.

Економічні, правові й організаційні основи оплати праці на підприємствах усіх форм власності і видів діяльності визначені законодавством України.

Заробітна плата – це винагорода, розрахована, як правило, у грошовому вираженні, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу.

У ринковій економіці оплата праці персоналу підприємства виступає ціною робочої сили, що визначається кон'юнктурою ринку робочої сили. Разом з тим заробітна плата має мінімальний рівень, який регулюється державою.

Основою організації оплати праці в туристичній сфері, як і в інших галузях діяльності, є тарифна система, що включає тарифні сітки, схеми посадових окладів, тарифно-кваліфікаційні довідники та характеристики.

Тарифна сітка передбачає співвідношення в оплаті працівників різної кваліфікації. Вона являє собою сукупність тарифних розрядів і відповідних тарифних коефіцієнтів. Віднесення виконаних робіт до певних тарифних розрядів здійснюється власником підприємства або уповноваженим ним органом відповідно до тарифно-кваліфікаційного довідника при узгодженні із профспілковим або іншим представником трудового колективу.

Тарифно-кваліфікаційна характеристика використовується для розподілу робіт і працівників за розрядами тарифної сітки і є основою формування й диференціації заробітної плати.

Загальний заробіток працівника складається з основної і додаткової заробітної плати та інших виплат. Основна заробітна плата являє собою винагороду за виконану роботу відповідно до норм праці, тарифних ставок і посадових окладів. Додаткова заробітна плата – це винагорода за роботу понад установлені норми (завдання), за трудові успіхи, стаж роботи і кінцеві результати діяльності. До інших виплат відноситься винагорода за підсумками річної роботи, матеріальна допомога, одноразові заохочення, оплата вимушених простоїв.

На тарифній системі грунтуються дві форми оплати праці в сфері туризму: погодинна і відрядна. Кожна з них має ряд систем, які застосовуються в різних організаційно-технічних умовах діяльності (рис. 1).

Застосування зазначених на рис. 1 форм і систем оплати праці на туристичних підприємствах

здійснюється загальними для всієї економіки України методами.

Концепція розвитку та стимулювання людських ресурсів організації складається з трьох блоків, кожен з яких включає ряд елементів, розташованих по зростаючій, що сприяє посиленню впливу заходів щодо створення позитивної мотивації в цілому. Так перший блок – базовий рівень – включає такі елементи:

1. Базова зарплата – це надзвичайно детермінуючий фактор, і одночасно, фактор змагання однієї компанії з іншого, хоча при відносно низькій вартості компанії, що іноді має місце в сервісно-туристському секторі, даний мотивуючий фактор слід застосовувати з обережністю.

2. Система бонусів-пільг для персоналу.

3. Підтримання постійного рівня робочої сили гарантує подальшу еволюцію компанії і забезпечує її існування. Керівництву компанії в сфері сервісу і туризму слід працювати на перспективу, тому заходи по розробці стратегічного планування персоналу є одними з пріоритетних.

4. Паралельний шлях планування кар'єри є одним з найбільш привабливих стимулів для персоналу. При цьому мається на увазі, що компанія заохочує професіоналів до вибору і здійснення власних кар'єрних планів, які поєднуються зі стратегічним напрямком розвитку організації.

5. Забезпечення досліджень і розвитку персоналу означає підтримку інтересу співробітників організації до участі у дослідницьких проектах, що є привабливим фактором для вступу в компанію і для підтримки лояльності.

Другий блок – організаційне оточення – складається з елементів:

1. Культура організації. Багато компаній намагаються культивувати командний дух і оригінальну ідентифікацію компанії. Компанії сервісно-туристського сектора економіки зацікавлені в залученні клієнтів, а також хороших фахівців на роботу за допомогою демонстрації успішної організаційної культури, тому розробка та впровадження системи її принципів є однією з найактуальніших завдань. Кожен робітник має думати над способами покращення сервісу для клієнтів.

2. Навчання і розвиток. У більшості організацій сфери сервісу і туризму дана проблема стоїть досить гостро, тому що на всіх рівнях бізнесу відзначається сьогодні брак професіоналів в даній сфері.

3. Визнання та винагорода. Важливість виразу схвалення своїм службовцям і важливість нагороди визнається як психологами, так і менеджерами-практиками. Було б бажано, щоб всі співробітники компанії інформувалися про зразкове вкладі в компанію, зробленому їх товаришами по службі, і брали участь у трудових змаганнях.

4. Комунікації. Слід зазначити важливість прозорих комунікацій в організації для представлення думки співробітників і прояви повагу до їх очікуванням.

Третій блок – гнучкість – включає елементи:

1. Пільги для службовців – «стиль кафетерій», тобто пропозиція двох типів пільг: базисні пільги і оптимальні пільги з подальшим вибором пріоритетного набору власне працівником. В рамках організації сервісу та туризму застосування даної моделі може знайти достатньо широке поширення, тому що незаперечна привабливість продукту галузі для споживача.

2. Мобільність. Слід заохочувати мобільність в межах компанії (проведення внутрішніх кар'єрних ярмарків і т. д.), що дозволяє працівникам бути менш схильними до звільнення з компанії.

3. Робочий розклад. Мова йде про надання співробітникам гнучкого розкладу, коли початок і закінчення робочого часу періодично змінюється навколо певного періоду. Ми вважаємо, що вміле розподіл робочого часу в організації сфери сервісу і туризму може забезпечити підвищення ефективності діяльності, так як багато співробітників проводять більшу частину часу не за власним робочим столом в офісі, а на різних зустрічах, виставках, презентаціях, в офіційних установах при оформленні документів і т.д.

Оскільки в умовах кризи матеріальне стимулювання праці дещо обмежене, корисними, на наш погляд, можуть бути і нематеріальні методи мотивації персоналу, як додаткові. До них відносять:

· Моральні стимули – передача інформації про досягнення робітника в соціальній сфері. Виділяють стимули загального характеру та цільові.

· Патерналізм – неформальні відносини, керівник стає «головою сім'ї», готовим прийняти на себе відповідальність за проблеми підлеглих.

· Організаційні стимули – автономія в роботі, право самоконтролю, стимулювання вільним часом чи гнучким графіком.

· Участь в управлінні – повне і своєчасне інформування, участь в розробці та прийнятті рішень.

· Кар'єра та розвиток – навчання, підвищення на посаді.

· Негативні стимули – покарання, погрози втрати роботи, отримання штрафу.

Висновки і пропозиції. Ефективна мотивація працівників є метою і од-

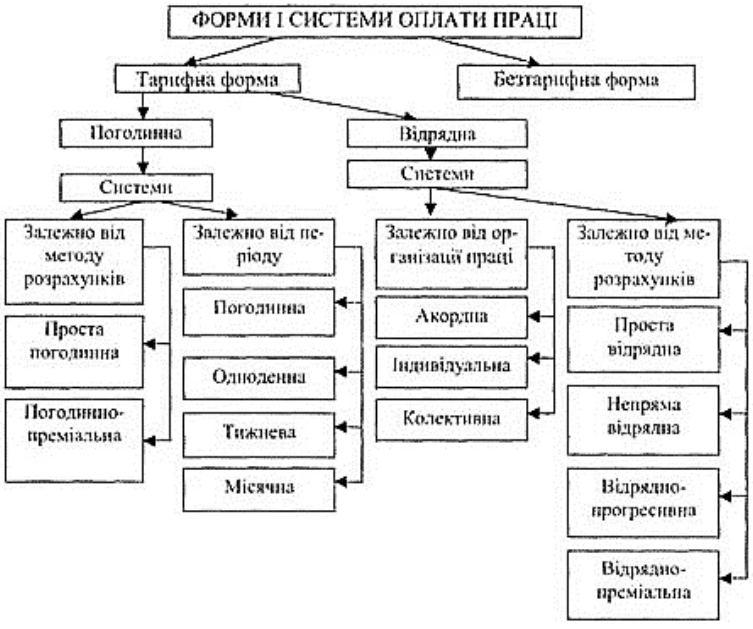

Рис. 1. Форми і системи оплати праці

ним з головних завдань управління персоналом, оскільки основним засобом реалізації стратегічного управління будь-якої організації є люди. Тому система роботи з персоналом щодо його активізації є пріоритетною для успішного функціонування фірми, організації, підприємства.

На жаль, питанням мотивації до високопродуктивної праці не приділялося належної уваги. Це призвело до знецінення праці та зниження зацікавленості працівників в отриманні більшого прибутку підприємством. Дослідження складових сучасних систем мотивації праці персоналу в розвинутих країнах свідчить про необхідність реформування діючої в Україні системи мотивації, спрямування дій власників та найманих працівників на реалізацію стратегії розвитку підприємства.

Таким чином, ми вважаємо, що нова система мотивації персоналу в сервісних і туристських організаціях, заснована на комбінації традиційних способів і гнучких методів, надасть менеджерам можливість для розробки власної програми стимулювання співробітників, виходячи з потреб конкретної компанії.

Список літератури:

1. Армстронг П. Практика управления человеческими ресурсами. – М.: Питер, 2012. – 848 с.
2. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации / Под ред. А. Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М. – 2003. – С. 483.
3. Кибанов А. Я., Баткаева И. А., Митрофанова Е. А., Ловчева М. В. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности. – М.: ИНФРА-М. – 2009. – С. 524.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – С. 77–105.
5. Палеха Ю. І. Менеджмент для початківців / навчальний посібник, 2-ге видання. – К.: В-цтво Європейського університету. – 2001. – С. 41–45.
6. Ричи Ш., Мартин П. Управление мотивацией. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – 2004. – 399 с.
7. Дуглас Мак-Грегор и человеческая сторона предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://socioego.ru/teoriya/teor_manag_teor_motiv/ mac_greg.html
8. Херцберг Ф., Моснер Б., Снидерман Б. Б. Мотивация к работе. – М.: Вершина. – 2007. – С. 238.
9. Абрамов В. Н., Данюк В. М., Колот А. М. Мотивація і стимулювання праці в умовах переходу до ринку. – Одеса: Видавництво ОКФА, 1995. – 96 с.
10. Колот А. М. Мотивація персоналу: Підручник – вид. 2-ге, без змін. КНЕУ, 2006. – 340 с.
11. Семко Л. Совершенствование оплаты труда на промышленных предприятиях // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 135-136.
12. Антикризисное управление: учебник / под ред. Э. М. Короткова. – М.: Инфра-М, 2000. – 432 с.

Зеникова А.И.
Одесский национальный политехнический университет

МОТИВАЦИЯ ТРУДА И ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В ТУРИЗМЕ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы процесса мотивации труда. Рассмотрена схема организации заработной платы. Приведены дополнительные способы мотивации. Предоставлены теоретические определения основных понятий мотивации. Приведены предложения для улучшения системы мотивации.
Ключевые слова: мотивация, мотив, стимул, потребность, туризм.

Zenikova O.I.
Odessa National Polytechnic University

MOTIVATION OF LABOUR AND ORGANIZATION OF A SALARY IN TOURISM

Summary
Theoretical questions of process of motivation of work are investigated. The scheme of the organization of a salary is considered. Additional ways of motivation are given. Theoretical definitions of the basic concepts of motivation are provided. Offers for improvement of system of motivation are provided.
Keywords: motivation, reason, stimulus, necessity, tourism.

УДК 638.57.151.6

БЮДЖЕТУВАННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Котковський Р.В.
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Досліджено коло проблем теоретичних аспектів у сфері бюджетування з позиції управлінського інструментарію. Окреслено ряд вимог та ключові риси сутнісної характеристики поняття «бюджетування». Визначено основні елементи моделі бюджетування через призму взаємозв'язку із загальним процесом управління на підприємстві. Звернуто увагу на змістовність передумов адаптації моделі бюджетування сучасним підприємством. Синтезовано напрямки покращення процесу бюджетування в контексті визнання його пріоритетним інструментом управління на підприємстві.
Ключові слова: бюджетування; управління; підприємство; інструмент управління; технологія управління; модель бюджетування; сегменти бюджетування; облікові процедури, контроль.

Постановка проблеми. Бюджетування у більшості випадків трактується як система вибору цілей у межах прийнятої стратегії розвитку підприємства, яка спирається на регламентований процес формування, розгляду і затвердження бюджету із обов'язковим проведенням контрольних процедур щодо його виконання. Разом з тим, більш предметним змістом зазначеного процесу, на нашу думку, є характеристика бюджетування як багатофункціонального інструменту управлінського обліку, на базі інформаційної платформи якого здійснюється планування, координація і кооперування діяльності структурних підрозділів підприємства. Проблематичний аспект полягає в тому, щоб визначити, який ланці управління підприємством доцільно надати перевагу – фінансовій чи обліковій, або взагалі відмежуватися від зазначених сегментів, та розглянути єдиний управлінський процес, який має за базу вказані складові. Крім того, потребує уточнення етапізація проведення бюджетування на мікроекономічному рівні та доцільності врахування галузевої належності окремо взятого підприємства.

Ми вважаємо, удосконалення та підвищення якісного рівня бюджетування на підприємстві має відбуватися на більш предметному визначення такої категорії як інструмент управління обліково-фінансовим сектором підприємства. Саме зазначена категорія підкреслить необхідність проведення бюджетування в комплексному сенсі із охопленням більш широких важелів управління. Враховуючи той факт, що бюджетування виступає інструментом управління, доцільно розкрити зміст взаємозв'язку між вказаними складовими та обґрунтувати присутність в ньому окремих елементів. Отже, наукова розробка буде присвячена більш деталізованій оцінці бюджетування в контексті інструменту управління сучасним підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широтою охоплення проблем бюджетування в системі управління підприємством та обґрунтованістю наукових положень вражають праці українських вчених: А.В. Бугай, В.З. Бугай та Ю.Ю. Ренгевича [1], О.А. Череп та О.Ю. Стремидло [2], С.В. Онищенка [3], В.Д. Мусієнка, А.А. Ковтун та Н.А. Молозіної [4], Р. Квасницької та Л. Боднарчук [5] та інших. Різне бачення проблем окремих аспектів управління витратами із урахуванням бюджетування відображено в працях таких учених, як І.О. Геращенко [6], Т.І. Долішньої [7], М.І. Скрипнік [8], О.В. Шеремета [9], О.Ю. Шумило [10]. Взаємозв'язку бюджетування з плануванням мікроекономічного рівня присвячені праці таких науковців, як В.В. Бабіченко [11], Ю.Л. Овдій [12], Л.Л. Турової [13], Б.А. Іщенко [14], О.Ю. Шумило [15].

Не зважаючи на значну, доволі змістовну кількість досліджень у сфері бюджетування та управління підприємством, невирішеними залишаються проблеми наукового обґрунтування такого інструменту управління підприємством, як бюджетування, котре спирається на окремі дієві сегменти. Враховуючи високий рівень професіоналізму названих авторів, ще існує широкий комплекс проблем, який витікає із підвищення якісного рівня взаємозв'язку бюджетування із загальним процесом управління на підприємстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами проведених досліджень можна стверджувати, що сучасне підприємство має залучати різні інструменти управління, котрі здатні впливати на його конкурентоздатність. У нашому випадку увага акцентується на такій управлінській технології, як бюджетування. На нашу думку, існує ряд невирішених питань, які уповільнюють сам процес бюджетування: по-перше, потребує поглибленого дослідження процес взаємозв'язку бюджетування із загальним процесом управління на підприємстві; по-друге, кожний сегмент зазначеного процесу взаємозв'язку потребує деталізованого тлумачення; по-третє, доцільно визначити передумови формування моделі бюджетування у контексті управлінського інструменту.

Формулювання цілей статті. Головною метою наукової розробки є визначення бюджетування як інструменту управління підприємством на базі деталізованого дослідження взаємозв'язку між усіма ланками предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доведено, процес складання і реалізації бюджетів в практичній діяльності підприємства виступає бюджетуванням. Мається на увазі динамічна управлінська технологія, що забезпечує формування бюджетів для обраних об'єктів та їх використання із обов'язковим прийняттям дієвих управлінських рішень. Ми вважаємо, для ефективної системи бюджетування необхідно

© Котковський Р.В., 2016

використовувати інтегрований підхід, який передбачає виконання всіх функцій управління: планування, організації, обліку, контролю, аналізу, мотивації, регулювання, кожна з яких зумовлює формування відповідних підсистем для прийняття дієвих управлінських рішень.

Однак, для інформування, що полягає в доведенні до відома учасників бюджетного процесу інформації щодо планових показників, відповідальності за виконання бюджетних цілей та ролі керованого об'єкта бюджетування в загальній системі, що забезпечить злагоджену роботу на підприємстві, важливим є побудова управлінського обліку, який здійснює своєчасне забезпечення необхідною інформацією всі складові системи бюджетування процесу. Також суттєвим є зворотний зв'язок інформаційного потоку в частині витрат, доходів та грошових ресурсів (від керівників підприємства до менеджерів структурних підрозділів) про поточну ситуацію процесу господарювання та реальність досягнення поставлених завдань, що в свою чергу сприятиме своєчасному реагуванню на відхилення в роботі та прийняття додаткових коригуючих управлінських рішень. Після закінчення бюджетного періоду керівникові вищого рівня повідомляється у відповідній формі про результати виконання бюджетів, що виступає основою для складання планів на майбутній період [16].

На основі аналізу визначень «бюджетування» різних авторів та на підставі основних принципів впровадження бюджетування на підприємстві був сформульований перелік основних вимог до цього поняття, а саме:

1. Визначення має вказувати на технологічну сторону бюджетування.

2. Визначення має акцентувати увагу на взаємозв'язку зі стратегією підприємства.

3. Визначення не повинно розглядатися з точки зору бухгалтерського обліку.

4. Визначення не повинно робити великий акцент на кількісне вираження цілей підприємства.

5. Визначення має бути повним та пов'язаним з системою управління.

У праці Я. В. Догадайло [17], на основі загальних вимог до визначення поняття «бюджетування» виділено його позитивні та негативні риси (табл. 1).

Після аналізу вище зазначених понять «бюджетування» зарубіжними і українськими вченими складається враження, що бюджетування практично вичерпується плануванням, обліком і контролем.

На думку автора, планування, облік і контроль це тільки три, хоч і дуже важливі частини бюджетування, але насправді мова йде про інструмент управління, який повинен охоплювати майже всі етапи процесу управління підприємством в короткостроковому і довгостроковому аспекті. Отже, бюджетування – більш комплексне поняття, що включає не тільки планування, облік і контроль, але й охоплює інші етапи процесу управління, такі як постановки цілей, виконання, стимулювання, мотивація, аналіз, формування управлінського впливу і коригування планів або виконання дій. Для забезпечення дієвості управління підприємством необхідно, щоб бюджетування проходило через всі етапи процесу управління. На рисунку 1 наочно наведено взаємозв'язок етапів процесу управління та бюджетування.

Таблиця 1

Позитивні та негативні риси поняття «бюджетування» [17]

Позитивні риси	Негативні риси
1. Вказує на технологічну сторону бюджетування	1. Розглядається з точки зору бухгалтерського обліку
2. Акцентує увагу на взаємозв'язку зі стратегією підприємства	2. Великий акцент на кількісне вираження цілей підприємства
3. Пов'язане з системою управління діяльністю підприємства	3. Визначення бюджетування є неповним
	4. Не вказує на взаємозв'язок бюджетування зі стратегією підприємства
	5. Не пов'язане з системою управління

На першому етапі «Постановка цілей» (1) формуються цільові установки і рекомендації, що являють собою початковий пункт роботи всієї фірми, а в бюджетуванні є відправною точкою для оцінки і виконання бюджету.

На другому етапі «Планування» (2) формується план діяльності підприємства на основі цільових установок і рекомендацій на майбутній період господарювання. А також пропонуються

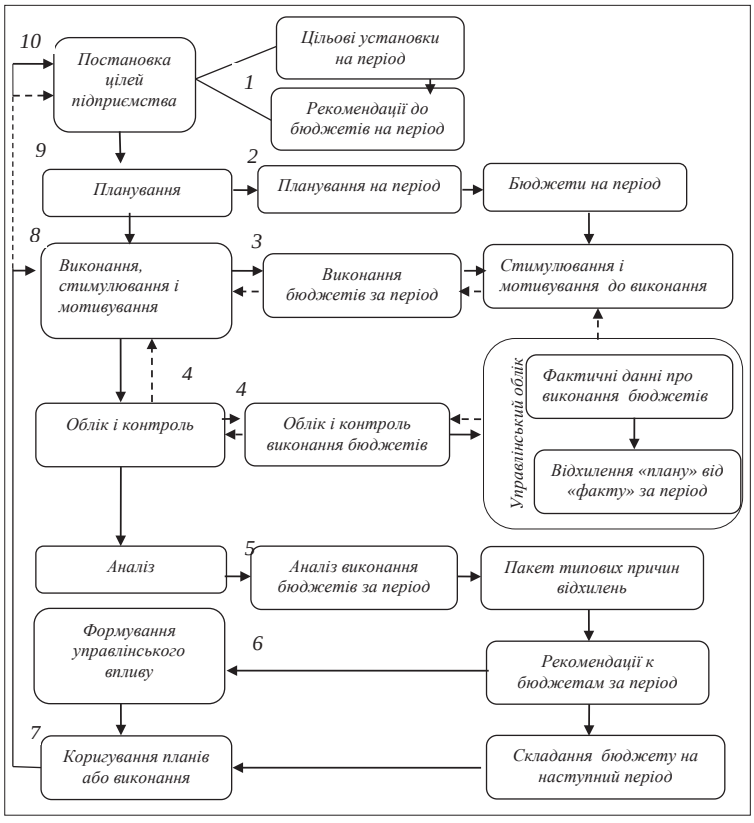

Рис. 1. Схема моделі бюджетування через призму взаємозв'язку із загальним процесом управління на підприємстві

методи розробки зведеного бюджету на підприємстві для досягнення цільових показників.

На третьому етапі «Виконання, стимулювання і мотивування» (3) відбувається управління робочими процесами в рамках затвердженого бюджету. На підставі бюджету (планові показники) і управлінського обліку (фактичні показники) формуються ключові показники діяльності, що слугують орієнтиром для загальної системи стимулювання і мотивування на підприємстві, які покращують виконання робочих процесів і досягнення цілей компанії.

На четвертому етапі «Облік і контроль» (4) формується управлінський облік в організації, що дає змогу формувати інформацію про господарську діяльність в необхідному розрізі. В ході господарювання виникає потреба в оцінці виконання робіт, яка відбувається за допомогою контролю. Його метою є виявлення відхилень відносно встановлених вимог бюджету, а також проведення часткового коригування процесу виконання (4*) при виявлені причин відхилень на оперативному рівні.

На п'ятому етапі «Аналіз» (5) відбувається аналіз виконання бюджету за певний період, який формує пакет типових причин відхилень від бюджету, що складає основу для прийняття управлінських рішень, а згодом і перехід до рекомендацій до бюджетів, які вирішують наступні питання: оцінки виконання плану, якості планування, коригування виконання робіт і наступних бюджетів.

На шостому етапі «Формування управлінського впливу» (6) відбувається підготовка подальших дій і прийняття управлінських рішень, які будуть спрямовані на покращення діяльності і досягнення поставлених перед підприємством цілей. Тобто, керівники компанії в результаті аналізу виявили причини відхилення факту від плану (прогнозу), оцінили ситуацію і починають генерувати і приймати відповідні управлінські рішення.

На сьомому етапі «Коригування планів або виконання» (7) проводиться втручання в етап виконання (8) при виявлені негативних змін в результаті аналізу робочих процесів. При суттєвих порушеннях на мікро- і макрорівнях (9), а також при закінченні фінансового року (10) виникає необхідність змін початкових планів діяльності підприємства, що приводить до повторювання етапів процесу управління і бюджетування спочатку.

Отже, бюджетування є невід'ємною частиною процесу управління діяльністю підприємства, яка відповідає за реалізацію ефективної виробничо-фінансово діяльності та за зворотній зв'язок з етапами процесу управління. На думку автора, необхідність застосування на сучасних підприємствах системи бюджетування як інструменту управління роботи підприємства пов'язана з тим, що будь-який підприємницький захід, пов'язаний з витратами і зорієнтований на прибуток потребує розрахунків і оцінки. Для реалізації запропонованої моделі бюджетування на підприємстві необхідні нижчезазначені передумови, які доволі змістовно висвітлено в праці О. Бреслави, Б. Карабанова, Е. Добровольського [18].

По-перше, на основі організаційної структури потрібно сформувати фінансову структуру підприємства. Це передбачає такі попередні кроки: перевірка коректності організаційної структури та формування центрів фінансової відповідальності (далі ЦФВ) для різних рівнів організаційної структури. Центри фінансової відповідальності у фінансовій структурі повинні повністю відповідати організаційній структурі підприємства і мати закріплену відповідальну особу.

По-друге, потрібно сформувати бюджетну структуру підприємства. На цьому етапі рекомендується провести обґрунтування і вибір бюджетних показників, а також методів їх прогнозування та планування [18]. У залежності від специфіки підприємства для планування можна використовувати різні методи і підходи. Сама система бюджетування для кожного підприємства певною мірою унікальна, а особливо, коли мова йде про специфічне довгострокове виробництво. Отже, технологія планування повинна враховувати специфіку діяльності підприємства. Таким чином, при впровадженні бюджетування на підприємстві необхідно розв'язати об'ємну задачу – вибрати методологію планування господарської діяльності з урахуванням особливостей виробничого процесу.

По-третє, необхідно поєднати фінансову та бюджетну структури з тим, щоб встановити відповідальність кожного ЦФВ за виконання певних бюджетів або окремих бюджетних статей. Відповідальність повинна бути персоналізована – керівництво підприємства повинне знати, хто саме несе відповідальність [18].

По-четверте, слід визначити періодичність складання бюджетів. Алгоритми розробки бюджетів повинні бути не просто коректні з точки зору відповідності моделі діяльності підприємства, але й опиратися на ті вихідні дані, які на підприємстві є можливість отримати [18].

По-п'яте. Необхідно побудувати системи управлінського обліку, інформація з яких буде покладена в основу складання та аналізу виконання бюджетів [18]. Тут можливі два варіанти дій:

1) взяти за основу діючу систему бухгалтерського обліку, зв'язавши її з технологією бюджетування на підприємстві (в цьому випадку змінюється періодичність складання бухгалтерських документів і зміст облікових показників);

2) впровадження допоміжних облікових форм.

Розробляючи і впроваджуючи систему управлінського обліку, яка є невід'ємною частиною бюджетування, необхідно задатися питаннями, пов'язаними з інтеграцією або сумісністю різних стандартів облікових даних. Ведення управлінського обліку та формування звітності можуть здійснюватися відповідно до певних бухгалтерських стандартів (ПСБО, МСФЗ, US GAAP). Але кожен з цих стандартів має свої особливості використання. Система планування націлена на майбутню економічну діяльність. Безсумнівно, планування та управлінський облік в рамках системи бюджетування повинні бути взаємопов'язані. Це необхідно, перш за все, для того, щоб зробити осмисленим і здатним до порівняння план-фактний аналіз. При цьому вибір системи управлінського обліку визначався специфікою діяльності компанії, складом господарських операцій, а також необхідністю подання фінансової звітності, сформованої з тих чи інших стандартів зовнішнім користувачам або кредитним установам міжнародного характеру.

По-шосте, слід організувати аналіз виконання бюджетів та прийняття управлінських рішень за результатами аналізу. Розробка методів контролю і аналізу передбачає введення нормативно допустимих відхилень фактичних даних від плану, а також створення постійного пакету типових причин таких відхилень.

По-сьоме, впровадження регламентів розгляду і корекції бюджетів відповідальними посадовими особами і керівними органами підприємства, враховуючи процедури прийняття рішень щодо регулювання відхилень, виявлених в результаті аналізу фактичного виконання бюджетів.

Будь-яке підприємство незалежно від його фінансового стану повинно враховувати неминучість виникнення ризикових ситуацій внутрішнього і зовнішнього характеру, що можуть призвести до незначних збоїв у роботі чи до більш серйозної дестабілізації. Внутрішні проблеми управління підприємством можливо вирішити за допомогою бюджетування, але для цього потрібно кожен з етапів процесу управління підприємством налаштувати з погляду специфіки і виробничих вимог компанії.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Викладені дослідження висвітлюють актуальність існуючої проблеми, яка підлягає вирішенню. На нашу думку, до складу заходів, які здатні підвищити якісний рівень бюджетування на підприємстві, варто віднести: розуміння вимог, які висунуто до категорії «бюджетування» із обов'язком окресленням позитивних і негативних рис у підходах до його сутнісної характеристики; встановлення ключових елементів в розгорнутій моделі бюджетування через призму взаємозв'язку із загальним процесом управління на підприємстві; врахування важливих передумов адаптації моделі бюджетування на підприємстві з метою уникнення функціонального дублювання окремих його елементів. В цілому, фахівці сучасного підприємства мають сприймати бюджетування, з одного боку, як інструмент управлінського процесу, з іншого боку, спиратися на принципи управлінського обліку, котрий забезпечує планування, координацію та контроль в період виконання стратегічної мети підприємства.

Змістовність наступних досліджень, на нашу думку, має полягати у розробці на базі існуючих наукових напрацювань удосконаленої системи оцінки окремих елементів моделі бюджетування, що забезпечить більш якісний підхід до формування інформаційного ресурсу в системі прийняття як стратегічних, так і тактичних управлінських рішень в майбутньому. Ми вважаємо, саме такий підхід надасть можливість сучасному підприємству отримати дієвий оціночний інструментарій, який в комплексі позитивно вплине на кожну ланку моделі бюджетування та забезпечить мінімізацію витрат в сфері організаційного періоду та періоду адаптації обраної моделі.

Список літератури:

1. Бугай В. З. Аспекти бюджетування в управлінні господарською діяльністю на підприємстві [Текст] / В. З. Бугай, А. В. Бугай, Ю. Ю. Ренгевич // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4 (8). – С. 10-16.
2. Череп О. Г. Роль бюджету та процесу бюджетування в управлінні підприємством [Текст] / О. Г. Череп, О. Ю. Стремидло // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 445-451.
3. Онищенко С. В. Бюджетування в системі фінансового управління підприємством [Текст] / С. В. Онищенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 6. – С. 42-51.
4. Мусієнко В. Д. Оцінка економічної ефективності діяльності підприємств в умовах бюджетування [Текст] / В. Д. Мусієнко, А. А. Ковтун, Н. А. Молозіна // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2009. – № 4 (20). – С. 32-37.
5. Квасницька Р. Бюджетування як сучасний інструмент фінансового управління діяльності підприємств [Електронний ресурс] / Р. Квасницька, Л. Боднарчук // Наукові засади сталого розвитку економіки: Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. – Тернопіль, 2011. – С. 153-155. – Режим доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_16_17_chervnja_2011_r/ sekcija_5_ekonomichni_nauki/bjudzhetuvannja_jak_suchasnij_instrument_finansovogo_upravlinnja_dijalnosti_pidpriemstv/17-1-0-941
6. Геращенко І. О. Бюджетування як сучасний метод управління собівартістю продукції в ринкових умовах [Текст] / І. О. Геращенко // Науково-технічний збірник. Комунальне господарство міст. – 2011. – № 98. – С. 281-287.
7. Долішня Т. І. Бюджетування як один із інструментів ефективного формування та управління витратами [Текст] / Т. І. Долішня // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 7. – С. 179-183.
8. Скрыпник М. И. Бюджетирование в системе управленческого учёта операционных и функциональных затрат [Текст] / М. И. Скрыпник // Экономика Крыма. – 2010. – № 3 (32). – С. 169-174.
9. Шеремета О. В. Механізм бюджетування витрат операційної діяльності [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (машинобудування)» / О. В. Шеремета; Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2009. – 19 с.
10. Шумило Ю. О. Управління витратами в умовах бюджетування на підприємстві [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Ю. О. Шумило; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2010. – 19 с.
11. Бабіченко В. В. Бюджетування в системі фінансового планування (на прикладі ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «Укртатнафта») [Текст]: Дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Київський національний економічний ун-т. – К., 2005. – 224 арк.
12. Овдій Ю. Л. Бюджетування в системі фінансового планування банків [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 – «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Ю. Л. Овдій; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – Київ, 2006. – 19 с.
13. Турова Л. Л. Бюджетування як один із напрямків планування діяльності на підприємстві [Електронний ресурс] / Л. Л. Турова // Проблеми системного підходу в економіці. Електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_4/Turova_411.htm
14. Іщенко Н. А. Організація бюджетування в системі фінансового планування на підприємстві [Електронний ресурс] / Б. А. Іщенко // Збірник наукових праць Кіровоград. нац. тех. ун-ту. Економічні науки. – 2011. – № 19. – Режим доступу:http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2011_19.pdf

15. Шумило Ю. О. Бюджетування як важливий елемент операційного планування [Текст] / Ю. О. Шумило // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 7 (73). – С. 105-111.
16. П'ятничук І. Д. Формування сучасного концептуального підходу до визначення поняття «система бюджетування» / І. Д. П'ятничук // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – № 11. – 2013.
17. Догадайло Я. В. Теоретичні основи бюджетування на підприємстві [Електронний ресурс] / Я. В. Догадайло. – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/simpoz2/202.pdf
18. Бюджетирование: шаг за шагом / [Е. Бреслав, Б. Карабанов, Е. Добровольский и др.]; под ред. Е. Строганова. – СПб: Питер, 2005. – 448 с.

Котковский Р.В.
Криворожский экономический институт
ГВУЗ «Криворожский национальный университет»

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ КАК ПРИОРИТЕТНЫЙ ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
Исследовано круг проблем теоретических аспектов в сфере бюджетирования с позиции управленческого инструментария. Названо ряд требований и ключевые черты сущностной характеристики понятия «бюджетирование». Определены основные элементы модели бюджетирования через призму взаимосвязи с общим процессом управления на предприятии. Обращено внимание на содержательность предпосылок адаптации модели бюджетирования современным предприятием. Синтезированы направления улучшения процесса бюджетирования в контексте признания его приоритетным инструментом управления на предприятии.
Ключевые слова: бюджетирование; управление; предприятие; инструмент управления; технология управления; модель бюджетирования; сегменты бюджетирования; учетные процедуры, контроль.

Kotkovskyy R.V.
Krivoy Rog Economic Institute
SHEE «Krivoy Rog National University»

BUDGETING AS A PRIORITY ENTERPRISE MANAGEMENT TOOL

Summary
Range of issues studied in theoretical aspects of budgeting of position management tools. Outlined a number of requirements and key features of the essential characteristics of the concept of «budgeting». The basic elements of the model of budgeting in the light of the relationship with the general process management in the enterprise. Attention is paid to the content of the prerequisites adaptation budgeting model modern enterprise. Synthesized directions to improve the budgeting process in the context of recognition of its priority management tool for the enterprise.
Keywords: budgeting; management; enterprise; management tool; technology management; budgeting model; segments budgeting; accounting procedures, control.

УДК 379.85:504.062

ПЕСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Нещадим Л.М., Тимчук С.В.
Уманський національний університет садівництва

У статті аналізуються перспективні напрями диверсифікації туристичної діяльності в Україні. Було досліджено впровадження нових форм діяльності підприємств туристичної сфери. Обґрунтовано доцільність розширення асортименту та видів послуг туристичних підприємств.
Ключові слова: турист, прибутковіть, диверсифікація, економіка, активний потік, асортимент.

Постановка проблеми. Туризм різноманітний за своїми видами є невід'ємною складовою сучасного економічного життя. В світі він визнаний як вагомий чинник економічного розвитку, має невичерпний потенціал для динамічного прогресу, тісно переплітається з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн. Провідним фактором зростання туристичного ринку в Україні є його видова диверсифікація, що зумовлена розвитком нових видів туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та науково-методичні основи диверсифікації туристичної діяльності досліджені в працях зарубіжних вчених Ансоффа І., Боумена К., Гелбрейта Дж.К., Друкера П., Котлера Ф., Мінцберга Г., Портера М., Хершген Х., Шумпетера Й. Проблематикою вивчення стратегії диверсифікації діяльності підприємства займаються відомі вчені Аронов А.М., Портер М., Томсон А., Стрікленд А. В Україні дослідженням цієї проблеми займаються такі вчені: Антонюк К., Дишлюк Н., Гоцелюк А., Ткачук В., Цибух В., Єрмолін В. та інші.

Проте, питання перспективних напрямів диверсифікації туристичної діяльності в Україні не достатньо обгрунтовані.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження сучасних туристичних підприємств України свідчить про те, що умови для їх функціонування та організація діяльності не відповідає міжнародним умовам та вимогам, які ставляться до них.

Така ситуація спричинена двома обставинами:

– перехідний етап туристичного ринку (від профспілкових організацій до великих туристичних операторів та агентів);

– формування туристчиного ринку відбувається в сучасних умовах переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, без врахування міжнародного досвіду, диверсифікації бізнесу та інтернаціоналізації виробництва.

Диверсифікація як економічний механізм виступає певним комбінуванням, проникненням у нові напрями туристичної діяльності, розширенням асортименту послуг; забезпечує компенсацію зниження прибутку на туристичному ринку одних послуг за рахунок прибутковості інших. Диверсифіковані туристичні підприємства мають високу ринкову стійкість, є більш конкурентоспроможними, ніж вузькоспеціалізовані, оскільки вони мають змогу переливати капітал у більш прибуткові напрями.

Формування туристичного ринку в Україні суттєво різниться від даного процесу в розвинених країнах світу. Система створення даного ринку, його методи, методологічний та практичний підходи, що забезпечують формування туристичних компаній має бути покращена.

Формулювання цілей статті. Основною метою дослідження є аналіз функціональної диверсифікації українського туристичного ринку та класифікація туристичної діяльності за допомогою функціонально-видової диверсифікації туристичного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристичний ринок в Україні характеризується великою нестабільністю. Це зумовлено негативним впливом політичних, економічних, екологічних, соціальних та інших факторів. Одним із напрямів покращення даної ситуації є створення великих туристичних підприємств чи об'єднань, для забезпечення ефективної економічної діяльності та контролю на ринках.

Перспективними стратегічними цілями розвитку туризму в Україна може бути диверсифікація туристичного бізнесу, тобто створення міждисциплінарних об'єктів і комплексів з метою модифікації та розширення асортименту та видів послуг, що надаються користувачам [1].

Сучасні конкурентні умови на туристичному ринку України та ритм життя ставлять підприємства в умови, коли вони мають зміцнювати свої економічні позиції, вміщувати в послугу максимум задоволення при використанні мінімум часу або створювати туристичні кластери з іншими підприємствами.

Для ефективного функціонування, без злиття, поглинання чи придбання іншими компаніями, все більше підприємств на сьогодні віддає перевагу стратегії диверсифікації своєї діяльності. Це є один з видів корпоративної стратегії, яка спрямована на розширення асортименту послуг і продаж для того, щоб знизити ризик спеціалізації, завойовувати нові ринки, отримувати додатковий дохід [1, 3].

Орієнтація на певну стратегію диверсифікації на туристичному ринку залежить від розміру підприємств, їх фінансового положення, спеціалізації, каналів збуту тощо. Зазвичай, малі турагентства не мають достатньо внутрішніх резервів для проведення диверсифікації, розширення своєї діяльності та обмежені в можливостях залучення зовнішніх джерел фінансування. Проте, враховуючи свій малий розмір, вони є більш гнучкими на ринку, оперативніше реагують на

© Нещадим Л.М., Тимчук С.В., 2016

кон'юнктури і зміни умов. Саме такі невеликі туристичні підприємства мають перспективні можливості щодо відкриття нових напрямів бізнесу, який і залучатиме в майбутньому капітал.

Враховуючи те, що туристичний ринок України в сучасних умовах знаходиться на етапі розвитку даного бізнесу, формування комплексної інфраструктури, створення якісного сервісу, тому процеси диверсифікації ще не достатньо прослідковуються. Проте інтеграційні процеси, підйом економіки та поступовий розвиток туристичної сфери дають поштовх для активізації диверсифікаційних процесів для підприємств, що існують на даному ринку.

Для більш детального аналізу варто розглянути форми диверсифікації:

– вертикальна (концентрична) диверсифікація;
– горизонтальна диверсифікація
– конгломеративна диверсифікація.

Вертикальна диверсифікація – коли туристичне підприємство створює систему забезпечення діяльності, тобто пропонує туристичні продукти, які в позиційному та маркетинговому аспекту пов'язана з існуючими продуктами підприємства. Для прикладу можна навести такі підприємства-туроператори як, «Томсон» (Великобританія) і «Середземноморський клуб» (Франція) [2, 4].

Горизонтальна диверсифікація передбачає туристичним підприємствам вихід у нові напрями бізнесу, які пов'язані із задоволенням потреб для існуючих клієнтів (споживачів) фірми; розширення номенклатурного набору послуг та продуктів керуючись кон'юнктурою ринку (рис. 1).

Туроператор чи турагент, що пропонує певний вид турпродукту, може отримати інформацію від своїх клієнтів щодо необхідності в інших видах продукту чи послуг. Саме в цьому полягає перевага горизонтальної диверсифікації, що дає змогу різнобічно врахувати потреби споживачів, при цьому досягається ефект синергізму – сукупність видів діяльності дає значніший ефект, ніж окремі види діяльності. Для прикладу можна навести підприємства, що здійснюють пасажирські перевезення і входять у туристичний бізнес, можуть надавати своїм пасажирам послуги з туристичного обслуговування.

Горизонтальна диверсифікація туристичного підприємства полягає в розширенні та видозміні асортименту турпродуктів та послуг, керуючись концепцією життєвого циклу турпакету, об'ємом реалізованої продукції, кон'юнктурою ринку та ступінню сезонності [3, 6]. Така форма диверсифікації є дуже обмеженою для турагенств, так як вони виступають лише посередниками між туроператорами та кінцевими споживачами. Розширення діяльності турагенств можливе лише за рахунок продажу чи бронювання квитків, допомоги при роботі в системах он-лайн бронювання (Amadeus и Galileo).

Конгломеративна диверсифікація – вихід у нові види туристичного бізнесу, які жодним чином не пов'язані ні з існуючою технологією, ні з потребами споживачів. Такий вид диверсифікації потребує найбільших фінансових витрат і доступний лише великим туроператорам [5].

Конгломерація – третя форма концентрації виробництва. Це – об'єднання під єдиним фінансовим контролем фірм (підприємств), що не мають виробничих зв'язків і належать до різних видів виробництва, але і до різних сфер економіки. У туризмі вони частіше зустрічаються в США і Японії, ніж у європейських країнах [6, 8].

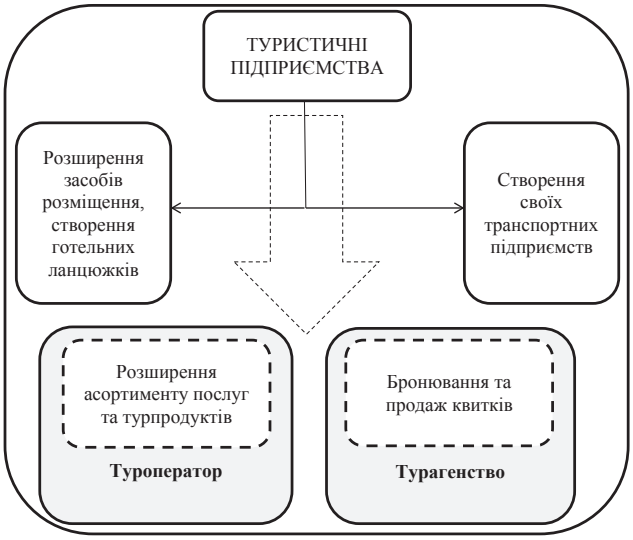

Рис. 1. Горизонтальна форма диверсифікації туристичних підприємств

Ініціатива з проведення диверсифікації виходить, як правило, від підприємств інших галузей економіки. Їх приваблює сфера туризму, а саме:

– низькі бар'єри виходу на туристичний ринок;
– прискорений та перспективний розвиток туристського бізнесу;
– уявлення про сферу туризму як про легкий вид діяльності тощо.

Крім того, з ним пов'язується можливість компенсації збитків і ризиків на підприємствах інших галузей, що входять в диверсифіковані компанії.

Цілями диверсифікації в туристичній сфері можна назвати наступні:

– створення робочих місць з цілорічної зайнятістю в рекреаційних комплексах;
– зниження сезонності в рекреаційних комплексах;
– заселення гірських територій економічно активними громадянами, припинення відтоку місцевого населення;
– вивчення нових видів попиту на послуги, що надаються комплексами рекреаційного кластера і т.д. [7].

Всі причини диверсифікації викликані одним – підвищити ефективність діяльності підприємства не тільки в даний момент, або в найближчому майбутньому, але і на тривалу перспективу.

Процес вироблення оцінки та плану диверсифікації вимагає часу, зусиль і ретельного вивчення. Висновок, який було зроблено за один вечір, не може бути покладено в основу вивчення ринку, технічного дослідження процесів і товарів, фінансового аналізу, навіть будь-якого наради і послуг зовнішніх експертів з надання будь-якої інформації. Дійсно, воно необхідне лише як основа для того, щоб визначитися в самому початку, слід чи ні займатися цією проблемою всерйоз. Оцінка може показати, що все це дійсно добре, але не для даної компанії.

Методи диверсифікації знаходяться в жорсткій залежності з туристичним бізнесом та його управленням. Диверсифікація потребує такої міри гнучкого підходу, що на самому початку планування діяльності не слід виключати жодного з них. Кожен випадок диверсифікації вимагає відповідного підходу і аналізу, але одночасно повинні бути розглянуті всі можливі методи. Програми по диверсифікації в туристичній сфері можуть містити один з нижче перелічених методів:

1. Весь існуючий персонал, а також обладнання повинні використовуватися для досягнення надалі більшої різноманітності товарів і послуг. Цей метод цілком природний для компаній, персонал яких просякнутий духом досліджень.

2. Підвищення продуктивності відбувається за рахунок збільшення кількості обладнання та якості організації, що, як правило, веде до розширення асортименту туристичної компанії.

3. Фірма, зайнята в певній сфері діяльності, поглинається шляхом купівлі або за готівку, або за акції, або за їх комбінацію. Центральні корпоративні функції поширюються і на новий відділ, і на навички і досвід управління поглинутої компанії і починають працювати в цілому і на утворену компанію.

4. Об'єднання компаній приблизно однакового розміру і роду діяльності.

5. Зацікавленість в певній компанії, яка проявляється як безпосередня участь, або як контроль над іншою компанією, але тим не менше компанія, що приєдналась продовжує функціонувати як незалежна структура.

6. Весь процес залучення готівки, управлінського таланту, технічних навичок, патентів та інших ресурсів повинен протікати таким чином, щоб компанія змогла отримати з цього певні види переваг, наприклад гарантовані поставки сировини і доходи з інвестицій, певні вигоди від співпраці з іншими фірмами. У деяких випадках компанії можуть утворювати нову корпорацію [8].

7. Надання підтримки оператору або споживачеві в зміні диверсифікації або в розширенні їх діяльності. За великим рахунком потреби покупця в санаторно-курортному комплексі можна охарактеризувати як істотно сприятливі диверсифікації фактор.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Дослідження перспективних напрямів диверсифікації туристичної діяльності в Україні має велике наукове і практичне значення. З появою нових видів туризму, з видозміною його функцій, класифікація туризму знаходиться в процесі удосконалення і не може вважатися остаточною. Сучасний етап розвитку туризму як ефективної галузі господарства, так і соціально-культурного явища, характеризується переосмисленням його ролі та функцій.

Диверсифікація є одним з передових і найбільш ефективних методів розвитку рекреаційної сфери. Проект формування та реалізації стратегії диверсифікації рекреаційної діяльності регіону повинен добре поєднуватися з економічним і соціальним життям даного району. Тому існуючі природні, історичні та культурні чинники необхідно використовувати оптимально в рамках сформованої рекреаційної політики регіону або певної території.

Список літератури:

1. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661 с.
2. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т. І. Ткаченко, 2-ге вид., випр. та доповн. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.
3. Кравчук А. О. Сучасний стан та перспективи розвитку сільського зеленого туризму / А. О. Кравчук, І. О. Крюкова // Глобальні та національні проблеми економіки: науково-виробничий журнал. – Миколаїв, 2015. – № 8. – С. 69-73.
4. Румянцев А. П., Коваленко Ю. О. Міжнародна торгівля послугами / А. П. Румянцев, Ю. О. Коваленко // Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури. – 2003. – 112 с.
5. Кужель В. В. Інноваційні інструменти розвитку підприємств сільського (зеленого) туризму в Україні / В. В. Кужель // «Ефективна економіка». Науковий журнал. – 2015. – № 5. – Режим доступу до журн.: http//www.economy.nayka.com.ua/?n=6&y=2015
6. Школа І. М., Корольчук О. П. Менеджмент туризму: підручник / І. М. Школа, О. П. Корольчук. – Чернівці: Книги – XXI, 2011. – 464 с.
7. Веденін Ю. А. Динаміка територіальних рекреаційних систем / Ю. А. Веденін // – М.: Наука, 2006. – 190 с.
8. Робинс С. О. Планирование на предприятии туризма [Текст] / С. О. Робинс. – М.: Вильямс, 2014. – 486 с.

Нещадим Л.Н., Тимчук С.В.
Уманский национальный университет садоводства

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье анализируются перспективные направления диверсификации туристической деятельности в Украине. Было исследовано внедрение новых форм деятельности предприятий туристической сферы. Обоснована целесообразность расширения ассортимента и видов услуг туристических предприятий.
Ключевые слова: турист, доходность, диверсификация, экономика, активный поток, ассортимент.

Neshchadym L.M., Tumchyk S.V.
Uman National University Gardening

POLICY DIRECTIONS OF DIVERSIFICATION OF TOURISM IN UKRAINE

Summary
This article analyzes the perspective directions of diversification of tourism in Ukraine. It studied the introduction of new forms of tourism companies. This article was expediency of expanding the range of services and types of tourism enterprises.
Keywords: tourist, profitability, diversification, the economy, the active flow range.

УДК 368

ПРУДЕНЦІЙНИЙ НАГЛЯД НА СТРАХОВОМУ РИНКУ: ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Слободянюк О.В.
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Доведено, що особливості діяльності страховиків, як фінансових посередників, обумовлюють необхідність пруденційного нагляду на двох рівнях: макроекономічному – з метою підтримки стабільності фінансової системи і зниження системних ризиків; мікроекономічному – регулювання діяльності страхових компаній на індивідуальній основі. Показано, що Європейським співтовариством на сьогодні створено еталон регулювання страхового ринку за такими напрямами: страхові послуги, страхове посередництво, страховий нагляд, захист прав споживачів, ліквідація страхових компаній та їх платоспроможність. Зроблено висновок, що основними досягненнями України на шляху євроінтеграції у сфері пруденційного нагляду на страховому ринку слід визнати: прийняття програмних документів на рівні національного регулятора, започаткування розрахунку пруденційних нормативів на основі Директиви ЄС щодо капіталу, проведення стрес-тестування діяльності страхових компаній. Доведено, що подальше удосконалення пруденційного нагляду на страховому ринку України пов'язано з розмежуванням його інструментів на макро- і мікрорівнях, налагодженням ефективних комунікацій між національним регулятором і актуаріями, а також посиленням захисту прав споживачів страхових послуг.
Ключові слова: пруденційний нагляд, страховий ринок, європейська практика, вітчизняний досвід, регулятор, споживачі страхових послуг.

Постановка проблеми. Розходження між загальнонаціональним регулюванням умов діяльності страхових організацій та міжнародною природою страхування обумовив формування інтеграційних напрямів у законодавстві, які регламентують страхову діяльність у країнах ЄС [1, с. 15]. В умовах підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС актуальним є вивчення європейського досвіду регулювання страхового ринку. Особливості діяльності страховиків як фінансових посередників, інверсний виробничий цикл, коли послуга може бути надана через багато років після її оплати, неможливість для пересічного клієнта здійснювати ефективний моніторинг фінансового стану та діяльності страхових компаній обумовлюють необхідність пруденційного нагляду. Удосконалення державного регулювання, що спрямоване на підвищення ефективності функціонування страхового ринку, передбачає реформування органу страхового нагляду на засадах прозорості, об'єктивності і не ангажованості, а також незалежності від тимчасового політичного впливу влади (опозиції) та учасників страхового ринку [2, с. 49].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пруденційного регулювання фінансових ринків знаходяться у центрі уваги багатьох вчених. Зокрема, Балдич Н. робить акцент на інституційних основах європейської системи нагляду [3]. У працях Адамик Б., Коваленко В. досліджуються проблемні питання нагляду та регулювання банківської діяльності [4-6]. Ачкасовою С. проведено оцінку стресостійкості страхових компаній у контексті їх пруденційного регулювання [7]. У статтях Залєтова О. порушуються питання регуляторного захоплення і макропруденційного нагляду на страховому ринку [2; 8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід визнати недостатню увагу до питань проведення пруденційного нагляду на страховому ринку на різних економічних рівнях. Важливим є узагальнення європейської практики регулювання страхового ринку та оцінка вітчизняного досвіду на предмет відповідності вимогам євроінтеграції.

Мета статті – узагальнення пруденційних правил та процедур на європейських страхових ринках із метою адаптації до вітчизняної наглядової практики.

© Слободянюк О.В., 2016

Виклад основного матеріалу. Основним міжнародним документом, що регламентує пруденційний нагляд, є Директива Європейського Парламенту та Ради № 2009/138/ЄС від 25 листопада 2009 року, щодо заснування та здійснення діяльності зі страхування та перестрахування (Solvency II). Основний акцент полягає в тому, що максимальна гармонізація процедур пруденційного нагляду у рамках всього Співтовариства є вкрай необхідною [9]. З 1 січня 2011 р. в Європейському Союзі набула чинності нова структура органів регулювання і нагляду, що базується на двох основних принципах [4, с. 98]: макропруденційному нагляді – його основою є аналіз макроекономічних показників з метою підтримки стабільності фінансової системи Євросоюзу в цілому, зниження системних ризиків; мікропруденційному нагляді – полягає у регулюванні діяльності фінансових установ на індивідуальній основі.

Європейський орган зі страхування та пенсійних фондів CEIOPS (Committee of European Insurance and Occupational Pension Supervisors) створений для покращення функціонування внутрішнього ринку, включаючи, зокрема, належне та ефективне регулювання та нагляд; забезпечення стабільного, прозорого, ефективного та належного функціонування фінансових ринків; посилення міжнародної координації у сфері нагляду за діяльністю страховиків та пенсійних фондів; попередження регуляторного арбітражу та вирівнювання конкурентних умов у різних юрисдикціях; забезпечення належного регулювання і нагляду за ризиками у сфері страхування, перестрахування та недержавного пенсійного забезпечення; захист прав споживачів фінансових послуг у цій сфері [3, с. 149].

Сьогодні європейське страхове законодавство спирається на ряд директив ЄС щодо регулювання страхової діяльності.

Перша директива з особистого і неособистого страхування (73/239/ЄС і 79/267/ЄС) передбачає правила, рекомендовані для всіх країн-членів ЄС.

Друга директива з особистого і неособистого страхування (88/357/ЄС) передбачає введення свободи просування страхових послуг на території інших країн членів ЄС, необхідність контролю за страхуванням великих ризиків, який має здійснювати країна, що просуває страхову послугу.

Третя директива (92/96/ЄС) передбачає ряд таких правил:

1. Правило про передачу, поширення страхового портфеля і окремих страхових ризиків. Воно передбачає поділ і деяке пересікання обов'язків між органами нагляду, зокрема, – щодо контролю масових ризиків, який має здійснюватися країною, що випускає поліс.

2. Правило єдиної ліцензії. Ліцензія, видана однією із країн – членів ЄС, дійсна для всіх країн ЄС. Будь-яка дочірня страхова компанія самостійно одержує ліцензію, у той час як філія і представництво користуються ліцензією, отриманою від головної організації. Для отримання первинної ліцензії при створенні страхової компанії необхідно виконувати вимоги щодо порядності власників і членів компанії, які не повинні мати кримінального минулого, знаходитися під судом тощо. Ця вимога пред'являється до власників і членів товариства, доля яких у бізнесі складає не менше 10%.

3. Правило заборони дрібної опіки по попередньому і систематичному узгодженню умов поліса, тарифів і математичної бази з боку регулювальних органів (нагляду). Відповідно до першої директиви страхова компанія повинна була надавати всю зазначену інформацію в обов'язковому порядку. Введення ж третьої директиви означає, що органи нагляду мають право вимагати відповідної інформації лише у разі виявлених порушень. У цьому випадку вони можуть заборонити діючі тарифи, відкликати ліцензії тощо.

4. Правило про дотримання принципу належної якості наданої послуги. Національні правила не повинні бути дискримінаційними, вони мають бути достатніми, тобто не повторювати спільних для співтовариства правил, або змінювати ті, що вже прийнято ЄС. При цьому мета і засоби їх досягнення мають відповідати одне одному. У разі невиконання цього принципу передбачається введення санкцій.

5. Правило про координацію технічних резервів означає дотримання наступних вимог: за зобов'язаннями – визначення переліку технічних резервів та їх розрахунок повинні відбуватися відповідно до директиви за річним бухгалтерським звітом і консолідованим звітом страхових компаній; за активами – вибір напрямів і обсягів розміщення активів, що покривають технічні резерви, має здійснюватися відповідно до запропонованих рекомендацій. При недотриманні правил по технічних резервах директива додатково передбачає санкції.

6. Правило про якість і зміст інформації, наданої страхувальнику по особистому страхуванню, містить вимогу про те, щоби надана інформація була достатньою, зрозумілою і порівнянною для різних країн – членів ЄС.

Директива 2002/92/ЄС визначає правові засади страхового посередництва. Страхові і перестрахові посередники мають бути зареєстровані компетентними органами Держави-учасника по місцю їх проживання або знаходження головного офісу, за умови, що вони строго відповідають професійним вимогам відносно їх компетентності, хорошої репутації, покриття професійної відповідальності і фінансових можливостей. Така реєстрація повинна дозволяти страховим і перестрахувальним посередникам здійснювати діяльність в інших Державах-учасниках відповідно до принципів свободи установи і свободи надання послуг, за умови, що між компетентними органами була проведена відповідна процедура по повідомленню. Необхідно приймати відповідні санкції проти осіб, що здійснюють страхове посередництво без реєстрації, проти страхових або перестрахувальних організацій, незареєстрованих посередників, що користуються послугами, і проти посередників, не виконуючих національні нормативно-правові акти, прийняті відповідно до цієї Директиви.

Особлива увага в директивах ЄС приділяється організації страхового нагляду. До мінімальних вимог, пропонованих до національних органів нагляду за страховою діяльністю, належать: здійснення нагляду за фінансовою діяльністю компаній і, в першу чергу, – за платоспроможністю і

розміщенням активів страхових організацій; розробка надійних адміністративних і облікових процедур контролю діяльності страхових організацій, а також механізмів внутрішнього контролю, що відповідають типу страхової компанії (її розміру, видам страхової діяльності тощо). У центрі уваги органу страхового нагляду має знаходитися аналіз платоспроможності страхової компанії, що містить оцінку ризиків, пов'язаних з активами; аналіз актуального ризику; аналіз співвідношення активів прийнятих зобов'язаннях щодо відповідності між розміщенням активів, з одного боку, і прийнятими зобов'язаннями – з іншого (по валюті, термінах тощо); узгодження між валютою, в якій приймається ризик на страхування, і валютою, в якій страховик виконує свої зобов'язання; аналіз ефективності і прибутковості.

На додаток до положень Директив 73/239/ЄС і 79/267/ЄС, які встановлюють правила здійснення нагляду за діяльністю страхових організацій, Директива 98/78/ЄС встановлює вимоги щодо додаткового нагляду за діяльністю страхових організацій у складі страхової групи. Держави-учасники ЄС зобов'язані забезпечити нагляд за діяльністю будь-якої страхової організації, яка є організацією, що бере участь, принаймні, в одній страховій організації, перестрахувальній організації або страховій організації держави, що не є учасником ЄС. Директива 2001/17/ЄС визначає порядок реорганізації і припинення діяльності страхових організацій.

Ряд Директив ЄС присвячені захисту прав споживачів страхових послуг: 93/13/ЄС – про несправедливі умови в споживчих договорах, 97/7/ЄС – про захист споживачів у зв'язку з контрактами, що укладаються на відстані, 2002/65/ЄС – про дистанційний маркетинг споживчих фінансових послуг. З метою забезпечення стабільного стану національної економіки, ефективного захисту споживача страхових послуг органи страхового нагляду здійснюють фінансовий аналіз страхового ринку своєї країни, що містить: дослідження макроекономічних ринкових тенденцій, тенденцій змін у законодавчій базі, демографічній статистиці, аналіз конкуренції, оцінку технічного поліпшення у страховому бізнесі; дослідження фінансового стану окремих страхових компаній: аналіз річних звітів, достатності капіталу, диверсифікованості ризиків, оцінку ринкових ризиків, платоспроможності, ефективності і прибутковості діяльності.

Україна має поступово приєднуватися до розглянутих Директив і адаптувати своє законодавство, що регулює страховий ринок, до вимог ЄС. У цьому контексті важливе значення для євроінтеграційних процесів України має прийняття Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [10]. У цьому нормативно-правовому акті пруденційний нагляд на страховому ринку визначено як систему наглядових процедур за дотриманням страховиком пруденційних правил, яка дозволяє зменшити наглядове навантаження на страхові установи, діяльність яких не несе загрози невиконання зобов'язань перед існуючими клієнтами, і посилити наглядові зусилля за установами, діяльність яких є чи може бути загрозою для виконання таких зобов'язань. Пруденційні правила – кількісні та якісні показники, нормативи та вимоги щодо ліквідності, капіталу та платоспроможності, прибутковості та якості активів, ризиковості операцій, якості систем управління та управлінського персоналу, додержання правил надання страхових послуг тощо.

Відповідно до принципів Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю (принципи IAIS) пруденційність передбачає підтримання належного рівня капіталу та наявність ефективної системи управління ризиками. При здійсненні пруденційного нагляду Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (Нацкомфінпослуг) контролює на страховому ринку: належний рівень статутного фонду та інших резервних фондів; дотримання відповідного рівня чистих активів та вимогу щодо їх розрахунку на підставі справедливої вартості активів; перевищення фактичного запасу платоспроможності над розрахунковим нормативним (маржа платоспроможності); розміщення коштів страхових резервів в активи визначених категорій, що відповідають вимогам якості та диверсифікації; правильність застосування методики розрахунку всіх видів страхових резервів відповідно до облікової політики страхової компанії; максимальний розмір ризику, який може утримувати страховик щодо одного об'єкту страхування (власне утримання); належний рівень фінансової стійкості (надійності) перестраховиків шляхом встановлення вимог до наявності відповідного рейтингу, присвоєного міжнародними рейтинговими агентствами.

У процесі пруденційного нагляду Нацкомфінпослуг проводить оцінку реалістичності бізнес-плану та здійснює моніторинг значних відхилень запланованих показників від показників діяльності. За допомогою тестів раннього попередження виокремлюються проблемні компанії для детального фінансового аналізу та своєчасного виявлення ризику настання неплатоспроможності. Тести включають коефіцієнтний аналіз ключових ризиків діяльності страховиків. Задля отримання ефективних та інформативних результатів тестів раннього попередження необхідною передумовою є створення комплексної інформаційної системи (бази даних) з профілями компаній, в якій зберігатиметься вся інформація щодо діяльності страхових компаній, їх фінансової звітності, а також скарг та будь-яких застосованих заходів впливу. В результаті аналізу інформації зазначеної бази даних створюватимуться «Ризик-профілі» страхових компаній, які складаються з кількох модулів ризику (фінансовий ризик, ризик андерайтингу, ринковий ризик тощо), а модулі ризику складатимуться з кількох елементів ризику. Для забезпечення актуальності інформація в базі даних має періодично оновлюватися. Дані «Ризик-профілю» далі агрегуються в інтегральну оцінку ризику компанії, на базі якої керівництвом Нацкомфінпослуг приймає рішення щодо посилення нагляду за групою компаній з найвищим ступенем ризику.

Відповідно до вимог Solvency II (Minimum Capital Requirement (MCR), Solvency Capital Requirement (SCR)) розраховуються граничні

розміри наявного регулятивного капіталу для реагування регулятора. Якщо розмір наявного регулятивного капіталу перевищує чи дорівнює першому рівню, Нацкомфінпослуг не здійснює додаткового втручання, що є певною мірою захистом страховика від «невідповідного» втручання регулятора. Зменшення розміру наявного регулятивного капіталу нижче першого рівня, але не нижче другого рівня, призводить до втручання Нацкомфінпослуг у вигляді надання страховику відповідних рекомендацій. Зменшення розміру наявного регулятивного капіталу нижче другого рівня призводить до застосування Нацкомфінпослуг заходів впливу, при цьому всі зусилля Нацкомфінпослуг направлені на захист інтересів споживачів фінансових послуг, незважаючи на наявні чи можливі втрати власників фінансової установи, її керівництва та персоналу.

Важливим інструментом пруденційного нагляду є аналіз результатів стрес-тестування. За допомогою цього інструменту Нацкомфінпослуг може проаналізувати вплив різних сценаріїв на фінансове становище компаній. У рамках систем управління ризиками необхідно встановити вимоги щодо регулярного проведення стрес-тестування страховиками та розкриття Нацкомфінпослуг інформації щодо ключових ризиків та результатів проведених стрес-тестів.

Удосконалення державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю в Україні доцільно проводити за двома напрямками: змістовні новації, що розглядають економічну природу регулювання та організаційно-управлінські новації, які повинні підвищити якість державного інституту регулювання [8, с. 69]. До змістовних новацій відносимо: введення макропруденційного нагляду, за допомогою якого Нацкомфінпослуг повинен підтримувати системну стабільність страхового ринку в цілому, а не окремих страховиків; контрциклічне регулювання, що націлене на згладжування негативних наслідків зміни страхової місткості. У якості суб'єкту організаційно-управлінської новації може виступити адміністративна реформа системи державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю, яка необхідна для інституціональної підтримки переходу Нацкомфінпослуг на змістовний макропруденційний нагляд та регулювання.

З метою підвищення ефективності системи регулювання і нагляду на страховому ринку Україні, доцільно поетапно трансформувати інституційну основу регулювання діяльності страховиків у напрямку виокремлення макропруденційного і мікропруденційного регулювання. Завданням макропруденційного нагляду має бути забезпечення стабільності страхового сектору загалом, а також зниження системних ризиків на основі аналізу макроекономічних показників [5, с. 9]. У мікропруденційному нагляді макроекономічні умови розглядаються як екзогенний чинник. Він ґрунтується на мікропруденційних індикаторах і охоплює визначені граничні інтервали їх шкал і критерії за дуже низьким, низьким, середнім, високим і дуже високим рівнями залежно від ризиків страховиків, які застосовуються для оцінки стресостійкості страхових компаній [7, с. 4]. Таким чином, макропруденційна політика відрізняється від мікропруденційного нагляду в аналізі стійкості страхового ринку, який відбувається на агрегованому рівні, а не на рівні окремих фінансових установ; до уваги приймається увесь страховий ринок, а не тільки страхові компанії [6]. У сучасних умовах актуарії є складовою частиною системи пруденційного нагляду, їх діяльність має бути сертифікована та повинна включати складання та подання до Нацкомфінпослуг обов'язкового щорічного актуарного звіту щодо оцінки страхового портфелю, тарифної політики та політики формування резервів, достатності капіталу та платоспроможності, інвестиційної політики, аналізу ризиків та механізмів управління ними, результатів стрес-тестування тощо. Актуарій має інформувати правління страховика, а також Нацкомфінпослуг, про виявлення фактів, які б вказували на злочин чи порушення положень законодавства з зазначених питань. Разом з тим, для встановлення мотивації адекватності діяльності актуарія необхідно запровадити його персональну професійну відповідальність.

Відповідно до Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки пріоритетним завданням діяльності фінансових установ є підвищення довіри споживачів до ринків фінансових послуг, зокрема страхових компаній [11]. Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, наділена відповідними повноваженнями щодо забезпечення захисту прав споживачів усіх видів продукції та послуг, у тому числі страхових. Удосконалення системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг позитивно вплине на загальну економічну ситуацію у державі, оскільки відновлення довіри до фінансових установ сприятиме залученню до фінансового сектору заощаджень населення, а належне використання його можливостей для задоволення соціальних потреб громадян (насамперед шляхом застосування механізмів страхової медицини та недержавного пенсійного забезпечення) – зменшенню навантаження на державні фінанси, що дасть можливість спрямовувати вивільнені ресурси на виконання завдань економічного розвитку.

Висновки і пропозиції. 1. Аналіз нормативно-правової бази країн ЄС показує, що Європейським співтовариством на сьогодні створено еталон регулювання страхового ринку за такими напрямами: страхові послуги, страхове посередництво, страховий нагляд, захист прав споживачів, ліквідація страхових компаній та їх платоспроможність.

2. Пруденційний нагляд на страхових ринках Євросоюзу здійснюється на двох рівнях: макроекономічному – з метою підтримки стабільності фінансової системи і зниження системних ризиків; мікроекономічному – регулювання діяльності страхових компаній на індивідуальній основі.

3. Основними досягненнями України на шляху євроінтеграції у сфері пруденційного нагляду на страховому ринку слід визнати: прийняття програмних документів на рівні національного регулятора, започаткування розрахунку пруденційних нормативів на основі Директиви ЄС щодо

капіталу, проведення стрес-тестування діяльності страхових компаній.

4. Подальше удосконалення пруденційного нагляду на страховому ринку України пов'язано з розмежуванням його інструментів на макро- і мікрорівнях, налагодженням ефективних комунікацій між Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг і актуаріями, а також залученням до цієї системи Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці рекомендацій із організації мікропруденційного нагляду за страховими компаніями України на індивідуальній основі.

Список літератури:

1. Державне регулювання страхової діяльності у країнах ЄС / А. О. Дєгтяр, Р. Г. Соболь // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 12-18.
2. Залєтов О. М. Прояви регуляторного захоплення на страховому ринку / О. М. Залєтов // Фінанси, облік і аудит. – 2014. – Вип. 1. – С. 47-56.
3. Балдич Н. Інституційні основи європейської системи регулювання та нагляду за фінансовими ринками / Н. Балдич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – Вип. 4. – С. 148-155.
4. Адамик Б. Інституційна організація державного регулювання банківської діяльності / Б. Адамик // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 4 (43). – С. 97-103.
5. Адамик Б. П. Особливості інституційної організації державного регулювання діяльності банків в Україні / Б. П. Адамик // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 2. – С. 6-11.
6. Коваленко В. В. Концептуальні засади макропруденційного нагляду та регулювання банківської діяльності [Електронний ресурс] / В. В. Коваленко, Б. А. Дадашев // Ефективна економіка. – 2012. – № 4. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1074
7. Ачкасова С. А. Оцінка стресостійкості страхових компаній: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.00.08 – «Гроші, фінанси і кредит» / С. А. Ачкасова; Харківський національний економічний університет. – Х., 2013. – 23 с.
8. Залєтов О. М. Макропруденційний нагляд та регулювання страхового ринку / О. М. Залєтов // Фінансовий простір. – 2014. – № 1. – С. 68-71.
9. Директивы ЕС по страхованию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.znay.ru/law/eec/
10. Про затвердження Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами: Розпорядження Державної комісії з регулювання фінансових послуг України від 15.07.2010 р. № 585 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/fsr_concept_prudential_supervision_n585_15jul2010.pdf
11. Про схвалення Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 867-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/867-2012-%D1%80

Слободянюк О.В.
Одесский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРУДЕНЦИАЛЬНЫЙ НАДЗОР НА СТРАХОВОМ РЫНКЕ: ЕВРОПЕЙСКАЯ ПРАКТИКА И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Аннотация
Доказано, что особенности деятельности страховщиков, как финансовых посредников, обусловливают необходимость пруденционного надзора на двух уровнях: макроэкономическом – с целью поддержки стабильности финансовой системы и снижения системных рисков; микроэкономическом – регулирование деятельности страховых компаний на индивидуальной основе. Показано, что Европейским содружеством на сегодня создан эталон регулирования страхового рынка по таким направлениям: страховые услуги, страховое посредничество, страховой надзор, защита прав потребителей, ликвидация страховых компаний и их платежеспособность. Сделан вывод, что основными достижениями Украины на пути евроинтеграции в сфере пруденционного надзора на страховом рынке следует признать: принятие программных документов на уровне национального регулятора, начало расчета пруденционных нормативов на основе Директивы ЕС относительно капитала, проведение стресс-тестирования деятельности страховых компаний. Доказано, что дальнейшее усовершенствование пруденционного надзора на страховом рынке Украины связано с разграничением его инструментов на макро- и микроуровнях, налаживанием эффективных коммуникаций между национальным регулятором и актуариями, а также усилением защиты прав потребителей страховых услуг.
Ключевые слова: пруденциальный надзор, страховой рынок, европейская практика, отечественный опыт, регулятор, потребители страховых услуг.

Slobodyanyuk O.V.
Odessa Trade and Economic Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

PRUDENTIAL SUPERVISION IN THE INSURANCE MARKET: EUROPEAN PRACTICE AND NATIONAL EXPERIENCE

Summary
It is proved that the characteristics of insurers as financial intermediaries, necessitating prudential supervision on two levels: macro – to support financial system stability and reduce systemic risks; micro – regulation of insurance companies on an individual basis. It is shown that the European Community has established a standard for regulation of the insurance market in the following areas: insurance services, insurance intermediation, insurance supervision, consumer protection, the elimination of insurance companies and their ability to pay. It is concluded that the main achievements of Ukraine towards European integration in the area of prudential supervision in the insurance market should be recognized: the adoption of policy documents at national regulator, the launch of calculating prudential standards based on EU directive on capital stress testing of insurance companies. Proved that further improve prudential supervision in the insurance market of Ukraine due to the separation of its tools at the macro and micro levels, establishing effective communication between national regulators and actuaries, as well as strengthening consumer protection insurance.
Keywords: prudential supervision, insurance market, major concerns and domestic experience, the regulator, the consumers of insurance services.

УДК 338.534

УПРАВЛІННЯ ВІДНОСИНАМИ З ПОКУПЦЯМИ ЧЕРЕЗ ВПРОВАДЖЕННЯ LOYALTY-СИСТЕМ ЯК ОДНА ІЗ СКЛАДОВИХ ЕФЕКТИВНОГО ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ

Соболєва-Терещенко О.А.
Київський університет імені Бориса Грінченка
Жарнікова В.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

В статті розглядається система лояльності як складова ефективних продажів для малих підприємств. Встановлено, що в сучасних умовах ведення бізнесу в Україні, доцільне впровадження нових підходів до продажів як невід'ємної частини торгової діяльності малих компаній. Одним із шляхів запровадження менеджменту та маркетингу є використання систем лояльності, котрі дають можливість переорієнтувати акцент бізнесу з продажу на потреби споживачів.
Ключові слова: менеджмент, маркетинг, лояльність, відносини з покупцями, утримання, залучення, клієнти.

Постановка проблеми. На сьогодні тема ефективного управління продажами є однією з найбільш затребуваних питань серед малих підприємств, які намагаються вижити в умовах нестабільної економічною ситуації, збільшити обсяг продажів та досягти результатів у збільшенні клієнтської бази.

Ось чому тема застосування ефективних методів залучення та утримання клієнтів є актуальною в сучасних умовах ведення бізнесу, ускладнених застійними явищами в економіці.

Компанії серйозно занепокоєні зміною рівня платоспроможності населення й орієнтацій у споживачів, нині більшість фірм прагнуть працювати на в умовах жорсткої конкуренції та падіння попиту на товари та послуги. Для залучення нових клієнтів та утримання існуючих малі підприємства широко застосовують інструменти комерційного маркетингу для розробки програм лояльності [1, 29]. Застосування таких програм може бути визначене як стратегія позиціонування, яка пов'язує компанію або торговельну марку з споживачами продукції для досягнення взаємної вигоди та задоволення потреб клієнтів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Системи лояльності як метод залучення та утримання клієнтів досліджували багато вітчизняних та іноземних наукових працівників. Колектив авторів Ю.В. Васін, Л.Г. Лаврентєв, А.В. Самсонов [3, с. 112], приділяли увагу ефективним програмам лояльності, їх видам, технологічним аспектам їх створення та розвитку. В своїй роботі вони здійснили спробу адаптувати зарубіжний досвід по використанню програм лояльності до наших реалій і розглянули досвід компаній по впровадженню таких систем, розкрили принципи роботи з клієнтами, технологічні аспекти та питання права щодо систем лояльності.

© Соболєва-Терещенко О.А., Жарнікова В.В., 2016

Автор І.А. Дубровін [8, с. 68], зробив непогану спробу систематизувати і класифікувати інформацію про програми лояльності. Увагу заслуговують викладки автора, стосовно питань: для чого потрібні програми лояльності, як вони працюють, які програми лояльності та схеми заохочення найбільш поширені, яких результатів вони дозволяють досягати, які параметри допомагають відстежити їх ефективність.

Бєліков Віталій, Євтушенко Володимир в основу своїх досліджень поклали маркетингові та технологічні принципи побудови систем лояльності на основі системи безготівкових розрахунків DUET, яка була розроблена і впроваджена компанією BGS Smartcard Systems AG [2, с. 11].

Дана автоматизована система безготівкових розрахунків DUET розроблена на базі картки з кількома додатками, що дозволило використовувати одну і ту ж карту в різних сферах діяльності, в тому числі як ідентифікаційну, контролю доступу, платіжну, зарплатну, пенсійну, бензинову, карту з декількома валютами, карту для здійснення програм знижок і програм лояльності.

Система, визначивши тип програми лояльності, дозволяє встановлювати код валюти або інші одиниці виміру (бали, бонуси), задавати правила лояльного обслуговування картки в торгових терміналах або банкоматах, визначати регіон обслуговування по системі лояльності, встановлювати характер взаємодії декількох додатків лояльності.

Таким чином, вище зазначені автори досліджують правові та технологічні аспекти програм лояльності, які в Україні сьогодні тільки розвиваються.

Науковці М. Дорощук, С. Жмурко, Г. Хижняк [4, с. 217] в своїх дослідженнях висвітлюють поточний тренд розвитку російського і українського ринків товарів швидкого обороту (FMCG). Авторами ретельно розглянуто механізми взаємодії виробництва, маркетингу та дистрибуції в рамках різних моделей бізнесу. За підсумками спостережень за динамікою розвитку провідних гравців на споживчому ринку та на основі практичного досвіду, М. Дорощук, С. Жмурко, Г. Хижняк підготовлено пропозиції по впровадженню прогресивних моделей продажів.

Автор Галина Петренко [6, с. 33], в своїй роботі розглянула теорію та практику впровадження програм лояльності, починаючі від опису аналітичної RFM моделі до кейсів, від «підходів та моделі» до «практики впровадження». Особливу цінність має викладення досвіду легендарних програм лояльності Tesco, Boots і Nectar, та кейси однієї з найбільших торгово-промислових груп України Fozzy Group і міжнародного автомобільного холдингу «Атлант-М».

Костянтин Харський в своїх роботах розглядав поняття ціннісне управління, як спосіб зв'язати напрямки розвитку бізнесу і пріоритети, керуючись якими співробітники будуть узгоджено і націлено досягати мету бізнесу. Особливу цінність мають наведені автором системи опису аналітичної RFM моделі та кейсів з продажів [7, с. 192-270].

Проте в Україні сьогодні вказані системи лояльності застосовуються лише окремими компаніями, при цьому результати таких проваджень нажаль бажаного ефекту не досягають. Тому подальші дослідження в цьому напрямку є необхідними та своєчасними в сучасних умовах української економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визначення програм лояльності, які мають найбільший ефект для ведення бізнесу в Україні в даний момент часу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження необхідності, доцільності та своєчасності впровадження систем лояльності як невід'ємної частини діяльності компаній спрямованої на залучення нових та утримання існуючих клієнтів. З огляду на часті зміни в економічному житті України і малого бізнесу, завданням більшості компаній постає перегляд цілей, методів, теоретичних й практичних технік ефективних продажів. Також існує необхідність дослідження можливості та ефективності застосування систем лояльності на підприємствах різних галузей.

Викладення основного матеріалу. Компанії сьогодні активно впроваджують концепції активації продажів. Сутність їх в більшості випадків полягає в тому, що спочатку компанія визначає вимоги та інтереси споживачів, а потім забезпечує клієнтам найвищу споживчу цінність шляхами, які підтримують чи навіть поліпшують добробут клієнта і компанії.

Фахівці з продажу та маркетингу фірми повинна аналізувати можливості створення переваг у вигляді систем лояльності, вони повинні регулярно слідкувати за поведінкою конкурентів, орієнтуватися в діяльності їх компаній на споживача, розробляти збутові стратегії щодо залучення, активації та утримання клієнта та покупця.

Застосування систем лояльності ефективно впливає як на стратегії стимулювання збуту, так і на стратегії розповсюдження товару, оскільки надані клієнтам переваги основані на правильній сегментації споживачів товарів, робіт та послуг можуть спонукати до зростання продажів в обох напрямках.

Масова реклама, низька ціна, і традиційний маркетинг не гарантують успішних продажів. Зараз виграють ті компанії які звертаються до особистих персоніфікованих продажів. За допомогою систем лояльності активізується процес з обслуговування клієнтів, одночасно запропоновані переваги для клієнта служать поліпшенню подальшого сервісу продажів і маркетингу.

Найчастіше системи лояльності застосовується для вирішення наступних завдань:

- утримання існуючих клієнтів
- залучення нових клієнтів
- підвищення якості обслуговування клієнтів;
- систематизацію форматів даних по роботі з клієнтами, зведення їх в єдину базу;
- створення списку необхідних заходів та їх результатів.

Система лояльності розробляється для зростання обсягів продажу та підвищення прибутковості шляхом підвищення рівня задоволення клієнтів. Стратегія передбачає надання персональних переваг до клієнта, визначення і задоволення його потреб. Реалізація лояльті-систем передбачає ідентифікацію клієнтів, їх сегментацію, взаємодію з ними та їх супроводження. Іншими словами, в результаті застосування такої стратегії для клієнта формується перелік переваг та відбувається формування певних цінностей у споживача як клієнта саме цієї компанії.

Найбільш поширені види лояльності, які сприяють ефективному веденню бізнесу є:

· надання знижок для клієнтів відповідно до їх сегменту;

· пропозиції сервісного, після продажного та гарантійного супроводження;

· пропонування комплексних рішень та товарних наборів відповідно до специфіки клієнтського сегменту;

· вручення подарунків для клієнтів відповідно до їх сегменту;

· нарахування бонусів від суми придбаних товарів, які можна витрати на наступні покупки;

· закріплення персонального менеджера по супроводженню клієнтів певного сегменту;

· проведення безкоштовних семінарів, круглих столів, презентацій для певних сегментів.

Найбільш ефективним серед перелічених видів лояльності на нашу думку є система нарахування бонусів від суми придбаних товарів, які можна витрати на наступні покупки. Порівняно з іншими, вона найбільш втягує клієнтів в процес постійного придбання товарів з метою отримання бонусів, за рахунок відчуття самими клієнтами можливості впливати на процес накопичення та витрачання бонусів. При цьому вони мають право витрачати бонуси на необхідні на їх думку товарі, а не на потрібні ним подарунки.

Ефективна система лояльності сприяє підвищенню результативності управління збутовою діяльністю. Так, правильне застосування системи нарахування бонусів від продажу дає можливість отримати додатковий економічний ефект за рахунок дії великої кількості різних чинників, а саме:

· підвищення ефективності маркетингових компаній

· підвищення орієнтованості на клієнта

· збільшення проценту перехресних продажів

· підвищення відсотка угод виграних у конкурентів

· зниження витрат на продажі, супроводження покупців

· підвищення середньої прибутковості продажу

· підвищення точності прогнозування продажів

Загальна оцінка систем лояльності дає можливість стверджувати, що їх доречно застосувати оптовим торговим компаніям, які мають на меті довгострокову співпрацю з покупцями, а також роздрібним торговим підприємствам, які розраховують на отримання лояльних покупців [5, с. 3-5].

Висновки і пропозиції. Провівши дослідження розвитку відносин між торговцем та покупцем, розглянувши основні завдання та функції систем лояльності, можемо зробити наступні висновки.

Особливо актуальною сьогодні є впровадження на підприємствах малого бізнесу нових систем продажів та маркетингу. Однією з таких систем є системи лояльності для покупців. Суть її полягає в тому, що компанія визначає вимоги та інтереси цільових ринків, а потім забезпечує покупцям товарів найвищу споживчу цінність шляхом впровадження систем лояльності, які підтримують чи навіть поліпшують добробут покупця та спонукають до довготривалого співробітництва.

Одним із засобів впровадження систем лояльності, є управління відносинами з покупцями, яке досягається за допомогою впровадження автоматизованих систем нарахування бонусів від продажів, які покликані організувати процес обслуговування клієнтів таким чином, щоб для останніх він був максимально зручним і прибутковим. Системи нарахування бонусів з продажів стимулюють покупців до довготривалих стосунків з компанію та спонукають до збільшення продажів з метою отримання додаткових переваг у вигляді нарахованих бонусів.

Системи лояльності дозволяють компаніям впровадити персоналізований підхід до їх покупців, що є безперечною перевагою в умовах сьогодення. Система лояльності розробляється для зростання обсягів продажу та підвищення прибутковості шляхом підвищення рівня задоволення покупців товару. Система передбачає сегментацію клієнтів та підхід до кожного покупця товару як до унікальної особи, визначення і задоволення його потреб.

Список літератури:

1. Алиева З. М. Теория и методология формирования потребительского поведения в розничной торговле в контексте маркетинга отношений: Автореферат. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/From%20Chrome/01005547300.pdf
2. Беликов В., Евтушенко В. Маркетинговые и технические аспекты систем лояльности на базе автоматизированной системы расчетов DUET / В. Беликов, В. Евтушенко – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.marketing.spb.ru/read/article/a40.htm
3. Васин Ю. В. Эффективные программы лояльности Как привлечь и удержать клиентов / Ю. В. Васин, Л. Г. Лаврентьев, А. В. Самсонов. – 4-е издание. – М.: Альпина Бизнес букс, 2007. – 152 с.
4. Дорощук Н. Завоевать и удержать. Качественный рост компании на высококонкурентном рынке / Н. Дорощук, С. Жмурко, Г. Хижняк / Издательство «Диалектика», 2008 год. – 240 с.
5. Ли Г. Удовлетворенность потребителей и лояльность / Г. Ли. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.marketing.spb.ru/read/article/a47.htm
6. Петренко Г. Программы лояльности. Как влюбить в себя клиента. Под редакцией Г. Петренко. – К.: «Издательство Алексея Капусты», 2010 г. – 182 с.
7. Харский К. Ценностное управление для бизнеса/ К. Харский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vm2b.ru/viewforum.php?f=3
8. Дубровин И. А. Лояльность клиентов или как удержать старых и привлечь новых клиентов / Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2009 г. – 192 с.

Соболева-Терещенко Е.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко
Жарникова В.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ ОТНОШЕНИЯМИ С ПОКУПАТЕЛЯМИ ЧЕРЕЗ ВНЕДРЕНИЕ LOYALTY-СИСТЕМ КАК ОДНА ИЗ СОСТАВЛЯЮЩИХ ЭФФЕКТИВНОГО ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА

Аннотация
В статье рассматривается система лояльности как составляющая эффективных продаж для малых предприятий. Установлено, что в современных условиях ведения бизнеса в Украине, целесообразно внедрение новых подходов к продажам как неотъемлемой части торговой деятельности малых предприятий. Одним из путей внедрения менеджмента и маркетинга является использование систем лояльности, которые дают возможность переориентировать акцент бизнеса по продаже на нужды потребителей.
Ключевые слова: менеджмент, маркетинг, лояльность, отношения с покупателями, удержание, привлечение, клиенты.

Sobolieva-Tereshchenko O.A.
Borys Grinchenko Kyiv University
Zharnikova V.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

MANAGING RELATIONSHIPS WITH CUSTOMERS THROUGH THE INTRODUCTION LOYALTY-SYSTEMS AS ONE OF THE COMPONENTS EFFICIENT BUSINESS

Summary
Loyalty system as a component of effective sales for small businesses is examined in the article. It is well-proven that on the modern conditions of doing business in Ukraine, introduction of the new approaches to sales is needed as to inalienable part of trading activity of companies. One of ways of introduction of the management and marketing is the use of the loyalty -systems which enable to displace a business accent from a business to the needs of consumer.
Keywords: management, marketing, loyalty, relationships with customers, retention, attracting, clients.

УДК 005.21:658.8

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВ

Супрун С.Д., Стратійчук В.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті визначені основні підходи щодо формування міжнародної маркетингової стратегії на підприємствах, які ґрунтуються на сучасних теоретичних основах стратегічного маркетингу. Відмічено, що процес формування міжнародної маркетингової стратегії передбачає наявність певної логіки та відповідних етапів у здійсненні маркетингових заходів. Значну увагу слід приділяти способам просування виробленої продукції, розробляти власні новаторські технології міжнародного бізнесу. Запропоновано рекомендації щодо впровадження маркетингових заходів та реалізації планових завдань в процесі формування міжнародної маркетингової стратегії підприємства.

Ключові слова: міжнародний маркетинг, міжнародна маркетингова стратегія, маркетингова програма, конкурентна стратегія, просування товарів на міжнародні ринки, процес планування міжнародної маркетингової діяльності.

Постановка проблеми. Активна інтеграція України в світовий економічний простір в умовах глобалізації вимагає постійного набуття широкого спектра знань та навичок з організації міжнародної економічної діяльності. Від умінь визначати перспективні напрямки та застосовувати ефективні форми міжнародної економічної взаємодії залежить знання міжнародного економічного середовища, розуміння його впливу на економічний потенціал іноземного партнера. Зростає також усвідомлення того, що у високо динамічних конкурентних середовищах традиційний підхід до розробки стратегії часто не дає бажаних результатів, і підприємства повинні орієнтуватись на більш динамічні концепції, оскільки основні умови змінюються раніше, ніж сформульовані стратегії досягають цілковитого втілення. Потребує вирішення питання як досягти динамічного підходу до формування міжнародної маркетингової стратегії підприємства. Вирішення зазначених питань є вкрай необхідними, що й зумовлює потребу у відповідних наукових дослідженнях. Саме це й слугувало основою для вибору напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти стратегічного маркетингу та процесу формування міжнародних маркетингових стратегій досить широко висвітлено у працях вітчизняних вчених: Л.В. Балабанової, Л.Є. Довгань, і О.Л. Каніщенко, Н.В. Куденко, О.В. Маркової та інших. Опрацювання джерел [1-6] свідчать, що основна проблема системного застосування і використання переваг новітніх технологій при розробці міжнародної маркетингової діяльності українських суб'єктів підприємництва полягає у браці досвіду використання інтенсивних форм міжнародної діяльності і, відповідно, неможливості апробації прогресивних, визнаних у світі, маркетингових технологій. Виникає необхідність удосконалення управлінських засад міжнародної маркетингової діяльності, під яким розуміють складний процес, що містить у собі елементи ризику та невизначеності.

Розробка стратегії міжнародної маркетингової діяльності дасть змогу забезпечити ефективний розвиток конкурентоспроможного бізнесу в напруженому маркетинговому середовищі світового ринку шляхом упорядкування та систематизації процесів інтернаціоналізованого управління, зокрема узгодження у часі й просторі складових міжнародних маркетингових програм.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць вітчизняних та іноземних вчених, досі залишаються недостатньо розкриті окремі аспекти даної наукової проблематики, а саме, формування міжнародної маркетингової стратегії в умовах динамічного конкурентного середовища, реалізація створеної стратегії з урахуванням напруженого маркетингового середовища світового ринку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування етапів формування та реалізації міжнародної маркетингової стратегії вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги сучасні теоретичні основи стратегічного маркетингу, здійснимо обґрунтування алгоритму формування маркетингової стратегії та схематичному поданні його у вигляді сукупності послідовних етапів. Основними завданнями планового забезпечення міжнародної маркетингової діяльності для більшості підприємств є усвідомлення необхідності та переваг планового управління економічними процесами, адаптація методів і пріоритетів планової поведінки залежно від інтенсивності зовнішньоекономічної діяльності, а також поширення інноваційних планово-організаційних технологій підтримки міжнародного бізнесу підприємств на усіх стадіях їх міжнародної діяльності.

Основною проблемою розробки ефективної міжнародної маркетингової стратегії є недосконале розуміння суті та завдань планування управлінських процесів, а причиною цього є насамперед використання вітчизняними суб'єктами підприємництва переважно непрямих форм експортної діяльності, коли більшість маркетингових функцій перекладається на посередників. Це й пояснює недостатній досвід використання планових інструментів маркетингу у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

На основі вищевикладеного, хочемо сформулювати думку, що розвиток планових основ міжнародного маркетингу на підприємствах повинен проводитися на всіх етапах: від формування

© Супрун С.Д., Стратійчук В.М., 2016

маркетингових програм та визначення пріоритетів економічного розвитку до застосування інструментів планового регулювання і контролінгу результативності міжнародної маркетингової діяльності. Тому пропонуємо розглянути складові процесу планування міжнародної маркетингової діяльності підприємства (рис. 1).

Одним із базових питань процесу формування міжнародної маркетингової стратегії є розробка алгоритму планового забезпечення маркетингових заходів, які охоплюють і забезпечують послідовність виконання необхідних управлінських функцій:

1) субординація завдань, пов'язаних з реалізацією місії підприємства;

2) формування бізнес-портфеля, зокрема розробки концепції продукту, продуктової стратегії, поліпшення якості й адаптації виготовлюваної на конкретному підприємстві продукції до умов обраного зарубіжного ринку;

3) вивчення ринків, у тому числі неконтрольованих та контрольованих факторів маркетингового середовища;

4) вибору найбільш привабливих ринків, на яких працює підприємство;

5) формування попиту та стимулювання збуту виготовлюваної продукції, в тому числі проведення рекламних кампаній та пропаганди.

Процес планування міжнародної діяльності має розпочинатися з розробки корпоративного бізнес-плану (загальної стратегії розвитку) і визначення пріоритетів розвитку виробничо-комерційної діяльності даного підприємства з наступним узгодженням цілей інтернаціоналізації з можливостями та прагненнями підприємства. Це передбачає визначення довгострокової перспективи розвитку підприємства та суть внутрішньокорпоративного аналізу, який включає оцінку фінансових ресурсів, кадрової структури, продуктової політики та впливів факторів середовища.

Рис. 1. Складові процесу планування міжнародної маркетингової діяльності

Джерело: розроблено авторами

Після оцінки можливостей і ринкових потреб підприємства визначаються цілі міжнародної діяльності та маркетингової підтримки міжнародного продажу, витрат і ціноутворення, протидії ризикам. Це, зокрема, передбачає деталізоване дослідження умов та поточної кон'юнктури зарубіжних ринків, а саме: факторів макро- та мікросередовища й особливостей мотивацій споживачів; умов реалізації міжнародної маркетингової діяльності; дослідження інших обставин, що характеризують ставлення до зарубіжного підприємництва тощо.

Логічним продовженням планового процесу після отримання інформації

Таблиця 1

Етапи здійснення маркетингових заходів в процесі формування стратегії міжнародної маркетингової діяльності підприємства

Назва етапу	Види діяльності	Економічний зміст
1. Планування	Планування загальної стратегії	Визначення економічного портфеля, місії та прагнень підприємства: цілей, напрямів розвитку та довгострокових продуктово-ринкових перспектив на ринку
	Планування стратегій підрозділів за ринками	Забезпечення соціально-правової відповідальності підприємства та практики ведення бізнесу на ринку
	Формування бізнес-стратегій за товарними групами	Управління конкурентними перевагами і реалізація одно- або мультисегментних цілей на рівні стратегічних господарських підрозділів (управління торговою маркою)
	Формулювання функціональних стратегій	Розвиток підрозділів на основі конкретизації завдань та деталізації методів реалізації довгострокових прагнень підприємства і короткострокових завдань його бізнес-підрозділів
2. Впровадження	Організація бізнесу, в т.ч. міжнародного	Побудова планово-логістичних схем руху інформаційно-установчих документів і звітності
	Формування завдань і рівня відповідальності	Розподіл та делегування повноважень між учасниками планово-організаційного процесу
	Розподіл ресурсів	Пошук та оптимізація ресурсного забезпечення
3. Контроль	Моніторинг результатів	Визначення періодичності та якості різних форм контролю маркетингової діяльності
	Оцінка результатів	Обчислення показників виробничо-комерційної діяльності
	Коригування діяльності	Удосконалення маркетингової діяльності за результатами оцінки ефективності маркетингових заходів.

Джерело: розроблено авторами

й осмислення ринкової ситуації та маркетингового потенціалу підприємства є альтернативний вибір оперативних рішень щодо розміщення виробництва та організації зарубіжних представництв, продуктово-ринкової стратегії та системи просування.

Вивчення джерел [1, 5-7] дозволяє стверджувати, що формування міжнародної маркетингової стратегії для підприємства є певним процесом, суть якого полягає у плануванні міжнародної маркетингової діяльності і передбачає наявність певної логіки та відповідних етапів у здійсненні маркетингових заходів, які ми пропонуємо розглянути у (табл. 1).

У загальному вигляді міжнародну маркетингову стратегію можна визначити як схему майбутньої діяльності підприємства для досягнення певної комерційної мети за певних можливостей в означений термін часу.

Як бачимо з таблиці 1, планування, контроль та оцінка результатів маркетингової діяльності підприємств мають відбуватись регулярно та періодично, залежно від завдань планово-організаційних заходів, а також мати циклічний характер. Через наявність елементів невизначеності середовища зарубіжних ринків і великої кількості форс-мажорних обставин міжнародної діяльності, маркетинговий план міжнародної діяльності підприємства має бути досить гнучким, щоб була змога передбачати багатоваріантність та можливість змін на різних етапах його реалізації. Формами прояву циклічності є регулярне оновлення й удосконалення стратегічних завдань та оперативних заходів планово-організаційного забезпечення міжнародної маркетингової діяльності підприємства.

Дослідження показали, що для виконання планово-координуючих функцій підприємства розробляються маркетингові програми: довгострокові (стратегічні) та короткострокові (тактичні), які дають змогу зберегти логіку та послідовність здійснюваних заходів, а також сприяють забезпеченню чіткого виконання поставлених завдань. Як зазначено у праці [7, с. 232] досвід зарубіжних компаній показує, що у процесі плану-вання, управління і контролю міжнародної маркетингової діяльності органічно узгоджуються етапні завдання, регулюючі інструменти і механізми контролю з різними рівнями інтернаціоналізації управлінської діяльності компанії та стилем стратегічного управління. Це створює сприятливі умови для внутрішньокорпоративного розвитку компанії і посилює можливості формування конкурентних переваг у складному і часто непередбачуваному середовищі інтернаціоналізованого ринку.

Слід зазначити, що особливою проблемою входження України у світовий економічний простір є формування ефективних конкурентних стратегій, що відповідали б сучасним вимогам і забезпечували не тільки розвиток зовнішньої конкурентної активності підприємств, спрямованої на боротьбу із зовнішніми конкурентами шляхом реалізації одного з чотирьох рівнів конкурентної агресивності, а й створення атмосфери внутрішньої конкуренції в самому підприємстві. Тому важливим аспектом стратегічного вибору в міжнародному маркетингу є ступінь обґрунтованості управлінських рішень, що зумовлює успішність реалізації підприємницьких прагнень окремих економічних суб'єктів в умовах глобалізації, а також національних інтересів держави, спрямованих на підтримання економічної незалежності та безпеки.

Висновки і пропозиції. Визначені основні підходи щодо формування міжнародної маркетингової стратегії на вітчизняних підприємствах, що ґрунтуються на на сучасних теоретичних основах стратегічного маркетингу. Здійснено обґрунтування алгоритму формування маркетингової стратегії. Розробка стратегії міжнародної маркетингової діяльності підприємств направлена на забезпечення ефективного розвитку конкурентоспроможного бізнесу в напруженому маркетинговому середовищі світового ринку шляхом упорядкування та систематизації процесів інтернаціоналізованого управління. Процеси стратегічного маркетингового планування пропонується розкласти на певні етапи (рис. 1). Здійснені рекомендації щодо реалізації маркетингових заходів та досягнення рівня планових завдань в процесі формування міжнародної маркетингової стратегії підприємства (табл. 1). Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості застосування теоретичних і методичних положень щодо формування маркетингової стратегії у практичній діяльності вітчизняних підприємств.

Список літератури:

1. Каніщенко О. Л. Міжнародний маркетинг у діяльності українських підприємств: Монографія. – К.: Знання, 2007. – 446 с.
2. Карпенко Н. Управління портфелем бізнесу виробничого підприємства / Н. Карпенко, В. Штуль // Маркетинг в Україні. – 2007. – № 4. – С. 42-48.
3. Кручинецкий С. Практика разработки маркетинговой стратегии в кризисный период / С. Кручинецкий // Отдел маркетинга. – 2009. – № 7. – С. 2-7.
4. Маркова О. В. Методологічний інструментарій маркетингового аналізу конкурентних позицій підприємства / О. В. Маркова // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – Харків: ХНТУСГ. – 2009. – Вип. 90. – С. 275–282.
5. Маркова О. В. Методичні підходи до формування маркетингової конкурентної стратегії / О. В. Маркова // Науковий вісник Луганського національного аграрного університету. – Луганськ. – «Елтон-2». – 2010. – № 15. – С. 228–234.
6. Авдокушин Е. Ф. Маркетинг в международном бизнесе: Учебное пособие. – 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2005. – 328 с.
7. Андрийченко И. А. Особенности стратегии предприятия-експортера в условиях конкуренции // Вісник Донецького ун-ту. Серія Економіка і право, 2005. Вип. 2/2. – С. 231-235.

Супрун С.Д., Стратийчук В.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статьи определенные основные подходы относительно формирования международной маркетинговой стратегии на предприятиях. Отмечено, что процесс формирования международной маркетинговой стратегии предусматривает наличие определенной логики и соответствующих этапов. Значительное внимание следует уделять способам продвижения выработанной продукции. Также необходимо разрабатывать собственные новаторские технологии международного бизнеса.
Ключевые слова: международный маркетинг, международная маркетинговая стратегия, маркетинговая программа, конкурентная стратегия, продвижение товаров на международные рынки, процесс планирования международной маркетинговой деятельности.

Suprun S.D., Stratiichuk V.M.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

THE STAGES OF FORMING AN INTERNATIONAL MARKETING STRATEGY OF ENTERPRISES

Summary
In the article are determined basic approaches to forming of international marketing strategy on enterprises. It is marked, that the process of forming of international marketing strategy is based on the certain logic and proper stages. Special attention should be given to ways of promotion of products. In the article are offered recommendations to introduction of marketing measures and realization of planing tasks in the process of forming an international marketing strategy.
Keywords: international marketing, international marketing strategy, marketing program, competition strategy, promotion products to the international markets, process of planning of international marketing activity.

УДК 164.01:504.06:656.025.4:338

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ РОЗПОДІЛУ ТОВАРНИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВА

Хрутьба Ю.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті запропоновано підхід, щодо формування еколого-економічної моделі розподілу товарних потоків для підприємства галузі з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів. Проведений аналіз логістичних каналів збуту товарної продукції частково розкрив сутність логістичних каналів. В роботі доведено, що комбінація прямого і непрямого розподілу продукції зможе задовольнити попит споживачів з найменшими загальними логістичними витратами. Сформульовані критерії вибору логістичного ланцюга та еколого-економічної оцінки каналу розподілу, які визначили основне завдання розподільчої логістики. Запропонована наглядна еколого-економічна модель розподілу продукції для підприємства з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів. Результати роботи можуть бути використані в організації руху товарно-транспортного потоку для підприємств з виробництва хліба, хлібобулочних та борошняних виробів.
Ключові слова: оптимізація, товарний потік, розподільча логістика, канал розподілу, витрати на збут, економічна ефективність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Динаміка змін сучасного ринкового середовища вимагає від виробника постійного розширення ринків збуту для максимального задоволення потреб споживачів. Виробництво та просування на ринок нових продуктів, розширення спектру послуг підвищує відповідальність виробника за надмірне використання природних ресурсів та забруднення довкілля.

В той самий час, недостатня розвиненість торговельних мереж, велика кількість посередників в ланцюгах поставок, невідповідність рівня реалізаційних цін цінам на матеріали та послуги є основними чинниками системних ризиків для багатьох підприємств, які спеціалізуються на виробництві харчових продуктів та продуктів споживання.

Таким чином, актуальною є задача формування системи доставки товарної продукції в торгівельну мережу, яка зможе забезпечити максимальне задоволення попиту споживачів з найменшими витратами при забезпеченні мінімізації антропогенних впливів на навколишнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує зростаючу потребу в розробці методів екологічного орієнтованого логістичного управління виробничими системами. Науковий аналіз підходів, методів та інструментів екологічної («зеленої») логістики, логістики ресурсозбереження і відходів, формування екологічно орієнтованих стратегій поведінки логістичних суб'єктів здійснено в дослідженнях Julian Allen, Daniel Black, Anthony Whiteing, Michael Browne, Yingli Wang, Julia Edwards, Maja Piecyk та ін. [1]. Вагомий внесок у становлення та розвиток методичних принципів оцінки еколого-економічних наслідків функціонування логістичних систем зробили такі зарубіжні науковці та дослідники, як Лі Янбо і Ліу Сонсянь (Li Yanbo & Liu Songxian, 2008), С. Срівастава (Srivastava, 2007), Д. Роджерс та Р. Тіббен-Лембке (Rogers & Tibben-Lembke, 2001), McKinnon AC (2008).

Дослідженню еколого-економічних підходів логістизації виробничих систем у контексті принципів сталого розвитку, екологізації господарювання присвячено розробки Мішеніна Є.В., Мішеніної Н.В., Коблянської І.І., Устік Т.В., Яровой І.Є [2]. Авторами розглянуто теоретико-методичні основи розвитку екологоорієнтованого логістичного управління, а також принципи формування комплексного механізму забезпечення функціонування виробничих логістичних систем за еколого-економічними показниками. Визначено концептуально-методологічні особливості логістизації економіки агро-промислового та лісового комплексу на еколого-економічних засадах.

В роботі [3, с. 64] обґрунтовано комплекс управлінських рішень щодо реалізації стратегії сталого екологічно збалансованого розвитку виробничої логістичної системи підприємства. Визначено еколого-економічні переваги застосування логістичних технологій організації потокових процесів.

Для оцінки ефективності програми екологічної логістики підприємства Хрутьба В.О., Матейчик В.П., Зюзюн В.І. запропонували комплекс показників на кожному стратегічному рівні управління програмою, їх кількісну оцінку, сформували карту збалансованих показників [4, с. 100].

Більшість авторів приділяють увагу загальній теорії та особливостям організації потокових процесів, окремим сферам діяльності – транспортній, складській, виробничій, розподільчій логістиці. Дослідженню задач формування логістичної стратегії з врахуванням екологічних факторів окремих галузей господарства присвячено розробки Рудківського О.А., Штанько Л.О. (молокопереробні підприємства), Діденко С.В. (птахівництво), Чорток Ю.В. (торгівельні підприємства), Хрутьба В.О., Матейчик В.П., Смешек М. (транспортні підприємства).

Водночас питання формування системи управління матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками на основі еколого-економічних показників вивчено недостатньо, а механізми та інструментарій впровадження для окремих галузей носять фрагментарний характер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Для підприємств-виробників продовольчих товарів особливо актуальною є завдання організації збуту продукції. Низька ефективність роботи логістичних каналів характеризуються невиправдано високими витратами на реалізацію продукції; високою питомою вагою низькорента-

© Хрутьба Ю.С., 2016

бельною і нерентабельної продукції; наявністю великої кількості дискретних логістичних ланцюгів; підвищення викидів шкідливих речовин в атмосферу при транспортуванні продукції та збільшенню кількості відходів.

Потребує вирішення завдання підвищення ефективності функціонування логістичних каналів збуту продукції, в першу чергу продовольчої та харчової, та оптимізація всієї збутової системи підприємства в цілому.

Метою статті є розробка моделі еколого-економічної логістичної системи розподілу продуктової продукції.

Для досягнення цієї мети були вирішені такі завдання:

1. Визначити структуру та вимоги до логістичної системи збуту продукції.

2. Провести аналіз логістичних каналів збуту товарної продукції.

3. Сформувати критерії вибору логістичного ланцюга та еколого-економічної оцінки каналу розподілу.

4. Розробити еколого-економічну модель розподілу продукції для підприємства по виробництву хліба, хлібобулочних і борошняних виробів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оптимізація розподілу матеріальних товарних потоків в сучасних умовах є важливою задачею підвищення ефективності діяльності підприємства. Узгодженість, раціоналізація, економічна обґрунтованість та екологічна безпечність руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків на продовольчому ринку забезпечується формуванням логістичної мережі збутової логістики за критеріями еколого-економічної ефективності.

Основним завданням логістики збуту є організація доставки товарної продукції у задані пункти точно у термін при мінімальних затратах трудових і матеріальних ресурсів. Базовими принципами функціонування еколого-економічної системи збутової логістики є:

– добровільне входження в систему і вихід з неї;

– організація внутрішньосистемних зв'язків на основі договорів;

– трансфертні ціни на вироблену продукцію для учасників системи;

– виконання вимог щодо екологічно-чистого виробництва;

– довгострокова максимізація прибутку;

– довгострокова мінімізація негативних впливів на довкілля;

– наявність центру координації діяльності всіх учасників системи.

Основними елементами логістичної системи руху товарного потоку є: транспортування товарної продукції до споживача, її складання, навантаження і вивантаження, пакування і підтримка товарно-матеріальних запасів, експедиційне обслуговування; управління збутом; транспортне господарство для перевезення готової продукції тобто практично вся сфера обігу.

Організація збуту товарної продукції потребує участі різних господарських структур – виробничих, торгівельних, посередницьких.

Отже, структура логістичної системи збуту продукції включає учасників:

– постачальник – підприємство, яке виробляє продукцію і організовує її доставку до підприємства торгівлі відповідно визначеним вимогам і узгодженим документам;

– підприємство торгівлі – приймає товарну продукцію від постачальника для задоволення потреб споживача відповідно узгодженим запитам і вимогам;

– посередник – транспортне підприємство, яке доставляє продукцію до споживача, якщо постачальник це не робить самостійно.

Управління товарно-транспортними потоками логістичної системи здійснює постачальник.

Задача еколого-економічного управління у збутом продукції полягає в управлінні реалізацією товарів і доставкою її у торгівельну мережу чи до споживача з максимальним забезпеченням зменшення навантаження на навколишнє природне середовище. Умови екологічно орієнтованої політики збуту визначаються вимогами державного і міжнародного регулювання у сфері охорони довкілля, вимогами суспільства і споживачів, екологічною активністю громадян та розробкою нових природоохоронних технологій і орієнтованих на захист навколишнього середовища.

Створення ефективної системи розподілу матеріальних потоків потребує аналізу існуючих на підприємстві каналів збуту товарної продукції.

Під логістичним каналом збуту товарної продукції будемо розуміти частково впорядковану сукупність логістичних ланцюгів та/або їх ділянок, що забезпечують рух матеріальних, фінансових та інформаційних потоків з метою передачі продовольчих товарів споживачам в потрібний час, в потрібному місці і потрібної якості.

Система розподілу потоків продовольчих товарів (рис. 1) включає в себе такі типи логістичних ланцюгів [5]:

– логістичні ланцюги, учасники яких належать підприємству (фірмова торгівля),

– логістичні ланцюги, на умовах договорів, які поєднують виробника з незалежними продавцями (оптові торгові організації);

– логістичні ланцюги з участю фірмової торгівлі інших переробних підприємств.

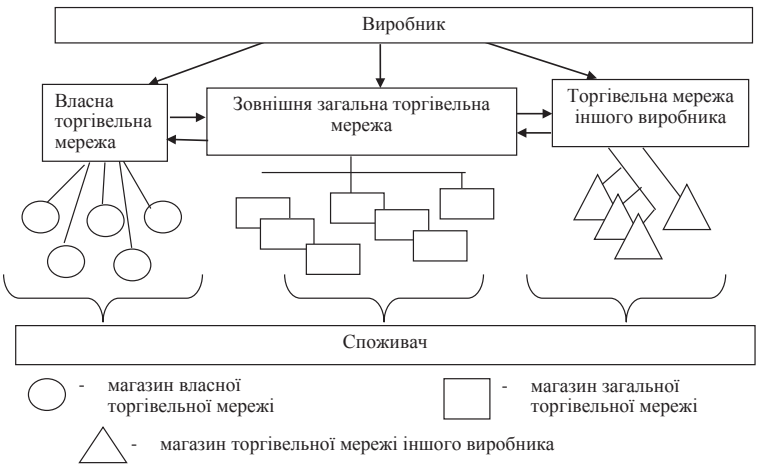

Рис. 1. Система розподілу потоків продовольчих товарів

Джерело: розроблено автором

Комбінація прямого і непрямого розподілу продукції зможе задовольнити попит споживачів з найменшими загальними логістичними витратами. Взаємний обмін продукцією з іншими підприємствами для своїх торгівельних точок дозволяє збільшити обсяги продукції власного виробництва за рахунок залучення нових клієнтів.

Критерії вибору логістичного ланцюга можна розподілити за економічними, екологічними та соціальними показниками.

До економічних можна віднести – кількість товарних виборів та їх вартість; кількість транспортних засобів для доставки товару, вартість доставки продукції; кількість працівників, залучених до процесів доставки, та трудомісткість їх роботи. Джерелом економічного ефекту логістичного управління є скорочення питомих сукупних витрат на рух товару, часу поставок і забезпечення їх надійності. Отже, критерій економічної ефективності може бути визначено, як функцію:

$$k_{економ.} = f(x_1^{'}, x_2^{'}, x_3^{'}, ..., x_n^{'}), \quad (1)$$

де $x_1^{'} ..... x_n^{'}$ – витрати, пов'язані з завантажуванням продукції, її транспортуванням та розвантажуванням.

Екологічні критерії включають кількісні показники викидів шкідливих речовин в атмосферу при транспортуванні продукції, кількість утворених відходів та наявність системи їх рециклінгу. В окрему групу показників можна виділити значення впливів на довкілля, які супроводжують рух фінансових та інформаційних потоків, що пов'язано з офісною діяльністю. Джерелом екологічного ефекту логістичного управління є скорочення питомих сукупних впливів на навколишнє середовище, зменшення «екологічного сліду» підприємства, забезпечення ресурсо- та енергозбереження. Отже, критерій екологічної ефективності може бути визначено, як функцію:

$$k_{еколог.} = g(x_1^{''}, x_2^{''}, x_3^{''}, ..., x_n^{''}), \quad (2)$$

де $x_1^{''} ..... x_n^{''}$ – витрати, пов'язані зі збитками, що заподіяні навколишньому природному середовищу при завантажуванні продукції, її транспортуванні та розвантажуванні.

Соціальні показники визначають ступінь задоволення споживачів, що є основним завданням розподільчої логістики. Максимальне задоволення споживачів досягається, в першу чергу, мінімальною вартістю виробів за умови додержання вимог відповідної якості.

Пошук ефективного рішення для досягнення оптимального соціального ефекту є багатокритеріальним завданням. Для того щоб відшукати ефективне рішення з отриманої кількості рішень, може бути застосований метод Парето (визначення інтегрального критерію оптимальності як суми окремих часткових критеріїв зі змінними вагами), який передбачає обов'язкову участь фахівців / підприємців / експертів.

Подібна методика використовується досить часто і тому іноді її вважають найбільш доцільна. Її перевага в тому, що одержувана альтернатива свідомо є ефективною [6]. Проте застосування цієї методики засноване на додаткових припущеннях, які не завжди виправдані. З математичної точки зору така сума часткових критеріїв з коефіцієнтами важливості є не що інше, як адитивна функція цінності. Для того щоб вона правильно відображала систему переваг підприємця, необхідно, щоб використовувані для оцінки критерії мали властивості взаємної незалежності за перевагою.

Отже, інтегральний показник ефективності логістичного управління системи збуту продукції визначається, як адитивна функція з ваговими коефіцієнтами показників екологічної та економічної ефективності:

$$\begin{aligned} K &= \lambda_1 \cdot k_{економ} + \lambda_2 \cdot k_{еколог}, \\ \lambda_1 &+ \lambda_2 = 1 \end{aligned} \quad (3)$$

Де: K – інтегрований показник ефективності екологічної логістичної системи розподілу товарної продукції; $k_{економ}$ – показник економічної ефективності системи, $k_{еколог}$ – показник екологічної ефективності логістичної системи; λ_1, λ_2 – вагові коефіцієнти цінності кожного показника.

На основі інтегрального показника ефективності логістичного управління системи збуту здійснюється вибір каналу розподілу продукції.

Прямий розподіл через власну торгівельну мережу є доцільним, якщо велика кількість товару виправдовує витрати на прямий збут. Такий розподіл вимагає наявності достатньої мережі власних об'єктів на ринках, де реалізується товар. Вимогою є висока концентрація ринку на споживачів на відносно невеликій території. Також прямий розподіл застосовується за умови, коли товар вимагає високоспеціалізованого сервісу або ціна постійно коливається чи є потреба щоразу враховувати специфіку експлуатації.

Послуги посередника виправдані, якщо ринок горизонтальний і вимагає створення потужної збутової мережі, а власних коштів недостатньо. Якщо ринок розкиданий географічно, або збут вимагає великих транспортних витрат чи ринок вивчено не задовільно, то залучення посередника до доставки товарної продукції у зовнішню торгівельну мережу є доцільним.

Таким чином, вибір каналів збуту продукції і формування системи розподілу доцільно здійснювати методами оптимізаційної логістики. Постановка задачі в загальному виді має вигляд [7, с. 16-17]:

$$\left.\begin{aligned} y = f(x) &\to \max\,(\min) \\ x &\in X \end{aligned}\right\} \quad (4)$$

де X – множина допустимих варіантів логістичних рішень; f – числова функція, визначена на множині X, яка разом із вимогою оптимізації є цільовою функцією.

Розв'язком задачі (4) є пара $<X^*, y^*>$, де X^* – множина оптимальних рішень, y^* – оптимальне значення цільової функції, що досягається на множині допустимих рішень X. Для виробничих задач найчастіше обмежуються частинним (а не загальним) розв'язком задачі та визначають лише одне рішення з множини оптимальних рішень.

Задача розподілу товарного потоку для підприємства по виробництву хліба, хлібобулочних і борошняних виробів є багатовимірною, в загальній формі може мати вигляд:

$$\left.\begin{aligned} K = \lambda_1 \cdot k_{економ.} + \lambda_2 \cdot k_{еколог.} &\to \min \\ \lambda_1 + \lambda_2 = 1 & \\ k_{економ} = h_i(x_1^{'}, \ldots, x_n^{'}) \le a_i\ , &\quad i = \overline{1, m} \\ k_{еколог} = g_k(x_1^{''}, \ldots, x_n^{''}) \le b_k\ , &\quad k = \overline{1, p} \end{aligned}\right\} \quad (5)$$

де $x_1^{'} ..... x_n^{'}$, $x_1^{''} ..... x_n^{''}$ – дійсні змінні (керовані параметри).

Цільова функція є адитивною функцією з ваговими коефіцієнтами, яка характеризує ефективність логістичної системи збуту хліба, хлібобулочних і борошняних виробів. При цьому вирішується задача мінімізації за еколого-економічними показниками витрат підприємства при розподілі товарно-транспортного потоку.

Показник економічної ефективності системи $k_{економ}$ визначається, як функція n параметрів, які утворюють план $x^{'} = (x_1^{'}, ..., x_n^{'})$ витрат на розподіл та доставку хліба, хлібобулочних і борошняних виробів. Показник екологічної ефективності логістичної системи $k_{еколог}$ є функцією k параметрів, які утворюють $x^{''} = (x_1^{''}, ..., x_k^{''})$ план витрат, спрямованих на зниження антропогенних впливів на довкілля при розподілі та доставці хліба, хлібобулочних і борошняних виробів. g_i, $i = \overline{1, m}$, h_k, $k = \overline{1, p}$, – функції відповідних змінних $x_1^{'}, ..., x_n^{'}$, $x_1^{''}, ..., x_k^{''}$. Їх значення обмежуються величинами a_i та b_k. Якщо в (5) кожна з функцій g_i, $i = \overline{1, m}$ та h_k, $k = \overline{1, p}$, лінійна, то рішення знаходимо методами лінійного програмування; в інакшому випадку – задачу нелінійного програмування. Нелінійні цільові функції або окремі обмеження зустрічаються у випадках, коли залежності між певними змінними мають нелінійний характер.

Характеристика витрат збуту хліба, хлібобулочних і борошняних виробів по різним каналам розподілу наведена в табл. 1.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Джерелом екологічного ефекту логістичного управління є скорочення питомих сукупних впливів на навколишнє середовище, зменшення «екологічного сліду» підприємства, забезпечення ресурсо- та енергозбереження. Трансформаційні зміни у системі транспортної логістики мають визначати вектор її розвитку еколого–економічними пріоритетами. Оптимізація розподілу матеріальних товарних потоків в сучасних умовах є важливою задачею підвищення ефективності діяльності підприємства. Узгодженість, раціоналізація економічна обґрунтованість та екологічна безпечність руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків на продовольчому ринку забезпечується формуванням логістичної мережі збутової логістики за критеріями еколого-економічної ефективності. Розроблена еколого-економічна модель розподілу продукції для підприємства з виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів, що дає можливість оптимізувати рух потоку за визначеними критеріями еколого-економічної ефективності.

Таблиця 1

Витрати збуту хліба, хлібобулочних і борошняних виробів по різним каналам розподілу

№ п/п	Витрати	Прямий розподіл через власну торгівельну мережу	Розподіл через загальну торгівельну мережу	Розподіл через торгівельну мережу іншого виробника
1. Витрати, пов'язані з завантажуванням продукції, її транспортуванням та розвантажуванням ($x_i^{'}, k = 1, ..., n$)				
1.1.	витрати на пакувальні матеріали для затарювання товарів на складах готової продукції	+	+	+
1.2.	витрати на ремонт тари;	+		
1.3.	оплата праці та комісійні винагороди продавцям, торговим агентам та працівникам підрозділів, що забезпечують збут	+	+	+
1.4	витрати на рекламу та дослідження ринку (маркетинг), на передпродажну підготовку товарів	+	+	+
1.5	витрати на утримання основних засобів, інших необоротних матеріальних активів, пов'язаних зі збутом товарів, виконанням робіт, наданням послуг	+		
1.6	витрати на транспортування, перевалку і страхування товарів, транспортно-експедиційні та інші послуги, пов'язані з транспортуванням продукції (товарів) відповідно до умов договору (базису) поставки	+	+	+
1.7	витрати на гарантійний ремонт і гарантійне обслуговування	+		
1.8	витрати на транспортування готової продукції (товарів) між складами підрозділів підприємства	+	+	
2. Витрати, пов'язані з завантажуванням продукції, її транспортуванням та розвантажуванням ($x_j^{''}, j = 1, ..., k$)				
2.1.	Сплата за викиди в атмосферу, викиди в водойми	+	+	
2.2.	Витрати, пов'язані з поводженням з відходами	+	+	
2.3.	Витрати на переробку та/або утилізацію відходів виробництва	+	+	
2.4	Витрати з попередження забруднення	+	+	+
2.5	Витрати на збір виробничих відходів.	+	+	+
2.6	Витрати на транспортування виробничих відходів.	+	+	
2.7	Витрати на переробку виробничих відходів.	+	+	
2.8	Витрати на утилізацію виробничих відходів.	+	+	
2.9	Витрати на зберігання виробничих відходів.	+	+	

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Green logistics. Improving the environmental sustainability of logistics / Alan McKinnon, Sharon Cullinane, Michael Browne and Anthony Whiteing, the Chartered Institute of Logistics and Transport, London, 2010, 372 p.
2. Екологоорієнтоване логістичне управління виробництвом: монографія / Є. В. Мішенін, І. І. Коблянська, Т. В. Устік, І. Є. Ярова. – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2013. – 248 с.
3. Мішенін Є. В. Стратегія реалізації еколого-орієнтованого логістичного управління виробничою системою підприємства / Є. В. Мішенін, І. І. Коблянська, Н. В. Мішеніна // Економічний часопис – XXI. – 2015. – № 3-4 (1). – С. 64-67.
4. Матейчик В. П. Оценка эффективности программы экологической логистики предприятия / В. Матейчик, В. Хрутьба, В. Зюзюн // Zarządzanie i Marketing z. 19. – 4/2012. – № 285. – P. 99-110.
5. Киянова Л. Д. Управление сбытовой деятельностью на принципах распределительной логистики (на примере предприятий пищевой промышленности Краснодарского края): дис. канд. ек. наук: 08.00.05 / Киянова Лилия Дмитриевна – Ростов-на-Дону, 2004. – 161 с.
6. Беркман Л. Н. Математичні методи вирішення задач оптимізації проектування систем і мереж зв'язку: навчальний посібник / Л. Н. Беркман, Є. В. Кільчицький, Н. М. Скобілова // К. ДП УНДІЗ. – 2002. – 92 с.
7. Кігель В. Р. Оптимізація логістичних рішень: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Логістика» / В. Р. Кігель // К.: Університет економіки та права «КРОК». – 2007. – 136 с.
8. Матейчик В. П. Управління проектами екологічної логістики транспортних підприємств / В. П. Матейчик, М. Смешек, В. О. Хрутьба // Наукові нотатки: міжвузівський збірник. – Луцьк, 2014. – Вип. 45. – С. 339-345.
9. Чорток Ю. В. Еколого-економічний механізм управління логістичною системою торговельного підприємства: дис. канд. ек. наук: 08.00.06 / Чорток Юлія Володимирівна – Суми: СумДУ, 2010. – 210 с.
10. Чорток Ю. В. Еколого-економічний механізм управління логістичною системою торговельного підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.06 «економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Чорток Юлія Володимирівна – Суми: СумДУ, 2010. – 21 с.

Хрутьба Ю.С.
Киевский национальный університет имени Тараса Шевченко

ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ТОВАРНЫХ ПОТОКОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье предложен подход, по формированию эколого-экономической модели распределения товарных потоков на предприятии отрасли по производству хлеба, хлебобулочных и мучных изделий. Проведенный анализ логистических каналов сбыта товарной продукции частично раскрыл сущность логистических каналов. В работе было доказано, что комбинация прямого и косвенного распределения продукции сможет удовлетворить спрос потребителей с наименьшими общими логистическими затратами. Сформулированы критерии выбора логистической цепи и эколого-экономической оценки канала распределения определили основную задачу распределительной логистики. Предложена наглядная эколого-экономическая модель распределения продукции для предприятия по производству хлеба, хлебобулочных и мучных изделий. Результаты работы могут быть использованы в организации движения товарно-транспортного потока для предприятий по производству хлеба, хлебобулочных и мучных изделий.
Ключевые слова: оптимизация, товарный поток, распределительная логистика, канал распределения, расходы на сбыт, экономическая эффективность.

Khrutba Yu.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMATION OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC MODEL DIVISION TRADE FLOWS ENTERPRISE

Summary
In the article the approach to formation of ecologic-economic model of the distribution of commodity flows in the enterprise sector for the production of bread, bakery and flour products. The analysis of the logistics of marketing channels of commodity products partly revealed the essence of logistics channels. In the work it was proved that the combination of direct and indirect distribution of products to satisfy consumer demand with the least total logistics cost. Criteria of selection of supply chain and the environmental and economic assessment of the distribution channel identified the main task of distribution logistics. Proposed illustrative ecological-economic model of the distribution of products for enterprises producing bread, bakery and flour products. The results can be used in the organization of movement of goods traffic for enterprises producing bread, bakery and flour products.
Keywords: optimization, commodity flow, distribution logistics, channel of distribution, distribution costs, economic efficiency.

УДК 657.37

ТРАНФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ НА IFRS: СУЧАСНІ ПИТАННЯ

Шкуліпа Л.В.
Національна академія статистики, обліку та аудиту

У статті розкрито найбільш головні проблемні питання, які виникають на сьогоднішньому етапі переходу вітчизняними підприємствами на міжнародну систему ведення бухгалтерського обліку. Розглянуто основні моменти під час вибору методу переходу на МСФЗ, їх переваги та недоліки; ситуаційні приклади застосування обраного методу трансформації; головні коригування, про які бухгалтер-практик повинен постійно пам'ятати; наведено реальний консолідований баланс, складений відповідно до МСФЗ вітчизняним підприємством, а також фрагменти аудиторських висновків, які підтверджують відповідність звітності МСФЗ. Це дає змогу підтвердити важливість та одночасно проблемність трансформації фінансової звітності на МСФЗ, затребуваність фахівців у даному напрямку, необхідність проведення навчальних тренінгів та курсів з МСФЗ для облікових працівників власного підприємства.

Ключові слова: фінансова звітність, МСФЗ, паралельний облік, трансформація, коригування, оцінка активів, MS Excel.

Постановка проблеми. Питання застосування IFRS в системі бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту залишаються актуальними в усіх країнах світу. Навіть такі засновники власних стандартів як США безповоротно рухаються в сторону зближення з міжнародними стандартами фінансової звітності (International Financial Reporting Standards – далі IFRS). Дещо притихлий інтерес до IFRS в період економічної кризи для нашої країни знову почав зростати. Навчальні курси, тренінги, семінари та інші послуги з трансформації фінансової звітності знову користуються підвищеним попитом. Особливої актуальності це стосується вітчизняних підприємств, які планують акціонуватися, або уже змінили форму власності та в перспективі мають необхідність переходу на ведення бухгалтерського обліку згідно IFRS. Звичайно, знайомство з IFRS для більшості українських бухгалтерів знаходиться поки що в площині теоретичних знань, тому що цьому сприяють більшість навчальних курсів, орієнтованих виключно на теорію IFRS. На жаль, практична підготовка фахівців по трансформації фінансової звітності зустрічається на вітчизняному просторі нечасто по причині недостатньої кількості інструментів, які здатні допомогти бухгалтеру виконати дану роботу. Найбільш популярним серед них залишається самий універсальний обчислювальний інструмент для бухгалтера – електронні таблиці MS Excel. Як показує досвід, це не одна причина складності переходу на МСФЗ. Оскільки, крім фінансових втрат, це своєрідний стрес для облікових працівників та керівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поглиблення у теоретичну частину вивчення питання переходу на IFRS здійснили такі вітчизняні вчені, як С.Ф. Голов [2], В.М. Пархоменко, М.П. Войнаренко, І.В. Жолнер, Т.І. Долішня [3] та багато інших, а практичну частину планування, організації та проведення перевірки правильності складання першої фінансової звітності відповідно до вимог IFRS досить кваліфіковано розглядають у різних джерелах сертифіковані аудитори вітчизняних аудиторських фірм.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи із вищезазначених двох позицій дослідження – теорії та практики, можна виокремити найбільш головні проблемні питання, на які необхідно звернути увагу бухгалтерам-практикам під час переходу підприємства на МСФЗ. В науковій літературі здебільшого знаходиться описова та узагальнююча характеристика теорії з МСФЗ у вигляді таблиць та малюнків. Враховуючи важливість отриманих результатів науковцями-попередниками та сертифікованими аудиторами, охопити всі проблемні питання тематики дослідження, які виникають в практичній діяльності, в одній статті неможливо, тому спробуємо акцентувати увагу на найбільш розповсюджених із них та часто вживаних на практиці.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає у розкритті сучасних проблемних питань, що виникають на вітчизняних підприємствах під час переходу на МСФЗ в практичній діяльності, зокрема, під час вибору методу переходу до формату МСФЗ, якісно точної форми фінансової звітності за МСФЗ та необхідних головних коригувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше, що турбує кожного головного бухгалтера в період переходу на МСФЗ – це «Як технічно правильно отримати власну звітність за МСФЗ?». Звітність, складену відповідно до МСФЗ, можна отримати двома методами: або вести відразу облік за МСФЗ (конверсія), або в кінці періоду трансформувати готову фінансову звітність (рис. 1).

Рис. 1. Методи складання звітності при переході на МСФЗ

© Шкуліпа Л.В., 2016

Метод трансформації охоплює виключно статті фінансової звітності, а паралельне ведення бухгалтерського обліку забезпечує процес формування фінансової звітності за МСФЗ на основі відповідних бухгалтерських записів, зроблених упродовж усього звітного періоду.

У зв'язку із цим, ***паралельний облік*** – самий точний, але самий затратний метод, оскільки вимагає складання паралельного плану рахунків у форматі, відповідному МСФЗ, перенесення залишків з національного Плану рахунків на рахунки нового плану з одночасними коригуваннями та подальшим *щоденним* паралельним веденням обліку. Кожен первинний документ реєструється і проводиться паралельно у двох фінансових системах [5]. Таким чином, кожна господарська операція має бути відображена двічі: в системі обліку за правилами національних стандартів та в обліку за правилами МСФЗ.

На сьогоднішній день невелика кількість підприємств можуть дозволити паралельний облік по двом системам стандартів. *Як приклад, це може бути материнська компанія, яка зацікавлена в постійному контролі за результатами діяльності звітуючої їй компанії, тобто керівництву компанії потрібно регулярно звертатися до звітності у форматі МСФЗ в оперативному режимі і отримувати максимально достовірні відомості.* Але, як показує практика, це виняткові випадки. Тому, більшість віддають перевагу методу трансформації (особливо альтернативному варіанту) по причинам, наведеним нижче у порівнянні методів отримання звітності за МСФЗ (табл. 1).

До таблиці 1, зазначимо, що до суттєвих додаткових витрат включаються витрати на навчання персоналу, програмне забезпечення, реорганізацію системи управління тощо. До того ж, при паралельному обліку велика вірогідність отримання позитивного аудиторського висновку (рис. 2, рис. 3), що стосується дотримання якісної характеристики достовірності звітності IFRS.

Слід зазначити також, що за відсутності паралельного обліку неможливо точно визначити курс для формування історичної вартості товарно-матеріальних цінностей [11]. Це складе труднощі для бухгалтера, якщо звітність складається в іноземній валюті.

Окрім перелічених в таблиці 1 переваг та недоліків двох методів, трансформації звітності в порівнянні з паралельним обліком, одержана в результаті трансформації звітність має високий інформаційний ризик, оскільки при її здійсненні неминучими є суб'єктивні оцінки [10]. Таким чином, одним з ключових чинників підвищення якості послуг з трансформації звітності є вибір фахівця або звернення до консалтингових або аудиторських фірм в області МСФЗ, професійне

Таблиця 1

Порівняння методів отримання звітності за МСФЗ

Ознака	Паралельний облік	Трансформація звітності
Достовірність звітності	(+) потенційно високий ступінь надійності інформації	(-) потенційно високий інформаційний ризик, неминуча присутність суб'єктивних оцінок
Фінансова затратність	(-) вимагає від компанії суттєвих витрат	(+) не вимагає від компанії суттєвих витрат
Період складання звітності	(-) тривалий, оскільки має на увазі «відладження» системи паралельного обліку	(+) нетривалий
Оперативність складання звітності	(+) практично одночасно із складанням національної звітності	(-) тільки після складання національної звітності

Джерело: [5]

Qualified Opinion

In our opinion, except for the possible effect of the matter described in the Basis for Qualified Opinion paragraph, the consolidated financial statements present fairly, in all material respects, the financial position of the Group as of 31 December 2015, and its financial performance and its cash flows for the year then ended in accordance with International Financial Reporting Standards.

Emphasis of Matter

We draw attention to Notes 2, 4, 11 and 32 to these consolidated financial statements, which state that the operations and the regulatory compliance of the Group have been affected and may continue to be affected for the foreseeable future by the continuing political and economic uncertainties in Ukraine. Our opinion is not further qualified in respect of this matter.

LLC AF "PricewaterhouseCoopers (Audit)"

30 June 2016

Рис. 2. Фрагмент позитивного аудиторського висновку про відповідність звітності ПАТ КБ «Приватбанк» за 2015 рік МСФЗ

Джерело: сайт Приватбанку [8]

судження яких дозволить уникнути недостовірності звітності. В цілому професійне судження виступає ключовим принципом під час переходу підприємства на міжнародні стандарти складання фінансової звітності.

Як правило, вибір методу переходу на МСФЗ залежить від конкретних обставин. Як приклад, вище було наведено умову, коли підприємство обирає метод ведення паралельного обліку. У випадку, якщо трансформація звітності в МСФЗ стає на підприємстві частиною облікової системи, то має сенс використовувати трансформацію на рівні оборотно-сальдових коригувань і обрати відповідним чином бухгалтерську програму [5]. Якщо трансформуються відносно невеликі підприємства, а трансформація носить «разовий» характер, або послуги з трансформації здійснює запрошений фахівець, аудиторська фірма, то має сенс альтернативна трансформація.

Щодо ***альтернативного методу трансформації*** фінансової звітності – трансформації на рівні фінансової звітності, складеної за національними стандартами, то необхідність проведення усіх коригувань на рівні проводок головної книги (оборотно-сальдової відомості) зникає, спрощується процедура автоматизації процесу перенесення даних, оскільки немає необхідності прив'язувати до конкретного Плану рахунків та конкретного програмного забезпечення.

ПЕРЕВОД С ОРИГИНАЛА НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

ERNST & YOUNG

Ernst & Young Audit Services LLC
Khreschatyk Street, 19A
Kyiv, 01001, Ukraine
Tel: +38 (044) 490 3000
Fax: +38 (044) 490 3030
Ukrainian Chamber of Auditors
Certificate: 3516
www.ey.com/ukraine

ТОВ «Ернст енд Янг Аудиторські Послуги»
Україна, 01001, Київ
вул. Хрещатик, 19А
Тел.: +38 (044) 490 3000
Факс: +38 (044) 490 3030
Свідоцтво Аудиторської Палати України: 3516

ЗАКЛЮЧЕНИЕ НЕЗАВИСИМЫХ АУДИТОРОВ

АКЦИОНЕРАМ ЗАКРЫТОГО АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА «КИЕВСТАР ДЖ. ЭС. ЭМ.»

Мы провели аудит прилагаемой консолидированной финансовой отчетности Закрытого акционерного общества «Киевстар Дж. Эс. Эм» и его дочернего предприятия, которая включает консолидированный отчет о финансовом положении по состоянию на 31 декабря 2010 г., консолидированный отчет о совокупном доходе, консолидированный отчет об изменениях капитала и консолидированный отчет о движении денежных средств за год, закончившийся на указанную дату, а также информацию о существенных аспектах учетной политики и другую пояснительную информацию.

Ответственность руководства в отношении консолидированной финансовой отчетности

Руководство несет ответственность за подготовку и достоверное представление данной консолидированной финансовой отчетности в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности, а также за процедуры внутреннего контроля, необходимые, по мнению руководства, для обеспечения подготовки консолидированной финансовой отчетности, не содержащей существенных искажений вследствие мошенничества или ошибки.

Ответственность аудиторов

Наша обязанность заключается в том, чтобы выразить мнение о данной консолидированной финансовой отчетности на основе проведенного аудита. Мы провели аудит в соответствии с Международными стандартами аудита. Данные стандарты требуют, чтобы мы соблюдали этические нормы и спланировали и провели аудит с тем, чтобы получить достаточную уверенность в отсутствии существенного искажения прилагаемой консолидированной финансовой отчетности.

Аудит включает выполнение процедур, направленных на получение аудиторских доказательств в отношении сумм и информации, представленных в консолидированной финансовой отчетности. Выбор процедур основывается на суждении аудитора, включая оценку риска существенного искажения консолидированной финансовой отчетности вследствие мошенничества или ошибки. При оценке этого риска аудитор рассматривает аспекты внутреннего контроля в отношении подготовки и достоверного представления консолидированной финансовой отчетности с тем, чтобы определить процедуры аудита, необходимые в конкретных обстоятельствах, а не для выражения мнения об эффективности системы внутреннего контроля компании. Аудит также включает оценку уместности выбранной учетной политики и обоснованности бухгалтерских оценок, сделанных руководством, и оценку представления консолидированной финансовой отчетности в целом.

Мы считаем, что полученные нами аудиторские доказательства являются достаточными и надлежащими для выражения нашего мнения.

Заключение

По нашему мнению, консолидированная финансовая отчетность во всех существенных аспектах достоверно отражает финансовое положение Закрытого акционерного общества «Киевстар Дж. Эс. Эм» и его дочернего предприятия на 31 декабря 2010 г., а также их финансовые результаты и движение денежных средств за год, закончившийся на указанную дату, в соответствии с Международными стандартами финансовой отчетности.

Ernst & Young Audit Services LLC

11 марта 2011 г.

Рис. 3. Позитивний аудиторський висновок про відповідність звітності за 2010 рік ЗАТ «Київстар Дж. Ес. Ем.» МСФЗ [9]

Розглянемо приклад, де на підприємстві відповідно до П(С)БО в балансі обліковуються запаси в сумі 231 тис. грн, які згідно МСФЗ повинні бути витратами поточного періоду. Отже, при трансформації робиться коригування, а саме:

– у Балансі (Звіті про фінансовий стан):

Пасив «Нерозподілений прибуток»/ Актив «Запаси» коригуються на мінус 231 тис. грн;

– у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід):

рядок «Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)» коригується на плюс 231 тис. грн.

Як результат, у Звіті про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) собівартість збільшується на 231 тис. грн, а в Балансі (Звіті про фінансовий стан) на аналогічну суму зменшуються як запаси, так і нерозподілений прибуток.

Звичайно, кожна компанія обирає найоптимальніший спосіб,з урахуванням специфіки діяльності, обсягу операцій та потреб користувачів звітності.

Друге проблемне питання, яке може турбувати практикуючого бухгалтера «Як виглядає фінансова звітність за МСФЗ?». Адже, на відміну від національної звітності, форма якої затверджена Мінфіном України, МСФЗ не містить готових форм звітності. Мається на увазі, що підприємство повинне розробити таку звітність самостійно, дотримуючись вимог МСФЗ.

Вихід з цієї ситуації має два шляхи: шукати приклади звітності інших підприємств в Інтернеті (рис. 4) або взяти готові форми таблиць MS Excel. Перший варіант не гарантує якісного результату (всі фірми складають звітність з урахуванням власних галузевих особливостей), незручний у подальшому використанні. Другий варіант, на нашу думку, з використанням MS Excel є на-

дійнішим та зручним у часі. Особливо, якщо це не просто приклад звітності, а розроблена фахівцями форма, що відповідає всім вимогам Комітету з МСФЗ та побудована на основі таксономії МСФЗ (IFRS Taxonomy) – формату електронного розкриття інформації відповідно до міжнародних стандартів. Таксономію, як і самі стандарти, розробляє Комітет з МСФЗ. Окрім цього, стрімкий розвиток сучасних комп'ютерних технологій та наявність висококваліфікованих програмістів в області бухгалтерського обліку дає підстави стверджувати, що в найближчий час даний напрямок не залишиться без удосконалень, а практикуючі бухгалтери матимуть можливість швидко впроваджувати власні теоретичні знання в сфері МСФЗ у практичну діяльність.

Прикладом можуть послугувати уже існуючі таблиці MS Excel з готовими формами міжнародної звітності одночасно на двох мовах, забезпечені формулами для зручності їх заповнення.

PRIVATBANK GROUP
Consolidated Statement of Financial Position

In millions of Ukrainian hryvnias	Note	31 December 2015	31 December 2014
ASSETS			
Cash and cash equivalents and mandatory reserves	8	35,609	19,582
Other financial assets at fair value through profit or loss		238	-
Due from other banks	9	3,689	15,585
Loans and advances to customers	10	195,339	161,830
Embedded derivative assets	28, 29	30,673	19,978
Investment securities available-for-sale		2,060	1,262
Investment securities held to maturity		766	648
Current income tax prepayment		102	146
Goodwill		82	61
Premises, leasehold improvements, equipment and intangible assets	12	4,651	4,098
Other financial assets		289	862
Other assets		1,244	914
Non-current assets held for sale (or disposal groups)		192	4,070
TOTAL ASSETS		**274,934**	**229,036**
LIABILITIES			
Due to the NBU	13	27,079	18,357
Due to other banks and other financial institutions	14	4,476	3,279
Customer accounts	15	191,910	152,053
Debt securities in issue	16	9,145	7,987
Embedded derivative liabilities	29	-	10,047
Current income tax liability		-	7
Deferred income tax liability	23	1,012	784
Provisions for liabilities and charges, other financial and non-financial liabilities	17	2,801	2,189
Subordinated debt	18	9,466	5,450
Liabilities directly associated with disposal groups held for sale		-	3,150
TOTAL LIABILITIES		**245,889**	**203,303**
EQUITY			
Share capital	19	21,257	18,101
Share premium	19	23	20
Contributions received for new shares issued but not registered	19	-	1,000
Revaluation reserve for premises		568	588
Revaluation reserve of investment securities available-for-sale		1,493	805
Currency translation reserve		815	672
Retained earnings		4,312	3,909
Net assets attributable to the Bank's owners		**28,468**	**25,095**
Non-controlling interest		**577**	**638**
TOTAL EQUITY		**29,045**	**25,733**
TOTAL LIABILITIES AND EQUITY		**274,934**	**229,036**

Approved for issue and signed on 30 June 2016.

Olexandr V. Dubilet
Chairman of the Board

Lubov I. Korotina
Chief Accountant

Рис. 4. Консолідований баланс ПАТ КБ «Приватбанк» за 2015 рік (за МСФЗ)

Джерело: сайт банку [9]

Причому перенесення первинних даних з українських форм звітності у форми МСФЗ відбувається автоматично. Розробники таблиць полегшили процес введення коригувань, представивши його у вигляді добре знайомих бухгалтеру проводок подвійного запису. Користувач оперує рядками двох ключових форм звітності як планом рахунків, в результаті чого коригування автоматично відбиваються у відповідних рядках звітності.

Третім, найбільш вживаним серед фінансових директорів та керівників, проблемним питанням являється «Як визначити чи є наша фінансова звітність визнаною відповідно до МСФЗ?».

Таблиця 2

Умови визнання звітності, що складається за МСФЗ вперше

перше застосування МСФЗ визнане	перше застосування МСФЗ НЕ визнане
1) якщо в попередньому році **не надавали фінансові звіти, складені згідно з МСФЗ** зовнішнім користувачам (інвестори, кредитори тощо);	1) якщо в попередньому році оприлюднені фінансові звіти були складені згідно з МСФЗ, але **аудитором видано негативний висновок щодо відповідності цих звітів МСФЗ**;
2) якщо в попередньому році **подавалися фінансові звіти з чітким твердженням *про відповідність МСФЗ*** (на початку розділу у Примітках).	2) якщо фінансові звіти **відповідають не всім вимогам МСФЗ**.

Джерело: МСФЗ 1 «Перше застосування МСФЗ» [6]

Для уточнення табл. 2, слід зазначити, що оприлюднення фінансових звітів та умова їх визнання як таких, що відповідають МСФЗ, залежить від дати переходу підприємством на МСФЗ (рис. 5). Тобто, датою переходу на МСФЗ є початок першого періоду, за який суб'єкт господарювання подає повну порівняльну інформацію згідно з МСФЗ у своїй першій фінансовій звітності за МСФЗ [6].

Наприклад, підприємство підготувало фінансову звітність за 2011 р., в якій застосувало всі вимоги МСФЗ, окрім МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання і оцінка». У своїй фінансовій звітності за 2011 рік підприємство оголосило про неповне дотримання всіх вимог МСФЗ. У фінансовій звітності за 2012 рік підприємство виконало уже всі вимоги МСФЗ, в тому числі МСФЗ 39.

З якого періоду підприємство буде вважатися таким, що застосовує МСФЗ вперше ? Відповідь у висновку.

Отже, практикуючим бухгалтерам необхідно пам'ятати головне, що перехід від національних до міжнародних стандартів зобов'язує проводити коригування, передбачені МСФЗ 1, та контролювати їх виконання, якщо це виконує автоматично програмне забезпечення. Зокрема, основними з них є [6]:

1) визнати всі активи та зобов'язання відповідно до вимог МСФЗ

Наприклад. При наявності основних засобів, отриманих по договору фінансової оренди і врахованих у балансі, компанія повинна визнати зобов'язання по фінансовій оренді та відобразити відповідний суб'єкт по рахунку «Основні засоби».

Водночас, слід визнати ті активи та зобов'язання, які відповідають вимогам МСФЗ, але не були визнані згідно з попередніми стандартами. Прикладом цього є забезпечення оплати відпусток, які не визнаються згідно НПБО, але які є зобов'язанням і підлягають відображенню в балансі згідно з МСБО 37.

2) виключити (припинити визнання) всіх активів та зобов'язань, які не відповідають критерію визнання згідно МСФЗ

Наприклад. Відповідно до нових правил обліку, компанія не повинна відносити витрати

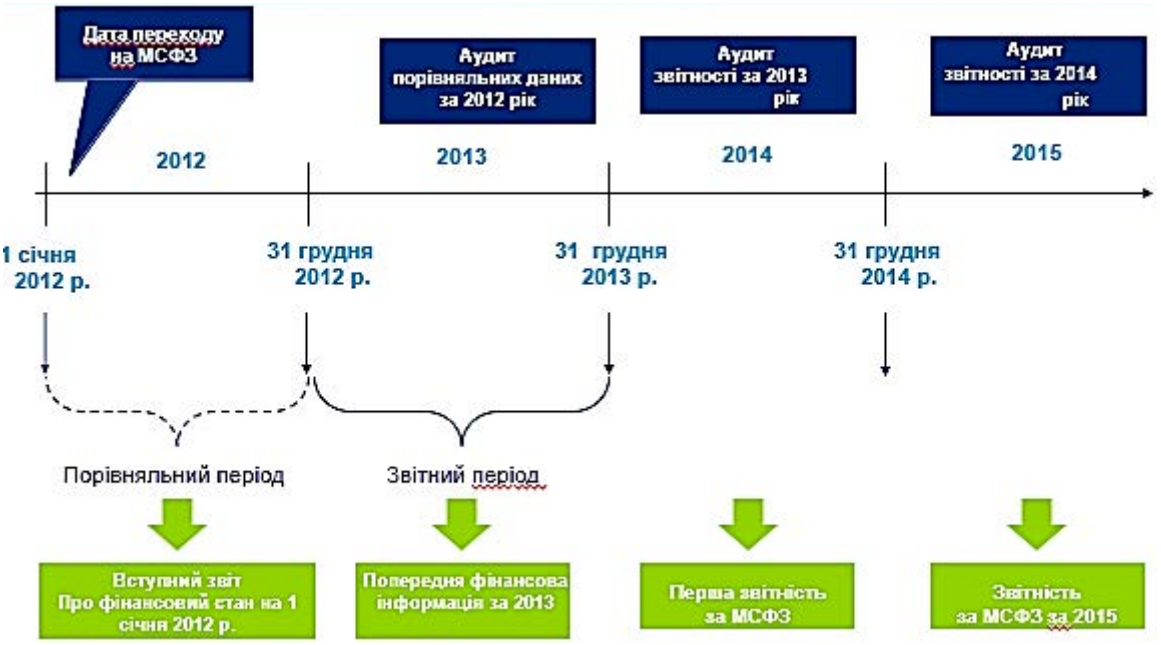

Рис. 5. Визначення дати переходу на МСФЗ

Джерело: власна розробка

на наукові дослідження до вартості активу, а відповідно до МСБО 38 відносити організаційні витрати до витрат періоду. Тому що такий актив не може бути визнаний активом відповідно до МСФЗ.

Припинення визнання старих активів і зобов'язань *означає списання з балансу* тих активів і зобов'язань, які на дату першого застосування МСФЗ не відповідають критеріям визнання за міжнародними стандартами. Зокрема, це стосується застарілих об'єктів основних засобів та нематеріальних активів, які слід визнавати витратами періоду згідно з МСБО 38 (організаційні витрати).

3) перекласифікація статей активів, зобов'язань та капіталу в балансі відповідно до правил МСФЗ – перенесення суми з однієї статті до іншої.

Наприклад. Інвестиційну нерухомість (відображену у складі основних засобів) слід виключити зі складу основних засобів і відобразити окремою статтею балансу. Якщо відповідно до П(С)БО компанія класифікувала всі привілейовані акції як капітал. МСБО 32 регламентує частину таких привілейованих акцій – у складі зобов'язань. В такому випадку в балансі по МСФЗ привілейовані акції повинні бути рекласифіковані та відображені в складі зобов'язань.

Такі проведення або збільшують один рахунок Балансу і зменшують інший рахунок Балансу, або збільшують один рахунок Звіту про прибутки та збитки та зменшують інший рахунок Звіту про прибутки та збитки. Вони не впливають на доходи чи витрати за звітний період в цілому.

4) провести ОЦІНКУ всіх активів та зобов'язань відповідно до МСФЗ

Наприклад, відповідно до старих правил обліку вартість нематеріальних активів включала додаткові витрати, пов'язані з ними. МСБО 38 виключає ці витрати з вартості нематеріальних активів. При формуванні залишків балансу по МСФЗ такі витрати повинні бути виключені із вартості нематеріальних активів.

Всі визнані активи та зобов'язання повинні оцінюватися відповідно до МСФЗ (тобто за собівартістю, справедливою або дисконтованою вартістю).

Наприклад, дата переходу підприємства на МСФЗ – 1 січня 2004 р.

Нова інформація, отримана 15 липня 2004 р., вимагає доуцінки застарілих запасів на велику суму, ніж це було зроблено 31 грудня 2003 р. відповідно до попередніх стандартів обліку.

Підприємство не обліковує цю нову інформацію у вхідних залишках балансу відповідно до МСФЗ. Додаткова уцінка буде списана на витрати у звіті про прибутки та збитки за рік, який закінчився 31 грудня 2004 р.

Отже, нові оцінки повинні узгоджуватися з оцінками попередніх стандартів, після коригувань в обліковій політиці, окрім випадків, коли є очевидні дані про помилковість раніше зроблених оцінок. Оскільки усі коригування у зв'язку зі змінами облікової політики при переході на МСФЗ, пов'язані з подіями та операціями, які відбулися до цієї дати, їх результат списується безпосередньо на нерозподілений прибуток (або на іншу категорію власного капіталу) станом на дату переходу. Для оцінки усіх визнаних активів і зобов'язань слід застосовувати правила оцінки, передбачені МСФЗ, які діють на дату балансу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, наведені у статті сучасні проблемні питання, які виникають у бухгалтерів та фінансових директорів під час переходу на МСФЗ, підтверджують, що практична сфера застосування теоретичних основ завжди викликає масу непорозумінь та суперечностей, а тому потребує співпраці науковців, бухгалтерів-практиків та сертифікованих аудиторів. Звичайно, зрозумілим є те, що неповне дотримання всіх вимог МСФЗ являється перехідним етапом у трансформації фінансової звітності, але зовсім не умовою для визнання господарської одиниці такою, що перейшла на МСФЗ. Тому, відповіддю на вищенаведене запитання є 2012 рік, оскільки саме в цьому році підприємство оголосило про повне дотримання всіх вимог МСФЗ, в тому числі МСФЗ 39 (див. вище задачу). Таким чином, підкріплення теоретичних знань в сфері МСФЗ практичним оглядом його реалій дозволяє більш краще засвоїти матеріал, правильно зрозуміти та уникати подібних помилок на власній практиці. З огляду на розкритий та існуючий в Інтернет-мережі матеріал, все ж доцільними залишаються практичні навчальні курси та тренінги по МСФЗ, які дають можливість реального спілкування з фахівцями в області МСФЗ та наближення до професійної практики.

Список літератури:

1. Войнаренко М. П. Міжнародні стандарти фінансової звітності та аудиту: навч. посібн. / М. П. Войнаренко, Н. А. Пономарьова, О. В. Замазій. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
2. Голов С. Ф. Трансформація фінансової звітності українських підприємств у фінансову звітність за міжнародними стандартами: методичні рекомендації / С. Ф. Голов; за ред. С. Ф. Голова. – Вид. 3-тє, перероб. та доп. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2010. – 308 с.
3. Долішня Т. І. Трансформація фінансової звітності за міжнародними стандартами на підприємствах нафтогазової галузі / Т. І. Долішня, І. Б. Медвідь // Сталий розвиток економіки. – № 5, 2012 (15). – С. 211-215.
4. Жолнер І. В. Фінансовий облік за міжнародними та національними стандартами: навч. посібн. [Електронний ресурс] / І. В. Жолнер. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws
5. Загальні принципи трансформації фінансової звітності до формату МСФЗ [Електронний ресурс]: сайт ПАРУС Интернет-Консультант. – Режим доступу: http://cons.parus.ua/_d.asp?r=08TFU9d6a7a3f3887643dee446164d9700ecd

6. Міжнародний стандарт фінансової звітності 1 (МСФЗ 1) «Перше застосування міжнародних стандартів фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_004
7. Момотюк Л. Є., Шкуліпа Л. В. Принципи підготовки та подання фінансової звітності за МСФЗ: синтез теорії та практики / Л. Є. Момотюк, Л. В. Шкуліпа // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 22. – С. 7-12.
8. Сайт ЗАТ «Київстар» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kyivstar.ua
9. Сайт ПАТ КБ «Приватбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://static. privatbank.ua/files/finance/Financial%20Reporting/
10. Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws
11. Шкуліпа Л. В. Практична сфера застосування методики обліку курсових різниць / Л. В. Шкуліпа // Молодий вчений. – № 11 (26). – 2015 р. – С. 156-160.

Шкулипа Л.В.
Национальная академия статистики, учета и аудита

ТРАНФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА IFRS: СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ

Аннотация
В статье раскрыто наиболее главные проблемные вопросы, которые возникают на сегодняшнем этапе перехода отечественными предприятиями на международную систему ведения бухгалтерского учета. Рассмотрены основные моменты при выборе метода перехода на МСФО, их преимущества и недостатки; ситуационные примеры применения выбранного метода трансформации; главные корректировки, о которых бухгалтер-практик должен постоянно помнить; показан реальный консолидированный баланс, составленный в соответствии с МСФО отечественным предприятием, а также фрагменты аудиторских заключений, подтверждающих соответствие отчетности МСФО. Это позволяет подтвердить важность и одновременно проблемность трансформации финансовой отчетности на МСФО, востребованность специалистов в данном направлении, необходимость проведения обучающих тренингов и курсов по МСФО для учетных работников собственного предприятия.
Ключевые слова: финансовая отчетность, МСФО, паралельный учет, трансформация, коректировки, оценка активов, MS Excel.

Shkulipa L.V.
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

TRANSITION FINANCIAL REPORTING IN IFRS: CONTEMPORARY ISSUES

Summary
In the article the most major issues emerging in today's the national enterprises on stage of transition to international accounting system are opened. The highlights of choosing a method of transition to IFRS, their advantages and disadvantages are considered. The situational examples of application the chosen method of transformation; major adjustments, which accounting practitioner must always remember, are considered too. Also it shows a real consolidated balance sheet, prepared in accordance to IFRS by the national enterprise, well as fragments of audit reports confirming accordance IFRS. It allows to confirm the importance and simultaneously problematical transformation of financial statements to IFRS, the demand for specialists in this area, the need for trainings and IFRS's accounting courses for employees of their own companies.
Keywords: financial reporting, IFRS, parallel accounting, transition, adjustments, asset valuations, MS Excel.

УДК 69.003:658.011.8

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Шубенкіна В.О.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

У статті виділено специфіку функціонування підприємств будівельної галузі. Проаналізовано стан будівельного комплексу Україні з оцінкою обсягів виконаних будівельних робіт за 2015 рік. Виділено проблеми функціонування підприємств-виробників будівельних матеріалів. Запропоновано напрямки підвищення ефективності будівельного комплексу.
Ключові слова: будівництво, будівельний комплекс, ресурси, інфраструктура, виробництво, ефективність.

Постановка проблеми. Будівництво відіграє важливу роль в розвитку економічної системи кожної держави, оскільки економічне зростання в будь-якій сфері діяльності неможливе без підйому саме будівельного комплексу. Саме в будівництві закладаються технічний рівень майбутнього виробництва, рівень комфорту житла, особливості майбутнього міста, його інфраструктура, стан міського господарства. У галузі капітального будівництва споживаються і перероблюються величезні ресурси. Від результативності їх використання залежить дуже багато, в тому числі і темпи економічного росту держави. Ось чому економічні параметри на всіх етапах будівництва відіграють значну роль, визначають долю проекту, тип будівлі, місце будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління підприємствами та промисловими комплексами розглянуто Найтом Ф., Ханком Д.Э., Уичерном Д.У., Райтсом А.Дж., Зозульовим А.В., Солнцевим С.А., Окландер Т.О., Янковим О.Г. [1, 2, 3, 4, 5]. Аналіз стану наукової проблеми управління підприємствами та промисловими комплексами в умовах зростання ризикованості і тактичними діями щодо їх мінімізації свідчить про те, що існує значна розбіжність позицій. Місія управління підприємствами полягає у нейтралізації можливості недоотримання запланованого прибутку та зниження обсягів виробництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зростання ризикованості середовища функціонування будівельного комплексу викликає необхідність вдосконалення управлінської діяльності з точки зору координації роботи різних складових комплексу. У будівельній галузі доцільно вирішити важливі завдання щодо забезпечення випереджаючого зростання матеріалів, конструкцій і виробів. Необхідність координації діяльності підприємств будівельної індустрії обумовлює необхідність обґрунтування напрямків їх подальшого розвитку.

Мета статті. Метою статті є аналіз тенденцій розвитку будівельних підприємств і будівельного комплексу в цілому та виділення напрямків, що дозволять підвищити ефективність їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. У процесі створення основних фондів, що являють собою результат діяльності будівельних організацій, відбувається взаємодія робочої сили, знарядь і предметів праці. Взаємодіючи між собою, основні елементи будівельного процесу створюють кінцеву будівельну продукцію (будівлі, споруди, об'єкти) в натуральному і грошовому вираженні. У будівельному процесі можна виділити 3 етапи:

1) підготовчий етап;

2) власне будівництво;

3) реалізація (здача готового об'єкта будівництва в експлуатацію).

Підготовчий етап включає: техніко-економічні дослідження доцільності будівництва об'єкта, проектування об'єкта та інженерно-технічна підготовка до будівництва.

У процесі техніко-економічних досліджень визначаються основні техніко-економічні показники майбутнього об'єкта і оцінюється економічна доцільність його будівництва. На стадії виробництва розробляються конструктивно-компонувальні рішення об'єкта, методи організації його будівництва і технологія виконання робіт, визначається кошторисна вартість будівництва, здійснюється інженерно-технічна підготовка до будівництва – проводяться роботи по підготовці території будівельного майданчика.

На етапі власне будівництва на будівельному майданчику відбувається поєднання всіх технологічних елементів будівельного процесу. На цьому етапі формуються сукупні фактичні витрати будівельного виробництва, матеріально-речові елементи будівель і споруд.

На третьому етапі – реалізація будівельної продукції – відбувається введення закінчених об'єктів в експлуатацію і передача їх замовнику як основних фондів.

Чим більше ступінь взаємодії всіх елементів відтворення в часі і в просторі, тим вищою є економічна ефективність будівництва, оцінка якої можлива за рахунок врахування наступних чинників:

· економічні результати взаємодії будівництва з іншими галузями народного господарства, темпи і рівень зміни галузі в цілому, в регіональному та тимчасовому аспектах, роль у відтворенні основних фондів, ефективність капітальних вкладень;

· система всіх функцій управління будівництвом на всіх ієрархічних рівнях;

· основні напрямки вдосконалення організаційних структур в будівництві і підвищення ефективності їх діяльності;

· організацію проектно-дослідницьких робіт, пов'язаних з будівництвом, і методи економічної оцінки проектних рішень;

· склад, структуру основних фондів і оборотних коштів будівельних організацій, економічні методи управління ними з метою підвищення ефективності діяльності будівельних організацій;

© Шубенкіна В.О., 2016

· форми і методи матеріально-технічного забезпечення процесу будівництва;

· економічний зміст і фактори підвищення продуктивності праці, зниження собівартості і зростання рентабельності в будівництві;

· систему ціноутворення, шляхи її вдосконалення;

· проектні методи управління, ефективність інвестиційних проектів;

· договірну систему в будівництві;

· систему фінансування і кредитування будівництва;

· систему обліку, звітності та аналізу фінансової діяльності будівельних організацій.

Основним завданням підприємств будівельної індустрії є найбільш повне забезпечення попиту населення високоякісною продукцією. Сучасний стан ринку, тобто ринкова кон'юнктура, дозволяють при використанні нових технологій значно збільшити обсяг виробництва і підвищити якість виконуваних робіт. Зміна цих факторів суттєво впливає на величину витрат, прибутку і рентабельності підприємства.

В Україні питома вага будівництва в ВВП складає 8%, капіталовкладень виробничого призначення 74%, невиробничого 26%. Будівництво використовує 10% продукції машинобудування, 20% прокату чорних металів, 40% лісоматеріалів і продукції хімічної промисловості (лаки, фарби, пластмаси).

Обсяг виконаних будівельних робіт за 2015 рік в Україні наведено в табл. 1. З табл. 1 видно, що лідером з виконання будівельних робіт є місто Київ. Також можна побачити, що найбільшою часткою від усіх виконаних робіт є споруди. На жаль це може сприяти скороченню численності зайнятих.

Порівняно з 2014 роком обсяг будівельних робіт збільшився, тому можна говорити про зростання обсягів виробництва. Проте можна зазначити, що попри загальний спад у будівництві у 2015 році він відносно стабілізувався.

Капітальне будівництво є однією з найбільш капіталомістких і диференційованих за ступенями елементів виробничої інфраструктури складовою народногосподарського комплексу. Його вплив на визначення темпів, масштабів і розміщення виробництва в більшості випадків є вирішальним. Вона об'єднує підрядні будівельні, монтажні, спеціалізовані організації, а також такі організації, які виконують роботи господарськими способами. Проте будівельний комплекс складається не лише з будівельних підприємств, а й з таких основних блоків: виробництво будівельних матеріалів, власне будівництво, будівельне машинобудування, проектно-конструкторські та дослідні роботи в галузі будівництва.

Для ринку будівельних матеріалів у теперішній час властивою є низка проблем:

– скорочення ринків збуту будівельної продукції (зменшилися обсяги поставок на ринки країн СНД і в межах країни), що пов'язано зі зношеністю обладнання, застарілою технологією виробництва, зменшенням попиту;

Таблиця 1

Обсяг виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції по регіонах у 2015 році (уточнені дані) [1] (млн. грн)

	Виконано будівельних робіт, всього	з них на будівництві			
		Споруд	в тому числі		інженерних споруд
			житлових	нежитлових	
Україна	**57515,0**	**28907,5**	**13908,8**	**14998,7**	**28607,5**
Вінницька	1537,8	1016,0	487,7	528,3	521,8
Волинська	1089,3	664,8	300,0	364,8	424,5
Дніпропетровська	5745,6	1801,3	327,4	1473,9	3944,3
Донецька	2340,2	496,6	71,4	425,2	1843,6
Житомирська	640,4	346,0	52,9	293,1	294,4
Закарпатська	620,5	243,6	48,4	195,2	376,9
Запорізька	1595,2	790,5	115,4	675,1	804,7
Івано-Франківська	1324,5	725,7	324,2	401,5	598,8
Київська	2875,3	1512,7	664,6	848,1	1362,6
Кіровоградська	674,4	348,2	44,4	303,8	326,2
Луганська	544,4	187,4	30,0	157,4	357,0
Львівська	3669,2	2206,6	988,4	1218,2	1462,6
Миколаївська	1558,7	663,8	138,7	525,1	894,9
Одеська	4554,5	1838,9	1308,2	530,7	2715,6
Полтавська	4249,3	1044,9	434,9	610,0	3204,4
Рівненська	1332,0	542,1	117,9	424,2	789,9
Сумська	881,2	594,5	295,7	298,8	286,7
Тернопільська	946,6	683,0	481,8	201,2	263,6
Харківська	5054,5	1629,9	800,9	829,0	3424,6
Херсонська	532,7	338,1	82,7	255,4	194,6
Хмельницька	1336,2	940,4	402,9	537,5	395,8
Черкаська	825,0	584,9	385,5	199,4	240,1
Чернівецька	941,3	530,4	360,3	170,1	410,9
Чернігівська	573,0	422,9	238,5	184,4	150,1
г. Київ	12073,2	8754,3	5406,0	3348,3	3318,9

– збільшення собівартості готової продукції за рахунок підвищення цін на сировину, паливо і транспорт;

– низька конкурентоспроможність через появу імпортної продукції на українському ринку (слабка реклама, низька якість готової продукції і пакування);

– нераціональне використання відходів виробництва, значне екологічне навантаження в районах виробництва.

Промисловість будівельних матеріалів включає:

– видобуток і первинну обробку мінеральної будівельної сировини (пісок, гравій, щебінь, мергель, граніт, мармур),

– виробництво в'яжучих матеріалів (гіпс, цемент, вапно),

– виробництво стінових матеріалів (цегла, шлакоблок, гіпсові і бетонні панелі),

– виробництво дахових матеріалів (шифер, черепиця, руберойд, толь),

– виробництво скла, ізоляційних, облицювальних і обробних матеріалів, санітарно-технічних виробів і т.д.

Найбільші центри промисловості будівельних матеріалів – Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Донецьк, Маріуполь. У Києві існують майже 40 заводів будівельних матеріалів.

За даними Держстату, індикатор ділової активності будівельної сфери може підвищитися на 7 пунктів. Дане значення формується з наступних факторів – оцінки обсягу замовлень за певний період і очікування по зміні працівників в будівельній сфері. Багато експертів висловили впевненість, що з четвертого кварталу 2016 року очікується зростання цін за послуги, а також збільшення попиту на будівництво того чи іншого об'єкта. За даними Держстату, основною перешкодою для розвитку будівельної сфери в четвертому кварталі стане проблема фінансових обмежень [2].

Так, якщо будівельна галузь допоможе створити хоч одне робоче місце, то можна розраховувати на облаштування ще п'яти співробітників. Опитані Держстатом експерти по-різному прогнозують зростання робочих місць. 7% експертів очікують, що в період з жовтня по грудень можуть збільшитися робочі місця в будівельній сфері, 69% не чекають ніяких змін, а 25% припускають зменшення робочих місць [3].

До заходів, які дозволять підвищити ефективність діяльності будівельної галузі можна віднести наступні:

· реконструкцію та модернізацію технічної бази, збільшення долі механізації та автоматизації технологічних процесів;

· збільшення інвестицій в будівельний комплекс, зокрема в будівництво;

· запровадження нових технологій, які дозволяють випускати більш якісну вітчизняну продукцію і виробляти нові будівельні матеріали;

· зниження собівартості готової продукції за допомогою реструктуризації будівельного комплексу;

· комплексне використання сировини, ширше використовувати відходи різних проваджень (металургії, електроенергетики і т.д.);

· рекультивація територій після повного видобутку будівельної сировини та озеленення територій.

Висновки. Посилення цільової орієнтації всіх учасників будівництва на випуск готової будівельної продукції вимагає єдності показників виробничо-господарської діяльності всіх організацій будівельної галузі та єдиної системи стимулювання діяльності. Необхідне вдосконалення економічних відносин апарату управління будівельних підприємств. У промисловій підсистемі будівельної галузі належить вирішити важливі завдання щодо забезпечення випереджаючого зростання матеріалів, конструкцій і виробів. Серйозною проблемою цієї підсистеми є координація діяльності підприємств будівельної індустрії та організація їх діяльності як єдиної виробничої бази будівництва.

Список літератури:

1. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт – М.: Дело, 2003. – 360 с.
2. Ханк Д. Э. Бизнес-прогнозирование / Д. Э Ханк, Д. У. Уичерн, А. Дж. Райтс, Бизнес-прогнозирование, 7-е издание: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 656 с.
3. Зозулёв А. В. Маркетинговые исследования: теория, методология, статистика. [Текст]: учеб. пособие з грифом МОН України / Зозулёв А. В., Солнцев С. А. – М.: Рыбари; К.: Знання, 2008. – 643 с. – (Высшее образование XXI века).
4. Окландер Т. О. Модернізація маркетингової діяльності промислових підприємств: [монографія] / Т. О. Окландер. – Донецьк: Ноулідж, 2013. – 292 с.
5. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія] / За заг. ред. О. Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с.
6. Объем выполненных строительных работ по видам строительной продукции по регионам в 2015 году. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/operativ/operativ2015/bud/ovb_reg/ovb_reg_r/ovb_reg_1215_r.htm
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
8. Биржевой лидер «Новости Мира», «Новости СНГ», «Украина». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novosti-sng/ukraine/entry1008277100.html

Шубёнкина В.А.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СТРОИТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье выделена специфика функционирования предприятий строительной отрасли. Проанализировано состояние строительного комплекса Украины с оценкой объемов выполненных строительных работ за 2015 год. Выделены проблемы функционирования предприятий-производителей строительных материалов. Предложены направления повышения эффективности строительного комплекса.
Ключевые слова: строительство, строительный комплекс, ресурсы, инфраструктура, производство, эффективность.

Shubyonkina V.A.
Odessa State Academy of Building and Architecture

TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF THE BUILDING COMPLEX OF UKRAINE

Summary
The article highlighted the specifics of functioning of the enterprises of the construction industry. The condition of the building complex of Ukraine with the assessment of the volume of construction works in 2015. Highlighted problems in the functioning of company-producers of building materials. Directions of increase of efficiency of the building complex.
Keywords: construction, building complex, resources, infrastructure, production efficiency.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.98:343.7

ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ТИПОВИХ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Благута Р.І., Остапчук М.С.
Львівський державний університет внутрішніх справ

У публікації проведено аналіз поняття «тактична операції». На підставі дослідження наукових джерел виокремлено значення тактичних операцій під час провадження досудового розслідування розбоїв вчинених неповнолітніми. Запропоновано тактичні операції під час розслідування злочинів досліджуваної категорії: «Виявлення інформації про особу потерпілого», «Виявлення відомостей про обстановку вчинення злочину», «Встановлення та викриття злочинця», «Затримання неповнолітнього розбійника (групи розбійників) на місці злочину». Відповідно визначено завдання що вирішуються у процесі проведення цих тактичних операцій. Вказано, що найефективнішим способом реалізації тактичної операції «Затримання неповнолітнього нападника (групи нападників) на місці злочину» є проведення негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль учинення злочину в формі спеціального слідчого експерименту.
Ключові слова: тактична операція, неповнолітній, розбійний напад, модель поведінки.

Постановка проблеми. Аналіз результатів вивчення кримінальних проваджень про розбійні напади, що вчиняються неповнолітніми, дає змогу зробити висновок, що слідчі (розшукові) дії, які проводяться, роз'єднані між собою, а обраний порядок їх проведення часто тактично неправильний. Через дефіцит часу наявні у розпорядженні слідчого слідчі дії часто здійснюються ізольовано, а послідовність їх проведення обумовлена лише необхідністю дотримання процесуальної форми. Доволі часто на місці події члени слідчо-оперативної групи виконують функціональні обов'язки, не узгоджуючи їх. Оперуповноважений здійснює пошукові заходи, технік-криміналіст вживає заходів щодо слідів.

Усе викладене вказує на необхідність застосування засобів криміналістичної тактики, зокрема проведення тактичних операцій. Тактична операція слугує засобом «формування потрібної (сприятливої) слідчої ситуації».

Здійснення тактичних операцій у провадженнях розглянутої категорії вимагає узгодженої участі суб'єктів взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували проблему тактичних операцій слід виокремити П.Д. Біленчука, Р.С. Бєлкіна, О.Ю. Головіна, А.В. Дулова, В.А. Журавля, В.Ю. Шепітька В.М. Шевчука, А.В. Шмоніна, Б.В. Щура, М.П. Яблокова та ін.

Уперше термін «тактична операція» у науковий обіг увів А. В. Дулов у 1972 році. На думку науковця, криміналістична тактика тоді не відповідала потребам слідчої практики, оскільки здійснювала розробку рекомендацій щодо проведення окремих слідчих дій, однак слідчим доводилося вирішувати завдання шляхом проведення серії слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій. На підставі цього вчений-криміналіст запропонував розробляти тактичні рекомендації для оптимального вирішення завдань загального характеру, що вимагають для свого вирішення проведення групи слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних дій. Такі спільні завдання він назвав поняттям «тактичні операції».

Водночас 1974 року Р. С. Бєлкін ужив термін «тактична комбінація» для означення тих тактичних прийомів допиту, які до цього іменувалися «психологічними пастками» або «слідчими хитрощами», а згодом, під впливом ідей А. В. Дулова, розширив поняття тактичної комбінації, включивши в нього поєднання не тільки тактичних прийомів, а й слідчих дій. Так, на думку Р. С. Бєлкіна, тактична комбінація – це «певне поєднання тактичних прийомів чи слідчих дій, що спрямована на вирішення конкретного завдання розслідування і обумовлене цією метою і слідчою ситуацією». Водночас поєднання оперативно-розшукових заходів і слідчих дій науковець називав оперативно-тактичною комбінацією.

Проте Р. С. Бєлкін згодом визнав, що між поняттями складної тактичної комбінації, змістом якої є система окремих слідчих дій, і поняттям тактичної операції у загальноприйнятому вживанні немає відмінностей. Це синоніми [1, с. 213–214].

Попри це, М. П. Яблоков вважає, що тактична комбінація – це «таке поєднання тактичних прийомів у рамках однієї або різних слідчих дій, яке спрямовано на встановлення однієї обставини або вирішення одного криміналістичного завдання», а тактична операція – це «більш широкий тактичний комплекс, що охоплює, крім діяльності слідчого, прийоми і методи оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних органів та інших допоміжних служб». На думку науковця, тактична операція може вирішувати не одне, а декілька взаємозалежних тактичних завдань [2, с. 402].

Проте П. Д. Біленчук заперечує такий підхід Р. С. Бєлкіна, але підтримує ідею М. П. Яблокова, бо вважає, що тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів, рекомендацій, які мають на меті вирішення конкретного завдання розслідування та зумовлені цією слідчою ситуацією. Однак, на відміну від М. П. Яблокова, П. Д. Біленчук вважає, що поєднання тактичних

© Благута Р.І., Остапчук М.С., 2016

прийомів можливе тільки в межах однієї слідчої дії, а поєднання слідчих дій слід розглядати в рамках поняття «тактична операція». Науковець як підтвердження своїх висновків зазначає: «Поєднання тактичних прийомів та інших елементів різних слідчих дій не тільки суперечило б рекомендаціям криміналістичної тактики, а й прямо порушувало б норми кримінального процесуального закону. У зв'язку з тим, що тактичні комбінації здійснюються з метою вирішення конкретного тактичного завдання, вони повинні охоплюватись одним тактичним рішенням», а тому тактична операція – це комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на досягнення конкретної мети під час розслідування злочинів. Однак П. Д. Біленчук вказує, що метою тактичної операції є вирішення окремого тактичного завдання, що суперечить його попереднім твердженням. Проте науковець додатково зазначає, що порівнювати поняття мети тактичної операції та тактичного завдання, на вирішення якого спрямоване її проведення, не можна, оскільки тактичне завдання може бути вирішено у результаті здійснення кількох тактичних операцій і комбінацій [3, с. 23–24, 28, 30]. У цьому випадку не погоджуємося лише з тим, що для досягнення одного тактичного завдання необхідно і можливо проводити декілька тактичних операцій: одне тактичне завдання, на нашу думку, повинно бути вирішено в межах проведення однієї тактичної операції. Ця особливість є ознакою тактичної операції, її визначальним фактором.

Також О. Ю. Головін обґрунтовано, на наш погляд, заперечив те, що тактичні комбінації та тактичні операції є видом тактичних прийомів, оскільки перші є системою більш високого рівня і є самостійними поняттями криміналістичної тактики. Однак з метою уникнення різних позицій щодо співвідношення тактичних комбінацій та тактичних операцій автор запропонував увести у науку криміналістики новий спеціальний термін, який би позначав «різні об'єднані необхідністю досягнення певного завдання розслідування комплекси дій слідчого», а саме – поняття «тактичний комплекс». Під таким тактичним комплексом О. Ю. Головін розуміє різнорівневі системи слідчих, оперативно-розшукових та організаційних дій, прийомів, спрямованих на вирішення поставлених завдань під час розслідування кримінальної справи [4, с. 214–215].

А. В. Шмонін позитивно оцінив нововведення О. Ю. Головіна щодо об'єднання тактичної комбінації та тактичної операції одним терміном, однак зауважив, що О. Ю. Головін, «зробивши крок вперед у розвитку теорії систематизації організаційно-тактичних комплексів, не довів розпочате до кінця». Відтак науковець, спираючись на те, що в основі тактичної операції та тактичної комбінації знаходяться комплекси дій (прийомів), також зробив висновок про необхідність об'єднати тактичні комбінації та операції єдиним терміном «тактичний комплекс», під яким розуміти організаційно-впорядковану сукупність (систему) тактичних прийомів і/або процесуальних дій, та/або оперативно-розшукових та/або інших заходів, спрямованих на вирішення завдань попереднього розслідування або обумовлених цим завданням і слідчою ситуацією. Водночас, на думку А. В. Шмоніна, тактична комбінація є комплексом тактичних прийомів та/або процесуальних дій, а тактична операція – це комплекс процесуальних чи інших дій (заходів), які (тобто і тактична комбінація, і тактична операція) спрямовані на вирішення завдань досудового розслідування чи обумовлених цим завданням і слідчою ситуацією [5, с. 327, 344, 346].

Окрім викладеного, Б. В. Щур також розкритикував позицію А. В. Шмоніна, з огляду на те, що вона викликає певні заперечення, оскільки поєднує різнопорядкові засоби криміналістичної тактики – системи тактичних прийомів (або окремі тактичні прийоми) і процесуальні (слідчі) дії чи інші заходи. Однак, на думку науковця, з якою погоджуємося, тактичні прийоми не існують самі собою, вони застосовуються в межах слідчої дії, а тому поєднання може бути слідчих дій та інших (процесуальних чи непроцесуальних) заходів. Окрім викладеного, вчений вважає, що доцільно використовувати термін «тактична операція», оскільки він відображає сутність цього засобу криміналістики і саме зазначений термін був запропонований під час формування цієї криміналістичної категорії А. В. Дуловим. Інша річ, що тактичні операції є достатньо різними, можуть вирішувати різноманітні завдання, використовуватися в тих чи інших ситуаціях, поєднуватися із оперативно-розшуковими чи іншими заходами, набувати типізованого характеру. Відтак Б. В. Щур окреслює такі різновиди тактичних операцій: система слідчих дій, комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, комплекс слідчих дій та організаційно-технічних заходів тощо, які відносить до тактичних комплексів, що використовуються як елемент окремої криміналістичної методики [6, с. 187, 188–189].

В. А. Журавель, який солідарний із Б. В. Щуром, вважає, що «більш вживаним, таким, що відповідає потребам теорії і практики, потрібно визнати термін «тактичні операції». Інші терміни, на думку науковця, можна віднести до «розряду авторських новацій, які потребують більшої аргументації і певного часу для усвідомлення їх доцільності та адаптації до існуючого наукового апарату криміналістики». Вчений-криміналіст визначає тактичну операцію як «своєрідну форму, організаційно-тактичний засіб здійснення розслідування, що охоплює оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які за комплексного їх застосування спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певній слідчій ситуації» [7, с. 198, 199, 201, 206].

На думку В. Ю. Шепітька, поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів також треба іменувати саме тактичною операцією, яка є засобом криміналістичної тактики, який визначає найбільш доцільну послідовність проведення дій, їх черговість, порядок [8, с. 177, 184].

З погляду В. М. Шевчука, найбільш вдалим терміном для позначення комплексу процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань,

також все ж таки є «тактична операція», оскільки термін розкриває сутність і зміст цього криміналістичного засобу [9, с. 365].

З огляду не ґрунтовні наукові дослідження щодо поняття та змісту категорії «тактична операція» видається доцільним окреслити ті які доцільно застосовувати під час провадження досудового розслідування розбоїв вчинених неповнолітніми, що є метою цієї публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо, що використання тактичних операцій у розслідуванні розбоїв, учинених неповнолітніми: а) дає змогу ефективно використовувати мобільність, маневреність і гнучкість можливостей оперативних підрозділів, що в поєднанні з процесуальними можливостями слідчих органів забезпечує оптимальне виконання тактичних завдань розслідування та досягнення його мети; б) стимулює до якісного технічного та інформаційного забезпечення кримінального провадження; в) ефективне в ситуаціях, коли для перевірки версії доцільно використовувати комплекс гласних і негласних дій, можливостей агентурного апарату, прогнозування та уникнення протидії розслідуванню; г) дозволяє уникнути необґрунтованих затрат часу та інтелектуальних ресурсів; ґ) найповніше відповідає принципам наукової організації праці.

А. А. Чебуренков визначає види тактичних операцій: за суб'єктом проведення: а) здійснювані слідчим одноосібно або групою слідчих (під час спільної роботи у кримінальній справі); б) проведені слідчим спільно з органом дізнання (у межах діяльності СОГ за участю контролюючих і інших органів або без таких; в) дізнання, що проводяться органом без безпосередньої участі слідчого; за видом і характером криміналістичних дій, залежно від того, чи є дії, що входять до операції, процесуальними, оперативно-розшуковими, науковець визначає слідчі тактичні операції (що охоплюють тільки процесуальні, слідчі дії), слідчо-розшукові (що складаються із слідчих, розшукових і оперативно-розшукових дій), оперативно-розшукові (сформовані тільки з оперативно-розшукових заходів, тісно пов'язані зі слідчими діями або безпосередньо спрямованих на вирішення завдань розкриття злочину) і змішані тактичні операції (що складаються із слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних і інших заходів, а також заходів контролюючих, ревізійних і інших органів) [10].

З огляду на це, доцільно використовувати в цій роботі наведені підстави для класифікації тактичних операцій, які запропоновані провідними вченими, зважаючи на їхню теоретичну значущість, лаконічність і можливість використання в практичній діяльності.

Тактична операція «Забезпечення збереження доказової інформації» повинна виконуватися незалежно від характеру слідчої ситуації. Всі зазначені тактичні операції вимагають комплексного проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших заходів, оскільки здійснюються в умовах інформаційного та тимчасового дефіциту.

Для вирішення слідчої ситуації, в якій є інформація про особу, що вчинила злочин, окремі елементи обстановки вчинення злочину, місцезнаходження майна та знарядь учинення злочинів, але немає відомостей про потерпілого, доцільне застосування тактичної операції, завдання якої – виявлення інформації про особу потерпілого. Остання має на меті отримати або зібрати відомості, що вказують на особистість (до цього моменту невідоме правоохоронним органам), щодо якого неповнолітнім учинено розбій.

Джерелами такої інформації будуть: показання підозрюваного, співучасників, очевидців (свідків) учиненого; матеріальні сліди, що відобразилися в навколишньому середовищі, на одязі підозрюваного (сліди крові, що залишилися в результаті насильства або опору і так далі), предметах злочинного посягання (відбитки пальців рук, запахові сліди, волосся, що індивідуалізує ознаки і так далі); обстановка місця події і що знаходяться біля нього установи, житлові масиви; предмет злочинного посягання, його функціональні характеристики (індивідуальні ознаки, ідентифікаційні номери і так далі), що є підґрунтям для висновків про вік і статеву приналежність власника чи користувача; відомості, отримані в медичних установах.

Ця тактична операція може бути організована за допомогою скерування доручення в підрозділи кримінального розшуку, з викладом прохання про виконання пошукових заходів і слідчо (розшукових) дій (далі – СРД). До неї можуть залучатись також співробітники експертно-криміналістичних підрозділів для участі в СРД, використання криміналістичних обліків.

Модель цієї тактичної операції повинна містити такий комплекс узгоджених СРД, а також ужиття профілактичних заходів: затримання та допит підозрюваного; виявлення та вилучення слідів злочину; призначення експертиз; проведення обшуку чи (та) заходу забезпечення кримінального провадження тимчасового доступу до речей і документів та їх арешт, а також подальший їх огляд із залученням допомоги співробітників експертно-криміналістичних підрозділів із метою виявлення слідів, залишених потерпілим і злочинцем; допит батьків неповнолітнього підозрюваного; витребування та аналіз кримінальних проваджень за фактами розбоїв у місцевості; пошукові заходи та СРД: отримання довідок унаслідок скерування запитів у заклади охорони здоров'я, проведення опитувань, зокрема оперативного, та здійснення оперативної установки підрозділами УОС, обстеження приміщень, будівель, споруд, ділянок місцевості і транспортних засобів, здійснення візуального спостереження за підозрюваними з метою встановлення осіб, обізнаних у вчиненні злочину, співучасників, очевидців, місця знаходження майна, що було предметом посягання і знарядь учинення злочину; орієнтування конфідентів на виконання дій щодо отримання інформації про потерпілого, очевидців злочину, місць збуту предметів злочинного посягання; витребування даних спеціалізованих обліків, наявних у підрозділах превентивної поліції про неповнолітніх осіб: співучасників, очевидців.

У разі досягнення позитивного результату необхідне негайне проведення огляду місця події, а також його околиць із метою вивчення обстановки вчинення злочину, що сприяє визначенню напряму пошуку потерпілого, виявленню слідів

злочину, що збереглися; проведення слідчого експерименту, під час якого з'ясовуються обставини появи потерпілого на місці вчинення діяння, а також послідовність дій неповнолітнього під час учинення злочину; інформування адміністрації навчальних закладів, розташованих у районі вчинення злочину, про факт, що розслідується, з проханням сприяння в пошуку потерпілого; у разі, якщо предметом злочинного посягання є апарат стільникового зв'язку, вилучений під час розслідування, звернення із клопотанням про тимчасовий доступ до документів – інформації в операторів стільникового зв'язку, з указанням індивідуального ідентифікаційного номера апарату, для встановлення абонента, що його використав; огляд предмета злочинного посягання, якщо таким є апарат стільникового зв'язку; вивчатися повинні і дані, які у ньому містяться, з одночасним їх відтворенням на паперовому носієві; вжиття пошукових заходів, пов'язаних із демонстрацією предметів злочинного посягання в місцях концентрації потенційних потерпілих та із установленням осіб, що входять до кола спілкування підлітка, серед яких можуть бути і особи, обізнані про вчинений злочин, і потерпілі; пред'явлення для впізнання предметів злочинного посягання підозрюваному в разі їх виявлення та вилучення в місцях збуту; проведення у разі потреби одночасного допиту між неповнолітнім затриманим і очевидцями, співучасниками злочину; призначення психолого-психіатричної експертизи щодо неповнолітнього, за наявності для того підстав; виконання інших слідчих (розшукових) дій залежно від динаміки слідчої ситуації.

Для вирішення слідчої ситуації, в якій є інформація про особу, що вчинила злочин, немає даних про особу потерпілого, є суперечливі відомості про знаряддя та предмети злочинного посягання й окремі елементи обстановки вчинення злочину, доцільне проведення тактичної операції, що має на меті виявлення інформації про обстановку вчинення злочину. Водночас потрібне отримання, збір відомостей, що вказують на місце, час, об'єкт злочинного посягання, матеріальні елементи обстановки вчинення неповнолітнім розбійного нападу. За змістом ця тактична комбінація значною мірою збігається з попередньою.

Джерелами такої інформації будуть: показання підозрюваного; матеріальні сліди, що відобразилися на одязі підозрюваного (сліди ґрунту, що залишилися на взутті і так далі); відомості про особу неповнолітнього підозрюваного, який повідомив про вчинений злочин, особливості його способу життя та виховання.

Для вирішення слідчої ситуації, у якій під час розслідування іншого злочину виявлені та вилучені знаряддя вчинення злочину і предмети злочинного посягання, є неповні відомості про особу потерпілого й орієнтовна інформація про особу, яка вчинила злочин, але немає інформації про окремі елементи обстановки вчинення злочину, а також для вирішення четвертої слідчої ситуації, у якій встановлено особу потерпілого, однак є орієнтовні дані щодо особи нападника чи таких даних немає взагалі, доцільне проведення тактичної операції, що має на меті встановлення та викриття злочинця. Йдеться про накопичення, аналіз, оцінку, перевірку та використання фактичних даних, за допомогою яких установлюються факт і обставини вчинення неповнолітнім розбою.

Джерелами такої інформації будуть: особа неповнолітнього підозрюваного, а також місця його проживання та перебування; предмети злочинного посягання; особа, якій збувалося майно, набуте внаслідок нападу; особи, що становлять коло спілкування, проживають із неповнолітнім; особа потерпілого, сліди вчинення злочину на його місці.

Взаємодію доцільно організовувати під час проведення цієї тактичної операції шляхом створення слідчо-оперативної групи, що дає змогу своєчасно координувати та контролювати діяльність усіх учасників. Модель такої тактичної операції можна відобразити так: огляд місця події, огляд предметів, вилучених під час виконання інших слідчих дій, пред'явлення їх для впізнання потерпілим, зокрема тим, які відомі підрозділам поліції; огляд вилучених при обшуках предметів у присутності підозрюваних, під час яких особливо необхідно зважити на індивідуальні ознаки виявлених слідів, акцентуючи на їх доказове значення для розслідування, шляхом здійснення відповідних судових експертиз; допит як свідків осіб, у яких вилучено майно, про обставини його придбання; пред'явлення для впізнання особам, у яких було вилучено майно, підозрюваного. До і після слідчої дії доцільно допитати особу, що впізнає. У першому випадку про прикмети, обставини, за яких виникло знайомство, а також пов'язаних із подією, що розслідується, а в іншому випадку – про результати слідчої дії, особливості зовнішності, за якими впізнаний підозрюваний. Можливе отримання нових відомостей, про які допитуваний раніше забув повідомити; допит як свідків осіб, присутніх під час пред'явлення неповнолітнього для впізнання особі, яка придбала майно; за наявності істотних суперечностей – проведення одночасного допиту між неповнолітнім і особою, яка придбала викрадене майно; проведення пошукових заходів, спрямованих на встановлення: місця та способів придбання знарядь учинення злочину, осіб, яким що-небудь відомо про злочинну діяльність неповнолітнього; осіб, що становлять коло спілкування неповнолітнього, раніше судимих родичів, сусідів, знайомих; допит як свідків осіб, що мають у розпорядженні відомості про особу неповнолітнього; допит співучасників злочину, за необхідності – проведення одночасного допиту між ними та неповнолітнім; допит потерпілого; пред'явлення потерпілому для впізнання знаряддя вчинення злочину і предметів злочинного посягання; пред'явлення потерпілому для впізнання неповнолітнього й інших співучасників злочину; проведення за необхідності одночасного допиту між потерпілим і всіма учасниками вчинення злочину; призначення і проведення судових експертиз (матеріалів, речовин і виробів; трасологічної; дактилоскопічної; балістичної; судово-медичної; комплексної психолого-психіатричної; педагогічної і т. д.); допит неповнолітнього підозрюваного з пред'явленням доказів; за зміни позиції підозрюваного на сприятливу для розслідування й отримання визнавальних показань слід провести слідчий експеримент у формі відтворення дій, обстановки, обставин певної події.

Викладене дає підстави констатувати необхідність законодавчого закріплення повноважень слідчого скеровувати доручення оперативному підрозділу на проведення оперативно-розшукових заходів у процесі кримінального провадження на стадії досудового розслідування за умови, що у процесі проведення НСРД таку інформацію отримати неможливо.

Окрім тактичних операцій, що проводяться для вирішення вказаних слідчих ситуацій, під час розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми, окремо або у поєднанні із запропонованими трьома їх видами, доцільно виконувати тактичну операцію, що має на меті забезпечення збереження доказів.

Застосування цієї тактичної операції зумовлене особливостями особи неповнолітніх, високою вірогідністю того, що він забуває про факти, що мають значення для провадження, віковими психологічними особливостями, а також можливістю знищення слідів злочину дорослими співучасниками. Форма взаємодії співробітників підрозділів національної поліції під час проведення цієї тактичної операції відповідатиме тому, як воно організоване на момент вирішення кожного конкретного завдання розслідування. Ця тактична операція має наскрізний характер і вимагає проведення незалежно від ситуації, в якій здійснюється розслідування.

Модель тактичної операції із забезпечення збереження доказів може бути відображена так: обов'язкове здійснення огляду місця безпосереднього вчинення злочину з метою виявлення слідів, предметів злочинного посягання, яких позбувалися після вчинення злочину, пошуку тайників. До огляду місця події доцільно залучати відповідних спеціалістів, використовувати технічні засоби фіксації ходу і результатів слідчої дії для своєчасного ухвалення рішення про початок кримінального провадження. Для «забезпечення збереження доказів» у разі, якщо потерпілим, свідком є неповнолітній або малолітня особа, необхідно провести бесіду, метою якої має бути роз'яснення необхідності розповідати правду під час виконання слідчих дій. Такі роз'яснення одночасно адресують їх законним представникам. Слід негайно оглянути вилучені під час проведення слідчих дій предмети, документи, речовини й ухвалити рішення про призначення та проведення відповідних експертиз, а також визначити їх найбільш доцільну черговість. Необхідне вжиття заходів щодо забезпечення належного зберігання речових доказів, неухильне дотримання норм закону, що регламентують участь законних представників, захисників неповнолітніх; використання індивідуального підходу до вибору кола таких осіб, керуючись відомими особливостями особи підлітка, умовами його життя і виховання; організація процесу обміну інформацією між слідчим, педагогами в школі, законними представниками, співробітниками органів опіки і піклування, з метою отримання об'єктивної інформації про поведінку підлітка, наявність дорослих осіб, які спонукали його до вчинення злочинів, про негативний вплив на підлітка з боку законних представників; проведення обшуку за місцем проживання неповнолітніх підозрюваних, а також дорослих співучасників із метою виявлення знарядь учинення злочину, а також слідів, що свідчать про вчинення аналогічних злочинів; проведення обшуку в місцях збуту викраденого майна; здійснення допиту неповнолітнього підозрюваного перед початком і після завершення слідчого експерименту; проведення допиту потерпілого, свідка перед початком і після завершення пред'явлення особи (предмета) для впізнання; використання технічних засобів фіксації ходу і результатів виконання слідчих дій; проведення огляду предметів (документів), виявлених і вилучених під час виконання слідчих дій у найкоротші терміни, а також забезпечення належних умов зберігання.

Щодо «Затримання неповнолітнього розбійника (групи розбійників) на місці злочину», то ідея про затримання на місці злочину як тактична операція відображена в роботах багатьох криміналістів [11, с. 29].

Основна її мета – викриття злочинців за допомогою виявлених і зафіксованих фактів злочинної діяльності у різноаспектних її виявах у результаті комплексу СРД, організаційних заходів. Проведення їх здійснюється так, щоб застати розбійника під час чи після учинення нападу шляхом безпосереднього переслідування. У криміналістичній літературі простежуються різні переліки заходів, що входять у тактичну операцію «Затримання». Це, очевидно, пов'язано з урахуванням під час їх розробки особливостей певного виду злочину та відповідних типових джерел доказової інформації.

Зміст конкретної тактичної операції із затримання злочинної групи, що вчинила розбій, певною мірою залежить від слідчої ситуації, що виникла на початку її проведення.

«Затримання неповнолітнього нападника (групи нападників) на місці злочину» як тактична операція у процесі кримінального провадження передбачає здійснення за єдиним планом таких СРД у разі встановлення особи нападника: 1) спостереження за поведінкою нападника (особа встановлена, є оперативні дані про підготовку вчинення подальшого нападу) у момент учинення нападу, на шляху слідування з матеріальними цінностями, отриманими в результаті нападу, під час їхньої реалізації тощо, тимчасовий доступ до речей та їх вилучення; 2) шляхом оперативного пошуку із використанням негласного апарату та у процесі оперативного контакту виявлення обізнаних осіб і отримання від них пояснень, визначення шляхів їх виклику під час досудового розслідування для допиту як свідків; 3) припинення злочинної діяльності (зупинення нападу під час висловлення погрози чи в момент початку активних дій щодо переслідування потерпілого, зупинка транспорту, осіб; припинення продажу; припинення знищення доказів; фіксація факту передачі грошей тощо); 4) огляд місця вчинення нападу, транспорту, місця реалізації, передачі предметів злочинного посягання іншій особі співучаснику чи в ломбард, комісійний магазин; 5) процесуальне затримання нападників та проведення їх обшуку; 6) допит підозрюваних; 7) допит потерпілого, пред'явлення йому для впізнання предметів злочинного посягання, якщо такими заволоділи та знаряддя вчинення злочину, якщо такі застосовувались.

Одним із способів реалізації тактичної операції «Затримання неповнолітнього нападника (групи нападників) на місці злочину» як наслідку документування та реалізації оперативної розробки є проведення такого виду НСРД, як контроль за учиненням злочину в формі спеціального слідчого експерименту.

Висновки. Використання тактичних операцій у розслідуванні розбоїв, учинених неповнолітніми: а) дає змогу ефективно використовувати мобільність, маневреність і гнучкість можливостей оперативних підрозділів, що в поєднанні з процесуальними можливостями слідчих органів забезпечує оптимальне виконання тактичних завдань розслідування та досягнення його мети; б) стимулює до якісного технічного та інформаційного забезпечення кримінального провадження; в) ефективне в ситуаціях, коли для перевірки версії доцільно використовувати комплекс гласних і негласних дій, можливостей агентурного апарату, прогнозування та уникнення протидії розслідуванню; г) дає змогу уникнути необґрунтованих затрат часу та інтелектуальних ресурсів; ґ) найповніше відповідає принципам наукової організації праці.

Тактичні операції під час розслідування кореспондують із типовими слідчими ситуаціями та мають низку конкретних завдань: «Виявлення інформації про особу потерпілого», «Виявлення відомостей про обстановку вчинення злочину», «Встановлення та викриття злочинця», «Затримання неповнолітнього розбійника (групи розбійників) на місці злочину».

Водночас вони першочергові, складні та мають локальний характер. Тактична операція «Забезпечення збереження доказової інформації» повинна здійснюватися незалежно від характеру слідчої ситуації. Всі зазначені тактичні операції можуть мати і невелику, і тривалу протяжність у часі та вимагають комплексного проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших заходів, оскільки здійснюються в умовах інформаційного і тимчасового дефіциту.

Найефективнішим способом реалізації тактичної операції «Затримання неповнолітнього нападника (групи нападників) на місці злочину» є проведення такого виду негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль учинення злочину в формі спеціального слідчого експерименту, що полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів неповнолітнього вчинити напад, спостереження за його поведінкою та ухвалення рішення щодо затримання такої особи чи групи осіб.

Список літератури:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. / Р. С. Белкин. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с.
2. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 781 с.
3. Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К.: МАУП, 2007. – Бібліогр.: у кінц. розд. – 512 с.
4. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика: монография / А. Ю. Головин; под общ. ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, доктора юридических наук, проф. Н. П. Яблокова. – М.: ЛексЭст, 2002. – 307 с.
5. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики: монография / А. В. Шмонин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
6. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія / Б. В. Щур. – Х.: Харків юридичний, 2010. – 320 с.
7. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 197–208. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_ 2009_2.pdf
8. Шепітько В. Ю. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 1 (48). – С. 175 184. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/ 5022/1/SHepitko _175.pdf
9. Шевчук В. М. Проблеми розмежування тактичних операцій та тактичних комбінацій у криміналістиці / В. М. Шевчук // Право і суспільство. – 2013. – № 6 2. – С. 362 366. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2013/6-2_2013/84.pdf
10. Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
11. Устюгова О. Є. Методика розслідування розбоїв, вчинених дітьми: методичні рекомендації / О. Є. Устюгова. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 52 с.

Благута Р.И., Остапчук М.С.
Львовский государственный университет внутренних дел

ФОРМИРОВАНИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ ТИПОВЫХ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ РАЗБОЕВ, СОВЕРШЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Аннотация
В публикации проведен анализ понятия «тактическая операции». На основании исследования научных источников выделены значения тактических операций при осуществлении досудебного расследования разбоев, совершенных несовершеннолетними. Предложены тактические операции при расследовании преступлений исследуемой категории: «Выявление информации о личности потерпевшего», «Выявление сведений об обстановке совершения преступления», «Установка и изобличения преступника», «Задержание несовершеннолетнего разбойника (группы разбойников) на месте преступления». Определены задачи решаемые в процессе проведения этих тактических операций. Указано, что наиболее эффективным способом реализации тактической операции «Задержание несовершеннолетнего нападающего (группы нападающих) на месте преступления» является проведение негласной следственной (розыскной) действия, как контроль совершения преступления в форме специального следственного эксперимента.
Ключевые слова: тактическая операция, несовершеннолетний, разбойное нападение, модель поведения.

Blaguta R.I., Ostapchuk M.S.
Lviv State University of Internal Affairs

FORMATION AND APPLICATION OF THE MODEL TACTICAL OPERATIONS AT INVESTIGATION OF ROBBERIES COMMITTED BY JUVENILES

Summary
Analysis of the «tactical operation» held notions publication. Based on the study of scientific sources highlighted the value of tactical operations in the implementation of the pre-trial investigation of the robberies committed by juveniles. Proposed tactical operations at investigation of crimes investigated categories: «Revealing the identity information of the victim», «Identification of information about the situation of committing a crime «, «Installation and expose criminals», «The detention of a minor thief (thieves group) at the crime scene». Determined the problem was solved in the course of these tactical operations. It is indicated that the most effective way of implementing tactical operation « The detention of a minor striker (hitter group) at the crime scene « is to conduct a covert investigation (investigative) acts as a control commission of the offense in the form of a special investigative experiment.
Keywords: tactical operation, a minor, robbery, model behavior.

УДК 347.73

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бліхар М.М.
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті висвітлено основні підходи щодо визначення дефініції поняття податкового регулювання інвестиційної діяльності в контексті економіко-правової науки. Обґрунтовано значення податкового регулювання інвестиційної діяльності в суспільно-державних відносинах. Запропоновано авторське визначення терміну «податки», а зокрема відзначено, що правовий зміст податків проявляється через систему правових норм, які у відповідній формі закріплюють податковий обов'язок платників податків здійснювати обов'язкові платежі до бюджету відповідного рівня або цільового фонду.

Ключові слова: податкове регулювання, податки, інвестиційна діяльність, податкова система, податкова політика.

Постановка проблеми. В правовій літературі практично відсутні дефініції поняття податкового регулювання інвестиційної діяльності. З усього масиву дослідницької літератури лише деякі учені дають визначення поняття податкового регулювання що має певне відношення до інвестицій. Дефініцію податкового регулювання інвестиційної активності наводять В.І. Грушко та Л.О. Кошембар, під яким учені розуміють «здійснення державою з допомогою механізмів оподаткування певних заходів, спрямованих на поліпшення умов інвестування, зокрема на впорядкування обсягів, якості й напрямів інвестування суб'єктів господарювання всіх форм власності, досягнення рівноваги між попитом і пропозицією на інвестиційному ринку» [4, с. 90]. Однак, податкове регулювання інвестиційної діяльності (яке є загальним, по відношенню до інвестиційної активності, поняттям), не є тотожним податковому регулюванню інвестиційної активності. Крім цього, така дефініція має враховувати як рівень податкового регулювання, так й систему організаційно-правового та інформаційного забезпечення, що є невід'ємними елементами податкового регулювання інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність проблематики, ступінь її наукової розробки достатньо високий: починаючи з дослідження історичних передумов виникнення та розвитку концептуальних положень щодо податкового регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності з сторони держави (у працях М.П. Кучерявенка [10], В.П. Вишневського, О.В. Виєцької, Ю.А. Мазур [18], О.А. Музики-Стефанчук [17] та ін.), закінчуючи формулюванням принципів, методів, способів та ролі окремих податків і зборів у процесі регулювання інвестиційної діяльності на макрорівні у працях В.Ф. Роля [22], А.М. Соколовської [25], М.А. Слатвінського [5], а, також, з'ясуванням сутності і механізму реалізації податкової політики держави на мікрорівні у працях Ю.Б. Іванова [8], В.Ф. Мартиненка [15] в яких детально розглянуто сутність і механізм реалізації такої податкової політики та досліджено вплив податків на інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання, або ж розглянуто існуюче вітчизняне законодавство з податкового регулювання інвестиційної діяльності (праці: Д.В. Задихайла [7], О.А. Анісімової [1] та ін.). Однак, попри ґрунтовне висвітлення питань щодо податків та зборів, в розрізі проблематики інвестиційної діяльності низка її аспектів: неузгодженість щодо суті податків та їх впливу на соціально-економічний розвиток держави; розмежування видів податків, їх змісту та рис; розробки класифікації податків та зборів в сфері інвестиційної діяльності, досі залишаються дискусійними та не знайшли свого вирішення. Найбільшою мірою це пов'язано з постійними змінами, що відбуваються в національній економіці та законодавстві, особливо після підписання у 2014 році Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом та початком активної фази інтегрування вітчизняних підприємств в загальноєвропейські ринки збуту та відкриття доступу іноземним інвесторам до вітчизняних галузей економіки. Це потребує нових наукових розробок, зокрема й в аспекті класифікації діючих податків і зборів у сфері інвестиційної діяльності.

Мета статті полягає у дослідженні наявних підходів у трактуванні таких понять, як «податкова система» та «податок». Окрім того вирішення завдання статті передбачає визначення дефініції поняття податкового регулювання інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш суб'єктивний погляд правове регулювання інвестиційної діяльності в податкових відносинах треба розуміти як систему фінансово-правових, економічних, організаційно-правових та інформаційних заходів, що здійснюється на усіх рівнях уповноваженими державою органами та органами місцевого самоврядування за допомогою комплексу податкових інструментів для забезпечення можливості інвестування суб'єктами підприємницької діяльності в масштабах і термінах, які відповідають їх інтересам та інтересам розвитку всього суспільства.

Податкове регулювання інвестиційної діяльності ґрунтується на відповідних податках чи зборах.

В узагальненому вигляді призначення податкової системи, яка є по своїй суті органічною складовою економічної моделі розвитку країни, полягає не лише у збиранні податків та забезпеченні доходної частини бюджету для виконання державою своїх функцій, а й у сприянні досягненню стратегічної мети розвитку національної економіки.

© Бліхар М.М., 2016

Як правило, податкова система України розуміється як «сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що запроваджуються і справляються на території держави» [19, с. 209], «які взаємно пов'язані між собою та органічно доповнюють один одного, але мають різну цілеспрямованість» [3, с. 116]. Деколи її розуміють як «систему податків», хоча з цього приводу у О.А. Музики-Стефанчук є слушні зауваження, що «про таку систему слід вести мову в межах системи оподаткування, що є значно ширшим поняттях, ніж «податкова система» [17, с. 91].

Найбільш ґрунтовне визначення подав Л.М. Чернелевський, визначаючи податкову систему України як сукупність загальнодержавних і місцевих податків, зборів та інших обов'язкових платежів, стягнутих до бюджетів різних рівнів та у державні цільові фонди, а також принципів, форм їх встановлення, зміни чи скасування порядку їх розрахунку, оплати і стягнення, включаючи організацію роботи з їх контролю [28, с. 9].

Відповідно до п. 6.3 ст. 6 Податкового кодексу України податкову систему України становить «сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому цим Кодексом порядку». Вищенаведеним положенням кореспондує ст. 67 Конституції України, яка встановлює обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [9].

Варто також зазначити, що одним із базових принципів формування вітчизняної податкової політики є принцип фіскальної достатності, який передбачає встановлення податків і зборів (їхньої кількості, величини ставок, податкової бази тощо) так, щоб вони були достатніми для фінансування видатків бюджету [24, с. 29].

В умовах сьогодення, зважаючи на реформування податкової системи України, актуальним є дослідження ефективності її впливу на інвестиційну активність підприємств, а також вироблення пропозицій, спрямованих на вдосконалення податкових інструментів з метою стимулювання інвестиційної діяльності.

Одним із основних предметів регулювання в економіці виступає інвестиційна діяльність суб'єктів підприємництва, відтак, податки та збори є основними важелями цього регулюючого впливу, адже держава, маніпулюючи механізмом нарахування та сплати податків, податковими ставками й пільгами, може як стимулювати так і обмежувати розвиток окремих галузей чи сфер економіки. Отож, у випадку здійснення інвестиційної діяльності, у суб'єктів такої діяльності виникає конституційний обов'язок сплати визначених податковим законом податків.

Насамперед відзначимо, що Закон України «Про систему оподаткування», що діяв до прийняття Податкового кодексу України, не містив легального визначення податку, через що часто-густо виникали непорозуміння у визначенні суміжних понять: «податок», «збір» та «обов'язковий платіж», а відтак і їх змішування. Станом на сьогодні ця проблематика знята і не є предметом наукових дискусій.

Погоджуюсь із думкою В.І. Скоробагача про те, що розуміння податку як правової категорії має включати такі ознаки, як: 1) обов'язковість; 2) безумовність; 3) індивідуальна безвідплатність; 4) адресне бюджетне спрямування; 5) грошова форма; 6) безповоротність; 7) законність встановлення, введення в дію та справляння [23, с. 9]. Власне з таких позицій на наш погляд й необхідно виходити при з'ясуванні юридичної сутності податку.

Щодо визначень поняття «податок», то вони зазвичай детерміновані наукою, в межах якої ця категорія досліджується. Однак, тут варто погодитись із твердженням М.П. Кучерявенка про те, що «вирішального значення дефініція податку набуває саме в праві з декількох причин. По-перше, точне визначення й закріплення змісту податку як правової категорії сприяє чіткому та однаковому застосуванню норм податкового законодавства. По-друге, саме поняття, визначення податку має бути однією з відправних точок при підготовці законів. По-третє, чітке поняття податку дає змогу об'єктивно сформувати й закріпити обсяг повноважень податкових органів. По-четверте, без точного визначення податку стає неможливою реалізація різних видів юридичної відповідальності [10, с. 129].

Аналізуючи визначення категорії «податок» що вироблені юридичною наукою, попри їх значну кількість, звернемо увагу лише на ті, що найбільш актуальні в умовах сьогодення.

Так, І. Бабін вказує, що у податку представлені засадничі публічні та приватні начала суспільного розвитку, його статика і динаміка, дискретність і неперервність, уявлення про суспільну справедливість та їх найрізноманітніші втілення [2, с. 69].

Вартою уваги є й позиція російського ученого І.І. Кучерова, на думку якого податок – це особлива правова форма покладання на фізичних осіб та на організації заснованого на законі й забезпеченого силою державного примусу обов'язку щодо участі у формуванні публічного фонду грошових коштів (бюджету) з метою покриття суспільно важливих видатків на умовах індивідуальної безвідплатності та безповоротності [12, с. 39; 41].

У юридичній науці найбільш влучною нам видаються дві позиції. Перша – професора М.П. Кучерявенка, на думку якого «податок – це форма примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, які реалізують свій податковий обов'язок, що на підставі закону (або акта органу місцевого самоврядування) вноситься до бюджету відповідного рівня і виступає як обов'язковий, безумовний, нецільовий, безоплатний, безповоротний грошовий платіж [10, с. 119].

Друга позиція наводиться В.Ф. Ролем, В.В. Сергієнко та С.М. Поповим, на думку яких податок це встановлений законом для досягнення загальнодержавних або місцевого значення цілей обов'язковий індивідуально безвідплатний грошовий платіж, який вноситься юридичними і фізичними особами до Державного чи місцевого бюджету за наявності матеріальних передумов (доходу, прибутку чи майна) у чітко визначені строки та у передбачених законодавством розмірах і не призначений для конкретних витрат [22, с. 149].

Однак, розкрити суть категорії податок лише з правової точки не вдасться, оскільки крім правової, це ще й «комплексна фінансова катего-

рія, яка характеризує фінансові відносини між державою і членами суспільства, що виникають в процесі розподілу ВВП з приводу вилучення державою частини валового національного доходу і перерозподілу її з метою фінансування державних витрат» [21, с. 34].

В економічних виданнях категорія «податки» розглядається фактично в двох напрямках, які мають як деякі спільні, так і відмінні риси.

Науковці що дотримуються першого напряму розуміють під податками певні обов'язкові платежі, чітко регламентовані законодавством. Так, Т.Я. Цимбал розглядає визначення податку як «обов'язкового, безоплатного внеску до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійсненого юридичними і фізичними особами, у визначених розмірах, порядку та умовах, встановлених законодавством України» [27, с. 11]. Інші дослідники з цієї групи схильні вважати, що з точки зору економічної науки «податки (збори) до бюджетів та державних цільових фондів – це обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або цільового фонду, здійснювані платниками податків на умовах, що визначаються законодавством України про оподаткування» [19, с. 18].

Цікавим з цієї групи учених є визначення податків, що дає М.Т. Мараховська: «обов'язкові платежі, що стягуються державою у відповідності з податковим законодавством з юридичних і фізичних осіб на основі обов'язковості, безоплатності, безповоротності до бюджету та державних цільових фондів для фінансування потреб держави» [14, с. 8].

Друга група науковців схильна розглядати податки як свого роду «гаранта» виконання державою своїх функцій. Зокрема, на думку Ю.В. Чередніченка, «матеріальний зміст податків полягає в тому, що вони є частиною новоствореного продукту, який в процесі його розподілу та перерозподілу в обов'язковому порядку і безповоротно мобілізується на користь держави для виконання покладених на неї функцій» [29, с. 9]. Для прикладу Я.В. Янушевич з цього приводу зазначає, що «податок – це обов'язковий, індивідуально безеквівалентний, регулярний і законодавчо встановлений державою грошовий внесок, сплачуваний особами, визнаними його платниками, для фінансового забезпечення діяльності держави щодо виконання нею відповідних функцій» [30, с. 8].

Дещо схожої думки притримується Є.О. Литвиненко, характеризуючи податки як «законодавчо оформлену, примусову форму отримання державою частки вартості валового внутрішнього продукту, фінансовий гарант ефективного виконання державою, перш за все, її суспільних функцій та інструмент регулювання економічного розвитку» [13, с. 5].

В іншому руслі, зокрема системно, розглядають аналізоване поняття В.М. Мельник, Р.П. Жарко. Так, В. Мельник пропонує розуміти під податками «систему примусових та індивідуально-безеквівалентних платежів, що стягуються за встановленими правилами з юридичних та фізичних осіб на користь держави з метою забезпечення суспільних благ та не мають характеру покарання» [16, с. 10].

В свою чергу Р. Жарко вважає, що «податки – це система економіко-правових відносин з приводу перерозподілу створеного продукту, у ході яких провадиться вилучення частини доходів юридичних та фізичних осіб на користь держави для її забезпечення і вторинного перерозподілу на користь окремих юридичних і фізичних осіб та на громадські потреби» [6, с. 7].

Висновки. Підсумовуючи висловлені правниками й економістами визначення «податків» можна вважати що за економічним змістом податки виступають інструментом державного розподілу і перерозподілу доходів та фінансових ресурсів, а правовий зміст податків проявляється через систему правових норм, які у відповідній формі закріплюють податковий обов'язок платників податків здійснювати обов'язкові платежі до бюджету відповідного рівня або цільового фонду.

Зважаючи на вищевикладені думки науковців вважаємо, що законодавче визначення податку наведене в ч.1 ст.6 Податкового кодексу України не зовсім повним, оскільки законодавець акцентує увагу лише на деяких аспектах податку, зокрема лише на обов'язковості та безумовності податкових платежів, необхідності їх сплати до відповідного бюджету, що в сукупності не дозволяють комплексно розкрити дефініцію поняття «податки», відтак ця проблема потребує вирішення шляхом внесення змін у ч.1 ст.6 ПК України.

Список літератури:

1. Анісімова О. А. Законодавчі передумови залучення іноземних інвестицій через банківську систему України / О. А. Анісімова // Науковий вісник Національної Академії ДПС України (економіка, право). – 2005. – № 1 (28). – С. 181–188.
2. Бабін І. Функціональний підхід до систематизації елементів юридичної конструкції податку / І. Бабін // Право України. – 2007. – № 5. – С. 69–73.
3. Глухова В. І. До питання реформування податкової системи// Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського / В. І. Глухова, О. Я. Рилова. – 2008. – Вип. 1 (48). – Ч. 1. – С. 116–119.
4. Грушко В. І. Інструменти податкового регулювання інвестиційної активності / В. І. Грушко, Л. О. Кошембар // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 89–97.
5. Державне регулювання інвестиційної діяльності: Навчальний посібник / Укл. М. А. Слатвінський. – Умань: Візаві, 2014. – 198 с.
6. Жарко Р. П. Теоретико-методичні засади удосконалення податкового регулювання підприємницької діяльності (на прикладі підприємств м. Ніжина та Ніжинського району Чернігівської області): автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.01 / Р. П. Жарко; Нац. ун-т харч. технологій. – К., 2006. – 20 с.
7. Задыхайло Д. В. Инвестиционное право Украины: Сборник нормативно-правовых актов с комментариями / Д. В. Задыхайло. – Харьков: Эспада, 2008. – 752 с.
8. Іванов Ю. Б. Функції податків та податкове регулювання / Ю. Б. Іванов // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – № 19. – С. 36–43.

9. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page2
10. Кучерявенко М. П. Податкове право України: Підручник / М. П. Кучерявенко. – Х.: Право, 2013. – 536 с.
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (із доповненнями і змінами станом на 18.02.2016 р.); [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
12. Кучеров И. И. Теория налогов и сборов: Монография / И. И. Кучеров. – М.: ЮрИнфоР, 2009. – 473 с.
13. Литвиненко Є. О. Податкове регулювання розвитку промисловості в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.08 / Є. О. Литвиненко; Ун-т Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 19 с.
14. Мараховська Т. М. Податкове стимулювання підприємницької діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 / Т. М. Мараховська; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2001. – 17 с.
15. Мартиненко В. Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні: Монографія / В. Ф. Мартиненко. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 296 с.
16. Мельник В. М. Домінанти податків і оподаткування та забезпечення повноти їх дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.08 / В. М. Мельник; Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – К., 2007. – 31 с.
17. Музика-Стефанчук О. А., Поляничко А. О. Принципи податкового права України: проблеми визначення та реалізації / О. А. Музика-Стефанчук, О. А. Поляничко. – Кам.-Под. – ТОВ «Друкарня «Рута», 2015. – 212 с.
18. Налоговая политика: аспекты методологии, теории и практики / В. П. Вишневский, О. В. Виецкая, О. Н. Гаркушенко, Ю. А. Мазур [и др.]; под общ. ред. В. П. Вишневского. – Донецк, 2011. – 395 с.
19. Олійник О. В. Податкова система: Навчальний посібник / О. В. Олійник, І. В. Філон. – К.: ЦНЛ, 2006. – 456 с.
20. Касьяненко Т. В. Проблеми реформування податкової системи України// Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О. Ф. (м. Суми, 24 26 квітня 2013 р.): у 4 т. / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми: Сумський державний університет, 2013. – Т. 4. – С. 209–211.
21. Податкова система: Навчальний посібник / В. Г. Баранова, О. Ю. Дубовик, В. П. Хомутенко [та ін.]; за ред. В. Г. Баранової. – Одеса: ВМВ, 2014. – 344 с.
22. Роль В. Ф. Фінансове право. Навчальний посібник / В. Ф. Роль, В. В. Сергієнко, С. М. Попова. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
23. Скоробагач В. І. Правове регулювання місцевих податків та зборів: Автореф. дис. . на здоб. наук. ступеня канд.. юрид. наук. – Запоріжжя, 2015. – 21 с.
24. Соколовська А. М. Фіскальна політика в Україні та її макроекономічні наслідки / А. М. Соколовська // Фінанси України. – 2014. – № 11. – С. 17–32.
25. Соколовська А. М. Податкова система України: теорія та практика становлення: Монографія / А. М. Соколовська. – К.: НДФІ, 2001. – 371 с.
26. Тульчинський Р. В. Податкова система України, її недоліки та шляхи реформування / Р. В. Тульчинський, М. О. Змієнко // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2009. – № 6. – С. 42–47.
27. Цимбал Т. Я. Правове регулювання податкової системи України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / Т. Я. Цимбал; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2008. – 18 с.
28. Чернелевський Л. М. Податковий облік і контроль. Навчальний посібник / Л. М. Чернелевський, Т. Ю. Редзюк – К.: Пектораль, 2006. – 312 с.
29. Чередніченко Ю. В. Шляхи реформування податкової системи України в трансформаційний період: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 / Ю. В. Чередніченко; Укр. акад. банк. справи. – Суми, 2004. – 22 с.
30. Янушевич Я. В. Податковий механізм створення передумов економічного зростання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.08 / Я. В.Янушевич; Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2009. – 23 с.

Блихар М.М.
Учебно-научный исинтитут прави и психологи
Национального университета «Львовская политехника»

ДЕФИНИЦИЯ ПОНЯТИЯ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье отражены основные подходы к определению дефиниции понятия налогового регулирования инвестиционной деятельности в контексте экономико-правовой науки. Обосновано значение налогового регулирования инвестиционной деятельности в общественно-государственных отношениях. Предложено авторское определение понятия «налоги», а в частности отмечено, что правовое содержание налогов проявляется через систему правовых норм, что в соответствующей форме закрепляют налоговый долг налогоплательщиков осуществлять обязательные платежи в бюджет соответствующего уровня или целевого фонда.
Ключевые слова: налоговое регулирование, налоги, инвестиционная деятельность, налоговая система, налоговая политика.

Blikhar M.M.
Institute of Law and Psychology,
National University «Lviv Polytechnic»

DEFINITION OF THE CONCEPT OF TAX REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITY

Summary
The article reflects the main approaches to the definition of the definition of the concept of tax regulation of investment activity in the context of the economic and legal sciences. It is proved the value of the tax regulation of investment activity in the public and government relations. The author's definition of «tax» concept, and in particular, noted that the legal content of the tax system is manifested through the rule of law, that the appropriate form of secured tax debt of taxpayers to carry out compulsory payments to the budget of the appropriate level or a trust fund.
Keywords: tax regulation, tax, investment, tax system, tax policy.

УДК 340.12

ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ

Гладун Г.І.
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті запропоновано філософсько-правове дослідження феномену юридичної допомоги як результату правової соціалізації людини. Розкривається філософсько-правова суть юридичної допомоги відповідно до рівня правової соціалізації людини. Актуалізується процес правової соціалізації, в якому людина не лише ознайомлюється та засвоює юридичні норми та закони, вона починає розуміти і усвідомлювати всі елементи правової системи як деяку логічно завершену систему правил, вникати у суть і значення правових понять. Автор дійшла висновку, що розвиток юридичної допомоги робить свій важливий внесок у розв'язання кардинальних завдань сучасної соціально-правової практики, що, у свою чергу, пов'язані із забезпеченням правових реформ, що проводяться в Україні.
Ключові слова: людина, громадянин, суспільство, держава, право, юридична допомога, правова соціалізація, філософія права.

Постановка проблеми. Юридична допомога як вид соціально-правового регулювання взаємовідносин, не тільки правових, але й у значно ширшому розумінні, у суспільстві, здійснює прямий вплив на процеси соціалізації особистості, орієнтуючи індивіда в різноманітті соціального буття.

Вона через безпосереднє застосування юридичної практики та набутого правового досвіду у вирішенні проблем, з якими зустрічаються учасники правовідносин, створює певні моделі дій, вчинення яких дозволяє особі досягнути бажаного результату із меншими затратами зусиль і часу, дозволяє спрямовувати діяльність суб'єктів правовідносин в русі однакової реалізації правових норм, у тому числі їх правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя у вивченні суті та значення юридичної допомоги заклали праці таких авторів, як І. Бондаренко, М. Варій, Х. Горецька, В. Головченко, І. Коваленко, В. Подзолков, А. Потьомкін, С. Фролов та ін. Попри те, питання філософсько-правового вивчення юридичної допомоги як правової соціалізації людини одержали поверхове висвітлення.

Мета стаття. Філософсько-правове дослідження основних аспектів, що визначають дефініцію юридичної допомоги як правової соціалізації людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній літературі знаходимо різні підходи до визначення терміну «правова соціалізація» [5, с. 2]. Так, Коваленко І.П, визначає термін «правова соціалізація» як «перманентний процес залучення людини до правовідносин, формування в неї правосвідомості та правомірної поведінки. Дослідники Головченко В. і Потьомкін О. під правовою соціалізацією розуміють «процес, завдяки якому люди вчаться думати і вести себе відповідно до засвоєння та активного відтворення соціально-правового досвіду, набутого в умовах спілкування з іншими людьми і суспільством в цілому, а також різних видів суспільно-правової дійсності» [3, с. 103]. Як бачимо із поданих вище визначень, правову соціалізацію характеризують як певний процес включення індивіда в систему правовідносин через засвоєння ним правової культури даного суспільства. як наслідок проведення правової соціалізації відбувається певна зміна правомірної поведінки за примусом на правомірну поведінку за особистісними особливостями. Але суспільні наслідки проведення правової соціалізації наступлять у суспільстві в той момент, коли індивіди, як зазначає Е. Фромм, «досягнуть такого типу поведінки, за якого вони бажають діяти так, як вони повинні діяти як члени даного суспільства. Вони повинні бажати робити те, що необхідно для суспільства» [7, с. 108].

© Гладун Г.І., 2016

У процесі соціалізації людина не тільки ознайомлюється та засвоює юридичні норми та закони, вона починає розуміти і усвідомлювати всі елементи правової системи як деяку логічно завершену систему правил, вникати у суть і значення правових понять.

Тому в основу правової соціалізації у сучасному суспільстві можна віднести наступні процеси:

– засвоєння, оцінка правових норм і правової поведінки, вибір певної особистої життєвої позиції стосовно цих норм і поведінки;

– розуміння принципів та способів безпосередньої реалізації норм у юридичній практиці;

– усвідомлення та формування власного ставлення до правових інститутів та установ;

– розуміння та засвоєння правової ідеології як системного, науково обґрунтованого відображення правової дійсності в науково визначених ідеях, поняттях, принципах.

На думку Подзолкова В.Г., у правову соціалізацію також включають:

– засвоєння критеріїв оцінок юридичних ситуацій;

– вивчення законів й соціальних вимог, що визначають міру можливостей і належної поведінки в суспільстві;

– усвідомлення своїх прав і обов'язків та способів їхньої реалізації;

– оволодіння необхідними соціальними навичками шляхом правового навчання, правової освіти [6, с. 35].

Надання юридичної допомоги, консультацій, участь у правових конфліктах не тальки стають фактом правового регулювання потреб і вимог суспільства, суспільних груп чи окремих громадян. Разом із усвідомленням суспільно важливого способу правового впливу на них, визначення суспільно значимої позитивної, тобто належної та дозволеної (з точки загальноприйнятих у суспільстві норм і моралі, законів і приписів) поведінки, накладенням різноманітних заборон та засудження негативних суспільних явищ – все це оптимізує процеси соціалізації громадян у суспільстві.

Крім того, внаслідок свого об'єктивного і суб'єктивного характеру юридична допомога допомагає усунути чималу кількість правових суперечностей, колізій, прогалин у законодавстві, які часто виявляються лише на практиці правозастосування. Це значно сприяє підвищенню ефективності реалізації правових норм. Таким чином завдяки здійсненню юридичної допомоги зміст багатьох норм права конкретизується в ході правової практики, узгоджується із вимогами інших правових норм, виявляються і долаються суперечності застосування законодавчих актів, заповнюються прогалини у праві тощо.

Разом з тим функціонування юридичної допомоги повинна ґрунтуватися на певних принципах, до найважливіших з них, на нашу думку, слід віднести такі:

1) принцип загальності або демократизації (правова освіта та юридична допомога доступна для будь-якої людини незалежно від її соціального становища і походження, віку, національності, статі і т. ін.).

2) принцип творчого ставлення до практичного застосування юридичних знань і навиків. Юридичну допомогу не можна зводити лише до надбання і споживання правових знань. Правову освітню діяльність сьогодні необхідно розуміти як діяльність не стільки репродуктивну, що відтворює, скільки як продуктивну, творчу, у процесі якої громадяни не тільки засвоюють правові знання й способи їх використання, а й самі створюють новий соціально значущий досвід у правовій сфері;

3) діяльність із надання юридичної допомоги повинна бути організована відповідно до суспільної природи будь-якої діяльності людини (надання юридичних консультацій, ознайомлення з новелами у законодавстві, вивчення вітчизняної і світової практики, проведення популярних лекторіїв для населення з метою ознайомлення їх прав, обов'язків та гарантування їх зі сторони держави тощо);

4) принцип єдності правового навчання і правового виховання;

5) принцип єдності теорії і практики в системі юридичної освіти;

6) принцип єдності всієї системи правової освіти, що забезпечує можливість кожній людині послідовно пройти всі рівні освітньої підготовки від шкільного навчання і до професійної підготовки юриста;

7) принцип системності освіти, що передбачає раціональну послідовність і взаємозв'язок навчальних дисциплін і форм навчально-освітньої роботи на основі найзагальніших логіко-дидактичних вимог до освіти;

8) принцип безперервності освіти. Правова освіта повинна продовжуватися протягом життя людини, оскільки правове поле постійно змінюється;

9) принцип соціальної ефективності правової освіти та її постійного оновлення.

За допомогою даних принципів можливо забезпечити суттєве зростання культурно-правового освітнього рівня особистості відповідно до постійно зростаючих потреб українського суспільства.

Одним з основних механізмів правової соціалізації є культурна трансмісія, або передавання соціальних, культурних, в тому числі і правових, цінностей, норм, способів поведінки іншим членам суспільства.

Варій М.Й. виокремлює три види культурної трансмісії [2, с. 217]:

– вертикальну (від батьків до дітей);

– горизонтальну (у спілкуванні з однолітками);

– непряму (через спеціалізовані інститути й контакти з іншими людьми в умовах суспільно значущої спільної діяльності).

Внаслідок такої культурно-правової трансмісі через юридичну допомогу здійснюється поступове розширення сфери соціальної взаємодії індивіда у процесі правовідносин, відбувається процес розвитку і правової саморегуляції у суспільстві, становлення суспільної та індивідуальної правосвідомості, засвоєння та реалізації соціальних ролей, правової поведінки у правових відносинах.

Крім того правова соціалізація допускає активну участь самої людини в освоєнні правових норм, засвоєнні правових навичок і вмінь, необхідних для успішної соціально-правової адаптації у суспільстві.

В сучасних дослідженнях соціалізації людини виділяють два якісно відмінні типи соціалізації – первинний (або ранній) та вторинний.

Первинна соціалізація охоплює період дитинства, тобто, час, коли індивід стає членом суспільства та включається у сферу міжособистісних відносин у малих групах. В цей час, в основному, відбуваються два перші види культурно-правової трансмісії – вертикальній і горизонтальній, тобто на рівні спілкування у сім'ї та колі однолітків.

Вторинна соціалізація передбачає своєрідну трансформацію особистості (засвоєння нових цінностей і навичок), за допомогою якої вже соціалізований індивід інтегрується у нові сектори суспільства [2, с. 167]. Фактично це етап культурно-правової освіти і виховання відбувається через непряму трансмісію.

Розширення і поглиблення феномену юридичної допомоги як результату правової соціалізації людини здійснюється в наступних трьох основних сферах:

– у сфері діяльності – правова соціалізація пов'язана із засвоєнням нових видів діяльності, отриманих внаслідок прямої дії юридичної допомоги. Ця дія виявляється спрямованою на усвідомленні для конкретної людини її передусім особистісних смислів, найбільш значущих для неї у певних видах і аспектах діяльності;

– у сфері спілкування – юридична допомога через правову соціалізацію значно розширює коло спілкування його учасників, взаємозбагачує його зміст, сприяє збільшенню взаєморозуміння між учасниками процесу надання юридичної допомоги, розвиває навички професійного, етичного спілкування;

– у сфері самосвідомості – правова соціалізація значно сприяє формуванню власного «Я» як активного суб'єкта діяльності у правовій сфері, осмислення особистістю своєї соціальної приналежності, соціальної ролі, формування самооцінки тощо у ході здійснення правовідносин, що також має свій позитивний вплив і на правову поведінки людини у інших суспільних відносинах в соціумі.

Разом з тим, Бондаренко І.С. відзначає пріоритетну роль спрямованості на правомірну поведінку при здійсненні правової соціалізації людини, відзначаючи «вибірковість активності й відносин особи, включаючи взаємовідносини з правовою системою, а також включає в себе такі правоорієнтаційні рушійні її сили:

1) гармонійно розвинені духовні та матеріальні потреби, відсутність криміногенних деформацій;

2) високий рівень правової культури – правові погляди, ідеї, переконання, ідеали справедливості, законності, рівності, єдності прав та обов'язків тощо;

3) правомірні цілі, плани, наміри у житті та діяльності за умови повної неприйнятності протиправних намірів. Правова психологія особистості створює імунітет до протиправних намірів та їх конкретизації у будь-яких життєвих намірах та планах;

4) правові установки, що знаходять вираження у пильній та стійкій увазі та інтересі до правових аспектів життя суспільства, колективу, групи, членом яких є особа, та суто законному їх вирішенню;

5) зацікавленість та потреба у правомірній поведінці та сприянні укріпленню законності й правопорядку;

6) правові мотиви – рушійні сили особистості, виражені в особистісній цінності правомірної поведінки» [1, с. 49–52].

Отже, суспільство через право як специфічну форму регулювання поведінки людей, виражену у сукупності правил поведінки (норм), встановлених або санкціонованих державною владою і спрямовані на забезпечення інтересів, потреб переважної більшості громадян. Без такої форми регулювання суспільних відносин неможливо забезпечити у державі права і свободи громадян, стабілізації суспільних відносин, встановлення цивілізованого правового порядку в країні, а отже, і зміцнення держави.

Особливу роль у проведенні правової соціалізації та організаційно-правових моментах надання юридичної допомоги належить державі. Горецька Х.В. підкреслює важливість включення держави у інституційний механізм правової соціалізації особи, оскільки саме інституційному механізму належить вплив різноманітних інституцій на індивіда, що має результатом засвоєння правових принципів, цінностей та правил поведінки у соціумі. На думку Горецької Х.В., саме держава встановлює та санкціонує обов'язкові правила поведінки для індивіда, а тому вона найбільш зацікавлена у їх засвоєнні та дотриманні [4, с. 31–32.].

Висновки. У контексті інституційного механізму правової соціалізації удосконалення правової соціалізації є можливе шляхом прийняття якісних законів, які слід розуміти як сукупність сутнісних характеристик і здатності закону реально задовольняти суспільні потреби та приватні інтереси громадян; створення можливості широкого доступу до нормативно-правової бази; розробки і впровадження дієвих форм залучення громадян у правотворчу і правоохоронну діяльність.

Актуальними для можливості надання юридичної допомоги широким верствам населення є питання оптимізації правової соціалізації шляхом покращення роботи в цьому напрямку у державних інституціях. Слід значно посилити роботу в сфері розробки і впровадженні спеціальних програми юридичної підготовки співробітників правоохоронних органів і пенітенціарної системи, працівників судових органів, органів прокуратури, військовослужбовців, органів місцевого самоврядування тощо.

Включення громадянина у загальнообов'язковий порядок права через його соціалізацію відбувається через дотримання ним проголошених державою вимог до людини в формі правових приписів, з одного боку, та виконання цією особою даних вимог (правових обов'язків) – з іншого.

Юридична допомога неможлива без правової соціалізації особистості. Вже сама структура соціуму передбачає наявність, з одного боку, соціальних інституцій як необхідних засад існування держави, а, з іншого боку – комунікативних практик як основ сфери публічності демократичного та громадянського суспільства. Сучасне правове поле широко характеризується розвитком і впровадженням комунікативних практик, а тому комунікативна раціоналізація стали основними засадами процесів модернізації демократії, а також правового забезпечення громадянськості у сучасному суспільстві.

Список літератури:

1. Бондаренко І. С. Основні напрями правової соціалізації особистості / І. С. Бондаренко // Трипільська цивілізація. – № 8 (11). – 2012. – С. 49–52.
2. Варій М. Й Психологія: Навчальний посібник / М. Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 288 с.
3. Головченко В. Правові механізми формування правосвідомості студентів / В. Головченко, А. Потьомкін // Право України. – 2006. – № 9. – С. 100–103.
4. Горецька Х. В. Праксеологія правової соціалізації: філософсько-правові проблеми / Х. В. Горецька // Наше право. – 2013. – № 7. – С. 31–35.
5. Коваленко І. П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури / І. П. Коваленко // Культура України. – 2011. – Вип.32. – С. 1–8.
6. Подзолков В. Г. Материалы к курсу лекций по правовому воспитанию / В. Г. Подзолков. – Тула: ТГПУ, 2007. – 127 с.
7. Фролов С. С. Основы социологии: Учебное пособие / С. С. Фролов. – М.: Юристъ, 1997. – 343 с.

Гладун Г.И.
Львовский государственный университет внутренних дел

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПОМОЩЬ КАК РЕЗУЛЬТАТ ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
В статье предложено философско-правовое исследование феномена юридической помощи як результата правовой социализации человека. Раскрывается философско-правовая суть юридической помощи соответственно уровню правовой социализации человека. Актуализируется процесс правовой социализации, в котором человек не только знакомится и осваивает юридические нормы и законы, он начинает понимать и осознавать все элементы правовой системы як некую логически обусловленную систему правил, вникать в суть правовых понятий. Автор пришла к выводу, что развитие юридической помощи делает свой важный вклад в решение юридических задач сегодняшней социально-правовой практики, что, в свою очередь, связаны с обеспечением правовых реформ, что ведутся в Украине.
Ключевые слова: человек, гражданин, общество, государство, право, юридическая помощь, правовая социализация, философия права.

Gladun G.I.
Lviv State University of Internal Affairs

LEGAL AID AS A RESULT OF LEGAL SOCIALIZATION

Summary
The article suggested the philosophical and legal study of the phenomenon of legal aid yak result of legal socialization of man. Reveals the philosophical and legal essence of the legal aid according to the level of legal socialization of man. Updated legal socialization process in which people not only meets and develops legal norms and laws, he begins to understand and be aware of all the elements of the legal system due to yak some logical system of rules, to delve into the essence of the legal concepts. The authors concluded that the development of legal aid makes an important contribution to solving the legal problems of today's social and legal practices, which, in turn, related to the provision of legal reforms that are carried out in Ukraine.
Keywords: a man, a citizen, society, state, law, legal aid, legal socialization, legal philosophy.

УДК 347.9

НЕОБХІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ

Голоядова Т.О.
Інститут національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

Україна знаходиться на етапі формування моделі медіації, однак вже з впевненістю можна констатувати, що необхідність запровадження інституту примирення (медіації) підтримується широким колом фахівців. Підтримка ґрунтується на позитивних результатах практики застосування інституту примирення у багатьох країнах світу, які свідчать про його ефективність. Також це відповідає загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, адже питанню примирних процедур присвячена ціла низка рекомендацій і рішень Ради Європи. Стаття присвячена висвітленню перспектив застосування в Україні процедури медіації для вирішення податкових спорів. Розглянуті сучасні механізми досудового врегулювання спору між платником податку і державним фіскальним органом та законопроекти про медіацію в Україні.

Ключові слова: медіація, процедура адміністративного оскарження, податковий спір, мораторій, Державна фіскальна служба, платники податків, медіатор, посередництво.

Постановка проблеми. Розвиток медіації у податковій сфері міг би стати одним із таких шляхів, оскільки кількість податкових спорів в Україні щороку зростає. Це пов'язано із низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних слід відносити змінюваності податкового законодавства в Україні, що призводить до правових конфліктів, а також нестабільності фіскальної політики. Серед суб'єктивних чинників, які впливають на збільшення кількості податкових спорів, можна виділити зростання правосвідомості населення і, як наслідок, небажання миритися з порушенням своїх прав у сфері справляння обов'язкових платежів, підвищення рівня громадської активності та формування громадянського суспільства, а також нестабільність кадрового складу у фіскальній сфері, прояви корупції тощо. Якщо зважати на те, що і у платника податку, і у державних фіскальних органів завжди залишається альтернатива звернутися до суду за захистом прав, застосування альтернативної процедури (медіації) – це реальний шанс вирішити спір швидко і справедливо для кожного.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питання медіації у вирішенні спорів займались такі вчені та юристи як: В. Балух, Є.Р. Бершеда, Г. Горіна, О. Гриненко, А. Огренчук, Т. Подковенко, Ю.Д. Притика, А. Єлісєєв, Г. Єрьоменко, Л. Юхтенко та та інші.

Метою статті є дослідження правових аспектів функціонування процедури (медіації) у вирішенні податкових спорів та необхідність законодавчого закріплення медіації для запровадження партнерських відносин контролюючих органів з платниками податків в Україні.

Виклад основного матеріалу. Державна система розв'язання фіскальних спорів належним чином не справляється із завданням відновлення порушених прав громадян у сфері податкових спорів. На кожного суддю окружного адміністративного суду щороку припадає майже півтори тисячі справ в порядку КАС України. Все це потребує запровадження європейських моделей фіскальної конфліктології, долучення до найкращих світових практик розв'язання конфліктів податкового характеру. Поняття «медіація» походить від латинського «mediare» – бути посередником. Медіація-це міжнародний, загальновживаний термін, що відповідає українському терміну «посередництво». Медіація – це діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу й урегулювання спору самостійно самими сторонами.

Наприклад, такого розв'язання потребує проблема поширення мораторію на різні види перевірок контролюючими органами підприємств, фізосіб-підприємців, оскільки викликає багато запитань, та й тлумачення законодавства з цього приводу неоднозначне.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» № 71–VIII, пунктом 3 Прикінцевих положень встановлено, що у 2015 та 2016 роках перевірки підприємств, установ та організацій, фізичних осіб-підприємців з обсягом доходів до 20 мільйонів гривень за попередній календарний рік контролюючими органами здійснюються виключно з дозволу Кабінету Міністрів України, за заявкою суб'єкта господарювання щодо його перевірки, згідно з рішенням суду або згідно з вимогами Кримінального процесуального кодексу України [2]:

· з 1 січня 2015 року на перевірки суб'єктів господарювання, що ввозять на митну територію України та/або виробляють та/або реалізують підакцизні товари, на перевірки дотримання норм законодавства з питань наявності ліцензій, повноти нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб, єдиного соціального внеску, відшкодування податку на додану вартість;

· з 1 липня 2015 року на перевірки платників єдиного податку другої і третьої (фізичні особи – підприємці) груп, крім тих, які здійснюють діяльність на ринках, продаж товарів у дрібнороздрібній торговельній мережі через засоби пересувної мережі, за винятком платників єдиного податку, визначених пунктом 27 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, з питань дотримання порядку застосування реєстраторів розрахункових операцій.

Вказаний Закон від 28 грудня 2014 року № 71-VIII направлений на врегулювання від-

© Голоядова Т.О., 2016

носин, що виникають у сфері справляння податків і зборів.

Водночас пунктом 8 розділу ІІІ «Прикінцеві положення» Закону України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України», який набрав чинності з 1 січня 2015 року, було встановлено, що перевірки підприємств, установ та організацій, фізичних осіб – підприємців контролюючими органами (крім Державної фіскальної служби України та Державної фінансової інспекції України) здійснюються протягом січня – червня 2015 року виключно з дозволу Кабінету Міністрів України або за заявкою суб'єкта господарювання щодо його перевірки. Згідно з пунктами 1, 7 Положення про Державну фіскальну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 236 (далі – ДФС), Державна фіскальна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [4].

З огляду на поточну дату строк дії вказаної норми Закону України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII закінчився.

Крім того, як зазначається в листі Державної регуляторної служби від 27 жовтня 2015 року № 8227/0/20-15, склалась однозначна судова практика під час розгляду спорів, що виникають між контролюючими органами та суб'єктами господарювання, з посиланням на рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 липня 2015 року № 826/13378/15, яким прийнято рішення про задоволення позовних вимог товариства з обмеженою відповідальністю «Центр «Сонячне ремесло» про визнання протиправним та скасування наказу Державної служби геології та надр України від 24 червня 2015 року № 173, що був прийнятий під час дії положень Закону України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII щодо проведення перевірок контролюючими органами з дозволу Кабінету Міністрів України.

Проте з наведеним твердженням не можна погодитись з огляду на таке.

26 серпня 2015 року постановою Волинського окружного адміністративного суду у справі № 803/2043/15 за позовом фізичної особи – підприємця до Управління Укртрансінспекції у Волинській області про визнання дій протиправними щодо проведеної 24 липня 2015 року рейдової перевірки транспортного засобу Рута 25 позивачу в задоволенні такого адміністративного позову було відмовлено.

Також 26 жовтня 2015 року постановою Львівського окружного адміністративного суду у справі № 813/4673/15 за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче підприємство «Маст» до Державної екологічної інспекції у Львівській області, зокрема, про визнання протиправними дій Державної екологічної інспекції у Львівській області, які полягають у включенні вказаного товариства до Плану здійснення заходів державного нагляду (контролю) за додержанням вимог природоохоронного законодавства суб'єктами господарювання у ІІІ кварталі, 2015 року, позивачу в задоволенні такого адміністративного позову було відмовлено.

Рішення про відмову в задоволенні наведених позовів аргументовані тим, що обмеження щодо перевірок підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – підприємців контролюючими органами відповідно до пункту 8 розділу ІІІ «Прикінцеві положення» Закону України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» тривало протягом січня – червня 2015 року. На цей час жодного мораторію на здійснення перевірок, зокрема планових, не передбачено. З наведеного вбачається відсутність чіткого підходу до визначення сфери застосування мораторію на проведення перевірок, що є доволі наглядним прикладом існування неузгодженості норм податкового законодавства та слугує причиною виникнення конфліктів в податковій площині.

Саме для мінімізації негативних наслідків таких податкових спорів та з метою усунення причин для виникнення податкових спорів, в цілому, доцільним є введення медіації в Україні.

В Інституті законодавства Верховної Ради України неодноразово обговорювалися актуальні проблеми застосування альтернативного вирішення спорів як комплексної системи методів позасудового вирішення спорів. Лише за 2014-2015 рр. проведено низку спільних заходів Інституту законодавства Верховної Ради України та Мюнхенського інституту східноєвропейського права, присвячених цій проблематиці. Зокрема, міжнародні науково-практичні конференції «Альтернативні та судові процедури вирішення спорів: сучасний стан і нові тенденції в Україні, Німеччині та Польщі» та «Альтернативне вирішення спорів як локаційний фактор у глобальній конкуренції – у фокусі Німеччина, Польща та Україна», що відбулися у Києві та Мюнхені у рамках спільного проекту «For Change: Відкритість та інституційні зміни: приклад реалізації верховенства права». Виконавчий директор Мюнхенського Інституту східноєвропейського права професор Герберт Кюппер наголошує, що законодавчим першопрохідцем у сфері медіації стала Польща, яка у 2005 році включила положення про медіацію до Цивільного процесуального кодексу. Основою для цього стали норми відповідної директиви ЄС від 2004 року. Згодом це було відтворено й у Німеччині, де тривалий час відбувалися технічні та політичні дискусії з означених питань, і лише у 2012 році було прийнято відповідний федеральний закон. Досвід запровадження медіації у зазначених країнах, вочевидь може бути використаний і в Україні.

Показово, що у Верховній Раді України зареєстровано три законопроекти, пов'язані з медіацією, які перебувають на різних етапах розгляду. Йдеться про проекти законів від 28.12.2014 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу

України (щодо введення процедури медіації)», від 17.12.2015 р. «Про медіацію» та альтернативний проект від 29.12.2015 «Про медіацію». На жаль, розгляд цих нормативних актів наштовхнувся на колізію, з якою вже мали справу польські та німецькі законотворці. Процедура медіації вимагає, з одного боку, встановлення певних норм і правил, а з другого – забезпечення необхідного простору для автономного вирішення спорів. Пошук збалансованого рішення триває, тому законопроект про медіацію має пройти ретельну перевірку та експертизу. Успішному вирішенню питання впровадження медіації в Україні має сприяти постать медіатора, що потребує особливої уваги, тому що від підготовки і вибору медіаторів залежатиме майбутнє цього правового інституту у нашому суспільстві.

В Україні наявні інституційні механізми альтернативного розв'язання спорів. Йдеться про законодавство щодо третейських судів і спеціальне податкове законодавство, яке не забороняє здійснення альтернативних заходів розв'язання податкового спору. Водночас такі ADR-методи, як арбітраж, медіація, посередництво та інші альтернативні методи вирішення конфліктів у зазначених сферах не використовуються. Між тим, запровадження таких методів не потребує додаткових витрат із державного бюджету, створення спеціальних інституцій, їх фінансування, формування кваліфікованого кадрового потенціалу. Подібні організаційні механізми і передумови для їх існування вже наявні в Україні і просто потребують актуалізації саме у сфері податкової конфліктології.

Проте, для впровадження альтернативних методів вирішення спорів існують законодавчі перепони. Перш за все Закон України «Про третейські суди» прямо забороняє розв'язання публічно-правових спорів у третейських судах, вилучаючи таку категорію справ з юрисдикції арбітражів [3]. Стаття 6 Закону України «Про третейські суди», визначаючи підвідомчість справ третейському суду чітко забороняє розгляд справ третейським судом в яких однією із сторін є орган державної влади, місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, державна установа чи організація. Наразі розгляд третейським судом такого спору є підставою для скасування рішення.

Доки існує таке обмеження, вести мову про арбітраж у податкових спорах неможливо. Така ситуація є неприйнятною з точки зору державно-приватного партнерства. Адже в ситуації з крупними платниками податків, коли йдеться про багатомільйонні податки припустимо у конкретних випадках передавати спір до арбітражу, навіть подекуди – ad hoc. Водночас, суди, хоч би як декларувалася їх незалежність, залишаються однією із гілок державної влади, а відтак до певної міри є заінтересованою стороною. Тому якщо для вирішення спору запросять як третейських суддів шанованих експертів, науковців, у т.ч. закордонних фахівців, рівень довіри до такого рішення буде вищим.

Не применшуючи ролі державних судів, слід зазначити, що у деяких випадках спір міг би вирішуватись арбітражем. Для запровадження арбітражу у податкових спорах необхідна зміна третейського законодавства і розробка механізмів розв'язання податкових спорів арбітражними інституціями. Після цього при фіскальних органах можуть бути акредитовані третейські інституції, які зможуть надавати допомогу у розв'язанні згаданих спорів.

Добровільну медіацію, як альтернативний спосіб, можливо запровадити і без зміни чинного законодавства на рівні законів. Для цього достатньо видати відомчий нормативний акт Державною фіскальною службою і створити Медіаційні центри при кожному територіальному органі державної фіскальної служби, запросивши туди під наглядом громадськості, відомих фахівців, які користуються повагою бізнесу і державних структур, а також створивши відкриті списки фахівців-медіаторів, яких сторони могли би обирати на власний розсуд. Для цього достатньо наказом Голови Державної фіскальної служби змінити процедури і регламенти адміністративного розгляду скарг фіскальними органами.

Сьогодні необхідно запозичити згаданий досвід розвинених країн і запровадити обов'язкову досудову медіацію. Хоча це вже можливо лише за умови зміни відповідних процесуальних кодексів і законів, з метою запровадження процедури досудової медіації в податкових та митних спорах між платниками податків та органами Державної фіскальної служби України. Введення такої процедури дало б можливість зменшити кількість податкових та митних спорів, які направляються в суди, що зменшило б навантаження на суди, збільшило кількість надходжень до бюджету за рахунок податків, які сплачуються в результаті досягнення примирення, та знизило тиск на бізнес, під час винесення податкових повідомлень – рішень органами Державної фіскальної служби.

Слід зазначити, що процедура медіації в податкових справах вже давно використовується в багатьох країнах світу, зокрема в Німеччині, Бельгії, США, Великобританії, Нідерландах та інших країнах. Наприклад в Норвегії, будь-які судові спори за участі держави повинні відбуватись відповідно до положень Закону щодо медіації. Податкова служба, яка прийняла рішення, виступає в якості сторони у розгляді справи від імені держави. Міністерство може видавати інструкції, що стосуються ролі сторони, яка бере участь у розгляді від імені держави в принципі і в окремих випадках може взяти на себе роль сторони чи передати її іншому податковому органу. Сторони можуть домовитися про те, хто буде виступати в якості медіатора. На прохання сторін Окружний суд повинен призначити одного з медіаторів суду. Сторони беруть участь у позасудовій медіації особисто або можуть бути представлені особою, уповноваженою на укладання мирової угоди. Медіатор повинен дотримуватися угоди сторін про порядок проведення позасудової медіації. Якщо угода про процедуру відсутня, медіатор визначає її спільно зі сторонами. Медіатор повинен діяти неупереджено і сприяти мирному врегулюванню. Судова медіація повинна проходити не під час судового засідання. Судовий медіатор визначає порядок, якому необхідно слідувати в обговоренні зі сторонами. Він повинен визначити які докази повинні бути представлені на судовій медіації. Докази не повинні бути представлені без згоди сторін

і будь-якої третьої сторони, якою докази можуть бути надані. Якщо не обумовлено інше, сторони несуть відповідальність за винагороду в рівних частинах. Суд може визначати гонорар медіатора, якщо призначено судову медіацію.

На думку Г. Горіної, у представленому українському законопроекті від 28.12.2014 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо введення процедури медіації)»процедура медіації не є чітко прописаною. Як і в процедурі адміністративного оскарження, рішення контролюючого органу є вирішальним. При цьому жодного обґрунтування свого рішення контролюючий орган не надає. Наприклад, відмова в укладенні угоди про податкові зобов'язання на запропонованих платником умовах не пояснюватиметься та не обґрунтовуватиметься. Хто такий медіатор? Жодних особливостей чи порядку призначення такої особи не визначено. Проте у проекті зазначається: виконання функцій медіатора може здійснюватися не тільки уповноваженою особою контролюючого органу, але і незалежною особою, яка відповідає встановленим вимогам, які не прописані. А значить, незалежні медіатори податковими медіаторами стати не зможуть. Відповідно медіаторами стануть виключно уповноважені особи контролюючого органу.

Якщо говорити з позиції добросовісних платників податків, то їхні шанси довести свою правоту в досудовому порядку дійсно незначні. Як наслідок, це дійсно нівелює значення адміністративного оскарження як механізму захисту прав платників і вони змушені використовувати складніший шлях судового оскарження. Тому сьогодні суди, «завалені» податковими спорами, і процеси можуть тягтися роками, а тривалість процедури оскарження використовується несумлінними платниками для затягування строків сплати зобов'язань. А в окремих випадках – для виведення з підприємства активів та доведення його до банкрутства. У результаті бюджет або отримує кошти зі значним запізненням, або не отримує взагалі. В умовах сучасної кризової економіки це недопустима розкіш [10].

В Україні медіацію в адміністративних справах, особливо в податкових, часом сприймають як взагалі щось неможливе [12]. Досвід країн Старого світу говорить про інше. Зокрема, на рівні Європейського Союзу видано рекомендації Ради Міністрів країнам-учасницям щодо альтернативи судовому розгляду спорів між адміністративними органами та приватними особами.

Цікавим також є досвід США. Там Податкова Служба пропонує ряд програм ADR, спрямованих на вирішення справи набагато раніше, ніж формальний процес Апеляції до Податкової Служби. Програми ADR Податкової Служби, які використовують медіацію включають *Програму Швидкого Вирішення (ПШВ), Програму Швидкої Медіації (ПШМ) і Програму Пост-апеляційної Медіації (ППМ).* Зокрема, ПШВ пропонує представникам малого бізнесу та самозайнятим особам спосіб вирішення спорів менш ніж за 60 днів, використовуючи допомогу спеціально навченого медіації працівника податкової. Він служить в якості нейтрального посередника, а також має можливість використовувати делеговані повноваження задля пропозиції вирішення фактичних і юридичних питань у випадку, якщо сторони не можуть досягти порозуміння шляхом використання методів медіації. Таким самим чином *ПШМ* і *ППМ* пропонують платникам податків та податковій можливість застосування медіації за участі службовця Апеляційної інстанції Податкової Служби, який виступає в якості нейтральної сторони. Однак, на відміну від ПШВ, в цих програмах службовець податкової не має делегованих повноважень і не буде виносити рішення щодо будь-яких питань спору. Апеляційна інстанція є незалежним відділом Податкової Служби, який відповідає за розгляд більшості спорів між платниками податків та Податковою Службою. У Апеляційній інстанції розглядаються факти, докази і несприятливість судового процесу, щоб визначити прийнятний спосіб врегулювання спору. Дана програма не є обов'язковою. Платник податків і службовець Апеляційної інстанції Податкової Служби можуть запропонувати медіацію після спільних консультацій, *надіславши письмовий запит до відповідного керуючого Апеляційної інстанції.* Після підтвердження запиту про медіацію, платник податків і керуючий Апеляційної інстанції повинні укласти письмову угоду про медіацію. Це означає, що сторони мають приступити до медіації протягом 60 днів з дня підписання даного договору. Сторонами в процесі медіації є платник податків і Апеляційна інстанція Податкової Служби. Якщо сторони не досягли домовленості через медіативний процес, вони можуть звернутись до арбітражу. Якщо немає вирішення і за допомогою арбітражу, справа може потім перейти до судового розгляду до Податкового суду. В США відсутня плата за використання послуг працівника Апеляційної інстанції як медіатора.

Наступним кроком має бути створення можливості шляхом законодавчого закріплення процедури медіації в Україні для вирішення податкових спорів, а це потребуватиме вивчення світового досвіду.

Висновки. 1. Запровадження широкого спектру способів альтернативного вирішення спорів: від омбудсмена і переговорів до медіації. Тобто вибудовувати комплексну систему управління спорами і конфліктами (внутрішніми і зовнішніми) у сфері оподаткування. Медіаційну домовленість треба дублювати в мировій угоді, яка підписується сторонами в суді. Суд в даному випадку буде гарантом законності домовленостей.

2. Розробка системи, яка надає незалежний і прозорий порядок акредитації медіаторів, їхнього призначення для участі в процесі. Запропонувати систему, яка надає платнику вибір: медіатори при державному апеляційному органі, медіатори присудові, медіатори при громадських організаціях тощо. Необхідність при державних органах акредитувати медіаторів, які працюють з податковими спорами.

3. Здійснення оплати медіатору із спеціального фонду, сформованого від відсотків реальних сплат грошей до державного бюджету за наслідками медіації. У разі якщо сторони наполягають на залученні незалежних медіаторів, допускається рівний поділ суми гонорару між сторонами.

4. Переговори не є процесом, суворо регламентованим законодавством. У той же час для підвищення рівня довіри, забезпечення безпеки платників податків і державних службовців кра-

ще було б інституалізувати медіацію через нормативно-правові акти.

5. Запровадження процедури медіації позитивний крок до взаємодії та взаєморозуміння платників податків та контролюючих органів в Україні. Враховуючи наявність на сьогодні досить значної кількості судових спорів платників податків з контролюючими органами, укладення угод про податкові зобов'язання (як позасудового врегулювання спору) надасть можливість зменшити кількість таких спорів, так і витрати держави та самих платників податків. Ефективне запровадження медіації допомогло б державі відновлювати довіру платника податку до державних фіскальних органів, фіскальним органам вибудовувати партнерські відносини з платниками податків, швидко отримувати справедливі суми оподаткування до бюджету, а платникам податкам мати ефективний процес пошуку справедливого рішення на принципах паритетності сторін.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI (в ред. від. 20.09.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
2. Закон України: Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи 28.12.2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19
3. Закон України: Третейські суди від 11.05.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1701-15
4. Про Державну фіскальну службу України Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 21.05.2014 № 236 (в ред. від 07.08.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF
5. Про Положення про Державну фінансову інспекцію України. Президент України; Указ, Положення від 23.04.2011 № 499/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/499/2011
6. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main
7. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/ laws/main
8. Про практику застосування адміністративними судами окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду адміністративних справ: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 2 від 6 березня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main
9. Дендорфер Р. // Коммерческая медиация: теория и практика: сб. ст. / под. ред. С. К. Загайновой, В. О. Аболонина. – М.: Инфо-ропик Медиа, 2012. – С. 1–27.
10. Єрьоменко Г. Податкова медіація: досвід і перспективи впровадження./ Г. Єрьоменко, А. Заїченко // Юрист & Закон. – 2014.– № 25. – С. 17-21.
11. Муза О. В. Деякі аспекти використання медіації в адміністративному судочинстві України / О. В. Муза // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4. – С. 239–244.
12. Юхтенко Л. Досудове врегулювання спору шляхом проведення переговорів за допомогою судді в адміністративному судочинстві: сутність та проблеми запровадження / Л. Юхтенко // Юрид. вісн. – 2013. – № 3. – С. 106–112.
13. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах / І. Г. Ясиновський // Юрид. вісн. Повітряне і космічне право. – 2014. – № 4. – С. 94–98.
14. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lcfgroup.com.ua/news/publications/947/
15. Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53239
16. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrmediation.com.ua/files/Eremenko_Zaichenko_U&Z.pdf
17. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://jurliga.ligazakon.ua/news/2015/3/5/125280.htm

Голоядова Т.А.
Институт национального и международного права
Международного гуманитарного университета

НЕОБХОДИМОСТЬ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ВВЕДЕНИЯ МЕДИАЦИИ ДЛЯ РАЗРЕШЕНИЯ НАЛОГОВЫХ СПОРОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Украина находится на этапе формирования модели медиации, однако уже с уверенностью можно констатировать, что необходимость применения института примирения (медиации) поддерживается широким кругом специалистов. Поддержка основана на позитивных результатах практики применения института примирения во многих странах мира, которые свидетельствуют о ее эффективности. Также это соответствует общей позиции Украины по гармонизации национального законодательства с законодательством Европейского Союза, так как вопросам примирительных процедур посвящено ряд рекомендаций и решений Совета Европы. Статья посвящена освещению перспектив применения в Украине процедуры медиации для разрешения налоговых споров. Рассмотрены современные механизмы досудебного урегулирования споров между плательщиками налогов и государственными фискальными органами, а также законопроекты про медиацию в Украине.
Ключевые слова: медиация, процедура административного обжалования, налоговый спор, мораторий, Государственная Фискальная Служба, плательщики налогов, медіатор, посредничество.

Goloyadova T.A.
Institute of National and International Law
International Humanitarian University

NEED FOR LEGAL INTRODUCTION OF MEDIATION TO RESOLVE TAX DISPUTES IN UKRAINE

Summary
Ukraine is at the stage of forming a model of mediation, but already you can confidently state that the need for the introduction of the Institute of conciliation (mediation) supported by a wide range of specialists. Support is based on the positive results of the practices of the Institute of reconciliation in many countries of the world who attest to its effectiveness. It also meets the General position of Ukraine concerning the harmonization of national legislation with the legislation of the European Union, because the question of primirnih procedures dedicated to a number of the recommendations and decisions of the Council of Europe. The article is devoted to covering the prospects for application in Ukraine mediation to resolve tax disputes. Considered the modern mechanisms of pre-trial settlement of a dispute between a taxpayer and the State fiscal authority and draft laws on mediation in Ukraine.
Keywords: mediation, procedure of administrative appeal, the tax dispute a moratorium, the State fiscal service, taxpayers, mediator.

УДК 342.717(477)

НЕВИСИЛКА ЯК ПРИНЦИП КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ПРИТУЛОК

Грабова Я.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю призначено аналізу принципу невисилки як сутнісного елементу права особи на притулок. Досліджено стан нормативного-правового закріплення принципу невисилки як на національному так і на міжнародному рівні. Автор також приділяє увагу практиці Європейського суду з прав люди щодо застосування принципу невисилки. Автор вважає, що саме дотримання даного принципу є необхідною умовою реалізації особою права на притулок.
Ключові слова: принцип невисилки, Європейський суд з прав людини, право на притулок, біженці, шукачі притулку, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми. Необхідність реалізації права особи на притулок покладає на державу певні зобов'язання, зокрема відмову від примусового повернення особи на територію тієї країни, із якої особа прибула, або ж в ту країну, де їй може загрожувати небезпека. Це найзагальніше пояснення змісту принципу невисилки (non refoulement), який становить основний зміст інституту притулку. З цього принципу випливає, не виділене як окреме, право не зазнавати примусового повернення чи висилки в обстановку, яка може поставити під загрозу його життя чи свободу.

Принцип non refoulement відображає стурбованість міжнародного співтовариства і його намір всім особам, які цього потребують, забезпечити невід'ємні права людини, включаючи право на життя, право не зазнавати тортур і жорстокого або такого, що принижує людську гідність поводженню чи покаранню, а також право на особову свободу і недоторканість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реалізації прав осіб, які потребують притулку є актуальною тематикою сучасної юриспруденції. Відтак, предметом досліджень українських юристів та практиків ставали різні аспекти зазначеної тематики. Зокрема, теоретичні та практичні питання правового статусу біженців та шукачів притулку досліджували М.О. Баймуратов, Л.Р. Біла-Тіунова, О.А. Гончаренко, О.Л. Копиленко, В.О. Новік, С.Б. Чехович, В.М. Шаповал, М.О. Шульга.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак до сих пір недостатньо вивченими залишаються теоретичні та практичні аспекти застосування принципу невисилки як на національному, так і міжнародному рівні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз non refoulement як принципу конституційного права особи на притулок.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про принцип non refoulement з'явилися ще в XIX столітті. Але поширення дане засадниче положення набуло тільки після Першої світової війни. Першим міжнародним документом, який закріпив принцип невисилки, стала Конвенція про міжнародний статус біженців 1933 р., яку, на жаль, ратифікували лише вісім держав.

На універсальному рівні принцип невисилки закріплений в Конвенції про статус біженців 1951 р. [1] та отримав подальший розвиток в регіональних та інших міжнародно-правових актах. Поступово

© Грабова Я.О., 2016

зазначене положення перетворилося у загальновизнаний і основоположний принцип захисту прав людини та отримало відображення в національному законодавстві більшості країн світу.

Положення статті 33 Конвенції про статус біженців забороняють примусову висилку чи повернення біженців на кордон держави, в якій їх життю чи свободі загрожує небезпека через їх расову належність, релігійні переконання, громадянство належність до певної соціальної групи чи політичні переконання. Проте, наведена конвенційна норма не має абсолютної дії. В 2 частині зазначеної норми міститься застереження відносно осіб, які можуть становити загрозу національної безпеки країни в якій особа просить притулок, або ж засуджених чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину.

Стаття 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] передбачила наступне: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Аналізуючи зміст цього положення через практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), на нашу думку, можна стверджувати, що зазначена стаття, зокрема, встановлює абсолютну заборону на висилання або видачу (екстрадицію) осіб, у тому числі іноземців та осіб без громадянства, коли наявні вагомі підстави вважати, що особа, про яку йдеться, в разі її висилання, зіткнеться у державі, до якої її буде вислано, із реальним ризиком бути підданою поводженню, що суперечить статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Застосування принципу non refoulement є невід'ємною частиною практики держав при наданні притулку особам, а його основоположний характер належить визнати беззаперечним.

Згідно з ст. 3 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [3] передбачено заборону висилання або примусового повернення біженця чи особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, до країни, з якої вони прибули та де їх життю або свободі загрожує небезпека. Що по своїй суті є трансформацією принципу non refoulement в національну правову систему України. Зазначена норма проголошує, що біженець чи особа, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист, не може бути вислана або примусово повернута до країни, де їх життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, а також з інших причин, що визнаються міжнародними договорами чи міжнародними організаціями, учасниками яких є Україна, як такі, що не можуть бути повернуті до країн походження.

Крім того, біженець чи особа, яка потребує додаткового захисту або якій надано тимчасовий захист, не може бути вислана або примусово повернута до країн, де вони можуть зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання або з яких вони можуть бути вислані або примусово повернуті до країн, де їх життю або свободі загрожує небезпека за ознаками віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, а також з інших причин, що визнаються міжнародними договорами чи міжнародними організаціями, учасниками яких є Україна, як такі, що не можуть бути повернуті до країн походження.

Тобто, законодавець передбачив право особи не бути висланою в умови, де її життя, здоров'я честь, гідність та особиста недоторканість можуть бути піддані ризикам.

Забезпечення прав людини є напрямком державної політики, що реалізується через національні механізми захисту прав людини, зокрема і права особи на притулок. Після використання всіх національних засобів правового захисту відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна.

23 лютого 2006 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4], згідно з яким при розгляді справ судами України Конвенція та практика ЄСПЛ мають використовуватися як джерела права. Відповідне положення спрямовано на реалізацію вищевказаної конституційної норми та норм Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [5].

Що стосується правової природи рішень ЄСПЛ, то відповідно до положень ч. 4 ст. 55 Конституції України [6] Європейський суд з прав людини можна вважати міжнародною судовою установою, до якої за захистом прав і свобод може звертатися кожна людина, що використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту. При тому згідно зі ст. 129 Конституції України судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, оскільки Україна належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт, а судова практика не може бути джерелом права. Водночас у ст. 46 Конвенції та в ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» [7] передбачено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенцію) і практику ЄСПЛ як джерело права.

Українська правова наука знаходиться на стадії відбувається процес формування нових теоретичних підходів, критеріїв і науково обґрунтованих поглядів на рішення ЄСПЛ як на судові акти, на їхнє значення та місце у вітчизняній правовій системі, формування понятійного апарату. Цей процес може істотно вплинути на розвиток українського законодавства та правозастосовної практики.

Як зазначає К.Ю. Ісмайлов, найпоширенішими позиціями щодо правової природи рішень ЄСПЛ є розуміння рішень як інтерпретаційних актів і судових прецедентів [8, с. 76]. Така позиція ґрунтується на розумінні рішень ЄСПЛ як актів тлумачення Конвенції та знаходить відображен-

ня у роботах таких дослідників, як Л. Тимченко, О. Романюк [8, с. 50].

Доктринальна позиція щодо розуміння правової природи рішень ЄСПЛ як правових прецедентів є дещо суперечливою, хоча її можна вважати більш послідовною. Варто згадати, що існує кілька різновидів правових прецедентів. Зокрема, це судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї, у романо-германській правовій сім'ї (jurisprudence constante) і переконливий прецедент (persuasive precedent). З огляду на те, що правова система України належить до романо-германської правової сім'ї, не може йтися про судовий прецедент в англосаксонській правовій сім'ї. Основні суперечності існують щодо того, чи можна віднести рішення ЄСПЛ до другої або до третьої категорій. За таких умов доцільно підтримати позицію Ю. Попова, який зазначає, що прецедентну практику ЄСПЛ, хоча б і багаторазово підтверджену, важко віднести до усталеної судової практики за доктриною континентального прецеденту jurisprudence consiante, оскільки практика ЄСПЛ не є практикою судів національної судової системи, його рішення мають силу переконливого прецеденту [9, с. 355–357].

Зважаючи на теоретичні підходи щодо визначення правової природи рішень ЄСПЛ, можна зрозуміти, чому саме їх застосування викликало труднощі на практиці. Система права в Україні належить до романо-германської сім'ї, і тому роль судового прецеденту в нашій державі нівелюється. Крім того з огляду на радянське минуле нашої системи права адаптація механізму застосування судового прецеденту стикається з нерозумінням правозастосовниками самої сутності такого механізму.

Слід зазначити, що норми Конвенції мають узагальнене формулювання, а тому рішення ЄСПЛ відіграють важливу роль в аспекті конкретизації норм Конвенції. Крім того принципові позиції, викладені зокрема в так званих «модельних рішеннях» ЄСПЛ, є вирішальними при застосуванні норм Конвенції. На підтримку цієї думки потрібно навести точку зору вітчизняних і зарубіжних учених про те, що ЄСПЛ має «схильність» до розширеного тлумачення норм Конвенції в інтересах захисту прав людини [8, с. 77]. Зважаючи на динамічність суспільних відносин у сучасному суспільстві, рішення ЄСПЛ забезпечують актуальність норм Конвенції в сучасних умовах. У зв'язку з викладеним вище вести мову про рішення ЄСПЛ суто як про інтерпретаційні акти означає звужувати їхній правовий зміст.

Практика Європейського суду з прав людини дозволяє розуміти non refoulement як важливий принцип реалізації права особи на притулок. Відтак рішення Суду, яка у справах про недопущення висилки має екстратериторіальну дію [10, с. 179], а також, згідно зі статтею 15 Європейської конвенції з прав людини, носить абсолютний характер і не передбачає виняткув. Більш того, саме дана стаття встановлює для шукачів притулку те, чого вони найбільше потребують у певний момент, що для них рівнозначно виживанню – право перебувати на території держави притулку. Незважаючи на те, що Європейська конвенція має регіональний характер, ст. 3 тлумачиться судом універсально: як така що забезпечує ефективний засіб захисту проти всіх форм примусового повернення туди, де особа може зазнати катування або нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання [11]. ЄСПЛ вперше детально розглянув застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини для заборони вислання в справі Soering v. UK 1989 року, де підкреслив можливість застосування Європейської конвенції в подібних справах, незважаючи на існування спеціалізованих міжнародних документів, таких як Конвенція ООН про статус біженців 1951 року та Конвенція ООН проти катувань 1984 р. [12]. Незадовго після справи Soering v. UK ЄСПЛ виніс рішення у справі Cruz Varas v. Sweden, де вперше була розглянута скарга особи, якій було відмовлено у наданні притулку [13].

Надалі ЄСПЛ розглядав справи, в яких йшлося про порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини в зв'язку з неможливістю отримання кваліфікованої медичної допомоги після висилки (в справі D. v. UK 1997 [14]) або через ситуацію загального насильства в країні (у справі N. v. UK 2008 [15])

У зазначеній вище справі D. v. UK ЄСПЛ прийняв рішення на користь заявника та заборонив його висилку в Сент-Кітс з підстави, що у заявника була термінальна стадія СНІДу. Проте, в подальшому ЄСПЛ відмовив у шести скаргах ВІЛ-позитивних заявників із Танзанії, Уганди, Замбії, Колумбії, Того, мотивуючи своє рішення, тим, що рівень жорстокого поводження, на думку суду, не досягав рівня встановленого справою D. v. UK [16, с. 45].

Для тлумачення принципу non refoulement мало значення також рішення у справі Chahal v. UK 1996 р., в якому ЄСПЛ підтвердив абсолютний характер статті 3 Європейської конвенції з прав людини і неможливість відхилення від неї, навіть у випадку коли особа являє собою загрозу національної безпеки країни притулку [17]. В той же час однією з тенденції в практиці держав виступає прагнення подолати абсолютний характер і визнання пріоритетності принципу невисилки.

Досить тривалий час ЄСПЛ дотримувався позиції недопущення обмеження принципу non-refoulement, навіть у випадку отримання від держави гарантій щодо незастосування тортур. Проте,з часом, з'явилися приклади зміни зазначеної позиції. Так, наприклад, заслуговує уваги справа 65692/12 від 14 квітня 2015 Tatar проти Швейцарії. В 1994 році заявник та два його сини отримали статус біженця на підставі їх політичних переконань, зокрема належності до Турецької комуністичної партії. Його дружина та інші діти приїхали за ним до Швейцарії. В 2001 році заявник убив свою дружину, за що був засуджений до 8 років ув'язнення. Під час кримінального провадження у нього діагностували шизофренію. В березні 2009 року державна влада відкликала статус його притулку через його засудження, та у наслідок психічного захворювання він був направлений до психлікарні на три роки. Експерти встановили, що Заявник не може проживати самостійно. В червні 2010 року Міграційна служба скасувала його дозвіл на проживання і прийняла рішення про необхідність ним покинути територію Швейцарії, що і стало причиною звернення до

Суду. Заявник обґрунтував своє звернення недотриманням державою принципу non refoulement. Він також зауважив, що у випадку висилки його психічний стан погіршиться, хвороба загостриться, а сам він буде під загрозою переслідування родичами вбитої дружини та Турецькою владою.

Суд звернув увагу, що термін примусового лікування заявника згідно його кримінального засудження було продовжено до липня 2016 року, а наказ покинути країну протягом усього часу залишається в силі без дати виконання.

Судом були досліджені обставини щодо дотримання Туреччиною статей 2 і 3 Європейської конвенції з прав людини, вірогідність неможливості отримання заявником належної медичної допомоги, кровної помсти, а також можливість нелюдського або принижуючого поводження у зв'язку із політичними переконаннями заявника. Проаналізувавши всі факти та всі ризики суд дійшов висновку про відсутність підстав для задоволення скарги. Таким чином, дане рішення поєднує в собі одразу кілька посилань особи на різні обставини ризику, однак суд не прийняв їх через необґрунтованість, чим у черговий раз підтвердив ефективність своїх дій не лише стосовно шукачів притулку, але і у відношенні держав [18].

Ще одним доказом послаблення дії принципу невисилки є справа Othman (Abu Qatada) v.UK. 2012 р. В даному випадку гарантії уряду Іорданії щодо незастосування катувань ЄСПЛ визнав достатнім доказом відсутності порушення норм, встановлених ст.3 Європейської конвенції з прав людини, відносно заявника у випадку його повернення. Водночас, висилка все ж була заборонена, що є показовим, вперше на підставі грубого порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини, права на справедливий судовий розгляд, через те, що відносно заявника використовувалися свідчення здобуті шляхом катувань [19].

Слід також проаналізувати справу Hirsi Jamaa та інші проти Італії, яка є яскравим прикладом ефективності дії принципу не висилки. Заявники були частиною групи з майже двох сотень людей, які залишили Лівію заради Італії в 2009 році, вони були на борту трьох суден. 6 травня 2009 р., їх перехопили представники поліції Італії. Пасажири перехоплених суден були передані на італійські військові кораблі і доставлені в Тріполі. Заявники стверджували, що під час цього рейсу італійська влада не повідомила їм про їх маршрут і не вжила жодних кроків щодо встановлення їх осіб. Після прибуття в порт Тріполі вони були передані лівійській владі. Заявники стверджують, що вони заперечували проти передачі їх лівійським властям, але були змушені покинути італійські судна. На прес-конференції, що відбулася наступного дня, італійський міністр внутрішніх справ заявив, що операції з перехоплення суден у відкритому морі і поверненні мігрантів назад до Лівії були наслідком вступу в силу в лютому 2009 року двосторонніх угод укладених між Італією та Лівією, являють собою важливий поворотний момент в боротьбі з нелегальною імміграцією. Двоє із заявників загинули за нез'ясованих обставин після вищезазначених подій. Чотирнадцять заявників отримали статус біженця за допомогою Управлінням УВКБ ООН в Тріполі в період з червня по жовтень 2009 року. Що стосується питання про неприпустимість примусового повернення Велика палата зазначила, що зобов'язання держав, що випливають з міжнародного права біженців, в тому числі принципу non refoulement повинні бути виконані. Крім того, Європейський Суд також наголосив, що загальна ситуація заявників і багатьох інших нелегальних мігрантів в Лівії не робить передбачуваний ризик менш індивідуальним і прийшов до висновку, що шляхом передачі шукачів притулку в Лівію, італійська влада в повному обсязі володіючи інформацією щодо фактичних обставин, піддала шукачів притулку небезпеці, що заборонено Конвенцією. Суд також дійшов висновку, що, коли заявники були передані до Лівії, італійська влада знала або повинні була знати, що немає достатніх гарантій для цих осіб на випадок їх повернення в свої країни походження. Цей приклад демонструє пряме порушення статті 33 (1) Конвенції про статус біженців Італією. Рішення судів зобов'язує держави виконувати свої обов'язки, які виникають у зв'язку з міжнародними зобов'язаннями. У даному випадку відображається перевага принципу невисилки, як елементу захисту прав людини та основного змісту притулку над іншими зобов'язаннями держави [20].

Що з стосується саме України, основні зауваження Європейського суду з прав людини зводяться до порушення принципу non refoulement шляхом неврахування реальної загрози у країнах, куди проводиться висилка, і неузгодженість нормативно правових актів (як законів так і підзаконних актів), які регламентують здійснення екстрадиції особи з нашої держави із законодавством, яке регулює статус шукачів притулку.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз наведених справ дозволяє зробити висновок про ефективність принципу не висилки як основного змісту притулку та його особливу роль як елементу захисту прав людини. Принцип non refoulement, безумовно, поширюється на біженців, які підпадають під визначення зазначене в статті 1 Конвенції 1951 р., однак його дія цим не обмежується. Він також поширюється на шукачів притулку до моменту вирішення питання за їх заявами та на осіб, які отримали додатковий або тимчасовий захист. Таким чином, дотримання даного принципу щодо шукачів притулку до моменту виявлення їх заяв є необхідною умовою ефективного забезпечення особам права на захист. Аналіз практики Європейського суду з прав людини та застосування його практики на національному рівні – це необхідна умова реалізації права особи на притулок.

Список літератури

1. Конвенція про статус біженців 1951 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=995_011
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16, ст. 146.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст. 260.
5. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50, ст. 540.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 30, ст. 260.
8. Ісмайлов К. Ю. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на систему джерел права України / К. Ю. Ісмайлов // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 75–80.
9. Попов Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи / Ю.Ю. Попов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 351–363 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_3_51.pdf
10. Ovey C. The European Convention on Human Rights / C. Ovey, R. White. – Oxford: Clarendon Press, 2006. – 720 p.
11. UNHCR Manual on refugee protection and the European Convention on human rights [Electronic resource] // Refworld. – Mode of access: http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f4cd5c74.html
12. Case of Soering v. The United Kingdom: Application no. 14038/88, 7 July 1989 / European Court of Human Rights [Electronic resource] // HUDOC: European Court of Human Rights. – Mode of access: http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695496&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF 01C1166DEA398649
13. Cruz Varas and Others v. Sweden, Application no. 46/1990/237/307, 20 March 1991 / European Court of Human Rights [Electronic resource] // Refworld. – Mode of access: http://www.refworld.org/docid/3ae6b6fe14.html
14. D. v. United Kingdom: Application no. 146/1996/767/964, 2 May 1997 / Council of Europe: European Court of Human Rights [Electronic resource] // Refworld. – Mode of access: http://www.refworld.org/docid/46deb3452.html
15. N. v. The United Kingdom: Application no. 26565/05, 27 May 2008 / European Court of Human Rights [Electronic resource] // Refworld. – Mode of access: http://www.refworld.org/docid/483d0d542.html
16. Mole N. Asylum and the European Convention on Human Rights. 4th ed. / N. Mole. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2007. – 149 p.
17. Chahal v. The United Kingdom: Application no. 70/1995/576/662, 15 November 1996 / Council of Europe: European Court of Human Rights [Electronic resource] // Refworld. – Mode of access: http://www.refworld.org/docid/3ae6b69920. html
18. Tatar v. Switzerland: Application no. 65692/12, 14 April 2015 / Council of Europe: European Court of Human Rights [Electronic resource] – Mode of access:http://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-tatar-v-switzerland-application-no-6569212-14april2015#content
19. Othman (Abu Qatada) v. The United Kingdom: Application no. 8139/09, 17 January 2012 / European Court of Human Rights [Electronic resource] // Refworld. – Mode of access: http://www.refworld.org/docid/4f169dc62.html
20. Application No. 27765/09. HirsiJamaa and Others v Italy. – European Court of Human rights. – 23 February 2012. – Judgment (Grand Chamber). [Electronic source] – Mode of access to the resource: http://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-hirsi-jamaa-and-others-v-italy-gc-application-no-2776509

Грабова Я.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

НЕВЫСЫЛКА КАК ПРИНЦИП КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ЛИЦА НА УБЕЖИЩЕ

Аннотация
Статья посвящена анализу принципа невысылки как содержательного элемента права лица на убежище. Исследовано состояние нормативного закрепления принципа невысылки, как на национальном, так на международном уровне. Автор также уделяет внимание практике ЕСПЧ отоносительно применения принципа невысылки. Автор считает, что именно соблюдение принципа невысылки является необходимым условием реализации лицом права на убежище.
Ключевые слова: принцип невысылки, Европейский суд по правам человека, право на убежище, беженцы, лица ищущие убежище, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Grabova Ia.A.
National University «Odesa Law Academy»

CONCEPT OF NON REFOULEMENT AS A PRINCIPLE OF ASYLUM

Summary
The article is devoted to principle of non refoulement as a content of asylum. The author analyzes establishment of the principle of non refoulement in Ukrainian and international legislation and practice. The author also pays attention to practice of applying principle of non refoulement by European Court of Human Rights. The author concluded that this principle is a necessary condition of the realization the right for asylum by the person.
Keywords: principle of non refoulement, Court of Human Rights, right for asylum, refugee, asylum-seekers, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

УДК 340.12

МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: ПОШУКИ ЕФЕКТИВНОЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОГРАМИ

Завальнюк В.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню методологічних основ юридичної антропології. Визначено, що методологія юридичної антропології є однією із головних складових ефективної дослідницької програми теоретичної юриспруденції. Відзначено базові принципи методології юридичної антропології: урахування соціальної та політичної багатоманітності сучасних суспільств, диференціація з позицій антропологічної науково-дослідницької програми між загальним та необхідним відношенням як змістом поняття права та різноманіттям правової реальності, увага до усного права (вираженого у соціальних нормах, цінностях) як джерела сучасних правових систем, звернення до методології порівняльного правознавства, герменевтичних студій, історизму тощо.

Ключові слова: юридична наука, юридична антропологія, методологія юридичної антропології, теоретична юриспруденція, методологія порівняльного правознавства, дослідницька програма, герменевтика, історизм.

Юридична антропологія, виникнення якої було одним із головних викликів юридичному позитивізму, може сформуватись в якості ефективної дослідницької програми лише за умов наявності відповідної її завданням методології. Саме тому, визначення системи методологічного інструментарію юридичної антропології є важливою складовою сучасного наукового дискурсу. Актуальність теми статті обумовлена тим, що першочергову роль у виборі методів та прийомів дослідження мають установки науковця, на яких ґрунтується його методологічна програма – світоглядні принципи.

Передусім, варто погодитись з А. І. Ковлером у тому, що «...базовою методологічною посилкою для юридичної антропології є відмова дослідника від власних національних (в широкому сенсі цього слова, тобто і від забобонів європейця) забобонів: вивчаючи інше суспільство, найбільшою помилкою було б вважати його недорозвиненим щодо власного суспільства, як і навпаки (що нерідко відображено у національних дослідженнях, написаних з позицій європоцентризму)» [3, с. 28].

Польові дослідження соціологів та антропологів Б. Малиновського, К. Леві-Строса, М. Мід, Г. Гарфінкеля та інших переконливо продемонстрували, наскільки є цікавим внутрішній світ так званих примітивних суспільств. Відзначимо важливий висновок, який випливає з цих міркувань. Здатність визнати право іншої людини бути іншою та зрозуміти логіку цієї «інакшості» і є першою заповіддю як для соціолога, антрополога та етнолога, так і для юриста. У цьому сенсі важко погодитись з відомими твердженнями, нібито право продукується виключно західним соціумом та західною ментальністю, а незахідні спільноти (індиферентні до права) можуть опанувати правовий спосіб соціального життя лише за умов сприйняття ними західної ментальності. Тим більше, що у сучасних дослідженнях з історичної соціології (Р. Лахман, Г Дерлугьян, Ч. Тіллі, П. Андерсон, І. Валлерстайн, К. Харріс, М. Манн, ін.) відбувається переосмислення сутності трансформацій у Європі епохи Нового часу. Не ставиться під сумнів, що у Західній Європі у XV-XVIII ст. «щось сталось», але дискусії щодо того, що саме відбулось, започатковані ще М. Вебером та К. Марксом тривають. Зокрема, Р. Лахман вказує на конфлікт раціональних еліт, які змушені були діяти «всупереч собі» [Див. детал.: 4].

Н. С. Пілюгіна указує на ще один вихідний методологічний момент – диференціації з позицій антропологічної науково-дослідницької програми між загальним та необхідним відношенням як змістом поняття права та різноманіттям правової реальності [11, с. 24]. Як видається, це співвідношення між правом як абстракцією та правом як реальністю зумовлено багатогранною природою людини, яка одночасно належить до світової спільноти та певної соціальної спільноти.

Антропологічне бачення права дає можливість побачити дивовижне розмаїття правових систем у світі. Але це розмаїття відкривається лише тому, хто знає «мову» досліджуваного предмета – мову якщо не в його прямому (етнолінгвістичному) значенні, то в значенні категорій і понять, якими оперує мислення людей, що належать до певного етносу або певного типу суспільства.

Необхідно також мобілізувати свої знання і власну уяву, аби поринути в час, до якого ми проявляємо інтерес. Нарешті, треба з особливою ретельністю відібрати джерела інформації, аби просто не «потонути» в них. Зокрема, юридична антропологія на відміну від інших юридичних наук часто має справу з усними джерелами права, хоча, як відомо, європейська юридична культура є писемною з давніх-давен. Незважаючи на власний, переважно писемний досвід, важливо усвідомити, що усне право теж є особливим способом людського спілкування. У примітивному та традиційному суспільствах усне право виступає тим інтегруючим елементом, який зв'язує як нечисленні, так і багатотисячні людські спільності, впорядковуючи внутрішнє життя і зовнішні відносини певної соціальної групи з іншими спільнотами. Слід відзначити, що у певному сенсі слова усне право не є віджилим і для модерного (індустріального) суспільства. З методологічної точки зору важливо розпізнавати це право, адже його форми є вельми різноманітними. Перш за все, це різного роду заборони – табу. За висловом А.І. Ковлера, «...генотип сучасної правової заборони» [3, с. 30]. Усне право може існувати у формі міфів, легенд, приказок, прислів'їв, навіть казок та пісень. У зразках усної народної творчості, особливо тих, що належать до

© Завальнюк В.В., 2016

масштабного паремійного фонду, який становлять юридичні прислів'я і приказки багатьох народів світу, втілено інтелектуально-духовну традицію конкретного періоду «...як усталену сукупність загальних схем, взірців, форм категорії мисленнєво-духовного пізнання світу, смислів і значень, ідей, ідеалів та принципів, стереотипів та кодів мислення, яке згодом трансформувалося у правове мислення» [16, с. 14]. Це яскраво продемонстровано не тільки зарубіжними, але й вітчизняними ученими (досить назвати, наприклад, праці М. В. Гримич зі звичаєво-правової культури українців межі XIX-XX століть, Н. І. Новикової щодо правової культури малих народів Крайньої Півночі та ін.).

Методологічним підґрунтям дослідження у сфері юридичної антропології неминуче має стати методологія порівняльного правознавства. Інструментами дослідження з даного кута зору, виступають порівняння на мікрорівні, що зумовлено предметом дослідження, яким є буття людини у праві.

Саме ці порівняння дають можливість побачити загальне та особливе у категоріях прав людини у різних правових системах. На сьогодні у світі прямо не заперечується універсальність цінності прав людини, підґрунтям чого є усвідомлення єдності людського роду. Тортури, рабство, нелюдське і принижуюче гідність поводження неприйнятні в будь-якому суспільстві. Будь-які наміри виправдати подібні порушення міркуваннями культурного характеру не мають під собою юридичних підстав, не відповідають вимогам і нормам міжнародного права. Але при цьому слід визнати релятивізм у тлумаченні та розумінні прав людини, різну ієрархію цінностей у сфері прав людини, прийняту у різних суспільствах, що стають очевидним при застосуванні синхронного порівняльного аналізу. Так, наприклад, діти та дитинство є цінністю будь-якого суспільства, але змістовне наповнення цієї ціннісної категорії суттєво відрізняється у різних правових культурах. Зокрема, деякі суспільства відмітні ієрархією прав дитини залежно від її статі, а народження хлопчика є більш вагомою та бажаною подією, аніж народження дівчинки. Тобто, реальною цінністю є, скоріше, потреба у продовженні роду, що, передусім, пов'язується з чоловіками, аніж дитинство як таке. Дана соціальна установка уже зумовила небезпечну диспропорцію співвідношення чоловіків та жінок у китайському суспільстві, особливо серед молоді (де чоловіків відчутно менше, аніж жінок).

А. І. Ковлер наголошує на важливості правильного вибору географічних, історичних, тематичних меж дослідження. Так, вивчення систем кревності він пропонує здійснювати паралельно у традиційному та урбанізованому суспільствах [3, с. 33].

Наголосимо на важливості цього методологічного зауваження для становлення вітчизняної юридичної антропології. Наприклад, проблемним є питання щодо географічних меж юридико-антропологічних досліджень, пов'язаних з українським етносом. Адже, географія не завжди зумовлює етнічність. Так, у межах України проживає болгарський етнос зі своїми правовими традиціями. Але ми не повинні ототожнювати його з суспільством сучасної Болгарії. Очевидно, що за двісті років у відриві від батьківщини українські болгари сформували (або законсервували з XVIII – початку XIX століття) соціальні, а почасти й правові норми, відмінні від правової системи сучасної Болгарії – члена Європейського Союзу та НАТО. Якщо продовжити розмову про різноманітні кордони юридичної антропології, то виникає питання: «Чи можна взагалі говорити про національні особливості правового життя епохи середньовіччя, коли саме поняття «нація» означало зовсім не те, що сьогодні? Які саме проблемні питання варто вивчати з позицій юридичної антропології?».

Ще одним важливим методологічним інструментом є розрізнення юридичної антропології та антропологічного підходу в юриспруденції. Юридична антропологія є комплексною галуззю знань, в якій предмет аналізується в різних сферах.

Як справедливо підкреслює А. Х. Саїдов: «Антропологічний підхід до права – значно ширше поняття, ніж застосування конкретно-антропологічних методів, а розмежування напрямків дослідження в рамках єдиної науки має йти не тільки по лінії розчленування об'єктів дослідження, а й за аспектами й рівнями дослідження у випадках збігу їх об'єктів» [13, с. 65].

Антропологічний підхід до права означає переміщення кута зору на право з норми права, позиції правотворця, правових відносин до людини. Він означає визнання того факту, що феномен права глибоко пов'язаний з людиною, її сутністю. Право є продуктом діяльності людини й уособлює її сутнісні сили. Відповідно, у ньому можуть бути виділені моменти, без яких людини як біосоціодуховної істоти просто не існує.

До змісту антропологічного підходу включаються вибір об'єкта й предмета, методології й методів пізнання людини, культури й суспільства. Він може бути корисним для подолання державо-центристського та етно-центристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства, його використання є необхідно передумовою налагодження зв'язків між з цивілізаціями, правовими системами, державами і людьми, що репрезентують різні правові культури.

Крім того, слід виділити герменевтичну складову методологію юридичної антропології. Свого часу саме право спонукало розвиток цього дослідницького інструмента. У XI ст., коли був знайдений Звід римського права та з'явились його інтерпретації, що поєднували здобутки схоластики та діалектики, виникає спеціальна юридична дисципліна – юридична герменевтика [5, с. 45].

Не приймаючи ідею О. І. Овчиннікова про всеохоплюючий характер герменевтики, яка в його уявленні постає як нова парадигма права [10, с. 258-259], зазначимо, що на сьогодні юридична герменевтика постає як спеціально-науковий метод пізнання. Вона має свої особливі риси у рамках юридичної антропології.

По-перше, розуміння будь-якої людської дії (слова, вчинку, судження) залежить від контексту. Якщо ж говорити про розуміння чужорідних норм, то під контекстом слід розуміти культурну історію народу, його мову, звичаї й характер, тобто менталітет. Так само, як читання літературного твору відбувається в контексті внутрішнього світу читача, так і розуміння правил поведінки відбувається в контексті внутрішнього світу інтерпретатора.

У процесі інтерпретації відбувається перенесення особистості (інтерпретатора) на осмислюваний

предмет, будь-то літературний текст або стаття нормативного акта. Як підкреслює Ю. М. Оборотов, «у процесі розуміння на предмет пізнання поширюються інтелект, почуття, інтуїція, взагалі особистість того, хто прагне до розуміння» [9, с. 27].

По-друге, на відміну від інших напрямів юридичного знання герменевтика в юридичній антропології означає прочитання як тексту не тільки правових норм, правової поведінки, правових суджень людини, але навіть її тіла, свідомих та несвідомих проявів тілесності.

Зміст герменевтичного методу неодноразово ставав предметом досліджень. Так, в усіх герменевтичних методиках фігурує поняття «герменевтичного кола», тобто співвідношення частини і цілого, значення і контексту, сенсу пропозиції та всього тексту, твори і життя автора, злиття горизонтів в процесі комунікації між індивідами.

Той факт, що розуміння спирається на щось наперед дане та передбачуване, не залишає сумніву: хто хоче зрозуміти текст, той завжди робить припущення з приводу сенсу цілого, який є першим значенням. Так виходить тому, що текст читають вже зі значним очікуванням певного сенсу, тому що зрозуміти текст можна тільки тоді, коли розуміють контекст, що формується до початку процесу розуміння.

Герменевтичний метод особливо є важливим для дослідження етнологічних аспектів юридичної антропології. Адже для аналізу етнічної правової культури використовується найрізноманітніший історичний матеріал: дослідження вчених етнографів, записки мандрівників, замітки побутописців, фольклорні та художні тексти, етносоціологічні дослідження, газетні і журнальні статті, офіційні документи, історична та політична література тощо.

Особливого значення, як указують соціологи, набуває можливість безпосереднього спілкування з представниками досліджуваного етносу. «Головна увага має приділятися мові, жартам, реакціям на різні ситуації, застереженням, ланцюжкам міркувань, аргументам, що використовуються ними в спорах, поясненням різних явищ, власної поведінки тощо, а також спостереженнями за відносинами в родині, з товаришами по службі, з одноплемінниками й іноплемінниками» [6, с. 222]. При цьому факти в поведінці, оцінках, реакціях, які представнику іншого етносу здаються «дивними», дають не тільки багатий матеріал, але і є ознакою відмінних рис правової культури етносу.

Для того, аби пояснити «дивні» елементи правового буття народу, використовується метод емпатії, співчуття, проникнення у внутрішню логіку інших людей, уловлювання значень, які вони вкладають у слова, і смислів, якими вони оперують, тобто розуміння, інтерпретації.

Як писав К. Роджерс, «емпатичне розуміння полягає в проникненні до чужого світу, умінні релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, всередину її особистого світу значень» [12, с. 209].

У процесі інтерпретації вчений повинен проникнути в глибину етнічної культури, світогляду етносу, щоб бачити світ їхніми очима, будуючи в своїй свідомості модель світу, приблизно відповідну тій, яку мають представники досліджуваного етносу.

Основоположник функціоналізму Б. Малиновський, формулюючи мету антропологічного дослідження, писав: «Цією метою є осмислення тубільця, ставлення тубільця до життя, розуміння його поглядів та світ. Ми маємо вивчати людину, й нам потрібно вивчати те, що стосується її безпосереднім чином, увесь той вплив, який спричиняє на неї життя» [7, с. 49].

Близьким до герменевтичного методу, є аксіологічний метод. Завдяки інтерпретації правових звичаїв, традицій, обрядів, текстів того чи іншого народу вчений наближається до ціннісної ієрархії народу, фіксуючи ієрархічність дій, знаків, символів. Етнічна правова культура і правова свідомість в аксіологічному вимірі є особливим чином вираженою ієрархією правових цінностей. Співвідношення і взаємовідношення цінностей відбуваються у формі ієрархії, випливають із самої сутності цінностей. Відповідно, кожна цінність може бути розглянута як мета чи засіб для досягнення іншої цінності. При цьому важливо пам'ятати, що «...загальним принципом дослідження етнічних констант може бути вивчення того, як та чи інша ціннісна система представлена у свідомості народу, адаптована народом, який піддана корекції, щоб стати сумісної з етнічними константами даного народу» [1, с. 54].

Ціннісний порядок упорядкований таким чином, що нижчі цінності визнаються в рамках тієї чи іншої культури тимчасовими, скороминущими, «службовими» щодо вищих, які є близькими до «вічних» цінностей за своїм значенням. Як пише О. І. Овчинніков: «В основі кожної соціальної норми лежить певна цінність, що захищається цією нормою» [10, с. 127]. Тому ієрархія цінностей простежується або повинна простежуватися в кожній нормативної системі, в тому числі і системі норм звичаєвого права.

Методологія юридичної антропології стосується також розробки формального інструментарію, за допомогою якого можуть бути описані особливості правової культури того чи іншого народу, що мають ціннісну детермінацію. На основі цього формального інструментарію можливо проводити крос-культурні дослідження. Юридична антропологія виходить із того, що в житті всіх етносів є схожі риси. Для складання контексту інтерпретації права в життя певного етносу необхідно врахувати такі орієнтири: релігійна свідомість та її роль у житті етносу; ставлення до інших; сім'я, влада, виховання дітей; ставлення до праці й до власності.

Вивчення ціннісної структури етнічної правосвідомості передбачає і вивчення реакції представника того чи іншого народу на задані ззовні норми та ідеали права. Як пише С. В. Лурье: «ми можемо сформулювати питання, яке життя задає етносу, і відповідь, яку дає їй етнос. На цьому питанні-відповіді і може бути побудована методика дослідження етнічної свідомості» [6, с. 199].

Але структура, зміст та реалізація прав людини, очевидно, є відмінною у різних правових культурах. І це треба враховувати досліднику. Для одних суспільств, наприклад, визнання наявності соматичних (вітальних) прав людини включатиме визнання одностатевих шлюбів, для інших – вони є неприйнятними. Діалектика універсалізму та релятивності, є, можливо, найважливішим постулатом юридичної антропології, що ґрунтується одночасно на визнанні цінності лю-

дини та визнанні безкінечної різноманітності людей та створюваних ними спільнот та організацій.

Для дослідження юридичної антропології, правової культури та правосвідомості різних спільнот необхідно також залучення методів семіотики. Семіотика – наукова дисципліна, що вивчає виробництво, будову і функціонування різних знакових систем, що зберігають і передають інформацію. Право є частиною символічного універсуму етносу, воно закріплене в культурно-семіотичному, знаковому просторі, формує як сценарії поведінки людини, так і тлумачення або інтерпретацію його через смислове конструювання цілого ряду юридично значущих категорій і понять символів.

Наприклад, слова «право» і «влада» пов'язують наше мислення з певним комплексом переконань, образів, символів, ритуалів, моделей соціальної організації та регуляції, відображених у внутрішньому (моральному) і зовнішньому (державно-правовій системі) світі, тому що ці поняття безпосередньо пов'язані і зумовлені певним світосприйняттям, відчуттям, системою поведінкових стереотипів, духовно-моральним змістом, конкретними уявленнями про суспільство, порядку, світ, гармонію тощо.

Як показав у своєму дисертаційному дослідженні М. Г. Тюрін, архетип правової культури навіть на доктринальному її рівні, не кажучи вже про емпірично-побутовий,- включає поряд з аксіологічною та концептуальною, символічну складову, у тому числі – мовну (державно-правові символи та ритуали) [15, с. 18]. Крім того, будь-яка юридична дія є гранично ритуальною за своєю природою, «оскільки її метою є зміна існуючого порядку речей (відновлення порушених відносин, зміна рутинного перебігу подій у формі заборони, створення, майже теургічного, нових, таких, що раніше не існували зв'язків і статусів тощо), що здійснюється в сакральних і, одночасно, гранично формалізованих символічних актах, таких як «відплата», «припинення», «настанова», «регулювання» тощо» [2, с. 417].

Етнопсихологічні методи дозволяють розглянути внутрішню складову правової взаємодії між індивідами, що будується на емоційно-психологічному тлі правосвідомості. На ці аспекти права звертали увагу Л. Й. Петражицький й Є. М. Трубецькой. Право є явищем, передусім, психічним [14, с. 65], а результатом правового переживання виступає певний «правовий зміст» свідомості (правосвідомості), формується емоційно-психологічне відчуття «належного», що надає правовій свідомості особливу мотиваційну силу на користь відповідних форм і моделей поведінки. Отже, сама природа права та соціально-правової взаємодії виражається через підсвідомі індивідуальні емоційно-психічні переживання. Ця властивість права потребує застосування в антропологоюридичному дослідженні певних прийомів та методів психології.

Зокрема, за допомогою етнопсихологічного аналізу можна дати характеристику правовому менталітету народу. Правовий менталітет більшою частиною проявляє себе в звичаєвому праві, правових традиціях, здоровому глузді, колективних уявленнях, інтуїтивному праві. Простежити його можна не тільки і не стільки по пам'яткам права, історичним подіям, скільки за народним епосом, прислів'ями, казками, переказами, літературними творами. Саме в них можна знайти і побачити інтуїтивне право, якщо користуватися термінологією Л. Й. Петражицького, а також ставлення народу до права і держави, до різних правових інститутів і політичної влади.

Принцип історизму за своєю сутністю має загальнометодологічний характер і застосовується у всіх науках, не виключаючи природничі, які вивчають об'єкт в його розвитку. Проте найбільшою мірою він відображає особливості історичного пізнання, зокрема, державно-правових явищ. Історизм в юриспруденції вимагає оцінювати правову реальність об'єктивно, нетелеологічно, у зв'язку з історією певного народу та її конкретними обставинами. Принцип історизму, за висловом Фрідріха Мейнеке, це – золотий ланцюг, який поєднує ідею (закономірності розвитку) та реальність (індивідуальне їх утілення) [8, с. 453].

На сьогодні принцип історизму, очевидно, внаслідок розчарування більш «модними» дослідницькими програмами постмодернізму переживає відродження. До нього повертаються дослідники, які позиціонують себе як академічні. На ньому наголошують історики держави і права. Крім того, у формі нового інтелектуального руху зароджується «новий історизм», який виступає, за словами його прихильників, не як історія подій, але як історія людей та текстів у їх відношенні один до одного.

Отже, якщо для академічного виміру принципу історизму ключовими словами були розвиток та індивідуальність, то для «нового історизму» – людина (що, зрозуміло, не є тотожним індивідуальності) та текст (текстом у новому розумінні може бути не тільки письмовий документ, але й історія життя, взагалі будь-який поєднаний у ланцюжок ряд подій). Як бачимо, новий історизм відбиває певною мірою той антропологічний поворот, який переживають сьогодні усі гуманітарні науки. Чи має це відношення до історико-правової науки з її вельми специфічними об'єктом та предметом дослідження? На нашу думку, так, інакше важко знайти підстави для «апології» історико-правової науки взагалі, адже в історичному дискурсі людина, час і простір складають той трикутник категорій, без яких історія не є наукою. «Олюднення» історико-правової науки має відбутися, по-перше, шляхом повернення до визначення ролі певних особистостей в історичному розвитку держави і права, по-друге, виведенням на науковий рівень локальної правової історії, по-третє, започаткуванням вивчення історико-правової повсякденності, інакше кажучи, правового життя в його історичному вимірі.

Таким чином, історичний досвід розвитку держави та права спрацьовує на майбутнє, оскільки в цьому досвіді втілюються закономірності розвитку складних суспільно-політичних та юридичних явищ. Слід прийняти до уваги і те, що будь-які зміни в державі та в юридичних законах мають передумовами їх попереднє усвідомлення людьми, тобто ці зміни відбиваються перш за все в людському їх розумінні, у відношенні людей до соціально-політичного та юридичного їх оточення. Це відношення складається з врахування не лише сучасного, але й минулого. Юридична дійсність завжди формується через людську свідомість.

Список літератури:

1. Агафонова Е. А. Юридическая антропология: Концептуальные идеи и принципы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Агафонова Елена Алексеевна. – Ростов-н/Д, 2009. – 145 с.
2. Исаев И. А. Власть и закон в контексте иррационального / И. А. Исаев. – М.: Юрист, 2006. – 478 с.
3. Ковлер А. И. Антропология права: учебник / А. И. Ковлер. – М.: НОРМА, 2002. – 480 с.
4. Лахман Р. Капиталисты поневоле: Конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего Нового времени / Р. Лахман. – Перевод с английского Андрея Лазарева. – М.: Издательский дом «Территория будущего». – 456 с.
5. Кузнецов В. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления / Валерий Кузнецов // Логос. – 1999. – № 10. – С. 43-88.
6. Лурье С. В. Историческая этнология: учебник / С. В. Лурье. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 448 с.
7. Малиновский Б. Избранное: Аргонавты западной части Тихого океана / Бронислав Малиновский; пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – 552 с. – (Серия «Книга света»).
8. Мейнеке Ф. Возникновение историзма / Мейнеке Фридрих. – М.: РОССПЭН, 2004. – 479 с.
9. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права) / Ю. Н. Оборотов. – О.: Юрид. л-ра, 2002. – 280 с.
10. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2002. – 285 с.
11. Пилюгина Н. С. Антропологический метод познания права: теоретико-правовой анализ: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Пилюгина Наталия Сергеевна. – Краснодар, 2009. – 162 с.
12. Роджерс К. К науке о личности / К. Роджерс // История зарубежной психологии. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1986. – С. 200-230.
13. Саидов А. Х. О предмете антропологии права / А. Х. Саидов // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 63-69.
14. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб.: Лань, 1998. – 224 с.
15. Тюрин М. Г. Архетипы национальной правовой культуры: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о государстве и праве» / М. Г. Тюрин. – Ростов н/Д, 2007. – 24 с.
16. Чорнобай О. Л. Філософія фольклорного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / О. Л. Чорнобай. – Л., 2011. – 20 с.

Завальнюк В.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

МЕТОДОЛОГИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ: ПОИСКИ ЭФФЕКТИВНОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ПРОГРАММЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию методологических основ юридической антропологии. Определено, что методология юридической антропологии является одной из главных составляющих эффективной исследовательской программы теоретической юриспруденции. Отмечено базовые принципы методологии юридической антропологии: учет социальной и политического многообразия современных обществ, дифференциация с позиций антропологической научно-исследовательской программы между общим и необходимым отношением как содержанием понятия права и многообразием правовой реальности, внимание к устной права (выраженного в социальных нормах, ценностях) как источники современных правовых систем, обращение к методологии сравнительного правоведения, герменевтических исследований, историзма и тому подобное.
Ключевые слова: юридическая наука, юридическая антропология, методология юридической антропологии, теоретическая юриспруденция, методология сравнительного правоведения, исследовательская программа, герменевтика, историзм.

Zavalniuk V.V.
National University «Odessa Law Academy»

METHODOLOGY OF JURIDICAL ANTHROPOLOGY: SEARCHES FOR EFFECTIVE RESEARCH PROGRAM

Summary
The article studies the methodological foundations of legal anthropology. Determined that the methodology of legal anthropology is one of the main components of an effective research program of theoretical law. Noted the basic principles of the methodology of legal anthropology, taking into account the social and political diversity of modern societies, differentiation from the standpoint of anthropological research program between the general and necessary ratio as the meaning of the concept of law and the diversity of legal reality, attention to oral law (expressed in social norms, values) as sources of modern legal systems, an appeal to the methodology of comparative law, hermeneutical studies, historicism etc.
Keywords: jurisprudence, legal anthropology, legal anthropology methodology, theoretical law, comparative law methodology, research program, hermeneutics, historicism.

УДК 340.12

ГУМАНІЗАЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ НА ЗАСАДАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Зубрицька О.В.
Стрийська міська рада Львівської області

Досліджено та проаналізовано питання гуманізаційної складової впровадження ювенальної практики на засадах громадянського суспільства. Аргументовано, що основним акцентом, який необхідно зробити при проведенні реформ у судовій та правоохоронній сферах, має стати гуманізація правовідносин і, особливо, що стосується роботи з дітьми. Адже розуміння дитини як найбільшої цінності матиме наслідком ставлення до неї не як до злочинця, а як до людини, яка перебуває у конфлікті з законом.
Ключові слова: гуманізм, ювенальна практика, ювенальна юстиція, громадянське суспільство, дитина, держава, філософія права.

Постановка проблеми. В Україні через системну кризу економіки більшість сімей часто стикаються з низкою проблем, які безпосередньо відображаються на їхніх дітях. Ці проблеми створюють наступні чинники: економічний – складне економічне становище сімей викликає неможливість забезпечення дітей всім необхідним, проведення змістовного дозвілля, оздоровлення і т.д; психологічний – порушення емоційного зв'язку між батьками і дітьми, нереалізована або реалізована незначною мірою потреба дітей у прихильності батьків, виховний – діти здебільшого наслідують модель поведінки, які демонструють батьки, іноді навіть не усвідомлюючи цього; комунікативний – через власну сім'ю дитина вчиться сприймати навколишнє середовище, одночасно виступаючи членом внутрішньосімейної комунікації.

Саме з огляду на проблеми, створені вказаними чинниками, постає необхідність захисту дітей шляхом убезпечення їх від негативного впливу суспільства, створення комфортних умов для розвитку особистості, запобігання вчиненню ними правопорушень. Інститут ювенальної юстиції сприяє збереженню традиційних цінностей суспільства і водночас є відповіддю на вимоги часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі з-поміж актуальних проблемних питань обраних у науковій розвідці привертали до себе увагу багатьох юристів, соціологів, психологів, філософів, політологів та ін. Ця активізація наукового інтересу передбачена передусім міждисциплінарним характером теми ювенальної юстиції та ювенальної практики загалом. Особливо це стосується українського менталітету, коли наявними є як позитивні сторони цього юридичного феномену, так і негативні.

Зокрема теоретичну основу дослідження сформували праці таких науковців: І.О. Бандурки, В.С. Бліхара, А.П. Гусака, Г.А. Кошонько, М.П. Требіна та ін.

Мета статті полягає у філософсько-правовому дослідженні гуманізації впровадження ювенальної практики на засадах громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яке явище, що входить у суспільне життя, стикається з чималою кількістю перешкод. Не стануть винятком і нововведення, пов'язані з процесами побудови в Україні громадянського суспільства. Для українського суспільства сьогодні стали характерними такі негативні явища: а) пасивність населення, яка стосується майже усіх сфер життєдіяльності людини. Така пасивність стала результатом неефективної політики держави, недотримання основних прав та свобод людини і громадянина, непрозорої діяльності державних установ та органів; б) залучення до громадської діяльності незначної частини населення. Сьогодні дуже мало людей є членами громадських організацій, метою яких є контроль за діяльністю державних органів; недопущення порушення, захист і відновлення прав та інтересів громадян; підвищення рівня правової культури населення; в) неефективна державна політика, що проявляється у затягуванні реформ, їх невідповідності реальним економічним і соціальним потребам переважної більшості населення; г) низький рівень морально-етичних цінностей більшої частини населення та відсутність цінностей, які б слугували базою для об'єднання людей. Для створення власної системи цінностей людині необхідно постійно розвиватися, вдосконалювати свої вміння та навички відповідно до вимог часу, щоб адекватно сприймати нововведення та, опираючись на власну систему морально-етичних норм, прийняти або не прийняти його; д) поліетнічність та полікультурність населення України, що проявляється у дещо відмінному ставленні до тих чи інших явищ і понять, пріоритетному значенні різних цінностей.

На нашу думку, об'єднавчим фактором тут повинна стати законодавча база, яка виступатиме регулятором суспільного життя. Однак вже двадцять п'ять років приймаються закони, які є далекими від досконалості та гарантують рівність усім громадянам лише на папері. Про це свідчать як дані соціологічних досліджень щодо рівня довіри громадян до державних інституцій, так і аналіз рішень судів, які в аналогічних справах часто виносять цілком протилежні рішення.

Однак попри не надто втішні статистичні дані, отримані внаслідок численних опитувань громадської думки, М. П. Требін робить висновок, «що процес формування громадянського суспільства в Україні здійснюється, але повільно. Слід більше уваги приділяти формуванню та розвитку його основних складових, забезпеченню прав і свобод громадян, створенню всебічних умов для розвитку особистості» [6, с. 169].

Зрозуміло, що громадянське суспільство не може постати на порожньому місці просто за-

© Зубрицька О.В., 2016

вдяки бажанням певної групи людей. Для його формування необхідний фундамент, на якому впродовж певного часу закладатимуться основи для нового громадянського суспільства. Цими засадами повинні стати: верховенство права; охорона природних прав людини та її громадянських свобод; взаємна відповідальність держави і людини; рівність перед законом усіх громадян; плюралізм; особиста свобода людини; чіткий поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову; публічність діяльності влади; обмеженість сфери діяльності влади; загальна проінформованість населення про стан справ у державі; наявність ефективної системи захисту порушених прав людини і громадянина; наявність форм контролю за дотриманням закону всіма громадянами та ін.

Однією з основних ознак правової держави є дотримання принципу загальної рівності перед законом. Тобто усі люди, незалежно від соціального стану, походження, кольору шкіри, віросповідання, сексуальної орієнтації, визнаються рівними перед законом, а надання певних переваг за наявністю або відсутністю однієї з цих ознак суворо заборонено законом.

Саме визнання державою принципу рівності вимагає від неї створення системи контролю за дотриманням закону усіма громадянами без винятку, починаючи від президента і закінчуючи неповнолітніми громадянами. На законодавчому рівні повинні бути створені та запроваджені у дію форми контролю. Для пересічних громадян це повинні бути вимоги дотримання норм і приписів нормативно-правових актів, а для представників влади та місцевого самоврядування до цього ще слід додати практику звітування про виконану роботу за певний період та громадський контроль за їх діяльністю.

Визнання категорії рівності однією із засад громадянського суспільства є неможливим без усвідомлення цінності категорії плюралізм, тобто визнання за людиною права мати власну точку зору часто відмінну від поглядів більшості. Плюралізм є виразником різноманітності та неоднорідності суспільства. З точки зору права плюралізм визначає можливість регулювання поведінки людини нормами як державного, так і звичаєвого права. Врешті решт, сьогодні всі розуміють значення та цінність свободи для людини, однак гарантувати особисту свободу може та держава, в якій цінність людини визнається не тільки як принцип, записаний у нормативно-правових актах, а й розроблено ефективний механізм його дії.

Основною умовою розвитку суспільства є його постійне вдосконалення, пошук нових способів покращення життя людей та всеохоплюючий динамізм. Певні напрацювання у сфері становлення в Україні громадянського суспільства наше законодавство вже має. Якщо проаналізувати зміни та нововведення, які відбулися в Україні впродовж останніх років, то ми не знайдемо жодної сфери суспільного життя, якої б вони не торкнулися. Одні галузі зазнали більших змін, другі – менших, але всі ці зміни мали на меті наблизити життя пересічного українця до світових стандартів, гарантуючи дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Темп сучасного життя, реалії сьогодення вимагають уведення в дію ефективної системи захисту прав та інтересів дитини. На сьогодні такою системою є ювенальна практика, яка одночасно виконує функції захисту дітей щодо яких вчиняється чи вчинено злочин, судові функції відносно дітей, які перебувають у конфлікті з законом, та функцію ресоціалізації таких дітей.

Однак з огляду на проблеми, які все ще існують в українському суспільстві, судова система потребує нагального реформування, а правоохоронна – продовження вже розпочатих реформ. Необхідність проведення реформ викликана не лише вимогами світового співтовариства задля гарантування Україні членства у Європейському Союзі, надання безвізового режиму, а й безпосередньо українським суспільством, яке більше не хоче жити за старими правилами, вибірково користуючись правовими нормами та приписами.

Поліція та суд сьогодні, на жаль, сприймаються громадянами як виключно каральні органи. Така думка побутує в суспільстві і відповідно прививається й дітям. Діти на підсвідомому рівні починають розуміти, що ані поліція, ані суд не зможуть захистити їх, припинити порушення їхніх прав, свобод, інтересів або відновити вже порушені права і свободи.

Серед функцій, які виконує поліція, лише зрідка незначна увага звертається на одну з функцій – превентивну – тобто попереджувальну функцію. Особливо актуальною ця функція є відносно дітей: як щодо запобігання вчиненню злочинів щодо дітей, так і утримання самих дітей від вчинення злочинів. «Утримати неповнолітнього від вчинення злочину, запобігти його протиправній поведінці – це і буде однією із форм захисту прав дитини на свободу навчання, спілкування з батьками та іншим оточенням, вибору професії і здорового способу життя та розумного і корисного дозвілля [2, с. 22].

Саме утримання дитини від вчинення правопорушення є одним із завдань ювенальної юстиції. Адже, як свідчить судова статистика [5], щорічно на розгляд судів І інстанції надходить близько десяти тисяч справ про вчинення злочинів неповнолітніми. Тобто діти вчиняють не лише правопорушення, а й злочини, за які можуть бути позбавлені волі. Саме тому, на нашу думку, особливу увагу сьогодні необхідно звернути на сферу запобігання вчиненню злочинів. Це є однією з функцій ювенальної практики.

Безсумнівно, що впровадження ювенальної практики в Україні зумовлене вимогами часу та рівнем розвитку суспільства. Основою, на якій доцільно впровадити таку практику в життя, повинен стати гуманізм як одна із основних загальнолюдських цінностей. Власне і принципи ювенальної юстиції є прямим їх вираженням у роботі з дітьми. «Принципи ювенальної юстиції – це керівні засади, ідеї-ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми можливого здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Ці принципи є узагальненим і концентрованим вираженням тих цінностей, досягнення яких є основним стратегічним завданням ювенальної юстиції. В них втілюються загальнолюдські цінності» 3, с. 193].

Гуманізація суспільних відносин вимагає переходу від виконання каральних до охоронних та відновних функцій. Гуманізація та демокра-

тизація судового процесу, учасником якого є малолітній чи неповнолітній, повинна охоплювати: а) дотримання прав дитини, визначених законодавством; б) володіння та використання людьми, залученими до такого процесу, юридичних, психологічних та педагогічних знань; в) надання підтримки (юридичної та психологічної) як дітям, які перебувають у конфлікті з законом, так і дітям, відносно яких були вчинені правопорушення чи злочини; г) уникнення тримання дитини під вартою (за можливості); д) якщо ж уникнути тримання під вартою не вдається, то в такому випадку дитині повинні бути забезпечені особливі умови, відмінні від тримання під вартою дорослих; е) створення програм відновного правосуддя.

Запровадження ювенальної практики повинно відбуватися після розробки ґрунтовної законодавчої бази, де повинні бути враховані результати наукових досліджень, соціологічні дані та досвід впровадження і функціонування ювенальної практики в розвинутих державах. Національні законодавчі акти у цій сфері повинні відповідати перш за все вимогам Конституції України та міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту та реалізації прав дітей. Ще одним напрямком такої діяльності має стати розробка загальнонаціональних програм, які сприятимуть підтримці сімей з дітьми, збереженню традиційних сімейних цінностей, розвитку соціальної інфраструктури в населених пунктах різних типів, існуванню безпечного довкілля.

Створення дієвої системи органів і служб, які працюють з дітьми, – стане запорукою ефективної профілактичної роботи, наслідком якої стане зменшення рівня дитячої злочинності. Для її ефективного функціонування необхідно:

1) залучати до роботи лише висококваліфікованих працівників, які мають навички роботи з дітьми;

2) забезпечити достатнє фінансування для надання можливості доступу до ознайомлення з найновішими досягненнями та розробками у сфері ювеналістики;

3) розробити механізм співпраці цих органів та служб із:

– засобами масової інформації з метою висвітлення їх роботи, проведення роз'яснювальної та профілактичної роботи серед дітей;

– правоохоронними органами для можливості оперативного реагування на порушення прав дітей;

– батьками (опікунами) для надання допомоги у проблемних питаннях, які виникають у процесі виховання дітей. «Проблеми, пов'язані з вихованням, є найбільш актуальними на сьогодні, адже деякі молоді батьки не розуміють, якої шкоди вони завдають своїм дітям через «неправильне виховання», через свій поганий приклад, через свою неготовність до виконання найголовнішої функції – функції виховання дитини» [4, с. 191].

Права дитини не будуть дотримані у повному обсязі без залучення батьків (опікунів) до участі в усіх стадіях ювенального процесу. До досягнення дитиною повноліття батьки несуть відповідальність за її виховання, формування як особистості. Участь батьків (опікунів) у ювенальному процесі, учасником якого є їхня дитина, виконує два завдання. Перше – психологічне, коли дитина не почувається покинутою через проступок, який вона вчинила, а відчуває підтримку батьків (опікунів). Друге завдання полягає у значному зменшенні ризику порушення процесуальних прав дитини з боку працівників правоохоронних та судових органів.

Залучення батьків (опікунів) дитини до участі в ювенальному процесі сприятиме також певному зближення батьків і дітей, оскільки, як свідчать дані опитувань, 50% українських дітей мало спілкуються з батьками, а все наявне спілкування зводиться до запитань про оцінки в навчальному закладі, а 50% батьків не знають про проблеми дітей.

На нашу думку, ювенальна практика в Україні повинна бути впроваджена на основі гуманізму, визнанні цінності та унікальності кожної дитини, з урахуванням світових здобутків ювеналістики. Поряд із цим необхідно провести ряд заходів, спрямованих на утвердження засад громадянського суспільства в Україні, а саме: реформувати судову систему; завершити процес реформування правоохоронної системи; закріпити на законодавчому рівні засади функціонування ювенальної практики в Україні, враховуючи досвід у даній сфері розвинутих держав; органам і службам, які працюють з дітьми, необхідно проводити постійну профілактичну роботу, спрямовану на недопущення вчинення неповнолітніми правопорушень; залучення батьків (опікунів) до участі в усіх стадіях ювенального процесу; розробити дієві системи ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті з законом, та реабілітації дітей, відносно яких було скоєно злочин.

Висновки. На нашу думку, гуманізація правовідносин у впровадженні ювенальної практики повинна відбуватися виключно на засадах громадянського суспільства. Основними кроками, які необхідно зробити в цьому напрямку, повинні стати: реформування судової та правоохоронної систем; законодавче закріплення функціонування ювенальної практики в Україні з урахуванням досвіду у даній сфері розвинутих держав; профілактична робота органів і служб, які працюють з дітьми; залучення батьків (опікунів) до участі в усіх стадіях ювенального процесу; створення дієвої системи ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті з законом, та системи реабілітації дітей щодо яких було вчинено злочин.

Основним акцентом, який необхідно зробити при проведенні реформ у судовій та правоохоронній сферах, має стати гуманізація правовідносин. Особливо це стосується роботи з дітьми. Адже розуміння дитини як найбільшої цінності матиме наслідком ставлення до неї не як до злочинця, а як до людини, яка перебуває у конфлікті з законом. Урешті, реформування судової системи у даному напрямку покликане змінити власне реакцію на злочин, вчинений неповнолітнім. Для цього за прикладом інших держав необхідно створити ювенальний суд, у якому розглядалися б справи про злочини та правопорушення, де учасником виступає дитина.

Список літератури:

1. Бліхар В. С. Виплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій / В. С. Бліхар // Науковий вісник ЛьвДУВС: серія юридична. – № 2. – 2010. – С. 405–413.
2. Бандурка І. О. Протидія злочинам неповнолітніх як форма кримінально-правового захисту прав дітей / І. О. Бандурка // Форум права. – № 1. – 2014. – С. 19–23.
3. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції / А. П. Гусак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія Право. – Вип. 25. – 2014. – С. 192–194.
4. Кошонько Г. А. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини / Г. А. Кошонько // Збірник наукових праць НАДПС України ім. Б. Хмельницького. – № 53. – 2010. – С. 191–194.
5. Розгляд судами І інстанції кримінальних справ, вчинених неповнолітніми у 2004–2010 рр. // Державна судова адміністрація: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka
6. Требін М. П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи / М. П. Требін // Український соціум. – 2013. – № 4 (47). – С. 161–174.

Зубрицкая О.В.
Стрыйский городской совет Львовской области

ГУМАНИЗАЦИЯ ВНЕДРЕНИЯ ЮВЕНАЛЬНОЙ ПРАКТИКИ НА ЗАСАДАХ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
Исследован и проанализирован вопрос гуманистической составляющей внедрения ювенальной практики на засадах гражданского общества. Аргументировано, что основным акцентом, который необходимо сделать при проведении реформ в судовой и правоохранительной сферах, должна стать именно гуманизация правоотношений, и особенно что касается работы с детьми. Ведь понимание ребенка як самой большой ценности будет иметь последствием отношение к нему не как к преступнику, а как к человеку, который находится в конфликте с законом.
Ключевые слова: гуманизм, ювенальная практика, ювенальная юстиция, гражданское общество, ребенок, государство, философия права.

Zubrycka O.V.
Stryiska City Council of Lviv Region

HUMANIZATION IMPLEMENTATION OF JUVENILE PRACTICE FOR CIVIL SOCIETY AMBUSH

Summary
Investigated and analyzed the question the humanistic component of the implementation of the juvenile practice in ambushes civil society. It argues that the main focus, which must be made in carrying out reforms in the courts and law enforcement spheres, should be exactly the humanization of relations, particularly with regard to work with children. After all, understanding the child yak greatest value will have consequences related to it not as a criminal, but as a person who is in conflict with the law.
Keywords: Humanism, juvenile practice, juvenile justice, civil society, the child, the State, the philosophy of law.

УДК 343.98

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ

Косолап О.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено характеристиці соціальних мереж та аналізу можливостей використання інформації, яку вони містять, для виявлення та розслідування злочинів. Визначаються основні напрямки використання такої інформації правоохоронними органами. Обгрунтовується необхідність вивчення та запозичення зарубіжного досвіду правового регулювання мережі Інтернет з метою врахування позитивних аспектів у вітчизняній практиці.
Ключові слова: соціальні мережі, Інтернет-простір, правове регулювання, зарубіжний досвід, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть сучасні інформаційні технології здійснили справжню революцію серед звичних раніше засобів та способів спілкування, зв'язку, передачі та поширення інформації між членами суспільства. Внаслідок чого, великий обсяг інформації, який перебуває в Інтернет-просторі, потребує належного механізму збирання, використання, узагальнення, зберігання та контролю, і, в першу чергу, – з боку держави. Актуальною стає тематика використання інформації, що міститься в Інтернеті, зокрема в соціальних мережах, для виявлення та розслідування злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики інформаційного забезпечення процесу виявлення та розслідування злочинів за допомогою використання інформації, отриманої із соціальних мереж, а також питання правового регулювання Інтернет-простору з метою використання даних для виявлення та розслідування злочинів у своїх роботах досліджували В.М. Бутузов, В.Б. Вехов, І.О. Воронов, В.Д. Гавловський, Й. Курбалійя, А.М. Новицький, К.С. Шахбазянов. В.П. Шеломенцев, Д.М. Цехан, О.М. Юрченко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, не лише питання правового регулювання використання соціальних мереж, а й взагалі деякі теоретичні питання розуміння терміну «соціальна мережа», особливості використання та функціонування Інтернет-простору як пересічними громадянами, так і в діяльності правоохоронних органів, у нашій країні залишаються невисвітленими науковцями та неврегульованими на законодавчому рівні.

Мета статті. Головною метою статті є визначення місця соціальних мереж та інформації, яку вони містять, у правоохоронній діяльності органів внутрішніх справ, напрямків використання та перспектив становлення стабільної практики у виявленні, розкритті та попередженні злочинів, вивчення та аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання мережі Інтернет з метою врахування позитивних аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попередження злочинів є одним з основних завдань правоохоронних органів. Ця діяльність передбачає вживання заходів спрямованих на: постійне підвищення рівня культури громадян; усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів; виявлення осіб із криміногенною поведінкою; недопущення подальшого розвитку злочинної діяльності конкретних осіб; припинення злочинів та негайну нейтралізацію злочинної діяльності осіб, які безпосередньо розпочали протиправну діяльність, а також недопущення настання злочинних наслідків; перешкоджання подальшій злочинній діяльності осіб, які вчинили злочини, шляхом повного та своєчасного їх розкриття й ізоляції винних [1, с. 23-24].

Під час виконання покладених на органи внутрішніх справ завдань, працівники все частіше почали звертатися саме до соціальних мереж. За допомогою останніх вказаним службовим особам вдається встановити обставини деяких подій, знайти свідків, фото та відеоматеріали, інформацію щодо правопорушника, а інколи його самого. Однак така інформація не завжди відповідає вимогам, встановленим КПК України стосовно належності доказів, а відтак може використовуватися виключно як орієнтуюча інформація.

Популярність соціальних мереж, їх кількість та функціональні можливості постійно зростають та вдосконалюються, а самі інформаційні технології проникають у всі сфери життєдіяльності людини. Тож, в першу чергу, варто визначитися із поняттям «соціальна мережа».

Так, соціальна мережа – це програмний сервіс, який надав «площадку» для спілкування та взаємодії людей у групі за допомогою Інтернет-структури, направленої на створення співтовариств із людей, які мають спільні інтереси [2, с. 229]. Найпоширенішими соціальними мережами є «ВКонтакте», «Одноклассники.ру», «Facebook» та інші.

На думку І. Мудрої, соціальна мережа в Інтернеті – це спільнота користувачів Інтернету, які об'єднані спільними інтересами і зареєстровані в межах одного ресурсу, де мають можливість обмінюватися інформацією, спілкуватися за допомогою відео зв'язку, отримувати найсвіжіші новини. Також вчена пропонує розглядати соціальні мережі як будь-яке онлайнове суспільство, члени якого беруть участь в обговоренні на форумі [3, с. 209].

Соціальні Інтернет-мережі як мережеві послуги відкривають перед своїми користувачами (приватними особами) широкі можливості: будувати суспільні та напівсуспільні профілі в рамках обмежень, накладених системою; визначати список інших користувачів, з якими вони можуть спілкуватися та ділитися інформацією; проглядати та пов'язувати цей список контактів

© Косолап О.В., 2016

іншими, створеними користувачами в середині системи [4, с. 125].

Серед науковців соціальні мережі також розглядаються як: організовані і керовані інструменти спілкування на основі використання електронних інформаційних технологій (Інтернету); мережі соціального спілкування саме одновимірних за характеристиками суб'єктів, тобто, спілкування на горизонтальних організації; інформаційні технологічні комплекси, що об'єднують абонентів зі спільними інтересами і потребами та відповідною технічною підготовкою, що розшаровує учасників інформаційних обмінів [5, с. 19].

Як зазначає Гончарова О.А., однією із найпоширеніших форм використання всесвітньої комп'ютерної мережі (в тому числі й з урахуванням зарубіжного досвіду) є створення свого власного сайту (сайту відомства, департаменту, відділу чи окремо слідчого). На сайті слідчого чи слідчого відділу може бути розміщена інформація щодо розшуку правопорушників, свідків, потерпілих, речових доказів, оголошення щодо винагороди за повідомлення певної інформації, поради про те, як вберегтися від злочинців тощо [6, с. 313].

Необхідно відмітити, що у науковій літературі сформувалися основні підходи до правового регулювання Інтернет-простору, усталеним стало поняття «управління Інтернетом». Суб'єктами ж такого управління виступають уряди, приватний сектор та громадянське суспільство. Кожен із таких суб'єктів, при виконанні своєї відповідної ролі, розробляє та застосовує загальні норми, принципи, правила та процедури ухвалення рішень і програм, які регулюють еволюцію та застосування Інтернету [7]. Визначення регулятора відносин, які виникають в мережі Інтернет,обсяг його повноважень та методи фільтрації контенту і є критерієм для виділення основних підходів щодо здійснення регулювання правовідносин в Інтернет-просторі.

Досвід більшості країн Європейського Союзу вказує на ефективність використання інформації, яка міститься в соціальних мережах в ході виявлення та розкриття злочинів, поширення важливої для громадян інформації. Необхідно погодитись із думкою Д.М. Цехана, що вагомий інтерес для правоохоронних органів становить те, що значна кількість користувачів соціальних мереж розміщує на сторінках свої фотозображення, що дозволяє підтвердити їх зв'язок з іншими особами, отримати зображення фігурантів або осіб, що становлять оперативний інтересу різних вікових параметрах. Характерною особливістю соціальних мереж, на думку науковця, також є те, що в окремих випадках фотокартки особи можуть бути розміщені навіть без її відома друзями або знайомими, що полегшує отримання приватних даних з боку правоохоронних органів [8, с. 113].

Наприклад, управління поліції Бельгії, Нідерландів та Великобританії мають свої власні медіа ресурси, які використовують для зворотного зв'язку з громадянами, сповіщення населення не лише щодо своєї діяльності, важливих подій тощо, а й щодо стану злочинності, розшуку правопорушників, резонансних злочинів та ін. Окрім того, поліцейські за допомогою моніторингу інформації, розміщеної певним користувачем в соціальній мережі, визначають контакти останнього, перевіряють алібі правопорушника, можуть визначити його місце знаходження, а також у порядку, передбаченому законодавством, можуть отримати конфіденційні дані тощо.

Більшість держав (США, Канада, Японія, Китай, країни ЄС, Ізраїль) на теперішній час використовують наступну практику: кожен державний орган має свій окремий Інтернет-сайт, що надає змогу не лише прозоро висвітлювати свою роботу, а мати ефективну систему взаємодії з громадою. Так, наприклад, правоохоронні органи поширюють суспільно значиму інформацію щодо профілактичних заходів з метою боротьби зі злочинністю, стосовно розшуку осіб та розкриття злочинів, заходи віктимологічного характеру.

Так, цікавими є кардинально різні позиції законодавців до правового регулювання, впровадження та розвитку Інтернет – технологій Сполучених Штатів Америки та Китайської Народної Республіки. Управління Інтернет-простором та контроль за його діяльністю у США здійснюється завдяки об'єднання зусиль як уряду, приватного сектору, так і громадянського суспільства. Прослідкувати за такою тенденцією вдається на підставі аналізу законів «Про протидію тероризму» від 2001 р. (PATRIOT Act) [9] та «Про нагляд за діяльністю спецслужб» зі змінами [10], відповідно до яких уряд наділяє правоохоронні органи широкими повноваженнями щодо моніторингу Інтернет-контенту. А вже на підставі «Акту про захист дітей в Інтернеті» [11] уряд Сполучених Штатів заохочує Інтернет-компанії співпрацювати з правоохоронними органами, розподіляючи федеральну систему знижок за встановлення програмних фільтр-пакетів у школах та бібліотеках.

«Інтернет – це засіб для роботи, а не дозвілля» – цей вираз широко розповсюджений у Китайській Народній Республіці та дає можливість чітко зрозуміти відношення влади до процесів, які виникають в Інтернет-просторі. Необхідно підкреслити, що основним суб'єктом, який здійснює «управління Інтернетом», є уряд. Влада Китаю, усвідомивши неможливість цілковитого контролю над усіма діями користувачів мережі, перерозподілила функції контролю між органами влади та операторами зв'язку на місцях, свій контроль за мережею Інтернет здійснює і спеціальне поліцейське відомство, покликане слідкувати за змістом Інтернет-сайтів. В країні успішно функціонує проект «Золотий щит», в рамках якого утворена складна система фільтрації вмісту Інтернету; перевірці підлягають не тільки ресурси всередині КНР, але й проблемні, на думку держави, зовнішні ресурси [12, с. 174]. Забороненим у країні є анонімне спілкування, на законодавчому рівні встановлено обов'язок реєстрації сайтів, передбачена також реєстрація потенційних Інтернет-користувачів із обов'язковим зазначенням особистих даних (ім'я, адреса, ідентифікаційний код).

Окремої уваги заслуговує підхід до правового регулювання Інтернет-простору урядом Великобританії, оскільки основне місце для вирішення цього питання відводиться громадянському суспільству. Зокрема, національна «гаряча лінія» «Фундація нагляду за мережею Інтернет» (Internet Watch Foundation) [13], яка здійснює

моніторинг Інтернет-контенту у Великобританії, на постійній основі формує, узагальнює та оновлює «чорний список» на основі звернень громадян, який потім направляється Інтернет-провайдерам, які, в свою чергу, інформують національний відділ з боротьби зі злочинністю (National Crime Squad).

Наведені позиції є лише фрагментарною характеристикою основних підходів до регулювання використання Інтернет – простору, проте вони дають змогу визначити загальну концепцію держави щодо основних напрямків правового регулювання, окреслити суб'єктів його здійснення та виявити загальні, спільні проблеми, які можуть виникнути у держави, використовуючи один з підходів до правового регулювання.

Отже, цілком очевидним є те, що Інтернет – простір, як системне явище, потребує комплексного підходу до його дослідження та вивчення. Зокрема, правового регулювання на законодавчому рівні потребують окремі напрями взаємовідносин, які виникають в мережі (віртуальному світі), але їх наслідки мають або можуть мати свій матеріальний вираз. Необхідно також визначити особливості статусу учасників таких правовідносин, адже Інтернет-користувачами є люди, наділені правами та обов'язками. Тож забезпечення їх належної реалізації та можливості захисту є прямим обов'язком кожної держави.

Таким чином, враховуючи специфіку соціальних мереж, особливостей розміщуваної користувачами інформації, способів та методів для її одержання, а також зарубіжний досвід використання інформації, яка міститься в соціальних мережах, правоохоронні органи мають можливість визначити основні напрями використання її у практичній діяльності для:

– отримання довідково-допоміжної інформації щодо конкретних осіб та їх контактів, стосовно конкретного кримінального провадження, свідків, потерпілих, підозрюваних тощо;

– пошук інформації щодо соціальних зв'язків правопорушників, їх каналів злочинних контактів тощо;

– встановлення достовірності алібі, місця знаходження особи та ін.;

– підвищення рівня правової культури громадян;

– ведення заходів, профілактично спрямованих на усунення умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень;

– встановлення осіб з яскраво вираженої криміногенною поведінкою аби схильністю до такого;

– можливість використання техніки «ловля на живця» для розкриття правопорушників та злочинів;

– поширення суспільно значимої інформації (щодо правопорушень, правопорушників, пошук свідків, доказів тощо);

– розміщення звітної інформації та налагодження системи електронних звернень громадян;

– підвищення рівня довіри громадськості правоохоронним органам тощо.

Виходячи з викладеного, використання соціальних мереж для виявлення та попередження кримінальних правопорушень є одним з головних пріоритетів діяльності правоохоронної системи.

Список літератури:

1. Кондратьєв Я. Ю. Теоретичні правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції / Монографія. – К.: НАВСУ, 2004. – 444 с.
2. Интернет-технологии в связях с общественностью: учебное пособие / И. А. Быков, Д. А. Мажоров, П. А. Слуцкий, О. Г. Филатова; отв. ред. И. А. Быков, О. Г. Филатова. – СПб.: Роза мира, 2010. – 275 с.
3. Мудра І. Соціальні мережі в інтернеті як інструмент просування «зараженої» інформації / І. Мудра // Теле- та радіожурналістика. – 2015. – Випуск 14. – С. 208-212.
4. Селезнев Р. С., Скрипак Е. И. Социальные сети как феномен информационного общества и специфика социальных связей в их среде // Р. С. Селезнев, Е. И. Скрипак. – Вестник КемГу. – 2013. – № 2 (54). – Том 3. – С. 125-131.
5. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. – НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 220 с.
6. Доклад рабочей группы по управлению Интернетом. Шато де Босси, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.isu.org.ua
7. Гончарова Е. А. Использование сети Интернет в раскрытии и расследовании преступлений / Е. А. Гончарова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Том 22 (61). – № 1. – 2009. – С. 310-315.
8. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: монографія / Д. М. Цехан; за наук. редакцією О. О Подобного. – Одеса: Юридична література, 2011. – 216 с.
9. The USA PATRIOT Act: Preserving Life and Liberty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.congress.gov
10. Foreign Intelligence Surveillance Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.congress.gov
11. Children's Internet Protection Act | Federal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fcc. gov/consumers/guides/childrens-internet-protection-act
12. Ибрагимова Г. Стратегия КНР в области управления Интернетом и обеспечения информационной безопасности / Галия Ибрагимова. // Индекс безопасности. – 2015. – № 1. – С. 169–182.
13. Welcome to the Internet Watch Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.iwf.org.uk/

Косолап О.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ВЫЯВЛЕНИИ И РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящается характеристике социальных сетей и анализу возможностей использования информации, содержащейся в них, для выявления и расследования преступлений. Определяются основные направления использования такой информации правоохранительными органами. Обосновывается необходимость изучения и заимствования зарубежного опыта правового регулирования сети Интернет с целью использования позитивных моментов в отечественной практике.
Ключевые слова: социальные сети, Интернет-пространство, правовое регулирование, зарубежный опыт, информационное обеспечение.

Kosolap O.V.
National University «Odessa Law Academy»

USING SOCIAL NETWORKS FOR THE DETECTION AND INVESTIGATION OF CRIMES: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DIRECTIONS FOR FUTURE RESEARCH

Summary
The article is devoted to the characterization of social networks and the analysis of the possibilities of using the information contained in them, for the detection and investigation of crimes. The basic directions of using such information by law enforcement agencies are determined. The author substantiates the necessity of studying and borrowing foreign experience of legal regulation of the Internet in order to use positive aspects in the national practice.
Keywords: social networks, the Internet space, legal regulation, international experience, information support.

УДК 347.73

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Назаренко В.О.
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

У статті проаналізовано загальне поняття юридичної відповідальності та на його основі і з урахуванням специфіки діяльності вітчизняних платіжних систем виведено поняття юридичної відповідальності у сфері функціонування платіжних систем. Також розглянуто впровадження в Україні, на законодавчому та практичному рівні, відносно нової функції НБУ – нагляду за платіжними системами, яким врегульовано право НБУ застосовувати заходи впливу за порушення законодавства України з питань діяльності платіжних систем в Україні до об'єктів нагляду (оверсайта). Досліджено нормативно-правові підстави юридичної відповідальності різних груп суб'єктів у сфері функціонування платіжних систем України. Дано оцінку вітчизняному законодавству з питань відповідальності та здійснено порівняння окремих законодавчих норм із аналогічними нормами в інших країнах Європи.

Ключові слова: платіжна система, юридична відповідальність, юридична відповідальність у сфері функціонування платіжних систем, нагляд, оверсайт, заходи впливу НБУ за порушення банківського законодавства.

Постановка проблеми. В сучасних реаліях нашого буття платіжні системи є невід'ємною частиною економічної, фінансової, банківської інфраструктури будь-якої країни. Високий рівень ефективного функціонування платіжних систем сприяє стабільному економічному розвитку держави вцілому. Надійність та безперервність функціонування платіжних систем ґрунтується на оверсайті, прозорій конкуренції, захисті прав усіх учасників ринку платежів і остаточних споживачів, зміцненні безпеки їх використання. Для забезпечення реалізації цих умов, одним із ключових факторів являється юридична відповідальності за порушення законодавства у сфері платіжних систем.

Практика законодавчого регулювання діяльності міжбанківських комісій (Interchenge Fees), захисту персональних даних користувачів, державний нагляд за діяльністю платіжних систем та удосконалення юридичної відповідальності за порушення законодавства про платіжні системи у розвинутих країнах засвідчила свою ефективність. Гучні справи щодо антиконкурентних дій деяких компаній, порушень у діяльності платіжних систем, зокрема нав'язування додаткових послуг чи певного оператора, а також щодо завищення тарифів, затримки платежів, спільних емісій (кобрендингу) платіжних карток мали широкий резонанс у фінансових колах. Лише у США позивачам у судовому порядку було виплачено понад 15 млрд. доларів компенсацій. У різних країнах світу в судовому провадженні перебувають позови щодо різних порушень на мільярди доларів. Усі ці проблеми стали результатом автономного функціонування ринку, законодавці різних країн звернули увагу на проблеми, коли вони вже почали чинити негативний вплив на стан макроекономіки [4, с. 5]. Тому для України, як для держави з ринковою економікою, вкрай важливо розвивати вже наявне законодавство у даній сфері, використовуючи для цього прогресивний досвід інших країн, у тому числі і для удосконалення юридичної відповідальності всіх можливих суб'єктів у сфері функціонування платіжних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання юридичної та фінансової відповідальності досліджуються науковцями досить широко, але не зважаючи на це, вони залишаються найбільш дискусійним у правовій науці України. Серед всіх вітчизняних науковців слід звернути увагу на висвітлення цієї теми в працях З.М. Будько, Л.К. Воронової, Е.С. Дмитренко, А.Й. Іванського, Д.А. Липинського, Г.А. Тосуняна та інших науковців. Проте, як зазначив В.Д. Чернадчук значне коло цих питань потребує подальших досліджень, особливо це стосується так званої банківсько-правової відповідальності. На сьогодні досить складно стверджувати про можливість виокремлення банківсько-правової відповідальності, натомість не викликає заперечення термін «відповідальність за порушення банківського законодавства». За порушення банківського законодавства передбачено кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність [7, с. 38]. Порушення у сфері діяльності платіжних систем відносяться до порушень у банківському законодавстві. Нажаль в українській науковій літературі, правовий механізм діяльності платіжних систем досліджений лише частково. Необхідно відмітити важливі роботи у цій сфері таких науковців як Т.К. Адабашева, В.М. Кравця, Н.Г. Лапко, О.О. Махаєвої, А.М. Ришелюка, Е.Л. Стрельцова, О.Б. Сизemової, А.О. Тарасенка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день, для нашої держави, актуальним залишається питання адаптації законодавства України про платіжні системи і переказ коштів до законодавства Європейського Союзу. Проте поза увагою науковців лишається реальна проблема забезпечення належного рівня захисту прав саме користувачів платіжних систем та послуг, яке має здійснюватися шляхом реформування законодавства про відповідальність у платіжних системах.

Мета статті. Метою цієї роботи є характеристика актуальних питань юридичної відповідальності у сфері діяльності платіжних систем, виявлення її основних недоліків та напрямків його удосконалення.

© Назаренко В.О., 2016

Викладення основного матеріалу. Одним із важливих завдань для організації ефективного функціонування платіжних систем України, як засвідчив неподинокий досвід зарубіжних країн, є необхідність їх убезпечення для основних споживачів і захисту діяльності самих платіжних систем та безпосередньо їх користувачів, від протиправних посягань. Юридична відповідальність, це саме та категорія яка забезпечує недопущення зростання порушень та виступає засобом забезпечення законності у цій сфері банківської діяльності. Розглянемо правову природу відповідальності. Як відмічає М. В. Старинський, у широкому (філософському) розумінні поняття відповідальності трактується як відношення особи до суспільства, держави, інших осіб з точки зору виконання певних вимог, усвідомлення і правильного розуміння громадянином своїх обов'язків щодо суспільства, держави та інших громадян. У вузькому (спеціально-юридичному) розумінні юридична відповідальність, як вид соціальної відповідальності, інтерпретується як реакція держави на здійснене правопорушення [5]. Д. М. Лук'янець, дає більш уточнене визначення – юридична відповідальність – це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть мати вираз у недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків і виражена у застосуванні до осіб, що вчинили такі діяння, засобів впливу, які тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [3].

Юридична відповідальність визначається такими ознаками:

а) зовнішнім характером;

б) застосуванням лише за здійснені правопорушення;

в) зв'язком з державним примусом у формі каральних і правовідновлюючих заходів;

г) визначеністю у нормах права [5].

З урахуванням специфіки правового регулювання діяльності платіжних систем в Україні, необхідно розглянути поняття «заходи впливу НБУ за порушення банківського законодавства», оскільки одним із способів впливу є адміністративна відповідальність. Дане поняття, В. Д. Чернадчук, визначив як обмеження або обтяження фінансового, організаційного або управлінського характеру, зміст і застосування яких регламентовано нормами банківського права: їх застосування здійснюється в процесі індивідуального правового регулювання спеціально уповноваженим органом – Національним банком України шляхом видання правозастосовного акта в межах охоронних банківських правовідносин через механізм реалізації прав та обов'язків [7, с. 42].

Отже, юридична відповідальність у сфері функціонування платіжних систем може розглядатися як застосування до порушника передбачених санкцією правової норми заходів державного примусу, що являють собою обмеження, зупинення чи припинення надання окремих видів послуг у платіжних системах в Україні, заборону здійснення діяльності в Україні або ж накладання штрафів на правопорушника, що спричиняють втрати його особистого, організаційного чи майнового характеру.

Оскільки Україна знаходиться на шляху розвитку законодавчих засад функціонування та нагляду за платіжними системами, доцільно проаналізувати сучасний стан вітчизняного законодавства у сфері нагляду за платіжними системами.

В Україні етап впровадження міжнародної практики, щодо нагляду за платіжними системами, розпочався в 2010 році, зі схвалення Правлінням НБУ Концепції запровадження нагляду (оверсайту) за платіжними системами. А вже на законодавчому рівні оверсайт було визнано, як одну із основних функцій центрального банку лише в 2012 році. Наприкінці 2014 р. Правління НБУ затвердило необхідне Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні, яке регулює саме порядок проведення нагляду (оверсайта) платіжних систем, які діють на території України. Це Положення визначає основні організаційні засади та порядок здійснення безвиїзного нагляду (оверсайта) платіжних систем, критерії та порядок визначення важливості платіжних систем, а також вимоги до значущих платіжних систем, що здійснюють діяльність на території України [11].

На початку 2016 року було затверджено зміни в Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення об'єктами нагляду (оверсайта) законодавства України з питань діяльності платіжних систем в Україні № 524. Зокрема, встановлено порядок пред'явлення Національним банком України вимог до об'єктів нагляду (оверсайта) щодо усунення порушень Закону, нормативно-правових актів Національного банку з питань діяльності в Україні платіжних систем та систем розрахунків, а також переказу коштів та застосування до них заходів впливу за порушення законодавства України. Відповідно до цього положення, до заходів впливу, належать:

1) проведення переговорів з особами, які є об'єктами нагляду (оверсайта), стосовно необхідності приведення їх діяльності у відповідність до встановлених законодавством України вимог;

2) письмове застереження щодо усунення порушень;

3) обмеження, зупинення чи припинення надання окремих видів послуг у платіжних системах в Україні;

4) накладання штрафів на посадових осіб юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців, які є об'єктами нагляду (оверсайта), відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення у порядку, визначеному Положенням про порядок накладення адміністративних штрафів, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 29 грудня 2001 року № 563, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25 січня 2002 року за № 62/6350 (зі змінами);

5) виключення платіжної системи/учасника платіжної системи/оператора послуг платіжної інфраструктури з реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури (далі – реєстр платіжних систем);

6) заборона здійснення діяльності в Україні [12].

Отже, в цьому Положенні закріплено адміністративну відповідальність посадових осіб юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців, які є об'єктами нагляду (оверсайта) за порушення в сфері функціонування платіжних систем, відповідно до ч. 3-5 ст. 166-5 КпАПУ. КпАПУ визначено за кожний вид порушення накладання відповідного штрафу, до таких порушень віднесено: порушення законів України та нормативно-правових актів Національного банку України, які регулюють переказ коштів в Україні; порушення встановлених Національним банком України загальних параметрів моніторингу з метою ідентифікації помилкових та неналежних переказів із застосуванням електронних платіжних засобів; порушення, що виникають у разі неповідомлення про помилкові/неналежні перекази та суб'єктів цих переказів інших членів/учасників платіжної системи [9].

Таким чином, у разі виявлення порушень законодавства України в сфері діяльності платіжних систем Національний банк має право вимагати від об'єктів нагляду (оверсайта) усунення цих порушень, а також застосовувати до них передбачені законом заходи впливу. Крім цього, юридичні особи або фізичні особи-підприємці, які є об'єктами нагляду (оверсайта) за порушення в сфері функціонування платіжних систем несуть адміністративну відповідальність передбачену законодавством.

Діяльність платіжних систем в Україні регулюється Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (далі Закон про платіжні системи), розділ VII цього закону присвячено відповідальності при здійсненні переказу коштів. Найбільш актуальним питанням юридичної відповідальності залишається відповідальність саме платіжної системи перед клієнтом, оскільки для європейського простору, найважливішим в платіжних системах є захист прав та інтересів їх споживачів. Європейський союз дотримується цього принципу у своїй законотворчій діяльності неухильно. Так як наше законодавство адаптується до європейського законодавства, то логічно порівняти відповідні інститути про відповідальність в сфері функціонування платіжних систем – Закон про платіжні системи і Директиву Європейського парламенту 2007/64/ЕС.

Слід відмітити, що Директива ЄС 2007/64/ЕС містить винятково точні та зрозумілі норми, що стосуються відповідальності платіжної системи перед клієнтом. Правова проблема, як визначив Т.К. Адабашев, полягає в тому, що будь-яка операція з переказу коштів включає в себе велику кількість учасників, які взаємодіють між собою і конфігурація яких залежить безпосередньо від цілей і виду платежу. Так, при здійсненні господарських операцій з переказу коштів можуть брати участь декілька груп учасників: банки та небанківські фінансові установи – безпосередні суб'єкти правовідносин із користувачем платіжної системи, оператори послуг платіжної інфраструктури (клірингові, процесингові, еквайєрингові установи тощо), розрахунковий банк. У деяких випадках цей ланцюжок може збільшуватись, наприклад, у разі наданні платіжних послуг комерційними агентами банків, питання про відповідальність яких досі не вирішено однозначно. Отже, якщо не існує чіткого механізму розподілу відповідальності всередині платіжної системи перед клієнтом, якщо вона диверсифікована по різним суб'єктам, якщо клієнтові незрозуміло куди звертатися в кожному конкретному випадку, то в цьому випадку юридичні та технологічні проблеми платіжної системи будуть перекладатися на клієнта, що, на наш погляд, неприпустимо в розвиненій правовій системі [1, с. 272].

Таким чином, головною відмінністю між розглянутими законодавствами, є відсутності у вітчизняному законодавстві прямої відповідальності суб'єктів платіжної системи перед користувачами. Натомість, Закон про платіжні системи, передбачає, окрім відповідальності у вигляді застосування заходів впливу НБУ до об'єктів нагляду, що зазначено в п. 6 ст. 41 цього Закону, декілька інших умовних груп відповідальності залежно від суб'єктів:

– відповідальність банків перед клієнтами при здійснені переказу;

– відповідальність установ – учасників платіжних систем;

– відповідальність еквайрів та емітентів.

Відповідальність банків перед клієнтами при здійснені переказу передбачена за порушення банками строків виконання доручення клієнта на переказ коштів, що сталося з вини банку та порушення банком, що обслуговує отримувача, строків завершення переказу що зазначено в п. 2 ст. 32 Закону про платіжні системи. В таких випадках банк зобов'язаний сплатити отримувачу пеню у розмірі 0,1 відсотка суми простроченого платежу за кожний день прострочення, що не може перевищувати 10 відсотків суми переказу, якщо інший розмір пені не обумовлений договором між ними. Крім цього, сюди можна віднести і передбачену Закон відповідальність за помилковий переказ, що стався з вини банку. В п. 3.1 ст. 32 Закону про платіжні системи зазначено, що у разі помилкового переказу суми переказу на рахунок неналежного отримувача, що стався з вини банку, цей банк-порушник зобов'язаний негайно після виявлення помилки переказати за рахунок власних коштів суму переказу отримувачу. У противному разі отримувач має право у встановленому законом порядку вимагати від банку-порушника ініціювання переказу йому суми переказу за рахунок власних коштів, сплати пені встановленої в законі. Пункт 3.2 статті 32 Закону про платіжні системи визначає, що у разі помилкового переказу з рахунка неналежного платника, що стався з вини банку, цей банк зобов'язаний переказати за рахунок власних коштів суму переказу на рахунок неналежного платника, а також сплатити неналежному платнику пеню у розмірі процентної ставки, що встановлена цим банком по короткострокових кредитах, за кожний день починаючи від дня помилкового переказу до дня повернення суми переказу на рахунок неналежного платника, якщо інша відповідальність не передбачена договором. У разі переказу з рахунка платника без законних підстав, за ініціативою неналежного стягувача, з порушенням умов доручення платника на здійснення договірного списання або внаслідок інших помилок банку повернення платнику цієї суми здійснюється у встановленому законом судовому порядку. При цьому банк, що списав кошти з рахунка платника без законних підстав, має сплатити платнику пеню у розмірі процентної

ставки, що встановлена цим банком по короткострокових кредитах, за кожний день починаючи від дня переказу до дня повернення суми переказу на рахунок платника, якщо інша відповідальність не передбачена договором. [8]

Відповідальність установ-учасників платіжної системи настає у разі втрати суми переказу: відповідно до п. 1 ст. 36 Закону про платіжні системи у разі втрати суми переказу установа – учасник платіжної системи має повернути ініціатору цю суму, сплачену вартість наданих послуг, а також сплатити штраф у розмірі 25 відсотків сплаченої вартості наданих послуг [8]. Та у разі порушення строків пересилання документів на переказ: відповідно до п. 2 ст. 36 цього ж закону – у разі порушення установою – учасником платіжної системи строків пересилання документів на переказ, передбачених пунктом 8.6 статті 8 цього Закону, ця установа має сплатити отримувачу пеню у розмірі 0,1 відсотка суми переказу за кожний день прострочення, яка не може перевищувати 10 відсотків суми переказу [8].

Відповідальність еквайрів та емітентів поляга в тому, що відповідно до ст. 37 Закону про платіжні системи, для встановлення правомірності переказу еквайр, за результатами моніторингу або в разі опротестування переказу держателем, емітентом або платіжною організацією платіжної системи, має право призупинити завершення переказу на час, передбачений правилами відповідної платіжної системи, але не більше ніж на дев'яносто календарних днів. У разі правомірності переказу еквайр має завершити переказ та відшкодувати отримувачу 0,1 відсотка суми платежу за кожний день такого призупинення, якщо більший розмір пені не обумовлений договором між ними. На час встановлення ініціатора та правомірності переказу, але не більше ніж впродовж дев'яноста календарних днів, емітент має право не повертати на рахунок неналежного платника суму попередньо списаного неналежного переказу. У разі ініціації неналежного переказу з рахунка неналежного платника, з вини ініціатора переказу, що не є платником, емітент зобов'язаний переказати на рахунок неналежного платника відповідну суму грошей за рахунок власних коштів, а також сплатити неналежному платнику пеню в розмірі 0,1 відсотка суми неналежного переказу за кожний день, починаючи від дня неналежного переказу до дня повернення відповідної суми на рахунок, якщо більший розмір пені не обумовлений договором між ними [8].

Окремо від відповідальності при здійсненні переказу коштів, а саме в VIII розділі Закону про платіжні системи, згадується питання про відповідальність суб'єктів переказу за забезпечення захисту інформації в платіжній системі від несанкціонованого доступу до інформації, від несанкціонованих змін інформації, від несанкціонованих операцій з компонентами платіжних систем. Це питання вирішується неоднозначно, ст. 39-1 Закону про платіжні системи закріплює норми про те, що правила платіжних систем мають передбачати відповідальність за порушення цих вимог з урахуванням вимог законодавства України. Крім цього нічого не зазначено про відповідальність комерційних агентів банків перед клієнтами в загальному механізмі відповідальності.

У п. 47 Директиви 2007/64/ЕС, зазначено, що провайдер платіжних послуг (будь-який суб'єкт, що має право надавати платіжні послуги) платника повинен нести відповідальність за здійснення платежу належним чином, включаючи обсяг і терміни його виконання, а також за будь-який збій у роботі посередників, що беруть участь у платіжному ланцюжку господарської операції з переказу коштів, аж до рахунку одержувача засобів. Згідно з цією нормою провайдер платіжних послуг платника повинен – у разі надходження не в повному обсязі грошових коштів на рахунок провайдера платіжних послуг одержувача – скорегувати платіжну операцію або невідкладно компенсувати платнику суму платіжної операції незалежно від будь-яких інших претензій, які можуть бути пред'явлені відповідно до національного права [13].

Таким чином, у праві Європейського Союзу клієнт платіжної системи може звернутися з метою стягнення мінімального розміру збитків, обсяг яких твердо встановлений, до будь-якого суб'єкту з якого починається його операція. У вітчизняному ж законодавстві відсутній аналогічний принцип. Закон про платіжні системи, в разі неналежного виконання чи невиконання операції користувача платіжної системи, відправляє його не до провайдера платіжної системи, а до законодавства про відповідний вид юридичних осіб, які беруть участь у господарській операції з переказу коштів. Але нажаль норми про відповідальність не завжди чітко відображені в законодавстві і на практиці часто виявляються конфліктними, що надає можливість недобросовісним суб'єктам платіжної системи взаємно перекладати відповідальність перед клієнтом один на одного. В зв'язку з цим рівень захищеності клієнтів платіжних систем, що функціонують в Україні, порівняно з європейським рівнем захищеності аналогічних споживачів, досить низький і потребує подальшого удосконалення на законодавчому рівні.

Крім розглянутих вище категорій суб'єктів, які несуть відповідальність за порушення в сфері діяльності платіжних систем, законом передбачено ще відповідальність платника при проведенні переказу (ст. 33), відповідальність стягувачів при проведенні переказу (ст. 34) та відповідальність неналежних отримувачів при проведенні переказу (ст. 35).

Отже проаналізувавши юридичні підстави адміністративно-господарської відповідальності у сфері діяльності платіжних систем та рівень захищеності користувачів, необхідно відмітити, що існує потреба у зміні існуючого правового підходу врегулювання юридичної відповідальності учасників платіжної системи в Україні перед користувачами, з максимальним її наближення до аналогічних стандартів Європейського Союзу та міжнародної світової практики.

Наступним видом юридичної відповідальності є кримінальна відповідальність, яка настає за скоєння злочинів, передбачає найбільш жорсткі заходи державного впливу та застосовується виключно в судовому порядку [5]. Поява на фінансовому ринку якісно нових для України платіжних документів з тими самими властивостями, що й у цінних паперів визначило необхідність уведен-

ня кримінальної відповідальності за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їхнього виготовлення [6, с. 145]. Вітчизняне законодавство, приєднавшись до Конвенції про кіберзлочинність і ратифікувавши її у 2005 році, а також встановивши, у 2001 році ст. 200 Кримінального Кодексу України відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків та створивши в 2006 р. спеціалізований підрозділ в структурі МВС по боротьбі з злочинами в сфері високих технологій, визначило фундаментальний напрямок діяльності держави із забезпечення кримінально-правового захисту банківської системи держави, відреагувавши на появу нових різновидів суспільно небезпечних діянь у цій сфері, які виникли разом з розвитком технологічних можливостей суспільства, і які крім позитивного сприяння, можуть використовуватися із злочинними намірами і завдавати значної шкоди всім учасникам банківської діяльності.

Проте, і в 2016 р. Україна залишається особливо привабливою для кіберзлочинців, тому що українське законодавство в цій сфері досі у повній мірі не відповідає європейським стандартам. Вивчення матеріалів слідчої та судової практики підтверджує, що існує багато труднощів при застосуванні ст. 200 Кримінального Кодексу України, які, насамперед, зумовлені тим, що з приводу об'єкту досліджуваного злочину думки авторів, які займаються цією проблемою, значно різняться. Крім цього, згідно з вимогами «Рамкового рішення ЄС (2001/413/ПВД) по боротьбі з шахрайством та підробкою безготівкових платіжних засобів» від 28.06.2001 в усіх країнах-членах Європейського Союзу покарання за цей вид злочину складає як мінімум один рік позбавлення волі, у вітчизняному ж законодавстві встановлено єдиний вид покарання – штраф. У зв'язку з цим та враховуючи привабливість для іноземців саме України, як місця вчинення таких злочинів, необхідно ввести більш жорсткі санкцій за незаконні дії з документами на переказ та іншими засобами доступу до банківських рахунків.

Висновки і пропозиції. Юридична відповідальність у сфері функціонування платіжних систем може розглядатися як застосування до порушника передбачених санкцією правової норми заходів державного примусу, що являють собою обмеження, зупинення чи припинення надання окремих видів послуг у платіжних системах в Україні, заборону здійснення діяльності в Україні або ж накладання штрафів на правопорушника, що спричиняють втрати його особистого, організаційного чи майнового характеру.

Ми з'ясували, що закріплені у Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» нормативні положення щодо відповідальності учасників платіжної системи, до кінця не врегульовують питання відповідальності платіжних систем перед споживачами, оскільки в них присутнє перекладання юридичних і технологічних проблем платіжної системи та усіх пов'язаних із цим ризиків на користувача.

Законодавства України в частині кримінальної відповідальності за порушення у сфері платіжних систем також потребує змін відповідно до вимог європейського законодавства та встановлення адекватної міри покарання, за вчинення злочину визначеного ст. 200 Кримінального кодексу України, з урахуванням рівня його суспільної небезпеки.

Тому українське законодавство повинно розробляти та вивчати нові теоретичні засади юридичної відповідальності на основі відповідних зарубіжних правових норм, використовувати дослідження міжнародної практики у цій сфері та порівнювати їх з вітчизняним законодавством.

Список літератури:

1. Адабашев Т. К. Деякі проблеми застосування заходів відповідальності в сфері переказу коштів в умовах європейського вектору розвитку України / Т. К. Адабашев //Актуальні питання інтелектуальної власності та інноваційного розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 березня 2014 р.) / редкол.: С. М. Прилипко, Ю. Є. Атаманова, С. В. Глібко, К. В. Єфремова. – Х.: НДІПЗІР, 2014. – С. 271-275.
2. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження / А. Й. Іванський: Дис. ... д-ра наук: 12.00.07 – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://disser.com.ua/content/355859.html
3. Лук'янець Д. М. Типологія юридичної відповідальності / Д. М. Лук'янець // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_KPD/Lukianets_22.pdf
4. Підвисоцький Р., Матвійчук Ю. Нотатки з конференції: Майбутнє платіжного ринку – безконтактні платіжні інструменти і широке використання електронних грошей // Р. Підвисоцький / Вісник НБУ – Липень 2013. – С. 3-10.
5. Старинський М. В. Правове регулювання ринку цінних паперів в Україні: Навч. посібник / М. В. Старинський – Суми: ВВП «Мрія» ТОВ, 2012. – 252 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.studfiles.ru/preview/5390876/
6. Стрелков Л. О. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їхнього виготовлення / Л. О. Стрелков // Юридична наука № 1 (1) /2011. – С. 145-151.
7. Чернадчук В. Д. Заходи впливу Національного Банку України за порушення банківського законодавства: поняття та види / В. Д. Чернадчук // Держава та регіони Серія: Право – 2014 – № 2 (44). – С. 38-43.
8. «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»: Закон України від 05.04.2001 зі змінами та доповненнями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2346-14
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-21) Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
10. Кримінальний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

11. Постанова «Про затвердження Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні» Національний банк; від 28.11.2014 № 755 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0755500-14
12. Постанова «Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення об'єктами нагляду (оверсайта) законодавства України з питань діяльності платіжних систем в Україні» Національний банк; від 19.12.2013 № 524- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0062-14
13. Директива 2007/64/ЕС Европейского парламента и Совета от 13 ноября 2007 года о платежных услугах на внутреннем рынке – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://finance.tlvd-financial-group.ee/documents/tlvd/PRS75.pdf
14. Конвенція про кіберзлочинність Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 23.11.2001 – ратифікація від 07.09.2005 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_575
15. Рамкове рішення Ради Європейського Союзу (2001/413/ЮВС) по боротьбі з шахрайством та підробкою безготівкових платіжних засобів від 28 травня 2001 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file/31889

Назаренко В.О.
Учебно-научный институт права
Сумского государственного университета

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМАХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализировано общее понятие юридической ответственности и на его основе сформулировано понятие юридической ответственности в сфере функционирования платежных систем. Также рассмотрено внедрения в Украине, на законодательном и практическом уровне, относительно новой функции НБУ – надзора за платежными системами, которое урегулировало право НБУ применять меры воздействия за нарушение законодательства Украины по вопросам деятельности платежных систем в Украине к объектам надзора (оверсайта). Исследованы нормативно-правовые основания юридической ответственности различных групп субъектов в сфере функционирования платежных систем Украины. Дана оценка отечественному законодательству по вопросам ответственности и проведено сравнение отдельных законодательных норм с аналогичными нормами в других странах Европы.
Ключевые слова: платежная система, юридическая ответственность, юридическая ответственность в сфере функционирования платежных систем, надзор, оверсайт, меры воздействия НБУ за нарушение банковского законодательства.

Nazarenko V.O.
Academic and Research Institute Law
of the Sumy State University

RELEVANT ISSUES OF LEGAL LIABILITY FOR VIOLATING THE LAW IN THE AREA OF UKRAINIAN PAYMENT SYSTEMS OPERATION

Summary
This article analyses the general concept of legal liability, and the following definition of legal liability in the area of payment systems operation is given on the basis thereof: it is application of public enforcement in the form of restriction, suspension or termination of providing individual services in Ukrainian payment systems, ban on operation in Ukraine to the offender or imposition of the fine on the offender resulting in its personal, organisational or property losses in accordance with the sanction of the legal provision. Furthermore, legislative and practical introduction of the relatively new function of the National Bank of Ukraine, i.e. oversight of payment systems, which governs its right to apply controls for violation of the Ukrainian laws on payment systems operation in Ukraine to the oversight objects, has also been considered. Regulatory grounds of legal liability of different entity groups in the area of payment systems operation in Ukraine have been studied, in particular, liability in the form of applying controls by the National Bank of Ukraine; banks' liability to customers for breaching the terms of execution of customers' transfer orders through the bank's fault; liability of institutions participating in the payment system for loss of the transferred amount; acquires' and issuers' liability; liability of transferring entities for information protection in the payment system. The national laws on liability have been assessed, and individual legislative provisions have been compared with the equivalent provisions in other European countries. Relevant issues of administrative and economic as well as criminal liability in this area have been focused on.
Keywords: payment system, legal liability, legal liability in the area of payment systems operation, supervision, oversight, banks' liability to customers, liability of institutions participating in the payment system, acquires' and issuers' liability, illegal actions with transfer orders and payment cards, administrative and criminal liability in the area of payment systems operation.

УДК 347.998.8

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Пчелін В.Б.
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті визначено й проаналізовано основні правові акти, за допомогою яких встановлено правові засади організації адміністративного судочинства України. Зазначені правові акти розглянуто з урахуванням їх юридичної сили. Проаналізовано положення окремих правових актах. Визначено основні новели законодавства в аспекті організації адміністративного судочинства. Сформульовано авторське бачення сутності поняття «правові засади організації адміністративного судочинства».
Ключові слова: адміністративний процес; адміністративне судочинство; судова реформа; правові засади; нормативне регулювання.

Постановка проблеми. Як проголосив Основний Закон України, органи судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України [1]. Від того, наскільки повно та якісно визначено законодавчі основи діяльності органів судової влади, без сумніву залежить нормальний і безперебійний перебіг їх функціонування, а значить й ефективність захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод та інтересів фізичних й юридичних осіб. Можна із упевненістю стверджувати, що правові засади діяльності будь-якої державної інституції, в тому числі адміністративного судочинства України, є тим основоположним підґрунтям, на якому повинно бути побудовано відповідні правовідносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як предмет наукових пошуків, особливості нормативно-правового регулювання діяльності органів державної влади, в тому числі тих, що функціонують в рамках здійснення адміністративного судочинства, виступали в працях наступних учених-правознавців: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, М.Р. Аркелян, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.В. Бойко, М.А. Бояринцева, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Є.А. Лукашова, Д.В. Лученко, М.А. Матузов, Р.С. Мельник, О.М. Музичук, О.В. Негодченко, О.М. Пасенюк, О.П. Рябченко, Є.Л. Стрельцов, М.М. Тищенко, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, В.М. Шаповал та інших. Проведенні зазначеними вченими наукові дослідження мають велике теоретичне й практичне значення як в аспекті визначення правових засад судочинства України в цілому, судової системи, так і адміністративного судочинства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим доводиться констатувати, що саме правовим засадам організації адміністративного судочинства увага майже не приділялася, а стрімке оновлення чинного національного законодавства, що регулює дану сферу суспільних правовідносин, обумовлює здійснення додаткових наукових пошуків і визначає актуальність обраної тематики. Тому **метою** представленої наукової статті є з урахуванням позицій учених-правознавців, що вже існують у цьому напрямку, а також останніх законодавчих новел, встановити правові засади організації адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Основоположним для будь-якої легітимної діяльності, наділеним найвищою юридичною силою нормативно-правовим актом, виступає Основний Закон України – Конституція України від 28 червня 1996 року. Хоча в зазначеному акті законодавства й не міститься прямої згадки про організацію діяльності адміністративного судочинства, в ньому закріплено ряд важливих положень, на основі й на виконання яких приймаються всі інші нормативно-правові акта. У даному випадку мова йде про такі конституційні норми як: ст. 6 – державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; ст. 8 – звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується; ст. 37 – не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах судової влади; ст. 39 – обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом; ст. 55 – права та свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; ст. 92 – виключно законами України встановлюються правові засади судоустрою, судочинства та статусу суддів; ст. 124 – правосуддя в Україні здійснюється виключно судами; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються; юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі; ст. 125 – система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації; ст. 126 – незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України; ст. 127 – правосуддя здійснюють професійні судді; ст. 129 – судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону; встановлено основні засади здійснення судочинства; ст. 130 – держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів; ст. 136 – правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України; ст. 144 – рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з

© Пчелін В.Б., 2016

одночасним зверненням до суду; ст. 145 – права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку [1]. Отже, на рівні Конституції України визначено основоположні правові засади організації адміністративного судочинства, що слугують підґрунтям для прийняття всіх інших нормативно-правових актів, які здійснюють нормативну регламентацію зазначеної сфери суспільного життя.

Слід зазначити, що в рамках проведення судової реформи до Основного Закону України найближчим часом повинно бути внесено значні зміни, які в тому числі визначають і правові засади організації адміністративного судочинства. У даному випадку мова йде про прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року, що набирає юридичної сили 30 вересня 2016 року [2]. Вищенаведений нормативно-правовий акт було підготовлено за ініціативою Президента України Робочою групою Конституційної Комісії з питань правосуддя й схвалено на 104-му пленарному засіданні Венеціанської Комісії, яка зазначила, що він є дуже позитивним і добре підготовленим та заслуговує повної підтримки. Метою запропонованих вищенаведеним законом змін є удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. При цьому засобами досягнення зазначеної мети є утвердження незалежності судової влади, зокрема, шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також запровадження належних конституційних засад кадрового оновлення суддівського корпусу. Внаслідок набрання законної сили наведеним вище нормативно-правим актом очікується реалізація повномасштабної судової реформи та оновлення суддівського корпусу відповідно до суспільних очікувань і згідно з європейськими стандартами, відновлення довіри громадян до судової гілки влади [3].

Більш деталізовано правові засади організації адміністративного судочинства визначено в положеннях законів України. Серед таких нормативно-правових актів, у першу чергу, слід назвати Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, положення якого визначають організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні. Вищенаведеним нормативно-правовим актом врегульовано такі аспекти організації адміністративного судочинства як: завдання суду; визначення судової системи; встановлення засад здійснення правосуддя; принципи побудови судової системи; порядок створення та ліквідації судів; особливості правового статусу суддів [4]; та багато іншого. Слід відмітити, що з метою невідкладного початку реалізації нових положень Конституції України щодо правосуддя та продовження виконання запланованих етапів судової реформи прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року, який повинен набрати юридичної сили 30 вересня 2016 року [5]. Основним завданням вищенаведеного закону є імплементація оновлених конституційних засад правосуддя на законодавчому рівні для забезпечення незалежності судової влади, зокрема шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством, оптимізація системи судоустрою, а також запровадження нових засад формування та належних механізмів кадрового оновлення суддівського корпусу [6]. Отже, можна стверджувати, що оновлені конституційні положення в сфері правосуддя взагалі й організації адміністративного судочинства зокрема, знайшли свій природній розвиток у положеннях вищенаведеного нормативно-правового акта, що повинно позитивним чином вплинути на реальне впровадження конституційної реформи в життя.

Окремі аспекти організації адміністративного судочинства визначені на рівні таких законів України, як то: «Про забезпечення права на справедливий суд; від 12 лютого 2015 року [7]; «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [8]; «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року [9]; Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 року [10]; «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 5 червня 2012 року [11]; «Про відновлення довіри до судової влади» в Україні від 8 квітня 2014 року [12]; «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року [13]; «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року [14]; «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року [15]; «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року [16]; «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року [17]; тощо. Окремої уваги в контексті досліджуваного питання заслуговує кодифіковане законодавство – Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року, який визначив юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства [18]. Таким чином, на рівні законів України здійснюється деталізація основ організації адміністративного судочинства, що в повній мірі відповідає Конституції України відносно того, що виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство, статус суддів (п. 14 ч. 1 ст. 92), а також, що судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону (ч. 1 ст. 129) [1].

Окремим нормативним рівнем визначення правових засад організації адміністративного судочинства виступає той, що представлений підзаконними нормативно-правовими актами. Головною перевагою вищенаведеного рівня нормативного регулювання відповідної сфери суспільних відносин виступає те, що на відміну від законів, підзаконні нормативно-правові акти дозволяють значно оперативніше реагувати на потреби державного життя й вносити відповідні корективи до нього [19, с. 18-19]. Провідне місце серед підзаконних нормативно-правових актів, на рівні яких встановлено правові засади організації адміністративного судочинства, посідають укази Президента України. Так, відповідно до п. 23 ч. 1 ст. 106 Конституції України до повноважень Президента України належить утворення судів [1]. При цьому, як слідує з аналізу Положення «Про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України», що затверджено указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006, рішення Пре-

зидента України про утворення та ліквідацію судів оформлюються у вигляді його указу [20]. Разом із тим слід зазначити, що в рамках реалізації судової реформи Президент України буде позбавлений вищенаведеного повноваження. Зокрема, відповідно до ст. 19 нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суд утворюється і ліквідовується законом. Проект закону про утворення чи ліквідацію суду вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя [5].

Зазначимо, що основним суб'єктом, на якого покладено здійснення організації адміністративного судочинства, виступає Державна судова адміністрація. Так, згідно із ч. 1 ст. 148 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Державна судова адміністрація України є органом у системі судової влади, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом [4]. Аналіз вищенаведеної норми дає підстави стверджувати, що акти Державної судової адміністрації України посідають особливе місце й визначають правові засади організації адміністративного судочинства. Серед вищенаведених актів слід назвати наступні: Інструкцію про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), що затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 року № 108 [21]; Інструкцію з діловодства в адміністративних судах України, що затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 року № 174 [22]; Інструкцію про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, що затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 27 червня 2006 року № 54 [23]; наказ Державної судової адміністрації «Про затвердження форм звітності про розгляд апеляційними та місцевими (крім господарських) судами судових справ і матеріалів та Інструкції щодо їх заповнення і подання» від 5 червня 2006 року № 55 [24]; тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз вищенаведеного матеріалу надав змогу дійти висновку стосовно того, що під правовими засадами організації адміністративного судочинства України слід розуміти сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, що з урахуванням ієрархічних зв'язків здійснюють нормативну регламентацію організації та забезпечення діяльності з розгляду публічно-правових спорів адміністративними судами. У залежності від юридичної сили нормативно-правового акта, на рівні якого визначено правові засади організації адміністративного судочинства, такі акти можуть бути представлені в наступному порядку: Конституція України; закони України; підзаконні нормативно-правові акти, провідне місце серед яких посідають укази Президента України та акти Державної судової адміністрації. При цьому зазначимо, що в представленій статті нами умисно було проігноровано міжнародно-правовий рівень визначення правових засад організації адміністративного судочинства, так як вважаємо, що даному питанню, з урахуванням його важливості, повинно бути присвячено окреме дослідження.

Список літератури:

1. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України: від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 51. – Ст. 1799.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 26 січ. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=373303
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 56.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 30 трав. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59259&pf35401=389788
7. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України: від 12 лют. 2015 р. № 192-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 19-20. – Ст. 132.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України: від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
9. Про виконавче провадження: Закон України: від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII // Голос України. – 2016. – № 122-123.
10. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України: від 2 черв. 2016 р. № 1403-VIII // Голос України. – 2016. – № 122-123.
11. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України: від 5 черв. 2012 р. № 4901-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 49. – Ст. 1919.
12. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України: від 8 квіт. 2014 р. № 1188-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 23. – Ст. 870.
13. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
14. Про доступ до судових рішень: закон України: від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 128.
15. Про засади державної мовної політики: Закон України: від 3 лип. 2012 р. № 5029-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 61. – Ст. 2471.
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України: від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

17. Про безоплатну правову допомогу: Закон України: від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
18. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України: від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.
19. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.07 / Пчелін Віталій Борисович. – Харків, 2011. – 190 с.
20. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України: Указ Президента України: від 15 лист. 2006 р. № 970/2006 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 47. – Ст. 3123.
21. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання): наказ Державної судової адміністрації України: від 20 вер. 2012 року № 108 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 77. – Ст. 296.
22. Про затвердження Інструкції з діловодства в адміністративних судах України: наказ Державної судової адміністрації України: від 17 груд. 2013 року № 174 // Юридичний вісник України. – 2014. – № 4.
23. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень: спільний наказ Міністерства юстиції України та Державної судової адміністрації України: від 27 черв. 2008 року № 1092/5/54 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 4. – Ст. 1646.
24. Про затвердження форм звітності про розгляд апеляційними та місцевими (крім господарських) судами судових справ і матеріалів та Інструкції щодо їх заповнення і подання: наказ Державної судової адміністрації України: від 5 черв. 2006 року № 55 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 25. – Ст. 1856.

Пчелин В.Б.
Харьковский национальный университет внутренних дел

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье определены и проанализированы основные правовые акты, с помощью которых установлены правовые основы организации административного судопроизводства Украины. Указанные правовые акты рассмотрено с учетом их юридической силы. Проанализированы положения отдельных правовых актах. Определены основные новеллы законодательства в аспекте организации административного судопроизводства. Сформулировано авторское видение сущности понятия «правовые основы организации административного судопроизводства».
Ключевые слова: административный процесс; административное судопроизводство; судебная реформа; правовые основы; нормативное регулирование.

Pchelin V.B.
Kharkiv National University of Internal Affairs

THE LEGAL BASIS FOR THE ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE OF UKRAINE

Summary
In the article the author identifies and analyzes the main legal acts by which established the legal basis for the organization of Administrative Procedure of Ukraine. These legal acts reviewed with regard to their validity. We analyzed the situation of the individual legal acts. The basic legislation in the novel aspects of the organization of the administrative proceedings are determined. The author formulates his vision of the essence of the notion of «legal basis for the organization of the administrative proceedings.»
Keywords: the administrative process; administrative proceedings; judicial reform; the legal framework; normative regulation.

УДК 340.12

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ «ПРАВО» ТА «ЗАКОН» ЯК ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Савенко В.В.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті досліджено проблеми юридичного осмислення природи права і закону як елементів правової реальності. Проаналізовано зміст концептів «право» і «закон» через призму екзистенційно-динамічного устрою суспільного буття. Досліджено взаємозв'язки універсальних законів буття із законами суспільства. Розглянуто цивілізаційні принципи та особливості формування правових систем.
Ключові слова: правова реальність, природне право, позитивне право (закон), правова система, філософія права.

Постановка проблеми. Кожен об'єкт та суб'єкт права існує в межах правової реальності. Абсолютно все юридично значуще відноситься до її універсуму. Відіграючи роль основного правового поняття, правова реальність постає злагодженою конструкцією взаємозалежних констант, які формують правове буття. У цьому контексті важливого значення набуває відстеження взаємозалежності між окремими її структурними елементами, зокрема правом і законом як правовими феноменами світу права. Теоретико-категоріальний аналіз концептів «право» і «закон» дозволить не лише поглибити та конкретизувати дослідження правової реальності як соціального явища, а й розглянути її як особливу форму буття права, своєрідний правовий світогляд притаманний суспільству в цілому та конкретній особі, зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Проблема визначення місця права та закону в структурі правової реальності, а також дефініціювання й окреслення властивостей кожного із цих феноменів постає повсякчасною проблемною.

У межах матеріалістичного праворозуміння правову реальність досліджували С. Алексєєв, В. Кудрявцев, М. Матузов, В. Нерсесянц, О. Малько, Л. Явич та багато інших, за часів української незалежності – С. Максимов, В. Братасюк, Н. Конєва та ін.

Серед наукових робіт, присвячених філософським проблемам права і закону в їх відмінності і співвідношенні, виокремимо праці В. Нерсесянца, С. Алексєєва, Ю. Тихонравова, М. Цвіка, В. Ткаченка, О. Куціпакі, С. Максимова, С. Сливки та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед детально розглянутих, невирішеними залишаються проблеми змісту концептів «право» і «закон», теоретико-категоріальний аналіз яких запропоновано у даному дослідженні.

Мета статті: здійснити порівняльний теоретико-категоріальний аналіз концептів «право» і «закон» через призму екзистенційно-динамічного устрою суспільного буття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, правова реальність існує у двох основних вимірах: у вигляді права природного (права) та права позитивного (закону). Дехто з науковців схильний виокремлювати також поняття права надприродного, деонтологічного, або ж ідеального права.

Природне право становить собою комплекс ідей, принципів та цінностей. Це живе, функціонуюче всередині правової реальності право, що чинить цілком реальний регулятивний вплив та часто створює передумови і своєрідний плацдарм для дії права позитивного, тобто регулятивної дії закону.

Природне право, ґрунтується на тезі про те, що мірилом справедливості встановленого державою позитивного права є пануючі у світі загальні нормативно-ціннісні принципи. Утворені на основі релігійних закономірностей які виникали в свідомості людей глибокої давнини, ці принципи, а також нормативні приписи, що випливали з них, увійшли в архаїчні міфи, релігійні вірування, уявлення про моральність та неписані правила звичаєвого права. В подальшому природне право почало сприйматися як закономірність соціального буття і орієнтуватися у своєму функціонуванні на універсальні ідеали блага і справедливості, невід'ємні права і свободу людини в контексті суспільно-історичного прогресу.

Своєрідність природного права полягає у тому, що його ставлення до держави завжди було двояким, адже формувалось на основі потреб і можливостей, сподівань і страхів. Якщо держава висловлювала готовність в процесі правової регуляції йти слідом за суспільними принципами природного права, то апологети останнього відмовлялись від можливості приєднатися до норм позитивного права. Коли ж держава такої готовності не виявляла – філософія природного права відкрито дистанціювалася від неї, вказуючи тим самим на етичну несамостійність її позиції.

На відміну від природного, позитивне право завжди встановлює своєрідні демаркаційні коридори, в яких й еволюціонують правові відносини. Адаптовані до реальних потреб конкретних інститутів, норми позитивного права гнучкі і можуть змінюватись залежно від трансформацій у вищих прошарках політичної системи суспільства. Відтак, у традиційному розумінні позитивне право можна тлумачити як продукт свідомої та визначеної нормотворчості, яка відповідає інтересам панівної частини того чи іншого суспільства.

На тлі динамічного позитивного, природне право виглядає осередком статики норми якого не підлягають переоцінкам та девальваціям. Будучи контрадаптивним, воно тяжко підлаштовується до вимог часу, змушуючи нормативні структури змінюватись відповідно до його вимог.

© Савенко В.В., 2016

У позитивному праві на перше місце висуваються інструменти прагматики. У ньому явно виявляється здатність бути засобом вирішення багатьох соціальних завдань. Натомість у природному праві центральне місце займає мета, якій підконтрольні усі сфери життя і на яку орієнтується суспільна практика. Ця мета існує сама по собі. Вона не визначається природним правом і здебільшого існує у світі загальнолюдських цінностей [1, с. 20].

Розмежування права на природне і позитивне зумовлене прагненням віднайти основи правової реальності в повсякденному житті людей. Загалом існує декілька концепцій щодо співвідношення понять права та закону в загальній структурі правової реальності.

Одна з них, тлумачить природне право як сукупність апріорних моральних вимог пропонованих позитивному праву, як критична інстанція, що дає йому моральну оцінку з позиції його справедливості чи несправедливості, а позитивне право характеризує як реально існуючий у законах, інших документах, фактично відчутний нормативний регулятор, на основі якого визначається юридично дозволена і юридично недозволена поведінка людей.

Інша – визначає природне право як необхідну і незмінну основу чинного законодавства, яка не існує поза ним (адже природні принципи знаходяться всередині чинного права), що пояснює реалізуючу в історії надприродну ідею права, а позитивне право – як необхідний та істотний аспект прояву загального поняття права, що складається із правових норм. При цьому в обох випадках позитивне право розглядають як інституційне утворення, що існує у вигляді зовнішніх об'єктивованих інститутів, формалізованих юридичних норм, виражених у законах, інших загальнообов'язкових нормативних юридичних документах.

Таким чином, хоч поділ права на природне та позитивне досить умовний, варто визнати, що суть проблеми, яка стоїть за цим розмежуванням, серйозна і глибока. Найголовніша відмінність криється у морально-правовому розмежуванні цих концептів. Природно-правова концепція походження та існування права ґрунтується на емпіричному досвід особистості. Тоді як позитивізм визнає вихідним для наукового дослідження лише очевидний факт (те, до чого можна доторкнутися, те, що можна побачити чи почути). Перенесення емпірично-наукових знань у сферу юриспруденції викликає численні труднощі, зокрема в межах тієї сфери юриспруденції, що має справу з конкретним фактами [2, с. 118].

На перший погляд ситуація видається чіткою та зрозумілою: право – категорія загальносвітоглядна, тобто філософська, а закон – юридична, тобто правова. І у взаємодії своїх структурних елементів, і природно-правового, і позитивно-правового, вони утворюють єдиний комплекс правової реальності. Однак ситуація ускладнюється наявністю різних типів праворозуміння. Як зазначалося вище, щонайменше одна – «класична» природно-правова або натуралістична теорія апелює до категорії права, а не закону і вдається при цьому до розгляду аксіологічних, антропологічних, онтологічних засад юриспруденції. У такий спосіб категорія «право» ще в сиву давнину – фактично, а три століття тому – методологічно вийшла з-під виключного відання філософії та набула самостійності в межах юридичних конструктів.

Філософська наука також не завжди розглядає принципи і норми організації та регулювання суспільних відносин, суто з позиції права. До сфери її інтересів належать не лише правові ідеали, цінності, правова свідомість, а й цілком прикладні та «приземлені» речі, скажімо, покарання, суть якого неможливо розкрити поза чітко визначеною категорією закону тощо. Відтак, провести технічне розмежування, відносячи право виключно до філософії, а закон – до юриспруденції видається неможливим.

І філософська, і юридична наука з різною частотою, проте однаковою глибиною освоюють категорії права та закону, а відмінність вбачають радше в меті й методології дослідження цих категорій, що є взаємопов'язаними та взаємозумовленими. Філософія розглядає право і закон як єдність внутрішнього (природи) та зовнішнього (коріння); єдність феноменальності та ноуменальності; систему закономірностей його змін; сутність, що є спільною для всіх конкретно-історичних типів та форм, як «право взагалі»; повноту соціально-духовних цінностей та втілення духу права; ідеал права; істинність права; єдність його особливостей (відмінності) та одиничності (самодостатності); єдність структурно-функціональних характеристик і змістовної сутності; сутність права [3, с. 8]. Юриспруденція ж бачить у праві та законі єдність ідеологічного наповнення та нормативного закріплення у якій праву відводиться роль цілісного феномену, а закону – мікрофеномену в структурі першого. Право розглядається нею як явище вічне і статичне, закон – як перманентне та динамічне; право – як ідеологічне надбання конкретного просторово-часового континууму, закон – як джерело об'єктивного права в межах конкретної правової системи; право – як організатор, закон – як упорядник суспільних відносин; право – як позачасове та позапросторове надбання, закон – як історико-культурна конкретність.

Окрім цього, і філософія, і юриспруденція в дослідженні права та закону використовують спільні методологічні конструкти різного змісту, до прикладу такі як: наявні знання та досвід про предмет дослідження; парадигми; концепти; концептуальні ідеї; концептуальні моделі; методологічні принципи; методи. Однак, якщо для з'ясування сутності права будь-якій науці, чи-то філософії, чи-то юриспруденції, варто розкрити сутність осмислюваних принципів та норм організації й упорядкування суспільних відносин, то для вивчення змісту закону потрібно встановити істинність (достовірність) вищезазначеного. Відтак пізнання права відбувається за допомогою методологічних принципів: напередвизначеності, самодостатності, безумовності, самоцінності, компенсації, парадоксальності, синтетичності, універсальності, неуніверсальності, калейдоскопічності, апізнання закону – за допомогою методологічних принципів: формованості, функціональності, зумовленості, доцільності, розвитку, несуперечності, аналітичності, фрагментарності, всезагальності, системності [3, с. 12].

Право характеризується буттям, закон – існуванням. Відтак для права характерно: володіти сутністю; бути неконкретним та всезагальним; бути невизначеним та безкінечним; мати категорійну форму; мати потенціал; бути непов'язаним з конкретними реаліями; мати прихований зміст. Водночас закону властиво: володіти формою; мати видимий та визначений характер; володіти конкретністю; мати понятійну форму; мати можливості; бути пов'язаним з конкретними реаліями; мати явний зміст [3, с. 20].

Єдність права і закону визначається у тлумаченні права як сукупності осмислюваних правових принципів та норм, спрямованих на організацію й упорядкування суспільних відносин, що виражається за допомогою їх аналізу та проявляється в: 1) розумінні права як ідеалів; цінностей; принципів; норм; правил тощо; 2) розумінні закону як нормавтивно-правових актів, доктрин; прецедентів; правових звичаїв; договорів тощо. При цьому зауважимо, що право виявляє свою дію на суспільні відносини лише в злагодженому симбіозі. Воно охоплює суспільну систему як цілісність: координує суб'єкти, визначає характер процесу, організовує власне функціонування тощо. Відтак можна припустити, що природно-правова категорія правового впливу й позитивно-правова категорія закону становлять основу структури механізму дії права. На думку А. Венгерова, саме розуміння права несе в собі теоретико-прикладну програму дії, адже в історії право в тій чи іншій послідовності та в різних суспільствах асоціювалося з рівністю, справедливістю, силою, божественною чи державною волею, природними умовами життєдіяльності людини, законодавством, класовою волею. І хоча правознавці загалом погоджуються з нормативною природою права, зміст якого виникає історично об'єктивно, право несе в собі також значне гуманістичне навантаження, відображаючи закономірності формування цілої системи впливу та регулювання [4, с. 395].

На думку І. Настясяк структура механізму дії права охоплює управлінські соціальні системи (механізми державного й соціального управління, норми права); соціальні чинники (соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-демографічні, ситуаційні); ретрансляційні системи (інформативні, нормативно-ціннісні, соціально-психологічні); регульовані соціальні системи (особистість, група, колектив, суспільство) і, як наслідок, правомірну й соціально активну поведінку [5, с. 93]. Виходячи з цього, можна припустити, що і правовий вплив та правове регулювання, і «дія права» як категорія, що їх об'єднує, реалізуються завдяки своїм формам, етапам та інструментам.

Зміст, юридичної форми дії права виявляється у здатності врегульовувати правовідносини завдяки встановленню правового статусу особи, тобто наданню їй певних прав та обов'язків.

Висновки з даного дослідження. Отже, право і закон є двокомпонентним наповненням правової реальності. В органічному симбіозі вони становлять її зміст, організовують та упорядковують правові відносини як динамічний елемент правової системи. Саме тому право і закон безпосередньо та цілковито впливають на правову реальність та регулюють її.

Проведений аналіз дозволяє розглядати право як сукупність цінностей організованого суспільного життя; суспільний правопорядок та гармонію; форму рутинізації соціальних відносин; форму суспільної свідомості; сукупність засобів організації суспільства; можливість діяти в певний спосіб; базові вимоги, які особа скеровує до інших людей та суспільства; сукупність одночасно наявних і дієвих правил у формі норм та вимог, встановлених і забезпечуваних силою держави тощо, а закон – як: дійсність соціальних відносин; можливість реалізації соціальних вимог; конкретно-історичне і культурно-своєрідне явище соціального життя; елемент соціальної організації суспільства.

Відмінності в осмисленні права та закону як сукупності правових принципів і норм, спрямованих на організацію й упорядкування суспільних відносин, не варто зводити ні до штучного розмежування філософії та юриспруденції (які, до того ж, виокремились з єдиного комплексу світоглядних вчень), ні до поділу відповідно до типів праворозуміння всередині однієї науки, ні до розриву між ними.

Глибинне осмислення права та закону має бути спрямоване на пошук особливостей, а не відмінностей, з метою осягнення ефективного способу їх інтеграції, і в цьому завдання науки майбутнього.

Список літератури:

1. Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Харьков: Консум, 2000. – 208 с.
2. Кравець В. Розрізнення природного та позитивного права як критерій порівняльних філософсько-правових досліджень / В. Кравець // Антропологія права: філософський та юридичний виміри: матер. міжнар. круглого столу. – Львів: Галицький друкар, 2010. – 696 с.
3. Малахов В. П. Философия права: формы теоретического мышления о праве / В. П. Малахов. – М.: Юнити-Дана, 2009. – 263 с.
4. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М.: Новый юрист, 1998. – 540 с.
5. Настасяк І. Ю. Соціологія права / І. Ю. Настасяк. – Львів: ПАІС, 2008. – 196 с.

Савенко В. В.
Тернопольский национальный педагогический университет

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТОВ «ПРАВО» И «ЗАКОН» КАК ЕЛЕМЕНТОВ ПРАВОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье исследованы проблемы юридического осмысления природы права и закона как елементов правовой реальности. Проанализирована сущность концептов «право» и «закон» через призму екзестенционно-динамического устройства общественного бытия. Исследованы взаимосвязи универсальных законов бытия и общественныъ законов. Рассмотрены цывилизационные принцыпы и особенности формирования правових систем.
Ключевые слова: правовая реальность, природное право, позитивное право (закон),правовая система, философия права.

Savenko V.V.
Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF «RIGHT» AND «LAW» AS ELEMENTS OF LEGAL REALITY

Summary
The problems of legal interpretation of the nature of right and law as elements of legal reality has been studied in the article. The content of the concepts of «right» and «law» in the light of the existential-dynamic system of social life has been analyzed. The relationships of universal laws of being and the laws of society have been researched. Civilization principles and features of formation of legal systems have been analyzed.
Keywords: legal reality, natural law, positive law, ideal (deontological) law, legal system.

УДК 347.786

КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕАТРАЛЬНИХ ПОСТАНОВОК

Санченко О.І.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються підстави для класифікації театральних постановок. Серед критеріїв класифікації обираються такі: переважний вид мистецтва; зміст; форма акторського виконання; кількість задіяних виконавців (акторів); локалізованість виконання; професійність статусу виконавців; спосіб демонстрації постановки. Характеризуються окремі види постановок за представленими критеріями класифікації. Підкреслюються загальні та особливі ознаки окремих видів постановок. Надаються пропозиції щодо ознак та особливостей охорони театральних постановок.
Ключові слова: мистецтво, театр, постановки, об'єкт авторського права, класифікація.

Постановка проблеми. Невпинна еволюція театрального мистецтва має своїм закономірним наслідком розгалуження творчих пошуків та появу різноманітних жанрових модифікацій театральних постановок. При вдосконаленні чинного законодавства України в частині дефініції «театральна постановка» доцільно враховувати максимально широку палітру можливих різновидів театральних постановок, які незважаючи на суттєві змістовні, візуальні та інші відмінності, демонструють спільні фундаментальні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з правовим регулюванням відносин у театральній діяльності висвітлювалися у наукових працях таких вчених, як: А.Ю. Антонова, Г.Ф. Алтинбаєва, Ю.І. Вахитова, І.В. Матвеєв, І.В. Лагкуєва, Є.П. Ліхотникова, М.М. Малеїна, М. Таєвська, І.Я. Рабинович, М.Я. Расходніков, Ю. Федорова, Н. Федорченко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявні монографічні, дисертаційні дослідження у сфері цивільно-правової охорони театральної постановки, залишається невирішеними питання особливостей окремих видів театральних постановок, підстав їх класифікації та удосконалення законодавчого визначення поняття театральна постановка, що вимагає проведення додаткових доктринальних розробок обраної тематики дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є визначення критеріїв для класифікації театральної постановки, що дозволить усесторонньо охарактеризувати її окремі види.

Виклад основного матеріалу. Театральні постановки є одним з маловивчених об'єктів автор-

© Санченко О.І., 2016

ського права, науковий інтерес до якого зростає. Одним з цікавих питань є обрання підстав для проведення класифікації театральних постановок, що дозволить усесторонньо охарактеризувати особливості окремих видів театральної постановки, розкрити режим їх правової охорони, визначити ознаки, властиві театральній постановці, розкрити характерні риси та особливості окремих видів театральних постановок.

Науковий аналіз значної кількості видів театральних постановок варто проводити послідовно за низкою основних критеріїв. Саме побудова системи класифікацій надає змогу розкрити якомога більше характерних ознак театральних постановок у всій їхній різноманітності.

По-перше, усі театральні постановки можна класифікувати **за переважним видом мистецтва**, яке превалює в театральному творі:

– літературні, до яких відносяться саме ті театральні постановки, в яких основним засобом виразності є слово, а основним твором, який виступає підґрунтям постановки, є літературно-драматургічний твір;

– музичні постановки, які характеризують як різнопланове та жанрово неоднорідне явище – до нього відносять музичну комедію, рок-оперу, зонг-оперу, музичне шоу, мюзикл тощо [1, с. 30]. Як вдало зазначає О. Б. Гранат, музично-драматичний театр – семіотично неоднорідне утворення, він асимілює риси та характеристики різних видів мистецтва [2, с. 12]. При цьому найбільш популярними різновидами музичних театральних постановок можна назвати оперу та мюзикл;

– хореографічні постановки, у яких хореографічний компонент виступає надзвичайно важливою складовою театрального мистецтва, особливо у контексті перманентного підвищення його видовищності. Це посприяло тому, що танець виріс у основний твір у складі деяких театральних постановок. В. А. Філіппова, досліджуючи світову танцювальну культуру, вказує на існування: а) народного (національного, етнічного) театру танцю; б) театру опери та балету – класичного та сучасного; в) мюзик-шоу, ревю тощо; г) авангардистського танцювального театру [3, с. 333]. Поняття «театр танцю» синтезує дефініції «театр» та «танець», що народжує якісно нову категорію «театр танцю», під яким розуміємо особливу форму існування сценічного хореографічного мистецтва, що тяжіє до законів драматичного театру, де створення художнього образу, втілення дії відбувається засобами естетично значимих танцювальних рухів та поз; характеризується синтетичністю, колективністю, адресністю [4, с. 148]. І хоча історично театр танцю виник у Німеччині, а варіанти цього явища розповсюджені у таких європейських країнах як Франція, Англія, Італія, Іспанія, Швеція, Україна не залишилась осторонь цього процесу, адже сьогодні в країні працюють всі різновиди театру танцю. Перший у світі театр бального танцю було створено саме в Україні у 1999 році [4, с. 149];

– інструментальні постановки, одним із найяскравіших прикладів яких у вигляді нетрадиційного художнього синтезу в мистецтві XX століття став авангардний інструментальний театр – жанр, що виник наприкінці 50-х років і продовжує свій розвиток сьогодні [5, с. 95]. Як уже неодноразово відмічалося, у художній культурі останнього часу спостерігається тенденція до посилення театральності та видовищності різноманітних мистецьких форм. Зокрема, яскравої театралізації набуває інструментальне виконавство у сфері академічної музики, виникає поняття «інструментальний театр» [6, с. 27];

– пластичні постановки, адже тенденція неухильного виходу мистецтв за їхні межі, до їхнього взаємопроникнення продукує такий феномен XX століття як пластичний театр, де інтегруючим фактором виступає пластичність, що через жести об'єднує у художню цілісність мову музики, танцю, пантоміми, живопису, драми, кіно, слова. При цьому форми сполучення всіх складників цієї інтеграції можуть бути найрізноманітнішими [7, с. 148].

Теоретична та практична значимість проведеної нами класифікації театральних постановок за переважним видом мистецтва відбивається і в юридичній площині. По-перше, наявність різних видів театральних постановок за критерієм превалюючого виду мистецтва демонструє обмеженість легальної дефініції, наданої Законом України «Про театри і театральну справу», адже у ній театральна постановка може бути лише музична або літературна (мається на увазі, виконана у розмовно-літературному жанрі). У зв'язку з цим, доцільною є відмова від законодавчого закріплення ознаки похідності твору. По-друге, театральна постановка є складним твором, тобто таким, що формується з окремих частин-творів, які відносяться до різних видів мистецтв. Вважаємо, що у складного твору завжди присутня та складова, яка є домінуючою, центральною. Саме такий твір є своєрідною несучою конструкцією театральної постановки, її ядром. Традиційно основною частиною театральної постановки виступає музичний чи літературний твір, однак, як помітно з проведеної класифікації, можливих варіантів набагато більше, а це означає що правовий режим театральної постановки розповсюджується на значно більшу кількість творів, і всі вони охоплюються нашим дослідженням.

По-друге, театральні постановки можна класифікувати за їх **змістом**:

– художні, якими є переважна більшість театральних постановок – вони зображують життя, особливості людських взаємин, проблеми суспільства та особистості, різні аспекти взаємодії людини та природи. Автор художнього театрального твору вільний у виборі тем, засобів виразності, формулюванні основної ідеї постановки. Однак, слід погодитися з професором Р. Б. Шишкою у його думці про те, що творчість, яка суперечить принципам моральності та гуманізму, спрямована на руйнування людського життя і здоров'я, довкілля, всього доброго, справедливого та прекрасного, не може охоронятися правом [8 с. 5];

– документальні, коли «документ» виступає головною літературною основою, при цьому ним може бути історичний документ, документ, отриманий від конкретної людини чи навіть людина-документ [9]. Документальний театр базується на текстах вербатім – тобто використовує метод створення тексту для театральної вистави шляхом монтажу дослівно записаної мови реальних людей [10, с. 199-204]. У драматургічний текст часто перероблюється і автобіографічна проза;

– історичні, котрі мають багато спільного з документальним театром, однак вони не тотожні. Основна різниця полягає у тому, що історичний театральний твір за основу має реальні історичні події, зображує історичних героїв, однак таке зображення художнє, а не достаменне;

– фольклорні, котрі базуються на народній творчості, що відображає традиції, цінності, ідеали та прагнення цього народу, формує його культуру;

– сакральні, метою яких є розкриття певного сакрального змісту. До таких театральних постановок відносяться ті, основна ідея яких стосується божественних, релігійних, ірраціональних, містичних понять та явищ.

По-третє, за **формою акторського виконання** театральні постановки можна розподілити на такі види:

– безпосередні – тобто ті постановки, в яких використовується безпосередня гра акторів. У ігрових театральних постановках актор виконує певну роль, втілює образ, предстаючи перед глядачем безпосередньо. Актор може використовувати при цьому додатковий реквізит (наприклад, маску), бути костюмованим та загримованим, однак його власна особистість пов'язується в уяві глядача з тим образом, який актор зображує на сцені своєю грою.

– опосередковані – у таких постановках актор виступає ніби «за кадром», він прихований за іншими засобами виразності та виконує обслуговуючу роль. Майстерність і творчий характер виконання втілюються не у власних сценічних діях, а через інші предмети, маніпулювання ними та утворення певних явищ. Глядач не бачить акторської гри як такої – він спостерігає за видовищем, яке є опосередкованим продуктом діяльності виконавця. Різновидами опосередкованих театральних постановок можна назвати наступні: лялькові та постановки театру тіней – це особливі твори, які мають власні характерні риси.

По-четверте, театральні постановки можна класифікувати **за кількістю задіяних виконавців (акторів)** на:

– поліакторські – твори, виконання яких вимагає більше ніж одного актора. Поліакторські постановки у свою чергу поділяються на:

а) масові – твори, які задіюють велику кількість виконавців (наприклад, у «Поліфонії миру» А. Бакши задіяно одночасно більше 90 акторів). Врховуючи специфіку роботи з такою великою кількістю персонажів та виконавців, у теорії режисури виділяється окремий напрямок – режисура масового театру [11, с. 66];

б) колективні – твори, які виконуються силами творчого колективу. До них відносяться переважна кількість усіх постановок, адже вони створюються та втілюються на сцені, як правило, певного театрального закладу. Однак творчі колективи можуть формуватися тимчасово, лише для реалізації певного творчого проекту;

– моноакторські – театральні постановки, які виконуються одним актором. При цьому даний актор може втілювати не лише один образ, а розігрувати певну кількість персонажів, однак фізично – це лише одна особа.

По-п'яте, за **локалізованістю виконання** театральні постановки можна розподілити, окреслюючи паралелі з проведеною вище класифікацією сценічного простору. Отже, театральні твори поділяються на:

– театральні постановки, виконані на класичній сцені – це ті постановки, які ставляться у спеціально призначених для цього закладах – театрах, філармоніях тощо;

– театральні постановки, виконані на адаптованій сцені – ті вистави, які граються у місцях, що мають інше функціональне призначення, але пристосованих для сценічного дійства;

– театральні постановки, виконані на умовній сцені – ті постановки, які ставляться просто неба, без чітко окресленої, відділеної від глядачів сцени.

По-шосте, театральні постановки можна класифікувати за таким критерієм як **професійність статусу виконавців**:

– професійні – такі постановки, які виконані суб'єктами професійної творчої діяльності на індивідуальній і колективній основі – тобто професійними творчими працівниками, колективами чи творчими спілками. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про культуру» професійні творчі працівники – це особи, які провадять творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно представляють такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членами творчої спілки, та/або мають державні нагороди за діяльність у сфері культури та мистецтва [12].

– аматорські – такі театральні постановки, які є результатом аматорського мистецтва, що розуміється Законом України «Про культуру» як непрофесійна творча діяльність окремих осіб або колективів, що не є для них основним заняттям і не має на меті отримання доходів. При цьому законодавець не дає визначення професійному мистецтву як такому, а лише оперує поняттям суб'єктів професійної творчої діяльності. Тобто діяльність як така залишається без окремої дефініції, на відміну від поняття аматорського мистецтва. Слід особливо підкреслити, що професійні та аматорські театральні постановки охоплюються єдиним правовим режимом. Це означає, що авторські та суміжні права, які виникають у зв'язку зі створенням театральної постановки, діють у повному обсязі незалежно від рівня професійності творців чи виконавців. Аматорські театральні постановки активно виконуються в Україні, наприклад, у Київському театрі-студії «Яблуко», чернігівському аматорському театрі «23» та інших колективах.

По-сьоме, театральні постановки можна поділити також **за способом демонстрації**:

– традиційні – вистави, які відбуваються безпосередньо перед глядачами;

– телевізійні – такі театральні постановки, які транслюються за допомогою телебачення;

– радіопостановки – театральні твори, які виконуються лише у аудіоформаті за допомогою трансляції через радіопристрої. У таких постановок специфіка полягає у відсутності візуального супроводу, що вимагає від автора використання особливих засобів виразності, розрахованих лише на звукове сприйняття аудиторією.

Висновки і пропозиції. Отже, проведена за низкою критеріїв класифікація театральних постановок надала можливість виокремити характерні специфічні особливості правового режиму окремих видів театральних постановок. При цьому деталізація не розмиває правовий режим театральних творів, а навпаки – дозволяє виділити загальне та підкреслити особливе, тим самим провести дослідження відповідного правового явища в цілому. Результати представленої класифікації доцільно враховувати як у законодавстві, наприклад, при удосконаленні правового статусу виконавців, так і у договорах, наприклад, при деталізації способу демонстрації театральної постановки, вимог до акторів-виконавців, тощо.

Список літератури:

1. Бахтин А. А. Синтез искусств как основа мюзикла для взрослых и детей: автореф. дис. на соис. науч. степ. канд. искусств.: спец. 17.00.01 – театральное искусство / А. А. Бахтин. – М., 2006. – 34 с.
2. Гранат О. Б. Музично-драматичний театр як феномен української культури (на матеріалі Чернігівщини кінця XIX – початку XX століття): автореф. на здоб. наук. ступ. канд. мист.: спец. 26.00.01 – теорія та історія культури / О. Б. Гранат. – К., 2011. – 16 с.
3. Филиппова В. А. Народная, элитарная и массовая культуры: сущность, характер, соотношения и влияние на развитие театра танца / В. А. Филиппова // Вестник СГТУ. – 2010. – № 1. – Т. 2. – С. 328-334.
4. Чілікіна Н. О. Особливості існування театру танця в Україні / Н. О. Чілікіна // Вісник ХДАДМ. – 2012. – № 3. – С. 148-151.
5. Приходько А. В. Інструментальний театр у соціокультурному просторі XX–XXI століть / А. В. Приходько // Мистецтвознавчі записки. – 2013. – № 13. – С. 95-102.
6. Станіславська К. І. Театралізація інструментального виконавства у зарубіжній музичній культурі / К. І. Станіславська // Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць. – Вип. 17. – К.: Міленіум, 2010. – С. 27-34.
7. Зінич О. Пластичний театр як художній феномен в контексті інтегративних тенденцій у сучасному хореографічному мистецтві / О. Зінич // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. – Вип. 7. – С. 147-153.
8. Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Р. Б. Шишка. – О., 2004. – 37 с.
9. Руднев П. Этика документального театра / П. Руднев // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postnauka.ru/video/13744
10. Апчел О. А. Документальний театр як вид сучасної постдраматичної театральної культури / О. А. Апчел // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту: у 2 т. – Рівне, 2012. – Вип. 18, т. 1. – С. 199-204.
11. Данчук О. Л. Режесура шоу-програм і масових дійств як мистецтво і професія / О. Л. Данчук // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – 2014. – Вип. 33. – С. 65-69.
12. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 року № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.

Санченко Е.И.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕАТРАЛЬНЫХ ПОСТАНОВОК

Аннотация
В статье исследуются основания для классификации театральных постановок. Среди критериев классификации выбраны такие: преимущественный вид искусства; содержание; форма актерского исполнения; количество задействованных исполнителей (актеров); локальность исполнения; профессиональность статуса исполнителя; способ демонстрации постанови. Характеризуются отдельные виды постановок по представленным критериям классификации. Рассматриваются общие и особенные признаки отдельных видов постановок. Представляются предложения относительно признаков и особенностей охраны театральных постановок.
Ключевые слова: искусство, театр, постановки, объект авторского права, классификация.

Sanchenko O.I.
National University «Odessa Law Academy»

THE CLASSIFICATION OF THEATRICAL PERFORMANCES

Summary
The bases for classification of theatrical performances are investigated in the article. Among the criteria of classification are chosen such as: primary form of art; contents; form of actor's performance; the number of involved performers (actors); locality of a performance; professionalism of the status of a performer; a way of demonstration of a performance. Separate types of performances are characterized by the presented criteria of classification. The general and special signs of separate types of statements are considered. Offers concerning signs and features of protection of theatrical performances are examined.
Keywords: art, theater, performances, object of copyright, classification.

УДК 347.77

ФЕНОМЕН SHANZHAI: ВИРАЖЕННЯ ПРАВА НА ТВОРЧІСТЬ ЧИ ПОРУШЕННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Токарева В.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядаються теоретичні аспекти копіювання та запозичення західних технологій китайськими товаровиробниками. Встановлено, що копіювання західних технологій та виробництво контрафактної продукції в Китаї поряд із очевидними збитками, має соціальний ефект. Проаналізовано феномен Шанзай, як прояв китайської винахідливості. Термін Шанзай первинно позначав злочинців поза рамками державного контролю. Феномен Шанзай асоціюється з копіюванням та товаровиробниками піратської продукції. У сучасному розумінні Шанзай еволюціонував та став синонімом китайської винахідливості.
Ключові слова: право інтелектуальної власності, авторське право, копіювання, контрафактна продукція, Шанзай.

Постановка проблеми. Товари Шанзай виробників є досить поширеним явищем в Китаї. Термін який первинно позначав злочинців поза рамками державного контролю та порушників прав інтелектуальної власності, сьогодні вже не стосується дешевих копій товарів, а асоціюється з китайською винахідливістю та компаніями які стрімко домагаються успіху, нехтуючи загальноприйнятими правилами та розвивають конкурентні переваги за рахунок інновацій. Інноваційний характер китайської культури та потенціал на ринку створили для таких виробників переваги, що допомагають стрімко досягати успіх та вирізнятися від менш успішних компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо прав інтелектуальної власності, вираження права на творчість та наслідкам копіювання товарів для суспільства присвячені праці таких науковців США та Китаю, як Лейкван Пан [1], Хаочен Сан [2], Кєл Раустіал, Крістоф Спрігман [3] Сіва Вайднянантан [4] та інші. Разом з цим питання порушення прав інтелектуальної власності китайськими товаровиробниками не ставало предметом дослідження вітчизняних вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Торкаючись питання порушення прав інтелектуальної власності китайськими товаровиробниками перше, що уявляються масштаби та наслідки копіювання товарів для західних світових брендів. Проте наслідки копіювання та запозичення західних технологій китайськими компаніями поряд із очевидними збитками носять багатогранний ефект.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження наслідків копіювання та запозичення західних технологій китайськими товаровиробниками.

Виклад основного матеріалу. Буквально термін Шанзай означає «гірське село», але також відноситься до ряду інших значень, як «огороджене місце в лісі» або «селище в горах з частоколами навколо будинків». Шанзай також служить в якості метафори для опису бандитів, які уклоняються від покарання за допомогою корумпованості і авторитетних влади, які вони розцінюють як виправдано або опис бандитизмом, і відсутність державного контролю.

Інтерпретації даного терміна має довгу історію яку можна простежити в класичній китайській літературі, а саме «Подорож на Захід» та «Історія про Шуй Ху». В «Подорожі на Захід» «Король мавп» Сан Ву Конг прагне до справедливості в боротьбі проти традиційно сильних представителей влади. Герої в оповіданні про Шуй Ху живуть в буквальному сенсі в Шанзае, як називає це автор Лян Шань Во [5].

Використання Shanzhai для позначення певної категорії товару походить від кантонського сленгу. Так як багато заводів Шанзай з'явилися в Шеньжень (провінція Гуанчжоу, Китай), де вони починали як низько якісні, кустарні, засновані на сімейній власності фабрики, цей термін використовується для опису цього виду бізнесу. Починали такі підприємства свою діяльність в маленьких дерев'яних будинках, розташованих на пагорбах навколо кантоньскої області, місцеве населення яких називала такі сімейні виробництва Шанзай заводами, а їх продукцію Шанзай товарами. Схожа вимова Шеньжень і Шанзай також сприяло тому щоб такі товари асоціювались відповідним регіоном [5].

У нульові XXI сторіччя дешеві імітації дорогих мобільних телефонів вперше виготовлені в Шеньчжень, зазвичай містили тонкий натяк на фірмове найменування, як наприклад «Nokla» замість «Nokia» та «Samsang» замість Samsung, спочатку називали «чорними телефонами». Знаходячи натхнення в зарубжіних товарах китайські виробники та споживачі зі спливом часу стали називати такі предмети «Шанзай телефони» [6].

Асортимент товарів Шанзай варіюється від мобільних телефонів, фотокамер, ноутбуків, телевізорів до вина, медичних препаратів та косметики, транспорту, магазинів та фільмів але охоплює події навіть послуги та, такі як алея зірок. Наприклад копії споруд (європейських селиш які побудовані в Китаї), магазинів (магазин Apple, в Куньміні, який продає відремонтовані товари Apple) та події (імітація естафети Олімпійського вогню організованого селянами коли офіційна Естафета пройшла повз їх поселення). Яскравим прикладом є комплекс офісних будівель в Китаї Handid Wangjing Soho скопійованого з проекту Захи Хадід у Лондоні [7].

Назви компаній Шанзай також варіюються, від очевидних імітацій відомих торгових марок, таких як Nokir, Samsing, Anycat, Haagon-Buzs, Pizza Huh і Buckstar кави до власно створених торго-

© Токарева В.О., 2016

вельних марок таких як Tianyu (мобільні телефони), Ehi (прокат автомобілів), QQ (месенджер), Future Cola (напої) і BYD (легкові автомобілі).

Сьогодні, дефініція Шанзай подекуди асоціюється з китайським товаром висміяним в китайських та міжнародних ЗМІ, як «копія», «партизанська підробка», масове виробництво товарів яке порушує законодавство [8]. Автори творів чиї права порушуються описують Шанзай як «сміття», «піратство в масках» та «хуліганство». Не дивлячись на таке обурення, сучасне розуміння явища Шанзай змінюється та позначає більше ніж виробників чи товар, а стає викраденням менталітету, китайської культури та процвітаючий квазі-легітимний тіньовий вимір китайської економіки.

Так, за висловом журналістів The Wall Street Journal, значення терміну Шанзай еволюціонує, якщо раніше воно асоціювалось з низько якісними копіями товару, сьогодні Шанзай стає вираженням певної китайської хитрості, винахідливості [9]. Можна зазначити, що саме після запуску айфон в 2007 році та появи високо функціонального китайського телефону Star Phone компанії Golden Apple, у порівнянні з американським аналогом, феномен Шанзай з локального явища (містечкового) перетворився у світовий тренд [10].

За твердженням чиновників Національної адміністрації авторського права Китаю безпосередньо у Китаї застосування терміну Шанзай несе глибоке значення, а зміст, що відображає культурну творчість звичайних людей, затребувану споживачами, яка відповідає попиту на ринку.

Китайські товаровиробники яких можна назвати шанзай баронами, не сплачують податків та роялті, але завойовують споживачів чуттям швидко мінливих тенденцій. Слід визнати, що вісім років тому телефони дійсно копіювалися з західних зразків, сьогодні китайські виробник об'єднують всі функції в одному апараті за помірну вартість. До того ж такі товари потрапляють не лише у китайські квартали сучасних мегаполісів, але й є досить затребуваними й у самому Китаї [11].

Незважаючи на широко поширену критику світового співтовариства щодо порушення прав інтелектуальної власності китайськими товаровиробниками, уряд Китаю продовжує запевняти про прийняття мір по боротьбі із виробництвом контрафактної продукції, в той час як економіка побудована на Шанзай виробництві продовжує процвітати. Лише у 2015 році виробництво телефонів Шанзай принесло 300 млн доларів [8]. В останні роки навіть почало застосовуватись таке визначення як «шанзаефікація», вперше використана у 2008 році на китайському центральному телебаченні, позначаюча процес масового виробництва копій товарів та вираження китайської Шанзай культури [6].

Так, Шанзай підприємства визнають, що функціонують на межі закону та уряд Китаю міг би нещадно діяти у боротьбі з контрафактними товаровиробниками, якщо б вони складали реальну загрозу для економіки. Проте, причини чому уряд не намагається прийняти міри, криється у тому, що загрози для економіки з боку Шанзай не виявлено, а відносна свобода копіювання та толерантне ставлення влади до такого юридично неоднозначного явища допомагає замаскувати економічний розрив у державі та сприяє існуванню соціальної гармонії. Так, до появи у 2003 році копій базових мобільних телефонів, за відносно не високою вартість, вони вважалися предметом розкоші більшістю китайських споживачів та лише з появою дешевих Шанзай копій кількість абонентів мобільного зв'язку в Китаї збільшилось за десять років у чотири рази та склало 1,2 млрд в 2013 році [6].

Дійсно більшість населення Китаю залишається не заможним та не має коштів придбати товари західного виробництва, а з тим толерантне ставлення до копіюванню в Китаї не є катастрофою для західних виробників через те, що продані копії західних товарів не відображають реальних збитків компаній. Навпаки, служать в якості ефективної реклами оригіналу товару на який в перспективі може виникнути попит середнього класу в Китаї. Наприклад, керівництво американського фаст-фуду Subway заяві The Wall Street Journal визнало що копіювання толерантно їх товару в Китаї підвищує обізнаність китайців у зарубіжному товарі який вони не споживали і може нести позитивний ефект у перспективі, коли компанія вийде на ринок Китаю [12].

Слід зазначити, що товари Шанзай можна віднести до «підривних інновацій». Про «підривні інновації» – технології низької якості які вирізняються окремими привабливими рисами, поступово стають більш якісними і витісняють лідерів ринку написано професором Гарвардської школи бізнесу Клейтоном Кристенсеном в концепції «підривної інновації» в 1997 році. У книзі «Дилема новатора» він висунув ідею, що великим компаніям для того щоб залишатися успішними необхідно готуватися до майбутніх споживацьких тенденцій і технологічних змін оцінюючи важливість «підривної інновації» і попереджаючи несподівані зміни на ринку за рахунок далекоглядного створення нового ринку [13]. Можна стверджувати, що китайський стиль підривної інновації фактично придушує ринок шляхом творчої адаптації існуючих технологій і перетворюючи дорогі товари в доступні для всіх.

Такі «підривні компанії» не тільки можуть конкурувати на існуючих ринках, вони прагнуть до зростання продуктивності шляхом задоволення потреб споживачів які не можуть придбати оригінальний товар через низький рівень доходу. Для «підривних споживачів», Шанзай товари пропонують доступну альтернативи, яка є функціональною та відповідає модним тенденціям. Таким чином товари Шанзай потенційно пом'якшують наслідки нерівності доходів шляхом надання споживачам з низьким рівнем доходу доступ до бажаних товари які є за межами їх доходу, через доступ до тіньового ринку.

Типові споживачі з низьким рівнем доходу зазначають, що вони не лише купують телефони Шанзай, а й будь-які товари, що є імітацією фірмової продукції та з повною обізнаністю будуть продовжувати це робити через нестачу грошей на оригінальний товар, та для так би мовити шоу, показу [8].

Як було зазначено вище, компанії Шанзай хоча й порушують законодавство про інтелектуальну власність, терпимість уряду обумовлена метою підтримки соціальної єдності та стабільнос-

ті та відповідає інтересам суспільства. За словами Дуань Лью науковця з університету Шеньженю, логіка споживання, що ховається за придбанням Шанзай продукції, а також значна кількість споживачів які купують їх, призвело до того, що уряд прийняв позицію не боротись з дотримання законодавства про інтелектуальну власність.

Існує широко поширена думка про те, що низький рівень захисту інтелектуальної власності в Китаї є причиною поява Шанзай виробників. Проте, дійсна причина криється не у низькому рівні захисту та не дотриманні прав інтелектуальної власності, а у зростаючому попиті споживачів на товари Шанзай який і призвів до недотримання законодавства про інтелектуальну власність [12].

Наступним парадоксальними наслідком є те, що споживання Шанзай товарів теоретично мало б зменшувати соціальні наслідки нерівності, проте, за іронією, посилює соціальну нерівність між тими, хто може придбати оригінальні товари і тими хто не може це зробити. До того ж зростання кількості Шанзай товарів не знизило бажання китайських споживачів купувати оригінальні, що підтверджується результатами опитування, проведеного China Research Group Market в 2011 році коли предмети розкоші були визнані третім найбажанішими товарами серед китайських споживачів у віці двадцяти шести років (після того, як будинок і автомобіль) [12].

Слід визнати, що не існує сфери виробництва яка б кращу ілюструвала б парадоксальність китайського копіювання, ніж копіювання предметів розкоші. Країна, громадяни якої були змушені носити піджаки Мао за прикладом лідера країни, стала найбільшим ринком збуту предметів розкоші в світі, випереджаючи навіть США. Цей ринок не обмежується товарами легкої промисловості, у 2012 році Китаї була визнаний другим за розміром ринком бренду Bentley Motors, а бізнес компанії Apple, незважаючи на виробництво HiPhone, складає майже $ 25 млрд на рік, поступаючись тільки США. Крім того, Китай був єдиним місцем у світі, де продажі компанії Apple виросли в першому кварталі 2013 року [12].

Китайські споживачі одержимі товарами класу люкс, йдуть на радикальні заходи переслідуючи досягнення бажаної мети, стали об'єктом скандально відомого інтернет мема «продати нирку, щоб купити iPhone». Ця фраза виникла з медіо-звіту про сімнадцяти-річного юнака, котрий продав нирку, для того щоб купити останні моделі iPhone і IPad. Безумовно офіційна статистики щодо торгівлі органами відсутня, опитування показують, що більшість китайців живуть досить економно та лише подекуди можуть витрачатися на дорогі товари. Таке явище вперше було описано Торстейн Вебленом в роботі «Теорія дозвільного класу», що люди готові терпіти значні позбавлення в комфорті і життєвих засобах щоб придбати атрибути властиві марнотратного способу життя, і готові залишатися хворим однак дорого одягненим [14].

Можна припустити, що економіка яка побудована на виробництві копій товарів західних компаній дозволяє проводити відбір споживачам, залежно від їх фінансових статків у близькій перспективі, а у довгостроковій перспективі, відкрите копіювання будує попит на західні інновації у Китаї.

Так, можна констатувати, що попит на контрафактну китайську продукцію, не дивлячись на низький рівень її якості, але завдяки актуальності пропонованих товарів, тонке відчуття уподобань споживачів, залишається досить стабільними. Товари Шанзай вироблені з порушенням законодавства, залишаються найбільш технологічним товарами та доступними для китайських споживачів, у порівнянні із західними конкурентами.

В практичному плані, товари Шанзай надають споживачам ортодоксальної економіки, які бажають володіти брендовими товарами можливість отримати високо якісний та технологічний товар за низькою ціною.

Враховуючи вищевикладене, право інтелектуальої власності відображає більше, ніж просто економічні інтереси. Включені у конфлікт за отримання ліцензійних платежі такі цінності як рівність, непорушність права власності, свобода вираження та демократія які впливають на дотримання прав. Питання законності вираження права на творчість стало надзвичайно складними в останні роки, а тому потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Laikwan Pang. Creativity and Its Discontents: China's Creative Industries and Intellectual Property Rights Offenses. – 2012. – 312 p.
2. Haochen Sun. The Luxury Economy and Intellectual Property: Critical Reflections. – 2015. – 368 p.
3. Kal Raustiala. The Knockoff Economy: How Imitation Sparks Innovation. – 2012. – 280 p.
4. Siva Vaidhyanathan. Copyrights and Copywrong: The Rise of Intellectual Property and How it Threatens Creativity – 2003. – 150 p.
5. Philipp Boeing Shanzhai Dimensions of a Chinese Phenomenon / Philipp BoeingChina Business & Research 2009, № 001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.frankfurt-school.de/
6. Callum Smith Shanzhai 山寨 China & its Contents https://www.thechinastory.org/2016/02/shanzhai-山寨-china-its-contents/
7. Philippa Warr Pirated Zada Hadid building may be finished before original [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www. wired.co.uk
8. Lessley Anderson, '3 Lessons Apple's Jony Ive Learned from Steve Jobs', Vanity Fair, 10 October 2014, online at: http://www.vanityfair.com/news/tech/2014/10/jony-ive-lessons-from-steve-jobs
9. K. Raustial, C. Sprigman Shanzhai Skyscrapers. January 10th 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.freakonomics.com
10. Хрусталев И. Шанзай! Каждый десятый телефон в мире является китайской подделкой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.content-review.com/
11. Edward Tse, Kevin Ma, Yu Huang ShanZhai a Chinese Phenomenon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strategyand.pwc. com/media/file/Shan_Zhai_AChinese_Phenomenon.pdf

12. Raustial K., Sprigman C. Fake It Till You Make It [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.foreignaffairs.com/
13. Клейтон Кристенсен. Дилемма инноватора. Как из-за новых технологий погибают сильные компании / Кристенсен Клейтон. – 2016. – Альпина Паблишер. – 240 с.
14. Торстейн Веблен Теория праздного класса / Веблен Торстейн. – 2011. – Либроком. – 368 с.

Токарева В.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ФЕНОМЕН SHANZHAI: ВЫРАЖЕНИЕ ПРАВА НА ТВОРЧЕСТВО ИЛИ НАРУШЕНИЯ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация
Рассмотрены последствия копирования и заимствования западных технологий китайскими товаропроизводителями. Установлено, что копирование западных технологий и производство контрафактной продукции в Китае наряду с очевидными убытками, имеет социальный эффект. Явление Шанзай объясняет сущность китайского бизнеса основанного на производстве поддельной и пиратской продукции. Термин Шанзай первично обозначал преступников вне рамок государственного контроля. В современном понимании термин Шанзай эволюционировал и стал синонимом китайской изобретательности.
Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, авторское право, копирование, контрафактная продукция, Шанзай.

Tokareva V.A.
National University «Odesa Law Academy»

SHANZHAI PHENOMENON: EXPRESSION OF RIGHT TO CREATIVE WORK OR VIOLATION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT

Summary
The theoretical aspects of copying and counterfiting of chinese producers are analyzed. It was found that copying Western technology and the production of counterfeit goods in China, along with the obvious losses, has a social effect. The term Shanzhai explains the nature of chinese businesses based on fake or pirated products. Shanzhai is becoming a widespread phenomenon in China. Originally used to describe a bandit stronghold outside government control. In the modern sense of the term Shanzhai has become synonymous with Chinese ingenuity.
Keywords: intellectual property, copyright, knockoff, counterfeit products, Shanzhai.

УДК 349.414

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПЕРЕХОДУ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ПРИ НАБУТТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЖИЛИЙ БУДИНОК, БУДІВЛЮ АБО СПОРУДУ, ЩО НА НІЙ РОЗТАШОВАНІ

Харитонова Т.Є.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Визначено бачення автором проблемних питань щодо переходу прав на земельну ділянку при набутті права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що на ній розташовані. Зокрема, досліджувалося питання співвідношення, розбіжностей, трактування та переважного застосування ст. 120 Земельного кодексу України та ст. 377 Цивільного кодексу України. Окреме питання було приділено іноземцям, які можуть набути нерухомість, але позбавлені права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Також досліджено можливість набуття прав на земельну ділянку, в разі, якщо набувач не може мати земельну ділянку на певному праві. Запропоновано вирішення окреслених питань з урахуванням особливостей об'єктів, суб'єктів та норм чинного законодавства.

Ключові слова: право власності, право користування, оренда, земельна ділянка, постійне землекористування, житловий будинок, будівлі, споруди.

Постановка проблеми. Найбільш проблемним на сьогоднішній день залишається питання переходу прав на земельну ділянку при переході права власності на нерухомість, що на ній розташована. Не дивлячись на те, що законодавець приділив увагу цьому питанню і в нормах Земельного кодексу України (далі – ЗК), і в нормах Цивільного кодексу України (далі – ЦК), а також і в ряді інших законодавчих актів, але це жодним чином не вплинуло на повне розуміння такого інституту та правильне трактування існуючих норм. Навпаки, майже повне дублювання ст. 120 ЗК та ст. 377 ЦК заплутує та призводить до дилеми, яка ж норма є переважною і чи є взагалі різниця в їх застосуванні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед останніх наукових праць, в яких було розглянуто деякі аспекти зазначеної проблематики, можна назвати декілька підручників із Земельного права України та коментарів до Земельного кодексу України (за редакцією Мірошниченка А.М., Марусенка Р.І.), підручник «Набуття і реалізація прав на землю в Україні» (за редакцією Каракаша І.І.), статтю Мірошниченка А., Ріпенка А. «Будівлі на чужій землі. теоретичні перспективи, деякі практичні поради». Також Щербиною М.С. було захищено кандидатську дисертацію за темою «Принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та об'єктів нерухомості, які на ній розташовані». Інші праці є більш загальними та не приділяють належної уваги досліджуваному питанню.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не вирішеними залишаються питання:

щодо з'ясування, в яких випадках переважним є застосування ст. 120 ЗК, а коли ст. 377 ЦК;

з ким має оформити оренду особа, яка набуває будинок, розташований на земельній ділянці, яка не може перейти у власність набувача;

на яких умовах має перейти право на земельну ділянку, в разі набуття права власності на будівлю, якщо набувач не може мати земельну ділянку на такому праві.

Мета статті. Головною метою цієї статті є запропонування бачення автором проблемних питань щодо переходу прав на земельну ділянку при набутті права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що на ній розташовані, та шляхи їх вирішення, через дослідження діючих норм законодавства.

Виклад основного матеріалу. Як було вже зазначено вище, при застосуванні ст. 120 ЗК та ст. 377 ЦК, часто виникає питання, чи є різниця, якою нормою користуватися в тій чи іншій ситуації, оскільки за своїм змістом вони є майже ідентичними. Спочатку слід згадати відомий римському цивільному праву принцип «superficies solo cedit» – «будівля слідує за землею», де будівлі та споруди вважалися невід'ємною частиною земельної ділянки. Фундаментом для даного правила було визнання землі разом з будівлями єдиним цілим, в якому земля вважалася головною річчю, а все, що її покривало розглядалось як прирощення. Таке правило виключало можливість існування двох прав власності: на земельну ділянку та на розташовані на ній будівлі та споруди.

В Україні це правило зазнало чималих змін, які детально досліджував Мірошниченко А.М. [1, с. 159-160], і, на сьогоднішній день, виходячи із змісту чинних ст. 120 ЗК та ст. 377 ЦК, діє зворотнє правило: «земля слідує за будівлею». Фізично та географічно земля та розташовані на ній будинки (будівлі або споруди) нерозривно пов'язані між собою. Однак в юридичному розумінні це окремі об'єкти, кожен з яких має власний правовий режим. Ст. 181 ЦК відносить земельну ділянку до нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості), а ЗК розрізняє земельну ділянку, як: об'єкт права власності (ст. 79 ЗК) та об'єкт цивільних прав (ст. 79-1 ЗК). Як об'єкт права власності земельна ділянка визначається «частиною земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами» [2]. Право власності на земельну ділянку розповсюджується на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. За чинним законодавством України до об'єктів будівництва віднесені: будинки, будівлі, споруди будь-якого призначення, їх комплекси,

© Харитонова Т.Є., 2016

лінійні об'єкти інженерно-транспортної інфраструктури. Для з'ясування їх функціонального призначення необхідно звернутися до спеціального законодавства та відомчих нормативно-правових актів. Так, норми ст. 380 ЦК зазначають, що житловим будинком є будівля капітального типу, споруджена з дотримання вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного проживання. Житловий будинок може складатися власне із самого будинку або з житлового будинку та допоміжних приміщень (наприклад, гараж, погріб, сарай, відокремлений санвузол тощо). Відповідно до «Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій», затверджених Наказом Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 17 травня 2005 року № 76, допоміжні приміщення житлового будинку – це приміщення, призначені для забезпечення експлуатації будинку та побутового обслуговування мешканців будинку [3]. Отже, в останньому випадку житловий будинок, як це встановлює ст. 186 ЦК України, є головною річчю, а підсобні приміщення – невід'ємна його частина (приналежність).

Щодо поняття будівель та споруд, то «Державний класифікатор будівель і споруд ДК 018-2000», затверджений Наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 17 серпня 2000 року № 507 визначає, що будівлі – це споруди, що складаються з несучих та огороджувальних або сполучених (несуче-огороджувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів, а споруди – це будівельні системи, пов'язані з землею, які створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування та обладнання в результаті виконання різних будівельно-монтажних робіт [4].

У літературі зазначається, що будівлі і споруди характеризуються своєю нерухомістю, фундаментальною прив'язкою до конкретної земельної ділянки, на якій вони збудовані, конструктивно розраховані на тривалий строк експлуатації. Зазначена «нерухомість» є досить умовною, але й у цьому випадку йдеться про те, «що міцно пов'язане з землею», тобто «з землею взагалі, а не з конкретною ділянкою» [5, с. 91]. Будівлі кваліфікують на дві групи: жилі і нежилі, тобто з двома різними правовими режимами використання. Причому для нежилих будівель та інших капітальних споруд законодавством України встановлений загальний правовий режим. Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» введено категорію «тимчасової споруди торговельного, побутового, соціально-культурного чи іншого призначення для здійснення підприємницької діяльності». Це одноповерхова споруда, що виготовляється з полегшених конструкцій з урахуванням основних вимог до споруд, визначених технічним регламентом будівельних виробів, будівель і споруд, і встановлюється тимчасово, без улаштування фундаменту. Тимчасова споруда для здійснення підприємницької діяльності може мати закрите приміщення для тимчасового перебування людей (павільйон площею не більше 30 квадратних метрів по зовнішньому контуру) або не мати такого приміщення. Усі об'єкти будівництва поділяються на I, II, III, IV і V категорії складності.

Як об'єкт цивільних прав земельна ділянка визнається з моменту її формування. Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. Таким чином, можна зробити висновок, що земельна ділянка є особливим об'єктом, який може існувати самостійно (без іншої нерухомості), а також мати власний правовий режим. Тобто при наявності незабудованої земельної ділянки, слід керуватися нормами ст. 120 ЗК, якими встановлено, що в разі забудови цієї земельної ділянки, її правовий режим зміниться. В разі якщо земельна ділянка забудована, то переважними будуть норми ст. 377 ЦК, які на першому місці ставлять нерухомість.

Відповідно до ч. 5 ст. 120 ЗК «у разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду фізичними або юридичними особами, які не можуть мати у власності земельних ділянок, до них переходить право користування земельною ділянкою, на якій розташований жилий будинок, будівля або споруда, на умовах оренди» [2]. Відповідно до п. 5 ст. 22 ЗК та п. 2 ст. 81 ЗК іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам у власність не можуть передаватися землі сільськогосподарського призначення. Іноземцям та особам без громадянства надано право набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Таким чином, ч. 5 ст. 120 ЗК зобов'язує укласти договір оренди земельної ділянки саме цю категорію суб'єктів. Розглянемо декілька ситуацій.

Перша ситуація: гр-ну І. належить на праві власності садовий будинок та земельна ділянка (вид використання або цільове призначення – для ведення садівництва, категорія землі – землі сільськогосподарського призначення). Покупцем цих об'єктів хоче стати іноземець. Оскільки ЦК не містить заборон щодо набуття іноземцями нерухомості, то останній має право набути у власність садовий будинок. Керуючись п. 5 ст. 120 ЗК щодо земельної ділянки має бути оформлена оренда. Але це питання викликає багато суперечностей при посвідченні договорів відчуження зазначених об'єктів, у зв'язку з нерозумінням того, з ким має оформити договір оренди на земельну ділянку покупець-іноземець. На перший погляд, здається, що такий договір має укладатися із продавцем, оскільки він є власником земельної ділянки, але тоді права покупця не будуть захищені в повній мірі. Покупець отримає право користування земельною ділянкою на умовах оренди, але право розпорядження останньою залишається за продавцем-власником земельної ділянки. Укласти договір відчуження земельної ділянки неможливо, враховуючи обмеження щодо набуття земель сільськогосподарського призначення іноземцями. Вирішення

цього питання стало можливим після надання прав державного реєстратора прав на нерухоме майно та їх обтяжень нотаріусам. Так, ч. 1 ст. 120 ЗК передбачає, що у разі набуття права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, що перебувають у власності іншої особи, припиняється право власності земельною ділянкою, на якій розташовані ці об'єкти. Таким чином, нотаріус може посвідчити договір купівлі-продажу садового будинку, зареєструвати перехід права власності на нього на іноземця, припинити право власності на земельну ділянку продавця (підставою є ч. 1 ст. 120 ЗК). Земельний кодекс закріплює три форми власності на землю: державну, комунальну та приватну. Оскільки на земельну ділянку припиняється право приватної власності, то автоматично право власності буде виникати у того суб'єкта (держави чи територіальної громади), на території якого буде знаходитися така земельна ділянка. Відповідно з цим суб'єктом і має укласти договір оренди іноземець, а потім зареєструвати право, яке виникло на земельну ділянку, у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Більш врегульованою законодавством є друга ситуація. Гр-н І. помер і залишив у спадщину вищезазначені об'єкти. Право власності спадкодавця на садовий будинок та земельну ділянку автоматично припиняється і виникає у іноземця після сплинення строку, встановленого цивільним законодавством. Але у ЗК міститься ряд норм, які обмежують право власності іноземця на земельну ділянку сільськогосподарського призначення. Ч. 4 ст. 81 ЗК встановлює, що у разі прийняття у спадщину іноземцями земель сільськогосподарського призначення, вони протягом року підлягають відчуженню. Якщо ця норма-припис не виконується, то застосовуються норми, спрямовані на припинення права власності на земельну ділянку. Так, пункт е) ст. 140 ЗК серед підстав припинення права власності на земельну ділянку називає «невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом» [2]. Пункт д) ст. 143 ЗК визначає, що таке «невідчуження» є підставою для примусового припинення права власності та здійснюється у судовому порядку. Ст. 145 ЗК присвячена припиненню права власності на земельну ділянку особи, якій земельна ділянка не може належати на праві власності, вміщуючи всі вищезазначені положення (ч. 1 ст. 145 ЗК дублює ч.4 ст. 81 ЗК; ч. 2 ст. 145 ЗК – пункт д) ст. 143 ЗК). Ч. 3 ст. 145 ЗК надає іноземцю альтернативу не позбавляти себе земельної ділянки, а оформити щодо неї право оренди. Таким чином, іноземець приймає у спадщину садовий будинок та земельну ділянку для ведення садівництва, але з моменту реєстрації права власності на його ім'я, починає спливати однорічний строк для добровільного відчуження земельної ділянки. Тому, якщо іноземець хоче залишити спадкове майно за собою, а, як зазначалося вище, земельна ділянка та садовий будинок є нерозривно пов'язаними об'єктами, то відносно земельної ділянки буде укладатися договір оренди з тим суб'єктом, на території якого така земельна ділянка знаходиться (відповідним органом державної влади або органом місцевого самоврядування).

Третім проблемним питанням, яке пропонувалося для вирішення, було дослідження умов, на яких має перейти право на земельну ділянку, в разі набуття права власності на будівлю, якщо набувач не може мати земельну ділянку на такому праві. Зокрема, ч. 2 ст. 120 ЗК встановлює, що «якщо жилий будинок, будівля або споруда розміщені на земельній ділянці, що перебуває у користуванні, то в разі набуття права власності на ці об'єкти до набувача переходить право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені, на тих самих умовах і в тому ж обсязі, що були у попереднього землекористувача» [2]. Ця норма не викликає заперечень в тих випадках, коли земельна ділянка перебуває у власника будівлі на умовах оренди. Відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про оренду землі» «до особи, якій перейшло право власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що розташовані на орендованій земельній ділянці, також переходить право оренди на цю земельну ділянку. Договором, який передбачає набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, припиняється договір оренди земельної ділянки в частині оренди попереднім орендарем земельної ділянки, на якій розташований такий житловий будинок, будівля або споруда» [6]. Також не виникають поки що питання і в разі, якщо земельна ділянка перебуває у державній або комунальній власності, а приватним власником не було оформлено жодне право (ні право власності, ні право користування) на земельну ділянку. В цьому разі новий власник будівель фактично отримує право на оформлення своїх прав на земельну ділянку. Це може бути оформлення як права власності, так і права користування. Але слід враховувати, що істотною умовою договору набуття права власності на нерухомість, є кадастровий номер земельної ділянки, на якій вона розташована (п. 6 ст. 120 ЗК та п. 2 ст. 377 ЦК). Якщо ж земельна ділянка належала попередньому власнику будівель на праві постійного користування, а новий власник не відноситься до суб'єктів, які можуть мати земельну ділянку на такому праві (ст. 92 ЗК), то керуючись п. 6 Перехідних положень ЗК, останньому слід оформити право власності на земельну ділянку або оренду.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що фізично та географічно земля та розташовані на ній будинки, будівлі або споруди нерозривно пов'язані між собою. Однак в юридичному розумінні це окремі об'єкти, кожен з яких має власний правовий режим. Оскільки земельна ділянка є особливим об'єктом, який може існувати самостійно (без іншої нерухомості), то вона також може мати і власний правовий режим. Тобто при наявності незабудованої земельної ділянки, слід керуватися нормами ст. 120 ЗК. В разі якщо земельна ділянка забудована, то переважними будуть норми ст. 377 ЦК, які на першому місці ставлять нерухомість. Тому пропонується в залежності від наявного об'єкта застосовувати й норми законодавства.

Список літератури:

1. Мірошниченко А. М. Земельне право України: Підручник. – 3-тє видання, допов. і перероб. – К.: Алерта, 2013. – С. 159-160.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
3. Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій: Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 17 травня 2005 р. № 76. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05
4. Державний класифікатор будівель та споруд ДК-018-2000, затверджений і введений в дію Наказом Держстандарту України від 17 серпня 2000 р. № 507. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.poltavadabk.gov.ua/zakonodavstvo-v-ekspluatacyu/24-derzhavniy-klasifkator.html
5. Сыроедов Н. А. Регистрация прав на землю и другое недвижимое имущество / Н. А. Сыроедов // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 91-93.
6. Про оренду землі: Закон України в редакції Закону № 1211-IV від 02.10.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 10. – Ст. 102.

Харитонова Т.Е.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕХОДА ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНЫЙ УЧАСТОК ПРИ ПРИОБРЕТЕНИИ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ЖИЛОЙ ДОМ, СТРОЕНИЕ ИЛИ СООРУЖЕНИЕ, КОТОРЫЕ НА НЕМ РАСПОЛОЖЕНЫ

Аннотация
Определено видение автором проблемных вопросов в отношении перехода прав на земельный участок при приобретении права собственности на жилой дом, строение или сооружение, которые на ней расположены. В частности, исследовался вопрос соотношения, расхождения, трактования и преимущественного применения ст. 120 Земельного кодекса Украины и ст. 377 Гражданского кодекса Украины. Отдельный вопрос был уделен иностранцам, которые могут приобрести недвижимость, но лишены права собственности на земельные участки сельскохозяйственного назначения. Также исследована возможность приобретения прав на земельный участок, в случае, если приобретатель не может иметь земельный участок на определенном праве. Предложено разрешение очерченных вопросов с учетом особенностей объектов, субъектов и норм действующего законодательства.
Ключевые слова: право собственности, право пользования, аренда, земельный участок, постоянное землепользование, жилой дом, строения, сооружения.

Kharitonova T.E.
National University «Odessa Law Academy»

PROBLEMATIC ISSUES OF THE TRANSFER OF RIGHTS TO A LAND PLOT WHEN ACQUIRING OWNERSHIP RIGHTS TO A HOUSE, A BUILDING OR A CONSTRUCTION LOCATED ON IT

Summary
Determined the author's vision of the problematic issues concerning the transfer of rights to a land plot when acquiring ownership rights to a house, a building or a structure located on it. In particular, we studied the question of the relationship, differences, interpretation and application of article 120 of the Land Code of Ukraine and article 377 of the Civil Code of Ukraine. A separate question was given to foreigners who can buy property, but deprived of the right of ownership to land plots of agricultural purpose. Also investigated the possibility of acquiring land rights, in the case that the acquirer may not have the land to a specific law. The proposed solution to the aforementioned issues, taking into account characteristics of objects, subjects and norms of the current legislation.
Keywords: right of ownership, right of use, rent, land, permanent land use, house, building, construction.

УДК 343.121.5

ВИКОРИСТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРЕЮДИЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Шилін Д.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню питань пов'язаних з межами використання цивільно-процесуальної преюдиції у кримінальному провадженні. Визначенню шляхів удосконалення механізму використання цивільно-процесуальної преюдиції у кримінальному провадженні. Вирішенню спірних ситуацій, які виникають при використанні преюдицій в кримінальному процесі. Розкрито механізм дії цивільно-процесуальних преюдицій у кримінальному процесі. Визначено напрями вирішення преюдиціальних колізій при провадженні у кримінальній справі.

Ключові слова: преюдиція, доказування у кримінальному процесі, преюдиціальність, цивільно-процесуальна преюдиція, юридичні факти.

Постановка проблеми. При прийнятті правозастосовчих рішень, до яких відносяться і кримінальні процесуальні рішення, важливим етапом є встановлення фактичної основи справи, що у межах кримінального процесу здійснюється шляхом доказування, тобто збирання, перевірки та оцінки доказів.

У кримінальній процесуальній доказовій діяльності виникають такі правові ситуації, коли певні обставини, які підлягають доказуванню, вже встановлені у судовому рішенні у іншому процесі (цивільному, господарському, судово-адміністративному), рішенні у адміністративно-деліктному процесі або у кримінальному процесуальному рішенні слідчого, прокурора, суду. У таких випадках виникає проблема преюдиції у кримінальному процесі.

У зв'язку з відсутністю належного нормативного регулювання використання преюдицій у кримінальному процесі у судовій практиці виникають труднощі із обґрунтуванням необхідності врахування преюдиціальних фактів, а у деяких випадках у судових рішеннях наявні помилкові посилання на преюдиціальність судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального процесу до проблематики преюдицій у кримінальному процесі зверталися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А.М. Безруков, О.І. Бережний, О.Ю. Гай, Ю.М. Грошевий, О.В. Левченко, В.Т. Маляренко, Я.О. Мотовіловкер, І.Л. Петрухін, Г.М. Резнік, П.А. Скобліков, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткуллін, О.З. Хотинська, В.Д. Шундіков, У.М. Юсубова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на наявні наукові дослідження преюдицій, залишилося багато невирішених питань щодо сутності преюдиції, меж використання цивільно-процесуальної преюдиції в кримінальному провадженні.

Мета статті. Тому метою цієї статті є дослідження питань пов'язаних із використання цивільно-правової преюдиції у кримінальному процесі та визначенні шляхів удосконалення механізму використання преюдиції у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дія цивільно-процесуальної преюдиції у кримінальному процесі в принципі визнається у науковій літературі [1, с. 182, 185; 2, с. 176]. Це не в останню чергу пов'язано і з тим, що ст. 12 КПК РРФСР 1923 р., ст. 28 КПК РРФСР 1960 р. містила норму, що рішення, ухвала чи постанова суду у цивільній справі, що набрали законної сили, є обов'язковим для суду, прокурора, слідчого та особи, яка провадить дізнання, при провадженні у кримінальній справі лише з питання, чи мала місце подія або дія, але не стосовно винуватості підсудного. Тобто у цих нормах було встановлено преюдиціальне значення рішення суду у цивільній справі для кримінального судочинства.

У зв'язку з наявністю таких норм у літературі та судовій практиці питання про преюдиції вирішувалося шляхом визнання дії цивільно-процесуальної преюдиції у кримінальному судочинстві [3, с. 83; 4, с. 107].

Іноді у літературі вказувалося на те, що висновок у рішенні суду у цивільній справі про наявність факту розкрадання матеріальних цінностей у кримінальному процесі повинен використовуватися як обов'язковий [5, с. 171]. Однак ця точна зору не знайшла підтримки у літературі. На противагу їх відзначалося, що «законодавство негативно вирішує питання про залежність рішення і вироку з питань кримінально-правової відповідальності. При розгляді цивільних справ суди не вправі встановлювати винуватість тої чи іншої особи у вчиненому злочинів. Ніхто не може бути визнаний винним у вчинені злочину інакше, як за вироком суду» [6, с. 44]. Тобто у літературі заперечувалося преюдиціальне значення висновків рішення суду у цивільній справі щодо винуватості (невинуватості) особи у вчиненні злочину.

Таким чином, зверталася увага на те, що при розгляді цивільних справ суди не вправі встановлювати винуватість особи у вчиненні злочину. При цьому слід звернути увагу на те, що тлумачення ст. 28 КПК РРФСР дало підстави вказати на їх недосконалість та необхідність уточнення з метою надання можливості перевірки при провадженні у кримінальній справі висновків про події або дії, зроблені у рішенні у цивільній справі, якщо їх правильність викликає сумніви [4, с. 113].

Слід відмітити, що цивільно-процесуальна преюдиція прямо закріплена у КПК України, але лише щодо цивільного позову у кримінальній справі. Відповідно до ст. 128 КПК України, відмова у позові в порядку цивільного судочинства позбавляє позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні. Тобто якщо цивільний позов про відшкодування шкоди, завданої

© Шилін Д.В., 2016

злочином, розглянуто у порядку цивільного судочинства до розгляду і вирішення кримінального провадження, то позивач позбавляється права пред'явити той же позов повторно у кримінальному провадженні. При цьому тим же позовом є позов з того ж предмету та тих же підстав. Тобто якщо позов містить однакові матеріально-правові вимоги та підставою його є одні й ті ж юридичні факти, то цей позов не може бути повторно пред'явлений у порядку кримінального судочинства. Практично мова йде про випадки, коли позов про відшкодування шкоди, завданої злочином, розглядався у порядку цивільного судочинства до розгляду у суді кримінальної справи [7, с. 316].

Але у таких випадках виникає питання, чи є преюдиціальними встановлені рішенням у цивільній справі факти та висновки щодо наявності шкоди (завданої злочином) та винуватості відповідача у її завданні. Дійсно, у таких випадках подія та дії заподіювача шкоди є підставою як цивільно-правової, так і кримінальної відповідальності. Але, оскільки вони стали предметом кримінального судочинства, мова йде про подію злочину та дії обвинуваченого, інкриміновані йому як злочинні. Це важливі елементи предмету доказування у кримінальному провадженні, і навряд можна вимагати від суду, щоб він не встановлював їх, покладаючись на рішення суду у цивільній справі. Слід також враховувати, що при встановленні вказаних обставин заподіювач шкоди не користувався процесуальними правами підозрюваного, які у принципі ширше прав відповідача у кримінальному провадженні. Захисник підозрюваного та інші учасники процесу навряд можуть бути усунені від дослідження події злочину та дій підозрюваного на тій підставі, що вони вже встановлені судом у цивільній справі. Слід брати до уваги і те, що події та дії встановлюються не взагалі, а у їх кримінально- або цивільно-правовому опосередкуваннях, які не повністю співпадають. Викладене приводить до висновку, що правило про преюдиціальне значення судового рішення для суду, який розглядає кримінальну справу, є складно застосовуваним на практиці [7, с. 316].

Щодо вказаного прикладу преюдиціальності фактів та висновків рішення у цивільній справі слід відзначити, що така преюдиція застосовуватися не може. Для цивільного процесу та цивільного права має значення наявність цивільно-правового делікту як підстави цивільно-правової відповідальності у вигляді відшкодування шкоди. При цьому наявність цього делікту встановлюється цивільно-процесуальними засобами. Доказування факту наявності шкоди, вини заподіювача шкоди у її завданні доказується на підставі принципів змагальності та диспозитивності. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень Відповідно до ст. 60 ЦПК України, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених статтею 61 ЦПК. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі і щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір, при цьому обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, не підлягають доказуванню. Тобто у цивільному судочинстві на суд не покладено обов'язок встановлення об'єктивної істини у справі. А якщо на суд не покладено такий обов'язок, то не можна стверджувати про об'єктивну істинність судового рішення у цивільній справі, оскільки характер істини, який встановлюється у цивільній справі, є конвенціональним. Це підтверджує і ч. 3 ст. 213 ЦПК, відповідно до якої обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Тобто суд не зобов'язаний вживати заходів до додаткового пошуку доказів, встановлення обставин, які б відображали реальний стан справ. Саме тому рішення суду щодо цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої злочином, не може мати преюдиціальне значення для суду при винесенні вироку.

Слід відмітити, що, недивлячись на норму ст. 128 КПК України, законодавець намагається мінімізувати випадки розгляду та вирішення цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої злочином, до вирішення кримінального провадження по суті. Так, п. 4 ст. 201 ЦПК України зобов'язує суд зупинити провадження у справі при неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства. Це спрямовано саме на недопущення подібних випадків розгляду цивільних позовів про відшкодування шкоди, завданої злочином, до вирішення кримінального провадження по суті. У науковій літературі вірно зазначається, що зупинення провадження у справі за п. 4 ст. 201 ЦПК викликається необхідністю встановлення в рішенні, вироку, ухвалі у іншій справі обставин, що мають значення для справи, тобто преюдиціальних фактів (частини 3,4 ст. 61 ЦПК) [8, с. 323]. У російській юридичній доктрині з цього приводу вказується, що доцільно закріпити у ЦПК та АПК РФ правила, які зобовязують суд зупиняти провадження в усіх випадках, коли в діях сторін або інших осіб, які мають значення для вирішення кримінальної справи, вбачаються ознаки злочину [1, с. 192]. Із цією позицією слід погодитися. При цьому під «неможливістю розгляду справи до вирішення іншої» слід розуміти необхідність вирішення в іншому процесі (цивільному чи кримінальному) або у адміністративному порядку будь-якого питання, від вирішення якого залежить сутність рішення у справі, що підлягає зупиненню [9, с. 16]. Враховуючи визначення кримінального судочинства, надане Конституційним Судом України [10], провадження у цивільній справі може бути зупинено незалежно від того, у якій стадії знаходиться кримінальне провадження; при цьому не є обов'язковим її судовий розгляд на час зупинення провадження у цивільній справі. Тобто провадження у цивільній справі повинно бути зупинено у тих випадках, коли стосовно одних і тих же фактичних обставин порушено два провадження – цивільне та кримінальне.

Провадження у цивільній справі повинно бути зупинено у тих випадках, коли стосовно одних і тих же фактичних обставин порушено два провадження – цивільне та кримінальне: це пряма вимога ЦПК. Однак залишається відкритим питання про дії суду у тих випадках, коли позов про відшкодування шкоди, завданої злочином, пред'явлено до початку кримінального провадження. Такі випадки можливі, оскільки закон не встановлює жодних обмежень у праві на пред'явлення таких позовів. У літературі з цього приводу зазначається, що «у ряді випадків є можливість вирішення справи про цивільно-правові наслідки злочину у порядку цивільного судочинства незалежно від результатів вирішення кримінального провадження. Зупинення провадження у цивільній справі у даному випадку невиправдано» [9, с. 17]. Із цим твердженням погодитися складно. Особа може бути визнана винною у вчиненні злочину лише у порядку кримінального судочинства. Вирішення цього питання неможливо без установлення події злочину, яка є елементом предмету доказування. Саме тому не можна вирішувати цивільні позови про відшкодування шкоди, завданої злочином, у порядку цивільного судочинства до вирішення кримінального провадження.

Тому у випадку виявлення судом при розгляді цивільної справи ознак злочину слід зобов'язати суд направити повідомлення про злочин і чекати на вирішення питання про початок кримінального провадження оголосивши перерву у судовому засіданні. У випадку початку кримінального провадження суд повинен зупинити провадження у цивільній справі. У такому випадку будуть виключені випадки розгляду цивільних позовів про відшкодування шкоди, завданої злочином, до вирішення кримінального провадження.

Цікаво розглянути підхід російського законодавця до цієї проблеми. Відповідно до ст. 90 КПК РФ у редакції до 29.12.2009 р., «обставини, встановлені вироком, що набрав законної сили, визнаються судом, прокурором, слідчим, дізнавачем без додаткової перевірки, якщо ці обставини не викликають сумнівів у суду». Тобто, виходячи з буквального тлумачення цієї статті, преюдиція стосувалася лише кримінального судочинства, оскільки про рішення у цивільних справах стаття 90 КПК не згадувала. При цьому інші судові акти, якими встановлюються якісь обставини, можуть бути долучені до кримінальної справи як «інші документи» [11, с. 142].

Однак у окремих коментарях до цієї статті відзначалося, що «при розгляді кримінальної справи суд вправі при наявності сумнівів перевірити факти, встановлені при розгляді цивільної справи. Якщо ж при цьому будуть встановлені нові факти чи отримані дані, що істотно суперечать обставинам, зафіксованим у рішенні у цивільній справі чи такі, що їх спростовують, то вирок, який набрав законної сили, можу бути приводом для перегляду рішення у цивільній справі. У випадку виявлення при розгляді кримінальної справи помилки, допущеної у рішенні суду у цивільній справі, необхідно вжити заходів до перевірки обґрунтованості прийнятого рішення у порядку нагляду. Звичайно рішення суду у цивільній справі, яке набрало законної сили, має преюдиціальне значення для суду, прокурора, слідчого, органу дізнання при провадженні у кримінальній справі у частині, що стосується події, обставин, але не може наперед вирішувати питання про винуватість або невинуватість особи у кримінальній справі» [12]. Як уявляється, таке тлумачення ст. 90 КПК РФ було пов'язано із історичним тлумаченням норм про преюдицію. У діючій редакції ст. 90 КПК РФ зазначено, що обставини, встановлені вироком, що набрав законної сили, або іншим судовим рішенням, прийнятим у межах цивільного, арбітражного або адміністративного судочинства, що набрало законної сили, визнаються судом, прокурором, слідчим, дізнавачем без додаткової перевірки. При цьому такі вирок або рішення не можуть визначати наперед винність осіб, що не брали участі раніше у кримінальній справі, що розглядається.

У літературі висловлюється твердження про те, що преюдиціальний зв'язок судових актів як такий взагалі не може існувати, якщо як судовий акт-реципієнт буде виступати вирок. Пов'язано це з тим, що преюдиціальність судового акту по цивільній справі в кримінальному процесі не поширюється ні на осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, ні на суд [11, с. 142]. Однак це твердження є надто категоричним. Вищевикладене зовсім не означає, що цивільно-процесуальна преюдиція не діє у межах кримінального процесу. Не можна не враховувати також ті випадки, коли факти та висновки рішення суду у цивільній справі мають матеріально-правове значення для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

На таку дію цивільно-процесуальної преюдиції звернув увагу Ю.М. Грошевий. «Ст. 114 КК УРСР (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей) та ст. 116 КК УРСР (ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків) передбачає преюдиціальність судового рішення у цивільній справі, яким встановлюється правовий (аліментний) обов'язок обвинуваченого щодо утримання дітей та непрацездатних батьків. Вказану преюдицію можна віднести до числа неспростовних, оскільки суд при розгляді кримінального провадження, пов'язаної із ухиленням від сплати аліментів, не вправі встановлювати правомірність стягнення з обвинуваченого аліментів, тобто вирішувати питання про право цивільне. Тому, за наявності сумнівів у правомірності стягнення аліментів суд не може і не повинен перевіряти цю обставину, а повинен виходити з неї, як з безсумнівного і за наявності доведеності ухилення обвинуваченого від їх сплати винести обвинувальний вирок» [13, с. 260]. У літературі зазначається специфічність прояву преюдиції у подібних випадках. Як правило, у ході кримінального судочинства слідчий, прокурор і суд не повинні торкатися обставин, що обґрунтовують рішення, оскільки вони не входять у предмет доказування у кримінальному провадженні; розглядаючи справу, суд зобов'язаний дотримати правила про межі судового розгляду. Таким чином, органи, які здійснюють провадження у кримінальній справі, зобов'язані досліджувати лише обставини, які виникають після набрання рішенням у цивільній справі про стягнення аліментів з відповідача законної сили. Їм необхідно

встановити: мали місце злісне ухилення чи ні. В принципі, факти, які підлягають дослідженню при вирішення цивільної та кримінальної справи, різні. Органи кримінального переслідування (а потім і суд, який розглядає кримінальне провадження) не вправі вирішувати питання про правосудність рішення у цивільній справі. У цьому полягає принципова відмінність від типових ситуацій реалізації преюдиції [1, с. 200].

Однак у даний час на суд у цивільній справі не покладено обов'язок встановлення об'єктивної істини; такий висновок можна зробити з норм ЦПК. З'ясувати об'єктивну істину в рамках сучасного судового процесу можливо, якщо надати суду більш широкі повноваження керувати його рухом та процесуальною поведінкою сторін з метою більш повного та достовірного з'ясування фактичних обставин справи, у т.ч. шляхом застосування таких процесуальних заходів, які б мінімізували негативні наслідки від можливих зловживань сторін. Цивільну справу може бути розглянуто у відсутності відповідача, може бути винесено заочне рішення. І якщо воно набрало законної сили, то формально відповідач, який став підозрюваним у кримінальному провадженні, позбавлений права заперечувати правосудність судового рішення у цивільній справі. Однак у такому випадку нівелюється принцип забезпечення права на захист. Якщо підозрюваний вважає, що немає матеріально-правових підстав для стягнення з нього аліментів, то він і не зобов'язаний їх платити; на це він і вказуватиме у своїх показаннях. Виникає питання – чи повинен слідчий перевіряти такі доводи підозрюваного? Як уявляється, безумовно, повинен, оскільки у обвинувальному акті слідчий повинен вказати доводи, які наведені підозрюваним на свій захист, та результати їх перевірки. Вірно вказується у літературі, що рішення суду у цивільній справі виступає у розглядуваних випадках як документ, у якому закріплені обставини, що мають значення для кримінального провадження, тобто є доказом, а, як наслідок, може бути перевірено [4, с. 113]. Таким чином, ця цивільно-процесуальна преюдиція є обов'язковою, але спростовною.

Слід зазначити, що у практиці обвинувачені, як правило, визнають свою вину у вчиненні злочину, передбаченого ст. 164 КК України [14; 15].

Висновки і пропозиції. Слід відзначити, що цивільно-процесуальна преюдиція характерна не тільки для ст. 164 та 165 КК, а й для ряду інших статей (ст.ст. 172, 173,175, 183 КК).

При цьому виникає питання, як повинен діяти слідчий, прокурор, суд, встановивши неправосудність рішення у цивільній справі. У такому випадку особа не може бути засуджена за ст. 164 КК України, адже немає об'єкту злочину.

У стадії досудового розслідування та судових стадіях процесу у випадку винесення рішення за внутрішнім переконанням складеться ситуація існування двох суперечливих рішень. Як уявляється, ця проблема повинна вирішувати у залежності від тієї стадії, у якій виникла колізійна ситуація. Якщо вона виникає у стадії досудового розслідування, то необхідно передбачити у КПК наступну процедуру: слідчий або прокурор складають клопотання про закриття кримінального провадження та направляють його до суду; суд вирішує питання про обґрунтованість цього клопотання і у залежності від цього або закриває провадження, або повертає його прокурору, відмовивши у закритті. Надання повноважень на прийняття у такому випадку кінцевого рішення слідчому або прокурору буде нівелюванням конституційної функції правосуддя, оскільки рішення представника виконавчої влади, по суті, перекреслить судове рішення та зведе нанівець результат судового розгляду; а повноважень на ініціацію перегляду рішення у цивільній справі у них немає і не повинно бути, оскільки це суперечить сутності їх кримінальних процесуальних функцій.

Якщо ж сумніви щодо правосудності рішення у цивільній справі виникло у судових стадіях процесу, зокрема, у стадії судового розгляду, вирішення його має бути іншим. Слід все ж таки у подібних випадках виносити рішення за внутрішнім переконанням, навіть якщо будуть порушені правила преюдиції, оскільки саме на суд покладено конституційну функцію правосуддя.

У випадку, коли преюдиція має матеріально-правове значення, і суд виносить рішення у кримінальному провадженні, що суперечить рішенню у цивільній справі, то, як уявляється, необхідно передбачити спеціальну судову процедуру перегляду таких обох таких рішень разом. Для цього необхідно утворювати судову колегію ad hoc у Верховному Суді України, до якої направляти такі справи для остаточного вирішення. Такий підхід до розв'язання цієї проблеми забезпечить стабільність судових рішень.

Список літератури:

1. Березин А. С. Преюдиции в отечественном уголовном судопроизводстве: дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.09 / Березин Александр Сергеевич. – Нижний Новгород, 2006. – 283 с.
2. Велиева У. М. Понятие и значение преюдиции в советском уголовном процессе / У. М. Велиева // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. – 1978. – Вып. 11. – С. 172-181.
3. Дорохов В. Я. Законная сила приговора в советском уголовном процессе / В. Я. Дорохов // Советское государство и право. – 1954. – № 6. – С. 80-86.
4. Юсубова У. М. Преюдиции в советском уголовном процессе: дис.... доктора юридических наук: 12.00.09 / Юсубова Улдуз Магеррам Кызы. – Москва, 1979. – 225 с.
5. Семенов В. М. Взаимная обязательность решений и приговоров в советском уголовном процессе / В. М. Семенов // Вопросы советского гражданского права и процесса. Ученые записки. Т. 3 / Редкол.: Алексеев С. С., Быстрова А. М., Галесник Л. С., Косяков П. О., Остапенко Д. Д., Силкин С. И., Юдельсон К. С. – М.: Госюриздат, 1955. – 203 с. – С. 139-185.
6. Трубников П. Я. Обязательность судебных решений в законодательстве и судебной практике / П. Я. Трубников // Советское государство и право. – 1974. – № 2. – С. 38-46.
7. Судебная власть / [Под ред. И. Л. Петрухина]. – М.: Проспект, 2003. – 720 с.

8. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України: пер. з рос. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; О.: Юрінком Інтер, 2008. – 656 с.
9. Кожухарь А. Приостановление производства по гражданскому делу в связи с необходимостью разрешения другого дела / А. Кожухарь // Советская юстиция. – 1975. – № 23. – С. 16-18.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 1004.
11. Безруков А. М. Преюдициальная связь судебных актов: дис. ... кандидат юридических наук: 12.00.15 / Безруков Анатолий Михайлович. – Екатеринбург, 2005. – 180 с.
12. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.И. Радченко. М.: Юстицинформ, 2003. 1040 с. // http://sergei-nasonov.narod.ru/links7.html
13. Грошевой Ю. М. Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном судопроизводстве: дис.... доктора юридических наук: 12.00.08 / Грошевой Юрий Михайлович. – Харьков, 1975. – 403 с.
14. Вирок Волочиського районного суду Хмельницької області від 6 березня 2009 р. у кримінальній справі про обвинувачення ОСОБА_1 в злочині за ст. 164 ч. 1 КК України (справа № 1-56/2009 р.) // Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3129539
15. Вирок Каланчацького районного суду Херсонської області від 2 березня 2009 р. у кримінальній справі по звинуваченню ОСОБА_1 за ст. 164 ч. 1 КК України (справа № 1-52/09) // Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3129277

Шилин Д.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ПРЕЮДИЦИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопросов связанных с пределами использования гражданско-процессуальной преюдиции в уголовном производстве. Определению путей усовершенствования механизма использования гражданско-процессуальной преюдиции в уголовном производстве. Разрешению спорных ситуаций, которые возникают при использовании преюдиций в уголовном процессе. Раскрыт механизм действия гражданско-правовой преюдиции в уголовном процессе. Определены направления разрешения преюдициальных коллизий при производстве по уголовному делу.
Ключевые слова: преюдиция, доказывание в уголовном процессе, преюдициальность, гражданско-процессуальная преюдиция, юридические факты.

Shylin D.V.
National University «Odessa Law Academy»

THE USE OF CIVIL PROCEDURAL PREJUDICE IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary
The article investigates the issues associated with the use of outside civil procedural prejudice to the criminal proceedings. Identify ways to improve the mechanism for the use of civil procedural prejudice to the criminal proceedings. Resolving disputes that arise in the use of collateral estoppel in criminal proceedings. The mechanism of action of civil prejudice in the criminal process. Directions prejudicial resolution of conflicts in the criminal case.
Keywords: prejudice, proving in criminal proceedings, prejudicialness, civil procedural prejudice, legal facts.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 543.24

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМ З ОДНОЧАСНИМИ ТИТРИМЕТРИЧНИМИ РЕАКЦІЯМИ РІЗНИХ ТИПІВ

Стецик В.В.
Донецький національний університет

Суміщення в одному акті двох одночасних титриметричних реакцій різних типів дає помітну економію реактивів і часу. Внаслідок синергетичного зміщення рівноваг двох титриметричних реакцій можуть також покращуватись характеристики кривих титрування. В роботі сформульовані принципи поєднання титриметричних реакцій різних типів в одному процесі. На основі розрахованих кривих титрування наведені приклади поєднання в одному акті різних титриметричних реакцій. Приведені кількісні характеристики кривих титрування.
Ключові слова: титриметричні реакції, змішане титрування, розрахунок кривих титрування, методи титрування, синергізм реакцій.

Постановка проблеми. Суміщення одночасного визначення кількох компонентів в одній пробі на сьогодні є однією з головних тенденцій аналітичної хімії. В літературі є інформація про використання мультисенсорних систем для одночасного якісного та кількісного визначення в одній пробі кількох компонентів [1, с. 732]. Титриметричний аналіз також дає можливості для одночасного визначення в одній пробі більш, ніж одного компонента, шляхом поєднання в одному процесі одночасних титриметричних реакцій різних типів, що може дати певну економію часу і реактивів. В деяких випадках при цьому можна покращити і характеристики кривих титрування за рахунок взаємного зміщення направо рівноваг титриметричних реакцій.

Розрахунок кривих титрування та керування процесом при поєднанні в одному акті двох одночасних титриметричних реакцій різних типів на порядок складніші, ніж у випадку єдиної титриметричної реакції, а область їх можливого застосування набагато вужча. Мабуть, тому методика такого аналізу поки що не знайшла розповсюдження в літературі. Але в останні роки ситуація принципово змінилась внаслідок широкого впровадження персональних комп'ютерів і на їх основі математичних комп'ютерних програм, що дає можливість оперативно розраховувати складні іонні рівноваги, які спостерігаються в системах при змішаному титруванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значні новації в методику класичних та інструментальних титриметричних методів аналізу були запропоновані в роботі [2], але одночасні титриметричні реакції різних типів в одній системі в роботі не висвітлені. В роботі [3] на кількох прикладах були розглянуті принципи суміщення різних титриметричних реакцій, що відбуваються одночасно в одній системі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попередні роботи не дають достатньо повного уявлення про методичні особливості та можливості змішаного титрування, тому є потреба більш широкого розгляду питання. Кожна нова модель системи із змішаним титруванням має самостійне значення, оскільки являється основою відповідної методики визначення.

Мета статті. Головною метою статті є розгляд нових систем із змішаним титруванням і більш повна розробка методичних принципів поєднання одночасних титриметричних реакцій різних типів в єдиному титриметричному акті, виявлення можливих переваг від такого поєднання. Порівняння переваг від проведення аналізу з застосуванням послідовних чи одночасних титриметричних реакцій різних типів.

Виклад основного матеріалу. Поєднуються в принципі всі типи титриметричних реакцій, хоча і з різною частотою. На нашу думку, реакції осадження легше поєднати з реакціями інших типів. Розглянемо кілька варіантів поєднання методів хімічного титриметричного аналізу в одному акті титрування.

Щоб в одному акті поєднати дві різні титриметричні реакції, необхідно, як правило, щоб одна частина титранту (один іон або одна нейтральна сполука) взаємодіяла з одним компонентом суміші, а друга частина титранту – з другим компонентом або з обома компонентами аналізованої суміші. Титрування з одночасним протіканням в одному акті двох титриметричних реакцій різних типів можливе, наприклад, в системах: ($Ba(OH)_2$ + NaOH) + титрант H_2SO_4, ($Ba(OH)_2$ + NaOH) + титрант (aHCl + $b Na_2SO_4$), (HCl + H_2SO_4) + титрант Ba $(OH)_2$, нітрито- барієметричний варіант змішаного титрування ($FeSO_4$ + $FeCl_2$ в присутності трилону Б) + титрант $Ba(NO_2)_2$, ($Fe_2(SO_4)_3$ + $FeCl_3$) + титрант Na_2BaY.

Розглянемо кілька варіантів поєднання методів класичного хімічного титриметричного аналізу в одному акті титрування. Для ілюстрації принципів методики змішаного титрування приведемо криві титрування в кількох подібних системах. В системах з двома одночасними титриметричними реакціями розрахунок кривих титрування значно складніший, ніж у випадку однієї титриметричної реакції, і його доцільно виконувати з застосуванням однієї з комп'ютерних математичних програм. В розрахунку кривих нижче ми взяли за основу випробувану методику, приведену в [4].

© Стецик В.В., 2016

Суміщення осаджувального та комплексонометричного титрування розглянемо на прикладі системи:

100 мл {0,05 М $Fe_2(SO_4)_3$ + 0,1 М $FeCl_3$} +
+ V мл 0,05М Na_2BaY (1)

Діючі в змішаному титруванні два фактори (в деяких випадках можливо і більше двох) можуть бути і роз'єднані, наприклад, в приведеному на рис. 1 (a) прикладі осаджувальний і комплексонометричний фактори можуть задаватись різними нейтральними сполуками, що дає можливість видозмінювати умови титрування: порядок відтитрування компонентів суміші, відстань між точками еквівалентності на кривій титрування (в одиницях об'єму), порядок зміни забарвлення при індикаторному титрування. Сказане може проілюструвати рис. 1 (b), який ґрунтується на тому ж хімізмі, що і рис. 1 (a), але на рис. 1 (b) осаджувальний і комплексонометричний фактори вже роз'єднані, їх співвідношення змінене, що дало можливість змінити порядок відтитрування компонентів (спочатку катіон заліза, потім сульфат- іон).

Запропонований варіант змішаного титрування можливий тому, що умовна константа стійкості комплексонату заліза (3) при pH = 3 достатньо велика, а комплексонату барію − дуже мала. Подібний варіант титриметричного визначення можливий і у випадку, якщо в системі замість заліза (3) буде інший катіон, що утворює дуже стійкий комплексонат.

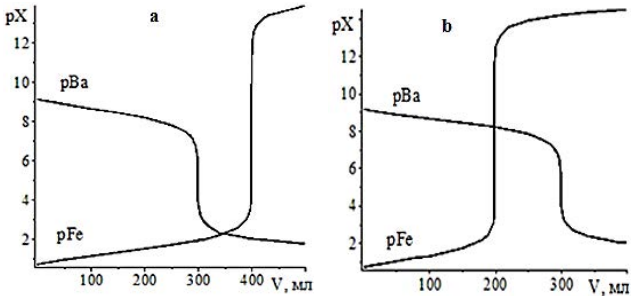

Рис. 1. Криві комплексонометричного (pFe) та осаджувального (pBa) титрування 100 мл суміші {0,05 М $Fe_2(SO_4)_3$ + 0,1М $FeCl_3$} розчином 0,05М Na_2BaY (a), розчином суміші {0,1 М Na_2H_2Y + 0,05М $BaCl_2$} (b), одержані в одному титруванні при pH = (3)

Для прикладу розглянемо один із способів реєстрації кінцевих точок титрування (КТТ) в системі, представленій на рис. 1 (b), індикаторним методом. Для реєстрації 1-ої КТТ можна використати сульфосаліцилову кислоту (червоний колір − жовтий). Крутизна 2-го стрибка на рис. 1 (b) задовільна (d{pBa}/dV = $3\cdot10^3$ $л^{-1}$), що дозволяє провести осаджувальне титрування у водному розчині з індикатором. Але стрибок можна ще покращити. Після виходу з першого стрибка для зменшення розчинності $BaSO_4$ додати біля 50% етанолу або ацетону і закінчувати титрування з індикатором хлорфосфоназо III [2, с. 86]. Без накладання кольорів цей індикатор змінює забарвлення з червоного на синє, а з врахування накладки залишкового жовтого забарвлення сульфосаліцилової кислоти буде спостерігатись перехід в зелений колір, підходять й інші індикатори [2]. При накладці забарвлень індикаторів надійніше використання свідків.

Суміщення осаджувального та окисно-відновного титрування розглянемо на прикладі системи:

100 мл (0,06М H_2O_2 + 0,15 М H_2SO_4) +
+ V мл (0,1М $(NH_4)_2Ce(NO_3)_6$ +
+ 0,1М $Ba(NO_3)_2$ + 0,7М HNO_3) (2)

При визначенні в досліджуваній суміші концентрацій H_2O_2 та H_2SO_4 в змішаному титранті повинні бути відомі точні концентрації перших двох компонентів, що представляють окисник (Ce^{4+}) та осаджувач (Ba^{2+}), і хоч наближена концентрація азотної кислоти. Реальний потенціал пари Ce (IV) − Ce (III) залежить від виду та концентрації кислоти, для досліджуваної системи більше підходить значення 1,61 В [5, с. 369]. Криві одночасних окисно-відновного та осаджувального титрувань в одній і тій же системі представлено на рис. 2 (a, b). Крива окисно-відновного титрування в області стрибка має дуже велику крутизну (індекс крутизни перевищує $1\cdot10^8$ В/л), а крива осаджувального титрування має задовільну крутизну (індекс $1{,}2\cdot10^3$ $л^{-1}$), що дозволяє реєструвати обидві КТТ візуальним індикаторним методом. В 1-ій КТТ електродний потенціал складає 1,0 В, оскільки стрибок дуже великий, тому вибір індикаторів також великий. Зручно застосувати індикатор 2,2-дипіридил (комплекс з рутенієм). Цей індикатор характеризується E^0 = 1,33 В і змінює забарвлення на стрибку, при окисненні переходить в безбарвну форму і не буде в подальшому давати накладку кольору [6, с. 332]. Можна також застосувати рекомендовані в літературі індикатори фероїн або нітрофероїн [6, с. 332; 5, с. 379], які при окисненні переходять в блідо-блакитний колір, накладка якого в подальшому малопомітна. Реєстрація КТТ осаджувального у водному розчині можлива, але для підвищення точності краще кінцівку провести у водно-неводному розчині як в попередній системі, представленій на рис. 1 (b).

Суміщення кислотно-основного та осаджувального титрування розглянемо на прикладі системи:

100 мл (0,05М NaOH + 0,1М Na_2SO_4) +
+ V мл (0,1М HCl + 0,1М $BaCl_2$) (3)

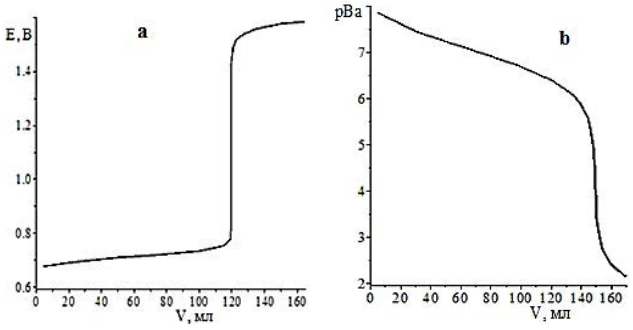

Рис. 2. Криві окисно-відновного (a) та осаджувального (b) титрування 100 мл суміші (0.06М H_2O_2 + 0.15 М H_2SO_4) розчином (0.1М $(NH_4)_2Ce(NO_3)_6$ + 0.1М $Ba(NO_3)_2$ + 0.7М HNO_3), одержані в одному титруванні

Відповідні криві представлені на рис. 3. Крива кислотно-основного титрування 3 (pH) має великий стрибок, для реєстрації КТТ краще використати індикатор, що переходить в безбарвну форму, наприклад, о-крезолфталеїн або фенолфталеїн. Крива осаджувального титруван-

ня 3 (pBa) має задовільні характеристики (індекс крутизни $6 \cdot 10^3$ $л^{-1}$), що дозволяє проводити титрування у водному розчині. Точність осаджувального титрування можна ще покращити, як в прикладі, представленому на рис. 1 (b).

Умови застосування одночасних чи послідовних титриметричних реакцій різних типів. Визначення компонентів в одній і тій же системі, які змодельовані в даній статті, в роботі [3] та в інших аналогічних системах з застосуванням одночасних титриметричних реакцій різних типів, як правило, можуть бути реалізовані і з застосуванням таких же титриметричних реакцій, але вже послідовних. Наприклад, при аналізі суміші, представленої рівнянням (3) і на рис. 3, можна спочатку провести кислотно-основне титрування за схемою

100 мл ($NaOH + Na_2SO_4$) + V мл HCl, (4)

а після виходу із стрибка – провести осаджувальне титрування одержаної суміші розчином $BaCl_2$. Спосіб послідовного проведення титриметричних реакцій дає більше можливостей для створення умов, найбільш оптимальних для протікання спочатку першої титриметричної реакції, а потім – другої. По ходу процесу ці умови можна регулювати, наприклад, змінювати кислотність.

При проведенні змішаного титрування за схемою (3) кислотність в колбі для титрування збільшується і після 1-го стрибка, що в деякій мірі підвищує розчинність сульфату барію (за рахунок збільшення концентрації гідросульфат-іонів) і погіршує подальший стрибок осаджувального титрування. Якщо ж знайдено умови, які задовольняють обидві титриметричні реакції різних типів (як в розглянутій системі), тоді можна провести змішане титрування, оскільки воно дає економію, перш за все, часу. Цей спосіб найбільш прийнятний для серійних аналізів однотипних проб, коли співвідношення досліджуваних компонентів наперед орієнтовно відоме.

Синергізм двох титриметричних реакцій в значній мірі проявляється в системах типу: $Ba(OH)_2$ + титрант H_3PO_4 або H_3AsO_4, $Ba(OH)_2$ + титрант $H_2C_2O_4$ та ін. У вказаних системах в ролі титриметричних можуть бути використані реакції нейтралізації або осадження або ж обидві в залежності від порівняльних характеристик їх кривих титрування та зручності реєстрації КТТ. При вказаному вище порядку титрування в осад випадає і залишається в осаді до кінця стрибка тільки середня сіль, яка не заважає титруванню. Одночасне протікання в одній системі реакцій осадження і нейтралізації призводить до взаємного зміщення обох рівноваг направо, збільшення повноти протікання обох реакцій й покращення характеристик кривих титрування.

Зауважимо, що при взаємодії гідроксиду барію з більш сильними кислотами типу селенової або сірчаної синергізм виражений значно слабше, бо ці кислоти набагато сильніші, ніж фосфорна чи арсенатна, й дві титриметричні реакції йдуть майже незалежно одна від одної.

Конкретніше розглянемо прояви синергізму титриметричних реакцій на прикладі системи (рис. 4):

100 мл 0.1 M $Ba(OH)_2$ + V мл 0.1 M H_3AsO_4 (5)

Максимальний коефіцієнт крутизни кислотно-основного титрування в області єдиного стрибка $\approx 2 \cdot 10^6$ $л^{-1}$, зміні об'єму титранту на ±0,1% від еквівалентного відповідає стрибок pH 5,7, тобто характеристики дуже добрі, що дозволяє проводити точне індикаторне титрування (для порівняння максимально можлива крутизна в кислотно-основному титруванні, що досягається в реакції 0,1M сильної кислоти з 0,1 M лугом, дорівнює $1 \cdot 10^6$ $л^{-1}$). Ефект синергізму повніше проявляється, коли КТТ по обох видах титрування досягаються одночасно, в останньому випадку при V = 100 мл. В той же час при описаному в літературі типовому титруванні в подібній системі, але без утворення осаду [7, с. 238].

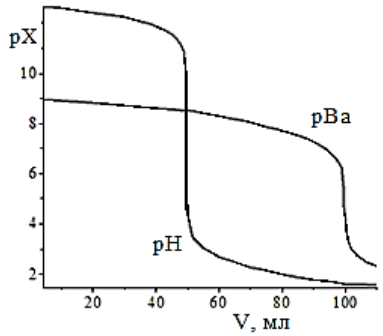

Рис. 3. Криві кислотно-основного (pH) та осаджувального (pBa) титрування 100 мл (0,05M NaOH + 0,1M Na_2SO_4) розчином (0,1M HCl + 0,1M $BaCl_2$)

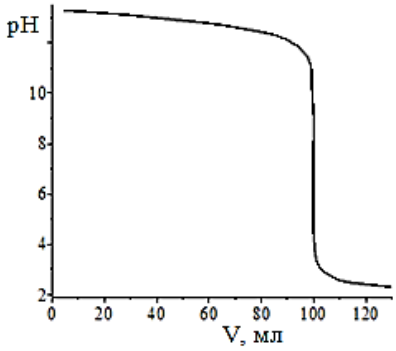

Рис. 4. Крива кислотно-основного титрування 150 мл 0,1 M $Ba(OH)_2$ розчином 0,1 M H_3AsO_4

100 мл 0.1 M H_3AsO_4 + V мл 0.1 M NaOH (6)

коефіцієнти крутизни набагато менші ($4 \cdot 10^2$ $л^{-1}$ для першого стрибка, $5 \cdot 10^2$ $л^{-1}$ для другого) і точність індикаторного титрування також значно менша. Аналогічні результати були одержані для ортофосфорної кислоти [3]. Бачимо також, що порядок титрування іноді може принципово змінювати характер кривої: якщо поміняти місцями приведені на рис. 4 титрант і досліджуваний розчин, тоді на кривій титрування буде вже два більш дрібні нечіткі стрибки.

Зауважимо, що при визначенні арсенатної та фосфорної кислот взаємне зміщення рівноваг з дуже добрими результатами може проявлятись і в іншій формі (як синергізм титриметричної реакції з нетитриметричною). Якщо до вихідного досліджуваного розчину фосфорної кислоти додати деякий надлишок солі типу хлориду барію і титрувати розчином лугу (NaOH, KOH), тоді характеристики єдиного стрибка на кривій титрування будуть дуже високі [8], що фактично дорівнюють максимально можливим для кислотно-основного

титрування, для арсенатної кислоти – результати аналогічні і практично співпадають з тими, які спостерігаються при титруванні за схемою (5).

Висновки і пропозиції. В роботі розширено уявлення про можливі форми організації титриметричного аналізу при визначенні компонентів суміші, показано можливості змішаного титрування і змішаних титрантів. Визначення компонентів суміші в одній пробі з застосуванням послідовних титриметричних реакцій різних типів дає більші можливості для створення оптимальних умов протікання цих реакцій, а з застосуванням одночасних титриметричних реакцій – дає економію, перш за все, часу. Застосування одночасних різних титриметричних реакцій найбільше підходить для серійних однотипних аналізів, коли співвідношення компонентів наперед орієнтовно відоме.

Порядок титрування може впливати не тільки на послідовність зміни забарвлення індикаторів, а й у деяких випадках принципово змінювати характеристики кривих титрування, змінювати число стрибків на кривих. За рахунок зміни порядку титрування можна небажані ускладнення (наприклад, утворення реакційно здатного в даній системі осаду) перевести на ділянку кривої вже після стрибка, коли цей факт вже не має значення.

В методах титриметричного визначення арсенатної кислоти найкращі характеристики кривої титрування мають місце при визначенні за схемою (5), аналогічно – при визначенні фосфорної кислоти. Практично такі ж характеристики кривих спостерігаються в методі, коли до вихідного розчину H_3EO_4 (де E- As, P) додають надлишок солі типу $BaCl_2$ і титрують лугом (NaOH, KOH). В цілому вдале використання взаємодії рівноваг титриметричних реакцій між собою і з іншими реакціями дає значні можливості для покращення характеристик ряду проблемних визначень.

Список літератури:

1. Новый справочник химика и технолога. Аналитическая химия. Ч. 1 / Под ред. И. П. Калинкина, В. И. Мосичева, А. А. Карцова, М. И. Булатова. – СПб.: АНО НПО «Мир и Семья», 2002. – 964 с.
2. Коренман И. М. Новые титриметрические методы / И. М. Коренман. – М.: Химия, 1983. – 176 с.
3. Стецик В. В. Методичні особливості хімічного аналізу з одночасним протіканням в одній системі титриметричних реакцій різних типів / В. В. Стецик // Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20). Ч. 1. – С. 26-28.
4. Стецик В. В. Розрахунки іонних рівноваг в аналітичній хімії з застосуванням математичної комп'ютерної програми Maple / В. В. Стецик. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 132 с.
5. Лайтинен Г. А. Химический анализ / Г. А. Лайтинен, В. Е. Харрис. – М.: Химия, 1979. – 624 с.
6. Лурье Ю. Ю. Справочник по аналитической химии / Ю. Ю. Лурье. – М.: Химия, 1989. – 448 с.
7. Аналітична хімія: Якісний та кількісний аналіз / В. В. Болотов, О. М. Свєчнікова, М. Ю. Голік та ін.; За ред. В. В. Болотова. – Вінниця: Нова Книга, 2011. – 424 с.
8. Стецик В. В. Розрахунок і аналіз кривих титрування кислотно-фосфатних сумішей та вибір оптимальних умов визначення їх складу / В. В. Стецик // Молодий вчений. – 2015. – № 12 (27). Ч. 1. – С. 22-28.

Стецик В.В.
Донецкий национальный университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ СИСТЕМ С ОДНОВРЕМЕННЫМИ ТИТРИМЕТРИЧЕСКИМИ РЕАКЦИЯМИ РАЗНЫХ ТИПОВ

Аннотация
Совмещение в одном акте двух одновременных титриметрических реакций разных типов дает заметную экономию реактивов и времени. Вследствие синергетического смещения равновесий двух титриметрических реакций могут также улучшаться характеристики кривых титрования. В работе сформулированы принципы совмещения титриметрических реакций разных типов в одном процессе. На основе рассчитанных кривых титрования приведены примеры совмещения в одном акте разных титриметрических реакций. Приведены количественные характеристики кривых титрования.
Ключевые слова: титриметрические реакции, смешанное титрование, расчет кривых титрования, методы титрования, синергизм реакций.

Stetsyk V.V.
Donetsk National University

MODELING OF SYSTEMS WITH SIMULTANEOUS TITRIMETRIC REACTIONS OF DIFFERENT TYPES

Summary
The combination in a single act two simultaneous titration reactions of different types of reagents provides significant time savings. As a result of the displacement of equilibrium of two synergistic titration reactions can also improve the characteristics of the titration curves. The paper formulates the principles of combining different types of titration reactions in a single process. Based on the calculated titration curves are shown examples of combining in a single act of different titration reactions. Quantitative characteristics of curves of titration are provided.
Keywords: titrimetric reaction, mixed titration, calculation of titration curves, titration methods, synergies reactions.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 582.681.61+581.45

ОСОБЕННОСТИ СТРОЕНИЯ ЛИСТОВОЙ ПЛАСТИНКИ ВИДОВ РОДА BEGONIA L. (BEGONIACEAE C. AGARDH) В УСЛОВИЯХ ИНТРОДУКЦИИ

Белаева Я.В.
Национальный ботанический сад имени Н.Н. Гришка
Национальной академии наук Украины

Изучено анатомическое строение листовой пластинки восьми модельных видов Begonia. Выявлено связь между строением листа и особенностями биотопов, в которых растения встречаются в природе. Исследование проведено на растениях восьми видов рода Begonia, культивируемых в оранжереях Национального ботанического сада им. Н.Н. Гришко НАН Украины. Для исследований отбирали нормально развитые листья срединной формации; для фотографирования срезов и биометрических исследований эпидермальных клеток и клеток мезофилла использовали световой микроскоп Primo Star B 48-0071 (Carl Zeiss, Jena, Germany), оснащенный цифровым фотоаппаратом Canon Power Shot A640. Измерения проводили с использованием лицензионной программы AxioVision Rel. 4.7 (Carl Zeiss, Jena, Германия). Установлено, что видами, у которых преобладают мезофилльные признаки, являются B. dichotoma и B. dregei, в то время как у B. mollicaulis и B. venosa эти признаки наименее выраженные. Преобладание палисадной паренхимы характерно лишь для B. subvillosa, являющегося обитателем хорошо освещенных мест, тогда как для всех остальных исследованных видов характерно преобладание губчатой паренхимы. Наличие в листовой пластинке B. venosa гиподермы и больших клеток эпидермы, в отличие от остальных модельных видов, является адаптацией к неблагоприятным условиям, в частности к недостатку влаги в почве. В свою очередь, преобладание губчатой паренхимы в листовых пластинках исследованных видов указывает на «теневую» структуру мезофилла, что дает им возможность расти в условиях затенения нижнего яруса тропического леса. В результате проведенных исследований у видов рода Begonia было виявлено два типа приспособления к засушливым условиям: наличие специализированных запасающих органов стеблевого и листового происхождения, а также образование устьичных кластеров. Важную роль в уменьшении транспирации играют кутикула и трихомы.

Ключевые слова: Begonia, листок, эпидерма, гиподерма, мезофилл.

Актуальность проблемы. Род Begonia L. (Begoniaceae C. Agardh) насчитывает более 1600 видов, имеющих пантропическое распространение, входит в число 10 крупнейших родов цветковых растений [16]. Несмотря на то, что центром происхождения рода считают Африку, наибольшее разнообразие представителей рода характерно для Южной Америки [12, 15].

В пределах рода Begonia существует значительное морфологическое разнообразие, прежде всего вегетативных органов, что связано с приспособлением к широкому спектру экологических условий. Род представлен однолетними и многолетними травами, полукустарниками и лианами, мезофитами и суккулентами с видоизмененными побегами (клубнями).

У большого количества бегоний отмечено явление кластеризации устьиц, когда устьица сгруппированы и не имеют между собой эпидермальных клеток [17]. Как известно, обычно устьица у сосудистых растений разделены, по крайней мере, одной эпидермальной клеткой. Процесс формирования кластеров устьиц на сегодня мало исследован. Отмечено, что растения, которые имеют кластеры устьиц, растут в условиях повышенной инсоляции и недостаточного увлажнения [17].

Цель работы. Исследовать анатомическое строение листовой пластинки и микроморфологические особенности поверхности листа восьми видов рода Begonia и выявить их связь как с особенностями биотопов, в которых растения произрастают в природе, так и с условиями оранжерейной культуры.

Материалы и методы. Исследование выполнено на растениях видах рода Begonia: B. cucullata Willd., B. dichotoma Jacq., B. dregei Otto & Dietr., B. hirtella Link, B. mollicaulis Irmsch., B. obliqua L., B. subvillosa Klotzsch, B. venosa Skan ex Hook. f., выращенных в оранжереях Национального ботанического сада им. Н.Н. Гришко НАН Украины. Для анатомических исследований выбирали нормально развитые листья срединной формации. Материал брали из центральной части листовой пластинки.

Для изготовления поперечных срезов листа материал фиксировали в фиксаторе Навашина [7]. Срезы изготавливали безопасным лезвием и помещали в глицерин [7]. Окрашивание производили с помощью красителя Astra Blue.

Для фотографирования срезов и биометрических исследований эпидермальных клеток использовали световой микроскоп Primo Star B 48-0071 (Carl Zeiss, Jena, Германия), оснащенный цифровым фотоаппаратом Canon Power Shot A640. Измерения проводили с использованием лицензионной программы AxioVision Rel. 4.7 (Carl Zeiss, Jena, Германия).

Для исследований эпидермальной поверхности методом растровой электронной микроскопии материал фиксировали в 4% растворе глютарового альдегида [7], высушивали путем проведе-

© Белаева Я.В., 2016

ния через растворы возрастающей концентрации трет-бутанола, а потом замораживали и высушивали в модифицированном вакуумном универсальном посте ВУ – 5М (АО «SELMI»). Материал напыляли углеродом, а потом медью. Образцы исследовали с помощью растровых электронных микроскопов РЕММА-102 АО «SELMI» (Сумы, Украина) и GSM-6700F (JEOL, Япония).

Для описания эпидермальной поверхности листа применяли методику С.Ф. Захаревича (1954) [6]. При описании трихом использовали «Атлас по описательной морфологии высших растений. Лист» [1]. Статистическую обработку результатов осуществляли с помощью общепринятых методов с использование программы Excel 2007.

Результаты исследования. Область распространения семи исследованных видов ограничена Южной Америкой, в частности, лесами Бразилии, Колумбии, Венесуэлы, Перу и Карибских островов [14, 15], B. dregei распространен в тропической Африке [17]. В областях естественного распространения видов наблюдается сезонный дефицит влаги и существенные суточные колебания уровня влажности [8, 9].

Листья у исследованных видов – гипостоматические; листовая пластинка – дорзовентральная. Устьица у всех видов – анизоцитного типа. Очертания клеток эпидермиса комбинированные, прямолинейно-округлые. Проекция площади эпидермальной клетки многоугольная, число углов от 5 до 7. Углы в смежных границах тупые.

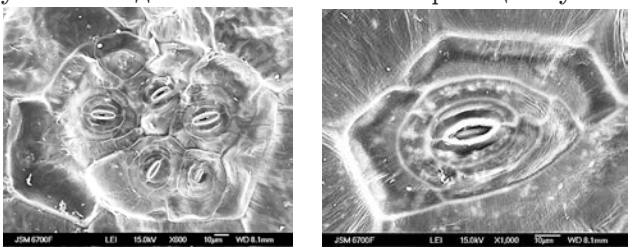

А. B. hirtella Б. B. dregei

Рис. 1. SEM микрофотографии устьиц Begonia

У B. dregei и B. dichotoma устьица разделены эпидермальными клетками. Изредка встречаются смежные устьичные кластеры, состоящие только из двух устьичных клеток. У B. cucullata, B. hirtella, B. mollicaulis, B. obliqua, B. subvillosa и B. venosa устьица сгруппированы в несмежные кластеры, то есть разделены побочными клетками (рис. 1).

У представителей группы стеблевых и листовых суккулентов (B. dregei, B. dichotoma, B. venosa) мы наблюдали крупные размеры устьиц и высокие количественные показатели плотности, устьица разделены эпидермальными клетками. Высокие количественные показатели плотности устьиц были зафиксированы у видов, у которых органы запасания отсутствуют: B. hirtella, B. cucullata и B. mollicaulis, а также у стеблевых суккулентов: B. dregei и B. dichotoma.

У растений видов B. obliqua, B. hirtella, B. subvillosa и B. venosa на абаксиальной и адаксиальной поверхностях расположены трихомы (рис. 2). У B. dichotoma, B. dregei, B. mollicaulis, B. cucullata трихом не обнаружено.

Трихомы у B. venosa простые, нитевидные, паутинистые, изогнутые в разных направлениях, перепутаны между собой и прижаты к поверхности. У B. hirtella трихомы сложные, членистые, конической формы. Для растений B. obliqua и B. subvillosa характерны трихомы двух типов: простые и сложные. У B. cucullata трихомы простые одноклеточные сосочковидные и членисто-головчатые сложные трихомы с округлой головкой. У B. subvillosa – простые одноклеточные сосочковидные трихомы и сложные членистые трихомы конической формы. Очевидно, трихомы у бегоний выполняют защитную функцию, предотвращая чрезмерное испарение влаги через устьица и уменьшая кутикулярную транспирацию.

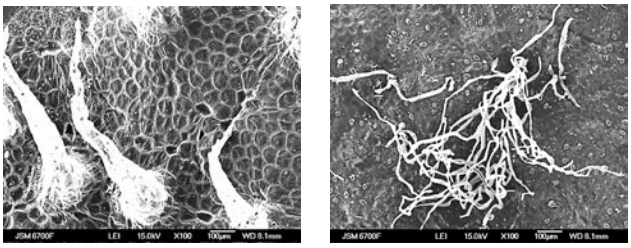

А) B. hirtella Б) B. venosa

Рис. 2. SEM микрофотографии трихом видов рода Begonia

Наивысший количественный показатель толщины листовой пластинки отмечен у B. cucullata, B. mollicaulis и B. venosa (860-1600 мкм). Средние значения – B. obliqua и B. subvillosa (370-420 мкм), самые низкие показатели – B. dichotoma, B. dregei и B. hirtella (200-240 мкм).

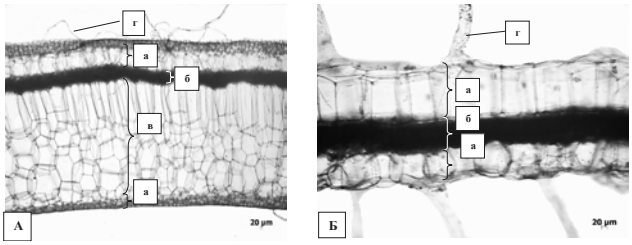

Рис. 3. Поперечный срез листовой пластинки видов рода Begonia: А – B. venosa, Б – B. subvillosa (а – эпидерма; б – мезофилл; в – гиподерма; г – трихомы)

Толщина кутикулы на адаксиальной поверхности у исследованных видов больше, чем на абаксиальной, что является адаптивным приспособлением листовой пластинки бегоний к условиям освещения и уменьшения транспирации. Толстый слой кутикулы (14-20 мкм) отмечен у B. subvillosa и B. venosa, средние показатели (9-12 мкм) – у B. cucullata, B. dregei, B. mollicaulis и B. obliqua. К видам с наименьшей толщиной кутикулы (5 мкм) относятся B. dichotoma и B. hirtella.

У B. cucullata, B. dichotoma, B. dregei, B. hirtella, B. mollicaulis, B. obliqua и B. subvillosa эпидермис однорядный как на абаксиальной, так и на адаксиальной поверхности. Клетки адаксиального эпидермиса на срезах листьев у всех видов, за исключением B. venosa, имеют прямоугольные удлиненные очертания. У B. venosa эпидермис на адаксиальной и абаксиальной поверхностях – трехслойный и состоит из клеток с округлыми очертаниями. Для B. venosa характерно наличие

гиподермы, которая располагается между эпидермисом и столбчатым мезофиллом. Наличие слоя гиподермы на адаксиальной поверхности листа B. venosa, на долю которого приходится 52% от объема всех тканей в листе, вероятно, является приспособлением к неблагоприятным условиям, в частности, к водному дефициту.

Особенностью климатических условий природных местообитаний всех исследованных видов Begonia является наличие периода недостатка влаги (от 3 до 10 мес.) и коротких периодов ее накопления в почве [8, 9]. Бегонии относятся к группе растений, способных к выживанию в течение непродолжительных периодов недостаточного увлажнения. Это выживание обеспечивается наличием таких анатомических признаков, как кутикула, трихомы, специализированные запасающие ткани (гиподерма и эпидермис), которые можно рассматривать в качестве структурных адаптаций к недостаточному увлажнению (табл.).

Соотношение столбчатой и губчатой паренхимы является признаком, связанным с экологическими условиями роста [5]. Мезофилл исследованных видов дифференцирован на столбчатую и губчатую паренхиму. Доля мезофилла составляет от 9 до 60% от общей толщины листовой пластинки. Столбчатая паренхима однослойная, клетки расположены компактно. Большое количество слоев губчатого мезофилла (теневая структура мезофилла) у бегоний является свидетельством теневыносливости. Клетки губчатой паренхимы расположены компактно, межклетники отсутствуют.

Установлено, что видами, у которых преобладают мезофилльные признаки, являются B. dichotoma (64%) и B. dregei (63%), тогда как у B. venosa (9%) мезофильные признаки наименее выраженные. Остальные виды занимают промежуточное положение. У семи из исследованных видов доля палисадной паренхимы низкая (23-37%), в то время как у B. subvillosa наблюдается преобладание палисадной паренхимы (54%), что можно объяснить условиями произрастания этого вида: в отличие от других исследованных видов, он растет на открытых участках [3].

На основе результатов анализа анатомического строения листа относительно его способности к запасанию влаги нами было выделено три группы видов: 1) стеблевые суккуленты (B. dichotoma и B. dregei), 2) листовые суккуленты – виды с наличием гиподермы (B. venosa), 3) виды, которые не имеют специализированных запасающих органов и тканей (B. cucullata, B. hirtella, B. mollicaulis, B. obliqua и B. subvillosa). Доля эпидермальной ткани у представителей третьей группы составляет от 58 до 76%, тогда как у листового суккулента (B. venosa) процентное соотношение запасающих тканей (эпидермиса и гиподермы) составляет 67%. На основании полученных результатов можно заключить, что однослойный эпидермис выполняет функцию запасания воды, что позволяет пережить непродолжительные периоды засухи.

Выводы. У видов рода Begonia наблюдаются два типа приспособления к засушливым условиям обитания: наличие специализированных запасающих органов стеблевого и листового происхождения, а также образование устьичных кластеров. Установлено, что бегонии, у которых устьица сгруппированы в кластеры, не имеют органов запасания стеблевого происхождения (B. cucullata, B. hirtella, B. mollicaulis, B. obliqua и B. subvillosa, B. venosa), запасая влагу в листовых пластинках, и чаще встречаются в условиях недостаточного увлажнения. Для переживания краткосрочных периодов засухи бегонии запасают влагу в тканях эпидермиса и гиподермы листка. В отличие от них, у видов с органами запасания стеблевого происхождения (B. dichotoma и B. dregei), кластеры отсутствуют.

Таблица

Анатомо-морфологические особенности строения листовой пластинки видов рода Begonia

Виды	Органы запасания	Наличие/ отсутствие устьичных кластеров	Толщина листовой пластинки	Запасающие ткани листа (%)	Длина устьица (мкм)	Ширина устьица (мкм)	Плотность устьиц (шт. на мм^2)	Длина трихом (мкм)
B. cucullata	-	+	862,69±10,16	66±0,25	36,10±2,21	18,43±3,21	63±2,67	-
B. dregei	+	-	202,73±16,90	37±0,54	40,09±3,09	28,08±4,09	61±2,05	-
B. dichotoma	+	-	243,38±19,90	36±0,21	39,5±2,55	29,58±3,31	58±3,05	-
B. hirtella	-	+	206,88±12,60	62±0,23	27,77±2,60	19,62±4,23	68±1,27	665,01±4,50
B. mollicaulis	-	+	871,73±18,51	72±0,39	31,71±2,73	26,87±0,49	60±3,11	-
B. obliqua	-	+	372,78±11,89	69±0,24	24,90±1,25	10,43±3,29	49±3,62	232,19±2,26
B. subvillosa	-	+	424,78±10,51	58±0,45	26,08±2,82	23,8±0,78	47±1,12	377,18±4,12
B. venosa	+	+	1602,57±28,45	67±0,42	30,92±1,61	22,14±0,33	44±1,35	363,55±5,72

Список литературы:

1. Атлас по описательной морфологии высших растений. Лист / А. Л. Фёдоров, М. Э. Кирпичников, З.Т. Артюшенко. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1956. – 304 с.
2. Барыкина Р. П. Справочник по ботанической микротехнике. Основы и методы / Р. П. Барыкина – М.: Высш. шк., 1962. – 418 с.
3. Бєлаєва Я. В. Анатомічні особливості будови листкової пластинки видів роду Begonia L. (Begoniaceae C. Agardh) / Я. В. Бєлаєва // Інтродукція рослин. – 2015. – № 4. – С.69-76
4. Вальтер Г. Г. Растительность Земного шара. Эколого-физиологическая характеристика. Тропические и субтропические зоны / Г. Г. Вальтер – М.: Прогресс, 1968. – 552 с.
5. Василевская В. К. О значении анатомических коэффициентов как признака засухоустойчивости растений / В. К. Василевская // Ботан. журн. – 1938. – № 4. – С. 304–320.

6. Захаревич С. Ф. К методике описания эпидермиса листа / С. Ф. Захаревич // Вестн. Ленинград. ун-та. – 1954. – № 4. – С. 65-75.
7. Карупу В. Я. Электронная микроскопия / В. Я. Карупу. – К.: Вища школа, 1984. – 208 с.
8. Климаты Африки / [Лебедев А. Н., Сорочан О. Г. и др.]; под ред. А. Н. Лебедева. – Л.: ГИМИЗ, 1967. – 487 с.
9. Климаты Южной Америки / [Лебедев А. Н., Сорочан О. Г. и др.]; под ред. А. Н. Лебедева – Л.: ГИМИЗ, 1977. – 326 с.
10. Малиновский В. И. Физиология растений / В. И. Малиновский – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2004. – 105 с.
11. Серебряков И. Г. Экологическая морфология высших растений / И. Г. Серебряков. – М., 1962. – 378 с.
12. Фершалова Т. Д. Биологические особенности некоторых видов рода бегония (Begonia L.) в оранжерейной культуре и интерьерах дисертация кандидата биол. Наук: 03.00.05 / Фершалова Татьяна Дмитриевна. – Новосибирск, 2008. – 222 с.
13. Фурст Г. Г. Методы анатомо-гистохимического исследования растительных тканей / Г. Г. Фурст. – М.: Наука, 1979. – 155 с.
14. Arends J. C. Studies in Begoniaceae: IV. Sections of Begonia / J. C. Arends // Agric. Univ. Wageningen Papers. – 1992. – № 9. – P. 239.
15. Doorenbos J. The Sections of Begonia: including descriptions, keys and species lists / J. Doorenbos, M. S. M. Josef, J. J. F. E. de Wilde // Wageningen Agric. Univ. Papers. – 1998. – Vol. 98, № 2. – P. 26–266.
16. Frodin D. G. History and concepts of big plant genera // Taxon. – 2004. – 53. – P. 753-776.
17. Gan Y. Stomatal clustering, a new marker for environmental perception and adaptation in terrestrial plants / Y. Gan, L. Zhou, Z.-J. Shen // Botanical Studies. – 2010. – 51. – P. 325–336.
18. Hoover W. S. Notes on the geography of South-East Asian Begonia and species diversity in montane forest / W. S. Hoover, C. Karegeannes et al. // Telopea. – 2006. – Vol. 10, № 3. – P. 749–764.
19. Kubitzki K. Flowering Plants. Eudicots: Sapindales, Cucurbitales, Myrtaceae / K. Kubitzki – Portland: Springler, 2011. – 426 p.
20. Mclellan T. Correlated evolution of leaf shape and trichomes in begonia dregei (Begoniaceae) / T. Mclellan // Amer. J. Bot. – 2005. – № 10. – P. 1616-1623.
21. Tebbit M. C. Begonias: cultivation, natural history, and identification / M. C. Tebbit – Portland: Timber Press, 2005. – 272 p.

Бєлаєва Я.В.
Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка
Національної академії наук України

ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ ЛИСТКОВОЇ ПЛАСТИНКИ ВИДІВ РОДУ BEGONIA L. (BEGONIACEAE C. AGARDH) В УМОВАХ ІНТРОДУКЦІЇ

Анотація
Досліджено анатомічну будову листкової пластинки восьми модельних видів Begonia та виявлено її зв'язок з особливостями біотопів, у яких рослини трапляються в природі. Дослідження проведено на восьми видах роду Begonia, які зростають в оранжереях Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України. Для досліджень відбирали нормально розвинені листки серединної формації. Для фотографування зрізів та біометричних досліджень епідермальних клітин та клітин мезофілу використовували світловий мікроскоп Primo Star B 48-0071 (Carl Zeiss, Jena, Germany) оснащений цифровим фотоапаратом. Вимірювання проводили з використанням ліцензійної програми AxioVision Rel. 4.7 (Carl Zeiss, Jena, Німеччина). Установлено, що видами у яких переважають мезофільні ознаки, є: B. dichotoma та B. dregei, в той час як у B. mollicaulis та B. venosa ці ознаки найменш виражені. Лише у B. subvillosa виявлено переважання палісадної паренхіми. У всіх інших досліджених видів, установлено переважання губчастої паренхіми. Наявність у листковій пластинці B. venosa гіподерми та великі клітини епідерми решти модельних видів є адаптивними пристосуваннями до несприятливих умов, зокрема до нестачі вологи в грунті. Переважання губчастої паренхіми в листкових пластинках досліджених видів указує на «тіньову» структуру мезофілу, що дає їм змогу зростати в умовах затінення у нижньому ярусі тропічного лісу. У видів роду Begonia спостерігаються два типи пристосування до посушливих умов: наявність спеціалізованих органів запасання стеблового і листкового походження, а також утворення продихових кластерів. Важливу роль у зменшенні транспірації також відіграють кутикула та трихоми.
Ключові слова: Begonia, листок, епідерма, гіподерма, мезофіл.

Bielaieva Ya.V.
M.M. Gryshko National Botanical Garden,
National Academy of Sciences of Ukraine

STRUCTURAL FEATURES OF LEAF SURFACE OF BEGONIA L. (BEGONIACEAE C. AGARDH) SPECIES UNDER GLASSHOUSE CONDITIONS

Summary
On the basis of the results of the anatomical study and analysis of ecological and climatic conditions of natural habitats the adaptation mechanisms of Begonia species to the cultivation conditions were established. In current article anatomical the data on the structure of leaf surfaces of eight Begonia species and their connection with the peculiarities of habitats in which plants occur in nature are highlighted. The study was conducted with 8 species of genus Begonia, which were cultivated in the glasshouses of the M.M. Gryshko National Botanical Garden. Fully developed leaves of the middle formation were taken as samples. In order to make photos of epidermal and mesophyll cells sections and to carry out biometric researches light microscope Primo Star B 48-0071 (Carl Zeiss, Jena, Germany) equipped with a digital camera Canon Power Shot A640 was used. Measurements were performed using licensed programs Axio Vision Rel. 4.7 (Carl Zeiss, Jena, Germany). Our studies have revealed that B. dichotoma and B. dregei possess profoundly expressed mesophillous features, while in B. mollicaulis and B. venosa these features are less expressed. In addition, only in B. subvillosa prevalence of spongy parenchyma was found. In all other studied species domination of spongy parenchyma was established. The presence of hypodermis in B. venosa leaf blade and large epidermal cells in other species studied can be considered as an adaptation to adverse conditions, in particular, to soil moisture deficiency. Prevalence of spongy parenchyma in leaf blades of studied species indicates «shadow» mesophyll structure that allows them to grow under shade conditions in the understory of tropical forests. Furthermore, due to current investigation, it was found that within genus Begonia there are two types of adaptation to arid conditions, i.e. specialized storage organs of stem and leaf origin and leaf stomata clusters. The role of cuticle and trichomes in reducing transpiration rate from the leaf surface of Begonia plants are discussed.
Keywords: Begonia, leaf epidermis, hypodermis, mesophyll.

УДК 616-006:576.385.5:615.277.3

АНАЛІЗ БІОЛОГІЧНИХ МАРКЕРІВ В ОЦІНЦІ ДИНАМІКИ ТА ПРОГНОЗІ РАКУ ШЛУНКА

Живоложний А.Ю.
ННЦ «Інститут біології»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Макєєва О.М., Шейн А.В.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті наведено огляд експериментальних даних щодо значення окремих біологічних маркерів в динаміці раку шлунку. Показано, що показники CEA, CA 19-9, VEGF, PCNA, p53 залежать від ступеню проникнення пухлини в стінку шлунку та її розміру, стадії процесу. Показано відсутність достовірної кореляції передопераційної концентрації VEGF з виживанням хворих. Показано тенденцію до збільшення частоти мутацій p53 відповідно до проникнення пухлинних клітин в оточуючих тканинах. Показано значення біологічних маркерів для прогнозу раку шлунку.
Ключові слова: рак шлунку, злоякісні пухлини, біологічні маркери, CEA, CA 19-9, VEGF, PCNA, p53.

Постановка проблеми. Рак шлунку – одне з найбільш широко поширених онкологічних захворювань, що володіють високою летальністю. Щорічно в світі реєструється 989,6 тисяч нових хворих на рак шлунку та 738 тисяч смертей від цього злоякісного новоутворення. Вважається, що визначення онкомаркерів дозволяє виявити групи підвищеного ризику розвитку раку, вказати передбачуваний джерело пухлини у пацієнтів з запущеними формами захворювання, діагностувати рецидиви раку, оцінити радикальність проведеного оперативного лікування і контролювати ефективність терапії.

Проблема прогнозування результату хвороби і вибору адекватних схем терапії, вважається першорядною в клінічній практиці. Вирішенню цієї проблеми може сприяти визначення комплексу онкомаркерів, що дозволяють збільшити ефективність діагностики та лікування хворих на рак шлунку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики дослідження біологічних маркерів у хворих на рак шлунку зверталися такі науковці як О. Бондарук, А. Бурлака, Ю. Жуков, О. Колеснік, А. Лукашенко, Д. Мечев, О. Москалець. Д. Розумій,

© Живоложний А.Ю., Макєєва О.М., Шейн А.В., 2016

І. Щепотін, О. Щербіна та інші. Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо, що розвиток даної проблематики відбувається із кожним наступним експериментальним дослідженням, тож огляд та узагальнення їх результатів сприяє накопиченню сучасних знань щодо динаміки біологічних маркерів у хворих на рак шлунку.

Цілі статті полягають у вивченні літератури, присвяченої експериментальним дослідженням ролі біологічних маркерів у пацієнтів з раком шлунку з метою оцінки динаміки та прогнозу захворювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес канцерогенезу супроводжується зміною властивостей клітин і появою пухлинно-специфічних і пухлинно-асоційованих диференціюючих антигенів [4]. Для посилення якості діагностики на ранніх стадіях найбільш ефективним є застосування комплексу різних онкомаркерів, оскільки різнобічність обстеження дозволяє забезпечити отримання вірогідніших результатів. У хворих на рак шлунку визначалося залежне від стадії пухлинного процесу підвищення сироваткових концентрацій раково-ембріонального антигену (CEA), канцерного антигену 19-9 (CA 19-9), фактор росту ендотелію судин (VEGF). Зазначені онкомаркери характеризуються високою чутливістю, специфічністю і діагностичної цінністю при раку шлунку.

Встановлено залежність між частотою виявлення CEA в клітинах пухлини та гістологічним типом захворювання: при високо- і низько диференційованій аденокарциномі – в 50% випадків, при помірно диференційованій – в понад 80%, при недиференційованої – в менш ніж 30% [2].

Другим за частотою визначення при раку шлунку є канцерний антиген 19-9 (CA 19-9). Є дані про те, що одночасне підвищення рівня CEA (вище 3,75 нг/мл) і CA 19-9 вказує на метастазування раку шлунку з ймовірністю більше 80% і в переважній більшості випадків збігається з наявністю у хворих віддалених метастазів [7].

Відомо, що для зростання пухлини і розвитку метастазів є необхідним утворення нових капілярів. Ключовим активатором неоангіогенезу є фактор зростання ендотелію судин (VEGF – vascular endothelial growth factor), який впливає на утворення та виживання незрілих кровоносних судин шляхом стимуляції росту ендотеліальних клітин судин і їх проліферації у напрямку до пухлини. Зазначені ефекти досягаються зв'язуванням і активацією за аутокринним механізмом мембранних тірозінкіназних рецепторів, які експресуються клітинами ендотелію стінки кровоносних судин [5; 14].

Рядом дослідників показано, що в пухлини шлунку кишкового типу частота експресії VEGF є вищою, а кількість судин – більшою, і на відміну від дифузного типу між цими показниками існує кореляція [1]. В інших роботах було встановлено залежність рівня VEGF в сироватці крові хворих на рак шлунку від стадії пухлинного процесу, розмірів пухлини, наявності віддалених метастазів. При цьому достовірної кореляції передопераційної концентрації VEGF з виживанням хворих не було виявлено [6].

Визначення клітинної проліферативної активності клітин дає важливу інформацію щодо діагностики і прогнозу деяких типів пухлин. Посилення клітинного ділення може бути одним із перших індикаторів пухлинної трансформації, яка призводить до розвитку раку. Актуальним на даний момент є іммуногістохімічний аналіз білків, які експресуються під час клітинного циклу. Одними з таких білків є ядерний антиген проліферуючих клітин (PCNA) та білок p53.

Фактором, який прискорює дію репараційної ДНК-полімерази дельта, є ядерний антиген проліферуючих клітин. Його молекулярна маса 36kDa прискорює процесивність ДНК-полімерази дельта, а це визначає загальну швидкість реплікації ДНК клітини протягом S-фази клітиджерелнного циклу [23]. Білок PCNA вперше виділений K. Miyachi et al. в 1978 р з сироватки крові хворих на системний червоний вовчак [20]. PCNA здійснює пряму роль в синтезі ДНК, діє як координатор безлічі різних функцій, включаючи репарацію ДНК, попередження ДНК від пошкоджень, участь в контролі клітинного циклу, збірку хроматину. Незважаючи на те, що PCNA – це ядерний білок, деякі роботи розглядають можливість дії PCNA в цитоплазматичному і позаклітинному просторі, де він впливає на апоптоз [26] і гліколіз [21], а також впливає на NK-клітини [24]. Тож є підстави припускати, що PCNA може служити маркером для визначення ступеню агресії пухлинного процесу, зокрема, при раку шлунку.

Білок p53 відкритий в 1979 р D. Lane і L. Crawford. Цей білок кодує ген tp53, який позначається як ген пухлинної супресії. Цей ген може мутувати і викликати різні пухлини. У здорових клітинах білок p53 швидко розпадається і не може бути визначений імуногістохімічно. Мутації гена p53 підвищують стабільність кодованого білка [22], тому білок p53 зручно вивчати в пухлинних клітинах. Крім того, вважається, що позитивна імуногістохімічна реакція на білок p53 зумовлена виявленням саме мутантного протеїну p53.

Білок PCNA і P53 досліджувалися в багатьох роботах. Так, у праці [17] було виявлено проліферативну активність злоякісних пухлин шлунку з використанням імуногістохімічних маркерів PCNA і індексу проліферативної активності Ki-67. При цьому автори показали, що у пацієнтів з інвазією пухлини в м'язовому шарі показники PCNA були значно вищими, ніж при інвазії пухлини в слизовому і підслизовому шарах. Крім того, показники маркера PCNA ставали вищими з кожною наступною стадією пухлинного процесу.

Інші дослідники констатують наявність зв'язку між експресією PCNA в пухлині, віком, належністю до чоловічої статі, великими розмірами пухлини, гістологічною структурою пухлини, згідно з класифікацією Bormann. При кишковому типі раку шлунку відзначений вищий рівень експресії PCNA, ніж при дифузному [16]. Рівень PCNA може підвищуватися зі стадією раку шлунку і залученням в пухлинний (метастатичний) процес регіонарних лімфатичних вузлів [19].

Така ж динаміка спостерігається з маркерами Ki-67 та PCNA при раку шлунку з метастазами в регіонарні лімфатичні вузли. Проте залежність між динамікою Ki-67 та PCNA є сумнівною. Так, на основі імуногістохімічного аналізу 45 пухлин хворих на рак шлунку не виявлено взаємозв'язку між експресією Ki-67 і PCNA, віком пацієнтів і

локалізацією новоутворення. А класифікацією Lauren у переважній кількості випадків при раку шлунку кишкового типу експресія PCNA не було визначено взагалі [10].

У роботі S.-C. Wang (2014 року) всебічно розглянуто механізми впливу агентів на тирозин 114, тирозин 211, міждоменну сполучну спіраль, лізин 164 – складові частини ядерного антигену проліферуючих клітин [25].

У дослідженні [9] проведено порівняльний аналіз ядерного антигену проліферуючих клітин за матеріалами хворих червоним плоским лишаєм, епітеліальної дисплазією і плоскоклітинним раком порожнини рота. Встановлено, що цей білок було виявлено в більшій половині випадків при червоному плоскому лишаї (58,3%), в 83,3% при епітеліальної дисплазії і в 91,67% при плоскоклітинному раку ротової порожнини. Наведені дані можуть вказувати про менший ризик пухлинної трансформації при захворюванні пацієнта на ці передракові захворювання.

Експресія окремих біологічних маркерів може бути змінюватися залежно від форми злоякісного новоутворення. Зокрема, рівень експресії p53 є вищим при поверхневих плоских і виразкоподібних пухлинах, ніж при грибоподібних або поліповидних формах. Разом з тим, результати спостережень вказують на те, що надлишковий рівень експресії дезамінази, індукований активацією, не пов'язується достовірно з показниками p53 [11].

В цілому результати узагальнення літературних джерел дозволяють стверджувати, що частота мутації p53 підвищується у випадках локалізації пухлини в кардіальному відділі порівняно з дистальними відділами шлунку. Мутації гена виявляють в метастазах пухлини шлунку частіше, ніж в первинних пухлинах. Високий відсоток мутацій гена p53 виявлено при високодиференційований дисплазії і метаплазії шлункового епітелію [15].

В інших дослідженнях знаходимо різноманітні, та, іноді, взаємодоповнюючі дані про прояви динаміки біологічних маркерів. Так, у праці [13] при дослідженні матеріалу 119 хворих на рак шлунку не виявили достовірного зв'язку між експресією циклооксигенази-2 (ЦОГ-2) і p53 зі стадією, ураженням регіонарних лімфатичних вузлів і віддаленими метастазами. Однак помічено, що експресія COX-2 і p53 пов'язана з глибиною пухлинної інвазії ($p = 0,005$).

Дослідження [12] показали зв'язок між білком p53 і глибиною інвазії пухлини шлунку і відсутність зв'язку між експресією цього білку та виживання хворих [16]. Цей результат підтверджується й іншими спостереженнями. При вивченні рівня експресії p53 в матеріалі пухлини шлунку з 26 радикально прооперованих хворих виявлено тенденцію до збільшення значення p53 зі збільшенням рівня інвазії стінки пухлини. У пацієнтів у віці старшому від 65 років експресія p53 в кілька разів є вищою, ніж у хворих до 65 років [8]. Інша група дослідників виявила, що підвищення показників рівня білка p53 є характернішим для кишкового типу раку шлунку, ніж для дифузного [12].

А.Ф. Лазарєв з співавт. (2010) досліджували ряд маркерів (Ki-67, PCNA, p53) в матеріалах 68 хворих, оперованих з приводу раку шлунку та спостережуваних протягом 12 років. При цьому показники виживаності хворих статистично значимо вищі при низькій експресії PCNA (менше 60%) з достовірністю $p < 0,05$. Зв'язку із тривалістю післяопераційного виживання і рівнем експресії p53 не виявлено [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в даний час значення біологічних маркерів CEA, CA 19-9, VEGF, PCNA, p53 при раку шлунку всебічно вивчається. Більшість дослідників оцінюють їх вплив на виживаність хворих, глибину інвазії пухлини, ступінь диференціювання, вік та інші параметри. Слід очікувати, що ці та подібні дослідження сприятимуть якісним змінам тактики ведення оперованих хворих з приводу раку шлунку, які враховуватимуть сучасні дані про біологічні механізми впливу перебігу пухлинного процесу.

Список літератури:

1. Василенко И. В. Паренхиматозностромальные взаимоотношения в опухолях и их особенности при раке желудка кишечного и диффузного типа / И. В. Василенко, Р. Б. Кондратюк // Онкология. – 2006. – № 1. – С. 7-12.
2. Иммуноморфология опухолевых маркеров при хроническом гастрите и раке желудка / Ю. В. Крылов [и др.] // Журнал иммунопатологии, аллергологии, инфектологии. – 2005. – № 3. – С. 13-19.
3. Особенности маркеров Ki-67, PCNA, p53 и активности неоангиогенеза в прогнозе рака желудка / А. Лазарев [и др.] // Российский биотерапевтический журнал. – 2010. – № 9. – С. 117-122.
4. Тюряева И. И. Опухолевые антигены // Цитология. – 2008. – № 3. – С. 189-208.
5. Уровень фактора роста эндотелия сосудов в сыворотке крови больных раком желудка / С.П. Меренцев [и др.] // Онкология. – 2007. – № 1. – С. 21-24.
6. Уровень фактора роста эндотелия сосудов в сыворотке крови больных раком желудка / С. П. Меренцев [и др.] // Онкология. – 2007. – Т. 9, № 1. – С. 21-24.
7. Хрыков Г. Н. Роль опухолевых маркеров в диагностике метастазов рака желудка и толстой кишки: автореф. дисс. ... к.м.н.: 14.00.27 / Г. Н. Хрыков. – СПб. – 2008. – 16 с.
8. Экспрессия белка p53 в опухолях больных раком желудка / Чанг В. [и др.]. – Перспективы развития науки и образования: сборник материалов Междунар. науч.-практ. конф.: в 5 ч. – М., 2014. – Ч. 1. – С. 54-56.
9. Comparative analysis of cell proliferation ratio in oral lichen planus, epithelial dysplasia and oral squamous cell carcinoma / F. A. De Sousa [et al.] // Med. Oral. Patol. Oral. Cir. Bucal. – 2009. – № 14. – Pp. 563-567.
10. Czyzewska J. Evaluation of proliferating markers Ki-67, PCNA in gastric cancers / J. Czyzewska [et al.] // Roczniki Akademii Medycznej w Bialymstoku. – 2004. – № 49. – Pp. 64-66.
11. Expression of AID, p53 and Mlh1 proteins in endoscopically resected differentiated-type early gastric cancer / Y. Takeda [et al.] // World J. Gastrointest. Oncol. – 2012. – № 4. – Pp. 131-137.
12. Expression of Cyclooxyge- nase-2, p53 and Ki-67 in Gastric Cancer / W.-S. Lee [et al.] // J. Korean Med. Sci. 2006. V. 21 (5). – P. 871-876.
13. Expression of Cyclooxygenase- 2, p53 and Ki-67 in gastric cancer / Y.-E. Joo [et al.] // J. Korean Med. Sci. – 2006. – № 21. – Pp. 871-876.

14. Expression of vascular endothelial growth factor (VEGF) and epidermal growth factor receptor (EGFR) is an independent prognostic indicator of worse outcome in gastric cancer patients / E. Lieto [et al.] // Ann. Surg. Oncol. – 2008. – Vol. 15. – P. 69-79.
15. Immunochemical and Molecular-Genetic Markers in Diagnostic of Gastic Cancer / E.P. Elistratova [et al.] // Bio-med. khim. – 2009. – № 55. – Pp. 15-31.
16. Prognostic significance of p53, nm23, PCNA and c-erbB-2 in gastric cancer / K. E. Lee [et al.] // Jpn. J. Clin. Oncol. – 2003. – № 33. – P. 173-179.
17. Maedera K. Proliferating cell nuclear antigen labeling index of preoperative biopsy specimens in gastric carcinoma with special reference to prognosis / K. Maedera [et al.] // Cancer. – 1994. – № 73. – Pp. 528-533.
18. McCormick D. The complexities of proliferating cell nuclear antigen / D. McCormick, P. A. Hall // Histopathology. – 1992. – № 21. – Pp. 591-543.
19. Microvessel count, proliferating cell nuclear antigen and Ki-67 indices in gastric adenocarcinoma / G. O. Elpek [et al.] // Pathol. Oncol. Res. – 2000. – № 6 (1). – P. 59-64.
20. Miyachi K. Autoantibody to a nuclear antigen in proliferating cells / K. Miyachi [et al.] // J. Immunol. – 1978. № 121. – Pp. 2228-2234.
21. Naryzhny S. Proliferating cell nuclear antigen in the cytoplasm interacts with components of glycolysis and cancer / S. Naryzhny, H. Lee // FEBS Lett. – 2010. – № 584. – Pp. 4292-4298.
22. Ogden G. P53 protein in odontogenic cysts: increased expression in some odontogenic keratocysts / G. Ogden [et al.] // J Clin. Pathol. – 1992. – № 45. – Pp. 1007-1010.
23. Proliferating cell nuclear antigen (PCNA) immunolocalization in paraffin sections: an index of cell proliferation with evidence of deregulated expression in some neoplasms / P. A. Hall [et al.] // J. Pathol. – 1990. – № 162. – Pp. 285-294.
24. Proliferating cell nuclear antigen is a novel inhibitory ligand for the natural cytotoxicity receptor NKp44 / B. Rosental [et al.] // J. Immunol. – 2011. – № 187. – Pp. 5693-5702.
25. Wang S.-C. PCNA: a silent housekeeper or a potential therapeutic target // Trends Pharmacol. Sci. – 2014. – № 35. – P. 178-186.
26. Witko-Sarsat V. Proliferating cell nuclear antigen acts as a cytoplasmic platform controlling human neutrophil survival / V. Witko-Sarsat [et al.] // J. Exp. Med. – 2010. – № 207. – Pp. 2631-2645.

Живоложный А.Ю.
УНЦ «Института биологии»
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Макеева О.Н., Шейн А.В.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

АНАЛИЗ БИОЛОГИЧЕСКИХ МАРКЕРОВ В ОЦЕНКЕ ДИНАМИКИ И ПРОГНОЗЕ РАКА ЖЕЛУДКА

Аннотация
В статье приведен обзор экспериментальных данных о значении отдельных биологических маркеров в динамике рака желудка. Показано, что показатели CEA, CA 19-9, VEGF, PCNA, p53 зависят от степени проникновения опухоли в стенку желудка и ее размера, стадии процесса. Показано отсутствие достоверной корреляции предоперационной концентрации VEGF с выживанием больных. Показано тенденцию к увеличению частоты мутаций p53 по мере распространения опухолевых клеток в окружающих тканях. Показано значение биологических маркеров для прогноза рака желудка.
Ключевые слова: рак желудка, злокачественные опухоли, биологические маркеры, CEA, CA 19-9, VEGF, PCNA, p53.

Zhyvolozhnyy A.Yu.
Educational and Scientific Centre of Institute of Biology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Makeeva O.N., Shein A.V.
O.O. Bogomolets National Medical University

ANALYSIS OF BIOLOGICAL MARKERS IN THE ASSESSMENT OF THE DYNAMICS AND FORECASTING OF A STOMACH CANCER

Summary
The article provides an overview of the experimental data about the importance of certain biomarkers in the dynamics of gastric cancer. It is shown that CEA, CA 19-9, VEGF, PCNA, p53 depend on the level of penetration into the tumor of the stomach wall and its size, stage of the pathological process. It also shows no significant correlation of preoperative concentrations of VEGF with the survival of patients. It is shown a tendency to increase the frequency of mutation of p53 with the spread of tumor cells into the surrounding tissues. It is shown the importance of biological markers for the prognosis of gastric cancer.
Keywords: stomach cancer, malignant tumor, biological markers, CEA, CA 19-9, VEGF, PCNA, p53.

УДК 612.6

ОСОБЛИВОСТІ ГОРМОНАЛЬНОГО СТАТУСУ ЖІНОК ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОРГАНІЗМ

Луценко О.І.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних літературних джерел по дослідженню гормонального статусу жінок та особливості його впливу на організм. Встановлено, що репродуктивні і екзогенітальні функціональні системи тісно взаємопов'язані. Репродуктивна система, в свою чергу, надає різноплановий вплив на органи і тканини інших функціональних систем, впливаючи на адаптацію, резистентність і реактивність організму жінок. Коливання статевих гормонів впродовж менструального циклу впливає на стан регуляторних систем організму, зокрема на активність відділів автономної нервової системи, зміни у показниках серцево-судинної системи, дихальної системи. До факторів, які можуть впливати на стан жінок протягом овариально-менструального циклу можна віднести вік, тип конституції, рівень здоров'я.
Ключові слова: гормони, менструальний цикл, жінки, адаптація, серцево-судинна система, психоемоційні показники.

Постановка проблеми. В процесі індивідуального розвитку людини надзвичайно важлива роль статевих гормонів, які характеризуються як високою специфічною активністю, так і широким спектром біологічних впливів [8]. Тому фактори зовнішнього чи внутрішнього середовища, що призводять до порушення балансу статевих гормонів, впливають не тільки на біологічне дозрівання і репродуктивну функцію, а й на особливості реагування функціональних систем в залежності від статі і віку [11].

Багатосторонні морфологічні особливості тісно пов'язані з функціональними проявами статевого диморфізму, що, в свою чергу, обумовлює статеву специфічність процесів адаптації організму до зовнішніх впливів, і зокрема до фізичних навантажень. Для жінок надзвичайно важлива роль переважно естрогенів і гестагенів, для чоловіків – андрогенів. Ступінь насичення організму статевими гормонами визначає їх біологічний ефект [3, 9, 10, 13-18].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Корисний пристосувальний результат, по П.К. Анохіну [2], досягається завдяки взаємодії репродуктивної системи і екзогенітальних (нестатевих) функціональних систем.

Естрогени – важлива ланка в ланцюзі адаптаційно трофічних реакцій організму [19], вони володіють анаболічним ефектом, але трохи слабше, ніж андрогени, визначають ступінь і характер розподілу жирової клітковини за жіночим типом, підсилюють ріст тазових кісток, створюючи жіночий тип пропорцій тіла [22], сприяють закриттю епіфізарних зон росту кісток, перешкоджають розвитку остеопорозу (розсмоктуванню кісткової тканини). Естрогени пригнічують еритропоез (вироблення еритроцитів), знижують тромбоутворення, сприяють зростанню ударного і хвилинного об'ємів серця, підвищення серцевого викиду, збільшення об'єму циркулюючої крові, позитивно впливають на трофіку міокарда і судинний тонус [1]. Прогестерон, подібно естрогенів, збільшує систолічний і хвилинний об'єми серця, частоту серцевих скорочень (ЧСС). Прогестерон володіє натрійдіуретичною дією, зменшує периферичний опір кровоносних судин, що сприяє зниженню артеріального тиску [10, 13, 14, 16-18]. Естрогени викликають звуження просвіту бронхіол за рахунок збільшення звільнення гістаміну і серотоніну, збільшують легеневе опір. При його безпосередньому впливі збільшується збудливість дихального центру, поліпшується прохідність бронхіол в результаті збільшення їх просвіту, знижується загальний легеневий опір – зростає альвеолярна вентиляція, знижується тонус дихальної мускулатури [7, 10, 13-18]. Зміна балансу стероїдних гормонів, зокрема дефіцит прогестерону і надлишок естрогенів, що беруть участь в регуляції водно-сольового обміну, підсилюють реабсорбцію (зворотне всмоктування) натрію в нирках, при цьому підвищується осмотичний тиск, в результаті для підтримки гомеостазу компенсаторно в організмі затримується вода, як наслідок збільшується маса тіла в передменструальної і менструальної фазах циклу. Встановлено вплив статевих гормонів на емоційний стан жінки [20, 4, 14, 23].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Репродуктивні і екзогенітальні функціональні системи тісно взаємопов'язані, а репродуктивна система, в свою чергу, надає різноплановий вплив на органи і тканини інших функціональних систем, впливаючи на адаптацію, резистентність і реактивність організму жінок.

Мета статті. Проаналізувати наукову літературу з проблеми особливостей гормонального статусу у жінок та його вплив на організм жінки в цілому.

Виклад основного матеріалу. Протягом менструального циклу (МЦ) у зв'язку з дозріванням в яєчниках яйцеклітини і подальшої овуляцією (виходом з фолікула зрілої яйцеклітини) в крові жінки змінюється концентрація статевих гормонів, що дає можливість умовно ділити МЦ на фази.

У жінок весь менструальний цикл у середньому продовжується 28 днів. У частини жінок – 21, 26 або 32 дня. При 28-денному циклі відмічається три фази, кожна з який займає наступний проміжок часу:

1) фолікулярна фаза (або менструальна фаза) – з 1 по 14 день циклу;

2) овуляторна фаза (або фаза овуляції) – 14-й день циклу;

3) лютеїнова фаза (або секреторна) – з 15 по 28 день.

© Луценко О.І., 2016

Відповідно, рівень статевих гормонів міняється так: у фолікулярну фазу циклу поступово зростає рівень естрогенів, досягаючи максимуму до моменту овуляції (а точніше – за добу до овуляції), а з 15 дня – з початку лютеїнової фази – переважає рівень прогестерона [5].

Особливості функціонального стану, працездатності і реакцій організму жінок на різноманітні подразники можуть перебувати в залежності від змін гормонального стану їх організму протягом менструальних циклів.

Останнім часом активно розвивається і знаходить численні підтвердження концепція, згідно з якою вплив статевих стероїдів в тій чи іншій мірі поширюється на функціональний стан всіх органів і систем [25, 6, 29].

Функціональний стан серцево-судинної системи у жінок має ряд особливостей, зумовлених гормональними змінами, які супроводжують менструальний цикл [15].

В останні роки тривають дослідження ролі естрогенів і гестагенів у регуляції функції серцево-судинної системи [30].

Підвищену стійкість жінок порівняно з чоловіками до захворювань серцево-судинної системи (ССС) пов'язують з більш сприятливою у жінок динамікою кардіогемодінамічних показників при стресах [26], що визначається статевими особливостями нервової і гуморальної регуляції ССС. При стресах в жіночому організмі виділяється більше катехоламінів [26], більш виражено їх вплив на серцевий ритм, але пресорні відповіді менш тривалі, ніж у чоловічих особин [33, 26], що свідчить про більш ефективне в жіночому організмі контролі за активністю симпато-адреналової системи [34]. До факторів, що обмежують її активність, відносяться естрогени, посилюють тонус парасимпатичної нервової системи і зменшують симпатичні впливу на ССС. Вплив естрогенів на вегетативний рівень регуляції, поряд з периферичною їх дією на серце і судини, лежить в основі кардіопротективних властивостей естрогенів [30, 10]. Відомості про вплив андрогенів на ССС і механізми її регуляції нечисленні і суперечливі. Тестостерон сприяє розвитку гіпертонії [37, 40] і володіє атерогенною дією [9]. Разом з тим, тестостерон покращує коронарний кровотік при захворюваннях коронарних артерій [9] і позитивно впливає на механічну функцію серця, активуючи експресію важких α-ланцюгів міозину [38, 10]. Статеві особливості в кардіоваскулярної стрес-реактивності в значній мірі обумовлюються відмінностями вегетативної регуляції ССС в жіночому і чоловічому організмі. Дослідження механізмів, що визначають відмінності в активності відділів вегетативної нервової системи, припускає вивчення ролі статевих гормонів. Нечисленність і суперечливість літературних даних щодо ролі вегетативної регуляції ССС в жіночому і чоловічому організмі і впливу статевих гормонів на вегетативний баланс роблять необхідним проведення комплексних досліджень подібного роду.

Коливання статевих гормонів впродовж менструального циклу можуть впливати на стан регуляторних систем організму, зокрема на активність відділів автономної нервової системи. Для оцінки взаємозв'язку між станом регуляції серця та фазами менструального циклу використовують показник варіативності (варіабельності) серцевого ритму (ВСР). Так, у дослідженнях В. Кравченко та ін. [13] на 20 студентках з регулярним менструальним циклом, були встановлені характерні відмінності у статистичних показниках ВСР в лютеїнову фазу в напрямку збільшення активності симпатичної нервової системи. Так, виконання завдань під час фоллікулярної фази та овуляції супроводжувалось зростанням амплітуди моди (АМо), та співвідношення LF/HF. Високі значення амплітуди моди відображають зростання активності симпатичного відділу АНС під час лютеїнової фази. Як стверджують автори, під час лютеїнової фази відбувається зсув серцевої регуляції в бік симпатичної нервової системи.

В своїх дослідженнях на 10 абсолютно здорових жінках з регулирним менструальним циклом Д.А. Дімітрієвим та ін (2007) [8] було виявлено достовірне збільшення ЧСС, АМо і ІН, деяке підвищення відносини LF/HF і достовірне зменшення LF і HF в лютеїнову фазу порівняно з фолікулярною фазою менструального циклу. Значення SDNN, pNN50, Mo, MxDMn достовірно вище в фолікулінову фазу. Достовірних змін рівня САТ і ДАТ у різні фази менструального циклу виявлено не було. Таким чином, дослідники прийшли до висновку, що переважає симпатична активність в лютеїнову фазу, в той час як парасимпатична активність є переважаючою в фолікулінову фазу. Відмінності вегетативної регуляції серцевого ритму можуть бути обумовлені відмінностями в співвідношенні статевих гормонів в різні фази менструального циклу.

На підставі аналізу даних інструментальних обстежень встановлено, що зміни гормонального статусу протягом менструального циклу істотно впливають на стан системи дихання. Так в дослідженнях Л.Г. Шахліна (1999) [26] на 10 спортсменках з нормальним протіканням менструального циклу було встановлено, що найбільш високі показники хвилинного об'єму дихання (МОД) спостерігаються у фазі овуляції. У цій фазі легенева вентиляція (ЛВ) забезпечується високим дихальним об'ємом (ДО) при відносно невеликій частоті дихання (ЧД). Однак при цьому у фазі овуляції, як і в фолікуліновій фазі, для якої характерно найбільш часте дихання при найменшому ДО, дихання виявляється менш економічним (за даними вентиляційного еквіваленту – ВЕ). Автор припускає, що ймовірно, найбільше споживання кисню у фазі овуляції обумовлено стимулюючим впливом на клітинне дихання естрогенів, концентрація яких у цій фазі циклу найбільш висока. Зниження порогу чутливості дихального центру до CO_2 в фолікуліновій та лютеїновій фазах циклу [14, 16-18, 21], зниження бронхіальної прохідності і вентиляційної можливості дихальних шляхів внаслідок секреторних змін під дією статевих гормонів [12, 14, 16-18] можуть бути причиною компенсаторного збільшення ЧД і легеневої вентиляції при зниженні ДО в ці фази циклу.

Істотне місце в спробах розшифрувати механізм впливу статевих гормонів на центральну нервову систему, безпосередньо, займають центральне місце в дослідженнях деяких вчених [3, 6, 14]. Початок пубертата знаменується істотним підвищенням порогу статевих центрів централь-

ної нервової системи (гонадостата) до стероїдів в системі зворотного зв'язку, на що вперше звернули увагу Hohlweg, Dohin (1932), а потім Donovan, van der Werff Ten Bosch (1965) [33]. Надалі дослідження на тваринах і спостереження у людини повністю підтвердили це припущення. Посилення інгібуючої дії статевих стероїдів на гіпоталамус намагалися пов'язати зі зміною при настанні пубертата спектру статевих гормонів – зрушенням відношення естрогенів до тестостерону на користь останнього, який нібито менш ефективний у придушенні продукції гонадотропінів. Однак це малоймовірно. Висловлювалася думка і про значення зміни метаболізму тестостерону та інших андрогенів в період пубертату. Так, в експерименті на багатьох видах тварин було показано, що метаболічна активність печінки і нирок, спрямована на інактивацію андрогенів, з віком збільшується. Малі кількості статевих гормонів, що продукуються гонадами незрілих тварин, дають більш виражений інгібуючий ефект завдяки тому, що у дорослих тварин інактивація гормонів виражена сильніше [33]. Проте ця гіпотеза також не витримує критики, оскільки андрогенний вплив на інші органи-мішені в період пубертату не падає, а зростає. Важливу роль в настанні пубертата може грати не тільки інгібуючий, але і стимулюючий вплив статевих гормонів, особливо естрогенів. Були знайдені переконливі докази провідної ролі естрогенів у формуванні систем нейронів гіпоталамуса, відповідальних за регуляцію гонадотропної функції гіпофіза. Цей процес починається в період статевого диференціювання гіпоталамуса, але заключний його етап припадає на пубертатний період. Експериментально показано, що введення невеликих доз статевих гормонів може викликати передчасне статеве дозрівання [Ramirez, 1973]. Хоча роль естрогенів особливо велика в формуванні пубертата у дівчаток, у хлопчиків естрогени також є ефективним стимулятором секреції гонадоліберину і гонадотропінів, оскільки у центральні нервові структури в період статевого диференціювання не втрачають здатності реагувати на стимулюючу дію естрогенів [35].

Протягом менструального циклу відбуваються значні зміни в гіпоталамо-гіпофізарної системи і в організмі в цілому. Циклічні зміни в структурах гіпоталамуса і в передній долі гіпофіза регулюють всі процеси, що забезпечують репродуктивну функцію жінки.

Флуктуації психічних процесів і функціонального стану протягом менструального циклу були доведені багатьма дослідниками і зв'язок цих коливань з характером секреції статевих гормонів очевидна. Показані ці зміни у ставленні емоційно-мотиваційного поведінки [42], електричної активності кори головного мозку [4, 16, 14], тонусу вегетативної нервової [36, 27], активності півкуль головного мозку [39], фізичної [18, 24] та розумової працездатності [28, 41].

Однак чіткої залежності зміни психо-функціонального стану в залежності від фаз менструального циклу виявити не вдається і результати досліджень нерідко суперечливі, особливо це стосується передменструальної і менструальної фаз. Так, фазу проліферації більшість дослідників вважають періодом високої розумової і фізичної працездатності [24]. Що стосується фази овуляції, як періоду низької працездатності, думки дослідників також є суперечливими [24]. Разом з тим, існує цілий ряд вчених, які вважають, що менструальний цикл не впливає на психофункціональний стан жінки [32], а також ті які спостерігають значне погіршення [16] або покращення [42] розумової та фізичної працездатності у передменструальний і менструальний періоди.

Можливо це пов'язано з індивідуальним характером реакції організму на флуктуації статевих гормонів протягом МЦ, що залежать від багатьох змінних психофізіологічних факторів, опосередковуючи вплив гормонів на центральну нервову систему і вищу нервову діяльність. До факторів, які можуть впливати на стан жінок в передменструальну фазу можна віднести вік, тип конституції, рівень здоров'я, типологічні особливості вищої нервової діяльності. Поясненням впливу даних факторів можуть служити, зокрема, значущі відмінності в рівні статевих гормонів між людьми з різними типологічними особливостями: тип конституції [43], функціональна асиметрія [44], темперамент [21], а також різниця між дівчатами підліткового та юнацького віку [31].

Висновки. 1. Біологічною особливістю жіночого організму є циклічність функцій всіх його систем у зв'язку зі зміною гормонального статусу протягом менструального циклу.

2. Існують певні суперечності щодо впливу андрогенів на серцево-судинну систему та механізми її регуляції.

3. Не встановлено чіткої залежності зміни психо-функціонального стану в залежності від фаз менструального циклу.

Перспективи дослідження: експериментальним шляхом дослідити зміни показників центральної гемодинаміки та варіабельності ритму серця протягом овариально-менструального циклу у жінок.

Список літератури:

1. Агаджанян Н. А. Основы физиологии человека / Агаджанян Н. А. 2-е издание, исправленное. – М.: РУДН, 2001. – 408 с.
2. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем / Анохин П. К. – М.: Медицина, 1975. – 447 с.
3. Бабичев В. Н. Влияние эстрогенов на центральную нервную систему / В. Н. Бабичев // Вестник росийской академии медицинских наук. – 2005. № 6. – С. 45-54.
4. Блошанский Ю. М. Материалы к функциональному состоянию центральной нервной системы в течение менструального цикла: автореф. дис. наук. ступеня канд. мед. наук: спец. – Москва, 1959. – 16 с.
5. Боднар П. М. Ендокринологія / Боднар П. М., Приступюк О. М., Щербак О. В. та ін. / За ред.: проф. П. М. Боднара. – К.: Здоров'я, 2002. – 400 с.
6. Грацианский Н. А. Заместительная терапия эстрогенами в менопаузе: реальный метод первичной профилактики сердечно-сосудистых заболеваний или только интересная тема для обсуждения? / Н. А. Грацианский // Клин. фармакол. и терапия. – 1994. – № 3. – С. 30-39.

7. Демидов В. Н. Внешнее дыхание газо- и энергообмен при беременности / Демидов В. Н., Малевич Ю. К., Саакян С. С. – Минск: «Наука и техника», 1986. – 117 с.
8. Димитриев Д. А. Особенности функционирования сердечно-сосудистой системы в разные фазы менструального цикла / Д. А. Димитриев, Е. В. Саперова и др. //Росийский физиологический журнал им. И. М. Сеченова. – 2007, № 3. – С. 300-305.
9. Дильман В. М. Проблемы медицинской биоритмологии / Дильман В. М. – М.: Медицина, 1985. – 207 с.
10. Калинченко С. Возрастной дефицит андрогенов у мужчин / Калинченко С., Вадов В. // Медицинская газета. – 2002. – № 49. – С. 2-3.
11. Кобрин В. И. Механизмы действия эстрогенов на сердечно-сосудистую систему / Кобрин В. И., Порман Е. Е. // Вестник аритмологии. 2000. – № 19. – С. 72-83.
12. Ковешников В. Г. Медицинская антропология / Ковешников В. Г., Никитюк Б. А. – Киев: Здоровья, 1992. – 192 с.
13. Комаров Ф. И. Хронобиология и хрономедицина / Комаров Ф. И. – М.: Медицина, 1989. – 399 с.
14. Кравченко В. Варіативність серцевого ритму у жінок в різні фази менструального циклу / В. Кравченко, Ю. Демченко та ін. // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченко. – 2008. – С. 52-56.
15. Крупко-Большова Ю. А. Патология полового развития девочек и девушек / Крупко-Большова Ю. А. – Киев: Здоровье, 1990. – 229 с.
16. Кузнецова М. Н. Физиология периода полового созревания / Кузнецова М. Н. // Актуальные вопросы гинекологии детей и подростков. – 1973. – С. 24-39.
17. Лопатин В. А. О некоторых механизмах изменения внешнего дыхания во время менструального цикла и беременности / Лопатин В. А. // Физиол. человека. – 1979. № 5 (2) – С. 71-83.
18. Моисеенко М. Д. Материалы к вопросу патогенеза аномалий менструальной функции: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. мед. наук спец. / М. Д. Моисеенко. – Москва, 1962. – 22 с.
19. Репродуктивная эндокринология // Под ред. С. К. Йен; пер. с англ. Р. Б. Джаффе.). – Москва: Медицина, 1998. т. 1. – С. 193-212, 269-318.
20. Руководство по клинической эндокринологии / Под. ред Старкова Н. Т. – Санкт-Питербург, 1996, 445 с.
21. Руководство по эндокринной гинекологии / Под ред. Е. М. Вихляевой. – Москва: Медицина, 1997. – С. 5-95.
22. Серова Т. А. Здоровье женщины: менструальный цикл и гормоны в классической и нетрадиционной медицине / Серова Т. А. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 89 с.
23. Соха Т. К. К проблеме диморфизма в современном спорте / Т. К. Соха // Наука в олимпийском спорте. – 1995. № 2 (3). – С. 24-30.
24. Хринсанфарова Е. Н. Конституция и биохимическая индивидуальность человека / Е. Н. Хринсанфарова. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, – 1990. – С. 39-40.
25. Шардин С. А. Пол, возраст и болезни / Шардин С. А. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1994. – 55 с.
26. Шахлина Л. Г. Проблемы полового диморфизма в спорте высших достижений / Л. Г. Шахлина // Теория и практика физической культуры. – 1999. – № 6. – С. 12-18.
27. Яковлев Г. М. Типы кровообращения здорового человека: нейрогуморальная регуляция МОК в условиях покоя. I. Гиперкинетический тип / Г. М. Яковлев, В. А. Карлов // Физиология человека. – 1992. – № 6. – С. 86-108.
28. Anishchenko T. G. Normalized entropy applied to the analysis of gender-related differences in parasympathetic cardiovascular control in normal and stressed rat / T. G. Anishchenko, O. V. Glushkovskaya-Semyachkina // Physician and Technology. – 2003. V. 34. – № 1. – P. 29-39.
29. Asso D. Psychological and physiological changes in severe premenstrual syndrome / D. Asso, A. Magos // Biol Psychol, 1992. Vol. 33. № 2. – P. 115-132.
30. Cockerill I. M. Menstrual-cycle effects on mood and perceptual-motor performance / I. M. Cockerill, J. A. Wormington, A. M. Nevill // J Psychosom. Res. – 1994. – № 7. – P. 763-771.
31. Collins P. Cardiovascular protection by oestrogen – a calcium antagonist effect? / Collins P., Rosano G., Jiang C. et al. // Lancet, 1993. – Vol. 341. – P. 1264-1265.
32. Collins P. Vascular aspects of oestrogen / P. Collins // Journal of the climacteric and postmenopause, 1996. Vol. 23. – P. 217-226.
33. Donovan T. Physiology of puberty / Donovan T. van der Werffen, Bosch S. S. – London: Edward Arnold Ltd, 1965.
34. Girdler S. S. Hemodynamic stress responses in men and womenexamined as a function of female menstrual cycle phase / S. S. Girdler, K. C. Light // Int. J Psycho-physiol. – 1994. Vol. 17. – № 3. – P. 233-248.
35. Glushkovskaya-Semyachkina O. V. Normalized entropy applied to the study of sex differences in cardiolovascular response to atropine and propranolol in normal and stressed rats / O. V. Glushkovskaya-Semyachkina, T. G. Anishchenko // Computers in Cardiology, 2001. – Vol. 28. – P. 469-472.
36. Hinojosa-Laborde C. Gender differences in sympathetic nervous system regulation / C. Hinojosa-Laborde, I. Chapa, D. Lange, J. R. Haywood // Clin, and Exp. Pharmacol, and Physiol, 1999. – Vol. 26. – P. 122-126.
37. Karsch F. J. Sexual differentiation of pituitary function: apparent difference between primates and rodents / F. J. Karsch, D. J. Dierschke // Science, 1973, vol. 179, № 2. – P. 484-486.
38. Kuczmierczyk A. R. Autonomic arousal and pain sensitivity in women with premenstrual syndrome at different phases of the menstrual cycle /A. R. Kuczmierczyk, H. E. Adams // J Psychosom. Res., 1986. Vol. 30. № 4. – P. 421-428.
39. Lewandowski J. Sex hormone modulation of neuropeptide Y and cardiovascular responses to stress in humans / J. Lewandowski, P. Pruszczyk // Stress: Molecular Genetic and Neurobiological Advances. New York, 1996. – P. 569-578.
40. Malhotra A. Effects of sex hormones on development of physiological and pathological hypertrophy in male and female rats / A. Malhotra, P. Buttrick, J. Scheuer // Am. J. Physiol, 1990. – V. 259. – P. 866-871.
41. Purdon S. E. Menstrual effects on asymmetrical olfactory acuity / S. E. Purdon, S. Klein, P. Flor-Henry // J Int. Neuropsychol. Soc. , 2001. Vol. 7. № 6. – P. 703-709.
42. Reckelhoff J. Gender differences in the regulation of blood pressure / J. Reckelhoff // Hypertension, 2001. – Vol. 37. – P. 1199-1204.
43. Sanders G., Sjodin M., de Chastelaine M. On the elusive nature of sex differences in cognition: hormonal influences contributing to within-sex variation / G. Sanders, M. Sjodin, M. de Chastelaine // Arch. Sex Behav. – 2002. Vol. 31. – № 1. – P. 145-152.
44. Ussher J. M. Performance and state changes during the menstrual cycle, conceptualised within a broad band testing framework / J. M. Ussher, J. M. Wilding // Soc. Sci. Med., 1991. Vol. 32. № 5. – P. 525-534.

Луценко Е.И.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

ОСОБЕННОСТИ ГОРМОНАЛЬНОГО СТАТУСА ЖЕНЩИН И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ОРГАНИЗМ

Аннотация
В статье проведен анализ отечественных и зарубежных литературных источников по исследованию гормонального статуса женщин и особенности его воздействия на организм. Установлено, что репродуктивные и екзогенитальные функциональные системы тесно взаимосвязаны. Репродуктивная система, в свою очередь, оказывает разноплановое влияние на органы и ткани других функциональных систем, воздействуя на адаптацию, резистентность и реактивность организма женщин. Колебания половых гормонов в течении менструального цикла влияет на состояние регуляторных систем организма, в частности на активность отделов автономной нервной системы, изменения в показателях сердечно-сосудистой системы, дыхательной системы. К факторам, которые могут влиять на состояние женщин в течение овариально-менструального цикла можно отнести возраст, тип конституции, уровень здоровья.
Ключевые слова: гормоны, менструальный цикл, женщины, адаптация, сердечно-сосудистая система, психоэмоциональные показатели.

Lutsenko O.I.
Hlukhiv O. Dovzhenko National Pedagogical University

FEATURES OF HORMONAL STATUS OF WOMEN AND IT'S INFLUENCE ON THE ORGANISM

Summary
The article analyzed the domestic and foreign literature research on hormonal status of women and especially it's effects on the body. Established that reproductive and ekzohenital functional systems are closely interrelated. Reproductive system, in turn, provides diverse effects on organs and tissues of other functional systems, affecting adaptation, resistance and reactivity women. Fluctuations in hormones during the menstrual cycle affects the state regulatory systems, including the activity of the divisions of the autonomic nervous system, changes in terms of the cardiovascular system, respiratory system. Factors that may affect the status of women for ovarian-menstrual cycle include age, type of constitution health.
Keywords: hormones, menstrual cycle, woman, adaptation, cardiovascular system, psycho-emotional characteristics.

УДК 612.122

СТАН КЛІТИННОЇ ТА ГУМОРАЛЬНОЇ ЛАНКИ ІМУНІТЕТУ НА ФОНІ КОРОТКОЗОРОСТІ ВИСОКОГО СТУПЕНЯ

Шейко В.І.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка
Дичко В.В.
Донбаський педагогічний університет
Пантелеєв П.Г.
Луганський державний медичний університет

В осіб з набутою короткозорістю високого ступеня (від – 6 діоптрій) суттєві порушення виявлені з боку провідної ланки системного клітинного імунітету, а саме Т-лімфоцитів та їх імунорегуляторних субпопуляцій (Т-хелперів/індукторів та Т-супресорів/цитотоксичних). Виявлена тенденція до зниження В-лімфоцитів, лейко-В-клітинного індексу, Ig-продукуючої активності відносно Ig M і Ig G має тенденцію до збільшення, стосовно Ig A спостерігається збільшення на 12,6% в порівнянні з таким показником у практично здорових не короткозорих людей, що вказує на напруженість гуморальної ланки системного імунітету. В осіб з набутою короткозорістю високого ступеня встановлений виражений імунодефіцитний стан за клітинним типом.

Ключові слова: короткозорість високого ступеня набутої форми, системний імунітет.

Постановка проблеми. Відомо, що інформація із зовнішнього середовища і внутрішніх органів надходить в центральну нервову систему від спеціалізованих рецепторів, будова яких пов'язана із специфікою сприйняття. Адаптаційно-функціональна перебудова в організмі у відповідь на стимул відбувається за допомогою нейрогенної та гормонально-гуморальної ланок регуляції, що супроводжується зміною активності центральної нервової системи (ЦНС) та активацією гіпоталамо-гіпофізарної системи, яка відповідає за підтримку гомеостазу [6]. Дослідження останніх років встановили важливу роль в регуляції гомеостазу організму імунною системою за умов різноманітного впливу на організм [5, 7]. При формуванні адаптаційного стрес-синдрому відбувається функціональна перебудова імунної системи та паралельно змінюється концентрація різноманітних ліганд нервової системи, які мають імунотропну чи імуномодулюючу активність [5, 6, 8]. Водночас механізми адаптаційної перебудов під впливом різноманітних факторів досліджені не достатньо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Об'єктивно діяльність органів відчуттів відображається у виникненні збудження в їх рецепторних утвореннях, а суб'єктивно вона проявляється в відчуттях. Серед органів відчуттів провідна роль у сприйманні інформації із зовнішнього середовища належить зоровому аналізатору, за допомогою якого людина сприймає приблизно 80% інформації [2]. Морфо-функціональні зміни в сенсорно зоровій системі, які сформувалися за короткий період еволюції під впливом потужного інформаційно-емоційного напруження, можна розглядати як адаптаційну реакцію, завдяки якої вони впливають і на функціонування мозку. Оскільки око – не просто орган відчуття, воно частина мозку, яка винесена на «передній край» сприйняття [2], то доведено, що функціональний стан зорового аналізатора при інформаційно-емоційному напруженні, з одного боку, може супроводжуватись функціональною перебудовою нервової системи, а з другого – супроводжується дисфункцією імунної системи організму [2, 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має досліджень, що висвітлюють проблему системного імунітету в умовах короткозорості набутої форми високого ступеня (від -6 діоптрій).

Мета статті. Метою цієї статті стало вивчення показників клітинної та гуморальної ланок системного імунітету у людей які страждають на набуту короткозорість високого ступеня.

Об'єкт і методи дослідження. Дослідження проводилися в період з 2010-2013 рр. на базі приватної офтальмологічної клініки «Corvis» м. Луганськ, гематологічні дослідження проводилися на базі відділення клініко-лабораторної та імунологічної діагностики дитячої обласної клінічної лікарні.

Діагноз короткозорість встановлював лікар-офтальмолог. Стан системного імунітету характеризували такі показники: загальна кількість лейкоцитів, нейтрофілів, моноцитів, лімфоцитів; визначали загальну кількість Т-лімфоцитів та всіх їх субпопуляцій (Т-хелпери/індуктори, Т-супресори/цитотоксичні) за допомогою методики моноклональних тіл, концентрація Ig M, G, A в сироватці периферійні крові [3, 4].

Дослідження проводилося відповідно до загальноприйнятих біоетичними нормами з дотриманням відповідних принципів Гельсінської декларації прав людини, Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину і відповідних законів України.

Статистичну обробку результатів проводили на ЕОМ за пакетом програм Microsoft Excel – 97 [1].

Викладення основного матеріалу. Було обстежено 140 пацієнтів віком від 24 до 35 років. Отримані результати дослідження стану клітинної ланки системного імунітету представлені в таблиці 1.

У людей з набутою короткозорістю високого ступеня встановлений глибокий дефіцит не тільки загального типу Т-лімфоцитів, а також всіх його субпопуляцій – Т-хелперів/індукторів і ци-

© Шейко В.І., Дичко В.В., Пантелеєв П.Г., 2016

Таблиця 1

Стан клітинної ланки системного імунітету в осіб з набутою короткозорістю високого ступеня (від -6)

Показники	Практично здорові люди (n=70) M±m	Короткозорі особи (n=70) M±m	P
Лейкоцити, Г/л	6,70±0,12	5,52±0,18	>0,05
Лімфоцити, Г/л	2,20±0,01	1,86±0,08	>0,05
Лімфоцити, %	32,81±0,07	32,80±0,09	>0,05
CD3+-лімфоцити, Г/л	1,81±0,04	0,90±0,03	<0,001
CD3+ лімфоцити, %	82,27±0,36	48,39±0,24	<0,001
CD4+ лімфоцити, Г/л	0,86±0,04	0,36±0,04	<0,001
CD4+ лімфоцити, %	47,51±0,14	39,9±0,11	<0,01
CD8+ лімфоцити, Г/л	0,32±0,02	0,21±0,04	< 0,001
CD8+ лімфоцити, %	17,68±0,07	23,3±0,1	<0,001
Імунорегуляторний індекс (CD4/CD8), у.о.	2,69±0,11	1,71±0,05	<0,001
Лейко-Т-клітинний індекс, у.о.	3,70±0,07	6,1±0,13	<0,001
Індекс імунної резистентності, у.о.	61,11±0,04	69,06±0,17	<0,001

Примітка. P розраховано відносно показників практично здорових осіб

тотоксичних Т-супресорів. При цьому абсолютна кількість загального типу Т-лімфоцитів знижена на 52%, відносна кількість на 34%. Більш суттєве зниження абсолютної кількості встановлено у CD4+-субпопуляції хелперів/індукторів (на 58%) у порівнянні з показниками контрольної групи. Абсолютна кількість хелперів/індукторів знижена у 2,4 раза, а відносна кількість – на 16%. Дещо менший дефект в осіб з набутою короткозорістю відмічений у цитотоксичних Т-супресорів. Абсолютна кількість цих імуннокомпетентних клітин знижена на 34,4%, а відносна кількість цих клітин збільшилась на 31,8%.

Таблиця 2

Стан гуморальної ланки системного імунітету в осіб з набутою короткозорістю (від -6)

Показники	Практично здорові люди (n=70) M±m	Короткозорі особи (n=70) M±m	P
Лейкоцити, Г/л	6,70±0,12	5,52±0,18	>0,05
Лімфоцити, Г/л	2,20±0,01	1,81±0,08	>0,05
Лімфоцити, %	32,81±0,07	32,80±0,09	>0,05
CD19+-лімфоцити, Г/л	0,36±0,02	0,33±0,05	>0,05
Лейко-В-клітинний індекс, у.о.	18,61±0,12	16,73±0,11	<0,01
Ig M + Ig G + Ig A, г/л	18,19±0,08	17,2±0,11	>0,05
Ig M, г/л	1,24±0,15	1,15±0,04	>0,05
Ig G, г/л	15,00±0,80	14,10±0,30	>0,5
Ig A, г/л	1,85±0,20	1,91±0,10	>0,05
Ig-продукуюча активність В-лімфоцитів, у.о.	50,53±0,07	52,10±0,13	>0,05
Ig M/B-лімфоцити, у.о.	3,44±0,03	3,48±0,03	>0,05
Ig G/B-лімфоцити, у.о.	41,94±0,10	42,73±0,13	> 0,05
Ig A/B-лімфоцити, у.о.	5,14±0,04	5,79±0,08	< 0,05
Індекс імунної резистентності, у.о.	61,11±0,04	69,07±0,14	<0,001

Примітка. P розраховано відносно показників практично здорових осіб

Одержані та наведені у таблиці 1 результати вивчення абсолютної та відносної кількості Т-лімфоцитів та їх субпопуляцій свдчать про формування глибокого набутого імунодефіцитного стану за клітинним типом. Набутий імунодефіцитний стан в осіб з набутою короткозорістю високого ступеня характеризується суттєвими порушеннями процесів розпізнавання та пригнічення формування гуморальної імунної відповіді, що підтверджується суттєвим зниженням імунорегуляторного індексу на 36,4% в порівнянні з такими показниками в контрольній групі. Такі особи (з набутою короткозорістю високого ступеня) мають понижену резистентність щодо інфекційних та неінфекційних захворювань, а саме до вірусних інфекцій та онкологічного процесу.

У осіб з набутою короткозорістю високого ступеня знижується абсолютна кількість нейтрофілів, моноцитів, загального пулу CD3+-лімфоцитів, CD4+-хелперів/індукторів, CD8+-лімфоцитів, природних кілерів. При цьому зменшується відносна кількість моноцитів, загальних CD3+-, CD4+-клітин, а також знижується імунорегуляторний індекс, що засвідчує про порушення автономної саморегуляції гуморальної та клітинної імунної відповіді.

Результати вивчення стану гуморальної ланки системного імунітету в осіб з короткозорістю наведені у таблиці 2. Результати цих досліджень, спрямовані на встановлення стану показників гуморальної ланки системного імунітету, показали у практично здорових людей з набутою короткозорістю високого ступеня зниження лейко-В-клітинного індексу, який підтверджує зниження відносної кількості CD19+-лімфоцитів та їх загальної імунопродукуючої активності за рахунок зниження головного захисного Ig G. Разом з тим, імунореактивність організму осіб з короткозорістю вища на 14,0% у порівнянні з імунною резистентністю практично здорових людей з нормальним зором. Наведені у таблиці 2 дані засвідчують несуттєві зміни показників гуморальної ланки системного імунітету, який передбачає проведення постійного моніторингу за показниками гуморальної ланки системного імунітету тому, що в осіб з набутою короткозорістю високого ступеня має місце тенденція до зниження абсолютної кількості лейкоцитів, лімфоцитів,

лейко-В-клітинного індексу та Ig-продукуючої активності В-лімфоцитів, які виконують дві важливі функції: диференціюються у плазматичні клітини і продукують специфічні антитіла (Ig M, G, A, E і D), а також виступають у ролі антигенпрезентуючих клітин.

Таким чином, в осіб з набутою короткозорістю високого ступеня (від −6 діоптрій) спостерігається зниження абсолютної кількості лейкоцитів, лімфоцитів, встановлена тенденція до зниження В-лімфоцитів, лейко-В-клітинного індексу, Ig-продукуючої активності відносно Ig M і Ig G має тенденцію до збільшення, стосовно Ig A спостерігається збільшення на 12,6% в порівнянні з таким покзником у практично здорових не короткозорих людей, що вказує на напруженість гуморальної ланки системного імунітету. Зазначенні зміни мають незначний характер, але слід звернути увагу на активацію гуморальної ланки системного імунітету, можливо це носить компенсаторний характер або є початком функціональних порушень гуморальної ланки імунітету.

Висновок. Таким чином, в осіб з набутою короткозорістю високого ступеня (від − 6 діоптрій) суттєві порушення виявлені з боку провідної ланки системного клітинного імунітету, а саме Т-лімфоцитів та їх імунорегуляторних субпопуляцій (Т-хелперів/індукторів та Т-супресорів/цитотоксичних). Виявлена тенденція до зниження В-лімфоцитів, лейко-В-клітинного індексу, Ig-продукуючої активності відносно Ig M і Ig G має тенденцію до збільшення, стосовно Ig A спостерігається збільшення на 12,6% в порівнянні з таким покзником у практично здорових не короткозорих людей, що вказує на напруженість гуморальної ланки системного імунітету.

В осіб з набутою короткозорістю високого ступеня встановлений виражений імунодефіцитний стан за клітинним типом.

Перспективи подальших досліджень. Враховуючи, що набута короткозорість високого ступеня супроводжується значними порушення в клітинній ланці системного імунітету, слід дослідити показники показники неспецифічного імунітету.

Список літератури:

1. Бессмертный Б. С. Математическая статистика в клинической профилактике и экспериментальной медицине / Б. С. Бессмертный − М.: Медицина, 1967. − 304 с.
2. Демирчоглян Г. Г. Тренируем зрение / Г. Г. Демирчоглян − М.: Советский спорт, 1990. − 18 с. (Физкультура против недуга).
3. Иммунологические методы / Под ред. Г. Фримеля. − М.: Медицина, 2003. − 340 с.
4. Исследование системы крови в клинической практике // Под ред. Г. И. Козинца и В. А. Макарова. − М.: Триада-Х, 1997. − 480 с.
5. Коренева Е. А. Иммунофизиология / Е. А. Коренева − С-П.: Наука, 1993. − 425 с.
6. Меерсон Ф. З. Адаптация к стрессорным ситуациям и стресслимитирующие системы организма / Ф. З. Меерсон − В кн.: Физиология адаптационных процессов. − М.: Наука, 1986. − С. 521-631.
7. Хаитов Р. М., Пинегин Б. В. Современные представления о защите организма от инфекции / Р. М. Хаитов, Б. В. Пинегин // Иммунология. −2006. − № 1. − С. 61-64.
8. Sali A. Phychoneuroimmunology. Factor fiction / A. Sali // Aust Fam Physician, 2003. − NV:26 (17). − P. 1291-1294; 1296-1299.

Шейко В.И.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко
Дычко В.В.
Донбасский педагогический университет
Пантелеев П.Г.
Луганский государственный медицинский университет

СОСТОЯНИЕ КЛЕТОЧНОГО И ГУМОРАЛЬНОГО ЗВЕНЬЕВ ИММУНИТЕТА НА ФОНЕ БЛИЗОРУКОСТИ ВЫСОКОЙ СТЕПЕНИ

Аннотация
У лиц с приобретенной близорукостью высокой степени (от − 6 диоптрий) существенные нарушения выявлены со стороны ведущего звена системного клеточного иммунитета, а именно Т-лимфоцитов и их иммунорегуляторных субпопуляций (Т-хелперов / индукторов и Т-супрессоров / цитотоксических). Выявлена тенденция к снижению В-лимфоцитов, лейко- В-клеточного индекса, Ig-продуцируемого активности в отношении Ig M и Ig G имеет тенденцию к увеличению, по Ig A наблюдается увеличение на 12,6% по сравнению с таким показателем у практически здоровых НЕ близоруких людей, указывает на напряженность гуморального звена системного иммунитета. У лиц с приобретенной близорукостью высокой степени установлен выраженный иммунодефицитное состояние с клеточным типом.

Ключевые слова: близорукость высокой степени приобретенной формы, системный иммунитет.

Sheiko V.H.
Sumy State Pedagogical University them A.S. Makarenko
Dychko V.V.
Donbass University
Panteleev P.G.
Lugansk State Medical University

CELLULAR AND HUMORAL IMMUNITY ON THE BACKGROUND HIGH DEGREE OF MYOPIA

Summary
Individuals with acquired high myopia (from − 6 diopters) significant violations detected by the driving member systemic cell-mediated immunity, namely T lymphocytes and their immunoregulatory subpopulations (T-helper / inducer and suppressor T / cytotoxic). A tendency to a decrease in lymphocyte, leukocyte B cell index, Ig-produced activity against Ig M and Ig G tends to increase, an increase of 12.6% in Ig A compared to the index in healthy NO short-sighted people, indicating tensions humoral immune system. In individuals with acquired a high degree of myopia installed pronounced immunodeficiency with cell type.
Keywords: cellular and humoral immunity, peak degree myopia.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 543

КОМПОЗИЦІЙНІ ФІЛЬТРУВАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ НА ОСНОВІ РІЗНИХ ВОЛОКОН, ЩО МІСТЯТЬ НАНОПОРОШОК АЛМАЗУ

Галиш В.В., Антоненко Л.П.,
Плосконос В.Г., Трубійчук Р.П., Демишок Т.І.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Ільницька Г.Д.
Інститут надтвердих матеріалів імені В.М. Бакуля
Національної академії наук України

Досліджено адсорбційні властивості нанопорошку алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99 щодо іонів хрому (VI). Показано, що ефективність вилучення іонів важкого металу з модельного розчину перевищує 70%, визначені кінетичні параметри процесу. Встановлено, що наноматеріал швидко та ефективно видаляє іони хрому (VI) в статичних умовах – протягом перших 5 хв їх концентрація зменшується більше як на 50%. Визначено вплив композиції на показники якості фільтрувального матеріалу. Показано, що збільшення вмісту целюлозного волокна у складі фільтрів закономірно призводить до збільшення показників їх міцності. Одержано математичні моделі, що адекватно описують залежність фізико-механічних показників фільтрів від їх композиції. Отримано композиційний фільтрувальний матеріал на основі базальтових, лавсанових та целюлозних волокон з використанням нанопорошку алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99 для очищення води від іонів важких металів. Показано, що композиційний фільтрувальний матеріал можна регенерувати, але з кожним новим циклом сорбції – регенерації, ефективність вилучення іонів металу дещо погіршується.
Ключові слова: фільтрувальний матеріал, адсорбція, нанопорошок алмазу, базальт, лавсан, целюлоза.

Постановка проблеми. Важкі метали є небезпечними забрудниками біосфери. Шляхи їх потрапляння в довкілля дуже різноманітні: внаслідок оброблення металів, виготовлення металоконструкцій, виробництва фарб, добрив, спалювання палива, вивозу сміття і т.д. Важкі метали належать до стійких хімічних забруднювачів з токсичними властивостями [1]. Потрапляючи у воду, вони взаємодіють з іншими компонентами середовища, утворюють гідратовані іони, оксигідрати, іонні пари, комплексні неорганічні і органічні сполуки.

Забруднення прісних водоймищ солями важких металів є актуальною проблемою в багатьох регіонах світу. Поведінка важких металів в реальних середовищах непередбачувана і мало досліджена. Іони важких металів здатні викликати сильну інтоксикацію організмів, завдяки здатності зв'язуватися з сульфгідрильними, фосфатними, карбоксильними групами біомолекул, що призводить до зниження активності ферментів та погіршення багатьох процесів метаболізму, а також викликати цитоліз, печінково-клітинну недостатність та ін. хвороби [2; 3].

Одним з найпоширеніших способів видалення важких металів з водного середовища є їх сорбційне вилучення із застосуванням поглинальних матеріалів органічного та неорганічного походження [4]. Для вирішення екологічних проблем, пов'язаних із забрудненням довкілля важкими металами, велика увага вчених приділяється розробленню адсорбційних матеріалів з використанням рослинних відходів в цілому або окремих їх компонентів [5-8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найпростішим способом адсорбційних технологій для вилучення і концентрування іонів металів є фільтрування На сьогоднішній день вибір фільтрувальних матеріалів надзвичайно широкий. Для більшості процесів розроблені спеціальні фільтрувальні матеріали. Останніми роками зусилля науковців спрямовані на створення нових поглинальних матеріалів з використанням наноматеріалів, що пов'язане з фізико-хімічним властивостям їх поверхні, а саме високою питомою поверхнею таких матеріалів та наявністю великої кількості поверхневих реакційно-здатних груп [9-11]. Серед всього різноманіття наноматеріалів особливу увагу привертають вуглецеві матеріали, які завдяки різним вуглецевим скелетам і типам хімічних зв'язків між атомами вуглецю, існують у вигляді різних алотропних форм.

Однією з алотропних форм вуглецю є алмаз. Наноалмази як і алмази характеризуються кристалічною структурою, проте мають менші розміри (від 2 до 8 нм), саме тому більшість атомів вуглецю знаходиться на поверхні, а їх властивості відрізняються від властивостей атомів вуглецю, що знаходяться в об'ємі. Атоми вуглецю, що знаходяться на поверхні, мають вільні валентності і можуть приєднувати атоми інших елементів.

Мета роботи. Метою роботи було одержання композиційних фільтрувальних матеріалів на основі базальтових, лавсанових, целюлозних волокон і нанопорошку алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99 з високими фізико-механічними та сорбційними властивостями щодо іонів хрому (VI).

Виклад основного матеріалу. Як адсорбент в роботі був використаний нанопорошок алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99. Питома по-

© Галиш В.В., Антоненко Л.П., Плосконос В.Г., Трубійчук Р.П., Демишок Т.І., Ільницька Г.Д., 2016

верхня матеріалу – 178 м²/г, щільність – 3,4 г/см³. Адсорбційну здатність нанопорошку щодо іонів хрому (VI) спочатку визначали в статичних умовах. Суспензію адсорбенту концентрацією 0,5% змішували з розчином солі K2Cr2O7 з таким розрахунком, щоб концентрація іонів хрому в суміші була 30 мг/дм³, а вміст адсорбенту 2,5 г/дм³. Дослідження кінетики сорбції хрому (VI) на синтезованих сорбентах здійснювали шляхом відбору проб розчину через певні проміжки часу. Сорбент відокремлювали від розчину в лабораторній центрифузі, після чого визначали залишковий вміст іонів хрому (VI) в розчині фотометричним методом з використанням 1,5-дифенілкарбазиду [12]. Загальна тривалість сорбції становила 60 хв. Для приготування модельних розчинів для дослідження процесу адсорбції використовували хімічні реагенти марок «х.ч.» та дистильовану воду згідно ГОСТ 6709-72.

Результати визначення адсорбційної здатності нанопророшку алмазу щодо іонів хрому (VI), що наведені на рис. 1, показують, що за перші 5 хв. контакту наноматеріал поглинає більше половини іонів важкого металу, а сорбційна рівновага досягається вже через 10 хв, що свідчить про високі кінетичні характеристики використаного сорбенту. Загалом, одержані результати демонструють високу спорідненість матеріалу щодо іонів важких металів – ефективність вилучення іонів хрому (VI) з водного розчину перевищує 70%.

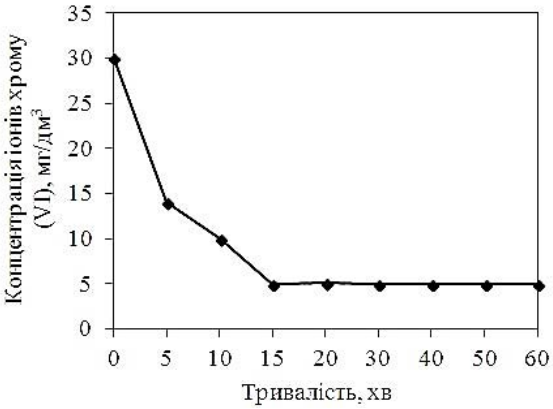

Рис. 1. Кінетика сорбції іонів хрому (VI) нанопорошком алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99

Для математичного оброблення кінетичної кривої сорбції використовували кінетичні моделі псевдо-першого (Лагенгрена) (1) та псевдо-другого (2) порядків, які у лінійній формі мають відповідно вигляд:

$$\ln(q_{\max} - q_t) = \ln q_{\max} - k_1 t, \quad (1)$$

$$\frac{t}{q_t} = \frac{1}{k_2 q_{\max}^2} + \frac{1}{q_{\max}} t, \quad (2)$$

де q_t – кількість іонів хрому, адсорбованих в момент часу t, мг/г; q_{max} – максимальна величина адсорбції іону металу, мг/г; k_1 – константа Лагенгрена швидкості реакції псевдо-першого порядку, хв$^{-1}$; k_2 – константа швидкості реакції псевдо-другого порядку, г/ (мг · хв); t – час адсорбції, хв.

Початкову швидкість адсорбції h (мг/ (г · хв)) для моделі псевдо-другого порядку розраховували за формулою:

$$h = k_2 q_{\max}^2. \quad (3)$$

Параметри кінетичної моделі псевдо-першого порядку були отримані з лінійної графічної залежності, побудованої у координатах $ln\ (qe-qt)$ – t (рис. 2), і наведені в табл. 1.

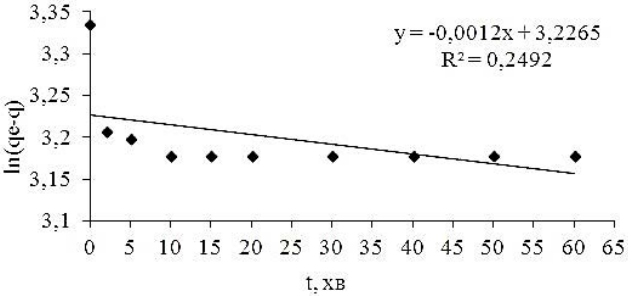

Рис. 2. Кінетична модель псевдо-першого порядку у лінійній формі для адсорбції іонів хрому (VI) нанопорошком алмазу

Для отримання коефіцієнтів кінетичної моделі псевдо-другого порядку, була побудована графічна залежність у координатах t/q – t (рис. 3). Модель коректно описує експериментальні дані, якщо величина коефіцієнта детермінації $R^2 \geq 0,95$. Ця умова виконується для кінетичної моделі псевдо-другого порядку, тобто вона адекватно описує кінетику сорбції іонів хрому (VI) нанопорошком алмазу АСУД 99. Розраховані параметри кінетичної моделі псевдо-другого порядку наведено в табл. 1.

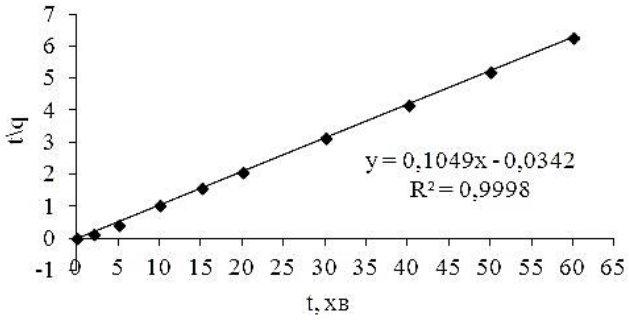

Рис. 3. Кінетична модель псевдо-другого порядку у лінійній формі для адсорбції іонів хрому (VI) нанопорошком алмазу

З табл. 1, видно, що значення коефіцієнту кореляції R^2 для моделі псевдо-першого порядку дорівнює 0,2492, в той час як для моделі псевдо-

Таблиця 1

Кінетичні характеристики сорбції іонів хрому (VI) нанопорошком алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99

Кінетична модель						
псевдо-першого порядку			псевдо-другого порядку			
k_1, хв$^{-1}$	q_{max}, мг/г	R^2	k_2, г/ (мг · хв)	q_{max}, мг/г	h, мг/ (г · хв)	R^2
-0,0012	4,08	0,2492	0,036	4,08	0,6	0,9998

Таблиця 2

Вплив композиції на фізико-механічні показники фільтрувального матеріалу

Композиція за волокном, %			Фізико-механічні показники			
Базальт	Лавсан	Целюлоза	Розривна довжина, м	Опір роздиранню, мН	Щільність, г/см^3	Повітропроникність, мл/хв
60	40	0	0	0	0,189	більше 3000
62,5	32,5	5	300	490	0,189	більше 3000
60	30	10	400	1240	0,189	більше 3000
57,5	27,5	15	700	1190	0,189	більше 3000

другого порядку значення $R^2 \geq 0{,}99$. Тобто, модель псевдо-другого порядку адекватніше описує кінетику сорбції іонів металу нанопорошком алмазу марки АСУД 99.

За своєю структурою нанопорошок алмазу це високодисперсна речовина і його безпосереднє використання в адсорбційних технологіях для вилучення чи концентрування іонів важких металів є неможливим. Покращити експлуатаційні характеристики високодисперсних матеріалів можна шляхом їх іммобілізації на пористих чи волокнистих матрицях-носіях [13-15].

В роботі як носій наноматеріалу було вирішено використати фільтрувальний матеріал волокнистої структури, оскільки такі сорбційні матеріали характеризуються високими кінетичними властивостями [16]. Перевагою використання волокнистих матеріалів, порівняно, наприклад, з гранульованими, є можливість їх подальшого застосування у вигляді фільтрів. Для забезпечення високих фізико-механічних показників у композиції фільтрувальних матеріалів були використані базальтове волокно, лавсанове волокно марки Е та целюлоза сульфатна невибілена.

Перед початком досліджень целюлоза розволокнювалась згідно стандартної методики розволокнення целюлози у навчальних лабораторіях [17] до 40 єШР за концентрації маси 4%. Синтетичні волокнисті матеріали піддавалися диспергуванню протягом 2 хв з подальшим додаванням до суспензії підготовленої целюлозної маси. Зразки фільтрувальних матеріалів різного композиційного складу виготовляли на листовідливному апараті типу ЛА-1 на синтетичній сітці. Маса відливок становила 500 г/м^2, діаметр відливка 200 мм.

До важливих характеристик фільтрувальних матеріалів, що визначають області подальшого їх використання належать фізико-механічні показники, а саме опір роздиранню, розривна довжина, повітропроникність та щільність. Фізико-механічні показники зразків фільтрувальних матеріалів визначали відповідно до стандартних методик: розривна довжина – ГОСТ 13525.1-79, опір роздиранню – ISO 1974-90, повітропроникність – ГОСТ 13525.14-77, щільність – ISO 534:1988.

Вплив композиції на показники якості фільтрувальних паперу-подібних матеріалів наведено в табл. 2. Одержані результати показали, що, нажаль, неможливо одержати фільтрувальний матеріал на основі лише базальту та лавсану, що пов'язане з властивостями їхніх поверхонь. У разі введення целюлози, яка завдяки наявності великої кількості водневих зв'язків виступає як зв'язувальне, досягаються необхідні характеристики міцності фільтрувального матеріалу.

Застосовуючи метод групового урахування аргументів [18] одержано математичні залежності показники якості фільтрувальних матеріалів від вмісту базальтових (x_1), лавсанових (x_2) і целюлозних (x_3) волокон. Математична модель за показником розривної довжини:

$$y_1 = 5917{,}8 - 65{,}75 \cdot x_2 - 54{,}95 \cdot x_1 - 18{,}93 \cdot x_3.$$

За показником опору роздиранню математична модель має вигляд:

$$y_2 = 674{,}0 - 673{,}8 \cdot cos\,(x_3) - 9{,}12 \cdot cos\,(x_2) \cdot sin\,(x_3) - 0{,}003 \cdot x_1.$$

Відносна похибка одержаних математичних описів не перевищує 2%.

Відповідно до здійснених досліджень оптимальні значення фізико-механічних показників комбінованого фільтрувального матеріалу (розривна довжина – 400 м, опір роздиранню – 1240 мН, повітропроникність – більше 30000 мл/хв.) забезпечуються за умови наступного компонентного вмісту вихідних матеріалів: базальтові волокна – 60%, лавсанові волокна – 30%, целюлоза – 10%. Щільність зразків становить 0,19 г/см^3. Саме така композиція фільтрувального матеріалу була використана для подальших досліджень, пов'язаних з визначенням впливу витрати нанопорошку алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99 на їх фізико-механічні. Результати досліджень наведено в табл. 3.

При визначення впливу вмісту нанопрошку алмазу на фізико-механічні властивості фільтрувального матеріалу встановлено, що збільшення його вмісту призводить до різкого зменшення розривної довжини. Вже за витрати нанопорошку на рівні 2% значення вказаного показника становить лише 80 м. Таке падіння, вочевидь, пояснюється зменшенням кількості водневих зв'язків, оскільки часточки наноматеріалу перешкоджають їхньому утворенню.

Таблиця 3

Вплив витрати нанопорошку алмазу на фізико-механічні показники фільтрувального матеріалу

Витрата наноматеріалу, %	Фізико-механічні показники			
	Розривна довжина, м	Опір роздиранню, мН	Щільність, г/см^3	Повітропроникність, мл/хв
2	81	1727	0,188	більше 3000
4	23	1511	0,190	більше 3000
6	15	1069	0,194	більше 3000
8	11	932	0,196	більше 3000
10	9	920	0,200	більше 3000

У разі витрати наноматеріалу у кількості 4% – розривна довжина зменшується до 20 м і при подальшому збільшенні майже не змінюється.

Також встановлено, що збільшення витрати наноматеріалу під час виготовлення фільтрувального матеріалу призводить до поступового зменшення опору роздиранню. Повітропроникність при цьому не змінюється. Відбувається незначне збільшення щільності фільтрувальних матеріалів зі збільшенням вмісту нанопорошку алмазу.

Таким чином, для подальших досліджень було вирішено використовувати композиційний фільтрувальний матеріал, одержаний за витрати нанопорошку алмазу 2%. Адсорбційні властивості композиційних фільтрувальних матеріалів щодо іонів хрому (VI) визначали в динамічних умовах. З листового фільтрувального матеріалу вирізали кружальця діаметром 0,076 м, які поміщали у скляну колонку. Висота фільтрувального шару становила 0,012 м, швидкість фільтрування – 1063 м/год.

Результати з визначення сорбційних властивостей композиційних фільтрувальних матеріалів наведено на рис. 4.

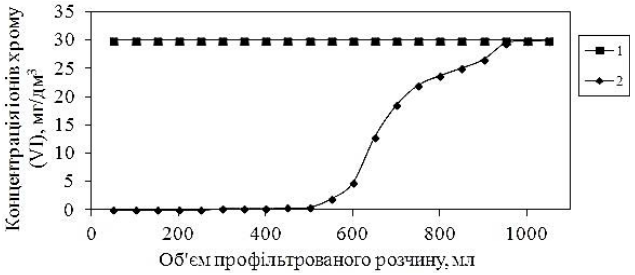

Рис. 4. Адсорбція іонів хрому (VI) в динамічних умовах на композиційному матеріалі, що не містить нанопрошку алмазу (1), та за витрати наноматеріалу 2% (2)

Наведені результати показують, що фільтрувальний матеріалі, що не містить нанопорошку алмазу у своєму складі, не має сорбційних властивостей щодо іонів хрому (VI). Проте у випадку використання фільтрів, одержаних за витрати наноматералу 2%, під час пропускання перших 200 см^3 розчину сорбція перебігає миттєво, а за подальшого пропускання 800 см^3 розчину адсорбція поступово спадає. Повне насичення адсорбенту відбувається після пропускання через колонку з фільтрувальним матеріалом 1000 см^3 модельного розчину.

Оскільки нанопорошок алмазу має значну вартість, то доцільно здійснювати регенерацію композиційного фільтрувального матеріалу і повторно використовувати регенерований адсорбент. Регенерацію відпрацьованого фільтрувального матеріалу з метою подальшого їх використання в сорбції здійснювали з використанням 1 н розчину HCl з подальшим відмиванням дистильованою водою.

Як видно з рис. 5 з кожним наступним циклом сорбції – регенерації адсорбція дещо уповільнюється, що може свідчити про перебіг неповної десорбції сорбованих іонів хрому (VI) з поверхні наноматеріалу.

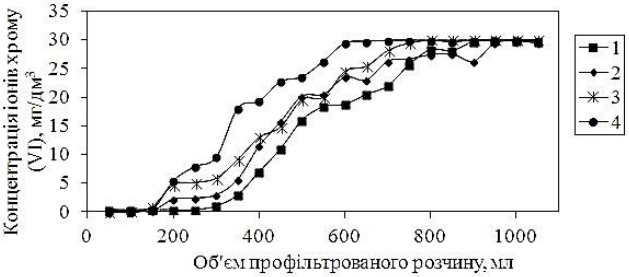

Рис. 5. Адсорбція іонів хрому (VI) в динамічних умовах на регенерованому композиційному матеріалі: 1 – 1-й цикл сорбції; 2 – 2-й цикл сорбції; 3 – 3-й цикл сорбції; 4– 4-й цикл сорбції

Висновки. Досліджено адсорбційні властивості нанопорошку алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99 щодо іонів хрому (VI) в статичних умовах, визначені кінетичні параметри процесу. Встановлено, що ефективність вилучення іонів важкого металу з модельного розчину перевищує 70%.

Досліджено вплив композиції на показники якості фільтрувального матеріалу. Показано, що збільшення вмісту целюлозного волокна в композиції фільтрів закономірно призводить до збільшення показників їх міцності. Одержано математичні моделі, що адекватно описують залежність фізико-механічних показників фільтрів від їх складу.

Отримано композиційний фільтрувальний матеріал на основі базальтових, лавсанових та целюлозних волокон з використанням нанопорошку алмазу детонаційного синтезу марки АСУД 99. Досліджено вплив вмісту нанопорошку алмазу на властивості фільтрувальних матеріалів. Встановлено, що збільшення вмісту наноматеріалу призводить до погіршення фізико-механічних показників композиційних фільтрувальних матеріалів.

Досліджено адсорбційні властивості композиційних фільтрів в динамічних умовах та можливість регенерації відпрацьованих матеріалів з метою їх подальшого використання в сорбції.

Список літератури:

1. Gall J. E. Transfer of heavy metals through terrestrial food webs: a review / J. E. Gall, R. S. Boyd, N. Rajakaruna // Environmental Monitoring and Assessment. – 2015. – Vol. 187, № 4. – P. 187-201.
2. Jaishankar M. Toxicity, mechanism and health effects of some heavy metals / M. Jaishankar, T. Tseten, N. Anbalagan, B. B. Mathew, K. N. Beeregowda // Interdisciplinary Toxicology. – 2014. – Vol. 7, № 2. – P. 60-72.
3. Duruibe J. O. Heavy metal pollution and human biotoxic effects / J. O. Duruibe, M. O. C. Agwuegbu, J. N. Egwurugwu // International Journal of Physical Sciences. – 2007. – Vol 2, № 5. – P. 112-118.
4. Zhao G. Sorption of heavy metal ions from aqueous solution: a review / G. Zhao, X. Wu, X. Tan, X. Wang // The Open Colloid Science Journal. – 2011. – № 4. – P. 19-31.
5. Bulut Y. Removal of heavy metals from aqueous solution by sawdust adsorption / Y. Bulut, Z. Tez // Journal of Environmental Sciences. – 2007. – № 19. – P. 160-166.
6. Demirbas A. Heavy metal adsorption onto agro-based waste materials: A review / A. Demirbas // Journal of Hazardous Materials. – 2008. – V. 157, № 2-3. – P. 220-229.
7. Lakherwal D. Adsorption of heavy metals: a review / D. Lakherwal // International Journal of Environmental Research and Development. – 2014. – Vol. 4, № 1. – P. 41-48.

8. Abas S. N. A. Adsorption process of heavy metals by low-cost adsorbents: a review / S. N. A. Abas, M. H. S. Islim, M. L. Kamal, S. Izhar // World Applied Sciences Journal. – 2013. – Vol. 28, № 11. – P. 1518-1530.
9. Jegadeesana G. Arsenic sorption on TiO2 nanoparticles: Size and crystallinity effects / G. Jegadeesana, S. R. Al-Abed, V. Sundaram, H. Choi, H. C. Scheckel, D. D. Dionysiou // Water Research. – 2010. – Vol. 44 (3). – P. 965-973.
10. Mahdavi S., Jalali M., Afkhami A. Heavy metals removal from aqueous solutions by Al2O3 nanoparticles modified with natural and chemical modifiers / S. Mahdavi, M. Jalali, A. Afkhami // Clean Technologies and Environmental Policy. – 2015. – Vol. 17, № 1. – P. 85-102.
11. Giraldo L. Magnetite nanoparticles for removal of heavy metals from aqueous solutions: synthesis and characterization / L. Giraldo, A. Erto, J. C. Moreno-Pirajan // Adsorption. – 2013. – Vol. 19, № 2. – P. 465-474.
12. Лурье Ю. Ю. Аналитическая химия промышленных сточных вод / Ю. Ю. Лурье. – М.: Химия. – 1984. – 448 с.
13. Galysh V. V. Composite cellulose-inorganic sorbents for 137Cs recovery / V. V. Galysh, M. T. Kartel, V. V. Milyutin [et al.] // Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry. – 2014. – Vol. 301, № 2. – P. 315-321.
14. Galysh V. V. Modification of cellulose and lignocellulose materials with nanoclusters of copper ferrocyanides / V. V. Galysh, N. T. Kartel // Chemistry, Physics and Technology of Surface. – 2014. – V. 5, № 4. – P. 438-444.
15. Антоненко Л. П. Получение фильтровального материала с использованием наноматериалов для очистки стоков от тяжелых металлов / Л. П. Антоненко, Н. В. Чучулина, Г. П. Богатырева, М. Г. Маринич, Г. Д. Ильницкая, Т. И. Демышок //Энерготехнологии и ресурсосбережение. – 2011. – № 6. – С. 49-54.
16. Мясоедова Г. В. Сорбционные материалы для извлечения радионуклидов из водных сред / Г. В. Мясоедова, В. А. Никашина // Российский Химический Журнал. – 2006. – Т. L, № 5. – С. 5-63.
17. Астратов М. С. Лабораторний практикум з технології паперу: Навчальний посібник, / М. С. Астратов, М. Д. Гомеля. – К.: Поліграф Консалтинг. –2005. – 124 с.
18. Ивахненко А. Г. Индуктивный метод самоорганизации моделей сложных систем / А. Г. Ивахненко. К.: Наук. Думка. – 1982. – 296 с.

Галыш В.В., Антоненко Л.П., Плосконос В.Г., Трубийчук Р.П., Демышок Т.И.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»
Ильницкая Г.Д.
Институт сверхтвердых материалов имени В.М. Бакуля
Национальной академии наук Украины

КОМПОЗИЦИОННЫЕ ФИЛЬТРОВАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ НА ОСНОВЕ РАЗЛИЧНЫХ ВОЛОКОН, КОТОРЫЕ СОДЕРЖАТ НАНОПОРОШОК АЛМАЗА

Аннотация
Исследованы адсорбционные свойства нанопорошка алмаза детонационного синтеза марки АСУД 99 по отношению в ионам хрома (VI). Показано, что эффективность извлечения ионов тяжелого металла из модельного раствора превышает 70%, определены кинетические параметры процесса. Установлено, что наноматериал быстро и эффективно извлекает ионы хрома (VI) в статических условиях – в течении первых 5 мин их концентрация уменьшается больше чем на 50%. Определено влияние композиции на показатели качества фильтрующего материала. Показано, что увеличение содержания целлюлозного волокна в составе фильтров закономерно приводит к увеличению показателей их прочности. Получен композиционный фильтрующий материал на основе базальтовых, лавсановых и целлюлозных волокон с использованием нанопорошка алмаза детонационного синтеза марки АСУД 99 для очистки воды от ионов тяжелых металлов.
Ключевые слова: фильтровальный материал, адсорбция, нанопорошок алмаза, базальт, лавсан, целлюлоза.

Galysh V.V., Antonenko L.P., Ploskonos V.G., Trubiichuk R.P., Demyshok T.I.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»
Ilnitska G.D.
V. Bakul Institute of Superhard Materials
of the National Academy of Sciences of Ukraine

COMPOSITE FILTER MATERIALS BASED ON DIFFERENT FIBERS CONTAINING DIAMOND NANOPOWDER

Summary
The adsorption properties of diamond nanopowder of detonation synthesis brand ASUD 99 towards chromium (VI) ions were studied. It was shown that the efficiency of heavy metal ions sorption from the model solution exceeds 70%, the kinetic parameters of the process were determined. It was found out that the nanomaterial quickly and efficiently remove chromium (VI) ions in static conditions – the concentration decreased by more than 50% during the first 5 minutes. The effect of composition on the filter material on quality parameters was determined. It was shown that increasing the content of cellulose fibers in the composition of filters regularly increases its strength properties. A composite filter material based on basalt, polyester and cellulosic fibers using a diamond nanopowder of detonation synthesis brand ASUD 99 for water purification from heavy metal ions was obtained.
Keywords: filter material, adsorption, diamond nanopowder, basalt, polyester, cellulose.

УДК 621.644.075

CONSISTENT PATTERN OF CHANGE OF FILTER COEFFICIENTS OF IMPERVIOUS SCREEN

Petrovsky A.F.
Odessa State Academy of Construction and Architecture

The paper analyzes the research results of the anti-contagious shield created by injection. The regression models of the shield arrangement process, calculated by the «Compex» software, are used. Identified analytical and graphical dependence of filtration rate of these technological factors. The duration of the composition of feed injection, the concentration of bentonite powder per unit volume of solution hardening and discharge pressure (supply) of this solution into the screen. The conditions of protective shield production using horizontal directional drilling, by which the optimal soil filtration coefficient is achieved, are defined.
Keywords: anti-contagious protective shields, horizontal directional drilling, bentonite, soil filtration coefficient, experimental statistical modeling.

Formulation of the problem. Analysis of the problems arising from the disposal of the consequences of the Chernobyl accident showed that the scale of the impact and the necessary of financial and technical resources are playing a dominant role in the localization of pollution and in the reduction of emission of radioactive substances into the environment. The arrangement of anti-contagious protective shields by horizontal directional drilling method can be used to protection of groundwater from migration of contaminants. Numerous methods help to build the impervious underground shields, but their analysis showed low economic and environmental performance. The problem of localization of toxic and radiation pollution as well as contaminated groundwater can be solved by various methods, among that there is technology unit of a closed vertical grouting (watertight) which is rather reliable. However, the effectiveness of such a vertical grouting is significantly reduced in the absence of practically attainable on the depth of waterproof layer of soil, in which the grouting shall be recessed. In the absence of aquiclude the problem can be solved by applying a new injection technology of installation of horizontal screen under the existing facilities. To create a new technology it is necessary to solve the problem of determining the influence of various structures of impervious screen on the index of coefficient of permeability.

According to these criteria, the use of horizontal directional drilling is preferred. The present study has a social significance, as it will allow to protect the population from the consequences of contamination by radionuclide contaminated water.

An analysis of the literature. As a result of the analysis of known sources on the subject it is concluded that the existing methods of the anti-contagious shields arrangement are not effective for the localization of radioactive waste [1, 2]. In recent years, several attempts were made to develop an efficient technology for such works [3], but the use of horizontal directional drilling for groundwater protection shields can be more promising from an economic or technological perspective.

The purpose and objectives of the study. The aim of the study is determination of the optimum operating parameters of the anti-contagious shield arrangement by processing and analysis of experimental statistical dependency of soil filtration coefficient from the studied factors. In accordance with the purpose of the following research several objectives were formulated:

1. To carry out the laboratory research of arrangement of protective shield by horizontal directional drilling with varying technological parameters of mortar injection.
2. To build the experimental statistical dependencies of shield filtration coefficient from technological factors by regression analysis of laboratory results with the help of «Compex» software.
3. To determine the technological parameters of anti-contagious shield arrangement in which an optimal value of soil filtration coefficient is obtained.

Algorithm of the study is shown on the Fig. 1.

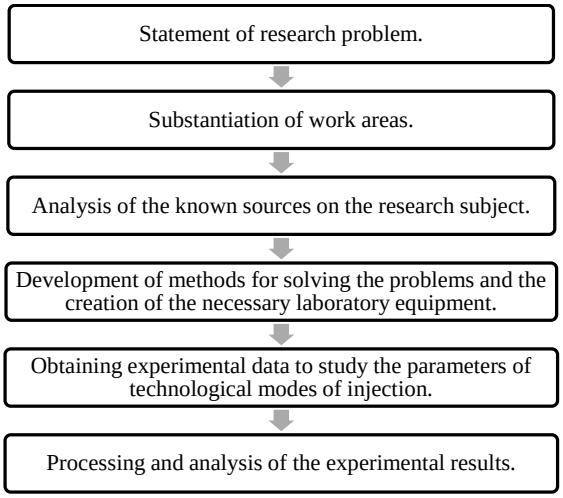

Fig. 1. Algorithm of research

Main part. Since the main feature of impervious screen is its hydrophobicity, which is ability not to let through the groundwater, it was decided to use such a key indicator of physical characteristic of soil as a filtration coefficient.

The modern technology of horizontal directional drilling was promoted as the simulation of injection process, which allows forming impervious horizontal shields for contaminated sites. To simulate this, the laboratory bench was produced which shows section perpendicular to the drill axis, wherein an injection mortar is distributed at different distance away from the input under the influence of the operating parameters. Singling out the middle part

© Petrovsky A.F., 2016

of the section, you can get an idea about the nature of soil filtration coefficient change.

The factors that have the greatest impact on the indicator have been identified:

X_1 – bentonite powder concentration per unit of volume of hardening mortar, which changes a sandy soil filtration property. This factor is important because the bentonite-containing mortar prevents the penetration of contaminated water through injected ground. Considering this, the concentration of the bentonite should be sufficient to form the shield, which has a maximum capacity of hydrophobicity. However, there is a limiting factor – viscosity of the injection mortar, which affects the penetration of material into the gaps between the fine particles of a sandy ground. According to sources considered the permissible viscosity for clay and cement mortars is between 26 and 43 sec. The viscosity was determined by viscometer «Marsh Funnel» with volume of 1000 ml.

X_2 – discharge pressure (supply) of injection mortar in the base soil. Discharge pressure affects the range of injection mortar spread in soil. This factor is very important in economic terms, as modern industrial pumps can achieve more than 100 bar pressures, at the same time allowing you to increase the distance between the horizontally drilled wells, which reduces the cost of the project.

X_3 – the duration of mortar supply, by which a shield is formed. Time factor could allow establishing a direct proportional relationship between the injection time and the concentration of active substances which affects the properties of impervious soil shield.

Laboratory bench, which simulates the spread of an injection mortar in the injected soil area, has been used in experimental studies. Under the influence of variable combinations of technological parameters the injection mortar forms a model of the protective shield with the different let-through ability.

Measuring the value of soil filtration coefficient in a certain section of the laboratory bench helps to determine dependency of the impervious properties of the shield from the parameter combination used.

The processing of the received experimental results (table 1) is performed by regression analysis method using «Compex» software [4, 5].

As a result of this analysis the experimental statistical model of dependence of filtration rate from technological parameters of shield arrangement was built (form. 1). The factor impact estimations, deemed indistinguishable from zero, are marked by points in this formula.

$$\text{SFC (m. per day)} = 0{,}105 \pm 0\ x_1 + 0{,}212x_1^2 + 0{,}123\ x_1x_2 - 0{,}064\ x_1x_3 - 0{,}087x_2 \pm 0\ x_2^2 \pm \pm 0\ x_2x_3 \pm 0\ x_3 \pm 0x_3^2 \quad (1)$$

By depending on results of the analysis (the forms. 1) it can be concluded that the influence of the factor «time injection» is not essential in the engineering sense.

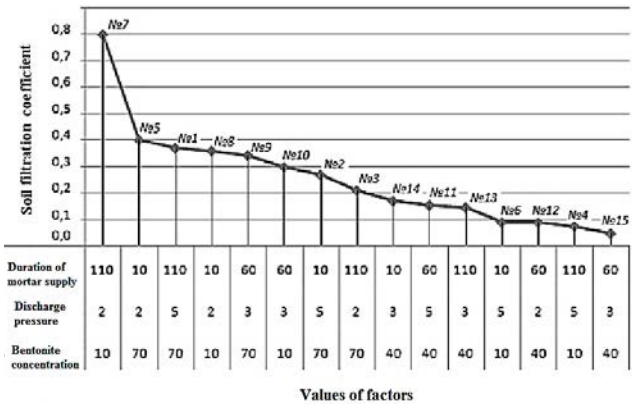

Fig. 2. Graph of soil filtration coefficient values (ranked in descending order)

Consider Fig. 2. It shows the descending ranking of soil filtration coefficient values obtained as a result of laboratory tests. By this ranking the conditions, which are the most suitable for low values of indicator, can be analyzed.

Table 1

The plan and the results of experimental laboratory studies

№	Full-scale variables			Coded variables			Soil filtration coefficient (SFC), meter per day
	X_1	X_2	X_3	X_1	X_2	X_3	
	Bentonite powder concentration, grams per liter.	Discharge pressure of mortar, atm.	Duration of mortar supply, min.	Bentonite powder concentration, grams.	Discharge pressure of mortar, atm.	Duration of mortar supply, min.	
1	70	5	110	1	1	1	0,37114
2	70	5	10	1	1	-1	0,26929
3	70	2	110	1	-1	1	0,21114
4	10	5	110	-1	1	1	0,07526
5	70	2	10	1	-1	-1	0,40124
6	10	5	10	-1	1	-1	0,08985
7	10	2	110	-1	-1	1	0,80065
8	10	2	10	-1	-1	-1	0,36041
9	70	3	60	1	-0,33	0	0,34387
10	10	3	60	-1	-0,33	0	0,29899
11	40	5	60	0	1	0	0,15554
12	40	2	60	0	-1	0	0,08977
13	40	3	110	0	-0,33	1	0,14669
14	40	3	10	0	-0,33	-1	0,17049
15	40	3	60	0	-0,33	0	0,04775

Five experiments were conducted according to an optimized plan, containing the value of bentonite concentrations in mortar at 40 grams per liter. The majority of them were carried out at the operating discharge pressure of X_2 = (-1, -0.33 (3)). These experiments showed the lowest filtration value. Also, low values of filtration coefficient are determined in the experiments, in which the combination of low concentrations of the bentonite (or the low viscosity of mortar) and relatively high discharge pressure were used. The experiments, in which a high viscosity and low discharge pressure of mortar were used, showed slightly higher values of soil filtration coefficient. Finally, the least favorable were the combination of high contents of bentonite in mortar and high discharge pressure; small saturation of bentonite powder and a low pressure of mortar. Inconsistencies of experiments ranking can be attributed to the account of the corrective the duration of mortar supply factor impact.

Fig. 3 shows the effect of the bentonite powder concentration and discharge pressure on the filtration rate of the protective shield while the duration of mortar supply is fixed on the level X_3 = 10 min. This level is selected to avoid errors in the construction of the dependency.

Analysis of the graph shows that the dependence of the indicator from the concentration of bentonite is close to parabolic. The effect of the discharge pressure of mortar supply is inversely proportional: minimum zone of soil filtration coefficient is formed at the highest pressures, highs zone – at the least. The area of the curve extremum is observed when the value of the concentration of bentonite is X_1 = (-0.5, -0.4), in the zone of highs – when X_1 = (0.1; 0.2). Thus, in the case of short-term injection, the maximum pressure should be followed with the optimal concentration of bentonite in mortar for about 22-25 grams per liter, with the least – 43-46 grams per liter, and less viscous mortar is more effective. The soil filtration coefficient is equal to 0.023 meters per day and 0.194 meters per day respectively to parameters indicated.

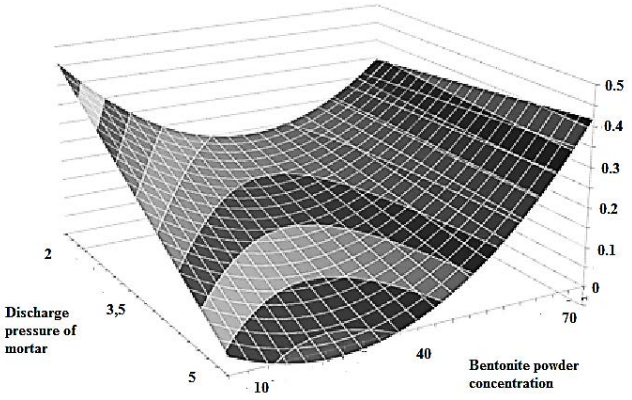

Fig. 3. Change of the soil filtration coefficient of the protective shield under the influence of the bentonite powder concentration and discharge pressure when fixing the duration of mortar supply at X_3 = 10 min.

Conclusions: 1. Conducted laboratory tests allowed determination of the soil filtration values at different levels of technological factors values.

2. Experimental statistical dependency built by regression analysis has allowed determination the nature and extent of the influence of technological factors on the filtration rate of protective shield.

3. The optimum soil filtration coefficient value is equal to 0.023 meters per day, and is achieved at a bentonite powder concentration equal to 22-25 grams per liter and the discharge pressure of mortar – to 5 atm.

References:

1. Chernobylskaya katastrofa / NAN Ukraine: gol. red. Barjahtar V.G. – Kiev: Nauk. dumka, 1995. – 560 p.
2. Bojko G. A. Primenenie tonkih protivo-fil'tracionnyh diafragm v uslovijah Belorussii. Stroitel'stvo i arhitektura Belorussii / G. A. Bojko, G. G. Azbel', G. N. Nikol'skaja. – 1980. – № 4. – P. 31.
3. Pat. 2015248 S1 Rossijskaja Federacija, MPK5 E 02 D 3/12. Sposob sozdanija protivofil'tracionnoj zavesy v lessovom grunte / V. I. Osipov, S. D. Filimonov, B. N. Mel'nikov, E. V. Kajl'; zajavl. 27.12.91; opubl. 30.06.94.
4. Voznesenskij V. A. Statisticheskie metody planirovanija jeksperimenta v tehniko-jekonomicheskih issledovanijah / V. A. Voznesenskij. – 2-oe izd. – M.: Finansy i statistika, 1981. – 263 p.
5. Voznesenskij V. A. Chislennye metody reshenija stroitel'no-tehnologicheskih zadach na JeVM / V. A. Voznesenskij, T. V. Ljashenko, B. L. Ogarkov. – K.: Vishha shkola, 1989. – 327 p.

Петровський А.Ф.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЗМІНИ КОЕФІЦІЄНТА ФІЛЬТРАЦІЇ ПРОТИФІЛЬТРАЦІЙНОГО ЕКРАНА

Анотація
У роботі проведено аналіз результатів досліджень процесу створення протифільтраційних екранів по ін'єкційної технології. Використано регресивні моделі, реалізовані в програмному продукті «Compex». Визначено аналітичні і графічні залежності коефіцієнта фільтрації від наступних технологічних факторів. Тривалість подачі ін'єкційного складу, концентрація бентонітової порошку в одиниці об'єму твердіє розчину і тиску нагнітання (подачі) даного розчину в екран. Виявлено технологічні режими ін'єктування при влаштуванні захисних екранів за допомогою горизонтально направленого буріння, при яких досягається оптимум коефіцієнта фільтрації.
Ключові слова: горизонтально направлене буріння, протифільтраційний екран, розрив пластів, дренаж, ін'єкція.

Петровский А.Ф.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

ЗАКОНОМЕРНОСТЬ ИЗМЕНЕНИЯ КОЭФФИЦИЕНТА ФИЛЬТРАЦИИ ПРОТИВОФИЛЬТРАЦИОННОГО ЭКРАНА

Аннотация
В работе проведен анализ результатов исследований процесса создания противофильтрационных экранов по инъекционной технологии. Использованы регрессионные модели, реализованные в программном продукте «Compex». Определены аналитические и графические зависимости коэффициента фильтрации от следующих технологических факторов. Длительность подачи инъекционного состава, концентрация бентонитового порошка в единице объёма твердеющего раствора и давления нагнетания (подачи) данного раствора в экран. Выявлены технологические режимы инъецирования при устройстве защитных экранов с помощью горизонтально направленного бурения, при которых достигается оптимум коэффициента фильтрации.
Ключевые слова: горизонтально направленное бурение, противофильтрационный экран, разрыв пластов, дренаж, инъекция.

УДК 621.742

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЗАЛІЗОФОСФАТНИХ ФОРМУВАЛЬНИХ СУМІШЕЙ, ЩО МІСТЯТЬ ВИСОКОДИСПЕРСНІ ЗОЛОВІДХОДИ ТЕС

Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Бикова А.С.
Національна металургійна академія України

Приведені результати досліджень основних технологічних властивостей експериментальних складів холоднотвердіючих формувальних сумішей з залізофосфатним пов'язником, що містять золу-унос Придніпровської ТЕС. На основі відомих рецептур розроблено 10 базових складів сумішей. Обрані наступні діапазони вмісту компонентів: залізної окалини – 6,8-7,5 мас. %; ортофосфорної кислоти – 4-8 мас. % (щільність ортофосфорної кислоти – 1,4-1,5 г/см^3). Визначений вплив вмісту компонентів на властивості суміші та проведена його оптимізація допомогою програми Simplex Optimization of Mixtures (SOM). Отримані результати показали перспективність проведення подальших досліджень за цією тематикою.
Ключові слова: залізофосфатні холоднотвердіючі суміші, зола-унос Придніпровської ТЕС, залізна окалина, ортофосфорна кислота, основні технологічні властивості, оптимізація.

Постановка проблеми. У зв'язку з дорожнечею багатьох первинних матеріалів, які в більшості своїй є привізними, актуальною проблемою, в тому числі для ливарного виробництва, є все більш широке використання вторинних ресурсів і, відповідно, розробка технологій щодо їх використання. Крім того, виробництво виливків із застосуванням холоднотвердіючих сумішей (ХТС) безперервно зростає. Тому проведення досліджень, спрямованих на розробку нових складів нетоксичних ХТС, зокрема залізофосфатних, з використанням вторинних матеріалів, представляється актуальним завданням. Окрім того, актуальною проблемою є дослідження можливості заміни дорогих зв'язуючих матеріалів дешевими активованими золовмісними відходами.

Аналіз попередніх публікацій. З усіх металофосфатних пов'язувальних композицій частіше за все застосовуються алюмофосфатні та залізофосфатні [1]. Для залізофосфатних композицій в якості залізовмісного компоненту можуть застосовуватися різноманітні матеріали: ковальська і прокатна окалина, залізорудні концентрати і т.п., та відходи багатьох виробництв.

Найбільше застосування отримали залізовмісні матеріали з максимальною кількістю оксидів заліза: порошок магнітний чорний, крокус, трифолін, залізорудний концентрат, а також залізооксидний шлам [2]. Такі відходи як плавильний пил, пил після зачистки виливків і інші, через нестабільну якість застосовуються менше. Однак, вторинні матеріали техногенного походження все частіше використовують як компонент формувальних та стрижневих сумішей [3-9].

Окрім того, в роботах [10-12] встановлено, що у суміші, що складається з піску та оксидно-силікатної добавки фіксованого складу, при температурах вищих за 1000°С починаються процеси спікання, які забезпечують при температурі вищій за 1500°С отримання міцного керамічного матеріалу. Це дає можливість підвищити гарячу міцність та розширити діапазон використання сумішей для заливання сплавів з більш високою температурою плавлення. В якості оксидно-силікатної добавки, що виконує роль керамічного зв'язуючого матеріалу, можна використовувати відходи від спалювання кам'яного вугілля на ТЕС – виноси золи.

© Селівьорстов В.Ю., Доценко Ю.В., Бикова А.С., 2016

Ціль досліджень – отримання науково-обгрунтованих результатів, які забезпечують розробку нових складів холоднотвердіючих формувальних і стрижневих сумішей з залізофосфатним пов'язником, що містять високодисперсні золовідходи ТЕС.

Основний матеріал. Дослідження основних властивостей сумішей (міцність, газопроникність) проводили згідно ГОСТ 23409.7-78. Дослідження живучості проводили згідно ГОСТ 310.3-76.

На основі відомих рецептур було розроблено 10 складів, відмінністю яких був вміст золи-уносу Придніпровської ТЕС.

Склади і процентний вміст компонентів досліджуваних сумішей наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Вміст вихідних компонентів в сумішах, мас. %

№ складу	Вміст компонентів, мас. %				
	Пісок 2К3О1016	Зола	Окалина	H_3PO_4	ρ H_3PO_4, г/см^3
1	84	9,3	6,8	4	1,4
2	84	9,3	7,15	6	1,45
3	84	9,3	7,5	8	1,5
4	84	9,3	6,9	4,7	1,41
5	84	9,3	7,1	5,3	1,43
6	84	9,3	7,3	6,7	1,46
7	84	9,3	7,38	7,33	1,48
8	84	9,3	7	5,4	1,43
9	84	9,3	7,26	6,66	1,46
10	84	9,3	7,14	5,98	1,44

Результати експериментів по визначенню газопроникності, міцності і живучості для зразків пропонованих складів формувальних сумішей представлені в таблицях 2-4.

Таблиця 2

Міцність сумішей на вигин

№ складу	Міцність сумішей на вигин, МПа			
	1 год	2 год	3 год	24 год
1	0,485	0,44	0	0
2	0,82	0,79	0,77	0,66
3	0,89	0,67	0,44	0
4	0	0	0	0
5	0,9	0,87	0,65	0,64
6	0,78	0,71	0,67	0
7	1,78	1,7	1,66	1,01
8	0,93	0,89	0,64	0,61
9	0,89	0,77	0,75	0,68
10	0,98	0,93	0,9	0

Таблиця 3

Газопроникність суміші

№ складу	Газопроникність, од.			
	1 год	2 год	3 год	24 год
1	95,0	99,4	100,7	103,2
2	102,7	102,5	100,5	106,6
3	102,3	99,8	99,6	106,6
4	90,6	89,0	88,2	95,6
5	89,03	88,8	89,7	90,8
6	99,3	95,3	99,2	104,0
7	105,4	101,3	99,3	120,7
8	99,0	92,2	92,2	99,4
9	102,4	99,5	106,0	105,2
10	103,5	97,8	99,1	104,9

Таблиця 4

Живучість суміші

№ складу	Живучість, хв	№ складу	Живучість, хв.
1	5	6	23
2	11	7	21
3	17	8	6
4	5	9	23
5	6	10	7

Для оптимізації складів сумішей використовували програму Simplex Optimization of Mixtures (SOM). Змінювали 3 параметри: X_1 – кількість окалини; X_2 – кількість ортофосфорної кислоти; X_3 – щільність ортофосфорної кислоти.

Загальний вигляд поліному:

$$Y=b_1 \cdot X_1+b_2 \cdot X_2+b_3 \cdot X_3+b_{12} \cdot X_1 \cdot X_2+b_{13} \cdot X_1 \cdot X_3+ +b_{23} \cdot X_2 \cdot X_3+g_{12} \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+g_{13} \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot \cdot (X_1-X_3)+g_{23} \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot (X_2-X_3)+b_{123} \cdot X_1X_2X_3, \quad (1)$$

де Y – розрахункове значення функції;

X_1, X_2, X_3 – кількість компонентів композиції в частках одиниці;

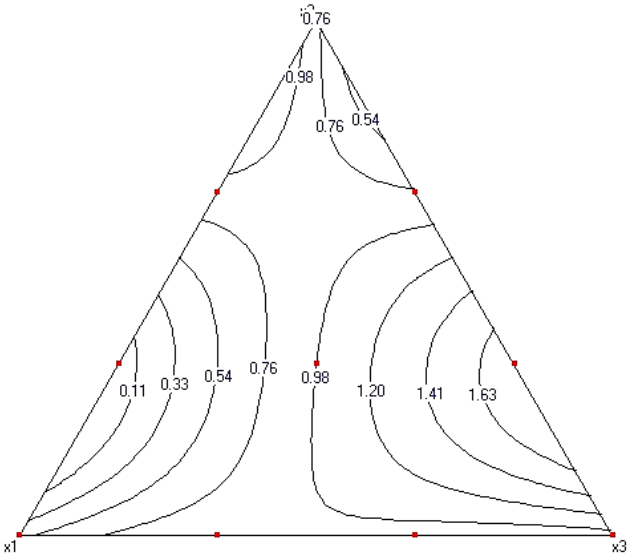

Рис. 1. Міцність сумішей на вигин через 1 годину

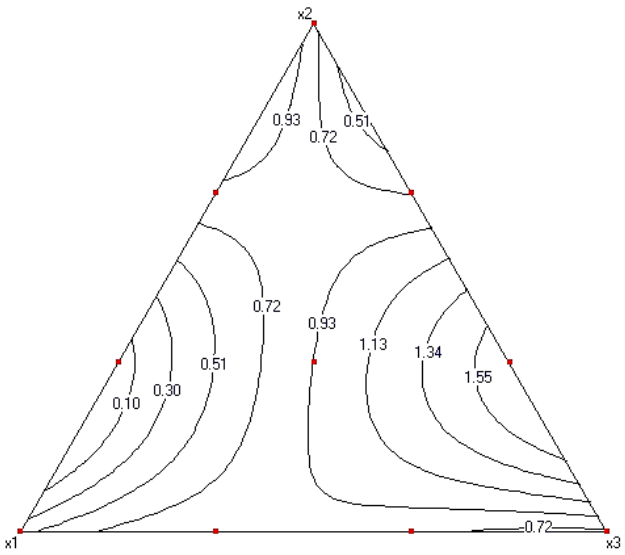

Рис. 2. Міцність сумішей на вигин через 2 години

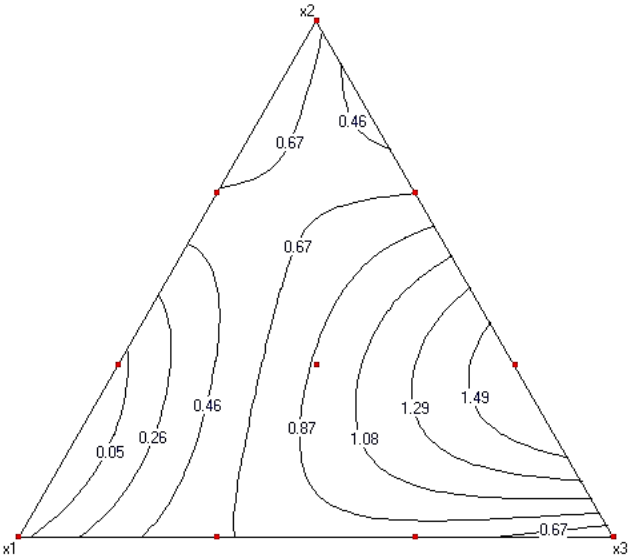

Рис. 3. Міцність сумішей на вигин через 3 години

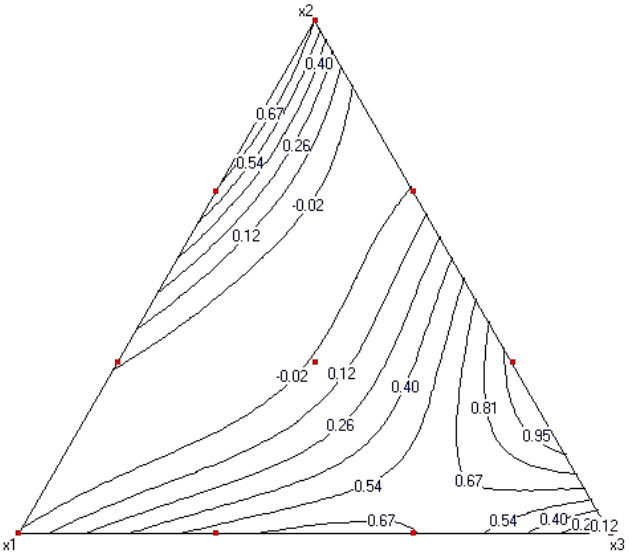

Рис. 4. Міцність сумішей на вигин через 24 години

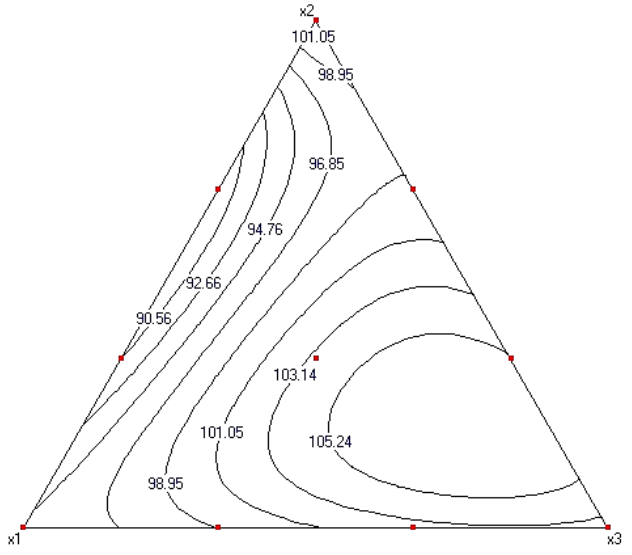

Рис. 5. Газопроникність суміші через 1 годину

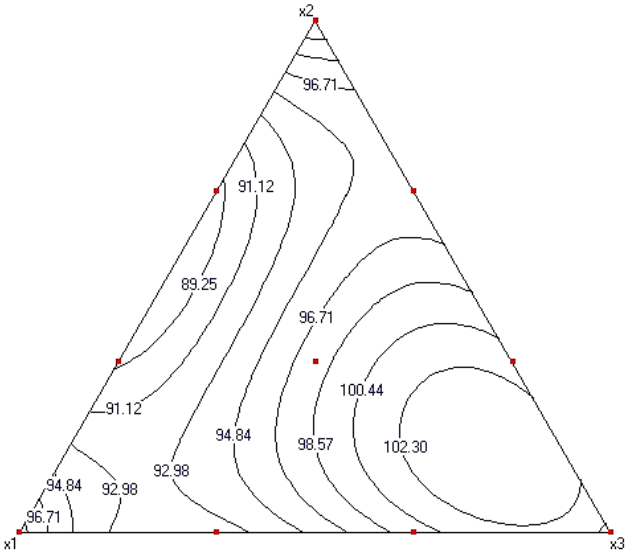

Рис. 6. Газопроникність суміші через 2 години

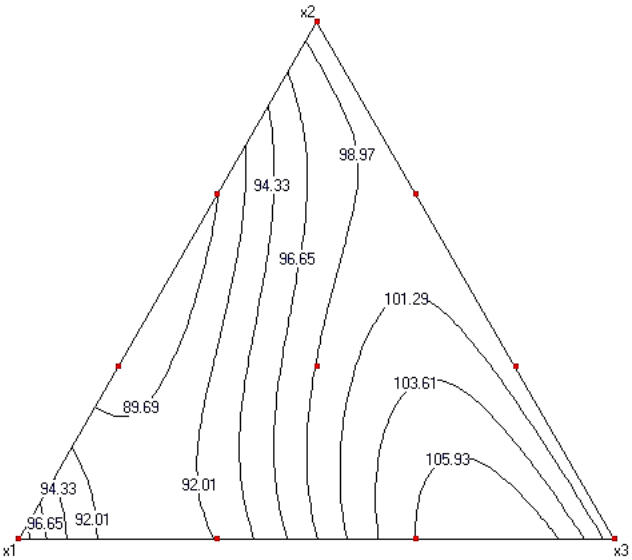

Рис. 7. Газопроникність суміші через 3 години

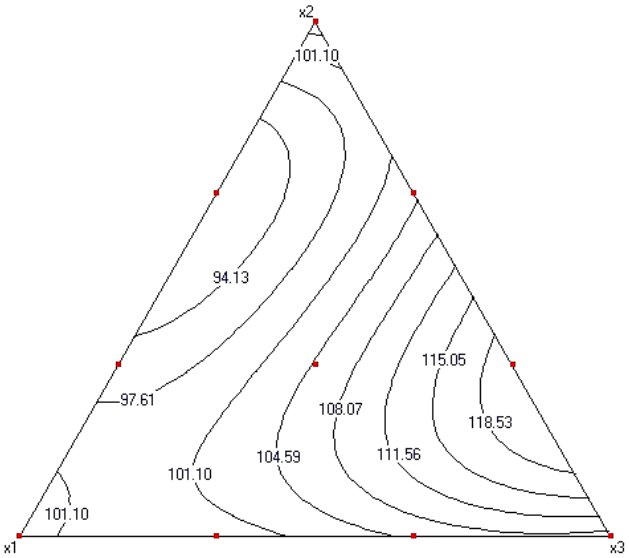

Рис. 8. Газопроникність суміші через 24 години

b, g – коефіцієнти, які залежать від кількості компонентів (X_1, X_2, X_3).

Таблиця 5

Межі зміни параметрів

Параметри	Межі	
	min	max
Окалина, мас. %	6,8	7,5
Ортофосфорна кислота, мас. %	4	8
Щільність ортофосфорної кислоти, г/см^3	1,4	1,5

На рисунках 1-10 та в таблиці 6 представлені результати розрахунків.

Рівняння регресії – Міцність на вигин через 1 годину:

$$Y=0.485 \cdot X_1+0.82 \cdot X_2+0.89 \cdot X_3+(-0.9112) \cdot X_1 \cdot X_2+1.0013 \cdot X_1 \cdot X_3+1.9125 \cdot X_2 \cdot X_3+(-5.3213) \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+1.1813 \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot (X_1-X_3)+(-5.925) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot (X_2-X_3)+0.6975 \cdot X_1X_2X_3.$$

Рівняння регресії – Міцність на вигин через 2 години

$$Y=0.44 \cdot X_1+0.79 \cdot X_2+0.67 \cdot X_3+(-0.81) \cdot X_1 \cdot X_2+1.2375 \cdot X_1 \cdot X_3+2.1375 \cdot X_2 \cdot X_3+(-5.0850) \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+1.3275 \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot (X_1-X_3)+ (-6.9525) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot (X_2-X_3).$$

Рівняння регресії – Міцність на вигин через 3 години.

Таблиця 6

Коефіцієнти регресії

Міцність на вигин									
	max			min			b_1	b_2	b_3
	X_1	X_2	X_3	X_1	X_2	X_3			
1 год	0	0.252	0.748	0.78	0.22	0	0.485	0.82	0.89
2 год	0	0.264	0.736	0.782	0.218	0	0.44	0.79	0.67
3 год	0	0.276	0.724	0.846	0.154	0	0	0.77	0.44
24 год	0	0.25	0.75	0.846	0.154	0	0	0.66	0
Газопроникність									
1 год	0.15	0.2060	0.6440	0.4320	0.568	0	95	102.7	102.3
2 год	0.118	0.154	0.728	0.49	0.51	0	99.4	102.5	99.8
3 год	0.2060	0	0.794	0.548	0.452	0	100.7	100.5	99.6
24 год	0	0.248	0.752	0.376	0.624	0	103.2	106.6	106.6
Живучість									
	0.728	0.118	0.154	0.202	0	0.798	5	11	17
Міцність на вигин									
	b_{12}	b_{13}	b_{23}	g_{12}	g_{13}	g_{23}	b_{123}		
1 год	-0.9112	1.0013	1.9125	-5.3213	1.1813	-6.5925	0.6975		
2 год	-0.81	1.2375	2.1375	-5.0850	1.3275	-6.9525	0.3150		
3 год	-0.27	2.1375	2.52	-2.655	0.2475	-7.425	0.2475		
24 год	-0.045	2.9025	0.7875	-2.835	-0.4725	-8.3025	-16.875		
Газопроникність									
1 год	-40.6575	9.2250	-0.6750	27.9225	-6.525	-42.0750	190.8225		
2 год	-54.225	-16.875	-12.825	8.325	-48.375	-46.575	177.0750		
3 год	-52.425	-4.725	-3.6	-10.575	-95.625	-2.7	150.75		
24 год	-52.65	-11.7	25.875	40.05	-31.5	-112.275	100.125		
Живучість									
	-11.25	15.75	36	6.75	-87.75	27	-229.5		

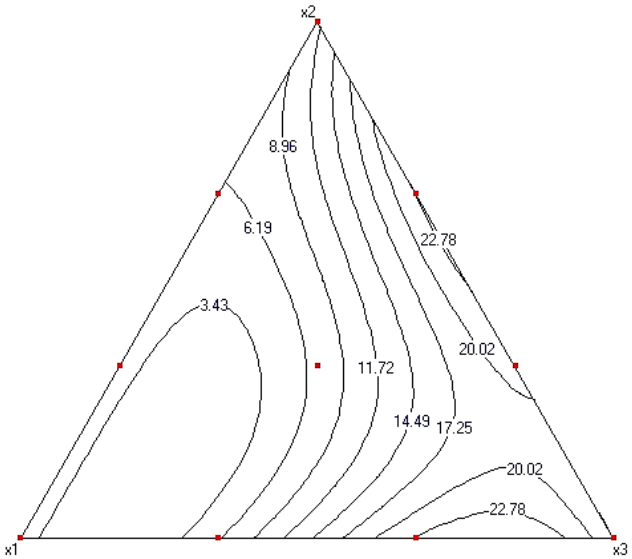

Рис. 9. Живучість суміші

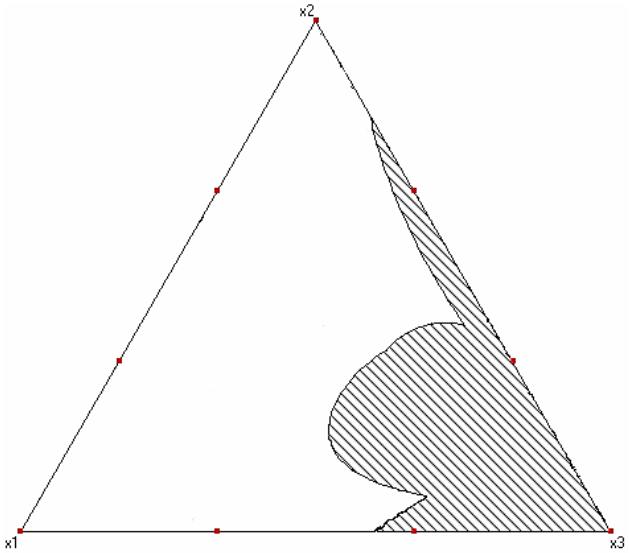

Рис. 10. Область оптимуму

$Y=0 \cdot X_1+0.77 \cdot X_2+0.44 \cdot X_3+(-0.27) \cdot X_1 \cdot X_2+ + 2.1375 \cdot X_1 \cdot X_3+2.52 \cdot X_2 \cdot X_3+ +(-2.655) \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+0.2475 \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot \cdot (X_1-X_3)+(-7.425) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot \cdot (X_2-X_3)+0.2475 \cdot X_1X_2X_3 \cdot 3150 \cdot X_1X_2X_3.$

Рівняння регресії – Міцність на вигин через 24 години.

$Y=0 \cdot X_1+0.66 \cdot X_2+0 \cdot X_3+(-0.045) \cdot \cdot X_1 \cdot X_2+2.9025 \cdot X_1 \cdot X_3+0.7875 \cdot X_2 \cdot X_3+ +(-2.835) \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+(-0.4725) \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot \cdot (X_1-X_3)+(-8.3025) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot (X_2-X_3)+ + (-16.875) \cdot X_1X_2X_3.$

Рівняння регресії – Газопроникність через 1 годину.

$Y=95 \cdot X_1+102.7 \cdot X_2+102.3 \cdot X_3+ +(-40.6575) \cdot X_1 \cdot X_2+9.2250 \cdot X_1 \cdot X_3+ +(-0.6750) \cdot X_2 \cdot X_3+27.9225 \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+ +(-6.525) \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot (X_1-X_3)+(-42.0750) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot \cdot (X_2-X_3)+190.8225 \cdot X_1X_2X_3.$

Рівняння регресії – Газопроникність через 2 години.

$Y=99.4 \cdot X_1+102.5 \cdot X_2+99.8 \cdot X_3+ +(-54.225) \cdot X_1 \cdot X_2+(-16.875) \cdot X_1 \cdot X_3+ +(-12.825) \cdot X_2 \cdot X_3+8.325 \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+ + (-48.375) \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot (X_1-X_3)+ + (-46.575) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot (X_2-X3)+177.0750 \cdot X_1X_2X_3.$

Рівняння регресії – Газопроникність через 3 години.

$Y=100.7 \cdot X_1+100.5 \cdot X_2+99.6 \cdot X_3+ +(-52.425) \cdot X_1 \cdot X_2+(-4.725) \cdot X_1 \cdot X_3+(-3.6) \cdot \cdot X_2 \cdot X_3+(-10.575) \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+ +(-95.625) \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot (X_1-X_3)+(-2.7) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot \cdot (X_2-X_3)+150.75 \cdot X_1X_2X_3.$

Рівняння регресії – Газопроникність через 24 години.

$Y=103.2 \cdot X_1+106.6 \cdot X_2+106.6 \cdot X_3+ +(-52.65) \cdot X_1 \cdot X_2+(-11.7) \cdot X_1 \cdot X_3+25.875 \cdot X_2 \cdot \cdot X_3+40.05 \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+(-31.5) \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot \cdot (X_1-X_3)+(-112.725) \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot (X_2-X_3)+ +100.125 \cdot X_1X_2X_3.$

Рівняння регресії – Живучість суміші.

$Y=5 \cdot X_1+11 \cdot X_2+17 \cdot X_3+(-11.25) \cdot X_1 \cdot X_2+ +15.75 \cdot X_1 \cdot X_3+36 \cdot X_2 \cdot X_3+6.75 \cdot X_1 \cdot X_2 \cdot (X_1-X_2)+ + (-87.75) \cdot X_1 \cdot X_3 \cdot (X_1-X_3)+27 \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot (X_2-X_3)+ + (-229.5) \cdot X_1X_2X_3.$

Шляхом накладання графіків один на одного, отримали область оптимуму (див. рис. 10). В область оптимуму потрапляє склад з такими технологічними характеристиками: міцність на вигин – 1,78 МПа; газопроникність – 105,4 од.; живучість – 21 хв. Цим характеристикам відповідає склад № 7.

Висновки. 1. Проведений аналіз літературних джерел за темою роботи показав, що існує потреба в розробці нових складів холоднотвердеющих формувальних і стрижневих сумішей з залізофосфатним пов'язником, що містять активовані золовідходи ТЕС.

2. На основі відомих рецептур розроблені 10 експериментальних складів формувальних сумішей, що містять 9,3 мас. % золи-уносу Придніпроської ТЕС з діапазонами вмісту інших компонентів: залізної окалини – 6,8-7,5 мас. %; ортофосфорної кислоти – 4-8 мас. % (щільність ортофосфорної кислоти – 1,4-1,5 г/см^3).

3. Результати досліджень основних технологічних властивостей запропонованих формувальних складів показали, що міцність зразків коливається в межах від 0 МПа (склад № 4) до 1,78 МПа (склад № 7). Встановлено, що максимальну газопроникність має склад № 7 (120 од.), а мінімальну – № 4 (88,2 од.). Максимальну живучість мають склади № 9 та № 6 (23 хв.), а мінімальну – № 4 та № 1 (5 хв.).

4. За результатами оптимізації складу суміші (програма Simplex Optimization of Mixtures) та досліджень властивостей, обрано суміш, що містить, мас. %: кварцовий пісок – 84; зола Придніпровської ТЕС – 9,3; залізна окалина – 7,38; ортофосфорна кислота – 7,33 (ρH_3PO_4 – 1,48 кг/см^3).

Список літератури:

1. Гамов Е. С. Высокоогнеупорные холоднотвердеющие связующие смеси / Е. С. Гамов, В. В. Серебряков, Н. М. Малык // Литейное производств, 1981. -№ 12. – 18-20 с.
2. Дорошенко С. П. Формовочные материалы и смеси / С. П. Дорошенко, В. П. Авдокушин, К. Н. Русин – К.: Вища шк., 1990. – 415 с.
3. Хричиков В. Є. Исследование технологических свойств фосфатных холодно-твердеющих смесей с добавками пыли аспирационной установки дробления боксита и агломерационной пыли мультициклона [Текст] / В. Є. Хричиков, І. О. Осипенко, О. М. Овчарук, В. Ю. Селиверстов, О. Л. Кисельгоф // Металлургическая и горнорудная промышленность. Днепропетровск, 2001, № 5, с. 37-39.
4. Хрычиков В. Е. Формовочные смеси для прибылей массивных отливок / В. Е. Хрычиков, В. Ю. Селиверстов, В. Ф. Мазорчук, Ю. В. Доценко // Теория и практика металлургии. – 2004. – № 6. – С. 77-81.
5. Селівьорстов В. Ю. Використання золовідходів Придніпровської ТЕС в якості компоненту складів-аналогів гіпсових формувальних сумішей / В. Ю. Селівьорстов, Ю. В. Доценко, А. А. Топучканова // Теорія і практика металургії. – 2004. – № 5. – С. 11-13.
6. Хрычиков В. Е. Формовочные смеси из вторичных материалов для прибылей отливок / В. Е. Хрычиков, В. Ю. Селиверстов, В. Ф. Мазорчук, Ю. В. Доценко // Металлургическая и горнорудная промышленность. – 2005. – № 4. – С. 34-36.
7. Хрычиков В. Е. Использование вторичных материалов в новых составах железофосфатных холоднотвердеющих смесей / В. Е. Хрычиков, В. Ю. Селиверстов, Р. В. Усенко, В. Ф. Мазорчук // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2006. – № 3. – С. 40-42.
8. Хрычиков В. Е., Селиверстов В. Ю., Мазорчук В. Ф., Доценко Ю. В., Усенко Р. В. Исследование основных технологических свойств железофосфатных холоднотвердеющих смесей при использовании в качестве компонента золы-уноса Приднепровской ТЭС / В. Е. Хрычиков, В. Ю. Селиверстов, В. Ф. Мазорчук, Ю. В. Доценко, Р. В. Усенко // Металлургическая и горнорудная промышленность. – 2006. – № 6. – С. 27-28.
9. Селівьорстов В. Ю. Особливості впливу ступеня дисперсності прокатної окалини на міцністні властивості залізо фосфатної ХТС / В. Ю. Селівьорстов, О. О. Лоєвська, Ю. В. Доценко, В. П. Доценко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Нові рішення в сучасних технологіях. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – № 44 – С. 58-65.

10. Семик А. П., Плющ Р. Н., Артемьев В. В. Упрочнение специальных формовочных смесей на основе украинских связующих и промышленных отходов под действием теплоты заливаемого металла // Металл и литьё Украины. – 2000, № 3-4 – С. 43-45.
11. Семик А. П., Плющ Р. Н., Степаненко А. В. Моделирование составов формовочных смесей с повышенной горячей прочностью// Материалы V11 семинара «Моделирование в прикладных научных исследованиях». – Одесса: ОГПИ. – 2000. – С. 7-8.
12. Семик А. П., Степаненко А. В., Плющ Р. Н., Кривец А. П. Исследование процессов диффузионного взаимодействия огнеупорного наполнителя и керамизирующей добавки в формовочных смесях // Материалы международной научно-технической конференции Производство стали в XX1 веке. «Прогноз, процессы, технологии, экология» – НТУУ «КПИ». – 2000. – С. 442-445.

Селиверстов В.Ю., Доценко Ю.В., Быкова А.С.
Национальная металлургическая академия Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ЖЕЛЕЗОФОСФАТНЫХ ФОРМОВОЧНЫХ СМЕСЕЙ, СОДЕРЖАЩИХ ВЫСОКОДИСПЕРСНЫЕ ЗОЛООТХОДЫ ТЭС

Аннотация
Приведены результаты исследований основных технологических свойств экспериментальных составов холоднотвердеющих формовочных смесей с железофосфатным связующим, содержащих золу-унос Приднепровской ТЭС. На основе известных рецептур разработано 10 базовых составов смесей. Выбраны следующие диапазоны содержания компонентов: железной окалины – 6,8-7,5 масс. %; ортофосфорной кислоты – 4-8 масс. % (плотность ортофосфорной кислоты – 1,4-1,5 г/см^3). Определено влияние содержания компонентов на свойства смеси и проведена его оптимизация с помощью программы Simplex Optimization of Mixtures (SOM). Полученные результаты показали перспективность дальнейших исследований по этой тематике.
Ключевые слова: железофосфатные холоднотвердеющие смеси, зола-унос Приднепровской ТЭС, железная окалина, ортофосфорная кислота, основные технологические свойства, оптимизация.

Selivorstov V.Yu., Dotsenko Yu.V., Bykova A.S.
National Metallurgical Academy of Ukraine

RESEARCH OF TECHNOLOGICAL PROPERTIES OF FORMING MIXTURES WITH IRON-PHOSPHATE BINDER, WHICH CONTAIN FINELY DISPERSED WASTE FROM THE COMBUSTION OF COAL IN TPP

Summary
The results of studies of the basic technological properties of experimental compositions sand mixture cold hardening on iron-phosphate binder containing dispersed waste from the combustion of coal in Prydniprovska TPP. Based on the formulations developed 10 basic mixes. The following ranges of components: iron oxide – 6,8-7,5 masses.%; orthophosphoric acid – 4-8 masses.% (density of phosphoric acid – 1,4-1,5 g/cm^3). The influence of concentration of components on the properties of the mixture and carried out the optimization using Simplex Optimization of Mixtures (SOM). The obtained results showed promising for further research on the subject.
Keywords: iron-phosphate cold-hardening mixture, dispersed waste from the combustion of coal in Prydniprovska TPP, iron oxide, phosphoric acid, basic technological properties, optimization.

УДК [631.563.8:635.64+635.649]:678.048

ПРОГНОЗУВАННЯ ФОНДУ БІОЛОГІЧНО АКТИВНИХ РЕЧОВИН В ЗЕЛЕНІ ПЕТРУШКИ

Тележенко Л.М.
Одеська національна академія харчових технологій
Кулик А.С., Жукова В.Ф.
Таврійський державний агротехнологічний університет

Досліджено вплив абіотичних факторів на формування фонду аскорбінової кислоти, фенольних речовин, хлорофілів, каротиноїдів та β-каротину в зелені петрушки впродовж вегетації. Побудовано прогностичні моделі та кореляційні залежності між абіотичними факторами та біологічно активними речовинами петрушки двох сортів. Встановлено, що вміст аскорбінової кислоти обернено корелює з сумою активних температур (r = −0,58...−0,72). Рівень накопичення фенольних сполук показав сильну пряму залежність від суми активних температур (r = 0,84...1,00), зворотну від кількості опадів та гідротермічного коефіцієнта (r = −0,50...−1,00). Формування комплексу пігментів знаходиться в сильній прямій залежності від суми активних температур (r = 0,64...0,99), а також оберненій від кількості опадів та гідротермічного коефіцієнта (r = −0,37...−1,00).

Ключові слова: зелень петрушки, абіотичні фактори, аскорбінова кислота, поліфеноли, хлорофіли, каротиноїди, β-каротин.

Постановка проблеми. Плодоовочева галузь сільського господарства відіграє домінуючу роль в збагаченні раціонів населення біологічно активними речовинами [1]. Згідно з рекомендаціями МОЗ України раціональна норма споживання овочів становить 161 кг на рік [2]. Доля пряно-смакових культур серед них стабільно зростає, що обумовлено їх високою біологічною цінністю та універсальністю використання [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зеленних овочів петрушка виділяється як найбільш цінна в біологічному відношенні культура, багата на вітаміни, мікроелементи, фенольні речовини, флаваноїди, ефірні олії [3]. Морфологічна будова петрушки та її біохімічний склад є селекційно цінними ознаками, які переважно визначаються генотипом і формуються впродовж індивідуального розвитку [4]. Проте мінливість господарсько цінних характеристик петрушки залежно від погодно-кліматичних показників нерідко стає причиною невідповідності якості готової продукції вимогам як виробників, так і споживачів. Коливання абіотичних чинників виключає шаблонний підхід до процесу вирощування і вимагає оптимізації агротехнологічних прийомів з урахуванням регіональних особливостей клімату.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичний та практичний інтерес представляє пошук науково обґрунтованої статистичної функціональної залежності між вмістом біологічно активних речовин в зелені петрушки та абіотичними факторами впродовж вегетації. Досвід виробництва плодоовочевої продукції різного цільового призначення свідчить про наявність тісного зв'язку між цими чинниками [5, 6, 7].

Формулювання цілей статті. Зростаючі вимоги споживачів до сукупних властивостей кінцевої продукції та жорстка конкуренція на ринку свіжих плодів і овочів змушує виробників вживати заходів для підвищення ефективності їх виробництва. Прогнозування показників господарської, харчової та біологічної цінності при виробництві сільськогосподарських культур є ключовим аргументом для отримання високоякісної продукції. За такими показниками, як кількість поліфенольних сполук, аскорбінової кислоти та пігментів, можна опосередковано судити про придатність до зберігання рослинної продукції.

Тому метою досліджень було виявлення закономірностей впливу абіотичних чинників на формування біологічно активних речовин у зелені петрушки різних сортів для прогнозування її якості. Використання отриманих закономірностей дасть можливість передбачати кількісний склад цих речовин при вирощуванні петрушки за різних метеоумов, а відтак можливі напрями її використання та тривалість зберігання.

Для цього потрібно було провести скринінг ендогенних біологічно активних речовин зелені петрушки залежно від сезону збору, визначити фактори, що впливають на формування комплексу біологічних речовин зелені петрушки; встановити кореляційні зв'язки між погодними умовами періоду вегетації та рівнем накопичення даних речовин хімічного складу, а також скласти прогностичні моделі їх вмісту в кінцевій продукції.

Виклад основного матеріалу досліджень. Дослідження проводили в 2011–2013 років на базі лабораторії технології первинної обробки і зберігання продуктів рослинництва НДІ «Агротехнологій та екології» Таврійського державного агротехнологічного університету м. Мелітополя.

Досліджували зелень петрушки, вирощену навесні та восени в умовах відкритого ґрунту згідно з ДСТУ 6010: 2008 «Петрушка молода свіжа. Технічні умови». Використовували сорти Оскар і Новас, внесені в державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні.

Технологія вирощування в дослідах була загальноприйнятою для петрушки у зоні Південного Степу. На дослідних ділянках встановлена система краплинного зрошення. Вологість ґрунту на посівах петрушки підтримували не нижче 70% НВ. Збір весняної зелені петрушки проводили при досягненні нею 15-20 см завдовжки. Листки зрізували на висоті 2-3 см від поверхні ґрунту так, щоб не пошкодити центральної бруньки. Зелень осін-

© Тележенко Л.М., Кулик А.С., Жукова В.Ф., 2016

нього врожаю отримували від весняного посіву. Зелень зрізали на 60-80 день вегетації, коли вона досягала в довжину 15-20 см, а кількість листків на кожному черешку сягала 6-8 шт. Суму активних температур (САТ) визначали як суму середньодобових температур вище +10°С за вегетацію.

Вміст аскорбінової кислоти (АК) у мг на 100 г сирої ваги визначали за відновленням реактиву Тільманса [8]; загальний вміст фенольних речовин (ФР) у мг на 100 г сирої ваги визначали за допомогою реактиву Фоліна-Деніса, за ДСТУ 4373; вміст хлорофілів та каротиноїдів у мг на 100 г сирої ваги встановлювали шляхом екстрагування пігментів ацетоном з наступним визначенням спектрофотометричним методом [9].

За результатами проведених досліджень виявлено кореляційні залежності між погодними умовами та біологічно активними речовинами зелені петрушки обох сортів (табл. 1, 2).

Встановлено, що аскорбінова кислота обернено корелює з САТ (r = −0,58...−0,72), що підтверджує дані інших авторів щодо негативного впливу зазначеного фактора на рівень накопичення АК рослинами [10].

Рівень накопичення фенольних сполук показав сильну пряму залежність від САТ (r = 0,84...1,00), зворотну від кількості опадів та ГТК (r = −0,50...−1,00).

Комплекс пігментів знаходиться в сильній прямій залежності від САТ (r = 0,64...0,99), а також оберненій від кількості опадів та ГТК (r = −0,37...−1,00). Аналогічна тенденція спостерігається відносно β-каротину, вміст якого дуже тісно корелює з САТ (r = 0,97...1,00).

Тож встановлено, що формування біологічної цінності зелені петрушки одночасно залежить від багатьох факторів. Для можливості прогнозування вмісту біологічно активних речовин у зелені петрушки залежно від умов періоду вегетації спробували побудувати математичні моделі. На основі багатофакторного аналізу впливу факторів на формування компонентів хімічного складу, з високою вірогідністю можна прогнозувати вміст β-каротину та поліфенольних сполук в зелені петрушки залежно від погодних умов. Рівняння залежності вмісту β-каротину в зелені петрушки від абіотичних чинників має вигляд:

$$У = 0{,}002X1 - 0{,}0172X2 + 0{,}456X3 + 7{,}025, \quad (1)$$

де, У – вміст β-каротину, мг/100 г;

X_1 – САТ періоду вегетації, $(518{,}4 \le X_1 \le 4181{,}5)$°С;

X_2 – сума опадів, $(41{,}5 \le X_2 \le 322{,}1)$ мм;

X_3 – ГТК, $(0{,}42 \le X_3 \le 2{,}06)$.

Тут коефіцієнт множинної кореляції R = 0,99, коефіцієнт детермінації R_2 = 0,99, скорегований коефіцієнт детермінації R^{2*} = 0,96, критерій F (3,2) = 47,07, рівень значимості p < 0,02, при стандартній помилці оцінки − 0,48.

Після виключення з рівняння факторів, які несуттєво впливають на результат, або колінеарні, рівняння приймає вигляд:

$$У = 0{,}002X1 - 0{,}015X2 + 7{,}520, \quad (2)$$

Тут коефіцієнт множинної кореляції R = 0,99, коефіцієнт детермінації R_2 = 0,98, скорегований коефіцієнт детермінації − 0,96, критерій F(2,3) = 66,89, рівень значимості p < 0,003, при стандартній помилці оцінки − 0,49. Такі характеристики свідчать про високу адекватність побудованої моделі.

Рівняння залежності вмісту фенольних сполук від погодних чинників має вигляд:

$$У = 0{,}0196X1 - 0{,}1309X2 - 1{,}0363X3 + 214{,}960, \quad (3)$$

де, У – вміст фенольних речовин, мг/100 г;

X_1 – САТ періоду вегетації, $(518{,}4 \le X_1 \le 4181{,}5)$°С;

X_2 – сума опадів, $(41{,}5 \le X_2 \le 322{,}1)$ мм;

X_3 – ГТК, $(0{,}42 \le X_3 \le 2{,}06)$.

Тут R = 0,99; R_2 = 0,99; R^{2*} = 0,99, критерій F(3,2) = 224,49, рівень значимості p < 0,0044, при стандартній помилці оцінки − 2,05.

Після виключення з рівняння факторів, які несуттєво впливають на результат, або колінеарні, рівняння приймає вигляд:

$$У = 0{,}020X1 - 0{,}014X2 + 213{,}835, \quad (4)$$

Тепер R = 0,99; R_2 = 0,99; R^{2*} = 0,99, критерій F (2,3) = 441,58, рівень значимості

Таблиця 1

Кореляційні залежності між метеоумовами та біологічно активними речовинами зелені петрушки сорту Новас

Показник хімічного складу	Весняний збір			Осінній збір		
	Опади	САТ	ГТК	Опади	САТ	ГТК
Аскорбінова кислота	− 0,23	− 0,58	0,29	0,87	− 0,66	− 0,14
Поліфенольні сполуки	− 0,96	0,84	− 0,97	− 0,92	1,00	− 0,71
Хлорофіли	− 1,00	0,64	− 0,85	− 0,39	0,67	− 1,00
Каротиноїди	− 1,00	0,67	− 0,87	− 0,99	0,99	− 0,51
β−каротин	− 0,82	0,97	− 1,00	− 0,98	0,99	− 0,55

Таблиця 2

Кореляційні залежності між метеоумовами та біологічно активними речовинами зелені петрушки сорту Оскар

Показник хімічного складу	Весняний збір			Осінній збір		
	Опади	САТ	ГТК	Опади	САТ	ГТК
Аскорбінова кислота	− 0,05	− 0,72	0,46	0,88	− 0,68	− 0,12
Поліфенольні сполуки	− 0,90	0,92	− 1,00	− 0,99	0,98	− 0,50
Хлорофіли	− 1,00	0,70	− 1,00	− 0,37	0,65	− 1,00
Каротиноїди	− 1,00	0,65	− 0,86	− 0,75	0,92	− 0,89
β−каротин	− 0,88	0,94	− 1,00	− 0,97	1,00	− 0,57

p = 0,0002, при стандартній помилці оцінки – 1,81. Характеристики моделі вказують на її високу адекватність.

Висновки і пропозиції. Використання отриманих закономірностей дає можливість прогнозувати кількісний склад біологічно активних речовин при вирощуванні петрушки за різних метеоумов на будь-який момент вегетації. Заздалегідь знаючи вміст основних біологічно активних речовин, можна сформувати уявлення щодо її конкурентоздатності на ринку свіжих овочів, аналізувати її якість з точки зору споживача та переробника, а також відповідно планувати напрями переробки чи зберігання.

Побудовані прогностичні моделі можуть бути використані як ефективний інструмент корекції продуктивного потенціалу петрушки за допомогою спеціальних агротехнічних заходів.

Список літератури:

1. Логоша Р. В.Світовий ринок овочів та місце на ньому України / Р. В. Логоша // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки: зб. наук. пр. / редкол.: Макаренко П. М. (відп. ред.) та ін. – Полтава: ПДАА. – 2010. – Вип. 1 (6), Т. 1. – 2013. – С. 164–169.
2. МОЗ України. Орієнтовний набір основних продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005-2015 роки. Затв. МОЗ України.
3. Сукманов В. О. Мониторинг рынка пряных трав и способы их хранения / В. О. Сукманов, С. І. Охременко // Науковий вісник СНУ. – 2012. – № 12 (183), частина 1. – С. 270- 274.
4. Иванова М. И. Научное обоснование селекции и первичного семеноводства сельдерея (Apium graveolens L.) и петрушки (Petroselinum crispum (Mill.) Nyman ex A.W. Hill.): автореферат дис. ... доктора сельскохозяйственных наук: 06.01.05 / Иванова Мария Ивановна; [Место защиты: ГНУ Всероссийском научно-исследовательском институте овощеводства]. – Москва, 2012. – 43 с.
5. Прісс О. П. Формування біологічно активних речовин в плодах томату під впливом абіотичних факторів / О. П. Прісс // Харчова наука і технологія. – 2014. – № 3 (28). – С. 43–46.
6. Прісс О. П. Формування біологічно активних речовин у плодах перцю під впливом абіотичних факторів / О. П. Прісс // Наукові праці НУХТ. – 2015. – Т. 21, № 2. – С. 183–189.
7. Прісс О. П. Залежність урожайності та показників якості плодів томата від погодних умов / О.П. Прісс, В. Ф. Жукова // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – № 1. – 2013. – С. 49-51.
8. Найченко В. М. Практикум з технології зберігання і переробки плодів та овочів з основами товарознавства / В. М. Найченко. – К.: ФАДА ЛТД, 2001. – 211 с.
9. Мусієнко М. М. Спектрофотометричні методи в практиці фізіології, біохімії та екології рослин / М. М. Мусієнко, Т. В. Паршикова, П. С. Славний. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 200 с.
10. Matějková J. Ascorbic acid contents in selected vegetables in relation to variety, growing site, year and storage / Jana Matějková, Kristína Petříková // Acta Univ. Agric. Silvic. Mendelianae Brun. – 2010. – Vol. 58. – P. 95-100.

Тележенко Л.Н.
Одесская национальная академия пищевых технологий
Кулик А.С., Жукова В.Ф.
Таврический государственный агротехнологический университет

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ФОНДА БИОЛОГИЧЕСКИ АКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ В ЗЕЛЕНИ ПЕТРУШКИ

Аннотация
Исследовано влияние абиотических факторов на формирование фонда аскорбиновой кислоты, фенольных веществ, хлорофиллов, каротиноидов и β-каротина в зелени петрушки в течение вегетации. Показаны прогностические модели и корреляционные зависимости между абиотическими факторами и биологически активными веществами петрушки двух сортов. Установлено, что содержание аскорбиновой кислоты обратно коррелирует с суммой активных температур (r = −0,58...−0,72). Уровень накопления фенольных соединений показал сильную прямую зависимость от суммы активных температур (r = 0,84...1,00) и обратную от количества осадков и гидротермического коэффициента (r = −0,50...−1,00). Формирование комплекса пигментов находится в сильной прямой зависимости от суммы активных температур (r = 0,64...0,99), а также обратной от количества осадков и гидротермического коэффициента (r = −0,37...−1,00).

Ключевые слова: зелень петрушки, абиотические факторы, аскорбиновая кислота, полифенолы, хлорофиллы, каротиноиды, β-каротин.

Telezhenko L.M.
Odessa National Academy of Food Technologies
Kulik A.S., Zhukova V.F.
Tavria State Agrotechnological University

PREDICTION OF BIOACTIVE COMPOUNDS POOL IN PARSLEY LEAVES

Summary
The influence of abiotic factors on the formation of ascorbic acid, phenolic compounds, chlorophyll, carotenoids and β-carotene in parsley during the growing season were studied. Predictive models and correlations between abiotic factors and biologically active substances of two varieties of parsley were shown. It is established that ascorbic acid is inversely correlated with the sum of active temperatures (r = −0,58...−0,72). The level of accumulation of phenolic compounds showed a strong direct dependence on the sum of active temperatures (r = 0,84...1,00), reverse dependence on rainfall and hydrothermal coefficient (r = −0,50...−1,00). The complex pigment formation is strongly directly proportional to the amount of active temperatures (r = 0,64...0,99), and also reversely to the amount of rainfall and hydrothermal coefficient (r = −0,37...−1,00).
Keywords: parsley, abiotic factors, ascorbic acid, polyphenols, chlorophyll, carotenoids, β-carotene.

УДК 616-073:612.15

В'ЯЗКІСТЬ КРОВІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МЕТОДИКИ ОБЧИСЛЕННЯ І ВИМІРЮВАННЯ ШВИДКОСТІ КРОВОТОКУ СУДИН ЛЮДИНИ

Федоренко І.В.
Національний авіаційний університет

У даній статті розглянуті сучасні методики діагностики порушення кровотоку. Досліджені методики виявлення серцево-судинних захворювань. Проаналізовані сучасні методики визначення швидкості кровотоку та ефективність діагностики змін швидкості кровотоку в судинах за методикою визначення в'язкості крові.
Ключові слова: в'язкість крові, доплерографія, кровоток, судини, швидкість кровотоку, діагностика.

Постановка проблеми. До сучасних діагностичних методик якісного дослідження серцево-судинних захворювань, що застосовується для виявлення порушень кровотоку в судинах, слід віднести УЗ-діагностику (доплерографія), рентгенографію, ангіографію, флебографію і ін. Існуючі діагностичні методики, не завжди дають чітку картину захворювання для встановлення остаточного діагнозу і мають застосовуватись комплексно. Для підвищенні ефективності діагностики змін кровотоку в судинах необхідно удосконалювати існуючі та розробляти перспективні, засновані на виявленні найбільш інформативних ознак захворювання методики.

Аналіз останніх досліджень. У даній роботі досліджуються найбільш ефективні методи експрес-діагностики серцево-судинних захворювань, а саме порушення кровотоку в судинах. У роботі аналізуються сучасні методи для визначення швидкості кровотоку за в'язкістю крові.

Зазначимо, що система кровообігу має характерні особливості – швидкість руху крові, фізичні і механічні характеристики кровоносних судин і ін. Для розробки методів діагностики і лікування цілого ряду кардіологічних захворювань необхідно застосувати повний кількісний і якісний опис руху крові в організмі.

При дослідженні швидкості кровотоку необхідно визначити найбільш доцільну теоретичну модель, яка сприятиме аналітичному вираженню швидкості кровотоку. Необхідно також (дослідити до якого типу рідин належить кров) отримати кількісні коефіцієнти реологічних констант – в'язкості крові.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах вітчизняних і зарубіжних авторів розкрито питання вивчення механічних властивостей крові. Особлива увага приділяється руху крові в великих і середніх судинах, який на думку авторів вважається ламінарним [1, 6, 8, 9]. Але наведені в літературі дані щодо закономірності швидкості течії і в'язкості крові дозволяють стверджувати, що закономірності і фактори, які впливають на рух крові в судинах вивчені недостатньо [2, 5, 7].

Тому розглянемо гемодинамічні основи кровотоку, а саме кровообіг у судинах людини. Природна форма кривої артеріального тиску крові людини P зображено на (рис. 1).

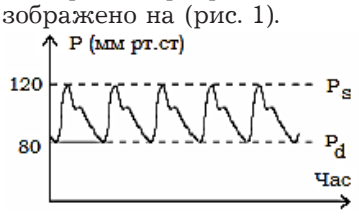

Рис. 1. Динаміка артеріального тиску крові. Найбільше значення тиску Ps-ситологічне, найменше Pd-діастолічне

© Федоренко І.В., 2016

Рушійною силою кровотоку є різниця тиску між різними ділянками судин. Діаметр окремих судин артеріальної системи зменшується зліва направо, а венозної системи навпаки. Отже, кров тече з артеріальної системи з високим тиском у венозну систему відділ з низьким тиском. Ця різниця тиску долає гідродинамічний опір, обумовлений внутрішнім тертям між прошарками рідини і між рідиною і стінками судини, яке залежить від розмірів судин і в'язкості крові. Перебіг крові через будь-яку ділянку судинної системи можна описати формулою об'ємної швидкості. Об'ємна швидкість кровотоку- це об'єм крові, який проходить через поперечний переріз судини в одиницю часу (мл/с). Пульсові коливання тиску крові зображено нижче на (рис. 2).

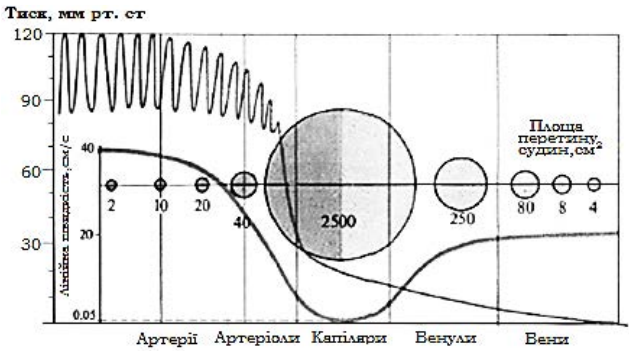

Рис. 2. Зміна загальної площі перетину судин організму людини та характеристик кровообігу по них

Об'ємна швидкість кровотоку Q відображає кровопостачання того чи іншого органу:

$$Q = \frac{P_2 - P_1}{R} \quad (1)$$

де: Q – об'ємна швидкість кровотоку;

$(P_2–P_1)$ – різниця тисків на початку і в кінці ділянки судинної системи;

R – гідродинамічний опір.

Об'ємну швидкість кровотоку можна обчислити, виходячи з лінійної швидкості кровотоку через поперечний перетин судини і площі цього перетину:

$$Q = VS \quad (2)$$

де V – лінійна швидкість кровотоку через поперечний перетин судини;

S – площа поперечного перетину судини.

Відповідно до закону безперервності потоку об'ємна швидкість кровотоку в системі труб різного діаметру постійна незалежно від поперечного перетину судини. Якщо в кровоносній судині кров рухається з постійною об'ємною швидкістю, то швидкість крові в судині обернено пропорційна площі її поперечного перетину:

$$Q = V_1S_1 = V_2S_2$$

Мета дослідження. Аналіз і виявлення сучасних методів скринінгової діагностики порушення кровотоку в судинах і в'язкості крові у визначенні діагнозу.

Виклад основного матеріалу. В'язкість крові – це властивість, завдяки якій в ній виникають внутрішні сили, що впливають на її рух. Якщо рідина що рухається контактує з нерухомою поверхню (при русі в трубі), то прошарки рідини рухаються з різними швидкостями. В результаті між цими прошарками виникає напруга зсуву. Найшвидший прошарок прагне видовжитися в поздовжньому напрямку, а більш повільний уповільнює його. В'язкість крові визначається насамперед типовими елементами і, в меншій мірі, білками плазми. У людини в'язкість крові – 3-5 відн. од., в'язкість плазми – 1,9-2,3 відн. од. Велике значення для кровотоку має в'язкість крові, яка на окремих ділянках судинної системи змінюється. При низькій швидкості кровотоку в'язкість збільшується більш ніж до 1000 відн. од.

У фізіологічних умовах майже у всіх ділянках кровоносної системи спостерігається ламінарний потік крові. Кров рухається наче за циліндричними прошарками, причому всі частинки її переміщуються тільки паралельно осі судини. Окремі прошарки рідини рухаються відносно один одного. Таким чином, прошарок, який безпосередньо прилеглий до стінки судини, залишається нерухомим, з цього прошарку зісковзує другий прошарок, по ньому – третій і так далі. В результаті утворюється параболічний профіль розподілу швидкостей з максимумом в центрі судини.

Чим менше діаметр судини, тим ближче центральні прошарки рідини до його нерухомої стінки і тим більше вони гальмуються через в'язкість взаємодії з цією стінкою. Внаслідок цього в дрібних судинах середня швидкість кровотоку нижча. У великих судинах центральні прошарки розташовані далі від стінок, тому при наближенні до осі судини ці прошарки сковзають відносно один одного із зростаючою швидкістю. В результаті середня швидкість кровотоку значно зростає [4].

За певних умов ламінарний потік перетворюється в турбулентний, для якого характерно наявність вихорів, в яких частинки рідини рухаються не тільки паралельно осі судини, а й перпендикулярно їй. При турбулентному потоці об'ємна швидкість кровотоку пропорціональна не градієнту тиску, а квадратному кореню з нього. Для збільшення об'ємної швидкості вдвічі необхідно підвищити тиск – приблизно в 4 рази. Тому при турбулентному кровотоку навантаження на серце значно збільшується. Турбулентний потік може виникати внаслідок фізіологічних причин (розширення, вигин судини), але часто є ознакою патологічних змін, таких як стеноз, патологічна звивистість і ін. При зростанні швидкості кровотоку або зниженні в'язкості крові потік згодом може стати турбулентним у всіх великих артеріях.

Розглянемо модель для ламінарної течії:

$$R = \frac{8\pi\eta l}{S^2} \quad (3)$$

де: l – довжина перетину трубки; S – площа перетину трубки; η – в'язкість рідини, яка протікає крізь трубку.

Інерційність рідини, що заповнює трубку – L можна визначити таким чином:

$$L = \Delta P / \frac{dQ}{dt} \quad (4)$$

$$\frac{dQ}{dt} = aS$$

де a – прискорення руху в рідині.

Тоді

$$L = \Delta P / as \quad (5)$$

або в наближені системи з зосередженими параметрами: $S\Delta P = ma$.

Маємо:

$$\Delta P = ma/S, \quad (6)$$

де m – маса рідини, яка заповнює трубку.

Підставляючи рівняння (6) у (5) отримаємо:

$$L = m/S^2 \quad (7).$$

Необхідно зазначити, що в'язкість залежить також від температури. Температура крові в діапазоні – 37,1...37,3°С. Питома вага цільної крові в діапазоні – 1,050...1,064 г/см^3, питома вага плазми – 1,024...1,032 г/см^3, питома вага основних елементів – 1,089...1,097 г/см^3.

У чоловіків в'язкість крові і гематокрит трохи вище, ніж у жінок. Але характер цієї залежності для рідин і газів відрізняється (для рідини η з підвищенням температури зменшується, а у газів навпаки збільшується. Це обумовлено різницею механічного тертя в них. Зі збільшенням в'язкості крові збільшуються сили внутрішнього тертя.

Для багатьох рідин в'язкість не залежить від градієнту швидкості. Ці рідини називають ньютонівськими:

$$F = \eta\left(\frac{\partial v}{\partial x}\right)S \quad (8)$$

де F – модуль сили внутрішнього тертя, $\frac{\partial v}{\partial x}$ – градієнт швидкості зсуву; S – площа поверхні прошарку; η – коефіцієнт пропорційності, залежний від середовища рідини.

Розглянемо рідини, що не відносяться до ньютонівських [9].

Зазначимо, що у кровотоці кров у нормі поводиться як неньютонівська рідина і змінює в'язкість залежно від умов течії. Тому в'язкість крові у великих судинах і капілярах істотно різниться [2, 5].

Неньютонівська поведінка крові пояснюється великою об'ємною концентрацією клітин крові, їх асиметрією, присутністю білків і іншими факторами.

Сукупність методів і прилади, які використовуються для вимірювання в'язкості називають віскозиметрами. В'язкість крові в 4-5 разів вище в'язкості води. Тому вона вимірюється на капілярних віскозиметрах (з діаметром капіляра кілька десятих міліметра). Її зазвичай характеризують відносної величиною:

$$\eta_{відн.} = \eta_{кр.}/\eta_{в.} \quad (8.1)$$

де $\eta_{кр.}$ і $\eta_{в.}$ – відповідно в'язкість крові і води.

Для визначення параметрів в'язкості рідин розглянемо найбільш застосовувані методи Стокса, Пуазейля і Гесса.

Метод Стокса заснований на вимірюванні швидкості невеликих тіл сферичної форми, які повільно рухаються у рідині. Вимірявши швидкість рівномірного руху кульки, можна визначити в'язкість рідини.

$$P = F_A + F \text{ або } \frac{4}{3}\pi r^3 \rho g = \frac{4}{3}\pi r^3 \rho' g + 6\pi\eta r V \quad (8.2)$$

де: P = 4/3 πr^{3}ρg – сила тяжіння; ρ – щільність кульки;

F_A = 4/3 πr^{3}ρ'g– сила Архімеда; ρ' – щільність рідини;

$F = 6\pi\eta r V$ – сила опору; де r – радіус кульки; V – швидкість кульки,

Тоді:

$$V = 2\,(\rho-\rho')gr^2/9\eta. \quad (9)$$

Для медицини метод Пуазейля, заснований на русі рідини в тонкому капілярі, викликає особливий інтерес. У ньому запропоновано модель визначення швидкості в'язкої рідини по трубах. Ця модель відображає і кровоносну систему, яка загалом складається з циліндричних судин різного діаметру. Внаслідок симетрії, частки поточної рідини в трубі рівновіддалені від осі, мають однакову швидкість. Найбільшу швидкість мають частки, що рухаються уздовж осі, коли найближчий до стінки прошарок рідини нерухомий. В'язкість за методом Пуазейля визначається наступним співвідношенням:

$$\eta = \pi R^4 \Delta p t/8Vl \quad (10)$$

де: R – радіус капіляра; l – довжина капіляра; V – об'єм рідини;

Δp – різниця тисків на кінцях капіляра; t – час руху рідини по судині.

При заданих умовах (Δp) крізь капіляр протікає тим більше рідини, чим менше її в'язкість і більше радіус капіляра [2]. При цьому в'язкість розглядається як фізичний параметр і асоціюється з опором.

Проведемо аналогію між формулою Пуазейля (10) і законом Ома для ділянки джерела струму:

$$X = 8\eta l/\pi R^4 \quad (11)$$

У рівнянні Пуазейля (10) замінимо (p1–p2)/l градієнтом тиску dp/dl.

Таким чином, ми довели тісний зв'язок між законами гідродинаміки і законами електричного струму. Об'ємна швидкість руху рідини $Q = V/t$ є гідродинамічним аналогом сили електричного струму: $l = q/t$. Різниця електричних потенціалів $\varphi 1-\varphi 2$ на відповідній ділянці ланцюга спричиняють виникнення електричного струму. Рух рідини є наслідком різниці тиску p1–p2 на ділянці труби.

За законом Ома l = $(\varphi 1-\varphi 2)/R$. Величина R – електричний опір провідника, аналогом якого у формулі (11) є величина $X = 8\,\eta\, l/\pi\, R^4$, що характеризує гідравлічний опір ділянки труби чи судини. Таким чином, за формулою Гагена-Пуазейля можливо визначити низку характеристик кровотоку. Визначивши об'ємну швидкість кровотоку Q і величину гідравлічного опору X судин, знаходимо величину кров'яного тиску у кожній ділянці судинної системи: $P = P_0 - QX$.

Висновки. Виявлено і встановлено ефективність діагностики змін швидкості кровотоку в судинах за методикою визначення в'язкості крові. Доведено високу діагностичну цінність методу в'язкості крові у виявленні гемодинамічно незначущих і значущих стенотичних змін судин у пацієнтів із артеріальною гіпертензією різного рівня сумарного серцево-судинного ризику.

Список літератури:

1. Davydov Y. M. Large-Particle Method // Encyclopaedia of Mathematics. Vol.5. – Dordrccht; Boston / London: Kluver Academic Publishers. – 1990. – P. 358-360.
2. Астарита Дж., Маруччи Дж, Основы механики неньютоновских жидкостей. – М.: Мир, 1978. – 311 с. '
3. Давыдов Ю. М. Крупных частиц метод // Математическая энциклопедия. Т. 3. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – С. 125-129.
4. Лелюк В. Г, Лелюк С. Э. Основные принципы гемодинамики и ультразвукового исследования сосудов: Клинич. рук-во по ультразвуковой диагностике / под ред. В.В. Митькова – М.: Видар, 1997. – Т. 4. – С. 185-220.
5. Ремизов А. Н. Медицинская и биологическая физика. – М.: Высшая школа, 1999.
6. Реологические исследования в медицине. Выпуск 1. – М.: Реологическое общ-во им. Г. В. Виноградова, Научный центр хирургии РАМН, 1997. – 122 с.
7. Уилкинсон У. Л. Неньютоновские жидкости. – М.: Мир, 1964. – 216 с.
8. Фирсов Н. Н. Макро и микрореология крови в норме и патологии: автореф. на соиск. уч. степ, д-ра биол. наук. – Купавна: Мин-во мед. иром-ти, НИИ по биологическим испытаниям химических соединений, 1983. – 40 с.
9. Чижевский А. Л. Электрические и магнитные свойства эритроцитов.– Киев, 1973. – 210 с.

Федоренко И.В.
Национальный авиационный университет

ВЯЗКОСТЬ КРОВИ КАК ЭЛЕМЕНТ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ МЕТОДИКИ ИСЧИСЛЕНИЯ И ИЗМЕРЕНИЯ СКОРОСТИ КРОВОТОКА СОСУДОВ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
В данной статье рассмотрены современные методики диагностики нарушения кровотока. Исследованы методики выявления сердечно – сосудистых заболеваний. Проанализированы современные методики определения скорости кровотока и эффективность диагностики изменений скорости кровотока в сосудах по методике определения вязкости крови.
Ключевые слова: вязкость крови, допплерография, кровоток, сосуды, скорость кровотока, диагностика.

Fedorenko I.V.
National Aviation University

BLOOD VISCOSITY AS AN ELEMENT FOR DETERMINING EFFECTIVE METHODS OF CALCULATION AND MEASUREMENT OF HUMAN VASCULAR BLOOD FLOW RATE

Summary
This article deals with modern methods of diagnostics of blood disorders. Was investigated a technique of revealing of cardio – vascular diseases. Analyzed the current methods for determining the velocity of blood flow and the efficiency of diagnostic of changes of blood flow velocity in the vessels on the method of determining the viscosity of blood.
Keywords: blood viscosity, Doppler ultrasound, blood flow, blood vessels, blood flow rate, diagnostics.

УДК 621.3.019.3

СТРАТЕГИЯ ОТКАЗОБЕЗОПАСНОСТИ КАК АЛЬТЕРНАТИВА ПОЛНОЙ ОТКАЗОУСТОЙЧИВОСТИ ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ ГАРАНТОСПОСОБНЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ СИСТЕМ. ЧАСТЬ 1

Федухин А.В., Муха А.А.
Институт проблем математических машин и систем
Национальной академии наук Украины

Статья посвящена вопросам безопасности гарантоспособных компьютерных систем. Сформулирована стратегия отказобезопасности как альтернатива дорогостоящей стратегии полной отказоустойчивости системы, описаны методы обеспечения безопасности, приводятся необходимые понятия и определения.
Ключевые слова: безотказность, отказоустойчивость, безопасность, отказобезопасность компьютерных систем.

Введение. Наиболее важным свойством гарантоспособных компьютерных систем (ГКС) является свойство отказоустойчивости. Без этого свойства невозможно создать систему с высоким уровнем гарантоспособности. Отказоустойчивость напрямую или косвенно влияет на такие атрибуты, как безотказность, готовность, живучесть и функциональная безопасность. Кроме того отказоустойчивость, основанная, как известно, на структурной избыточности и методах многоверсийного проектирования, определяет уровень гарантоспособности вычислений, выполняемых программными средствами ГКС. **Отказоустойчивость ГКС является дорогостоящим свойством, которое может себе позволить не каждый заказчик.** Например, пилотируемые космические корабли имеют так много избыточных и отказоустойчивых компонент, что их вес сильно увеличивается по сравнению с беспилотными аппаратами, которые не требуют такого уровня отказоустойчивости.

В большинстве случаев критического применения ГКС экономически обоснованным является замена полной отказоустойчивости на частичную отказоустойчивость, названную нами **отказобезопасностью**. Использование подхода, при котором стратегия полной отказоустойчивости заменяется стратегией отказобезопасности позволяет строить экономически эффективные ГКС с меньшими техническими затратами, дополнив их системой предупредительного технического обслуживания для повышения уровня гарантоспособности. Особенностью стратегии отказобезопасности является то, что она допускает наличие отказов системы, но только таких, при которых последняя переходит в защитное безопасное состояние и полностью исключает появление таких отказов, при которых система переходит в опасное состояние, чреватое катастрофическими последствиями. Данная стратегия положена в основу построения электронных и компьютеризованных средств железнодорожной автоматики, связанных с обеспечением безопасности движения поездов. **Целью данной статьи является подробный обзор особенности реализации этих двух подходов в обеспечении безопасности ГКС и формулирование стратегии отказобезопасности как альтернативы стратегии полной отказоустойчивости системы.**

1. Отказоустойчивость как базовая платформа гарантоспособности

Отказоустойчивость *(fault tolerance)* – свойство технической системы сохранять свою работоспособность после отказа одного или нескольких составных компонентов. Отказоустойчивость определяется количеством любых последовательных единичных отказов компонентов, после которых сохраняется работоспособность системы в целом.

Основной способ реализации отказоустойчивости – введение избыточности. **Полная отказоустойчивая инженерия** *(Complete fault-tolerant Engineering)* – это метод проектирования отказоустойчивых систем, которые способны продолжать выполнение запланированных операций (возможно, с понижением эффективности) при отказе их компонентов [1]. Если каждый компонент системы может продолжать работать при отказе одной из его составляющих, то вся система, в свою очередь, также продолжает работать и называется **полностью отказоустойчивой** *(a fully fault-tolerant)*.

Стратегия полной отказоустойчивости основана на введении избыточности в структуру системы. Избыточностью называют функциональность, в которой нет необходимости при безотказной работе системы [2]. Впервые идея включения избыточных частей для увеличения надежности системы была высказана Джоном фон Нейманом в 1950-х годах [3]. Существует два типа избыточности [4]: пространственная и временна́я. Пространственная избыточность реализуется путем введения дополнительных компонентов, функций или данных, которые не нужны при безотказном функционировании. Дополнительные (избыточные) компоненты могут быть аппаратными, программными и информационными. Временная избыточность реализуется путем повторных вычислений или отправки данных, после чего результат сравнивается с сохранённой копией предыдущего результата.

Иногда обеспечение отказоустойчивости ГКС требует, чтобы вышедшие из строя части были извлечены и заменены новыми, в то время как система продолжает работать (горячая замена). Это реализуется с помощью избыточной части, находящейся в резерве и большая часть отказоустойчивых систем строится именно так, при условии, что среднее время между отказами достаточно велико, чтобы операторы могли успеть выполнить ремонт до того, как резервная часть также выйдет из строя.

© Федухин А.В., Муха А.А., 2016

Наиболее эффективный метод введения избыточности – аппаратная избыточность, которая достигается путем резервирования. Проектирование каждого компонента ГКС как отказоустойчивого привносит в систему некоторые недостатки, такие как увеличение веса, стоимости, энергопотребления, цены и времени, затраченного на проектирование, проверку и испытания, кроме того полностью отказоустойчивые решения имеют и другие, не менее важные недостатки, а именно:

· сложность в обнаружении однокомпонентных неполадок. Возможность неконтролированного накопления неисправностей в компонентах. Проблема может быть решена путем добавления специальной системы для обнаружения неисправностей компонент.

· сложность в обнаружении многокомпонентных неполадок. Отказоустойчивость одного компонента может мешать обнаружению неполадок в другом.

· сложность проверки работоспособности. Для некоторых крайне важных отказоустойчивых систем критического применения нет простого пути, чтобы удостовериться, что дополнительные избыточные компоненты находятся в исправном состоянии.

В качестве показателей, характеризующих отказоустойчивость системы, рекомендуются следующие:

Порог сравнения информации в системе M_c:

$$M_c = \prod_{i=1}^{n} M_{ci}, \quad (1)$$

где M_{ci} порог сравнения i-го последовательно включенного сравнивающего устройства.

Число работоспособных конфигураций системы U_c:

$$U_c = \prod_{i=1}^{n} U_{ci}, \quad (2)$$

где U_{ci} – число работоспособных конфигураций i-ой подсистемы.

Коэффициент отказоустойчивости $K_{ОУ}$ – отношение средних наработок на отказ нерезервированной и отказоустойчивой систем:

$$K_{ОУ} = \frac{T_{НР}}{T_{ОУ}}, \quad (3)$$

где $T_{НР}$ – средняя наработка на отказ нерезервированной системы;

$T_{ОУ}$ – средняя наработка на отказ отказоустойчивой системы.

2. Безопасность компьютерных систем

Требования гарантоспособности предъявляются прежде всего к компьютерным системам критического применения, для которых требование безопасности приобретает наиболее важное значение. **Безопасность** (Security) в обычном понимании этого слова трактуется как сохранность человека, объекта, груза, окружающей среды. Однако в технике этому термину придается и более широкое понятие [5, 6]. Например, под «безопасной компьютерной системой» подразумевается не только наличие ее собственной безопасности как технического объекта, но и наличие безопасности результатов ее работы (расчетов, управляющих команд, информации и т.д.). В зависимости от отрасли применения ГКС понятие безопасности конкретизируется в соответствии с конкретными ее задачами и особенностями. На сегодняшний день трудно найти область человеческой деятельности, где бы ни требовались компьютерные системы высокой надежности и безопасности. В энергетике: системы управления и контроля на атомных, тепловых и гидроэлектростанциях, системы управления котлами высокого давления, системы управления энергоснабжением, системы управления транзитом энергоресурсов и др. На транспорте: системы управления движением транспорта, системы автоматики и автоматизации управления транспортными средствами и др. В промышленности: системы управления и контроля в сфере опасных технологий и инфраструктур и др. В области жизнедеятельности человека: системы охраны, противопожарные системы, системы контроля за состоянием окружающей среды и предупреждения об экологических катастрофах, системы безопасности сооружений с большим скоплением людей, системы обеспечения безопасности от террористических угроз и др. В военно-промышленном комплексе: системы управления войсками, системы управления и навигации объектами военного и смежного назначения, системы безопасности военных арсеналов и др. В медицине: системы обеспечения жизнедеятельности пациентов и др. В области финансов: системы управления финансовыми учреждениями и платежными системами и др.

Безопасность компьютерных систем критического применения можно разделить на внешнюю и внутреннюю. Внешняя безопасность связана с сохранностью компьютерной системы, как технического объекта, и может нарушаться из-за внешних причин (разрушающего влияния окружающей среды или действий человека). Внутренняя безопасность это свойство объекта не являться источником опасности по отношению к внешним объектам (человеку, окружающей среде). Внутренняя безопасность рассматривается как составляющая надежности и безопасности в связи с тем, что отказы элементов КС, которые нарушают безопасность, одновременно приводят к нарушению надежности.

Функциональная безопасность (ФБ) *(functional safety)* – основная часть общей безопасности ГКС, обеспечивающая отсутствие неприемлемого риска как функционированию самой системы, так и здоровью людей, их собственности или окружающей среде. ФБ является очень важным атрибутом для систем критического использования, связанных с безопасностью людей и окружающей среды обитания человека (системы энергетики, химической промышленности, транспорта и т.д.). Целью управления ФБ является минимизация неприемлемого риска нанесения вреда здоровью людей (непосредственно или косвенно – через нанесение ущерба собственности или окружающей среде). Цель обеспечения ФБ считается достигнутой, когда каждая функция обеспечения ФБ системы осуществляется эффективно и обеспечивает выполнение требуемых показателей. В работе [7] безопасность определяется как параметр, показывающий, насколько из-за эксплуатации некоторого технического устройства или из-за выхода из строя частей прибора подвергаются опасности, материальные ценности или человеческие жизни. В работе [8] безопасность рассматривается

как свойство объекта не обусловливать возникновение опасных для производства (движения) ситуаций при наличии определенных внешних воздействий на протяжении определенного времени или при выполнении определенного объема работ. В монографиях [9, 10] безопасность определяется, как способность не допускать ущерба для жизни и здоровья людей, для материальных и духовных ценностей вследствие изменения внутренних свойств объекта, внешних субъективных или объективных дестабилизирующих факторов и воздействий.

3. Показатели безопасности компьютерных систем

В конкретных случаях при разработке реальных ГКС могут использоваться смешанные стратегии безопасности, основная задача которых состоит в том, чтобы обеспечить необходимые предельные значения показателей безопасности (нормы безопасности). Показатели безопасности могут быть количественными или качественными. Количественные показатели характеризуют безопасность непосредственно с помощью некоторых числовых величин. Качественные показатели дают косвенную оценку безопасности.

Количественные показатели безопасности делятся на детерминированные и вероятностные. Детерминированные показатели обычно выражаются физическими величинами или отношением этих величин. Детерминированным показателям присущ ряд недостатков. Они не отражают вероятностную природу процессов эксплуатации и обслуживания систем, имеют обычно ограниченную область применения и носят частный характер. Они не могут быть определены априорными аналитическими методами при разработке систем.

Наиболее адекватно оценивают ФБ вероятностные количественные показатели. Они имеют общий характер (применяются для любых систем, элементов и устройств) и могут определяться экспериментально, быть рассчитанными или смоделированы. Основные показатели безопасности следующие:

Вероятность безопасной работы $R_{ОП}(t)$ – вероятность того, что в пределах заданной наработки опасный отказ системы не наступает.

$$R_{ОП}(t) = 1 - F_{ОП}(t), \quad (4)$$

где $F_{ОП}(t)$ – функция распределения наработки до опасного отказа.

Вероятность опасного отказа $Q_{ОП}(t)$ – вероятность того, что в пределах заданной наработки опасный отказ наступает хотя бы один раз.

$$Q_{ОП}(t) = F_{ОП}(t) = 1 - R_{ОП}(t). \quad (5)$$

Средняя наработка на опасный отказ $T_{ОПср}$ – отношение суммарной наработки восстанавливаемой системы $t_{\Sigma i}$ к математическому ожиданию числа опасных отказов в течение этой наработки $m_{ОП}$.

$$T_{ОПср} = \frac{t_{\Sigma н}}{m_{ОП}}. \quad (6)$$

4. Отказобезопасность как синтез отказоустойчивости и функциональной безопасности

Математический аппарат синтеза и анализа в рамках **стратегии отказобезопасности** принадлежит профессорам Петербургского государственного университета путей сообщения (ПГУПС) братьям Сапожникову В.А. и Сапожникову Вл.А.. Рассмотрение данного направления в проектировании ГКС начнем с введения следующих понятий и определений.

Алгоритм работы ГКС в рамках данной стратегии должен исключать опасные ситуации не только при исправном, но и при неисправном состоянии самой системы. Внутренние отказы системы не должны приводить к опасным искажениям алгоритма ее работы. Сформулируем базовые понятия стратегии отказобезопасности.

Защитное состояние *(Protective State)* – неработоспособное состояние системы, при котором значения всех параметров, характеризующих способность выполнять заданные функции по обеспечению безопасности, соответствуют требованиям нормативно-технической и (или) конструкторской документации (НТД, КД).

Опасное состояние *(Hazardous State)* – неработоспособное состояние системы, при котором значение хотя бы одного параметра, характеризующего способность выполнять заданные функции по обеспечению безопасности, не соответствует требованиям НТД и (или) КД.

Таким образом, ФБ ГКС можно уточнить как свойство системы непрерывно сохранять исправное, работоспособное или защитное состояние в течение некоторого времени или наработки.

Защитный отказ *(Protective Failure)* – событие, заключающееся в нарушении работоспособного состояния системы при сохранении защитного состояния.

Опасный отказ *(Hazardous Failure)* – событие, заключающееся в нарушении работоспособного и защитного состояний системы.

При оценке безопасности в работе [11] исходят из понятия безопасного состояния, которое может принять система или ее компонент. В этом состоянии исключена опасность со стороны системы. В работе [12] безопасность технического устройства рассматривается как его свойство находиться в штатном или нештатном неопасном состоянии. Под штатным понимается состояние, когда технологический процесс развивается в соответствии с заданным алгоритмом, определяющим адекватную реакцию системы управления на внешние факторы.

Рассмотрим схему основных состояний и событий в ГКС (рис. 1), где цифрами обозначены: использование по назначению 1, защитный отказ 2, опасный отказ 3, переход системы в предельное состояние (неустранимое нарушение требований безопасности, снижение эффективности эксплуатации, моральное старение, износ и другие факторы) 4, восстановление 5, ремонт 6.

В документах Международной электротехнической комиссии (МЭК) «Функциональная безопасность программируемых электронных систем: Общие аспекты» (1989 г.) и «Программное обеспечение АСУ ТП, критичных к вопросам безопасности» (1988 г.), даны следующие определения безопасности управляющих систем. **Безопасное состояние** *(Safe state)* – состояние некоторой системы, в котором при определенных допущениях и заданных условиях отсутствует угроза для жизни людей, экономики и окружающей среды. **Безопасность** *(Safety)* – свойство системы, выражающееся в ожидании того, что она при определенных условиях не перейдет в состояние, в ко-

тором угрозе подвергается человеческая жизнь, экономика и окружающая среда.

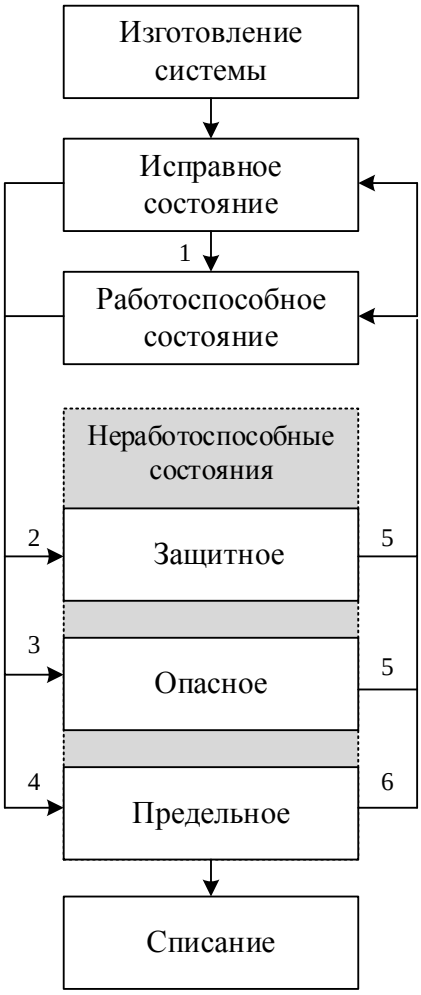

Рис. 1. Схема основных состояний и событий системы

Сравнивая между собой приведенные определения, можно сделать вывод об их эквивалентности, поскольку они основаны на едином подходе – свойство безопасности определяется через состояние системы. Конструктивность этого подхода состоит в том, что он дает способ решения основного вопроса, который возникает при анализе и синтезе безопасных систем. Для этого сформулируем понятие **критерий опасного отказа** *(Hazardous Failure Criterion)* – признак или совокупность признаков опасного состояния системы, установленные в НТД и (или) КД [9].

Итак, **внутренняя безопасность** *(internal security)* – свойство системы сохранять исправное, работоспособное и защитное состояния. В тоже время безотказность – это свойство сохранять исправное и работоспособное состояния. Поэтому в безопасной ГКС внутренняя безопасность выступает как составляющая надежности совместно с безотказностью, долговечностью, ремонтопригодностью и сохраняемостью.

Безотказность характеризуется множеством состояний

$$S_{БОТ} = S_И \cup S_р \qquad (7)$$

где $S_И$ – множество исправных состояний системы;

$S_р$ – множество работоспособных состояний системы,

а безопасность – множеством состояний

$$S_{БОП} = S_И \cup S_р \cup S_З \qquad (8)$$

где $S_З$ – множество защитных состояний.

Из сравнения множеств $S_{БОТ}$ и $S_{БОП}$ (7), (8) следует, что безопасность всегда больше безотказности. В крайнем случае, они равны, если любой отказ в системе является опасным. Таким образом, на основании выше изложенного, сформулируем вводимый нами термин отказобезопасность.

Отказобезопасность *(failure safety)* – свойство технической системы при отказе ее некоторых частей переходить в режим работы, не представляющий опасности для людей, окружающей среды или материальных ценностей.

Отказобезопасность следует отличать от отказоустойчивости – способности системы сохранять способность правильно функционировать после отказа некоторых частей системы. В реальных системах эти два требования могут выступать и совместно.

Заключение. Наиболее важным атрибутом ГКС является свойство отказоустойчивости. Отказоустойчивость является базовой платформой гарантоспособности. Без этого свойства невозможно создать систему с высоким уровнем гарантоспособности. Отказоустойчивость напрямую или косвенно влияет на такие атрибуты, как безотказность, готовность, живучесть и ФБ. Проектирование каждого компонента ГКС как отказоустойчивого привносит в систему недостатки, подробно описанные выше.

Наиболее важным атрибутом компьютерных систем критического применения является ФБ. ФБ является очень важным атрибутом для систем, связанных с безопасностью людей и окружающей среды обитания человека.

Достижение полной отказоустойчивости ГКС является очень затратным мероприятием. В большинстве случаев критического применения ГКС экономически обоснованным является замена полной отказоустойчивости на частичную отказоустойчивость, названную отказобезопасностью. Использование подхода, при котором стратегия полной отказоустойчивости заменяется стратегией отказобезопасности позволяет строить экономически эффективные ГКС с меньшими техническими затратами. Особенностью стратегии отказобезопасности является то, что она допускает наличие отказов системы, при которых ГКС переходит в защитное безопасное состояние, при этом полностью исключаются опасные отказы, при которых система переходит в состояние, чреватое катастрофическими последствиями. Таким образом, отказобезопасность представляет собой синтез отказоустойчивости и функциональной безопасности, обеспечивая при этом свойство технической системы переходить в режим работы, не представляющий опасности для людей, окружающей среды или материальных ценностей при отказе ее некоторых составных частей.

Продолжение следует.

Список литературы:

1. Johnson B. W. «Fault-Tolerant Microprocessor-Based Systems», IEEE Micro (1984), vol. 4, № 6, pp. 6-21.
2. Laprie J. C. (1985). «Dependable Computing and Fault Tolerance: Concepts and Terminology», Proceedings of 15th International Symposium on Fault-Tolerant Computing (FTSC-15), pp. 2-11
3. Von Neumann, J. (1956). «Probabilistic Logics and Synthesis of Reliable Organisms from Unreliable Components», in Automata Studies, eds. C. Shannon and J. McCarthy, Princeton University Press, pp. 43-98.
4. Avizienis A. (1976). «Fault-Tolerant Systems», IEEE Transactions on Computers, vol. 25, № 12, pp. 1304-1312.
5. Ковалев Е. Е., Иванов В. И., Пахомов Б. Я., Иванова А. А. Новая техника и проблема безопасности человека // Вопросы философии, 1981. № 5. – С. 49-59.
6. Пирик К. Система «человек-машина» в управлении транспортными процессами // Железные дороги мира, 1974. № 7. – С. 7-72.
7. Wobig K.-H, Horder A., Strelov H. Prozessrechnersysten mite Fail-Safe-Verhalten // Signal und Draht, 1974. № 11. – P. 211-218.
8. Ape1 W. Grunzuege der Metodik gewaehrlestung von sicherheitsrelevanten schaltungen der eisenbahnsicherangstechnik // Signal und Schience, 1986. Vol. 30 № 1. – P. 20-22.
9. Христов Х. А. Електронизация на осигурителната техника. – София. Техника, 1984. – 355 с.
10. Христов Х. А. Основи на осигурителната техника. – София: Техника, 1990. – 41 с.
11. Graband M., Gunther H. Sichereits philosophie und Prufung // Signal und Draht, 1988. № 9. – P. 199-204.
12. Лисенков В. М. Безопасность ответственных технологических процессов и технических средств на транспорте // Автоматика, телемеханика и связь,1992. № 1. – С. 8-11.

Федухін О.В., Муха А.А.
Інститут математичних машин та систем
Національної академії наук України

СТРАТЕГІЯ ВІДМОВОБЕЗПЕКИ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ПОВНІЙ ВІДМОВОСТІЙКОСТІ ПРИ ПРОЕКТУВАННІ ГАРАНТОЗДАТНИХ КОМПЬЮТЕРНИХ СИСТЕМ. ЧАСТИНА 1

Анотація
Стаття присвячена питанням безпеки гарантоздатних комп'ютерних систем. Сформульована стратегія відмовобезпеки як альтернатива дорогої стратегії повної відмовостійкості системи, описані методи забезпечення безпеки, наводяться необхідні поняття і визначення.
Ключові слова: безвідмовність, відмовостійкість, безпека, відмовобезпека комп'ютерних систем.

Feduhin A.V., Mukha A.A.
Institute of Mathematical Machines and Systems Problems
of the Ukraine National Academy of Science

FAILPASSIVE STRATEGY AS AN ALTERNATIVE DESIGN FULL FAULT TOLERANCE OF DEPENDABLE COMPUTER SYSTEMS. PART 1

Summary
The article is devoted to the issues of security of dependable computer systems. Fail-safe strategy is formulated as an alternative to costly strategy complete fault tolerance system, the methods of security, provides the necessary concepts and definitions.
Keywords: reliability, fault tolerance, security, computer systems failure safety.

УДК 528.94:332.3

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДАНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ЦИФРОВИХ МОДЕЛЕЙ РЕЛЬЄФУ ПРИ ВИРІШЕННІ ЗАДАЧ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

Янчук О.Є., Трохимець С.М., Шульган Р.Б., Бойчук Б.О.
Національний університет водного господарства та природокористування

Розглянуто можливість використання даних глобальних ЦМР для вирішення задач народного господарства. Проаналізовано точність моделей SRTM та ASTER. Порівняно точність побудови горизонталей за даними ЦМР та існуючими картографічними матеріалами. Наведено приклади вирішення конкретних задач. Змодельовано водозбірні басейни й водотоки, зони покриття сигналу та побудовано профіль лінійної споруди.
Ключові слова: SRTM, ASTER, картограма крутості схилів, профіль, водозбірний басейн, зона покриття.

Постановка проблеми. У багатьох задач народного господарства дані про рельєф є необхідними. Незамінною формою подання інформації про рельєф земної поверхні від глобального до субрегіонального рівнів є цифрові моделі рельєфу (ЦМР) [1]. Залежно від величини території та вимог до точності відрізняються й методи одержання таких ЦМР, тому вважаємо доречним визначення задач народного господарства, для вирішення яких достатньо точності глобальних ЦМР, що дозволить підвищити ефективність вирішення таких задач та зменшить вартість робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можливість використання SRTM3та ASTER GDEM на території України досліджував, зокрема, Постельняк А.О. [2]. Він виконував комплексне порівняння точності обох моделей рельєфу на територію м. Києва. Результати засвідчили, що перша модель, незважаючи на її нижчу роздільну здатність, із більшості показників має вищу локальну точність. Також виявлено, що локальна точність SRTM мінімум у два рази вища заявлених 16 м, а локальна точність ASTER GDEM також перевищує заявлену. Додатково була проаналізована можливість використання цих ЦМР при створенні ортофотокарт і ортофотопланів за космічними знімками високої та надвисокої роздільної здатності. Встановлено, що цифрова модель рельєфу SRTM придатна для створення ортофотокарт масштабу 1:10000 і дрібніших, а ASTER GDEM – для масштабу 1:25000 і дрібніших. За результатами досліджень показники точності моделі SRTM – 3,57 м, а ASTER – 7,53 м.

Процином М.Т. [3] проводилилися дослідження якості висотних моделей SRTM3 та ASTER GDEM на район басейну р. Західний Буг. У першій частинідослідження оцінювалась точність обох глобальних ЦМР на основі їх відхилення від висот 67 пунктів державної геодезичної мережі. Отримано середні квадратичні помилки визначення висот для моделі мережі SRTM 3,5 м та для моделі ASTER GDEM 6,3 м. Друга частина дослідження передбачала порівняння поверхонь, отриманих за моделями SRTM та ASTER GDEM з еталонною ЦМР, отриманою за картографічними даними (масштаб 1:10000, переріз рельєфу 1 м). Результати засвідчили переважання абсолютних помилок в діапазоні значень від -3 м до 0 м на відкритих і забудованих територіях. Зсув середнього значення на – 0,3 м ймовірно відображає неспівпадання рівневої поверхні моря (еталонна ЦМР побудована в Балтійській системі висот) з поверхнею геоїда EGM96.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, виходячи з наведених досліджень, можна зробити висновок що на територію України дані SRTM та ASTER GDEM забезпечують точність по висоті 3-8 метрів. Виходячи з цього спробуємо проаналізувати для вирішення яких задач народного господарства можна використовувати такі дані:

- моделювання задач землеустрою (визначення експозиції схилів, побудова горизонталей, побудова ухилів);
- моделювання гідрологічної мережі (моделювання водотоків та визначення межі водозбірних басейнів);
- аналіз зони покриття радіочастотних вишок (побудова карт із зонами покриття, вибір оптимального розташування вишок мобільних операторів та вишок цифрового телебачення);
- моделювання задач будівництва (планування попередніх трас лінійних споруд – дорожньої мережі, трубопроводів);
- моделювання зон затоплення внаслідок повеней та паводків.

Мета статті. Головною метою є встановлення задач народного господарства, для вирішення яких достатньо точності глобальних ЦМР, що дозволить підвищити ефективність вирішення таких задач та зменшить вартість робіт.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі для перевірки точності глобальних ЦМР використано порівняння з векторизованими горизонталями на територію окремого адміністративного району (Дубенський район Рівненської області) (вихідний масштаб 1:100000, переріз горизонталей 20 м).

Подібне дослідження нами вже проводилося [5], однак, тоді використовувалися дані лише однієї GDEM SRTM з роздільною здатністю 3 кутові секунди. У даній роботі використовуються дані GDEM SRTM та ASTER з роздільною здатністю 1 кутова секунда.

За наявними картографічними матеріалами вручну відвекторизовані горизонталі (рис. 1 а) та побудована ЦМР. На основі даної ЦМР створена картограма крутості схилів (рис. 2 а).

За даними SRTM та ASTER побудовано горизонталі з перерізом 20 м, як на вихідному матеріалі (рис. 1 б, в), та створено картограми крутості схилів для досліджуваної території (рис. 2 б, в).

© Янчук О.Є., Трохимець С.М., Шульган Р.Б., Бойчук Б.О., 2016

Загальна характеристика форм рельєфу повторюється на всіх матеріалах, однак краща виразеність дрібних форм рельєфу спостерігається у моделях отриманих за даними ASTER. Для визначення числових характеристик точності отриманих поверхонь обчислено різницю поверхонь ЦМР у метрах (рис 3 та 4). Як видно з наведених на рисунках статистичних даних класифікації, СКП відхилення ЦМР SRTM та ASTER від вихідної ЦМР, одержаної за відвекторизованими горизонталями з перерізом 20 м, становить 12,5 та 15,1 м відповідно.

Виходячи з цього, вважаємо, що використання даних SRTM та ASTER для вирішення задач, які виконуються в межах території району (де використовуються картографічні матеріали у масштабі 1:100000 й переріз горизонталей 10-20 метрів) цілком можливе і дозволяє зекономити час на виконання робіт.

На наступному етапі виконано подібне порівняння на територію Богдашівської сільської ради Здолбунівського району Рівненської області, для якої традиційно використовуються картографічні матеріали масштабу 1:10000 з перерізом рельєфу 2,5 метрів. Відвекторизувавши наявні на вихідному растровому матеріалі горизонталі отримано певний недолік – відсутність висотних даних на території населених пунктів (рис. 5 а). Використовуючи модуль 3D Analyst, створена картограма крутості схилів (рис. 6 а).

За глобальними ЦМР SRTM та ASTER побудовано горизонталі з перерізом 2,5 м, як на вихідному матеріалі (рис. 5 б, в), та створено

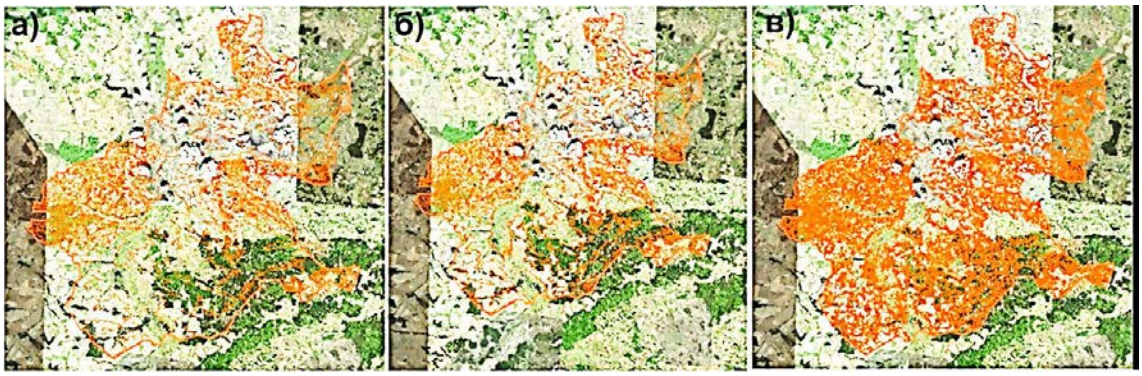

Рис. 1. Межа та горизонталі Дубенського району:
а) відвекторизовані вручну, б) побудовані за SRTM, в) побудовані за ASTER

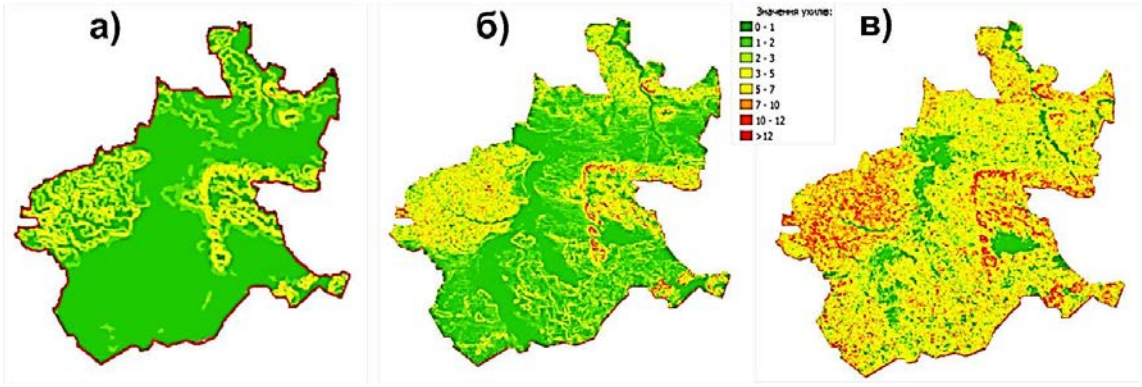

Рис. 2. Картограми крутості схилів для території Дубенського району:
а) за горизонталями відвекторизованими вручну, б) SRTM, в) ASTER

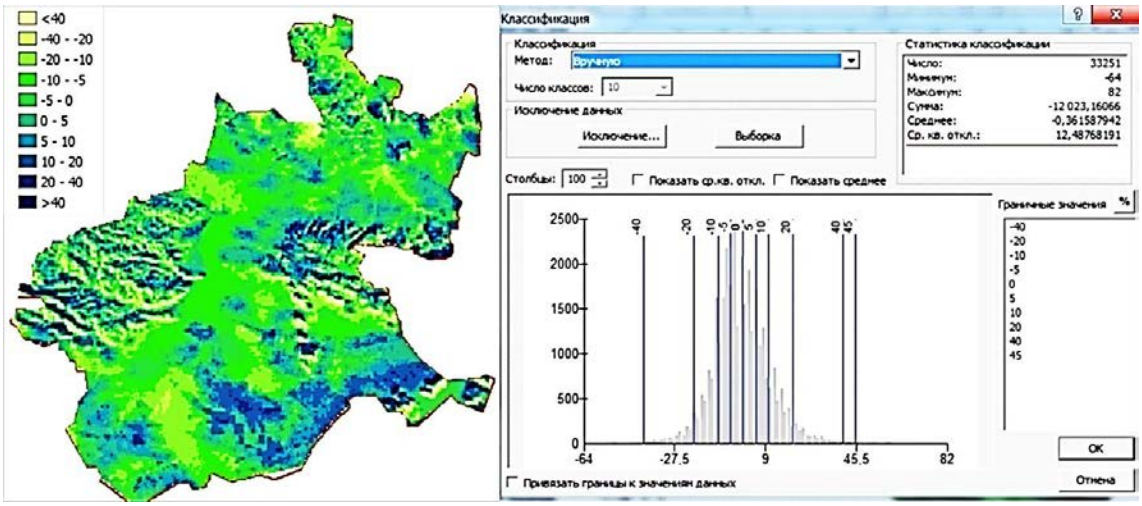

Рис. 3. Різниця поверхонь ЦМР території Дубенського району
отриманих класичним способом та за даними SRTM

картограми крутості схилів для досліджуваної території (рис. 6 б, в).

Загальна характеристика форм рельєфу повторюється на всіх матеріалах, однак краща виираженість дрібних форм рельєфу спостерігається у моделях отриманих за даними ASTER. Для визначення числових характеристик точності отриманих поверхонь обчислено різницю повер-

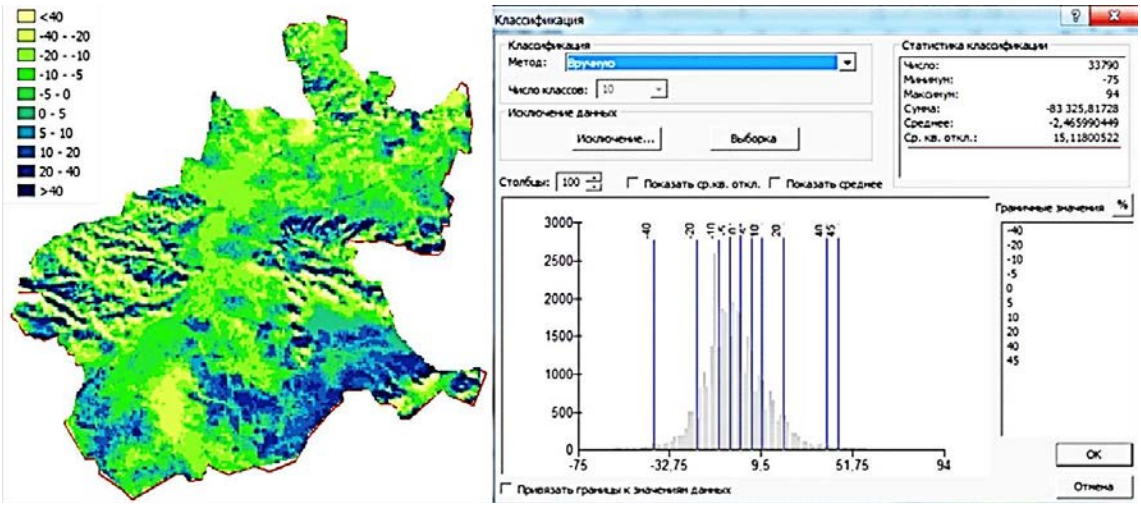

Рис. 4. Різниця поверхонь ЦМР території Дубенського району отриманих класичним способом та за даними ASTER

Рис. 5. Межа та горизонталі Богдашівської сільської ради: а) відвекторизовані вручну, б) побудовані за SRTM, в) побудовані за ASTER

Рис. 6. Картограми крутості схилів для території сільської ради: а) за горизонталями відвекторизованими вручну,б) SRTM, в) ASTER

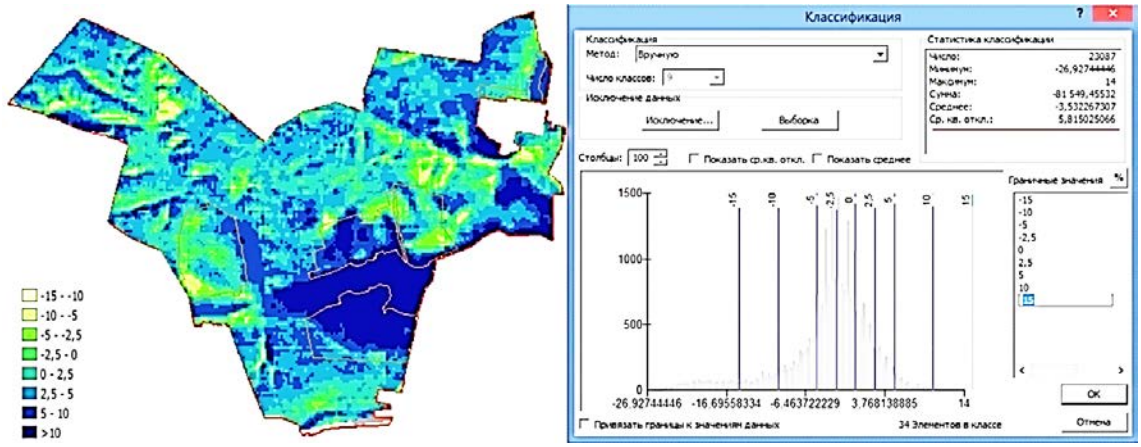

Рис. 7. Різниця поверхонь ЦМР території Богдашівської сільської ради отриманих класичним способом та за даними SRTM

хонь ЦМР у метрах (рис. 7,8). Як видно з наведених на рисунках статистичних даних класифікації, СКП відхилення ЦМР SRTM та ASTER від вихідної ЦМР, одержаної за відвекторизованими горизонталями з перерізом 2,5 м, становить 5,8 та 7,7 м відповідно. Звичайно, додаткова похибка у обчислення внесена відсутністю вихідних даних на територію населених пунктів. Однак, вважаємо, що для картографічних матеріалів масштабу 1:10000 покищо не доцільно використовувати дані радарного топографічного знімання, оскільки їхня точність ще не є достатньою.

Додаткова похибка у одержані результати може вноситися за різницю від-лікових поверхонь. У ЦМР SRTM та ASTER в якості відлікової поверхні використовується модель геоїда EGM96.

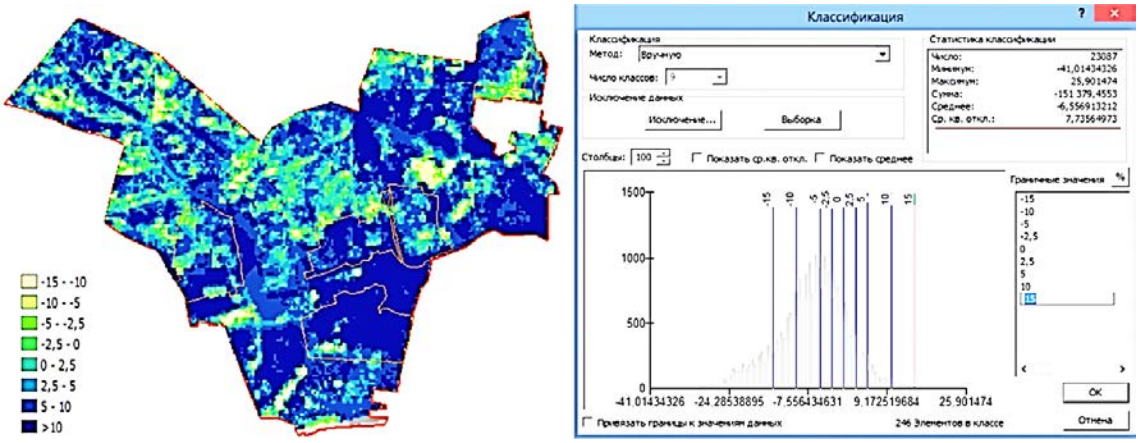

Рис. 8. Різниця поверхонь ЦМР території Богдашівської сільської ради отриманих класичним способом та за даними ASTER

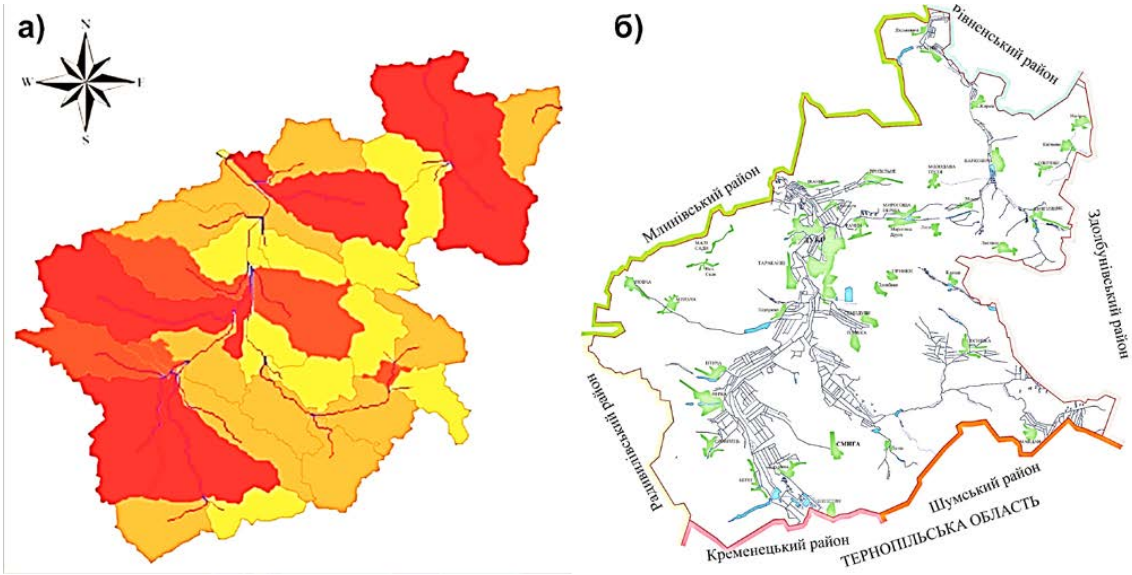

Рис. 9. Гідрографія Дубенського району:
а) результат побудови водозбірних басейнів річок за GDEM SRTM;
б) існуючі водотоки відвекторизовані з топографічної карти

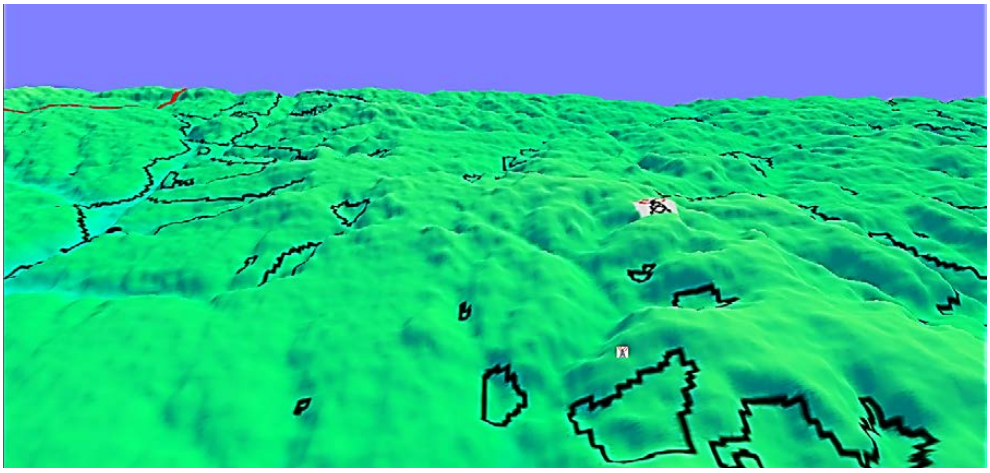

Рис. 10. Моделювання розташування вишки і «мертвих зон» сигналу

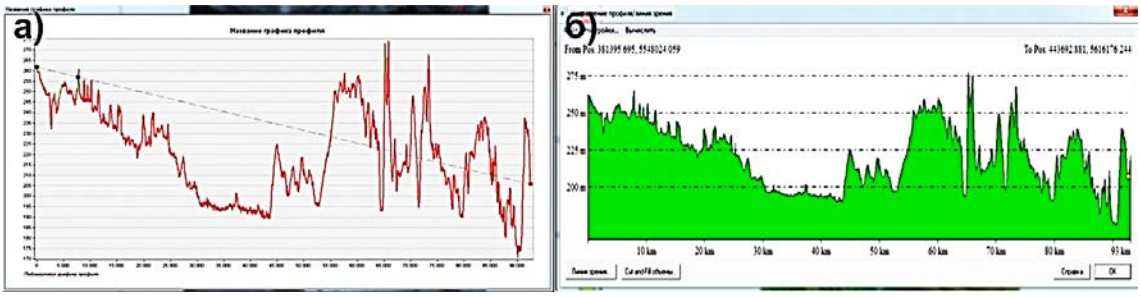

Рис. 11. Результат побудови профілю лінійної споруди
а) у програмі ArcGIS, б) у програмі GlobalMapper

Тоді як висоти взяті для порівняння задані у Балтійській системі висот. Для обчислення цієї різниці ми визначили геодезичні висоти, за допомогою GPS-приймача, на 7 точках з відомими координатами в Балтійській системі висот 1977 р. Використавши онлайн калькулятор, доступний за посиланням http://earth-info.nga.mil/GandG/wgs84/gravitymod/egm96/ intpt.html, обчислили висоту геоїда EGM96 в цих точках.Визначені відхилення висот становлять 48-65 см. Подібні обчислення виконані у роботі [4] на територію Яворівського геодезичного полігону, де встановлено відхилення моделі EGM96 на рівні 49–51 см.

Таким чином, з урахуванням різниці відлікових поверхонь,СКП ЦМР SRTM для території Дубенського району складатиме порядку 12,0 м, ЦМР ASTER– 14,6 м. Аналогічно для території Богдашівської сільської ради СКП ЦМР 5,3 метра, а ASTER – 7,2 метра.

На наступному етапі визначались площі водозбірних басейнів за даними SRTM1, оскільки згідно попередніх досліджень встановлено, що дані GDEM SRTM є точнішими від ASTER.

Моделювання гідрологічних характеристик басейнів річок проводилася в середовищі ArcGIS за допомогою інструментів Hydrology та модуля просторового аналізу SpatialAnalyst. Кінцевий результат побудови водозбірних басейнів річок наведено на рисунку 9.

Черговою задачею було моделювання розташування та зон покриття радіочастотних вишок, яке виконувалось в GlobalMapper 14.0. У програмі є можливість вибрати місце розташування вишки та задати параметри для неї (назву, висоту вишки, кут огляду, висоту приймачів, які будуть приймати сигнал та інші). Результат, який доступний і в 3D, відображає місце розташування вишки і так звані «мертві зони» – ділянки місцевості куди сигнал доходити не буде (рис. 10).

Для ефективнішого моделювання необхідно використовувати DSM (Digital Surface Model – цифрова модель поверхні, яка відображає природний рельєф місцевості з рослинністю та різноманітними штучними перешкодами), тому що будинки і рослинність теж будуть заважати проходженню сигналу.

Останньою задачею стала побудова профілю при плануванні попередніх трас лінійних споруд. Для її вирішення розглянемо результати побудови профілю по одній і тій же лінії у програмі ArcGIS (рис. 11 а) та Global Mapper (рис. 11 б).

Висновки і пропозиції. Таким чином продемонстровано можливість використання даних глобальних ЦМР для побудови горизонталей та картограм крутості схилів; моделювання водотоків та визначення межі водозбірних басейнів;побудови профілів для попереднього вибору трас лінійних споруд; розташування та зон покриття радіочастотних вишок. У тій чи іншій мірі глобальні ЦМР можуть забезпечити вирішення поставлених задач, навіть без залучення додаткових даних. Однак остаточне рішення має прийматися на основі вимог до точності конкретного об'єкту.

Варто зазначити, що список розглянутих задач, де можуть використовуватися глобальні ЦМР не є вичерпним і він потребує подальшого розширення і аналізу.

Список літератури:

1. Бурштинська Х. В. Теоретичні та методологічні основи цифрового моделювання рельєфу за фотограмметричними та картометричними даними: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра техн. наук: спец. 05.24.02 «Фотограмметрія та картографія» / Х. В. Бурштинська. – Л., 2003.
2. Постельняк А. А. Оцінювання точності висот цифрових моделей рельєфу SRTM та ASTERGDEM / А. А. Постельняк // Вісник геодезії та картографії. – 2013. – № 4. – С. 17–22.
3. Процик М. Т. Методи фотограмметричного та картографічного супроводу багаторівневої системи моніторингу ерозійних грунтових процесів: дис. канд. техн. наук: 05.24.01 Геодезія, фотограмметрія та картографія / Процик М. Т. – Львів, 2012. – 26 с.
4. Тревого І. Аналіз результатів нових експедицій на метрологічних об'єктах науково геодезичного полігона / І. Тревого, І. Цюпак // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва, Львів, 2015 – Випуск 1. – С. 66–69.
5. Янчук О. Є. Аналіз можливості використання даних радарного топографічного знімання у задачах землеустрою / О. Є. Янчук, М. О. Гурій, Б. О. Бойчук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування: зб. наук. пр. – Рівне, 2014. – Вип. 2 (66). – С. 235-246.

Янчук А.Е., Трохимец С.Н., Шульган Р.Б., Бойчук Б.А.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ДАННЫХ ГЛОБАЛЬНЫХ ЦИФРОВЫХ МОДЕЛЕЙ РЕЛЬЕФА ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ НАРОД-НОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация
Рассмотрена возможность использования данных глобальных ЦМР для решения задач народного хозяйства. Проанализирована точность моделей SRTM и ASTER. Проведено сравнение точности построения горизонталей по данным ЦМР и существующими картографическими материалами. Приведены примеры решения конкретных задач. Смоделированы водосборные бассейны и водотоки, зоны покрытия сигнала и построен профиль линейного сооружения.
Ключевые слова: SRTM, ASTER, картограмма крутизны склонов, профиль, водосборный бассейн, зона покрытия.

Yanchuk O.E., Trohimets S.M., Shulgan R.B., Boychuk B.O.
National University of Water and Environmental Engineering

ANALYSIS OF APPLICATION DATA FROM GLOBAL DIGITAL ELEVATION MODELS IN SOLVING PROBLEMS OF NATIONAL ECONOMY

Summary
The possibility of using data from global DEM for solving problems of the national economy. The accuracy of the models from SRTM and ASTER are analyzed. Comparative accuracy of building contour according to the DEM and existing cartographic materials. Examples given of specific tasks. Modelled catchment areas and watercourses, area of signal coverage cand constructed a profile of linear structures.
Keywords: SRTM, ASTER, steepness of the slopes cartogram, profile, catchment area, coverage area.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 911.3:004.9

ГЕОІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЛОКАЛЬНОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ СКОЛІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сергєєва Н.П., Сергєєв Г.Л.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розроблено структуру геореляційної бази даних для подальшого геоінформаційного аналізу (ГІС-аналізу) територіальної рекреаційної системи. Побудовано геоінформаційні моделі, необхідні для ГІС-аналізу досліджуваної рекреаційної системи. Проведено ГІС-аналіз локальної рекреаційної системи Сколівського району Львівської області. Визначено головні центри (ядра) розвитку туризму Сколівського району на основі проведеного ГІС-аналізу. Окреслено можливі напрямки удосконалення функціонування досліджуваної рекреаційної системи.
Ключові слова: геоінформаційна система (ГІС), геоінформаційний аналіз (ГІС-аналіз), атрибутивні дані ГІС, територіальна рекреаційна система, рекреаційні ресурси, рекреаційна інфраструктура.

Постановка проблеми. Характерною особливістю сучасного розвитку людства є перехід до інформаційного суспільства, провідною ознакою якого є інформатизація, що сприяє пришвидшенню обробки великих обсягів інформації, підвищенню продуктивності праці, можливості моделювання та прогнозування соціально-економічних процесів, оптимізації процесів прийняття управлінський рішень тощо. Інформатизація у сфері географії представлена, перш за все, створенням і функціонуванням географічних інформаційних систем (ГІС) окремих регіонів. Геоінформаційний аналіз (ГІС-аналіз) є однією із найважливіших функцій ГІС, що дає можливість швидко, якісно та об'єктивно проаналізувати величезну кількість просторово прив'язаної інформації. У сфері туристично-рекреаційної діяльності ГІС-аналіз є особливо актуальним, оскільки дозволяє не лише ефективно проаналізувати розміщення наявних туристичних ресурсів, а й розробити стратегію оптимального використання цих ресурсів.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Детальному розгляду можливостей ГІС-аналізу присвячені праці В. Самойленка, В. Шипуліна. Застосування геоінформаційного аналізу в рекреаційній діяльності частково розглядається в працях А. Мельника, О. Топчієва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, у проаналізованих нами працях розглядаються теоретичні проблеми геоінформаційного аналізу окремих територіальних рекреаційних систем, подається огляд функціональних можливостей проведення такого аналізу в середовищі різних ГІС-пакетів. Вважаємо, що на даному етапі актуальним завданням є проведення детального ГІС-аналізу конкретних територій локального рівня на основі фактичних даних.

Мета статті. Головною метою даної статті є розробка змістовної бази даних ГІС та подальший геоінформаційний аналіз локальної рекреаційної системи Сколівського району Львівської області на основі розробленої бази даних. Завданнями дослідження є також аналіз існуючого стану локальної рекреаційної системи та її підсистем, а також виділення головних центрів розвитку туризму Сколівського району засобами ГІС.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження процесів системоформування важливим є поняття системи [7]. Система – це поєднання об'єктів (з їхніми властивостями і відношеннями) з упорядкованими взаємними зв'язками, що надає поєднанню нових ознак: цілісності, автономності, стійкості [1]. У суспільній географії практичне значення має поділ систем на великі і малі, складні та прості [7, с. 208]. За охопленням території можна розглядати локальні, регіональні, державні та світові системи. Враховуючи масштаб території нашого дослідження, розглянемо детальніше процеси локального системоформування. Для цього, перш за все, з'ясуємо сутність територіальних рекреаційних систем загалом.

Територіальна рекреаційна система (ТРС) – це форма організації рекреаційної діяльності на певній території, що забезпечує функціональний взаємозв'язок, взаємодію та координацію всіх підсистем, блоків та елементів рекреаційного господарства для надання послуг відпочинку [6]. На думку О.Г. Топчієва, можна виділити чотири функціональні підсистеми територіальних рекреаційних систем: рекреаційна інфраструктура, рекреаційні ресурси, рекреаційний менеджмент, рекреаційний маркетинг [6].

Спробуємо підготувати тематичні шари просторових об'єктів для подальшого ГІС-аналізу відповідно до вищезазначених функціональних підсистем. Для цього, перш за все, розробимо структуру атрибутивних таблиць, на основі яких побудуємо такі тематичні шари.

Насамперед, необхідно здійснити інвентаризацію наявних об'єктів, які можуть бути складовими ТРС. Оскільки такого списку на сьогодні немає, для його побудови використаємо дані Електронного каталогу підприємств України Бізнес-Гід [3], а також дані найбільш популярних сайтів, що надають інформацію про рекреаційну сферу Сколівського району [2; 5].

Систематизуємо отримані дані. Для цього виділимо головні блоки наявної інформації, а саме:

© Сергєєва Н.П., Сергєєв Г.Л., 2016

дані про *рекреаційні ресурси* та дані про *рекреаційну інфраструктуру*. Оскільки окремих інституцій, які б займалися діяльністю в сфері рекреаційного менеджменту району загалом нами не виявлено, вважатимемо, що центрами *рекреаційного менеджменту* є ті населені пункти, в межах яких знаходяться об'єкти рекреації, які надають послуги з комерційною метою. Стосовно підсистеми *рекреаційного маркетингу*, в межах даного району нами виявлено лише одне таке підприємство – у м. Сколе. Інші підприємства, які працюють у даній сфері, знаходяться за межами району – переважно у містах Львів, Дрогобич, Моршин, Самбір, Стрий, Моршин. Оскільки ми розглядаємо *локальну* територіальну систему, в зв'язку з недостатністю даних по даній підсистемі в локальному вимірі, в межах нашого дослідження розглядати її не будемо.

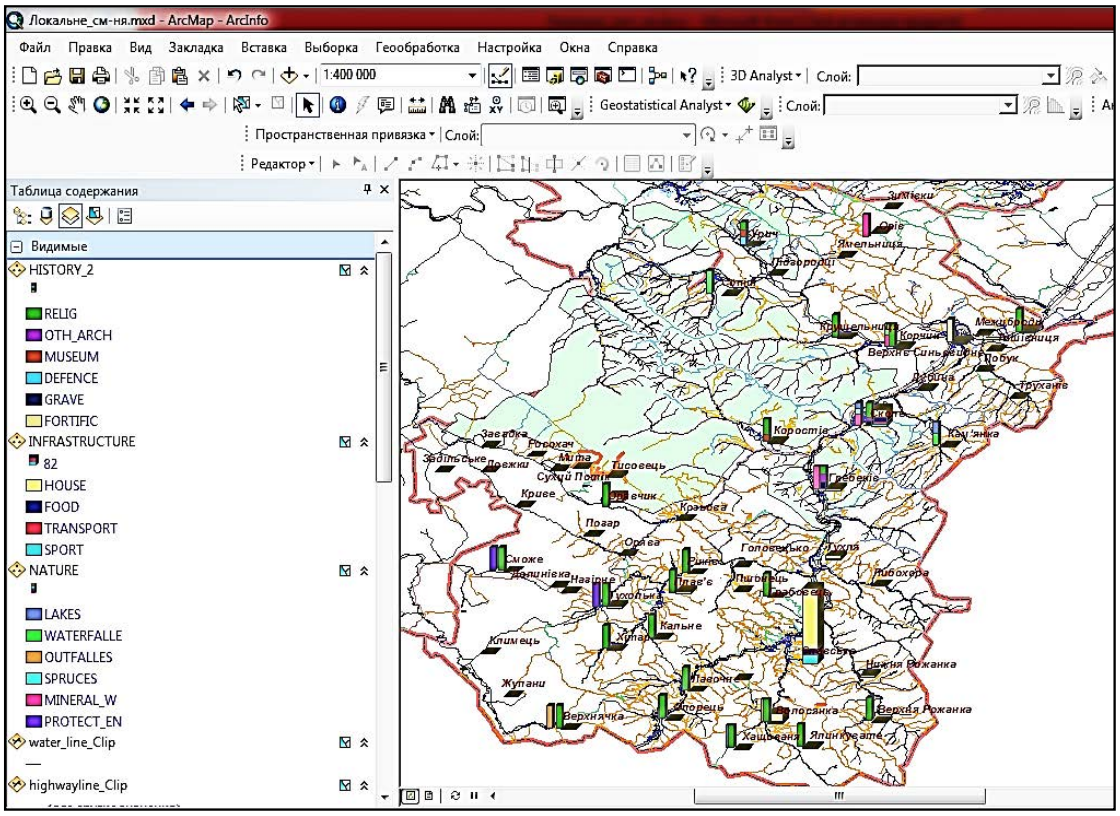

Рис. 1. Рекреаційні ресурси Сколівського району Львівської області

Джерело: виконано авторами в програмному середовищі ArcGIS 10.0

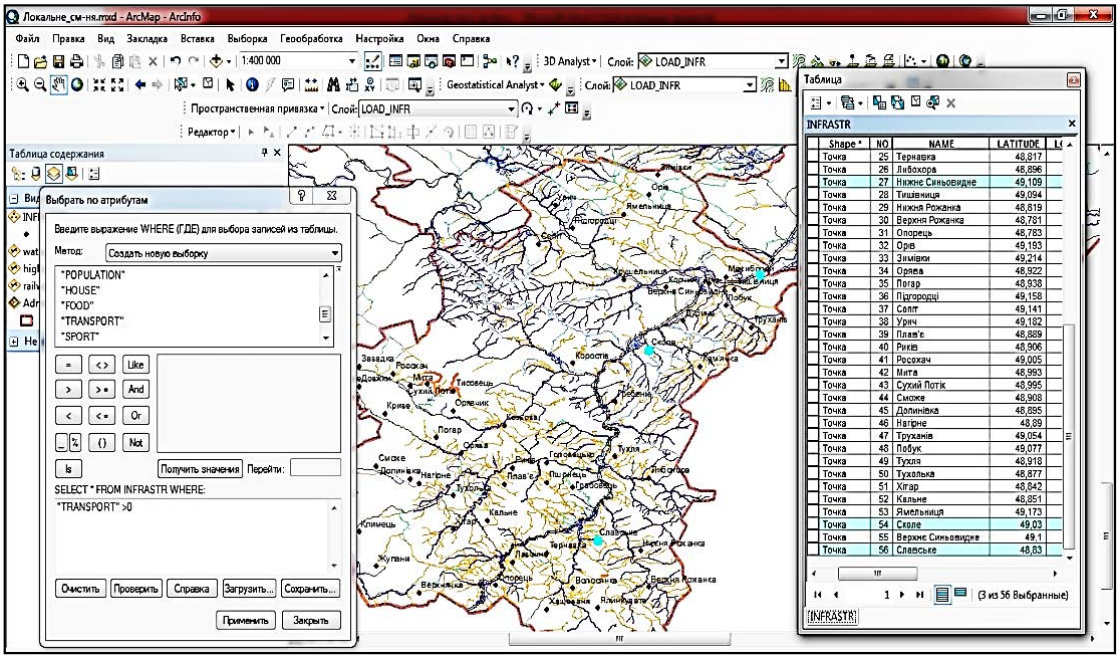

Рис. 2. Розміщення транспортних підприємств, що надають транспортні послуги рекреантам на території Сколівського району

Джерело: виконано авторами в програмному середовищі ArcGIS 10.0

Дані про рекреаційні ресурси розділимо на два блоки: дані про природні рекреаційні ресурси (РР) та дані про архітектурно-історичні рекреаційні ресурси (назва останнього блоку запозичена з в О. Бейдика [6]). Таблиця даних про природні РР міститиме такі атрибути: назва населеного пункту, площа, кількість населення, а також кількість об'єктів рекреації за видом об'єкту: озера, водоспади, витоки рік, реліктові смерекові масиви, джерела мінеральних вод і природоохоронні об'єкти. Окрім шару точкових об'єктів із зазначеною кількістю РР кожно-

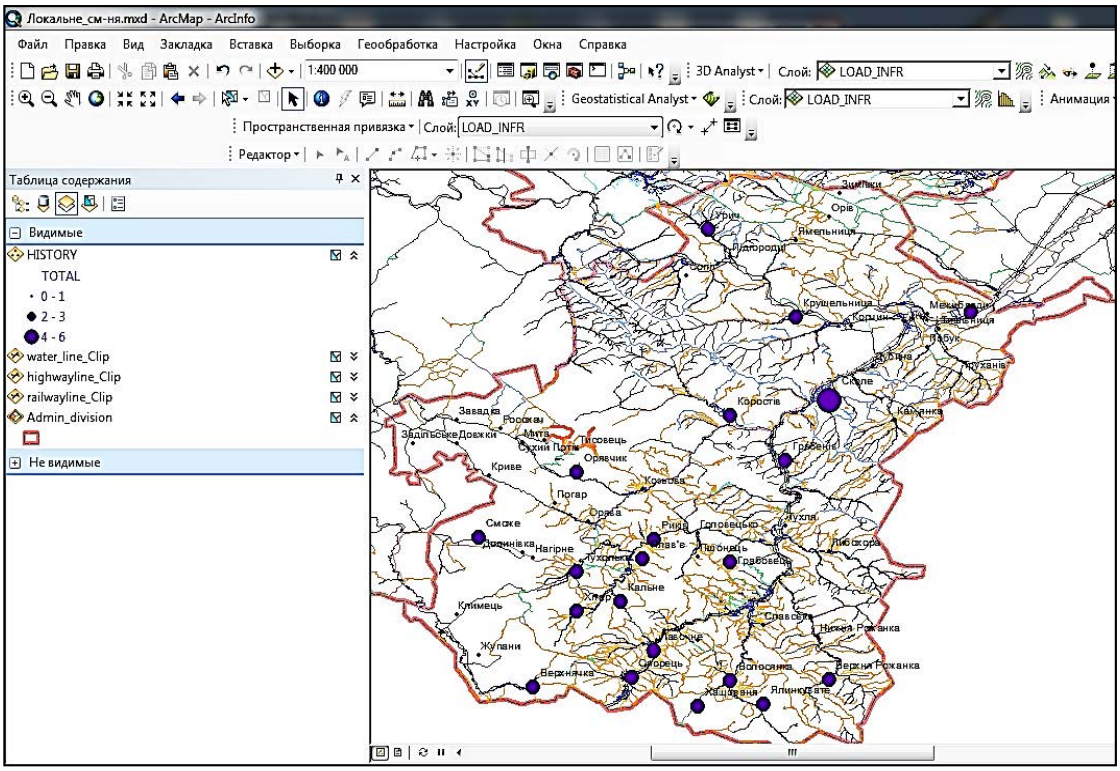

Рис. 3. Класифікація населених пунктів Сколівського району за кількістю архітектурно-історичних об'єктів

Джерело: виконано авторами в програмному середовищі ArcGIS 10.0

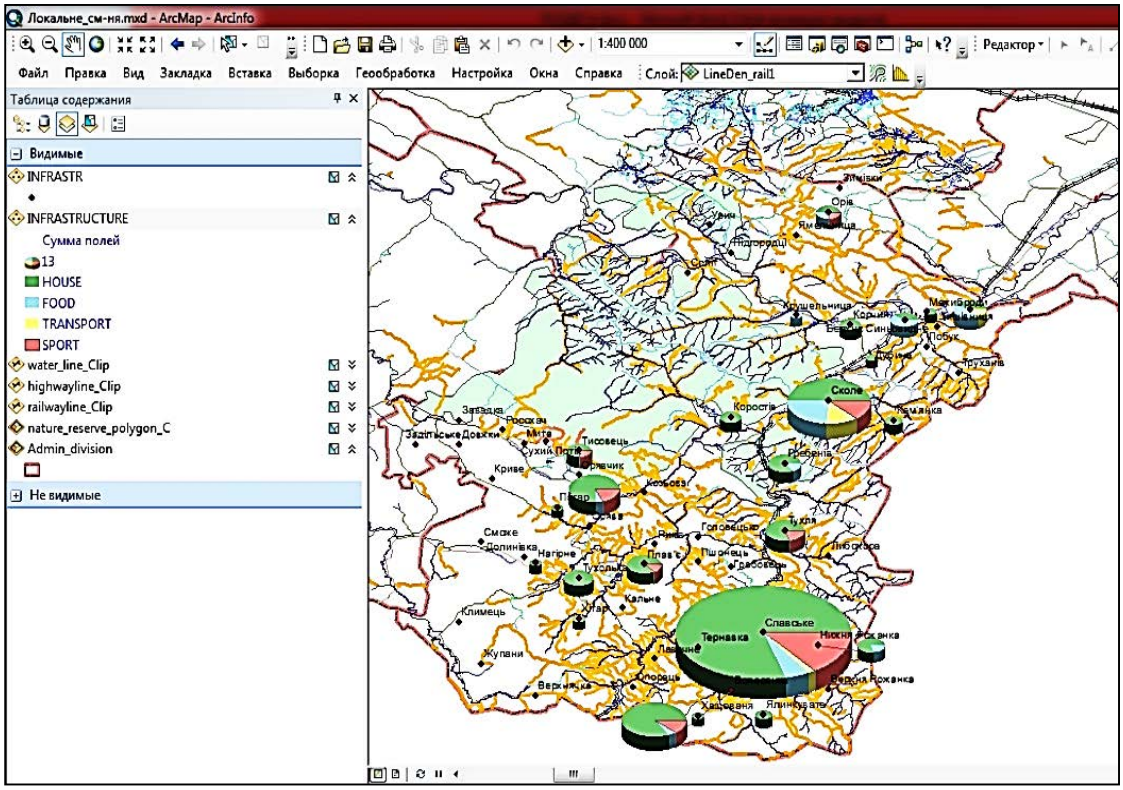

Рис. 4. Структура підсистеми рекреаційної інфраструктури Сколівського району

Джерело: виконано авторами в програмному середовищі ArcGIS 10.0

го виду, застосуємо також полігональний шар із позначенням меж найбільшого природоохоронного об'єкта – Національного природного парку «Сколівські Бескиди», та лінійний шар річок, які протікають територією району (отримаємо їх шляхом «вирізання» із шару природоохоронних територій України геосервісу OpenStreetMap). Таблиця даних про архітектурно-історичні рекреаційні ресурси матиме таку ж структуру, за винятком назв видів об'єктів рекреації: тут виділимо такі види як об'єкти сакральної архітектури, інші архітектурні об'єкти, музеї, оборонні

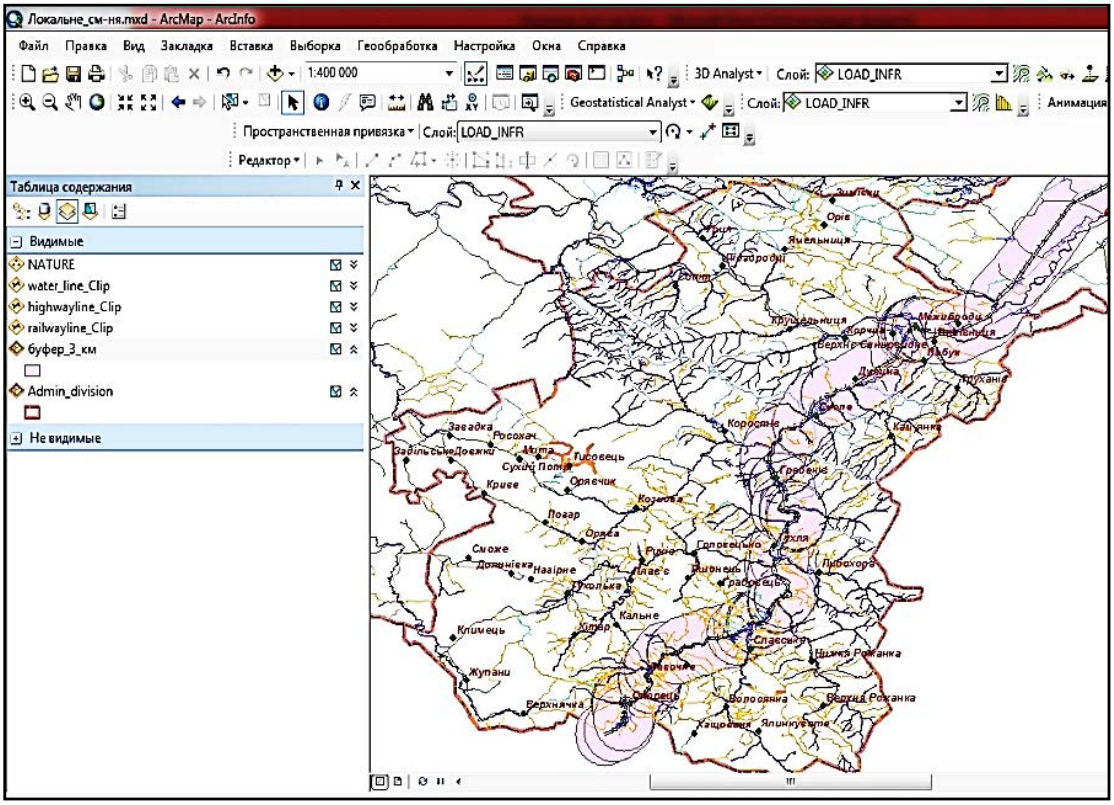

Рис. 5. Виділення буферної трикілометрової зони навколо залізничного шляху, що проходить територією Сколівського району

Джерело: виконано авторами в програмному середовищі ArcGIS 10.0

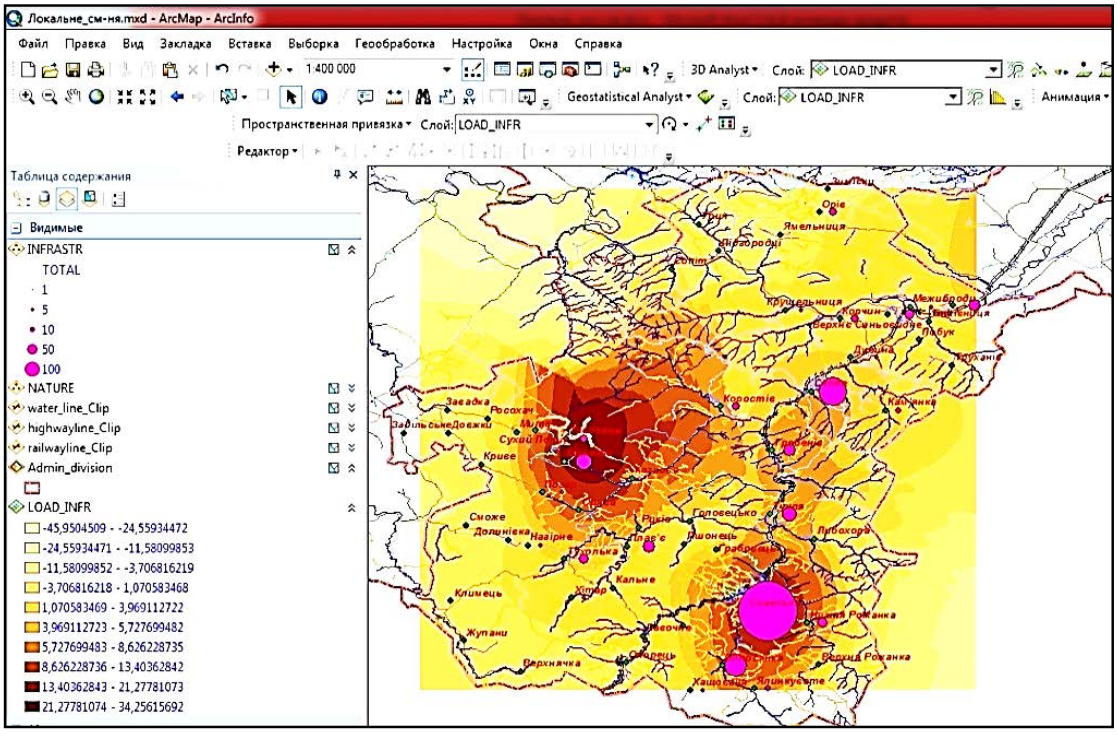

Рис. 6. Навантаження об'єктів рекреаційної інфраструктури на місцеве населення Сколівського району

Джерело: виконано авторами в програмному середовищі ArcGIS 10.0

комплекси, місця поховань і древні городища. Аналогічну структуру матиме таблиця даних про рекреаційну інфраструктуру. Виділимо такі види об'єктів рекреаційної інфраструктури: заклади проживання, заклади харчування, заклади з надання транспортних послуг, спортивно-оздоровчі заклади. Також додамо лінійні шари автомобільних і залізничних шляхів. Позначимо сукупність рекреаційних об'єктів за допомогою накопичувальних діаграм (рис. 1).

Подальший геоінформаційний аналіз локальної рекреаційної системи, на нашу думку, полягатиме у вибірці необхідних атрибутивних даних, класифікації об'єктів, відображенні структури окремих підсистем, побудові буферних зон, виявленні взаємозв'язку між розміщенням об'єктів різних підсистем досліджуваної локальної рекреаційної системи. Розглянемо конкретні приклади такого аналізу. Наприклад, здійснимо селекцію населених пунктів району, в яких містяться підприємства, що надають транспортні послуги для туристів (рис. 2).

Можливості класифікації наведемо на прикладі виділення класів населених пунктів за кількістю архітектурно-історичних об'єктів (рис. 3).

Структуру елементів підсистеми можна відобразити способом кругових діаграм. Наприклад відобразимо структуру підсистеми рекреаційної інфраструктури (рис. 4).

Буферні зони можна застосувати для аналізу транспортної доступності окремих об'єктів рекреації. Для прикладу, побудуємо буферну зону радіусом 3 км навколо залізничного шляху, що проходить територією досліджуваного району (рис. 5).

Також на основі відібраних нами показників можна здійснити обчислення навантажень окремих показників рекреаційного господарства на місцеве населення. Для прикладу, розрахуємо показник навантаження кількості об'єктів інфраструктури на місцеве населення (у ‰) та інтерполюємо його на територію Сколівського району. Додамо на отриману модель дані щодо кількості об'єктів рекреаційної інфраструктури, позначені способом пропорційних значків (рис. 6).

Вище ми розглянули можливості аналізу окремих підсистем територіальної рекреаційної системи. Розрахуємо коефіцієнти кореляції між розміщенням мережі рекреаційної інфраструктури та розміщенням рекреаційних ресурсів, а саме: природних рекреаційних об'єктів, архітектурно-історичних рекреаційних об'єктів, водних ресурсів, лісових ресурсів. У всіх випадках коефіцієнт кореляції не перевищує 0,1, що свідчить про низький рівень взаємозв'язку між розміщенням рекреаційних ресурсів і рекреаційної інфраструктури.

Висновки і пропозиції. На основі підготованих даних та побудованих ГІС-моделей можна зробити висновки щодо локальної рекреаційної системи Сколівського району Львівської області. Район володіє великою кількістю природних ресурсів, які нерівномірно розміщені по його території. Особливістю південно-західної частини району є наявність великої кількості об'єктів сакральної архітектури, північної – джерел мінеральної води, природоохоронних об'єктів. У структурі рекреаційної інфраструктури значно переважають заклади проживання, які в багатьох населених пунктах є єдиними елементами підсистеми інфраструктури. Особливо погано забезпечений район підприємствами, які надають транспортні послуги рекреантам. Практично не існує взаємозв'язку між розміщенням рекреаційних ресурсів та об'єктів рекреаційної інфраструктури, що може свідчити про те, що основним чинником розвитку рекреаційного господарства в районі є привабливі природні умови досліджуваної території. На основі співвідношення між кількістю об'єктів рекреаційної інфраструктури та людністю поселень можна виділити три регіони найінтенсивнішого ведення рекреаційного господарства: смт Славське та його околиці, села Тисовець і Орявчик з околицями, а також (із значно меншим рівнем інтенсивності) – район міста Сколе та смуга на південь від нього вздовж залізничного шляху до смт Славське. Наявність дуже слабкого зв'язку між підсистемами рекреаційних ресурсів та інфраструктури, практична відсутність підсистем менеджменту та маркетингу свідчать про те, що рекреаційне господарство Сколівського району розвивається несистематично, ймовірно, не існує загальної стратегії розвитку територіальної рекреаційної системи, що ставить під сумнів існування системи як такої. Для більш детального аналізу рекреаційної системи району необхідно проводити детальні дослідження якості наданих послуг, зв'язків між окремими підприємствами, обсягів та спрямованості потоків рекреантів тощо. Також необхідно створити локальну мережу управлінських і маркетингових підприємств, що сприятиме формуванню окремих центрів рекреації району в цілісну реально функціонуючу систему.

Список літератури:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 358 с.
2. Відпочинок в Карпатах. Сколівський район [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.karpaty.info/ru/uk/lv/sk
3. Каталог підприємств України «Бізнес-Гід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business-guide.com.ua
4. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П. О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
5. Матвієнко С. Перспективи розвитку туризму в Сколівському районі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.skole.com.ua/uk/papers/7-skolivszina/28-turismperspectiv.html
6. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
7. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

Сергеева Н.П., Сергеев Г.Л.
Национальный университет «Львовская политехника»

ГЕОИНФОРМАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ ЛОКАЛЬНОЙ РЕКРЕАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ СКОЛЕВСКОГО РАЙОНА ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Разработана структура георелляционной базы данных для дальнейшего геоинформационного анализа (ГИС-анализа) территориальной рекреационной системы. Построены геоинформационные модели, необходимые для ГИС-анализа исследуемой рекреационной системы. Проведен ГИС-анализ локальной рекреационной системы Сколевского района Львовской области. Определены главные центры (ядра) развития туризма Сколевского района на основе проведенного ГИС-анализа. Определены возможные направления совершенствования функционирования исследуемой рекреационной системы.
Ключевые слова: геоинформационная система (ГИС), геоинформационный анализ (ГИС-анализ), атрибутивные данные ГИС, территориальная рекреационная система, рекреационные ресурсы, рекреационная инфраструктура.

Sergieieva N.P., Sergieiev H.L.
Lviv Polytechnic National University

THE GEO-INFORMATIONAL ANALYSIS OF THE SKOLE DISTRICT LOCAL RECREATIONAL SYSTEM OF LVIV REGION

Summary
The structure of the geo-relational database for further geo-informational analysis (GIS-analysis) of the territorial recreational system is developed. GIS models needed for GIS-analysis of the recreational system are built. GIS analysis of local recreational system of Skole district, Lviv region, was made. The basic centres (cores) of tourism in Skole district based on GIS-analysis are highlighted. Possible directions of functional improvement of the researched recreational system are outlined.
Keywords: geographic information system (GIS), geo-informational analysis (GIS-analysis), the GIS attributive data, territorial recreational system, recreational resources, recreational infrastructure.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.61-005-089.168-085

КОМПЕНСАТОРНЫЕ СОСУДИСТЫЕ РЕАКЦИИ ПОЧЕК У ПАЦИЕНТОВ С ОДНОСТОРОННИМ СТОЙКИМ НАРУШЕНИЕМ УРОДИНАМИКИ

Баранник К.С.
Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины

Обследованы 52 пациента с заболеваниями верхних мочевых путей, которые сопровождались односторонним стойким нарушением уродинамики. Всем пациентам выполняли допплерографическое и реографическое исследование почечных артерий с целью определения состояния кровообращения в паренхиме почек. Методом ультразвуковой доплерографии оценены изменения гемодинамики почек в условиях стойкого одностороннего нарушения уродинамики и состояние компенсаторных сосудистых реакций в противоположной почке. Полученные данные позволяют определить способы коррекции изменений кровотока обеих почек в комплексном лечении данной патологии. Радиоизотопная ренография имеет незначительную лучевую нагрузку и ее целесообразно использовать при динамическом изучении изменений кровотока в почках под влиянием проводимой терапии.
Ключевые слова: кровообращение паренхимы почек, нарушение уродинамики, допплерография, радиоизотопная ренография, компенсаторные сосудистые реакции.

Постановка проблемы. Почки представляют собой парный орган выполняющий важную функцию в организме. Работа почек регулируется ренопочечным рефлексом и тесно взаимосвязана между собой. Любое отрицательное воздействие на одну почку компенсируется работой противоположной. Однако, сам патологический процесс в одной почке непосредственно тормозит развитие адекватных компенсаторных реакций в «здоровой» контралатеральной почке. Последнее в первую очередь отражается на состоянии почечного кровообращения.

Анализ последних исследований и публикаций. Кровообращение является именно тем основным регулированным переменным, который позволяет организму приспособиться к изменению потребности его органов и систем, а также поддерживать в любой данный момент необходимый для них уровень кровотока [1, с. 17]. На почки приходится 19% сердечного выброса крови. Почки, как парный орган, благодаря своим функциональным и анатомическим особенностям являются чудесной моделью для изучения гемодинамики, что позволяет использовать допплерографию почечных артерий для определения степени органных поражений при системных заболеваниях, а также в качестве теста эффективности применения разных препаратов, для динамического наблюдения и определения степени тяжести поражения при заболеваниях почечной паренхимы [2, 38]. Однако ценность этого метода в диагностике некоторых видов патологии сегодня обсуждается, полученные данные часто безсистемные, описания допплерографических характеристик различных заболеваний носят спорадический характер [3, с. 115; 4, с. 17]. В то же время, стойкое нарушение кровообращения в паренхиме почки при одностороннем нарушении уродинамики в конечном итоге приводит к морфологическим изменениям паренхимы, что нарушает возможность восстановить первоначальный уровень функции [4, с 17; 5, с. 44]. Улучшить компенсаторные возможности пораженной и контралатеральной почки может переоперационная медикаментозная терапия [6, с. 53; 7, с. 14].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Адекватное восстановление нарушенной функции пораженного органа и противоположной почки возможно при первоначальном определении степени ее нарушения, которая связана с состоянием кровотока в обеих почках. Последнее можно установить с помощью динамического изучения кровотока в паренхиме обеих почек до начала лечения и на протяжении всего восстановительного периода максимально информативными и лоступными методами.

Цель исследования: с помощью допплерографии почечных артерий и радиоизотопной ренографии определить состояние кровооброщения в паренхиме почек у пациентов с односторонним стойким нарушением уродинамики.

Материалы и методы. Были обследованы 52 пациента с заболеваниями верхних мочевых путей, которые сопровождались односторонним стойким нарушением уродинамики. Возраст пациентов ссоставил от 21 до 57 лет. Мужчин было 22 особы, женщин – 30. Причинами стойкого нарушения уродинамики были: мочекаменная болезнь у 36 пациентов, стриктуры мочеточника – у 16 пациентов. Длительность заболевания составила от 1 до 4 лет. Пациенты были обследованы и госпитализированы в клинику для оперативного лечения. Контрольную группу составили данные обследования 12 клинически здоровых пациентов. Всем пациентам выполняли допплерографическое и реографическое исследование почечных артерий с целью определения состояния кровообращения в паренхиме почек. Для определения состояния почечной гемодинамики изучали и оценивали такие показатели, как максимальная систолическая скорость артериального тока крови (V_{max}), конечная диастоличе-

© Баранник К.С., 2016

ская скорость (V_{min}). При анализе допплерограмм также определяли показатель ускорения систолического тока крови (A_{cc}), индекс ускорения (AI), время ускорения систолического подъема (AT), определяли индексы: индекс резистентности (ИР), пульсационный индекс (ПИ), показатель систоло-диастолического соотношения (СД). При количественном анализе ренографии определяли длительность сосудистого сегмента (20-60 с); время достижения максимального уровня кривой Tmax (3-5 мин), время полувыведения ^{131}I-гиппурана из почек – T1/2 (8-12 мин).

Результаты и обсуждение. Выполненное допплерографическое исследование почечных артерий на стороне пораженной и стороне противоположной почек позволило определить следующие изменения кровообращения в паренхиме обеих почек. Так, во всех случаях на стороне нарушения уродинамики определяли стойкое уменьшение систолической скорости артериального тока крови в артерии пораженной почки, которое было наиболее выраженным в ее дистальном отделе, что свидетельствует о преимущественных изменениях в артериях паренхимы почки. Если, V_{max} на уровне устья почечной артерии была снижена до 50,6±16,9 см/с (норма – 93,7±17,2 см/с), то в дистальном отделе основного ствола вона уже составляла 37,5±7,9 см/с (норма – 89,4±16,4 см/с). Изменения отмечены и показателя индекса резистентности (ИР): он увеличивался и составлял на уровне устья почечной артерии 0,69±0,08 (норма 0,63±0,06) и 0,95±0,07 (норма 0,6±0,06) на уровне дистального отдела почечной артерии. Увеличение периферического сосудистого сопротивления при обструктивной уропатии связано с повышением давления в лоханочно-чашечной системе, которое может провоцировать увеличение уровня простагландинов а также других вазоактивных веществ, которые в свою очередь обусловливают вазоконстрикцию, что можно определить во время допплерографии.

Исследование гемодинамики в паренхиме пораженной почки показало следующие изменения показателей. Так, V_{max} на сегментарных артериях пораженной почки была снижена почти в 2 раза – до 38,7±14,8 см/с (норма – 71,7±20,2 см/с), а на уровне внутридолевых артерий – до 23,9±8,9 см/с (норма – 39,9±7,8 см/с). При этом также увеличивался и показатель индекса резистентности. На уровне сегментарных артерий его значение составило – 0,89±0,07 (норма 0,61±0,06) и 0,91±0,07 (норма – 0,59±0,06) на уровне внутридолевых артерий паренхимы. Относительное уменьшение показателя сравнительно с индексом резистентности на уровне дистального отдела почечной артерии связано со сбросом крови через артериовенозные шунты. Установленные изменения показателей кровотока почки при одностороннем стойком нарушении уродинамики в ней коррелировали со степенью поражения и возрастом пациентов (с учетом возрастных изменений в сосудах и уменьшением их эластичности). Изменения других показателей кровотока не имели принципиального значения и не всегда совпадали с анатомическими и функциональными изменениями пораженной почки.

Ренографическое исследование показало почти аналогичные изменения ухудшения кровотока в пораженной почке. Так, длительность сосудистого сегмента составляла 67±2,4 с (норма – 20-60 с), время достижения максимального уровня кривой Tmax 8±1,1 мин (норма – 3-5 мин), время полувыведения ^{131}I-гиппурана из почки – T1/2 24±3,2 мин (норма – 8-12 мин).

Известно, что почки представляют собой единый парный орган и контрлатеральная почка берет на себя основную часть общей функции почек за счет ряда компенсаторно-приспособительных изменений в ее сосудистом русле и, соответственно, увеличением функциональной нагрузки. Однако, противоположная почка также попадает под действие рено-ренального рефлекса, который может влиять на течение компенсаторного изменения ее кровотока. Изучение состояния гемодинамики контралатеральной почки показало такие значения. V_{max} на уровне устья почечной артерии была увеличена до 120,4±15,8 см/с (норма – 85,7±18,2 см/с), а в дистальном отделе основного ствола она составляла 114,2±6,7 см/с (норма – 78,2±7,07 см/с). Увеличение скорости кровотока имело выраженный компенсаторный характер. Незначительные изменения отмечены и у показателя индекса резистентност (ИР), который незначительно увеличивался и составлял на уровне устья почечной артерии 0,64±0,08 (норма 0,63±0,06) и 0,68±0,07 (норма 0,6±0,06) на уровне дистального отдела почечной артерии. Последнее свидетельствует о некотором несоответствии общего объема русла крови противоположной почки компенсаторному увеличению скорости кровотока.

Исследование гемодинамики на уровне паренхимы контрлатеральной почки определило следующие изменения показателей. Так, V_{max} на сегментарных артериях противоположной почки также была увеличена до 93,7±10,8 см/с (норма – 62,5±4,6 см/с), а на уровне внутридолевых артерий этот показатель увеличивался не так сильно и составлял 40,14±8,9 см/с (норма – 34,9±7,7 см/с). При этом также отмечены изменения показателя индекса резистентности. На уровне сегментарных артерий его значение составило – 0,69±0,07 (норма 0,61±0,06) и 0,60±0,07 (норма – 0,59±0,06) на уровне внутридолевых артерий паренхимы. Некоторое увеличение индекса резистентности свидетельствует об относительном несоответствии общей емкости даже компенсаторно перестроенного русла кровотока противоположной здоровой почки. Однако, компенсаторное увеличение ее функции происходит за счет интенсивного увеличения интенсивности обменных процесов. То есть, наиболее информативным при изучении показателей допплерографии является показатель индекса резистентности.

Ренографическое исследование кровотока в контрлатеральной почке показало почти аналогичные компенсаторные изменения кровотока в ответ на стойкое нарушение уродинамики в пораженной почке. Так, длительность сосудистого сегмента составила 42±3,5 с (норма 20-60 с), время достижения максимального уровня кривой T_{max} 4,9±1,1 мин (норма – 3-5 мин), время полувыведения ^{131}I-гиппурана из почки – T1/2 8±1,2 мин (норма – 8-12 мин). В сравнении с данными допплерографии радиоизотопная ренография показала компенсаторное ускорение кровотока в контрлатеральной почке.

Таким образом, проведенные исследования убедительно доказывают, что одностороннее поражение парного органа почек любым патологическим процессом, в том числе и при одностороннем нарушении уродинамики, влияет на состояние кровообращения в паренхиме почек. Последнее не только может приводить к нарушению функционального состояния пораженной почки, но и обусловливает развитие патологических морфологических изменений в ткани почки. Однако, отрицательное влияние на себе ощущает и контралатеральная почка. Последнее оказывая отрицательное влияние замедляет ход компенсаторно-приспособительных реакций на восстановление функции парного органа. Даже, почка которая остается после удаления пораженной, не может полностью компенсировать суммарную функцию и не является «здоровой». Нарушение кровотока в обеих почках при одностороннем их поражении обусловлено прежде всего патологическим влиянием заболевания на пораженную почку и развитием посредством рено-ренального рефлекса стойкого спазма сосудов паренхимы контралатеральной почки (особенно в случаях острого заболевания). Выброс в кровоток вазоактивных веществ обусловливает ряд сосудистых реакций, чередование вазоконстрикции и вазодилятации, которые нарушают течение адекватных приспособительных реакций на восстановление кровотока в почках. Дополнительное влияние оперативного вмешательства также отрицательно влияет на адекватное восстановление суммарной функции почек. Положительно повлиять на состояние кровотока можно двумя путями: улучшение реологических свойств крови и предупреждение или уменьшение спазма сосудов почечной паренхимы. Однако, эффективность проведения медикаментозной коррекции кровотока зависит от первоначального изучения его состояния и контроля за его изменениями под действием проводимой терапии.

Выводы. Методы допплерографического исследования и радиоизотопной реографии проведеные у пациентов с односторонним стойким нарушением уродинамики показали снижение кровотока в паренхиме пораженной почки и прямо пропорционально коррелировали со степенью поражения и возрастом пациентов. Наиболее информативным при этом оказался показатель индекса резистентности. Изменение индекса резистентности в контралатеральной почке свидетельствуют об относительном несоответствии общей емкости сосудистой сети паренхимы даже компенсаторно перестроенного русла кровотока противоположной «здоровой» почки. Однако, компенсаторное увеличение ее функции происходит за счет интенсивного увеличения обменных процессов. Методы радиоизотопной реографии и допплерографии позволяют оценить изменения гемодинамики почек в условиях одностороннего стойкого нарушения уродинамики и состояние компенсаторных изменений в противоположной почке, что позволяет определять способы их коррекции в комплексном лечении. Учитывая удобство метода радиоизотопной реографии, незначительную лучевую нагрузку, отсутствие противопоказаний, его целесообразно использовать при динамическом изучении изменений кровотока в почках под влиянием проводимой терапии.

Перспективы дальнейших исследований. Для более полного и точного определения гемодинамики необходимо разрабатывать другие методы, которые позволят учитывать дополнительные факторы, часть из которых только допплерографией и радиоизотопной реографией оценить достаточно сложно. Работа выполнена без финансовой поддержки. Конфликтов интересов нет.

Список литературы:

1. Гендлин Г. И. Ультразвуковое исследование почек: возможности и границы метода / Гендлин Г. И., Эттингер О. А., Резник Е. В. // Клиническая нефрология. – 2009. – № 2. – С. 17–25.
2. Практическое руководство по ультразвуковой диагностике. Общая ультразвуковая диагностика. Изд. 2-е. под ред. В. В. Митькова. – М.:ВИДАР, 2011. – 720 с.
3. Buturovic Ponikvar J. Ultrasonography in chronic renal failure / Buturovic Ponikvar J., Visnar Perovic A. // Eur. J. Radiol. – 2003. – V. 46, № 2. – P. 115–122.
4. Стусь В. П. Стан кровообігу паренхіми нирок у хворих зі стійким порушенням уродинаміки / В. П. Стусь, К. С. Баранник // Урологія. – 2013. – № 3. – С. 17-19.
5. Стусь В. П. Дослідження моделей односторонніх патологічних процесів порушення місцевого ниркового кровообігу з метою визначення змін стану контралатеральної нирки: імуноморфологічні аспекти / В. П. Стусь, І. С. Шпонька, К. С. Бараннік, О. В. Пославська // Морфологія. – 2014. – Т. 8, № 4. – С. 43-50.
6. Stus V. Medicamentous correction of the kidneys blood-groove in perioperatione the period / V. Stus, K, Barannik, M. Trofimov // The XVIII European Society of Surgery (ESS) Meeting & The 17th Spring Annual Congress of the Lebanese Society for General Surgery (LSGS). – 2014. – P. 53.
7. Марченко Т. В. Функциональное состояние единственной почки после нефрэктомии у живых доноров родственной почки: так ли все просто? / Т. В. Марченко, Ю. А. Морозов, Л. Г. Долецкая // Почки. – 2014. – № 1 (7). – С. 14-17.

Бараннік К.С.
Дніпропетровська медична академія МОЗ України

КОМПЕНСАТОРНІ СУДИННІ РЕАКЦІЇ НИРОК У ПАЦІЄНТІВ З ОДНОБІЧНИМ СТІЙКИМ ПОРУШЕННЯМ УРОДИНАМІКИ

Анотація
Обстежені 52 пацієнти із захворюваннями верхніх сечових шляхів, які супроводжувалися однобічним стійким порушенням уродинаміки. Всім пацієнтам виконували допплерографічне і реноградічне дослідження ниркових артерій з метою визначення стану кровообігу в паренхімі нирок. Методом ультразвукової доплерографії оцінені зміни гемодинаміки нирок в умовах стійкого однобічного порушення уродинаміки і стан компенсаторних судинних реакцій у протилежній нирці. Отримані дані дозволяють визначити способи корекції змін кровотоку обох нирок у комплексному лікуванні даної патології. Радіоізотопна реноградія має незначне променеве навантаження і її доцільно використовувати при динамічному вивченні змін кровотоку у нирках під впливом проведеної терапії.
Ключові слова: кровообіг паренхіми нирок, порушення уродинаміки, доплерографія, радіоізотопна реноградія, компенсаторні судинні реакції.

Barannik K.S.
Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine

COMPENSATIONS VASCULAR REACTIONS OF KIDNEYS AT PATIENTS WITH UNILATERAL PROOF INFRINGEMENT URODYNAMICS

Summary
52 patients with diseases of the top uric ways which were accompanied by unilateral proof infringement urodinamics Are surveyed. To all patients carried out Doppler and renography research of nephritic arteries for the purpose of definition of a condition of blood circulation in parenchyms kidneys.The method ultrasonic Doppler estimates changes of haemodynamics of kidneys in the conditions of proof unilateral infringement urodinamics and a condition compensations vascular reactions in an opposite kidney. The obtained data allows to define ways of correction of changes of a blood-groove of both kidneys in complex treatment of the given pathology. Radio isotope renography has insignificant beam loading and it is expedient for using at dynamic studying of changes of a blood-groove in kidneys under the influence of spent therapy.
Keywords: blood circulation parenchyms kidneys, infringement urodinamics, Doppler, radioisotop renography, compensations vascular reactions.

УДК 616.248-053.2-08

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ТЯЖКОЇ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ У ШКОЛЯРІВ ІЗ НАДЛИШКОВОЮ МАСОЮ ТІЛА

Безруков Л.О., Гарас М.Н., Кухта О.Я.
Буковинський державний медичний університет

У статті на основі аналізу показників запалення та неспецифічної гіперреактивності дихальних шляхів у дітей, хворих на тяжку персисту вальну бронхіальну астму, установлено особливості перебігу захворювання у пацієнтів з гармонійним фізичним розвитком та надлишковою масою тіла. Зокрема, надлишкова маса тіла у дітей, хворих на тяжку персистувальну бронхіальну астму, негативно впливає на показники досягнення контролю захворювання. Нижча ефективність базисного лікування у дітей із надлишковою масою тіла може бути пояснена вірогідно більшою часткою у даній групі школярів із нейтрофільним характером запалення бронхів та тяжчою лабільністю та гіперчутливістю дихальних шляхів до гістаміну. У дітей, хворих на тяжку бронхіальну астму із надлишковою масою тіла відносний ризик нейтрофільного характеру запалення бронхів склав 2,5 (95% ДІ 1,7-3,6), відносний ризик виразної гіпечутливості бронхів до гістаміну – 3,6 (95% ДІ 2,1-6,3).

Ключові слова: тяжка бронхіальна астма, діти, фенотип, надлишкова маса тіла.

Постановка проблеми. Бронхіальна астма наразі розглядається не як однорідне захворювання, а, скоріше, синдром, що включає множинні та складні фенотипи. Водночас, кластеризація астми свідчить, що кожен фенотип, може складатися з субфенотипів із визначеним диференційованим оптимальним лікуванням [1, с. 671–680].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щонайменше 10-12% пацієнтів із бронхіальною астмою (БА) страждають на тяжку форму захворювання, яка не піддається контролю, незважаючи на уникнення контакту з тригерними чинниками навколишнього середовища, проведення адекватної терапії та оптимальне дотримання режиму лікування [2, с. 232-237]. Тяжка астма у дітей характеризується стійкістю симптомів, незважаючи на лікування високими дозами інгаляційних кортикостероїдів та пероральних кортикостероїдів [3, с. 489–500]. Одним із аспектів недостатнього контролю тяжкої БА вважається її фенотипова неоднорідність [4, с. 627-634]. Діти, хворі на тяжку БА умовно розподіляються на дві підгрупи: пацієнти, захворювання яких складно піддається лікуванню («difficult-to-treat asthma») та хворі із резистентним до терапії варіантом нозології («therapy-resistant asthma»). Складнощі в лікуванні БА визначають недостатній контроль симптомів захворювання, зокрема, через низьку прихильність та наявність супутньоюї патології [3, с. 489–500].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед різноманітності фенотипів захворювання, особливий інтерес представляє фенотип, який асоціює з надлишковою масою тіла хворого [5, с. 317-323; 6, с. 119-125; 7, с. 46-49]. Хоча взаємозв'язок між ожирінням та бронхіальною астмою не викликає сумнівів, механізм розвитку даного фенотипу захворювання ще недостатньо вивчений [8, с. 247-254]. Припускається, що розвитку бронхіальної астми у осіб з надлишковою масою тіла сприяють багато факторів, зокрема, зниження залишкового функціонального об'єму легень у зв'язку зі зміною еластичності грудної клітки, а також звуження бронхів за рахунок скорочення гладеньких м'язів дихальних шляхів, особливо у положенні лежачи на спині. Крім того, надлишкова вага сприяє розвитку малоактивної системної запальної відповіді та хронічного запалення бронхів з формуванням їх гіперсприйнятливості до тригерних стимулів [7, с. 46-49]. Виникнення на тлі надлишкової маси тіла коморбідної патології, зокрема, гастроезофагального рефлюксу, у кінцевому рахунку, погіршує перебіг та контроль бронхіальної астми [9, с. 238-246].

Метою роботи було підвищити ефективність базисної терапії тяжкої бронхіальної астми у дітей шкільного віку із надлишковою масою тіла на підставі аналізу показників контролю, інфламатометрії та спірометричних характеристик.

Матеріал та методи. На базі пульмонологічного відділення Обласної дитячої клінічної лікарні (м. Чернівці) обстежено 57 дітей, хворих на тяжку персистувальну бронхіальну астму. Діагноз захворювання та його тяжкість верифікували на підставі чинних національних [10, с. 1-25] та міжнародних [11, с. 1-64] регламентувальних документів. Середні показники індексу маси тіла (маса тіла (кг) / зріст ($м^2$) в обстежених дітей склали 20,7 (95%ДІ 19,6-21,7) $кг/м^2$. Надлишкову масу тіла мали 18 дітей, в яких індекс маси тіла (ІМТ) перевищував межі 95% довірчого інтервалу (21,7 $кг/м^2$), ці пацієнти сформували І клінічну групу. Решта 39 школярів із гармонійним фізичним розвитком увійшли до складу ІІ клінічної групи. За основними клінічними характеристиками групи були співставлюваними. Так, середній вік школярів І клінічної групи становив 13,6±0,6 року, а дітей ІІ клінічної групи – 12,0±0,5 року ($p>0,05$), більше половини пацієнтів обох груп складали хлопчики (55,5% та 61,5% у І та ІІ групах відповідно, $p_{\varphi}>0,05$).

Усі діти отримували еквівалентний тяжкості та контролю об'єм протизапального лікування, що визначається чинними стандартами надання медичної допомоги [10, с. 1-25]. Визначення ефективності базисної терапії проводили проспективно із інтервалом 3 місяці шляхом оцінки показників контролю над перебігом захворювання з використанням АСТ-тесту. По мірі покращання контролю астми зростала сумарна кількість балів, а показником часткового контролю вважали кількість балів 16 і більше, повного – більше 20 балів [12, с. 1-8].

© Безруков Л.О., Гарас М.Н., Кухта О.Я., 2016

Характер запалення бронхів визначали за результатами цитологічного дослідження індукованого мокротиння, отриманого методом індукції із використанням серійного розведення гіпертонічних розчинів натрію хлориду після попередньої інгаляції бронхолітика короткої дії (200 мкг сальбутамолу) отримували мокротиння. Еозинофільний характер запалення в бронхах діагностували за наявності в мокротинні 3% і більше еозинофільних лейкоцитів. У хворих із меншим вмістом еозинофілів у мокротинні хронічне запалення дихальних шляхів розцінювали як нееозинофільне [13, с. 22-26].

Лабільність бронхів визначали згідно рекомендацій [14, с. 1-65; 15, с. 22-23] шляхом оцінки їх реакції на дозоване фізичне навантаження (ДФН) та інгаляцію β_2-агоніста короткої дії (200 мкг сальбутамолу) з наступним обчисленням показника лабільності бронхів як суми його компонентів.

Гіперсприйнятливість дихальних шляхів оцінювали за результатами бронхопровокаційної проби з гістаміном шляхом визначення гіперчутливості бронхів до подразника з обчисленням показників порогової концентрації (ПК20Г) та дози (ПД20Г) [15, с. 1-51], а також гіперреактивності дихальних шляхів, що відображали як дозозалежну криву (ДЗК) [17, с. 462-467].

Для результатів, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M), величину стандартного відхилення (s) та стандартної похибки (m), максимальні та мінімальні значення. При оцінці вірогідності різниці показників вираховували коефіцієнт Стьюдента (t). За вірогідну різницю приймали різницю при $p<0,05$. Оцінка ризику реалізації події проводилась із урахуванням вірогідності величин відносного (ВР), атрибутивного (АР) ризиків та співвідношення шансів (СШ), а також визначення їх довірчих інтервалів [18, с. 110-135; 19, с. 98-117].

Виклад основного матеріалу дослідження. Установлено, що до початку базисної протизапальної терапії показники контролю тяжкої астми у школярів обох клінічних груп вірогідно не відрізнялися (12,2±1,1 балів та 14,6±0,8 балів у I та II групах відповідно, $p<0,05$), проте неконтрольованим перебіг виявися у 80% хворих із надлишковою масою тіла та у 61,1% представників II клінічної групи ($p_\varphi>0,05$).

Хоча по завершенню курсу тримісячного базисного лікування показники контролю вірогідно не відрізнялися (14,5±1,3 балів та 17,6±1,0 балів відповідно у I та II групах відповідно, $p<0,05$), проте динаміка досягнення задовільного контролю виявилася вірогідно кращою у дітей із показниками гармонійного фізичного розвитку, ніж у школярів із надлишковою масою тіла. Так, завдяки курсу тримісячної базисної терапії у I клінічній групі частка пацієнтів із неконтрольованим перебігом виявилася вірогідно більшою (66,7%), аніж серед представників групи порівняння (33,3%, $p_\varphi<0,05$). Порівняно із вихідними даними АСТ-тесту частка хворих із неконтрольованою тяжкою бронхіальною астмою у II групі зменшилась у 1,8 разу, а у I групі – лише у 1,2 разу.

Враховуючи, що основними феноменами бронхіальної астми вважаються гіперсприйнятливість бронхів та їх запалення, доцільним вважалося визначити та проаналізувати лабораторні та функціональні маркери, що відображають вказані характерні особливості, з метою вивчення їх підґрунтя виявлених, оптимізації досягнення контролю та напрямів їх корекції.

За результатами цитологічного аналізу індукованого мокротиння встановлена дисоціація між відносною кількістю нейтрофільних та еозинофільних гранулоцитів у клінічних групах порівняння. Так, у дітей із надлишковою масою тіла середній вміст еозинофілів в індукованому мокротинні виявився нижчим (4,5±1,1%), ніж у групі порівняння (7,5±2,0%, $p<0,05$). Водночас, у представників I групи відмічалася тенденція до нейтрофільозу мокротиння (61,0±8,2%) у порівнянні зі школярами, які мали гармонійний фізичний розвиток (54,7±3,6%, $p<0,05$). Слід відмітити, що якісні показники варіантів запалення засвідчили вірогідно більшу частку дітей із нееозинофільним характером запалення у I клінічній групі (70%), ніж серед школярів з гармонійним фізичним розвитком (26,4%, $p\varphi<0,05$). Відносний ризик нейтрофільного характеру запалення на тлі надлишкової маси тіла у дітей, хворих на тяжку БА склав 2,5 (95% ДІ 1,7-3,6) при співвідношенні шансів 6,6 (95% ДІ 3,5-12,3). Водночас посттестова ймовірність виявлення нееозинофільного характеру запалення дихальних шляхів у дітей з надлишковою масою тіла, хворих на тяжку БА, зростала на 22,9%.

Оскільки еозинофільні гранулоцити є мішенню впливу інгаляційних глюкокортикостероїдів – головних компонентів протизапального лікування [20, с. 1873-1878], саме тенденція до нейтрофільозу та нижчий вміст еозинофілів індукованого мокротиння у хворих на тяжку БА із надлишковою масою тіла можуть, певним чином, пояснювати нижчу ефективність базисної терапії у представників I клінічної групи, що відображається на показниках лабільності (табл. 1) та гіперсприйнятливості бронхів до гістаміну (табл. 2).

Таблиця 1

Показники лабільності бронхів у школярів клінічних груп (M±m)

Клінічні групи	К-сть дітей	Індекс бронхоспазму, %	Індекс бронходилятації, %	Показник лабільності бронхів, %
I клінічна група	18	9,2±2,3	13,9±2,5	22,5±2,9
II клінічна група	39	8,8±1,9	14,0±2,4	22,8±3,3
P		<0,05	<0,05	<0,05

Примітка. P – критерій вірогідності за Стьюдентом

Попри відсутність вірогідних відмінностей у середніх показниках лабільності у дітей клінічних груп порівняння, у хворих на тяжку бронхіальну астму із надлишковою масою тіла спостерігалася тенденція до виразнішого бронхоспазму після дозованого фізичного навантаження. Так, значення даного індексу, що перевищували 14%, реєструвалися у 35,7% I клінічної групи та в 18,5% представників групи порівняння ($P_\varphi<0,05$). Вказані особливості позначилися на значеннях інтегрального показника. Зокрема, виразна лабільність бронхів (ПЛБ>15%) частіше спостерігалася у дітей з надлишковою масою тіла (80%), а ніж у хворих на тяжку бронхіальну астму із гармонійним фізичним розвитком (55,5%, $P_\varphi<0,05$).

У табл. 2 представлені показники гіперсприйнятливості бронхів дітей клінічних груп, зокрема, встановлена виразніша гіперчутливість дихальних шляхів до гістаміну у школярів, хворих на тяжку бронхіальну астму із надлишковою масою тіла.

Таблиця 2

Показники гіперсприйнятливості бронхів у школярів клінічних груп (M±m)

Клінічні групи	ПК20Г, мг/мл	ПД20Г, мг	ДЗК, у.о.
I клінічна група	0,38±0,08	0,09±0,02	2,39±0,09
II клінічна група	0,67±0,18	0,14±0,04	2,37±0,11
P	<0,05	<0,05	<0,05

Примітки: 1. ПК20Г – порогова концентрація гістаміну;
2. ПД20Г– порогова доза гістаміну;
3. ДЗК – дозо залежна крива;
4. Р – критерій вірогідності за Стьюдентом

Виявлена виразніша гіперсприйнятливість бронхів у школярів із надлишковою масою тіла підтверджується вірогідно більшою часткою пацієнтів із виразною гіперчутливістю дихальних шляхів до гістаміну (ПК20Г<0,5 мг/мл) серед представників I клінічної групи (72,7%), ніж серед дітей із гармонійним фізичним розвитком (12%, p_{φ}>0,05).

Отже, надлишкова маса тіла асоціює зі зростанням ризику виразної гіпечутливості бронхів до гістаміну у хворих на тяжку бронхіальну астму. Так, відносний ризик виразної гіпечутливості бронхів до гістаміну у дітей, хворих на тяжку БА із надлишковою масою тіла склав 3,6 (95% ДІ 2,1-6,3), при співвідношенні шансів 19,8 (95% ДІ 9,3-41,8). Посттестова ймовірність виявлення виразної гіпечутливості бронхів до гістаміну у дітей з надлишковою масою тіла, хворих на тяжку БА, зростала на 35,8%.

Висновки. 1. Надлишкова маса тіла у дітей, хворих на тяжку персистувальну бронхіальну астму, негативно впливає на показники досягнення контролю захворювання.

2. Нижча ефективність базисного лікування у дітей із надлишковою масою тіла може бути пояснена вірогідно більшою часткою у даній групі школярів із нейтрофільним характером запалення бронхів та тяжчою лабільністю та гіперчутливістю дихальних шляхів до гістаміну.

3. У дітей, хворих на тяжку бронхіальну астму із надлишковою масою тіла відносний ризик нейтрофільного характеру запалення бронхів склав 2,5 (95% ДІ 1,7-3,6), відносний ризик виразної гіпечутливості бронхів до гістаміну – 3,6 (95% ДІ 2,1-6,3).

Перспективи подальших досліджень полягають у порівняльній оцінці базисного лікування у дітей залежно від показників фізичного розвитку та обґрунтування його корекції з урахуванням виявлених клінічних та патофізіологічних особливостей захворювання.

Список літератури:

1. Developing and Emerging Clinical Asthma Phenotypes / P.-P. W. Hekking, E. H. Bel // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2014. – Vol. 2, № 6. – P. 671–680.
2. Levine S. J. Narrative Review: The Role of Th2 Immune Pathway Modulation in the Treatment of Severe Asthma and Its Phenotypes [Text] / S. J. Levine, S. E. Wenzel // Annals of Internal Medicine. – 2010. – Vol. 152, № 4. – P. 232-237.
3. Severe Asthma in Children / T. W. Guilbert, L. B. Bacharier, A. M. Fitzpatrick // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2014. – Vol. 2, № 5. – P. 489–500.
4. Carolan B. J. Clinical phenotypes of chronic obstructive pulmonary disease and asthma: recent advances [Text] / B. J. Carolan, E. R. Sutherland // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2013. – Vol. 131, № 3. – P. 627-634.
5. Obesity and asthma. A specific phenotype? / A. Lessard, H. Turotte, G. Cornier [et al.] // Chest. – 2008. – Vol. 134, № 2. – P. 317-323.
6. Childhood Overweight and Obesity and Their Association with Asthma / C. Kier, S. A. Forde // J. of Asthma & Allergy. – 2011. – Vol. 2, № 3. – P. 119-125.
7. Яшина Л. А. Бронхиальная астма у больных с ожирением – особый фенотип заболевания / Л. А. Яшина, С. Г. Ищук // Астма та алергія. – 2011. – № 4. – С. 46-49.
8. Obese individuals experience wheezing without asthma but not asthma without wheezing: a Mendelian randomisation study of 85 437 adults from the Copenhagen General Population Study / Y. Solak, S. Afzal, P. Lange // Thorax. – 2016. – Vol. 71. – P. 247-254.
9. Gastro-oesophageal reflux and worse asthma control in obese children: a case of symptom misattribution? / J. E. Lang, J. Hossain, J. T. Holbrook // Thorax. – 2016. – Vol. 71. – P. 238-246.
10. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при бронхіальній астмі [Електронний ресурс]: Наказ МОЗ України від 08.10.2013 № 868 // Режим доступу: www. document.ua
11. Global strategy for asthma management and prevention, Revised 2014 [Електронний ресурс] / J. M. FitzGerald, E. D. Bateman, J. Bousquet [et al.] // Режим доступу: www.ginasthma.org
12. Childhood Asthma Control Test. [Електронний ресурс] / The American Lung Association // Режим доступу: www.asthmacontrol.com/child
13. Lemière C. The Use of Sputum Eosinophils in the Evaluation of Occupational: Use of Sputum Eosinophils as Early Markers for Occupational Asthma or as Prognostic Factors in Subjects with Occupational Asthma Removed / C. Lemière // Curr. Opin. Allergy Clin. Immunol. – 2004. – Vol. 4, № 2. – P. 22-26.
14. Новик Г. А. Спирометрия и пикфлоуметрия при бронхиальной астме у детей (практика оценки и мониторинга): уч. пособие [под ред. проф. И. М. Воронцова] / Г. А. Новик, А. В. Боричев. – СПб.: ГПМА, 2007. – 68 с.
15. Сидельников В. М. Практическая аллергология детского возраста / В. М. Сидельников, Л. А. Безруков, В. Г. Мигаль. – К.: Здоров'я, 1985. – С. 22-23.
16. Juniper E. F. Histamine and Methacholine inhalation tests / E. F. Juniper, D. W. Cockcroft, F. E. Hargreave. – Lund, Sweden, 1994. – 51 p.

17. Turner S. W. Determinants of airway responsiveness to histamine in children / S. W. Turner, L. J. Palmer, P. J. Rye [et al.] // Eur. Respir. J. – 2005. – Vol. 25. – P. 462-467.
18. Medical Epidemiology / [R. S. Greenberg, S. R. Daniels, W. D. Flanders et al.]. – [4th Edition]. – Norwalk, CT: Appleton & Lange, 2004. – 196 p.
19. Біостатистика: [за ред. проф. В. Ф. Москаленка]. – К.: Книга плюс, 2009. – 184 с.
20. Hall I. P. Pharmacogenetics of Asthma / I. P. Hall // Chest. – 2006. – Vol. 130, № 6. – P. 1873-1878.

Безруков Л.А., Гарас Н.Н., Кухта О.Я.
Буковинский государственный медицинский університет

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ТЯЖЕЛОЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ У ШКОЛЬНИКОВ С ИЗБЫТОЧНОЙ МАССОЙ ТЕЛА

Аннотация
В статье на основании анализа показателей воспаления и неспецифической гиперреактивности дыхательных путей у детей, больных тяжелой персистирующей бронхиальной астмой, установлены особенности течения заболевания у пациентов с гармоничным физическим развитием и избыточной массой тела. В частности, избыточная масса тела у детей, больных тяжелой персистирующей бронхиальной астмой, негативно влияет на показатели достижения контроля заболевания. Недостаточная эффективность базисного лечения у детей с избыточной массой тела может быть объяснена достоверно большей долей в данной группе школьников с нейтрофильным характером воспаления бронхов и более тяжелой лабильностью и чувствительностью дыхательных путей к гистамину. У детей, больных тяжелой бронхиальной астмой с избыточной массой тела относительный риск нейтрофильного характера воспаления бронхов составил 2,5 (95% ДИ 1,7-3,6), относительный риск выразительной гипечутливости бронхов к гистамину – 3,6 (95% ДИ 2,1-6,3).
Ключевые слова: тяжелая бронхиальная астма, дети, фенотип, избыточная масса тела.

Bezrukov L.O., Garas M.N., Kuhta O.Ya.
Bukovinian State Medical University

PECULIARITIES OF SEVERE BRONCHIAL ASTHMA IN SCHOOL AGE CHILDREN WITH OVERWEIGHT

Summary
On the basis of analysis of inflammation indices and nonspecific airway hyperresponsiveness in children with severe persistent asthma, was determined the peculiarities of the disease in patients with harmonious physical development and overweight. In particular, overweight in children with severe persistent asthma negative affect the indices of asthma control achieving. The lower efficiency of basic treatment in children with overweight can be explained by significantly bigger part of school age children with neutrophilic type of airway inflammation and more severe lability and airway hypersensitivity to histamine. In children, suffered from severe asthma with overweight, relative risk of neutrophil type of bronchial inflammation was 2,5 (95% CI 1,7-3,6), relative risk of expressive airway hyperresponsiveness to histamine was3,6 (95% CI 2,1-6,3).
Keywords: severe bronchial asthma, children, phenotype, overweight.

УДК 616.248-053.2-08

ЕФЕКТИВНІСТЬ БАЗИСНОЇ ТЕРАПІЇ ДІТЕЙ, ХВОРИХ НА БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ ФЕНОТИПУ ПІЗНЬОГО ПОЧАТКУ, З УРАХУВАННЯМ АЦЕТИЛЯТОРНОГО ПОЛІМОРФІЗМУ

Гарас М.Н., Романчук В.В.
Буковинський державний медичний університет

У статті на основі аналізу досягнення контролю бронхіальної астми оцінено ефективність базисного протизапального лікування у дітей, що хворіють на астму фенотипу пізнього початку, залежно від ацетиляторного статусу. Аналіз досягнення контролю захворювання проводили за результатами АСТ-тесту. Для оцінки ацетиляторного статусу використовували пробу із сульфадимезином. Установлено, що на тлі базисного лікування вірогідно виразнішою виявилася динаміка покращання контролю у дітей з фенотипом бронхіальної астми пізнього початку та швидким ацетиляторним механізмом, ніж у представників з повільним ацетиляторним статусом. Вірогідно кращий контроль у дітей з фенотипом бронхіальної астми пізнього початку та швидким ацетиляторним механізмом зумовлений вірогідно меншою потребою у використанні швидкодіючих β_2-агоністів, за рахунок дещо меншої кратності нічних та денних симптомів, а також меншого обмеження активності. Показники ефективності базисного лікування виявилися кращими у дітей з фенотипом бронхіальної астми пізнього початку та швидким ацетиляторним статусом. На тлі курсу протизапальної інгаляційної терапії в дітей з фенотипом пізнього початку захворювання та повільним ацетиляторним механізмом зниження відносного ризику неконтрольованого перебігу патології становило 72,7%, зниження абсолютного ризику – 48,5%, а число хворих, яких необхідно пролікувати, дорівнювала 2 пацієнти.

Ключові слова: бронхіальна астма, діти, фенотип, ацетиляторний статус.

Постановка проблеми. Сучасним підходом у лікуванні бронхіальної астми (БА) вважається ступенева терапія з урахуванням тяжкості та досягнення контролю над захворюванням [1, с. 1002-1014]. Контроль астми вважається кінцевою метою терапії [2, с. 53-61]. Одним із аспектів недостатнього контролю БА є її фенотипова неоднорідність, зокрема, за віком дебюту (астма раннього та пізнього початку), характеру запалення бронхів (еозинофільний та нееозинофільний), швидкістю обструкції нижніх дихальних шляхів (торпідна та лабільна обструкція), відповіддю на базисну терапію (стероїд-чутлива та резистентна БА) [3, с. 69-71; 4, с. 627-634; 5, с. 46-57].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ураховуючи наявність різних фенотипів БА, більшість дослідників схиляються до індивідуалізованого (таргетного) підходу до профілактичної терапії пацієнтів [6, с. 65-67]. У літературі залишається відкритим питанням оцінки ефективності базисного лікування астми раннього та пізнього початку залежно від типу ацетилювання, що видається перспективним в аспекті оптимізації індивідуалізованого підходу до тривалої терапії, спрямованої на досягнення повного контролю над симптомами БА.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. БА пізнього початку, здебільшого, характеризується неатопічним статусом з персистувальним еозинофільним запаленням дихальних шляхів [7, с. 336–341]. Водночас, даний фенотип, відповідно проведеного кластерного аналізу теж виявився неоднорідним, і включає, як пацієнтів із неатопічним статусом еозинофілією бронхів та адекватною відповіддю на базисне протизапальне лікування, так і пацієнтів, переважно жіночої статі, з надлишковою масою тіла, нееозинофільним запалення дихальних шляхів та зниженими форсованим спірометричними показниками, а також групу пацієнтів з контрольованим нетяжким варіантом захворювання та нормальними спірометричними характеристиками [8, с. 674-680]. Оскільки БА належить до мультифакторіальних захворювань, то, поряд із чинниками середовища, значну роль відіграють і фактори генетичної схильності, т.зв. «генетичні детермінанти», зокрема, ацетиляторні механізми, що характеризують особливості II фази системи біотрансформації ксенобіотиків, роль яких у розвитку захворювання, а також у формуванні адекватної відповіді на лікування, особливо у дитячому віці, є маловивченою та, почасти, дискутабельною.

Метою дослідження було оцінити ефективність базисного протизапального лікування фенотипу бронхіальної астми пізнього початку у дітей залежно від ацетиляторного статусу.

Матеріал та методи. З метою оцінки ефективності лікування дітей з фенотипом БА пізнього початку на базі пульмонологічного відділення КМУ «Обласна дитяча клінічна лікарня» (м. Чернівці) обстежено 72 дитини. Діагноз захворювання та його тяжкість верифікували на підставі чинних національних [9, с. 1-25] та міжнародних [10, с. 1-64] регламентувальних документів. До I клінічної групи увійшли 34 дитини, хворих на ранній фенотип бронхіальної астми із повільним ацетиляторним статусом, II клінічну групу сформували 38 дітей із фенотипом бронхіальної астми раннього початку та швидкими ацетиляторним механізмом.

За основними клінічними характеристиками групи були співставлюваними. Так, середній вік школярів I клінічної групи становив 13,8±0,4 року, а дітей II клінічної групи – 12,7±0,4 року ($p>0,05$), більше половини пацієнтів обох груп складали хлопчики (61,7% та 65,8% у I та II групах відповідно, $p_\varphi>0,05$) та мешканці сільської місцевості (70,5% та 65,8% у I та II групах відповідно, $p_\varphi>0,05$). Усі діти хворіли на персистуючий перебіг захворювання, зокрема, легка персистуюча БА спостерігалася у 11,7% та 21,1% хворих I та II груп відповідно ($p_\varphi>0,05$), БА середньої тяжкості – у 50,0% та 42,1% представників I та

© Гарас М.Н., Романчук В.В., 2016

ІІ клінічних груп (p_φ>0,05), тяжка персистуюча БА зустрічалася у третини дітей кожної групи (38,2% та 36,8% відповідно, p_φ>0,05).

Усі діти отримували еквівалентний тяжкості та контролю об'єм протизапального лікування, що визначається чинними стандартами надання медичної допомоги [9].

Тип ацетилювання визначали за методом Пребстинг та Гаврилова у модифікації Тимофєєвої (1971) за допомогою фотоелектроколориметра [11, с. 454-457; 12, с. 61-64]. Як тест-препарат використовували сульфадимезин у дозі 10 мг/кг перорально, після чого проводили забір сечі протягом доби. Вихід ацетильованого сульфадимезину обчислювали за різницею між загальною та вільною фракціями, що виражали в відсотках. Вміст у сечі хворих ацетильованого сульфадимезину менше 75% оцінювали як повільний тип ацетилювання, а більше 75% – як швидкий тип [13, с. 10-13; 14, с. 1-20].

Визначення ефективності базисної терапії проводили проспективно із інтервалом 3 місяці шляхом оцінки показників контролю над перебігом захворювання з використанням АСТ-тесту. По мірі покращання контролю астми зростала сумарна кількість балів, а показником часткового контролю вважали кількість балів 16 і більше, повного контролю – більше 20 балів [15, с. 1-8].

Для результатів, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M), величину стандартного відхилення (s) та стандартної похибки (m), максимальні та мінімальні значення. При оцінці вірогідності різниці показників вираховували коефіцієнт Стьюдента (t). За вірогідну різницю приймали різницю при p<0,05. Ефективність проведеного лікування оцінювали з урахуванням зниження (ЗАР) абсолютного ризику, зниження відносного ризику (ЗВР) із урахуванням мінімального числа хворих, котрих необхідно пролікувати для отримання одного позитивного результату (ЧХНП). Визначали претестові та посттестові шанси розвитку тяжкої астми за претестовою та посттестовою вірогідністю [16, с. 110-135; 17, с. 98-117].

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки основною ціллю протизапальної терапії БА є досягнення та утримання повного контролю, оцінена ефективність контролю захворювання на тлі протирецидивної терапії на підставі проспективних результатів АСТ-тесту.

Динаміка оцінки контролю симптомів захворювання в дітей із фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом наведена у табл. 1.

Представлені дані свідчать про незначне покращання контролю над проявами БА в дітей із з фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом за рахунок, здебільшого, зменшення обмеження активності та зменшення потреби в β_2-адреноміметиках короткої дії.

Проспективна оцінка контролю симптомів захворювання дітьми з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним механізмом на тлі базисного лікування засвідчила вірогідно позитивну динаміку у даної групи пацієнтів (табл. 2).

Аналіз наведених даних засвідчує покращання сумарної оцінки контролю симптомів захворювання найбільше за рахунок регресу денних, нічних симптомів та зменшення обмеження активності, що, в результаті, обумовлює зменшення потреби в інгаляціях швидкодіючих бронхолітиків.

Таблиця 1

Результати АСТ-тесту в хворих з фенотипом бронхіальної астми пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом до та після курсу протирецидивного лікування (M±m)

Показники контролю	Оцінка контролю, бали		P
	До призначення лікування	Після призначення лікування	
Обмеження активності	2,7±0,2	3,4±0,3	>0,05
Денні симптоми	2,9±0,3	3,0±0,4	>0,05
Нічні симптоми	3,1±0,2	3,4±0,4	>0,05
Потреба в β_2-агоністах	2,4±0,3	3,0±0,3	>0,05
Самооцінка контролю	2,9±0,2	3,0±0,2	>0,05
Сумарна оцінка	14,0±1,1	15,8±1,2	>0,05

Таблиця 2

Результати АСТ-тесту в хворих з фенотипом бронхіальної астми пізнього початку та швидким ацетиляторним механізмом до та після курсу протирецидивного лікування (M±m)

Показники контролю	Оцінка контролю, бали		P
	До призначення лікування	Після призначення лікування	
Обмеження активності	2,9±0,2	4,0±0,5	>0,05
Денні симптоми	3,0±0,3	3,6±0,3	>0,05
Нічні симптоми	3,4±0,4	4,3±0,3	>0,05
Потреба в β_2-агоністах	3,6±0,4	4,0±0,1	>0,05
Самооцінка контролю	3,3±0,2	3,3±0,3	>0,05
Сумарна оцінка	16,4±1,2	19,3±0,6	<0,05

Таблиця 3

Результати АСТ-тесту у дітей клінічних груп після курсу протирецидивного лікування (M±m)

Показники контролю	Оцінка контролю, бали		P
	І клінічна група	ІІ клінічна група	
Обмеження активності	3,4±0,3	4,0±0,5	>0,05
Денні симптоми	3,0±0,4	3,6±0,3	>0,05
Нічні симптоми	3,4±0,4	4,3±0,3	>0,05
Потреба в β_2-агоністах	3,0±0,3	4,0±0,1	<0,05
Самооцінка контролю	3,0±0,2	3,3±0,3	>0,05
Сумарна оцінка	15,8±1,2	19,3±0,6	<0,05

У табл. 3 наведений порівняльний аналіз контролю проявів БА (за даними АСТ-тесту) дітьми клінічних груп після курсу базисної терапії. Установлено, що на тлі базисного лікування вірогідно виразнішою виявилася динаміка покращання контролю у дітей з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним механізмом (з 16,4±1,2 до 19,3±0,6 балів, P<0,05),

ніж у представників з повільним ацетиляторним механізмом (з 14,0±1,1 до 15,8±1,2 балів P>0,05). Вірогідно кращий контроль у дітей з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним механізмом зумовлений вірогідно меншою потребою у використанні швидкодіючих β_2-агоністів, за рахунок дещо меншої кратності нічних та денних симптомів, а також меншого обмеження активності.

Перед проведенням базисної терапії лише 7,1% дітей з фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом характеризувалася повним контролем захворювання (оцінка АСТ≥21 бал), водночас, у ІІ клінічній групі контрольованими прояви захворювання виявилися у 18,2% дітей (P_φ>0,05), частково контрольованими – у 28,5% та 54,5% відповідно (P_φ<0,05). Під впливом протирецидивного лікування повного контролю БА досягли 12,5% пацієнтів І групи та 66,7% представників групи порівняння (P_φ<0,05), часткового контролю – у 37,5% та 66,7% відповідно (P_φ<0,05). Таким чином, на тлі курсу протизапальної інгаляційної терапії в дітей з фенотипом БА пізнього початку та повільним ацетиляторним механізмом зниження відносного ризику неконтрольованого перебігу патології становило 43,2%, зниження абсолютного ризику – лише 5,4%, а ЧХНП дорівнювала 18,5 осіб. Водночас, у пацієнтів з фенотипом БА пізнього початку та швидким ацетиляторним статусом показники ефективності базисної терапії виявилися кращими, зокрема, ЗВР 72,7%, ЗАР 48,5%, ЧХНП 2 пацієнти.

Висновок. Таким чином, показники ефективності базисного лікування виявилися кращими у дітей з фенотипом бронхіальної астми пізнього початку та швидким ацетиляторним статусом.

Перспективи подальших досліджень полягають в оцінці ефективності базисного протизапального лікування у дітей з фенотипом БА раннього початку залежно від ацетиляторного статусу.

Список літератури:

1. Fanta C. H. Asthma / C. H. Fanta // The New England Journal of Medicine. – 2009. – Vol. 360, № 10. – P. 1002-1014.
2. Managing asthma patients: which outcomes matter? / A. P. Greening, D. Stempel, E. D. Bateman [et al.] // European Resp. Rev. – 2008. – Vol. 17. – P. 53-61.
3. Уманець Т. Р. Клініко-анамнестичні особливості фенотипів бронхіальної астми у дітей / Т. Р. Уманець // Перинатологія та педіатрія. – 2011. – № 2. – С. 69-71.
4. 4. Carolan B. J. Clinical phenotypes of chronic obstructive pulmonary disease and asthma: recent advances / B. J. Carolan, E. R. Sutherland // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2013. – Vol. 131, № 3. – P. 627-634.
5. Green R. H. Stability of inflammatory phenotypes in asthma / R. H. Green, I. Pavord // Thorax. – 2012. – № 2. – P. 46-57.
6. Сажин С. І., Ремовська Н. М. Астма фізичного навантаження: клінічно-параклінічна ефективність профілактичного лікування дітей шкільного віку залежно від типу ацетилювання / С. І. Сажин, Н. М. Ремовська // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28), Ч. 3. – С. 65-67.
7. Severe adult-onset asthma: A distinct phenotype / M. Amelink, J. C. de Groot, S. B. de Nijs, [et all.] // J. Allergy and Clinical Immunology. – 2013. – Vol. 132, № 2. – P. 336–341.
8. Three phenotypes of adult-onset asthma / M. Amelink, S. B. de Nijs, J. C. de Groot, [et all.] // Allergy. – 2013. – Vol. 68, № 5. – P. 674-680.
9. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при бронхіальній астмі [Електронний ресурс]: Наказ МОЗ України від 08.10.2013 № 868 // Режим доступу: www. document.ua
10. Global strategy for asthma management and prevention, Revised 2014 [Електронний ресурс] / J. M. FitzGerald, E. D. Bateman, J. Bousquet [et al.] // Режим доступу: www.ginasthma.org
11. Першин Г. Н. Методы экспериментальной химиотерапии / Г. Н. Першин. – М.: Медицина, 1971. – С. 454-457.
12. Прунчак С. І. Особливості лікування нападного періоду тяжкої форми бронхіальної астми в дітей шкільного віку залежно від типу ацетилювання / С. І. Прунчак // Буковинський медичний вісник. – 2006. – Т. 10, № 1. – С. 61-64.
13. Клиническая оценка активности N-ацетилтрансферазы у детей с различными формами диффузных болезней соединительной ткани / Т. М. Ермакова, В. Л. Ковалева, Е. Г. Брежнева [и др.] // Педиатрия. – 1983. – № 11. – С. 10-13.
14. Прунчак С. І. Клініко-імунологічна характеристика бронхіальної астми в дітей з різними типами ацетилювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.01.10 «Педіатрія» / С. І. Прунчак. – Львів, 2007. – 20 с.
15. Childhood Asthma Control Test. [Електронний ресурс] / The American Lung Association // Режим доступу: www.asthmacontrol.com/child
16. Medical Epidemiology / [R.S. Greenberg, S.R. Daniels, W.D. Flanders et al.]. – [4th Edition]. – Norwalk, CT: Appleton & Lange, 2004. – 196 p.
17. Біостатистика: [за ред. проф. В. Ф. Москаленка]. – К.: Книга плюс, 2009. – 184 с.

Гарас Н.Н., Романчук В.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ БАЗИСНОЙ ТЕРАПИИ ДЕТЕЙ, СТРАДАЮЩИХ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ ФЕНОТИПА ПОЗДНЕГО НАЧАЛА, С УЧЕТОМ АЦЕТИЛЯТОРНОГО ПОЛИМОРФИЗМА

Аннотация
В статье на основании анализа достижения контроля бронхиальной астмы оценена эффективность базисного противовоспалительного лечения детей, страдающих астмой фенотипа позднего начала, в зависимости от ацетиляторного статуса. Анализ достижения контроля заболевания проводили по результатам АСТ-теста. Для оценки ацетиляторного статуса использовали пробу с сульфадимезином. Установлено, что на фоне базисного лечения достоверно выраженной оказалась динамика улучшения контроля у детей с фенотипом бронхиальной астмы позднего начала и быстрым ацетиляторним механизмом, чем у представителей с медленным ацетиляторним статусом. Вероятно лучший контроль у детей с фенотипом бронхиальной астмы позднего начала и быстрым ацетиляторним механизмом обусловлен достоверно меньшей потребностью в использовании быстродействующих β_2-агонистов, за счет несколько меньшей кратности ночных и дневных симптомов, а также меньшего ограничения активности. Показатели эффективности базисного лечения оказались лучше у детей с фенотипом бронхиальной астмы позднего начала и быстрым ацетиляторним статусом. На фоне курса противовоспалительной ингаляционной терапии у детей с фенотипом позднего начала заболевания и быстрым ацетиляторным механизмом снижение относительного риска неконтролируемого течения патологии составило 72,7%, снижение абсолютного риска – 48,5%, а количество больных, которых необходимо пролечить, равнялось 2 пациентам.
Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, фенотип, ацетиляторный статус.

Garas M.N., Romanchuk V.V.
Bukovinian State Medical University

EFFECTIVENESS OF BASIC THERAPY OF CHILDREN, SUFFERRED FROM LATE ONSET BRONCHIAL ASTHMA, ACCORDIND TO ACETYLATION POLYMORPHISM

Summary
In article on the basisof analysis of asthma control achieving was evaluated the effectiveness of basic anti-inflammatory treatment in children, suffering from asthma late onset phenotype, depending on acetylation status. The analysis of asthma control achieving was performed on the results ACT-test. To evaluate the acetylation status have used test of sulphadimezin. It was established that, on the basic treatment improvement dynamics control was significantly distinct in children with late onset asthma phenotype and fast acetylation mechanism than patients with slow acetylation status. Significant best control in children with late onset asthma and fast acetylation mechanism caused by significantly less necessity to use short-acting β_2-agonists, by a somewhat smaller frequency rate of night and daytime symptoms and lower limit activity. Performance indices of basic treatment were better in children with late onset asthma start and fast acetylation status. On the background of anti-inflammatory inhalation therapy in children with late onset phenotype and fast acetylation mechanism relative risk reduction of uncontrolled asthma was 72,7%, absolute risk reduction – 48,5%, and the number need treatment of patients equaled 2 patients.
Keywords: bronchial asthma, children, phenotype, acetylation status.

УДК 614.23/.25:371.27/.315

МІЖПРЕДМЕТНА ІНТЕГРАЦІЯ В ТЕМАТИЧНОМУ ТЕСТУВАННІ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЛІКАРІВ-ІНТЕРНІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО ЛІЦЕНЗІЙНОГО ІСПИТУ «КРОК-3»

Єхалов В.В., Святенко Т.В., Хоботова Н.В.
Дніпропетровська медична академія МОЗ України

Підготовка лікарів-інтернів різних спеціальностей до ліцензійного іспиту «Крок-3» передбачає регулярне поточне контрольне тестування. У навчальний процес втілено тестовий контроль за окремими темами. Складання таких завдань та формування тестових добірок має певні особливості. Взаємний зв'язок між різними спеціальностями дозволяє ускладнити процес розв'язання тестів. З метою оптимізації навчального процесу розроблено діючі принципи формування навчально-контролюючої програми.
Ключові слова: лікар-інтерн, ліцензійний іспит, тестовий контроль.

Вступ. У сучасній сфері освіти широко розвивається нова система контролю та оцінки навчальних досягнень, яка орієнтується на широке використання навчально-контролюючих тестів. Актуальність і важливість розвитку цього методу контролю визначається його технологічними можливостями, які забезпечують отримання об'єктивної інформації про якість підготовки лікарів-інтернів, сприяють конкурентоспроможності якості медичної освіти в Україні. Ліцензійний іспит є важливим досягненням у стандартизації контролю отриманих знань, наближаючи інтеграцію вищої медичної освіти в Україні до міжнародної системи. Українська модель ліцензійного іспиту «Крок 3» не повторює жодної з існуючих в світі [1]. Незважаючи на дедалі ширше визнання тестування як загальноприйнятої форми поточного та підсумкового контролю навчальних досягнень, деякі теоретичні й практичні питання тестових вимірювань ще недостатньо розроблені у вітчизняній андрагогіці. До нинішнього часу не існує єдиної методичної основи для підготовки до ліцензійного іспиту. З цієї причини викладач стикається з певними труднощами: недостатнім рівнем початкових знань, неспроможність інтерна використати їх у певній клінічній ситуації, небажання вивчати суміжні дисципліни [2].

Мета: Створити умови для систематизування та впорядкування знань лікарів-інтернів, що були отримані у вищому медичному навчальному закладі; оптимізувати процес підготовки лікарів-інтернів до ліцензійного іспиту шляхом впровадження стимулюючих андрагогічних принципів.

Матеріали і методи. На основі аналізу результатів тематичного та поточного (багатотемного) тестування лікарів-інтернів за фахом «Загальна практика-сімейна медицина» ми зробили висновок про їх нерівнозначність. Тобто, якщо тести надаються за конкретною темою, лікар-інтерн припускається до «наслідування», що підвищує кількість вірних відповідей. Якщо тестові завдання надаються «вроздріб», їх відсоток знижується на 8-10%. Щоб подолати цей парадокс нами було розроблено низку принципів формування як окремих тематичних завдань, так і їх добірок.

На жаль, в офіційній тестовій базі зустрічаються приклади, що не в повній мірі відповідають вимогам до цього виду контролю. Так, з'являються приклади прихованих фактових завдань, з недостатньою інформацією, з наявністю конкуруючих дистракторів, із застарілими алгоритмами діагностики та лікування. Все це не сприяє повноцінному оволодінню конкретною темою, примушує молодого колегу запам'ятовувати некорисну «баластну» інформацію, викликає негативне психо-емоційне напруження, підсвідомо зменшує мотивацію.

Для тематичного тестування використовуються завдання як з офіційних тестових баз так і створені викладачами.

В нашій інтерпретації реалізації проблеми пропонується застосування завдань, що складені на засадах міждисциплінарної інтеграції за принципом «фазису» (східців). Метод полягає у відповідності складності запропонованого завдання до рівня підготовки суб'єкту навчання, починаючи з «азів» неорганічної хімії аж до інтернатури за модулем «Невідкладні стани». Початковий «східець» відповідає рівню підготовки студента, який опановує базові хімічні науки (неорганічна та фізколоїдна хімія). У подальшому під час оволодіння курсом біологічної хімії та на клінічних кафедрах завдання ускладнюється. Випускник вищого навчального медичного закладу має виконувати значно складніші завдання (що передбачено учбовою програмою). Кінцевим «східцем» – для підготованого лікаря-інтерна перед отриманням сертифіката спеціаліста. В майбутньому досить реально розробити «фазисну» ескалацію до рівня слухачів циклів тематичного удосконалення лікарів із вузьких питань спеціальності. Реалізація потреб у потоці пошукової активності апріорно перетворює об'єкти на мотиви, розвиток яких здійснюється через зміни та поширення кола діяльності [3].

Необхідність розробки та використання тестів самими викладачами диктується існуючою проблемою забезпечення адекватності змісту тесту змістові навчального матеріалу. Не допомагає і те, що сучасні підручники мають тестові додатки. Зазвичай це може бути корисним, але дуже часто тестові завдання у цих підручниках не є досконалими і не проходять належної експертизи з боку інших спеціалістів.

Залучення викладачів до розробки тестів має також і деякі освітні переваги. Розробка валідних тестів вимагає багато часу, але дає велику віддачу, процес розробки (конструювання) тесту допомагає краще усвідомити і визначити навчальні цілі курсу. При цьому викладач мусить добре во-

© Єхалов В.В., Святенко Т.В., Хоботова Н.В., 2016

лодіти мистецтвом письмового оформлення своєї думки для чіткої й точної подачі інформації та інструкцій щодо тесту та тестових завдань. Він повинен майстерно володіти технікою написання тестових завдань, добре знати їхні найбільш корисні форми, притаманні лише їм переваги та недоліки, найбільш типові пастки, яких слід уникати в процесі використання тих чи інших тестових завдань. Нарешті, він має абсолютно свідомо розуміти важливість об'єктивного вимірювання. Перед початком розробки тесту успішності необхідно чітко усвідомити його завдання.

Тести успішності допомагають дізнатися:

а) наскільки добре учні опанували навчальний матеріал;

б) наскільки ефективним було навчання.

Після створення та використання відповідного тесту викладач може надалі його удосконалювати і використовувати у наступних групах інтернів. Валідні тести допомагають молодим лікарям краще вчитися, а викладачам краще навчати, прицільно спрямовуючи увагу на окремі розділи навчальної теми.

Найкращий спосіб визначення змісту тесту – це застосування принципів змістової валідності. Валідність за змістом – найбільш значущий показник, який є ступенем відповідності вимірювання тому, що планувалось вимірювати. Тест з високою валідністю за змістом передбачає завдання для всіх найважливіших цілей курсу. Таким чином, якщо метою є когнітивний розвиток, то саме це буде відображено у тесті. Оцінка валідності за змістом вимагає скрупульозного логічного аналізу відповідності тестових завдань і цілей курсу [4].

Тест не характеризується як абсолютно нове та оригінальне творіння його автора, «інтелектуальна власність» окремого викладача. Повинен існувати широкий та постійний «банк» обміну тестами між викладачами не тільки окремої кафедри, але й суміжних. Така співпраця не лише полегшить зусилля тих, хто розробляє тести, але й зробить тести більш поширеним і переконливим методом вимірювання навчальних досягнень лікарів-інтернів. Завдання що підготовлені самим викладачем, більше відповідають змісту і навчальним цілям конкретного предмета, ніж тести, розроблені ким-будь іншим. Коли тестування і навчання здійснює одна й та ж особа, тестові завдання більш ефективно інтегруються у загальний андрагогічний процес, ніж коли тестування було б відокремлене від навчання.

Багато залежить від якості складання тестового завдання.

Основними принципами такого виду творчості є наступні:

Автор повинен, насамперед, проаналізувати клінічну ситуацію в плані «чи зрозуміє інтерн те, що я хотів сказати?» Якщо фразу буде сформовано невірно, то може мати місце різночитання. Текстова частина повинна включати необхідну інформацію та не мати зайвої.

Тест не мусить базуватися на власних дослідженнях та міркуваннях викладача, бо повинен створюватися на засадах сучасних клінічних протоколів та алгоритмів. При всій повазі до окремих авторів, деякі стандарти для обмежених регіонів не можуть бути використані на загальнодержавному рівні.

Завдання не повинно бути перетворено на «детективну історію», де людина повинна самотужки домірковувати, наприклад, що у власній хаті повинно бути вугільне опалення з можливим отруєнням мешканців чадним газом, що літня людина може пропустити ін'єкцію інсуліну, тощо.

Завдання повинно мати тільки одну стовідсотково вірну відповідь, другий дистрактор має схожість з вірним, але повинен мати чітку ознаку для диференційної діагностики, третій – менша схожість і так само далі. Приклад валідного завдання:

«Старий 87 років під час обіду раптово зблід, піднявся з-за столу, схопився рукою за шию, втратив свідомість, впав горілиць. Ціаноз обличчя та верхньої половини грудної клітки, під час спроби вдиху відмічається втягування ярмової ямки та епігастрію. Яким буде найбільш вірогідний діагноз?»

A. Обтураційна асфіксія.

B. Тромбоемболія легеневої артерії.

C. Гострий інфаркт міокарду.

D. Епілептичний напад.

E. Ортостатичний колапс.

Свідомий інтерн одразу розпізнає, що хоча тромбоемболія легеневої артерії спричиняє ціаноз та втрату свідомості, але втягування ярмової ямки свідчіть на користь аспірації та обтураційної асфіксії. Таким чином він обмірковано проведе діагностику та диференційну діагностику.

І, нарешті, про формування збірки для тематичного тестування. Викладач повинен включати до неї не тільки «ідеальні» тести, які не завдають труднощів для підготованих за темою інтернів, а ще й вибирати всі важкі, завеликі за розміром та некоректні завдання. Це моделює картину заключного ліцензованого іспиту, запобігає стресу при зустрічі з «небажаною» за формою та змістом клінічною ситуацією. Якщо тестові завдання у цій збірці будуть проаналізовані з точки зору різних підходів та складності, то її цінність буде ще більшою. Наскільки повторне використання тих самих тестових завдань має обмежуватися, залежить від обставин. У деяких крайніх випадках будь-яке повторне використання одного й того ж завдання може бути недоцільним, але таких випадків небагато.

Викладацькі тести є незамінними у ході формуючого оцінювання, на основі якого визначається готовність розпочинати навчання, визначається ефективність навчальних процедур, з'ясовується вхідний рівень знань інтерна та його мотивація до навчання. Формуюча оцінка дозволяє підвищити ефективність процесу навчання [4].

Типовими недоліками розроблених викладачами тестів є:

а) опора на суб'єктивні оцінювальні судження;

б) опора на абсолютні стандарти в оцінюванні;

в) поспішлива підготовка тесту;

г) використання коротких або завеликих тестів;

д) тестування несуттєвих, дріб'язкових знань;

е) недбалість словесного оформлення;

є) ігнорування типових помилок;

ж) неспроможність аналізувати якість тесту (Чорна Н.В., 2008).

Тестове завдання буде якісним тільки за виключенням вказаних недоліків, що передбачає повторний перегляд та корекцію викладачем створених ним завдань.

Сучасний навчальний процес повинен включати в себе й елементи індивідуальної творчості. Для практичних занять це рівень α–IV. Цей ступень навчання можна застосовувати на кожному практичному занятті. Для його реалізації кожному лікарю-інтерну в процесі підготовки до заняття з заданої теми (тем) пропонується самотужки створити тестове завдання за структурою аналогічне таким, що надаються для розв'язування на ліцензійному іспиті.

Процес індивідуальної творчості складається з 4-х послідовних етапів:

1-й етап – створення завдання. Для захопленого процесом лікаря-інтерна з'являється нагальна потреба в детальному вивченні заданої теми. Без знання особливостей клініки нозологічної одиниці, методів лабораторного та спеціального досліджень, вміння оцінити їх результати, складу медикаментозної терапії (також можливих бічних ефектів медпрепаратів), основ організаційних питань створити якісне тестове завдання неможливо.

2-й етап – розв'язування тесту іншими інтернами в групі. Вірогідність вірної відповіді напряму залежить від двох причин: валідності складеного тестового завдання та теоретичних знань товаришів.

3-й етап – обговорення іншими інтернами, яким пропонується внести свої критичні зауваження до даного тестового завдання. Досвідчений викладач одразу ж визнає чи є створений тест результатом сумлінної праці, чи просто грубою відпискою. Елемент ділової гри в творчому процесі мимовільно починає викликати інтерес людини до цього виду підготовки. Бажання бути в очах своїх товаришів «досвідченим фахівцем» є досить важливим стимулюючим фактором навчання.

4-й етап – оцінка та корекція тестового завдання викладачем. Навіть клінічно дефектний тест інколи заслуговує позитивної оцінки, якщо помітно певну роботу інтерна при його створенні. Метою викладача на цьому етапі є спонукати молодого колегу самостійно провести корекцію тестового завдання, доводячи його до «ідеального» стану.

Елементи ділової гри та відчуття особистої професійності сприяють бажанню до вивчення запропонованої теми, значно підвищують відсоток вірних відповідей [2].

Самостійне складання валідного тестового завдання вимагає значної обізнаності лікарі-інтерна з питань запропонованої теми, тобто якісної підготовки до заняття. Обговорення в групі та корекція створених тестових завдань є додатковим якісним стимулом розвитку особистості.

Втілення вищенаведених принципів в процес навчання дозволило покращити результати доіспитного тестування на 13-18%.

Висновки. 1. Якісне створення викладачем валідних поточних тестових завдань та залікових збірок дозволяє в процесі навчання позбутися недоліків існуючих тестових баз.

2. Втілення в процес тематичного тестування розроблених принципів дозволяє оптимізувати процес підготовки лікарів-інтернів різних спеціальностей до ліцензійного іспиту КРОК-3, покращити кінцевий результат.

3. Впровадження стимулюючих, заохочуючих, захоплюючих методик дозволяють зняти психологічне напруження у лікарів-інтернів, спонукати їх до самовдосконалення.

4. Міждисциплінарна інтеграція у вивченні базових хімічних наук та анестезіології (інтенсивної терапії) в своїй основі передбачає відповідність фахівця соціальному замовленню.

Список літератури:

1. Ліцензійний інтегрований іспит «Крок 3. Лікувальна справа та педіатрія»: розробка тестових завдань та аналіз результатів тестування: Методичний посібник // І. С. Булах, Г. В. Дзяк, В. М.Лехан та ін. – Д.: «АРТ-ПРЕС», 2005. – 100 с.
2. Сорокіна О. Ю., Клигуненко О. М., Єхалов В. В., Кравець О. В., Станін Д. М. Стимулювання індивідуальної творчості у підготовці лікарів-інтернів за фахом «Загальна практика-сімейна медицина» до ліцензійного іспиту «Крок-3» // «Біль. знеболювання і інтенсивна терапія», 2013, № 3. – С. 13-14.
3. Єхалов В. В., Кравець О. В., Богатирьова О. В. Принцип междисциплінарної інтеграції та апріорної мотивації в медицині невідкладних станів // Медичні перспективи, 2014, т. XIX, № 2, ч. 1. – С. 103-105.
4. Лефрансуа Ги. Прикладная педагогическая психология: Пер. с англ. – СПб.: «Прайм –ЕВРОЗНАК», 2003. – 416 с.

Ехалов В.В., Святенко Т.В., Хоботова Н.В.
Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины

МЕЖПРЕДМЕТНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В ТЕМАТИЧЕСКОМ ТЕСТИРОВАНИИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ВРАЧЕЙ-ИНТЕРНОВ РАЗНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ К ЛИЦЕНЦИРОВАННОМУ ЭКЗАМЕНУ «КРОК-3»

Аннотация
Подготовка врачей-интернов разных специальностей к лицензированному экзамену «Крок-3» предусматривает регулярное контрольное тестирование. В учебный процесс включен тестовый контроль по отдельным темам. Составление таких заданий и формирование тестов имеет свои особенности. Взаимная связь между различными специальностями позволяет усложнить процесс решения тестов. С целью оптимизации учебного процесса разработаны некоторые принципы формирования учебно-контрольной программы.
Ключевые слова: врач-интерн, лицензированный экзамен, тестовый контроль.

Yekhalov V.V., Svyatenko T.V., Khobotova N.V.
Dnipropetrovsk Medical Academy of HM of Ukraine

INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN THE THEMATIC TESTING OF INTERNS OF VARIOUS SPECIALITIES DURING THE TRAINING PERIOD FOR THE LICENSING EXAMINATION «STEP-3»

Summary
Training of interns of various specialities for the licensing examination «STEP-3» provides for the regular current testing. Test control, which is the integral part of the academic process, is designed to check interns' knowledge in separate themes. Drawing up of such tasks and compilation of test collections have certain peculiarities. Interdependence of different specialities makes it possible to complicate the process of test solving. To optimize the academic process the acting basic principles of teaching and controlling programmes are developed.
Keywords: interns, the licensing examination, test control.

УДК 613.6.027:159.922.8

ГІГІЄНІЧНА ОЦІНКА ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ СТУДЕНТІВ СТОМАТОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ НАВЧАННЯ

Панчук О.Ю.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

В статті наведено дані гігієнічної оцінки особливостей механізмів психологічного захисту студентів стоматологічного факультету на різних етапах навчання. Виявлено, що протягом часу перебування в закладі вищої медичної освіти у дівчат найбільш суттєвими відповідно до ступеня вираження є показники таких механізмів психологічного захисту, як проекція, раціоналізація, витіснення і регресія, найменш суттєвими – показники таких механізмів психологічного захисту, як заперечення, заміщення і гіперкомпенсація. Разом з тим у юнаків найбільш суттєвими відповідно до ступеня вираження є показники таких механізмів психологічного захисту, як раціоналізація, заперечення, проекція і витіснення, найменш суттєвими – показники таких механізмів психологічного захисту, як компенсація, регресія і гіперкомпенсація. В динаміці навчання у дівчат домінувала тенденція, яка полягала в поступовому збільшенні ступеня вираження досліджуваних показників (механізми психологічного захисту за шкалами регресії, компенсації, гіперкомпенсації і раціоналізації). Водночас у юнаків превалювала тенденція, яка засвідчувала зростання ступеня вираження досліджуваних показників в середині часу здобуття вищої медичної освіти на його проміжному етапі з наступним зменшенням їх значень наприкінці його (механізми психологічного захисту за шкалами регресії, заміщення, заперечення, проекції, компенсації, гіперкомпенсації і раціоналізації).
Ключові слова: студенти, стоматологічний факультет, курс навчання, механізми психологічного захисту, гігієнічна оцінка.

Постановка проблеми. Одне із провідних місць у структурі особливостей особистості, які мають підлягати поглибленій гігієнічній оцінки під час проведення комплексного вивчення психофізіологічного і психологічного стану організму, особливо, за умов дії численних стресових явищ, незаперечно, належить дослідженню механізмів психологічного захисту (МПЗ), що являють собою важливий, доволі часто неусвідомлюваний, механізм поведінки, який відіграє важливе значення у формуванні особистості, створюючи суттєві передумови до уникнення тривожності і напруженості, подолання відчуття невпевненості та почуття неповноцінності, а також розв'язання численних конфліктів різного змісту, підвищенні продуктивності інтелектуальної діяльності дівчат і юнаків тощо [2, с. 772; 3, с. 7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В ході досліджень, проведених впродовж останніх десятиліть, виявлено, що саме МПЗ відіграють провідну роль в процесі оптимізації перебігу процесів психічної адаптації індивідуума до умов перебування, яка являє собою встановлення оптимального співвідношення особистості і навколишнього середовища в ході виконання діяльності, притаманної людині та дозволяє їй задовольнити актуальні потреби і реалізувати пов'язані з ними соціально- і професійно-значущі цілі при збереженні високого рівня соматичного і психічного здоров'я [1, с. 54; 3, с. 7; 5, с. 234; 6, с. 33].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Саме тому в теперішній час особливої значущості набувають наукові дослідження, спрямовані на визначення особли-

© Панчук О.Ю., 2016

востей впливу та наслідків дії різноманітних (біологічних, психофізіологічних, психологічних тощо) захисних механізмів особистості, яка перебуває в стресових умовах, та являють собою основу для розроблення, наукового обґрунтування та запровадження комплексних програм психогігієнічної корекції та психофізіологічної реабілітації.

Мета статті. Метою дослідження було здійснення гігієнічної оцінки особливостей механізмів

Таблиця 1

Показники механізмів психологічного захисту студентів стоматологічного факультету в динаміці навчання у закладі вищої медичної освіти за даними особистісного опитувальника Плутчика-Келлермана-Конте, бали (M±m; n; p)

Шкали механізмів психологічного захисту	Час дослідження	Групи студентів				$p\ (t)_{д-ю}$
		Дівчата		Юнаки		
		n	M±m	n	M±m	
Шкала витіснення	1 курс	30	49,20±2,66	30	48,90±2,51	>0,05
	3 курс	30	46,46±3,63	30	50,33±2,93	>0,05
	5 курс	30	54,00±2,46	30	51,36±3,58	>0,05
	$p\ (t)_{1-3}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{1-5}$	>0,05		>0,05		
Шкала регресії	1 курс	30	48,85±2,43	30	44,26±2,81	>0,05
	3 курс	30	50,64±3,38	30	50,37±3,50	>0,05
	5 курс	30	53,32±3,47	30	49,35±3,28	>0,05
	$p\ (t)_{1-3}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{1-5}$	>0,05		>0,05		
Шкала заміщення	1 курс	30	49,43±2,65	30	46,86±3,50	>0,05
	3 курс	30	48,23±4,02	30	51,43±3,93	>0,05
	5 курс	30	52,00±4,10	30	49,60±3,64	>0,05
	$p\ (t)_{1-3}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{1-5}$	>0,05		>0,05		
Шкала заперечення	1 курс	30	46,55±2,77	30	49,07±3,01	>0,05
	3 курс	30	48,48±3,06	30	56,10±3,81	>0,05
	5 курс	30	63,02±2,94	30	50,88±3,59	<0,05
	$p\ (t)_{1-3}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	<0,01		>0,05		
	$p\ (t)_{1-5}$	<0,001		>0,05		
Шкала проекції	1 курс	30	55,04±2,43	30	53,41±3,17	>0,05
	3 курс	30	60,46±3,05	30	54,55±4,21	>0,05
	5 курс	30	60,35±3,33	30	47,18±3,70	<0,05
	$p\ (t)_{1-3}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	>0,05		>0,05		
	p (t)1-5	>0,05		>0,05		
Шкала компенсації	1 курс	30	48,86±3,12	30	50,63±3,17	>0,05
	3 курс	30	48,93±3,25	30	53,30±3,50	>0,05
	5 курс	30	60,33±3,01	30	46,03±2,91	<0,01
	$p\ (t)_{1-3}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	<0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{1-5}$	<0,05		>0,05		
Шкала гіперкомпенсації	1 курс	30	45,20±2,18	30	47,40±2,87	>0,05
	3 курс	30	49,20±3,27	30	48,20±4,46	>0,05
	5 курс	30	50,66±4,47	30	42,46±3,75	>0,05
	$p\ (t)_{1-3}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{1-5}$	>0,05		>0,05		
Шкала раціоналізації	1 курс	30	47,93±1,69	30	56,59±2,84	<0,05
	3 курс	30	59,07±2,88	30	62,80±2,87	>0,05
	5 курс	30	61,46±1,67	30	52,42±3,79	<0,05
	$p\ (t)_{1-3}$	<0,01		>0,05		
	$p\ (t)_{3-5}$	>0,05		>0,05		
	$p\ (t)_{1-5}$	<0,001		>0,05		

психологічного захисту студентів стоматологічного факультету на різних етапах навчання.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, в ході яких поглибленому аналізу підлягали особливості МПЗ студентів стоматологічного факультету, що перебувають на різних етапах навчання, а саме: студентів 1, 3 і 5 курсів навчання, проводились на базі Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова. З метою здійснення діагностики МПЗ використовувався особистісний опитувальник Плутчика-Келлермана-Конте, що надавав можливість визначити ступінь розвитку і напруженості таких провідних МПЗ, як механізми витіснення, регресії, заміщення, заперечення, проекції, компенсації, гіперкомпенсації та раціоналізації і, на цій підставі, побудувати профіль МПЗ особистості або так званий «індекс життєвого стилю».

Дані, які були отримані в ході здійснення психогігієнічної оцінки такого варіанту МПЗ, як механізм витіснення, або типу его-захисту, реалізація якого створює передумови до того, що всі неприйнятні для студентської молоді відчуття, пов'язані з почуттям занепокоєння, тривоги і, навіть, страху, стають другорядними, майже несвідомими в результаті їх «умовного» викреслення із думок та почуттів, привертали на себе увагу наявністю різних за своїм змістом тенденцій (табл. 1). У дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, рівень їх вираження складав відповідно 49,20±2,66 балів та 48,90±2,51 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 46,46±3,63 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$) та 50,33±2,93 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 54,00±2,46 балів ($p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$) та 51,36±3,58 балів ($p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$).

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників у студенток спостерігались впродовж часу навчання на старших курсах, у студентів – протягом часу навчання на молодших курсах. Статистично-значущих віково- та статево обумовлених розбіжностей не спостерігалось ($p(t)_{1-3}>0,05$; $p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$; $p(t)_{д-ю}>0,05$). В цілому ж протягом впродовж періоду навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження МПЗ відповідно до шкали витіснення, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у дівчат, які перебували на 1 і 5 курсах, та у юнаків, які перебували на 3 курсі.

Дещо інший зміст був характерний для показників такого варіанту МПЗ, як механізм регресії, або типу его-захисту, згідно з яким людина в умовах або постійного, або надзвичайного впливу стресових чинників, в першу чергу, намагається замінити розв'язання складних і, особливо, надто складних завдань на розв'язання відносно простих і доступних, іноді таких, які цілком не пов'язані з головним завданням, а іноді й суперечать йому. В цілому ж, у дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, ступінь вираження показників, що визначались, становив відповідно 48,85±2,43 балів та 44,26±2,81 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 50,64±3,38 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$) та 50,37±3,50 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 53,32±3,47 балів ($p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$) та 49,35±3,28 балів ($p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$).

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників у студенток реєструвались впродовж часу навчання на старших курсах, у студентів – протягом часу навчання на молодших курсах. Статистично-значущих віково- та статево обумовлених розбіжностей, як і в попередньому випадку, не спостерігалось ($p(t)_{1-3}>0,05$; $p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$; $p(t)_{д-ю}>0,05$). Загалом протягом усього періоду навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження МПЗ відповідно до шкали регресії, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у дівчат.

Не реєструвалось яких-небудь статистично-значущих віково- та статево обумовлених розбіжностей, як і в двох попередніх випадках ($p(t)_{1-3}>0,05$; $p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$; $p(t)_{д-ю}>0,05$) в ході визначення особливостей формування показників такого варіанту МПЗ, як механізм заміщення, або типу его-захисту, відповідно до якого обов'язковим компонентом захисних ресурсів організму є здійснення своєрідної «розрядки» емоцій пригніченого змісту, передусім таких емоційних проявів, як ворожість та гнів, внаслідок перенесення їх спрямування на об'єкти, котрі являють собою меншу небезпеку в порівнянні з первинними, які власне і загрожують. Загалом же у дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, рівень їх вираження складав відповідно 49,43±2,65 балів та 46,86±3,50 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 48,23±4,02 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$) та 51,43±3,93 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 52,00±4,10 балів ($p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$) та 49,60±3,64 балів.

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників у студенток спостерігались впродовж часу навчання на старших курсах, у студентів – протягом часу навчання на молодших курсах. В цілому ж протягом впродовж періоду навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження МПЗ відповідно до шкали заміщення, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у дівчат, які перебували на 1 і 5 курсах, та у юнаків, які перебували на 3 курсі.

Цілком різноспрямований статево-залежний характер змін був властивий для формування показників такого варіанту МПЗ, як механізм заперечення, або типу его-захисту, що відзначається наявністю яскраво-виражених ознак спростування тих проявів зовнішньої реальності, які сприймаються оточуючими, проте, не сприймаються і не визнаються особисто особами, котрі перебуваються в центрі подій, в центрі дослідження. У дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, ступінь вираження досліджуваних показників становив відповідно 46,55±2,77 балів та 49,07±3,01 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 48,48±3,06 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$) та 56,10±3,81 балів ($p(t)_{1-3}>0,05$), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 63,02±2,94 балів ($p(t)_{3-5}<0,01$; $p(t)_{1-5}<0,001$) та 50,88±3,59 балів ($p(t)_{3-5}>0,05$; $p(t)_{1-5}>0,05$).

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників у студенток реєструвались впродовж часу навчання на старших курсах, у студентів – протягом часу навчання на молодших курсах. Статистично-значущі віково-обумовлені розбіжності спостерігались серед дівчат, які навчались

на 1 і 5 курсах ($p(t)_{1-5}$<0,001) та на 3 і 5 курсах ($p(t)_{3-5}$<0,01), статистично-значущі статево-обумовлені відмінності реєструвались серед студентів і студенток 5 курсу ($p(t)_{д-ю}$<0,05). Загалом протягом навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження МПЗ відповідно до шкали заперечення, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у юнаків, які перебували на 1 і 3 курсах, та у дівчат, які перебували на 5 курсі.

Результати, отримані в ході проведення гігієнічної оцінки такого варіанту МПЗ, як механізм проекції, або типу его-захисту, в разі застосування якого неусвідомлювані для студентів думки, почуття і відчуття, що мають безпосереднє місце, приписуються зовсім іншим, іноді стороннім, людям і, отже, стають так би мовити «вторинними», засвідчували цілий ряд вельми цікавих явищ. У дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, рівень їх вираження складав відповідно 55,04±2,43 балів та 53,41±3,17 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 60,46±3,05 балів ($p(t)_{1-3}$>0,05) та 54,55±4,21 балів ($p(t)_{1-3}$>0,05), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 60,35±3,33 балів ($p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$>0,05) та 47,18±3,70 балів ($p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$>0,05).

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників, на відміну від багатьох попередніх випадків, у студенток спостерігались впродовж часу навчання на молодших курсах, у студентів – протягом часу навчання на старших курсах. Статистично-значущих віково-обумовлених розбіжностей не спостерігалось ($p(t)_{1-3}$>0,05; $p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$>0,05), статистично-значущі статево-обумовлені відмінності реєструвались серед студентів і студенток 5 курсу ($p(t)_{д-ю}$<0,05). В цілому ж протягом усього періоду навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження рівень вираження МПЗ відповідно до шкали регресії, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у дівчат.

Під час здійснення поглибленої гігієнічної оцінки показників такого варіанту МПЗ, як механізм компенсації або типу его-захисту, що відзначається наявністю спроб відшукати відповідну заміну реального або уявного недоліку шляхом своєрідного «привласнення» собі поведінкових характеристик іншої людини, слід було звернути увагу на те, що у дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, ступінь вираження досліджуваних показників становив відповідно 48,86±3,12 балів та 50,63±3,17 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 48,93±3,25 балів ($p(t)_{1-3}$>0,05) та 53,30±3,50 балів ($p(t)_{1-3}$>0,05), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 60,33±3,01 балів ($p(t)_{3-5}$<0,05; $p(t)_{1-5}$<0,05) та 46,03±2,91 балів ($p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$>0,05).

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників, щоправда різноспрямованого змісту, і у студенток, і студентів реєструвались впродовж часу навчання на старших курсах. Статистично-значущі віково-обумовлені розбіжності спостерігались серед дівчат, які навчались на 1 і 5 курсах ($p(t)_{1-5}$<0,05) та на 3 і 5 курсах ($p(t)_{3-5}$<0,05), статистично-значущі статево-обумовлені відмінності реєструвались серед студентів і студенток 5 курсу ($p(t)_{д-ю}$<0,01). Загалом протягом періоду навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження МПЗ відповідно до шкали компенсації, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у юнаків, які перебували на 1 і 3 курсах, та у дівчат, які перебували на 5 курсі.

Згідно з показниками, отриманими під час аналізу даних, властивих для такого варіанту МПЗ, як механізм гіперкомпенсації або типу его-захисту, що відзначається створенням так званих »реактивних утворень», подібних до «хмарних» комп'ютерних технологій, котрі надають можливість для усунення вираження неприємних для досліджуваної особи почуттів та дій завдяки перебільшеного розвитку абсолютно протилежних прагнень, виявлено, у дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, рівень їх вираження складав відповідно 45,20±2,18 балів та 47,40±2,87 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 49,20±3,27 балів ($p(t)_{1-3}$>0,05) та 48,20±4,46 балів ($p(t)_{1-3}$>0,05), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 50,66±4,47 балів ($p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$>0,05) та 42,46±3,75 балів ($p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$>0,05).

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників у студенток спостерігались впродовж часу навчання на молодших курсах, у студентів – протягом часу навчання на старших курсах. Статистично-значущих віково-обумовлених розбіжностей не спостерігалось ($p(t)_{1-3}$>0,05; $p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$>0,05), статистично-значущі статево-обумовлені відмінності реєструвались серед студентів і студенток 5 курсу ($p(t)_{д-ю}$<0,05). В цілому ж протягом періоду навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження рівень вираження МПЗ відповідно до шкали гіперкомпенсації, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у юнаків, які перебували на 1 курсі, та у дівчат, які перебували на 3 і 5 курсах.

Зрештою, дані одержані в ході вивчення такого варіанту МПЗ, як механізм раціоналізації, або типу его-захисту, що відзначається наявністю явищ сублімації як важливого та невід'ємного засобу подолання конфліктної ситуації, що не викликає жодних проявів ані виникнення, ані реалізації серйозних емоційно-значущих переживань, засвідчували той факт, що у дівчат і юнаків, які навчались на 1 курсі, ступінь вираження досліджуваних показників становив відповідно 47,93±1,69 балів та 56,59±2,84 балів, у дівчат і юнаків, які навчались на 3 курсі – відповідно 59,07±2,88 балів ($p(t)_{1-3}$<0,05) та 62,80±2,87 балів ($p(t)_{1-3}$>0,05), у дівчат і юнаків, які навчались на 5 курсі – відповідно 61,46±1,67 балів ($p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$<0,001) та 52,42±3,79 балів ($p(t)_{3-5}$>0,05; $p(t)_{1-5}$<0,0010,001).

Найсуттєвіші темпи змін досліджуваних показників у студенток спостерігались впродовж часу навчання на молодших курсах, у студентів – протягом часу навчання на старших курсах. Статистично-значущі віково-обумовлені розбіжності спостерігались серед дівчат, які навчались на 1 і 5 курсах ($p(t)_{1-5}$<0,001) та на 3 і 5 курсах ($p(t)_{3-5}$<0,01), статево-обумовлені відмінності реєструвались серед студентів і студенток 1 ($p(t)_{д-ю}$<0,05) та 5 ($p(t)_{д-ю}$<0,05) курсів. Загалом протягом періоду навчання у закладі вищої медичної освіти рівень вираження МПЗ відповідно до шкали раціоналізації, виходячи із статевих відмінностей, більш високим був у юнаків, які

перебували на 1 і 3 курсах, та у дівчат, які перебували на 5 курсі.

Висновки і пропозиції. 1. В ході проведених досліджень, спрямованих на вивчення особливостей МПЗ студентів стоматологічного факультету впродовж періоду навчання у МВНЗ встановлено, що протягом часу спостережень у дівчат в цілому найбільш суттєвими відповідно до ступеня вираження слід було вважати такі механізми психологічного захисту, як проекція, раціоналізація, витіснення і регресія, найменш суттєвими – такі МПЗ, як заперечення, заміщення і гіперкомпенсація, у юнаків – найбільш суттєвими відповідно до ступеня вираження слід було вважати такі МПЗ, як раціоналізація, заперечення, проекція і витіснення, найменш суттєвими – такі МПЗ, як компенсація, регресія і гіперкомпенсація.

2. Слід відзначити, що серед дівчат-першокурсниць найбільш вираженими є такі механізми его-захисту, як проекція (1 місце), заміщення (2 місце) і витіснення (3 місце), найменш вираженими – такі механізми его-захисту, як витіснення (6 місце), заперечення (7 місце) і гіперкомпенсація (останнє 7 місце), у дівчат-третьокурсниць найбільш вираженими є такі механізми его-захисту, як проекція (1 місце), раціоналізація (2 місце) і регресія (3 місце), найменш вираженими – такі механізми его-захисту, як заперечення (6 місце), заміщення (7 місце) і витіснення (останнє 8 місце), у дівчат-п'ятикурсниць найбільш вираженими є такі механізми его-захисту, як заперечення (1 місце), раціоналізація (2 місце), витіснення і регресія (3-4 місця), найменш вираженими – механізми его-захисту, як регресія (6 місце), заміщення (7 місце) і гіперкомпенсація (останнє 8 місце). Разом з тим у юнаків-першокурсників найбільш вираженими є такі механізми его-захисту, як раціоналізація (1 місце), проекція (2 місце) і компенсація (3 місце), найменш вираженими – такі механізми его-захисту, як гіперкомпенсація (6 місце), заміщення (7 місце) і регресія (останнє 8 місце), у юнаків-третьокурсників найбільш вираженими є такі механізми его-захисту, як раціоналізація (1 місце), заперечення (2 місце) і проекція (3 місце), найменш вираженими – такі механізми его-захисту, як витіснення (6 місце), регресія (7 місце) і гіперкомпенсація (останнє 8 місце), у юнаків-п'ятикурсників найбільш вираженими є такі механізми его-захисту, як раціоналізація (1 місце), витіснення (2 місце) і заперечення (3 місце), найменш вираженими – такі механізми его-захисту, як регресія (6 місце), компенсація (7 місце) і гіперкомпенсація (останнє 8 місце).

3. Розглядаючи особливості динамічних змін з боку показників МПЗ необхідно було відзначити, що серед дівчат превалювала тенденція, яка полягала у поступовому, проте, неухильному збільшенні ступеня вираження досліджуваних показників (МПЗ за шкалами регресії, компенсації, гіперкомпенсації і раціоналізації). Разом з тим серед юнаків превалювала тенденція, яка засвідчувала певне зростання ступеня вираження досліджуваних показників, в середині часу здобуття вищої медичної освіти з наступним зменшенням наприкінці його (МПЗ за шкалами регресії, заміщення, заперечення, проекції, компенсації, гіперкомпенсації і раціоналізації).

На думку дослідників [2, с. 772; 3, с. 7] найбільш конструктивними МПЗ, тобто такими типами, що суттєво знижують ступінь ризику виникнення конфліктних ситуацій, є такі типи, як компенсація, раціоналізація і гіперкомпенсація, найбільш деструктивними – проекція і витіснення, тобто слід визнати, що ситуація, яка мала місце, визначала достатньо високий рівень напруження внутрішніх МПЗ досліджуваних представниць і представників студентської молоді, що неминуче могло обумовити виникнення явищ викривлення процесів соціального і професійного становлення студентства. Саме тому перспективи подальших досліджень полягають у розробленні, обґрунтуванні та запровадженні комплексних програм психогігієнічної корекції та психофізіологічної реабілітації дівчат і юнаків, які здобувають стоматологічний фах.

Список літератури:

1. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 269 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія / М. Й. Варій / 2-ге видання. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
3. Вассерман Л. И. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля / Л. И. Вассерман, О. Ф. Ерышев, Е. Б. Клубова. – СПб.: Изд-во: СПбНИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2005. – 50 с.
4. Полька Н. С. Актуальні проблеми психогігієни дітей і підлітків: шляхи та перспективи їх вирішення (огляд літератури і власних досліджень) / Н. С. Полька, І. В. Сергета // Журнал НАМН України. – 2012. – т. 18, № 2. – С. 223-236.
5. Сердюк А. М. Психогигиена детей и подростков, страдающих хроническими соматическими заболеваниями / А. М. Сердюк, Н. С. Полька, І. В. Сергета. – Вінниця: Нова книга, 2012. – 336 с.

Панчук А.Е.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ГИГИЕНИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОСОБЕННОСТЕЙ МЕХАНИЗМОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ СТУДЕНТОВ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА НА РАЗЛИЧНЫХ ЭТАПАХ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье приведены данные гигиенической оценки особенностей механизмов психологической защиты студентов стоматологического факультета на различных этапах обучения. Выявлено, что на протяжении периода пребывания в медицинском вузе у девушек наиболее существенными в соответствии со степенью выраженности являются показатели таких механизмов психологической защиты, как проекция, рационализация, вытеснение и регрессия, наименее существенными – показатели таких механизмов психологической защиты, как отрицание, замещение и гиперкомпенсация. В тоже время у юношей наиболее существенными в соответствии со степенью выраженности являются показатели таких механизмов психологической защиты, как рационализация, отрицание, проекция и вытеснение, наименее существенными – показатели таких механизмов психологической защиты, как компенсация, регрессия и гиперкомпенсация. В динамике обучения у девушек доминировала тенденция, заключающаяся в постепенном увеличении степени выраженности исследуемых показателей (механизмы психологической защиты по шкалам регрессии, компенсации, гиперкомпенсации и рационализации). В то же время у юношей превалировала тенденция, свидетельствующая об увеличении степени выраженности исследуемых показателей на промежуточном этапе периода обучения в медицинском вузе с последующим уменьшением их значений в заключительный период (механизмы психологической защиты по шкалам регрессии, замещения, отрицания, проекции, компенсации, гиперкомпенсации и рационализации).
Ключевые слова: студенты, стоматологический факультет, курс обучения, механизмы психологической защиты, гигиеническая оценка.

Panchuk O.Y.
Vinnitsya National Medical University named N.I. Pirogov

HYGIENIC ASSESSMENT OF FEATURES OF PSYCHOLOGICAL DEFENSE MECHANISMS OF STUDENTS OF DENTAL FACULTY ON DIFFERENT STAGES OF EDUCATION

Summary
The article presents data hygienic assessment of features of psychological defense mechanisms students of dental faculty on different stages of education. Revealed that during the stay in an institution of higher medical education in girls most significant according to the degree of expression are indicators of psychological defense mechanisms such as projection, rationalization, repression and regression, the least significant – indicators of psychological defense mechanisms such as denial, substitution and hypercompensation. However the most significant in youths according to the degree of expression are indicators of psychological defense mechanisms such as rationalization, denial, projection and displacement, at least significant – indicators of psychological defense mechanisms such as compensation, regression and hypercompensation. In the dynamics of teaching girls dominated a trend that was gradually increase the degree of expression of studied parameters (psychological defense mechanisms on scales regression, compensation, hypercompensation and rationalization). In the dynamics of teaching youths prevailed trend that proves increase in the degree of expression of studied parameters in the middle of the time higher medical education, followed by a decrease in their values at the end of its (psychological defense mechanisms on scales regression, substitution, denial, projection, compensation, hypercompensation and rationalization).
Keywords: students, dental faculty, stages of education, psychological defense mechanisms, hygienic assessment.

УДК 616.124.2-007.61-08

ЛІКУВАННЯ ХВОРИХ З ГІПЕРТРОФІЄЮ ЛІВОГО ШЛУНОЧКА

Руснак І.Т., Тащук В.К.,
Савчук О.В., Стецик Н.І., Кулачек Я.В.
Буковинський державний медичний університет

Досліджено особливості електро- та ехокардіографічних змін проявів гіпертрофії лівого шлуночка з оцінкою показників диференційованої електрокардіограми. Виявлений вдвічі більший ефект регресії ознак гіпертрофії міокарда за додаткового призначення до базисної терапії дигідропіридинових антагоністів кальцію, ніж β-адреноблокаторів.
Ключові слова: ішемічна хвороба серця, артеріальна гіпертензія, гіпертрофія лівого шлуночка, електрокардіографія, ехокардіографія, дигідропіридинові антагоністи кальцію, β-адреноблокатори.

Постановка проблеми. Надзвичайно актуальними залишаються сучасні підходи до лікування хворих на ішемічну хворобу серця, від якої вмирає 54% пацієнтів у структурі смертності від серцево-судинних захворювань, спостерігається високий загальний ризик розвитку в майбутньому серцево-судинної події в даної категорії пацієнтів після встановленого діагнозу [1, 2, 3], а отже імплементація Європейських рекомендацій із лікування стабільної стенокардії [4] є доцільною з огляду на визначення ролі гіпертрофії лівого шлуночка (ГЛШ) у розвитку і впливу на перебіг даної патології в якості сильного і незалежного предиктора кардіоваскулярних подій і загальних причин смерті [2; 5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначеними медикаментозними підходами у пацієнтів зі стабільною стенокардією (СС) з високим рівнем доказової бази (клас І, рівень А) є використання антитромбоцитарної терапії, статинів, інгібіторів ангіотензинперетворювального ферменту (іАПФ) (особливо за супутніх показів таких, як гіпертонічна хвороба (ГХ), серцева недостатність (СН), ЛШ дисфункція, перенесений інфаркт міокарда, діабет), β-адреноблокаторів (β-АБ) (особливо за перенесеного інфаркту міокарда або СН, оскільки ризик кардіоваскулярної смерті або інфаркту міокарда був знижений за використання β-АБ приблизно на 30% у постінфарктних дослідженнях) [4]. Стосовно антагоністів кальцію (АК) в Європейських рекомендаціях із лікування стабільної стенокардії наведено, що метааналіз 72 трайлів, згідно зіставлення АК та β-АБ при СС, виявив схожі результати даних двох класів препаратів, а порівняння їх ефектів свідчить, що β-АБ ефективніші за АК відповідно зменшення випадків СС, але вплив на фізичну толерантність та ішемію обох класів препаратів схожий [4].

Мета дослідження. Визначити ефективність лікування хворих на СС з оцінкою ролі ГЛШ, в тому числі з визначенням електро- та ехокардіографічних (ЕКГ- та ЕхоКГ) ознак ГЛШ, для покращення симптомів і/або зменшення ішемії у пацієнтів із СС та обгрунтування положення про доцільність приєднання АК за неефективності β-АБ.

Основний матеріал. Обстеженню піддано 176 хворих на СС ІІ функціонального класу, ГХ ІІ ст. з проявами СН І-ІІА ст., що отримували базисну терапію пролонгованими нітратами, аспірином, статинами, іАПФ та розділені на дві групи: 102 пацієнта з призначенням додатково до базисної терапії β-АБ, 74 хворих, яким до базисної терапії додано пролонговані дигідропіридинові АК.

На першому етапі досліджено вихідний стан ЕКГ-проявів ГЛШ в групах з додаванням дигідропіридинових АК або β-АБ. Вихідні параметри ЕхоКГ показників свідчили, що при однаковій скоротливості міокарда в групах додаткового призначення дигідропіридинових АК або β-АБ, згідно оцінки показника ФВ, розбіжностей не було визначено (61,99±0,46 і 62,50±0,44%). В той же час, хворі, що отримували в подальшому дигідропіридинові АК на відміну від групи β-АБ демонстрували більшу товщину стінок ЛШ в діастолу, як для ТМШПд (1,27±0,03 і 1,17±0,02 см, за критерію Стьюдента $p<0,01$), так і для ТЗСЛШ (1,24±0,02 і 1,16±0,01 см, за критерію Стьюдента $p<0,01$), що і було підтверджено даними розрахунків ЕКГ-критеріїв ГЛШ.

З'ясувалось, що в зіставленні першої (дигідропіридинові АК) і другої (β-АБ) груп ЕКГ-прояви ГЛШ були більш вираженими у пацієнтів, яким було призначено до базисної терапії АК. За проведеного лікування спостерігались аналогічні зміни, однак розбіжність ставала меншою, ніж на початку дослідження. Достовірні зміни визначені для наступних критеріїв ГЛШ. Так, наприкінці дослідження реєстрували переважання ознак ГЛШ в групі АК, що однак ставала меншою, згідно аналізів критеріїв Соколова-Лайона ($S_{V1}+R_{V5\ або\ V6}>35$ мм; Δ%+10,99%, $p<0,05$), Фремінгемські критерії ($R_{V4-6}>25$ мм; Δ%+10,54%, $p<0,05$; $S_{V1\ або\ V2}+R_{V5\ або\ V6}>35$ мм, Δ%+9,68%, $p<0,05$), критерії Мінесотського коду ($R_{V5\ (V6)}+S_{V1}>35$ мм; Δ%+10,85%, $p<0,05$), критерії Скотт (В.1, $S_{V1\ або\ V2}+R_{V5\ або\ V6}>35$ мм; Δ%+8,92%, $p<0,05$; $R+S_{(в\ прекардіальних\ відведеннях)}>45$ мм; Δ%+9,74%, $p<0,05$), інші критерії ГЛШ ($S_{V1}+R_{V5\ або\ V6}\geq35$ мм; Δ%+11,50%, $p<0,05$).

Графічне зіставлення зменшення (Δ%) показників об'єктивізованих критеріїв ГЛШ залежно від лікування (при визначенні вихідного рівня критеріїв в якості 100% при надходженні в зіставленні з показниками на фоні лікування) свідчив, що, при більш вираженій вихідній і на висоті лікування ГЛШ в групі АК, на фоні проведеної терапії ефект по зменшенню проявів ГЛШ в групі АК за більшості показників був вдвічі більш вираженим, ніж для додавання β-АБ (рис. 1).

Наступним етапом дослідження було визначення реакції на лікування за аналізу змін ЕКГ-критеріїв ГЛШ при оцінці показників диференційованої ЕКГ та аналізу кількісних змін зубця Т

© Руснак І.Т., Тащук В.К., Савчук О.В., Стецик Н.І., Кулачек Я.В., 2016

на її першій похідній. Було встановлено загальну тенденцію до переважання значень ВМШ у групі подальшого призначенні АК на початку дослідження з достовірною різницею обрахунків диференційованого зубця Т згідно показників ВМШ передньої стінки ЛШ (Δ% -8,77%, p<0,05), ВМШ верхівкових відділів ЛШ (Δ% -10,27%, p<0,05), ВМШ бокових ділянок ЛШ – (Δ% 9,54%, p<0,05). Отже диференційована ЕКГ підтвердила тенденцію, що була визначена в розподілі більшої вираженості ознак ГЛШ за аналізу змін ЕхоКГ та ЕКГ-критеріїв ГЛШ. Зміни показника ВСЕЗ достовірними не були.

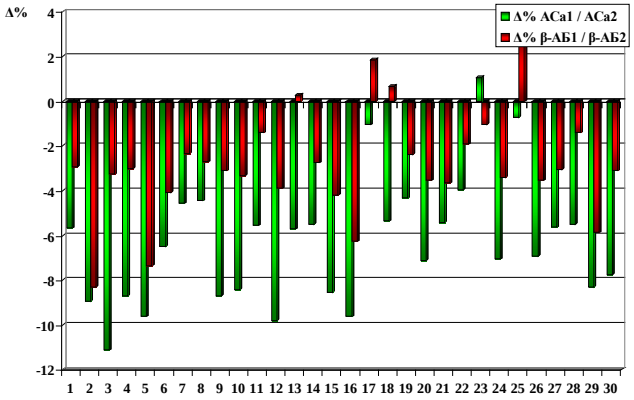

Рис. 1. Графічне зіставлення зменшення (Δ%) показників об'єктивізованих критеріїв гіпертрофії лівого шлуночка залежно від лікування в групах базисної терапії з додаванням додаванням дигідропіридинових антагоністів кальцію та β-адреноблокаторів (при визначенні вихідного рівня критеріїв в якості 100% при надходженні в зіставленні з показниками на фоні лікування)

Як свідчить рисунок 2, Δ% приросту показника ВМШ при визначенні групи дигідропіридинових АК в якості 100% як при надходженні, так і на фоні лікування, проти групи β-АБ свідчить про наступні особливості – достовірне зменшення показників ВМШ, а отже і ознак ГЛШ у відведеннях передньої, верхівкової та бокової ділянок ЛШ у групі з подальшим призначенням АК, на фоні проведеного лікування дещо зменшується і стає недостовірним у відведеннях, що свідчать про верхівкові відділи ЛШ, а отже терапія дигідропіридиновими АК в зіставленні з групою, що отримувала β-АБ, дещо ефективніша по відношенню до редукції ГЛШ.

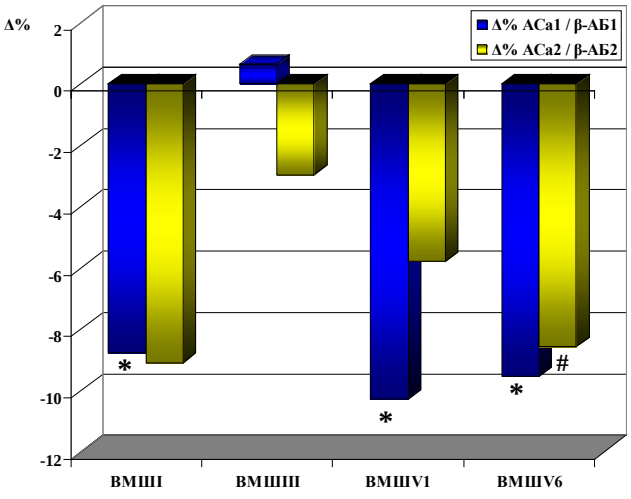

Рис. 2. Показники відношення максимальної швидкості диференційованої ЕКГ при надходженні та наприкінці дослідження залежно від лікування в групах базисної терапії з додаванням дигідропіридинових антагоністів кальцію та β-адреноблокаторів (при надходженні (1) і на фоні лікування (2))

** – p – параметричний критерій Стьюдента між групами антагоністів кальцію та β-адреноблокаторів при надходженні (1);*

 # – p – параметричний критерій Стьюдента між групами антагоністів кальцію та β-адреноблокаторів на фоні лікування (2).

Висновки та перспективи Визначена подібна інформативність діагностики ГЛШ за використання ЕКГ-критеріїв та/або аналізу першої похідної ЕКГ і ЕхоКГ; більша частота призначення хворим із ознаками ГЛШ дигідропіридинових АК і вдвічі більший ефект регресії ознак ГЛШ в групі з додаванням до базисної терапії АК, ніж β-АБ, що пропонується враховувати при призначенні лікування.

Список літератури:

1. Коваленко В. М. Атеросклероз і асоційовані з ним хвороби внутрішніх органів: загальна стратегія профілактики та етапність спеціалізованого лікування / В. М. Коваленко // Укр. кардіол. ж. – 2007. – № 5. – С. 8-11.
2. Desai C. S. Competing cardiovascular outcomes associated with electrocardiographic left ventricular hypertrophy: the Atherosclerosis Risk in Communities Study / C. S. Desai, H. Ning, D. Lloyd-Jones // Heart. – 2012. – № 98. – P. 330-334.
3. Frohlich E. D. Hypertensive left ventricular hypertrophy risk: beyond adaptive cardiomyocytic hypertrophy / E. D. Frohlich, A. Gonzбlez, J. Dnez // J. Hypertens. – 2011. – Vol. 29, № 1. – P. 17-26.
4. Guidelines on the management of stable angina pectoris: executive summary: The Task Force on the Management of Stable Angina Pectoris of the European Society of Cardiology / K. Fox, M. A. A. Garcia, D. Ardissino [et al.] // Eur. Heart J. – 2006. – Vol. 27, № 23. – P. 2902-2903.
5. Michael A. B. Left ventricular hypertrophy: An overlooked cardiovascular risk factor / A. B. Michael, A. U. Donald // Cleveland Clinic Journal of Medicine. – 2010. – Vol. 77, № 6. – P. 381-387.

Руснак И.Т., Тащук В.К., Савчук А.В., Стецик Н.И., Кулачек Я.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ЛЕЧЕНИЯ БОЛЬНЫХ С ГИПЕРТРОФИЕЙ ЛЕВОГО ЖЕЛУДОЧКА

Аннотация
Исследованы особенности электро- и эхокардиографических изменений проявлений гипертрофии левого желудочка с оценкой показателей дифференцированной электрокардиограммы. Обнаруженный вдвое больший эффект регрессии признаков гипертрофии миокарда при дополнительном назначении к базисной терапии дигидропиридиновых антагонистов кальция, чем β-адреноблокаторов.
Ключевые слова: ишемическая болезнь сердца, артериальная гипертензия, гипертрофия левого желудочка, электрокардиография, эхокардиография, дигидропиридиновые антагонисты кальция, β-адреноблокаторы.

Rusnak I.T., Tashchuk V.K., Savchuk O.V., Stecik N.I., Kulachek I.V.
Bukovinian State Medical University

TREATMENT OF PATIENTS WITH LEFT VENTRICULAR HYPERTROPHY

Summary
The peculiarities of electro- and echocardiographic manifestations of left ventricular hypertrophy were investigated. There were also researched parameters of differentiated electrocardiogram. It turned out that prescription of dihydropyridine calcium channel blockers additionally to basic therapy causes in two times more expressed effect on hypertrophy than β-blockers.
Keywords: coronary disease, arterial hypertension, left ventricular hypertrophy, electrocardiography, echocardiography, dihydropyridine calcium channel blockers, β-blockers.

УДК 616.248-071-053.2

КЛІНІЧНО-ПАРАКЛІНІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ БАЗИСНОЇ ТЕРАПІЇ ТЯЖКОЇ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ В ДІТЕЙ ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ АЦЕТИЛЮВАННЯ

Сажин С.І.
Буковинський державний медичний університет

У статті наведені результати клінічно-параклінічної ефективності профілактичної терапії дітей, хворих на тяжку бронхіальну астму. Обстежено 53 дитини віком 6-18 років. Встановлено, що незалежно від типу ацетиляторних процесів, адекватний обсяг базисного лікування дозволяє вдвічі зменшити частоту неконтрольованого перебігу тяжкої бронхіальної астми. Водночас гіперсприйнятливість дихальних шляхів за показником лабільності бронхів істотно не змінилася в групах порівняння.
Ключові слова: бронхіальна астма, діти, базисна терапія, тип ацетилування, фенотип, контроль.

Вступ. Бронхіальна астма (БА) є однією з найбільш поширених хронічних алергічних хвороб у дитячій популяції [9, 11]. Розглядаючи астму як гетерогенне, мультифакторіальне захворювання, дослідники схиляються до індивідуалізованого підходу у виборі базисної терапії пацієнтів із урахуванням окремих фенотипів БА [2, 8]. Одним із таких фенотипів, попри невелику частоту в загальній структурі БА, є фенотип тяжкої БА, адже більша частина загальних витрат на лікування цієї хвороби припадає на пацієнтів, які страждають на тяжку її форму. Такі пацієнти становлять групу ризику за несприятливими наслідками, інвалідизацією, нестабільним перебігом захворювання.

Окрім ізольованого фенотипу тяжкої БА, в багатьох пацієнтів відбувається нашарування кількох форм хвороби, що повсякчас дозволяє припустити наявність індивідуальних суб- та епіфенотипів. Досягнення контролю у таких пацієнтів є доволі проблематичним.

Виходячи з наведеного, доцільним вважали визначити та проаналізувати в динаміці базисного лікування клінічно-параклінічні показники тяжкої БА у дітей за різних ацетиляторних механізмів.

Мета дослідження. Обґрунтувати та оцінити ефективність профілактичної терапії у дітей, хворих на тяжку форму бронхіальної астми, залежно від типу ацетилювання для покращання індивідуалізованого підходу до тактики протизапального лікування.

Матеріал і методи. На базі пульмоалергологічного відділення комунальної медичної установи «Обласна дитяча клінічна лікарня» (м. Чернівці) обстежено 53 дитини шкільного віку, хворих на тяжку бронхіальну астму.

© Сажин С.І., 2016

Залежно від типу ацетилювання пацієнтів із фенотипом тяжкої БА згруповано у дві групи спостереження. До першої (I) групи увійшло 25 пацієнтів з повільним типом ацетилювання, другу (II) клінічну групу сформували 28 школярів зі швидким характером ацетиляторних процесів.

Загальноклінічна характеристика пацієнтів клінічних груп наведена у таблиці.

Відсутність вірогідних відмінностей за основними клінічними ознаками свідчить про коректно сформовані клінічні групи порівняння.

Рівень контролю над симптомами БА в групах спостереження визначали за допомогою опитувальника – Asthma Control Test (ACT-тест). ACT-тест містить 7 запитань (на 3 з яких відповідали батьки) для дітей до 11 років та 5 питань для пацієнтів від 12 років. Відповідь на кожне питання оцінювалась від 1 до 5 балів. Загальна сума балів, що перевищувала 20, – свідчила про повний контроль, від 16 до 19 балів – про частковий контроль, 15 і менше балів – про відсутність контролю над захворюванням [7]. Отже, втрата контролю в динаміці ідентифікувалася за зменшенням суми балів ACT-тесту, а покращання контролю над БА, навпаки, – за збільшенням суми балів тесту під час повторного візиту через три місяці.

Спірометричне дослідження передбачало динамічне вивчення вихідних показників функції зовнішнього дихання, неспецифічної гіперсприйнятливості дихальних шляхів до непрямих (дозоване фізичне навантаження) бронхопровокаційних агентів. Абсолютні показники порівнювали з номограмою, запропонованою Knudson, яка включає наступні параметри: стать, вік, вагу, зріст [4].

Для спірографічних обстежень використовували портативний калібрований спірограф Microlab фірми Micro Medical (Англія, серійний № 445501). Визначали реакцію бронхів при проведенні проби з дозованим фізичним навантаженням (біг протягом 5 хвилин), для відносної стандартизації якої використовували відповідний протокол [10], з наступною інгаляцією сальбутамолу. Вираховували індекс бронхоспазму (ІБС), індекс бронходилятації (ІБД) та показник лабільності бронхів (ПЛБ) [5].

Тип ацетилювання визначали за методом В.М. Пребстинг – М.І. Гаврилова у модифікації А.М. Тимофєєвої (1971) за допомогою фотоелектроколориметра. Як тест-препарат використовували сульфадимезин у дозі 10 мг/кг перорально, після чого проводили забір сечі протягом доби. Вихід ацетильованого сульфадимезину обчислювали за різницею між загальною та вільною фракціями, що виражали в відсотках. Вміст у сечі хворих ацетильованого сульфадимезину менше 75% оцінювали як повільний тип ацетилювання, а більше 75% – як швидкий тип [3].

Одержані результати дослідження аналізувалися за допомогою комп'ютерних пакетів «STATISTICA 6.0» StatSoft Inc. та Excel XP для Windows на персональному комп'ютері з використанням параметричних і непараметричних методів обчислення [1].

Оцінку ризику реалізації події в групах спостереження визначали за атрибутивним (АР), відносним ризиками (ВР), співвідношенням шансів (СШ) [6] з обчисленням 95% довірчого інтервалу (ДІ).

Результати дослідження та їх обговорення. Згідно клінічно-анамнестичної оцінки рівня контролю у дітей із фенотипом тяжкої БА встановлено, що середній результат опитувальника АСТ-тесту у пацієнтів I клінічної групи становив 14,9±3,6 бала, натомість у школярів із швидким типом ацетилювання та тяжкою БА цей показник сягав 16,9±3,0 бала (P>0,05).

Частота контрольованої, частково контрольованої та неконтрольованої БА залежно від характеру ацетиляторних процесів організму під час первинного обстеження представлена на рис. 1.

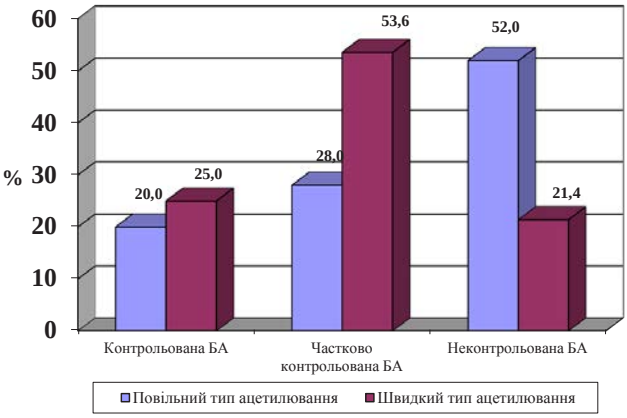

Рис. 1. Контроль над симптомами БА у дітей груп спостереження під час первинного звернення

*Примітка. * – достовірність різниці показників у дітей I та II клінічних груп при $p_\varphi<0,05$*

Таким чином, у дітей із фенотипом тяжкої БА за повільного типу ацетилювання частота неконтрольованої БА є вірогідно вищою, ніж у пацієнтів з аналогічним фенотипом і повільними ацетиляторними процесами. Натомість, частково контрольована форма захворювання вірогідно частіше трапляється серед пацієнтів II клінічної групи. Незважаючи на прийом профілактичної терапії, досягнення контролю в дітей із тяжкою БА є доволі проблемним та додатково свідчить про існування окремого фенотипу хвороби, який передбачає проведення комплексних заходів із метою досягнення та втримання контролю. Це, зокрема, підбір оптимальної дози базисних препаратів, санітарно-освітні заходи з батьками та пацієнтами, спрямовані на підвищення прихильності до тривалої протизапальної терапії.

Таблиця

Загальна клінічна характеристика груп порівняння (M±m)

Клінічні групи	Кількість дітей	Хлопчики	Міські мешканці	Тривалість хвороби	Середній вік
		%		роки	
Перша група	25	56,0±9,9	40,0±9,8	7,5±0,7	13,1±0,6
Друга група	28	71,4±8,5	42,9±9,3	6,8±0,6	12,3±0,6
$P_{t,\varphi}$		>0,05			

Під час первинного обстеження проведена оцінка призначення базисних препаратів та, за потребою, здійснена корекція доз протизапальних препаратів. Із батьками та дітьми проведені додаткові бесіди щодо безпечності інгаляційних глюкокортикостероїдів, правил та методів доставки препаратів у дихальні шляхи за тематикою „Астма-школи».

Результати анкетування за АСТ-тестом через три місяці на тлі прийому адекватних тяжкості доз профілактичних препаратів наведені на рис. 2.

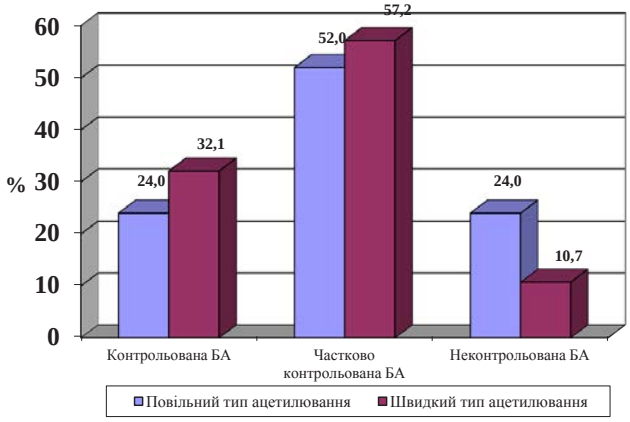

Рис. 2. Контроль над симптомами БА у дітей груп спостереження під час повторного візиту

Згідно повторного клінічно-анамнестичного аналізу рівня контролю, спостерігається вірогідне зменшення кількості пацієнтів із неконтрольованою БА в І клінічній групі з 52,0±9,4% до 24,0±7,6%, $P_{\varphi}<0,05$. Незважаючи на це, АР неконтрольованого варіанту БА в пацієнтів з повільним механізмом ацетиляторних процесів становив 13,3%, ВР – 2,2 (95% ДІ 1,3-4,0) при співвідношенні шансів – 2,6 (95% ДІ 0,6-11,9). Можливо, відсутність контролю над БА у пацієнтів обох клінічних груп пояснюється, так званою, рефрактерним до ІГКС фенотипом тяжкої БА. Повний контролю над симптомами хвороби вдалося досягнути практично у кожного четвертого пацієнта із повільним типом ацетилювання та кожної третьої дитини з тяжкою БА та швидкими ацетиляторними процесами. Натомість, у більшої частини пацієнтів обох груп відзначалася частково контрольована БА, що, ймовірно, підтверджує тезу про більш тривале призначення базисних препаратів та ретельний, зважений підхід до деескалації обсягу профілактичної терапії дітям із фенотипом тяжкої БА.

Окрім клінічно-анамнестичних показників визначали гіперсприйнятливість дихальних шляхів (ГСДШ) як один із ключових феноменів бронхіальної астми.

Середні рівні спірометричних показників у дітей І та ІІ клінічних груп під час вихідного обстеження наведені на рис. 3.

У пацієнтів із повільним типом ацетилювання та фенотипом тяжкої БА індекси гіперсприйнятливості вищі порівняно зі школярами ІІ клінічної групи, проте відмінності не вірогідні (Р>0,05). Атрибутивний ризик наявності ІБС вище 15% у дітей із повільним типом ацетилювання порівняно з пацієнтами ІІ клінічної групи становив 16,3%, ВР – 1,5 (95% ДІ 0,8-2,6) при співвідношенні шансів – 2,0 (95% ДІ 0,6-5,9). Натомість, частота наявності ІБД вище за 15% траплялася більше серед дітей із фенотипом тяжкої БА та швидкими ацетиляторними процесами: АР визначався на рівні 25,6%, ВР – 1,9 (95% ДІ 1,2-3,2), співвідношення шансів – 3,0 (95% ДІ 0,9-9,3).

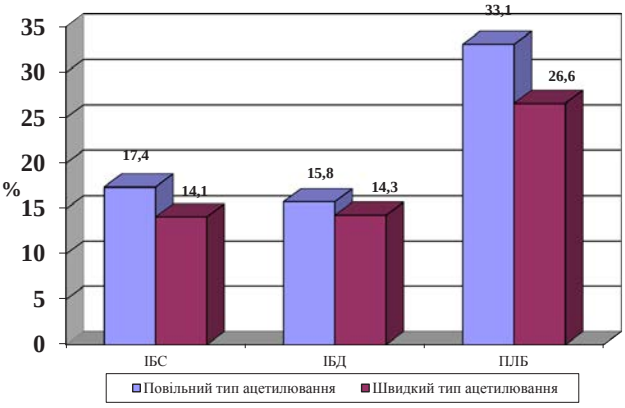

Рис. 3. Індекси гіперсприйнятливості бронхів до непрямих провокаційних чинників у пацієнтів при первинному візиті

Результати повторного спірографічного дослідження, що проведене через три місяці на тлі оптимального для тяжкого фенотипу БА профілактичного лікування наведені на рис. 4.

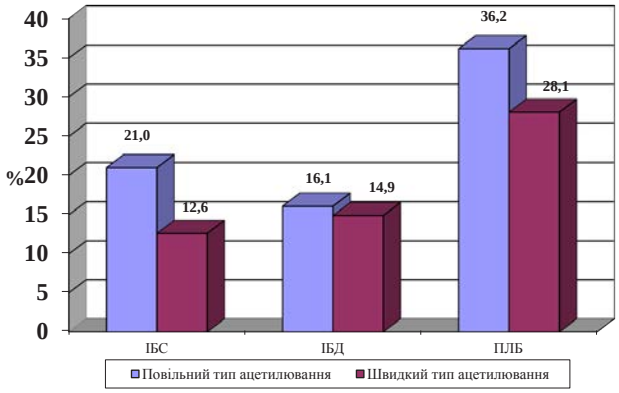

Рис. 4. Індекси гіперсприйнятливості бронхів до непрямих провокаційних чинників у пацієнтів при повторному візиті

*Примітка. * – достовірність різниці показників у дітей І та ІІ клінічних груп при р<0,05*

Таким чином, і при повторному обстеженні показники ГСДШ у дітей І клінічної групи залишалися вищими порівняно з пацієнтами, що хворіють на тяжку бронхіальну астму та мають швидкі ацетиляторні компоненти, проте відмінності не набули вірогідних значень. Простежувалася тенденція до повторного високого показника лабільності бронхів у дітей з повільним типом ацетилювання за рахунок ІБС та у пацієнтів ІІ клінічної групи – за рахунок ІБД. АР наявності ІБС вище 15% у дітей із повільним типом ацетилювання на тлі адекватного базисного лікування становив 7,0%, ВР – 1,3 (95% ДІ 0,7-2,3) при співвідношенні шансів – 1,4 (95% ДІ 0,4-4,7). АР ІБД≥15% серед дітей із фенотипом тяжкої БА та швидкими ацетиляторними процесами дорівнював 8,6%, ВР – 1,4 (95% ДІ 0,8-2,4), співвідношення шансів – 1,6 (95% ДІ 0,4-5,7).

Висновки і пропозиції. За результатами клінічно-анамнестичного обстеження, адекватний

обсяг протизапальної терапії впродовж трьох місяців дозволяє вдвічі зменшити частоту неконтрольованої форми фенотипу тяжкої бронхіальної астми: з 52,0% до 24,0% у пацієнтів із повільним типом ацетилювання та з 21,4% до 10,7% серед дітей зі швидкими ацетиляторними процесами. Гіперсприйнятливість дихальних шляхів за показником лабільності бронхів у групах спостереження через три місяці актуального базисного лікування істотно не змінилася. На формування показника лабільності бронхів у дітей із повільним типом ацетилювання більше впливав індекс бронхоспазму, натомість, у пацієнтів II клінічної групи – індекс дилятації дихальних шляхів.

Список літератури:

1. Гублер Е. В. Вычислительные методы анализа и распознавания патологических процессов / Е. В. Гублер – Ленинград: Медицина, 1978. – 296 с.
2. Наказ МОЗ України № 868 від 08.10.2013 р. «Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. Бронхіальна астма». – 2013. – Режим доступу – http://moz.gov.ua/ua/portal/dn_20131008_0868.html
3. Першин Г. Н. Методы экспериментальной химиотерапии / Г. Н. Першин. – М.: Медицина, 1971. – С. 454-457.
4. Сахно Ю.Ф. Исследование вентиляционной функции легких: учебно-методическое пособие / Ю.Ф. Сахно, Д.В. Дроздов, С.С. Ярцев // М.: 2005. – 84 с.
5. Сидельников В. М. Практическая аллергология детского возраста / В. М. Сидельников, Л. А. Безруков, В. Г. Мигаль – К.: Здоров'я, 1985. – С. 22–23.
6. Флетчер Р. Клиническая эпидемиология. Основы доказательной медицины / Р. Флетчер, С. Флетчер, Э. Вагнер; пер. с англ. С. Е. Бащинского [3-е изд.]. – М.: Медиа Сфера, 2004. – 352 с.
7. Development and validation of a questionnaire to measure asthma control / E. F. Juniper, P. M. O'Byrne, G. H. Guyatt [et al.] // Eur. Respir. J. – 1999. – Vol. 14 (4). – P. 902–907.
8. Global strategy for asthma management and prevention (GINA 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ginasthma.org/local/uploads/files/GINA_Report_2015_May19.pdf
9. NAEPP (2007) National Asthma Education and Prevention Program: Expert panel report III. Guidelines for the diagnosis and management of asthma [Електронний ресурс] / M. D. Bethesda: National Heart, Lung, and Blood Institute. – Date last updated: October 2007. – Режим доступу – www.nhlbi.nih.gov
10. Silverman M. Standardization of exercise tests in asthmatic children / M. Silverman, S. D. Anderson // Arch. Dis. Child. – 1972. – Vol. 47. – P. 882–889.
11. The Urban Environment and Childhood Asthma (URECA) birth cohort study: design, methods, and study population / J. E. Gern, C. M. Visness, P. J. Gergen [et al.] // BMC Pulmon. Med. – 2009. – Режим доступу – http://www.biomedcentral.com/1471-2466/9/17

Сажин С.И.
Буковинский государственный медицинский университет

КЛИНИКО-ПАРАКЛИНИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ БАЗИСНОЙ ТЕРАПИИ ТЯЖЕЛОЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ У ДЕТЕЙ ЗАВИСИМО ОТ ТИПА АЦЕТИЛИРОВАННИЯ

Аннотация
В статье приведены результаты клинико-параклинической эффективности профилактической терапии детей, больных тяжелой бронхиальной астмой. Обследовано 53 ребенка в возрасте 6-18 лет. Установлено, что независимо от типа ацетиляторных процессов, адекватный объем базисного лечения позволяет вдвое уменьшить частоту неконтролированного течения тяжелой бронхиальной астмы. В то же время, гипервосприимчивость дыхательных путей по показателю лабильности бронхов существенно не изменилась в группах сравнения.
Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, базисная терапия, тип ацетилирования фенотип, контроль.

Sazhyn S.I.
Bukovinian State Medical University

THE CLINICO-ANAMNESTIC EFFICACY OF BASIC THERAPY OF THE SEVERE BRONCHIAL ASTHMA IN CHILDREN DEPEND FROM THE TYPE OF ACETILATION

Summary
The results of the clinical-paraclinical efficacy of preventive therapy in children with severe bronchial asthma have been presented. We examined 53 children aged 6-18 years. It has been found that independently of the types of acetylators process an adequate volume of basic treatment permit reduce in twice frequently of uncontrolled severe asthma. At once the hyperresponsiveness of respiratory tract for the index of bronchial liability significantly hadn't change in comparisons groups.
Keywords: bronchial asthma, children, basic therapy, type of acetylation, phenotype, control.

УДК 616-008.934.586.3-055.5

ВРОДЖЕНА ГЕНЕРАЛІЗОВАНА ЛІПОДИСТРОФІЯ: СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА ЛІКУВАННЯ

Хільчевська В.С.
Буковинський державний медичний університет
Харманська І.Б.
Міська дитяча клінічна лікарня м. Чернівці

Вроджена генералізована ліподистрофія – рідкісний синдром з аутосомно-рецесивним типом успадкування, який характеризується ліпоатрофією і порушенням вуглеводного обміну. Синдром може проявитися відразу після народження або на першому році життя. До основних зовнішніх ознак відносяться атрофія жирової клітковини по всьому тілу, гіпертрихоз, гіперпігментація, спланхномегалія.
Ключові слова: діти, патологія жирової тканини, вроджена генералізована ліподистрофія.

Постановка проблеми. Наявність у дітей раннього віку спадкових синдромів та вроджених вад характеризується непоодинокими епізодами розвитку дефіцитних станів, зокрема, гіпотрофії тяжкого ступеня. До найчастіших ендогенних причин гіпотрофії відносять перинатальну енцефалопатію, бронхо-легеневу дисплазію, вроджені вади розвитку шлунково-кишкового тракту, вроджені вади серцево-судинної системи, первинний та вторинний синдром мальабсорбції, спадкові аномалії обміну речовин, ендокринні захворювання [1]. Серед спадкових аномалій обміну речовин окреме місце посідає патологія обміну ліпідів, яка може призводити до крайнього ступеня виснаження дитини. У клінічній практиці спадкова патологія жирової тканини у вигляді її критичного зменшення трапляється зрідка, її патофізіологія, зазвичай, залишається до кінця незрозумілою, наразі можна чітко надати лише її клінічну характеристику [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовні дослідження різних аспектів етіології та патогенезу вродженої генералізованої ліподистрофії представлено у наукових роботах Savage D.B. [3], Simha V. [4], Garg A. [5], які проаналізували зв'язок патології зі змінами рівнів інсуліну, лептину, адинопектину в крові.

Автори Agarwal A.K., Garg A. [6], Ebihara K. [7] детально вивчили мутації в AGPAT і BSCL генах, що обумовлюють вроджену ліподистрофію за рахунок порушення функції адипоцитів, і, як наслідок, формування жирової тканини. Miranda D.M.L. [8], Van Maldergem [9], Gomes K.B., Pardini V.C. [10] визначали фенотипові особливості у взаємозв'язку з генотипом хворих з вродженою ліподистрофією.

Метою статті є аналіз клінічної картини вродженої генералізованої ліподистрофії у дітей, яка наочно відображає поліорганність ураження, складність ранньої діагностики та недосконалість існуючого лікування подібних синдромів з подальшим визначенням діагностичної тактики.

Виклад основного матеріалу. Вроджена генералізована ліподистрофія, або синдром Берардінеллі-Сейпа (синоніми: тотальна ліподистрофія, вроджений ліпоатрофічний діабет) – це рідкісне маловивчене генетичне захворювання, що характеризується зникненням жиру з підшкірної клітковини, гіпертригліцеридемією, гіперглікемією на фоні гіперінсулінемії, прискореним обміном речовин. Захворювання вперше було описано R. Laurence в 1946 році, зустрічається вкрай рідко, його етіологія та патогенез достеменно не з'ясовані [11]. Патологія належить до важкої форми ліподистрофій з частотою народження 1:12 000 000 населення, успадковується, ймовірно, за автосомно-рецесивним типом.

Синдром генералізованої ліподистрофії включає декілька типів захворювання. Так, синдром Берардінеллі-Сейпа (вроджена ліподистрофія, тип I) названий на честь Berardinelli W., який описав клінічну картину в дітей з Бразилії (1954) [12] і Seip M., який детально описав це захворювання в пацієнтів з Норвегії і підтвердив його зв'язок з мутацією BSCLI [13]. Мутація BSCL2 зустрічається у представників різних національностей, хоча частіше описана в Норвегії, Великобританії, Португалії та на Близькому Сході [9].

Brunzell синдром об'єднує кісткові кісти з ліподистрофією і цукровим діабетом, який пов'язують з мутацією AGPAT2. У світовій літературі це захворювання позначено як «ліпоатрофічний діабет», «тотальна ліподистрофія», «синдром Лоуренса» або набута ліподистрофія, а його частота становить 1:10 000 000 населення. Люди з мутаціями AGPAT2, як правило, проживають в Африці (Марокко, Алжир і Туніс), країнах Близького Сходу (Туреччина) і Північної Європи [14].

При цій патології адипоцити не заповнюються жиром через порушену чутливість рецепторів до інсуліну. Організм втрачає здатність накопичувати нейтральні жири в жирових депо, внаслідок чого розвиваються генералізована ліпоатрофія і значна гіперліпідемія. Гіперліпідемія призводить до швидкого розвитку жирової дистрофії печінки.

Синдром Берардінеллі-Сейпа проявляється одразу після народження, або впродовж першого року життя. Пренатальна УЗ-діагностика на різних термінах вагітності патології не виявляє, діти народжуються доношеними, здоровими. Спадковий анамнез, як правило, не обтяжений. Типовим є тотальна атрофія жирової клітковини. Зазвичай, жирова тканина відсутня не тільки в підшкірній жировій клітковині, але й ретроперитонеально, паранефрально, в ділянці молочних залоз, і навіть в ділянці щік, що створює великі труднощі при грудному вигодовуванні (рис. 1). За відсутності підшкірної жирової клітковини рельєфно виступають вени, м'язи, щитовидний хрящ і щитовидна залоза, розвивається гіперпігментація в ділянці шиї й пахвинних ділянок, іноді гіпертрихоз та акромегалія. Майже половина хворих відстає у психо-моторному розвитку.

© Хільчевська В.С., Харманська І.Б., 2016

Гепатомегалія, спричинена жировою інфільтрацією печінки, призводить до збільшення живота (рис. 2). Якщо портальна гіпертензія не розвивається, селезінка не збільшується.

Рис. 1. Врождённая тотальная липодистрофия (джерело: http://www.urology.ru)

Рис. 2. Вроджена генералізована ліподистрофія (джерело: http://www.meddr.ru/nasledstvennye_sindromy_i_mediko-enetichesk/nasledstvennye_sindromy/8695.html)

Відомо, що гармонійний фізичний розвиток зазвичай поєднується з відповідним до віку дитини психічним і моторно-статичним розвитком. Майже половина хворих з вродженою ліподистрофією відстають у психічному розвитку. Пневмоенцефалографія дозволяє виявити розширення III мозкового шлуночка і базальних цистерн [15].

Отже, до основних критеріїв синдрому Берардінеллі-Сейпа належать: ліпоатрофія на тулубі, кінцівках, обличчі, яка з'являється при народженні або протягом перших місяців життя; акромегалія, що включає гігантизм, м'язову гіпертрофію, прогнатію, збільшення кистей і стоп; гепатомегалія на ранніх стадіях верифікації діагнозу з можливим виходом у цироз; концентрація тригліцеридів у сироватці крові, що може сягати 80 г/л, та асоціює з гіперхолестеринемією; резистентність до інсуліну, яка проявляється збільшенням у плазмі крові концентрації інсулину та С-пептиду вже на першому році життя, з маніфестацією цукрового діабету, ранньою клінічною ознакою якого може бути акантоз.

До малих критеріїв відносять гіпертрофічну кардіоміопатію, яка розвивається в дитячому віці або пізніше, затримку психомоторного і когнітивного розвитку легкого (IQ – 50-70) або середнього (IQ- 35-50) ступеня (в основному в пацієнтів з мутацією BSCL2), гірсутизм з низькою лінією росту волосся, гіпертрихоз, передчасне статеве дозрівання у дівчаток [2].

Мінімальними діагностичними критеріями для постановки діагнозу є генералізована відсутність підшкірного жирового шару та гіпертригліцеридемія з підвищенням у крові рівнів ліпопротеїнів дуже низької щільності та зниженням рівнів ліпопротеїнів високої та низької щільності [2].

Діагноз ставиться на підставі наявності у пацієнта трьох основних критеріїв або двох основних у поєднанні з двома і більше малими критеріями. Слід зазначити, що для підтвердження даної патології використовується молекулярно-генетичне тестування для генів BSCL2 та AGPAT2.

Незважаючи на те, що в літературі наведено дані про невелику кількість хворих з вродженою ліподистрофією, з клінічного досвіду відомо, що дана патологія трапляється значно частіше. Недостатня інформованість лікарів ускладнює діагностику захворювання. За умов її верифікації клініцистами не завжди прогнозується прогресуючий характер захворювання, виникнення таких ускладнень як цироз печінки, гіпертрофічна кардіоміопатія, інфаркт міокарда, порушення мозкового кровообігу і безпліддя.

Прогноз щодо одужання та життя несприятливий, загибель дітей настає зазвичай на 3-5-му році життя. Повсякчас причиною смерті хворих із генералізованою ліподистрофією в дитячому віці виступає печінкова недостатність, кровотечі з варикозно розширених вен стравоходу за наявності портальної гіпертензії, або, дещо рідше, ниркова недостатність.

Специфічні методи лікування вродженої генералізованої ліподистрофії не розроблені. Найбільш очевидним способом лікування ліподистрофії є поповнення втрат жирової тканини. Досліджується можливість її трансплантації. У клінічній практиці зазвичай рекомендують харчування дитини відповідно потреб організму в калоріях, обмеження вмісту жирів у дієті, додавання тригліцеридів, до складу яких входять середньоланцюгові жирні кислоти. Інноваційним методом лікування є збільшення циркулюючого рівня лептину шляхом його фармакологічного заміщення [3, 16].

Висновки. Діти з підозрою на синдром Берардінеллі-Сейпа потребують консультування в центрах метаболічних захворювань з дослідженням кодуючої ділянки генів BSCL2 та AGPAT2, мутації якого відповідальні за розвиток ліподистрофії. Можливість подальшого медико-генетичного консультування і спостереження за хворою дитиною дозволяє верифікувати діагноз та проаналізувати можливість народження в сім'ї у майбутньому здорової дитини.

Своєчасна верифікація діагнозу вродженої генералізованої ліподистрофії, прогнозування перебігу патологічного процесу, вирішення терапевтичної тактики заради фізичної та соціальної

реабілітації дітей обумовлює актуальність патології у клінічній практиці педіатрів та вимагає детального ознайомлення з нею лікарів інших спеціальностей.

Список літератури:

1. Лимаренко М. П. Особенности гипотрофии у детей раннего возраста / М. П. Лимаренко // Врачебная практика. – 2007. – № 2. – С. 10-14.
2. Старкова Н. Т., Летова Е. К. Генерализованная липодистрофия в клинической практике. – М.: Медицина, 2001. – 240 с.
3. Savage D. B., O'Rahilly S. Leptin therapy in lipodystrophy / D. B. Savage, S. O'Rahilly // Diabetologia. – 2010. – V. 53 (1). – P. 7–9.
4. Simha V., Garg A. Inherited lipodystrophies and hypertriglyceridemia / V. Simha, A. Garg // Current opinion in lipidology. – 2009. – V. 20 (4). – P. 300-308.
5. Garg A. Clinical review: Lipodystrophies: genetic and acquired body fat disorders / A. Garg // J Clin Endocrinol Metab. – 2011. V. 96. – P. 3313–3325.
6. Agarwal A. K., Garg A. Genetic basis of lipodystrophies and management of metabolic complications / A. K. Agarwal, A. Garg // Annual review of medicine. – 2006. – № 57. – P. 297-311.
7. Gene and phenotype analysis of congenital generalized lipodystrophy in Japanese: a novel homozygous nonsense mutation in seipin gene / K. Ebihara, T. Kusakabe, H. Masuzaki [et al.] // J Clin Endocrinol Metab. – 2004. – V. 89. – P. 2360–2364.
8. Novel mutations of the BSCL2 and AGPAT2 genes in 10 families with Berardinelli-Seip congenital generalized lipodystrophy syndrome / D.M. Miranda, B.L. Wajchenberg, M.R. Calsolari [et al.] // Clin Endocrinl (Oxf). – 2009. – V. 71. – P. 512–517.
9. Genotype-phenotype relationships in Berardinelli-Seip congenital lipodystrophy / L. Van Maldergem, J. Magre, T. E. Khallouf // J Med Genet. – 2002. – V. 39. – P. 722–733.
10. Gomes K. B. Clinical and molecular aspects of Berardinelli-Seip congenital lipodystrophy / K. B. Gomes, V. C. Pardini, A. P. Fernandes // Clin Chim Acta. – 2009. – V. 402 – P. 1–6.
11. Козлова С. И., Демикова Н. С. Наследственные синдромы и медико-генетическое консультирование. Атлас-справочник. 3-е издание. – М.: КМК, Авторская академия, 2007. – 448 с.
12. Berardinelli W. An undiagnosed endocrino-metabolic syndrome: report of two cases / W. Berardinelli // The Journal of clinical endocrinology and metabolism. – 1954. – № 14. – P. 193–204.
13. Seip M. Lipodystrophy and gigantism with associated endocrine manifestation: a new diencephalic syndrome / M. Seip // Acta paediatrica. – 1959. – № 48. – P. 555–574.
14. Misra A., Garg A. Clinical features and metabolic derangements in acquired generalized lipodystrophy: case reports and review of the literature / A. Misra, A. Garg // Medicine. – 2003. – V. 82 (2). – P. 129-146.
15. Abhimanyu Garg, M. D. Acquired and Inherited Lipodystrophies / M. D. Abhimanyu Garg // The New England Journal of Medicine. – 2004. – V. 350 (12). – P. 1220-1234.
16. Efficacy and safety of leptin-replacement therapy and possible mechanisms of leptin actions in patients with generalized lipodystrophy / K. Ebihara, T. Kusakabe, M. Hirata [et al.] // J Clin Endocrinol Metab. – 2007. – V. 92. – P. 532–541.

Хильчевская В.С.
Буковинский государственный медицинский университет
Харманская И.Б.
Детская городская детская клиническая больница г. Черновцы

ВРОЖДЁННАЯ ГЕНЕРАЛИЗОВАННАЯ ЛИПОДИСТРОФИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДИАГНОСТИКИ И ЛЕЧЕНИЯ

Аннотация
Врожденная генерализованная липодистрофия – редкий синдром с аутосомно-рецессивным типом наследования, который характеризуется липоатрофией и нарушением углеводного обмена. Синдром может проявиться сразу после рождения или на первом году жизни. К основным внешним признакам относятся атрофия жировой клетчатки по всему телу, гипертрихоз, гиперпигментация, спланхномегалия.
Ключевые слова: дети, патология жировой ткани, врожденная генерализованная липодистрофия.

Khilchevs'ka V.S.
Bukovinian State Medical University
Kharmans'ka I.B.
Chernovtsy Children's City Clinical Hospital

THE CONGENITAL GENERALIZED LIPODYSTROPHY: MODERN DIAGNOSTICS AND TREATMENT

Summary
Congenital generalized lipodystrophy – a rare syndrome with autosomal recessive type of inheritance, characterized by lipoatrophia and disturbance of carbohydrate metabolizm. The syndrome manifests itself immediately after birth or during the first year of life. The main external signs include atrophy of fat throughout the body, hypertrichosis, hyperpigmentation, splanhnomegalia.
Keywords: children, pathology of adipose tissue, congenital generalized lipodystrophy.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.755

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Весельська Л.А.
Національна академія державного управління при Президентові України

У статті проаналізовано чинне законодавство України щодо вимушено переміщених осіб. Визначено прогалини у механізмі державного регулювання соціально-економічної адаптації вимушених мігрантів. На основі закордонного досвіду обгрунтовано необхідність внесення змін до деяких державних програм. Переглянуто та запропоновано зміни до деяких функцій інституцій, що мали б забезпечувати соціальну безпеку населення, що постраждало в процесі антитерористичної операції на сході України та змушене змінити регіон проживання. Запропоновано заходи щодо вирішення проблем забезпечення соціальної безпеки вимушених переселенців а також населення, яке залишається на тимчасово неконтрольованих Україною територіях.

Ключові слова: вимушено переміщені особи, державна політика, державне управління, законодавство України, соціальна безпека, соціально-економічні загрози.

Постановка проблеми. Проблема вимушених переселенців є одним з серйозних викликів, що нині постали перед Україною. Системне руйнування інфраструктури, потужна економічна дестабілізація Донбасу призводить до розгортання регіональної гуманітарної катастрофи, коли тисячі сімей зі зруйнованих міст шукають тимчасове місце проживання або готові повністю змінити його. Вимушено виїхавши із рідних місць люди відразу ж розуміють, що ніхто їх ніде не чекає. Державних програм, які б осягнули все коло проблем вимушених переселенців недостатньо, деякі з них мають декларативний характер, адже механізм їх реалізації не передбачений або передбачений частково..

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед науковців, які займаються проблематикою сучасних міграцій ми відмічаємо таких вітчизняних та іноземних науковців, як О. Малиновська, Е. Лібанова, А. Соснова, І. Пінчук, А. Хомра, В. Іонцев, І. Прибиткова, В. Холод та ін. Однак мусимо визнати, що взаємозв'язок вимушеної міграції та політики забезпечення соціальної безпеки все ще залишається малодослідженою темою у середовищі вітчизняних науковців.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження організаційно-правових засад державного регулювання вимушеної міграції населення із зони антитерористичної операції та пропозиція заходів щодо його соціально-економічної адаптації та інтеграції

Виклад основного матеріалу дослідження. За майже два роки військової агресії Росії на сході України єдиного реєстру обліку переселенців: звідки вони, їх вік, профіль, особливості, не було створено. Жоден з державних органів не був готовий взяти відповідальність за проведення реєстрації. Спочатку розпорядженням Уряду, створення системи обліку доручається Міграційній службі. Однак, вже на початку жовтня 2014 року Уряд України приймає два рішення: про реєстрацію внутрішньо переміщених осіб і надання фінансової допомоги, а 15 жовтня Кабмін покладає відповідальність за облік вимушено переселених осіб на Міністерство соціальної політики. Це рішення було правильним, адже департаменти Міністерства вели такі бази на місцях. Згідно з інформацією, наданою Міністерством, вже на кінець жовтня більше 100 тис. чоловік було зареєстровано.

Ми вважаємо, що у вирішенні даної проблеми нам варто було би перейняти досвід Грузії, яка мала аналогічні проблеми в 1990-их та 2000-их роках. Вони створили мобільні пункти обліку, придумали систему комп'ютеризованих центрів з гарячою лінією і соціальними працівниками. Для обліку цих громадян було створено online-систему реєстрації, за даними якої здійснювався аналіз їхніх потреб. Вимушених переселенців ставили на облік і в телефонному режимі. В результаті вдалося забезпечити облік переселенців, задовольнити їх першочергові потреби та запобігти можливим зловживанням державною та донорською допомогою.

Але, на жаль, в Україні за основу була прийнята паперова система. Частково через закон «Про захист персональних даних» [1]. Зокрема, всі бази даних в Україні мають певний режим, який не передбачає можливості розміщення даних он-лайн. Тому чиновник на місцях заповнює анкету, витративши на це приблизно 20 хвилин. Потім інша людина заносить дані в комп'ютер. Після цього інформація передається не через інтернет, а на фізичному носії в потрібне місце. Внаслідок чого може виникнути багато плутанини і помилок. За попередніми оцінками, для завершення реєстрації потрібно щонайменше два місяці і тільки тоді буде відомо скільки і де компактно проживає внутрішніх переселенців.

За останніми даними Міністерства соціальної політики України, офіційна цифра переселенців досягає 1445 тис. осіб. Але за неофіційними цифрами – близько 2 млн. осіб, з яких 32% – це діти, а 20% – пенсіонери та інваліди.

© Весельська Л.А., 2016

Найбільше переселенців сконцентровано в Харківській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Дніпропетровській областях та місті Києві.

Водночас, на неконтрольованих Україною територіях Донбасу продовжує залишатися близько 2,2 млн. населення, для якого з наближенням зими і подальшим руйнуванням інфраструктури у зв'язку з бойовими діями зростають ризики безробіття, відсутності засобів та умов для нормального існування. В свою чергу, це формує передумови для другої хвилі міграції до інших регіонів країни. Разом з тим, мають місце так звані «реверсні потоки» – частина людей повертається до місця постійного проживання, оскільки не в змозі соціалізуватися у новій місцевості.

Ще донедавна була типовою ситуація із неможливістю працевлаштування або присвоєння статусу безробітного вимушено переселеним особам через колізії у вітчизняному законодавстві. Так у багатьох країнах світу трудової книжки не існує вже багато десятиліть. В Україні ж вона продовжує використовуватися. В країні війна, а в центрі зайнятості не можуть спілкуватися з людиною без трудової книжки. Більш того, виникають випадки, коли у людини немає штампа в трудовій про звільнення. Чиновник не може порушити закон і поставити його на облік. Але і ця людина не може повернутися на неіснуючий вже завод, щоб закрити запис у трудовій. Старі методи не підходять для надзвичайного стану, в якому знаходиться наша держава.

Основні соціально-економічні загрози, пов'язані з масштабним вимушеним переселенням, виявляються у зростанні навантаження не тільки на локальних ринках праці а й існуванні проблем з розміщенням переселенців, їх працевлаштуванням, медичним обслуговуванням, доступом до освіти та ін.

Політичні загрози зумовлені, передусім, підтримкою певними політичними силами та ЗМІ тези щодо поляризації країни, її поділу на схід і захід. Наслідком цього є існування випадків неприязного ставлення до вимушених переселенців з боку мешканців територій переселення і поширення антиукраїнських настроїв на територіях, що тимчасово не контролюються Україною.

Вимушено переміщені особи переважним чином виїжджають із зони бойових дій, 57% опитаних виїжджали з дітьми. Наміри переселенців щодо майбутнього ілюструють дані соціологічних досліджень, згідно з якими 25% опитаних планують повернутися до рідних домівок за умови наявності житла і роботи, постачання електроенергії, води, газу та припинення бойових дій, не планують повертатись найближчим часом 22%, на тривалий час хочуть залишитися на новому місці 23% та відчувають невпевненість 30% респондентів [5]. З огляду на це, необхідними є зважена державна політика та виконання ряду державних програм, зокрема щодо:

– повернення людей, які мають наміри повернутися до місць постійного проживання;

– розселення та адаптації на новому місці і проживання тих, хто не планує повертатися.

Заходи вказаних програм мають передбачати:

– переселення з місць компактного розташування (таборів, будинків відпочинку тощо) до окремих квартир/будинків;

– інвентаризацію можливостей прийняття на постійне/довготривале проживання переселенців за окремими районами та поселеннями;

– будівництво житла для цільових професійних груп;

– відновлення військових городків як осередків тимчасового проживання;

– використання житлового фонду монофункціональних міст (на умовах комунальної оренди у приватних власників житла);

– пристосування існуючих місць компактного проживання до умов осінньо-зимового періоду тощо.

Сьогодні першочергового вирішення потребують питання, пов'язані з розміщенням переселенців у житлі, придатному для зимівлі, відновленням документів, отриманням пенсій і соціальної допомоги, наданням медичної допомоги, працевлаштуванням, забезпеченням освіти дітей. Інституціональне забезпечення такої політики передбачає створення спеціальних муніципальних комісій (із представників органів державної влади, волонтерських організацій та переселенців) і фондів (із залученням коштів місцевих бюджетів, міжнародних організацій та благодійної допомоги) за стандартами міжнародних фондів, підзвітних громадянському суспільству, а також тимчасових соціальних служб (з волонтерів і переселенців) для допомоги тим, хто її потребує.

Важливим кроком став прийнятий Верховною Радою та підписаний Президентом України Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.11.2014 року № 1706-VII [2]. Перше, що регламентує закон – це визначення «внутрішньо переміщеного особи». Значна частина переселенців досі називає себе «біженцями», хоча це поняття припускає виїзд за територію своєї країни. На міжнародному рівні внутрішньо переміщені особи – це люди, переміщені в межах своєї країни із-за загрози життю, політичних розбіжностей і іншого.

Відповідно до Закону внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [2].

Зазначені обставини вважаються загальновідомими і такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Верховного Комісара ООН з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Уповноваженого ВРУ з прав людини, розміщених на веб-сайтах зазначених організацій, або якщо щодо таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення.

Другий важливий аспект закону – це гарантування прав і свобод ВПО шляхом деяких нововведень. Нарешті буде вестися повноцінна реєстрація: видача довідки про реєстрацію у відділеннях соціального захисту населення міських обладміністрацій і внесення в електронну базу. Тобто, навіть якщо переселенець переміщається

по Україні, йому не потрібно реєструватися повторно на новому місці [2].

Серед основних плюсів законом визначено можливість отримання, за рахунок держави, місця для тимчасового проживання щонайменше на 6 місяців. Вимушено переселені особи матимуть можливість заочно звільнитися і встати на облік в центрі зайнятості за спрощеною процедурою, навіть без трудової книжки [2]. Також «переміщеним особам» надаватиметься можливість відновити соціальні виплати та пенсії за фактичним місцем проживання. Більшість студентів, які були змушені покинути домівки у зоні проведення АТО або ж у анексованому Криму, матимуть повне право навчатись на державних місцях у ВИШах та інших навчальних закладах на всій території України [3].

Жінки, які мають неповнолітніх дітей, за новими встановленими законом правилами, повинні одержати місце у дитсадку та школі для дітей-переселенців. Інші люди матимуть право закрити підприємницьку діяльність за спрощеною процедурою і зареєструвати юридичну особу та ФОП за місцем фактичного проживання. Згідно нового закону держава повинна забезпечити потреби переселенців у наданні соціальної та фінансової допомоги. Довідка про реєстрацію переселенця буде видаватися відразу, в день звернення.

Але, поряд із позитивними нововведеннями, що забезпечує щойно прийнятий закон, залишаються і невирішені питання. Так, щоб нова система безперебійно запрацювала, необхідно внести зміни до діючого законодавства, зокрема до законів України:

– «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання»;

– «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»;

– «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України»;

– «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»;

– «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

– «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»;

– «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»;

– «Про захист персональних даних» [1].

Також потребують доповнень деякі положення Кодексу України про адміністративні правопорушення, Податкового та Бюджетного кодексів України.

Крім того, деякі положення закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» не мають чіткого підкріплення постановами Кабінету Міністрів України у частині прописаного механізму і термінів виконання. До прикладу, п. 3 ст. 15. «У разі якщо вимушена міграція за обставин, передбачених у статті 1 цього Закону, спричинена військовою агресією іншої держави, військовим вторгненням, окупацією чи анексією території України, і цю територію покинули особи, що стали внутрішньо переміщеними особами, держава-агресор компенсує прямі витрати внутрішньо переміщених осіб, які виникли внаслідок вимушеного переміщення, а також всі витрати на приймання та облаштування зазначених осіб, що були здійснені за рахунок державного бюджету України та місцевих бюджетів, відповідно до норм міжнародного права».

Також у п. 2 ст. 18 Закону мова йде про те, що «Міжнародним донорам, що роблять внесок у програми допомоги для внутрішньо переміщених осіб, надається сприяння в прискоренні імпорту гуманітарних вантажів». Залишається незрозумілим, про яке саме сприяння йде мова, у чому воно полягатиме?

Ці статті запрацюють у разі прийняття відповідних нормативно-правових актів КМУ, які передбачатимуть Порядок і преференції щодо згаданих норм.

Потребує доопрацювання і стаття 11 закону, якою передбачені повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, оскільки різні Центральні органи виконавчої влади реалізують державну політику щодо переселенців відповідно до своїх функцій.

Доречніше було б, на нашу думку, створити єдиний ЦОВВ, який би переймався проблемами вимушено переселених осіб комплексно, не розпорошуючись між різними відомствами. У разі неможливості цього, розподіл функції між існуючими ЦОВВ щодо вимушено переселених осіб мав би передбачати:

– визначення в положеннях про ЦОВВ їх повноваження по роботі з ВПО;

– визначення у кожному органі відповідальних по роботі з ВПО та організаціями-донорами (міжнародними, благодійними, волонтерськими);

– запровадження єдиного стандарту роботи з ВПО. Розподіл сфери роботи – що робить держава, що місцева влада;

– забезпечення поширення позитивного досвіду регіонів (Дніпропетровська область – домовилась про навчання 15 ВПО у Литві, виділення Євросоюзом 1,5 млн. євро на реконструкцію гуртожитків для ВПО [4]);

– забезпечення прозорих правил взаємодії між волонтерами і благодійниками та державою, залучення цих інституцій до експертизи при підготовці рішень;

– прозоре та публічне звітування держави про витрачання фінансів та матеріально-технічних ресурсів (власних та отриманих від благодійників);

– підзаконна база для звільнення від оподаткування благодійної допомоги для потерпілих від АТО.

Сьогодні просто вкрай необхідним є забезпечення комплексної соціальної реабілітації внутрішньо переміщених осіб в Україні задля відновлення та заміщення втрачених функцій життєдіяльності людини через процеси соціалізації, адаптації до наявних соціальних умов з метою її інтеграції у суспільство, а також через зміну притаманних суспільству стереотипів.

Одним з важливих критеріїв політики щодо переселенців має стати прогнозна структура

зайнятості на Донбасі після його відновлення. Для цього, необхідним є запровадження моніторингу становища вимушених переселенців, їх психологічних настроїв, соціально-економічної й соціально-психологічної ситуації на сході та півдні України з систематичним представленням результатів моніторингів органам виконавчої влади.

Кількість вимушено переміщених осіб зростає, а їх «реверсне» переміщення значною мірою є наслідком вичерпання фінансових ресурсів, неможливості подальшого проживання у непристосованих для зимових умов приміщеннях, відсутністю роботи та ін.

Сьогодні системи освіти, медичного, соціального забезпечення вирішують проблеми переселенців за рахунок власних резервів (ущільнення груп і класів, додаткові ліжка), їх розміщення у санаторіях та інших закладах фактично здійснюється за рахунок власника приміщення та коротко-терміново [5].

При цьому, ефективно врегулювати ці та інші питання неможливо за відсутності відповідного законодавства, організаційних, фінансових та ін. механізмів надання допомоги ВПО.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок. На наш погляд, є необхідність у прозорих правилах взаємодії між державою, волонтерами, благодійниками, залученні їх до експертизи при підготовці рішень, забезпеченні прозорості та публічної звітності держави про витрати фінансових та матеріально-технічних ресурсів (власних та отриманих від благодійників).

Отже, першочерговими мають стати завдання щодо:

– забезпечення невідкладної реалізації реформ у сфері оновлення влади та боротьби з корупцією, оподаткування, дерегуляції та розвитку підприємництва, децентралізації державного управління, охорони здоров'я тощо;

– врахування у Законі України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» та проектах на наступні роки видатків, пов'язаних з фінансуванням політики щодо вимушено переміщених осіб та їх потреб;

– оперативної розробки і прийняття Порядку використання бюджетних коштів а також інших нормативних документів для забезпечення фінансування потреб вимушено переміщених осіб, зокрема щодо звільнення від оподаткування благодійної допомоги для осіб, які постраждали в зоні анти терористичної операції;

– розробки і затвердження Плану відновлення Донбасу, як основи для забезпечення повернення вимушено переміщених осіб до місця постійного мешкання;

– створення нормативно-правової бази з питань взаємодії органів виконавчої влади різних рівнів з волонтерами, громадськими та міжнародними організаціями щодо роботи з вимушено переміщеними особами.

Крім того, органам виконавчої влади різних рівнів також необхідно забезпечити прозорість діяльності та публічну звітність з питань надання допомоги вимушено переміщеним особам.

Ми вважаємо, що відповідь держави на виклики політичного і соціально-економічного характеру повинна мати комплексний характер, передбачати вирішення як проблем забезпечення соціальної безпеки вимушених переселенців так і населення, яке залишається на тимчасово неконтрольованих Україною територіях. Подальші дослідження передбачають надання пропозицій для створення механізму дій влади щодо соціальної адаптації, економічної реабілітації та постконфліктного врегулювання у цих регіонах.

Список літератури:

1. Закон України «Про захист персональних даних» від 20.11. 2012 р. № 5491-VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5491-17
2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18
3. Соснова А. Переселенці – відповідальність цієї держави, а не фондів – УВКБ ООН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovoidilo.ua/articles/5600/2014-11-05/pereselency--otvetstvennost-etogo-gosudarstva-a-ne-fondov--uvkb-oon.html
4. На яку допомогу можуть розраховувати переселенці на Волині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.volynnews.com/news/society/na-iaku-dopomohu-mozhut-rozrakhovuvaty-pereselentsi-na-volyni/
5. Пінчук І. Я. Психосоціальні фактори та їх вплив на психічне здоров'я населення України: нові виклики та шляхи їх розв'язання. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.idss.org.ua/index.html

Весельская Л.А.
Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВЫНУЖДЕННОЙ МИГРАЦИИ: ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье проанализировано действующее законодательство Украины относительно вынужденно перемещенных лиц. Определены пробелы в механизме государственного регулирования социально-экономической адаптации вынужденных мигрантов. На основании зарубежного опыта обоснована необходимость внесения изменений в государственные программы. Пересмотрено и предложено изменения к некоторым функциям институций, обеспечивающих социальную безопасность населения, пострадавшего в процессе антитеррористической операции на востоке Украины и вынужденных изменить регион проживания. Предложены меры по решению проблем обеспечения социальной безопасности вынужденных переселенцев а также населения, оставшегося на временно неконтролируемых Украиной территориях.
Ключевые слова: вынужденно перемещенные лица, государственная политика, государственное управление, законодательство Украины, социальная безопасность, социально-экономические угрозы.

Veselska L.A.
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

GOVERNMENT REGULATION OF FORCED MIGRATION, ORGANIZATIONAL-LEGAL ASPECTS

Summary
The article analyzes the current legislation of Ukraine on internally displaced persons. The gaps in the mechanism of state regulation of social and economic adaptation of forced migrants are determined. The necessity of amending some government programs is defined, that based on foreign experience. Reviewed and proposed changes to certain features of institutions that would ensure social security of population affected during the counter-terrorist operation in eastern Ukraine and forced change of residence. The measures suggest that concern the problems of social security of internally displaced persons and the population that remains in Ukraine temporarily uncontrolled territories.
Keywords: compelled displaced persons, public policy, public administration, legislation Ukraine, social security, social and economic threats.

УДК 35.076.2

МАРКЕТИНГ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Гавриш-Мусафір А.О.
Одеський регіональний інститут державного управління
Української академії державного управління при Президентові України

Розглянуто поняття маркетингу та маркетингових технологій в діяльності некомерційних організацій із метою досягнення добробуту населення. Проаналізовано різницю між маркетинговою діяльністю комерційних та некомерційних організацій. Зазначено важливість використання альтернативних інструментів та важелів впливу органами публічної влади з метою розвитку добробуту населення держави загалом та окремої територіальної громади. Доведено значущість маркетингової діяльності в житті кожної людини. Визначено основний напрямок в процесі формування системи публічного управління маркетинговою діяльністю.
Ключові слова: маркетинг, маркетинг у публічному управлінні, маркетингові технології органів місцевого самоврядування, функції маркетингу, добробут населення.

Постановка проблеми. Світова практика доводить, що механізм використання маркетингових технології надає значні можливості для створення результативної, інноваційної та гнучкої системи управління, спрямованої на громадянина, та є результативним інструментом місцевої економічної політики. Проте у вітчизняній практиці механізм використання маркетингових технологій у місцевому самоврядуванні ще не набув значного поширення. Все це зумовлює актуальність дослідження насамперед походження поняття «маркетинг» як економічної категорії. Також важливо визначити місце та роль маркетингу в процесі підвищенні рівня розвитку життя населення, яким повинні управляти органи публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання маркетингу в управлінні місцевим розвитком викликає великий теоретичний та практичний інтерес серед вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: К. Асплунд, В. Вакуленко, І. Дробязко, С. Єрємєєв, В. Кірдін, І. Князєва, Ф. Котлер, А. Крилов, А. Лавров, М. Окландер, А. Панкрухін, І. Рейн, Т. Сачук, А. Старостіна, Ю. Старцев, О. Чебан та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте серед різноманіття визначень певних понять у наукових працях важко зорієнтуватись і зрозуміти, що саме мається на увазі. А також частіше за все маркетингова діяльність розглядається восновному для комерційних організацій з метою отримання прибутку та вигоди саме для цих організацій.

Мета статті. Метою даної статті є спроба узагальнити існуючі у теорії державного управління поняття маркетингу та довести необхідність використання його технологій у публічному управлінні для підвищення рівня життя населення.

Виклад основного матеріалу. Маркетинг стосується кожного у будья-якій сфері його життя. Якщо поглянути на повсякденне життя будь-якої людини, ми помітимо, що нас оточують бренди, торгові марки, популярна продукція – все це ми можемо побачити на екранах телевізорів з реклами, на бігбордах нашого міста, на полицях наших улюблених магазинів. «Colgate», «Palmolive», «Proctor & Gamble», «Coca-Cola», «Chanel», «Dolce Gabbana», «Ласка», «Корона», «Нова пошта» – усе це результати упішної роботи маркетологів. Кожен наш крок пов'заний із використанням таких результатів – починаючи від задоволення потреб найнижчої сходинки піраміди Маслоу – фізіологічних потреб, закінчуючи верхівкою – прагненням до самовираження [13].

І усе це стало можливим завдяки системі маркетингу, причому з мінімальними зусиллями з нашої сторони. Вона забезпечила нам рівень життя, про який наші попередники могли тільки мріяти.

Багато хто вважає, що маркетинг пов'язаний лише з купівлею та продажем, з ціноутворенням та збутом товарів та послуг. І це не дивно. Адже наші телеекрани переповнені рекламою продукції та послуг, у офіси постійно заходять торгові агенти, в мережі інтернет неможливо відкрити сторінку, щоб не потрапити на об'яви вражаючих знижок. Усі намагаються щось продати. Здається, що ми не зможемо уникнути смерті, оплати комунальних послуг та комерції [2].

Саме тому для багатьох є великим відкриттям той факт, що збут – лише верхівка айсбергу під назвою «Маркетинг», лише одна з його функцій, причому не завжди найоголовніша. Навіть якщо поглянути на походження терміну «маркетинг», то у найпростішому словнику знайдемо такий переклад – торгівля, продаж, збут; маркетинг (комплекс заходів з вивчення попиту та оптимального збуту продукції) [6]ю Якщо маркетолог добре попрацював над такими розділами маркетингу, як – виявлення споживчих потреб; розробка відповідних товарів і встановлення на них відповідної ціни, налагодження системи їх розподілу і ефективного стимулювання, такі товари та послуги напевно матимуть попит. Вдалими вважаються саме ті товари та послуги, які з'являються «у вдалий час та у вдалому місці» для споживача та користувача і не мають аналогів чи замінників.

Один з провідних теоретиків, який досліджував проблеми управління, П. Друкер, говорив так: «Мета маркетингу – зробити зусилля по збуту непотрібними. Його мета – так добре пізнати і зрозуміти клієнта, щоб товар або послуга точно підходили останньому і продавали б себе самі» [5].

Це зовсім не означає, що зусилля по збуту і його стимулюванню втрачають своє значення. Мова скоріше йде про те, що вони стають частиною більш масштабного «Комплексу маркетин-

© Гавриш-Мусафір А.О., 2016

гу», тобто набору маркетингових засобів, які необхідно гармонійно пов'язати один з одним, щоб домогтися максимального впливу на ринок.

Ф. Котлер визначав маркетинг як тип людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб за допомогою обміну; це робота з ринком заради здійснення обмінів, мета яких – задоволення людських потреб. [3]

Одна з концепцій маркетингу за Ф. Котлером стверджує, що запорукою досягнення цілей організації є визначення потреб цільових ринків і забезпечення бажаної задоволеності більш ефективними та більш продуктивними, ніж у конкурентів, способами (рис. 1).

Рис. 1. Концепція маркетингу

Джерело: [4]

Сьогодні маркетинг привертає до себе інтерес і з боку некомерційних організацій – вищих навчальних закладів, лікарень, органів публічної влади. Багато організацій стикаються з ринковими труднощами. Їх керівники щосили борються за виживання перед дійсністю мінливих споживчих відносин і швидким зниженням фінансових ресурсів. У пошуках вирішень проблем, що виникають багато організацій звертаються саме до маркетингу.

У кожному органі влади існують свої плани – план розвитку, план дій, план сплати податків та зборів, план набору персоналу, план виконання певних нормативів. Кожна установа пропагує свої послуги та намагається довести перевагу надання своїх послуг перед комерційними конкурентами (державний нотаріус, комунальні установи, центри адміністративних послуг). В багатьох структурах з'являються відділи маркетингової діяльності, сектори просування послуг, профорієнтації. А усе це і є складові комплексу маркетингової діяльності.

Практична діяльність маркетингу дуже впливає на людей, які виступають в якості користувачів послугами, надавачів послуг і пересічних громадян. Її ціллю можна назвати досягнення максимально можливого високого користування, досягнення максимальної споживчої задоволеності, надання користувачам максимально широкого вибору, максимальне підвищення якості життя. Багато хто вважає, що метою має бути саме підвищення якості життя, а засобом її досягнення – застосування концепції маркетингу.

Зацікавленість до цієї діяльності посилюється в міру того, як все більше число організацій з різних сфер усвідомлюють, як саме маркетинг сприяє їх більш успішному існуванню.

У сьомому виданні своєї праці «Стратегічний маркетинг некомерційних організацій» А. Андреасен та Ф. Котлер наголошують, що маркетинг є одним із найголовніших факторів у процесі досягнення успіху некомерційних організацій [1]. Автори доводять, що успіх в остаточному підсумку визначається впливом на поведінку широкого спектру ключових учасників ринкових відносин: клієнтів, інвесторів, добровольців, засобів масової інформації, а також самих співробітників некомерційних організацій. Це поле діяльності саме маркетингу, оскільки він є «бізнесом впливу на поведінку».

У цій книзі маркетинг позиціонується як головна вимога до вищого менеджменту, необхідне для здійснення місії організації. Тут обгрунтовуються причини, за якими кожен співробітник некомерційної організації, що займається маркетингом, включаючи її генерального директора, повинен володіти міцними знаннями маркетингу – що він собою являє, для чого призначений і чого можна досягнути за його допомогою.

Якщо говорити про маркетинг у державному управлінні загалом, то його можна визначити як підхід до державного управління, що ставить на перше місце інтереси споживачів послуг в цій сфері і виступає як специфічна форма реалізації маркетингу в управлінні [9]. Це маркетингова діяльність різних рівнів управління, які виступають споживачами, посередниками чи виробниками товарів або послуг, ідей та інших цінностей. Така діяльність є різновидом некомерційного маркетингу, тобто без отримання прибутку. Вона може мати місце в сфері державної управління, при наданні населенню і організаціям послуг державного управління всередині і поза країною (території). Тут можна говорити про маркетинг в діяльності міністерств, служб і агентств, зайнятих обороною, охороною громадського порядку, запобіганням і ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій, оподаткуванням і т.п.

Різновиди такого маркетингу – маркетинг територій, і в першу чергу маркетинг країн і регіонів, а також маркетинг особистостей і, перш за все, політичний маркетинг.

Об'єкти маркетингу в державному управлінні – державні послуги та суспільні блага. Вони бувають подільні (пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, загальна і професійна освіта) і неподільні (громадська безпека). Це товари і послуги, необхідні для функціонування організацій і галузей, що фінансуються з державного бюджету, включаючи закупівлі озброєнь, боєприпасів, речового майна та продуктів харчування для потреб оборони, утримання органів охорони внутрішнього порядку, безпеки та ін., випуск товарів та надання послуг органам державного управління, підприємствам, організаціям і установам, що знаходяться в державній власності, забезпечення вирішення інших завдань, що фінансуються з державного бюджету. Об'єкти маркетингу в державному управлінні: підприємства та організації, що знаходяться в державній власності і підлягають роздержавленню і приватизації, а також акції інших підприємств і організацій, що знаходяться у власності держави. Сюди відносяться і органи державного управління, значимі для держави соціальні інститути та їх представники. Така діяльність є важливою для підвищення престижу вищезазначених організацій, поліпшення іміджу і забезпечення сприяння їх діяльності з боку громадських, комерційних організацій та фізичних осіб.

Важливий об'єкт маркетингу в державному управлінні – права громадян, а також обов'язки і функції громадян і організацій, необхідні для існування і розвитку держави і суспільства: сплата податків, участь у виборах, виконання військового обов'язку, судових, інших цивільних обов'язків і функцій. Держава активно підтримує корисні для суспільства норми і правила поведінки, діяльності, цінності, програми, ідеї.

Об'єктами маркетингу в державному управлінні виступають також території та територіальні спільноти, тобто країни, регіони, міжрегіональні утворення, міста та інші місцевості.

Специфіка маркетингу в державному управлінні визначається низкою характерних рис. Характер відносин тут не цілком ринковий, обмін є опосередкованим, значна частина продукції, про яку ми так часто говорили вище – це послуги, ідеї, пріоритети, які стосуються громадських, колективних благ.

Цілями ж такої діяльності виступає досягнення відповідності потребам і очікуванням соціальних груп населення. Маркетинг у державному управлінні керований обмеженнями бюджетного порядку та лімітований в засобах і ресурсних можливостях. Він працює на невисокому рівні цін, змушений задовольнятися порівняно невисоким рівнем якості товарів і послуг, а його ефективність оцінюється складніше, з урахуванням соціальних ефектів, включаючи зовнішні.

Однак маркетингова діяльність тут вельми масштабна за сферою застосування, що розраховується на тривалі періоди в порівнянні зі стабільними умовами. Тому вона приваблива для підприємців, які розраховують отримати прибуток від економії на масштабах виробництва і є не дуже схильними до ризику. Важливо і те, що значна частина активності відбувається у формі участі у конкурсах, тендерах і т. п.

Маркетинг у державному управлінні реалізується в цілому в умовах більш високої, ніж у комерційній, сфері, громадської відкритості, прозорості, контрольованості з боку суспільства. Тут особливо високу роль відіграють комунікаційні аспекти і інструменти маркетингу. Разом з тим досить висока залежність діяльності від рішень органів влади, від політичної кон'юнктури. Тому у всіх країнах в тій чи іншій мірі вона може бути корумпована.

Технологіями маркетингу в державному управлінні все частіше виступають SWOT- і STEP (ПЕСТ) – аналіз, технології сегментування і оцінки ємності ринків, оцінки конкурентоспроможності та позиціонування країн і регіонів, їх формування. Зберігаються і класичні інструменти товарної, цінової, комунікаційної та збутової (розподільчої) політики щодо відповідних об'єктів.

Маркетинг у місцевому самоврядуванні розглядається вченими та науковцями помітно рідше ніж маркетинг державного управління. Серед наукових праць часто зустрічаються такі терміни як «муніципальний маркетинг», «регіональний маретинг», «територіальний маркетинг», «місцевий маркетинг», «маркетинг міста» та ін. Ми розглянули та проаналізували деякі з них.

З усіх вищезазначених визначень помітно, що червоною ниткою є основа маркетингової діяльності, а саме потреби місцевості, мешканця, території, забезпечення задоволення інтересів, поліпшення рівня життя громади, підвищення іміджу території.

Говорячи про імідж території взагалі можна було б розглянути низку проблем, які виникають під час управлінської діяльності. [8] Оскільки саме імідж регіону сприяє покращенню рівня життя населення у тому числі.

Але, на нашу думку, усі вищезазначені поняття не можна ототожнювати. Тому ми використовуємо саме «маркетинг у місцевому самоврядуванні». Принципової різниці у визначенні «маркетингу у місцевому самоврядуванні» та «маркетингу у державному управлінні», на наш погляд, немає. Напевне «маркетинг у місцевому самоврядуванні» є складовою «маркетингу в державному управлінні». Різниця полягає у видах послуг, що надаються (у межах компетенції), у масштабах впливу, об'єктах такої діяльнотсі та

Таблиця 1

Порівняння підходів до назви та визначення поняття «маркетинг у місцевому самоврядуванні»

Автор	Поняття	Визначення
В. Вакуленко	маркетинг міста	процес створення методами ринкового регулювання сприятливого міського середовища для виробництва товарів і послуг та життєдіяльності населення на основі виявлення, створення і реалізації чинників екологічно й соціально орієнтованої місцевої політики розвитку та функціонування
І. Дроб'язко	муніципальний маркетинг	є інтегральною діяльністю на користь муніципального утворення (усередині та за його межами) та його суб'єктів (населення, господарюючих суб'єктів, органів влади), яка на основі виявлення муніципальних інтересів, а також створення і зміни муніципального суспільного продукту спрямована на задоволення конкретних потреб муніципальних споживачів для забезпечення стійкого розвитку муніципальної освіти й поліпшення якості життя місцевого співтовариства.
М. Окландер	територіальний маркетинг	це маркетингова діяльність, що виконується органом державного управління та місцевого самоврядування і шляхом обміну задовольняє потреби по створенню сприятливого маркетингового середовища для формування довготермінових конкурентних переваг юридичних осіб і підвищення якості життя населення території. Обмін полягає у тому, що кожна із сторін у результаті взаємодії досягає поставленної мети.
А. Панкрухін	територіальний маркетинг	маркетинг в інтересах території, її внутрішніх, а також зовнішніх суб'єктів, в увазі яких є зацікавлена територія
О. Чебан	муніципальний маркетинг	процес управління муніципальним утворенням, який містить аналіз, планування, організацію та контроль задоволення потреб та нестатків як кожного окремого мешканця, так і всього муніципального утворення в цілому

Розроблено автором за даними [7, 11, 13, 10, 16]

технологіях, що використовуються під час маркетингової діяльності.

Ми визначаємо маркетингові технології місцевого самоврядування як комплекс заходів з боку виконачих органів місцевого самоврядування, які визначають вектор розвитку території на основі проведених маркетингових досліджень та сприяють підвищенню її потенціалу. Результатом їх використання повинно стати зростання показників усіх сфер життя територіальної громади.

Існують певні переваги використання маркетингових технологій у місцевому самоврядуванні. Адже на менших масштабах (масштабах міста, села, селища) набагато простіше знайти інструменти маркетингової діяльності, простіше планувати, аналізувати та реалізовувати маркетингові проекти.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, керуючись концепцією індикативного втручання в економіку, повинні за рахунок певної системи важелів (інструментів, механізмів) створювати сприятливі умови та сприяти підвищенню конкурентоздатності підприємств і якості життя населення.

При цьому багато фахівців вважають, що вона повинна функціонувати у спеціальному режимі, що характеризується такими атрибутами: саморозвиток і самоорганізація суб'єктів господарювання як основний принцип збільшення економічного потенціалу території (країни, регіону, міста); підвищення ефективності виробництва як основний критерій оцінки заходів; вибірковість політики державної підтримки як засіб сприяння інноваційним процесам [14, с. 59-60].

Формування системи маркетингової діяльності органів публічної влади необхідно розглядати в комплексі з іншими напрямами управління національною економікою та державного будівництва.

В деяких випадках на зміну прямому адмініструванню приходять елементи формування маркетингових комунікацій. Так, поширеними в останній час стала практика налагодження зв'язків з громадськістю. Все частіше державними установами використовуються, наприклад, інструменти реклами. Метою реклами, де ініціаторами стають державні установи, найчастіше є пропаганда державних суспільно важливих ідей, пропагування своєї роботи тощо [15, с. 65].

Висновки і пропозиції. Маркетинг зачіпає життя кожного з нас. Це процес, в ході якого розробляються і надаються в розпорядження людей товари і послуги, забезпечують певний рівень життя. Маркетинг включає в себе безліч найрізноманітніших видів діяльності, у тому числі маркетингові дослідження, розробку товару, організацію його розповсюдження, встановлення цін, рекламу і персональний продаж. Багато хто плутає маркетинг з комерційними зусиллями по збуту, тоді як насправді він поєднує в собі кілька видів діяльності, спрямованих на виявлення, обслуговування, задоволення споживчих потреб для вирішення цілей, що стоять перед організацією. Маркетинг починається задовго до і триває ще довше після акту купівлі-продажу.

Сучасні вимоги до виконання державними закладами їхніх функцій в значній мірі відрізняються від вимог минулого. В деяких випадках це потребує радикальної зміни інструментів та важелів, що використовуються державними установами в їх роботі.

Основним напрямком в процесі формування системи публічного управління маркетинговою діяльністю є розвиток системи центральних та місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування, до яких підпорядковане виконання маркетингових функцій. А саме: планування, стратегія, контроль, просування послуг та орієнтація на громадянина.

Список літератури:

1. Alan R. Andreasen, Philip Kotler Strategic Marketing for Nonprofit Organizations. (7th Edition), Pearson International Edition, Paperback, 504 pages, 2008.
2. Marketing essentials Kotler P. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.researchgate.net/publication/42799354_Marketing_essentials
3. Там само.
4. Там само.
5. Peter F. Drucker „Management: Tasks, Responsibilities, Practices». – N. Y., „Harper & Row», 1973, p. 64-65.
6. Англо-русский словарь ABBYY Lingvo-Online. Переводчик с английского [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lingvo.ua/ru/Translate/en-ru
7. Вакуленко В. Міський маркетинг як інструмент стратегічного планування економічного розвитку міста / В. М. Вакуленко // Управління сучасним містом. – 2002 – № 4-6 (6). – С. 92-95.
8. Мамонтова Е. В. Формування іміджу регіону як управлінська проблема / Е. В. Мамонтова // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. / редкол. С.М. Серьогін (гол. ред.) [та ін.]. – Дніпропетровськ: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 3 (33). – С. 255–262.
9. Маркетинг в государственном управлении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.sale/munitsipalnoe-upravlenie-gosudarstvennoe/marketing-gosudarstvennom-upravlenii-73882.html
10. Маркетинг территорий: учеб. пособие. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.koob.pro/pankruhin/mark_territ
11. Можливості використання маркетингових технологій у діяльності органів місцевого самоврядування І. М. Дроб'язко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/e-journals/DeBu/2007-1/doc/2/14.pdf
12. Мотивація персоналу. 2.2.1. Теорія ієрархії потреб Маслоу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.if.ua/book/116/7763.html
13. Окландер М. А. Проблеми формування маркетингової системи країни: [монографія] / М. А. Окландер – К.: Наукова думка, 2002. – 189 с.
14. Там само.
15. Там само.
16. Чебан О. І. Муніципальний маркетинг: проблема дефініцій / О. І. Чебан // Актуальні проблеми державного управління: [науковий збірник]. Вип. 8. – Одеса ОРІДУ УАДУ, 2001. – С. 256-270.

Гавриш-Мусафир А.А.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

МАРКЕТИНГ ОРГАНОВ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ КАК МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация
Рассмотрено понятие маркетинга и маркетинговых технологий в деятельности некоммерческих организаций с целью достижения благополучия населения. Проанализировано разницу между маркетинговой деятельностью коммерческих и некоммерческих организаций. Отмечена важность использования альтернативных инструментов и рычагов управления органами публичной власти с целью повышения благополучия населения страны в общем и отдельной территориальной громады отдельно. Доказана значимость маркетинговой деятельности в жизни каждого человека. Определено основное направление в процессе формирования системы публичного управления маркетинговой деятельности.
Ключевые слова: маркетинг, маркетинг в публичном управлении, маркетинговые технологии органов местного самоуправления, функции маркетинга, благополучие населения.

Havrysh-Musafir A.O.
Odessa Regional Institute of Public Administration of the
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

MARKETING OF THE PUBLIC ADMINISTRATION BODIES AS THE MECHANISM OF THE PEOPLE'S STANDARDS OF LIFE INCREASING

Summary
The concept of marketing and marketing technologies in the activities of non-profit organizations in order to achieve the well-being of the population was examined. The difference between the marketing activities of commercial and non-profit organizations was analyzed. The importance of the use of alternative tools and the controls by public authorities in order to improve the well-being of the population in general and a territorial community separately was noted. The importance of marketing in the life of every person was proved. The basic directions in the process of public administration of marketing activities were defined.
Keywords: marketing, marketing in the public administration, marketing technologies of the local self-government bodies, marketing functions, population wellbeing.

УДК 351/355.40(075.8)

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМУНИКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВНИХ СИСТЕМ МАРКЕТИНГУ

Кіслов Д.В.
Національна академія державного управління при Президентові України

У статті визначені основи стратегічних напрямків розвитку систем маркетингових комунікацій органів державної влади. Проаналізовані принципові підходи до такого типу розробок на основі методів найбільш відомих у світовій практиці комунікативних стратегій та визначені загальні й специфічні риси таких методологій. Розглянуті технології генерування інформаційного приводу для побудови неформального комунікаційного діалогу із споживачем. Вказоно на принципову тотожність основних характеристик щодо природи та напрямків розвитку комунікаційної стратегії. Що мають відповідати визначеним особливостям конкретної соціально-політичної або економічної ситуації в державі

Ключові слова: влада, держава, державне управління, маркетинг, маркетингові комунікації, комунікативна стратегія.

Постановка проблеми. Світова практика у сучасному управлінні різними комунікативними системами визначила тенденцію до більш широкого та поглибленого стратегічного підходу. У свою чергу ця тенденція повинна бути застосована в процесах формування систем маркетингових комунікацій органів державної влади. Розмаїття досвіду використання терміна «комунікативна стратегія» дозволяє ставити й вирішувати завдання аналізу та систематизації розробки такого типу стратегій задля розвитку державних маркетингових комунікацій в національному вимірі.

Аналіз попередніх досліджень. В працях таких дослідників як Б. Альстеренд, Г. Минцберг, Дж. Лемпел термін «стратегія» трактується достатньо широко як: план, основний принцип, позиція, перспектива, а також набір прийомів тощо [1]. При цьому всі визначені засоби стратегій охоплюють не тільки рівень організації, але й рівень комунікаційних актів, що реально відповідає сучасній практиці комунікаційної взаємодії [2, 3]. Теоретичні аспекти таких процесів відображені в роботах таких дослідників як: І. Дзялошинський, Л. Гемерр, І. Корнеліссен, М. Кравець, Дж. Лейхифф, Т. Орлова, Г. Почепцов, О. Суровцева, С. Фергісон.

Найбільш повні переліки універсальних принципів комунікаційних стратегій наведені у працях Дж. Лейхиффа, Дж. Пенроуза та М. Кравця [4].

Специфіка та основні характеристики державного маркетингу наведені в працях українських вчених, відображених в енциклопедії державного управління, у тому числі в працях Є. Ромата [5, 6].

Мета публікації – визначити основні тенденції у підходах до розробки комунікаційних стратегій державних маркетингових систем.

Виклад основної частини дослідження. Комунікативна стратегія збільшує можливості використання системи маркетингових комунікацій органів державної влади тому, що дозволяє реально оптимізувати процеси управління у майбутньому. Задля цього здійснюється вибір цілей розвитку державного маркетингу. Комунікативна стратегія буде пов'язувати сучасний базовий момент відліку з тим моментом майбутнього, коли стратегічні цілі зможуть бути досягнені. Ці моменти теоретично розглядаються одночасно завдяки структуруванню ситуацій як послідовних кроків до визначеної цілі. На кожному кроці просування до цілі моделюються ситуації поступової заміни (модернізація тощо) якихось визначених окремих елементів маркетингових комункацій сучасних технологій на новітні елементи прогнозованого й конструйованого майбутнього [7, с. 9].

Основну роль у побудові комунікативних стратегій відіграють інтегровані маркетингові комунікації. До складу яких можна віднести визначений комплекс інформаційних заходів, який спрямований на розуміння клієнта (населення, реціпієнта), його потреб та усвідомлення соціальної відповідальності перед ним [11].

Як теоретики так й практики виділяють три основні принципи інтегрованих маркетингових комунікацій. Перший принцип ґрунтується на стратегії вибору, основою якого є можливість найефективнішого використання відразу декількох засобів комунікації. Другий принцип базується на стратегії позиціювання, який указує на те, яким чином кожен з видів інтегрованих маркетингових комунікацій, пов'язаних з просуванням продукту регіону, державної політики, соціальних ініціатив повинен узгоджуватися з позиціюванням самого бренду державного або політичного маркетингу.

Останній принцип – стратегія план-графіку, за допомогою якого можливо виявити, в яких точках комунікаційних каналів засоби стимулювання досягають у свідомості споживачів\населення і прискорюють необхідне прийняття рішення на користь державного маркетингового продукту («Моя нова поліція України», «Соціальна мережа ОСББ», «Центру адмінпослуг «Готово!»«, «Електронну систему державних закупівель «Прозоро», тощо).

Розуміння власної місії при постановці, виробленню стратегічних цілей та завдань, прийнятті стратегічних рішень має грунтуватися на аналізі ринкового середовища – це відзначають К. Боумен, О.П. Коробейников, В.Ю. Колесов, А.А. Тріфілій. Баланс внутрішніх потреб, оцінка можливостей та існуючих ринкових умов – це основа стратегічного управління.

Ключові елементи стратегії визначаються і формулюються на базі аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища та уточнюються шляхом визначення конкурентних переваг. Всі ці ком-

© Кіслов Д.В., 2016

поненти безпосередньо пов'язані з вирішенням завдань забезпечення лояльності, які, будучи важливою складовою стратегічного управління формують умови для досягнення ефективності завдання Government Relations.

Рівень необхідної лояльності узгоджується з орієнтацією маркетингової стратегії одночасно як на зовнішні умови організації так й на можливості її повноти реалізації, що відповідає меті маркетингової стратегії – це приведення можливостей в оптимальну відповідність з можливостями ринку, і тими його факторами, які не піддаються контролю, та прогнозному аналізу.

Так, зокрема в рамках регіонального маркетингу стратегічні устремління мають спрямованість виходити за рамки ринкової діяльності охоплюючи широкі соціально-економічні процеси:

– Як засіб реалізації стратегії комплексного соціально-економічного розвитку регіону (стратегія маркетингу регіону (територій) в цілому);

– Як засіб реалізації «спільних стратегій розвитку», орієнтованих на окремі зовнішні цільові ринки регіону.

Вибір стратегічних цілей розвитку обумовлює наявні задля їх досягнення принципи та типи комунікацій. Цей процес повинен бути відображеним, наприклад, у довгостроковому комунікаційному плані розвитку, інтегрованому із загальною стратегією держави. При цьому система маркетингових комунікацій (СМК) органів державної влади у комплексі з іншими системами повинна направлено впливати на чітко визначені об'єкти державного управління або на конкретні їх частини [5, с. 294]. Оскільки зв'язок поміж методами та сутністю довгострокового планування й принципами та типами маркетингових комунікацій є складним і неоднозначним, то існують, як мінімум, два основних підходи до встановлення й здійснення реальних і дієвих взаємозв'язків такого цільового призначення.

По-перше, базові принципи та обрані центральними органами державного управління типи комунікацій обумовлюють зазделегідь визначальні стратегічні орієнтири комунікаційних стратегій, що розробляються [8].

По-друге, оскільки комунікаційні стратегії є складовими загального стратегічного довгострокового плану розвитку держави, який може набувати нових рис і орієнтирів через зміни інтересів та виникнення новітніх цілей представників центральних органів вдади, то можуть кардинально змінюватися й принципи комунікації, що будуть вибиратися відповідно до таких нових цілей (цільових установок). Наприклад, генеральна (загальна) стратегія держави може змінюватися з-за виникнення необхідності переосмислення ресурсної або фінансово-економічної політики чи відношення до соціальних або міжнародних (регіональних) орієнтирів [4].

Комунікаційна стратегія може бути визначена, наприклад, як один із розділів довгострокового плану розвитку держави, в якому повинні бути наведені основні принципи розбудови маркетингових комунікацій у державі на довгостроковий період. І такий підхід існує у практиці деяких іноземних компаній. Але у більшості випадків довгострокова комунікаційна стратегія формується лише як низка базових принципів і типів маркетингових комунікацій. Такий метод обмежує верифікативність і варіативність розробок майбутніх комунікаційних актів.

Серед сукупностей принципів, що мають бути обраними з метою отримання результату від конкретного комунікативного акту, виокремлюють дві групи принципів: універсальних і специфічних. Перелік універсальних комунікаційних принципів, наведених, наприклад, у праці Дж.Лейхиффа визначає саме такі основні: активність, зв'язаність, стислість, персональність, позитивність, прозорість, уніфікованість, цільність та ясність. Універсальність цих принципів полягає в тому, що їх можливо застосовувати у будь-якій соціально-політичній ситуації. На відміну від них специфічні принципи є суто ситуативними [2, 4]. Вони обов'язково повинні відповідати визначеним особливостям конкретної соціально-політичної або економічної ситуації в державі (сталий розвиток, криза, відбудова, революція, контрреволюція тощо).

Серед специфічних принципів комунікативності розрізняють два види послань: переконуючі послання та роз'яснювальні послання, які стосуються, як правило, негативних новин.

Переконуюче послання – це послання, через яке комунікатор-відправник намагається змінити образ мислення та дій інших людей. Виклад і використання інформації у послань такого типу запозичено із деяких моделей реклами як одного з елементів маркетингових комунікацій. Це означає, що інформація переконуючого послання викладається у чотири етапи:

– привертання уваги отримувача повідомлення;

– пробудження у отримувача інтересу до предмета повідомлення;

– стимулювання у отримувача відповідної потреби;

– спонукання отримувача до дії.

Роз'яснююче послання щодо негативних новин – це спроба зберегти подальші ділові відносини комунікатора-відправника та отримувача або довіру останнього до відправника такого типу новин. Наприклад, відмову отримувачу відносно його прохання або повідомлення про якісь погані події – трагічні для отримувача повідомлення. В цьому випадку виникає завдання, що протилежне попередньому і, відповідно, етапи виконання такого послання будуть іншими:

– максимально нейтральний початок;

– роз'яснення у позитивному тоні;

– сутність відмови (негативної новини);

– відмова;

– позитивне завершення послання.

Б. Рулер побудував модель однобічного та двобічного руху інформації через, так звану, комунікаційну решітку, що складалася з чотирьох комунікаційних базових стратегій [8, с. 131]. Відмінність у русі інформації відбувалась у залежності від того, яку мету ставив перед собою комунікатор: або довести первинний зміст повідомлення, або цілеспрямовано впливати на свідомість об'єкта через знання, стереотипи, установки тощо. Цим дослідником були встановлені такі комунікативні стратегії:

– стратегія інформування через прес-релізи;

– стратегія реклами та пропаганди;

– стратегія діалогу, що призначалася для спілкування з впливовими особистостями, політичними лідерами, бізнес-елітою тощо;

– стратегія погодження, що призначалася для спілкування у конфліктних ситуаціях або з новим зовнішнім середовищем.

Російська дослідниця Т. Орлова додала до цих чотирьох стратегій ще дві, на її погляд, визначені як основні, це:

– стратегія піару;

– стратегія менеджменту.

При цьому комунікативна стратегія менеджменту в свою чергу теж складалася з чотирьох підстратегій (чотирьох напрямків):

– управління інтелектуальною власністю в процесі формування економічних систем;

– управління використанням всіх видів капіталу економічних систем;

– управління організаційним розвитком в умовах постійних змін зовнішнього середовища;

– управління професійною діяльністю комунікатора, посередників та об'єкта впливу з урахуванням мотивів, інтересів та взаємовідношень кожного з цих елементів [9].

Існують різні тлумачення дослідників комунікаційних стратегій щодо сутності, змісту та методології їх розбудови. Але в основному стратегія маркетингових комунікацій розглядається як довгострокова програма або план по досягненню «основних маркетингових цілей організації у межах її стратегічного управління» [9, с. 59]. При цьому загальними для всіх різновидів комунікативних стратегій залишаються такі позиції як:

– вибір адресатів маркетингових комунікацій;

– комунікативна аргументація;

– аналіз основних характеристик комунікаційних заходів.

Відносно критеріїв оцінки діяльності та результативності комунікаційних стратегій існують різні погляди дослідників з цієї проблематики. Це може бути ефективність комунікаційних стратегій, у тому числі, маркетингового спрямування, на чому наполягає, наприклад Т. Орлова [9, с. 161]. Інші дослідники роблять акценти на зовсім інші критерії розвитку комунікаційних стратегій та методології їх оцінювання. Це можуть бути зокрема наступні показники:

– цілеспрямованість та обсяг основних заходів;

– доцільність основних проблемних елементів;

– організаційна доцільність використання каналів комунікацій;

– рівень комунікативного клімату;

– «генеральна лінія» розвитку організації (органу влади, інституту держави) тощо [10, с. 45].

В багатьох працях іноземних дослідників акцент при визначенні основних критеріїв оцінки комунікаційних стратегій робиться на рівні інформаційності, достовірності й точності інформації, а також на показниках рівня сприйняття її цільовими аудиторіями [12, 13, 14].

Основні види комунікаційних стратегій та пріоритетні напрями їх розвитку сформульовані, наприклад, у роботі О. Суровцевої [10, с. 105]. Але з урахуванням особливостей державного маркетингу види та визначення комунікаційних стратегій, що запропоновані цією авторкою слід дещо переосмислити відносно реалій української дійсності та особливостей державного управління в Україні. Комунікативна стратегія лише тоді буде результативною та ефективною, коли буде встановлена або виникне взаємодія різних рівнів управління. Наприклад, інформаційний (публічний) рівень реалізації управлінських рішень засобами маркетингових комунікацій буде вступати у тісну взаємодію з рівнем політичним. В системі зворотнього зв'язку цей рівень знову вимагатиме державного регулювання [16, с. 4].

Маркетингові комунікації безпосередньо зв'язані з інформацією, що трансформується як у внутрішньому управлінському середовищі, так й у зовнішньому, що його оточує. Трансформація інформації складний, але принциповий процес для головного завдання управлінських систем –прийняття рішень. Маркетингові комунікації виступають як механізми реалізації прийнятих управлінських рішень у зовнішньому середовищі. Отже, комунікативні стратегії призначені для нейтралізації ризиків.

Очевидно, є вкрай важливим, що комунікативні стратегії мають розроблятися відповідно формуванню стратегії соціальних засобів масової інформації та включати до формування критеріїв кроки, які необхідні для виявлення і зниження ризиків, та які ризики необхідно вирішувати. Пріоритетні кроки мають повідомлятися через соціальні медіа та інші канали засобів масової комунікації.

Проблемами співвідношення інформації та ризиків в інформаційному суспільстві займався Ніклас Луман. Розглядаючи зв'язок інформації та рішень, які приймаються, Н. Луман звернув увагу на особливий характер співвідношень вхідного та вихідного інформаційних потоків певної внутрішньої управлінської системи [17]. З одного боку, рішення залежить від інформації, а точніше від методу та якості перетворення (через фільтрацію і трансформацію) інформації в знання. З іншого боку, саме рішення є важливим джерелом інформації, яку потребують об'єкти управління – населення, бізнес-кола, різні соціальні групи, індивіди тощо. Тобто реалізація рішень можлива знов тільки через інформацію тому, що вона є природним продуктом рішення. Безпосередній процес прийняття рішень є одночасно технологією генерації нової та «несподіваної» інформації, яка після її обробки (редагування) стає інформаційним продуктом, що реалізується через різні канали у зовнішнє середовище. При проходженні нової інформації через деякі комунікаційні канали (ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі тощо) виникають ризики неочікуваного та невизначеного спотворення первинної інформації, яка знову перетворюється у знання для об'єктів управління.

Потреба в інформації у сучасному суспільстві є: а) наслідком неповноти знань; б) ситуативною залежністю життєдіяльності суспільства від множини рішень. Тому виникає проблема для комунікативної стратегії щодо розробки та використання оптимальних систем трансформації інформації у базові знання для прийняття рішень. Через індивідуальність і непередбачуваність уподобань державних службовців, їх можливі скриті наміри, психологічні особливості, емоційний стан тощо виникають відповідні спотворення та деформації знань, що використовуються при прийнятті управлінських рішень. Це може приводити до виникнення неадекватних до ситуацій рішень, особливо в умовах кризових явищ або в умовах, які несумісні з цільовими

орієнтирами розвитку держави. Отже, виникають ризики щодо стабільного існування та розвитку суспільства.

Залежність від все зростаючої кількості рішень, які іноді мають суперечливий або не зовсім зрозумілий, подвійний, закамуфльований тощо зміст, але виступають на єдиному інформаційному полі, вносить не тільки дискомфорт для споживачів інформації, а й надає соціуму ознак «суспільства ризику», з яким Н. Луман ототожнював сучасне інформаційне суспільство [17]. Отже, дослідження засобів та методів подолання такої тенденції, що зможуть бути достатніми для нейтралізації такого типу ризиків є елементом комунікативної стратегії у частині завдань для подальших наукових розвідок.

Крім того слід враховувати, що у сучасного споживача виникає бажання «захистити» власну свідомість від надмірної маркетингової політики комунікацій, не лише комерційного, але й некомерційного маркетингу до якого відноситися й державний маркетинг.

Таким чином у народних мас відбувається захисна реакція людського організму до перенасичення інформацією, як так званий заппінг – практика перемикання каналів телевізора на дистанційному пульті, або перегляд його через смарт-ТВ. Заппінг може бути використаний споживачем по відношенню й до інших каналів як комерційної так і не комерційної комунікації. Таким чином, зменшується у замовника маркетингової політики комунікацій можливість потрапити в свідомість покупця. Потрібні зовсім іншого рівня часові та фінансові ресурси, щоб планомірно створювати в голові у покупця стійкий образ.

Тому маркетинговий ринок інтенсифікує новітні підходи до комунікацій, підвищуючи вимоги до інтерактивної взаємодії зі споживачем – більш неформальний, більш довірчий. Для цього слугуватимуть так звані технології генерування інформаційного приводу для побудови неформального комунікаційного діалогу із споживачем [15].

Серед таких технологій на ринку маркетингових комунікацій притаманні наступні тенденції як: кулхантінг, трендсеттінг, buzz-маркетинг, trend-forecasting. Терміни «кулхантінг» та trend-forecasting з'явилися значно раніше ніж набули попиту на ринку маркетингу. Кулхантінг – це симбіоз англійських слов – «cool» та «hunting», тобто дослівно полювання за новим, модним чимось «свіжим» та бажаним. В Українських реаліях такими трендами овіяні усі «технократичні» реформи та ініціативи останніх двох років. Для створення підбурення уваги та відтворення необхідного інформаційного шуму у нагоді вже буде – buzz marketing («buzz» – гудящий звук, англ.) – генерування чуток, або, точніше кажучи, резонансу громадської думки після події. Buzz marketing передбачає створення ажіотажу, галасу навколо продукту, причому як технічними, так і природними засобами комунікації. Перш за все це система запуску чуток і вміле підтримання дискусій яку можна охарактеризувати як управління реакцією на певну (рекламну, інформаційну) подію з використанням прийомів психологічного впливу зараження, наслідування, моди, квазіідеології. Такий підхід слід використовувати при наявності обмеженого рекламного бюджету, що як правило характерне соціально орієнтованому некомерційному маркетингу.

Фахівець з трендсеттінгу та трендфоркастінгу (trend-forecasting) має аналізувати настрої та почуття споживачів та ретранслювати отримані результати в тренди, політичні тренди. Політичний тренд – це загальна довгострокова тенденція політичної зміни.

Трендсеттінг – це технологія виявлення, створення й впровадження новітніх тенденцій у смаках цільової аудиторії з метою подальшого їх втілення у кінцевому продукті. Цей термін означає вивчення та прогнозування тенденцій у різних сферах життя сучасної людини

Зокрема в Україні таким трендом стало відтворення громадського суспільства як носія влади, що знайшло своє відображення ще у 2010 році у постанові «про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» або циклу законодавчих ініціатив та мемів на фоні АТО, чи теми децентралізації регіонів. Звісно тренди можуть виконувати й спекулятивну функцію для утримання населення через декларативні меседжи інститутів влади.

Але технологіям трендсеттінгу та трендфоркастінгу має передувати кулхантінг. За своєю суттю кулхантінг представляє особливі маркетингові дослідження в пошуках новітніх тенденцій – трендів. Існують навіть спеціальні агентства, що проводять кулхантінгові дослідження та складають певний звіт, який називається трендбук – «книга тенденцій». Їх основним завданням є дослідження ринків споживачів, з наступним аналізом даних для виявлення наростаючих аптрендів. на тлі отриманих даних агентство прогнозує найвирогідніщий тренд.

Зокрема такі тренди чудово формують інтереси та потреби підлітків. Саме ця аудиторія частіше розглядаються як складний сегмент, оскільки їх важко зачепити, але саме ця аудиторія є рушійною для досягнення середньо та довгострокових стратегій. Отже кулхантерам доводиться діяти більш прихованими, неявними методами збору інформації та даних. Найяскравіші та ефективні із них полягають у онлайновому кулхантінгу – характеризується різноманітністю методів організації онлайнових маркетингових досліджень (ОМД). Прикладом таких ОМД є онлайнова панель, участь у чатах і веб-ком'юніті, соціальні мережі де прикидаючись представниками цільової аудиторії таємно збирають інформацію та антикулхантінг (uncoolhunting) – це діяльність з дослідження соціальної маргінальності, трешу, кічу, ексцентричності, фріковості, претензійно дешевого та ненаукового контенту.

Висновки та напрямки подальших досліджень. 1. Аналіз теоретичних досліджень та підходів до розробки комунікаційних стратегій державного та підприємницького маркетингу вказує на принципову тотожність основних характеристик щодо природи та напрямків їх розвитку.

2. Всі підходи, що найшли відображення у даному дослідженні, взаємопов'язані між собою і тільки доповнюють один одного або поглиблюють і поширюють базисні елементи структур розбудови такого типу стратегій.

3. Розробка комунікаційних стратегій повинна охоплювати не тільки системи маркетингових комунікацій органів державної влади, але й

служби управління персоналом тому, що потрібні зміни як у комунікативній культурі взагалі, так і в культурі організацій зокрема.

4. При розробці комунікаційних стратегій державного маркетингу повинні бути задіяні керівники відповідних підрозділів органів державної влади регіонів країни (областей і великих міст).

5. Встановлення цілей комунікаційних стратегій державного маркетингу обумовлює проведення подальших комплексних наукових досліджень щодо природних, організаційних, методологічних та інших факторних напрямків цієї сфери діяльності.

6. Серед основної тематики наукових досліджень повинні мати місце наступні: розробка політики реалізації комунікаційних стратегій, розробка методологій комунікаційних стратегій центальних та місцевих органів державної влади, мережевий аналіз державних маркетингових комунікацій, структурний аналіз цих комунікацій, аналіз комунікаційних каналів, аналіз комунікаційної культури, факторний аналіз діяльності в системах державних маркетингових комунікацій, розробка інформаційно-трансформаційних засобів для систем прийняття управлінських рішень,

7. Серед практичних заходів слід звернути увагу на прискорення процесу формування системи маркетингових комунікацій органів державної влади як таких, що беспосередньо зацікавлені в розробці нових комунукаційних стратегій у контексті загальних планів розвитку країни.

Список літератури:

1. Минцберг Г. Школы стратегий / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел. – СПб.: Питер, 2000. – 336 с.
2. Лэйхифф Дж. М. Бизнес-коммуникации / Дж. М. Лэйхифф, Дж. М. Пенроуз. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
3. Дзялошинский И. Коммуникативное воздействие: стратегия и тактика / И. Дзялошинский, М. Пильгун // Проблемы теории и практики управления. – 2012. – № 9/10. – С. 135–144.
4. Кравец Н. Коммуникативные стратегии: обзор концепций / Н. Кравец // Вестник Воронежского гос. ун-та, 2013. – № 1. – С. 42–48.
5. Ромат Є. В. Управління маркетингом / Є. В. Ромат // Енциклопедія державного управління: у 8 т. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 677.
6. Ромат Е. Реклама в системе маркетинга / Ромат Е. – К.: Студцентр, 2008. – 608 с.
7. Почепцов Г. Г. Стратегия / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2005. – 384 с. – (Образовательная библиотека).
8. Ruler B. van. The comunication grid: an introduction of a model of four communications strategies / B. van Ruler // Public Relations Review. – 2004. – № 30. – P. 123–143.
9. Орлова Т. М. Коммуникационный менеджмент управления экономическими системами: дис. доктора экон. наук / Т. М. Орлова. – М., 2002. – 345 с.
10. Суровцева Е. С. Организационно-экономический механизм эффективного управления коммуникациями предприятия: дис. ... канд. экон. наук / Е. С. Суровцева. – Краснодар, 2008. – 172 с.
11. Тишевська-Шапочник О. В. Комунікативні стратегії як основа розвитку туристичної діяльності / О. В. Тишевська-Шапочник // Вісник. Харківської державній академії культури, 2012. – № 35 – С. 180–187.
12. Ferguson S. D. Communication planning: an integrated approach / S. D. Ferguson. – London: SAGE Publications, 1999. – 262 p.
13. Cornelissen J. Corporate Communications: theory and Practice / J. Cornelissen. – London: SAGE Publications, 2004. – 206 p.
14. Gemert L. van. Design a strategic communication plan / L. van Gemert, E. Woudstra // Communicatio. – 1999. – № 25 (1/2). – P. 73–87.
15. Пономарьова Н. М. Новітні підходи до сучасних маркетингових комунікацій [Електронний ресурс] / Н. М. Пономарьова, А. М. Пономарьов. – Режим доступу: http://gisap.eu/ru/node/534
16. Почепцов Г. Стратегія як мистецтво і особливий вид аналітики / Георгій Почепцов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2 (5). – С. 3–27.
17. Луман Н. Невероятные коммуникации / Н. Луман // Проблемы теоретической социологии. – Вып. 3. – СПб., 2000.

Кислов Д.В.
Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

ОРГАНИЗАЦИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ СТРАТЕГИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СИСТЕМ МАРКЕТИНГА

Аннотация
В статье определены основы стратегических направлений развития маркетинговых коммуникаций органов государственной власти. Проанализированы принципиальные подходы к такому типу разработок на основе методов наиболее известных в мировой практике коммуникативных стратегий, а также выявлены и определены общие и специфические черты таких методологий. Рассмотрены технологии генерирования информационного повода для построения неформального коммуникационного диалога с потребителем. Отражена принципиальная тождественность основных характеристик относительно природы и направлений развития коммуникационной стратегии. Что должны отвечать определенным особенностям конкретной социально-политической или экономической ситуации в государстве.
Ключевые слова: власть, государство, государственное управление, маркетинг, маркетинговые коммуникации, коммуникативная стратегия.

Kislov D.V.
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ORGANISATION OF COMMUNICATIVE STRATEGY OF MARKETING STATE SYSTEM

Summary
The article outlines the framework of the strategic directions development of marketing communications system of political authorities. Analyzes the basic approaches to this type of development based on the most known methods in the world practice communicative strategies and identified common and specific features of such methodologies. The generating of newsworthy information technology to build an informal communication dialogue with the consumer is concerned. The principle identity of the main characteristics of nature and directions of communication strategy development is reflected that should meet certain specific features of the socio-political and economic situation in the country.
Keywords: power, government, public administration, marketing, marketing communication, communication strategy.

УДК 323.2:35.08

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Папуша В.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті розглядаються проблеми взаємодії державних службовців та інститутів громадянського суспільства. Дані проблеми зумовлюються рядом факторів серед яких політичний, економічний, культурний та ін. Для забезпечення ефективної взаємодії державних службовців та громадянського суспільства в Україні необхідно також вдосконалювати нормативну базу, яка забезпечує участь останніх в державному управлінні.
Ключові слова: держава, суспільство, державне управління, інститути громадянського суспільства, державний службовець.

Постановка проблеми. Взаємовідносини державних службовців з інститутами громадянського суспільства в Україні в процесі здійснення державного управління не мають значного практичного напрацювання як мають зарубіжні країни, які впродовж багатьох сотень років створювали та вдосконалювали інститут державної служби відповідного до сучасних тенденцій та напрацьовували механізми взаємодії останніх з громадськістю. Однак, Україна, від часів здобуття нею незалежності, має багато розроблених нормативно-правових актів метою яких є сприяння взаємодії державних органів влади з інститутами суспільства, проводились ряд нарад з даного питання, обговорювались та складались плани заходів.

З часів здобуття Україною незалежності, в країні так і не визріла культура співробітництва громадськості з державними органами влади, відстутні справді впливові механізми, які б забезпечували реальну включеність громадян до державних справ, врахування інтересів окремих груп суспільства.

Проблеми взаємодії громадян з органами державної влади не є чимось новим для сучасних реалій України і залежить не лише від сприяння зі сторони держави, а й від активності громад бути в курсі державних справ.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою, органами влади зокрема і з державними службовцями розглядали Бойчук М. А., Півторак О. В., Тацій В., Грошевий Ю., Чумаков Д. Д., Яковюк В. І. та ряд інших авторів.

Мета. Метою статті є аналіз проблем взаємодії громадськості та державних службовців в Україні в процесі здійснення державного управління.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, досить важливим є відхід від розуміння громадянина як певного пасивного продукту громадянського суспільства. Наразі,громадянина слід розглядати як активного актора творення, легітимації та трансформації не тільки громадських, а також суспільно-політичних структур. Активний громадянин має свою позицію в суспільстві і завдяки цьому спрощує громадсько-політичні процеси організації суспільства, позбавляючи його ризиків та відкриває шляхи здатні сформувати нові стереотипи з приводу можливостей відстоювати індивідуальні інтереси.

Здобуття незалежності Україною дало всі можливості втілювати ідеї та теорії вже на практичному рівні. Перша стаття Конституції України проголошує: «Україна є суверенна і незалежна демократична, соціальна, правова держава» [2, с. 5]. Тобто, Україна зі здобуттям незалежнос-

© Папуша В.С., 2016

ті поставила за мету «демонтаж» старої політичної системи, котра базувалася на тоталітарному управлінні. Побудова дієвої і прозорої правової та політичної структури суверенної держави була життєво необхідною для нової України для чіткого позначення її розриву з усе ще недавнім тоталітарним правлінням Комуністичної партії, однак це вимагало значної професійної і філософської підготовки, так само як і сприятливої внутрішньої та зовнішньої обстановки. Ставши незалежною державою, Україна отримала у міжнародного співтовариства певні невід'ємні права. Але, тоді молода держава не здійснювала ефективне управління, оскільки не мала для цього професійні знання і належний досвід, потрібні для того, щоб ухвалювати необхідні закони і здійснювати свою монополію на застосування сили, у разі потреби, для їх виконання. Розвиток громадянського суспільства та правової держави пов'язаний саме з новими економічними та політичними перетворення в країні. Це питання і до нині залишається одним з найактуальніших.

В Україні становлення громадянського суспільства завжди відбувалось в особливих умовах. По-перше, його розвиток припадає на етап, коли по суті проблема побудови громадянського суспільства вже не є такою гострою для розвинутих країн світу. По друге, становлення громадянського суспільства в Україні тісно пов'язано з політичною та соціальною модернізацією країни, перетворенням економічних відносин та формуванням національної свідомості українського народу [8, с. 132].

Всі учасники суспільства – громадяни, об'єднання та представники державних органів влади повинні чітко усвідомлювати, що нинішні умови повинні стати рушієм до розвитку нових тенеднцій змін суспільсва і держави загалом і наслідком цього є визначення основних напрямків реалізації функцій держави, які б сприяли самоорганізації в Україні, а держава функціонувала як об'єднуюча сила суспільства, розбудовувала його як громадянське.

В процесі розбудови суверенної, незалежної, демократичної, правової, соціальної держави Україна зростає цінність створення належних механізмів захисту прав і законних інтересів людини і громадянина. Зрозуміло, перехід до громадянського суспільства породжує низку труднощів і в цьому розумінні один із аспектів гуманістичної складової полягає в тому, щоб проаналізувати суперечності, що виникають, та знайти способи їх розв'язання [6, с. 5].

Управлінські процеси в державі багато в чому пов'язані не лише з адміністративними, структурними перетвореннями в державному управлінні, визначенні пріоритетних напрямків розбудов держави, її функцій. Визначення основних функцій держави та їх ефективна реалізація сприяє вдосконаленню функціонування органів виконавчої влади, взаємодії держави і суспільства і визначення правової регламентації. Реалізація цих завдань, потребує дотримання верховенства права, усвідомлення спільної відповідальності як громадян, так і держави та включені в них групи, об'єднання, підприємства, установи, а представники органів державної влади.

Поганий стан речей обумовлюється не тільки маленькою часткою офіційного бюджету України, але й неефективним використанням наявних ресурсів, несправедливим спрямуванням допомоги учасникам соціальних програм. Соціальний розподіл є важливою умовою розвитку громадянського суспільства, створення «середнього класу», який є основою ефективного функціонування громадянського суспільства.

Великий вплив зі сторони державних органів влади здійснюється шляхом сприяння формуванню середнього класу, котре виступає основою функціонування громадянського суспільства. Сучасні держави повинні здійснювати заходи для створення і підтримки середнього класу. В Україні виокремити значну групу, яка б відповідала європейським стандартам середнього класу досить важку, у зв'язку з великим розшаруванням населення та нерівномірним розподілом благ. В цьому випадку, важливо на законодавчому рівні закріпити заходи, які б сприяли створенню умов для розвитку середнього класу, ефективного його функціонування. Створення законодавчої бази є важливим елементом впливу на формування громадянського суспільства.

Сучасні наукові розвідки довели, що саме середній клас виконує функцію атрактора у саморозгортанні соціального організму будь-якої країни завдяки тому, що він, з одного боку, є носієм специфічних стереотипів, знань, цінностей, норм та зразків поведінки, а з другого – промислові підприємства, що він постійно створює у великій кількості і забезпечує їх стале функціонування та подальший розвиток, утворюють організаційні центри, навколо яких концентрується життєдіяльність населення країни [1, с. 149].

Варто відзначити, що проголошення України демократичною, правовою, соціальною державою створило лише правові передумови для становлення її на цих принципах і подальшого розвитку. Наступним кроком в цьому напрямку має стати формування соціального права, в якому демократична, соціальна держава отримає розгорнуту правову конкретизацію, і відповідного йому законодавства.

Політико-правовою основою відмежування і незалежності громадянського суспільства від держави є конституційне закріплення і реальне забезпечення прав і свобод особи, що можливо лише у правовій державі, з якою громадянське суспільство перебуває в органічній єдності. Правова держава є правовою формою організації і діяльності публічно-політичної влади та її взаємовідносин з індивідами як суб'єктами права і характеризується трьома найважливішими ознаками: верховенство правового закону, реальність прав і свобод індивідів, організація і функціонування суверенної державної влади на основі принципу поділу влади. Головною ланкою взаємообумовленості громадянського суспільства і правової держави є права і свободи особи. У правовій державі за особою як членом громадянського суспільства визнаються невід'ємні та недоторканні з чийого б то не було боку, у тому числі з боку держави, права і свободи. При цьому, що особливо важливо, визнається, що права і свободи індивідів є надбанням громадянського суспільства, а не даруються державою [4].

Для України важливою є актуалізація демократичного історичного та культурного досвіду,

на основі імплементацій якого і може відбутися в подальшому забезпечення цивілізованих громадянських прав і свобод людини та інтеріоризація моделі соціокультурного визнання владою різних суспільних груп, попри різні традиції та стереотипи, що історично укорінені в тому чи іншому регіоні.

Соціальна спрямованість держави є важливою умовою розвитку громадянського суспільства. Для розвитку соціально спрямованої держави в Україні, яка б дозволила побудувати сильне громадянське суспільство слід визначити такі пріоритети: створення: гарантії щодо конституційних прав та свобод громадян; розвиток сильного громадянського суспільства, його інститутів; сприяння зміцненню політичної та соціальної стабільності суспільства; підтримка створення конкурентної, соціально спрямованої ринкової економіки та розвиток програм щодо зростання добробуту населення; зміцнення духовноного, морального та інтелектуального розвитку народу України, утворення умов для його відтворення.

»Важливою гарантією функціонування демократичної, соціальної держави є непорушність демократичного, соціального правового статусу України як фундаментальну конституційну засаду її державного ладу» [9, с. 58].

Реформи, що проводяться в країні, зачіпають практично всі сфери життєдіяльності суспільства. Значна частина обов'язків в процесі реформування лягає на державних службовців, котрі виконують особливе завдання – реалізації реформ. Тому ефективність втілення державних програм потребує якісної організації інституту державної служби.

Для вироблення ефективних механізмів взаємодії державних службовців з громадськістю, залучення останніх до вироблення та прийняття рішень, окрім теоретичних напрацювань, потребуються певні правила, створені механізми, котрі б містилися в нормативних актах. Звичайно в Україні існує ряд програм, приписів, котрі діють окремо або в частинах інших нормативно-правових актів і покликані закріпити принципи взаємодії державних службовців з інститутами громадянського суспільства. Однак, для цього потрібне не просто залучення громадян органами влади, а й активна позиція самих громадян, котрі б через взаємодію стояли на захисті своїх законних прав та інтересів, а також здійснювали контроль над управлінськими процесами держави.

Українське суспільство в своїй буденності найчастіше зустрічається та взаємодіє з державою через державних службовців, адже саме останні, покликанні надавати сервісні послуги від імені держави. Основні положення про народ України визначаються в Конституції, котра визнає народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, що надає можливість суспільним інститутам чи окремих громадянам бути невід'ємною частиною у формуванні політики держави.

Вважається, що найкраще співпраця між державними службовцями та інститутами громадянського суспільства повинна відбуватись на засадах конструктивності і функціональності. Проте, сьогодні українські реалії доводять, що з часів здобуття Україною незалежності діалог між державними органами влади і громадянами були або відсутні, або досить слабко розвинені, що неодноразово ставало причиною невдоволення населенням щодо прийняття та втілення управлінських рішень. Для уникнення подальших кризових станів варто будувати ефективні партнерські відносини з громадянським суспільством та всіляко сприяти його розвитку.

Розгляд питання взаємодії державних службовців з інститутами громадянського суспільства в Україні передбачає також перегляд напрацьованих в нашій державі нормативно-правових актів, котрі регулюють взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю та визначити недоліки і шляхи вдосконалення механізмів взаємодії.

Основні положення щодо функціонування громадянського суспільства, взаємодію його з державою, участь в управлінні державними справами витікають з Конституції України, а саме:

– відповідно до ст. 3, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави;

– стаття 35 проголошує гарантії держави на право кожного на свободу світогляду і віросповідання;

– в статті 36 Конституції держава закріплює право за громадянами України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації;

– статтею 38 проголошується гарантування державою право громадян на участь в управлінні державними справами;

– статтею 40 Конституції України держава створює належні умови, що забезпечують право усіх направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування [3].

Серед основних документів прийнятих або таких, що приймались в Україні та забезпечували участь громадськості в державних справах, їх право на активну участь у взаємодії з державними службовцями: Закон України «Про звернення громадян», Закон України «Про громадські об'єднання», Закон України про «Про доступ до публічної інформації», Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» та затверджена Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки, Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Постанова КМУ «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України (втратив чинність) та низка інших нормативних документів.

Серед нормативних актів варто виділити один, метою якого є сприяння розвитку громадського суспільства, його інститутів в Україні – Національна стратегія сприяння розвитку громадян-

ського суспільства в Україні на 2016-2020 роки затверджена Указом Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні».

Прийнята Стратегія визнає, що Україна на шляху до розвитку демократичних цінностей, перегляду нових викликів, що з'явилися у взаємовідносинах між державою та суспільством і активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем [7].

Стратегією запропоновано напрямки її реалізації. Серед основних напрямків визначають сприяння створенню належних умов для формування і розвитку інститутів громадянського суспільства, стимуляція активності організацій громадян в участі щодо управління в соціальному та економічному розвитку України, а також надання реальних можливостей, процедур для участі громад щодо реалізації державної політики в різних сферах суспільства, участі в місцевих справах.

Мета прийнятої Стратегії, окрім забезпеченості участі в управлінні державними справами полягає у створенні сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, партнерських процедур демократичного урядування, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації [7].

Розвиток громадянського суспільства в багатьох країнах світу підтримується на державному рівні та підкріплюється нормативними документами, концепціями розвитку. Український напрям реалізації Стратегії, що затверджена Президентом України, є досить важливим кроком до зростання ролі громадськості в державних справах та в перспективі може стати відправним пунктом у побудові нових механізмів взаємодії органів влади та громадянського суспільства. Даний документ також важливий і тому, що Україна, по суті, взяла на себе вагому частку відповідальності за розбудову громадянського суспільства і відповідно побудови нових партнерських взаємозв'язків. Роль прийнятої стратегії щодо розвитку громадянського суспільства покликана збільшити роль громадян у співпраці з органами влади, соціально-політичному розвитку держави, тим більше, що нинішня соціально-економічна ситуація в Україні та політичні зміни потребують побудови нових ефективних взаємовідносин.

Сприяння розвитку громадянського суспільства, залучення громадськості до вирішення найбільш значимих напрямків політики, державного управління важливо реалізовувати на практиці та враховувати при прийнятті інших нормативно-правових актів. В Україні метою залучення громадян для формування засад державної політики діє документ – Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Документ приймався метою впровадження в управлінські процеси демократичних стандартів, створення ефективних механізмів щодо реалізації конституційних прав громадян України в політико-управлінській діяльності держави. Постанова дозволила започаткувати проведення органами виконавчої влади консультативних нарад з громадянами, а також сприяла утворенню при виконавчих органах громадських рад, тобто запроваджувався порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики.

Порядком визначається що, консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів, а також проведення таких консультацій з громадськістю повинно сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розроблені проектів таких рішень [5].

Висновки. Отже, взаємодія громадянського суспільства з державними службовцями в сучасних умовах України потребує створення умов за яких підвищувалась активізація громадськості, що дозволить ширше залучати групи суспільства до прийняття тих чи інших нормативних актів, здійснення ефективного державного управління. Це дає змогу краще виявляти недоліки, що можуть бути допущенні при розробці та прийнятті управлінських рішень та залитись поза увагою державних службовців.

Список літератури:

1. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії: Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
2. Демократия / Под ред. С. В. Сироткина. – М.: Звенья, 2000. – 126 с. , с. 5.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. – № 30. – 1996.
4. Півторак О. В. Умови становлення громадянського суспільства в Україні (політичні аспекти) [Електронний ресурс] / О. В. Півторак //Офіційний сайт Націо- нальної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим досту упу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2005_31/31-6.pdf
5. Постанова Кабінету міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 року № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п

6. Тацій В., Грошевий Ю. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національні процесуальні процедури (до 50-річчя Конвенції про захист прав людини і основних свобод) І І Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2 4. – С. 5.
7. Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.2016 р. № 68/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#n25
8. Чумаков Д. Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави / Д. Д. Чумаков // Грані. – 2014. – № 6. – С. 131-135.
9. Яковюк В. І. Автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.

Папуша В.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ: НЫНЕШНИЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы взаимодействия государственных служащих и институтов гражданского общества. Данные проблемы обусловлены рядом факторов среди которых политический, экономический, культурний и др. Для обеспечения эффективного взаимодействия государственных служащих и гражданского общества в Украине необходимо также совершенствовать нормативную базу, которая обеспечивает участие последних в государственном управлении.
Ключевые слова: государство, общество, государственное управление, институты гражданского общества, государственный служащий.

Papusha V.S.
Kyiv National Taras Shevchenko University

PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN CIVIL SOCIETY AND PUBLIC SERVANTS: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the study of interaction between civil servants and institutions of civil society. The article deals with the problem of interaction between civil servants and civil society institutions. These problems are caused by to several factors including political, economic, cultural, and others. In order to ensure effective interaction between civil servants and civil society in Ukraine is also necessary to improve the regulatory framework, which provides the latest part in pablic administration.
Keywords: State, society, public administration, civil society, public servant.

УДК 352(44)

ХАРАКТЕРИСТИКА МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ФРАНЦІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Фелонюк Т.А.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано сутність поняття «модель місцевого самоврядування», співвідношення категорій «модель» та «система» місцевого самоврядування, здійснено характеристику існуючої системи органів місцевого самоврядування у Французькій Республіці. На підставі досвіду врядування, здобутого Францією, запропоновано основні напрями подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні.
Ключові слова: континентальна модель, адміністративно-територіальна одиниця, регіон, департамент, комуна, децентралізація.

Постановка проблеми. Принцип місцевого самоврядування є однією з найважливіших ознак будь-якої демократичної держави. Він закріплений Європейською Хартією місцевого самоврядування, Всесвітньою декларацією місцевого самоврядування та іншими міжнародними документами. Кожна Європейська країна на підставі свого історичного, соціального, культурного, економічного розвитку створила власну модель місцевого самоврядування із самобутнім механізмом формування органів управління місцевими справами. Рада Європи виробила певні стандарти щодо організації й управління на місцях, що стало об'єднуючим чинником стосовно європейської моделі місцевого самоврядування. Приєднавшись до Європейської Хартії, кожна держава зобов'язалась дотримуватись загальноєвропейських стандартів, але при цьому має право сформувати національну модель самоврядування на основі власних потреб і традицій.

Однією з таких Європейських країн є Французька Республіка, яка сформувала дієздатну та ефективну модель місцевого самоврядування, накопичила правову базу з цих питань. Такий досвід є вкрай важливим для його аналізу на сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні, коли в процесі реформ вибудовується нова модель місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблеми були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: П.М. Любченка [1], О.В. Батанова й В.М. Кампо [2], А.Ф. Ткачука [3], В.Є. Чіркіна [4], М.О. Ємельянова [5], В.І. Фадєєва [6], О.В. Антонова [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження моделі місцевого самоврядування Французької Республіки на сьогодні є актуальним як з теоретичної так і з практичної точок зору. Значущість дослідження обумовлена тим, що на сьогодні спостерігається активний процес децентралізації державної влади в посттоталітарному світі. Ступінь ефективності діяльності місцевого самоврядування виступає одим із визначальних критеріїв демократичності політичної системи. Вже є багато досліджень порівняльного характеру моделі місцевого самоврядування Франції. Однак здебільшого вони зводяться до аналізу трансформації органів самоврядування в посттоталітарний період або загального опису без суттєвого порівняльно-правового аналізу.

Метою даної статті є аналіз сутності поняття «модель місцевого самоврядування», співвідношення категорій «модель» та «система» місцевого самоврядування, а також дослідження особливостей організації діяльності органів муніципальної влади у Франції та можливості застосування її позитивного досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи муніципальні системи зарубіжних країн, можна дійти висновку, що у світі існує чимало їх різних моделей. Вони суттєво відрізняються одна від одної щодо принципів формування органів місцевого самоврядування, характеру взаємин органів місцевого самоврядування з органами державної влади, форм взаємодії представницьких і виконавчо-розпорядчих органів у системі місцевого самоврядування.

З теоретичної точки зору модель (фр. *modèle*, відт лат. *modulus* – «міра, аналог, зразок») – це система взаємопов'язаних елементів, дослідження яких слугує засобом для отримання інформації про іншу систему чи підсистему, це спрощене уявлення реального об'єкта та/або процесів, які в ньому відбуваються.

У науковій літературі сформульовано чимало підходів до визначення моделей місцевого самоврядування. Так, В.Г. Шустов визначає таку модель як «систему взаємозв'язків між суб'єктами місцевого самоврядування, між органами місцевої та державної влади, їх взаємодії з демократичними інститутами, самостійності та відповідальності всіх цих суб'єктів у загальній системі публічної влади» [8, с. 256]. У свою чергу, І.І. Овчинников визначає моделі місцевого самоврядування як його форми, «що претендують на видове виокремлення, виявляють свою специфіку, відмінність від інших форм комплексом сутнісних, функціональних, організаційно-структурних, матеріально-фінансових та інших характеристик» [9, с. 67]. Натомість І.С. Щебетун під моделлю місцевого самоврядування розуміє «форму організації місцевої влади, що втілює в собі усі найбільш істотні характеристики різних муніципальних систем і виступає в якості їх типового представника» [10, с. 72].

Неоднорідність критеріїв оцінки породжує різноманітні класифікації моделей місцевого самоврядування. Світова практика дає величезну різноманітність організаційних і політичних рішень в сфері місцевого врядування. При цьому доволі часто моделі місцевого самоврядування ототожнюють з його системами.

© Фелонюк Т.А., 2016

Так, колектив авторів під керівництвом А.Б. Страшуна виокремлює тільки дві основні системи демократичної організації влади на місцях – англо-американську і європейську. У свою чергу, І.Д. Саначев, говорячи, фактично, про ті ж самі організаційно-правові феномени, називає їх «моделями місцевого самоврядування» [11, с. 180] – відповідно англосаксонською і континентальною.

В. Корицька вважає, що в Європі були сформовані дві основні моделі місцевого самоврядування, які в тому або іншому поєднанні розповсюдилися по всьому світу – англосакська і континентальна [12].

Однак, перш ніж перейти до характеристики названих моделей, на наш погляд необхідно проаналізувати категорії «модель місцевого самоврядування» та «система місцевого самоврядування», які часто вживаються як синоніми. Їх варто розмежовувати.

Під системою місцевого самоврядування слід розуміти зовнішній прояв системно-структурної організації муніципальної влади, який становить найбільш істотні її юридичні характеристики. Інакше кажучи, система місцевого самоврядування за особливостями системно-структурної побудови заслуговує на родове виокремлення. Класифікація систем місцевого самоврядування в зарубіжних країнах має базуватися на особливостях системи органів місцевого самоврядування, порядку їх формування й характеру взаємовідносин цих органів між собою та з органами інших владних підсистем. Моделі ж місцевого самоврядування слід розглядати у межах відповідної системи, як її конкретні різновиди. Іншими словами, моделі місцевого самоврядування різняться своїми видовими характеристиками в межах відповідної системи. Вважаємо, що такий підхід досить органічно поєднує загальне розуміння моделі зі специфікою предмету муніципального права, формує адекватне уявлення про цей феномен і є досить зручним для юридичної науки.

Англосакська модель поширена переважно в країнах з одноіменною правовою системою: Великобританії, США, Канаді, Індії, Австралії, Новій Зеландії та ін. Основний принцип цієї системи «діяти самостійно в межах наданих повноважень». Виборні органи місцевого самоврядування в межах закону, звичаю, практики, що склалася, судового прецеденту самостійно і під свою відповідальність вирішують питання, не віднесені до компетенції держави. Державне регулювання може здійснюватися в непрямій формі, наприклад, за рахунок ухвалення стандартних законів, які органи місцевого самоврядування можуть вводити на своїй території зі змінами. Державний контроль за діяльність органів місцевого самоврядування здійснюється у формі судового контролю. Засобами ж впливу виступають державні дотації.

Континентальна модель поширена в країнах континентальної Європи (Франція, Італія, Іспанія, Бельгія) і в більшості країн Латинської Америки, Близького Сходу, франкомовної Африки. Цій моделі притаманні такі основні риси: по-перше, поєднання місцевого самоврядування і місцевих адміністрацій (органів державної влади місцевого рівня), виборності і призначення; певна ієрархія системи управління, у якій місцеве самоврядування є нижчестоящою ланкою в порівнянні з вищестоящою державною; по-друге, обмежена автономія місцевого самоврядування; наявність на місцях спеціальних державних уповноважених, які контролюють органи місцевого самоврядування.

Розглядаючи досвід організації місцевої влади у країнах континентального права, можна стверджувати, що ця модель припускає певне обмеження місцевого самоврядування і забезпечує велику підконтрольність і централізацію системи управління, «французьке місцеве управління ... завжди характеризувалося твердою ієрархією і підпорядкованістю центральної влади» [13, с. 101].

Тож, для розуміння того, які саме структурні елементи та позитивні напрацювання місцевого самоврядування Франції увібрала в себе українська модель, зупинимось на її характеристиці.

Система місцевих органів у Франції ґрунтується на адміністративно-територіальному поділі, який у 80-ті роки минулого століття був радикально реформований за допомогою прийняття законів про децентралізацію.

Складовими частинами адміністративно-територіальної структури Франції є (знизу доверху): комуна, кантон, округ, департамент і регіон. При цьому кантон і округ не мають виборних органів управління та самоврядування, а є територіями, в межах яких діють деякі спеціальні адміністративні органи. Округами управляє супрефект, який призначається зверху. Кантони являють собою історико-географічні одиниці та використовуються як виборчі округи для виборів до ради департаментів.

Територіальними самоврядними колективами Франції, що мають виборні органи самоврядування, є регіони, департаменти та комуни.

Традиційно основною одиницею адміністративно-територіального поділу Франції є департамент. З 1965 р. на території метрополії їх нараховується 96, включаючи Париж. Для вирішення сучасних економічних і соціальних проблем департамент виявився неефективною малопотужною одиницею, що зумовило прийняття 2 березня 1982 р. Закону про децентралізацію, згідно з яким метрополія була поділена на 22 регіони (області), що охоплюють кілька департаментів (від 3 до 5) [14]. Регіон став основною територіальною одиницею, у рамках якої здійснюються найважливіші економічні і соціальні програми розвитку. Регіони мають власний бюджет, розробляють власні плани економічного та соціального розвитку, а також облаштованості території і розвитку інфраструктури.

Головним представницьким органом регіону є регіональна рада, члени якої обираються шляхом загальних і прямих виборів у пропорційній виборчій системі. Рада обирає голову, який одночасно виступає виконавчою владою регіону. Повноваження голови досить великі: він готує проекти рішень регіональної ради в тому числі і проект бюджету регіону, скликає раду і головує на її засіданнях, виконує прийняті радою рішення, є розпорядником фінансових ресурсів регіону, керує роботою регіональних служб і є адміністративним головою всього персоналу адміністративних органів регіону, призначає на посади працівників адмінслужб регіону і накладає адміністративні стягнення.

Контроль за законністю рішень регіональної ради здійснює регіональний префект. Рішення

регіональної ради, до вступу їх в законну силу обов'язково подаються комісару республіки. В разі коли він вважає таке рішення незаконним по формі чи по суті, то передає його на розгляд адміністративного суду, який і приймає рішення по суті, тобто або визнає його незаконним, чи навпаки, приймає постанову про законність рішення регіональної ради.

Регіональний префект також здійснює контроль за законністю рішень голови регіональної ради. Найбільш важливі рішення голови (передусім це рішення нормативного характеру) мусять передаватись префекту ще до вступу їх в силу.

Регіональний префект, залишаючись префектом головного департаменту округу поєднує в собі функцію представника держави в регіоні та представника держави у департаменті. Він безпосередньо представляє в регіоні президента та французький уряд. Цим він уособлює в собі повноважного представника всіх центральних органів державної виконавчої влади.

Регіональний префект має не тільки контрольні чи представницькі повноваження, а й достатньо компетенції для вирішення питань соціально-економічного розвитку та облаштування території всього регіону. Він здійснює державну політику на цьому рівні та відіграє основну роль в плануванні розвитку регіону і розподілу державних інвестицій, що надаються регіону державою, або в яких є державна частка.

Дуже важливим і позитивним моментом в організації життя регіону є можливість договірного (узгодженого) розподілу підпорядкованих служб між головою регіональної ради та префектом. Це дозволяє уникати дублювання в роботі і зменшує вірогідність виникнення суперечностей між префектом і головою ради.

Оскільки префект є представником усіх міністрів у регіоні, він має значні повноваження щодо безпосереднього керівництва місцевими службами центральних міністерств і відомств.

Так префект може наділятись повноваженнями, які б міністри хотіли передати органам, що представляють центральну державну адміністрацію на регіональному рівні. За рахунок цього префект є в принципі єдиним органом адміністративної влади в регіоні, який може приймати рішення від імені держави.

Департамент у Франції є другим рівнем адміністративно-територіального устрою на якому паралельно працюють два органи влади: генеральна рада, як орган самоврядування та префект, як орган державної влади. Генаральна рада із свого складу обирає голову ради, який одночасно є і керівником виконавчого органу департаменту. За загальним принципом в компетенцію Генеральної ради входить право вирішувати всі питання, що належать до компетенції департаменту і не входять до компетенції інших органів департаменту, наприклад: надання соціальної допомоги, опіка над недієздатними, охорона прав дітей й материнства, утримання доріг місцевого значення, організацію транспортного забезпечення школярів, підримка функціонування коледжів і початкових шкіл тощо [15].

Що стосується голови Регіональної ради, то він готує і проводить наради генеральної ради, є розпорядником видатків департаменту і робить розпорядження щодо одержання департаментських доходів, є керівником служб департаменту, може, під своїм наглядом та своєю відповідальністю, надавати право підпису щодо будь-якого питання відповідальним особам вищезгаданих служб.

Так само, як у регіоні, в департаменті наявна посада представника уряду в особі префекта. Представник держави у департаменті призначається Указом Президента схваленим на засіданні Ради Міністрів. Він керує роботою всіх місцевих посадових осіб, відділень, управлінь і агентств, що представляють центральний уряд. На префекта департаменту покладено здіснення нагляду за законністю дій і рішень виборчих органів і посадових осіб департаменту. І саме тільки префект має право висловлюватись від імені держави перед генеральною радою.

Низовою адміністративно-територіальною одиницею є комуна (община) – самоврядний колектив, що володіє порівняно широкими повноваженнями. Великі міста мають статус общин, але з іще ширшими повноваженнями. Важливими юридичними чинниками, що відбивають сутність комуни є: назва, територія, чисельність населення. Саме ці елементи ідентифікують комуну, як окрему, базову ланку місцевого самоврядування у Франції.

Як зазначає О.В. Болотіна [16] та інші вчені система організації влади в територіальних одиницях Франції побудована за континентальною моделлю, яка характеризується поєднанням в органах на місцях функцій місцевого самоврядування та функцій державної влади.

Представницькими органами муніципального управління в комунах є муніципальні ради, які складаються з депутатів, що обираються населенням. Муніципальна рада приймає бюджет, встановлює місцеві податки, розпоряджається майном комуни, приймає програми розвитку комуни, займається ринком, місцевими дорогами і вирішує багато інших питань місцевого значення.

Очолює муніципальну раду мер, який обирається депутатами і водночас є керівником виконавчого органу – мерії. Оскільки в комунах немає представників центральної влади, мер за своєю посадою вважається представником державної влади в комуні, реалізуючи таким чином іберійську модель муніципального управління. До кола його функцій, як представника держави, належить реєстрація актів громадянського стану, вжиття заходів щодо пошуку і покарання правопорушників, які скоїли злочин чи розшукуються на території комуни, складення протоколів про правопорушення, забезпечення обнародування законів та інших нормативних актів держави, контроль за їх виконанням, видання різних свідоцтв та ліцензій тощо.

Як представник комуни, до повноважень мера належить: представляти інтереси комуни у відносинах з іншими органами публічної влади та громадськими організаціями, укладати угоди і договори, виконувати делеговані радою повноваження, керувати муніципальними службами, призначати управлінський персонал, накладати дисциплінарні стягнення на комунальних службовців, видавати дозволи на будівництво тощо.

Значна самостійність комун і відсутність посадових осіб, які призначаються урядом, певною мірою врівноважується жорстким адміністративним

контролем з боку уряду через префектів регіонів і департаментів, які мають право припиняти виконання незаконних рішень муніципальних рад.

Важливою особливістю є те, що держава контролює і забезпечує здатність приймати рішення муніципальною радою. Так, якщо рада не спроможна прийняти відповідне рішення через внутрішні розбіжності, то вона може бути розпущена декретом президента Франції, прийнятим на засіданні Ради міністрів Франції. Після цього префект призначає в комуну делегацію представників, які тимчасово мають право приймати лише адміністративні акти та протягом двох місяців оголошує нові вибори [17].

Висновки. Аналіз української моделі місцевого самоврядування, дозволяє констатувати, що на сучасному етапі розвитку України розрізняють два самостійних, встановлених Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», рівні формування органів місцевого самоврядування – базовий та регіональний. Вони характеризуються певними суттєвими відмінностями у правовому статусі: сільські, селищні, міські ради представляють інтереси відповідних територіальних громад та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції й повноваження місцевого самоврядування; районні та обласні ради представляють спільні інтереси всієї сукупності територіальних громад (сіл, селищ, міст) відповідної території.

Особливістю здійснення вітчизняного самоврядування є те, що на рівні районів та областей відсутні виконавчі органи відповідних рад. Всю повноту виконавчої влади на цих рівнях виконують місцеві державні адміністрації, які окрім власних повноважень виконують і повноваження делеговані обласними та районними радами. Вища посадова особа регіону – голова місцевої державної адміністрації, підпорядкований Президентові України.

Особливе місце в системі місцевого самоврядування посідає сільський, селищний, міський голова, який відповідно до ст. 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [18], є головною посадовою особою територіальної громади відповідного села, селища, міста. Він обирається територіальною громадою і здійснює свої повноваження на постійній основі, очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на її засіданнях. Голова несе персональну відповідальність за здійснення наданих йому законом повноважень, є підзвітним, підконтрольним та відповідальним перед територіальною громадою і радою, а з питань здійснення виконавчих повноважень – перед відповідним виконавчим органом ради.

Аналізуючи вітчизняний досвід організації влади на місцях варто констатувати, що Україні на даному етапі суспільно-політичного розвитку необхідна така модель місцевого самоврядування, де місцевим органам влади буде характерне виконання загальних (універсальних) функцій, поєднання прямого державного управління на місцях та місцевого самоврядування, місцевих виконавчих органів, сформованих міським головою, який як голова виконавчого комітету буде поєднувати колегіальні функції з деякими обов'язками державної адміністрації. Державі необхідно зберегти за собою політичні функції, передавши на місця контроль за економічною, соціальною і культурною сферами. Саме таким чином Франція за декілька років перетворилася з держави з високим рівнем централізації влади на країну з розвиненою системою місцевого самоврядування і мінімальним втручанням держави в справи адміністративно-територіальних одиниць.

Окремо слід відмітити, що подальший розвиток України має бути спрямований на розбудову демократичної, правової держави та громадянського суспільства, повинен призвести до збільшення значення саме представницьких органів місцевого самоврядування найнижчої ланки, підвищення їх ролі у формуванні як місцевої так і регіональної політики.

Список література:

1. Проблеми функціонування місцевих рад та їх виконавчих органів: монографія / за ред. Ю. М. Тодики. – Х.: Право, 2009. – 540 с.
2. Батанов О. В., Кампо В. М. Муніципальне право зарубіжних країн: Навч. посіб.: У 2 ч. / За заг. ред. проф. П. Ф. Мартиненка. – К.: Знання України, 2006. – Ч. 1. / О. В. Батанов, В. М. Кампо. – 148 с.
3. Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування Франції. На шляху до децентралізації [Електронний ресурс.] – Режим доступу: http://www.pdp.org.ua/analytics/local-government/979-28a-a5-------
4. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. – М.: Юристь, 1997. – 568 с.
5. Емельянов Н. А. Местное самоуправление: международный опыт. – Тула, 1996. – 112 с.
6. Фадеев В.И. Территориальная организация местного самоуправления в Российкой Федеации // Региональное управление и местное самоуправление. – М., 1996. – С. 47-50.
7. Антонов А. В. Основные направления реформирования региональных и местных органов власти во Франции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.ru/publication/osnovnye_napravleniya_reformirovaniya_regionalnyxi_mestnyx_organov_vlasti_vo_francii
8. Шустов В. Г. Основные модели местного самоуправления / В. Г. Шустов // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – Вып. 2. – С. 256-264.
9. Овчинников И. И. Теоретико-правовые основы местного самоуправления в Российской Федерации: (системный анализ концепции и методологии правового регулирования): дис... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Овчинников Иван Иванович; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М., 2000.
10. Щебетун І. С. Модель місцевого самоврядування: поняття, взаємозв'язок з концепцією та системою місцевого самоврядування / І. С. Щебетун // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 67-74.
11. Саначев И. Д. Сравнительный анализ моделей местного самоуправления в России, США и Западной Европе: дис... докт. социол. наук: 22.00.08 / Саначев Игорь Дмитриевич. – Владивосток, 2006. – 342 с.
12. Корицька В. Характеристика та сутність основних моделей місцевого самоврядування: на прикладах розвинених країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/28.pdf

13. Маклаков В. В. Реформы местного самоуправления во Французской Пятой Республике / В. В. Маклаков // Реформы местного самоуправления в странах западной Европы. – М.: Прогресс, 1993. – 284 с.
14. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
15. Панов А. В. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України: Монографія / ПП «АУТДОР-ШАРК». Ужгород, 2015. – 126 с.
16. Болотина Е. В. Организационные основы французского муниципального управления: Монография / ГУАП. СПб., 2006. – 91 с.
17. Скороход О. П. Досвід місцевого самоврядування Франції та Польщі: здобутки та застереження для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/21.pdf
18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Фелонюк Т.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ХАРАКТЕРИСТИКА МОДЕЛИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ ФРАНЦИИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализированы сущность понятия «модель местного самоуправления», соотношение категорий «модель» и «система» местного самоуправления, дано характеристику существующей системы органов местного самоуправления во Французской Республике. На основании опыта управления, полученного Францией, предложены основные направления дальнейшего развития местного самоуправления в Украине.
Ключевые слова: континентальная модель, административно-территориальная единица, регион, департамент, коммуна, децентрализация.

Felonyuk T.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

CHARACTERISTICS OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENT MODEL OF FRANCE: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary
In this article the essence of concept «the model of local self-government» and the relationship between categories «model» and «system» of local self-government were analyzed, the characteristic of the current system of local self-government in the French Republic was performed. Based on the experience of governance gained by France, the main directions of development of local self-government in Ukraine were proposed.
Keywords: continental model, administrative and territorial unit, region, department, commune, decentralization.

УДК 352(44)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Фелонюк Т.А.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено поняття «місцеве самоврядування» та теоретичні основи вчення про місцеве самоврядування в Європейських країнах. Проаналізовано розвиток і становлення демократії місцевого самоврядування у Франції. Викладено історичні факти та події, які помітно вплинули на подальший розвиток місцевого самоврядування у цій країні.
Ключові слова: місцеве самоврядування, розвиток, управління, теорія.

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування як засада конституційного ладу виступає одним із найважливіших принципів організації та функціонування влади в суспільстві й державі та є необхідним атрибутом будь-якого демократичного ладу. Визнання місцевого самоврядування як засади конституційного ладу означає встановлення демократичної децентралізованої системи управління, яка базується на самостійності територіальних громад, органів місцевого самоврядування у вирішенні всіх питань місцевого значення.

Аналіз сучасної юридичної літератури свідчить про підвищення уваги науковців до розуміння сутності поняття місцевого самоврядування, його важливості та історичного зародження. Актуальність вивчення проблематики поняття місцевого самоврядування зумовлена гострою потребою ефективного вирішення питань місцевого значення. Це спонукає суспільство і державу звернути увагу на розбудову ефективно діючого місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики цього питання займались класики теорії місцевого самоврядування Р. Гнейст, Л. Штейн, А. де Токвіль, О. фон Гірке, В. Шеффнер, а також вітчизняні вчені, які чимало присвятили вивченню конституційно-правових проблем організації та функціонування місцевого самоврядування, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, І.І. Бодрова, В.М. Кампо, М.І. Корнієнко, О.Ю. Лялюк, П.М. Любченко, О.О. Петришин, В.Ф. Погорілко, А.М. Онупрієнко, С.Г. Серьогіна та ін. При цьому подібні дослідження, як правило, стосуються окремих питань його організації або функціонування, правового статусу окремих його суб'єктів тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання розуміння сутності самоврядування та місцевого самоврядування територіальних громад, зокрема, були і залишаються актуальними для науковців, політиків, громадських та міжнародних організацій. Вже є багато досліджень порівняльного характеру системи муніципального управління Французької Республіки. Однак здебільшого вони зводяться до аналізу трансформації органів самоврядування в посттоталітарний період або загального опису без суттєвого порівняльно-правового аналізу.

Метою даної статті є осягнення сутності місцевого самоврядування, як поняття, розгляд існуючих теорій походження місцевого самоврядування у Франції.

Виклад основного матеріалу. Еволюція та становлення системи місцевого самоврядування у світі пов'язані зі зростанням адміністративної, фінансової та судової самостійності середньовічних міст від центральної влади. Сьогодні у більшості розвинутих демократичних держав питання управління місцевими справами вирішуються як структурними підрозділами центральної державної влади, так і представницькими органами населення на певній території.

У зв'язку із цим варто здійснити невеликий екскурс в історію наукової розробки поняття «місцеве самоврядування». Поява терміна «самоврядування» пов'язана з історією Англії. Починаючи з кінця XVIII ст. цей термін в англійській науці конституційного права використовувався для характеристики особливостей організації англійського державного ладу як стану народу, який самоврядується за допомогою парламенту і місцевих представницьких органів, за діяльністю яких немає будь-якої адміністративної опіки зовні [1].

Починаючи від XIX ст. в юридичній літературі з'являються різні спроби дати визначення місцевого самоврядування. Наприклад, німецький вчений Г. Єллінек сформулював його як державне управління через посередництво осіб, які не є професійними державними посадовими особами, – управління, яке на протилежність державно-бюрократичному є управлінням через посередництво самих зацікавлених осіб.

Англійський вчений І. Редліх визначав місцеве самоврядування як здійснення місцевими жителями або їх обраними представниками тих обов'язків і повноважень, які їм надані законною владою або які належать їм за загальним правом.

Як зазначає С.В. Болдирєв, поняття «місцеве самоврядування» є достатньо комплексним явищем, яке має багато значень і характеристик. По-перше, місцеве самоврядування можна розглядати як принцип здійснення влади в державі та суспільстві. Визнання місцевого самоврядування одним з принципів організації публічної влади передбачає встановлення децентралізованої системи управління, визначення на законодавчому рівні форм взаємодії центральних і місцевих органів влади. По-друге, місцеве самоврядування може розглядатись і як право громадян самостійно вирішувати всі питання місцевого значення на певній території. Тим самим держава визнає самостійність місцевого самоврядування в межах його повноважень і бере на себе обов'язок створювати необхідні умови для їх здійснення. По-третє, місцеве самоврядування можна харак-

© Фелонюк Т.А., 2016

тиризувати і як форму, спосіб організації влади на місцях, що здійснюється з урахуванням історичних, національних та інших традицій. Саме з цього можна зробити висновок, що місцеве самоврядування – це система організації і діяльності громадян, яка забезпечує самостійне, під власну відповідальність вирішення питань місцевого значення, управління власністю, виходячи з інтересів усіх жителів певної території [2].

На думку В.В. Кравченка під терміном «самоврядування» розуміють відносно автономне функціонування певного колективу (організації) людей, члени якого самостійно приймають норми та рішення, що стосується його життєдіяльності, відсутності в колективі розриву між суб'єктом та об'єктом управління [3].

Таким чином, юридичною наукою в Європейських країнах поняття місцевевого самоврядування розробляється вже достатньо довго. Так, теоретичні основи вчення про місцеве самоврядування були закладені ще в кінці XVIII – першій половині XIX ст. представниками французької, бельгійської та німецької юридичних шкіл. Саме тоді на думку В.В. Кравченка виникали дві класичні теорії місцевого самоврядування, що базувалися на суттєво відмінних один від одного концептуальних підходах: 1) уяві про місцеве самоврядування як самостійній відносно держави владі; 2) розглядом місцевого самоврядування як інституту, тісно пов'язаного з державною владою, її поширення на місцевий рівень [4].

Історично першою у Франції наукове обґрунтування отримала теорія вільної громади або громадівська теорія, основні положення якої були сформульовані Маркізом д'Аргенсоном та Гійомом Туре у переддень французької революції кінця XVIII ст. і знайшли свій юридичний вияв у законі від 14 грудня 1789 р. Пізніше їх було зведено у другому звіті конституційного відділу щодо законопроекту про реформу місцевого управління в Національних зборах Франції 1790 р. В основу теорії вільної громади було покладено положення про четверту владу в державі, яка, однак, не належить самій державі, тобто це окрема громадська влада. Іншими словами, теорія вільної громади базувалася на ідеї природного права, недержавної природи місцевого самоврядування. Вона виходила з того, що право територіальної громади самостійно вирішувати свої справи має такий самий природний і невідчужуваний характер, як і права та свободи людини. Згідно з цим, територіальна громада визнавалася незалежною від держави органічною корпорацією, яка склалася природним способом. Відповідно, її право на місцеве самоврядування виводиться з природи територіальної громади.

Найважливіші положення теорії вільної громади було втілено в законі від 14 грудня 1789 р., згідно з яким муніципальна організація передбачала утворення представницького – муніципальні збори і виконавчо-розпорядчого – муніципальна адміністрація органів, які очолював мер – вища посадова особа громади.

Законодавче втілення теорії вільної громади проіснувало у Франції недовго. Так, уже законом 28 плювіозу «Про розділення території і адміністрації» від 17 лютого 1800 р. Наполеоном було запроваджено префектуальну комунальну систему, що передбачала повну залежність громади від центральної влади [5]. Зокрема, були значно розширені повноваження мера (він набував статусу державного службовця) та виконавчо-розпорядчого органу, які підпорядковувалися префектові – представникові центральної влади, громадське майно передавалося в державну власність, скасовувався поділ повноважень на самоврядні та делеговані тощо.

Тим часом громадівська теорія поширилася в інших країнах. Так, на конституційному рівні її положення знайшли відображення в Конституції Бельгії 1831 р. Ця Конституція містила окрему статтю, присвячену громадівському управлінню, і поряд із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади визнавала четверту гілку – муніципальну, що мала особливу «громадівську» природу.

Слід зазначити, що реалії політичного життя переважної більшості європейських країн першої половини XIX ст., зокрема й самої Франції, не відповідали ідеям теорії вільної громади. У суспільній свідомості ще переважали нейтралістські підходи до організації публічної влади, притаманні абсолютистській державі, що знайшло свій прояв як у законодавстві про місцеву владу, так і у змісті наукових доктрин місцевого самоврядування.

Зміни в правовому статусі місцевої влади Французької Республіки обумовили появу нової – громадсько-господарської теорії місцевого самоврядування. Її основні положення збігаються з концептуальними положеннями теорії вільної громади, однак на перший план висувається не природний характер прав територіальної громади, а недержавна, переважно господарська, природа діяльності органів місцевого самоврядування. Ця теорія не набула значного поширення та правового закріпленя, оскільки вона не могла пояснити публічно-правового характеру багатьох функцій, здійснюваних органами місцевого самоврядування.

Так, практика управління на місцевому рівні однозначно свідчить, що органи місцевого самоврядування здійснюють функції як приватно-правового, так і публічно-правового характеру, що притаманні органам публічної влади, наприклад, ухвалення загальнообов'язкових рішень, збирання податків тощо. Отже, місцеве самоврядування – це беззаперечно публічна влада, все питання полягає в її природі, тобто який вона має характер – державний чи недержавний.

Відповідь на це питання спробувала дати державницька теорія місцевого самоврядування, що набула поширення у Франції в середині XIX ст., а її основні положення були розроблені німецькими вченими Лоренцом Штейном і Рудольфом Гнейстом. Ця теорія позиціонувала місцеве самоврядування як одну з форм організації державної влади на місцях, головною відмінністю якої є активне залучення до вирішення локальних питань місцевого населення. При централізованому державному управлінні, побудованому на принципі ієрархії, державні чиновники позбавлені ініціативи і самостійності. Вони не залежать від місцевого населення, якому не підконтрольні. Передача деяких повноважень державного управління до компетенції місцевих громад з точки зору державницької теорії необхідна для того, щоб забезпечити більш ефективне прийняття рішень на місцевому рівні.

До речі, державницька теорія місцевого самоврядування використовується зараз у багатьох країнах світу, зокрема в усіх країнах англосаксонської системи права. Так, у Канаді, відповідно до основних законів країни – Акта про Британську Північну Америку 1867 р. і Акта про Конституцію 1982 р., органи місцевого самоврядування підпорядковані провінційним (на півночі – територіальним) органам влади, що встановлюють і змінюють кордони територіальних одиниць, розробляють основи політики, у рамках якої діють муніципалітети [6].

Подвійна сутність місцевого самоврядування знайшла відображення у дуалістичній теорії місцевого самоврядування. Згідно з цією теорією, органи місцевого самоврядування, виконуючи функції, делеговані державою, виходять за межі місцевих інтересів і діють як інструмент державної адміністрації. Таким чином, місцеве самоврядування несе в собі два начала: громадівське і державне. В основі даного механізму лежить прояв зустрічної ініціативи: з боку населення, яке доручає органам місцевого самоврядування виконання ряду функцій, важливих для даної місцевої громади, і з боку держави, що доручає місцевим органам влади вирішення ряду питань, що важливі не лише для конкретного муніципального колективу, але і для держави в цілому. Держава не лише дозволяє органам місцевого самоврядування виконувати частину громадських справ самостійно, але і покладає на них виконання ряду власних функцій, що, як правило, пов'язане із постійними контактами з населенням [7].

Варто також провести аналіз дефініцій місцевого самоврядування, що містяться в міжнародно-правових документах. Міжнародно-правові стандарти у сфері місцевого самоврядування мають важливе значення для розвитку місцевої демократії, транскордонного економічного та соціального співробітництва місцевої влади та місцевого населення, інших аспектів функціонування цього інституту у світі. Вони закріплюються у відповідних міжнародно-правових документах, серед яких насамперед необхідно назвати Європейську хартію місцевого самоврядування [8], Всесвітню декларацію місцевого самоврядування [9]. Генеза місцевого самоврядування у цих міжнародних актах дає підстави для висновку, що місцеве самоврядування як правовий інститут може розглядатися двоаспектно.

По-перше, згадані документи проголошують місцеве самоврядування одним з основоположних конституційно-правових принципів організації та здійснення публічної влади і вимагають визнання в законодавстві, а по можливості – у Конституції країни саме як такого принципу.

По-друге, Декларація та Хартія визначають місцеве самоврядування правом місцевих органів влади регламентувати значну частину місцевих справ і управляти нею, діючи у межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення. Декларація, до того ж, небезпідставно звертає увагу на те, що це є не тільки право, а й обов'язок місцевих органів, а Хартія підкреслює, що це право має бути забезпечено реальною здатністю органів місцевого самоврядування його здійснювати [10].

Висновки. Здається, однак, що визначення місцевого самоврядування як певного права місцевих органів влади на самоврядність не розкриває сутності місцевого самоврядування як соціального явища, містить певну тавтологію та потребує обов'язкової конкретизації, яка, до речі, міститься в наступних нормах Декларації та Хартії й стосується основних засад формування органів місцевого самоврядування, їх правового захисту, принципів визначення компетенції місцевого самоврядування, проголошеної цими міжнародно-правовими документами.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, під місцевим самоврядуванням розуміється право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину публічних справ і управляти нею, діючи у рамках закону, під свою відповідальність та в інтересах місцевого населення.

У Конституції Франції, у главі XII «Територіальні колективи» [11], не надано окремого визначення, що саме розуміється під місцевим самоврядуванням. Зазначається лише про те, що територія республіки поділяється на комуни, департаменти, регіони, території з особливим статусом і заморські території, та описана їх компетенція.

З аналізу норм Конституції Франції можна зробити висновок, що місцеве самоврядування розуміється як право населення в межах територіальних утворень (комун, департаментів, регіонів, територій з особливим статусом та заморських територій) вирішувати питання та приймати рішення місцевого значення.

Місцеве самоврядування є один з міжнародних стандартів демократичного суспільства. Його розуміння та принципи викладені в Європейській хартії місцевого самоврядування. Разом з тим, у жодній з європейських конституцій не подано його визначення, а вказується, що первинною самоврядною одиницею виступає територіальна громада. Якщо порівнювати конституції держав міцних демократій Західної Європи з конституціями держав Центрально-Східної Європи, то можна побачити, що принципи самоврядування, система органів місцевого самоврядування, порядок формування, повноваження, більш деталізовані в останніх. Серед основних напрямів забезпечення реального самоврядування на сучасному етапі розвитку суспільства вказують максимальне залучення мешканців (жінок, представників різних національних меншин, іноземців) територіальної громади до вирішення місцевих справ; істотне передавання функцій держави місцевим громадам; розширення автономії в питаннях визначення видів податків та їх збору; удосконалення механізмів консультацій між органами державної влади та місцевого самоврядування різних рівнів; вдосконалення механізмів контролю за діяльністю територіальних громад.

Список літератури:

1. Chester N. The English administrative system, 1780-1870. – Oxford, 1981.
2. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник / І. І. Бодрова, С. В. Болдирєв, В. О. Величко та ін.; за ред. С. Г. Серьогіної. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Х.: Право, 2013. – 360 с.
3. Кравченко В. В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні: основи муніципального права: навч. посіб. / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. – К.: Арарат-центр, 2001. – 176 с.
4. Кравченко В. В. Конституційне право України. Навчальний посібник – К.: Атіка, 2000 – 320 с.
5. Портал французького права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.france-jus.ru/index.php?page=fiches&action=fiche&id=80
6. Козюра І. В. Адміністративно-територіальна структура муніципального управління: пошуки і варіанти / І. В. Козюра // Упр. сучасним містом. – 2001. – № 1-3. – С. 117–124.
7. Поняття та основні теорії походження місцевого самоврядування / К. М. Тищенко. // Державне будівництво. – 2009. – № 1.
8. Європейська Хартія «Про місцеве самоврядування»: Прийнята в Страсбурзі 15 жовтня 1985 року // Місцеве самоврядування. – 1997. – № 1–2. – С. 90–94.
9. Iula world wide declaration of local self-government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bunken.nga.gr.jp/siryousitu/eturansitu/charter/iula_decl_txt.html
10. Батракова Д. С. Поняття та принципи місцевого самоврядування у Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pap.in.ua/6_2015/46.pdf
11. Конституція Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf

Фелонюк Т.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ФРАНЦУЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация
В статье исследовано понятие «местное самоуправление» и теоретические основы учения о местном самоуправлении в Европейских странах. Проанализировано развитие и становление демократии местного самоуправления во Франции. Изложены факты и события, которые заметно повлияли на дальнейшее развитие местного самоуправления в этой стране.
Ключевые слова: местное самоуправление, развитие, управление, теория.

Felonyuk T.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE LOCAL GOVERNMENT IN FRANCE

Summary
In this article the concept of «local self-government» and the theoretical foundations of the doctrine of local government in European countries were investigated. The development of democracy and local self-government in France were analyzed. The historical facts and events that significantly influenced the further development of local government in this country were shown.
Keywords: local self-government, development, management, theory.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 655.4:821.161.2-1’22

ОПТИЧНІ ЗНАКИ ЯК СМИСЛОТВІРНИЙ ЕЛЕМЕНТ У СУЧАСНИХ ПОЕТИЧНИХ ВИДАННЯХ

Бідун А.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено проблему візуального втілення поетичного видання у редакційно-видавничій площині. Проаналізовано два рівні вибору та використання оптичних знаків – для організації окремого вірша та загальної архітектоніки книги. На прикладі сучасних поетичних збірок українського видавничого простору визначено найхарактерніші ознаки графічного рішення, проаналізовано їх семантичну зарядженість як смислотвірний елемент. Окреслено основні проблеми, пов’язані з використанням оптичного потенціалу знаків. Обґрунтовано прикладну цінність подальших досліджень для учасників редакційно-видавничого процесу.
Ключові слова: поетичне видання, оптичні знаки, семантика знаків, сучасна поетична графіка, оптичний потенціал знаків.

Оптимальний вибір оптичних знаків для поетичного видання стає однією з умов конструювання інформативного, естетичного та маркетингово привабливого видавничого продукту. Мовні, пунктуаційні та графічні позначення, будучи впорядкованими у певну сукупність, становлять структуру, що, виконуючи логічне та інформативне завдання, стає і семантично наснаженим повідомленням – віршованим текстом. Звідси постає актуальність порушеної проблеми: розуміння мовних і позамовних систем як потужних інструментів конструювання поетичних видань, органічного втілення авторського та видавничого задуму.

Постановка проблеми. Наукова проблема порушеного питання полягає у розриві між теорією та практикою, що в результаті впливає на загальний розвиток вітчизняної видавничої науки. Слабке теоретичне підґрунтя деформує уявлення споживача про поетичні видання, спричиняє підміну понять тощо. Розуміння оптичних знаків як потужного смислотвірного елемента під час конструювання поетичних видань робить можливим їх гнучке використання, збагачуючи архітектоніку книги.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Можливості оптичних знаків розглядав у своїх дослідженнях Ю. Лотман, графіку сучасної поезії та поетичних видань детально вивчала Д. Суховій, О. Кицан, комунікативно-прагматичне навантаження парафеміки (сегментація тексту, абзацні відступи, іконічні засоби тощо) досліджувала Т. Анохіна, В. Корольова у своїх дослідженнях висвітлила основні ознаки поетичної графіки, семантичному навантаженню оптичних знаків у поетичних виданнях приділяла увагу Н. Колтакова та інші.

Виокремлення нерозв’язаних раніше частин загальної проблеми. Українські дослідники лишають поза увагою семантичний аспект оптичних знаків, що стає важливим елементом оформлення поетичних видань. В результаті – видавці опираються не на теоретичні дослідження, а на практичний, часто абсолютно експериментальний досвід конструювання віршованого контенту.

Мета і завдання. Мета наукової розвідки – простежити потенціал використання оптичних знаків у сучасних зразках поетичних видань вітчизняних видавництв. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- виокремити та проаналізувати найбільш характерні для нинішнього часу ознаки сучасної поетичної графіки;
- простежити семантичну роль різних графічних компонентів на рівні окремого вірша та всього видання;
- окреслити основні проблеми, пов’язані з використанням оптичного потенціалу знаків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденції розвитку нинішнього суспільства уможливлюють свободу творчості автора, а тому і видавця на різних рівнях, дозволяючи користуватися найрізноманітнішими засобами візуальної організації поетичного тексту. Тому, окрім принципово нових засобів (знаки інтернет-культури) все частіше відбувається переосмислення, експеримент із наявними, звичними інструментами, наприклад, шрифтовою гарнітурою. Ці процеси особливо актуалізуються в інтенції максимально якісно та оригінально представити автора як творчу особистість, а його вірші – як певний завершений вияв ліричного «я». Тому порушена проблема невіддільна від філософських проблем, наприклад, тих, що стосуються буттєвості не лише книги як мистецького об’єкта, а й власне вірша як певної семантично наснаженої, самобутньої конструкції. У редакційно-видавничій площині такі моменти знаходять вияв у генеруванні та дотриманні певної ідеї поетичного видання, особливостей його стилістичного, мовного оформлення, розробки концепції тощо. Таким чином, потенціал оптичних знаків у поетичних збірках – один із конструктів жесту книги, який усебічно діє на реципієнта, апелюючи до його читацьких досвідів та практик. Адже читач сприймає жест книги (дизайн-концепцію) у цілковитій суміжності і злитості [10, с. 121]. Втілений у друкований вимір поетичний текст функціонує зовсім інакше, аніж усно вербалізований. «Важливо деякі речі вербалізувати, але слова озвучені, ба більше, слова перетворені в текст – це та дистанція, яка дозволяє подивитися на свій досвід

© Бідун А.В., 2016

очима стороннього і зрозуміти: вартує він чогось чи ні» [12].

Оптичний потенціал знаків у поетичних збірках можна простежити через їх графічне вираження. Серед основних ознак сучасної поетичної графіки найбільш помітні; нові принципи організації поетичного тексту; зміни у вживанні буквених і пунктуаційних знаків; відхід від традиційних графічних норм.

При цьому варто зазначити, що засоби графічної актуалізації поліфункційні, а одна й та ж функція в різних текстах може реалізуватися за допомогою різних графічних елементів [9]. Однією з причин активного розвитку таких тенденцій можна вважати актуальні технічні інновації, що стали доступні широкому загалу користувачів. Поети, користуючись актуальними в певний проміжок часу технічними засобами, свідомо чи підсвідомо генерують нову естетичну структуру мовної тканини, яку реципієнт може однаково легко ідентифікувати. Дослідниця Д. Суховій зауважує, що внаслідок такої взаємодії поети провокують вироблення нових принципів виражальності у поетичній мові. Комп'ютерні технології можуть значно розширити знаковість вірша, перетворивши його на нечитабельний, але доволі семантично наснажений великий оптичний знак, символ. Яскравий приклад – вірш «Моя не кирилична клавіатура» (рис. 1) Ю. Матевощука у збірці «Метрополь» [11].

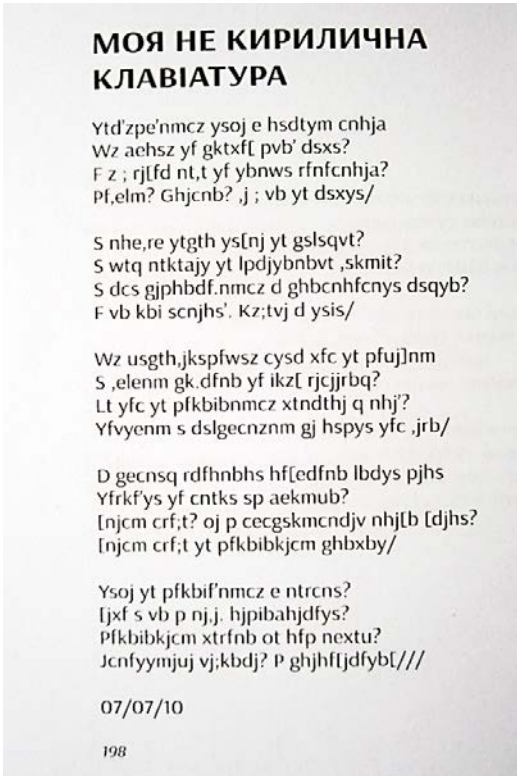

МОЯ НЕ КИРИЛИЧНА КЛАВІАТУРА

Ytd'zpe'nmcz ysoj e hsdtym cnhja
Wz aehsz yf gktxf[pvb' dsxs?
F z ; rj[fd nt,t yf ybnws rfnfcnhja?
Pf,elm? Ghjcnb? ,j ; vb yt dsxys/

S nhe,re ytgth ys[nj yt gslsqvt?
S wtq ntktajy yt lpdjybnbvt ,skmit?
S dcs gjphbdf.nmcz d ghbcnhfcnys dsqyb?
F vb kbi scnjhs'. Kz;tvj d ysis/

Wz usgth,jkspfwsz cysd xfc yt pfuj]nm
S ,elenm gk.dfnb yf ikz[rjcjjrbq?
Lt yfc yt pfkbibnmcz xtndthj q nhj'?
Yfvyenm s dslgecnznm gj hspys yfc ,jrb/

D gecnsq rdfhnbhs hf[edfnb lbdys pjhs
Yfrkf'ys yf cntks sp aekmub?
[njcm crf;t? oj p cecgskmcndjv nhj[b [djhs?
[njcm crf;t yt pfkbibkjcm ghbxby/

Ysoj yt pfkbif'nmcz e ntrcns?
[jxf s vb p nj.j. hjpibahjdfys?
Pfkbibkjcm xtrfnb ot hfp nextu?
Jcnfyymjuj vj;kbdj? P ghjhf[jdfyb[///

07/07/10

198

Рис. 1. Вірш Ю. Матевощука «Моя некирилична клавіатура»

Це відсилання до практики експериментальної, зорової поезії, де серед виражальних засобів можуть бути не тільки окремі слова або літери, а й математичні, розділові та нотні знаки, цифри, лінії тощо [6]. Варто звернути увагу, що позначки, які неможливо відобразити в усній мові (знак «¶», «æ») вдало вписуються у просторову організацію шпальти, набуваючи особливого семантичного звучання. Така практика, що наразі видається досить новаторською – це безперервне осмислення та експеримент із доступним автору чи видавцю матеріалом, що мало місце у різний історичний час. Наприклад, значний вплив на експерименти у сфері поетичної форми та поліграфічну норму подання тексту справили футуристи. Поети свідомо користуються можливостями візуальної організації тексту, самостійно освоюючись у світі технічних новацій [14].

Одна з тенденцій, яку можна спостерегти в сучасних поетичних збірках – використання оптичних знаків, властивим іншим мовним системам. Особливо виразно ця практика простежується при конструюванні заголовків, хоч чимало авторів вводять їх безпосередньо у саму мовну тканину своїх віршів. Наприклад, О. Чупа у збірці «Кома» [16] іменує свої тексти: «Weekend», «One way travel», «Next text», «About a girl», «You», «About my friends»; Ю. Іздрик у «AB OUT» [7]: «inception», «flash fleet», «hateroom», «drink me» тощо. Значно рідше відбувається проникнення в тексти віршів німецьких, французьких, латинських та інших лексем. Оминувши мовно-текстуальний вияв таких практик, варто звернути увагу на оптичність, функціонування подібних лексем у просторовому, семантичному вимірі поетичної збірки. Дизайнери, типографи, вказують на стилістику будь-якого знаку та їх вияв як самобутньої конструкції та в контексті всієї знакової системи. «Те ж слово англійською сильніше працює як форма. В типографіці іноземного слова форма завжди активніша» [13, с. 34].

Будь-яка знакова система, яку автор використовує у своєму вірші чи згодом під час конструювання поетичного видання – має певну оптичну структуру, що більшою чи меншою мірою семантично заряджена. Саме графічний вияв вірша часто стає першим сигналом для аудиторії, яка безпомилково ідентифікує текст як віршовий. Більш складна структура внутрішня – вибір шрифтової гарнітури, накреслення, способу типографського набору, експериментування з літерами як із самодостатніми, семантично наснаженими конструкціями – все це спрацьовує часто на підсвідомому, асоціативному рівні, задаючи тон прочитання, апелюючи до настрою книги в цілому. Адже філософія літери полягає в тому, що це також зображення, як і живопис, тільки максимально скорочене за змістом. Це – мистецтво n-ного рівня. Це мистецтво у найчистішому його вигляді, передача сенсів через форму в прямому значенні цього слова [15].

Знаковим для сучасних поетичних видань стає осмислення та використання елементів, що слугують для акцентуації (розмежування, відбивки тощо). Будучи найменш семантично наснаженими, деякі з них логічно довершують архітектоніку як окремого вірша, так і видання загалом. До таких символів прийнято зараховувати «*», «-», «+», «/», « [ ]», « ( )» тощо у різних їх комбінаціях. Функціонуючи виключно у площині друкованого тексту, такі маркери не мають мовленнєвого еквівалента, проте ефективно організовують мовну тканину поетичних збірок, ритмізують читання, надають виданню графічної заверше-

ності, уніфікованості. Сучасні зразки поетичних видань свідчать про більш модернізований підхід до використання таких знаків: різні комбінації, неуніфікована кількість та частотність вживання символів, – все це створює гнучку оптичну структуру, яка вимагає уважності від читача, апелює до його здатності дешифрування підтекстів. З іншого боку, обраний автором чи видавцем єдиний зразок маркування текстів у поетичних виданнях стає ще одним ідентифікатором стилю митця, жестом, що вказує на певний стилістичний підхід до оформлення книги. Так, наприклад, традиційним стало використання позначень «+ + +» для книг С. Жадана. Така практика – наскрізна для декількох збірках, виданих у різний час у різних видавництвах, що можна трактувати як певний вироблений стиль [3; 4; 5]. Тож можна вести мову про особливий підхід до творення поетичних видань, книжкову культуру, що проявляється навіть у таких, на перший погляд, малозначущих елементах.

Найбільш знаковою, оприявленою тенденцією, що стосується оптичного виміру сучасних поетичних видань, можна вважати порушення або свідоме ігнорування усталених норм синтаксису, пунктуації та орфографії. Це питання стає приводом для численних мовознавчих дискусій, проте не меншої уваги з боку науковців потребує візуальний вимір вірша. Оптичний потенціал тут стає каталізатором виникнення додаткових смислів чи, навпаки, їх спрощення. Розглядаючи таку тенденцію як творчий пошук, освоєння мовної та оптичної матерії тексту, а не елементарної неграмотності, серед причин цього явища можуть бути як особливості художнього світосприйняття автора (природній поштовх), так і його свідомий відхід від традицій, кодифікованих приписів тощо (синтетично згенерована інтенція). Не останню роль відіграє і соціально-культурне середовище, в якому перебуває автор. Зрештою, практика свідомого чи несвідомого ігнорування мовними приписами не є девіантною авторською поведінкою, традиція запису тексту без знаків пунктуації і заголовкових літер обстоювали футуристи, вважаючи, що це сприяє цілісному сприйняттю такого тексту [14].

За спостереженням В. Корольової, відсутність у текстах розділових знаків – одна з основних тенденцій сучасної поезії, що пов'язана з графікою, – робить текст графічно нейтральним, надає форми внутрішнього монологу, потоку свідомості [9]. До такого прийому вдався чи не кожен сучасний поет, що ще раз доводить тенденційність, стихійність та масовість цього явища. Тому на противагу поетичним виданням із «нульовою пунктуацією» постають ті, де знаки пунктуації розставлені строго з чинними нормами правопису.

Ігнорування автором чинних норм правопису можна трактувати по-різному, через що сприйняття подібних текстів стає все більш суб'єктивним, ускладненим. Позірно такі видання видаються спрощеними, вичищеними, але більш підготовлений та неупереджений читач побачить у цьому свободу співтворчості – різне ритмічне прочитання, відсутність чіткої, закостенілої структури вірша, наближеність до творчого акту поета тощо. Звідси постає проблема інтерпретації, рівня читацьких практик і досвіду. Адже відсутність у багатьох текстах розділових знаків, за винятком тире, стверджує Я. Голобородько, додає пластичності, артистичності, інтелектуальності рядкам і строфам, завантаженість яких комами, двокрапками тощо нерідко спроможна спрощувати, полегшувати текст і дидактизувати процес його сприйняття [1].

Поетичні видання, які традиційно прийнято вважати найкращою формою втілення естетичних концепцій та ідей, акумулюють різні підходи до використання оптичних знаків як смислотвірного елемента. Деякі митці досі притримуються консервативних поглядів на виражальні можливості графіки як окремого вірша, так і шрифтово-композиційних структур, вважаючи це штукарством та несерйозною літературою. Інші ж, навпаки, використовують оптичні знаки як потужний інструмент, здатний увиразнити, посилити окремі смисли та значення. Більше того, органічне та вдале використання таких практик дозволяє не лише зробити поетичне видання більш привабливим з естетичного погляду, а й значно розширити його дискурсивність шляхом збільшення кількості потенційних смислових значень.

Висновки і пропозиції. Аналіз сучасних поетичних видань засвідчує розуміння учасниками редакційно-видавничого процесу графічної будови вірша, його набору оптичних знаків не лише як способу опредметнення, фіксації усного мовлення, а й як смислотвірного елемента. Більше того, повсякчас відбуваються спроби експерименту з поетичною збіркою на різних її рівнях – від формату до способу заверстування віршів. Зрозуміло, що нинішня глобалізація, технізація знаходить відображення на мовних традиціях, застосуванню різних оптичних знаків, які прочитуються виключно у друкованому вигляді. Поети, вводячи в мовну тканину текстів подібні знакові системи, експериментуючи з традиційними формами, створюють полісемантичний, часом синтетичний продукт, що, зрештою, знаходить свій вияв у видавничо-поліграфічному продукті. Нестандартний спосіб верстки, сегментація віршів, шрифтова акцентуація, техніка колажування, використання іншомовних лексем, технічних графічних позначень, нівелювання традиційних норм правопису – все це характеризує сучасні поетичні видання як мистецький продукт, що так чи інакше впливає на учасників соціокультурного простору.

Подальші дослідження цього питання уможливлять більш ґрунтовне теоретичне осмислення проблеми, виокремлення аналіз та найбільш характерних для конкретного періоду способу конструювання віршів та поетичних видань, що в результаті матиме прикладну цінність для учасників редакційно-видавничого процесу на різних рівнях.

Список літератури:

1. Голобородько Я. Інки таємної пустелі / Я. Голобородько // Київська Русь. Одеса. Хвилі. – 2007. – № 11. – С. 181–192. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://1576.ua/books/5529
2. Дудаков-Кашуро К. В. Экспериментальная поэзия западноевропейских авангардных течений начала XX века: Футуризм и дадаизм. – Одесса, 2003.
3. Жадан С. Господь симпатизує аутсайдерам / Сергій Жадан. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 512 с.
4. Жадан С. Життя Марії. Книга віршів і перекладів. – Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2015. – 184 с.
5. Жадан С. Месопотамія: збірка оповідань і віршів / Сергій Жадан; передм. В. Неборака; фотографії Гамлета. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 386 с.
6. Загорулько М. А. Візуальна поезія крізь призму часу: від бароко до необароко / М. А. Загорулько // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал / М-во культури і туризму України; Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – Чернігів: Міленіум, 2001. – С. 39–44.
7. Іздрик Ю. AB OUT. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. – 234 с.
8. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія у 2-х томах. Том 1. – К.: Академвидав, 2007. – 624 с.
9. Корольова В. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії // науковий блог НаУ «Острозька Академія». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2012/pretsedentni-fenomeny-v-movi-suchasnoji-poeziji/
10. Куфаев М. Н. Проблемы философии книги. Книги в процессе общения / М. Н. Куфаев. – М.: Наука, 2004. – 188 с.
11. Матевощук Ю. Метрополь. – Тернопіль: вид-во «Крок», 2014. – 221 с.
12. Після газових камер проект «людина» можна вважати закритим, – Іздрик // громадське радіо. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/pislya-gazovyh-kamer-proekt-lyudyna-mozhna-vvazhaty-zakrytym-izdryk
13. Рудер Э. Типографика. – М.: Книга, 1982. – 275 с.
14. Суховей Д. Графика современной русской поэзии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.levin.rinet.ru/FRIENDS/SUHOVEI/disser/04.html
15. Тулуп М. Сестри Лопухіни: розмова з київськими каліграфинями та ілюстраторками // The Ukrainians. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://theukrainians.org/sestry-lopuhiny/
16. Чупа О. Кома. – Донецьк: друкарня «Hippografia», 2014. – 236 с.

Бидун А.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОПТИЧЕСКИЕ ЗНАКИ КАК СМЫСЛООБРАЗУЮЩИЙ ЭЛЕМЕНТ В СОВРЕМЕННЫХ ПОЭТИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ

Аннотация
Исследовано проблему визуального воплощения поэтического издания в редакционно-издательской плоскости. Проанализированы два уровня выбора и использования оптических знаков – для организации отдельного стихотворения и общей архитектоники книги. На примере современных поэтических сборников украинского издательского пространства определены характерные признаки графического решения, проанализировано их семантическую заряженность как смыслового элемента. Определены основные проблемы, связанные с использованием оптического потенциала знаков. Обосновано прикладную ценность дальнейших исследований для участников редакционно-издательского процесса.
Ключевые слова: поэтическое издание, оптические знаки, семантика знаков, современная поэтическая графика, оптический потенциал знаков.

Bidun A.V.
Kyiv Taras Shevchenko National University

OPTICAL SIGNS AS A SENSE-MAKING ELEMENT IN THE EDITION OF CONTEMPORARY BOOKS OF POETRY

Summary
The problem of visual embodiment of poetry's publication in the editing and publishing space has been investigated. Two levels of choice and use of optical signs (for the organization of a particular poem and for creating of the general book architectonics) have been analyzed. Based on the examples of contemporary books of poems in the Ukrainian publishing field, the outstanding characteristics of the graphical solution have been defined with their semantic component as the sense-making element. The points of concern regarding the potential of optical signs have been described. The reasoning on the applied value of the further investigations for the participants of the editing and publishing process have been provided.
Keywords: edition of the book of poetry, optical signs, semantics of the signs, contemporary poetical graphics, the optical potential of the signs.

УДК 026.06

СИСТЕМА БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО АРХИТЕКТУРЕ И СТРОИТЕЛЬСТВУ

Гаджиева Г.
Институт рукописей имени М. Физули
Национальной академии наук Азербайджана

Данная статья посвящена формированию библиотечно-информационной системы, обеспечения таких направлений архитектуры, как исследование национально-архитектурных школ в истории Азербайджана, деятельности современных архитектурных школ, научные разработки молодых архитекторов и т.д. Исследование может стать подспорьем для научных разработок молодых архитекторов в изучении научно-культурных и образовательных сфер своей науки, определения роли информационно-библиотечных ресурсов в своей работе.
Ключевые слова: архитектурная деятельность, архитектор, специалист, библиотека, библиографические ресурсы, документально-информационное обеспечение.

Актуальность проблемы. Культура азербайджанского народа, имеющая глубокие и разнообразные исторические корни, является сложной составной частью мировой культуры. В изучении корней культуры велика роль отечественных исследователей. Их произведения выгодно отличаются от тех работ, где выдвигаются антинаучные концепции, неправильно характеризующие архитектурное наследие Азербайджана, отрицающие своеобразие культур отдельных народов, характеризующие их вне временных и пространственных рамок, и т.д. В последнее время в Азербайджане проведена определенная научная работа в деле рассмотрения информационного общества в библиотековедении, системы знаний, составляющих ее основу, а также библиотечно-информационной системы обеспечения отдельных научных сфер. Отметим также, что изучение библиотечно-информационной системы обеспечения различных научных сфер, в том числе архитектуры, является новым направлением в деятельности научной общественности. Ученые, исследовавшие проблемы развития архитектуры в Азербайджане, попытались как можно глубже изучить этот процесс уже с древних времен до наших дней, начиная с зарождения архитектуры вплоть до современного состояния, причем рассматривали этот поучительный и сложный многовековый процесс в отрыве от архитектурных процессов на Ближнем и Среднем Востоке. Имена в области архитектурного творчества были найдены и систематизированы, причем тех, кто жил и трудился как на территории страны, так и за ее пределами. Их творения, причем не такая уж малая их часть, являются частью величайшего наследия мировой культуры, получивших славу и признание в странах Ближнего и Среднего Востока. В зависимости от сложившихся условий, волей или неволей, они были вынуждены трудиться вдали от своих родных мест. Вместе с тем в творимых ими произведениях использовались знания и опыт, привнесенный ими из родных мест, что нашло отражение в архитектурных творениях в различных регионах Ближнего и Среднего Востока, в мотивах средневековой архитектуры Азербайджана, мотивах, характере строений и способах композиции.

В последнее время в Азербайджане проведены и проводятся различные исследования в сфере библиотечно-информационного обеспечения отдельных сфер науки, инновационной деятельности в указанной сфере, в целом развивается система знаний, составляющая основу информационного общества. Изучение различных наук, в том числе архитектуры, с точки зрения формирования в Азербайджане системы библиотечно-информационного обеспечения, является относительно новым направлением библиотековедения в Азербайджане [1, с. 112].

Степень исследованности. Формирование библиотечно-информационного обеспечения архитектуры как науки развивается ускоренными темпами. В то же время в указанной сфере растет объем информации, что требует более высокой оперативности в библиотечно-информационном обеспечении. Значение библиотечно-информационного обеспечения подтверждают и сами специалисты в указанной сфере, придавая этому особое значение.

Архитектура, как и другие объекты библиографии, имеет своих потребителей, которые в определенной степени отличаются по своим запросам от других сфер наук. Прежде всего, здесь разнообразна по своим потребностям и интересам сама группа потребителей.

Цели и задачи. Среди групп потребителей информации по архитектуре следует выделить студентов, обучающихся по архитектурным специальностям. У студентов, получающих специализацию по отдельным отраслям архитектуры, библиотечно-информационное, библиографическое обеспечение играет большую роль. Процессы развития в обществе оказывают свое влияние на отдельные сферы жизни, в том числе на архитектуру. Это, в свою очередь, оказывает свое влияние на рост или уменьшение числа потребителей информации в соответствующей сфере. Развитие экономики, туризма оказывают влияние на рост интересов членов общества к отдельным отраслям архитектуры и интенсификацией роста соответствующих документов. Все эти особенности проявляют себя в стремлении удовлетворить потребности через обращение к библиографической информации.

Метод и методология. Основной целью исследования является научно-сравнительный и критический анализ библиотечно-информационного обеспечения архитектуры как сферы науки, комментирование научных разработок в сфере архитектуры.

© Гаджиева Г., 2016

Проведенные исследования помогут создать общее представление о процессах, происходящих в библиотечно-информационном обеспечении. Все это будет способствовать объективной оценке успехов в документально-информационной системе и даст возможность прогнозировать перспективы развития данной сферы деятельности.

Теоретическую и методологическую основу исследования составили исторический и логический подходы к анализу соответствующей сферы деятельности. Наряду с анализом сложившегося положения в информационно-библиографическом обеспечении архитектуры была дана объективная оценка сложившегося здесь положения.

Основное содержание. В условиях развития информационного общества эффективность работы специалиста во многом зависит от предоставления им информации. В современную эпоху эта ситуация имеет большое значение в условиях, когда быстро растет информации и быстро теряет свою актуальность.

Массив документов по азербайджанской архитектуре с функционального аспекта можно разделить на следующие типы:

а) исследования, посвященные истории архитектуры.

Основная цель такого рода публикаций – исследовать и оценить архитектурное наследие разных периодов общественного развития, основанных на традициях прогрессивной архитектуры, чтобы найти пути ее дальнейшего развития. Как правило, такие произведения посвящены разработке истории архитектуры в целом, отдельных ее периодов, архитектурных школ.

Такие работы, которые являются ведущими в сфере изучения истории архитектуры Азербайджана и содержащие богатый фактический материал и объем, имеют первостепенное значение для сбора научных документов по архитектуре.

Каждая работа (монография), посвященная истории архитектуры, имеет цели и функции показать процесс развития нашей архитектуры в совокупности.

б) научно-критические произведения, посвященные важнейшим проблемам творческих произведений архитектурного искусства.

Книги посвященные теоретическим проблемам архитектуры, составляют большинство в общей массе документов. Согласно выводам этих специалистов, для того, чтобы внести свой вклад в развитие архитектуры, нужно больше научно-исследовательских работ критического характера, рассмотрение творческих аспектов современной архитектуры, когда подробно анализируются вопросы, охватывающие архитектурное творчество и социальное содержание, формы, мастерство, вопросы стиля и так далее.

Имеются десятки таких произведений, написанных известными архитекторами и молодыми исследователями, участвующих в развитии богатого теоретического наследия азербайджанской архитектуры; здесь отражена история архитектуры, документы и информация по вопросам, связанных с творческой стадией исследования и т. д.

с) монографии, посвященные отдельным представителям азербайджанской архитектуры.

Этот тип материалов, посвященных месту человека в истории архитектуры, в зависимости от характера, роли и мастерства личности, ее цикла жизни и творчества, научного наследия, здесь дается творческий анализ основных тенденций в стадии развития, прогрессивных традиций, сложившихся на основе творений, их роль в развитии современной архитектуры.

Можно считать, что персональные библиографические данные по отдельным представителям азербайджанской архитектуры также имеют важное значение в области формирования библиотечно-информационных ресурсов.

г) документы информационного характера.

Говоря о документах информационного характера, имеются в виду и другие документы, содержащие информацию (энциклопедии, словари, справочники и т.д.) из научно-популярных, фактографических областей знаний.

Как и во всех других областях, в области архитектуры эффективность научной и практической деятельности зависит от предоставленной информации. Увеличение потока документов по архитектуре, интенсификация библиотечно-информационных потребностей сделали необходимым активизацию деятельности в области библиографической деятельности, в том числе создание новых методов и технологий библиографического обеспечения.

Создание базы данных в области архитектуры на базе библиографической информации Центральной научной библиотеки Академии наук является первым опытом в это области. Развитие науки в целом также зависит от оптимизации библиотечного и информационного обеспечения.

В Азербайджане самое большое специализированное учреждение по предоставлению специалистам по архитектуре системы библиотечно-информационного обеспечения – это библиотека Азербайджанского Университета архитектуры и строительства. Библиотека Азербайджанского университета архитектуры и строительства (далее библиотека) создана на уровне современных требований. Основная задача библиотеки – при помощи традиционных и электронных средств оперативно обеспечить библиотечно-информационные потребности читателей высших учебных заведений, чтобы дать им всю полноту информации [6, 1].

Библиотека была основана в 2014 году и полностью отремонтирована и отдана в нынешней форме в распоряжение читателям. Здесь созданы новые читальные залы, конференц-зал (виртуальный) и отдел современных электронных услуг.

Основные направления деятельности библиотеки:

– обогащение, в целях обеспечения их защиты и использования, информационных ресурсов фонда библиотеки книгами, периодическими изданиями и публикациями, диссертациями и авторефератами, нормативно-технической и патентной документацией, и проч.

Читальные залы подключены к Интернету и процесс использования электронного каталога библиотеки и других электронных ресурсов автоматизирован.

В библиотеке осуществляется обмен книг с рядом крупных библиотек. Это Научная библиотека Бакинского государственного университета, Центральная научная библиотека Национальной академии наук, и Национальная библиотека им.

М.Ф. Ахундова. В то же время из многих библиотек на основе межбиблиотечного абонемента (МБА) также получают редкие книги для читателей.

В библиотеке 517155 книг, документов и информационных ресурсов фонда. Эти научная и учебная литература, учебные пособия, художественная литература, иностранные и свои периодические издания, и др.

Библиотечно-информационное обеспечение специалистов в области архитектуры занимает особое место в Центральной научной библиотеке Национальной академии Наук Азербайджана. Эта библиотека имеет своей целью, используя возможности библиотечно-информационных услуг, на основе различных методов и форм правильно отвечать на запросы читателей.

В соответствии с потребностями читателя библиотека осуществляет доступ к научным фондам через сервис отделения абонемента, общие и периодические читальные залы, межбиблиотечный абонемент (МБА). Вспомогательные фонды укомплектованы при читальных залах. Для читателей читальных залов организуются выставки новой литературы, тематические и юбилейные выставки (в том числе мобильные), все это дает возможность создать условия для проведения научно-массовых мероприятий, читателей регистрируют в автоматизированном режиме.

Информация о читателях библиотеки, которые здесь зарегистрированы, включена в базу данных. В настоящее время информация о регистрации более 2000 читателей (157 ученых и экспертов по архитектуре), была включена в программу [7, с. 4].

Из года в год обновляется то, что значительно востребовано читателями, это энциклопедические издания, словари, журналы и информационные литература, все это размещено для читателей во вспомогательных фондах.

Известно, что итоги научных исследований и их значимость тесно связаны с их информационным обеспечением. В этом отношении значительную роль играют издания Российской Федерации, относящиеся к различным научным сферам, в том числе к архитектуре. Все это способствует получению нашими специалистами ценной информации. Эти издания по своей научной значимости, богатым прикладным материалам имеют особое значение. Растет число книг энциклопедического характера, которые размещаются в вспомогательном фонде.

В годы независимости в Центральной Научной библиотеке были организованы юбилейные выставки многих известных мыслителей и ученых. В качестве примера следует назвать имена акад. Микаила Гусейнова, Абдулвагаба Саламзаде, Расима Эфендиева, Шамиля Фатуллаева, член-корр. Керима Керимова, Джафара Джафарова и др. Все эти выставки были продемонстрированы читателям. В связи с 85-летним юбилеем акад. Зарифы Алиевой была организована выставка «Женщины-ученые Азербайджана», где были собраны сведения о 120 женщинах-ученых и общественных деятелях, в том числе архитекторах. Имеется и электронный вариант этой выставки.

В 2005 году, в связи с памятным юбилеем, 60-летием НАНА, была организована выставка, посвященная достижениям азербайджанских ученых в годы независимости; эта была переносная выставка, которая была показана в Министерстве экологии и природных ресурсов Азербайджанской Республики, Министерстве налогов, Министерстве связи и информационных технологий, Министерстве образования, Министерстве иностранных дел, Министерстве транспорта. На выставке демонстрировалось 1800 экземпляров книг, представляющих различные области науки, в том числе архитектуры (327 наименований). Здесь, в том числе, демонстрировалось 200 книг, изданных по распоряжению Президента страны Г. Алиева от 13 января 2004 года, на основе латинской графики [7, с. 6].

Были также организованы и проведены выставки на тему «Азербайджанская архитектура на пути развития», «Современные архитектурные традиции», «Азербайджанские архитекторы» и т.д.

В последние годы Центральная научная библиотека НАНА, являясь научным учреждением, обладающим большим опытом в подготовке всех видов информационно-библиотечного сервиса, силами своих сотрудников смогла создать самые совершенные носители научной информации.

Роль Центральной научной библиотеки НАНА в формировании библиографоведения очень велика. Здесь опубликован обширный библиографический указатель ретроспективного плана под названием «Научные издания НАНА в годы независимости», куда вошли также материалы и по архитектуре. Цель подобных публикаций – дать читателям совершенную информацию по исследованиям, проводимым отечественными учеными, деятелями науки и искусства в период независимости. Сюда включены книги, монографии, научные сборники и т.д. Это издание можно также характеризовать как библиографию науки Азербайджана в годы независимости. В течение года же готовятся и выдаются научные справки по заказу различных научных учреждений, нуждающихся в определенных библиографических сведениях.

Отдел азербайджановедения при Центральной библиотеке НАНА создал также электронный информационный банк. В состав этого банка входят такие подразделы, как архитектура Азербайджана, история Азербайджана, экономика Азербайджана, культура Азербайджана. По тематике имеются материалы также по газетам и журналам. Сотрудники информационного центра вносят новые данные, а также редактируют старые.

Современный библиотекарь должен обладать способностью полного, тщательного наблюдения за современным читателем. Читатели отличаются друг от друга. Эти аспекты, т.е. особенности их внутреннего мира, мнения, интересы, склонности и психологические характеристики, возраст, профессия и другие отличительные черты проявляются в процессе чтения. Таким образом, библиотекарь, изучив каждого читателя, основываясь на своих наблюдениях, рекомендует соответствующую литературу. Каждый читатель отличается от других и, в зависимости от их различных характеристик, имеется столько подходов к читателям, сколько их самих по счету. В настоящее время более целесообразным считается классификация читателей по их специаль-

ности, в соответствии с уровнем знаний в этой области. Читатели школьники и студенты классифицируются только в виде возрастной группы. Считается целесообразным классифицировать читателей также по социально-психологическим и индивидуальным признакам.

Заключение и выводы. Формирование и развитие читательского вкуса в основном зависит от содержания и характера рекомендованной литературы, а также структуры составления, или классификации данной литературы. Основную роль в исследовании читательских интересов играют собеседование, наблюдение, составление индивидуального формуляра для читателя, анализ мнений о литературе, библиографические справочники и опросы, и т.д. В настоящее время в библиотеках изучается мнение читателей по отдельным книгам. По этим мнениям можно будет определить предпочтения и вкус читателя, основные особенности восприятия им книги, оценку, которую дает читатель книге.

В процессе обслуживания читателей библиотекари, на основе специально проведенного опроса могут сделать определенные выводы, однако не следует на этом останавливаться, надо воздействовать на интересы и мнение читателей, расширяя и углубляя их. Интерес побуждает читателя все время обращаться к книге. В целом следует отметить, что в современных условиях для выполнения запросов читателей, принимая во внимание их характеристики и потребности, нужно каждому читателю дать направление для целенаправленного чтения, создавать новые области, представляющие для них интерес.

Список литературы:

1. Закон Азербайджанской Республики «Об архитектурной деятельности» // Газета «Азербайджан», 16 мая 1998 года, с. 2 (на азербайджанском языке).
2. Алиев З. Н. Общее библиотековедение. Баку: 2001. – 143 с. (на азербайджанском языке).
3. Мамедов Ф. Г. Связи между архитектурными школами в средние века в Азербайджане. – Баку: Шерг-Герб, 2013. – 196 с. (на азербайджанском языке).
4. Гусейнов Э., Гасанов А., Микаилова М. Архитектурное наследие исторического города. – Баку: 2006. – 152 с. (на азербайджанском языке).
5. Алиева-Кенгерли А. И. информационное обеспечение науки в современном Азербайджане и библиотеки. – Баку: Наука, 2007. – 230 с. (на азербайджанском языке).
6. Отчет за 2015 год Научной библиотеки Азербайджанского университета архитектуры и строительства. – Баку: 2015 (на азербайджанском языке).
7. Отчеты Центральной научной библиотеки НАНА за 2010-2015-й годы. – Баку: 2015 (на азербайджанском языке).

Hajiyeva G.
The Institute of Manuscripts named after M. Fuzuli
Azerbaijan National Academy of Sciences

ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION SPECIALIST LIBRARY INFORMATIONAL PROVISION SYSTEM

Summary
Azerbaijani culture having deep and diverse historical roots is a complex part of the world culture. Domestic researchers play an important role in the study of the roots of culture. Their works favorably vary from those where anti-scientific concepts are put forward, the architectural heritage of Azerbaijan is reflected incorrectly, denying the uniqueness of cultures of individual nations and describing them outside of time and space frames. In recent years, Azerbaijan carried out some research work in the consideration of the information society in library science, knowledge systems that make up its foundation, as well as library and information system providing specific scientific areas. We would like to note that the study of library and information provision systems in a variety of scientific fields, including architecture, is a new direction in the activity of the scientific community. This article is devoted to formation of library and information provision system of such architectural areas as the study of the national schools of architecture in the history of Azerbaijan, the activity of the modern schools of architecture, research and development of young architects, etc. The research can be helpful to the scientific development of young architects in the study of scientific and cultural and educational spheres of the science, the definition of the role of information and library resources in their work.
Keywords: architectural activity, architect, specialist, library, bibliographic resources, documentary and information provision.

УДК 351.852.11

УЧРЕЖДЕНИЯ КОНСОЛИДИРОВАННОЙ ИНФОРМАЦИИ, ИЛИ ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНЫЕ ЦЕНТРЫ УКРАИНЫ, В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ: К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ

Салата Г.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств
Данилова Т.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Учреждения консолидированной информации, или информационно-библиотечные центры Украины – это важная составляющая культурного и информационного пространства, обеспечивающая сохранение исторической и культурной памяти народа в условиях государственной евроинтеграционной политики. Библиотека становится весомым игроком в глобализующемся мире. Ее предметная область подвергается постоянной трансформации. В данной статье осуществлена попытка обозначить векторы государственной политики и перспективы модернизации библиотечной сферы.
Ключевые слова: учреждения консолидированной информации, библиотека, библиотечная система, информационно-библиотечные центры, глобализация, информационная асимметрия, демократизация

Постановка проблемы. Глобализационный процесс и усиление экономической интеграции актуализируют межкультурный и межцивилизационный диалог [6; 9; 10; 12]. Восприятие мира современным человеком радикально изменяется: «Все чаще люди чувствуют, что привычный мир порядка, устойчивости уступает место миру хаотичному, непредсказуемому, существующему по правилам, известным только ему самому» [11, с. 95]. Разрушаются прежние научные теории, идеологии, системы ценностей, что приводит к пониманию неоднозначности человеческого существования и, как результат, к расширению доступного спектра способов объяснения и освоения действительности. В последние десятилетия возникло информационное общество нового типа, характеризующееся быстрым ростом информационного потенциала, разработкой концепции информации как товара, формированием знаний и информационной индустрии, развитием информационно-коммуникационных технологий, воздействием информации и ее технологий на всех сферы жизни – от высших интеллектуальных сфер до сферы повседневности [13].

Информационно-библиотечные центры – это важная составляющая культурного и информационного пространства, обеспечивающая сохранение исторической и культурной памяти народа. Серьезным препятствием для учреждений консолидированной информации является нескоординированная национальная программа их развития. Сокращение сети библиотек; недостаточное материально-техническое обеспечение библиотечной отрасли; неудовлетворительное состояние пополнения фондов библиотек; низкий уровень социальной защиты библиотечных работников – вот неполный перечень проблем, стоящих перед современной публичной библиотекой в Украине на пути евроинтеграции к информационному сообществу.

На наш взгляд, самой главной проблемой библиотечной отрасли является устаревшее понимание органами государственной власти роли и функций библиотек [4]. Существенным препятствием для успешной деятельности библиотечной отрасли является формальный подход к проблемам со стороны государства. Речь идет о функциональной революции и о создании нового типа публичных библиотек, новых библиотечно-информационных систем. Подобное положение дел ясно демонстрирует информационную асимметрию – ситуацию, в которой информация доступна только некоторым, а не всем участникам рынка или, как подчеркивал Дж. Стиглиц, когда «некоторые люди знают что-то, чего другие не знают» [15, с. XIV].

Анализ последних исследований и публикаций. Внимание исследователей заостряется преимущественно на: общих принципах деятельности библиотек (А. Башун, В. Пашкова и др.); исторических аспектах библиотечной деятельности (В. Седых, Л. Дубровина и др.); организационно-правовых основах деятельности библиотек (Л. Голоха, Л. Петрова, Г. Солоиденко и др.); проблемах кадрового обеспечения библиотечной отрасли (Н. Бачинская, Т. Новальская, А. Соляник). Работы зарубежных ученых К. Абрамова, Б. Володина, Е. Кузьмина, П. Отле, А. Пашина, Е. Сеглина, В. Серова, Ю. Столярова, И. Фрумина, Дж. Шира и других охватывают широкий спектр проблем в сфере государственного управления библиотечным делом.

Существующие исследования государственной политики в области библиотечного дела без привлечения государственнического мировоззрения лишены контекстов общественно-политической ситуации и развития библиотечного дела в Украине и мире. Нередко они имеют научно-популярный характер, отличаются фрагментарностью, бессистемностью, иногда недостоверным изложением отдельных фактов. Все это не способствует созданию целостной картины. Современное состояние дел и перспективы государственной политики развития библиотечного дела в Украине нуждаются в глубоком и многоплановом анализе.

Цель. В данной статье осуществлена попытка обозначить векторы государственной политики и перспективы усовершенствования в области библиотечного дела.

Изложение основного материала. Рождение нового типа публичных библиотек, включающее в себя сотрудничество государства и собственно

© Салата Г.В., Данилова Т.В., 2016

библиотеки, трансформацию предметной области, превращение ее в центр знаний и исследований, дает импульс раскрытию символического капитала общества. Библиотека аккумулирует знания и опыт нации и выводит ее потенциал на новые уровни коммуникаций [1]. Концентрация социокультурной, государственной, информационной составляющей библиотек открывает новые перспективы ее функциональности в глобализационном контексте. Необходимость выработки подходов к становлению информационного общества в Украине, посредником которого является библиотека, открывает возможности создания продуктивного общества с новым уровнем социальной функциональности. Государство-Библиотека-Пользователь – это главные действующие лица кристаллизации целостной библиотечно-информационной сети в Украине.

Стратегической задачей государственной политики в области библиотечного дела является создание эффективной библиотечной системы, которая должна охватывать все слои населения, все регионы, быть надежной составляющей информационной системы государства, накапливающей и сохраняющей национальную память и культуру Украины.

Закон Украины «О библиотеках и библиотечном деле» и украинское библиотечное законодательство декларируют возможность самостоятельно выбирать источники комплектования, участвовать в различных международных программах и проектах, образовывать профессиональные объединения, становиться членами международных организаций, взаимодействовать между собой.

С одной стороны, государство совершенствует систему специализированных заведений разного уровня аккредитации, формирует инфраструктуру исследовательского прогресса, что обеспечивает увеличение количества профессионалов библиотечной отрасли. В Украине функционирует почти 32 000 библиотек различных систем и ведомств и форм собственности, из них научных – 500, медицинских – 985, национальных – 7 [8, с. 176]. Сеть публичных библиотек сегодня насчитывает 18 343 единицы, в том числе 72 областные и 14 828 сельских библиотек.

Благодаря сотрудничеству Министерства культуры Украины, американских агентств IREX и USAID, Фонда Билла и Мелинды Гейтс в рамках программы «Библиомист» компьютеризировано более полутора тысяч сельских библиотек. Министерство культуры Украины сегодня дублирует отчеты предшественников, которые утверждали, что «компьютеризация сельских библиотек – это обеспечение широкого доступа к культуре... возрастание социальной роли сельской библиотеки и, соответственно, культуры... Следует позаботиться о передвижных формах библиотечного обслуживания – в частности, населенных пунктов, где нет или нецелесообразно содержать библиотеку» [3].

С другой стороны, в контексте современных библиотечных реалий очерченная задача является чрезвычайно сложной. В частности, наиболее компактным обслуживанием охвачено городское население, в то время как на одну сельскую библиотеку приходится 3-5 и более сел [8, с. 200]. Более трети сельских библиотек (41%) не отапливаются, а 3% не имеют освещения [3]. Некоей бравадой звучит декларация государства по поводу компьютеризации библиотек в селах: ведь из 14 828 библиотек сельской местности компьютеризировано «более полутора тысяч» [3].

Процесс демократизации публичных библиотек продвигается крайне медленно, что является следствием отсутствия комплексной национальной программы развития отрасли. Финансирование библиотечной сферы не растет, поэтому библиотечные фонды не обновляются. Выживают те библиотечные учреждения, которые сориентировались в ситуации и существенно нарастили свой научный потенциал, перестроили корпоративную кадровую политику, освоили новую информационную технику и технологии, вышли на новый уровень информационного обслуживания и международных связей [2].

Законодательная база в этом аспекте нуждается в обновлении. Читатели все меньше посещают библиотеки, надеясь, что их информационные потребности будут удовлетворены в сети Интернет: сегодня любой человек нашей планеты может «посетить» библиотеку с ее помощью. Маллапур и Найк подчеркивают, что «практика посещения библиотеки для ознакомления с картотекой и содержимым полок, умирает в развитых странах, и эта тенденция быстро приближается к развивающимся странам. Академические библиотеки должны учесть этот сценарий» [14].

Необходимо применить комплексный подход к определению проблем государственного управления библиотечной сферой в Украине, среди которых: отсутствие национальной программы (стратегии) развития библиотечного дела; узкоотраслевой подход к ее управлению; недостаточное взаимодействие и координация деятельности отраслевых министерств и ведомств.

Представляется важным определение путей адаптации зарубежного опыта государственного управления библиотечным делом в условиях Украины с целью определения направлений модернизации государственного управления в этой сфере [5].

Главным препятствием реализации государственной библиотечной программы как культурно-информационной политики остается необходимость преодоления стереотипа восприятия публичной библиотеки как «клубного» учреждения. Важно побудить государственные органы Украины увидеть в библиотеке информационный центр – весомый фактор развития общества. Опыт библиотечной отрасли – это потенциал в значительной степени книжный, информационный, материализованный как на бумажных, так и на электронных носителях; он включает в себя знания, опыт и мудрость, приобретенные многими поколениями на протяжении всей истории Украины. Наращивание этого потенциала и формирует путь к преодолению культурного разрыва между поколениями. Осмысление уникальности трансформации деятельности публичных библиотечных учреждений и влияния глобализации на развитие ее различных сегментов – основная задача государства.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Необходимо формирование новой парадиг-

мы организации и функционирования библиотек под влиянием таких факторов как глобализация и информационная революция, в частности, внедрение новейших информационных технологий; создание электронных каталогов; расширение возможностей участия библиотек в научно-исследовательской деятельности; утверждение новых принципов международного сотрудничества; модернизация функций библиотеки.

Проблема асимметрии информации должна быть решена как обществом в целом, так и каждым конкретным индивидом, как на уровне государственной информационной политики, так и в отдельно взятом учреждении. Глобализация информационных процессов и потребностей общества создают предпосылки качественно новой деятельности библиотек, архивных учреждений, музеев и определяют задачи, стоящие перед специалистами – предоставить информационные источники, консультации при работе с ними, информационные услуги в целом [7].

Главными задачами государственной политики в трансформации деятельности библиотечного дела являются: разработка и совершенствование нормативно-правовой базы, регламентирующей вопросы функционирования сети публичных библиотек; усиление межведомственной и международной кооперации; координация библиотек с целью совместного использования электронных ресурсов; интеграция Украины в мировое информационное пространство.

Вектором изменений должна стать евроинтеграция национальной программы развития информационно-библиотечной отрасли в Украине на базе модернизации библиотек во всех ее проявлениях: от подготовки библиотечных кадров до материального обеспечения всех этапов ее целостного становления.

Список литературы:

1. Бачинская Н. А. Концептуальные подходы к библиотечно-информационному образованию в Украине [Текст] / Н. А. Бачинская // Библиотечное дело – 2015: документно-информационные коммуникации и библиотеки в пространстве культуры, образования, науки. Скворцовские чтения: Материалы двадцатой международной научной конференции (Москва, 22-23 апреля 2015 года). – Ч. III. – М.: МГИК, 2015. – 250 с. – С. 133-137.
2. Голоха Л. Ф. Модернізація державного управління бібліотечною справою в Україні: теоретико-методологічні аспекти: автореф. дис. ... к. держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» [Текст] / Л. Ф. Голоха. – Дніпропетр., 2009. – 22 с.
3. Новохатько Л. Культурним бути престижно! [Текст] / Л. Новохатько // Кримська світлиця. – 2013. – № 42 (1771). – 18 жовтня. – С. 3.
4. Салата Г. В. Аспектуалізація діяльності публічних бібліотек України у проблемному полі державної інформаційної політики [Текст] / Г. В. Салата // Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск CXX (120). – 288 с. – С. 253-267.
5. Салата Г. В. Сучасна бібліотека в умовах світового інформаційного простору / Г. В. Салата // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до 75-річчя заснування Національної історичної бібліотеки України (м. Київ, 2-3 жовт. 2014 р.) [Текст] / Нац. іст. б-ка України. – К. 2014. – С. 142-146.
6. Салата Г. В. Людина як єдність природного і культурного в контексті трансформації сучасної освіти [Текст] / Г. В. Салата // Молодий вчений. – 2015. – № 10. – С. 223-226.
7. Салата Г. В. Асиметрія інформаційного потенціалу документів зарубіжної архівної україніки / Г. В. Салата / Удосконалення інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки в умовах євроінтеграції: зб. наукових праць (за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції [Текст], м. Біла Церква, 26-28 травня. – Біла Церква: Білоцерківський інститут економіки та управління Університету «Україна», 2016. – С. 40-44.
8. Сєдих В. В. Історія бібліотечної справи в Україні: навч. посіб. [Текст] / В. В. Сєдих; наук. ред. Н. М. Кушнаренко; Харк. Держ. Акад. культури. – Харків: ХДАК, 2013. – 213 с.
9. Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue [Text] / T. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Вип. 3. – 2013. – С.42-51.
10. Danylova Tatyana. Approaching the East: Briefly on Japanese Value Orientations [Text] / Tatyana Danylova // Research Revolution. International Journal of Social Science & Management. – Vol. II. – Issue 8. – 2014. – P. 4-7.
11. Danylova T. Eastern Spiritual Traditions through the Lens of Modern Scientific Worldview [Text] / T. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Вип. 5. – 2014. – С. 95-102.
12. Danylova T. V. The Theory of Civilizations Through the Lens of Contemporary Humanities [Text] / T. V. Danylova / Антропологічні виміри філософських досліджень (Anthropological Measurements of Philosophical Research). – Вип. 9. – 2016. – С. 55-62.
13. Jakovlevas-Mateckis K., Kostinaité L. & Pupeliené J. (2004). Conceptual Principles of the Planning of Modern Public Libraries. LIBER Quarterly. 14 (2). DOI: http://doi.org/10.18352/lq.7767
14. Mallapur V. B. & Naik R. R. Modernization of Academic Libraries. Karanataka. Accessed at http://dliskud.overblog.com/article-36027433.html Accessed 02/06/2016
15. Stiglitz J. Making globalization work [Text] / J. Stiglitz. – London: Penguin, 2006. – 358 p.

Салата Г.В.
Київський національний університет культури і мистецтв
Данилова Т.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

УСТАНОВИ КОНСОЛІДОВАНОЇ ІНФОРМАЦІЇ, АБО ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНІ ЦЕНТРИ УКРАЇНИ, В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Анотація
Сучасна бібліотека – це важлива складова культурного та інформаційного простору, яка забезпечує збереження історичної та культурної пам'яті народу. Сьогодні вона стає вагомим гравцем у глобалізованому світі. Її предметна область піддається постійній трансформації. Однак бібліотечна сфера страждає від нескоординованої національної програми її розвитку. У статті здійснена спроба визначити вектори державної політики і перспективи удосконалення в галузі бібліотечної справи.
Ключові слова: установа консолідованої інформації, бібліотека, інформаційно-бібліотечний центр, бібліотечна система, глобалізація, інформаційна асиметрія, демократизація.

Salata G.V.
Kyiv National University of Culture and Arts
Danylova T.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

INSTITUTIONS OF CONSOLIDATED INFORMATION, OR INFORMATION LIBRARIAN CENTRES OF UKRAINE, IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION: THE PROBLEM STATEMENT

Summary
Institutions of consolidated information/information librarian centers are the part of Ukrainian cultural and information space. Their activity provides the preservation of historical and cultural heritage of the nation. Nowadays modern libraries are becoming the significant players in the field of globalization. The process of transformation of its subject area is steadily increasing. Addressing problems in reforming of librarianship are predetermined by huge practical achievements. Library sector suffers from uncoordinated national program of development. This paper attempts to identify vectors of state policy and prospects for the improvement in the field of librarianship.
Keywords: institutions of consolidated information, library, information librarian center, library system, globalization, information asymmetry, democratization.

УДК 002.1:050«Архіви України»]:821.161.2-6.09(092)«185/191»М.Павлик

ЖУРНАЛ «АРХІВИ УКРАЇНИ» (1947–2015) ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ПАВЛИКА

Чирук Є.Г.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Зазначено, що у журналі «Архіви України» вміщено кілька типів джерел, що висвітлюють інформацію про життя і діяльність М. Павлика. Досліджено власне архівні джерела, опубліковані у журналі, передовсім епістолярій М. Павлика. Особливу увагу звернено на статті, які фіксують літературний доробок діяча та окремі факти із його біографії. Представлено також огляд матеріалів, які розкривають суспільно-політичні взаємини М. Павлика. Зроблено висновок, що журнал «Архіви України» є достатньо інформативним джерелом для вивчення біографії та діяльності М. Павлика, яке не обмежується власне лише поданням інформації, а й відсилає до інших архівних та документальних джерел для детальніших, ґрунтовніших досліджень.
Ключові слова: «Архіви України», архівні джерела, Михайло Павлик.

Постановка проблеми. Основним завданням періодичного видання є надавати найоперативнішу інформацію, проте з погляду хронологічної ретроспективи воно стає свідком певної історичної доби, відтак дає змогу відстежити сучасні йому події та явища, дослідити доробок окремих особистостей тощо. Науково-практичний журнал «Архіви України» (видається із 1947 р.) містить багату джерельну базу і публікує аналітичні, теоретичні, дослідницько-пошукові матеріали з архівознавства, документознавства, археографії, джерелознавства та споріднених дисциплін; висвітлює проблеми теорії і практики архівної справи; друкує критико-бібліографічні матеріали. У поле дослідження журнал «Архіви України» потрапив з огляду на кілька типів джерел, які тут вміщені, що висвітлюють інформацію про життя і діяльність М. Павлика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексних досліджень, які б окреслювали життя та діяльність М. Павлика у висвітленні журналу «Архіви України» за період 1947–2015 рр., на сьогодні не існує. Проте слід зазначити, що значну допомогу для бібліографічного пошуку матеріалів із цієї теми може надати анотований бібліографічний покажчик «Михайло Павлик» [15], який фіксує згадки про М. Павлика на сторінках цього журналу до 1987 року. Певні скерування для пошуку містять і бібліографічні покажчики змісту журналу «Архіви України» [1, 2, 3, 17, 22], більшість із яких, однак, не містить анотацій, що ускладнює процес віднайдення потрібної інформації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на відсутність узагальнюючих наукових розвідок, спроба максимально вичерпно розкрити задекларовану тему робиться вперше.

Мета статті. У пропонованій статті взято за мету дослідити джерелознавчий потенціал публікацій журналу «Архіви України» за 1947–2015 рр. щодо виокремлення інформації про окремі факти із біографії та сфери діяльності М. Павлика.

Виклад основного матеріалу. Із типового різноманіття джерел, які вміщені на сторінках журналу «Архіви України», що стосуються життя та діяльності М. Павлика, вирізняються публікації конкретно архівних джерел, передовсім його епістолярію. Так, у 1967 р. опубліковані «Два листи М. Павлика до Ф. М. Степняк-Кравчинської» [7], які зберігаються у Російському державному архіві літератури і мистецтва в Москві. Автор публікації, С. Злупко, зазначив, що особливо велика заслуга М. Павлика в тому, що він упродовж багатьох років старанно й наполегливо збирав, опрацьовував і видавав епістолярій видатного вченого і громадсько-політичного діяча М. Драгоманова. Використавши архів вченого, матеріали, які були в інших осіб, а також власні фонди, М. Павлик опублікував значну кількість «листів галичан і наддніпрянців, які були в тісних ідейних контактах між собою» [7, с. 53]. Присвятивши останні роки життя популяризації творчості М. Драгоманова, М. Павлик активно листувався із знайомими М. Драгоманова з метою «найповнішого відтворення історичного значення його діяльності для визвольного руху» [7, с. 53]. Власне тому у 1905–1906 рр. він звернувся листами до Ф. Степняк-Кравчинської, дружини відомого революційного народника С. Степняка-Кравчинського, яка проживала тоді в Англії, із проханням переслати для друку наявні у неї листи М. Драгоманова до її покійного чоловіка [7, с. 53]. У першому листі від 24 листопада 1905 р. М. Павлик обіцяв зробити із них копію і до місяця часу відіслати назад, плануючи їх опублікувати у якомусь журналі (з огляду на брак грошей на публікацію окремим виданням) із потрібними пропусками заради цензури та надіслати їй відбитки та половину гонорару (інша половина була призначена для Л. Драгоманової) [7, с. 54]. У другому листі 23 березня 1906 р. М. Павлик пропонував їй надіслати усі папери чоловіка, щоб він міг їх упорядкувати, укласти покажчик, або ж і видати усе листування [7, с. 54], і навіть запропонував з метою безпеки зберігати у нього архів С. Степняка-Кравчинського до своєї смерті [7, с. 55].

«Архіви України» розкривають також літературний доробок М. Павлика. Зокрема у публікації С. Попеля «Особисті фонди діячів літератури і мистецтва України» [19] за 1968 р. згадано, що серед матеріалів літературно-мистецького профілю «цінним надбанням» Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України є 8 зошитів ранніх поезій (1872–1873) М. Павлика [19, с. 91]. Пізніша (за 1975 р.) стаття «Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР» В. Коби [12] інформує й про назви окремих поезій: «Добрії діти», «Туга», «Розлука», «Думи мої, мої діти», «Звук моєї ліри» та ін. [12, с. 59].

© Чирук Є.Г., 2016

Особливе зацікавлення викликає стаття М. Варварцева «Джерела з історії України в італійських архівах» [4] за 1982 р., де згадано про те, що у рукописних фондах Центральної національної бібліотеки Флоренції виявлене листування між італійським вченим, професором Римського університету графом Анджело де Губернатісом та українськими виданнями «Громадський друг» і «Народ», яке висвітлює, зокрема, участь М. Павлика у пропагуванні творчості діячів української літератури у виданнях італійського біографічного словника письменників [4, с. 60].

Окрему групу серед статей журналу «Архіви України» складають матеріали, які розкривають стосунки М. Павлика з іншими діячами, зокрема М. Драгомановим, І. Трушем, І. Франком, С. Подолинським, В. Бонч-Бруєвичем. Так у публікації А. Катренка «Викривач царського самодержавства (До 125-річчя від дня народження М.П. Драгоманова)» (1966) [10] вказано на факт видання у Женеві під редакцією М. Драгоманова, С. Подолинського і М. Павлика двох номерів журналу «Громада» [10, с. 66]. У статті В. Шандри «Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про М.П. Драгоманова» [24] за 1991 р. зазначено, що у цензурних фондах цього архіву зосереджена значна кількість документів, пов'язаних із цензурою не лише творів М. Драгоманова, а й виданого М. Павликом листування вченого та праць про нього [24, с. 12].

«Архіви України» подають відомості також про листування М. Павлика із зятем М. Драгоманова – українським художником І. Трушем. Так публікація О. Купчинського «Документи львівських архівів про Івана Труша» (1969 р.) [13] інформує про те, що І. Труш в одному із листів до М. Павлика, які нині зберігаються у ЦДІА, просить його подати свою кандидатуру на посла по Бродівському округу, бо «в Бродах жодного доброго кандидата на посла нема, що і самі селяни почасти знають» [13, с. 78]. В іншому листі, перебуваючи у Відні 1893 р., І. Труш висловлює прохання до М. Павлика далі надсилати журнал «Народ». У наступному листі за 1890-ті роки митець, зокрема, цікавився станом справ періодичних видань «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос» [13, с. 78]. У цьому архіві, як зазначає О. Купчинський, зберігаються ще два листи І. Труша до М. Павлика, один відісланий із Бродів, інший – із Кракова [13, с. 79].

Багато виявлено згадок про М. Павлика у документах про І. Франка. Так у 1967 р. в «Архівах України» була опублікована рецензія С. Злупка «Документи про Івана Франка» на збірник «Іван Франко. Документи і матеріали (1956–1965)» (Київ, 1966) [8], у якому подано інформацію про те, що у січні 1877 р. І. Франко був на допиті в карному суді з приводу обвинувачення М. Павлика в соціалізмі. Тут же ж вміщено заяву І. Франка, що М. Павлик «завжди був гарячим прихильником простого народу і у кожній розмові захищав його» [8, с. 78]. Цікавою у цьому контексті буде й наведена оцінка самого М. Павлика діяльності І. Франка на святкуванні у Львові у 1898 р. ювілею 25-ліття літературної діяльності останнього. За словами М. Павлика, І. Франко «зробив багато більше, ніж усі ми на купу» [8, с. 80]. В іншій рецензії В. Полєка «Книга про політичні процеси Івана Франка та його товаришів» (1969) [18] на книгу В. Калиновича «Політичні процеси Івана Франка та його товаришів» (Львів, 1967) дотично згадано про роль політичної діяльності М. Павлика та судовий процес над ним у 1892 р. [18, с. 90].

Журнал «Архіви України» інформує також про важливі документи, які зберігаються у Державному архіві Львівської області. Зокрема публікація Н. Гусєвої «Вшанування пам'яті І.Я. Франка» [5] за 1977 р. містить інформацію про ювілейну наукову конференцію, присвячену 120-річчю від дня народження І. Франка, яка відбулась 14 серпня 1976 р. у Львівському облдержархіві [5, с. 93]. У рамках цієї конференції в архіві було організовано також виставку документів та творів І. Франка, зокрема вироку крайового суду у Львові за січень 1878 р. у справі обвинувачення І. Франка та М. Павлика у приналежності до таємного соціалістичного товариства, а також журналу «Народ» за 1890 р. під їхньою спільною редакцією [5, с. 94]. Стаття Р. Плоткіної «Документи Держархіву Львівської області про І. Я. Франка (До 125-річчя з дня народження)» (1981) [16] також містить згадки про судову справу над І. Франком та М. Павликом у 1877–1878 рр., про заснування ними радикальної партії у 1889 р. [16, с. 32] та їхній арешт у цьому ж році [16, с. 33].

Ще один факт із біографії М. Павлика розкриває публікація Ю. Качія «Іван Франко на Закарпатті» (1967 р.) [11]. Тут згадано про те, що у червні 1895 р. І. Франко разом із М. Павликом виїхали до Угорщини, через яку вони хотіли дістатися до столиці Болгарії Софії для участі у похороні М. Драгоманова. Проте їх затримали угорські прикордонні власті і вони були змушені повернутися додому [11, с. 36]. Інформацію про запрошення, надіслані М. Павлику та від його імені, документи за його підписом (статути, відозви, телеграми) тощо можна дізнатись із публікації О. Дея та М. Мороза «Автографи Івана Франка у львівських архівах і бібліотеках» (1966) [6]. Особливої ваги мають вміщені у ній вказівки на окремі зауваження І. Франка до «Списку творів Івана Франка за перше 25-літє єго літературної діяльності, 1874–1898» (Львів, 1898) [23], укладеного М. Павликом, верстки якого зберігаються у ЦДІА України у м. Львові [6, с. 86]. Згадку про цю першу бібліографію І. Франка вміщує й публікація О. Купчинського «Іван Франко в документальних джерелах ЦДІА УРСР у м. Львові» (1972) [14, с. 79]. У цій публікації також подано інформацію про політичні процеси над І. Франком та М. Павликом, зокрема арешт М. Павлика у 1877 р. [14, с. 74], конфіскацію першого і другого номерів журналу «Громадський голос» (квітень-травень 1878 р.) через те, що в них були опубліковані заборонені цензурою твори, серед яких повість М. Павлика «Ребенщукова Тетяна» [14, с. 77–78].

Окремі відомості про М. Павлика можна дістати із публікацій журналу про відомого громадського і політичного діяча С. Подолинського. Так у рубриці «Нотатки про книги» у 1966 р. за підписом криптонімом С. З. [9] (імовірно, С. Злупко) вміщено рецензію на книгу А. Пашука «Соціологічні та суспільно-політичні погляди С.А. Подолинського», у якій наводяться факти особистих зв'язків С. Подолинського з «галицькими україн-

цями», говориться про його вплив на І. Франка та М. Павлика [9, с. 88]. В іншій публікації М. Рудька «Нові джерела для характеристики суспільно-політичних поглядів С. А. Подолинського» [20] за 1970 р. вміщена згадка про «Програму» радикальної партії, датовану 1 вересня 1880 р. і підписану С. Подолинським, М. Драгомановим та М. Павликом [20, с. 56], а також наведені аргументовані докази того, що передмова М. Павлика до праці «Ремесла й фабрики на Україні» С. Подолинського є переробкою, а не перекладом книги останнього для польських робітників, що проживали в Україні [20, с. 57].

Журнал вміщує інформацію і про взаємини М. Павлика з видатним ученим В. Бончем-Бруєвичем. Так В. Сарбей у статті «Листи і спогади В.Д. Бонч-Бруєвича про І. Я. Франка» (1977) [21] досліджує епістолярій, який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Зокрема в одному із листів В. Бонч-Бруєвич згадує, що надсилав М. Павлику п'єсу «На дні» М. Горького [21, с. 54].

Висновки і пропозиції. Таким чином, у процесі дослідження у журналі «Архіви України» за 1947–2015 рр. вдалося віднайти 17 публікацій, які надають відомості про життя й окремі аспекти діяльності М. Павлика. На жаль, кількість публікацій була нерівномірною у різні десятиліття: у 1960-х роках їх було 9, 1970-ті – 5, 1980-ті – 2, 1990-ті – 1. Виявлена база є аргументом твердження, що журнал «Архіви України» є достатньо інформативним джерелом для вивчення біографії та діяльності М. Павлика, яке не обмежується власне лише поданням інформації, а й відсилає до інших архівних та документальних джерел для детальніших, ґрунтовніших досліджень.

Список літератури:

1. Анотований покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1988-1995 рр. / Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, УНДІАСД; укл. Н. П. Павловська; відп. ред. І. Б. Матяш. – Київ: УНДІАСД, 1997. – 152 с.
2. Бібліографічний покажчик змісту журналу «Архіви України» (2008–2012 рр.) / укл.: М. В. Ковтун // Архіви України. – 2013. – № 2. – С. 195-245.
3. Бібліографічній покажчик змісту «Архіви України» за 1947-1970 роки / укл.: Аскольд Антонович Батюк, Марія Іванівна Бутич; Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – Київ: [б. в.], 1999. – 209 с.
4. Варварцев М. М. Джерела з історії України в італійських архівах / М. М. Варварцев // Архіви України. – 1982. – № 5. – С. 56–62.
5. Гусєва Н. П. Вшанування пам'яті І. Я. Франка / Н. П. Гусєва // Архіви України. – 1977. – № 1. – С. 93–94.
6. Дей О. Автографи Івана Франка у львівських архівах і бібліотеках / О. Дей, М. Мороз // Архіви України. – 1966. – № 3. – С. 84–90.
7. Злупко С. Два листи М. Павлика до Ф. М. Степняк-Кравчинської / С. Злупко // Архіви України. – 1967. – № 2. – С. 53–55.
8. Злупко С. Документи про Івана Франка / С. Злупко // Архіви України. – 1967. – № 3. – С. 78–81. – Рец. на кн.: Іван Франко. Документи і матеріали (1956–1965). – Київ: Наук. думка, 1966. – 542 с.
9. [Злупко С.]. Нотатки про книги / С. З. // Архіви України. – 1966. – № 4. – С. 88–90. – Рец. на кн.: Соціологічні та суспільно-політичні погляди С. А. Подолинського / А. І. Пашук. – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1965. – 218 с.
10. Катренко А. Викривач царського самодержавства (До 125-річчя від дня народження М. П. Драгоманова) / А. Катренко // Архіви України. – 1966. – № 4. – С. 64–72.
11. Качій Ю. Іван Франко на Закарпатті / Ю. Качій // Архіви України. – 1967. – № 1. – С. 34–38.
12. Коба В. П. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР / В. П. Коба // Архіви України. – 1975. – № 4. – С. 57–62.
13. Купчинський О. Документи львівських архівів про Івана Труша / О. Купчинський // Архіви України. – 1969. – № 4. – С. 78–81.
14. Купчинський О. Іван Франко в документальних джерелах ЦДІА УРСР у м. Львові / О. Купчинський // Архіви України. – 1972. – № 5. – С. 73–82.
15. Михайло Павлик: бібліогр. покажч. / АН УРСР, ЛНБ ім. В. Стефаника; [укл.: В. Т. Полєк, П. Г. Баб'як]. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 1986. – 208 с.
16. Плоткіна Р. Б. Документи Держархіву Львівської області про І. Я. Франка (До 125-річчя з дня народження) / Р. Б. Плоткіна // Архіви України. – 1981. – № 4. – С. 32–35.
17. Покажчик матеріалів, видрукуваних у журналі «Архіви України» в 1996–2002 рр. // Архіви України. –2002. – № 4–6. – С. 257–259.
18. Полєк В. Книга про політичні процеси Івана Франка та його товаришів / В. Полєк // Архіви України. – 1969. – № 4. – С. 89–90. – Рец. на кн.: Політичні процеси Івана Франка та його товаришів / В. І. Калинович. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 155 с.
19. Попель С. Особисті фонди діячів літератури і мистецтва України / С. Попель // Архіви України. – 1968. – № 4. – С. 91–92.
20. Рудько М. Нові джерела для характеристики суспільно-політичних поглядів С. А. Подолинського / М. Рудько // Архіви України. – 1970. – № 4. – С. 53–59.
21. Сарбей В. Г. Листи і спогади В. Д. Бонч-Бруєвича про І. Я. Франка / В. Г. Сарбей // Архіви України. – 1977. – № 3. – С. 52–56.
22. Систематичний покажчик публікацій журналу «Архіви України» за 1971-1987 рр. / укл.: Л. М. Васько, Л. П. Колодій, Н. М. Лебідь, В. Ю. Пруднікова; Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР. – Київ: [б. в.], 1988. – 195 с.
23. Спис творів Івана Франка за перше 25-літє єго літературної діяльности, 1874–1898 / зладив М. Павлик. – Львів: Виданє ювилейного комітета. З друк. Наук. т-ва імени Шевченка під зарядом К. Бернарського, 1898. – 127 с.
24. Шандра В. С. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про М. П. Драгоманова / В. С. Шандра // Архіви України. – 1991. – № 4. – С. 9–20.

Чирук Е.Г.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЖУРНАЛ «АРХИВЫ УКРАИНЫ» (1947–2015) КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ О ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИХАИЛА ПАВЛЫКА

Аннотация
Отмечено, что в журнале «Архивы Украины» имеется несколько типов источников, которые отображают информацию о жизни и деятельности М. Павлыка. Исследовано собственно архивные источники, опубликованные в журнале, прежде всего эпистолярий М. Павлыка. Особое внимание обращено на статьи, которые фиксируют литературные наработки деятеля и отдельные факти из его биографии. Представлен также обзор материалов, которые раскрывают общественно-политические отношения М. Павлыка. Сделан вывод, что журнал «Архивы Украины» есть достаточно информативным источником для изучение биографии и деятельности М. Павлыка, которое не ограничивается собственно лишь представлением информации, но и отсылает к другим архивным и документальным источникам для более детальных, более основательных исследований.
Ключевые слова: «Архивы Украины», архивные источники, Михаил Павлык.

Chyruk Y.G.
Ivan Franko National University of L'viv

JOURNAL «ARCHIVES OF UKRAINE» (1947-2015) AS A SOURCE OF THE INFORMATION ABOUT LIFE AND ACTIVITY OF MYKHAILO PAVLYK

Summary
It is marked that the journal «Archives of Ukraine» contains a few types of sources that cover information about life and activity of M. Pavlyk. It is investigated the archived sources published in a journal, foremost epistolary of M. Pavlyk. The special attention is turned on the articles that fix literary work of figure and separate facts from his biography. The review of materials that expose the social and political relations of M. Pavlyk is also presented. It is made a conclusion, that the journal «Archives of Ukraine» is enough informing source for the study of biography and activity of M. Pavlyk, which is not limited only with a presentation of information, but also sends to other archived and documentary sources for more detailed, sound researches.
Keywords: «Archives of Ukraine», archive sources, Mykhailo Pavlyk.

УДК 007:304:070(477.82)

РЕДАГУВАННЯ ВЛАСНЕ ОРФОГРАФІЧНИХ ПОМИЛОК У ЖУРНАЛІСТСЬКИХ ТЕКСТАХ

Шульська Н.М.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена дослідженню особливостей редагування власне орфографічних помилок у журналістських текстах. На матеріалі регіональних (волинських) друкованих періодичних видань проаналізовано найбільш типові правописні ненормативні явища, зафіксовані в публікаціях журналістів. Серед найпоширеніших помилконебезпечних зон встановлено такі: порушення фонетичних правил милозвучності мови; неправомірне вживання літери *г* замість нормативної *ґ*; помилкове написання великої літери; невиправдане використання подовжених і подвоєних приголосних в українських та іншомовних словах; написання складних слів; правопис числівників і часток тощо.
Ключові слова: редагування, журналістський текст, ЗМІ, орфографія, помилка, анорматив.

Постановка наукової проблеми. Орфографічна помилконебезпечність у журналістських текстах друкованих та електронних ЗМІ постає сьогодні чи не найважливішою проблемою в контексті якісного представлення української інформаційної продукції. Правописна культура медіа-мовлення як регіональних, так і всеукраїнських ЗМІ абсолютно не відповідає чинним лінгвістичним нормам у той час, коли освічений читач потребує не лише якісної інформації, але і її кваліфікованого представлення. Орфографічна лінгвокартина сучасних газет, а особливо інтернет-медіа викликає велике занепокоєння. У зв'язку з цим кожен працівник редколегії зобов'язаний ідеально володіти правописними нормами сучасної української мови, бути обізнаним з усіма змінами та доповненнями, аби й надалі забезпечувати гідний рівень своєму ЗМІ. Наявність великої кількості мовних огріхів орфографічного характеру, виявленої в результаті скрупульозного вичитування журналістських текстів та під час проведення відповідних моніторингів, показує надзвичайно невтішну ситуацію щодо мовної компетенції багатьох українських журналістів і редакторів. Попри нарікання медіапрацівників на надшвидкі темпи розміщення інформації, а також оперативність подання матеріалів, коли, мовляв, не завжди акцентують увагу на мовному оформленні текстів, усе ж, на нашу думку, ці моменти не повинні ставати перешкодою для того, аби читач отримав грамотно підготовлений кінцевий матеріал. Уже на рівні початкового написання тексту журналіст повинен покладатися на власні мовні знання, а не чекати редакторської правки, щоб уникнути анормативів. Сьогодні проблема мовної компетенції українських ЗМІ – це питання не лише редакторів, але й журналістів. Зважаючи на це, фіксація й аналіз орфографічних помилок в медійній комунікації вимагає особливої уваги, чим зумовлена актуальність представленої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз помилконебезпечних зон на різних мовних рівнях, у тому числі орфографічному, в періодичних українських ЗМІ провели Т. Бондаренко, яка, розробила конструктивну типологію лінгвоанормативів на матеріалі газет [1–4]; А. Капелюшний, у працях якого з'ясовано типологічні особливості журналістських (і мовних, і немовних) помилок [6–9]; Л. Боярська, яка запропонувала дослідження-моніторинг помилок на сторінках ЗМІ [5]; І. Мариненко, котра охарактеризувала пунктуаційні та граматичні ненормативні утворення на сторінках журналу «Український тиждень» [10] та ін. Окремо питанню правописної культури у мас-медіа присвячені розвідки Т. Бондаренко, яка здійснила спробу лінгвістичного переосмислення орфографічної помилки [2]; А. Капелюшного, що дослідив правописні анормативи в мовленні спортивних журналістів [8] та титрах телевізійних передач наживо [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо журналістські матеріали інших регіональних ЗМІ ставали об'єктом наукового опису з помилкології, то авторські тексти волинських газет комплексно практично не досліджено, є лише окремі розвідки щодо певного різновиду мовних помилок (див. наші публікації [11–13]), тоді як орфографічна культура волинської преси вимагає особливої уваги компетентного фахівця.

Мета статті – проаналізувати орфографічні ненормативні явищ, уживані у друкованій пресі, провести моніторинг зафіксованих анормативів, виявити найтиповіші з них і вказати на основні помилконебезпечні місця на рівні правопису у журналістських текстах. Матеріалом розвідки слугували матеріали волинських газет («Волинь-Регіон», «Волинь-нова», «Сім'я і дім», «Віче», «Волинська газета», «Луцький замок» та «Волинські новини» (яке функціонує як друкований ЗМІ із 2016 р.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. «Помилка – це анорматив, тобто таке ненормативне лінгвоутворення, що виникає в результаті невмотивованого порушення літературної норми і є наслідком неправильних мисленнєвих операцій» [3, с. 110]. Лінгвосутність явища орфографічної помилки у друкованій продукції ЗМІ має свої особливості. Т. Бондаренко виділяє ряд диференційних ознак цього процесу (відношення до орфографічної норми та орфограми; сфера прояву помилки; етап породження помилки; причини виникнення анормативу) і пропонує виділяти два етапи неправильного написання / набору слів: «1) власне орфографічні помилки – неправильні варіанти написання / набору слів, що засвідчують порушення орфографічного правила і для яких альтернативно існує мовна одиниця, написання якої встановлюється

© Шульська Н.М., 2016

орфографічною нормою; 2) невласне орфографічні помилки – створюють значення лінгвоодиниці, але не фіксують порушення орфографічної норми» [4, с. 5]. Невласне орфографічні помилки виникають, очевидно, на етапі комп'ютерного складання тексту, тоді як власне орфографічні анормативи свідчать про брак відповідних лінгвістичних знань при написанні журналістських матеріалів та у процесі їхнього редагування.

Дослідження фіксованих орфографічних ненормативних утворень на сторінках проаналізованих періодичних видань засвідчило кількісну перевагу власне орфографічних помилок (73%) над невласне орфографічними анормативами (27%). Різнотипність цих нормативів ілюструє неналежну роботу редакторів в окремих помилконебезпечних місцях. У проекції на редакторську діяльність доцільною видається класифікація власне орфографічних помилок у друкованих текстах, запропонована Т. Бондаренко. Вона побудована на врахуванні типів орфограм за співвідношенням із графічним знаком (буквених і небуквених (апостроф, дефіс, контакт, пропуск, рисочка)) [4, с. 5].

Найбільш частотною серед помилок, співвідносних з буквеними орфограмами, є порушення фонетичних правил милозвучності мови. У кожному з проаналізованих видань без винятку виявлено анормативне вживання прийменників у/в. Найпоширенішою помилкою є написання в на початку речення перед наступним словом із приголосним звуком: *В сезоні планується три чвертьфінальні гри ...* (В-Р 03.10.2011, 8); *В цей день вони відвідали стареньких немічних людей* (В-Р 8.10.2011, 2); *В мистецтві немає єдиної дороги* (В-Р 03.09.2011, 6); *В теорії* (В-Н 2.04.2016, 2). Не менш численними є порушення функціонування прийменника *в* у середині речення: *яких в житті* (СіД 22.01.2015, 15), *четвер в російському Красноярську* (В-Н 17.01.2015, 3), *переганяв в Росію* (В-Н 12.03.2015, 3), *нас в країні* (СіД 12.03.2015, 5), *раз в житті* (СіД 12.03.2015, 13), *бійцям в рамках* (СіД 12.03.2015, 2), *діяльність в законі* (ЛЗ 12.03.2015, 5), *завозив в зону АТО* (СіД 12.03.2015, 2), *час в шахті* (СіД 12.02.2015, 14), *всю відповідальність в країні* (В-Р 01.10.2012, 1); *був впроваджений і втілений в життя* (В-Р 11.02.2012, 3); *Президент в черговий раз наголосив* (В-Р 28.01.2012, 1); *сміттєзвалищ в населених пунктах району* (В-Р 26.11.2011, 4) та ін. Неправомірним є вживання в аналізованих текстах *в* після паузи (коми, крапки з комою, двокрапки, тире), перед приголосними: *особам, в яких* (ЛЗ 12.03.2015, 4), *земель, в яких* (В-Н 17.03.2016, 4), *перед будинком, в якому жив селянин...* (В-Р 3.09.2011, 5); *... приймають безпосередню участь у вирішенні питань, в розбудові міської інфраструктури* (В-Р 3.10.2011, 4); *але, на жаль, в силу незрозумілих причин цього не роблять* (В-Р 29.10.2011, 3) та ін. Неодноразово трапляється і помилкове вживання прийменника *у* замість виправданого *в*: *раніше уже був* (В-Н 2.04.2016, 4), *роботи усіх рівнів* (ВН 17.03.2016, 3), *протє уже* (В-Н 2.04.2016, 10), *поховали усі надії* (В-Н 2.04.2016, 10), *не усього може* (ВН 17.03.2016, 13 тощо.

У процесі редагування необхідно також зважати на те, що журналісти часто порушують норми милозвучності української мови у чергуванні прийменників *з/із*. Скажімо, замість прогнозованого прийменника *із* на початку речення перед свистячими і шиплячими звуками пишуть анормативний *з*: *З січня по жовтень* (В-Р 12.11.2011, 1); *З слів прем'єра стало відомо...* (В-Р 26.11.2011, 1); *З заплющеними очима я б впізнав її* (В-Р 03.10.2011, 5), *З січня* (ЛЗ 28.04.2016, 4) та ін. Неодноразово припускаються помилок у чергуванні з/із у середині речення між приголосними: *кілька тисяч будинків з низьким споживанням енергії* (В-Р 15.10.2011, 1), *повідомлень з цього* (В-Н 12.03.2015, 3); *час з посмішкою* (СіД 12.03.2015, 13), *вигляді з супутників* (ВН 17.03.2016, 8), *конфлікт з сусідами* (В 12–18.03.2015, 11), *боєць з позивним* (В-Н 17.01.2015, 3), *звернень з використанням* (ЛЗ 28.04.2016, 9), *однієї з сільрад* (В-Н 2.04.2016, 4).

До розглянутого типу помилок належить нехтування правил чергування *і/й/та: вміння гарно і артистично брехати* (В-Р 8.10.2011, 3), *кадрах й безкомпромісній* (СіД 12.03.2015, 3), *відкрили двері і увійшли* (В 26.02–4.03.2015, 13) та ін. Бувають випадки порушення милозвучності в написанні часток. Наприклад, *можна було би допомагати* (ЛЗ 12.03.2015, 6). Якщо вживання прийменників у/в – одне з найбільш помилконебезпечних місць у газетних текстах, то чергування сполучників і/й носить одиничний характер.

Редактори повинні також пам'ятати, що значною за продуктивністю відхилення від правил буквених орфограм є група анормативів, що регулює вживання великої літери (28%): *перший Міністр соцполітики* (В-Р 15.10.2011, 2); *з Днем народження її привітаємо* (В-Р, 3.10.2011, 5); *чимало років присвятив обласній Інфекційній лікарні* (В-Р 12.11.2011, 2); *у проекті державного Бюджету* (В-Р 26.11.2011, 5); *свідка подій Великої Вітчизняної Війни* (В-Р 12.12.2011, 6); *мандарини здавна асоціюються з Новим Роком і Різдвом* (В-Р 24.12.2011, 8); *президент Франції Франсуа Олланд* (В-Н 17.01.2015, 3); *прем'єр-міністр Володимир Гройсман* (ЛЗ 28.04.2016, 4); *Міністерство Внутрішніх справ України* (ЛЗ 12.03.2015, 5); *президента Порошенка* (ВН 17.03.2016, 4); *захисників Української державності* (ВГ 12.03.2015, 3); *в розвинених Європейських країнах* (СіД 15.01.2015, 9); *на Волинському телебаченні* (ЛЗ 28.04.2016, 12) тощо.

Важливим помилконебезпечним місцем у матеріалах журналістів є незнання правил написання подовжених і подвоєних приголосних в українських та іншомовних словах (10%): *призвели до скороченя рівня* (В-Р 11.02.2012, 1); *Володимир-Волинська районна організація* (В-Р 11.02.2012, 3); *українська іміграція* (В-Р 10.11.2011, 2); *за рахунок веденя* (В-Р 26.10.2011, 1); *первинних організацій* (В-Р 29.10.2011, 6); *відділом управління* (В-Р 15.05.2012, 3); *в осмислені і системності* (В-Р 19.05.2012, 3); *недоторканість депутатів* (ВР 1.09.2012, 2) та ін.

Редактори й журналісти повинні уникати орфографічних буквених помилок, написання яких диктує певна норма: а) правопис ненаголошених *е* та *и* (1%) *Жирні кислоти попереджають винекнення раку молочної залози* (В-Р 15.10.2011, 8); б) вживання м'якого знака (1%): *Найспортивніші депутати у Луцькому районі!* (В-Р 19.05.2012, 8). в) правопис літери ґ (3%):

ґрунтовно вивчити (В-Р 26.06.2012, 7); *ґрунтуються ініціативи* (В-Р 31.03.2012, 4*); ґвалтують націоналізмом* (В-Р 28.01.2012, 3); *обґрунтовуються* (В-Н 12.03.2015, 14 та ВН 24.01.2015, 11); *необґрунтовано* (В-Н 2.04.2016, 2); г) літер *и* та *і* в іншомовних словах (2%): *пріорітетні завдання* (СіД 14.01.2015, 8); *дезинфекція* (В-Р 19.05.2012, 8); *«Волиньхолдінг»* (ВГ 31.03.2016, 2); ґ) чергування *е* з *і* (1%): *не сочити молодих берез* (В-Р 7.04.2012, 8); д) спрощення в групах приголосних (1%): *атрибут парламенських виборів* (ЛЗ 01.09.2014, 3). Суттєвим фактором, що сприяє породженню таких ненормативних одиниць, є вплив аналогії до написання слів у функціонально потужній російській мові.

Випадки неправильного правопису слів, співвідносних з небуквеними орфограмами, формують дещо меншу за чисельністю групу анормативів. Найбільш частотні серед помилок цієї групи одиниці, що характеризують написання складних іменників і прикметників (44%): *«Біло-сердечний» депутат Волиньради Олександр Свирида зауважив, що Гайдучик знаходиться дуже близько до політики* (В-Р 12.11.2011, 2); *Знову ж таки це без урахування фінансування будівництва доріг у рамках підготовки до євро чемпіонату* (В-Р 12.11.2011, 3) (розділові знаки збережено); *5 січня 2012 року голова Камінь-Каширської райдержадміністрації Вовк…* (В-Р 21.01.2012, 2); *Захід відбувся у конференцзалі культурно-просвітницького центру* (В-Р 31.03.2012, 8); *Сайт продовжує наповнюватися, і я думаю буде дуже корисним для туристів і після Євро 2012* (В-Р 19.05.2012, 3) (розділові знаки збережено); *Тридцяти метрову георгіївську стрічку привезли до Луцька активісти громадської організації* (В-Р 26.05.2012, 1).

Неодноразово у матеріалах ЗМІ фіксуємо випадки неправильного написання прислівників (31% від загальної кількості небуквених орфографічних анормативів): Найперше ненормативні утворення ілюструють написання прислівників від прикметників префіксально-суфіксальним способом за допомогою префікса *по-* і суфікса *-ому*: *Адже доживати старість приходиться по різному* (В-Р 8.10.2011, 2); *Є ті, хто бачить та відчуває світ по особливому* (В-Р 3.12.2011, 1). Журналісти часто допускають помилки у написанні сполуки *в цілому*, утвореної шляхом поєднання прийменника з повним прикметником: *Прагнення громадян змінити життя на краще, працювати на благо держави спонукає людей до створення політичних партій, об'єднання зусиль для розбудови регіонів і держави вцілому* (В-Р 03.10.2011, 1); *Найголовнішим результатом командної роботи стало подолання вцілому хаосу у державі* (ЛЗ 01.09.2014, 4).

Виявляємо анормативи у використанні журналістами прислівника *на жаль*, утвореного від прийменникової словоформи іменника: *Це – людні місця, і прецедентів, пов'язаних з їхньою безпекою, нажаль, не бракує* (ВР 14.01.2012, 3). Трапляються неточності у правописі інших прислівників: *… особливо тим, з ким пліч о пліч вже 10 років ідуть разом з головою районної організації* (В-Р 15.10.2011, 3); *Щоправда лише цього річ вдалося створити необхідні умови для спортсменів* (В-Р 8.10.2011, 6). Окрему групу орфографічних анормативів складають слова, написання яких регулюється вживанням часток (16%): *Водночас ліквідувати проблему неймовірно легко: необхідно лише постійно споживати йодовану сіль замість не йодованої* (В-Р 26.11.2011, 8); *Не переливки і владі, коли навмання збудований об'єкт стає поперек перспектив цілого населеного пункту, а той – країни* (В-Н 26.05.2015, 1); *А намагання будь що «намалювати» результат нічим не стримувалося* (В-Р 8.10.2011, 3); *Для того, щоб ви зрозуміли, що мої переконання все такіж стальні, як і до виборів* (В-Р 12.11.2011, 4).

Регулярністю відзначаємо помилки, що виникають при написанні власних назв іменників (9%): *Сприяння у проведенні капітального ремонту по вул. Св. Володимира № 4 (за рахунок виділення держ. коштів у розмірі 50000 гр.); постійна передплата 15 пенсіонерам газети Волинь та Наше місто* (В-Р 28.01.2012, 6); *… заявив голова Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі Василь Костицький, інформує Сегодня* (В-Р 15.10.2011, 8).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, проаналізувавши найбільш типові анормативи правописного характеру на сторінках друкованих волинських видань, виявлено кілька власне орфографічних помилконебезпечних зон, на яких повинні насамперед акцентувати увагу редактори у процесі роботи над журналістським текстом. Це порушення фонетичних правил милозвучності мови; неправомірне вживання літери *г* замість нормативної *ґ*; помилкове написання великої літери; невиправдане використання подовжених і подвоєних приголосних в українських та іншомовних словах; написання складних слів; правопис числівників і часток тощо. Перспективними у цьому напрямку видаються студії комплексного дослідження-моніторингу, проведеного не лише на матеріалі регіональних газет, а і всеукраїнських друкованих ЗМІ та інтернет-видань. Лише за такої умови здійснення дослідження можна з точністю визначити найбільш типові правописні помилконебезпечні місця для журналістів.

Умовні скорочення назв джерел:

В – «Віче», волинський тижневик, видають із 1996 року.

ВГ – «Волинська газета», видання, засноване у 2000 році.

ВН – «Волинські новини», друкований ЗМІ із 2016 р.

В-Н – «Волинь-нова», незалежна громадсько-політична газета, заснована у вересні 1939 року у Луцьку під назвою «Вільна праця».

В-Р – «Волинь-регіон», провладне політичне видання Партії регіонів, яке виходило упродовж 2011–2012 рр.

ЛЗ – «Луцький замок», газета Луцької міської ради, видають у м. Луцьку з грудня 1995 р.

СіД – «Сім'я і дім», волинський тижневик, був заснований 27 грудня 1996 року.

Список літератури:

1. Бондаренко Т. Г. До проблеми феномена помилки / Т. Г. Бондаренко // Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки. – Черкаси: ЧДУ, 2001. – Вип. 23. – С. 10–13.
2. Бондаренко Т. Г. Орфографічна помилка: спроба лінгвістичного переосмислення / Т. Г. Бондаренко // Наукові записки Інституту журналістики. – К.: Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. – Т. 2. – С. 108–111.
3. Бондаренко Т. Г. Критерії виявлення мовних помилок під час редагування журналістських матеріалів / Т. Г. Бондаренко // Наукові записки Інституту журналістики. – К.: Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – Т. 8. – С. 112–117.
4. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Т. Г. Бондаренко; Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. – К.: Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 18 с.
5. Боярська Л. В. Мовні помилки на сторінках ЗМІ (дослідження-моніторинг) / Л. В. Боярська [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/Movni_pom_na_st_zmi.pdf – Заголовок з екрана.
6. Капелюшний А. О. Типологія журналістських помилок / А. О. Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2000. – 68 с.
7. Капелюшний А. О. Стилістика. Редагування журналістських текстів: навч. посібн. / А. О. Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2003. – 542 с.
8. Капелюшний А. О. Телебачення прямого ефіру: практика мовлення, типові помилки: навч. посібн. / А. О. Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2011. – 400 с.
9. Капелюшний А. О. Орфографічні помилки в титрах телевізійних передач наживо / А. О. Капелюшний // Теле- та радіожурналістика: зб. наук. пр. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – Вип. 12. – С. 302–311.
10. Мариненко І. Види граматичних і пунктуаційних помилок на сторінках журналу «Український тиждень» / І. Мариненко // Стиль і текст: наук. зб. / за ред. В. В. Різуна. – К., 2011. – Вип. 12. – С. 104–114.
11. Шульська Н. М. Синтаксична культура журналістського тексту (на прикладі політичного тижневика) / Н. М. Шульська // Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи: наук.-практ. журнал. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 5-6 (5) – С. 59–65.
12. Шульская Н. Синтаксические ошибки журналистов в украинских политических изданиях (на уровне простого предложения) / Н. Шульская // Журналистика-2015: стан, проблемы и перспективы: материалы 17-й Междунар. наук.-практ. конф., 12–13 ноября 2015 г., Минск / редкол.: С. В. Дубовик (глав. ред.) [и др.]. – Минск: БДУ, 2015 – Вып. 17. – С. 307–310.
13. Шульская Н. Н. Редакторская культура современных украинских СМИ / Н. Н. Шульская // Juvenis scientia: научный журнал. – 2016. – № 2. – С. 66–69.

Шульская Н.Н.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

РЕДАКТИРОВАНИЕ СОБСТВЕННО ОРФОГРАФИЧЕСКИХ ОШИБОК В ЖУРНАЛИСТСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей редактирования собственно орфографических ошибок в журналистских текстах. На материале региональных (волынских) печатных периодических изданий проанализированы наиболее типичные правописные ненормативные явления, которые зафиксированы в публикациях журналистов. Среди наиболее распространенных ошибочных зон установлены следующие: нарушение фонетических правил благозвучия языка; неправомерное употребление буквы *г* вместо нормативной *ґ*; ошибочное написание большой буквы; неоправданное использование удлиненных и удвоенных согласных в украинских и иностранных словах; написание сложных слов; правописание числительных и частных.
Ключевые слова: редактирование, журналистский текст, СМИ, орфография, ошибка, анорматив.

Shulska N.M.
Eastern National University named after Lesia Ukrainka

EDITING YOUR OWN SPELLING ERRORS IN JOURNALISTIC TEXTS

Summary
The article investigates editing features proper spelling errors in journalistic texts. At the regional material (Volyn) periodicals analyzed the most common non-normative orthographic phenomena that are fixed in publications and journalists. Among the most common errors zones, the following: a violation of the rules of phonetic euphony language; false capitalization; unnecessary and doubled consonants elongated in Ukrainian and foreign words; Writing compound words; Spelling numerals and particles like.
Keywords: editing, journalistic text, media, orthography, error, anormatyv.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111'37

ОДОБРЕНИЕ, ПОХВАЛА, КОМПЛИМЕНТ И ЛЕСТЬ КАК ТАКТИКИ РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ

Бигунова Н.А.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

В статье анализируются высказывания одобрения, похвалы, комплимента и лести как тактики реализации определенных стратегий, среди которых выделены главные и второстепенные. Установлено, что адресанты всех анализируемых высказываний руководствуются стратегиями выражения положительной оценки и воздействия на эмоциональное состояние собеседника, что позволяет считать данные стратегии ведущими для них. Кроме того, положительно-оценочные высказывания служат коммуникативными тактиками реализации стратегий позитивной и негативной вежливости, а также стратегии манипулирования поведением адресата.
Ключевые слова: стратегия, тактика, оценка, речевой акт, одобрение, похвала, комплимент, лесть.

Постановка проблемы. В связи с возрастающим интересом к стратегическим особенностям построения дискурса актуальным представляется изучение корпуса положительно-оценочных высказываний с целью выделения коммуникативных стратегий их употребления в художественном англоязычном дискурсе.

Анализ последних исследований и публикаций. Функциональная семантика оценки всесторонне исследуется в комплексных трудах Н.Д. Арутюновой, А.А. Ивина, Е.М. Вольф, В.И. Шаховского, Т.В. Булыгиной, А.Д. Шмелева, А.А. Романова, Т.И. Вендиной, Дж. Мартина и П.Р. Вайта, С. Ханстона и Дж. Томпсона и др. Реализация категории языковой оценки в речи и ее прагматическая релевантность отражены в исследованиях А.В. Зубова, А.И. Приходько, М.С. Ретунской, М.В. Степановой, Т.В. Земсковой, Л.А. Нефедовой, А.В. Гилевой.

Коммуникативные стратегии и тактики анализируются в работах Т.А. ван Дейка, П. Браун и С. Левинсон, Дж. Джуля, Д. Эллис, О.С. Иссерс, Г.Г. Почепцова, Ф.С. Бацевича, Е.В. Вохрышевой, Т.А. Трипольской, Н.Н. Горяиновой, Н.А. Коробовой, Т.Е. Янко, E. Tarone, G. Brown, G. Jule, D.G. Ellis.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. Несмотря на интенсивную разработку стратегий и тактик общения в современном языкознании, целый ряд кардинальных вопросов нуждаются в дополнительном анализе. В частности, до настоящего времени не ясно, какие коммуникативные тактики и стратегии использует говорящий для выражения положительной оценки.

В ряде исследований похвала, комплимент и лесть рассматриваются как тактики, реализующие положительно-оценочные стратегии [3; 5]. Мы предлагаем добавить к этому списку одобрение. В данном исследовании мы будем рассматривать высказывания одобрения, похвалы, комплимента и лести как тактики реализации определенных стратегий, среди которых будем выделять главные и второстепенные.

Целью статьи является классификация ведущих и второстепенных коммуникативных стратегий, реализуемых тактиками одобрения, похвалы, комплимента и лести.

Материалом послужили тексты 52 современных англоязычных художественных произведений общим объемом 18380 страниц, из которых были отобраны высказывания одобрения, похвалы, комплимента и лести.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Человеческое общение стратегично по своей сути, так как люди не общаются без цели, а цель мотивирована желанием говорящего достичь посредством своих речевых действий определенных результатов. Кроме того, коммуникация определяется постоянным взаимодействием ряда факторов, в частности, эффективности и социальной приемлемости.

В основе коммуникативных стратегий, в том числе и речевых, лежат мотивы, потребности и установки коммуникантов. П. Браун и С. Левинсон видят в межличностном общении два ведущих мотива: во-первых, стремление индивида «сохранить лицо» (создать положительный имидж), во-вторых, «сохранить свою территорию», уберечься от требований, просьб, посягательств, ущемляющих его интересы [8].

Предполагается, что все участники по возможности придерживаются правил Кооперации [2], максимально стараясь продвинуться в плане речевого взаимодействия. Между тем отмечается определенная иллюзорность таких предпосылок: люди стремятся воздействовать на собеседника, навязать ему свое мнение, увернуться от ответа, скрыть нежелательные для них факты и т.д. [6].

Для реализации своей коммуникативной цели говорящим используется стратегия. Понятие коммуникативной стратегии базируется на результативном воздействии на слушателя, трансформации его модели мира в желательном для говорящего направлении.

О.С. Иссерс трактует стратегию как план комплексного речевого воздействия, которое осу-

© Бигунова Н.А., 2016

ществляет говорящий для «обработки» партнера; как своего рода «насилие» над адресатом, направленное на изменение его модели мира, на трансформацию его концептуального сознания [3].

В зависимости от типа коммуникативного взаимодействия разграничивают *кооперативные, конфликтогенные* и *манипулятивные* стратегии. Первые направлены на коммуникативное сотрудничество партнеров общения. Например, таковым является широкий спектр определяемых метапрагматическими стимулами стратегий, которые дают возможность говорящему повысить эффективность собственных речевых действий, названных митигацией (от англ. *mitigation* – смягчение), предусматривающей смягчение речевого поведения говорящего по отношению к адресату с целью снижения риска ссоры, сглаживания отказа, утраты лица, предотвращения либо устранения конфликта и повышения эффективности речевых действий. Конфликтогенные стратегии приводят к конфликтным ситуациям. Манипулятивные стратегии направлены на изменение сознания или поведения партнера общения в целях говорящего. Е.А. Селиванова предлагает, в частности, рассматривать комплимент как форму такой манипуляции [7, с. 209].

Если речевую стратегию рассматривать как совокупность речевых действий, направленных на решение общей коммуникативной задачи говорящего («глобального намерения», по ван Дейку), то *речевой* тактикой предлагается считать одно или несколько действий, которые способствуют реализации стратегии [3, с. 110].

По мнению украинского исследователя Ф.С. Бацевича, коммуникативная *тактика* – осознанная линия поведения на определенном этапе коммуникативного взаимодействия, направленная на достижение желаемого эффекта либо предотвращения нежелательного эффекта; речевые приемы, позволяющие достичь коммуникативной цели. Коммуникативные тактики выполняют функцию способов осуществления стратегий речи: они формируют составляющие диалога (полилога), группируя и чередуя оттенки составляющих коммуникативного акта разговора – оценку, радость, горе, сомнение и т.п. [1, с. 120].

Согласно Е.А. Селивановой, «коммуникативная тактика – это подчиненный коммуникативной стратегии конкретный способ реализации интенциональной программы дискурса. К.Т. имеет динамический характер, обеспечивающий оперативное реагирование на ситуацию, и базируется на речевых умениях, коммуникативной компетенции. К.Т. имеет определенную знаковую репрезентацию, поэтому способ ее внедрения управляется эксплицитной информацией, в отличие от стратегии» [9, с. 270].

В отношении коммуникативных и речевых тактик следует отметить, что существует огромное множество их классификаций. Практически каждый лингвист, занимавшийся конверсационным анализом того или иного типа дискурса, предлагает свои типы тактик в пределах выбранной стратегии. Например, в ходе составления репертуара английской языковой личности В.Н. Козьмина выделила тринадцать гибких коммуникативных тактик, среди которых введение в заблуждение, уход от ответа, тактика нейтрализации реализуемого коммуникативного намерения; тактика склонения адресата к точке зрения говорящего; тактика самоутверждения, тактика каузирования положительного эмоционального воздействия на говорящего; тактика оказания отрицательного эмоционального воздействия на адресата; тактики установления, поддержания и размыкания контакта [4].

Нет сомнений в невозможности создания такой типологии коммуникативных (и более узких, речевых) стратегий тактик, которая охватила бы все ситуации коммуникативного общения.

Главными интенциями положительно-оценочных высказываний, по нашему мнению, является интенция выражения эмоционального состояния и интенция положительной оценки. Использование положительно-оценочных тактик в целом направлено на создание положительного эмоционального фона, хорошего настроения, эффекта доброжелательных отношений. Говорящий выстраивает определенную линию коммуникативного поведения, выбирает положительно-эмоциональную коммуникативную стратегию, посредством которой выражается сознательно запланированное или возникшее в момент общения положительное отношение к адресату / действительности.

Наблюдения над нашей выборкой позволяют заключить, что по типу коммуникативного взаимодействия высказывания одобрения, похвалы, комплимента и лести не всегда реализуют кооперативные стратегии: также возможна реализация манипулятивной стратегии.

Положительно-оценочные высказывания служат коммуникативными тактиками реализации стратегий как **позитивной, так и негативной вежливости, а также стратегии эмоциональной разрядки/воздействия на эмоциональное состояние** собеседника и стратегии **манипулирования** поведением адресата.

Следует отметить, что в каждой конкретной ситуации при выражении положительной оценки используются две и более стратегии, дополняющие друг от друга. Намерения адресанта положительной оценки, как правило, не декларируются, что также затрудняет интерпретацию его стратегий. В большинстве случаев ведущие стратегии говорящего верно считываются слушающим, а читатель или зритель может судить о намерениях адресанта по авторскому комментарию или по внутренней речи адресанта.

Ведущими стратегиями адресантов высказываний положительной оценки, по нашему мнению, являются **стратегия выражения положительной оценки** и **эмоциональной разрядки/эмоционального воздействия** на собеседника.

Адресанты положительно-оценочных высказываний испытывают (либо делают вид, что испытывают) положительный эмоциональный заряд (разной степени накала), которым они хотят поделиться с собеседником, чтобы, во-первых, освободиться от эмоциональной нагрузки, а во-вторых, чтобы обеспечить положительный эмоциональный фон коммуникации, настроить собеседника на гармоничное, «светлое» общение.

Положительная оценка выполняет психологический эффект «поглаживания», она сближает партнеров, вызывая у них положительные эмоции.

Желание поделиться положительным эмоциональным зарядом с собеседником, выразив положительную оценку погоде, природе и фактам действительности, отличает поведение адресантов одобрения. Данное желание может быть искренним, а может диктоваться соображениями вежливости. В последнем случае стратегия воздействия на эмоциональное состояние собеседника комбинируется со стратегиями вежливости.

Житель Бомбея одобрительно отзывается о времени, выбранном иностранцем для жизни в Индии, создавая таким образом положительный эмоциональный фон коммуникации:

*«Well, if you decide to stay, **you have picked a good time for it**. This is a time of changes. Great changes»* [15, с. 51].

Стратегии выражения положительной оценки и воздействия на эмоциональное состояние собеседника используется адресантами похвалы как в случае направленности похвалы на самого собеседника, так и в случае похвалы третьему лицу. Приведем контекст, в котором мальчики, игроки одной футбольной команды, хвалят друг друга в процессе игры, делясь положительным эмоциональным зарядом (выраженным сначала во внутренней речи персонажа):

Two outs! UNBELIEVABLE! My first double play ever!

*«**Nice**», Scout calls. I try to nod like this is no big deal, but I can't get the grin off my face. Every guy on our team is looking at me and Meeger.*

*«**Nice going**», I tell Meeger* [12, с. 51].

Положительный эмоциональный заряд особенно высокой степени накала отличает высказывание похвалы в адрес собеседника в случае, если похвала комбинируется с благодарностью, как это происходит в случае с Мэри, с радостью и благодарностью принимающей предложение Уилмет временно пожить у нее в доме. Искренность и положительный эмоциональный заряд Мэри при выражении похвалы-благодарности не вызывает сомнений:

«I think Mollie Holmes could give me a room at the Settlement.»

«But that's miles away. You must come and stay with us for a bit until you decide what you're going to do,» I said impulsively, wondering even as I spoke if I should regret my rash invitation, and what Sybil and Rodney would say.

*«**That would be lovely**, Wilmet – **how very kind of you**! And in the meantime, if you can do anything to help or advise poor Marius-»* [14, с. 179].

Похвала, направленная на третье лицо, по нашим наблюдениям, не вызывается такой стратегией позитивной вежливости, как контакто-устанавливающая, а характеризуется искренностью говорящего, мотивируется его стремлением к объективности, желанием поделиться положительным эмоциональным переживанием: говорящий хвалит кого-то в качестве примера для подражания.

Когда Эмили делится с подругой своими соображениями насчет нового партнера по бизнесу в их журнале, она не может сдержать своего позитивного эмоционального настроя, и возникшая таким образом похвала третьему лицу сигнализирует о зарождении любви:

«He asked if he could invest some money in Lucky… we started talking.»

*«Does he have a lot of money?» Emily shook her head. «Just about a hundred thousand saved up. **But lots of good ideas. He's smart, he's a really decent guy**.» She blushed. «**I kind of like him. I like him a lot**.» «Em! That's wonderful.» Kate squeezed her arm. «You look so happy. Maybe this could be the guy. When can I meet him?»* [10, с. 108].

Комплимент также используется как тактика выражения ведущих стратегий положительной оценки и эмоционального воздействия. Степень эмоционального накала определяется степенью искренности говорящего. В следующем эпизоде Аманда вырвалась из дома своей одноклассницы, где она чувствовала себя некомфортно, и, к своей радости, на улице встретила мужа подруги, Романа, веселого и легкого в общении человека, с которым она сможет выпить и расслабиться. Комплимент отображает позитивный эмоциональный настрой Аманды, возникший при виде Романа:

*After two hundred yards, she saw Roman at the village recycling bins. Exactly the person she wanted. She located the correct button, and buzzed down the passenger window. «**Hey, gorgeous!**» she shouted. «Need a lift anywhere?»*

Roman turned, surprised, and smiled at her [11, с. 304].

Адресанту лести важно, чтоб его собеседник был положительно эмоционально настроен, ведь от этого зависит, получит ли адресант лести выгоду в результате общения. В нижеприведенном эпизоде Джоан, начинающая актриса, всеми правдами-неправдами добилась аудиенции у Джулии, известной актрисы, и с помощью лести пытается оправдаться перед ней и пробиться с ее помощью на сцену:

'What made you think of asking my son to give you a letter to me?'

Joan grew red under her make-up and she swallowed before she answered.

*'I met him at a friend's house and I told him **how much I admired you** and he said he thought perhaps you'd have something for me in your next play* [13, с. 35].

Адресант лести стремится не столько поделиться своим эмоциональным зарядом, сколько вызвать его у собеседника в своих корыстных целях.

Интенции оценочных высказываний не исчерпываются намерением сообщить свое положительно-оценочное мнение о предмете и создать положительный эмоциональный фон, а характеризуются также, например, стремлением регулировать поведение адресата, создать с ним контакт, гармоничные отношения, соблюсти коммуникативный ритуал и т.д.

Рамки настоящей статьи не позволяют нам подробно проанализировать второстепенные стратегии, которыми руководствуются адресанты одобрения, похвалы, комплимента и лести. Ограничимся только тем, что назовем их.

К **стратегиям позитивной вежливости**, которыми руководствуются адресанты положительно-оценочных высказываний, мы относим 1) **контакто-устанавливающую** стратегию, 2) стратегию **сохранения лица** собеседника, а также 3) стратегию **интимизации общения, соучастия, принадлежности к одной группе**.

К **стратегиям негативной вежливости**, которыми руководствуются адресанты положительно-оценочных высказываний, мы относим 4) стратегию **смягчения высказывания** (смягчения отказа или критики) и 5) стратегию **возвышения положения адресата**.

Кроме того, одобрение, похвала, комплимент и лесть используются для управления межличностной дистанцией в разговоре. Они могут выступать как средства манипуляции партнером, стимулирующие его на продолжение желаемой для говорящего деятельности либо уводящие его в сторону от нежелательной темы, т.е. можно говорить об использовании **манипулятивной стратегии**.

Таким образом, поскольку стратегиями выражения положительной оценки и воздействия на эмоциональное состояние собеседника руководствуются адресанты всех анализируемых высказываний положительной оценки, данные стратегии следует считать ведущими для них. Доминирование стратегии воздействия на эмоциональное состояние собеседника в конкретном положительно-оценочном высказывании тем отчетливее, чем больше степень искренности адресанта. Второстепенные стратегии, которыми руководствуются адресанты одобрения, похвалы, комплимента и лести, составляют перспективу наших дальнейших исследований.

Список литературы:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – Київ: Академія, 2004. – 343 с.
2. Грайс П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 14-76.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
4. Козьмина В. Н. Языковая реализация гибких коммуникативных тактик в английском диалоге: автореф. Дис. ... канд. филол. наук. – 10.02.04. – СПб., 2001. – 21 с.
5. Коробова Н. В. Мелиоративные коммуникативные стратегии современной английской речи (на материале британского ареала): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – 10.02.04. – Нижний Новгород, 2007. – 23 с.
6. Николаева Т. Н. О принципе «некооперации» и / или категориях социолингвистичесого воздействия // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – М., 1990. – С. 225-235.
7. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
8. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p.
9. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
10. Bagshawe Louise. Destiny. – London: Headline Review, 2011. – 422 p.
11. Barr Emily. Out of my Depth: London: Headline Review, 2007. – 408 p.
12. Choldenko G. Al Capone Does My Shirts. – London: Puffin Books, 2006. – 215 p.
13. Maugham W.S. Theatre. – Moscow: Vyssaya Skola, 1985. – 224 p.
14. Pym Barbara. A glass of blessings. London: Virago, 2009. – 277 p.
15. Roberts G.D. Shantaram. – London: Abacus, 2008. – 933 p.

Бігунова Н.О.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

СХВАЛЕННЯ, ПОХВАЛА, КОМПЛІМЕНТ ТА ЛЕСТОЩІ ЯК ТАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація
У статті аналізуються висловлювання схвалення, похвали, компліменту і лестощів як тактики реалізації певних стратегій, серед яких виділені головні і другорядні. Встановлено, що адресанти усіх аналізованих висловлювань керуються стратегіями вираження позитивної оцінки і впливу на емоційний стан співрозмовника, що дозволяє вважати ці стратегії ведучими для них. Крім того, позитивно-оцінні висловлювання служать комунікативними тактиками реалізації стратегій позитивної і негативної ввічливості, а також стратегії маніпулювання поведінкою адресата.
Ключові слова: стратегія, тактика, оцінка, схвалення, похвала, комплімент, лестощі.

Bigunova N.O.
I.I. Mechnikov Odessa National University

APPROVAL, PRAISE, COMPLIMENT AND FLATTERY AS TACTICS REALIZING COMMUNICATIVE STRATEGIES

Summary
The article focuses upon approval, praise, compliment and flattery utterances as tactics realizing certain strategies, among which global and secondary strategies have been identified. It has been proved, that addressers of all the utterances under analysis use the positive evaluation strategy and the strategy of impact upon an interlocutor's emotional state, which enables the author to consider these strategies to be global for them. Besides, positive evaluative utterances serve as communicative tactics realizing positive and negative politeness strategies, as well as a manipulation strategy.
Keywords: strategy, tactics, evaluation, approval, praise, compliment, flattery.

УДК 81'373.232.1

СПЕЦИФІКА СЛОВ'ЯНСЬКИХ АВТОХТОННИХ ІМЕН В ОСНОВАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Булава Н.Ю.
Вінницький національний технічний університет

Досліджено регіональну специфіку українських прізвищ північної Донеччини, мотивованих слов'янськими автохтонними іменами, що уможливлює уточнення даних загальної системи прізвищевого антропонімікону України. Аналіз прізвищ, мотивованих слов'янським автохтонним субстратом, зумовив відповідну методику вивчення семантики антропооснов та виявлення специфіки регіональної антропонімії. Вивчено особливості іменного словника в основах прізвищ досліджуваної території, що дозволило з'ясувати не лише репертуар та походження певних імен, але встановити історичну динаміку популярності іменних варіантів у прізвищетворенні. Уточнено кількісні дані щодо збереженого слов'янського автохтонного іменника, відображеного в досліджуваному антропоніміконі. Ономастичне вивчення твірних основ прізвищ уможливило з'ясування словотвірної специфіки слов'янських автохтонних імен, оскільки в антропоосновах зафіксовано не лише активні, а й давні словотворчі елементи.
Ключові слова: прізвище, антропооснова, північна Донеччина, слов'янське автохтоне ім'я.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими та практичними завданнями. У численному словнику українських прізвищ особливе місце посідають відіменні прізвища. Аналіз цих прізвищ засвідчив наявність цінної для дослідження лексики – слов'янських автохтонних імен. Вивчення прізвищевого антропонімікону не може бути здійсненим, доки дослідник не ознайомиться з іменником відповідного регіону. Імена були предметом дослідження багатьох мовознавців (М.О. Демчук, Р.Й. Керста, Л.В. Кракалія, І.І. Ковалик, Л.Р. Осташ, Р.І. Осташ, М.І. Сенів, П.П. Чучка, Г.Ф. Шило та ін.), проте, як відзначає П.П. Чучка, не з'ясовано сучасний репертуар офіційних імен українців, а в деяких моментах він не зовсім унормований. Спільна для всієї України система імен має на окремих територіях свою специфіку. Через історичні, політичні та географічні фактори певні особливості імен спостерігаються, зокрема, на західноукраїнських землях. До складу імен, які функціонували серед корінного населення, особливо на межі з іншими етнічними регіонами Закарпаття, увійшли угорські, чеські, польські, румунські, німецькі та інші варіанти. У вживанні загальнонаціональних імен на території різних діалектів відображаються відповідні місцеві фонетичні та морфологічні риси. Розширення іменника та подальша його нормалізація, зауважує П.П. Чучка, могли б відбуватися набагато успішніше, якби пропаганда нових варіантів спиралася на глибші знання про вживання імен [14, с. 21].

Актуальність дослідження антропонімікону північної Донеччини зумовлено необхідністю детально проаналізувати своєрідність іменника, відбитого в прізвищевих феноменах цього регіону. Прізвища зазначеного регіону не були предметом спеціального ономастичного вивчення, тому ці антропооснови необхідно дослідити з погляду збереження у їх складі рідковживаних варіантів, а також із погляду відповідної словотвірної специфіки, оскільки у твірних основах наявні не лише активні, а й давні словотворчі елементи. Результати нашого дослідження виявляють регіональну специфіку цієї території й доповнюють загальну картину антропонімікону східної України. Необхідність усебічного й комплексного аналізу прізвищ цього географічного регіону зумовлює актуальність обраної теми.

Об'єктом нашого дослідження є сучасні українські прізвища північної Донеччини. **Предметом** дослідження послугували лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості слов'янських автохтонних імен, збережених у прізвищевому антропоніміконі зазначеного регіону. **Метою** статті є аналіз слов'янських автохтонних імен, збережених в антропоосновах територіально локалізованих (північні райони Донеччини) сучасних українських прізвищ. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: здійснити кількісний аналіз прізвищ; виявити фонетико-морфологічні варіанти, відбиті в антропоосновах; виокремити найчастотніші імена, збережені в основах прізвищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення імен дає важливу інформацію про історію народу, його психологію, духовну культуру, а передусім – про історію його мови. Тому власні особові імена – це не просто один з антропонімних класів слів, а клас, який є важливою базою для творення інших онімів та одним з основних джерел для їх розуміння та тлумачення [10, с. 267].

Прізвища, мотивовані чоловічими та жіночими іменами, у всіх східнослов'янських мовах становлять, порівняно з прізвищами топонімного й апелятивного походження, значну групу. Ступінь активності цих прізвищ у різних етнографічних регіонах України неоднаковий, їх кількісний відсоток коливається від 10% до 70%. Так, на Закарпатті відіменні прізвища становлять значний відсоток від загальної кількості – 23% [10, с. 268]. Проте точніші дані за цією територією надано П.П. Чучкою, який комплексно дослідив усю антропонімію Закарпаття. Учений зауважив, що зафіксовано 40% прізвищ, в основі яких відображено імена [12, с. 25]. Після детального аналізу прізвищ північно-правобережного Степу Т.В. Марталога визначила, що відіменні прізвища становлять 10% [5, с. 166]. Аналіз прізвищ Опілля також засвідчив високий відсоток прізвищ, мотивованих антропонімами (28%) [8, с. 82]. Дослідження прізвищ північної Тернопільщини виявило, що значну роль у їх творенні виконували імена – християнські й давньослов'янські [16, с. 12]. 45% відіменних прізвищ виокремила С.Є. Панцьо в антропонімії

© Булава Н.Ю., 2016

Лемківщини [7, с. 234]. Вивчення основ прізвищ мешканців міста Дніпропетровська показало, що 67,5% відантропонімічних прізвищ утворено від гіпокористичних, кваліативних та інших форм особового імені [4, с. 10]. В.Д. Познанська відзначила, що у південно-східній Україні відіменні прізвища є найбільш поширеними (3475 прізвищ, тобто 34,8%) [9, с. 18].

На території північної Донеччини сучасні українські прізвища, мотивовані особовими іменами, становлять помітну групу. Їх зафіксовано 3223, тобто 32% від загальної кількості всього антропонімічного матеріалу (10000 прізвищ). Для творення відіменних прізвищ послугувало понад 400 імен, що за походженням могли бути автохтонними слов'янськими або християнськими. Основна маса сучасних українських антропонімів, на думку П.П. Чучки, не наділена ознаками, за якими їх однозначно можна уналежнювати до християнських чи язичницьких, або ж і до таких, що акумулюють певну інформацію про язичницький період історії наших предків [13, с. 179]. Основним критерієм розрізнення цих двох типів імен може бути перевірка за словниками, що містять вказівку на походження іменних варіантів. Проте не всі імена послугували базою для творення антропооснов. Переважно це були їхні популярні варіанти або такі, що мали значну кількість похідних утворень у період становлення прізвищ.

Отже, відіменні прізвища є численними у різних етнографічних регіонах України, так само вони становлять помітну групу на території північної Донеччини. В антропоніміконі досліджуваного регіону зафіксовано в прізвищевих основах імена слов'янського походження (64) *(Гоислав*ъ*, Гостомисл*ъ*, Любомир*ъ*, Скоромир*ъ*, Собеслав*ъ*, Станислав*ъ*)*, проте коефіцієнт використання їх у структурі антропонімів різний.

Основним ономастичним джерелом, на підставі якого можна досліджувати залишки слов'янського язичництва, є сучасні й давніші прізвища [15, с. 181]. Сучасні українські прізвища північної Донеччини продовжують зберігати і сьогодні у своїх основах язичницькі особові імена: «Власні особові імена – це найчисельніший клас засвідченої писемними пам'ятками давньоруської антропонімної системи XI–XIII ст., клас, розмаїтий словотворчими засобами, клас, що містить щедру інформацію як про життя давньоруського суспільства взагалі, так і про його мову зокрема» [15, с. 133].

Наявність антропооснов, у яких відображено особові імена споконвічно слов'янського походження, що широко функціонували в побуті українців до XVIII ст., пояснюється насамперед стійкістю традицій у їх вживанні [2, с. 3].

Термін *автохтонне особове власне ім'я* впроваджений у науковий обіг відомим українським мовознавцем М.Л. Худашем. Такі імена детально проаналізовані в ономастичній літературі. Корисний матеріал для дослідження слов'янських автохтонних імен наведено у монографічних працях, присвячених вивченню українських прізвищевих назв XIV–XIX ст., зокрема в кандидатських дисертаціях Р.Й. Керсти, О.Д. Неділько, М.І. Сенів, І.Д. Сухомлина, І.Д. Фаріон тощо. Цікаві спостереження про слов'янські автохтонні імена містить монографія «З історії української антропонімії» М.Л. Худаша. Більш ґрунтовно та всебічно здійснила аналіз слов'янських автохтонних імен в українській антропонімії вітчизняна дослідниця М.О. Демчук. Згідно з її позицією, термін *автохтонне слов'янське ім'я* тлумачимо як «ім'я праслов'янського походження або утворене пізніше, вже в антропонімії того чи іншого конкретного слов'янського народу, на споконвічно слов'янському мовному ґрунті» [2, с. 13]. Дослідниця стверджує, що ці імена мали загальнослов'янське поширення, їх джерельною основою були лексичні фонди рідної мови й надавалися вони дітям у традиційній народно-побутовій обстановці на відміну від церковно-християнських імен [2, с. 12].

Праслов'янська спадщина в сучасних слов'янських антропонімійних системах досить виразна, якщо йдеться про давні слов'янські особові імена-композити на зразок *Володимир, Доброгост, Мстислав, Ярослав.* На спільнослов'янське походження цих антропонімів указує характерна композитна структура з типовими давньослов'янськими композитними основами, а також їх загальнослов'янське поширення [2, с. 50].

Проте праслов'янська антропонімія в сучасних слов'янських мовах – це не лише повні *(Богданъ, Богуславъ, Ростиславъ)*, а й здеформовані особові власні імена-композити *(Борко, Гойко, Стоюшко, Томілович).* У першу чергу, це стосується імен відкомпозитного походження, наявність яких у всіх слов'янських мовах дає підставу вважати їх праслов'янською спадщиною, що сягає праслов'янської епохи [2, с. 50].

Визначена ще в праіндоєвропейський період тенденція до скорочення імен-композитів і творення відкомпозитних дериватів так чи інакше позначилася на історичній динаміці цих двох різновидів слов'янських імен, яка виявилася в поступовому звуженні сфери вживання імен-композитів і розширенні сфери вживання імен відкомпозитного походження. Так, якщо імена-композити ще в давньоруський період втрачали свою продуктивність через свою довготу, а з розпадом давньоруської єдності на українському мовному ґрунті в кінці XV ст. були рідкісно вживаними, то цього вже не можна сказати про похідні від них деривати – відкомпозитні слов'янські автохтонні імена [2, с. 51].

За даними М.О. Демчук, асортимент слов'янських автохтонних імен у XIV–XVII ст. на Україні був багатшим, ніж його засвідчують письмові пам'ятки. І все ж незаперечним є факт, що цей вид антропонімів поступово занепадав й ставав пережитком [2, с. 49]. Основною причиною масового видалення з офіційного вжитку кількох тисяч слов'янських автохтонних імен і запровадження на їх місце кількох сотень імен візантійсько-християнського календаря є прагнення православної церкви посилити свій вплив на Русі [15, с. 177].

Аналіз сучасних українських прізвищ північної Донеччини виявив, що в антропоосновах небагато збережено язичницьких елементів. Зафіксовано 433 прізвища (4,3%) (*Берило* (6), *Берко* (4), *Блажко* (4), *Богун* (68), *Бойко* (313), *Бойченко* (30), *Будко* (3), *Буткевич* (2), *Ведь* (24), *Войко* (1), *Галан* (4), *Гуц* (10), *Путято* (1), *Собко* (7), *Соб-*

чук (10), *Ярош* (9), *Ярчук* (5), мотивованих іменами слов'янської етимології. Для дослідження цієї групи прізвищ ми користуємося наступною методикою аналізу семантики антропооснов:

1. Здійснюємо кількісних аналіз прізвищ, в основах яких наявні слов'янські автохтонні імена.

2. Виокремлюємо найбільш частотні прізвища, мотивовані слов'янськими автохтонними іменами, та витлумачуємо їх, посилаючись на словники чи інші наукові джерела.

3. Розкриваємо семантику імен слов'янського походження, відображених в антропоосновах.

Пояснюючи семантику слов'янських автохтонних імен, слід звернути увагу, що за структурою ці імена сягають індоєвропейської антропонімної системи, у зв'язку з чим вважаються найбільш архаїчною антропонімною категорією. У праслов'янський період антропоніми цього типу виражали цілу думку-речення, яка містила відповідне побажання дитині. Тому деякі дослідники відзначають, що семантика багатьох із них була непрозорою вже в епоху виникнення писемності у слов'ян [2, с. 46].

Н.Й. Касинець, здійснивши дослідження давньоруських антропооснов з позицій семасіології, виокремила 44 лексико-семантичних групи слов'янських апелятивів, що характеризуються підвищеним коефіцієнтом антропонімізації. Семантика більшості автохтонних слов'янських імен орієнтована на людину, а саме на індивіда (Гостята, Доброгостъ, Людогостъ); на внутрішні риси, почуття людини (Жидило, Жидиславъ, Милославъ); на зовнішні ознаки людини (Беловолодъ, Володимиръ, Малъ, Серославъ); на вік, родинні стосунки (Домажиръ, Жизномиръ, Станиславъ); на розум, світогляд (Богуславъ, Добромыслъ, Судимиръ); на діяльність людини (Будимиръ, Воиславъ, Казимиръ) [3, с. 208].

Слов'янські автохтонні імена послугували основою для виникнення наступних прізвищ: *Берило* (6) > Бериславъ [6, с. 23], де значення цього імені пов'язане з побажанням дитині здобути в майбутньому славу [3, с. 212]; *Бойчик* (2) > Боиславъ [6, с. 23], значення цього імені пов'язане із забобонним бажанням давніх слов'ян здобути славу в бою, бути відважним, хоробрим воїном [11, с. 70]; *Гойко* (1) > Гоимиръ [6, с. 23], значення цього імені орієнтоване на побажання жити в мирі й достатку [2, с. 47]; *Ладиченко* (1) > Ладиславъ [6, с. 24], значення цього імені розкриває побажання дитині в майбутньому бути милою, любою [3, с. 209]; *Людкевич* (1) > Людомиръ [6, 24], значення цього імені пов'язане з побажання дитині жити в мирі з людьми [3, с. 210]; *Миркевич* > *Мирославъ* [6, с. 24], значення цього імені передає побажання мирно співіснувати з людьми [2, с. 47]; *Радко* (4) > Радиславъ [6, с. 24], значення цього імені розкриває побажання бути радісним [3, с. 209]; *Собко* (6), *Собчук* (4) > Собиславъ [6, с. 25], значення цього імені орієнтоване на побажання прославитися [2, с. 47]; *Стан* (1), *Станкевич* (1), *Стасюк* (2), *Стаценко* (4) > Станиславъ [6, 25], значення цього імені передає побажання новонародженому здобути славу [2, с. 47]; *Сулима* (7) > Сулимиръ [6, с. 25], значення цього імені пов'язане з побажанням новонародженому жити в мирі та злагоді [3, с. 209] та ін.

Надзвичайно розгалужену систему варіантів мали імена БѣЛОСЛАВЪ чи БѣЛИЗАРЪ [2, с. 160], від яких зафіксовано 19 прізвищ: *Белай* (4), *Белан* (7), *Белах* (3), *Белаш* (4), *Белевич* (3), *Беленко* (16), *Белик* (44), *Беличенко* (2), *Бєлай* (1), *Бєлік* (1), *Билаш* (4), *Білай* (1), *Білан* (9), *Білаш* (4), *Біленко* (29), *Білик* (34), *Білко* (1), *Білоненко* (1), *Біляй* (6), проте основи цих прізвищ можуть також мотивуватися прикметником білий. Значення цього імені пов'язане з певною зовнішньою ознакою людини за кольором волосся, шкіри тощо [3, с. 210; 2, с. 105].

Незначну активність у творенні прізвищ виявили імена *Гос* (1) (< Гостиславъ) [2, с. 88], де значення цього імені орієнтоване на побажання бути гостинним [3, с. 210]; *Русько* (2) (< Русмиръ) [2, с. 60], де значення цього імені пов'язане з етнічною ознакою [3, с. 210]; *Скорик* (53) (< Скоромиръ) [2, с. 60], де значення цього імені орієнтоване на побажання бути спритним, швидким [3, с. 210].

На території північної Донеччини найбільш поширеним прізвищем, мотивованим відкомпозитним слов'янським автохтонним іменем, є *Бойко*, зафіксоване у 39 населених пунктах (носіями якого є 320 осіб). Антропонім *Бойко* був поширений в Україні, точніше серед українського населення Молдавського князівства у XV ст., про це свідчить топонім Бойковци, відомий з грамот від 1489 року. У пам'ятках XVII–XVIII ст. особова назва Бойко і похідні від неї зустрічаються вже досить часто, причому засвідчені в різних місцевостях України, в тому числі й на Бойківщині [11, с. 67].

Різні підходи до висвітлення походження популярної в давній слов'янській антропоніміці особової назви *Бойко* зумовлені фактом співзвучності кореня з апелятивом «бой» – «бій, битва, бійка», українським етнонімом «бойки», а також апелятивом «боятись», залишаючи поза увагою антропонімійний фон цієї назви [11, с. 67].

Поширення антропоніма *Бойко*, похідних від нього та інших антропонімійних утворень з елементом -бой- у різних слов'янських народів від глибокої давнини дає підставу припустити, що ці особові назви становлять спільнослов'янську антропонімійну спадщину ще праслов'янського походження [11, с. 66].

Якщо суфікс -к-о в давньослов'янських чоловічих власних іменах виконував словотворчу функцію (творення демінутивів), то можна стверджувати, що особова назва Бойко – це первісно демінутивна форма слов'янського власного імені Бой [1, с. 215]. Тому, зауважує М.Л. Худаш, Бой – це не безпосереднє утворення від апелятивного кореня -bojь-, а від складового члена -бой- відповідних власних імен-композитів, у яких він мав значення якогось забобонно-містичного побажання [11, с. 70].

Найпоширенішою в давніх слов'янських писемних пам'ятках є лексема Боиславъ – ім'я одного із сербських вождів X ст. Відоме це ім'я і з чесько-моравських писемних пам'яток XIII ст. У ньому, на думку М.Л. Худаша, криється забобонне побажання давніх слов'ян здобути славу в бою, бути відважним, хоробрим воїном [11, с. 70]. Очевидно, надзвичайна популярність імені БОИСЛАВЪ на період становлення прізвищ спричинила високу частотність антропоніма *Бойко*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження антропонімікону північної Донеччини засвідчило, що основи прізвищ, моти-

вовані іменами слов'янської етимології, збережені в незначній кількості (433 прізвища, тобто 4,3%). Проте цей тип імен відіграв важливу роль у формуванні української національної антропонімної системи. Зокрема після запровадження християнства вони могли переходити до розряду імен прізвиськ, прізвиськ і згодом, під час формування класу прізвищ, послугували основами для сучасних українських антропооснов. Частина цих імен функціонує й зараз як власні особові імена (Володимир, Всеволод, Любомир та ін.). Разом із тим деякі слов'янські автохтонні імена виходили з ужитку.

Таким чином, вивчення прізвищ дає змогу детально дослідити слов'янські автохтонні іменами минулого й сучасного, сприяючи подальшому аналізу семантики антропооснов, що, у свою чергу, уможливить більш глибоке розуміння й усвідомлення прізвищевого субстрату національної антропонімної системи.

Список літератури:

1. Горпинич В. О. Конотативні власні імена як джерело вивчення історичної морфеміки української мови / В. О. Горпинич // Питання історичної ономастики України. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 214-225.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – К.: Наук. думка, 1988. – 170 с.
3. Касинець Н. Й. Давньоруські антропооснови з точки зору семасіології / Н. Й. Касинець // Питання історичної ономастики України. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 207-213.
4. Лебеденко С. А. Лексические (апеллятивные) основы и словообразовательные типы антропонимов г. Днепропетровска: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Днепропетр. гос. ун-т. / С. А. Лебеденко. – Днепропетровск, 1985. – 23 с.
5. Марталога Т. В. Антропонімія північного Степу України: дисертація... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетр. державав. ун-т. / Т. В. Марталога. – Дніпропетровськ, 1997. – 186 с.
6. Осташ Л. Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композити в чеських та українських прізвищах / Л. Р. Осташ // Мовознавство. – 2002. – № 2 – 3. – С. 22-38.
7. Панцьо С. Є. Прізвища Лемківщини у період їх становлення // Питання історичної ономастики України / С. Є. Панцьо. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 232-238.
8. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля: дис. ... канд.. філол. наук: 10.02.02 Терноп. держ. пед. ун-т / Г. Д. Панчук. – Тернопіль, 1999. – 155 с.
9. Познанская В. Д. Антропонимия юго-восточной Украины: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Харьвов. гос. ун-т им. А. М. Горького / В. Д. Познанская. – Харьков, 1983. – 20 с.
10. Ніколаєнко З. Г. Прізвища, утворені від власних особових імен / З. Г. Ніколаєнко // Територіальні діалекти і власні назви. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 268-273.
11. Худаш М. Л. Антропонім Бойко і питання його генезису / М. Л. Худаш // Мовознавство. – 1978. – № 1. – С. 66-73.
12. Чучка П. П. Антропонимия Закарпатья: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук:10661 / Киев. гос. ун-т / П. П. Чучка. – К., 1970. – 42 с.
13. Чучка П. П. Антропонимия Закарпатья: дисс. ... д-ра филол. наук: 10661 / Киев. гос. ун т / П. П. Чучка. – К., 1969. – 978 с.
14. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена): Конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород, 1970. – 103 с.
15. Чучка П. П. Давньоруська особові імена і сучасні прізвища українців / П.П. Чучка // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 133-139.
16. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника / С. В. Шеремета. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.

Булава Н.Ю.
Винницкий национальный технический университет

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

СПЕЦИФИКА СЛАВЯНСКИХ АВТОХТОННЫХ ИМЕН В ОСНОВАХ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ СЕВЕРНЫХ РАЙОНОВ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Исследована региональная специфика украинских фамилий северных районов Донецкой области, мотивированных славянскими автохтонными именами, что уточнит данные общей системы фамильного антропонимикона Украины. Анализ фамилий, мотивированных славянским автохтонным субстратом, обусловил соответствующую методику изучения семантики антропооснов и выявление специфики региональной антропонимии. Изучены особенности именного словаря в основах фамилий исследуемой территории, что позволило выяснить не только репертуар и происхождение определенных имен, но и установить историческую динамику популярности именных вариантов в образовании фамилий. Уточнены количественные данные о сохранившихся славянских автохтонных именах в основах фамилий исследуемого региона. Ономастическое изучение основ фамилий позволило установить словообразовательную специфику славянских автохтонных имен, поскольку в антропоосновах зафиксированы не только активные, но и давние словообразовательные элементы.
Ключевые слова: фамилия, антропооснова, северные районы Донецкой области, славянское автохтонное имя.

Bulava N.Yu.
Vinnytsia National Technical University

SPECIFICITY OF SLAVONIC AUTOCHTHONIC NAMES IN STEMS MODERN UKRAINIAN SURNAMES OF NORTHERN PARTS OF DONETSK REGION

Summary
The regional specificity of Ukrainian surnames of northern Donetsk part formed from Slavonic autochthonic names was investigated, that will clarify data of the common system of Ukrainian surnames. The analysis of these surnames caused an appropriate methodology for the study of semantics of anthropostems and identify the specificity of the regional surname dictionary. The features of the names in the anthropostems of the researched area were studied, that allows to find out not only repertoire and derivation of certain names, but also to determine a historical dynamics of surname formation. The quantitative data of the surnames formed from Slavonic autochthonic names were concretized. The onomastic study of surnames allows to establish a word-forming specificity of the Slavonic autochthonic names, because in the anthropostems were fixed not only active, but also old word-forming elements.
Keywords: surname, anthropostem, northern parts of the Donetsk region, the Slavonic autochthonic name.

УДК 82–311.6(161.2)«19»

НАЦІОНАЛЬНА МИНУВШИНА В АНАЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ МИКОЛИ СИРОТЮКА

Віннічук А.П.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті розкрито особливості художнього мислення М. Сиротюка. На основі аналізу історичних розвідок та фольклорних творів визначено джерела написання роману «На крутозламі». Досліджено історичну та художню правду, виокремлено аспекти письменницького домислу та вимислу. Здійснено художній аналіз роману, основний акцент зроблено на постатях Сави Чалого, Петра Чалого, Гната Голого та ін. Виокремлено основні ознаки прозописьма М. Сиротюка.
Ключові слова: історична правда, художня правда, вимисел, домисел, документалізм, фольклоризм.

Актуальність дослідження. Для сучасного читача творчість Миколи Сиротюка є маловідомою. Оскільки творча активність цього письменника припадає на 60-80-ті роки XX століття, а це той час, коли митцям доводилося послуговуватися езопівською мовою, вдаватися до натяків та евфемізмів, переглядаючи написане крізь призму самоцензури. Критика до творчого спадку Миколи Йосиповича виявилася аж надмір стриманою, причиною цьому є, по-перше, опрацювання письменником історичної тематики (доволі дражливий момент, позаяк не кожен у ті часи міг писати так, як, скажімо, Натан Рибак), а, по-друге, його твори не сягали епічних висот у художньому моделюванні національної минувшини, хоча репрезентували добротно опрацьований матеріал. Отже, не слід беззастережно відкидати художній набуток письменника, який творив за «совєтської» доби, адже саме такі митці, усвідомлено чи спорадично занурюючись у сенс життєвих реалій, зосібна, в героїку національної минувшини, розхитували радянські ідеологічні доктрини «зсередини». Художня модель героїчного минулого, представлена в прозі М. Сиротюка, слугує формуванню історичного мислення, глибшому розумінню особистістю власного місця в соціумі, віднайденню шляхів до самопізнання й самоствердження. Відтак ім'я письменника заслуговує на реабілітацію, а його спадщина – на повернення до активного мистецького життя.

Простежимо історизм художнього мислення М. Сиротюка на прикладі роману «На крутозламі» (1980), над яким автор розпочав роботу значно пізніше, ніж над багатьма іншими творами. Одначе за описаними подіями (перші гайдамацькі заворушення у XVIII ст., російсько-турецька війна 1735-1739 рр.) роман є органічним початком епічного циклу письменника про гайдамацькі рухи. Попри дещо спрощену сюжетну канву, уповільнений розвиток подій, відсутність своєрідних характерів, заслуговує на увагу тяжіння прозаїка до психологічного вмотивування вчинків героїв. Центральною постаттю у романі є Сава Чалий – відважний ватажок гайдамаків, який, зрадивши товариство, перейшов на службу до поляків.

Відразу зауважимо, що образ Сави вийшов у М. Сиротюка якимось прямолінійно-спрощеним. Захопившись відтворенням зовнішніх подій, окремих обставин, прозаїк багато втрачає на глибині і яскравості художнього виявлення людського характеру. Примітно, що Чалий М. Сиротюка (і це помітно відрізняє його версію від інших) практично зовсім позбавлений позитив-

© Віннічук А.П., 2016

них рис. Уже замолоду сміливий і мужній Сава не був людиною слова, жив виключно для себе. Як говорить батько, Карпо Чалий, Саву «...Бог не скривдив, роздаючи людям відвагу та мужність, але він надміру запальний, гоноровий, якийсь кручений і хисткий...» [5, с. 48]. Навіть поляки обурювалися його гоноровитістю, нестримним прагненням до слави, комфортного життя та непідвладним характером.

Причини переходу Чалого до гайдамаків не знаходять у романі достатнього художнього обґрунтування. Дізнаємося лише, що, очоливши повстанський загін, він швидко здобув славу й визнання, про які мріяв. Саву бояться поляки, а схоплені ними гайдамаки називаються його ім'ям. Зі слів козацького ватажка Харка читач дізнається, що колишній сотник князя Любомирського «...підняв надвірняків, кликнув охотників – і пішло-о. Чи місто, чи село, фільварок або економія – нема йому ні припину, ані угаву, як весняній воді, що зірвала греблю. Весь у кармазинах, кінь під ним грудастий, за поясом пістолі, в руках шаблюка золота» [5, с. 79].

Сава-гайдамака добре усвідомлює всю складність тогочасної суспільно-політичної ситуації, проте не відстоює інтереси жодної з конфліктуючих сторін. Головне для нього – слава. Подумки звертаючись до батька, Сава розмірковує: «Ох, батьку, батеньку. Суворий ти єси, крутий, хоч і справедливий. Чи вірною дорогою пішов? Покинув комаргородську домівку, загубив дружину, змарнував молодість, життя. Твій син спробує віднайти інший шлях – веселіший і приємніший. Щоб повною мірою осягнути все – кохання, щастя, розкіш. Важко? Дорого коштуватиме? Можливо. Але дешеве м'ясо пси їдять» [5, с. 176]. Чалого дратує навіть те, що Грива, Кравчина, інші ватажки турбуються про харчові запаси на зиму, про консолідацію розпорошених гайдамацьких сил із метою здобуття «могутніх» фортець, міст і не на короткий час, а назавжди, щоб стати зрештою справжніми господарями на своїй землі. Його гасло – «куй залізо, доки гаряче, йди вихором, бий, пали, хапай і бенкетуй» [5, с. 185].

М. Сиротюк уводить у свій твір розповідь про ув'язнення Чалого в Білоцерківській фортеці «за гайдамацтво». Причиною ж арешту послужило пограбування ним грецьких купців, що могло спричинити конфлікт із Грецією. У версії М. Сиротюка, з-за ґрат майбутнього перекинчика визволили його побратими Голий і Кравчина. Інші ж гайдамацькі керманичі (Рудь, Харко, Жила, Грива) не довіряли Саві, а тому не радилися з ним і не запрошували до старшинського кола. Ясна річ, що це гнівило себелюбця, розбурхуючи в ньому заздрощі. Та й раніше, на службі в Любомирського, Сава заздрив Верланові, якого було призначено «реґіментарем охочекомонних» (в Речі Посполитій XVII-XVIII заступник гетьмана або командувач окремої групи військ – А.В.), хоча про цю посаду мріяв сам Чалий.

Ставлення Сави до гайдамаччини автор вдало передає в його внутрішньому монолозі, зверненому до Андрія Козуба: «Гадаєш, я не люблю рідну землю?.. Люблю. І ненавиджу єзуїтів, католиків, уніатів. І пам'ятатиму свій козацький рід. Однак життя є життя. Недотепам воно ламає хребти, зате розумніші окульбачують його... Пригадується, ти обстоював гайдамаків – вони православні. Тепер, де оті твої православні? Так – твої. Бо не мої. Вони – гайдамаки, вороги моїх панів вельможних. І їм за те належить кара» [5, с. 53].

Очевидно, саме тому Чалий із легкістю пристає на пропозицію Потоцького стати сотником його надвірної міліції, як належне сприймає присвоєння звання полковника. Коли брати до уваги жорстокі розправи покруча над спійманими гайдамаками, запорожцями, то занадто «немічними» виглядають його розмірковування про чистоту власної душі, як і побоювання зустрітися «на марсовому полі» з учорашніми побратимами. У підходах М. Сиротюка до зображення центрального персонажа неважко помітити звернення до класичної традиції, зосібна, трагедії М. Костомарова «Сава Чалий». Обидва письменники показують героя у важкий час, на крутозламі історії, коли весь український народ став на боротьбу проти національного уярмлення. Як і М. Костомаров, М. Сиротюк тяжів до відтворення внутрішньопсихологічних суперечностей особистості, до людинознавчих первнів у художньому осягненні переломних історичних подій.

Отримавши в подарунок від поляків села Рубань і Степашки, Чалий у романі стає звичайним визискувачем рідного народу. «Поневолив нас, більшу і кращу половину городів і садків одбатував собі, півроку харчували надвірняків, рубали ліс, робили ясла, жолоби, мурували груби, а він не почастував, не подякував. Жінки та дівчата й зараз пораються на кухні задарма», – говорить один із селян [5, с. 408]. Промовистою є така деталь: на пальці зрадника «кривавиться» перстень з масивним рубіном. Зображуючи особисте життя Чалого, М.Сиротюк прагне заакцентувати висунуті ідейні засади. Так, дружина Сави Мар'яна в романі неначе увиразнює зрадництво чоловіка, оскільки сама є зрадницею, прозваною письменником Іудою Іскаріотом. Свого часу, поєднавши долю з Савою, католичка Мар'яна зраджує свого чоловіка Андрія Козуба й приймає католицьку віру. Живучи з Чалим, вона встигає зустрічатися ще й із Василем і Вацлавом. Робиться це або за подарунки, або за мовчання (щоб не дізнався чоловік). Так же легко (вже після смерті Сави) Мар'яна виходить заміж за поляка Мощинського й знову приймає католицьку віру. У цьому випадку письменник близький до історичної правди. За свідченням істориків, дружина Чалого справді взяла шлюб із поручиком Мощинським, який виховував її сина і навіть залишив йому в спадок свій маєток. За історичними даними, синові Сави прізвище змінили на Цалинський. Згадку про це зустрічаємо й у творі М. Сиротюка. Таким чином, маємо підстави для висновку про дотримання романістом історичної вірогідності в зображенні реальних постатей. Водночас наведемо у зв'язку з цим слушне спостереження Б. Мельничука: «Безперечно, що першочерговою справою для письменника, який працює над художнім освоєнням минулого, є оволодіння історичною істиною. Але... це справа дуже непроста... Річ у тім, що історична істина далеко не завжди лежить на поверхні, що документальні свідчення часом мають суперечливий, дезорієнтуючий характер чи просто кажуть не всю правду» [3, с. 24].

На загал же, М. Сиротюк був добре обізнаний з історичними джерелами про гайдамаччину. Тим часом історичні відступи в його романі, як правило, завеликі, «сухі» (розповіді про Миколу Паніна, оцінку російської політики Францією, Англією, Пруссією, цитування універсалу Залізняка, наведення «офіційного» факту розправи з кобзарями в Кодні і под.). Значно краще сприймаються ті сторінки, де історичні факти «обігруються», де вчувається «голос» художника (скажімо, розповідь про зафіксований у спогадах очевидців та історичних документах факт заборони польськими «культурниками» співу надвірними козаками пісень про Хмельниччину).

Оригінальною в романі є й художня версія покарання Чалого за відступництво. До Чорного лісу – гайдамацької Січі – приходить хворий, знесилений Карпо Чалий. Він не може власноруч звершити суд, а тому просить Голого та Кравчину скарати «недолюдка». Останнє бажання всіма шанованого запорозького отамана гайдамаки й виконують. Символічно, що, зарубавши Саву шаблею його батька, Голий ламає її: зрадою ця зброя «збезчещена», а тому не може більше слугувати в обороні України.

У романі «На крутозламі» М. Сиротюк послуговується деталями, взятими з відомої історичної балади про Саву Чалого і Гната Голого, властиво, концептуально спирається на цей уснопоетичний зразок:

Ой був старий та був сідий
На прозвання Чалий
Та й викохав сина Саву
Ляшенькам на славу...
Що пан Сава робить:
Ляські степи об'їжджає,
Запорожців ловить,
По місяцям, ще й побільше
У кайданах водить...
Прийшов Сава з Немирова
Та до свого дому...
Як ускочив та пан Гнатко
В вікно з оболону...
Поглянув же та пан Сава
На ясную зброю,
Підхопили пана Саву
На три штихи вгору.
«Ой тепер ти, старий Чалий
Та не можеш свому Саві
Нічого сказати,
Бо не будеш пана Саву
І в вічі видати» [1, с. 493-494].

Як бачимо, в народній баладі також згадується батько зрадника. У романі М. Сиротюка «На крутозламі» Карпо Чалий виступає антиподом Сави. У Карпа не склалася особиста доля: зрадила дружина, обернувся на магнатського попихача син. Проте життя не зламало його. Основне в старшому Чалому – моральна витривалість і сила натури, загартовані на Запорожжі. Саме тому козаки свого часу обрали його курінним отаманом Січі. Старий Карпо не може ні виправдати, ні пережити зради сина, тому просить у Бога допомоги «завершити батьківський суд» і померти. Символічні струмені проймають наприкінці роману цей образ. Бувалий, мужній козак просить поховати його в Чорному лісі й посадити на кургані червону калину. Символіка калини на могилі – це й знак пам'яті про дорогу людину. Як добре пророцтво сприймається те, що після смерті зрадника Сави Чалого в гайдамаки Степанка народжується син. Дитина, яка побачила світ, на одностайну думку коліїв, неодмінно стане справжнім «козарлюгою», що є натяком на краще майбутнє України.

Основними ознаками роману вважаємо поєднання документальності та ліризму, пильну увагу до відтворення побутового тла й поглиблений інтерес до соціальних, національних, політичних проблем. Зміст роману свідчить про глибоке знання прозаїком історичного матеріалу, уміння проникати в світ суспільних, міжособистісних взаємин, у сферу «дражливої» національної проблематики. Адже, у монографії «Український радянський історичний роман» Сиротюк-літературознавець писав: «Від інших творів про минуле історичний роман відрізняється насамперед тим, що він воскрешає не просто давнину, а саме конкретну історію, історично-конкретний досвід попередніх поколінь. Причому реальна історія служить у ньому не лише загальним тлом, а й становить його зміст, дає йому конфліктні вузли, тобто лежить в основі всієї його художньої тканини» [4, с. 196]. Саме цього принципу завжди дотримувався Сиротюк-прозаїк.

Список літератури:

1. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1875. – Т. 2 – С. 21.
2. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова: Деякі принципи літературного аналізу художньої мови / М. Х. Коцюбинська. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 44.
3. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі / Б. І. Мельничук. – К.: Академія, 1996. – С. 24.
4. Сиротюк М. Український радянський історичний роман / М. Й. Сиротюк. – К.: Вид-во Академія наук УРСР, 1962. – С. 28.
5. Сиротюк М. На круто зламі: Роман // Твори: В 2 т. / М. Й. Сиротюк – К.: Дніпро, 1984. – 480 с.

Винничук А.П.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

НАЦИОНАЛЬНОЕ ПРОШЛОЕ В АНАЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ НИКОЛАЯ СИРОТЮКА

Аннотация
В статье раскрыты особенности художественного мышления Н. Сиротюка. На основе анализа исторических исследований и фольклорных произведений определены источники написания романа «На переломе». Исследованы историческая и художественная правда, выделены аспекты писательского домысла и вымысла. Осуществлен художественный анализ романа, основной акцент сделан на образах Саввы Чалого, Петра Чалого, Гната Голого и др. Выделены основные признаки прозописания Н. Сиротюка.
Ключевые слова: историческая правда, художественная правда, вымысел, домысел, документализм, фольклоризм.

Vinnichuk A.P.
Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia

NATIONAL FORETIME IN ANALYTICAL DISCOURSE OF MYKOLA SYROTYUK

Summary
The article reveals peculiarities of creative thinking of M. Syrotyuk. Based on analysis of historical research and folklore works, was identified the sources of writing the novel «Na krutozlami». In the article, historical and artistic truth were research, aspects of writer's speculation and fiction were deteched. Were produced artistic analysis of the novel, the focus is on the figures Sava Chaly, Peter Chaly, Gnat Holyi and others. In the article is determined main features of prose writing of M. Syrotyuk.
Keywords: historical truth, artistic truth, fiction, speculation, documentary, folklorism.

УДК 81'367.633:81'373.611

ОПОЗИЦІЯ «КОНТАКТНА ЛОКАЛІЗАЦІЯ: НАПРЯМ РУХУ НА ПОВЕРХНЮ/З ПОВЕРХНІ ЛОКАТИВНОГО ОРІЄНТИРА» В УКРАЇНСЬКОМУ РЕЧЕННІ: ВИМІР ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМЕННИКОВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ

Галаур С.П.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття є спробою довести, що префіксально-прийменникова кореляція дієслівного предиката бере активну участь у семантико-синтаксичній організації речення. Досліджено безпосередній / опосередкований типи співвідношення префікса й прийменника в синтаксичних структурах із семантичними параметрами «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» та «напрям руху з поверхні локативного орієнтира». Виявлено спектр конкретних репрезентантів у вигляді моделей і субмоделей префіксально-прийменникової кореляції. Описано особливості заповнення предикатної та правобічної позицій речень із кореляцією префікса і прийменника. З'ясовано найтонші змістові відтінки, реалізовані в синтаксичній структурі за допомогою механізму префіксально-прийменникового узгодження.

Ключові слова: префіксально-прийменникова кореляція, дієслівний предикат, правобічний поширювач, локативний орієнтир, просторові відношення.

Постановка проблеми. Речення з префіксально-прийменниковою кореляцією, яка має безпосередній (повний, неповний) та опосередкований вияви, становлять продуктивний тип у сучасній українській мові. Синтаксичні структури з тим або тим різновидом префіксально-прийменникового узгодження здебільшого реалізують різну просторову семантику, уточнену такими значеннєвими характеристиками, як «контактна / дистантна», «горизонтальна / вертикальна локалізації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантичне співвідношення між префіксом та прийменником викликало стійкий інтерес у лінгвістів упродовж кількох століть. Про типологію кореляції знаходимо цінні відомості ще в граматиках XIX століття, вплив префіксів на синтагматичні властивості дієслова розглядали російські синтаксисти в узагальнених працях, присвячених питанням керування (Г.О. Битехтіна, Г.О. Брусенська, Л.А. Вараксін, В.В. Виноградов, Є.Ю. Владимирський, Є.М. Галкіна-Федорук, Т.П. Засухіна, Г.О. Золотова, М.Д. Лєсник, Г.І. Магомедов, О.М. Пєшковський, М.М. Прокопович та ін.), валентності предикатів руху, переміщення, синтаксичної сполучуваності префіксальних дієслів із прийменниково-відмінковими формами директивного та транзитивного значень (М.В. Всеволодова, Л.В. Ємельянова, Ю.П. Князєв та ін.). В українському мовознавстві префіксально-прийменникову кореляцію ґрунтовно з'ясувала В.Г. Войцехівська [2], виявивши особливості прийменникового керування префіксальних дієслів, схарактеризувавши структуру та семантику словосполучень із префіксально-прийменниковою кореляцією на тлі теорії про сильний / слабкий тип зв'язку. Основні теоретичні засади семантичного співвідношення між префіксом та прийменником різнобічно викладені і в працях І.Р. Вихованця [1], Н.П. Гальони [3], М.І. Степаненка [7].

Виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Дослідження вітчизняних і зарубіжних мовознавців, що висвітлюють проблеми префіксально-прийменникового узгодження, однак, не дають повного й цілісного уявлення про кореляцію префіксів та прийменників, яка посутньо впливає на формально-граматичну й семантичну будову речення, визначає його компонентний склад.

Мета статті – визначити специфіку творення адвербіальної семантики в реченні за участю префіксально-прийменникової кореляції семантичних типів «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» та «напрям руху з поверхні локативного орієнтира», установити моделі такої кореляції, описати їхні значення.

Виклад основного матеріалу. Особливістю речень із семантичним описом **«напрям руху на поверхню локативного орієнтира»** є вживання префіксальних дієслів руху, переміщення, каузально-моторної дії та іменників – складників припредикатного правобічного компонента, що належать до різних лексико-семантичних розрядів. Типовими заповнювачами позиції справа виступають лексеми – назви обмежених просторів, типів покриву, функційних територій, частин тіла людини або іншої живої істоти, відкритих транспортних засобів та їхніх частин: *Пан Миколай, чоловік значного віку і сухорлявий, **ви**йшов **на** город нарвати м'яти для чаю* (В. Кожелянко); *Двоє птицями **ви**летіли **на** коней* (І. Багряний). Для синтаксичних структур з такими припредикатними поширювачами характерною є вказівка на те, що рух досягає поверхні предмета – локативного орієнтира. З-поміж іменників, що формують напрямково-локативний поширювач, функційне ядро становлять номени об'єктів, для досягнення яких слід піднятися вгору (*ґанок*, *дах*, *дерево*, *сходинки*, *сцена*), або назви локативних орієнтирів, розташованих нижче вихідного пункту руху (*земля*, *підлога*, *трава*), пор.: *Великий стрілець він був і не боявся ні тучі, ні грому: йому дикий жеребець вухо відкусив, і якби не **зліз** **на** дерево, то й носа не було б!* (А. Кащенко) і *Марія **ви**тустила створіння **на** підлогу* (В. Яворівський). Семантика речення з таким припредикатним поширювачем зазнає конкретизації значеннєвою характеристикою «напрям руху на поверхню локативного орієнтира, що знаходиться на вертикальній осі: напрям руху знизу вгору або напрям руху згори вниз». На особливу

© Галаур С.П., 2016

увагу заслуговує іменник *місце*, який, реалізуючи семантику «простір поверхні, зайнятий ким- або чим-небудь», обов'язково вимагає після себе атрибутивного поширювача:... [Данилко з прадідом] *ось ніби* ***на*** *найвище* ***ви****йшли місце* (Ю. Яновський); *Майже ціле село* ***пере****бирається* ***на*** *нове місце, в кожному разі ті, хто хоче тихо жити в лісі* (Ю. Покальчук). Інколи субстантив *місце* має імпліцитний характер. Замість нього в реченні може виступати іменник, «у значеннєвій структурі якого індиферентною є сема «подія» [6, с. 208]: [Мама] ***Ви****йшла* ***на*** *сонце* (У. Самчук) (місце, відкрите для впливу сонячної енергії); *Посланець* ***ви****валився* ***на*** *осонні* (О. Забужко) (незатінене місце, освітлюване сонцем).

Реченням із планом змісту «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» здебільшого властива кореляція моделі **pref ↔ prep [на]**. Повний вияв безпосередньої кореляції pref [на-]↔prep [на] не типовий, оскільки префікс *на-* репрезентує насамперед значення квантитативності, яке лише інколи може бути ускладнене просторовою семою «контакт із локативним орієнтиром, точніше, із його поверхнею»: *Мухи* ***на****летіли* ***на*** *обличчя (В. Шевчук); [Вони]* ***На*** *жаровню* ***на****кладали сухих смоляних дров, хмизу, березової кори, ще й брали запас з собою в байду* (І. Багряний).

Невисокий ступінь продуктивності характерний і для синтаксичних структур із кореляцією pref [за-] ↔ prep [на] та pref [при-] ↔ prep [на]: *Пішла баба до хати,* ***за****лізла* ***на*** *піч і стогнала* (Є. Гуцало);...*Аліна тихо* ***при****землилась* ***на*** *палубу* (О. Забужко). У них досить часто спостерігаємо конкретизацію семантики «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» вказівкою на вертикальну локалізацію. Особливістю кореляції pref [при-] ↔ prep [на] є те, що вона зазвичай фіксує напрям руху згори вниз, а не знизу вгору. Таке явище Л. Ферм пояснює екстралінгвальними чинниками. «Префікс при-, – твердить дослідниця, – передбачає подолання відстані, тому вирази, наприклад, *прилізти на дах, прийшов на сходинки* тощо не зовсім гармонійні. Враження таке, що на дах і на сходинки переміщення розпочалося ще на сусідній вулиці» [8, с. 107].

Коли релевантною виступає інформація про те, що суб'єкт / об'єкт змінив своє місцеперебування, очевидною є кореляція pref [пере-] ↔ prep [на]:... [Федір] ***пере****плив* ***на*** *протилежний берег* (В. Яворівський); *Юра* ***пере****котився* ***на*** *бік,* ***на*** *живіт* (Т. Литовченко).

Реалізація значення «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» найчастіше пов'язана з опосередкованим префіксально-прийменниковим узгодженням на зразок pref [з-/зі-/зо-/із-/ізі-/с-/іс-] ↔ prep [на]. Така кореляція бере участь у формуванні відтінків «напрям руху на поверхню локативного орієнтира, що знаходиться на вертикальній осі: напрям руху згори вниз» та «напрям руху на поверхню локативного орієнтира, що знаходиться на вертикальній осі: напрям руху знизу вгору». Пор.: *Горобець, мляво стрипуючи крильцями, злетів* ***на*** *підлогу і приниш к у кутку, поник головою, сіпає дзьобком* (В. Яворівський); *Зараз, коли він* [Волин] *спав, воно [волосся] звисало* ***на*** *стовбур дерева розкішними пасмами* (Ю. Покальчук).

Активно виявляє себе й кореляція pref [ви-] ↔ prep [на]:... *легенький вітер шамотів у дикому малиннику й* ***ви****ганяв* ***на*** *трави табунці зелених хвиль* (М. Хвильовий);... ***ви****йде злодій* ***на*** *шлях погулять З ножем у халяві*... (Т. Шевченко). Вона вказує на те, що рух спрямовано в більш відкритий простір. Функціонування розглядуваної кореляції досить часто пов'язане з вираженням додаткового значення «напрям руху знизу вгору»: *Він бігав наввипередки з вітром, Він* ***ви****лазив* ***на*** *грушу і рвав у пазуху гнилиці* (І. Драч).

Із прийменником на в смислове співвідношення може вступати префікс *від-/віді-/відо-/од-/оді-*, надаючи дієслову-предикату різних значень, зокрема «відхиляти (ся) назад», «відскакувати, відпадати внаслідок удару, поштовху», «доставити що-небудь куди-небудь»: *Ярина повним розпуки рухом заламує руки й* ***від****кидає назад,* ***на*** *зелену стіну винограду свою біляву голівку* (М. Коцюбинський);... *він* [спекулянт] *з усіма своїми шкребками* ***від****летів* ***на*** *брук сторчака* (О. Гончар).

Співвідношення на префіксально-прийменниковому зрізі pref [в-/у-] ↔ prep [на] уможливлює маркування додаткового відтінку «напрям руху на поверхню локативного орієнтира, що знаходиться на вертикальній осі: рух згори вниз». Характерно, що префікс *в-/у-* реалізує тут аблативне значення, успадковане від давнього прийменника у, який слугував «у ролі префікса... на означення віддаляння або відокремлення від чогось» [5, с. 19]: *Рада* ***в****ронила* ***на*** *землю порожнє відро* (О. Забужко);... ***на*** *долоню пелюстка* ***в****паде* (М. Сингаївський).

Семантику «напрям руху на поверхню локативного орієнтира, що знаходиться на вертикальній осі: рух згори вниз» реалізують також речення з виявом префіксально-прийменникової кореляції pref [о-/об-/обі-] ↔ prep [на], оскільки префікс може позначати дію, «яка призводить до переміщення предмета вниз від місця його попереднього розташування або руху від якоїсь точки донизу» [Там само, с. 112]: *І сиплеться з неї* [груші] *цвіт, вся земля вже застелена, пелюстки* ***о****сідають* ***на*** *голову, на плечі, потрапляють на уста* (Є. Гуцало); *Вона* [Любава] *схитнулася і важко* ***о****сіла* ***на*** *долівку* (В. Малик).

Динамічний план змісту «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» демонструє й кореляція pref [про-] ↔ prep [на], позначаючи шлях руху суб'єкта / об'єкта:... ***про****ходить князь Альбрехт* ***на*** *вказане йому місце* (В. Винниченко);... *теплим молоком душа моя* ***про****ллялась* ***на*** *жито золоте твоїх дзвінких пісень* (В. Сосюра).

У реченнях із семантичною характеристикою «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» правобічний поширювач може набувати форми «по + місцевий відмінок», яка сигналізує про розміщення, поширення на поверхні локативного орієнтира й виступає «семантичним синонімом сполучення на + м.в» [4, с. 61]. Синтаксичні конструкції, у яких функціонує префіксально-прийменникова кореляція **pref ↔ prep [по]**, описують рух / переміщення кількох суб'єктів / об'єктів з однієї точки на поверхню відразу декількох точок. Це відбувається за умови сполучення дієслова з префіксом *роз-/*

розі-:... *папірці сполоханою голубиною зграйкою спурхнули з столу і* ***роз****летілися* ***по*** *підлозі* (О. Гончар);... *коли помітив – вони* [черв'яки] ***роз****повзлися* ***по*** *всьому берегу* (В. Нестайко).

Семантику **«напрям руху з поверхні локативного орієнтира»** реалізують синтаксичні конструкції, валентне ядро яких формують дієслова руху, переміщення, каузально-моторної дії, а типовою моделлю префіксально-прийменникової кореляції є **pref ↔ prep [з/зі/із]**. Із прийменником з/зі/із найчастіше узгоджується префікс *з-/зі-/зо-/із-/ізі-/с-/іс-*: *Збий же мені* ***з*** *чуба шапку* (С. Руданський); *Хтось* ***з*** *люльки іскру здув* (Леся Українка). Позицію справа від предиката обіймають різноманітні субстантиви – назви локативних і нелокативних понять, зокрема найменування 1) обмежених просторів, типів поверхонь, природних об'єктів, 2) частин тіла людини або іншої живої істоти, 3) меблів, 4) відкритих транспортних засобів, 5) високих предметів, різноманітних будівель, споруд та їхніх частин: *Олеся зіскакує на асфальт, заточується,* ***з*** *її голови* ***з****літає червоний шолом* (Д. Яворівський); *Роман* ***з****ліз* ***з*** *лави* (І. Нечуй-Левицький). Цей розряд доповнюють іменники на позначення просторів лінійного характеру. Окрему ланку в цій підсистемі іменників становить лексема *місце*, яка може реалізувати два значення: «певний пункт, площина, призначена для кого-, чого-небудь» або «простір, зайнятий ким-, чим-небудь». Виступаючи в реченні без залежних компонентів, вона репрезентує семантику «певний пункт, площина, призначена для кого-, чого-небудь». Якщо ж іменник *місце* функціонує в складі дескрипції, то він набуває значення «простір, зайнятий ким-, чим-небудь», пор.: *Двоє інших* [бедуїнів] *рвонули коней і немовби* ***з****летіли* ***з*** *місця, помчали до ліска* (Ю. Мушкетик) і *Ваше благородіє, господа салдатство! Будьте ласкаві,* ***з****ведіть* ***з*** *нашого місця оттого навіженого, католицького, бусурменського москаля, що став біля бублейниць з стовпцями* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Характерною особливістю описуваних речень є й те, що вони реалізують значення як горизонтальної, так і вертикальної локалізації, пор.: *Центрально-Східна Європа* ***з****рушила* ***з*** *місця* (Ю. Андрухович) і...*хлопчина* ***з****ліз* ***з*** *дерева* (О. Донченко). Актуалізація семи «горизонтальна локалізація» пов'язана з іменниками обмеженої семантики – найменуваннями просторів лінійного характеру та лексеми *місце*. У синтаксичних структурах із цими субстантивами префікс *з-/зі-/зо-/із-/ізі-/с-/іс-* набуває ознаки «переміщуючись, ухилитися від попередньо прийнятого напрямку». Інформація про вертикальну локалізацію в реченнях з описуваною префіксально-прийменниковою кореляцією не є однорідною, що пов'язано з біфункційністю префікса *з-/зі-/зо-/із-/ізі-/с-/іс-*, його здатністю виражати протилежні відношення. Сучасний префікс *з-/зі-/зо-/із-/ізі-/с-/іс-* бере участь у формуванні речень із семантичною структурою «напрям руху з поверхні локативного орієнтира: рух згори вниз або рух знизу вгору» тому, що він сфокусував у собі значення давнього прийменника *съ* (рух униз чи від локативного орієнтира, із його поверхні) і заступив старий префікс *въз- (въс-)* «на означення, в основному, руху вгору» [Ільїн, с. 50]. Маркерами напрямку руху при цьому виступають іменники або дієслова-предикати. Пор.: ***З****лазить Ларько* ***з*** *верби* (С. Васильченко) (напрям руху вниз) і *Другого дня Ярина ледве* ***з****велась* ***з*** *постелі* (М. Коцюбинський) (напрям руху вгору). Зафіксовано, однак, і такі випадки, коли план змісту основного носія валентності є індиферентним щодо сем «рух угору», «рух униз», а правобічну позицію заповнюють іменники – найменування поверхні, від якої рух може здійснюватися вгору і вниз: *Птах* ***з****летів* ***з*** *даху* (Із газети) (злетів у небо? злетів на землю?). Значення «рух угору» або «рух униз» у таких синтаксичних структурах потребує конкретизації локативно-директивним поширювачем на позначення кінцевого пункту руху та опосередкованою префіксально-прийменниковою кореляцією, яка виникає між префіксом *з-/зі-/зо-/із-/ізі-/с-/іс-* й лативним прийменником, а то й контекстом.

Висновки і пропозиції. Аналіз особливостей заповнення предикатної та правобічної позицій у реченнях із семантичними параметрами «напрям руху на поверхню локативного орієнтира» й «напрям руху з поверхні локативного орієнтира», вичленування моделей та субмоделей префіксально-прийменникової кореляції в них, установлення їхніх значень дали змогу виявити найтонші змістові відтінки, реалізовані в синтаксичній структурі за допомогою механізму префіксально-прийменникового узгодження. Як бачимо, в основі взаємозв'язку префікса й прийменника лежить і комунікативна стратегія мовця, тож розв'язання розглядуваної проблеми не вичерпується семантико-синтаксичним аспектом, а потребує ще й інших підходів.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Войцехівська В. Г. Придієслівне керування в сучасній українській мові (Словосполучення з префіксально-прийменниковою кореляцією): дис. ... канд. філол. наук / Войцехівська Віра Григорівна. – К., 1969. – 342 с.
3. Гальона Н. П. Вияв валентних властивостей предиката у сполуках з префіксально-прийменниковою кореляцією / Н. П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: [зб. наук. праць / відп. редактор. А. П. Грищенко]. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Випуск 2. – С. 43–54.
4. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення З. І. Іваненко. – К.; Одеса: Вища школа, 1981. – 143 с.
5. Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові / В. С. Ільїн. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953. – 167 с.
6. Селивёрстова О. Н. Семантическая структура предлога на / О. Н. Селивёрстова // Исследования по семантике предлогов: [сборник статей / отв. ред. Д. Пайар, О. Н. Селивёрстова]. – М.: Русские словари, 2000. – С. 189–242.

7. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: [монографія] / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.
8. Ферм Л. Выражение направления при приставочных глаголах перемещения в современном русском языке. К вопросу префиксально-предложного детерминизма / Л. Ферм. – Stockholm: Uppsala, 1990. – 188 с.

Галаур С.П.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ОППОЗИЦИЯ «КОНТАКТНАЯ ЛОКАЛИЗАЦИЯ: НАПРАВЛЕНИЕ ДВИЖЕНИЯ НА ПОВЕРХНОСТЬ/С ПОВЕРХНОСТИ ЛОКАТИВНОГО ОРИЕНТИРА» В УКРАИНСКОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ: ИЗМЕРЕНИЕ ПРЕФИКСАЛЬНО-ПРЕДЛОЖНОЙ КОРРЕЛЯЦИИ

Аннотация
В статье предпринято попытку доказать, что префиксально-предложная корреляция глагольного предиката принимает активное участие в семантико-синтаксической организации предложения. Исследованы непосредственный / опосредствованный типы соотношения приставки и предлога в синтаксических структурах с семантическими параметрами «направление движения на поверхность локативного ориентира» и «направление движения с поверхности локативного ориентира». Выявлен спектр конкретных репрезентантов в виде моделей и субмоделей префиксально-предложной корреляции. Описаны особенности заполнения предикатной и правосторонней позиций предложений с корреляцией приставки и предлога. Выяснены наиболее тонкие семантические оттенки, реализованные в синтаксической структуре с помощью механизма префиксально-предложного согласования.
Ключевые слова: префиксально-предложная корреляция, глагольный предикат, правосторонний распространитель, локативный ориентир, пространственные отношения.

Halaur S.P.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE OPPOSITION «CONTACT LOCATION: MOVEMENT DIRECTION ON A SURFACE/FROM A SURFACE OF THE LOCATIVE LANDMARK» IN UKRAINIAN SENTENCE: THE PREFIX-PREPOSITIONAL CORRELATION DIMENSION

Summary
The article is the attempt to prove verbal predicate prefix-prepositional correlation active participation in the semantic-syntactic organization of the sentence. The direct / mediated prefix and preposition correlation types in the syntactic structures with semantic parameters «movement direction on a surface of the locative landmark» and «movement direction from a surface of the locative landmark»were investigated consistently. The spectrum of prefix-prepositional correlation models and submodels as specific representatives was elaborated in succession. The peculiarities of the predicate position filling as well as filling of the position on the right side in sentences with prefix and preposition correlation got deep analysis. The most subtle semantic nuances, realized in the syntactic structure by the prefix-prepositional concord mechanism, were ascertained in the consecution.
Keywords: prefix-prepositional correlation, verbal predicate, right-side spreader, locative landmark, spatial relation.

УДК 811.124'06'366+811.14'02

ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ СЛОВОТВОРЧИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ЛАТИНСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Гуцол М.І., Савчук Г.О.
Івано-Франківський національний медичний університет

У статті досліджено механізми відображення грецьких словотворчих елементів у латинській мові (на матеріалі латинської медичної термінології).
Ключові слова: латинська медична термінологія, грецькі словотворчі елементи, транслітерація, клінічний термін.

Сучасна медична термінологія – поняття комплексне, до її складу входить кілька сотень тисяч слів і стійких словосполучень, які складають термінологічну базу цілого ряду медико-біологічних дисциплін. Це природно сформована терміносистема, яка має багатовікову традицію. Характерна її особливість – використання латинської та грецької мов для утворення термінів. Один з найбільш значних розділів медичної термінології – клінічна термінологія. Вона поєднує назви галузей медичної науки, симптомів, хвороб, синдромів, функціональних реакцій, рефлексів, морфологічних порушень і методів досліджень. На відміну від анатомічної термінології, яка оперує в основному латинською лексикою, основу клінічної складають слова грецького походження. Поряд зі словами чисто грецького або латинського походження у клінічній термінології зустрічаються терміни-гібриди, утворені одночасно з грецьких та латинських компонентів [8, с. 271].

Постановка проблеми. При вивченні латинської медичної термінології студенти медичних вузів стикаються з проблемою правильного написання грецьких дублетів та словотворчих елементів латинською мовою. На нашу думку, лише знання грецьких букв та загальних правил їх передачі на письмі, вміння читати надрядкові знаки і дифтонги грецької мови допоможе студентам уникати помилок при читанні та написанні клінічних термінів. **Метою** нашого дослідження є формування у студентів практичних навичок грамотного написання та вимови грецьких словотворчих елементів, що сприятиме всебічному розвитку термінологічного апарату майбутнього фахівця у сфері медицини. **Об'єктом** дослідження є грецькі словотворчі елементи (корені, суфікси, префікси, терміноелементи), які служать засобом для утворення клінічних термінів. **Предметом дослідження** є механізми відображення грецьких словотворчих компонентів у латинській мові.

Медичну термінологію фактично започаткувала праця давньогрецького вченого Гіппократа «Corpus Hippocraticum». Грецька мова включно до кризи античного світу виконувала функцію міжнародної мови медицини. Ще М.В. Ломоносов підкреслював її виняткове значення для задоволення потреб наукової термінології, зазначаючи: «для термінів у багатьох науках: у фізиці, у хімії, в астрономії, й особливо в анатомії, у ботаніці та й у всій медицині грецька мова дуже потрібна» [4, 220]. Оскільки грецька та латинська мови були двома розвиненими індоєвропейськими мовами та взаємодіяли територіально й історично, знаходячись у постійному контакті, медичні найменування, яких не вистачало в грецькій мові, запозичалися нею з латинської, а грецькі за походженням слова зазнавали впливу латинської мови. Часто первинно латинські слова дублювалися латинізованими грецькими запозиченнями, що й сьогодні впливає на склад медичного термінологічного лексикону Терміни, запозичені з латинської та грецької мов, як правило, представлені цілими групами різноманітних термінологічних систем.

Слова грецького походження є термінологічною базою для всіх клінічних дисциплін. Вивчення клінічного терміна засноване на аналізі окремих компонентів, що називаються терміноелементами. Терміноелементом називається будь-який словотвірний елемент (корінь, основа, префікс, суфікс), який, володіючи стабільним значенням, створює терміни різного смислу. У більшості слів терміноелементи є смисловою опорою, необхідною для розуміння терміна. Тільки в деяких випадках загальне значення терміна складається з окремих значень терміноелементів.

Переважна більшість дослідників зосереджують свою увагу на питанні відображення грецьких та латинських запозичень в українській мові, цьому питанню присвячено ряд вітчизняних публікацій [6, 7]. Серед закордонних публікацій слід відзначити розділ «Fundamentals of Medical Etymology» у словнику Dorland's Illustrated Medical Dictionary, у якому досить детально опрацьовано досліджуване нами питання [2].

Розпочнемо з розгляду транслітерації грецьких надрядкових знаків у латинській мові. У грецькій мові слова, що починаються з голосного, дифтонга чи приголосного ρ (ро) мають придих *(spirītus)* над початковою голосною, над другим компонентом дифтонга чи над ρ (ро). Розрізняють густий *(spirītus asper)* і тонкий *(spirītus lenis)* придих.

Густий придих позначається значком (‘) над голосним, він показує, що склад починається з аспірації, яка у латинській мові транслітерується через h. Тому ми пишемо hydr-; hypn-; hyster-; hygr-; hyper-; hypo-, оскільки латинському hy- у всіх вище наведених випадках відповідає давньогрецьке ὑ (іпсилон з густим придихом). Так, латинському hemi- відповідає грецьке ἡμι – *пів, наполовину*, hepat- ← ἧπαρ, ἡπατο-τό – *печінка* (у наведеному грецькому іменнику зустрічаємо літеру ета з густим придихом); hom (o)- ← ὁμός – *одна-*

© Гуцол М.І., Савчук Г.О., 2016

ковий, рівний (грецький прикметник починаються з голосної літери омікрон з густим придихом).

Натомість тонкий придих, який позначається знаком (᾽) показує відсутність аспірації, на письмі у латинській мові він не відображається, наприклад: a ← ἀ: -algia ← ἄλγος, εος τό – *біль, страждання*, aden- ← ἀδήν, ένος, ὁ або ἡ – *залоза*, andr- ← ἀνήρ, ἀνδρός, ὁ – *чоловік*, acu-, acus- ← ἀκουστικός – *слуховий*; e ← ἐ: erythr (o)- ← ἐρυθρός – *червоний*, -ectasia ← ἔκτασις, εως ἡ – *розтягнення*, -ectomia ← ἐκτομή ἡ – *вирізання*; i← ἰ: idio- ← ἴδιος – *свій, власний*, ileo- ← ἰλεός ὁ – досл. *нора*, -iatria ← ἰᾶτρεύω – *лікувати*; o ← ὀ: odyn (o)- ← ὀδύνη ἡ – *біль, страждання*, odont (o)- ← ὀδούς, ὀδοντ- ὁ – *зуб*; -opsia ← ὄψις, εως ἡ – *органи зору, зір*, orth (o)- ← ὀρθός – *правильний, прямий*, orex- ← ὄρεξις, εως ἡ – *апетит*.

Як зазначалось вище, придих також ставиться над приголосним ρ, на початку слова – густий придих (ῥ), у середині слова над двома літерами ρ, що стоять поруч ставиться тонкий придих над першою і густий придих – над другою – ῥῥ. У латинській мові придихи над ρ не вимовляються, однак на письмі передається через дограф rh, якщо стоїть на початку слова, наприклад, rhin (o)- ← ῥίς, ῥῑνος ἡ – *ніс*. Винятки складають терміни типу raphe- ← ῥαφή ἡ – *шов* і rachis- ← ῥάχις, εως ἡ – *спина*, в яких придих зникає під впливом h у наступному складі. Подвійне ῥῥ передається через rrh, наприклад: -rrhagia ← ῥῥαγία.

Перейдемо до розгляду позначення так званих подвійних грецьких приголосних (φ (фі), ψ (псі) та ξ (ксі) у латинській мові.

Давньогрецька приголосна φ (фі) передається в латинській мові через дограф ph: amph (i)- ← ἀμφί – *з обох сторін, навколо*, nephr (o)- ← νεφρός ὁ – *нирка*, -phagia ← φαγεῖν – *їсти*, pharmaco- ← φάρμακον – *ліки, отрута*, phleb- ← φλέψ, φλεβός ἡ – *вена*, physi- ← φύσις, εως ἡ – *природа*, -philia ← φιλία ἡ [φιλέω] – *любов*, -sphygmia ← σφυγμός ὁ – *пульс*, -phobia ← φόβος ὁ – *страх*, typhl- ← τυφλός – *сліпий*, encephal- ← ἐγκέφαλος ὁ – *головний мозок*, omphal- ← ὀμφαλός ὁ – *пупок*, troph- ← τροφή ἡ – *їжа, харчування*, -graphia ← γράφω – писати.

Грецька приголосна літера ψ (псі) у латинській мові на письмі позначається через буквосполучення ps: -tripsia ← τρίψις, εως ἡ – *тертя, розтирання*, psych- ← ψυχή ἡ – *дух, душа*, -opsia ← ὄψις, εως ἡ – *зір*, pseud- ← ψεῦδος, εος τό – *обман*, – pepsia ← πέψις, εως ἡ – *травлення*, -dipsia ← δίψα ἡ – *спрага*.

Грецька приголосна ξ (ксі) транслітерується через x: -pexia ← πῆξις, εως ἡ – *скріплення*, tox- ← τοξικόν τό – *отрута для стріл*, xen – ← ξένος – *чужий*, xanth- ← ξανθός – *жовтий*, xer- ← ξηρός – *сухий*, xiph- ← ξίφος, εος τό – *меч*, – praxis ← πρᾶξις, εως ἡ – *справа, дія*, – rrhexis ← ῥῆξις, εως ἡ – *розрив, тріщина*.

Латинському дографу ch відповідає грецька приголосна χ (xi): brachy- ← βραχύς – *короткий*, onych (o)- ← ὄνυξ, ὀνυχο- ὁ – *ніготь*, orchi-, orch- ← ὀρχις, ιος ὁ – *яєчко*, chondr- ← χόνδρος ὁ – *хрящ*, chole- ← χολή ἡ – *жовч*, chron- ← χρόνος ὁ – *час*, chir- ← χείρ ἡ – *рука, кисть*, – chylia ← χῦλός ὁ – *сік*, chlor- ← χλωρός – *зелений*, trich- ← θρίξ, τριχ (o)- ἡ – *волосина*, cheil- ← χεῖλος, εος τό – *губа*, pachy- ← παχύς – *товстий, масивний*, dolich- ← δολῐχός – *довгий*, chrom-, chromat- ← χρῶμα, ατος τό – *колір*, ichthy- ← ἰχθύς, ύος ὁ – *риба*.

Грецький приголосний θ (тета) в латинській мові на письмі позначається дографом th: ophthalm (o)- ← ὀφθαλμός ὁ – *око*, gnath (o)- ← γνάθος ἡ – *щелепа*, erythr (o)- ← ἐρυθρός – *червоний*, -asthenia ← ἀσθένεια ἡ – *безсилля, слабкість*, arthr (o)- ← αρθρον τό – *суглоб*, therm- ← θέρμη ἡ – *спека, тепло*, orth (o)- ← ὀρθός – *прямий, правильний*, -lithus ← λίθος, ου ὁ – *камінь*, anthrop- ← ἄνθρωπος ὁ – *людина*, ornith- ← ὄρνις, ὄρνῑθος ὁ – *птах*, -therapia ← θεράπεύω – *лікувати*, thanat- ← θάνᾰτος ὁ – *смерть*.

Зазвичай грецький приголосний κ (каппа) в латинський мові передається через c: -acusia ← ἀκουστικός – *слуховий*, carcin (o)- ← καρκίνος ὁ – зоол. *рак* або *краб*, cry (o)- ← κρύος, εος τό – *холод, мороз*, cycl- ← κύκλος ὁ – *коло*, dacry (o)- ← δάκρυ τό – *сльоза*, -dactyl (o)- ← δάκτυλος ὁ – *палець*, galact (o)- ← γάλα, γαλακτ- τό – *молоко*, macr (o)- ← μακρός – *довгий*, -malacia ← μαλακία ἡ – *м'якість*. Деякі грецькі словотворчі елементи у латинській мові отримали подвійне написання, тобто κ → c/k: leuc-, leuk- ← λευκός – *білий*, cephal-, kephal- ← κεφαλή ἡ – *голова*, glyc-, glyk- ← γλυκύς – *солодкий*. Ряд грецьких еквівалентів у латинській мові зберегли k: kerat- ← κέρας, κέρᾱτος τό – *ріг*, kines- ← κίνησις, εως ἡ – *рух*, kyph (o)- ← κυφός – *зігнутий*.

Грецькі буквосполучення γ + проривні γ або κ → γγ або γκ у латинській мові передаються через буквосполучення ng та nc (інколи nk) відповідно: angi (o)- ← ἀγγεῖον τό – *судина, порожнина*, ankyl-, ancyl- ← ἀγκύλος – *кривий, вигнутий*, laryng (o)- ← λάρυγξ, λαρυγγ- ὁ – *гортань*, mening (o)- ← μῆνιγξ, μηνιγγ- ἡ – *оболонка мозку*, onco- ← ὄγκος ὁ – *грудка, шматок*, pharyng (o)- ← φάρυγξ, φαρυγγ- ὁ – *горло, глотка*, salping (o)- ← σάλπιγξ, σαλπιγγ- ἡ – *труба, ріжок*.

В продовження розглянемо транслітерацію дифтонгів грецької мови. Серед медичних термінів найчастіше зустрічаються слова з такими грецькими дифтонгами, які являють собою сполучення короткого голосного (α, ο, ε) з ι або υ: αι (ай); ει (ей); οι (ой); αυ (ав); ευ (ев); ου (у).

Грецький дифтонг αι на латинському ґрунті передається через дифтонг ae: aesthesia- ← αἴσθησις, εως ἡ – *відчуття*, aeti- ← αἰτία ἡ – *причина*, haem, haemat- ← αἷμα, αἱματ- τό – *кров*, -paedia ← παιδιά ἡ – *гра*, gynaec- ← γυνή, γυναικ- ἡ – *жінка*. Грецький дифтонг ει відповідає латинському i рідше ei (інколи можливими є обидва варіанти написання): -asthenia ← ἀσθένεια ἡ – *безсилля, слабкість*, chir (o)-, cheir (o)- ← χείρ, χειρο- ἡ – *рука*, cheil (o)- ← χεῖλος, εος τό – *губа*, lei (o)- ← λεῖος – *гладкий, рівний*. Латинському дифтонгу oe відповідає грецький οι: -oesophago- ← οἰσοφάγος ὁ – *стравохід*, homoeo- ← ὅμοιος – *подібний, схожий*.

Грецьке ου у латинській мові передається через u: ur- ← οὖρον τό – *сеча*. Дифтонг αυ → au: aut (o)- ← αὐτο- – *сам*, glauc (o)- ← γλαυκός – *світло-синій, блакитний*. Грецькому ευ відповідає латинський дифтонг eu: neur- ← νεῦρον τό – *сухожилок, волокно*, leuc-, leuk- ← λευκός – *білий*, pseud- ← ψεῦδος, εος τό – *обман*, pleur- ← πλευρόν τό – *бік*, pneum- ← πνεύμων, ονος ὁ – *легені*, – geusia ← γεῦσις, εως ἡ – *смак*.

Грецька літера υ (іпсилон) транслітерується через y, крім дифтонгів, де відтворюється через u (як було показано вище): hydr (o)- ← ὕδωρ τό – *вода*, hyper- ← ὑπέρ – *сильно*, hyster- ← ὑστέρα ἡ – *матка*, cyt- ← κύτος, εος τό – *опуклість, порожнина, урна*, myel- ← μυελός – *мозок*, cyst- ← κύστις, εως ἡ – *сечовий міхур*, -odynia- ← ὀδύνη ἡ – *фізичний* чи *душевний біль, страждання*, my- ← μῦς, μυ- ὁ – *м'яз*, thyreo-, thyro- ← θυρεός ὁ – *камінь* (в «Одісеї» Гомера цей іменник вживається як назва каменя, що служить замість дверей для закривання будь-якого входу), *щит* (у мові Нового Заповіту означає великий, чотирикутний, продовгастий щит) [Вейсман с. 616], pyel- ← πύελος ἡ – досл. *корито, ванна, чан*, py- ← πύον τό – *гній*, -lÿsis ← λύσις εως, ἡ – *розв'язування, звільнення, розпад*.

У грецькій мові голосні поділяються на довгі і короткі. Тобто існує довге «е», яке передається через голосний η (ета) та коротке «е», якому відповідає голосний ε (епсілон). Друга пара – це довге і коротке «о», ω (омега) і ο (омікрон) відповідно. Фонетичні можливості латинської мови не дозволяють графічно відобразити ці відмінності. Тому грецька ω (омега) в латинській мові передається через о: chlor- ← χλωρός – *зелений*, chromat-, chrom- ← χρῶμα – *колір*, gloss- ← γλῶσσα, γλῶττα – *язик*, oophor- ← ᾠοφόρον – *яєчник*, oo- ← ᾠόν, або ᾠιον τό – *яйце*, phot- ← φῶς, φωτ- τό – *світло*, somat- ← σῶμα, ἄτος τό – *тіло*, zo- ← ζῷον τό – *жива істота, тварина*. Грецькій η (ети) відповідає латинське е: aer- ← ἀήρ, ἀέρος τό – *повітря*, -cele ← κήλη ἡ – *грижа, пухлина*, -lepsis ← λῆψις, εως ἡ – *приступ, напад*.

Також слід звернути увагу на постановку наголосу в медичних термінах, оскільки у багатьох випадках виникають певні труднощі при наголошуванні слів. В клінічних термінах грецького походження, що закінчуються на –іа, наголос найчастіше ставиться на передостанній склад, наприклад, nephrectom´ia, hemipleg´ia. На третій склад від кінця слова наголос ставиться в кінцевому терміноелементі – ogia: biol´ogia, ophtalmol´ogia.

Латинські та грецькі слова і терміноелементи є базовими для термінології всіх наук і, насамперед, медицини; вони беруть участь у вічному процесі утворення неологізмів. Ємність та лаконічність латинської та грецької мов дозволяють в одному слові об'єднувати те, що в українській мові доводиться перекладати декількома відповідниками. У своїй повсякденній практиці лікар застосовує від 50% до 80% слів латинського та грецького походження, тому вміння правильно писати і вимовляти медичні терміни грецького походження є показником освіченості та інтелігентності фахівця у сфері медицини.

Для узагальнення наводимо таблиці.

Таблиця 1

Грецький алфавіт і його латинська транслітерація

Грецька буква	Назва	Латинська транслітерація	Грецький приклад	Латинська транслітерація
Α α	alpha	/a/	ἄνθρωπος	**anthr**opologia
Β β	beta	/b/	βιός	**bio**logia
Γ γ	gamma	/g/	γαστήρ	**gastr**itis
Δ δ	delta	/d/	δέρμα	**dermat**itis
Ε ε	epsilon	/e/	ἐγκέφαλος	**encephal**opathia
Ζ ζ	dzeta	/z/	ζῷον	**zo**ologia
Η η	eta	/e/	ἦπαρ	**hepat**omegalia
Θ θ	theta	/th/	θώραξ	pneumo**thorax**
Ι ι	iota	/i/	ἱστός	**hist**ologia
Κ κ	kappa	/c (k)/	κράνιον	**cranium**
Λ λ	lambda	/l/	λάρυγξ	**larynx**
Μ μ	mi	/m/	μεμβράνα	**membrana**
Ν ν	ni	/n/	νεῦρον	**neuron**
Ξ ξ	ksi	/x/	ξηρός	**xer**oderma
Ο ο	omikron	/o/	ὄργανον	**organum**
Π π	pi	/p/	πλευρά	**pleura**
Ρ ρ	ro	/ rh/	ῥεῦμα	**rheuma**
Σ σ ς (кінцева)	sigma	/s/	σῶμα	**somat**otrop
Τ τ	tau	/t/	τραχεῖα	**trachea**
Υ υ	upsilon	/ y/	ὕπνος	**hypn**oticum
Φ φ	phi	/ph/	φωνή	**phon**endoscop
Χ χ	khi	/ ch/	χρόνος	**chron**icus
Ψ ψ	psi	/ps/	ψυχή	**psych**osomaticus
Ω ω	omega	/o/	ὦτα	**ot**itis media

Таблиця 2

Грецькі буквосполучення з латинською транслітерацією

Грецьке буквосполучення	Латинська транслітерація	Грецький приклад	Латинська транслітерація
αι	ae	αἰτία	aetiologia
ει	ei	χεῖλος	acheilia
οι	oe	ὅμοιος	homoeopathia
ου	u	οὖρον	
urologia			
αυ	au	γλαυκός	
glaucoma			
ευ	eu	πλευρόν	pleuritis
γγ	ng	ἀγγεῖον	angiographia
γκ	nc/nk	ἀγκύλος	ankylosis

Список літератури:

1. Зарембо О. С., Тананушко К. А. Древнегреческий язык: Учеб. пособие. – Мн.: БГУ, 2006 (интернет-версия). Режим доступа: http://graecolatini.narod.ru
2. Dorland's Illustrated Medical Dictionary. 32 nd edition. Isevier Health Sciences, 2011. – P. XXIII-XXVI.
3. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899г. – Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина. – 2006. – 1370 с.
4. Місяць Н., Білоус В., Білоус А. Про укладання латинсько-українського офтальмологічного словника-довідника / Українська термінологія і сучасність. – Київ. – НАН України. – 1998. – С. 219-223.

5. Нєчай С. В. Латино-український (-руський або -русинський) медичний (лікарський) словник. Українське лікарське товариство у Києві, Благодійний фонд «Третє тисячоліття». – К.: УЛТК: Фонд ТТ. – 2000. – 296 с.
6. Таран З. Місце греко-латинських запозичень в українській медичній термінології. / Українська термінологія і сучасність. – Київ – НАН України. – 1997 – С. 93-95.
7. Краковецька Г. О. Деякі проблеми унормування українських відповідників латинських медичних найменувань / Українська термінологія і сучасність. – Київ – НАН України – 1997. – С. 146-148.
8. Світлична Є. І., Толок І. О. Латинська мова. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.

Гуцол М.И., Савчук Г.А.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЕЛЕМЕНТОВ В ЛАТИНСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
В статье проанализированы механизмы передачи греческих словообразовательных элементов в латинском языке (на материале латинской медицинской терминологии).
Ключевые слова: латинская медицинская терминология, греческие словообразовательные элементы, транслитерация, клинический термин.

Hutsol M.I., Savchuk H.O.
Ivano-Frankivsk National Medical University

TRANSLITERATION OF ANCIENT GREEK WORD-FORMATION ELEMENTS IN LATIN MEDICAL TERMINOLOGY

Summary
In the article were analyzed the mechanisms of reflection of the Greek word-formation elements in Latin language (on material of Latin medical terminology).
Keywords: Latin medical terminology, Greek word-formation elements, transliteration, clinical term.

УДК 83'373.6

ЕТИМОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ГНІВ» В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Колмакова В.Б.
Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена етимології концепту «гнів» в іспанській мові. Проведено структурний аналіз лексико-семантичного поля концепту, та етимологічний аналіз ряду синонімів лексем-номінацій емоції «гнів». В дослідженні конкретизуються та систематизуються компоненти, які складають концепт «гнів». З'ясовано яким чином компоненти внутрішньої форми концепту розподілені між собою. На основі етимологічного аналізу можна зробити висновок про значний розвиток структури концепту, про необхідність виникнення нових способів на позначення різних відтінків емоційного стану гніву, та наявності різноманіття в позначенні емоції як такої.

Ключові слова: концепт, етимологія, лексико-семантичне поле, гнів, емоція, іспанська мова.

Постановка проблеми. Етимологія концепту, або його внутрішня форма, є одним з шарів, які складають структуру концепту. Дослідження внутрішньої форми цікаве тим, що вона, відображена у зовнішній формі, зазвичай не усвідомлюється носіями мови, а відкривається лише тим, хто її досліджує [1, с. 8]. Гнів – одна з найважливіших емоцій людини, що має індивідуальну та соціальну значущість. Гнів завжди привертав увагу людей, був увагою різних літературних творів та аналітичних досліджень у різних наукових сферах протягом історії людства. Цей інтерес пов'язаний з тим, що емоція гніву, як правило, є неприборканою, та дає волю боротьбі між тваринною природою людини, та тією, яка саме відрізняє людину від тварин. Серед усіх емоційних станів гнів є одним з найважливіших компонентів емоційної сфери людини. Гнів виникає у відповідь на перешкоду в досягненні людиною жагуче бажаних цілей. Функціональне призначення цієї емоції для людської життєдіяльності полягає в мобілізації сил та енергії для активного самозахисту [2, с. 64]. **Актуальність** дослідження визначається загальним спрямуванням сучасної лінгвістики до вивчення лексики національних мов і зумовлена потребою дослідження слів на позначення концепту «гнів», оскільки лексико-семантичне поле (надалі – ЛСП) «гніву» є одним із ядерних полів мовної картини світу будь-якої мови, але водночас у кожній етнічній мові виявляє свою специфіку, іспанська мова не є виключенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантичне поле емоцій займає істотне місце в лексико-семантичній системі будь-якої мови. Лексика, що позначає емоції, була і є предметом пильної уваги вчених, що вивчають проблеми системної лінгвістики, а також дослідників, що займаються питаннями когнітивної лінгвістики. Емоції виступають невід'ємною часткою людського життя, регулюючи процеси сприйняття та осмислення дійсності, зумовлюючи усі види діяльності індивіда та відтворюючи у його свідомості емоційне ставлення до дійсності [3, с. 103]. Основи вивчення ЛСП, закладені працями Й. Тріра, Г. Ібсена, в сучасній лінгвістиці розвиваються в численних роботах, присвячених проблемам лексичної семантики, зокрема у дослідженнях Г.А. Уфімцевої, І.О. Голубовської, А. Вежбицької та інших вчених. Г. Ібсен вперше вжив термін «смислове поле» щодо групи слів-назв металів у східних мовах. Він вважав, що одну семантичну групу утворюють тільки ті споріднені за змістом слова, які однаково оформлені, тобто завдяки смисловій близькості отримали однакове морфологічне оформлення. [4, с. 36].

Сукупність всіх семантичних полів складає лексичну систему тієї або іншої мови. Проте, деякі учені сумніваються в системності організації лексики і висувають думку про довільність виділення семантичних полів. Але системність організації лексики полягає якраз у відвертості даної системи і її підсистем, в можливості для нових елементів проникнути в систему, а для інших покинути її.

Об'єктом дослідження є етимологія та ЛСП концепту «гнів» в іспанській мові. В якості **предмета** виступає лексика на позначення гніву в іспанській мові.

Метою цієї статті є дослідження етимології, та встановлення структури ЛСП концепту «гнів» в іспанській мові, визначення особливостей його організації. Практичне значення статті заключає в собі можливість перегляду даної роботи для ознайомлення з поняттям ЛСП, та поглиблення знань із галузі лінгвістичних понять. Стаття буде корисною для збагачення активного словникового запасу, що може знадобитися під час перекладу текстів на різну тематику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надаючи характеристику емоції гніву, слід відзначити, що гнів – негативна за знаком емоція, індикатор розвиненості та рівня цивілізованості суспільства [5, с. 44]. Розглядаючи питання про позитивні та негативні емоції, К. Ізард відзначає конвенціональний характер такого розподілу. Зокрема, характеристика гніву як негативної емоції потребує певного уточнення. К. Ізард зауважує, що значущість гніву як адаптаційного механізму стає очевидною в еволюційній перспективі, оскільки у разі небезпеки або перешкод гнів мобілізував енергію людини, необхідну для самозахисту, виконуючи важливу функцію як для давньої, так і для сучасної людини, та таким чином сприяв виживанню людини як виду [6, с. 200]. З цього випливає позитивне значення емоції гніву, що дозволяє психологам стверджувати про корисність гніву.

Важливість емоцій для індивіда, зокрема емоції гніву, віддзеркалюється в мові наявністю різноманітних засобів вербалізації явищ емо-

© Колмакова В.Б., 2016

ційно-почуттєвої сфери. Антропофактор викликав актуальність багатьох питань, пов'язаних з відображенням людини у мові. Як відзначає С.Н. Денисенко, пріоритетним завданням лінгвістики має бути встановлення глибинних закономірностей взаємодії когнітивних структур людської свідомості з мовними формами, виявлення в мовах світу характеру пізнання та світосприймання світу людиною, проникнення через мову до етнічних ментальних утворень [7, с. 507].

Елементи лексико-семантичної системи пов'язані між собою різними відношеннями. У формуванні ЛСП головну роль відіграють парадигматичні відношення. Це відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їхніх значень, які перебувають у відношенні опозиції. Найбільші парадигматичні об'єднання становлять лексико-семантичні поля [8, с. 302]. ЛСП – це сукупність лексичних одиниць, що об'єднані спільністю змісту (іноді також – спільністю формальних показників) і відображають понятійну, предметну чи функціональну схожість предметів, що вони позначають. Семантичні поля утворюються з лексем, пов'язаних між собою за значенням на основі якої-небудь спільності тих екстралінгвістичних реалій, які позначаються цими словами.

У структурі семантичного поля можна виділити такі частини:

1. ядро поля, що представлене родовою семою – компонентом, навколо якого розгортається поле. Ядро може замінити кожен із членів парадигми, будучи представником усієї парадигми;

2. центр поля складається з одиниць, які мають інтегральне, загальне з ядром і між собою значення;

3. периферія поля, що складається з одиниць, які є найвіддаленішими за своїм значенням від ядра. Вони конкретизують основне значення поля. Зазвичай периферійні елементи перебувають у зв'язку з іншими семантичними полями, утворюючи при цьому лексико-семантичному цілісність мовної системи [9, с. 205].

Розглянемо структуру ЛСП «гнів» в іспанській мові. За результатами суцільної вибірки з двомовних словників, словників синонімів, Інтернет-словників, до ЛСП «гнів» в іспанській мові можна включити такі лексеми:

***Cólera**, f – «роздратування, жовч»; **desagrado**, m – «невдоволення, прикрість, дратівливість»; **enfado**, m – «досада, дратівливість»; **enojo**, m – «гнів, досада, дратівливість»; **frenesí**, m – «несамовитість, буйне божевілля»; **furia**, f – «несамовитість, лють, гнів»; **furor**, m – «шаленість, несамовитість; буйство»; **indignación**, f – «обурення»; **ira**, f – «гнів, обурення, лють»; **iracundia**, f – «запальність, гнівливість»; **irritaciyn**, f – «роздратування»; **rabia**, f – «сказ, лють, гнів»; **rabieta**, f – «швидкоплинний спалах гніву; плач, рев»; **vesania**, f – «безумство, божевілля» тощо* [10, с. 153].

Загалом можна відзначити, що ЛСП «гнів» в іспанській мові демонструє вищий ступінь семантичної деталізації, порівняно з українською мовою. Проведений аналіз дозволяє визначити ядерні компоненти поля – лексеми ***ira** – «гнів, обурення, лють»* та ***enojo** – «гнів, досада, дратівливість»*. Роздивившись етимологію цих ключових понять концепту та етимологію синонімів, ми можемо виявити деякі компоненти внутрішньої структури: Ira, від лат. *ir-a, -ae, гнів, поривчастий афект, який провокує помсту, шал, лють, образу, і т.д.* Домінантні – ядерні елементи поля – мають синкретичне, узагальнююче значення, широку семантичну сполучуваність, здатні до вживання у різних контекстах: *descargar la ira en alguien – «зірвати на комусь гнів»; ira de Dios – «гнів Божий»; llenarse alguien de ira – «розгніватися»; arder de ira – «палати від гніву»; ira justiciera – «праведний гнів»; inflamarse de, en ira – «розгніватися»; ciego de ira – «втративши голову, збожеволівши від гніву»; ponerse rojo de ira – «почервоніти від гніву»; anegar el alma de ira – «наповнити душу гнівом»; estar poseído de ira – «бути захопленим гнівом»; acceso, arrebato, ataque, oleada, relámpago de ira – «спалах гніву»*.

Другий домінантний елемент ЛСП «гнів», enojo, походить від латинського виразу *in odio – в ненависті, в якому відбулася заміна преф. IN=EN, –dio на –jo, та втрата –d, як у HAST-IO від fas-ti-dium, etc.* Лат. *inodiare «викликати відразу, антипатію». Наприклад, crecido de enojo або lleno de enojo – «сповнений гніву»; ser en enojo con uno – «бути в гніві на когось»; mostrar enojo – «показати гнів, невдоволення»; hacer pasar el enojo – «зняти дратівливість»; quuitar el enojo – «розвіяти досаду»; por enojo – «з гніву»*.

Безумовно, лексична система мови представляється утворенням, в якому елементи знаходяться у певних відношеннях залежності та впорядкованості. Згідно В.П. Абрамову, який зазначає, що лексика мови це «упорядкована множинність елементів, зв'язаних певними відношеннями. Недивлячись на те що лексична система досить відкрита, а сама кількість елементів дуже велика у порівнянні з елементамиінших систем, лексика все ж таки являє собою стійку та видиму систему у кожен момент розвитку мови» [11, с. 22]. Кожна з проаналізованих вище лексем (ira, enojo) являє собою ядро, а тому може замінити кожен із членів парадигми, будучи представником усієї парадигми.

Центр поля, ближня периферія, складається з одиниць, які мають інтегральне, загальне з ядром і між собою значення. Розглянемо лексеми, що належать до ближньої периферії: ***enfado** – «досада, прикрість, стомлююча робота, гнів» від лат. in fato тобто в недолі, за лиха, con enfado – «сердито», se le fue el enfado – «перестав гніватись». **Cólera** «жовчність, дратівливість, гнів» від латині cholera «дратівливість» від грецького kholera «захворювання, якому характерна діарея» від khole «жовч, злість, дратівливість» від khloazein «бути зеленим»; montar en cólera – розгніватися; tomar cólera – розгніватися. **Iracundia** «запальність, гнівливість, гнів» від лат. iracundia (ira). **Furia** «несамовитість, лють, гнів»; а також, «шаленість, неприборканість (стихії, вітру)», від лат. furia «божевілля, сильна пристрасть, лють». Наприклад, hecho una furia – «розлючений; не в собі від люті»*.

Про те, що проаналізовані елементи дійсно належать до центральних компонентів поля – ядра і ближньої периферії – свідчить також і їх розвиненість в інших європейських мовах, та

англійській мові *(наприклад: choler, fury, rage і т.д.). Rabia «сказ, лють, гнів» від лат. rabies «божевілля, гнів, сказ», що пов'язане з rabere «марити, біснуватися, шаленіти». Тобто, співвідноситься з шаленістю, сказом: tomar rabia – «захворіти на сказ; приходити в лють»; llueve con rabia – «дощ ллє як з відра»; dar rabia – «бісити, приводити в лють».*

Серед компонентів дальньої периферії представлені: ***desagrado*** *– «невдоволення, прикрість, дратівливість»;* ***frenesí*** *– «несамовитість, буйне божевілля»;* ***furor*** *– «шаленість, несамовитість; буйство»;* ***indignación*** *– «обурення»;* ***irritación*** *– «роздратування»;* ***rabieta*** *– «швидкоплинний спалах гніву; плач, рев»;* ***vesania*** *– «безумство, божевілля» і т.д.* Дані лексичні одиниці є найвіддаленішими за своїм значенням від ядра. Вони конкретизують основне значення поля, і перебувають у зв'язку з іншими семантичними полями, утворюючи при цьому лексико-семантичному цілісність мовної системи.

Отже, гнів **ira** або **enojo** є емоційним станом, що може варіюватися за своєю інтенсивністю, може охоплювати різноманітний та широкий спектр відтінків, починаючи від незначного роздратування irritación до несамовитої люті furia. Дослідивши структуру ЛСП «гнів», ми можемо зробити висновок, що ядро поля утворюють іменники **ira** та **enojo,** які характеризуються синкретичним, узагальнюючим значенням, та широкою семантичною сполучуваністю. Внутрішня форма концепту «гнів», закладена в його етимології та етимології його синонімів, та містить наступні компоненти: *1)* ***Лють*** *(furia, ira, enfado, rabia, rabieta), 2) –* ***Сказ*** *(furor, rabia), 3) –* ***Божевілля*** *(frenesí, furor, vesania), 4) –* ***Досада, причинення шкоди*** *(desagrado, ira, enojo, enfado), 5) –* ***Дратівливість*** *(cólera, desagrado, enfado, enojo, ira, irritación), 6) –* ***Обурення*** *(furia, indignación, ira, enojo)* тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Компоненти внутрішньої форми розподілені досить рівномірно, неможна виділити домінуючої характеристики емоції. Якщо звернутися до дефініції емоції гніву як такої, то у визначеннях відмічається така палітра почуттів, як обурення, роздратованість, скривдженість, лють. Це почуття (а точніше афект) характеризується прагненням усунути перешкоду, яка «розуміється як відчуття несправедливості». Також афект характеризується бурхливим перебігом, а тому людина здатна здійснити імпульсивні вчинки та завдати шкоди собі та іншим, оскільки напад гніву може супроводжуватись запамороченням свідомості.

Проаналізувавши ряд номінацій емоції «гнів», можна зробити висновок, що в іспанській мові функціонує велика кількість лексичних одиниць, які номінують різні відтінки цієї емоції. Таке різноманіття лексем, що відображають емоцію, дає підставу стверджувати, що концепт «гнів» в іспанській мові є одним з базових концептів концептосфери «емоції» в цілому.

Дане дослідження не є вичерпним, адже тут були розглянуті лише іменники, що наповнюють ЛСП «гнів». ЛСП концепту «гнів» включає до свого складу численні прикметники, дієслова, фразеологізми, які можуть стати перспективним матеріалом для подальших досліджень.

Список літератури:

1. Концепт «Дружба» в английском языковом пространстве URL: http://student/km/ru
2. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення «Усмішка» як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови): Дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2001. – 190 с.
3. Короткий курс лекцій з дисципліни «Загальна психологія» URL: http://studme.com.ua/139411035109/psihologiya/obschaya_psihologiya.htm
4. Magdalena Bator, 2010, Studies in English Medieval Language And Literature. Obsolete Scandinavian Loanwords in English. – 267 c.
5. Стефанский Е. Е. Концептуализация негативных эмоций в мифологическом и современном языковом сознании (на материале русского, польского и чешского языков): автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. Е. Стефанский. – Волгоград, 2009. – 44 с.
6. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СпБ: Питер, 1999. – 464 с.
7. Денисенко С. Н. Відображення фразеологічної картини світу у німецьких фразеологізмах та їх дериватах з образами природи (синхронно-діахронний аспект) / С. Н. Денисенко // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2009. – № 6. – С. 507–509.
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 368 с.
9. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. – М., 1962. – 288 с.
10. Diccionario de sinynimos, antynimos, parynimos arquetipo grupo editorial Lexus editores S. A. Av. Del Ejército 305 Miraflores, Lima-Perú www.lexuseditores.com Primera ediciyn, febrero 2008.
11. Абрамов В. П. Семантические поля русского языка. Монография. – М.: Краснодар: Акад. пед. и соц. наук РФ. Кубан. гос. Ун-т, 2003. – С. 22.

Колмакова В.Б.
Киевский национальный лингвистический университет

ЭТИМОЛОГИЯ И ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТА «ГНЕВ» В ИСПАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
Статья посвящена этимологии концепта «гнев» в испанском языке. Проведен структурный анализ лексико-семантического поля концепта, и этимологический анализ ряда синонимо лексем-номинаций эмоции «гнев». В исследовании конкретизируются и систематизируются компоненты, которые составляют концепт «гнев». Выяснено каким образом компоненты внутренней формы концепта распределены между собой. На основе этимологического анализа можно сделать вывод о значительном развитии структуры концепта, о необходимости возникновения новых способов для обозначения различных оттенков эмоционального состояния гнева, и наличии многообразия в обозначении эмоции как таковой.
Ключевые слова: концепт, этимология, лексико-семантическое поле, гнев, эмоция, испанский язык.

Kolmakova V.B.
Kyiv National Linguistic University

ETYMOLOGY AND LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF THE «ANGER» CONCEPT IN THE SPANISH LANGUAGE

Summary
The article is dedicated to the etymology of the «Anger» concept in the Spanish language. A structural analysis of lexical-semantic field of the concept and etymological analysis were made. In the study the components which make up an «anger» concept are specified and systematized. It is shown how the components of the inner form of the concept divided among themselves. On the basis of etymological analysis of line of synonyms nominating «Anger» it is possible to conclude that the concept structure is rapidly developing, that new ways of designation of different «Anger» shades are constantly appearing and the emotion nominations are diverse.
Keywords: concept, etymology, lexical-semantic field, anger, emotion, Spanish language.

УДК 811.581'276.2:004.738.5

СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КИТАЙСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНСТАНТ ТА ПОРУШЕННЯ НОРМ КИТАЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ІНТЕРНЕТ-ТЕСТАХ

Кравченко О.О.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню особливостей семантичної трасформації китайських лінгвокультурних констант в Інтернет-текстах. На численних прикладах автор доводить, що так звана «нова граматична форма» Інтернет-сленгу визначила вектор трансформації традиційних граматичних правил китайської літературної мови. Проведене дослідження свідчить про те, що у зв'язку з активізацію культурних, політичних та економічних контактів Китаю з іншими країнами традиційні лінгвокультурологічні константи теж змінилися. Усі ці процеси яскраво відображені в китайськомовних Інтернет-текстах. У результаті постулюється ідея про те, що заміщення питомих елементів іноземними, копіювання моделей спілкування західного типу, вульгаризація традиційної семантики слів, надання лексемам нових функцій – усе це деструктурує усталені норми граматики китайської літературної мови.
Ключові слова: трансформація, китайськомовні Інтернет-тексти, Інтернет-сленг, лінгвокультурна константа, норма літературної мови, «нова грамматична форма».

Постановка проблеми. Китайськомовний кіберпростір характеризується численними порушеннями нормативної граматики сучасної китайської літературної мови. Потреба молоді як активних Інтернет-користувачів до прискорення процесу комунікації в мережі призвела до появи нових способів вираження думки, що найбільшою мірою вплинуло на граматику мови. За короткий проміжок часу так звана «нова граматична форма» Інтернет-сленгу не тільки отримала визнання серед молодих користувачів кіберпростору, а й визначила вектор трансформації традиційних граматичних правил китайської літературної мови. У широкому розумінні йдеться про певний код ідентифікації діяльності молодіжних субкультур на обріях кіберпростору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування сленгізмів, їх лінгвістична природа є об'єктом дослідження у працях В. Бондалєтова, М. Грачова, А. Дози, М. Копиленка, О. Лукашанця, Р. Макдевіда, І. Матвіяса, А. Меє, С. Микуцького, В. Мокієнка, Л. Ставицької, Е. Туманяна та ін. Що стосується китайського молодіжного сленгу, то в аналізованій дослідницькій парадигмі особливо прикметними є наукові розробки Н. Виноградової, І. Купріної, А. Свищук, К. Строганової, Ю. Тарасової, Г. Хаматової, а також китайських учених – Юй Суна, Чжана Шилу та ін. Разом із тим, питання, пов'язані з характером семантичних трасформацій традиційних лінгвокультурних констант в Інтернет-текстах, увиразнених передусім у китайському Інтернет-сленгу, досі залишаються на марґінесі, що, у свою чергу, мотивує актуальність та новизну проведенного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Синтаксичні функції частин мов у сучасній китайській мові є фіксованими. Проте в молодіжних кіберзонах досить поширеним є вживання окремих частин мов у не характерних для них синтаксичних функціях. Наприклад, N1+N2 (P): 销售电话我，说可以去看西山晴雪了，那边雪很大，很漂亮啊！ // Відділ маркетингу зателефонував, пропонуючи, піти подивитись на пейзаж гір Сішань, де снігу дуже багато, неймовірно гарно! [Тут і далі переклад наш – *О.К.*]. Відтак, існує нагальна потреба проаналізувати особливості вживання китайських лексичних одиниць у не характерних синтаксичних функціях; визначити найпродуктивніші моделі китайськомовних сленгових виразів; встановити причини семантичної трансформації сакралізованих констант китайської культури.

Мета статті передбачає дослідження граматичних та семантичних порушень норм китайської літературної мови у процесі комунікації молоді в Інтернет-мережі.

Виклад основного матеріалу. У реченні 销售电话我，说可以去看西山晴雪了，那边雪很大，很漂亮啊！іменник 电话 («електрон + розмова») виконує синтаксичну функцію присудка «телефонувати». При цьому лексема 电话 в сучасній китайській літературній мові за своєю частиномовною належністю є іменником і не може вживатися у значенні дієслова. Задля використання цього іменника у значенні дієслова «дзвонити, подзвонити» у сучасній китайській мові до іменника 电话 «телефон» треба приєднати лексему 打 («бити»). У результаті отримуємо вираз 打电话, що буквально перекладається як «бити в телефон», тобто дзвонити.

Крім того, в сучасній китайській мові існує ряд дієслів, які не вживаються без прийменника, що вказує на напрямок, коли йдеться про агенса (су'єкта / носія дії) та адресата (пасивного учасника дії). До таких дієслів належать: 给。。。打电话 («телефонувати комусь»), 给。。。 发邮件 («відправляти електронний лист комусь»), 给。。。送礼物 («дарувати подарунок комусь»), 给。。。寄包裹 («відправляти комусь посилку») тощо.

Як бачимо, в такому разі в реченні 销售电话我 опущено прийменник напрямку 给. Наголосимо, що така структура побудови виразу суперечить нормам граматики сучасної китайської літературної мови, а отже, ідеться про запозичення структури англійського виразу call me («зателефонуй мені»). Такі приклади запозичення англій-

© Кравченко О.О., 2016

ської структури побудови виразів дуже часто зустрічаються на молодіжних чатах, форумах. Наприклад, «别忘了电话我！» – від англ. «don't forget phone me!» («Не забудь подзвонити мені!»); «你发我邮件» – від англ. «You send me e-mail» або «You have emailed me» («Ти відправив мені е-мейл»); «我送你礼物你却不接受» від англ. «I gave u a present but u didn't accept» («Я подарував тобі подарунок, але ти не прийняла»).

Відповідно до правил нормативної граматики китайської мови, прислівник або заперечна частка 不 не можуть знаходитися у препозиції щодо іменника. Натомість ці частини мови можуть передувати прикметнику. Усупереч названим нормативам, у текстах, представлених на молодіжних форумах, досить частотними є вирази зі структурою Adv+N+N, що походить, імовірно, від назви гонконзької молодіжної телепередачі 非常男女 («Неймовірні хлопці та дівчата»). В Інтернет-мові континентального Китаю збережено структуру Adv+N, проте прислівник 非常 було замінено на 很. Відтоді в кіберпросторі з'явилася велика кількість виразів на кшталт 他很男人 («Він дуже мужній», буквально – «він дуже чоловічний); 别哭！男人一点儿！ («Припини плакати! Будь мужнім!», буквально – «Припини плакати! Більше чоловічності!»).

У молодіжних повідомленнях також трапляються подібні вирази з англійськими лексемами. Наприклад, 他真的很 man («Він справді дуже мужній», буквально – «він справді дуже чоловік»); 很 man, 很女人 («Дуже чоловічний, дуже жіночний», буквально – «дуже чоловік, дуже жінка»), 自认为还够 MAN，也够女人 («Вважати себе досить мужнім, водночас і досить жіночним», буквально – «вважати себе достатньо чоловіком, водночас, і достатньо жінкою»). Не викликає сумнівів те, що подібні структури запозичені з англійської мови, зокрема йдеться про вирази «He is really very MANly» або «She looks too WOMANly». Проте в сучасній китайській мові одиниці 男人 та 女人 за своєю частиномовною належністю є іменниками, лексичні значення яких – «чоловік» та «жінка» – не вживаються у функції прикметників, а отже, прислівник 很 «дуже» не може вживатися у препозиції щодо аналізованих іменників.

Для передачі значень «мужній», «жіноча» в сучасній китайській мові існують питомі лексеми 帅 («мужній»), 有女人味 («жіночна»). Дотримуючись правил нормативної граматики сучасної китайської мови, семантичне наповнення вищенаведених висловлювань відображає структура: N+很+Adj (наприклад, 他很帅，她很有女人味).

Структура 很X。。。很XX ввійшла в молодіжний узус Інтернет-користувачів після того, як у 2010 р. студентка дала інтерв'ю каналу CCTV (один із каналів центрального телебачення Китаю) з приводу регулювання розміщення інформації в Інтернеті, вперше вживши структуру 很X。。。很XX [28]: 上次我查资料，突然蹦出一个窗口，很黄很暴力，我赶快给关了 // «Минулого разу, шукаючи матеріал в мережі, несподівано на моніторі комп'ютера з'явилося вікно, «дуже жовте, дуже жорстоке», і я, поспішаючи, його зачинила». Саме після цієї репліки вираз 很黄很暴力 («дуже жовтий, дуже жорстокий») став Інтернет-мемом, що вказує на пейоративний (порнографічний) контекст інформації в кіберпросторі.

Запропонований переклад останнього виразу вкотре засвідчує семантичну трансформацію традиційної китайської символіки в сучасному Китаї. У такому разі йдеться про «новий» контекст символіки жовтого кольору (наголосимо, одна із сакралізованих констант китайської культури), семантика якого з часом знижується, навіть вульгаризується. Постає питання: як авторитетний імператорський колір міг набути такої конотації? Пропонуємо звернутися до його символіки в Давньому Китаї, де жовтий （黄）колір завжди асоціювався із Землею, серединою, центром Усесвіту, а також сонцем, металом, і, врешті-решт, Династією Цінь. Так, Р. Вяткіна наводить аргументовані, на нашу думку, спостереження щодо висловлених попередньо тверджень: «Коли Цінь Ши Хуан-ді об'єднав Піднебесну, ставши імператором, хтось промовив: «Хуан-ді користувався покровительством стихії Землі, при ньому з'явився Жовтий Дракон, земний черв» [21, с. 159]. Крім того, жовтий колір у китайській культурі здавна вважався імператорським, а отже, найшанованішим [10, с. 21]. Символіка жовтого кольору є беззаперечно сакральною, про що свідчать такі спостереження: «Жовтий нащадок (Хуан-ді – головний бог, мешкає в Царстві Темряви) ласує білим нефритом із ключа нефритового нектару річки Безсмертя» [13, с. 188].

Важливо, що саме жовтий колір часто супроводжує обряди жертвоприношення: «Для володарки Землі Хоу Тху потрібно побудувати п'ять жертовень на округлих пагорбах посеред болот і приносити на кожен із них у жертву по одному жовтому ягняті, при цьому учасники церемонії мають бути одягнені в жовтий колір» [21, с. 174]. Підтвердження сакрального статусу жовтого кольору також є його міфологічний контекст: «У Великій пустелі є Гора під назвою Обитель Довершеності – Ченду, що тримає на собі небо. На горі живе людина. В його вухах просунуті дві жовті змії, декілька жовтих змій він тримає в руках...» [13, с. 192]. Тривалий час у Китаї вважалося, що тільки імператори або дуже знатні особи мають право носити жовтий одяг та аксесуари жовтого кольору. Як бачимо, жовтий колір символізував благородне походження і обраність, тому й на парадному одязі імператора зображений жовтий дракон – міфічний прабатько китайської нації. Крім того, імператорський палац був також жовтого кольору. Якщо про когось казали 黄袍加身 («одягнув жовте вбрання»), то йшлося про людину, яка узурпувала трон. Зауважимо, під час правління династії Цінь одяг жовтого кольору мав право носити тільки імператор.

Зважаючи на активізацію культурних, політичних та економічних контактів Китаю з іншими країнами, традиційні лінгвокультурологічні константи теж змінилися. Наприклад, жовтий колір став «обростати» новими значеннями, поступово втрачаючи колишнє «благородство» та «обраність». Початок такого культурологічного зламу припадає на XX ст. та мотивований впливом культури Заходу. Крім того, посутнє значення у трансформації традиційного значення в китайській культурі жовтого кольору

мав також інший історичний факт: наприкінці XIX ст. в США з'явився друкарський верстат, на якому використовувалися чотири фарби. Так, у газеті «Нью-Йорк Уорлд» («New York World»), яку очолював Дж. Пуліцер, було започатковано публікацію серійних кольорових коміксів. Головний комічний персонаж, «народжений» з-під пера художника-графіка Р. Фелтона Ауткота – хлопчина з нью-йоркських нетрів, лисий і вухатий (*«носив жовту блузку до п'ят»*) [4]. Поступово «жовтий хлопчина (англ. *yellow kid*)» і його злободенні висловлювання стали символом сенсаційних новин. Пізніше автора коміксів переманив до себе головний редактор «Нью-Йорк Джорнал» («New York Journal») В. Рендольф Херст, після чого між двома виданнями розгорілася неабияка боротьба [4]. Відомим став вислів із цього приводу журналіста Е. Уордмена, який охрестив конкуруючі за «жовтого хлопчика» видання «жовтою пресою» – фактично афоризм, що сьогодні сприймається як ідіома.

У Китаї комікси з «жовтим хлопчиком» також швидко набули популярності, і поступово характеристика «жовтий» почала ототожнюватися в китайській культурі з «вульгарністю», «бульварщиною», «порнографією». Усе це вплинуло на семантичні процеси в китайській мові. Прикметно, що до словника, виданого у 1936 р. в Китаї, вперше було введене реєстрове словосполучення «жовта преса», що супроводжувалося такою дефініцією: «низькопробні видання, які привертають увагу читачів, охочих до бульварних новин і сенсацій найнижчого штибу» [8]. Із плином часу прикметник «жовтий» став вживатися у назвах порнографічної літератури, газет, кіно та телесеріалів. У такий спосіб з'явилися вирази на кшталт: 黄图 – «жовта картина» (порнографічні картинки), 黄书 – «жовта книга» (порнографічне видання) 黄片 – «жовті фільми» (порнографічні фільми), а 黄网 – «жовті сайти» (порнографічні сайти). Звернімо увагу, майже сакральний у традиційній китайській культурі колір почав ототожнюватися із порнографією! Терміни «жовта література», «жовті фільми», «жовті пісні» і «жовта преса» стали символами «хворих» культурних явищ у китайському суспільстві, тому в країні було розгорнуто рух за «винищення всього жовтого» (кит. 消黄). Це явище вкотре доводить безпосередній зв'язок мови і культури, суспільного життя тощо.

Кардинальна зміна значення і конотації жовтого кольору свідчила про потужний вплив на китайську культуру, а отже, на країни Сходу традицій Заходу. При цьому зауважимо, на «двох сесіях», що відбулися у 2016 р. в Китаї (сесія ВЗНП і сесія ВК НПКРК) член ВК НПКРК і заступник голови уряду провінції Хайнань Лін Фанлюй виступив із такою пропозицією: «Китайцям як нащадкам Жовтого імператора (Хуан-ді) просто непристойно пов'язувати жовтий колір із порнографією. Необхідно припинити використовувати в мові і офіційних документах вирази на зразок «ліквідація жовтизни і боротьба з незаконними діями», замінивши його на вираз «ліквідація порнографії і боротьба з незаконними діями» [7].

Після цього відбулися й інші події в суспільному житті Китаю, що сприяли розповсюдженню в Інтернет-просторі виразів, тотожних структурі «很X。。。很XX», які набули (що важливо!) позитивної конотації.

Звернімо увагу й на інші факти. У 2010 р. уряд Китаю заборонив розповсюдження додатку до загальновідомої – особливо серед ігроманів – комп'ютерної гри 《魔兽世界》 («World of Warcraft») через надлишок неприкритих кісток персонажів гри. Регулюючі органи визнали, що голі кістки заважають розвитку «здорової та гармонійної онлайн-спільноти». Отже, оператору гри в Китаї, що представляв інтереси її творців, нічого не залишалося, як «наростити плоть» на скелети китайської версії оригінального «World of Warcraft». При цьому розробники гри багаторазово попереджали владу про те, що вони збанкрутують, якщо не зможуть продавати запропонованого додатку. Для розуміння всієї ситуації важливими є такі факти: у «World of Warcraft» грають понад 11 мільйонів осіб, близько трьох мільйонів із яких є мешканцями Китаю. Дії у грі розгортаються на континенті Нордскол, захопленому Королем мертвих. Гравцям доводиться постійно зустрічатися з «живими» скелетами, повсталими з могил мерцями і навіть подорожувати територією, заваленою кістками драконів [3].

Після виходу оновленої версії гри «World of Warcraft» «із нарощеною плоттю» серед прихильників гри на Інтернет-форумі вибухнуло доволі жваве обговорення на тему «很X。。。很XX» – «魔兽世界»很好很强大 // «Нова версія «World of Warcraft» «дуже чудова, дуже потужна» [27]. Звернімо увагу, що в назві форуму представлено мовну структуру «很X。。。很XX», до складу якої увійшли ієрогліфи, що спершу використовувалися задля передачі негативної конотації. Натомість в останньому варіанті вислів набуває позитивних оцінок – діаметрально протилежного значення. На цьому форумі учасники мали можливість залишати пости, висуваючи власні думки, побажання та зауваження щодо нової версії гри.

Приклади із використанням прислівника 很 у не характерних для цієї частини мови функціях почали вживатися в різних сферах – починаючи від коментарів спортивно-розважальних подій і закінчуючи особистим життям індивідів. Наприклад, «寂寞兄很男人，应该考虑参加个马拉松，铁人三项啥的» // «Стівен Каммінгс дуже мужній, він має задуматися над тим, щоб узяти участь у марафоні, не кажучи вже про триатлон?» [24]; «很傻很天真，为什么呢，本来他们就没结婚，就不应该住一个房间的呀!» // «Дуже нерозумна, дуже наївна, навіщо ж було жити під одним дахом, якщо вони не одружені!» [25]; «最近很宅在家没事干» // «Останнім часом він проводить багато часу вдома, не маючи справ» [26].

Останнє речення унаочнює ще один випадок вживання прислівника в не характерній для нього функції – оформлення дієслова. Дане речення суперечить граматичним нормам сучасної китайської мов, адже букв. значення виразу – «很宅在家» («дуже сидіти вдома»). Відповідно до норм китайської літературної мови, дане речення мало б таку структуру: 最近宅在家很长时间没事干 // «Останнім часом проводити багато часу вдома, не маючи справ», де «很宅在家» («дуже сидіти вдома») варто замінити на обставину часу «很长时间» («багато часу»), яка в реченні має вживатися після обставини місця «在家» («вдома»).

Цілком можливо, що прислівники, які мають ступінь порівняння в сучасній китайській мові, не забезпечують усіх потреб сучасної молодіжної китайської Інтернет-спільноти. Як наслідок, у мережі виникає ряд нових лексичних одиниць, що за своїми характеристиками різняться від традиційних прислівників китайської мови, які мають ступені порівняння. Головною особливістю нової групи лексичних одиниць на позначення ступеневих прислівників є їх гіперболізований характер. Цікаво, що більшість таких «новостворених» прислівників за своєю частиномовною належністю у результаті ідентифікуються як прикметники. Причому в розмовній мові ці прикметники дуже рідко вживаються для вираження ступеня. Так, традиційні прислівники 很 (дуже), 非常 (надзвичайно) поступово витісняються з ужитку такими лексемами: 狂 (божевільний, бурхливий, невпинний), 巨 (величезний, міцний), 超 (гіпер-, ультра-, над -, супер-) тощо.

Дискусійним наразі є питання визначення частиномовної належності ієрогліфа 超 в сучасній мові, який водночас може бути і дієсловом, і прикметником. Окрім означених функцій, 超 також використовується в науковій термінології як словотворчий формант, українськими відповідниками якого є префікси *ультра-, гіпер-, супер-, над-, транс* тощо. Наприклад, 超导体 – надпровідник, 超声波 – ультразвукові хвилі, 超个体 – суперорганізм, 超星系 – гіпергалактика. У мові Інтернет-молоді ієрогліф 超 є самостійною лексемою, що вживається у значенні прислівників ступеня 很 та 非常. Наприклад, 我超饿 (букв. «Я ***супер***голодний»), 向我推存一下超好的手机 (букв. «Запропонуй мені ***гіпер***зручний у використанні телефон»). Як бачимо, в останніх реченнях ієрогліф 超 виконує функцію прислівника ступеня і вживається у препозиції щодо прикметника. Схематично це можна зобразити в такий спосіб: 超 + Adj. Наголосимо, дана схема може бути розширена до вигляду: 超 +Adj/V. Наприклад, 我超想在朋友圈秀晒炫 (букв. «Я **мега** хочу повихвалятися в колі друзів»), 我现在超想谈恋爱，但是我没有喜欢的人 (букв. «Я зараз **мега** хочу романтичних відносин, проте в мене немає людини, яка мені подобається»).

Вираз 超一流 «першокласний» почав активно вживатися у 80-х р. XX ст під час серій японсько-тибетського турніру з шахів. Десять років потому вираз 超什么 («мати першість у чомусь») міцно закріпився у повсякденному узусі сучасної молоді [12].

Ієрогліф 巨 також часто вживається молоддю в Інтернет-просторі у значенні прислівника, що семантично тотожний лексемі 超, проте останній вживається не лише з позитивною, а й негативною конотацією. На відміну від першого, 巨 виражає сильніший за лексичним навантаженням ступінь. Наприклад, 我巨害怕呀！ (букв. «Я **страшенно** боюсь/наляканий!»), 这部电影巨好，强烈推存！ (букв. «Цей фільм **міцно** добрий, я наполегливо рекомендую його до перегляду!») При цьому наголосимо, зазначені тези стосуються лише мови молоді, а отже, не є актуальними щодо китайською літературної мови.

Ієрогліф 狂 виражає такий ступінь ознаки, міра якої дійшла божевілля, шаленості, яка перевищила граничний для людини ступінь контролю, тобто не підвладна людському контролю. У текстах повідомлень молодої спільноти 狂, як правило, знаходиться у препозиції щодо дієслова. Наприклад, 狂顶 (букв. «шалено підтримувати»): насправді ієрогліф 狂 не є службовим формантом, а вживається у функції самостійної частини мови – прислівника ступеню. У реченнях 两日狂走南京 та 狂走日本 вживання ієрогліфа має подібне значення до прислівника ступеню, проте семантику словосполучення 狂走 можна тлумачити по-різному: у першому випадку мається на увазі «бігти прожогом», а у другому – комбінація елементів ієрогліфів 狂走 дуже схожа до ієрогліфа 逛, значення якого «вештатися», «прогулюватися». Отже, орієнтуючись на другий варіант тлумачення, речення 两日狂走南京, 狂走日本 матимуть значення: «Вештатися по Нанкіну два дні» та «Вештатися по Японії» відповідно.

Головним завданням «Інтернетівських прислівників» є акцентуація ознаки підсилення ступеня, який може класифікуватися. Дослідник Інтернет-мови Д. Бін [29] пропонує таку класифікацію прислівників: нижчої категорії, середньої категорії, найвищої категорії та надлишкової категорії. Відтак, аналізовані нами у якості прикладів лексеми 超, 巨, 狂 можемо віднести до найвищої категорії прислівників.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного нами дослідження підтверджують те, що утворення великої кількості нових лексичних одиниць розширює можливості молоді обирати найзручніший для них засіб передачі та обміну інформації в Інтернет-просторі. Усе це дозволяє зробити Інтернет-комунікацію швидшою та цікавішою. Проте очевидним є і той факт, що заміщення питомих елементів іноземними, копіювання моделей спілкування західного типу, вульгаризація традиційної семантики слів, надання лексемам нових функцій – усе це, із кожним неологізмом, все більше й більше деструктурує усталені норми граматики китайської літературної мови.

Список літератури:

1. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
2. Виноградова Н. В. Компьютерный сленг и литературный язык: проблемы конкуренции / Н. В. Виноградова // Исследования по славянским языкам. Корейская ассоциация славистов. – Сеул, 2001. – С. 61–72.
3. В Китае из-за обилия костей запретили Wratch of the Lich King. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://lenta.ru/news/2009/03/16/bones/
4. Вульгаризованный желтый цвет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kitaichina.com/se/txt/2012-06/04/content_457211.htm
5. Грачев М. Арготизмы в молодежном жаргоне / М. Грачев // Русский язык в школе. – 1996. – № 1. – С. 78–75.
6. Доза А. История французского языка / А. Доза; пер. с фр. Е. Н. Шор. – М.: [б. изд.], 1956. – 470 с.
7. Дубкова А. В. Цвет в китайском языке и культуре / А. В. Дубкова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics4/dubkova-04.htm

8. Зарождение и развитие словарей китайского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://chinese-russian.ru/publications/?publications=76
9. Каченовский М. Т. Исторический взгляд на грамматику славянских наречий / М. Т. каченовкий // Труды Общества любителей российской словесности при имп. Московском университете. – 1817. – Ч. 9, 1-я паг. – С. 17–46.
10. Китайская пейзажная лирика III-XIV вв. (Стихи, поэмы, романсы, арии) / Под общ. ред. В. И. Семанова; Сост. В. И. Семанова и Л. Е. Бежина. – М.: Изд-во Моск. ун-та,1984. – 255 с.
11. Копыленко М. М. О семантической природе молодежного жаргона / М. М. Копыленко // Социально-лингвистические исследования. – М.: Наука, 1976. – С. 79–86.
12. Куприна Т. В. Карнавальность компьютерной неологизации русскоязычного словарного состава / Куприна Т. В., Подкуркова Н. // AUSPICIA: [A reviewed magazine for questions of social sciences]. – № 2. – VSERS, Czech Republic, 2007. – С. 48–51.
13. Литература древнего Востока. Иран, Индия, Китай (тексты) / Ю. М. Алихманова, В. Б. Никитина, Л. Е. Померанцева. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 352 с.
14. Макдэвид Р. И. Диалектные и социальные различия в городском обществе / Р. И. Макдэвид // Новое в лингвистике. – М., 1975. – Вып. 7. – С. 363–381.
15. Матвіяс І. Г. Українська мова та її говори / І. Г. Матвіяс. – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с.
16. Мерзляков А. Ф. Рассуждение о российской словесности в нынешнем ее состоянии / А. Ф. Мерзляков // Труды Общества любителей российской словесности при имп. Московском университете. – 1812. – Ч. 1, 1-я паг. – С. 53–110.
17. Мокиенко В. М. Монографическое и лексикографическое исследование русского жаргона / В. М. Мокиенко // Russian Linguistics. – 1999. – № 23. – С. 67–85.
18. Свищук А. В. Классификация молодежного сленга в китайском языке / А. В. Свищук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/thesis/s052/s052-026.pdf
19. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціяльна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
20. Строгонова Е. А. Сравнительный анализ словообразовательных моделей интернет-сленга в русском и китайском языках в контексте влияния социальной среды / Е. А. Строгонова // Вестник науки Сибири. – 2014. – № 2 (12). – С. 207–211.
21. Сыма Цянь. Исторические записки (Ши цзи). Т. 4. / Сыма Цянь // Пер. с кит. и коммент. Р. В. Вяткина и В. С. Таскина; под общ. ред. Р. В. Вяткина; Вступ. Ст. М. В. Крюкова. – М., 1986. – 440 с.
22. Тарасова Ю. Елементи міжкультурного впливу в лексиці молодіжного сленгу сучасної китайської мови / Ю. І. Тарасова // Сходознавство. – 2008. – № 43. – С. 137–140.
23. 北漂博客 [Electronic resource]. – Access mode: http://b log.ti anya.c n/blog ger/po st_sho w.asp? blogi d=222162 7&Post ID=184 87737
24. 天涯 论坛， 情感天地 [Electronic resource]. – Access mode: //w ww.tia nya.cn /publi cforum /Conte nt/fee ling/ 1/119477 0.shtm
25. 天涯论坛，时尚 资讯: [Electronic resource]. – Access mode: http://w ww.tia nya.cn /publi cforum /Conte nt/ no1 1/1/7 17500.sh tml#
26. 山雷，颐 也博客 [Electronic resource]. – Access mode: http://b log.ti anya.c n/blog ger/po st_sho w.asp? blogi d=218244 4&Post ID=181 4378
27. 新华网 [Electronic resource]. – Access mode: http://news.xinhuanet.com/newmedia/2008-02/24/content_7659980
28. 维基百科 [Electronic resource]. – Access mode: https://zh.wikipedia.org/wiki/很黄很暴
29. 张斌新编现代汉语 [M].上海:上海复旦大学出版社. – 2002. – P. 133.

Кравченко Д.А.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КИТАЙСКИХ ЛИНГВОКУЛЬТРНЫХ КОНСТАНТ И НАРУШЕНИЯ НОРМ КИТАЙСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЫКА В ИНТЕРНЕТ-ТЕКСТАХ

Аннотация
Статья посвящена исследованию особенностей семантической трансформации китайских лингвокультурных констант в Интернет-текстах. На многочисленных примерах автор доказывает, что так называемая «новая грамматическая форма» Интернет-сленга определила вектор трансформации традиционных грамматических правил китайского литературного языка. Проведенное исследование свидетельствует о том, что в связи с активизацией культурных, политических и экономических контактов Китая с другими странами традиционные лингвокультурологические константы тоже изменились. Все эти процессы ярко отражены в китайском Интернет-текстах. В результате постулируется идея о том, что замещение отдельных элементов иностранными, копирование моделей общения западного типа, вульгаризация традиционной семантики слов, предоставление лексемам новых функций – все это деструктурирует устоявшиеся нормы грамматики китайского литературного языка.
Ключевые слова: трансформация, китайскоязычные Интернет-тексты, Интернет-сленг, лингвокультурная константа, норма литературного языка, «новая грамматическая форма».

Kravchenko O.O.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SEMANTIC TRANSFORMATION OF CHINESE CULTURAL CONSTANTS AND VIOLATIONS OF STANDARTS OF CHINESE LITERARY LANGUAGE IN INTERNET-TEXTS

Summary
The article investigates the semantic features of trasformation of Chinese cultural constants in the Internet-texts. Based on many examples, the author argues that the so-called «new grammatical form» of Internet-slang had identified the vector of transformation of traditional grammar rules of the Chinese language. The study postulates the thesis that intensification of cultural, political and economic contacts with other countries influences China's traditional linguistic and cultural constants, which had changed greatly. All these processes are clearly reflected in Chinese Internet-texts. As a result, it postulates the idea that the substitution of specific foreign elements, copy Western models of communication, vulgarization of traditional semantics of words, new features of lexemes – all these factors break the established rules of grammar of the Chinese language.
Keywords: transformation, Chinese Internet-texts, Internet-slang, cultural constant, standart of literary language, «new grammatical form».

УДК 821.161.-2-3.09'19

ЦАЙТГАЙСТ ЯК МАРКЕР БУТТЯ У СЕМІОТИЧНІЙ ПОЛІФОНІЇ

Куриленко Д.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Семіотичні правила є кодовими знаками цайтґайсту буття. Сьогодення диктує нові постулати буттєвої домінанти в текстовій матерії. Синхронія та діахронія в семіотичному медіумі поліфонічно віддзеркалює плинність часу. У статті репрезентована історична парадигма духу часу як маркера буття, зокрема, у літературній доктрині. Метасимвол акумулюється як манускрипт ідей.
Ключові слова: семіотика, цайтґайст, текстова матерія, поліфонія, парадигма, ейдос.

Постановка проблеми. Символ – це ключ до пізнання незрозумілих людині явищ, незвіданих речей. Це смислове поле, константа, яка інтерпретується неповторно кожним логосом. Світ постає перед людиною трансцендентним аркушем, із зашифрованими в ньому знаками, кодами, які вона розуміє, інтегрує та віддзеркалює у специфічній символічній формі, опромінює почуттями власної плинності часу.

У праці «Семіотика культури» Б. Успенський розглядає символ як знак, але особливого штибу. Якщо простий знак – це ніби двері в світ логосу культурних контекстів, ейдосів культурних палімпсестів, масивів, значень (образів і понять), то символ є вікном в непредметний світ смислів [16, с. 107].

Семіотика, як галузь та парадигма буттєвої домінанти в модусі художніх світів, як множинної палімпсестності текстової матерії є манускриптом ідей. Семіотика віддзеркалює дух часу та є маркером рецептивної естетики читача як повноцінного опонента в діалозі культур на перехресті часів та епох. У текстовій матерії семіотична парадигма є поліфонічною, отже, семантичний універсум актуалізується у символах та образах-фрагментах. Метасимвол стає манускриптом ідей в семіотичному полі, адже цайтґайст буття є дуже плинним у тривкому сьогоденні.

Художня модель дійсності актуалізована у символах-деталях, образах-фрагментах та прообразах, котрі змодельовані у смисловій домінанті мистецького твору як художньої моделі дійсності залежно від суб'єктивно-особистісної інтерпретації буттєвої реальності. На думку О. Лосєва, мистецтво репрезентує не чисте буття, а його становлення, динаміку. У своєму розвитку буття в мистецтві поступово робиться вірогідним. Воно може бути і таким, що у своєму розвитку стане найсправжнісінькою необхідністю. Отже, мистецтво є розумна, водночас і нейтрально-розумна, нейтрально-смислова, нейтрально-буттєва дійсність, що займає у сфері розуму своє місце [6, с. 409-410].

Станом на сьогодні, проблема темпоральної характеристики цайтґайсту буття вимагає наукового детермінування у мистецтві, зокрема у літературознавчій доктрині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню семіотики присвятили свої праці такі вчені, як: Р.О. Якобсон, Р. Барт, А. Греймас, К. Леві-Стросс, У. Еко та ін., котрі розуміють культуру як знакову сиґнатуру, яка за своєю

© Куриленко Д.В., 2016

суттю є посередником між людиною й навколишнім світом. Вона виконує функцію відбору та структурування інформації про макропростір.

Актуальність наукового дослідження вмотивована необхідністю потрактування семіотики, як наукової доктрини у історичному контексті, відповідно до семантичних домінант та проекцією побутування символів у художньому творі зокрема.

Метою даної статті є дослідження семіотики як наукової галузі пізнання, з притаманними їй атрибутами культурного, філософського феномену в темпоральній поліфонії, зокрема, використавши філологічний, історичний та компаративний **методи**.

Виклад основного матеріалу. У науковій доктрині вчення семіотики як науки вчені вивчають «знаки як невід'ємну частину семіотичної знакової системи» [4, с. 12], тобто досліджуються властивості знаків і комунікативних систем, як таких, що реалізуються у комунікативній рецепції. Наука, яка вивчає системи знаків, застосовуваних у людських спільнотах, сформувалась завдяки роботам американського вченого Ч. Пірса, який, власне, й запропонував чітко окреслене ймення «семіотика». Тому Ч. Пірс вважається одним із фундаторів сучасної семіотики. Його заслуга, передусім, полягає в тому, що він розглядав людину як творця й інтерпретатора знака, власне, основним принципом дослідження семіотики він вважав антропоцентризм – методологічний принцип, який застосовується при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури тощо: «мова існує в людині для людини й реалізується через людину» [13, с. 71].

Водночас, вважається, що найповніше визначення семіотики належить У. Еко: «семіотика займається всім, що входить в поняття знаку» [4, с. 67]. Фактично, семіотика вивчає не лише те, що називають «знаками» в розмовному мовленні, а й усім тим, що не належить до цього поняття. Із позиції семіотики знаки набувають форму слів, образів, звуків, жестів і предметів.

В сучасному потрактуванні семіотики міститься три рівні досліджень [1, с. 45-46]: 1) самі знаки і знакові структури; 2) коди й системи, які організовують знакові комунікації; 3) культурний контекст, в якому вони взаємодіють.

Семіотика як наука має свій науковий апарат. Ч. С. Пірс характеризує низку важливих семіотичних понять: поняття знака, його значення і знакового відношення. Будь-який знак має три основні інтерпретації: а) матеріальну оболонку; б) позначуваний об'єкт; в) правила інтерпретації, встановлювані людиною.

Відповідно, Ч.С. Пірс класифікує знаки [13, с. 71]: 1) знаки-ікони – зображальні знаки, в яких означуване й означальне зв'язані між собою за подібністю (наприклад, портрети, фотографії); 2) знаки-індекси, в яких означуване й означальне зв'язані між собою за розташуванням у часі та просторі (наприклад, дорожні знаки, світлові знаки світлофору); 3) знаки-символи, в яких означуване й означальне зв'язані між собою в межах певної конвенції, тобто ніби за попередньою домовленістю (наприклад, національні мови).

З позиції А.А. Бергера, «знаком може бути все, що символізує чи означає щось інше» [3]. Таким чином, знак – це «матеріальний, чуттєво сприйманий об'єкт (явище, дія), який виступає як представник іншого предмета, властивості чи відношення». А.А. Бергер розрізняє знаки мовні й немовні.

Слідом за Ч.С. Пірсом, науковець поділяє знаки на [3, с. 55]: а) зображення (відображають певну подібність з реальними об'єктами); б) вказівники (відображають реальний зв'язок, який можливо визначити логічним шляхом (наприклад, вогонь, дим); в) символи (відображають умовні позначення, які вимагають спеціальних знань, наприклад, символіка прапорів різних країн, релігійні символи тощо).

Ф. де Соссюр дійшов висновку, що лінгвістика може розглядатись як складник науки, названої ним семіологією (сучасна назва – семіотика), метою якої є вивчення природи знаків і законів, які ними керують. Мейнстрімом сучасної семіотики є «розгляд природи знаків, якими розум людини користується для розуміння речей чи для передавання свого знання іншим» [9, с. 13].

Текст як цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, слугує прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури [14, с. 601]. Як функціональна структура текст відкритий для безлічі смислів, які існують в системі соціальних комунікацій та інтерпретацій буття. Він постає в єдності явних і неявних, невербалізованих значень, буквальних і вторинних, прихованих смислів [15, с. 534]. Будучи багатошаровим і семіотично неоднорідним, текст здатен вступати у складні відношення як із навколишнім культурним контекстом, як палімпсест буття, так і з читацькою аудиторією; він перестає бути елементарним меседжем, спрямованим від адресанта до адресата. Володіючи здатністю конденсувати інформацію, він набуває меморію, тобто пам'ять, як конкретний аргумент, котрий здатний відзеркалювати –вчора-сьогодні-завтра в певному алгоритмі буттєвості. Одночасно від виявляє якість, яку Геракліт визначив як «самозростаючий логос». На такій стадії структурного ускладнення текст репрезентує властивості інтелектуального носія: «він не лише передає укладену в нього ззовні інформацію, а й трансформує повідомлення, і виробляє нові» [11, с 131].

Ю. М. Лотманом були виявлені певні процеси соціально-комуінкативної функції тексту [12, с. 204]: 1) спілкування між адресантом і адресатом (текст виконує функцію повідомлення, направленого від носія інформації до рецепієнта); 2) спілкування між аудиторією та культурною традицією (текст виконує функцію колективної культурної пам'яті, архетипної парадигми); 3) спілкування читача із самим собою (виступаючи в ролі медіатора, текст актуалізує певні сторони особистості самого адресата, який допомагає перебудувати особистість читача, змінити її структурну самоорієнтацію та ступінь її зв'язку з метакультурними конструкціями); 4) спілкування читача з текстом (текст перестає бути лише посередником в акті комунікації, а стає рівноправним комунікатором, який має високий

ступінь автономності, виступаючи і для автора, і для читача як самостійне інтелектуальне утворення, яке відіграє активну й незалежну роль в діалозі); 5) спілкування між текстом і культурним контекстом (текст виступає в комунікативному акті не як повідомлення, а як його повноправний учасник, суб'єкт – джерело чи отримувач інформації). Таким чином, будь-який текст занурений до семіотичного універсуму.

Згідно з концепцією Ю.М. Лотмана, нетривіальний текст має риси інтелектуального пристрою із власною пам'яттю; занурюючись до семіотичного універсуму, він створює нові повідомлення, зважаючи на особистість адресата, що зберігає в пам'яті деякі попередні повідомлення, в яких наявною є пам'ять культури, себто генетичний код [12 с. 205].

У праці «Філософія символічних форм» німецький культуролог Е. Кассірер визначив, що на певному етапі еволюції, а саме, на етапі виникнення самосвідомості, людина «розриває ланцюг, що пов'язує її із зовнішнім світом», якщо «перші кроки інтелектуального та культурного життя людини можна уявити як своєрідне розумове пристосування до безпосереднього оточення», то «з розвитком культури виявляється й протилежна тенденція людського життя» [5, с. 105]. Вона полягає у створенні «символічної системи», яка відтворює всі зв'язки людини зі світом. На думку Е. Кассірера, людина перебуває в стані постійного діалогу із самою собою, і з цього діалогу народжується «символічний універсум», в якому людина відтепер живе. Його складовими є мова, міф, мистецтво й релігія.

За Ю. М. Лотманом, під семіотикою слід розуміти науку про комунікативні системи й знаки, що використовуються в процесі спілкування [10, с. 114].

Однак Дж. Локк у XVII ст., реалізував термін «семіотика» у значенні вчення про знаки. Це вчення має «розглянути природу знаків, якими розум користується для розуміння речей або для передачі свого знання іншим» [7, с. 277].

Ф. де Соссюр визначає створену ним семіологію як «науку, що вивчає життя знаків у межах життя суспільства. Вона повинна відкрити нам, що таке знаки і за якими законами вони функціонують» [11, с. 131].

Висновки. Отже, все теоритичне й практичне зливається у парадигмальну цілісність, котра є текстом. Ця сукупність образів, символів та прасимволів формує самодостатню об'єктивність, котра генерує семіологію як маркер темпорального виміру буття поза первинним та вторинним, вічним та плинним з конкретно маркованою семантикою якості, самодостатньою структурою та повноцінним змістовим началом на перехресті часів та епох, далебі, поза часовими формаціями.

Врешті-решт, «кожний образ належить зрозуміти й оцінити на рівні великого часу» [2, с. 391], адже «художня модель» відрізняється тим, що «розширює самий простір можливого» [8, с. 678].

Список літератури:

1. Агеев В. Н. Семиотика / В. Н. Агеев. – М.: Издательство «Весь Мир», 2002. – 256 с.
2. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук // Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин; [сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова]. – [2-е изд.] – М.: Искусство, 1986. – 416 с.
3. Бергер А. А. Видеть – значить верить. Введение в зрительную коммуникацию / А. А. Бергер. – М.: Вильямс, 2005. – 288 с.
4. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
5. Кассирер Э. Философия символических форм /Э. Кассирер В 3-х т. Т. 1: Язык. Т. 2: Мифологическое мышление. Т. 3: Феноменология познания. Пер. нем. М.; СПб.: Университетская книга, 2002. – 147 с.
6. Лосев А. Ф. Учение Аристотеля об исскустве // История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика / А. Ф. Лосев; [худож.-оформ. Б. Ф. Бублик]. – Х.: Фолио; М.: Издательство Аст, 2000. – 884 с.
7. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев.: Изд-во МГУ, 1982. – 480 с.
8. Лотман М. Послесловие: Структуральная поэтика и ее место в наследии Ю. М. Лотмана / М. Лотман // Лотман Ю. М. Об искусстве. – СПб.: Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
9. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПБ, 2010. – 378 с.
10. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман СПб.: Искусство, СПб, 2001. – 704 с.
11. Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3-х т. / Ю. М. Лотман. – Таллин: Александра, 1992 – Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – 1992. – 479 с.
12. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста / Ю. М. Лотман; под ред. В. П. Нерознака // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – 364 с.
13. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс; пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина; послесл. В. Ю. Сухачева. – СПб.: Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – Т. 2: Логические основания теории знаков. – 2000. – 352 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О Селіванова. – Полтава-К, 2006. – 716 с.
15. Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук / Под ред. В. В. Миронова. – М.: Гардарики, 2006. – 639 с.
16. Успенский Б. Семиотика истории. Семиотика культури / Б. Успенский. М., 1996. – 380 с.

Куриленко Д.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЦАЙТГАЙСТ КАК МАРКЕР БЫТИЯ В СЕМИОТИЧЕСКОЙ ПОЛИФОНИИ

Аннотация
Семиотические правила являются кодовыми знаками цайтгайста бытия. Настоящее диктует новые постулаты бытиевой доминанты в текстовой материи. Синхрония и диахрония в семиотическом медиуме полифонически отражает движение времени. В статье представлена историческая парадигма духа времени как маркера бытия, в частности, в литературной доктрине. Метасимвол аккумулируется как манускрипт идей.
Ключевые слова: семиотика, цайтгайст, текстовая материя, полифония, парадигма, ейдос.

Kurylenko D.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CAYTGAYST AS A MARKEE OF HUMAN-BEING IN A SYMBOLIK POLYPHONY

Summary
A semiotic rules are the code-sings of caytgayst. The modernity dictates new postulates of a life-being dominants in the text matter. Synchrony and diachrony in the semiotic medium reflects polyphonic the continuality of time. In the article there represents the historic paradigm of the time-spirit as a marker of life namely in the literature doctrine. The methasymble accumulates as a manuscript of ideas.
Keywords: caytgayst, semiotic, text matter, polyphony, paradigm, eidos.

УДК 811.111/007

МОВНИЙ ПОРТРЕТ ПРОВОКАТОРА: УСПІШНИЙ VS ХИБНИЙ

Мельник І.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню мовного портрету провокатора. Проаналізовано та визначено основні особливості успішного та хибного провокатора. Результатом мовленнєвих дій успішного провокатора є досягнення комунікативної мети. Хибний провокатор не здатен реалізувати комунікативний намір.
Ключові слова: мовний портрет, успішний провокатор, хибний провокатор, провокація, комунікативна ситуація.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики ставить у центр наукової уваги мовну особистість, її психологічні, соціальні, комунікативні характеристики та її взаємодію з іншими комунікантами. Спілкування здійснюють індивіди, використовуючи свою комунікативну компетентність, визначаючи стратегію і тактику комунікативної поведінки, набуваючи певний досвід. Мовний портрет комуніканта відіграє важливу роль у дослідженні мовної особистості в процесі спілкування, оскільки дає змогу всесторонньо зобразити учасника комунікативного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовного портрету активно розробляється сучасними лінгвістами. На думку С.В. Леорди, мовний портрет – це втілена у мовленні мовна особистість [2]. Т.П. Тарасенко визначає поняття мовного портрету як сукупність мовних та мовленнєвих характеристик мовної особистості [4, с. 8]. Під мовним портретом Г.Г. Матвєєва розуміє набір мовленнєвих переваг мовця в конкретних обставинах для актуалізації певних намірів та стратегій впливу на слухача. Дослідниця відмічає, що за допомогою мовного портрету фіксується комунікативна поведінка, яка автоматизується у випадку типової повторювальної ситуації спілкування [3, с. 87]. М.В. Китайгородська та Н.М. Розанова мовним портретом називають «функціональну модель мовної особистості» [1, с. 10].

Мета статті – описати мовний портрет провокатора, виявити основні риси властиві для ідеального (ефективного, успішного) та хибного (неефективного, безуспішного) провокатора.

Виклад основного матеріалу. Проблема впливу мови на людину задля отримання інформації пов'язана із явищем провокації. Дане дослідження розглядає провокаційне мовлення

© Мельник І.В., 2016

як особливий тип міжособистісного спілкування, ціллю якого є досягнення бажаної провокатором вербальної реакції. За допомогою мовленнєвого впливу на співрозмовника провокатор може отримати потрібну інформацію. Провокаційне спілкування носить діяльнісний характер, оскільки у ньому беруть участь співрозмовники (провокатор та реципієнт), які є головними учасниками процесу спілкування. Дослідження мовленнєвої поведінки провокатора в комунікативних ситуації провокаційного спілкування дає змогу описати його мовний портрет, що передбачає виокремлення особливостей, які притаманні ідеальному та хибному типу адресанта-провокатора, а також визначення інваріантних та варіантних рис провокатора, які змінюються залежно від типу комунікативної ситуації.

Ключовою умовою успішності провокаційного спілкування є мовно-комунікативна компетенція адресанта-провокатора, тобто його здатність активізувати свої знання та мовленнєві дії в будь-якій комунікативній ситуації для того, щоб викликати бажану вербальну реакцію зі сторони реципієнта. Успішний провокатор має здатність до активної інтеракції, а саме взаємодії з партнером по комунікації в різних ситуативних контекстах, що «передбачає знання правил інформаційного обміну, володіння сценаріями та механізмами міжособистісної взаємодії» [5, с. 140]. Ідеальний провокатор – це високо компетентний комунікант, який завжди реалізує свої комунікативні наміри та завжди досягає комунікативної цілі, використовуючи не лише гармонійні та кооперативні, а й некооперативні засоби та методи досягнення глобального перлокутивного ефекту.

Успішний провокатор – це, в першу чергу, вмілий стратег, спроможний вправно використовувати вербальні та невербальні засоби реалізації стратегій спілкування для досягнення комунікативних цілей, підвищення ефективності комунікації та, у випадках конфліктно-кооперативних ситуацій, компенсації порушень комунікативного процесу, оскільки за допомогою розумової діяльності регулює процеси спілкування. Ідеальний провокатор – це комунікант, який крім чіткого стратегічного планування комунікації, володіє набором комунікативних норм, правил та максим спілкування, дотримання яких, переважно в кооперативних ситуаціях провокаційного мовлення, поряд із їх порушенням (переважно некооперативні ситуації) сприяють реалізації перлокутивного ефекту. Подумки він все прораховує, намагається свідомо обрати таку поведінку, яка найбільш відповідає комунікативній ситуації, здатний передбачати перебіг ситуативних подій та ймовірні мовленнєві дії свого співрозмовника. Відповідно, поведінка ідеального адресанта-провокатора буде змінюватись залежно від типу комунікативної ситуації, адже завжди однаково провокатор діяти не може.

Ключовою складовою мовлення провокатора є тональність, а саме емоційна організація повідомлення, оскільки будь-який комунікативний акт провокаційного мовлення охоплює не лише інформативне вираження, а й емотивне забарвлення мовної взаємодії, тобто обмін емоціями, збудження у адресата певних переживань, психічних станів тощо.

Перцепція емоційного стану реципієнта, тобто здатність сприймати і розпізнавати емоційну налаштованість свого співрозмовника є показником емоційного інтелекту провокатора. Для досягнення бажаного перлокутивного ефекту провокатор має здійснити вплив не лише на розум адресата, але й на його емоційну сферу, тобто на емоційні переживання та почуття. Ефективний вплив на емоційну сферу реципієнта проявляється у передбаченні провокатором його ймовірних емоційних реакцій, побудові своєї поведінки таким чином, щоб викликати очікувану та необхідну для провокатора реакцію, налаштуванні емоційного зв'язку і можливому перелаштуванні власної поведінки при зміні емоційного настрою та, відповідно, мовленнєвих дій адресата.

Розглянемо приклад провокаційного мовлення, що зображає успішного провокатора:

[Burch House] Mrs. Burch: Samantha did not run away. Whatever you may have been told. Gillian: It's something we have to consider, mrs. Burch. (Cal's phone is calling. It's his daugter) Cal: Sorry, sorry. Oh, I gotta take this. Yeah, um, it's my daughter. Just a sec. (on the phone) Hello? Absolutely not. 'Cause I said so. No, I said absolutely not. (aggressively) Don't be such a bitch! Shut up! Stop it! (To Gillian) How'd we do? Gillian: Sympathy, then horror. Cal: Oh, good. (on the phone, now in a nice manner) Yeah, thanks, love. No, it was fine. It was good, very good. Well, depends when I finish. All right, yeah, I love you. I love you, too. Yeah. Okay, bye. Mr. Burch: (aggressively, in a rude form) So, what the hell was that? Cal: Well, I'm not an abusive parent. Gillian: And it doesn't look like you are either. Mr. Burch: You think this is some kind of game? You think we abused our daughter? Mrs. Burch: Brian. Gillian: I'm sorry, mr. Burch, but we had true it out. Mr: Burch: This is how you people treat your clients? I mean, this is a good family. This is a happy family! Mrs. Burch: Samantha and I were very close. Cal: You know what, I think you're telling the truth. I do. But you, on the other hand, there's something you're not saying. Mr. Burch: No, she's saying everything. Gillian: It's all right, mrs. Burch. You can tell us. Mrs. Burch: (to Brian) You never saw what she was like when she was alone with me, Brian. A few weeks before Samantha disappeared she threw one of her tantrums. And I tried to hold her. I tried, but she was so strong. And she... she pushed me away. I don't know... I don't know how this happened. Gillian: Go on. Mrs. Burch: She fell into the stove and her shirt touched one of the burners. And it caught on fire and it burned her back. It was an accident. Samantha felt guilty about it and I was... I was so ashamed. So, we didn't tell you, and I went to the hospital alone. It was an accident. I'm so sorry, Brian. I'm so sorry, Brian. But it wasn't... it wasn't my fault. (Brian stands up and leaves the room) It's not my fault that she's gone. It's not my fault. Gillian: (sits near Mrs. Burch and takes her hand) It's okay. It's okay. Sometimes adopted kids have trouble connecting. Thousands of mothers go through it. It's nothing to be ashamed of. Okay?] [7].

У наведеній конфліктній ситуації інституційного дискурсу мова йде про зникнення дівчинки Саманти. Під підозрою опинились навіть її батьки, містер і місіс Берч, оскільки дівчинка була прийом-

ною дитиною і могла з певних причин сама втекти з дому. Для того, щоб визначити причетність чи непричетність батьків до її зникнення, провокатор (Кел) вдається до стратегії маніпулювання, яка в даній ситуації спілкування виявляється досить ефективною. Успіх провокації забезпечує компетентність провокатора, його заздалегідь продуманий стратегічний план мовленнєвої поведінки та вдалий психо-емоційний вплив на реципієнта. Намагаючись свідомо спровокувати батьків, він заздалегідь просить власну дочку зателефонувати йому під час розмови із містером і місіс Берч і говорить із нею у неприйнятній для нього формі, лише для того щоб перевірити реакцію батьків на такий стиль спілкування із власною дитиною, адже батьки зниклої Саманти могли так само ображати її, що і пояснило б причину її зникнення. Адресант-провокатор будує свою емоційну та мовленнєву поведінку таким чином, щоб викликати потрібну реакцію адресата. Як видно, емоційне налаштування провокатора, що є частиною стратегічного задуму, досить агресивне, хоча і показне (Absolutely not. 'Cause I said so. No, I said absolutely not. (aggressively) Don't be such a bitch! Shut up! Stop it!). Тактика штучної агресії вербалізується відповідно у лексиці з негативним забарвленням, повторним вживанням заперечень (no, not), прислівниками емоційного підсилення (absolutely), наказовими реченнями із вживанням грубих слів та виразів (Shut up!), вульгаризмів (Don't be such a bitch!), що перебувають поза нормами літературної мови. У заздалегідь спланованій телефонній розмові із дочкою домінуючими є негативні емоції, викликані начебто її неслухняністю і непокірністю. Гнів, почуття сильного обурення, стан нервового збудження, роздратування виражаються акустичними та оптичними невербальними засобами, а саме гучним криком і супроводжується агресивним налаштуванням провокатора, що проявляється також у міміці та пластиці (брови напружені, зведені, між бровами вертикальні складки, рухи різкі). Штучна агресивна поведінка адресанта-провокатора викликала і відповідну реакцію зі сторони реципієнта.

Побічним проявом стратегії маніпулювання є порушення конструктивного кооперативного спілкування, ситуація стає емоційно напруженою і зміщує мовленнєву взаємодію у бік конфлікту. У свою чергу реципієнт займає активну позицію у мовній взаємодії, оскільки намагається слідувати своїй комунікативні меті: довести свою непричетність до зникнення доньки, тому обирає стратегію самооборони. Адресат, що перебуває у емоційно нестабільному становищі через переживання за зниклу доньку і в додаток до «емоційної перевірки» провокатора у грубій формі реагує на ситуацію. Основною емоцією реципієнта – є обурення, тобто сплеск енергії, що виражає активне незадоволення, свого роду емоційний протест і мовно виражається у вербально агресивній формі. Відповідно, реципієнт вдається до тактики нападу, що проявляється у використанні загальних запитань (So, what the hell was that? You think this is some kind of game? You think we abused our daughter? This is how you people treat your clients?), в даному випадку не стільки для того, щоб дізнатись певну інформацію, скільки для відстоювання своєї позиції мовцем та надання висловлюванню емоційного забарвлення та тактики захисту, що реалізується простими стверджувальними окличними реченнями (I mean, this is a good family. This is a happy family!). Емоція обурення також виражається через підвищений тон мовлення, поведінку у рухах (Brian stands up and leaves the room). Відбувається порушення принципів кооперативного спілкування, провокатор порушує максими принципу Ввічливості та принципу Кооперації, проте це є частиною наперед спланованого стратегічного задуму.

Слід зауважити, що зрештою за рахунок вдалого впливу на емоції та психологічний стан своїх співрозмовників, заздалегідь продуманого стратегічного плану дій, навіть в межах конфлікту та застосовуючи некооперативні засоби впливу провокатор досяг перлокутивного ефекту і реалізував свою комунікативну мету, хоча і таким агресивним способом. Намагаючись передбачити хід комунікації та прогнозуючи етапи спілкування, він спланував все таким чином, щоб кінцевий результат задовольнив його і він отримав потрібну інформацію, тобто провокація завершилась успіхом.

Мовний портрет хибного (безуспішного) провокатора набуває всіх протилежних та обернених рис мовному портрету ефективного (успішного) провокатора. Отже, хибний провокатор – це комунікант, який в результаті комунікативної діяльності не досягає ефективності спілкування і, тим самим, не реалізовує комунікативну мету. До порушення ефективності та успішності комунікації призводить ряд помилок, яких допускає хибний провокатор. В першу чергу, це стосується недостатнього рівня комунікативної компетенції, досвідченості, браку вмінь та навичок ведення ефективної комунікації і, як наслідок, застосування неефективних засобів впливу, що призводить до безрезультатності міжособистісної інтеракції. Хибний провокатор невірно обирає стратегічну лінію мовленнєвої поведінки, що в подальшому є причиною невдалої мотивації реципієнта до мовленнєвих дій. Помилковістю мовленнєвої поведінки безуспішного провокатора є не врахування фактору адресата, недооцінка його комунікативних здібностей, невірний вплив на психологічно-емоційний стан реципієнта, що викликає негатив і небажання з боку адресата надавати інформацію. Неправильно обрана тональність спілкування, прагнення будувати комунікацію за власним сценарієм, не враховуючи інтереси мовленнєвого партнера, порушення принципів Кооперації та Ввічливості створює комунікативний дисбаланс та викликає таку реакцію у адресата, яка повністю відповідає поведінці та стилю спілкування провокатора: підвищується підозрюваність, бажання припинити комунікацію та не надавати інформацію. Безуспішний провокатор – це ригідний та недомінантний комунікант, якому бракує рішучості та наполегливості, щоб вплинути на реципієнта бажаним чином та демонструє неспроможність контролювати процес міжособистісної взаємодії, орієнтуватись у мінливих обставинах ситуації спілкування та миттєво переключатись з одних тактик на інші, передбачити мовленнєві чи емоційні реакції реципієнта тощо.

Розглянемо риси мовного портрету хибного (безуспішного) провокатора:

[TY: (deliberately pushes Valentina and spills her coffee) Oh! I am really sorry! VALENTINA: That's okay. TY: Let me buy you another cup. (to the waitress) Miss, when you have a second? VALENTINA: You don't have to do that. It's no big deal. TY: Hey! Aren't you Valentina... Ethan's girlfriend? VALENTINA: Do I know you? TY: I go to school with him. He's always talking about you. He even has a picture of you in his locker. VALENTINA: (Chuckles) Oh. TY: You know... Everybody at school is saying the cops are looking for him. Was he really part of that robbery ring? VALENTINA: I don't want to talk about it. TY: Oh, come on. He must have said something. You can trust me. I won't tell anyone. VALENTINA: Forget about the coffee. I have to be somewhere. (getting ready to go) TY: Geez, I'm just worried about him. That's all. I hope you're not gonna say anything to the cops. VALENTINA: (wondering) E-excuse me? TY: He could go to jail, along with those other guys. You'd ruin a lot of people's lives. VALENTINA: Since you asked, I already told the police everything I know. TY: You did? VALENTINA: I'm sorry. I didn't catch your name. TY: (stands up and leaves) Forget it. Sorry to bother you] [6].

Дана ситуація є прикладом конфліктно-кооперативної провокації побутового дискурсу. Розмова відбувається між Таєм (провокатором), який намагається дізнатись інформацію, якою володіє Валентина (реципієнт), а саме про її хлопця Ітана, який також є другом Тая. Ітан і Тай були учасниками банди, яка скоїла ряд грабежів. Напередодні, під час одного з грабежів Ітана було поранено, його особу було встановлено поліцією і тепер він змушений переховуватись. Тай, як співучасник, переймається своєю подальшею долею і намагається дізнатись інформацію, яка відома правоохоронним органам. Щоб реалізувати свою мету, провокатор застосовує регулятивно-спонукальну стратегію, поступовими кроками втілення якої є наступні тактики: 1) тактика апелювання до емоцій реципієнта He's always talking about you. He even has a picture of you in his locker. Провокатор намагається перш за все вплинути на почуття та емоції, сформувати емоційно-позитивний настрій у реципієнта, створити приємний для нього фон перебігу провокації; 2) тактика навіювання довіри You can trust me. I won't tell anyone ... I'm just worried about him. Провокатор намагається внушити реципієнту своє щире занепокоєння, тим самим психологічно вплинути на адресата; 3) тактика вивідування, виражена непрямим мовленнєвим актом I hope you're not gonna say anything to the cops і спрямована на виявлення істиної інформації, яку можливо передала Валентина поліції; 4) тактика викликання милосердя He could go to jail, along with those other guys. You'd ruin a lot of people's lives. Провокатор намагається викликати співчутливе ставлення у реципієнта. Попри все, реципієнт виражає лише настороженість і недовіру. Оскільки провокатор є незнайомою людиною, реципієнт не бажає надавати йому інформацію, тому свої мовленнєві дії базує на стратегії саботажу: 1) тактика ухиляння від відповіді: I don't want to talk about it ... Forget about the coffee. I have to be somewhere, що говорить про небажання реципієнта продовжувати розмову. Крім того, реципієнт підводиться і намагається покинути місце комунікативної ситуації; 2) тактика обману Since you asked, I already told the police everything I know. Мовленнєва поведінка провокатора викликає обурення у реципієнта і він в категоричній формі надає непрадиву інформацію для того, щоб звільнитись від набридливого співрозмовника.

В даній ситуації провокатору бракує комунікативної компетентності та життєвого досвіду, щоб забезпечити ефективне спілкування. Адресант-провокатор виявився безуспішним комунікантом, оскільки він отримав недостовірну інформацію. Його хибний тактико-стратегічний план, не врахування позиції реципієнта та його здатності володіти механізмами міжособистісної взаємодії, незадовільний вплив на емоційну сферу адресата, непереконлива тональність розмови, незграбна поведінка викликає у реципієнта лише підозру і небажання продовжувати спілкування. Натомість, реципієнт проявив себе як успішний учасник комунікативного процесу, оскільки зумів перехитрити провокатора і не піддатись на провокацію.

Висновки. Отже, мовний портрет провокатора – це репертуар навичок та якостей комуніканта, що визначають його стиль спілкування та комунікативну поведінку в рамках комунікативної ситуації. Успішний провокатор – це сильна комунікативна особистість, здатна за допомогою своїх мовленнєвих дій, спланованої мовленнєвої поведінки досягати бажаного результату спілкування. Вся його розумово-мовленнєва діяльність покладена на досягнення комунікативної мети. На відміну, хибний (безуспішний) провокатор – це слабка мовна особистість, яка не реалізує запланований результат, на який скерована комунікативна діяльність. Показником безуспішної комунікації хибного провокатора є його низький рівень комунікативної компетентності, що позначається на ускладненні в реалізації комунікативної, емоційної, інтерактивної та перцептивної складових спілкування, або ж взагалі призводить до комунікативної невдачі.

Список літератури:

1. Китайгородская М. В. Русский речевой портрет: [фонохрестоматия] / М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. – Москва, 1995. – 114 с.
2. Леорда С. В. Речевой портрет современного студента: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Светлана Владимировна Леорда; Сарат. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов: Изд-во СГУ, 2006. – 19 с.
3. Матвеева Г. Г. Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / Галина Григорьевна Матвеева; Санкт-Петер. гос. ун-т. – СПб., 1993. – 20 с.
4. Тарасенко Т. П. Языковая личность старшеклассника в аспекте ее речевых реализаций (на материале данных ассоциативного эксперимента и социолекта школьников Краснодара): автореф. дис. на соиск. учен.

степ. канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / Татьяна Петровна Тарасенко; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2007. – 26 с.
5. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: [навч. посіб.] / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с. (Серія «Альма-матер»).
6. Devious maids. Proof [Електронний ресурс]. – Доступ до джерела: http://www.addic7ed.com/serie/Devious_Maids/2/12/Proof
7. Lie to Me. Do No Harm Subtitle [Електронний ресурс]. – Доступ до джерела: http://lie-to-me.hypnoweb.net/guide-episodes/saison-1/episode-106/script-vo-106.176.167/

Мельник И.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЯЗЫКОВОЙ ПОРТРЕТ ПРОВОКАТОРА: УСПЕШНЫЙ VS БЕЗУСПЕШНЫЙ

Аннотация
Статья представляет исследование языкового портрета провокатора. Проанализировано и выделены основные особенности успешного и безуспешного провокатора. Результатом речевых действий успешного провокатора есть достижение коммуникативной цели. Безуспешный провокатор не способен реализовать коммуникативную интенцию.
Ключевые слова: языковой портрет, успешный провокатор, безуспешный провокатор, провокация, коммуникативная ситуация.

Melnyk I.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

LINGUISTIC PORTRAIT OF PROVOKER: EFFECTIVE VS INEFFECTIVE

Summary
The article deals with the research of linguistic portrait of provoker. It analyzes and highlights the main peculiarities of the effective and ineffective provoker. The effective provoker always reaches the communicative aim. However, the ineffective provoker is unable to realize the communicative intention.
Keywords: linguistic portrait, effective provoker, ineffective provoker, provocation, communicative situation.

УДК 821.161.2.09

«БОЖЕСТВЕННИЙ ДИЯВОЛ»: ОБРАЗ ЖІНКИ В ПОЛЬСЬКІЙ ПОВІСТІ І. ФРАНКА

Нестелєєв М.А., Сьоміна А.А.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджується літературний образ жінки в польській повісті І. Франка «Для домашнього огнища». Основна увага приділяється особливостям гендерного переосмислення в цій повісті. І. Франко описує, як простір щасливого дому перетворюється на дім розпусти. У його повісті жінка з хранительки «домашнього огнища» робиться «основою суспільності», перебираючи чоловічі функції. Письменник показує згубність стереотипного ставлення до гендерного виміру статі.
Ключові слова: образ, гендер, повість, сім'я, стереотип.

Постановка проблеми. Іван Франко – визначний український письменник, який зробив величезний внесок у формування української літератури та науки. Переосмислюючи у своїх творах низку класичних (романтично-реалістичних) проблем XIX століття, він водночас намагався висвітлити сучасні йому тенденції, а найголовніше – показати зміну стереотипів в українській спільноті, зокрема у сприйнятті жінки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасне українське літературознавство намагається дослідити різні аспекти ліричної, епічної та драматичної спадщини І. Франка, пов'язані з його неординарною постаттю та європейським рівнем розвитку авторської думки. Основоположними у франкознавстві можна вважати праці І. Денисюка, М. Ільницького, М. Жулинського, Т. Гундорової, Е. Соловей, М. Кодака, З. Гузара, Т. Салиги, Ю. Клим'юка, В. Корнійчука, Т. Пастуха тощо. Однак, попри всю докладність цих досліджень і значну кількість щорічних нових праць у галузі франкознавства, безліч аспектів різноманітної спадщини письменника (зокрема, його польські повісті) залишаються ще не досить висвітленими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Польську повість І. Франка «Для домашнього огнища» впродовж останніх десятиліть досліджували такі науковці, як Л. Каневська, Б. Кир'янчук, Т. Матвєєва, Л. Сваричевська, Н. Тодчук, А. Швець та ін. Проте їхні дослідження – це здебільшого пояснення особливостей хронотопу в повісті або висвітлення історії написання твору та специфіки його сюжету. Тобто «Для домашнього огнища» практично не аналізувалася як цілісний текст з виразною гендерно-моралістичною ідею, що й визначає актуальність пропонованої статті.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в дослідженні образу жінки в повісті І. Франка «Для домашнього огнища» та його зв'язку з особливостями його авторського мислення.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– дослідити літературний образ жінки в польській повісті І. Франка;

– проаналізувати особливості гендерного переосмислення в повісті «Для домашнього огнища»;

– визначити своєрідність використання І. Франком типової образності задля нетипових художніх завдань.

Виклад основного матеріалу. Повість «Для домашнього огнища» І. Франко написав у листопаді 1892 року польською мовою, орієнтуючись на західноєвропейського читача, і передусім – на польську художню традицію. Однак через низку причин повість так і не вийшла друком польською, хоча письменник намагався прилаштувати її у кілька часописів і видавництв.

В основі твору – скандальний судовий процес, особливості якого розкриває літературознавець М. Мороз, докладно розписуючи який саме процес мається на увазі, а точніше: два процеси. Це були гарно висвітлена в українській і польській пресі справа 1883 року львівських панянок Антоніни Вайс і Марії Ґрембович (яких М. Мороз співвідносить відповідно з Анелею та Юлією [3, с. 30-31], а Н. Тодчук вважає, що вірогідніше було навпаки [4, с. 52]) та, окрім цього, напевно, мав на увазі справу Ісаака Шефферштайна 1892 року, виведеного у творі під ім'ям Штернберга. Звичайно, саме соціум з його суворими законами співжиття визначив трагедію людей, проте письменник прагнув, як він зазначає в листі до польського друга, зробити акцент на зовсім іншому: «Усі ці скандальні речі у повісті прикриті ніби туманом; драма перенесена з суспільного ґрунту у план психологічний» [6, с. 369].

Переосмислення образу жінки як хранительки домашнього вогнища письменник робить дуже своєрідно. Спочатку він (очима чоловіка) подає її ідеалізований опис: «Сей восхит ще вбільшав його любов і пошану до жінки, для тої женщини не тільки чарівно вродливої, але також залізного, неподатливого характеру та високої інтеліґенції, яка, полишена сама, з невеличкої половини його пенсії, яку міг їй посилати місячно, зуміла вижити, вдержати дім і так славно виховати дітей. Що були добре виховані, розумно, свобідно, без неволення їх дитинячої вдачі, що на розвиток їх інтеліґенції, їх характеру і їх тіла змалку пильно вважала, се видно було з кожного їх руху, з кожного слова» [5, с. 21]. А згодом І. Франко показує те, на що вона була здатна заради цієї «янгельської» слави, окреслюючи і глибину падіння, і висоту злету жінки, цього «божественнего диявола», як казав про слабку стать польський поет А. Міцкевич. Через це Анелю важко засуджувати і хочеться якщо не зрозуміти, то принаймні пожаліти.

Важливо, що ім'я Анеля в повісті І. Франка виразно асоціюється з «ангелом»: не тільки через певну співзвучність, а й через те перше враження, яке вона справляє на людей. У тексті 5 разів обігрується її зовнішня подібність до янгола, що є оманливою, адже насправді вона – це

© Нестелєєв М.А., Сьоміна А.А., 2016

щось протилежне. На початку «Для домашнього огнища» вона виймає з комоду «велику срібну тацю з емальованими на ній головками ангеликів» [5, с. 9], згодом уже чоловік називає її «ангелом» [5, с. 27]. Потім згадується, як барон Рейхлін, що безнадійно намагався її звабити, відгукується щодо Анелі: «Чудесну маєш жінку! Ангела, а не жінку! Такі ангели там залізними вильми толочать грішні душі в кипучу смолу» [5, с. 44]. Саме барон перший у творі виразно визначає її двозначну роль: спокусниця з янгельською зовнішністю та диявольськими діями. Дізнавшись про її справи більше, Антось Ангарович погоджується зі словами барона: «Називав її напереміну ангелом і чортом. О, розумію, розумію! Визискала його нам'ятність, не задовольнивши її» [5, с. 106]. І зрештою він уже прямо називає її «відьмою» [5, с. 132], і згодом не в змозі в належний спосіб відповісти на її справедливі звинувачення в лицемірстві навіть додає: «Жінко! Сам сатана говорить твоїми устами» [5, с. 138]. Цікаво, що твір загалом вибудовано на антитезах і оксиморонах, адже «янгельська» Анеля – це привабливо-потворний диявол: «Почував безмірне обрідження до неї як до жінки спідленої, негідної його назви. Якжеж глибоко впала в його очах в протягу останніх двадцяти і чотирьох годин! Люціфер зіпхнутий з вершка небес на дно пекла не падав глибше. І се була Анеля, мати його дітей! І се була та жінка, що носила його ім'я і без вагання втоптувала його в болото! Так ось як виглядала та його честь, для котрої віддав у жертву життя свого найвірнійшого друга!» [5, с. 116-117].

Антось Ангорович незабаром відчуває зміну ворожого простору «домашнього огнища», опікуваного жіночим світом янгола і диявола: «Гарненьке помешкання, меблі… пансіоник для дорослих панночок – і полювання на веселих пасажерів, маючих паничів, що бажають рафінованої і дистингованої розкоші» [5, с. 105-106]. Недаремно, дізнавшись правду про свою дружину, він уже не може спокійно повернутися додому і проводить ніч у готелі, повернувшись вранці лише для того, щоб застрелитися, на що в нього не стає сил на відміну від його дружини. Анеля мріє втекти від цього «домашнього огнища», сподіваючись розбудувати та зміцнити родину якнайдалі від згубного міського оточення, яке, на переконання Анелі, і спонукало її пристати до такої ганебної справи: «Геть, на село, десь у глухий гірський закуток, до свойого дворика, на свій ґрунт, де вона буде могла відітхнути свобідно і забути все минуле, вирвати з корінням із душі ті страховини, через які тут мусила переходити, і вся, вся без поділу віддасться своїй любові, свойому домашньому огнищу» [5, с. 84]. Важливо, що саму цю можливість забути власні гріхи й аморальну поведінку І. Франко називає «еластичністю», притаманною повнокровним та енергійним натурам [5, с. 84], якою і є пані Ангарович. Перебуваючи у постійному страху перед убожеством і недостатком («се були фурії, найстрашніші для неї в житті» [5, с. 85]), вона ладна вчинити будь-що тільки б уникнути їх. Анеля, яка «ніколи не вдавалася в розпуку, не нарікала на долю» [5, с. 25], зображена сильною особистістю, яка сильна навіть у своїх помилках, тож навіть знищуючи родинну ідилію, вона цим будує міцній матеріальний фундамент для майбутнього своїх дітей, заступаючи їм образ відсутнього батька. А у своїй смерті Анеля вбачає протест проти байдужих обивателів, «нікчемних, підліх, брехливих» [5, с. 135], які дозволяли існувати цій справі вербування дівчат, адже не могли відмовити собі брати участь у забороненій насолоді.

Один з останніх монологів Анелі є цікавим зразком самовиправдання, адже вона, рятуючи від зубожіння свою родину такою аморальною справою як торгівля жінками, переконує чоловіка, що робила це через те, що прагнула рятувати родини та долі інших жінок: «А втім, чи ж то я перша, одинока в тій торгівлі? […] І знаєш, коли подумаю, в яких обставинах, в якій нужді, в якім занедбанні і пониженні жила тут не одна з них, то мені здається, що небагато тратять, а може, не одна багато й зискує, ідучи там» [5, с. 138]. Пані Ангарович розповідає Антосю про десятки жінок, які прохали її продати їх у турецьку неволю: «Адже ж тут не лишається нам ніщо інше, як тілько з моста в воду або на шлях ганьби, та й то навіть сей шлях не охоронить нас від нужди, голоду та неволі» [5, с. 139].

Важливо, що в «Для домашнього огнища» чітко вказано звідки у неї виробився такий світогляд: її дідусь Михайло Гуртер, багатий краківський фабрикант, сам звіряється Ангаровичу в тому, що зіпсував її душу. Гуртер, який за чотири роки до подій повісті «стратив усе, що тільки мав» [5, с. 114], жебракує на вулицях, де його випадково зустрічає та допомогає чоловік Анелі, хоч і не впізнає в старому злидарі свого родича. Гуртер – це теж жертва Анелі, яка надмірно піклується про свою родину, однак на листи власного дідуся, де він благає її про допомогу, вона жодного разу не відповідає. Ось так специфічно вона розуміє родинні цінності, виявляючи свою моральну порожнечу та навіть бездуховність. Гуртер визнає, що Анеля діє цілковито так, як він її і виховав: «Та я, проклятий, я, нещасливий, затроїв її душу! Я вщепив у неї ту пиху, ту погорду супроти нижчих, нужденних, упосліджених… Той страх перед недостатком і вбожеством… Ту погорду для бідноти» [5, с. 115]. Тож, коли Гуртер сам стає бідним, вона вчиняє так, як і треба вчиняти в тому суспільстві, де вона жила: зневажати бідність, не помічати страдженних, навіть якщо це твої найближчі родичі. Вона сама згадує, що в часи своє скрути написала йому кілька листів, «укорюючись перед ним, унижуючись, навіть упідлюючись і благаючи його о поміч» [5, с. 136], проте «безсердечний, засліплений старець звертав мені мої листи нерозпечатані» [5, с. 136].

Звичайно, гордій і зверхній Анелі, такій схожій на свого дідуся, не можна відмовити в любові до дітей, у чому вона протиставляється Юлії Шаблінській, що називає себе вдовою, хоч насправді такою не є, і яка займається утриманням пансіону з «резолютними дівчатами» [5, с. 137] (як розповідає ревізор Гірш). Антось Ангорович під час першої зустрічі вже відчув цю її штучність та «антиродинність»: «Вдова? Ненавиджу вдів. Вдови – сови, се птахи, що ворожать лихо» [5, с. 15] (між іншим, ціє фрази нема в польському оригіналі). Знаково, що й син Михась почуває до неї незрозумілу йому самому неприязнь.

Вчинки Анелі автор пояснює здебільшого впливом на неї інших людей (Гуртера, Штернберга, хтивого барона Рейхлінгена, Шаблінської), проте любов до дітей, найпевніше, переважає в її рішенні стати пособницею у продажі дівчат за кордон. Автор так описує її погляд, коли вона востаннє дивиться на своїх дітей перед самогубством: «Анеля слідила за ними довгим, нам'ятним позирком, повним безграничної любові і невисказаної туги» [5, с. 134]. У цьому її спільність і відмінність із головною дійовою особою в драмі Г. Ібсена «Ляльковий дім». Нора в норвезького митця йде з дому (імовірно, назавжди), лишаючи чоловіка і трьох дітей, вчиняючи егоїстично, проте єдино можливим для себе чином, зганьбивши сім'ю і дітей, вона неспроможна й надалі зводити наругу на чоловіка. Анеля теж метафорично «йде з дому» (стріляючись), проте наостанок каже чоловікові: «Будь мужем! Пам'ятай, що у тебе є діти! Я… не можу… їх більше… […] Пам'ятай про дітей, Антосю!.. Я виховала їх, як уміла, і думаю, що не лихо» [5, с. 139]. Саме діти і спричиняють її бажання вижити і жити на колишньому рівні (та навіть багатше), саме тому вона переймає роль батька-чоловіка-забезпечувача родини, адже прагне, щоб її пошлюбне життя не різнилося від розкішного дошлюбного, коли вона сама була дитиною. Тобто її психологічна мотивація полягає в тому, що вона хоче дати своїм дітям такий побут, який був у неї. І якщо суспільство цьому сприяє, то, попри бідність професії чоловіка, вона знаходить спосіб бути багатою, до того ж знаходячи собі гарне виправдання. Проте цей її обраний шлях невдовзі штовхає її родину в «страшенну вонючу безодню» [5, с. 104], що розкривається перед Ангаровичем, коли він дізнається про зв'язок своєї дружини із закордонною схемою з продажу живого товару. Порожнеча аморальної тези «мета виправдовує засоби» призводить до руйнації стереотипного образу жінки.

Присвячуючи першу спробу (1893 року в Коломиї) видання повісті «Опанасові Мирному», І. Франко недвозначно відсилає до його відомого роману «Повія», хоча, як справедливо зазначає Г. Вервес, у повісті І. Франка немає «падіння жінки» в тому смислі, як воно є у П. Мирного [1, с. 78], оскільки «Для домашнього огнища» подає не соціальні причини падіння, а психологічні, а до того ж такі, які сам автор не сприймає за ганебні, скоріше – за вимушені, перекладаючи причину на оточення й особисті амбіції, особливості виховання. Дійсно, можна погодитися з думкою Б. Кир'янчука, який стверджує, що повість «Для домашнього огнища» – це «філософсько-психологічний твір» [2, с. 18], адже автор виразно показує світогляд того патріархального світу й особливості індивідуальної психіки, що змушена коритися «основам суспільності», якщо не бажає опинитися на нижчих соціальних щаблях. Зрештою, життя у злиднях постає жахливішим за смерть, тож недаремно І. Франко пише, що «страшна дійсність прошибла капітана, мов карабінова куля» [5, с. 72]. Важливо, що й позитивні якості автор подає, як загрозливі для безбідного існування: чесність і порядність у повісті завжди супроводжуються, якщо не смертю, то бідністю і негараздами, оскільки в тодішньому суспільстві (як почасти і в теперішньому) ці чесноти зовсім не цінувалися і радше навпаки – виживали там лише брехливі, нахабні пристосуванці, а жінки задля виживання навіть були змушені перебирати на себе чоловічі ролі.

Висновки з даного дослідження і перспективи. І. Франко, описуючи у своїй польській повісті те, як простір щасливого дому перетворюється на «дім розпусти» [5, с. 105], водночас використовує типову образність масової літератури з нетиповою метою: показати згубність стереотипного ставлення до статі у суспільстві, до так званого гендерного виміру статі. Чоловіки у нього слабкі, нерішучі, приречені на поразку та не вміють заробляти гроші, жінки ж натомість сильні, рішучі, поразку перетворюють на перемогу та здатні заробляти гроші, якщо цього потребуватиме родина. Жінка в повісті українського письменника – це дійсно «божественний диявол», який, як у Й. Ґете, «хоче зла, але робить добро» (і навпаки). Переосмислюючи передусім образ жінки, І. Франко прагне переви-значити саму людину в координатах нового світу кінця XIX – початку XX століть.

Список літератури:

1. Вервес Г. Проблематика польських повістей Івана Франка / Г. Вервес // Радянське літературознавство. – 1963. – № 3. – С. 64-82.
2. Кир'янчук Б. Романи Івана Франка 90-х років XIX століття: проблема часу-простору: Автореферат дис. … канд. філол. наук: 10.01.02 / Б. Кир'янчук. – К., 1993. – 24 с.
3. Мороз М. «Для домашнього огнища» (творча та видавнича історія повісті Івана Франка) / М. Мороз // Радянське літературознавство. – 1982. – № 4. – С. 29-35.
4. Тодчук Н. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: Простір і час / Н. Тодчук. – Львів: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ, 2002. – 204 с.
5. Франко І. Для домашнього огнища // Зібр. творів: у 50-ти т. / І. Франко. – К.: Видавництво «Наукова думка». – Т. 19. – 1979. – С. 7-143.
6. Франко І. Зібр. творів: у 50-ти т. / І. Франко. – К.: Видавництво «Наукова думка». – Т. 49: Листи (1886–1894). – К.: Наукова думка, 1986. – 810 с.

Нестелеев М.А., Сёмина А.А.
Донбасский государственный педагогический університет

«БОЖЕСТВЕННЫЙ ДЬЯВОЛ»: ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ПОЛЬСКОЙ ПОВЕСТЕ И. ФРАНКА

Аннотация
В статье исследуется литературный образ женщины в польской повести И. Франко «Для домашнего очага». Основное внимание уделяется особенностям гендерного переосмысления в этой повести. И. Франко описывает, как пространство счастливого дома превращается в публичный дом. В его повести женщина с хранительницы «домашнего очага» делается «основой общественности», перебирая мужские функции. Писатель показывает пагубность стереотипного отношения к гендерному измерению пола.
Ключевые слова: образ, гендер, повесть, семья, стереотип.

Nestelieiev M.A., Semina A.A.
Donbas State Pedagogical University

«DIVINE DEVIL»: THE IMAGE OF WOMAN IN I. FRANKO'S POLISH NOVELLA

Summary
The literary image of woman in the Polish novel of I. Franko «For Hearth and Home» is researched in the article. The author's focus is on the peculiarities of gender rethinking in the novella. I. Franko describes how space of happy home converted into a brothel. A woman in his novel changed her role from a keeper of «hearth and home» to «the foundation of the public» and took male functions. The writer shows the harmfulness of stereotypical attitudes towards the gender dimension of sex.
Keywords: image, gender, novella, family, stereotype.

УДК 811.161.2:81'36

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ПАРАМЕТРИ СУБКАТЕГОРІЙНИХ СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ

Педченко С.О.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття є спробою ідентифікувати спектр основних типів суб'єктивної субкатегорійної семантики. Погляд на суб'єктивну модальність як семантико-прагматичну категорію широкого змістового наповнення дав змогу накреслити її класифікаційну парадигму. У складі досліджуваної універсалії виокремлено епістемічний, волітивний та аксіологічний конституенти, кожен з-поміж яких має свій набір конкретизувальних значень. Доведено, що опертя на найновіші процедури семантико-функційної, комунікативної та прагматичної лінгвістики уможливить систематизацію значеннєвої розгалуженості суб'єктивно-модального поля. З'ясовано, що запропоновані інтеграційні теоретико-методологічні засади вивчення означеної категорії створять надійні умови для цілісної характеристики лінгвопрагматичних засобів її реалізації в сучасній українській мові.
Ключові слова: модальність, субкатегорійне модальне значення, епістемічна модальність, волітивна модальність, аксіологічна модальність.

Постановка проблеми. Інтеграція української лінгвістики у світовий науковий простір передбачає посилений інтерес до таких універсальних категорій, як локативність, темпоральність, допустовість, персуазивність, предикативність, модальність тощо. Остання з-поміж означених універсалій займає осібне місце в парадигмі гуманітарного знання й, попри велику кількість присвячених їй наукових розвідок, так і не знайшла своєї остаточної параметризації на системних методологічних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксична природа модальності, її семантична структура, парадигматичні зв'язки з іншими категоріями були об'єктом граматичних студій багатьох мовознавців. З-поміж них відомі українські вчені І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, О.С. Мельничук, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко, М.І. Степаненко, В.Д. Шинкарук, Н.М. Костусяк та ін. З ідеями генеративно-трансформаційних граматик корелює модусно-диктумна концепція видатного швейцарця Ш. Баллі, текстоцентризм у дослідженні модальності простежено в працях В. Дресслера, І.Р. Гальперіна, І.В. Смущинської. Вагомий внесок в окреслення таксонімійних обрисів субкатегорійних модальних значень зробили Н.Д. Арутюнова, О.В. Бондарко, А. Вежбицька, В.В. Виноградов, Г.О. Золо-

© Педченко С.О., 2016

това, Т.Б. Алісова, Н.Ю. Шведова, В.Б. Касевич, Л.С. Єрмолаєва та ін. Погляд на модальність як складник лінгвістичної прагматики, пов'язаний із «суб'єктивним чинником експліцитної організації засобів мовного коду», постулюють прихильники прагмалінгвістики Ф.С. Бацевич [1], Т.А. Космеда [7]. У з'ясуванні окремих аспектів розглядуваної категорії посутню роль відіграли дисертаційні роботи В.М. Ткачука (функційно-семантичний опис суб'єктивної модальності, інтегрувальним компонентом якої є категорія оцінки), О.Л. Доценко (особливості реалізації субкатегорійних модальних значень через об'єктно-з'ясувальні висловлення), Т.В. Телецької (компаративний аналіз модальної семантики предметності й вірогідності на матеріалі української, російської, французької та англійської мов), А.Р. Мацкевича (типологійні параметри засобів вираження модальності на тлі українського й арабського публіцистичного тексту), С.М. Бернацької (модальні значення можливості й необхідності на рівні формально-граматичної організації речення), С.В. Скомаровської (вербалізація бажальної модальності) та ін.

Виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Українське мовознавство сьогодні потребує створення динамічної цілісної моделі суб'єктивної модальності як семантико-прагматичної категорії широкого змістового наповнення. Адже саме суб'єктивний складник досліджуваної універсалії найвиразніше демонструє синергетичну сув'язь трьох частин семіотики (Ф. де Соссюр, Ч. Пірс, Ю. Степанов) – семантики, синтактики й прагматики. Опертя на модусно-диктумну концепцію речення, урахування структурно-формального, логічного, семантико-синтаксичного поглядів, домінантна роль семантико-функційної та прагматичної теорій, зорієнтованих на вивищення людського чинника у процесі дослідження мовних одиниць будь-якого рівня, уможливлять цілісний аналіз суб'єктивної модальності та засобів її репрезентації в сучасній українській мові.

Мета статті – накреслити типологійну модель суб'єктивної модальної семантики, виокремивши основні різновиди епістемічної, волітивної й аксіологічної субкатегорійності.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з «Метафізики» Аристотеля, що спричинила з'яву формально-логічного погляду у філософському дефінуванні модальності, який згодом екстраполювався в лінгвістику й засвідчений ученням про три способи дієслова (індикатив, кондиціонал та імператив), горизонти онтологічного й мовознавчого потрактування модальності невпинно розширюються. У працях вітчизняних та зарубіжних учених вона постає як об'єктивована семантична категорія (Г.В. Колшанський), одна з дієслівних семантичних зон (В.О. Плунгян), складник не-пропозитивної модальної рамки речення (Н.Д. Арутюнова), граматична категорія (Л.С. Єрмолаєва), кваліфікативна категорія модусу (Ш. Баллі), граматична категорія широкого змістового діапазону (В.В. Виноградов), семантико-синтаксична категорія (І.Р. Вихованець), функційно-семантична категорія (О.В. Бондарко), комунікативно-текстова категорія (В. Дресслер), найважливіший елемент текстотворення (Н.С. Валгіна) тощо.

Розмаїття різновекторних підходів до з'ясування лінгвістичної природи модальності, окреслення її диференційних ознак, параметризації структури, установлення відношень з іншими концептуальними одиницями, неможливість описати будь-яке субкатегорійне модальне значення без залучення інструментарію лінгвістичної прагматики спонукає до вироблення власного погляду на досліджувану універсалію як семантико-прагматичну категорію, засоби експлікації якої найповніше виявляються на рівні речення / висловлення. Змістове тло модальності структурують два тісно пов'язаних між собою компоненти – об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний представлений реальним та ірреальним субкатегорійними модальними значеннями, що відображають характер зв'язку змісту речення й позамовної дійсності з погляду мовця. Спектр суб'єктивних субкатегорійних модальних значень, зі свого боку, конституюють три складники: 1) епістемічний, що відбиває оцінку суб'єктом думки ступеня достовірності об'єктивних зв'язків; 2) волітивний, який експлікує інтенції мовця щодо необхідності чи бажаності пропозитивного змісту речення / висловлення; 3) аксіологічний, що репрезентує оцінну характеристику мовцем відображених у диктумній частині речення фактів довкілля (див. праці О.Л. Доценко [5], Н.М. Сафонової [9] та ін.). Кожен із виокремлених складників має свій набір конкретизувальних значень, які перебувають у постійній взаємодії, формуючи єдину модальну рамку речення.

Дослідницька література пропонує доволі широкий діапазон номінацій для **епістемічного** компонента суб'єктивної модальності, зокрема «гіпотетична модальність» (О.О. Драгомирецький), «порівняльна модальність» (Л.В. Прокопчук), «модальність позірності» (Н.Д. Арутюнова), «модальність вірогідності» (В.М. Березенко), «переповідність» (А.П. Загнітко), «модальність сумнівної оцінки» (О.С. Селезньова) та ін. Солідаризуючись із більшістю вчених, сутнісну ознаку епістемічної модальності вбачаємо в протиставленні за шкалою «проста достовірність – категорична достовірність – проблематична достовірність». Нейтральна достовірність (проста) демонструє констатацію факту, явища, події тощо, категорична маніфестує посилену (акцентовану) впевненість мовця в достовірності повідомлюваного, проблематична (недостовірність, ймовірність) зорієнтована на окреслення різного ступеня ймовірності здійснюваності факту, явища, події тощо з погляду мовця та базована на недостатній обізнаності суб'єкта мовлення чи авторському припущенні. Проблематична достовірність – одне з найважливіших суб'єктивно-модальних значень, що бере участь у формуванні загальної предикативної семантики, а на понятійному рівні корелює з категорією персуазивності, план змісту якої експлікує вказівка на рівень упевненості / невпевненості у вірогідності повідомлюваної інформації. Завжди формально актуалізована невпевненість спрямована або на зняття з мовця відповідальності за висловлення не зовсім правдивої інформації, або на уникнення категоричності. Продуцент ставить перед собою прагматичні завдання: висловити власне бачення ситуації, донести свою точку зору до адресата, домогтися

адекватності розуміння її реципієнтом, орієнтуючи його на правильну інтерпретацію ситуації.

Виразна прагматична орієнтація характерна й для **волітивної** суб'єктивної модальності, спрямованої на зміни екстралінгвальної реальності й відображення позиції суб'єкта мовлення щодо необхідності чи бажаності встановлення певного об'єктивного зв'язку між складниками пропозиції. Основними її планами змісту є волюнтативність (директивність) та оптативність. Перше значення традиційна граматика ідентифікує зі спонукальністю, трактуючи її як вимогу від співрозмовника такої дії, що забезпечувала б реальність позначуваного реченням явища [12, с. 134], волевиявлення мовця, що під дією конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, застереження, поради, побажання тощо [11, с. 419]. Діапазон експліцитних виявів волюнтативності коливається від наполегливої категоричності до ввічливого прохання. Друге вирізнене значення (оптативність) дослідники категорійної граматики української мови витлумачують як грамему бажального способу, що є контамінацією наказового та умовного способів (К. Г. Городенська) [2, с. 261] або трансформацією умовного способу в наказовий (І. Р. Вихованець) [3, с. 98].

Прагмалінгвістика розглядає волюнтативність у руслі теорії мовленнєвих актів (Дж. Остін, Дж. Серль), згідно з якою традиційно вичленовують п'ять шляхів досягнення людиною певної мети з допомогою слова, тобто типів ілокутивних актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви, декларації. Спонукання корелює з директивним мовленнєвим актом, інтенційно зорієнтованим на адресата з метою здійснення ним бажаної для мовця дії, що, зі свого боку, детермінує двосуб'єктність волюнтативної ситуації – облігаторність продуцента як суб'єкта мовленнєвої дії та реципієнта як суб'єкта-виконавця каузальної дії. Крім того, до характерних ознак імперативних висловлень дослідники відносять діалогічність, зорієнтованість на програмування поведінки контрагента, безпосередню чи опосередковану маніпулятивність, які здебільшого супроводжують емоційна маркованість, розмовно-стилістична забарвленість та нашарування різноманітних суб'єктивно-модальних відтінків.

Натепер залишається дискусійним питання співвідношення суб'єктивної модальності з категорією оцінки. З одного боку, аксіологічність витлумачують як гіперкатегорію, яка, поглинаючи категорію модальності, об'єднує різнорівневі мовні одиниці, що експлікують позитивне або негативне ставлення до змісту повідомлюваного [10], з іншого – оцінку розглядають як один із видів модальності, що накладається на дескриптивний зміст висловлення [4] і, виконуючи соціально-прагматичну роль, почасти репрезентує багатоярусні імпліцитні модальні смисли. За визначенням В. М. Телії, **аксіологічна** модальність – це зв'язок, установлений між ціннісним орієнтиром продуцента / реципієнта та позначуваною реалією, що характеризується як позитивна або негативна на будь-яких підставах відповідно до нормативних «стандартів буття речей» у певній картині світу [13, с. 22–23]. Сплутування двох категорійних універсалій, на нашу думку, спричинене передусім тим, що в більшості дефініцій поняття «модальність» присутній термін «оцінка» (оцінка мовцем змісту повідомлення щодо його реальності / ірреальності, вірогідності / невірогідності, можливості / неможливості тощо). Чіткості в їхньому розмежуванні не додає й той факт, що реалізатори суб'єктивно-модальних значень, демонструючи функційну дублетність, у відповідних контекстних умовах почасти перебирають на себе роль експлікатора чи інтенсифікатора аксіологічного модусу.

Припускаємо, що модальні оцінні значення зосереджені на покордонні двох самодостатніх категорій. Облігаторність суб'єкта та його ставлення до висловленого, а також зумовленість оцінок об'єктивованою реальністю – інтегрувальні ознаки, зони дотику, модальності й аксіологічності, що детермінують часткову, периферійну, транспозицію оцінних сем у суб'єктивно-модальні. До розряду модальних операторів лінгвістика зараховує лише раціональну та емоційну оцінки. Щодо визначення статусу останньої серед мовознавців немає одностайності. Одні категорично виводять її за межі модальності [14], інші до кола модальних відносять широкий спектр емоційних реакцій мовця на події, явища довкілля [6; 8], ще інші модальними називають лише структури з вербалізованими у вигляді усвідомлених (логічно опрацьованих) категорій добра і зла (*на щастя, як на зло* тощо) емоційними оцінками [5].

Широке тлумачення аксіологічності спричинило появу терміна «емоційно-експресивна оцінка». Значення вирізненої кваліфікації, очевидно, також знаходиться у так званій синкретичній зоні, на межі з категорією оцінки, укотре потверджуючи загальновизнану в мовознавстві думку, що «чистих», вільних від міжкатегорійної взаємодії, лінгвістичних явищ не існує. Експресивність увіходить до семантичної структури модального висловлення як її прагматичний компонент, основне завдання якого – актуалізувати той чи той елемент змісту, спрямувати увагу реципієнта у відповідному напрямку. За аналогією до логічних лінгвістичні аксіологічні модальні значення класифікуємо на компаративні (виражені у формулах «краще» / «рівноцінно» / «гірше») та абсолютні (порівняння не актуалізоване – «добре» / «байдуже» / «погано»). І раціональна, й емоційно-експресивна оцінка за змістом може бути як позитивною (меліоративною), так і негативною (пейоративною), причому цей зміст часто детермінований контекстом.

Висновки і пропозиції. Навіть побіжний огляд основних складників суб'єктивної модальності засвідчує значну кількість лакун у її студіюванні, назрілу потребу в систематизації значеннєвої розгалуженості цієї частини загальномодальної парадигми. Звернення до набутків української академічної граматики, семантико-функційної теорії, комунікативної та прагматичної лінгвістики забезпечить ідентифікування змістового поля суб'єктивної модальності, супроводжуване вдокладненою класифікацією її семантичних зон, установлення симетрично-асиметричних зв'язків досліджуваної універсалії з іншими категоріями, ранжування засобів її репрезентації в сучасній українській мові.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. 4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
5. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: [монографія] / О. Л. Доценко. – К.: Міленіум, 2006. – 226 с.
6. Козловський В. В. Про прагматичну спрямованість суб'єктивно-оцінного аспекту модальності / В. В. Козловський // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 68–73.
7. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
8. Космеда Т. А. Категория оценки и категория модальности: точки соприкосновения и отличия / Т. А. Космеда // Вопросы функциональной грамматики: сборник научных трудов; [под ред. М. И. Конюшевич]. – Гродно: ГрГУ, 2001. – Вып. 4. – С. 94–104.
9. Сафонова Н. М. Еволюція поглядів на суб'єктивну модальність / Н. М. Сафонова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 34. – Ч. І. – Львів: ЛНУ імені І. Я. Франка. – 2004. – С. 74–80.
10. Старостина Ю. С. Интерпретация лингвистической оценки в терминах аксиологических суждений / Ю. С. Старостина // Вестник СамГУ. – 2007. – № 3 (53). – С. 232–241.
11. Сучасна українська літературна мова: підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за заг. ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
13. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
14. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: [монографія] / В. Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 217 с.

Педченко С.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

КЛАСИФИКАЦИОННЫЕ ПАРАМЕТРЫ СУБКАТЕГОРИАЛЬНЫХ СУБЪЕКТИВНО-МОДАЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ

Аннотация
В статье предпринято попытку идентифицировать основные типы субъективной субкатегориальной семантики. Взгляд на субъективную модальность как семантико-прагматическую категорию широкого содержания дал возможность описать ее класификационную парадигму. В составе исследуемой универсалии выделены эпистемический, волитивный и аксиологический элементы, владеющие спектром конретизирующих значений. Доказано, что применение новейших процедур семантико-функциональной, коммуникативной и прагматической лингвистик создаст соответствующие условия для систематизации содержательной неоднородности субъективно-модального поля. Предложенные интеграционные теоретико-методологические основы изучения субъективной модальности станут фундаментом для целосной характеристики лингвопрагматических средств ее реализации в современном украинском языке.
Ключевые слова: модальность, субкатегориальное модальное значение, эпистемическая модальность, волитивная модальность, аксиологическая модальность.

Pedchenko S.O.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE CLASSIFYING PARAMETERS OF SUBCATEGORY SUBJECTIVE-MODAL MEANINGS

Summary
The article is the attempt to identify the whole spectrum of subjective subcategory semantics fundamental types. The subjective modality classifying paradigm was ascertained in succession according to the interpretation of subjective modality as wide-content filling semantic-pragmatic category. The epistemic, volitive, and axiological constituents of the universalia, accumulating own specific set of concretizing meanings, were delimited precisely. The fact the semantic-functional, communicative, pragmatic linguistics newest procedures base the subjective-modal field meanings embranchment classification was logically qualified. It was proved the proposed integration theoretically-methodological principles of the determined category are effective support to all-embracing characteristic of lingual-pragmatic means of its fulfillment in the modern Ukrainian.
Keywords: modality, subcategory modal meaning, epistemic modality, volitive modality, axiological modality.

УДК 811.161.2'373.231:281.9(477.82)(09)

СПЕЦИФІКА ЖІНОЧИХ ІМЕНУВАНЬ У ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВНИХ ДОКУМЕНТАХ ВОЛИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Садова Л.О.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано словотвірну структуру жіночих прізвищевих назв на Волині XIX ст., виокремлено лінгвальні особливості формування спадкових антропонімів, встановлено ступінь впливу позамовних чинників на виникнення прізвищ. У статті розглянуто проблему іменування жінок-селянок Волині XIX ст. Представлено їх додаткові іменування та антропонімні формули, які вживалися для ідентифікації та були мовним засобом для соціальної диференціації. Словотвірна будова жіночих прізвищ Волині XIX ст. відображає загальні тенденції української антропонімної системи, а також регіональні особливості антропонімів, зумовлені специфікою розвитку діалектів, іншомовними впливами, історичними, культурними, побутовими особливостями регіону.

Ключові слова: прізвище, антропонім, апелятив, словотвірна модель, суфікс.

Постановка проблеми. Життя та статус жінки на Волині були зумовлені насамперед соціальною належністю, а також місцем у родині та сімейним станом. Основним завданням жінки поза материнством була покора та служіння спочатку батькові, пізніше – чоловікові. Родина була патріархальною, але з виразною позицією жінки як матері та дружини, яка опікувалася хатнім господарством [10, с. 306].

Патріархальний устрій суспільства, правова несамостійність жінок були причиною низької концентрації іменувань жінок у давніх документах [10, с. 170]. Навіть у церковних документах, які мали б охоплювати усіх прихожан певного храму незалежно від статі та віку, прізвищеві назви жінок наводили лише у випадках відсутності батька або чоловіка (переважно стосовно вдів).

Як слушно зазначав М. Л. Худаш, до початку XIX ст. практика ідентифікації особи в Україні входила до сфери звичаєвого права. Спадкове вживання таких назв було не обов'язковим, а жінок, навіть вищих суспільних верств, іменували за назвою батька, чоловіка чи брата. Про українські прізвища в сучасному розумінні цього терміна можна говорити, починаючи з 30-х років XIX ст., але ще до кінця століття в ідентифікації низів суспільства, особливо селянства, існували відхилення навіть в урядових документах [8, с. 97].

За спостереженням М.О. Корниловича, у волинських урядових актах кінця XVIII – початку XIX ст. засвідчені випадки реєстрації селянина за самим іменем, помітна відсутність чітких правил чи настанов щодо ідентифікації особи. «Жінки, як удови по господарях, так й інші, звалися за іменнями чоловіків та батьків, без зазначення родових назвиськ» [5, с. 128].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Давня антропонімія різних регіонів України була об'єктом наукових досліджень Б.Б. Близнюк (гуцульські прізвища в історичному розвитку), Г.Є. Бучко (бойківські прізвища в історичному розвитку), Р.І. Осташа («Реєстр Війська Запорозького» 1649 року), С.Є. Панцьо (Лемківщина XVIII–XIX ст.), І.Д. Фаріон (Верхня Наддністрянщина кінця XVIII – початку XIX ст.), Л.В. Ящук (Житомирщина XVI–XVII ст.) та ін. Антропонімію Волині XVI–XVIII ст. проаналізувала І. Митнік [9]. Прізвищеві назви Волині, засвідчені пам'ятками XVI ст., розглядали А.І. Білорус [1], А.М. Матвієнко [6], В.М. Мойсієнко [7], залучили до аналізу І.В. Єфименко [3], Р.Й. Керста [4], Л.Л. Гумецька [2]. М.О. Корнилович проаналізував антропоніми Волині кінця XVIII – початку XIX ст. [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Антропонімія Волині XIX ст. не була предметом наукового вивчення. Документи з території Волині XIX ст. засвідчують значний за обсягом пласт прізвищевих назв, частина яких втрачена сучасною антропонімією. Антропонімолексеми цього періоду відображають специфіку становлення прізвищ як окремого антропонімного класу, тому актуальність вивчення цієї проблеми безсумнівна.

Об'єкт дослідження – прізвищеві назви Волині XIX ст. (картотека засвідчених прізвищевих назв нараховує 4261 антропонім). Предмет дослідження – структура жіночих спадкових іменувань на Волині XIX ст. та їхні словотвірні особливості (1707 прізвищевих назв). Матеріалом для дослідження слугували сповідальні відомості, метричні книги, книги шлюбів із сіл Волині за 1845–1854 рр., 1861–1864 рр., 1882–1902 рр., а також залучені для зіставлення документи початку XX ст. (сповідальна відомість Іовського храму села Борисковичі 1929 року, метрична книга Дмитрівської церкви села Дружкопіль 1920–1926 рр. та деякі інші).

Мета дослідження – комплексний аналіз словотвірних особливостей жіночих прізвищевих назв Волині XIX ст., структури компонентів жіночих іменувань Волині цього періоду.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У проаналізованих джерелах наведено або списки сімей повністю (жіноче іменування розміщено після імені, імені по батькові та прізвища чоловіка і конструкції ***жена его***), або вказано батьків новонародженої дитини (жіноче іменування також розміщено після імені чоловіка та конструкції ***и законная жена его***). У цих випадках прізвище чоловіка не зазначено біля імені та по батькові або зрідка тільки імені дружини, пор. *Василій Іосифовъ Кравчукъ и законная жена его Феодора Константинова; Георгій Федоровъ Притулка и законная жена его Марія Иванова* [МК Брани 1871]; *Тимофей Федоровъ Рожновскій, жена его Анна Фео-*

© Садова Л.О., 2016

дорова; Григорій Андреевъ Ткачукъ, жена его Марія латинского обряду [Ведомость 1834]. Сповідальні відомості засвідчують прізвищеві назви жінок, якщо вони були власницями господарства або чоловік був іншого віросповідання. Номінації жінок, зафіксовані у сповідальних відомостях, зазвичай трикомпонентні (зрідка – двокомпонентні), з додатковими лексемами, що вказували на соціальну належність, сімейний стан тощо.

У постпозиції щодо іменування наведені лексеми вдова (27 іменувань із 296 назв жінок, засвідчених у сповідальній відомості села Ржищів 1830 року [Ведомость 1830]): *Евдокія Иванова Бакаиха вдова; Марина Федорова Малецка вдова; Анна Иванова Яремчучка вдова;* ***накрытка****: Агафія Михаилова Калаханючка накрытка.* Зафіксовано також випадки, коли причина відсутності чоловіка вказана описово: *Марія Василіева Коханска, муж ея отданъ в тюрьму; Агафія Феодорова Ковальска, муж ея латинского обряду.* Зрідка трапляються двокомпонентні іменування жінки без прізвищевої назви: *рекрутка Анна Семенова; рекрутка Христина Матфеева; пасербенки ихъ Акулина Семенова, Домникія Семенова; служащая ихъ Марія Петрова сирота*; однокомпонентні іменування: *племянники ихъ Агафія, Мефодій.* Одночленні іменування, за словами М. Л. Худаша, – це результат офіційно-адміністративної неунормованості способів ідентифікації особи, їхня наявність у документах зумовлена не лише тенденцією іменувати у таких спосіб представників соціальних низів, а й характером документа, його призначенням, ерудицією або старанністю писаря [8, с. 115].

Вказівку на прізвищеву назву матері у метричних книгах подано тоді, коли батько дитини був невідомий або коли батьки не перебували в шлюбі: *солдатка Елена Иванова Витючка* [МК Брани 1871]; *рекрутка Параскева Григоріева Ковстинючка* [МК Блудів 1839]; *Параскева Антоніева Мишука крестьянка* [МК Брани 1871]; *Евдокія Захаріева Мельничучка накрытка* [МК Цегів 1860]; *Параскева Іосифова Машука девица* [МК Овадно 1836].

Номінації хрещених матерів у метричних книгах багатокомпонентні, здебільшого наведені описово та прив'язані до іменування чоловіка: *Пелагія Стефанова, жена Семена Василіева Новосада* [МК Озденіж 1852]; *Марія Яковлева, жена дьячка Льва Стефанова Левитского* [МК Брани 1871]. Для ідентифікації жінки, яка з різних причин не має чоловіка, використано лексеми солдатка в препозиції (20 іменувань із 213 фіксацій назв хрещених матерів): *солдатка Соломонія Иванова Бондарчучка* [МК Блудів 1839]; *солдатка Евдокія Романова Юрчукова* [МК Овадно 1836]; ***рекрутка*** в препозиції (16 іменувань): *рекрутка Викторія Михаилова Шнайдручка* [МК Брани 1871]; рекрутка Марфа Василіева Ковальчукова [МК Озденіж 1852]; ***девица (девчина)*** в постпозиції: *Евфимія Феодорова Павликова девица; Марія Стефанова Трача девица* [МК Брани 1871]; ***вдова (вдовствующая солдатская жена)*** в постпозиції: *Домника Андреева Лисакова вдова* [МК Озденіж 1852]; *Марія Стефанова Строснича вдова* [МК Блудів 1839]; ***дочь*** в препозиції: *пономарская дочь Іустина Григоріева Тимотіевичь девица* [МК Брани 1871]. Серед іменувань хрещених матерів засвідчено двокомпонентні іменування без прізвищевої назви: *Марія Иванова накрытка* [МК Брани 1871].

Жіночі іменування з указівкою на прізвищеву назву наведено в книгах шлюбів та записах про смерть, оскільки іменування жінки подано тут самостійно, а не поряд з іменем та прізвищем чоловіка. На початку та в середині XIX ст. серед номінацій жінок домінують трикомпонентні іменування: *Агрипина Андреева Грыцыкова* (1852); *Пелагія Тимофеева Клакова* (1848); *Агрипина Тимофеева Кулибчукова* (1858); *Анна Григоріева Якубейкова* (1834) [МК Цегів 1860]. Прізвищева назва в таких іменуваннях виникла від прізвища батька або в окремих випадках чоловіка за допомогою форманта *-ов (а)*: *Лещукова*; *Процюкова*; *Якубчукова* (1856); зрідка – *-их (а)*: *Евдокія Іоакимова Калаханыха* (1850); *-к (а)*: *Євдокія Михаилова Павлючка* (1846) або без змін: *Іустина Осиповна Филат* (1850). У документах цього періоду засвідчені також описові назви жінок: *Александра дочь Маріи Бойковой* [МК Озденіж 1852]; *Домникія Луки Бидного жена* [КИ Борисковичі 1852].

Книги шлюбів кінця XIX ст. засвідчують трикомпонентні іменування жінок, у яких прізвищева назва жінки втрачає компоненти *-ов (а)*, *-их (а)*, *-к (а)* та ін. і стає співвідносною з прізвищевою назвою чоловіка: *Акилина Стефанова Гиль*; *Пелагія Иванова Кулиба*; *Агафія Кирилова Сидорукъ*; *Параскевія Максимова Черноклимъ*; *Агафія Кодратова Шумъ* (1897) [КБО Цегів 1892], проте трапляються поодинокі фіксації прізвищевих назв на *-ов (а)*: *Агафія Максимова Ковальчукова*; *Татіанна Николаева Юрчукова*; *Іустина Романова Николайчукова*; *-к (а)*: *Дарія Василіева Семенючка*; *Анастасія Феодорова Витючка* [КБО Цегів 1892].

Процес становлення прізвищевих назв жінок тривав і на початку XX ст. Метрична книга Дмитрівської церкви села Дружкопіль 1925 року містить записи про наречених у такому вигляді: *Степан Лисовой, син Василія і Александры, і дружина його Валентина, дочка Прокопія і Ольги Майко*; *Іван Лагановський, син Луки і Євдокії, жена Лідія, дочка Василія і Матрони* [МК Дружкопіль 1920]. Звичайно, у багатьох документах початку XX ст. вживання жіночих прізвищевих назв зазнало унормування (пор. запис зі сповідальної відомості Іовського храму села Борисковичі 1929 року: *Онисим Клим. Філат, Матрона Петр. Філат* [Ведомость 1929]), проте стверджувати, що жіночі прізвища були остаточно унормовані наприкінці XIX ст., недоцільно, адже записи з метричних, сповідальних книг, книг шлюбів та інших документів кінця XIX – початку XX ст. містять чимало випадків неунормованого функціонування жіночих іменувань.

Неоднорідність прізвищевих назв жінок на Волині XIX ст. можна простежити не тільки на рівні обов'язковості або факультативності вживання жіночої прізвищевої назви, а й на рівні її словотвірної структури. Залежність іменування жінки від чоловічого іменування, яка зумовлена другорядною роллю жінки в родині, відображена насамперед у структурі жіночої прізвищевої назви. Іменування жінок містили у своїй структурі додаткові форманти, що слугували засобом творення андронімних та патронімних номінацій. Існування таких форм, до яких належить біль-

шість іменувань жінок цього періоду, підтверджує неунормоване функціонування прізвищ жінок протягом усього XIX ст.

Патронімні іменування жінок на Волині XIX ст. виникали шляхом додавання суфіксів *-к (а)*: *Анна Сильвестрова Лисачка*, *Марія Иванова Мельниччучка*, *Пелагія Мартинова Степанючка* [КБО Цегів 1892] та *-ов (а)*: *Евдокія Андреева Батюкова*, *Харитина Михаилова Ткачукова*, *Парасковія Захаріева Четикова* [КБО Цегів 1892], поодинокими фіксаціями представлені патроніми, співвідносні з формами родового відмінка батькового прізвища: *Карпини девица*, *Трача девица* [МК Брани 1871].

Андронімні іменування жінок позначали переважно вдів, дружин солдатів або рекрутів, оскільки за наявності чоловіка прізвищева назва біля імені жінки була відсутня взагалі (якщо в документі було згадано і чоловіка) або наведена описово: *Елисавета Григоріева*, *жена Онуфрія Даніилова Черскаго* [МК Брани 1871]. В антропонімії Волині XIX ст. для творення андронімних іменувань засвідчено форманти *-их-а*: *Матрона Иванова Канавчыха*, *Евдокія Иванова Бакаиха* [Ведомость 1834]; *-к-а*: *Анна Иванова Яремчучка*, *Елена Григоріева Витючка* [МК Озденіж 1852]; *-ов-а*: *Марія Максимова Ковальчукова*, *Харитина Михаилова Ткачукова* [КИ Борисковичі 1852].

Суфікси *-к-а* та *-ов-а*, очевидно, були позбавлені емоційно-експресивного забарвлення, про що свідчить називання однієї особи андронімними іменуваннями з обома цими формантами: *рекрутка Марфа Василіева Ковальчучка*, *рекрутка Марфа Василіева Ковальчукова*; *рекрутка Викторія Михаилова Шнайдручка*, *рекрутка Викторія Михаилова Шнайдрукова* [МК Брани 1871]. У сповідальній відомості 1834 року засвідчено запис *Феодосія Василіева Громична* [Ведомость 1834], поява якого зумовлена впливом аналогічних російських іменувань. Утворення з формантом *-их-а*, які були продуктивними на початку XIX ст., втрачають свою продуктивність до середини XIX ст., натомість активно функціонують андронімні іменування із суфіксами *-к-а* та *-ов-а*, а також виникають жіночі прізвищеві назви, співвідносні з прізвищевою назвою чоловіка.

Висновки та перспективи подальшого розвитку дослідження. Отже, проаналізований антропонімний матеріал Волині XIX ст. дає змогу стверджувати, що процес остаточного унормування прізвищ жінок не був завершеним до кінця XIX – початку XX ст. Неусталеність жіночих прізвищевих назв, наявність андронімних та патронімних формантів у їхній структурі свідчить про неврегульованість проблеми функціонування жіночих прізвищ, зокрема правового та мовного аспектів цієї проблеми. Поява «Нового цивільного кодексу» 1826 року, який зобов'язував кожного жителя Російської імперії мати прізвище, зумовила юридичне унормування прізвищевих назв. Натомість процес мовного унормування прізвищ, який тривав протягом усього XIX ст., пізніше торкнувся і сільського антропонімікону, засвідченого церковними документами.

Дослідження жіночих прізвищевих назв Волині створює передумови для цілісного аналізу всієї антропонімії регіону в синхронії та діахронії, уможливлює лексикографічну систематизацію сучасних прізвищ із огляду на особливості їхньої словозміни, семантику основ та спосіб творення кожної антропонімолексеми.

Список літератури:

1. Білорус А. І. Про особові назви Західної Волині XVI ст. / А. І. Білорус // Архіви України. – 1970. – № 3. – С. 36–42.
2. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
3. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст.: монографія / І. В. Єфименко. – К.: [б. в.], 2003. – 168 с.
4. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
5. Корнилович М. О. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII ст. і в 1-й пол. XIX в. / М. О. Корнилович // Етнографічний вісник ВУАН. – 1930. – Кн. 9. – С. 127–131.
6. Матвієнко А. М. Особові назви Західної Волині XVI ст. / А. М. Матвієнко // Друга республіканська ономастична нарада. – К.: Наук. думка, 1962. – С. 146–148.
7. Мойсієнко В. М. Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр. як відображення офіційної «руської» мови середини XVI ст. у північноукраїнському варіанті / В. М. Мойсієнко // Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр. / підготув. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк: СПД ФО Купровський В. М., 2013. – С. 64–143.
8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш; відп. ред. Д. Г. Гринчишин. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.
9. Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku / I. Mytnik. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2010. – 412 s.
10. Mytnik I. Imiennictwo przedstawicielek stanu mieszczańskiego i chłopskiego w ziemi Wołyńskiej w XVI–XVIII wieku / I. Mytnik // Студії з ономастики та етимології. 2011–2012 / НАН України, Ін-т укр. мови; відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач. – К.: Кий, 2012. – С. 170–179.

Джерела дослідження:

Ведомость 1929 – Ведомость за 1929 годъ обретающимся при Іовской церкви села Борисковичъ въ приходе нижеявленныхъ чиновъ людямъ, со изъявлениемъ противъ коегождо имени о бытии ихъ въ Святую Четиредесятницу у Исповеди и Святыхъ Тайн Причастия.

Ведомость 1830 – Ведомость Епархіи и Губерніи Волынской Повета Владимирского села Ржищева, Церкви Зачатіевской, наблюдающаго Священника Іоанна Скульскаго съ Причетниками при оной церкви въ Приходе ниже явленныхъ чинов людей съ изъявлением против коегождо имени о Бытии ихъ у Исповеди и Святыхъ Тайн Причастия сочинена за 1830 годъ.

Ведомость 1834 – Ведомость Епархіи и Губерніи Волынской Повета Владимирского села Бранъ, Церкви Свято-Покровской, Священника Квинтиліана Стефанова сына Левитского съ Причетниками при оной церкви

въ Приходе ниже явленныхъ чинов людей съ изъявлением против коегождо имени о Бытии ихъ у Исповеди и Святыхъ Тайн Причастия сочинена за 1834 годъ.
КБО Цегів 1892 – Книга брачныхъ обысковъ за 1892–1902 гг. Введенская церковь села Цеговъ Владимир-Волынскаго уезда (Державний архів Волинської області, далі –ДАВО).
КИ Борисковичі 1852 – Книга исповедания прихожан Свято-Троицкой церкви села Борисковичи за 1852 годъ (ДАВО).
МК Блудів 1839 – Метрическая книга, данная изъ Владимирскаго Духовнаго правления зъ надлежащимъ подписомъ Владимірскаго уезда села Блудова Церкви Михайловской для записи родившихся, Браком сочетавшихся и умершихъ обоего пола декабря 31 дня 1839 года (Archiwum Gływne Akt Dawnychw Warszawie, далі – AGAD).
МК Брани 1871 – Метрическая книга, данная изъ Волынской Духовной Консисторіи в Покровскую Церковь на безсрочное время для записи родившихся на 1871 годъ (1871–1881 гг.) (ДАВО).
МК Дружкопіль 1920 – Метрична книга Дмитрівської церкви села Дружкопіль 1920–1926 рр. (ДАВО).
МК Овадно 1836 – Метрическая книга, данная изъ Губерніи Волынской уезда Владимирскаго причту села Овадна Церкви Вознесенской и приписной к оной села Могильна Церкви Рождествобогородичной для записки в прихрдахъ ихъ родившихся, браком сочетавшихся и умершихъ обоего пола душ декабря 31 дня 1836 года (AGAD).
МК Озденіж 1852 – Метрическая книга по Указу Волынской Духовной Консисторіі, выданная отъ благочинаго 1 Округа Луцкаго уезда въ Церковъ Преображенскую села Озденижа, для записи актовъ родившихся, браком сочетавшихся и умершихъ по приходу указанной Церкви на 1852 год (AGAD).
МК Цегів 1860 – Метрическая книга записи о рождении за 1845–1860 гг. Введенская церковь села Цеговъ Владимир-Волынскаго уезда (ДАВО).

Садова Л.А.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СПЕЦИФИКА ЖЕНСКИХ ИМЕНОВАНИЙ В ПРАВОСЛАВНЫХ ЦЕРКОВНЫХ ДОКУМЕНТАХ ВОЛЫНИ XIX ВЕКА

Аннотация
В статье проанализирована словообразовательная структура женских фамилий на Волыни XIX века, выделены лингвистические особенности формирования фамилий, определено влияние неязыковых факторов на возникновение фамилий. В статье рассмотрена проблема именований женщин-крестьянок Волыни XIX века. Представлены их дополнительные именования и антропонимические формулы, которые употреблялись для идентификации и были языковым средством для социальной дифференциации. Словообразовательная структура женских фамилий Волыни XIX века отображает общие тенденции украинской антропонимической системы, а также региональные особенности антропонимов, обусловленные спецификой развития диалектов, историческими, культурными особенностями региона.
Ключевые слова: фамилия, антропоним, апеллятив, словообразовательная модель, суффикс.

Sadova L.O.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

SPECIFICITY OF FEMININE NAMES IN ORTHODOX CHURCH DOCUMENTS OF VOLYN IN THE XIX CENTURY

Summary
The word-formation structure of the last names in the south of Volyn region have been analyzed. In the article lingual peculiarities of the inheritable anthroponyms formation have been specificated, the level of the extralinguistic factors influence on the appearance of surnames has been established. The proposed research article aims to explore the social aspects of Ukrainian anthroponimical stock in 19 centuries which concerns to female representatives of the peasant woman. It presents and describes their additional identification formulae, which were a language measure for the social differentiation. The semantics of bases and word-formation structure of the last names in the south of Volyn region reflect common Ukrainian tendencies of anthroponomical system, and also regional features of anthroponomy, predefined by the specific of the development of dialects, interlingual links, history, culture, way of life of the region.
Keywords: last name, anthroponym, appellative, word-formation group, suffix.

УДК 811.111.'373.612.2:070

ДИСКУРС АНГЛІЙСЬКОЇ ВІРТУАЛЬНОЇ КОНТРРЕКЛАМИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Цилюрик Т.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню дискурсу англійської віртуальної контрреклами та його основних складових. Дискурс віртуальної контрреклами розглянуто в порівнянні з дискурсом соціальної реклами. Визначено лінгвальні, структурні та функціонально-прагматичні ознаки текстів англомовної віртуальної контрреклами. Окреслено тенденції розвитку дискурсу віртуальної контрреклами в сучасному англомовному комунікативному просторі. Класифіковано тексти віртуальної контрреклами з огляду на їх функціональну спрямованість.
Ключові слова: рекламний дискурс, англійська віртуальна контрреклама, емотивність рекламного тексту, малоформатний текст, контекст, текст, матерія, паралінгвістика, ситуація, інтертекст, учасники, отримувач, відправник, адресант, адресат, функція, супроводжуючий дискурс.

В епоху інформаційного суспільства значно збільшилась кількість чинників, які можуть впливати на формування ціннісних орієнтацій та спосіб життя суспільства. Віртуальна контрреклама є одним із них. Контрреклама (counteradvertising) – це повідомлення, розроблене у вигляді реклами, яка пропагує погляди, що суперечать іншим рекламним повідомленням (наприклад, реклама проти паління та виробництва спиртних напоїв; реклама проти шкідливих продуктів та промисловостей, які їх виробляють; реклама за захист навколишнього середовища) [11, с. 43]. Контрреклама провокує людину не лише помітити соціальну проблему, а й скорегувати свою соціальну поведінку. На відміну від комерційної реклами, спрямованої на окремі соціальні групи, контрреклама спрямована на кожну людину як громадянина і на суспільство в цілому. Емотивність тексту віртуальної контрреклами має категоріальний статус і реалізується на різних рівнях мовної системи, включаючи фонетичний, лексико-семантичний і синтаксичний – які комплексно реалізують прагматичний ефект дії на адресата та його поведінку.

Постановка проблеми. Актуальність теми цього дослідження пов'язана з усвідомленням віртуальної контрреклами як могутнього засобу впливу на глобального користувача в сучасному суспільстві; домінантного джерела інформації, ціннісних орієнтирів та світоглядних настанов; засобу соціалізації суспільства; важливого джерела корегування картини світу користувача, його моделей поведінки; засобу глобалізації комунікативних процесів. Актуальність роботи також зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на системне й інтегративне вивчення мовних одиниць у поєднанні з невербальними засобами в рекламних текстах та їх прагматичних особливостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день інтенсивність досліджень рекламного дискурсу з боку лінгвістів і психолінгвістів, психологів, фахівців з теорії засобів масової комунікації й суміжних галузей знань неухильно зростає. Зацікавленість науковців рекламним текстом, спрямованим на досягнення комунікативно-прагматичної та експресивно-сугестивної мети й заснованим на використанні виражальних засобів мови всіх рівнів, перебуває в центрі наукових студій (С.В. Ільясова, Л.П. Амірі, Л.Л. Макарук, І.В. Арнольд, Л.Л. Ємельянова, Н.В. Мищенко, А. Бейн, Д. Девідсон, Н. Гудмен, Х. Ортега-і-Гассет, А.А. Річардс, В.І. Тармаева, М. Блек, І.В. Городецька, І.В. Іванова, М.В. Каратаєва). Рекламний дискурс досліджували Г. Кук, А. Годдарт, Г. Даєр, Н.В. Кутуза, А. Елвуд, О.В. Дьомкіна, Дж. Бернет; креолізовані тексти вивчали Є.Є. Анісімова, А.А. Бернацька, Л.М. Большиянова, О.Н. Горбачова, В.А. Каменєва, Л.Т. Кияк-Редькович, Г.Н. Тельмінов, Г.В. Чуланова, М.В. Моісеєнко та Г. Крес; маніпулятивну гру та персуазивність англомовної комунікації вивчали А.Д. Бєлова, О.В. Бабире, А.В. Голоднов, А.А. Івін, Н.П. Карпчук; важливе значення для з'ясування ролі реклами в сучасній науці мають семіотичні праці Р. Барта, У. Еко, Ч. Пірса та Дж. Бігнела.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на значний інтерес науковців до реклами, віртуальна контрреклама є новою галуззю лінгвістичних досліджень. Існують певні питання в дослідженні дискурсу та прагматичних особливостей текстів віртуальної контрреклами; комунікативних стратегій і тактик, які в ній застосовуються. Вивчення тексту віртуальної контрреклами з позиції сучасної лінгвістики зумовлює не тільки звернення до розгляду власне лінгвальних засобів, але й невербальних складників тексту в поєднанні з комунікативними стратегіями й тактиками їх реалізації.

Формулювання цілей статті. Об'єктом нашого дослідження є креолізовані тексти англомовної віртуальної контрреклами, а **предметом** – вербальні (лексичні, синтаксичні, стилістичні) та невербальні засоби творення текстів віртуальної контрреклами, а також їх прагматичні характеристики. **Метою** є визначення лінгвальних, структурних і функціонально-прагматичних ознак текстів англомовної віртуальної контрреклами із **завданнями** окреслити тенденції розвитку дискурсу віртуальної контрреклами в сучасному англомовному комунікативному просторі та класифікувати тексти віртуальної контрреклами з погляду їх функціональної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. У комунікативному середовищі поряд з іншими дискурсами існує рекламний дискурс, який на сучасному етапі суспільного розвитку має значний вплив

© Цилюрик Т.В., 2016

на формування масової культури й масової свідомості. Реклама є унікальним соціокультурним явищем: її формування зумовлене соціальними, психологічними, лінгвістичними факторами, особливостями «естетичної свідомості» соціуму і його культурними традиціями.

Американський професор із прикладної лінгвістики Гай Кук вважає рекламу одним із найбільш контроверсійних жанрів: це відносно новий жанр, який тісно пов'язаний із цінностями конкурентоспроможної ринкової економіки, у якій вона процвітає. Він зазначає: «У сучасному суспільстві реклама всюди: на вулицях, в магазині, телебаченні, в інтернеті, газетах тощо. Проте, незважаючи на всю турботу й знання, з якими вона створена, рекламу завжди упускають, її вважають периферійним творінням. Рекламним текстам приділяють менше уваги, аніж літературним, юридичним чи науковим текстам. Реклама всюди й водночас ніде» [12, с. 1].

У книзі «The Language of Advertising» американська лінгвіст Анжела Годдар за допомогою синонімів роз'яснює функції Narrator – Narratee в рекламі, тим самим розкриваючи додаткові значення реклами [15, с. 27]:

· narrator – narratee: реклама як оповідання; часто використовує художні засоби;

· writer – reader: текст реклами є художнім творінням, створений творчою особистістю;

· sender – receiver: наукові терміни; реклама використовує певні аспекти наукових технологій для передачі повідомлень на комерційний ринок з метою торгівлі;

· producer – consumer: терміни соціальних наук; наголос на комерційних цілях спілкування; текст як торгівля;

· addresser – addressee: лінгвістичні терміни; текст реклами як спілкування учасників наодинці;

· performer – audience: реклама як драматична дія; реклама застосовує «голос», що мовить до читача; рекламні повідомлення часто драматичні.

Коренем англійського слова реклама (advertising) є латинське дієслово «advertere», що означає «привертати до чогось». За визначенням Н. Карпчук, мета реклами – залучити потенційних споживачів до її структури значень, спонукати їх до участі в декодуванні її лінгвістичних та візуальних знаків й отримати задоволення від цієї діяльності декодування [4, с. 118]. У свою чергу, Г. Дайєр, який займався особливостями мови реклами, зазначив, що головна мета реклами – це привернути нашу увагу до певного товару або послуги. На його думку, привертання уваги, а також сприяння запам'ятовуванню є найважливішими функціями мови реклами: загальні або модні слова та короткі, чіткі речення легко повторюються та запам'ятовуються. Крім того, вчений звернув увагу на те, що спогади споживачів сповнені назвами брендів, слоганами та популярними висловлюваннями, ритмом та римою, рядками з пісень та прози та нескінченними повторами [13, с. 106]. Як стверджує Н. Кутуза, рекламний дискурс дедалі більше втрачає риси «чистої» інформативності, набуваючи суто сугестивних ознак [6, с. 439].

Для створення ефективної реклами маркетологи керуються низкою стратегій. Найбільш вживаною є модель AIDA (Стронг, 1929) – Attention, Interest, Desire, Action (увага, інтерес, бажання, дія) – означає маркетинговий термін для позначення моделі споживацької поведінки. ЇЇ можна описати наступним чином:

· Спочатку необхідно привернути увагу споживача (за допомогою інтриги, драми чи раціональних суджень).

· Якщо вдалося захопити увагу споживача, його необхідно зацікавити в повідомленні, яке передає сам бренд.

· Це повідомлення повинне спровокувати бажання асоціюватися з даним брендом.

· Врешті-решт, реклама повинна мотивувати споживача до дії – придбати бренд [14, с. 75].

По-друге, маркетологи також використовують принципи SMART, згідно з яким рекламне повідомлення повинно відповідати наступним характеристикам:

· S – specific – бути конкретним;
· M – measurable – його можна виміряти;
· A – achievable – бути досяжним;
· R – realistic – бути реальним;
· T – time-based – бути обмеженим у часі [14, с. 77].

Рекламні тексти малоформатні. У сучасному візуалізованому та динамічному суспільстві найбільш актуальним є вивчення саме малоформатних текстів, у яких прагматична спрямованість залежить від поєднання вербальної та невербальної інформацій (креолізовані малоформатні тексти) [5]. Текст малого формату має такі ознаки: відокремленість, інтертекстуальність, особлива прагматична функціональність, формальна стисліть, формальна та семантична самодостатність, тематична визначеність та завершеність [8, с. 213]. Також текст малого формату можна визначити як самодостатню зв'язну змістову єдність, у якій чітко виражені початок та кінець і в якій чітко простежуються текстові категорії.

У книзі «The Discourse of Advertising» Гай Кук аналізує дискурс рекламних оголошень. Незважаючи на те, що предметом дискурсивного аналізу є мова, він досліджує не лише мову. Дискурс також досліджує контекст комунікації: хто з ким комунікує й чому; у якому суспільстві й якій ситуації; за допомогою яких засобів; розвиток комунікативних актів та їх взаємодію. Дискурсивний аналіз розглядає мову й контекст як одне ціле [12, с. 3].

Гай Кук дає свої визначення поняттям «контекст», «текст» та «дискурс» [12, с. 4]:

· Текст означає лінгвістичні форми, які тимчасово й штучно відокремлені від контексту з метою аналізу.

· Для віртуальної контрреклами поняття контексту включає наступні елементи:

1. Матерія (substance) – фізичний матеріал, який містить чи передає текст (у нашому дослідженні – це мережа Інтернет).

2. Звуки й зображення.

3. Паралінгвістика (paralanguage) – засоби виразності, які супроводжують мову, такі як: шрифт та його розмір, художні засоби мови.

4. Ситуація (situation): відносини між учасниками комунікації.

5. Інтертекст (intertext) належить до іншого типу дискурсу, аніж тест, який аналізується.

Інтертекст впливає на сприйняття тексту учасниками комунікації (статті або вебсайти в інтернеті, на яких розміщена реклама).

6. Учасники (participants): їх наміри й сприйняття ситуації, знання й вірування, почуття. Кожен учасник є одночасно частиною й споглядачем контексту.

Учасниками зазвичай є отримувач (receiver) і відправник (sender) повідомлення. Відправник повідомлення не завжди є адресантом (addresser) – особа, яка передає повідомлення: наприклад, у рекламі адресантом може бути відомий спортсмен на зображенні, хоча відправник – рекламна компанія. Отримувач також не завжди є адресатом (addressee) – особа, на яку спрямована реклама. Адресати – це цільова аудиторія, отримувач – будь-хто, хто побачить рекламу.

7. Функція (function): мета тексту як запланована відправниками й адресантами чи сприймається отримувачами чи адресатами.

· Дискурс – це текст і контекст у цілому, які співіснують певним чином і сприймаються учасниками (які є частиною й споглядачами контексту) як значуще єдине ціле. Для дослідження дискурсу необхідно приділити увагу не лише когнітивним процесам загалом, а й особливостям певної культури.

Завдання рекламного дискурсу полягає в переконанні адресата в правдивості та істинності рекламного повідомлення, відповідно до чого рекламний текст є утворенням, яке характеризується інформативністю, образністю, експресивно-сугестивним забарвленням, що досягається шляхом ефективного використання мовних засобів, покликаних вплинути на адресата.

Під час аналізу рекламних текстів велика увага приділяється поняттю інформативності. Дане поняття описується не як абсолютна кількість інформації в тексті, не його інформативна насиченість, а лише та змістова інформація, яка стане надбанням реципієнта, враховуючи відношення названого надбання до комунікативних намірів автора [8, с. 213]. Т.М. Дридзе розрізняє первинну інформативність, яка корелює з намірами відправника, та вторинну, яка дозволяє вилучати з тексту «побічні» відомості [2, с. 85].

Таким чином, у рекламній комунікації перетинаються дійсність тексту (об'єкта), дійсність контексту (умов, за яких відбувається контакт) та дійсність реципієнта, з його раціональним й емоційним життєвим досвідом, соціально-демографічними характеристиками, культурним досвідом, ступенем ознайомлення з об'єктом [9, с. 13]. Дослідження рекламного дискурсу – складний та багатокомпонентний процес, адже потрібно брати до уваги всі зазначені аспекти. Цей підхід зображено на рис. 1, 2.

Гай Кук називає дискурс реклами «паразитом» (parasite discourse) інших жанрів: він має певні характеристики інших дискурсів, а інколи навіть імітує їх [12, с. 33]. Це відбувається тому, що рекламні оголошення зазвичай супроводжують інший дискурс, із яким вони не мають нічого спільного. Реклама може бути розміщена посередині статті в журналі чи на певному сайті в інтернеті. Тому лінгвіст вводить ще один термін – супроводжуючий дискурс (accompanying discourse). Мовознавець порівнює цю рису рекламних оголошень із технікою бриколажу в сучасній літературі: запозичення й переплетіння матеріалу з інших жанрів.

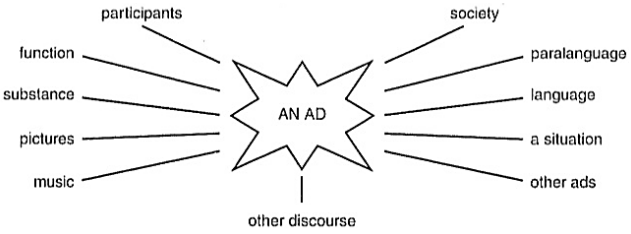

Рис. 1. Взаємодія елементів у рекламі

DISCOURSE	Part III	(PEOPLE)	social/psychological function observers and addresses senders and narrators	'TOP'
	Part II	(TEXT)	connected text grammar and prosody words and phrases	
	Part I	(MATERIALS)	paralanguage music and pictures substance	'BOTTOM'

Рис. 2. Ієрархія елементів рекламного дискурсу

Об'єктом нашого дослідження є дискурс контрреклами. Контрреклама є однією зі складових соціальної реклами. Соціальна реклама покликана підтримувати або корегувати моральні суспільні орієнтири й загальнолюдські цінності, привертати увагу й показувати шляхи вирішення гострих соціальних проблем [3, с. 35]. Цей вид реклами має величезну роль у створенні й продукуванні моральних і духовних цінностей. Соціальна реклама провокує людину не лише помітити соціальну проблему, а й скорегувати свою соціальну поведінку.

Контрреклама визначається як використання засобів масової інформації з метою поширення здорового способу життя [17, с. 85]. У центрі контрреклами – сумнівні якості певних товарів, які оманливо висвітлені в звичайній рекламі (standard advertising) з метою прибутку. Цей тип реклами має на меті протистояти оманливим твердженням та висвітлити приховані факти про певний товар споживачеві [18, с. 197]. Контрреклама включає в себе поширення інформації про продукт, його вплив та промисловість, яка його виробляє, з метою зниження його привабливості та попиту. Це частина соціального маркетингу, яка може бути засобом захисту вразливих груп населення (молодь, вагітні жінки, п'яниці тощо) від шкідливого впливу певних продуктів (алкогольні напої, фаст-фуд, цигарки) [16, с. 191]. Беручи до уваги здоров'я громадян, контрреклама сприятливо сприймається населенням і є більш реалістичним політичним рішенням, аніж заборона реклами шкідливих продуктів загалом [10, с. 201].

Посилаючись на Р.І. Мокшанцева, визначимо наступні функції контрреклами:

· привернути увагу споживача;

· висвітлити наслідки споживання шкідливих продуктів та вплив промисловості на навколишнє середовище;

· надати покупцю можливості для додаткового вивчення впливу шкідливих товарів та промисловостей на його здоров'я та на здоров'я оточуючих;

· створити негативний образ виробника шкідливих товарів;

· спонукати споживача уникати шкідливі продукти;

· нагадувати споживачеві по виробника та його шкідливі продукти [7, с. 54].

За Дж. Бернет існують такі основні функції контрреклами:

· інформаційна функція: масове поширення інформації про шкідливий товар, виробника чи промисловість;

· економічна функція полягає в створенні негативного іміджу виробника шкідливих товарів та заклик не купувати їх;

· просвітницька функція: формування негативного іміджу виробника шкідливих товарів, заклик вести здоровий спосіб життя й охороняти навколишнє середовище;

· соціальна функція контрреклами спрямована на формування суспільної свідомості, зміцнення комунікативних зв'язків і покращення умов життя;

· естетична функція полягає в формуванні смаків споживачів [1, с. 43].

Специфіка дискурсу контрреклами полягає в:

· націленості на широку аудиторію,

Дискурс антитютюнової реклами

Рис. 3. Антитютюнова реклама Quitline

Рис. 4. Реклама препарату для лікування нікотинової залежності Nicotinell

Параметри	Рис. 3	Рис. 4
	Текст	
	-THE END- *If you smoke, statistically your story will end 15% before it should.* *For help with quitting call QUITLINE on 0800 00 22 00*	*SMOKING CAUSES PREMATURE AGEING* *Lose the smoke, keep the fire this World No Tobacco Day, 31st May*
	Контекст	
Матерія	Мережа Інтернет	
Зображення	Метафора: життя – книжка/ оповідання.	Гіпербола: жінка на зображенні виглядає значно старшою за свій вік.
Паралінгвістика	Шрифт реклами імітує шрифт у художній літературі (кінець оповідань). Метафора: життя прирівнюється до оповідання в книжці. Вербальний компонент інтегрований у невербальний.	Надпис ледь помітний. Більшість уваги приділено зображенню – зображально-центричний тип креолізації.
Ситуація	Учасники комунікації: компанії-борці проти паління vs користувачі соціальних сервісів (зокрема курці). Не всі користувачі даних соціальних сервісів палять, і відповідно дана реклама безпосередньо стосується не всіх.	
Інтертекст	Pinterest і 9GAG [19, 20] – соціальні сервіси, фотохостинг, які надають можливість користувачам додавати в режимі онлайн зображення та розміщувати їх у тематичні колекції. На цих сайтах розміщують зображення переважно гумористичного змісту. Ці зображення відображають серйозну соціальну проблему (паління), і контраст з іншими зображеннями на цих сайтах досить помітний, що змусить користувача задуматись над способами вирішення проблеми й мотивуватиме до дії.	
Учасники	**Sender:** Quitline (організація, яка має на меті побороти звичку паління й надає підтримку людям, які борються з цією залежністю); **Addresser:** – **Receiver:** усі користувачі 9GAG; **Addressee:** курці.	**Sender:** Nicotinell (ліки, які допомагають зменшити потяг до паління); **Addresser:** акторка – жінка літнього віку, зовнішність якої не відповідає її рокам (як заплановано в рекламі); **Receiver:** усі користувачі Pinterest; **Addressee:** курці.
Функція	Заклик проти паління; підтримка тих, хто намагається позбутися цієї звички.	

· прагматичності,
· експліцитності,
· апеляції до морально-етичної, а не до матеріальної сторони життя й діяльності соціуму та його індивідів,
· присутності інформації про шляхи вирішення тих чи інших соціальних проблем.

Використовуючи модель рекламного дискурсу Гая Кука, проаналізуємо дискурс антитютюнової реклами (рис. 3, 4).

У результаті ретельного аналізу дискурсу антитютюнової реклами можна виокремити наступні риси кодування/ декодування рекламного повідомлення, які вживаються для маніпулювання перевагами споживачів:

· Переконливість. У першу чергу контрреклама покликана переконати до дії, довести, що певний товар – не потрібно купувати. Тому актуальним є використання візуальних компонентів, які є самодостатніми для розкриття певного змісту, швидше сприймаються як цілісний образ, виступають ядром комунікації, створюють відповідний настрій, влучно передають інформацію, посилюють вплив вербальної аргументації та ін.

· Конкретність. Конкретні об'єкти важать більше, ніж абстрактні поняття, оскільки вони доступні для безпосереднього сприйняття, а абстрактні потребують більше мисленнєвих зусиль для кодування та характеризуються множинністю інтерпретацій.

З мовленнєвої точки зору, контрреклама відзначається наступними характеристиками:

· Принцип мовної економії. Щоб інформація сприймалася цільовою аудиторією, вона повинна бути влучною й стисло викладеною. Так вона краще запам'ятовується й несе імпліцитний зміст, що й виконує функцію впливу. Мовна економія в контррекламі проявляється наявністю ключових слів та еліптичних конструкцій, візуальних ефектів.

· Домінування дієслів. Саме дієслова спонукають до дії/ контрдії (імперативи, звернення), заохочують відповісти (питання, пропозиції), спрямовують на діалог (пряма мова) тощо.

· Креативність. Для досягнення очікуваного впливу потрібні оригінальні ідеї, потужна образність, «обмануте очікування», ефект нового, що дуже швидко впадає в око, що досягається використанням тропів на основі заміни прямого значення експресивнішим та влучнішим.

Висновки з дослідження та перспективи. Контрреклама – найбільш дієвий спосіб модифікувати поведінку споживача, привернути його увагу до актуальних проблем суспільства. Дискурс віртуальної контрреклами характеризується широким використанням візуальних засобів, що пов'язано зі створенням негативного іміджу шкідливого товару, промисловості чи послуги, їх «ідеології», а також зі створенням певного світосприйняття в цільовій аудиторії. Використання візуальних компонентів, які є частиною комунікативних фрагментів, сприяє створенню цілісного значення та ефекту креолізованого тексту, адже холістичне сприйняття не виникає внаслідок простої суми компонентів, воно є результатом їх інтеграції та злиття. Дискурс контрреклами аргументативний, адже в його основі лежить не лише інформування споживача про продукт (інформативна функція мови), а й заклик до контрдії – не купувати товар (апелятивна та емоційна функції). У рекламному тексті це реалізується завдяки логічній та емоційній аргументації. Подальше вивчення дискурсів сучасних рекламних жанрів (зокрема соціальної реклами), їх прагматичних особливостей, типів креолізації текстів та ізовербальної конвергенції, комунікативних стратегій у текстах віртуальної контрреклами та інших рекламних жанрах може слугувати перспективою дослідження.

Список літератури:

1. Бернет Дж. Реклама: принципы и практика / Бернет Дж., Мориарти С., Уеллс У. – СПб.: Питер, 2006. – 760 с.
2. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Т. М. Дридзе – М.: Издательство «Наука»; Академия наук СССР, Институт социологических исследований, 1984. – 232 с.
3. Каменева В. А. Социальная реклама. Понятие. Функции. Тематика / В. А. Каменева, О. Н. Горбачева // Проблемы языка и культуры в гуманитарном образовании: материалы междунар. науч.-практ. конференции (Кемерово, 27-28 октября 2011 г.) – Кемерово, 2011. – С. 33-37.
4. Карпчук Н. П. Маніпулятивні технології в рекламі [Текст] / Н. П. Карпчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Міжнародні відносини: наук. журн. / гол. ред. Н. Н. Коцан. – 2009. – № 11. – С. 118-121.
5. Кияк-Редькович Л. Т. Структурно-семантичні та прагматичні особливості креолізації малоформатних текстів дитячої літератури (на матеріалі сучасної англійської мови) // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – Київ, 2008. – № 2. – С. 187–196.
6. Кутуза Н. В. Гіпнотичні техніки в рекламному дискурсі [Текст] / Н. В. Кутуза // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология». – Т. 20 (59). – 2007. – № 3. – С. 439-444.
7. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы: учебное пособие / Р. И. Мокшанцев. – Москва-Новосибирск: ИНФРА–М – Сибирское соглашение, 2009 г. – 230 с.
8. Панченко К. І. Лінгвістичні особливості текстів малої форми // Наукові записки НТУ КПІ. Серія «Філологічна». – Київ, 2013. – Вип. 38. – С. 213-214.
9. Фещенко Л. Г. Структура рекламного текста: учебно-практическое пособие. – СПб.: Изд-во «Петербургский институт печати», 2003. – С. 225.
10. Babor Thomas. Alcohol: No Ordinary Commodity: Research and Public Policy / ed. Babor T., Raul C., Sally C., Griffith E., Norman G., Kathryn G., Joel G., Paul G., Linda H., Harold H., Ross H., Esa O., Jurgen R., Robin R., Ingeborg R. // Oxford: Oxford University Press, 2003.
11. Ciment James. Social Issues in America: An Encyclopedia. – Routledge, 2006.
12. Cook Guy. The Discourse of Advertising / G. Cook. – London: Routledge, 1992. – 272 p.
13. Dyer Gillian. Advertising as Communication. – L.: Routledge, 1995. – 140 p.

14. Ellwood Iain. The Essential Brand Book: Over 100 Techniques to Increase Brand Value. – Kogan Page Limited, 2002, 2nd Edition. – 321 p.
15. Goddart Angela. The Language of Advertising. Routledge, 1998.
16. Kahan Scott. Health Behavior Change in Populations / ed. Kahan S., Gielen A. C., Fagan P., Green L. W. // Johns Hopkins University Press, 2013.
17. Martin Susan E. The Effects of the Mass Media on the Use and Abuse of Alcohol / ed. Mail Patricia D. // research monograph. – Bethesda, MD: National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, 1995. – 302 p.
18. Neira Anjana Dev. Creative Writing. A Beginner's Manual / ed. Neira, Anjana Dev, Anuradha Marwah and Swati Pal // Dorling Kindersely (India) Pvt. Ltd., New Delhi 2009.
19. Pinterest: The world's catalogue of ideas. [Електронний ресурс] – Режим доступа: https://www.pinterest.com/.
20. 9GaG: Go Fun Yourself. http://9gag.com/. [Електронний ресурс] – Режим доступа: https://www.pinterest.com/.

Цилюрик Т.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ДИСКУРС АНГЛИЙСКОЙ ВИРТУАЛЬНОЙ КОНТРРЕКЛАМЫ КАК ОБЬЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация
Статья посвящена исследованию дискурса английской виртуальной контррекламы и его основных составляющих. Дискурс виртуальной контррекламы рассмотрено в сравнении с дискурсом социальной рекламы. Определено лингвальные, структурные и функционально-прагматические особенности текстов англоязычной виртуальной контррекламы. Описано тенденции развития дискурса виртуальной контррекламы в современном англоязычном коммуникативном пространстве. Классифицировано тексты виртуальной контррекламы с точки зрения их функциональной направленности.
Ключевые слова: рекламный дискурс, английская виртуальная контрреклама, эмотивность рекламного текста, малоформатный текст, контекст, текст, материя, паралингвистика, ситуация, интертекст, участники, получатель, отправитель, адресант, адресат, функция, сопровождающий дискурс.

Tsyliuryck T.V.
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

DISCOURSE OF ENGLISH VIRTUAL COUNTERADVERTISING AS THE OBJECT OF LINGUISTIC RESEARCH

Summary
The article is dedicated to the research of the discourse of English virtual counterads and its main components. Discourse of virtual counterads is analyzed in comparison to the discourse of social advertising. Lingual, structural and functional-pragmatic peculiarities of the texts of English virtual counterads are signified. Tendencies of the development of the discourse of virtual counterads in the modern English communicative space are described. Texts of virtual counterads are classified according to their functions.
Keywords: advertising discourse, English virtual counterads, emotionality of advertising text, mini-format text, context, text, substance, paralanguage, situation, intertext, participants, receiver, sender, addresser, addressee, function, accompanying discourse.

УДК 811.111

СИМВОЛІКА АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО РОМАНУ У. ГОЛДІНГА «ВОЛОДАР МУХ»

Шемуда М.Г.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються особливості вживання символів як складової частини англомовних художніх творів. На прикладі англомовного художнього роману У. Голдінга «Володар мух» проаналізовано особливості використання символів. Значну увагу приділено з'ясуванню ролі символу як важливого елемента при розумінні ідейної спрямованості й авторського задуму художнього твору. У статті автором також здійснено аналіз портретних та пейзажних символів в романі У. Голдінга. Виявлено, що автор наділяє символічним значенням прості предмети і явища, іронічна взаємодія яких допомагає створити поле для багатогранної інтерпретації твору читачем.
Ключові слова: символ, символіка, символічне значення, англомовний художній роман, інтерпретація.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістичної думки характеризується підвищеним інтересом вчених до проблематики, що пов'язана з вивченням символу в художньому тексті. Будучи невербальним засобом міжкультурної комунікації, символ проявляється у конкретному образі і покликаний розкрити прихований сенс в творі. У художньому творі символіка розширює можливості інтерпретації та збагачує зміст тексту. Трактування символу може бути нескінченним, але значення, яке отримує даний символ, тісно пов'язане з особистістю, з її намірами а також оточенням. Використання автором символів у художньому творі допомагає створити поле для багатогранної інтерпретації твору читачем, створити образи героїв, відображаючи їх світ та емоційний стан, що сприяє донесенню до читача основної ідеї твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі походження, виникнення символу присвячені численні дослідження у філософії, семіотиці, психології, філології та фольклористиці. Вивчення природи символу було предметом дослідження таких відомих вчених як: І. Кант, Е. Кассирер, О.Ф. Лосєв, Ю.М. Лотман [3], М.К. Мамардашвілі, А.М. П'ятигорський, Ч.С. Пірс [5], Б.А. Успенський, Ф. Шеллінг та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Історія вивчення природи та сутності символу має вагомі здобутки, проте недостатньо чітко окреслена в лінгвістичній літературі. Постійно вживаючи в своїй мові слово символ, ми не замислюємося над його глибинним значенням, над відмінністю цього поняття, хоча правильне тлумачення символу сприяє вірному розумінню та його трактуванню. Важливим є дослідження й аналіз особливостей використання символів в англомовних художніх текстах. Актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість зумовили вибір теми статті.

Метою роботи є виявити особливості вживання символів в англомовному художньому романі У. Голдінга «Володар мух».

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що символ до цього часу не знайшов свого кінцевого визначення. Походження символу дуже давнє, оскільки за певних історичних умовах виникають нові символи, або змінюється сенс старих. Слово «символ» походить від грецького слова *symbolon*, що означає «умовний знак». Символ – предмет або слово, яке умовно виражає сутність явища з певної точки зору, яка і визначає самий характер, якість символу [2]. Слово «символ» в сучасної людини викликає не тільки ряд абстрактних понять чи конкретних уявлень, асоціацій, образів, а й відчуття магічного, таємничого, загадкового. Кожен жест, звук, слово були в певному розумінні символічними й нерідко залишаються такими й досі [3].

У сучасному мовознавстві символ розуміють як предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища [2]. У культурології символ – це знак, що несе в собі живий психологічний зв'язок з тим буттям, яке він означає [1]. Варто зазначити, що більшість визначень поняття «символ» порівнюються зі знаком. Символ не зводиться лише до простого еквіваленту, як знак, він має безліч часто суперечливих значень і може бути зрозумілий лише в контексті. Отже, у контексті нашої статті, беручи за основу визначення С. С. Аверинцева, під «символом» будемо розуміти образ, взятий у аспекті своєї знаковості, і знак, наділений всією органічною та невичерпною багатозначністю образу.

Відомо, що символи вводять в людський світ значення і мають функціональну цінність. Сама символічна форма визначає специфічний тип реальності і має певну об'єктивність. Правильне тлумачення символів сприяє глибокому і вірному прочитанню художніх текстів. У символах у стислій формі зафіксовано уявлення людини про світ і про її місце у світі, тому знання такого роду відіграють важливе значення у житті людини. Символи завжди розширюють смислову перспективу твору, дозволяють читачеві на основі авторських «підказок» вибудувати ланцюг асоціацій, що зв'язує різні явища життя. Тож, розкриття символу може бути нескінченним, але значення, яке отримує даний символ, тісно пов'язане з особистістю самої особи, яка тлумачить символ, з намірами людини, з її соціальним, культурним оточенням, з її свідомістю.

Англійські й американські письменники використовують у своїх творах велику кількість символів для відображенням головних характеристик героїв й ідейного навантаження. Так, у процесі аналізу англомовного художнього роману У. Голдінга «Володар мух» виявлено, що автор використ-

© Шемуда М.Г., 2016

товує символи, для того щоб повніше передати сенс твору. Уже сама назва роману містить в собі образотворчий символ – символ мухи, оскільки муха представник фауни і не наділена свідомістю. Володар може бути тільки у мислячих істот. Письменник наділяє символічним значенням самі, здавалося б, прості предмети і явища, наприклад, вогонь, окуляри, раковину. Їх іронічна взаємодія створює невловиму атмосферу, але справжній зміст не завжди розкривається навіть до кінця роману. Так, «вогонь» асоціюється з «порятунком», це сигнальне вогнище, але те, що покликане забезпечити порятунок. Наведемо приклади з роману У. Голдінга «Володар мух», коли вогонь виступає символом безпеки:

The flame, nearly invisible at first in that bright sunlight enveloped a small twig, grew, was enriched with color and reached up to a branch which exploded with a sharp crack. The flame flapped higher and the boys broke into a cheer [6, с. 31].

… a clean flag of flame flying on the mountain was the immediate end and no one looked further [6, с. 32].

Виявлено, що важливим символом роману У. Голдінга «Володар мух» є символ раковини. Цей образ знаходить символічний сенс, коли він стає «рогом», який скликає дітей і об'єднує їх на початку роману:

Immediately the thing sounded. A deep, harsh note boomed under the palms, spread through the intricacies of the forest and echoed back from the pink granite of the mountain [6, с. 12].

Зазначимо, що символ раковини втілює принципи цивілізації, ідеї права і рівності, ідеї справедливості і свободи. Різноплановість цього символу залежить від конкретної змістовності кожної сцени.

His ordinary voice sounded like a whisper after the harsh note of the conch. As the echoes died away so did the laughter, and there was silence [6, с. 13].

… the fair-haired boy with the creamy shell on his knees [6, с. 29].

Ralph lifted the cream and pink shell to his knees and a sudden breeze scattered light over the platform [6, с. 31].

Варто зазначити, що для того щоб зрозуміти природу символу і його трактування, У. Голдінг використовує в романі «Володар мух» портретні та пейзажні символи. Контраст між комічною зовнішністю героя і призначенням образу в романі носить символічний сенс. Тож, говорячи про портрет, слід виділити, перш за все, опис зовнішнього вигляду героїв.

У процесі аналізу особливостей вживання символів в романі У. Голдінга «Володар мух» виявлено, що в описі зовнішності Хрюші і навіть в самому його прізвиську можна побачити прихований зміст, що допомагає зрозуміти суть образу.

Piggy took off his shoes and socks, ranged them carefully on the ledge, and tested the water with one toe [6, с. 13].

Piggy rose dripping from the water and stood naked, cleaning his glasses with a sock [6, с. 18].

Натомість образ Ральфа описується в різкому контрасті. Він спокійний, незалежний, граціозний, і це підсилює комічність і безглуздість Хрюши:

He was old enough, twelve years and a few months, to have lost the prominent tummy of childhood; and not yet old enough for adolescence to have made him awkward [6, с. 5].

You could see now that he might make a boxer, as far as width and heaviness of shoulders went [6, с. 6].

Зазначимо, що до символів належать окуляри Хрюші, які виступають своєрідним захистом від світу, повного жорстокості. Але Хрюша як людина, яка не вписується в навколишній світ, визначає собі роль, яка підходить тільки йому і абсолютно не сприймається оточуючими.

Piggy shook his head, put on his flashing glasses and looked down at Ralph [6, с. 9].

…was shouting something, his face pleased, his glasses flashing [6, с. 14].

Piggy's glasses flashed [6, с. 15].

Виявлено, що пейзажні символи в англомовному художньому романі У. Голдінга «Володар мух» допомагають інтерпретувати роман і краще зрозуміти задум автора. Незалежно від ролі, яку автор відводить в своєму творі пейзажу, він покликаний викликати у читача відповідний настрій – розсмішити, налякати, зворушити, заспокоїти, але найчастіше розбудити уяву. І тут символи відіграють особливу роль.

Варто зазначити, що символом безкінечності, самотності життя є дні, проведені підлітками на острові – це ціле життя, свого роду «відмотування» стрічки життя назад. Сюжет роману, як відомо, розгортається на безлюдному острові. Сам сенс того, що діти знаходяться далеко від цивілізації, вони приречені, покинуті і самотні, що викликає відчуття внутрішнього дискомфорту у читача.

Ralph looked at him dumbly. For a moment he had a fleeting picture of the strange glamour that had once invested the beaches. But the island was scorched up like dead wood – Simon was dead – and Jack had [6, с. 156].

… the end of the island, quite distinct, and not magicked out of shape or sense [6, с. 23].

… this was an island: clambering among the pink rocks, with the sea on either side, and the crystal heights of air [6, с. 26].

A pall stretched for miles away from the island [6, с. 44].

У процесі аналізу особливостей вживання символів в романі У. Голдінга «Володар мух» виявлено, що символом руйнування особистості в творі є гроза. Гроза не викликає в хлопчиків ніякого страху, а лише, навпаки, підбиває їх до дикого танцю, тим самим дозволяючи їм руйнувати самих себе.

High up among the bulging clouds thunder went off like a gun [6, с. 66].

Up in the cloud canyons the thunder boomed again [6, с. 68].

… beneath a sky of thunderous brass that rang with the storm-coming [6, с. 83].

The flickering light became brighter and the blows of the thunder were only just bearable [6, с. 91].

У процесі аналізу особливостей вживання символів нами виявлено, що палаючий ліс, через який біжить Ральф у кінці роману теж несе в собі символічний сенс. Вогонь тут уособлює не життя, як прийнято його сприймати в історії цивілізацій, а руйнування і горе.

Almost at once a thin trickle of smoke rose up [6, с. 26].

The flame, nearly invisible at first in that bright sunlight, enveloped a small twig, grew, was enriched with color and reached up to a branch which exploded with a sharp crack [6, с. 26].

The flame flapped higher and the boys broke into a cheer [6, с. 26].

Безлюдний острів в англомовному художньому романі У. Голдінга «Володар мух» стає символічним зображенням Землі, на якій створюються і руйнуються цивілізації, утворюються нові держави, починаються дипломатичні переговори, формуються нові релігійні погляди.

Варто зазначити, що образ-символ «Володаря мух» в романі У. Голдінга спочатку виникає в невідступному дитячому страху. Володар мух – матеріальне втілення страхів для всіх дітей на острові, символ темних сил, жорстокості, символ зла, тоталітаризму. Цей образ символічний: з одного боку – символ страху, який охопив дітей, з іншого – втілення темної свідомості, інстинктивного звірячого начала, заволодівши людиною, але не переможеного нею.

The Lord of the Flies was expanding like a balloon [6, с. 66].

The light was unearthly. The Lord of the Flies hung on his stick like a black ball [6, с. 93].

They were black and iridescent green and without number; and in front of Simon, the Lord of the Flies hung on his stick and grinned [6, с. 68].

His eyes could not break away and the Lord of the Flies hung in space before him [6, с. 80].

У процесі аналізу особливостей вживання символів нами виявлено, що символом страху в романі У. Голдінга «Володар мух» виступає змія. У душі дітей пробуджується звір. Спочатку вони відчувають його присутність у нестямі. Малюки помилково сприймають деякі засохлі ліани як змій, що повзають по деревах. Символічно, бо в кожному раю повинен бути свій змій-спокусник.

… the beastie, the beastie or the snake-thing, was real [6, с. 31].

… a snake-thing, on an island this size [6, с. 24].

He says he saw the beastie, the snake-thing, and will it come back tonight [6, с. 25].

Snakes! Snakes! Look at the snakes [6, с. 30].

Висновки й перспективи. Виявлено, що символи в англомовному художньому романі У. Голдінга віддзеркалюють провідні мотиви, основні ідеї твору, допомагають розкривати їх зміст, характеризують героїв. Автором використовуються наступні символи: символ вогню, що асоціюється з порятунком; символ раковини, що втілює ідеї справедливості і свободи; символ грози, що символізує руйнування особистості; символ Володаря мух, що асоціюється із страхом; символ окулярів, що символізує захист від світу; символом безкінечності, самотності життя є дні, проведені підлітками на острові; палаючий ліс символізує руйнування і горе; безлюдний острів стає символічним зображенням Землі, на якій створюються і руйнуються цивілізації. Проведений аналіз символів, використаних автором у романі У. Голдінга «Володар мух» при портретній характеристиці героїв, а також при описі пейзажу, переконує нас у тому, що саме використання автором символів допомагає створити поле для багатогранної інтерпретації твору читачем. Виявлено, що символ в романі У. Голдінга «Володар мух» відзначається своєю багатофункціональністю: він є не лише стилістичним засобом, який допомагає розкрити тему твору і зрозуміти точку зору автора, а й способом розкриття прихованої вторинної реальності – внутрішнього світу персонажів. Завдяки символу, можна з легкістю розкрити внутрішній, прихований в контексті сенс та зрозуміти ідею і внутрішній світ авторської думки.

Символічні елементи текстів, що мають транскультурний характер, є особливо перспективною темою дослідження в сучасному глобалізованому світі і потребують подальшого вивчення із залученням методів і підходів сучасних течій в лінгвістиці.

Список літератури:

1. Авдеев В. И. Энциклопедический словарь по культурологии / В. И. Авдеев, А. В. Арапов, А. В. Выставкин и др.; под общ. ред. А. А. Радугина. – М.: Центр, 1996. – 346 с.
2. Аверинцев С. С. Символ в искусстве // Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – С. 368-369.
3. Лотман Ю. М. Символ в системе культуры / Ю. М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992. – 266 с.
4. Рошаль В. М. Энциклопедия символов / В. М. Рошаль. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2008. – С. 94-98.
5. Пирс Ч. П. Избранные философские произведения / Ч. П. Пирс. – М.: Логос, 2000. – 448 с.
6. Golding W. Lord of the Flies / W. Golding. – London: Faber and Faber, 1999. – 360 p.

Шемуда М.Г.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СИМВОЛИКА АНГЛОЯЗЫЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО РОМАНА У. ГОЛДИНГА «ПОВЕЛИТЕЛЬ МУХ»

Аннотация
В статье рассматриваются особенности употребления символов как составной части англоязычных художественных произведений. На примере англоязычного художественного романа В. Голдинга «Повелитель мух» проанализированы особенности использования символов. Значительное внимание уделено выяснению роли символа как важного элемента при понимании идейной направленности и авторского замысла художественного произведения. В статье автором также проведен анализ портретных и пейзажных символов в романе В. Голдинга. Выявлено, что автор наделяет символическим значением простые предметы и явления, и их ироническое взаимодействие помогает создать поле для многогранной интерпретации произведения читателем.
Ключевые слова: символ, символика, символическое значение, англоязычный художественный роман, интерпретация.

Shemuda M.H.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

SYMBOLS IN THE ENGLISH LITERARY NOVEL BY W. GOLDING «LORD OF THE FLIES»

Summary
The features of the symbols' use as a part of the English literary novels are highlighted in the article. The peculiarities of using the symbols are analyzed on the example of the English literary novel by W. Golding «A Lord of the Flies». Special attention is paid to the clarifying the role of a symbol as an important element in the understanding the ideological orientation of the author's intention. The author also analyzes the portrait and landscape symbols in the novel by W. Golding. It is found that the author of the novel gives a symbolic value to the simple objects and phenomena, and their interaction facilitates the multifaceted interpretation of the work by the reader.
Keywords: symbol, symbols, symbolic meaning, literary English novel, interpretation.

УДК: 811.111'342'42:316.346.2

КОМПАРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ТА РОСІЙСЬКОМОВНОГО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ

Шкворченко Н.М.
Міжнародний гуманітарний університет

Статтю присвячено вивченню офіційно-ділового дискурсу. У фокусі дослідження знаходяться особливості просодичного оформлення діалогічного англомовного та російськомовного дискурсу в квазіспонтанних ситуаціях офіційно-ділового спілкування. Експериментально-фонетичному аналізу піддано частотні характеристики реплік, що входять до складу діалогічних єдностей, виокремлених з офіційно-ділового діалогічного дискурсу. Проведене дослідження дозволяє провести компаративний аналіз просодичного оформлення офіційно-ділового діалогічного дискурсу англійською та російською мовами дало можливість проаналізувати суміжні характеристики та відмінності. Фонетичне дослідження сприяє вирішенню проблеми успішної міжкультурної комунікації у процесі офіційно-ділового спілкування.
Ключові слова: офіційно-діловий діалогічний дискурс, просодичне оформлення, частотні характеристики, діалогічна єдність, експериментально-фонетичний аналіз.

Постановка проблеми. Мовленнєве спілкування вважається одним з найважливіших видів людської діяльності. Воно є предметом вивчення різних наукових дисциплін: лінгвістики, соціології, соціальної психології, риторики, антропології та ін. Однією з найактуальніших проблем лінгвістики є міжособистісна комунікація, невід'ємною частиною якої виступає ділове спілкування [8]. Адже ділове спілкування не тільки відіграє важливу роль в різних видах професійної діяльності, а й безпосередньо визначає їх успіх [4]. Ділова комунікація враховує такі особливості партнерів, які вступають у ділові відносини, як їх соціальний статус, місце у службовій ієрархії, професію, національність, віросповідання, вік, характер і стать.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема вивчення специфіки англомовного офіційно-ділового дискурсу є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістиці (Т.Р. Ананко, Т.Н. Астафурова, Г.Г. Буркитбаєва, Л.О. Введенська, Л.Г. Павлова, В.Л. Потапова). Ділове спілкування в наші дні проникає в усі сфери суспільного життя: в комерційну, ділову взаємодію вступають підприємства всіх видів і форм власності, а також приватні особи як приватні підприємці [15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в науковій і методичній літературі немає строгого визначення поняття «ділове спілкування», слід зазначити, що окремі аспекти його специфіки розглядалися в роботах багатьох вчених, якими були запропоновані різні підходи до його розуміння (Г.С. Ковальчук, Д. Мартин, Р.К. Потапова та ін.). У нашій роботі було прийнята дефініція ділового спілкування, запропонована Л.О. Введенською: «Ділове спілкування – це міжособистісне спілкування з метою організації та оптимізації того чи іншого виду предметної діяльності: виробничої, наукової, комерційної, управлінської і т.д.» [4, с. 37].

В результаті проведеного аналізу існуючих підходів до поняття ділового спілкування було виділено його чотири основні характеристики: регламентованість; дотримання учасниками рольового амплуа; підвищення відповідальності учасників за його результат; використання специфічного набору мовленнєвих засобів (В.І. Андрєєв, О.Я. Гойхман, Т.М. Надєіна, А. Айві).

Особливості ділового спілкування, як правило, мають певний вплив на поведінку учасників комунікації. По-перше, досить жорстка регламентація цілей і мотивів спілкування, способів здійснення контактів між співробітниками: за кожним працівником в організації нормативно закріплюється стандарт поведінки у вигляді стійкої структури формальних прав і обов'язків, якому він повинен слідувати (О.О. Мітрошенков). Відповідно у відношенні мовної поведінки очікується, що обмін відомостями між співробітниками носить не особистісний характер, а підпорядкований спільним рішенням службового завдання. По-друге, ієрархічність побудови організації: між підрозділами й співробітниками закріплюються відносини підпорядкування, залежності, нерівності [9]. Наслідком дії цього принципу для мовної комунікації виявляється активне використання вербальних засобів демонстрації соціального статусу учасниками ділового спілкування, а також проблема передачі інформації по ланкам ієрархічної піраміди і, відповідно, ефективності зворотного зв'язку (А.Ю. Панасик).

Актуальність роботи визначається тим, що її виконано у руслі загальної антропоцентричної тенденції сучасної функціональної лінгвістики, яка орієнтована на аналіз структури та організації комунікативної взаємодії, вивчення дискурсу та його категоріальної системи, стратегій керування дискурсом, що є особливо важливим для офіційно-ділового дискурсу.

Мета роботи полягає в з'ясуванні та аналізі гендерних особливостей просодичного оформлення англомовного офіційно-ділового діалогічного дискурсу, в якому беруть участь мовці однакових субординаційних рангів (начальники), а також створенні узагальненого тонального контуру чоловіка та жінки начальників.

Об'єктом дослідження виступають англомовні та російськомовні діалогічні єдності, що входять до складу офіційно-ділового діалогічного дискурсу.

Предмет дослідження становить частотні характеристики комунікантів в англомовному та російськомовному офіційно-діловому діалогічному дискурсі.

Матеріал дослідження складається з 50 діалогічних єдностей (ДЄ), виокремлених із 15 ділових

© Шкворченко Н.М., 2016

діалогів в акторському виконанні у квазіспонтанних ситуаціях спілкування загальним звучанням 40 хвилин. Необхідно підкреслити, що для проведення експерименту були відібрані ДЄ, комунікація в яких відбувається в практично ідентичних умовах – в кабінеті, конференц-залі, холі установи.

Проведення фонетичного експерименту скеровано на встановлення відмінностей просодичного оформлення ДЄ англійською та російською мовами в ситуаціях офіційно-ділового діалогічного спілкування [3].

Електроакустичному аналізу піддано наступні частотні характеристики:

– Ширина частотного діапазону ДЄ;

– Максимальні показники частоти основного тону (ЧОТ) у ДЄ;

Метою першого етапу було порівняння показників англомовних і російськомовних ДЄ.

Першими проаналізовано репліки англомовних ДЄ. Отримані результати представлені на рис. 1.

На наступному етапі було проаналізовано репліки російськомовних ДЄ. Отримані результати представлені на рис. 2.

Узагальнені результати компаративного аналізу англомовних та російськомовних діалогічних єдностей унаочнені на рисунку 3.

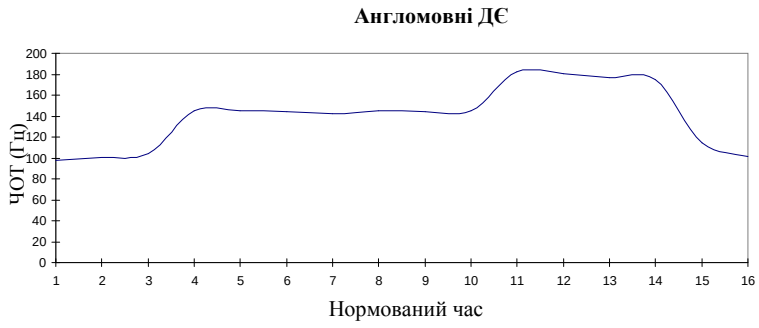

Рис. 1. Англомовні ДЄ

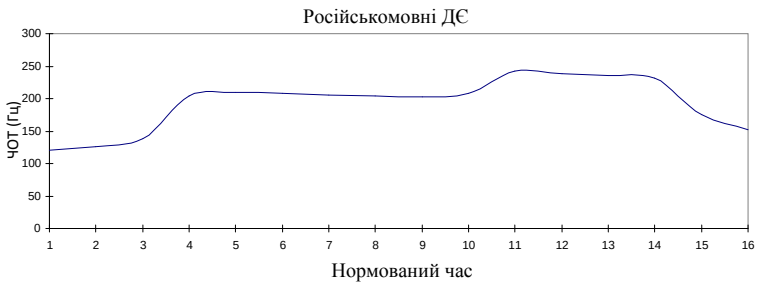

Рис. 2. Російськомовні ДЄ

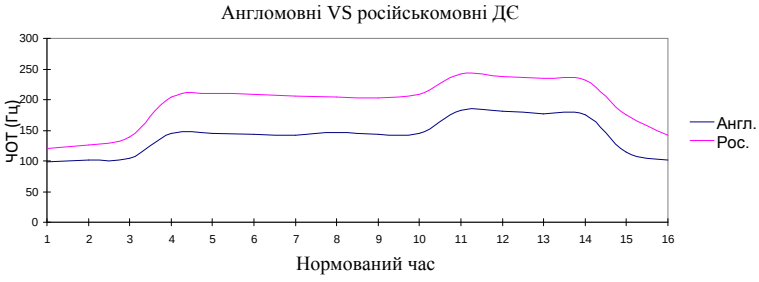

Рис. 3. Англомовні VS російськомовні ДЄ

Проілюстровані дані свідчать про те, що для російськомовних ДЄ характерний більш широкий діапазон ЧОТ (247 ГЦ), ніж для англомовних (154 Гц). Такі високі показники є характерними для офіційного російського мовлення, коли комуніканти намагаються якнайбільш чітко та зрозуміло донести свою думку до співрозмовника [11]. Крім того, російськомовним ДЄ властиві більш різкі коливання значень ЧОТ (120–247 Гц), що є типовим для ситуації, оскільки саме такі коливання дозволяють виділяти комунікативний центр висловлювання, привертаючи увагу комунікативного партнера до конкретного відрізку ДЄ [12].

У той самий час в англомовних ДЄ показники ЧОТ є значно нижчими та відрізняються більш плавними переходами (100–154 Гц), що є типовим просодичним оформленням стриманої комунікації в ситуації офіційно-ділових співвідношень.

Офіційно-ділове спілкування характеризується, як правило, чіткими етикетними нормами та шаблонами (вітання, запрошення до розмови і т.п.), тому різниця в діапазоні ЧОТ не може бути розцінена як емоційна, оскільки в вищеозначених ситуаціях комунікація відбувається в практично ідентичних, емоційно-нейтральних умовах [13]. Все вищесказане дає право констатувати, що російськомовна ділова комунікація може сприйнятися англомовним співрозмовником, як більш емоційна, напружена або навіть, недоброзичлива [14].

Таким чином, порівняльний аналіз просодичної структури діалогічних єдностей дав можливість зробити **висновок** про те, що частота основного тону є важливим фактором диференціації офіційно-ділової ситуації в англомовному діловому діалогічному дискурсі, а також не є специфічним фактором під час російськомовної комунікації в аналогічних умовах. Отримані результати є важливими для здійснення міжкультурної усної комунікації між представниками англомовної та російськомовної бізнес спільноти. Калькування просодичних норм оформлення ділового діалогу з англійської мови на російську та навпаки може викликати непорозуміння комунікантів. Оволодіння просодичними нормами іноземної мови є не менш важливим, ніж знання граматичних структур або лексичних одиниць, а під час усної діалогічної комунікації відповідні навички набувають особливого значення та є візитною карткою співрозмовника.

У **перспективі** планується проведення фонетичного аналізу офіційно-ділового дискурсу англійською та російською мовами з урахуванням гендерної належності комунікантів.

Список літератури:

1. Агапова С. Г. Основы межличностной и межкультурной коммуникации / Агапова С. Г. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 288 с.

2. Ананко Т. Р. Партнерська комунікативна стратегія в англомовному корпоративному дискурсі / Ананко Т. Р. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія». – Том 19 (58). – № 4. – Сімферополь, 2006. – С. 3-7.
3. Бровченко Т. А., Волошин В. Г. Методические указания по математической обработке и анализу результатов фонетического эксперимента / Бровченко Т. А., Волошин В. Г. – Одесса: ОГУ, 1986. – 48 с.
4. Введенская Л. А., Павлова Л. А. Деловая риторика / Введенская Л. А., Павлова Л. Г. – М., 2004. – 512 с.
5. Крючкова Т. Б. Некоторые экспериментальные исследования особенностей использования русского языка мужчиной и женщиной [Текст] / Т. Б. Крючкова // Проблемы психолингвистики. – М., 1975. – С. 186-200.
6. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Почепцов Г. Г. – К.: Спілка рекламістів України, Українська асоціація публік рілейшнз, 1996. – 175 с.
7. Рыжкина О. А., Реснянская Л. И. Психо- и социолингвистический анализ языкового портрета горожанина: Экспрессивы женщин и мужчин [Текст] / О. А. Рыжкина, Л. И. Реснянская // Живая речь уральского города. – Свердловск, 1988. – С. 39-47.
8. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації / Селіванова Олена Олександрівна. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
9. Скалкин В. Л. Обучение диалогической речи / Скалкин В. Л. – Киев: Радянська Школа, 1989. – 158 с.
10. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі / Солощук Л. В. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.
11. Шкворченко Н. Н. К проблеме исследования особенностей делового дискурса [Текст] / Н. Н. Шкворченко // Наука і освіта 2005: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. – Том 6. Мова, мовлення, мовна комунікація. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С. 64-67.
12. Шкворченко Н. Н. Просодические особенности эмоционального воздействия в англоязычном деловом дискурсе [Текст] / Н. Н. Шкворченко // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник праць та доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – С. 134-136.
13. Шкворченко Н. Н. Просодия как средство реализации интенции говорящего в деловом диалоге [Текст] / Н. Н. Шкворченко // Філологія і освітній процесс: 21 століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: 2010. – С. 161-165.
14. Шкворченко Н. М. Динамічний компонент інтонації як спосіб впливу в англомовних ділових діалогах // Науковий журнал «Одеський лінгвістичний вісник» (№ 4). – Одеса, 2014. – С. 309-312. – 360 с.
15. Яковлева Г. Г. Директивный дискурс в диалогическом пространстве разных языков (строевые и функциональные аспекты описания) / Яковлева Г. Г. – М.: Институт языкознания РАН, Тверской государственный университет, 2005. – 187 с.

Шкворченко Н.Н.
Международный гуманитарный университет

КОМПАРАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОСОДИЧЕСКОГО ОФОРМЛЕНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОГО И РУССКОЯЗЫЧНОГО ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОГО ДИСКУРСА

Аннотация
Статья посвящена изучению официально-делового дискурса. В фокусе исследования находятся особенности просодического оформления англоязычного и русскоязычного диалогического дискурса в ситуации официально-делового общения. Экспериментально-фонетическому анализу подверглись частотные характеристики реплик, входящих в состав диалогических единств, вычлененных из официально-делового диалогического дискурса. Проведенное исследование позволило провести компаративный анализ просодического оформления официально-делового диалогического дискурса на английском и русском языках. Фонетическое исследование способствует решению проблемы успешной межкультурной коммуникации в процессе официально-делового общения.
Ключевые слова: официально-деловой диалогический дискурс, просодическое оформление, частотные характеристики, диалогическое единство, экспериментально-фонетический анализ.

Shkvorchenko N.N.
International Humanitarian University

COMPARATIVE PECULIARITIES OF PROSODIC ARRANGEMENT IN THE ENGLISH AND RUSSIAN OFFICIAL BUSINESS DISCOURSE

Summary
The paper researches into official business discourse. The research focuses on prosodic arrangement of English and Russian official dialogic discourse. The phonetic investigation researches into the frequency in the dialogical unities, taken out of official dialogic discourse. The conducted instrumental phonetic investigation compares prosodic means of official dialogic communication in English and Russian, analyses common and different characteristics. Phonetic research leads to solving the problem of successful intercultural communication in the process of business interaction.
Keywords: official business dialogic discourse, prosodic characteristics, frequency, dialogic unity, instrumental phonetic investigation.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.011. 3-051:811:004(043.3)

РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАСТАВНИЦТВА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Бедевельська М.В.
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто трактування терміну «наставництво» зарубіжними та вітчизняними науковцями. Здійснено класифікацію форм наставництва, що знайшли поширення у підготовці майбутніх учителів. Подано їх характеристику, виокремлено найважливіші риси педагога-наставника. Визначено основні функції учителя-наставника. Виділено завдання поставлені перед діяльністю наставника.
Ключові слова: мотивація, наставник, наставництво, особистісно орієнтоване навчання, самоосвіта.

Постановка проблеми. Підвищення якості педагогічних кадрів, забезпечення їх здатності здійснювати різнобічний розвиток індивідуальності учня й виступати ініціатором власного професійного розвитку є пріоритетними напрямами вдосконалення вітчизняної системи освіти. Відтак, особливим попитом на ринку освітніх послуг користуються висококваліфіковані і відповідальні педагоги, яким притаманні мобільність, динамізм, конструктивність, самостійність і виваженість у прийнятті рішень.

Стосовно майбутніх вчителів іноземних мов це означає, що вони повинні оволодіти комунікативною методикою викладання, яка базується на діяльнісних та особистісно-орієнтованих завданнях, що дає змогу навчати учнів іноземній мові як основному засобу міжкультурного спілкування. На початковому етапі професійної діяльності вони стикаються з багатьма проблемами: нездатністю встановити контакт з аудиторією; налагодити міжособистісні зв'язки з колегами, учнями та їх батьками; раціонально планувати заняття; підтримувати дисципліну в класі; використовувати найбільш ефективні методи і засоби навчання тощо. Вирішення поставлених завдань є можливим за умови отримання молодим вчителем своєчасної кваліфікованої допомоги з боку досвідченого педагога-наставника.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На думку багатьох українських та зарубіжних науковців, саме наставництво є ефективним шляхом підвищення професіоналізму вчителя, інтенсифікації процесу професійного становлення молодого фахівця і формування у вчителя-початківця стійкої мотивації до самовдосконалення і самореалізації.

Різні аспекти наставництва, підтримки студентів-майбутніх вчителів та молодих учителів були предметом досліджень науковців. Але, якщо вітчизняні дослідники переважно висвітлювали педагогічне наставництво у рамках досліджень професійного становлення і розвитку вчителів (С. Агапова, Г. Івлієва, І. Круглова, Л. Литвин, М. Нагач, О. Садовець, Т. Чувакова, Н. Юдіна) або професійної адаптації молодих учителів (Г. Андрєєва, О. Мороз, О. Назарова, Н. Хамідуліна), то закордонні – розглядали конкретні проблеми системи наставництва: значення наставництва для професійного розвитку учителів (К. Гальвез-Хйорневік, К. Глікман, С. Гордон, Дж. Росс-Гордон); розробки програм підтримки молодих учителів (Г. Баррілл, К. Бірер, Д. Геселкорн, Н. Едік, К. Еймс, С. МакГлемері, Р. Стануліс, Е. Фіделер, Дж. Флукігер); порівняльного аналізу поставлених перед вчителями-наставниками завдань і виконаної ними роботи (М. Паркер, Ш. Файман-Немзер); вплив стосунків наставник-молодий вчитель на ефективність професійного розвитку (Д. Левінсон, Ш. Меріам); взаємозв'язок між періодом «входження до професії» і збереженням молодих педагогічних кадрів (Р. Інгерсол, Т. Сміт).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури з проблеми дослідження дає підстави констатувати, що вітчизняними науковцями недостатньо вивченими є проблеми наставництва, її сучасні форми, види і стилі, що довели свою актуальність й ефективність у зарубіжній практиці.

Мета статті. Полягає у визначенні основних форм, функцій, завдань, що сприяють розвитку системи наставництва майбутніх вчителів іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Поняття «наставництво» у різних авторів трактується по-різному. Наприклад, в Українському педагогічному словнику воно визначається як форма професійної підготовки і цілеспрямованого виховання висококваліфікованих працівників, здійснювана працівниками-наставниками. Наставник поряд із навчанням професії вводить нового робітника у сферу соціально-психологічних стосунків, через які відбувається реалізація професійної ролі робітника [1]. А Л. Тілман називає його «навчальним партнерством між двома або більше особами, які мають бажання ділитися досвідом або розвивати спільний інтерес» [7].

Наставник, за визначенням професора Д. Дьюка, це висококваліфікований, досвідчений учитель, який частково або повністю звільняється від навчальної роботи з учнями й працює безпосередньо з учителем-початківцем (практикантом, протеже тощо), як правило, впродовж його першого року роботи у школі [5]. Наставництво має на меті допомогти вчителям-почат-

© Бедевельська М.В., 2016

ківцям успішно виконувати свої ролі, створити правильний імідж учителя, виробити власний стиль викладання, ознайомитися зі специфікою роботи в школі, навчитися швидко і правильно реагувати на реальні ситуації під час роботи в класі тощо [3].

Незважаючи на різноманіття підходів до трактування, всі вони зводяться до таких положень:

1) наставник – це висококваліфікований, досвідчений учитель, який надає професійну допомогу вчителю-початківцю впродовж його першого етапу роботи (навчальної практики) у школі, сприяючи його професійному становленню і особистісному розвитку;

2) наставництво у широкому сенсі – це динамічна система співпраці досвідченого педагога і початківця, спрямована на взаємний професійний розвиток на засадах партнерства. У вузькому значенні наставництво розглядається як метод передачі молодому вчителеві певного набору практичних знань і вмінь з їх застосуванням у конкретній ситуації викладання.

Науковцями та практиками розроблено багато форм та видів наставництва, що мають різну ефективність для різних сфер застосування. Форми наставництва, що знайшли поширення у підготовці майбутніх учителів, можна класифікувати відповідно до окремих характеристик:

– за кількістю учасників процесу: індивідуальне, групове наставництво;

– за тривалістю програми наставництва: ситуативне, корекційне.

В рамках індивідуального наставництва один наставник працює з одним підопічним (практикантом, молодим вчителем). Ця форма має регулярну основу, в процесі котрої наставник діагностує рівень сформованості професійно значущих якостей підопічного, виявляє прогалини у професійній підготовці, допомагає йому подолати труднощі у щоденній практичній діяльності. Наставник спільно з молодим учителем складає індивідуальний план наставництва з опорою на результати проведеної діагностики, знайомить його з культурою школи, педагогічним колективом, допомагає розібратися у шкільній документації. Упродовж всієї програми стажування, наставник регулярно відвідує уроки практиканта, приділяючи особливу увагу їх попередньому і підсумковому аналізу, а також проводить власні майстер-класи з їх подальшим обговоренням. Також в індивідуальному наставництві застосовуються: консультування, рефлексивні тренінги, практичні заняття, анкетування, бесіди і неформальне спілкування.

Індивідуальна форма наставництва забезпечує високу ефективність за рахунок тісного особистого контакту учасників та спроможності наставника організувати методичну роботу з практикантом з урахуванням його індивідуальних особливостей і потреб, приділити йому достатню кількість часу. Разом з тим, ця форма є досить витратною (кількість професійно підготовлених наставників, витрати часу, навчально-методичні матеріали тощо). Тож, попри численні переваги індивідуального наставництва, більш розповсюдженим є групове наставництво.

У рамках групового наставництва один наставник одночасно працює з групою молодих фахівців (зазвичай, від 3 до 10), що мають однакові професійні обов'язки, інтереси або потреби. Така група більшою мірою є самокерованою та несе відповідальність за розробку й виконання власного плану наставництва. У процесі роботи наставник ставить запитання, слухає й аналізує, залучає всіх учасників групи до рефлексивної бесіди, моделювання ситуацій. Для досвідченого вчителя перевагою групового наставництва є заощадження часу; для вчителя-початківця – можливість спільного обговорення проблем і аналізу не лише власних успіхів і невдач, але й помилок інших молодих учителів. У груповій формі наставництва використовуються: групові диспути і бесіди, групове консультування, ділові ігри, спільне вирішення педагогічних задач, груповий рефлексивний тренінг. Цю форму можна розглядати як більш рівноправне і менш структуроване співробітництво багатьох учасників з метою навчання. Завдяки поєднанню вертикальних і горизонтальних зв'язків між членами групи, їх інтеграції у процес наставництва і спільної відповідальності за його результати, групова форма у більшій мірі здатна стимулювати навчання на робочому місці, ніж індивідуальна [3]. Однак, ця форма також не є досконалою через неспроможність наставника приділити кожному з підопічних достатню кількість часу для вирішення його щоденних професійних проблем.

Ситуативне наставництво більш прийнятне для термінової допомоги щодо вирішення конкретних проблем чи конфліктних ситуацій, що виникли у вчителя-початківця, та носить епізодичну та короткотривалу форму. Для вирішення більш складних проблем підопічного, особливо за наявності у нього негативного педагогічного досвіду, здійснюється довгострокове корекційне наставництво.

Дослідниками було виокремлено найважливіші риси педагога-наставника, що забезпечують продуктивність стосунків між наставником і практикантом в умовах навчального закладу: ентузіазм і емпатія наставника, вміння зрозуміти проблеми молодого вчителя; вміння заохотити вчителя-початківця; здатність наставника не лише надавати допомогу молодому вчителю, але й вилучати зі співпраці корисну для себе інформацію, роблячи партнерство вигідним для обох сторін; готовність наставника сприяти розвитку рефлексії у протеже; вміння досвідченого вчителя створити невимушену атмосферу для ефективного обміну досвідом; готовність наставника захищати свого протеже; вміння одночасно виконувати завдання й обов'язки різного характеру [6].

Постійна, системна і своєчасна зворотна реакція вчителя-наставника може не лише стимулювати бажання молодого учителя досягти максимальної успішності, але й забезпечити стійку мотивацію до професійного зростання у подальшому, що, в свою чергу, є основою стосунків наставник-практикант і безпосередньо впливає на поведінку, ставлення і емоційну сторону взаємодії досвідченого і молодого вчителів [8].

Щоб зростити професійно зрілого вчителя іноземної мови, наставник має передати практиканту вміння організовувати та навчати, планувати та аналізувати навчально-виховну діяльність. Саме тому важливим є можливість

та необхідність проведення майбутніми вчителями на чолі з наставником обговорення якісних показників педагогічного процесу, а саме: уміння проводити урок іноземної мови; аналізу уроків шкільних учителів; ведення спостереження за учнями та вчителями; аналізу навчального матеріалу, шкільних підручників та методичних посібників; визначення критеріїв оцінювання власних уроків.

Значна увага наставника повинна бути приділена вирішенню практичних завдань з методики викладання іноземних мов, оскільки це створює найбільш сприятливі умови для переходу від теорії методики до практичного втілення вимог Рекомендації Ради Європи, де підкреслюється, що центрального значення у навчанні іноземних мов в умовах ЗОШ набуває розвиток мотивацій, умінь та впевненості учнів при контакті з новим мовним досвідом [2].

Багато науковців (Дж. Клері; Дж. Глоберман, М. Бого, К. Соуза, М. Дамі, Л. Захарі тощо) вважають, що педагог-наставник не лише дає, але й отримує користь від співпраці з учителем-початківцем, оскільки результатом його роботи є рефлексія, самоактуалізація і власний професійний розвиток. З огляду на це, можна стверджувати, що ефективне наставництво є двостороннім процесом, результатом якого є взаємне навчання двох колег, коли практиканти демонструють нові технології навчання відповідно до рекомендованих стандартів рівнів володіння іноземною мовою для кожного ступеня навчання, а досвідчені педагоги у процесі роботи з молодими вчителями поглиблюють свої знання у галузі освітніх технологій та інновацій, а також вдосконалюють власну професійну майстерність [4].

Головне завдання наставника у світлі вимог Рекомендацій Ради Європи полягає в тому, щоб на основі критичного аналізу навчально-виховної діяльності визначити рівень методичної, теоретичної та практичної підготовки практиканта факультету іноземних мов до практичної роботи в умовах сучасної ЗОШ і розробити стратегію його професійно-методичного зростання [2]. Це включає в себе: надання майбутньому вчителю іноземної мови можливостей для творчого пошуку самостійного вирішення методичних проблем, надання йому практичної допомоги у плануванні та проведенні уроків і оцінюванні рівня знань учнів, сприяння у застосуванні інноваційних технологій навчання іноземних мов та сучасних інтерактивних підходів до формування іншомовної комунікативної компетенції учнів ЗОШ.

Поставлені перед діяльністю наставника завдання визначають ті вимоги, що до нього висуваються:

– чітке визначення цілей, завдань і очікуваних результатів педагогічної діяльності;

– здійснення керівництва непрямим шляхом через поради, побажання, відповіді на запитання, визначення посильних методичних завдань, спрямованих на підвищення рівня педагогічної майстерності майбутнього вчителя іноземних мов;

– виключення упередженого ставлення до окремих практикантів;

– толерантність та об'єктивне оцінювання методів і форм роботи практиканта на уроці іноземної мови;

– об'єктивна оцінка методичної ініціативи та самостійності майбутніх вчителів у їх навчально-виховній діяльності;

– створення демократичної атмосфери під час аналізу та обговорення проведених уроків іноземної мови;

– участь наставника в обговоренні планування уроку до його реалізації та спостереження за реалізацією плану з подальшим його обговоренням;

– належна оцінка результатів педагогічної діяльності практиканта наставником, висвітлення методичних недоліків як стратегій подальшого вдосконалення педагогічної майстерності майбутнього вчителя іноземних мов.

Необхідною умовою позитивного результату системи наставництва у світлі нових вимог є створення співпраці в єдиній партнерській системі: практикант – вчитель-наставник – наставник-методист. Кожна ланка цієї системи виконує дві основні функції: подача та отримання інформації науково-методичного характеру, що відбувається в режимі зворотного зв'язку.

Основні функції учителя-наставника:

– професійно-освітні (наставник надає допомогу молодому вчителю в удосконаленні його професійних умінь, підвищенні рівня загальнонаукової та методичної підготовки, у формуванні педагогічної спостережливості й уяви, педагогічного такту);

– виховна (наставник активно впливає на формування ціннісних орієнтацій, залучення до системної самоосвітньої роботи);

– функція впливу авторитету наставника (ґрунтовно вивчивши здібності молодого вчителя, його нахили, інтереси, ставлення до колективу тощо, наставник повинен намагатися стати авторитетом для нього, стимулом для його самовиховання, більш швидкого включення до колективу);

– самоосвітня (наставник сам вивчає новітні досягнення у галузі психологічної і педагогічної науки, методики викладання окремих дисциплін з метою завжди бути попереду та мати можливість допомогти молодому вчителю).

Педагогічне наставництво передбачає також виховання в практикантів високих моральних якостей, розвиток творчості й самостійності. У процесі спілкування з досвідченим колегою педагог-початківець не тільки переймає досвід, зразки, прийоми праці, а й виробляє власний стиль діяльності.

Особливу увагу наставник повинен приділити запобіганню негативним проявам поведінки молодого вчителя: зарозумілості, вередливості, зверхньому ставленню до колег, учнів, батьків, безвідповідальності щодо виконання повсякденних обов'язків, стимулюючи при цьому професійну мотивацію, ініціативу, творчий пошук.

Партнерство в системі «практикант – вчитель-наставник – наставник-методист» передбачає вербальну та невербальну комунікацію в межах системи. Науково-методична інформація, отримана молодим вчителем, має бути правильно побудована, містити різні точки зору з проблеми, нейтральною у мовному відношенні та конкретною за змістом, чітко визначати позитивні та негативні моменти аналізу педагогічної діяльності практиканта з можливістю завуальованого

аналізу помилок. Під час спостереження уроку або спостереження процесу спілкування практикантів з учнями більш доцільною є невербальна комунікація в режимі, що виключає пряме втручання у навчально-виховний процес у режимі «практикант – учень»: жест, погляд, міміка.

Висновки та пропозиції. Отже, наставництво представляється нам вагомим фактором розвитку професіоналізму майбутніх фахівців та їх особистих якостей для успішної подальшої соціалізації. За створення сприятливих умов для діяльності наставника студенти і молоді педагоги мають можливість розкрити професійні здібності, сформувати вміння критичного самоаналізу та вирішувати конкретні методичні завдання на уроці в якості вчителя іноземних мов.

Варто відмітити також, що система наставництва має і зворотній зв'язок, що дає матеріал для саморозвитку ще й самому наставнику.

Широке впровадження системи наставництва у нашій вищій освіті вимагає серйозного вивчення як напрацювань українських педагогів-науковців, так і вивчення і адаптації під вітчизняні умови теорії та практики педагогічного наставництва інших країн з їх застосуванням інноваційних форм підтримки молодих вчителів.

Список літератури:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Сергій Устимович Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 375 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання д.п.н., проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Balatti J. Mentoring Dyad to Learning Community: A Narrative Case Study / Jo Balatti. – Queensland: James Cook University Press, 2001. – 632 p.
4. Bowden S. H. Top ten list for choosing to become a mentor / S. H. Bowden. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eric. ed.gov/ – Заголовок з екрану. – Мова англ.
5. Duke D. L. Teaching: an introduction / Daniel Duke. – University of Virginia: McGraw-Hill Publishing Company, 1990. – 326 p.
6. Reiman A. J. School-based mentoring programs: Untangling the tensions between theory and research / A. J. Reiman, R. Edelfelt // Research Rep. – Raleigh, N.C: North Carolina State University. – 1990. – № 90-7.
7. Tillman L. C. Mentoring new teachers: Implications for leadership practice in an urban school / Linda Tillman // Educational Administration Quarterly. – 2005. – № 45 (4).
8. Zachary L. J. The mentor's guide: Facilitating effective learning relationships / Lois Zachary. – San Francisco, CA: John Wiley & Sons, 2000. – 288 p.

Бедевельська М.В.
Мукачевский государственный университет

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НАСТАВНИЧЕСТВА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены трактовки термина «наставничество» зарубежными и отечественными учеными. Осуществлена классификация форм наставничества, что нашли распространение в подготовке будущих учителей. Подано их характеристику, выделены важнейшие черты педагога-наставника. Определены основные функции учителя-наставника. Выделены задачи поставлены перед деятельностью наставника.
Ключевые слова: мотивация, наставник, наставничество, личностно ориентированное обучение, самообразование.

Bedevelska M.V.
Mukachevo State University

THE DEVELOPMENT OF FUTURE FOREIGN LANGUAGES TEACHERS MENTORING SYSTEM

Summary
The interpretation of «mentoring» term is considered in the article by foreign and native scientists. The classification of mentoring forms, which are taking spread in the preparation of future teachers is performed as well. Provided their characteristics, singled out the most important features of the teacher-mentor. Determinated the main functions of the teacher-mentor. Allocated the tasks assigned to mentor's activities.
Keywords: motivation, mentor, mentoring, individually-oriented learning, self-education.

УДК 159.9.019.4-053.5

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ СЕНСОМОТОРНИХ РЕАКЦІЙ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ

Брик А.В.
Національний університет фізичного виховання і спорту України

Віковий період дітей з 7 до 10 років характеризується поступовим підвищенням сенсомоторної реактивності. Сенсомоторна реакція відображається у скороченні латентних періодів зорово-моторних реакцій на розумові навантаження різного ступеня складності. Недостатній рівень розвитку сенсомоторної реакції несе за собою негативні наслідки. Зокрема зниження фізичного розвитку, особливо рухового досвіду, зниження нейродинамічних та сенсомоторних функцій. Тому визначення рівня розвитку сенсомоторних реакцій є актуальною проблемою.

Ключові слова: сенсомоторна реакція, учні молодших класів, фізичний розвиток.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної педагогічної науки є пошук нових підходів до організації навчально-виховного процесу в школі, спрямованих на гуманізацію освіти, що забезпечить створення оптимальних умов для духовного зростання особистості, повноцінної реалізації психофізичних, психомоторних можливостей, збереження та зміцнення здоров'я.

Однією з важливих задач для педагогічної науки є осмислення необхідності нової якості, організаційно-структурної побудови системи фізичної культури, створення інноваційних педагогічних технологій, адекватних вимог часу, що відповідає сучасній концепції освіти, метою якого стає сама людина, її здоров'я, здібності, інтереси і потреби.

На сучасному етапі розвитку суспільства одним із пріоритетних напрямків в галузі освіти є створення максимально сприятливих умов для всебічного гармонійного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних морфофункціональних, фізичних, психічних особливостей.

Початок шкільного навчання, який припадає на молодший шкільний вік, вимагає від дитини не тільки значного розумового навантаження, але й великої психофізіологічної та фізичної витривалості, тому педагогу необхідно швидко і правильно оцінити ступінь фізичного розвитку дітей, що важливо не лише з гігієнічної сторони, але й необхідно для правильної організації індивідуальної навчально-виховної роботи.

Удосконалення навчального процесу не завжди враховує особливості фізичного, нейродинамічного та психомоторного розвитку дітей шкільного віку [1, с. 17–20]. Нераціональне підвищення навчального навантаження у школярів викликає негативні зміни в усіх фізіологічних системах організму [2, с. 80–84; 3, с. 24], що призводить до зниження працездатності дітей.

У молодшому шкільному віці закінчується анатомічне формування структури головного мозку. Але у функціональному відношенні цей процес ще не завершено. Його розвиток здійснюється під впливом навчальних занять у школі. Тому особливістю психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку є посилення їх пізнавальної діяльності, яка потребує уваги, зосередженої розумової праці, пам'яті. У зв'язку з цим відбувається посилення процесів збудження й гальмування під час різноманітної діяльності, поліпшуються процеси диференціювання [9, с. 400-405].

Сприйняття та обробка інформації в навчальному процесі в нових для дитини умовах загальноосвітньої школи потребують підвищеного рівня функціонування психофізичних механізмів організму дитини. З точки зору структури організації обробки інформації, психомоторна діяльність дитини постає інтегральним результатом взаємодії моторної (м'язової)та центральної нервової (психічної) систем [5, с. 123]. Ефективність психомоторної діяльності визначається функціональним станом моторної системи й нейродинамічних функцій.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження сенсомоторних реакцій дає змогу оцінити індивідуальні особливості людини та виявити здатність до ефективних і адекватних дій за умов переробки інформації різного ступеня складності.

Зорово-моторні реакції різного ступеня складності вивчалися за методикою М.В. Макаренка [6, с. 123–131.], надійність якої обґрунтована даними ряду робіт. Для виявлення індивідуальних властивостей сенсомоторних функцій використовували три повтори кожного з тестів і по кращому результату проводили оцінку.

Психомоторні процеси, або психомоторика, представляють собою об'єктивне сприйняття людиною всіх форм психічного відображення, починаючи з відчуття і закінчуючи складними формами інтелектуальної активності.

Як зазначає К.К. Платонов, у сфері психомоторики людини як найважливішої її підструктури виділяють не тільки складнокоординаційні рухи, в структурі яких в єдності представлені їх просторові, часові та силові компоненти, але і різноманітні види сенсомоторних реакцій людини. У свою чергу, в клас сенсомоторних реакцій входять їх численні різновиди: проста сенсомоторна реакція; складна сенсомоторна реакція; сенсомоторна координація. У кожній з трьох названих реакцій необхідно розрізняти три типові психічні моменти:

1) сенсорний момент реакції – процеси виявлення і сприйняття стимулу;

2) центральний момент реакції – більш-менш складні процеси, пов'язані з переробкою сприйнятого, іноді з розрізненням, впізнаванням, оцінкою і вибором тих чи інших стимулів;

3) моторний момент реакції – процеси, що визначають початок руху [4, с. 24-32].

Рівень розвитку зорово-моторної координації є одним з найважливіших психофізіологічних

© Брик А.В., 2016

критеріїв готовності дітей до навчання у школі. Добре розвинена моторика руки, як і вміння уважно роздивлятися предмети є запорукою успішного оволодіння письма. Для розвитку цих навичок необхідний достатній ступінь зрілості зорового аналізатора та певний рівень сили та витривалості дрібних м'язів кісті руки [8, с. 32].

Мета статті – визначити рівень розвитку сприйняття та переробки зорової інформації учнів молодших класів

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Порушення процесів психомоторного розвитку та саморегуляції в тій чи іншій мірі притаманне практично всім сучасним дітям. Це обумовлено цілим рядом несприятливих умов, які істотно ускладнюють психологічний розвиток і виховання дітей. До таких факторів можна віднести втрату значущості фізичної культури в суспільстві, велику кількість часу, що проводиться дітьми та їх батьками перед телевізорами та комп'ютерами, екологічну обстановку, недоліки медичного контролю та допомоги у виявленні відхилень в психомоторному розвитку дитини, відсутність в масових освітніх установах контролю за психофізіологічним розвитком дітей, і багато інших чинників. А між тим напружений ритм життя в даний час ускладнює взаємозв'язок «людина – середовище», пред'являє до дітей все більше і більше вимог – вміння переносити навантаження, концентрувати увагу, швидко реагувати на зовнішні стимули, засвоювати величезні блоки інформації, володіти своїми емоціями і т.п. Тому, визначення рівня розвитку сприйняття та переробки зорової інформації являється необхідною складовою для подальшого позитивного розвитку дітей, оскільки низький рівень сенсомоторних реакцій веде за собою негативні наслідки в психомоторному, психофізіологічному та фізичному розвитку.

Виклад основного матеріалу. Психомоторні якості забезпечують рухові навички, здатність у роботі «сполучати голову з руками».Знання, досвід, міркування тут необхідні. Саме тому ми говоримо про психомоторні якості, а не просто про моторні.

Одною із важливих компонентів психомоторних якостей виступає сприйняття та переробка зорової інформації. Найбільш високі темпи розвитку психомоторики мають місце в молодшому шкільному віці.

Сприйняття і сенсорний аналіз зовнішньої інформації відбувається на рівні сенсомоторних рецепторів (психомоторики). Сприйняття з активацією уваги сприяють надходженню відповідної інформації в мозкові відділи пам'яті та її запам'ятовуванню. Надійшла інформація в мозкові відділи пам'яті, ця інформація зливається з наявним набором варіантів поведінки, витягуючи з короткочасної або навіть довготривалої пам'яті необхідний варіант або набір варіантів відповідей (рішень).

Для оцінки рівня сприйняття та переробки зорової інформації ми використовували комп'ютерний тест «Діагност». Проведення тесту було спрямовано на оцінювання рівня сприйняття та переробки зорової інформації в простій та складній реакції. Проста та складна реакція – це час в мл сек, чим менший показник в результаті проведеного тесту, тим цей показник кращий, відповідно якщо більший, то показних гірший. Також в результаті комп'ютерного тесту ми отримували дані помилок під час виконання тесту. Помилка, відображає точність виконання завдання або як якісна характеристика виконання теста – чим менший цей показник, тим краще і навпаки. Відхилення характеризують психоемоційну напругу. Чим воно менше, тим вища напруга.

В ході проведення тестування спочатку визначали латентні періоди простої зорово-моторної реакції (ПЗМР) Учням пред'являли 30 подразників, експозиція становила 700 мс, а тривалість паузи між сигналами змінювалась псевдовипадково. Дизайн всіх тестових проб в даній методиці однаковий: в середній частині зорового поля розміщуються еталонні геометричні фігури, тварини та різноманітні картинки. Завдання досліджуваного простої зорової реакції полягає в тому, щоб якомога швидше побачити і зреагувати на фрагмент на екрані. В тесті на складну зорову реакцію потрібно із всіх картинок на екрані реагувати лише на геометричні фігури та тварини. Відповідь зазначається натисканням миші від комп'ютера.

Після закінчення роботи на екрані монітора висвітлювався середній час латентного періоду простої зорово-моторної реакції (Х) в мілісекундах, помилка середнього арифметичного (m), дисперсія (σ) та коефіцієнт варіації (Cv). Після визначення латентних періодів ПЗМР досліджували швидкість реакції вибору одного з трьох подразників (РВ1-3). Учням пред'являли з експозицією 900 мс ту саму кількість фігур, що і при визначенні ПЗМР, але потрібно було швидко натискати і відпускати праву кнопку правою рукою лише при появі «квадрата» і не натискати при появі на екрані різноманітних тварин. В табл. 1 наведено середні значення психофізіологічних показників сприйняття та переробки зорової інформації дітей молодших класів.

В результаті проведеного тестування на просту реакцію точність виконання завдання визначилась наступним чином, в учнів І класів 6,3±0,7 ум.од., в учнів ІІ класів 6,1±0,8 ум.д., помилки в учнів ІІІ класів 5,6±0,5 ум.од та

Таблиця 1

Статистичні показники середніх значень психофізіологічних показників учнів молодших класів, (n=170)

КЛАС	ПЗМР час лат. пер.				ПЗМР помилки				РВ1-3 час лат. пер.				РВ1-3 ПОМИЛКИ			
	X	S	Max	Min	X	S	max	Min	X	S	max	Min	X	S	Max	Min
1 клас	482	35	755	234	6,3	0,7	11	3	597	30	753	385	8,2	0,7	12	3
2 клас	497	38	978	273	6,1	0,8	11	2	554	47	965	213	7,8	1,1	22	2
3 клас	502	35	769	134	5,6	0,5	11	1	529	34	854	145	5,9	0,4	10	3
4 клас	560	34	954	254	6,0	0,6	12	2	598	34	979	165	7,3	0,6	19	3

IV класів 6,0±0,6 ум.од. Аналізуючи отримані дані, ми можем зробити висновок про те, що учні всіх початкових класів знаходяться майже на однаковому рівні. В II–IV класах в досліджуваних учнів ми спостерігаємо незначне покращення точності виконання завдання,але воно на нашу думку не відповідає нормам цього віку. Чим дорослiші діти, тим більш уважніші та зосереджені вони повинні бути, але по результатам нашого тесту ми спостерігаємо не значний рівень підвищення показників.

Показники латентного часу простої зорової реакції в учнів початкових класів визначились наступним чином, учні I класів 482±35с, в учнів II класів 497±38, помилки в учнів III класів 502±35с та IV класів 560±34с. В результаті тестування ми спостерігаємо, що з кожним наступним класом швидкість переробки інформації погіршується.

Наступним етапом дослідження рівня сприйняття та переробки зорової реакції учням був запропонований тест на реакцію вибору. В результаті тестування латентний період реакції учнів I класів 597±30с, в учнів II класів 554±47, в учнів III класів 529±34с та IV класів 598±34с. По результатам тестування ми спостерігаємо покращення швидкості виконання завдання в учнів II та III, порівняно з учнями I класів, та IV. Однак, якщо учням перших класів швидкість прийняття рішень, ще може бути не на достатньому рівні відповідно до віку, то учні IV класів вже повинні бути менш розсіяні і зосереджені на виконанні завдання.

Наступним інформативним показником, який відображав нам психоемоційний стан учнів був показник помилки. В учнів I класів 8,2±0,7 ум.од, в учнів II класів 7,8±1,1 ум.од., в учнів III класів 5,9±0,4 ум.од. та IV класів 7,3±0,6 ум.од. Отримані результати показали нам, що рівень психоемоційної напруги в учнів молодших класів знаходиться на достатньо високому рівні. Вони емоційно перенапружені. Тому на нашу думку, для зниження психоемоційної напруги повинен бути цілеспрямований вплив.

Висновок. В результаті аналізу комп'ютерного тесту «діагност» спрямованого на визначення рівня сприйняття та переробки зорової інформації в порівнянні всіх молодших класів між собою, можна зробити висновок про те,що результати не відповідають рівню розвитку в даному віці. Тест на просту реакцію показав нам, що в учнів молодших класів з кожним роком погіршується рівень швидкості зорової реакції, однак точність виконання завдання в незначній кількості, але покращується. Рівень цих показників не є максимально можливими, тому потребують суттєвого вдосконалення.

По показникам помилок ми спостерігаємо високу емоційну напругу в учнів. Це являється наслідком перенавантаження учнів, яке визване сучасними умовами розвитку дітей. Саме тому учні потребують цілеспрямованого впливу як на зниження рівня психоемоційної напруги, так і на розвиток сенсомоторних реакцій. Дослідження в цьому напрямі тривають. У подальшому вони будуть спрямовані на розробку програми профілактико-оздоровчих занять для підвищення рівня сенсомоторних реакцій, які одночасно будуть сприяти зниженню психоемоційної напруги.

Список літератури:

1. Агеев С. Р. Функциональная моторная ассиметрия и некоторые психофизиологические особенности школьников 7–14 лет / С. Р. Агеев // Новые исследования по возрастной физиологии. – 1987. – С. 17–20.
2. Антропова М. В. Умственная работоспособность и состояние здоровья младших школьников, обучающихся по различным педагогическим системам / М. В. Антропова, Г. В. Бородкина, Л. М. Кузнецова и др. // Физиология человека. – 1998. – Т. 24, № 5. – С. 80–84.
3. Богуцька Т. О. Визначення готовності дітей до навчання в школі / Т. О. Богуцька // Методичні рекомендації. – Кам'янець-Подільський: Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-т., 1997 – 24 с.
4. Годік М. А., Бальсевіч В. К., Тімошкін В. М. Система загальноєвропейських тестів для оцінки фізичного стану людини // Теор. і практ. фіз. культ., 1994, № 11-12, с. 24-32.
5. Коробейников Г. В. Психофизиологические механизмы умственной деятельности человека. – Киев: Український фітосоціологічний центр, 2002. – 123 с.
6. Макаренко М. В. Методика проведення обстежень та оцінки індивідуальних нейродинамічних властивостей вищої нервової діяльності людини / М. В. Макаренко // Фізіол. журн. – 1999. – Т. 45, № 4. – С. 123–131.
7. Сонькин В. Д. Основные закономерности и типологические особенности роста и физического развития / В. Д. Сонькин, И. А. Корниенко, Р. В. Тамбовцева, В. В. Зайцева, С. И. Изаак // Физиология развития ребёнка: теоретические и прикладные аспекты. – М.: Образование от А до Я, 2000. – С. 31–59.
8. Фарбер Д. А. Младший школьник: развитие мозга и познавательная деятельность / Д. А. Фарбер. – М.: Вентана – Граф, 2004. – 32 с.
9. Hillyard S. A. Electrophysiology of human selective attention / S. A. Hillyard // Trends in Neurosci. – 1985. – V. 8. – P. 400–405.

Брык А.В.
Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УРОВНЯ РАЗВИТИЯ СЕНСОМОТОРНЫХ РЕАКЦИЙ УЧЕНИКОВ МЛАДШИХ КЛАС СОВ

Анотация
Возрастной период детей с 7 до 10 лет характеризуется постепенным повышением сенсомоторной реактивности. Сенсомоторная реакция отражается в сокращении латентных периодов зрительно-моторных реакций на умственные нагрузки разной степени сложности. Недостаточный уровень развития сенсомоторной реакции влечет за собой негативные последствия. В частности снижение физического развития, особенно двигательного опыта, снижение нейродинамических и сенсомоторных функций. Поэтому определение уровня развития сенсомоторных реакций является актуальной проблемой.
Ключевые слова: сенсомоторная реакция, ученики младших классов, физическое развитие.

Bryk A.V.
National University of Physical Education and Sport Ukraine

DETERMINING THE LEVEL OF FORMATION OF SENSORIMOTOR REACTIONS YOUNGER STUDENTS

Summary
Children ages 7 to 10 years is characterized by a gradual increase in the sensorimotor reactivity. Sensorimotor response shown to reduce latent periods of visual-motor reactions to mental stress of varying difficulty. Insufficient development of sensorimotor response entails negative consequences. In particular, reduction of physical development, especially motor experience, reduced psychomotor and sensorimotor functions. Therefore, determining the level of sensorimotor reactions is an urgent problem.
Keywords: sensomotor reaction of primary school students, physical development.

УДК 378

ПРОБЛЕМА НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ: ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

Гричаник Н.І.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті проаналізовано філософські аспекти навчання майбутніх учителів-словесників аналізу художніх творів. Розглянуто динаміку розвитку окресленого питання в історії філософії від Античності до XX століття. Узагальнено погляди відомих філософів на проблему читання, сприймання, усвідомлення та аналізу тексту. Окреслено думки мислителів на теорію пізнання, метод діалогічної суперечки, взаємозв'язок розуму та емоцій, знання та досвіду під час розгляду творів. Зроблено висновок про те, що результативність аналізу залежить від єдності художнього змісту і форми.
Ключові слова: філософія, аналіз, діалог, теорія пізнання, творчий процес, сприймання, розуміння.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення та реформування національної системи вищої освіти України, входження її до єдиного освітнього європейського простору, дотримання вимог Болонського процесу виникає необхідність забезпечення високого рівня підготовки кваліфікованих учителів-словесників. У державних документах, присвячених проблемі модернізації вищої освіти, зазначається, що головним критерієм якості вищої гуманітарної освіти має бути здатність майбутнього вчителя постійно самовдосконалюватися, професійно зростати, набувати практичних умінь та навичок, вміти адаптуватися до будь-яких професійних обставин та знаходити спільну мову зі своїми вихованцями. Досягнути цього можливо тільки за умов переосмислення технології здійснення навчального процесу у виші. Серед важливих аспектів модернізації технології професійної підготовки вчителя-словесника аналіз художніх творів займає домінуюче місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота з текстом художнього твору – це важливе питання не тільки вітчизняної та зарубіжної методичної науки. Літературознавців (Поспєлов Г., Лотман Ю., Галич О., Ткаченко А.,

© Гричаник Н.І., 2016

Марко В., Білоус П. та ін.), психологів (Виготський Л., Костюк Г., Леонтьєв О., Блонський П. та ін.), педагогів (Ушинський К., Русова С., Фіцула М., та ін.) цікавлять проблеми читання, сприймання, усвідомлення та аналізу літературних творів. Вагомі надбання з окресленого питання накопичила й філософія. Особливе значення для його вирішення мають вагомі праці видатних філософів (Сократ, Платон, Аристотель, Фома Аквінський, Августин Блаженний, Ф. Бекон, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ф. Шлейєрмахер, Л. Фейєрбах та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні назріла проблема критичного огляду праць згаданих філософів, оскільки вони складають методологічну основу методики і є науковим підґрунтям проблеми навчання майбутніх учителів літератури аналізу художніх творів.

Мета статті – проаналізувати праці вищезгаданих філософів з погляду поставленої проблеми та виокремити важливі для її вирішення твердження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок розв'язання проблеми читання, сприймання, усвідомлення, вивчення художніх творів знаходимо в працях античних мислителів Сократа, Платона, Аристотеля, які створили філософські системи, що багато століть впливали на розвиток наукової думки людства. Так, Сократ став засновником методу діалогічної суперечки, у ході проведення якого кожен із співрозмовників виступав рівноправним учасником діалогу, критично аналізував загальновідомі постулати, приходив до єдино правильного висновку шляхом обговорення конкретного проблемного запитання. Як відзначав мислитель, мистецтво діалогу передбачає опору на те, що уже відоме співрозмовникові раніше. Важливу роль при цьому відігравала продумана та правильно сформульована серія запитань, відповіді на які допомагали особистості пригадати раніше отримані теоретичні знання.

Отже, діалогічність, на думку вченого, – особливий метод пізнання світу, знаходження істини та оформлення її в поняття.

Платон розділяв погляди свого вчителя Сократа на проблему застосування діалогічного методу спілкування та його ефективність, підкреслював думку про те, що набуття будь-яких умінь та навичок – це лише вправа, направлена на розвиток тих здібностей, які притаманні душі людини первинно [3, с. 96].

Родоначальник європейської теорії літератури Аристотель вважав, що людина здатна здобувати певні знання про реальність, оперуючи лише ідеями, не звертаючись до речей. Філософ переконував, що будь-яке пізнання починається з відчуттів. А формами справжнього наукового знання є поняття, які з'ясовують сутність речей. Розробляючи вчення про сутність і форму, він зазначав, що суттю буття чогось є форма. Так само і форма художнього твору уможливлює адекватне розуміння закладеного в ньому змісту, відображаючи систему мовних та літературних засобів художньої виразності [3, с. 110-111].

Філософи Середньовіччя (Августин Блаженний, Ансельм Кентерберійський, Альберт Великий, Фома Аквінський) розробили й уточнили всі можливі варіанти співвідношень раціонального, емпіричного й апріорного. Вони надали важливе значення людським знанням, які поділили на чуттєві та інтелектуальні. Інтелектуальні знання, на їх думку, мали надприродне походження і були наслідком осягнення розумом індивідуальних об'єктів [7, с. 340].

Наприклад, Фома Аквінський, описуючи проблему пізнання, наголошував на тому, що його первинним джерелом є безпосереднє сприймання людиною оточуючих явищ, предметів, проблемних питань за допомогою розуму. Тільки після накопичення достатньої кількості знань в особистості розпочинається процес їх переосмислення, з'являться чуттєве сприймання, а потім – пізнання [3, с. 133].

Першим філософом Нового часу був англійський дипломат і політичний діяч Ф. Бекон. У творах «Новий Органон» та «Нова Атлантида» вчений підкреслював, що «розум людини повинен органічно поєднувати емпіричні та раціональні підходи в поясненні світу, вони повинні бути з'єднані та пов'язані один із одним» [6, с. 125]. На його думку, спостереження, аналіз, порівняння та експеримент – це шляхи, які ведуть до знань. Вчений повинен йти у власних дослідженнях від спостереження одиничних фактів до широких узагальнень, тобто застосовувати індуктивний метод пізнання. У трактаті «Новий Органон» автор розкрив власне розуміння методу індукції. Він вважав, що людина повинна не просто узагальнювати, а проводити аналіз фактів, і лише на такій підставі робити спільний висновок [2, с. 53].

Англійський дослідник Джон Локк основні завдання своєї філософії вбачав у розгляді пізнавальних здібностей та здатностей людини, у виявленні джерел походження людського знання. Науковець доводив, що всі ідеї і поняття виникли внаслідок дії речей зовнішнього світу на органи чуття людини, а людські знання сформувалися завдяки зовнішньо-рефлексивному досвідові і спочатку у формі простих ідей, а згодом ідей-модусів, ідей-субстанцій і відношень. Джон Локк розробив сенсуалістичну теорію пізнання, згідно з якою джерелом усіх знань є відчуття. Учений виділив три групи людських знань за ступенем точності: інтуїтивні (самоочевидні істини), демонстративні або доказові, сенситивні (отримані завдяки відчуттям про окремі предмети). Їнтуїтивним і демонстративним Дж.Локк надавав перевагу. Від інтуїтивних знань, переконував філософ, залежала достовірність людського пізнання. Вони породжували демонстративні знання, які виникали у процесі бесіди. Загалом, як доводив учений, людське пізнання ніколи не досягає того, що потрібно людині [3, с. 167].

Філософи французького Просвітництва (Б. Паскаль, Ф.М. Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Ламетрі, П. Гольбах, К. Гальвецій, Д. Дідро) подали матеріалістичне та раціоналістичне вирішення основних проблем філософії і внесли в її класичний образ особливу просвітницьку тенденцію, яка була заснована на ідеї визначальної ролі знання у розвитку людини. На їх погляд, світ – це єдине ціле, пов'язане законами розуму. Людина ж повинна наслідувати закони природи, пізнання яких є однією з найбільших цінностей людського суспільства.

Одним із найвідоміших представників англійської просвітницької філософії був Д. Юм. Основою всього процесу пізнання, на думку вченого, став досвід як процес. Але структура досвіду в концепції Д. Юма мала ряд особливостей. Його основними елементами були сприймання (перцепції), які складалися з двох форм пізнання: враження та ідеї. Відтак важливе місце у його теорії пізнання мало поняття «враження» – це відчуття, емоції, переживання, бажання, тобто всі наші живі сприйняття. Згідно його вчення, творча сила мислення не розповсюджується далі можливості пов'язувати, переставляти, збільшувати чи зменшувати той матеріал, який постачається почуттями та досвідом.

Німецька класична філософія (Е. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, Й. Фіхте та ін.) стала значним і вагомим етапом у розвитку світової філософії. Її родоначальник Е. Кант приділяв багато уваги теорії пізнання. Новаторські ідеї вченого були викладені у наукових дослідженнях: «Критика чистого розуму» (1781 р.), «Критика практичного розуму» (1788 р.), в яких філософ у центр пізнання поставив не об'єкт, а суб'єкт та його пізнавальні можливості, які підкорюються своїм власним законам [1, с. 164].

Е. Кант проголосив думку, що пізнання і знання – це результат людської (насамперед – розумової) активності. На думку філософа, особистість постає творчою та діяльною. Чим більше вона активніша, тим розгалуженішими будуть її зв'язки з дійсністю і, відповідно, ширшими знання. Він вважав, що найперше джерело знань – це чуття і намагався розмежувати імперичні й практичні знання, доводячи, що теоретичний розум поступається практичному [1, с. 317].

Німецький вчений-філолог, теолог, філософ, автор трактатів «Герменевтика», «Діалектика», «Критика» Фрідріх Шлейєрмахер зосередив увагу на природі розуміння взагалі. Він розробив нову методику тлумачення й розуміння текстів, поставив собі за мету з'ясувати загальні передумови, закономірності та принципи процесу сприймання й усвідомлення у відриві від конкретного об'єкту дослідження. Кінцевим підсумком означеного процесу, на думку філософа, повинна стати повна консолідація читача (учня або студента) з особистістю автора, який висловив свої думки у тексті. Читач, щоб зрозуміти ідейний задум автора, вкладений у твір, має пройти у зворотному напрямку шлях самого автора, повністю повторивши його творчий акт. А це, в свою чергу, вимагає від читача креативного підходу, інтелектуальної активності, дослідницько-пошукових умінь, що стає, на думку вченого, необхідною передумовою повноцінного розуміння змісту прочитаного [10, с. 155].

Ф. Шлейєрмахер переконував, що зрозуміти правильно окремі місця художнього твору можна лише у тісному зв'язку з його повним обсягом. Необхідно визначити, яку роль окремий епізод відіграє у композиції твору, як він виникає із попереднього і як вливається у наступне висловлювання. Отже, розуміння пов'язано для мислителя з ідеєю генезису індивідуального творчого процесу.

Філософ робив акцент на ефективності застосування цілісного розгляду художнього твору. На його думку, кінцевою метою тлумачення тексту є поняття «розгорнутий початок», який полягає в тому, щоб розглядати цілісний текст завершеними частинами [10, с. 154].

Німецький філософ Л. Фейєрбах, окреслюючи структуру творчої діяльності майбутнього вчителя, виділив два взаємопов'язані спрямування: предметно-чуттєве буття особистості та спілкування між людьми. Учений довів, що лише через людську комунікацію і спільну творчість здійснюється певний прогрес у стосунках і розкривається творчий потенціал [8, с. 452].

Отже, своїми науковими вченнями Л. Фейєрбах та Ф. Шлейєрмахер заклали підґрунтя для розв'язання проблеми розвитку почуттєвої сили уявлення, що є важливою складовою вмінь спостерігати за побаченим, усвідомлювати прочитане, здійснювати цілісний аналіз.

Інший німецький філософ Вільгельм Дільтей переосмислив і частково розвинув ідеї своїх попередників. За його переконаннями, уважний читач, ознайомлюючись із текстом твору, може пізнати автора, який виразив себе у тексті, тільки тоді, коли його креативність відповідатиме силі творчої особистості письменника.

Відтак засадничою ідеєю філософії В. Дільтея була теза: зрозуміти творчу особистість, що виразила себе у тексті, можна лише за умови усвідомлення особливостей тієї історичної епохи, в якій вона творила. А пізнання епохи здійснюється, у свою чергу, через розуміння її окремих об'єктивацій (текстів). Щоб досягнути повного розуміння або усвідомлення тексту, читач повинен уміти уявно перенестися у ту історичну епоху, яка відділяє його й автора твору [5, с. 10].

Це вчення стало філософською основою для розвитку екзистенціалістських поглядів філософа М. Гайдеґґера. Дослідник з філософської точки зору підійшов до розгляду проблеми роботи з текстом художнього твору. Він увів у науковий обіг дефініцію «інтерпретація», яку тлумачив, як, власне, спосіб існування, а не просто пізнавальна функція свідомості, один з методів дослідження буття [9, с. 91].

Безпосередньо досліджуючи проблему розуміння, філософ виокремив два його види: первинне і вторинне. Первинне здійснюється миттєво, відразу після прочитання, це свого роду прозріння. Під вторинним розумінням автор мав на увазі відрефлексовані спогади про те, що вже було зрозуміло в миттєвому акті безпосереднього хвилювання. Таке розуміння є методологічним, оскільки це вже спосіб або метод, за допомогою якого фіксується, тлумачиться, аналізується первинне розуміння [5, с. 36].

Найбільш послідовно основні філософські положення М.Гайдеггера були розроблені його учнем, одним із найбільш впливових філософів XX століття Гансом-Георгом Гадамером. Учений визначив розуміння як стан, у якому відкривається можливість досягнення повноти буття; це не акт розумового аналізу, а поштовх до роздумів над текстом, у ході якого відбувається самоутвердження читача (інтерпретатора). Мета розуміння – активізація розумових процесів через формування діалогічної «запитально-відповідальної» системи. Автор переконував, що звернення читача до будь-якого тексту вимагає перш за все досвіду осмислення. Він виступав

за особистісне прочитання твору, його усвідомлення й критичну оцінку. Читач, ознайомившись із твором, обов'язково повинен зробити власні конструктивні висновки.

Науковець визначив варіативність, різноманітність, довільність тлумачення художнього тексту, множинність його змістів, що відкриваються читачеві. Саме множинність тлумачень, на думку філософа, дає можливість художньому твору долати історичну та часову дистанцію. Науковець виступав за діалог як основну форму обговорення прочитаного. Він говорив, що будь-який діалог має непередбачуваний результат, тому неможливо визнати те чи інше тлумачення твору єдино вірним або найбільш істинним [4, с. 483].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, зроблений нами аналіз філософської літератури дає можливість стверджувати, що філософи ще від найдавніших часів і до XX століття торкалися актуальної для сучасної методичної науки проблеми роботи з текстом художнього твору. Мислителі по-різному підходили до розкриття питання переваги раціонального або чуттєвого в художньому сприйнятті, показували роль і місце свідомого, пізнавального або несвідомого, інтуїтивного в осягненні мистецтва слова. Відтак, можна зробити висновок про те, що проблема навчання студентів аналізу художнього твору потребує подальшого дослідження та розкриття у психолого-педагогічній науці та методиці літератури.

Список літератури:

1. Аблеев С. Р. История мировой философии: учебник / С. Р. Аблеев. – М.: АСТ: Астрель. – 2005. – С. 163-167.
2. Балашов Л. Е. Философия: учебник / Лев Евдокимович Балашов. – М., 2009. – 664 с.
3. Вишневский М. И. Философия: учебн. пособие / М. И. Вишневский. – Минск: Высш. шк., 2008. – 480 с.
4. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Ганс-Геог Гадамер. – М.: Прогресс, 1989. – 700 с.
5. Ляпушкина Е. И. Введение в литературную герменевтику / Екатерина Ильинична Ляпушкина. – СПб.: Изд. С.-Петербургского университета, 2002. – 96 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософія: навчальний посібник / Віктор Леонтійович Петрушенко. – 2006. – 273 с.
7. Философия: учебник / Под ред. А. Ф. Зотова, В. В. Миронова, А. В. Разина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проэкт; Трикста, 2004. – 668 с.
8. Філософія: навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
9. Хайдеггер М. Время и бытиё / Мартин Хайдеггер. Разговор на просёлочной дороге: Сборник: [пер. с нем. А. С. Солодовниковой]; под ред. А. Л. Доброхотова. – М.: Высш. Шк., 1993. – 252 с.
10. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Фридрих Шлейермахер. – С.-Пб.: Европейский Дом, 2004. – 242 с.

Гричаник Н.И.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ АНАЛИЗУ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ: ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье проанализировано философские аспекты обучения будущих учителей-словесников анализу художественных произведений. Рассмотрено динамику развития означенного вопроса в истории философии от Античности до XX века. Обобщено взгляды известных философов на проблему чтения, восприятия, осознания и анализа текста. Определено мысли ученых на теорию познания, метод диалогического спора, взаимосвязь ума и эмоций, знаний и опыта во время рассмотрения текстов. Сделано вывод о том, что результативность анализа зависит от единения художественного содержания и формы.

Ключевые слова: философия, анализ, диалог, теория познания, творческий процесс, восприятие, понимание.

Hrychanyk N.I.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

THE PROBLEM OF PHILOLOGICAL STUDENTS' TEACHING LITERARY WORKS ANALYSIS: PHILOSOPHICAL ASPECTS

Summary
The philosophical aspects of training intending language and literature teachers to analyze literary works are analyzed in the article. Developing dynamics of the mentioned issue in the history of philosophy from Antiquity to the twentieth century is outlined. Famous philosophers' views on reading, awareness, understanding and analysis of a text are summarized. Philosophers' opinions on the epistemology, the method of dialogical dispute, the relationship of the mind and emotions, knowledge and experience during the literary works analyzing are outlined. It was concluded that the impact of the literary analysis depends on the unity of literary content and form.

Keywords: philosophy, analysis, dialogue, epistemology, creative process, awareness, understanding.

УДК 378.147:347.96

ПРОЦЕС ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Каліцева О.В.
Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Аналіз сучасного стану якості правничої освіти свідчить про необхідність змін у цій сфері. Одним із шляхів покращення цієї якості має стати впровадження компетентнісного підходу в освітній процес вищих навчальних закладів, які готують юристів. З опертям на перелік ключових компетентностей, запропонованих Радою Європи, слід визначитися з основними фаховими уміннями, що забезпечать формування цих компетентностей у майбутніх правників. Це обумовлює пошук та впровадження нових інтерактивних педагогічних технологій для формування та розвитку бажаних умінь. Значний потенціал у цьому напрямку мають медіаосвітні технології, що наразі є доволі актуальними.
Ключові слова: вища юридична освіта, освітній процес, компетентнісний підхід, фахові компетентності, комунікативні уміння.

Постановка проблеми. Нині у педагогіці вищої школи домінують погляди, згідно з якими складність мети і завдань підготовки фахівців викликає необхідність кардинальних змін у освітньому процесі, приведення всіх його компонентів у відповідність до нових умов професійної діяльності. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, вказується, що одним із ключових напрямків освітньої політики має стати модернізація структури, змісту та організації освіти на засадах компетентнісного підходу [14]. Ключові компетентності, запропоновані Радою Європи й покладені в основу даного підходу, поділяються на три категорії: автономна дія; інтерактивне використання засобів; уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах [20, с. 5]. Запропонований підхід має забезпечити високий професійний рівень майбутнього фахівця і, безперечно, повинен запроваджуватися в рамках існуючої системи вищої юридичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За Національним освітнім глосарієм, компетентність (competence, competency) – це динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання [12, с. 28–29]. Визначення, зокрема, необхідних умінь для спеціалістів певного профілю є складною педагогічною проблемою. Спроби виділення таких умінь для правничих професій було зроблено вітчизняними та зарубіжними дослідниками: Т. Анісімовою, М. Ануфрієвим, А. Бражніковою, Л. Воскобитовою, А. Гутніковим, О. Котиковою, О. Федоренко, Л. Шевченко, Ф. Бойлом, Д. Каппсом, Ф. Плауден, К. Сенфорд, Г. Яворською та ін.

Особливості професійної підготовки, організації освітнього процесу студентів юридичних навчальних закладів та різні аспекти професійної діяльності юриста знайшли відображення в українських та зарубіжних дослідженнях О. Бандурки, О. Василенко, Т. Гороховської, Н. Давидової, В. Монастирського, Ю. Роскопіної, А. Рибачук, В. Савіщенко, О. Скакун, С. Сливки, Л. Стецюк, Д. Суханової, В. Тація, А. Теймуразян, Є. Тягнирядно та ін.

Огляд наукових праць засвідчує, що визначення умінь, необхідних для формування ключових компетентностей майбутніх юристів, для покращення ефективності їхньої професійної підготовки потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз наукових досліджень щодо впровадження компетентнісного підходу в освітній процес закладів вищої освіти, які готують фахівців у галузі права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначають фахівці-практики, якість знань та практичних навичок випускників вищої юридичної освіти не відповідає реальним вимогам, що постають перед ними у майбутній діяльності. Вимоги практики та дійсний рівень підготовки випускників ілюструють недостатнє володіння технікою аргументації, утруднення у пошуку альтернативних рішень. Це свідчить про необхідність покращення розвитку комунікативних умінь, а також критичного мислення.

З точки зору сучасних дослідників, причини виникнення кризових проблем у вищій юридичній освіті криються в багатьох площинах. У рамках даного дослідження зупинимося на освітньому процесі. У Концепції розвитку вищої юридичної освіти рекомендується запроваджувати заняття з розгляду реальних випадків правозастосування, проведення студентських дебатів, активного поширення імітаційних судових засідань та юридичних процедур регулятивного спрямування (отримання дозволів, реєстрація нерухомості, компаній, акцій тощо) [7]. Звичайно, що продуктивність та результативність таких занять стане можливою на старших курсах, коли студенти вже матимуть необхідні фахові знання. Проте, на молодших курсах вважаємо можливим і доцільним розгляд таких ситуацій змодельованих у медіа, зокрема телевізійних програмах.

Крім того, слід відмітити, що навчальні плани залишаються негнучкими і лише дотично враховують неправову сферу діяльності юриста. Маємо на увазі ділову комунікацію, конструктивний аналіз та моделювання ситуацій. Дана сфера не є безпосереднім розглядом і ситуативним підбором правових норм, однак становить важливу прагматичну складову повсякденної діяльності фахівця у галузі права. Також слід зазначити, що при викладанні гуманітарних дисциплін не завжди враховується фахових нахил студентів, хоча, на наш погляд, даний цикл підготовки має значний потенціал.

© Каліцева О.В., 2016

Ще один документ, спрямований на покращення якості підготовки юристів, – Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. У цьому документі зокрема зазначається, що функціонування юридичних інститутів спрямованих на утвердження та захист прав особи однаковою мірою залежить від якості законодавства та від якості фахівців, які забезпечують діяльність цих інститутів. Однак зміст юридичної освіти та методика викладання у правничих школах України в цілому не зазнавали якісних змін та залишаються успадкуванням радянської системи юридичної освіти [6]. Ще раз наголошується, що для належного опанування студентами необхідними знаннями, а також юридичними навичками необхідно запроваджувати новітні методики викладання у правничій школі. Стандарт правничої освіти повинен включати необхідний перелік навичок правничого дослідження, аналізу та письма як однієї з фундаментальних складових фаху правника. Спроможність правника ефективно представляти інтереси клієнта та забезпечувати захист прав особи залежить від набуття ним у правничій школі практичних навичок інтерв'ювання, дебатування, представлення та відстоювання своєї позиції тощо [6]. Це також підкреслює необхідність розвитку комунікативних умінь та критичного мислення.

Слушною також, на наш погляд є думка М. Кравчука, який зазначає, що зміст і якість юридичної освіти не відповідають сучасним потребам суспільства, а тому юридична освіта відстає від глобальних тенденцій розвитку, демократизації суспільства. Спроби модернізувати зміст юридичної освіти на всіх рівнях шляхом введення до навчальних планів нових дисциплін тільки призвели до перевантаження студентів [9, с. 163]. Одним із шляхів подолання цих проблем дослідник вважає приділення основної уваги якісній підготовленості науково-педагогічних кадрів, що стосується не тільки високого рівня компетентності, а й волі до інноваційної діяльності, використання сучасних методів освіти, мультимедійних засобів, бажання самовдосконалюватися [9, с. 164].

Одними з найважливіших умінь майбутніх юристів Л. Стецюк вважає комунікативні. Досліджуючи проблеми вищої юридичної освіти автор зазначає, що оскільки Україна ратифікувала Лісабонську конвенцію «Про визнання кваліфікації з вищої освіти в європейському регіоні», однією із умов якої є забезпечення рівного доступу до освіти, то критерієм для вступу мають бути здібності, а не знання абітурієнтів, які вступають на юридичні факультети. Тому, необхідно змінити тестову методику на перевірку комунікативних та інших здібностей абітурієнтів [17, с. 123].

З такою позицією узгоджується думка Ю. Марченко, яка вважає, що комунікативна компетентність – одна з ключових компетентностей майбутнього юриста. Зокрема дослідниця визначає комунікативну компетентність майбутніх юристів як складну інтегративну якість особистості, що характеризує рівень володіння знаннями та вміннями у сфері спілкування, достатній для вирішення професійних завдань [10, с. 185].

Серед основних принципів, з опертям на які відбувається формування професійної культури юриста, І. Матковська виокремлює принципи практичності та нестандартності. Їхня суть полягає в тому, що саме на практиці, а не під час теоретичних занять, юрист формує норми своєї поведінки і водночас слід враховувати, що професійна майстерність юриста має бути спрямована на розв'язання часто несподіваних, нестандартних ситуацій [11, с. 189]. Дії юриста на практиці значною мірою деталізуються і ніколи не повторюються, що також підкреслює важливість формування комунікативної компетентності та критичного мислення.

Одна з категорій, яку виділяє О. Котикова у дослідженні теоретико-методичних основ психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів, – це полірольова професійна компетентність. Вона визначається автором як професійна якість, що відображає знання майбутніх правознавців про специфіку психолого-педагогічних аспектів діяльності юриста будь-якої професійної спеціалізації, відповідність власних психолого-педагогічних характеристик вимогам конкретної спеціалізації. Дана категорія характеризується також мотивацією до набуття якомога ширшого і глибшого діапазону рольової поведінки, з метою забезпечення опанування студентами рекомендованими професійними спеціалізаціями, а також такими, які потребують кардинальних особистісних змін [8, с. 27]. Виокремлення зазначеної категорії обумовлює складність та широкий діапазон комунікативних умінь, необхідних для успішної професійної діяльності майбутнім юристам.

У контексті нашого дослідження привертає увагу думка О. Скакун, яка серед професійно значущих якостей особистості юриста, що визначають рівень його кваліфікації, виділила групу інтелектуальних якостей (вміння відрізняти суттєве від несуттєвого, головне від другорядного, ерудиція, глибина, логічність, незалежність, гнучкість мислення, конструктивний і прогностичний характер мислення, спостережливість, продуктивна пам'ять) [16, с. 42]. На нашу думку розвиток таких умінь може бути успішний засобами медіаосвіти, одним із завдань якої є формування критичного мислення.

А. Бражнікова відповідно до напрямів юридичної діяльності серед інших професійно значущих якостей юриста виокремила професійне мовлення, ввічливість, тактовність, власне комунікативні якості [2, с. 67]. Мовленнєві здібності, вміння зв'язано, логічно і точно висловлювати свої думки в поєднанні з комунікативнимиі здібностями (товариськість, доступність, відкритість, доброзичливість, вміння слухати, здатність привабити до себе людей); наявність уявлення і уяви, здатність образно передбачати, мисленнєво відтворювати події А. Теймуразян також віднесла до професійно значущих інваріантних якостей, тобто таких, які мають бути властиві юристам будь-якого профілю [19, с. 167].

Професіограми, які розроблені авторським колективом Київського інституту внутрішніх справ М. Ануфрієвим, Ю. Ірхіним, М. Курко, вперше поєднали та систематизували професійно значущі якості, необхідні різним правничим професіям. Автори наголошують на потребі у таких комуні-

кативних якостях як уміння встановлювати і підтримувати психологічний контакт; уміння розуміти внутрішній світ співрозмовника, враховувати його особливості, мотиви, наявний психічний стан; комунікативна компетентність (уміння слухати, емпатія, доброзичливість, вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування, самоконтроль); широкий спектр стилів поводження в конфліктній ситуації; наявність лідерських якостей; почуття гумору; наполегливість і принциповість у відстоюванні прийнятих рішень [1, с. 8].

Дослідження педагогічних умов формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС М. Ісаєнка засвідчує, що працівник міліції повинен мати добре розвинену комунікативну компетентність, що полягає у здатності правоохоронців спілкуватися з різними верствами населення, здатності творчо, цілеспрямовано, доречно встановлювати та підтримувати необхідні контакти з урахуванням конкретної службової ситуації та комунікативної спрямованості [5, с. 49].

Слід також звернути увагу на досвід зарубіжних країн у сфері підготовки фахівців. Зокрема, ключові компетентності, які розглядаються Радою Європи як основний набір найзагальніших понять, які слід деталізувати у комплекс знань, умінь, навичок, цінностей та відношень за навчальними галузями й життєвими сферами, поділяються на три категорії [20, с. 5]. Автономна дія включає здатності: захищати та дбати про відповідальність, права, інтереси, потреби інших; складати та здійснювати плани, особисті проекти; діяти у широкому контексті [20, с. 14]. Інтерактивне використання засобів об'єднує здатності: інтерактивно використовувати мову, символіку, тексти; використовувати знання, інформаційну грамотність; застосовувати інтерактивні технології [20, с. 10]. Уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах охоплює здатності: успішно взаємодіяти з іншими; співпрацювати; розв'язувати конфлікти [20, с. 12].

Як бачимо, кожна з виділених категорій має дотичні до комунікативної компетентності, та, на наш погляд, може формуватися та розвиватися, зокрема, засобами медіаосвітніх технологій. Опертя на зазначені ключові компетентності, визначені Радою Європи, з урахуванням своїх національних пріоритетів, кожна країна виділяє певні ключові компетентності. Так, у Німеччині, Австрії, Нідерландах, Бельгії, Греції, Росії комунікативна компетентність входить до складу інших базових компетентностей, а у Фінляндії, Швейцарії, Шотландії вона виокремлюється [3, с. 85].

Доцільно також звернути увагу на аналіз організації освітнього процесу в університетах США, оскільки юридичні навчальні заклади цієї країни стабільно посідають перші місця у світових рейтингах. Дослідники погоджуються, що один із факторів такої успішності – це практична спрямованість юридичної освіти США та акцент на розвиток аналітичних умінь і практичних навичок [18; 4; 15]. У цій системі вищої юридичної освіти звертає на себе увагу той факт, що на вступних іспитах перевіряють не рівень знань абітурієнта у тій чи іншій галузі, а його вміння мислити та аналізувати інформацію, отже ці якості необхідні для конкурентоспроможного фахівця в галузі права.

Бути активними споживачами інформації (знаходити, аналізувати, обробляти та передавати її), тобто бути медіаграмотними, безперечно, необхідна вимога до фахівця в галузі права. Однак нині у майбутніх юристів ніхто не перевіряє і не формує вміння читати та розпізнавати прихований зміст текстів мас-медіа, розрізняти поняття факту і ставлення, уяви, пропаганди, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів масової комунікації, – майбутніх правників не навчають вмінню критично мислити, жити в сучасному інформаційному суспільстві.

Основу навчання в правничих школах США становить сократівський метод, який, на думку різних дослідників, має свої переваги та недоліки [4, с. 500]. Даний метод спрямований на розвиток аналітичного мислення та навичок самостійної дослідницької роботи індуктивним шляхом. На наш погляд, він досить результативно може використовуватися у поєднанні із засобами медіаосвітніх технологій.

Цікавим також є досвід підготовки юристів у Великій Британії. Традиції і досвід англійської правової системи, що налічує більше ніж тисячоліття, ретельно виважений зміст професіональних обов'язків британських правників безперечно можуть допомогти у реформуванні сучасної вищої юридичної освіти в Україні. У процесі навчання та юридичної практики студент має набути широкого спектру знань, умінь та навичок. Саме тому розвиток необхідних навичок і здібностей поступово набуває характеру невід'ємної частини юридичної освіти на усіх рівнях, зокрема при вивченні таких курсів як «Юридична практика» та «Адвокатура». У межах зазначених курсів розглядаються, наприклад, такі розділи: юридичні папери: засадничі принципи, підготовка, мова та стиль; юридичні папери: реалізація навичок писемного мовлення – листи, меморандуми, інструкції, звіти, доповіді; захист у суді; співбесіда з клієнтом / комунікативні навички; перемовини; посередництво: теорія та практика посередництва як засобу розв'язання конфліктів; інформаційні технології [13].

Такий підхід, в свою чергу, підкреслює, що комунікативний аспект освіти є суттєвою складовою фахової підготовки майбутніх юристів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на основі зазначеного вище, можемо стверджувати, що питання реформування вищої юридичної освіти вже тривалий час досліджується у науковій літературі. Необхідність змін у даній галузі не викликає сумнівів, тож і шляхи подолання кризових явищ пропонуються різні. Одним із напрямків є трансформація змісту юридичної освіти через впровадження новітніх інтерактивних методик викладання.

Не зупиняючись на загальних принципах реформування вищої юридичної освіти, науковці досліджують окремі питання підготовки фахівців даної галузі. Аналіз праць, щодо фахової підготовки правників засвідчує, що питання комунікативної компетентності юристів є вкрай актуальним та важливим, проте все ще залишається відкритим. Тому постає завдання продовжити подальше вивчення зазначеної проблеми, з метою розроблення інноваційних інтерактивних методик, зокрема, з використанням засобів медіаосвітніх технологій.

Список літератури:

1. Ануфрієв М. І. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей): [довідник] / М. І. Ануфрієв, Ю. Б. Ірхін, М. Н. Курко та ін. – Київ: КІВС, 2003. – 80 с.
2. Бражникова А. Н. Развитие профессионально значимых качеств юриста: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А. Н. Бражникова. – Ставрополь, 2000. – 214 с.
3. Булгакова В. Адаптувати людину до життя: до питання про співвідношення понять «комунікативна компетенція» та «комунікативна компетентність» / В. Булгакова // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2005. – № 6. – С. 82–86.
4. Давидова Н. Вища юридична освіта у Сполучених Штатах Америки / Н. Давидова // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 495–502.
5. Ісаєнко М. М. Формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС: дис. .. канд. пед. наук: 13.00.04 / М. М. Ісаєнко; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2002. – 213 с.
6. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії // Українська правнича фундація: сайт. – Режим доступу: http://upf.com.ua/wp-content/uploads/2013/11
7. Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні (редакція від 14.10.2009 р.): [Електронний ресурс] // Юридичний журнал. – 2009. – № 11 / Юстиніан: видавнича організація. – Режим доступу http://www.justinian.com.ua/article
8. Котикова О. М. Теоретико-методичні основи психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів: автореф... д. пед. наук: 13.00.04 / О. М. Котикова. – Житомир, 2012. – 36 с.
9. Кравчук М. В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти / М. В. Кравчук // Порівняльно-правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 161-167.
10. Марченко Ю. Г. Комунікативна компетентність як одна з ключових компетентностей майбутнього юриста / Ю. Г. Марченко // Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. Випуск 5 (155). Частина І. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. – С. 183–187.
11. Матковська І. Д. Формування професійної культури майбутніх спеціалістів-юристів / І. Д. Матковська // Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. Випуск 5 (155). Частина І. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. – С. 187–191.
12. Національний освітній глосарій: вища освіта [Текст] / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова; за ред. В. Г. Кременя. – 2-ге вид., переоб. і доп. – Київ: Плеяди, 2014. – 100 с.
13. Організація професійної діяльності юриста: теорія і практика = A practical guide to lawyering skills: переклад з 2-го англійського видання / Ф. Бойл, Д. Каппс, Ф. Плауден, К. Сенфорд; наук. ред. перекладу В. І. Андрейцев. – Київ: Знання, 2006. – 478 с.
14. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]: указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 // Законодавство України: офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013 (07.07.16). – Заголовок з екрану.
15. Роскопіна Ю. О. Професійна підготовка юристів в університетах США [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю. О. Роскопіна; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 22 с.
16. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: підручник для студентів вищ. навч. закладів / О. Ф. Скакун. – Харьків: Еспада, 2008. – 390 с.
17. Стецюк Л. О. Проблеми вищої юридичної освіти та шляхи їх вирішення / Л. О. Стецюк // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2009. – № 1. – С. 123–124.
18. Суханова Д. С. Юридична майстерність: американський підхід до підготовки майбутніх працівників / Д. С. Суханова // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 50–53.
19. Теймуразян А. Л. Формирование профессионально значимых личностных качеств будущих юристов: дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / А. Л. Теймуразян. – Тольятти, 2004. – 222 с.
20. The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary [Електронний ресурс] // The Organisation for Economic Co-operation and Development: website. – Режим доступу: http://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf (07.07.16). – Заголовок з екрану.

Калицева Е.В.
Николаевский институт права
Национального университета «Одесская юридическая академия»

ПРОЦЕСС ПРФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ЮРИСТОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация
Анализ нынешнего уровня качества юридического образования свидетельствует о необходимости изменений в данной сфере. Одним из путей повышения качества образования должно стать внедрение компетентностного подхода в образовательный процесс высших учебных заведений, которые готовят юристов. Опираясь на ключевые компетентности, предлагаемые Советом Европы, следует определить перечень основных профессиональных умений, которые обеспечат наличие данных компетентностей у будущих специалистов в области права. Это определяет поиск и внедрение новых интерактивных педагогических технологий, необходимых для формирования и развития требуемых умений. Значительным потенциалом в данном направлении владеют медиаобразовательные технологии, которые являются весьма актуальными в наши дни.
Ключевые слова: высшее юридическое образование, образовательный процесс, компетентностный подход, профессиональные компетентности, коммуникативные умения.

Kalitseva O.V.
Mykolaiv Institute of law
of National University «Odesa Law Academy»

LAWYERS TRAINING AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary
The current state of quality in higher legal education shows the need for change in this field. One way of its improvement should be competence-based approach accomplishment in higher education institutions training lawyers. Based on the key competences proposed by the Council of Europe the basic professional lawyering skills ensuring the formation of these competencies should be define. To create and develop the desired skills researchers should find and accomplish new interactive teaching technologies. Currently quite topical Media educational technologies have significant potential in this area.
Keywords: higher legal education, educational process, competence-based approach, professional competences, communicational skills.

УДК 378:371.32:811

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У ПОЛІКУЛЬТУРНІЙ ОСВІТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Кравець Р.А.
Вінницький національний аграрний університет

У статті розкрито сутність комунікативного підходу на заняттях іноземної мови в аграрному ВНЗ. Проаналізовано роль і зміст комунікативного підходу в полікультурній освіті майбутніх фахівців аграрної галузі. Охарактеризовано структуру комунікативної ситуації та правила для майбутнього фахівця аграрної галузі в межах міжкультурного спілкування іноземною мовою. Визначено основні ознаки комунікативного підходу. Висвітлено шляхи його запровадження в контексті полікультурної освіти.
Ключові слова: комунікативний підхід, полікультурна освіта, іноземна мова, культурна ідентифікація, дидактична ситуація, педагогічний процес.

Постановка проблеми. Останнім часом іноземна мова здобула статус однієї з головних дисциплін у вищих навчальних закладах у зв'язку з розширенням і зміцненням співпраці України з іншими державами, а також розвитком інноваційних технологій, які потребують знань хоча б однієї іноземної мови для створення спільних фірм, агрохолдингів, обміну спеціалістами й поглиблення партнерства. Всі ці фактори є визначальними при розробці змістового наповнення навчання іноземній мові: практичною метою постає набуття вмінь спілкуватися іноземною мовою в письмовій та усній формах у різноманітних ситуаціях. Як наслідок, все більшої популярності набуває комунікативний підхід, який вимагає від викладання іноземної мови комунікативної орієнтації, тобто формування різносторонньо розвиненої ерудованої особистості майбутнього фахівця аграрної галузі, готової активно використовувати іноземну мову як засіб спілкування на інтуїтивному рівні, сформованого на основі усвідомленого засвоєння мовної теорії та лінгвокультури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою комунікативного підходу займалися І. Бім, В. Коростельов, В. Костомаров, В. Кузовлев, О. Леонтьєв, І. Максимова, О. Митрофанова, Н. Ніколаєва, Ю. Пасов та інші. Однак, не зважаючи на низку проведених досліджень і визнання ефективності комунікативного підходу, його втілення на практиці зіштовхується з певними труднощами. До невирішених питань відносять труднощі, пов'язані зі створенням природного середовища або імітації, максимально наближеної до нього. Побудова навчання шляхом механічного повторення типових для конкретної ситуації виразів і кліше матиме штучний, «псевдокомунікативний» характер, оскільки під час виконання цих дій відсутнє самостійне мислення студентів.

Метою статті є розкриття ролі комунікативного підходу у полікультурній освіті майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний підхід у формуванні полікультурної компетентності досить багатогранний і носить комплексний характер. Він охоплює навчальний, пізнавальний, розвивальний, виховний аспекти іноземної культури. Кожний із цих аспектів – взаємозумовлений, має рівноправну практичну значущість і сприяє становленню полікультурної особистості майбутнього фахівця аграрної галузі засобами іноземної мови. Їхній взаємозв'язок вбачається не лише в кожному практичному занятті, але й вправах, спеціально розроблених з опорою на комунікативну методику викладання. Тобто, кожна вправа в навчальному процесі повинна інтегрувати у собі всі чотири аспекти іноземної культури й оцінюватися згідно них [8].

Побудований на основі комунікативного підходу педагогічний процес передбачає оволодіння майбутніми фахівцями аграрної галузі всіма аспектами іншомовної культури. Прилучення студента до загальноісторичного досвіду відбувається під час спілкування з викладачем, одногрупниками, етнофорами тощо. Саме комунікація є важливою умовою правильного виховання. Спілкування іноземною мовою (як в усній, так і письмовій формах) являє собою модель процесу реальної взаємодії за такими основними параметрами: вмотивованість, цілеспрямованість, інформативність, новизна, ситуативність, функціональність, характер взаємодії, система мовних засобів [12, с. 97]. Завдяки цьому створюється мікроклімат, адекватний реальному, що забезпечує успішне опанування полікультурними знаннями, їх використання майбутніми фахівцями аграрної галузі в іншомовному спілкуванні.

Під час полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях з іноземної мови запровадження комунікативного підходу передбачає забезпечення пізнавальної, ціннісно-орієнтувальної, регулятивної та конвенціональної функцій мовлення. Відповідно, зміст іншомовного мовлення за впливом на партнера наповнений лінгвістичною («готовність використовувати іноземну мову як знаряддя мовленнєво-мислительної діяльності»), прагматичною («готовність передавати комунікативне наповнення в спілкуванні»), когнітивною («готовність до комунікативно-мислительної діяльності») та інформаційною («володіння змістовним предметом бесіди») складовими [10, с. 35-38].

Під час застосування комунікативного підходу в полікультурній освіті майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях з іноземної мови рекомендують вилучити висловлювання на кшталт: «This is a table. It is brown», оскільки вони не несуть ніякого полікультурного навантаження і не є природними для спілкування, тобто не становлять комунікативну цінність. Таким чином, уже на першому курсі викладання іно-

© Кравець Р.А., 2016

земної мови зіштовхуємося з проблемою відбору полікультурно-комунікативного матеріалу й методів його подачі, що відповідають реальній ситуації спілкування. До того ж відбір мовленнєвого матеріалу, проблемних ситуацій необхідно здійснювати з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів, специфіки їх захоплень, пізнавальних інтересів. Ми поділяємо точку зору В. Коростельова, що величезну роль в комунікативному підході відіграє мотивація [6]. У полікультурній освіті майбутніх фахівців аграрної галузі засобами іноземної мови комунікативна спрямованість навчання створюється штучно. Проблема криється у тому, як пробудити у них потребу здійснювати комунікативну діяльність іноземною мовою – необхідна умова навчання іншомовній культурі.

В. Коростельов вбачає вирішення цієї проблеми у використанні на заняттях ситуацій, в основу яких закладені суспільно значимі цінності (соціальні, моральні, етичні). Такі теми, як національні ігри, британський та український менталітети, культурна ідентифікація, національна кухня, традиції та обряди народів, визначні люди світу, євроінтеграція та її наслідки, глобалізаційні процеси та їх місце у житті соціуму, сучасне полікультурне суспільство, стереотипне мислення, міжнародна співпраця, полікультурність – основа особистісного виховання тощо можна обговорювати, зберігаючи при цьому природність в професійній та побутовій сферах спілкування. Крім того, обговорення цих тем пробуджує у студентів потребу висловлювати свою точку зору, доказувати й відстоювати власні погляди, тобто потребу в спілкуванні іноземною мовою [6]. Звідси випливає, що комунікативне навчання здійснюється на основі певних дидактичних ситуацій. Ситуація існує як інтегративна динамічна система соціально-статусних, рольових, діяльнісних і моральних взаємостосунків між комунікантами. Вона є універсальною формою функціонування навчального процесу й слугує способом організації мовних засобів, способом їх презентації, способом мотивації мовленнєвої діяльності, передумовою опанування студентами стратегією і тактикою спілкування. Створення і використання ситуацій реального спілкування забезпечують успішну реалізацію комунікативного підходу [12, с. 33-34].

На погляд О. Іссерс [3, с. 10] і М. Макарова [9, с. 193], комунікативна ситуація – це упорядковане явище, яке ґрунтується на плануванні мовленнєвих дій та виборі оптимального способу досягнення окреслених комунікантами цілей. Мовець самостійно обирає мовленнєві засоби, що відповідають певній меті, детермінує важливість кожного висловлювання і їх послідовність для досягнення максимальної результативності свого повідомлення в конкретній комунікативній ситуації.

Т. Романенко розуміє під навчальною комунікативною ситуацією сукупність життєвих умов, які спонукають до висловлення поглядів і використання мовного матеріалу. В комунікативній ситуації проходять апробацію зразки й моделі реального іншомовного спілкування, формується комунікативна поведінка студентів, розвивається їхня уява, мобілізується увага, пожвавлюється педагогічний процес. Науковець вказує на можливість використання цих загальних характеристик комунікативної ситуації у професійно-орієнтованому навчанні майбутніх фахівців аграрної галузі. Слушним є зауваження Т. Романенко щодо необхідності опанування студентами навичками професійного етикету, формування у них відповідних рис характеру, ментальності, притаманних представникам ділових кіл країни, вивчення загальнолюдських правил і норм комунікативної поведінки та їхнього дотримання. З метою спонукання студентів до професійно-комунікативної діяльності в контексті полікультурної освіти майбутнім фахівця аграрної галузі слід пропонувати такий іншомовний аутентичний навчальний матеріал, який би занурив у ситуації реальної дійсності. Перебуваючи в цих ситуаціях, студенти зможуть асоціювати себе з певною дійовою особою, збагачують свій полікультурний досвід, виконуючи роль, набувають практичні навички з фаху, розвивають креативне мислення і комунікативні вміння [13].

Й. Стернін зауважує, що типова комунікативна ситуація часто повторюється і характеризується використанням стандартних мовленнєвих засобів (привітання, знайомство, прощання, співчуття тощо) [15]. Комунікатор та реципієнт (мовець-слухач, адресант-адресат, відправник-одержувач, оратор-аудиторія) виступають учасниками комунікативної ситуації. У процесі взаємодії комунікатор передає інформацію реципієнту, але такий розподіл інформаційного потоку, як правило, властивий для монологічного спілкування. В діалогічній взаємодії комунікатор і реципієнт постійно обмінюються ролями, то надаючи, то отримуючи інформацію [14, с. 224].

У спілкуванні мовець вирішує певне комунікативно-прагматичне завдання за допомогою різноманітних способів мовленнєвого впливу: вибачається, йде на примирення, виправдовується, освідчується в коханні, заохочує, демонструє агресію. Специфічні конфігурації соціальних детермінант (кількість учасників комунікації, комунікативні цілі адресанта й адресата, безпосереднє оточення комунікантів) визначають тип комунікативної ситуації. Звідси випливає структура стандартної комунікативної ситуації: комуніканти; висловлювання; процеси вербалізації та розуміння; обставини комунікативного акту; комунікативні та практичні цілі комунікантів [5, с. 286].

М. Блох, працюючи над вирішенням проблем прагматики, етики та естетики комунікації, детермінував правила для мовця в межах міжкультурного спілкування, в нашому випадку, для майбутнього фахівця аграрної галузі: виразність мови, зрозумілість вимови, логічність (розумність), стиль мови, потрібна реакція, акцентуація співрозмовника (слухач знаходиться у центрі уваги), оптимальний обсяг мовлення, ввічливість (поведінкова доречність) мови, інтерес для слухача, паралінгвальна поведінка [1, с. 14].

Н. Сілі, працюючи в сфері полікультурної освіти, у своїх працях неодноразово висловлювався на підтримку комунікативного підходу та обґрунтовував його доцільність у формуванні полікультурної компетентності. Зокрема, він акцентував увагу на ролі комунікативного підходу в становленні таких умінь і навиків: 1) уміння описати зразок та віднести його до

типової субкультури; 2) здатність впізнати зразок у факті комунікативної поведінки; 3) здатність пояснити комунікативний зразок, його функціональне відношення до інших зразків з причинно-наслідкової точки зору; 4) уміння передбачити можливу реакцію на конкретну комунікативну ситуацію; 5) уміння вибрати суспільно схвалюваний зразок; 6) здатність оцінити факти, наведені в якості дескриптивної генералізації (узагальнення); 7) здатність демонструвати та описати метод аналізу або синтезу; 8) уміння вибрати опис знань, необхідний для задоволення повсякденних потреб [19, с. 134]

Як бачимо, перераховані вище уміння відносяться до рецептивної сфери. Однак, вони можуть бути відпрацьовані, перевірені та оцінені, а, отже, становлять безперечну дидактичну значимість. Аналогічної позиції дотримується Й. Стернін [15, с. 13].

К. Крамш вважає, що вивчення іноземної мови автоматично призводить до міжкультурного взаєморозуміння [17, с. 146]. Д.Робінсон-Стюарт цілком слушно називає таку позицію «синдромом чарівного польоту в іншу культуру», стверджуючи, що порозуміння досягнути автоматично неможливо, оскільки завжди потрібно докладати певні зусилля і мати належний рівень іншомовної комунікативної компетенції [18].

В. Штофф головну роль в організації педагогічного процесу на заняттях з іноземної мови відводить комунікативному підходу, закликаючи: «Навчання мови ми повинні розуміти як навчання комунікативної діяльності» [16, с. 7]. На наш погляд, досить вдало ідею комунікативного підходу розкрив О.Леонтьєв. У його трактуванні, з одного боку – це опанування нерідною мовою як засобом спілкування на початковому етапі, а з іншого – спілкування нерідною мовою, яке виступає одночасно дієвим засобом оволодіння мовою [8, с. 23].

Нам досить імпонує точка зору О.Кобзар, згідно з якою метою комунікативного підходу у полікультурному навчанні виступає досягнення ефективності та адекватності спілкування. Вона зазначає, що реалізація комунікативних цілей полікультурного навчання неможлива без знання іноземної мови, оскільки недостатнє володіння іноземними мовами може призвести до невдач у міжкультурній комунікації [4, с. 110].

Як зазначає Р.Гришкова, комунікативний підхід розширює можливості навчання іноземних мов, а саме: оволодіння іншомовним міжкультурним спілкуванням шляхом формування й розвитку міжкультурної компетенції та її складових: мовної, мовленнєвої, соціолінгвістичної, соціокультурної, дискурсивної та стратегічної компетенцій, а також набуття вмінь долати розбіжності в повсякденному, фаховому та академічному спілкуванні [2, с. 10].

Із узагальнень, отриманих у ході проведених М. Кухтою та І.Чейпеш, випливає, що комунікативний підхід у полікультурній освіті передбачає розуміння традицій, звичаїв, умовностей; конотацій (асоціацій); культурної зумовленості поведінки; специфіки сприймання (навички аналізу, висунення гіпотез, рефлексії, вивчення шляхів вирішення конфліктів, уникнення надмірного узагальнення) [7].

Сутність комунікативного підходу розкривається у формуванні полікультурної особистості в процесі опанування іноземною мовою, яка зможе потім рівноправно й самостійно брати участь у міжкультурному спілкуванні. Загальноприйнятим у методиці викладання іноземних мов є визначення мети комунікативного підходу як підготовки вихованців до вільного спілкування іноземною мовою у різних ситуаціях побутового й фахового спрямування, а об'єктом, відповідно, постає мовленнєва діяльність [11].

Висновки. На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури ми дійшли висновку, що для комунікативного підходу в контексті полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі характерними є наступні ознаки: 1) іноземна мова виступає засобом комунікації та формування полікультурної компетентності; 2) полікультурне навчання відбувається через включення суб'єктів до комунікативної діяльності; 3) суб'єкти навчання опановують когнітивні стратегії та прийомами засвоєння полікультурних знань у спілкуванні іноземною мовою; 4) практичне заняття розглядається як комунікативна діяльність, яка переслідує за мету відмову від домінування формальних мовних вправ на користь творчих інтелектуально-орієнтованих завдань, що забезпечує вивчення іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування, джерела культури і соціокультурної інформації; 5) перевага надається інтерактивним методам (імітаційно-рольовим іграм, проблемно-комунікативним ситуаціям, моно- і діалоголінгвістичному конструюванню, проектуванню тощо) і формам організації навчальної роботи (групових і парами).

Отже, практична значущість комунікативного підходу для нашого дослідження полягає в тому, що він уможливлює оволодіння іншомовною комунікативною культурою на такому рівні, який дозволяє майбутнім фахівцям аграрної галузі вільно спілкуватися іноземною мовою у конкретному соціально-культурному контексті професійної діяльності.

Список літератури:

1. Блох М. Я. Коммуникативное воздействие высказывания / М. Я. Блох, З. Д. Асратян // Мост. – Нижний Новгород. – 1996. – № 1. – С. 12-18.
2. Гришкова Р. О. Педагогічні засади формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: 13.00.04 / Р. О. Гришкова. – Київ, 2007. – 38 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и татики русской речи / О. С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
4. Кобзар О. Комунікативний підхід у навчанні іноземних мов фахівців туристичної галузі / О.Кобзар // Філологічні науки. – 2014. – № 17. – С. 104-111.

5. Корольов І. Р. Різномовні кооперативні комунікативні ситуації як об'єкт лінгвістичних досліджень // Різномовні кооперативні комунікативні ситуації як об'єкт лінгвістичних досліджень / І. Р. Корольов // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2010. – Вип. 8. – С. 285-291.
6. Коростелёв В. С. Принципы создания системы коммуникативного обучения иноязычной культуре / В. С. Коростелёв, Е. И. Пассов, В. П. Кузовлев // Иностранные языки в школе. – 1988. – № 2. – С. 40-46.
7. Кухта М. І. Комунікативний підхід до формування іншомовної культури майбутніх фахівців туристської сфери / М. І.Кухта, І. В. Чейпеш // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Педагогіка, соціальна робота. – 2010. – Випуск 23. – С. 64-66.
8. Леонтьев А. А. Принцип коммуникативности сегодня / А. А. Леонтьев // Иностранные языки в школе. – 1986. – № 2. – С. 22-24.
9. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
10. Мильруд Р. П. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам / Р. П. Мильруд, И. Р. Максимова // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 4-5. – С. 35-38.
11. Миролюбов А. А. Коммуникативная компетенция как основа формирования общеобразовательного стандарта по иностранным языкам / Миролюбов А. А. // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2004. – № 2. – С. 17-18.
12. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е. И. Пассов. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
13. Романенко Т. Л. Моделювання комунікативних ситуацій для формування вмінь іноземного ділового спілкування / Т. Л. Романенко // Українська наука в мережі інтернет: Матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://intkonf.org/romanenko-tl-modelyuvannya-komunikativnih-situatsiy-dlya-formuvannya-vmin-inozemnogo-dilovogo-spilkuvannya/
14. Словарь практического психолога / [сост. С. Ю. Головин]. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
15. Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и методы его исследования / И. А. Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение. – Вып. 1. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 4-20.
16. Штофф В. А. Моделирование и ситуация / В. А. Штофф. – М.: Логос, 1996. – 191 с.
17. Kramsch C. Context and Culture in Languages Teaching / Clair Kramsch. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 295 p.
18. Robinson-Stuart G. Second Culture Acquisition: Ethnography in the Foreign Languages Classroom / G. Robinson-Stuart, H. Nocon // The Modem Language Journal. – 1996. – Volume 80. – № 4. – P. 431-449.
19. Seelye N. Teaching culture: strategies for intercultural communication / Ned Seelye. – Lincolnwood: National Textbook Co., 1984. – 303 p.

Кравец Р.А.
Винницкий национальный аграрный университет

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье раскрыта сущность коммуникативного подхода на занятиях иностранного языка в аграрном вузе. Проанализированы роль и содержание коммуникативного подхода в поликультурном образовании будущих специалистов аграрной отрасли. Охарактеризованы структура коммуникативной ситуации и правила для будущего агрария в пределах межкультурного общения иностранным языком. Определены основные показатели коммуникативного подхода. Отражены пути его внедрения в контексте поликультурного образования.
Ключевые слова: коммуникативный подход, поликультурное образование, иностранный язык, культурная идентификация, дидактичная ситуация, педагогический процесс.

Kravets R.A.
Vinnytsia National Agrarian University

COMMUNICATIVE APPROACH IN MULTICULTURAL EDUCATION OF FUTURE AGRARIANS AT FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Summary
The article deals with the essence of the communicative approach at foreign language classes at agrarian universities. The role and contents of the communicative approach in the multicultural education of future agrarians have been analysed. The structure of a communicative situation and rules for the future agrarians within the framework of cross-cultural communication in a foreign language have been described. The basic indexes of the communicative approach have been determined. The ways of its implementation have been reflected in the context of the multicultural education.
Keywords: communicative approach, multicultural education, foreign language, cultural identification, didactic situation, pedagogical process.

УДК 373.3:331(477)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Мартиненко С.М., Замятна О.Л.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено проблему професійної адаптації вчителя початкової школи в Україні в історичній ретроспективі. Виокремлено історичні періоди, впродовж яких досліджувалась адаптація майбутніх фахівців в умовах практичної діяльності. Проаналізовано наукові дослідження з означеного питання. Здійснено систематизацію наукових поглядів на розкриття сутності професійної адаптації в психолого-педагогічній науці. Досліджено окремі питання працевлаштування молодих фахівців у різні історичні періоди становлення Української державності.

Ключові слова: адаптація, професійна адаптація, професійна адаптація вчителя початкової школи, працевлаштування молодих фахівців.

Постановка проблеми. Процес модернізації, в якому перебуває сучасна система освіти, ставить перед педагогічною наукою комплекс проблем, до яких належить також забезпечення якісної підготовки фахівців, зокрема майбутніх учителів початкової школи, та їхньої успішної професійної адаптації. Навчаючись у вищому педагогічному навчальному закладі, студенти мають не лише засвоїти теоретичні знання, сформувати практичні навички, професійну компетентність, але й вміти застосовувати їх на практиці. Професійна діяльність фахівця початкової школи має низку особливостей, до яких належать такі складові, як: багатопредметність, необхідність емоційного забарвлення у процесі оцінювання навчальних досягнень учнів, створення ситуації успіху під час навчально-пізнавальної діяльності, спрямованість на формування ключових і предметних компетенцій, базових навичок, норм поведінки для подальшої неперервної освіти, що й ускладнює професійну адаптацію молодих педагогів.

Концептуальні напрями вдосконалення вищої освіти, зокрема професійної адаптації вчителів початкової школи до умов практичної діяльності, закладено у законах України «Про освіту» (1991), «Про вищу освіту» (2014), «Про зайнятість населення» (2013), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Державній програмі «Вчитель» (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013). Тож чинним законодавством передбачено певні правові гарантії щодо забезпечення випускників вищого навчального закладу робочими місцями, надання їм гідної оплати праці, зайнятості та працевлаштування, проте наявність нормативно-правової бази ще не означає її реалізацію.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення виокремленої проблеми засвідчило, що у розвиток сучасної наукової теорії адаптації в онтології, фізіології та медицині значний внесок зробили вітчизняні та зарубіжні вчені (П. Анохін, Р. Баєвський, О. Бєлов, Ф. Березін, М. Василевський, М. Зеленова, Е. Лазебна, Ф. Меєрсон, Г. Сельє, В. Скрабников, О. Слонім).

Базові питання соціально-психологічної адаптації особистості висвітлювали у своїх працях Г. Балл, Ф. Березін, Л. Божович, Л. Гришанов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. Медведєв, А. Налчаджян, О. Петровський, В. Цуркан, Ю. Швалб та інші. Приділяли увагу дослідженням механізмів адаптації представники різних теоретичних психологічних напрямів, зокрема Г. Гартман, Е. Еріксон, Ж. Піаже, З. Фрейд та інші. Відтак можна зробити висновок, що у психолого-педагогічній літературі проблема адаптації вивчається на різних рівнях, а саме: від розкриття змісту поняття (Ю. Александровський, Ф. Березін, В. Казначеєв) – до виявлення особливостей її прояву в різних видах діяльності (В. Мерлін, Я. Стреляу) та чинників, які детермінують цей процес за тих або інших умов (О. Мороз, М. Раттер). Окремо досліджувалась проблема професійної адаптації вчителів в умовах професійної підготовки Т. Кончаніним, Л. Растовою, В. Сластьоніним.

Проведений аналіз засвідчив, що психологічний аспект адаптації розглядається як «пристосування особистості до соціальних умов відповідно до потреб суспільства, спрямований на забезпечення рухомого, врівноваженого стану будь-якої системи, що зберігається шляхом її протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які порушують цю рівновагу. Вирішальне значення для успішної адаптації особистості до екстремальних умов мають тренування, функціональний, психічний і моральний стан індивіда» [6, с. 117].

Професійну адаптацію як один із видів адаптації, що має певну структуру, зміст, форми і механізми, у своїх наукових працях висвітлювали Я. Абсалямова, О. Бурмистрова, О. Галус, В. Давидович, С. Кулик, О. Мороз, Н. Ничкало, М. Фіцула та інші дослідники.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз особливостей адаптації особистості у історичній ретроспективі є необхідним, оскільки вивчення накопиченого досвіду щодо реалізації цього питання уможливить запозичити позитивні надбання задля уникнення в подальшому можливих негативних наслідків, зокрема нестабільності та плинності педагогічних кадрів. Зокрема, С. Мартиненко наголошує на тому, що «важливою складовою професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи є врахування його адаптації до професійної діяльності, аналіз типових труднощів, які відчувають молоді фахівці в перший рік роботи в школі» [8, с. 29]. Як зазначав О. Георгієвський, виділення етапів розвитку наукової проблеми є одним із найважливіших завдань наукового дослідження,

© Мартиненко С.М., Замятна О.Л., 2016

оскільки вирішення питання періодизації фіксує в собі не лише встановлення хронологічних меж, а й з'ясування основних критеріїв виокремлення етапів в історії проблеми [4].

Нами встановлено, що поняття «адаптація» (з лат. – adaptare – пристосовувати) виникло в XIX столітті, та стало одним із центральних понять біології, фізіології та психології. Вперше цей термін було введено в науковий обіг німецьким фізіологом Аубертом у 1865 році для характеристики явища «пристосування» чутливості органів зору та слуху до впливу відповідних подразників. Упродовж XIX–XX століть проблема адаптації поступово вийшла за межі еволюційної теорії та загальної біології, стала однією з провідних тем медицини, педагогіки, соціології, соціальної психології та інших наук. З розвитком наукових досліджень поняття «адаптація» набуває міждисциплінарних, інтегративних ознак для багатьох наук. Більшість дослідників виокремлюють такі види адаптації, як: біологічну, психологічну, професійну та соціальну.

Основна мета статті полягає в ретроспективному аналізі та систематизації наукових поглядів на вирішення проблеми професійної адаптації, досліджені окремих питань працевлаштування молодих фахівців у різні історичні періоди становлення нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи напрацювання вітчизняних науковців, виокремлюємо чотири історичні періоди, впродовж яких здійснювалося дослідження проблеми адаптації майбутніх фахівців. До цих періодів відносимо:

перший – 20-30-ті роки XX ст.;

другий – 50-60-ті роки XX ст.;

третій – 70-80-ті роки XX ст.;

четвертий – 90-ті роки XX ст. і до теперішнього часу.

Детальніше розкриємо досліджувану проблему за виокремленими періодами. Так, із кінця 20-х років XX століття нове політичне радянське керівництво почало здійснювати форсовану індустріалізацію та колективізацію країни, було офіційно проголошено ліквідацію в країні безробіття. Заходи державної політики було спрямовано «на боротьбу з плинністю кадрів, проте її наслідком стала ліквідація системи соціальних гарантій на випадок безробіття» [14, с. 62]. Тож перший період (20-30-ті роки XX століття) характеризується радикальними змінами в соціальному статусі особистості. Адаптаційні процеси розглядалися в площині інтенсивної підготовки кадрів до професійної діяльності, оволодіння основами професій, які почали активно розвиватися та функціонувати.

Так, О. Лазурський зробив спробу класифікувати види адаптації особистості, в основу якої покладено принцип активного пристосування до навколишнього середовища, водночас залишивши поділ на рівні та типи:

– низький рівень (непристосовані) – особистості, які підпорядковуються впливу середовища і з великими труднощами пристосовуються до його вимог;

– середній рівень (пристосовані) – особистості, основною характеристикою яких є здатність до здобуття освіти, а в подальшому – до ведення успішної діяльності в умовах будь-якого середовища;

– вищий рівень (активно пристосовані) – особистості, здатні підпорядковувати середовище своїм потребам, які зазвичай перевищують коло потреб представників низького рівня і мають велике соціальне значення [7].

Л. Виготський у своїх працях особливу увагу звертав на тісний зв'язок процесу адаптації з культурно-історичними умовами життя особистості. Вчений підкреслював, що «основні психічні функції розвиваються в контексті соціальних відносин, які поступово стають особистісними» [10, с. 25].

Другий період (50-60-ті роки XX століття) характерний тим, що вивчення проблеми адаптації людини здійснювали фахівці з соціології праці та трудових ресурсів, що пов'язано з міграцією робочої сили на теренах колишнього СРСР, профорієнтаційною роботою серед молоді та іншими тогочасними проблемами. Цей період відрізняється активною нормотворчою діяльністю і подальшим удосконаленням усього трудового законодавства щодо посилення гарантій реалізації права на працю, зокрема молоді.

Нами встановлено, що К. Гуревич запропонував комплексний підхід до професійної придатності, в якому поєднується аналіз соціальних чинників розвитку професіонала, зокрема професійних вимог і престижності професії, з одного боку, і психофізіологічних особливостей, з іншого [5]. С. Рубінштейн простежує теж «взаємопроникнення людини і середовища засобом дії, при цьому основним рушійним процесом адаптації особистості визнається ситуація, яка, по-перше, стимулює людину до дії, а, по-друге, сама в собі вміщує результати суб'єктивного ставлення і зовнішньої активності суб'єкта» [10, с. 25].

Третій період (70-80-ті роки XX століття) характеризується вдосконаленням процесу працевлаштування молоді, зокрема, випускників вищих навчальних закладів. Законодавством закріплювався принцип планового розподілу зазначеної категорії громадян, але не варто повною мірою стверджувати, що адміністративні акти направлення на роботу були формою реалізації права молоді на працю, оскільки особисті бажання молодих фахівців щодо вибору професії та робочого місця не завжди враховувалися не лише після закінчення навчальних закладів, а й під час вступу до них. У наукових дослідженнях зазначений історичний період виявлявся активним перетворенням поняття «адаптація» в одну з основних категорій філософії, соціології, психології та педагогіки. З'являються перші системні дослідження процесу адаптації особистості до нових соціальних умов. Проблема професійної адаптації робітників, медиків, учителів, інженерів та інших категорій фахівців набувають у зазначений час особливої актуальності.

На думку Г. Царегородцева, адаптація «може бути віднесена до таких загальнонаукових понять, які виникають на «стиках», «точках дотику» наук і розповсюджується в подальшому на сфери природних і соціальних наук», проте для людини, на думку вченого, «немає такого середовища, вплив якого не опосередковувався б соціальними чинниками» [13, с. 6].

О. Леонтьєв розглядає успішну адаптацію особистості шляхом «засвоєння людиною провідного виду діяльності як інтеграція між особистістю і предметним світом» [10, с. 25]. С. Вершловський визначав професійну адаптацію як оволодіння всією сукупністю професійних знань, умінь, навичок і професійно важливих якостей [2]. В. Сластьонін вважає, що у професійній адаптації першочергового значення набуває «загальна психологічна спрямованість особистості та її власна позиція, зокрема, цілеспрямоване, активне і стійке ставлення до сутності та змісту навчально-професійної діяльності. Їх розвиток пов'язаний з формуванням необхідних професійних якостей, позитивною мотивацією, тобто активно-позитивним ставленням до обраної спеціальності» [11, с. 42].

Визначення, подане О. Морозом, про те, що «професійна адаптація випускника вищого педагогічного закладу є складним динамічним процесом повного освоєння професії та оволодіння педагогічною майстерністю на основі сукупності раніше придбаних і постійно поповнюваних знань і навичок, у результаті якого відбувається активна взаємодія як учителя, так і педагогічного колективу з метою ефективного професійного функціонування» [9, с. 15], є досить цінним для нас і слугує основою для подальшого наукового дослідження.

Четвертий період (90-ті роки XX століття – до цього часу) характеризується наявністю найбільшого спектру підходів до адаптаційних процесів особистості, їх типології, сутності, структури та механізмів. Особливе значення надається проблемі всебічної адаптації дитини до умов різних типів дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, чинникам особистісної адаптованості в сім'ї, особливостям процесу адаптації в екстремальних умовах, професійно-педагогічній адаптації. В психолого-педагогічній літературі визначається широкий спектр тлумачення соціально-професійної та професійної адаптації.

Проведений аналіз засвідчив, що професійну адаптацію О. Бурмистрова розглядає «з дидактичної точки зору як процес оволодіння знаннями, вміннями та навичками, нормами і функціями професійної діяльності; з психологічної точки зору – як розвиток стійкого позитивного ставлення до обраної професії, яке проявляється в суб'єктивному відчутті задоволення; із соціальної точки зору – як процес входження вчителя – початківця у нове соціальне середовище, а саме в систему міжособистісних стосунків певного колективу» [1, с. 4].

Виокремлений процес професійної адаптації О. Галусом розуміється як «складова процесу соціалізації, де відбувається не лише інтеграція майбутніх фахівців у соціумі, але й постійний, неперервний професійний та особистісний розвиток і самореалізація... Адаптація розглядається ним в контексті неперервного професійного розвитку особистості, що становить постійний процес руху від нижчого професійного рівня до вищого і реалізується через будь-який вид діяльності, спрямований на вдосконалення знань, умінь, компетентності та інших характеристик педагога» [3, с. 7]. Зокрема О. Солодухова наголошує також на тому, що не можна цілком погоджуватися з науковцями, які вбачають основу професійної адаптації педагога в наслідуванні, за допомогою якого молодий фахівець виробляє необхідні для його діяльності стандарти, стереотипи сприйняття, мислення та поведінки. Професійна адаптація педагога є активним, творчим процесом, під час якого особистість не лише засвоює нові для себе види діяльності, а й зумовлює їх зміни [12].

Висновки і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку дослідження. На основі зазначеного можна зробити висновок, що на кожному з чотирьох історичних періодів вивчення феномену професійної адаптації не втратило своєї актуальності попри відмінності у підходах дослідників до вивчення сутності адаптаційних процесів особистості. Зазначена проблема набуває пріоритетного значення серед інших складових успішної професіоналізації молодого фахівця, оскільки її вирішення значною мірою сприяє подоланню нестабільності та плинності педагогічних кадрів, повільного зростання педагогічної майстерності та творчості вчителя. Переконані, що сучасній школі потрібен професійно-компетентний, творчий педагог, здатний до реалізації інноваційних технологій, формування позитивного мислення. Водночас практика засвідчує, що навіть за умови високого рівня теоретичної готовності до педагогічної діяльності, професійна адаптація молодого вчителя може відбуватися повільно і складно, якщо для цього не створено відповідних сприятливих умов.

З урахуванням зазначеного вважаємо, що перспективою подальших наукових досліджень може бути вивчення сучасного стану професійної адаптації вчителя початкової школи, встановлення типових труднощів, які відчуває молодий фахівець у процесі особистісно-професійного становлення та практичної діяльності.

Список літератури:

1. Бурмистрова Е. В. Методическая система профессиональной адаптации педагога в учреждении среднего профессионального образования: автореф. дис. ... канд. пед наук: 13.00.08 – «Теория и методика профессионального образования» / Е. В. Бурмистрова. – Москва, 2009. – 24 с.
2. Вершловский С. Г. Психолого-педагогические проблемы деятельности молодого учителя / С. Г. Вершловский. – Л.: Знание, 1983. – 32 с.
3. Галус О. М. Педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти: автореф. дис. .. д-ра пед. наук / О. М. Галус. – Київ: Б. в., 2009. – 44 с.
4. Георгиевский А. Б. Эволюция адаптаций (историко-методологическое исследование) / А. Б. Георгиевский. – Л.: Наука, 1989. – 189 с.
5. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы / К. М. Гуревич. – М.: Издательство «Наука», 1970. – 272 с.
6. Зубченко В. Г. Проблеми професійної адаптації студентів першого курсу / Вікторія Георгіївна Зубченко // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул [та ін.]. – Кіровоград: КДПУ, 2015. – Вип. 135. – С. 116 – 121.

7. Леонтьев Д. А. Теория личности А. Ф. Лазурского: от наклонностей к отношениям / Д. А. Леонтьев // Методология и история психологии. – 2008. – Т. 3. – № 4. – С. 7-20.
8. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: Монографія / С. М. Мартиненко. – К.: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – 434 с.
9. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / А. Г. Мороз. – Киев: КГПИ, 1983. – 50 с.
10. Ніколаєнко С. Проблема професійної адаптації викладача-початківця до роботи у вищому навчальному закладі / С. Ніколаєнко // Світогляд – Філософія – Релігія. – 2014. – Вип. 5. – С. 22-32.
11. Сластенин В. А. Субъективно-деятельный подход в общем и профессиональном образовании / В. А. Сластенин // Общая стратегия в образовательной системе России (к постановке проблемы) / под ред. И. А.Зимней. – М.: Издательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – С. 232-243.
12. Солодухова О. Г. Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / АПН України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1998. – 39 с.
13. Философские проблемы теории адаптации / под ред. Г. И. Царегородцева. – М.: Мысль, 1975. – 277 с.
14. Шабанов Р. І. Історична ретроспектива правового регулювання працевлаштування / Р. І. Шабанов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. Право. – Харків, 2007. – Вип. 9. – С. 59-66.

Мартыненко С.Н., Замятная О.Л.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье освещена проблема профессиональной адаптации учителя начальной школы в Украине в исторической ретроспективе. Выделены исторические периоды, в течение которых исследовалась адаптация будущих специалистов в условиях практической деятельности. Проанализированы научные исследования по данному вопросу. Проведена систематизация научных взглядов на раскрытие сущности профессиональной адаптации в психолого-педагогической науке. Исследованы отдельные вопросы трудоустройства молодых специалистов в различные исторические периоды становления Украинского государства.
Ключевые слова: адаптация, профессиональная адаптация, профессиональная адаптация учителя начальной школы, трудоустройство молодых специалистов.

Martynenko S.M., Zamiatna O.L.
Borys Grinchenko Kyiv University

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE PROBLEM OF PRIMARY SCHOOL TEACHER'S PROFESSIONAL ADAPTATION IN UKRAINE

Summary
The article presents the problem of professional adaptation of primary school teacher in Ukraine in historical retrospective. The historical periods, during which the adaptation of future specialists in conditions of practice was investigated, were determined. The researches on this subject have been analyzed. The systematization of scientific views on the disclosure of professional adaptation in psychological and pedagogical science was carried out. Certain issues of employment of young specialists in different historical periods of Ukrainian statehood have been investigated.
Keywords: adaptation, professional adaptation, professional adaptation of primary school teacher, employment of young specialists.

УДК 37.015:613.8/.614

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Наконечна О.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто стан основних напрямів здорового способу життя дітей та молоді в Україні. Наведено статистичні дані щодо рівня ВІЛ-інфікованих в країні дітей та молоді, рухової активності оздоровчої спрямованості, динаміки кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, неповнолітніх споживачів наркотичних засобів та алкоголю. Зазначено, що школа є однією з основних інституцій, де відбувається формування здорового способу життя. Обґрунтовано необхідність професійної підготовки соціальних педагогів як суб'єктів формування здорового способу життя в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Визначено рівень їх поінформованості щодо окремих напрямів формування здорового способу життя, а саме правильного харчування, профілактики алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції.
Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, соціальний педагог, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Загальновідомий той факт, що на сьогодні здоров'я людини є індикатором економічного і соціального добробуту будь-якої держави. Зважаючи на погіршення основних показників здоров'я у світі в цілому, ВООЗ прийняла стратегію «Здоров'я – 2020». Формування здорової нації є питанням загальнодержавної ваги і пріоритетом також в Україні. Зазначене підтверджується чинними нормативними документами. Так, стаття 32 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1993 р.) визначає, що держава сприяє утвердженню здорового способу життя населення шляхом поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного і фізичного виховання, а також через здійснення заходів, спрямованих на боротьбу із шкідливими для здоров'я людини звичками та ін. [5].

Концепція Державної національної соціальної програми «Молодь України на 2016-2020 роки» (вересень, 2015 р.) [7] серед пріоритетних шляхів вирішення багатьох проблем молоді виокремлює профілактику правопорушень за рахунок підвищення рівня правових знань, правової культури та правової поведінки, а також здоровий спосіб життя. Одним із пріоритетних завдань Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки (лютий 2016 р.) [3], розробленої в рамках вище зазначеної концепції, також є здоровий спосіб життя молодих людей, формування якого мають забезпечити заходи, спрямовані на його популяризацію та утвердження.

Найвищою соціальною цінністю в державі визнає здоров'я громадян ще один перспективний документ – Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (лютий 2016 р.) [13]. Стратегія констатує також незадовільний стан рухової активності та виокремлює шляхи її поліпшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здоров'я усіх вікових груп, особливостей, умов, технологій, окремих аспектів здорового способу життя завжди були предметом активного наукового пошуку. Зокрема, З. Бондаренко вивчає формування здорового способу життя студентів [1], а В. Черній – молодших школярів у 70-80-х роках XX століття [18]. Наукові і навчально-методичні праці О. Єжової [4], О. Федько [17] підтверджують те, що здоров'я та здоровий спосіб життя мають ціннісну природу. В. Оржеховська [14] переконує, що головним у питанні здорового способу життя є усвідомлення його потреби особистістю. Аналіз нормативно-правовового забезпечення державної освітньої політики щодо здорового способу життя молоді висвітлює О. Шиян [19]. Вивченню чинників формування здорового способу життя в Україні та рекомендаціям щодо його формування присвячена публікація Н. Подобєд [15]. В. Мягких у статті «Фізичне здоров'я українських підлітків: стан і тенденції» констатує, що за основними показниками захворюваності, здоров'я підлітків та молоді в Україні погіршується і складає значну соціальну проблему [12]. Л. Малинович зосередила науковий пошук на підготовці соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки [10]. О. Мартинів у своїй статті акцентує увагу на проблемі підготовки майбутніх фахівців, а саме економістів, до здорового способу життя як однієї зі складових професійної підготовки студентів у вищій школі, що набуває особливої значущості для сучасного покоління [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатньо велику кількість публікацій, присвячених здоровому способу життя, питання суб'єктів його формування, зокрема, соціальних педагогів, їх професійної підготовки висвітлено не повністю. Зазначене й вмотивувало присвятити цьому окреме дослідження.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – обґрунтувати необхідність професійної підготовки соціальних педагогів як суб'єктів формування здорового способу життя в умовах загальноосвітнього навчального закладу та проаналізувати рівень їхньої обізнаності щодо збланосованого харчування, профілактики алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1993 р.) [5], здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. І на сьогодні серед проблем, які так чи інакше стосуються здоров'я та потребують розв'язання, залишаються слабка мотивація до дотримання молодими людьми здорового

© Наконечна О.В., 2016

і безпечного способу життя, недостатній рівень знань та навичок молоді у галузі безпеки життєдіяльності; відсутність сталої тенденції до зниження рівня злочинності у молодіжному середовищі, насильства та системної роботи у сфері їх профілактики [7].

Про стан із формування здорового способу життя йдеться у рекомендаціях парламентських слухань про становище молоді в Україні «Молодь за здоровий спосіб життя». Зокрема, зазначено, що лише кожен п'ятий хлопець чи дівчина шкільного віку мають достатній рівень рухової активності оздоровчої спрямованості. Це – один із найнижчих показників у Європі. У дитячому та молодіжному середовищі зростає популярність малорухомого способу життя (комп'ютери, електронні ігри, перегляд телепередач). Все більше переважають пасивні форми дозвілля, ризикована поведінка та різні форми залежності. Поширюється практика дошлюбних та позашлюбних статевих стосунків, що створює додаткові ризики поширення соціально небезпечних інфекційних хвороб [16].

Все це становить пряму загрозу репродуктивному здоров'ю молоді, відповідальному батьківству, а, відтак, повноцінному функціонуванню інституту сім'ї. На фоні загального зниження народжуваності така тенденція призведе ще до глибшої демографічної кризи.

Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді констатує, що в Україні щорічно погіршується психічне здоров'я підлітків, в першу чергу внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних та інших психотропних речовин. Окрім того, низький стан здоров'я молоді спричиняється падінням моральних устоїв, значним соціальним розшаруванням населення, складною криміногенною ситуацією, комерціалізацією статевих стосунків, раннім початком статевого життя. На це також негативно впливає змістовно-інформаційний простір, який обирають молоді люди у своїй дозвіллєвій сфері. Школа, трудові колективи, сім'я – найефективніші інституції формування здорового способу життя та культури здоров'я – недостатньо використовують свої можливості через брак досвіду та відповідних виховних технологій [8].

Незважаючи на деяке зниження рівня ВІЛ-інфікованих у цілому по країні, загальнодержавні показники і досі залишаються найвищими у Європі. У Звіті Міністерства охорони здоров'я України про результати моніторингу та оцінки ефективності загальнодержавної цільової програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки за 2015 рік йдеться про те, що з 2008 року постійно збільшується і набуває епідемічного значення кількість випадків інфікування через статеві, переважно гетеросексуальні контакти. Залишається високою актуальність парентерального шляху передачі при ін'єкційному введенні наркотичних препаратів [6].

Згідно з Єдиними звітами про кримінальні правопорушення по державі за січень-листопад 2013-2015 роки, розміщеними на офіційному сайті Генеральної прокуратури України [2], упродовж останніх трьох років спостерігається деяке зменшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, за якими провадження направлені до суду. Зокрема, у 2013 році ця цифра становила 7713, що складає 3,71% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, в яких особам вручено повідомлення про підозру. У 2014 та 2015 роках наведені показники були такими: 6840 або 3,68%, та 6647 або 3,74% відповідно. Звідси можна говорити про скорочення кількісних показників на загальнодержавному рівні, але зростання частки злочинів, вчинених неповнолітніми. За підсумками 2014 року було досягнуто зменшення тяжких і особливо тяжких злочинів, однак у 2015-му ця цифра знову збільшується. Зростає кількість правопорушень у сільській місцевості і є найбільшою за останні три роки, тоді як в місті тенденція до зменшення постійна.

Варто звернути увагу також на те, що більшість злочинів скоєні дітьми в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. І це при тому, що в країні існує заборона на продаж алкогольних виробів неповнолітнім. Дрібні адміністративні проступки, здебільшого, пов'язані з агресивною поведінкою.

Надзвичайно актуальною та гострою залишається і проблема наркоманії. Кількість споживачів наркотичних засобів та психотропних речовин збільшується, вік наркозалежних осіб має тенденцію до омолодження. За останні 10 років частка хворих на наркоманію серед неповнолітніх збільшилася у 6-8 разів [9].

З огляду на вище зазначене, можна зробити висновок, що на стан здоров'я суттєво впливає поведінка. Недотримання моральних і соціальних норм призводить до його погіршення і виникнення так званих поведінкових хвороб: наркоманії, алкоголізму, СНІДу тощо.

Невтішна ситуація, що сформувалася навколо здоров'я, саме через недотримання здорового способу життя вимагає негайного втілення законодавчих проектів і соціальних стратегій та проведення профілактики на всіх її рівнях, перш за все, в загальноосвітніх навчальних закладах.

В умовах традиційної школи формуванням здорового способу життя, здебільшого, це – просвітницька робота учителя-класовода або класного керівника. Знання про основи здоров'я учні отримують також на уроках біології, валеології тощо. Однак якісною буде профілактична робота, якщо проводитиметься фахівцем, тобто соціальним педагогом, який володіє технологіями соціально-педагогічної профілактики алкоголізму, наркоманії та ВІЛ/СНІДу.

Тому виникає потреба в ефективній підготовці соціальних педагогів до формування здорового способу життя учнівської молоді. Для цього, насамперед, слід з'ясувати, наскільки майбутні фахівці обізнані у цій сфері, чи переймаються цими питаннями, звідки черпають знання щодо соціальної поведінки, здорового способу життя, харчування, шкідливість негативних звичок, вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління, профілактики ВІЛ / СНІДу, чи займаються вони самоосвітою.

Із цією метою проведено анонімне опитування студентів – соціальних педагогів другого курсу. За результатами анкетування виявилося, що обізнаними з питань здорового способу життя є 50% опитаних студентів. Найбільш інформативними джерелами з цього питання соціальні педагоги

назвали засоби масової інформації (ЗМІ). Таку відповідь дали 88%. Знання про основні аспекти здорового способу життя вони отримують також у вищому навчальному закладі, в якому навчаються (31%), зі спеціалізованої літератури (23%). Позитивним є й те, що дотримання здорового способу життя є предметом спілкування у колі сім'ї та найближчому оточенні для 19% респондентів.

Щодо здорового збалансованого харчування, то обізнаними з цього питання вважають себе тільки 35% студентів. 58% отримують інформацію про це із ЗМІ, 27% від членів сім'ї, зі спеціалізованої літератури. Освітні та медичні заклади джерелами інформації назвали лише 12% та 8% відповідно. Про те, як слід правильно харчуватися, їм розповідає також тренер. Однак таку відповідь дали лише 4% опитаних.

Структура джерел інформації про шкідливість алкоголю виглядає так: 42% – ЗМІ, 15% – ВНЗ, 12% – сім'я і друзі. 35% опитаних зазначили, що отримали відповідні знання ще у школі. Про те, наскільки шкідливими є наркотики, студенти дізнаються, переважно, знову ж таки із ЗМІ. Таку відповідь дали 42% респондентів. Продовжують ранжований ряд школа (35%), ВНЗ (15%), сім'я та друзі (12%), спеціалізована література (4%). А інформація, отримана від лікарів, про що зазначили 4% опитаних, – це частина просвітницької роботи освітніх закладів. Однак слід зауважити, що жоден респондент не вважає себе обізнаним з цього питання, так само як у питаннях шкідливості алкоголю та профілактики ВІЛ/СНІДу. Щодо останнього, то ранжований ряд джерел інформації дещо змінюється, хоча безперечним джерелом інформації залишаються ЗМІ. 27% опитаних відповіли, що знання про ВІЛ/СНІД вони черпають у ВНЗ. На третьому місці за кількістю відповідей – сім'я, на четвертому – література. 8% опитаних стверджують, що інформацію вони отримують від лікарів.

Низький рівень обізнаності майбутніх соціальних педагогів із профілактики ВІЛ/СНІДу, шкідливості алкоголю і наркотиків пояснюється тим, що, відповідно до навчального плану, вони ще не вивчали дисциплін, в рамках яких розглядаються зазначені питання.

Однак, з огляду на результати анкетування, можемо зробити висновок, що студенти займаються самоосвітою, цікавляться телепередачами щодо здорового способу життя, блогами, соціальними рекламами, самостійно, в секціях або під час занять із фізкультури займаються спортом. Звичайно, ураховуючи, що ЗМІ для них є найпоширенішим джерелом інформації, це викликає деякі занепокоєння. Оскільки, крім офіційних сайтів, видавництв, телепередач, вони користуються інтернет ресурсами, які не завжди містять науково обгрунтований і правдивий контент. Варто відзначити посилений інтерес студентів до проблеми здорового способу життя, а також і те, що вони черпають знання з того чи іншого питання не з одного, а кількох джерел.

Нас цікавило також, в яких заходах щодо формування здорового способу життя брали участь респонденти. Третина зазначила, що жодного тематичного заходу не відвідувала. Решта відповіли, що це були заняття з фізичного виховання, фестивалі, присвячені різним аспектам здорового способу життя, перегляди відеофільмів, лекції та профілактичні бесіди викладачів, тренінги. 23% опитаних стверджують, що перелічені заходи були цікавими і вони отримали нові знання. Ще 27% відзначили, що їх відвідування позитивно вплинуло на власну поведінку та ставлення до свого здоров'я. Лише 8% опитаних були ініціаторами та організаторами цих заходів. На думку респондентів, інформація про здоровий спосіб життя, подана через тематичні фільми проблемного характеру, за допомогою тренінгів, у формі екскурсій, акцій, ігор, презентацій, де вони виконували б не тільки роль учасників, а й організаторів, сприймалася б краще.

Висновки і пропозиції. Отже, формування здорового способу життя дітей та молоді є пріоритетним напрямом державної політики. Однак основні показники здоров'я є незадовільними. Негативний вплив на його стан справляють також поведінкові хвороби. Поширеність алкоголізму, наркоманії, ВІЛ, правопорушень серед дітей та молоді становлять загрозу для інституту сім'ї та демографічної ситуації. В зв'язку з цим, виникає потреба проведення системної і фахової цілеспрямованої роботи з формування здорового способу життя в загальноосвітніх навчальних закладах, яку повинен забезпечити соціальний педагог. Аналіз результатів опитування засвідчив низький рівень обізнаності з основних аспектів здорового способу життя студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка», що обумовлено особливостями курсової підготовки.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень є розробка методики формування готовності соціальних педагогів до формування здорового способу життя в процесі вивчення дисципліни «Соціально-педагогічна профілактика правопорушень».

Список літератури:

1. Бондаренко З. П. Формування здорового способу життя як психолого-педагогічна проблема вищої школи / З. П. Бондаренко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – 2015. – № 1 (9). – С. 51-58. – (Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки).
2. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html – Назва з екрану.
3. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки (лютий 2016 р.) // Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148.
4. Єжова О. О. Здоровий спосіб життя: навчальний посібник для студентів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова. – Суми: Університетська книга, 2010. – 126 с.
5. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 4. – С. 19.
6. Звіт Міністерства охорони здоров'я України про результати моніторингу та оцінки ефективності загальнодержавної цільової програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014-2018 роки за 2015 рік [Електронний

ресурс] // Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pgrep_AIDS_2016_05.html – Назва з екрану.
7. Концепція Державної національної соціальної програми «Молодь України на 2016-2020 роки» (вересень, 2015) // Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 1018-р.
8. Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді // Затверджена наказом МОН України 21 липня 2004 року № 605.
9. Лист МОН від 17.02.2014 № 1/9-118 Щодо профілактичної роботи з запобігання протидії поширенню наркоманії серед дітей та учнівської молоді.
10. Малинович Л. Підготовка соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки [Електронний ресурс] / Л. Малинович. – Режим доступу: http://business-territory.com/articles/pidgotovka-sotsialnikh-pedagogiv-do-profilaktiki-adiktivnoi-povedinki-ditei-ta-molodi – Назва з екрану.
11. Мартинів О. Використання нормативно-правового забезпечення у підготовці до здорового способу життя майбутніх економістів / О. Мартинів // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2013. – № 2 (8). – С. 138-142.
12. Мягких В. Б. Фізичне здоров'я українських підлітків: стан і тенденції» [Електронний ресурс] / В. Б. Мягких. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/19_NNM_2007/Psihologia/23160.doc. htm – Назва з екрану.
13. Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (лютий 2016 р.) // Схвалено Указом Президента України від 9 лютого 2016 року № 42/2016.
14. Оржеховська В. М. Формування здорового способу життя: стратегія розвитку / В. М. Оржеховська // Науковий світ. – 2008. – № 10. – С. 28-30.
15. Подобєд Н. Державна політика формування здорового способу життя молоді в Україні: підходи та заходи / Н. Подобєд // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип 4 (35). – С. 259-264.
16. Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні «Молодь за здоровий спосіб життя» // Схвалені Постановою Верховної Ради України від 3 лютого 2011 року № 2992-VI.
17. Федько О. А. Здоров'я у системі цінностей сучасного українського суспільства / О. А. Федько // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 23. – С. 82-85.
18. Черній В. Проблема формування здорового способу життя молодших школярів у наукових пошуках 70-80 рр. XX ст. / В. Черній // Наукові записки. – 2013. – Вип. 121 (I). – С. 292-295. – (Серія: Педагогічні науки).
19. Шиян О. Нормативно-правове забезпечення державної освітньої політики щодо здорового способу життя молоді [Електронний ресурс] / О. Шиян. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Shiyan.pdf). – Назва з екрану.

Наконечна О.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ К ФОРМИРОВАНИЮ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Аннотация
В статье рассмотрено состояние основных направлений здорового образа жизни детей и молодежи в Украине. Приведены статистические данные по уровню ВИЧ-инфицированных в стране детей и молодежи, двигательной активности оздоровительной направленности, динамики количества уголовных преступлений, совершенных несовершеннолетними или с их участием, несовершеннолетних потребителей наркотических средств и алкоголя. Указано, что школа является одним из основных институтов, где происходит формирование здорового образа жизни. Обоснована необходимость профессиональной подготовки социальных педагогов как субъектов формирования здорового образа жизни в условиях общеобразовательного учебного заведения. Определен уровень их осведомленности в отношении отдельных направлений формирования здорового образа жизни, а именно правильного питания, профилактики алкоголизма, наркомании, ВИЧ-инфекции.
Ключевые слова: здоровье, здоровый образ жизни, социальный педагог, профессиональная подготовка.

Nakonechna O.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SOME ASPECTS OF TRAINING FUTURE SOCIAL WORKERS FOR A HEALTHY LIFESTYLE

Summary
The article was analyzed the state of the main directions of healthy lifestyle of children and youth in Ukraine. The statistics about HIV-positive children and young people in the country, about physical activity, about dynamics of criminal offenses committed by minors or with their participation, about underage consumers of drugs and alcohol is shown. It is noted that the school is one of the main institutions where there a healthy lifestyle is formed. The necessity of training social pedagogues as subjects of a healthy lifestyle in general education institution was soundly. The article is identified the level of awareness social pedagogues about healthy lifestyle, eutrophy, prevention of alcoholism, drug addiction and HIV-infection.
Keywords: health, healthy lifestyles, social pedagog, training.

УДК 81'27:37.016:81'111-028.31

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ЧИТАННІ НА УРОКАХ КРАЇНОЗНАВСТВА

Осадча Н.В.
Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена історії дослідження особливостей формування у старшокласників лінгвосоціокультурної компетентності в читанні на уроках країнознавства. В результаті дослідження було проаналізовано наукові досягнення, які визначили історичні передумови формування лінгвосоціокультурної компетентності учнів старшої школи філологічного профілю на уроках країнознавства. Процес формування лінгвосоціокультурної компетентності у читанні на уроках країнознавства має бути побудований на основі культурологічного підходу до вивчення іноземної мови і націленим на задоволення професійно-орієнтованих потреб випускників профільної школи в міжкультурній комунікації іноземною мовою. В процесі формування лінгвосоціокультурної компетентності у читанні на уроках країнознавства повинні удосконалюватися всі види читання. Під час відбору навчального текстового матеріалу з Інтернет-ресурсів повинні бути враховані виділені науковцями критерії відбору.

Ключові слова: лінгвосоціокультурна компетентність, культкурологічний підхід, види навчання читання, критерії відбору, країнознавство.

Постановка проблеми. В умовах реформування сучасної середньої освіти набуває актуальності проблема формування лінгвлосоціокультурної компетентності (ЛСКК) у читанні учнів профільної школи на уроках країнознавства. На сьогоднішній день в методиці викладання іноземних мов і культур (ІМіК) існує велика кількість праць, присвячених формуванню ЛСКК, у тому числі у читанні, як одному з видів мовленнєвої діяльності. Досліджуючи проблему формування ЛСКК в учнів профільної школи у читанні на уроках країнознавства, ми проаналізуємо в хронологічному порядку і за аспектністю проблематики наукові досягнення, які є основою визначення історичних передумов формування ЛСКК в учнів профільної школи у читанні на уроках країнознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доказом цього є пожвавлений інтерес науковців до розгляду проблем навчання ІМіК в профільній школі на засадах культурологічного підходу. Так, в останні десятиліття багато науковців так чи інакше торкалися питань історичних передумов формування ЛСКК (Топалова В.М.; Головачук Л.П.; Гордєєва А.Й.; Рудакова Л.П.; Бирюк О.В.; Іванова А.С.; Шукліна С.В.; Писанко М.Л.; Голуб І.Ю.; Починок Т.В.; Бачинська Н.Я.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, в усіх перерахованих дослідженнях були висвітлені лише окремі історично-теоретичні аспекти, що стосуються проблеми формування ЛСКК, а історія дослідження проблеми формування ЛСКК у читанні в учнів старшої школи філологічного профілю у курсі за вибором «Країнознавство» взагалі є маловисвітленою.

Мета статті. Враховуючи актуальність проблеми та недостатній рівень її дослідженості, ставимо за мету статті висвітлити результати дослідження історичних передумов вивчення питання формування ЛСКК старшокласників в англомовному читанні на уроках країнознавства в хронологічному порядку і за аспектністю проблематики наукові досягнення, які є основою теоретичних передумов формування ЛСКК в учнів профільної школи у читанні на уроках країнознавства. Для реалізації мети нам необхідно виконати такі завдання: проаналізувати підходи в історії методики та сучасній методиці ІМіК до процесу формування ЛСКК у читанні на уроках країнознавства; визначити погляди науковців на види читання, що повинні удосконалюватися в процесі формування ЛСКК у читанні на уроках країнознавства, проаналізувати критеріїї відбору текстового матеріалу, виділені науковцями, з урахуванням специфіки курсу за вибором «Країнознавство».

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку методики навчання ІМіК як науки важливість формування ЛСКК поряд з мовними та мовленнєвими компетентностями не викликає жодного сумніву. В методичній літературі ЛСКК розглядається як компонент міжкультурної комунікативної компетентності. Не зважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених різним аспектам формування ЛСКК, лінгвосоціокультурний (ЛСК) підхід до навчання ІМ є продуктом лише кінця XX століття, коли в методичній науці відбувся революційний «зсув наукових інтересів в галузь культури» [25, с. 86], «новий напрямок у розвитку методологічної еволюції» [28, с. 8], «нова філософія у вивченні ІМ» [22, с. 6]. Розглянемо цей процес в його хронологічному історичному розвитку.

Основи культурологічного підходу до навчання (лінгвокраїнознавчого підходу, як одного з різновиду культурологічного) були закладені в роботі **Є. М. Верещагіна та В. Г. Костомарова**, які в 1980 році в своїй праці «Лінгвокраїнознавча теорія слова» [6] запропонували революційно нову парадигму відношень мови та культури, а саме розглядати культуру як мету навчання, а мову лише як засіб, який допомагає досягти мети. Так, дослідники стали засновниками нової наукової дисципліни, яка отримала назву «лінгвокультурологія» [25, с. 77].

Відтак, культурологічний підхід стає предметом наукового дослідження та методичних пошуків цілої низки дослідників. Наступним етапом розробки культурологічного підходу стало

© Осадча Н.В., 2016

обґрунтування основ лінгвокультурологічного підходу в науковому доробку **В. В. Воробйова** (1997), що відносив лінгвокультурологію до лінгводидактики, але в рамках цього підходу було запропоновано чіткій відбір культурно-маркованої лексики та доведено доцільність застосування тематичного принципу ознайомлення з нею [8]. Лінгвокультурознавчий аспект культурологічного підходу до вивчення ІМ був в центрі наукових інтересів **В. П. Фурманової**. В основі вивчення мови та культури, на думку дослідниці, лежить функціональна модель культури, що включає три аспекти: когнітивний (отримання знань, що розкриють культурну реальність), комунікативний (засвоєння вербальних та невербальних норм поведінки в міжкультурному просторі) та аксіологічний (усвідомлення системи традицій, цінностей та норм іншої культури). В рамках цього підходу вперше було запропоновано навчати культурі через культурно-обумовлену сутність спілкування. [41].

Значний внесок в розробку теорії культурологічного підходу до вивчення ІМ зробила **В. В. Сафонова** в 90-х роках XX ст., створивши основи для вивчення соціокультурного (СК) аспекту навчання ІМ і К в рамках культурологічного підходу. З'являється новий термін «СК підхід», що є одним з підходів до вивчення ІМ, в рамках якого вивчення ІМ відбувається в тісній взаємодії з вивченням країни та культури, мова якої вивчається. Посилення культурознавчого аспекту змісту навчання, що протікає в контексті «діалогу культур» з урахуванням різниці в СК сприйнятті світу, є першочерговим завданням, на думку дослідниці. Відповідно до В. В. Сафонової, СК компетенція (ми будемо далі оперувати сучасним терміном компетентність, як здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання [25, с. 84]) виступає як єдність двох необхідних умов: з одного боку, це наявність знань у різних соціальних та культурних сферах, що характеризують країну і різні товариства і соціуми країни, мова якої вивчається, а з іншого – наявність умінь адекватно застосовувати ці знання в акті спілкування. В. В. Сафонова розглядає ЛСКК як частину бікультурної або полікультурної компетентності, що складається з загально культурної, країнознавчо-маркованої, культурознавчої, лінгвокультурознавчої, соціолінгвістичної та соціальної компетентностей [32]. Автор чітко детермінує соціокультурну освіченість учня профільної школи, що особливо важливо з позицій наших наукових інтересів [33, с. 35]. В. В. Сафонова є автором програм елективних курсів з культурознавства Великобританії, США та Канади [33, с. 54].

Відтак, культурознавча освіта переходить в полікультурний простір, що будується по принципу розширення кола культур та цивілізацій. Погоджуємося з думкою **О. В. Дождікової**, що лінгвокраїнознавство, маючи на меті акультурацію учня, включає в себе виокремлення культурних елементів з мовних одиниць та цілеспрямовану роботу з ними; лінгвокультурологія, як культурологічних підхід до навчання, мала створити міжкультурну компетентність учня, майже на рівні з носієм ІМ засобом побудови культурно-історичної теми, а СК підхід до вивчення ІМ має на меті міждисциплінарну інтегровану мовну освіту з метою збагачення білінгвальної ЛСКК учня для виконання ним ролі суб'єкта діалогу культур та культурного посередника в міжкультурному спілкуванні [12, с. 28]. Таким чином, приходимо до висновку, що ЛСК підхід до вивчення ІМіК є ідеальною базою для підготовки конкурентно-спроможного випускника профільної школи, адже цей підхід не ігнорує вивчення власної культури та адаптує учнів до вступу в міжкультурну взаємодію, доказом чого є бум наукових праць в цій сфері на зламі століть.

В 2000-х рр. з'являються фундаментальні праці видатних науковців, присвячені теоретичним аспектам формування ЛСКК у процесі міжкультурної комунікації: **Ю. І. Пассов (2003)** обґрунтовує основи комунікативної іншомовної освіти в контексті діалогу культур [27]; **С. Г. Тер-Мінасова (2000)** видає монографію практично-прикладного характеру, в котрій викладені основи міжкультурної комунікації, діалектичні зв'язки мови та культури [37]; **О. Б. Тарнопольський** та **Н. К. Скляренко (2003)** розглядають проблему навчання студентів стандартам комунікативної поведінки, прийнятим у США [36]; **Г. В. Єлізарова (2005)** фокусує свою увагу на лінгвокультурних та психологічних аспектах міжкультурного спілкування як культурного компоненту мови [13]. Питання взаємозв'язку культури і мови знайшло своє відображення і в роботах зарубіжних науковців **(Sullivan O., Seelye H. N., Tomalin B., Fantini A., Graves K.)**.

Таким чином, результати досліджень видатних вчених стали підґрунтям для розробки різноманітних методик формування ЛСКК у різних видах мовленнєвої діяльності у різних вікових категорій учнів та студентів.

Так, **О. О. Коломіновою (1998)** була створена методика формування ЛСКК учнів молодшого шкільного віку. Теоретичне значення її роботи в контексті нашого дослідження полягає в тому, що в ньому науково обґрунтовано доцільність раннього формування ЛСКК, адже процес формування ЛСКК у профільній школі має базуватись на досягненнях початкової та середньої школи, бути безперервним і поступовим [20].

І. А. Воробйова (2003) описує процес формування ЛСКК учнів старшої школи засобами ІМ [7]. Автором було систематизовано навчальний матеріал країнознавчого характеру (на прикладі Великої Британії), обґрунтовано зміст міжпредметних зв'язків навчального предмета «Іноземна мова» та їх роль у формуванні ЛСКК старшокласників. Нажаль, ця робота не була присвячена окремому виду мовленнєвої діяльності, тому процес формування ЛСКК у читанні був окреслений лише в загальних рисах.

Дослідження **А. Н. Гордєєвої (2004)** присвячено розробці методики навчання старшокласників загальноосвітньої школи обговорення проблем англійською мовою у процесі міжкультурного спілкування. При розгляді психологічних особливостей навчання обговорення проблем конкретизовано мовленнєві вміння читання. Вміння говоріння та аудіювання визначено базовими, а вміння читання текстів, які містять інформацію з проблеми – допоміжними, оскільки вони необ-

хідні учням тільки для одержання інформаційної підтримки [11].

А. С. Іванова (2006) конкретизувала мету та зміст навчання учнів старшої школи міжкультурного спілкування ІМ з орієнтацією на вибір професії, у позамовному компоненті провідними визначені освітня та професійна сфери, а старшу школу в професійній сфері визнано як сферу професійної орієнтації [16].

Одночасно **О. Л. Красковська (2006)** вивчає проблему навчання старшокласників загальноосвітніх шкіл моделей комунікативної поведінки британців: аналізує особливості інтелектуального, особистісного та діяльнісного розвитку старшокласників та їх взаємозв'язок з навчанням старшокласників моделі комунікативної поведінки британців саме в старшій школі [21].

Трохи пізніше, **Ю. В. Кузьменко (2007)**, узагальнюючи всі попередні роботи, пов'язані зі змістом та структурою ЛСКК, визначає теоретичні передумови методики формування ЛСКК учнів основної школи в процесі навчання англійського діалогічного мовлення, уточнює компонентний склад ЛСКК, аналізує її зміст [23].

Отже, приходимо до висновку, що процес формування ЛСКК в учнів середньої школи не залишився поза увагою науковців. В коло наукових інтересів, звичайно, потрапила і організація освітнього процесу в профільній школі. Так, **М. О. Кучма (2001)**, досліджуючи організацію навчального процесу з ІМ в десятих класах загальноосвітньої середньої школи, вбачає суперечність освітнього процесу з ІМ як розбіжність між високим інтелектуальним розвитком десятикласника і його низьким рівнем володіння іншомовним матеріалом, що залежить від якості самого освітнього процесу. Автор пропонує шляхи розв'язання цієї суперечності, серед яких: 1) збагачення мовного запасу через опрацювання мовного матеріалу в репродуктивних вправах та через концентричну організацію матеріалу, 2) вираження складних думок за допомогою наявного запасу іншомовного матеріалу, 3) зміцнення міжтематичних зв'язків, що особливо важливо, на наш погляд [24].

Фундаментальною роботою з цієї проблематики, вважаємо монографію **Л. Я. Зені (2008)**, присвячену проблемі навчання ІМ у старшій профільній школі, в якій науковець розглядає вікові і психологічні особливості старшокласників, на які ми будемо спиратися в нашому дослідженні. Автор зазначає, що вибір професії в старших класах являє собою акт соціального та особистісного самовизначення, яке розглядається ними як завдання першочергової життєвої важливості, що вирішується завдяки досягнутому на цей момент рівню психічного розвитку, внаслідок чого навчальні інтереси починають опосередковуватись профілем обраного вищого навчального закладу. Автор робить припущення, що мотивація вивчення ІМ в профільній школі значно підвищується, якщо навчання має професійну спрямованість у межах обраного учнями профілю [14]. Тож, проблема організації освітнього процесу з вивчення ІМ в профільній школі не залишилась поза увагою дослідників.

Аналіз методичної літератури свідчить, що проблема викладання ЛСК аспекту в курсі країнознавства як окремої дисципліни в старшій школі філологічного профілю є малодослідженою. Важливим етапом у вирішенні цієї наукової проблеми є фундаментальне дослідження **В. П. Фурманової (1985)** про місце країнознавства в професійній підготовці вчителя німецької мови, в якій уточнено визначення, специфіка і місце країнознавства як самостійної дисципліни у системі професійної підготовки вчителів ІМ; надано психолого-дидактичне і методичне обґрунтування його міжпредметних зв'язків і показано можливість їх реалізації для поліпшення країнознавчої та мовної підготовки вчителів ІМ; проаналізовано зміст навчання країнознавства, виходячи з характеру його міжпредметних зв'язків; розкрито методику роботи над курсом країнознавства, направлену на підвищення якості країнознавчих знань і практичного володіння ІМ майбутніми вчителями [42]. Зазначена робота була першою присвяченою питанню навчання країнознавства як самостійної дисципліни і включає тільки загальний принциповий підхід до викладання країнознавства.

Значно пізніше, **Л. П. Голованчук (2003)**, досліджуючи навчання учнів основної загальноосвітньої школи культурно-країнознавчої компетентності на уроках ІМ, дає визначення культурно-країнознавчій компетентності як частині ЛСКК [9].

Дослідниця **Ю. М. Коган (2006)** розглядає країнознавство як компонент професійної підготовки вчителів ІМ у ВНЗ і наводить теоретичне узагальнення та практичне розв'язання наукової проблеми країнознавчої підготовки майбутнього вчителя [19].

Одночасно **О. В. Дождікова (2006)**, створила методику відбору та організації культурологічного матеріалу з метою розвитку індивідуальної іншомовної культури. Дослідниця проаналізувала теоретичні основи лінгвокраїнознавчого, лінгвокультурологічного та соціокультурного підходів як різновидів культурологічного підходу до навчання ІМ. Автор пропонує розглядати культуру, мова якої вивчається, як предмет діяльності, а розуміння культури цієї країни як спосіб формування індивідуальної іншомовної культури [12].

Крім того, науковцями активно розробляються різноманітні методики формування ЛСКК в освітньому процесі вищого навчального закладу, як мовного так і не мовного.

Так, доцільність використання відеофільмів в процесі формування ЛСКК **(Яхнюк Т. О.)**, формування ЛСКК у майбутніх учителів ІМ в процесі професійної підготовки (Закір'янова І. А.) не оминають увагу науковців. Дослідження **О. В. Бирюк (2005)** є особливо важливим в контексті нашого наукового інтересу, адже автор націлює свою увагу на формування ЛСКК у процесі читання публіцистичних текстів та визначає наповнення ЛСКК через категорії «знання», «навички», «вміння», а також певний соціально-психологічний компонент, що дає підґрунтя для формування спеціаліста не лише здатного до міжкультурного спілкування, але й психологічно готового до нього, тобто компонент, який на сучасному етапі розвитку методики навчання ІМіК визначається С. Ф. Ніколаєвою як здатність та готовність до контакту з носіями мови [25]. О.В. Бирюк виділяє два компоненти в структурі

ЛСКК: структурно-орієнтовний і лінгвокраїнознавчий. Вважаємо, що відображення в системі вправ виділених дослідницею компонентів ЛСКК забезпечить ефективне формування ЛСКК при навчанні читання текстів інших стилів та жанрів, зокрема, англомовних країнознавчих текстів [3].

Майже одночасно, **В. О. Калінін (2005)** цікавиться формуванням професійної компетентності майбутнього вчителя ІМ засобами діалогу культур [17]. Не набагато пізніше **С. І. Шукліна (2006)** розробляє методику контролю рівня сформованості в майбутніх учителів англомовної ЛСКК в рецептивних видах мовленнєвої діяльності [43].

Представниця цієї ж методичної школи, **М. Л. Писанко (2008)**, цікавиться питанням формування ЛСКК на базі німецької мови як першої іноземної. В результаті аналізу соціально-психологічних передумов формування у студентів іншомовної ЛСКК автор доводить необхідність порівняння англомовних стандартів комунікативної поведінки і моделювання ситуацій міжкультурного спілкування на заняттях з ІМ [29]. **І. Ю. Голуб (2010)**, аналізуючи процес формування ЛСКК у майбутніх перекладачів у процесі вивчення німецької мови після англійської, обґрунтовує, думку що, формування ЛСКК неможливе без «СК сенсибілізації». Розглядаючи культурну сенсибілізацію як частину здатності та готовності до міжкультурної комунікації, вважаємо цю роботу важливою, адже здатність та готовність до контакту з носіями ІМ, як компонент ЛСКК потребує детального вивчення та аналізу [10].

Т. В. Починок (2012), присвячуючи свій науковий доробок формуванню ЛСКК у студентів мовних спеціальностей, бачить проблему в тому, що рівень сформованості ЛСКК у студентів не дозволяє їм на належному рівні вступати в ефективне міжкультурне спілкування з носіями мови і пропонує вирішити цю проблему цілеспрямованим формуванням ЛСКК з урахуванням етнопсихологічних особливостей носіїв іноземної мови. Під етнопсихологічними особливостями автор розуміє дотримання особистого простору, формальної дружелюбності, позитивного сприйняття, що реалізується в певних поведінкових стратегіях (стратегії комунікативної дистанційованості, комунікативної контактності та комунікативної самопрезентації) [30, с. 3].

Дещо пізніше, **Н. Я. Бачинська (2014)** звертає свою увагу на проблему формування ЛСКК студентів мовних спеціальностей засобами англійського фольклору. Дослідниця у ході дослідження визначає жанрову характеристику фольклорних текстів (форми малих жанрів та форми фольклорних жанрів) та надає їм лінгвістичну характеристику. При чому, автор зазначає що результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання фахових дисциплін, серед яких називає і «Лінгвокраїнознавство», що, на нашу думку, є підставою спиратись на роботу в розробці моделі організації навчального процесу формування ЛСКК учнів профільної школи у читанні на уроках країнознавства [2].

Чимало наукових робіт було присвячено процесу формування ЛСКК в немовних ВНЗ.

Дослідження **Н. Б. Ішханян (1996)**, що розглядає структуру ЛСКК та можливі шляхи її формування присвячено немовним педагогічним ВНЗ. З позицій нашого дослідження будемо спиратись на функції ЛСКК, виділені та описані автором: ціннісно-орієнтаційна, пізнавально-гуманістична, мотивуюча та регулятивна функції [15, с. 22-24].

Майже одночасно, **В. М. Топалова (1998)**, вивчаючи процес формування ЛСКК студентів технічного вузу, виділяє основні елементи лінгвістичної основи ЛСКК: лінгвокраїнознавчі реалії, формули мовленнєвого етикету, факти та явища національної культури або культурних пластів. В дослідженні виділено три основні навчально-мовленнєві одиниці – інформаційні одиниці першого рівня, що складають лінгвокраїнознавчі слова-реалії, інформаційні одиниці другого рівня – формули мовленнєвого етикету та інформаційні одиниці третього рівня – факти і явища національної культури країни, мова якої вивчаються [38].

В коло наукових інтересів **Т. І. Труханової (2001)** входила індивідуалізація навчання професійно-орієнтованого читання ІМ студентів технікумів та коледжів економічного профілю на основі комплексної реалізації трьох видів індивідуалізації (мотивуючої, регулюючої та формуючої), що практично забезпечується застосуванням комплексу індивідуалізованих завдань [39].

С. А. Могильцев (2002) цікавився процесом формування ЛСКК студентів немовних вузів на матеріалах супутникового телебачення [26].

Узагальнивши досвід попередників, було описано методику навчання майбутніх менеджерів міжкультурного спілкування німецькою мовою (Юдіна О. В.).

У контексті проблеми формування ЛСКК у читанні на уроках країнознавства ми будемо також спиратись на основні наукові дослідження навчання іншомовного читання за останні десятиліття.

На початку 80-хрр. було видано фундаментальну працю з проблем психологічних особливостей навчання читання **З. І. Кличниковою (1983)**. Так, автором доведено, що читання є рецептивною формою мовленнєвого спілкування, і складається з двох діалектично пов'язаних процесів: техніки читання і розуміння текстової інформації [18, с. 5–6]. Спираємося на положення дослідниці, розглядаючи психолінгвістичні особливості формування ЛСКК у англомовному читанні країнознавчих текстів.

В закордонних працях з метою вдосконалення комунікативних вмінь і вдосконалення лінгвістичних навичок, було запропоновано навчання іншомовного читання на основі широкого спектру текстів освітнього характеру (Dubin F., Eskey D.) та навчання іншомовного читання дорослих реципієнтів, враховуючи їхні інтереси і потреби, було запропоновано відповідну методику (Devine J.).

Фундаментальне дослідження **С. К. Фоломкіної (1985)**, яке присвячене навчанню читання ІМ в немовному вищому навчальному закладі [40] пропонує класифікацію видів читання за ступенем проникнення в текст: навчальне читання та вивчаюче, ознайомлювальне, переглядове й пошукове. Отже, в межах нашого дослідження, ми дотримуємося позиції С. К. Фоломкіної щодо наведеної класифікації видів читання і розробляємо методику з орієнтацією на всі ці види читання.

Взаємозв'язок навчання усного мовлення і читання досліджувала **Т. С. Сєрова (1988)** і ввела

термін «інформативний вид професійно орієнтованого читання», що передбачає задоволення професійних потреб, адже необхідна інформація може бути оціненою читачем, з подальшим її привласненням або використанням [34, с. 28]. Науковець узагальнила наукові досягнення З.І. Кличнікової і С.К. Фоломкіної, і виділила три основні підвиди інформативного читання: оціночно-інформативне (відбувається конкретизація змісту тексту за допомогою зіставлення, оцінки повноти, новизни, оригінальності, важливості і корисності інформації); привласнювально-інформативне (здійснюється індивідуальне привласнення реципієнтом інформації тексту) і створююче-інформативне (передбачається повторне читання першоджерела, з метою формулювання власних думок щодо викладеної автором інформації, являє собою читання-діалог з автором). В межах нашого дослідження, реалізуються всі зазначені підвиди інформативного читання, а саме: оціночно-інформативне та привласнювально-інформативне читання відбувається на уроках країнознавства, а створююче-інформативне – під час домашньої роботи учнів профільної школи [34].

В коло наукових інтересів **Л. П. Смелякової (1993)** ввійшов ЛСК аспект художнього тексту, вона розробила теоретичні основи відбору художнього текстового матеріалу для студентів мовних спеціальностей, що були покладені в основу багатьох досліджень в сфері відбору навчального матеріалу [35].

В. В. Черниш (2001) було вирішено проблему взаємопов'язаного навчання читання й аудіювання із комплексним використанням аудіокниги художніх творів [42]. На погляд автора, саме завдяки оптимізації іншомовного читання можна сприяти інтелектуалізації іншомовної діяльності підлітків..

У колі наукових інтересів **Т. О. Вдовіної (2002)** була проблема навчання майбутніх учителів ІМ читання художніх творів в аспекті міжкультурного спілкування [5].

В дисертації **Л. П. Рудакової (2004)** було створено науково обґрунтовану методику навчання розуміння ЛСК інформації при читанні англомовної художньої літератури [31].

Питанням навчання професійно орієнтованого читання в немовному ВНЗ цікавилась **Г. В. Барабанова (2005)**, що уточнила три підходи до навчання читання: 1) особистісно-орієнтований підхід – забезпечує вирішення проблеми мотивації студентів з опорою на їхній попередній читацький досвід і фонові знання; 2) жанровий підхід – передбачає ознайомлення зі зразками жанрів, які є характерними для певного виду спілкування; 3) інформаційний підхід – в основі навчання читання є використання комп'ютерної підтримки [1, с. 71]. Враховуючи специфіку нашого дослідження, всі три підходи є актуальними, оскільки під час відбору навчальних матеріалів ми будемо керуватись мотивами учнів профільної школи. Крім того, формування ЛСКК у читанні на уроках країнознавства базується на їхньому попередньому читацькому досвіді, фонових знаннях, тощо; але домінуючим є культурологічний підхід.

Формуванню професійно орієнтованої читацької компетентності у майбутніх викладачів ІМ засобами Інтернет-ресурсів присвятила свою роботу **Ю. В. Британ (2014)** [4].

Вважаємо важливим розглянути проблему відбору навчального текстового матеріалу. У методичній літературі проблема відбору текстового матеріалу вирішується різними шляхами. Так, виходячи з характеру текстів, науковці розробили вимоги до навчальних текстів (Верещагин Є.М., Костомаров В.Г., Єлухіна Н.В., Мусницька Е.В., Михайлюкова Т.Т., Носонович Е.В., Мільруд Р.П., Damen L., Nuttall Ch., Scarcella R.C., Silberstein S., Wallace C.) та критерії або принципи відбору автентичних текстів: наукових (Китаєва С.О., Можаєва О.С., Британ Ю.В.), публіцистичних (Бирюк О.В., Rubin J., Thompson I., Sanderson P.), художніх (Смелякова Л.П., Черниш В.В., Вдовіна Т.О. Рудакова Л.П.) та країнознавчих текстів для учнів основної школи та

Таблиця 1

Погляди науковців щодо критеріїв відбору країнознавчих матеріалів

Критерії відбору навчальних текстів культурно-країнознавчого характеру (середня школа)	Критерії відбору країнознавчого матеріалу (ВНЗ)	Критерії відбору країнознавчої інформації (ВНЗ)	Критерії відбору культурологічного матеріалу з метою розвитку індивідуальної іншомовної культури (середня школа)
за Л.П. Головачук	за В.П. Фурмановою	за Ю.М. Коган	за О.В. Дождіковою
1) якісні (критерії змісту: автентичність, тематичність, ЛСК та країнознавча цінність, інформативність, естетична привабливість; мовні критерії: лексична, граматична та стилістична складність) і кількісний критерій (адекватність обсягу текстового матеріалу) загальновідомість серед носіїв мови, 2) культурологічна і країнознавча цінність, 3) автентичність, врахування адресата відбору, 4) інформативність, 5) змістовність, 6) тематичність.	Загальні критерії: 1) ідейно політичний чинник, 2) пізнавальна цінність. Спеціальні 1) критерій країнознавчої значущості Цей критерій спирається на певні принципи: соціально-історичний, тематичний та принцип лексичної насиченості тексту.	1) урахування потреб та інтересів студентів; 2) урахування рівня когнітивного розвитку студентів; 3) культурологічна та країнознавча цінність; 4) сучасність і загальновідомість країнознавчого матеріалу в середовищі носіїв мови; 5) адресність; 6) привабливість; 7) тематичність; 8) функціональність.	1) критерії пізнавальної (актуальність, загальнокультурна значимість, національно-культурна специфіка, врахування типовості фактів культури), 2) розвиваючої (проблемність, емоційна забарвленість), 3) виховної (загальнолюдська духовна цінність, різноманітність поглядів), 4) комунікативної (врахування сфери спілкування, орієнтація на інтерпретацію художнього тексту, автентичність) сфер.

студентів у вищих навчальних закладів (ВНЗ) (Голованчук Л.П., Коган Ю.М., Дождікова О.В., Фурманова В.П.). Провівши детальний порівняльний аналіз вже існуючих підходів до визначення критеріїв відбору країнознавчих текстів [9; 19; 12; 41], висвітлимо результати аналізу в окремій таблиці (див табл. 1).

Проведений нами аналіз вищенаведених наукових праць свідчить про те, що здійснені дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми формування ЛСКК при навчанні читання, зокрема не розглядають автентичний англомовний країнознавчий текст як навчальний матеріал для формування цієї компетентності в учнів профільної школи на уроках країнознавства.

Висновки і пропозиції. Можемо зробити висновок, що починаючи з 80-х років XX століття, методисти активно зверталися до проблем формування ЛСКК у різних видах мовленнєвої діяльності в тому числі і у читанні різних вікових груп учнів, що вивчають ІМіК, але увага науковців була більше звернена на ЛСК потенціал художніх творів, прагматичних, публіцистичних текстів, текстів наукового жанру або текстів з різних джерел, в тому числі і мережі Інтернет. Хоча в нашому дослідженні одиницею навчання є країнознавчі автентичні тексти з високим рівнем ЛСК потенціалу, зазначені роботи є вагомими в ракурсі розгляду питання відбору навчального матеріалу і критеріїв відбору. Отже, було проаналізовано наукові досягнення, які визначили історичні передумови формування ЛСКК учнів старшої школи філологічного профілю на уроках країнознавства, що створюють теоретичне підґрунтя для організації навчання читання з метою формування ЛСКК старшокласників на уроках країнознавства в профільній школі. Перспективами дослідження вважаємо створення моделі формуванні ЛСКК в англомовному читанні на уроках курсу за вибором «Країнознавство» для впровадження в освітній процес навчання в сучасній профільній школі. Таким чином, на основі вищевикладеного приходимо до таких висновків: 1) процес формування ЛСКК у читанні на уроках країнознавства має бути побудований на основі культурологічного підходу до вивчення ІМ і націленим на задоволення професійно-орієнтованих потреб випускників профільної школи в міжкультурній комунікації ІМ; 2) в процесі формування ЛСКК у читанні на уроках країнознавства повинні удосконалюватися всі види читання; 3) під час відбору навчального текстового матеріалу повинні бути враховані виділені науковцями критерії відбору.

Список літератури:

1. Барабанова Г. В. Методика навчання професійно-орієнтованого читання в немовному ВНЗ: Монографія / Галина Василівна Барабанова. – К.: ІНКОС, 2005. – 315 с.
2. Бачинська Н. Я. Формування соціокультурної компетенції мовних спеціальностей засобами англійського фольклору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови» / Наталія Ярославівна Бачинська. – Одеса, 2014.– 21 с.
3. Бирюк О. В. Методика формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів у навчанні читання англомовних публіцистичних текстів: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / О. В. Бирюк. – К., 2006. – 206 с.
4. Британ Ю. В. Формування професійно орієнтованої читацької компетенції у майбутніх викладачів англійської мови засобами інтернет-ресурсів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Британ Юлія Володимирівна – К., 2014. – 206 с.
5. Вдовіна Т. О. Методика навчання майбутніх учителів іноземної мови читання англійських художніх текстів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання: германські мови» / Вдовіна Тетяна Олександрівна. – Дрогобич, 2002. – 23 с.
6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка какиностранного: метод. руководство / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
7. Воробйова І. А. Формування соціокультурної компетенції учнів старшої школи засобами іноземної мови: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 / І. А. Воробйова. – К., 2003. – 20 с.
8. Воробьёв В. В. Лингвокультурология (теория и методы). – М., Изд-во РУДН, 1997.
9. Голованчук Л. П. Навчання учнів основної загальноосвітньої школи культурно-країнознавчої компетенції на уроках англійської мови: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Л. П. Голованчук. – К., 2003. – 340 с.
10. Голуб І. Ю. Формування у майбутніх перекладачів соціокультурної компетенції у процесі вивчення німецької мови після англійської: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Голуб Іванна Юріївна. – К., 2010. – 210 с.
11. Гордєєва А. Й. Навчання старшокласників загальноосвітньої школи обговорення проблем англійською мовою у процесі міжкультурного спілкування: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / А. Й. Гордєєва. – К., 2004. – 254 с.
12. Дождикова Е. В. Методика отбора и организации культуроведческого материала с целью развития индивидуальной иноязычной культуры: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Е. В. Дождикова. – М., 2006. –169 с.
13. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам / Галина Васильевна Елизарова. – Санкт-Петербург: КАРО, 2005. – 352 с.
14. Зєня Л. Я. Навчання іноземних мов у старшій профільній школі: Лекційно-практичний курс: [Посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Л. Я. Зєня. – Горлівка: Видавництво ГДППМ, 2008. – 340 с.
15. Ишханян Н. Б. Пути формирования лингвосоциокультурной компетенции в интенсивном курсе обучения иностранному языку (английский язык в неязыковом педагогическом вузе): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Наталья Борисовна Ишханян. – М., 2002. – 242 с.
16. Іванова А. С. Навчання учнів старшої школи міжкультурного спілкування англійською мовою з орієнтацією на вибір професії: дис. .. канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2006. – 183 с.
17. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Калінін Вадим Олександрович. – Житомир, 2005. – 199 с.
18. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке / З. И. Клычникова. – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.

19. Коган Ю. М. Країнознавство як компонент професійної підготовки вчителів іноземних мов у вищих навчальних закладах: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Коган Юлія Миколаївна. – Луганськ, 2006. – 241 с.
20. Коломінова О. О. Методика формування соціокультурної компетенції учнів молодшого шкільного віку в процесі навчання усного англомовного спілкування: Автореф. дис. .. канд. пед. наук: 13.00.02 / О. О. Коломінова; Київ. держ. лінгв. ун-т. – К., 1998. – 17 с.
21. Красковська О. Л. Навчання старшокласників загальноосвітніх шкіл моделей комунікативної поведінки британців: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / О. Л. Красковська. – К., 2006. – 335 с.
22. Кузнєцов Ю. Філософія вивчення іноземних мов / Ю. Кузнецов // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. – № 1–2. – С. 4–8.
23. Кузьменко Ю. В. Методика формування соціокультурної компетенції учнів основної школи в процесі навчання англійського діалогічного мовлення: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Ю. В. Кузьменко. – К., 2007. – 305 с.
24. Кучма М. О. Организация учебного процесса по английскому языку в десятых классах общеобразовательной средней школы: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / Марія Олександрівна Кучма. – К., 2001. – 20 с.
25. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
26. Могилевцев С. А. Формирование социокультурной компетенции на основе англоязычных информационных материалов спутникового телевидения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: 13.00.02 / С. А. Могилевцев. – Минск: Минский ГЛУ, 2002. – 18 с.
27. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур. / Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур. – Минск: Лексис, 2003. – 184 с. ; Пассов Е. И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования: концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – М.: Просвещение, 2000. – 173 с.
28. Першукова О. О. Розвиток соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови в контексті діалогу культур / О. О. Першукова // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. – № 3. – С. 116–122.
29. Писанко М. Л. Формування англомовної соціокультурної компетенції у студентів мовних спеціальностей на базі німецької мови як першої іноземної: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / М. Л. Писанко. – К., 2008. – 368 с.
30. Починок Т. В. Формирование у студентов языкового вуза социокультурной компетенции: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки) / Татьяна Викторовна Починок. – Гомель., 2012. – 25 с.
31. Рудакова Л. П. Навчання студентів розуміння соціокультурної інформації при читанні англомовної художньої літератури у вищих мовних навчальних за – К., 2004. – 255 с.].
32. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур / В. В. Сафонова. – Воронеж: Истоки, 1996. – 238 с.
33. Сафонова В. В. Методика обучения иностранным языкам. Языковая педагогика в схемах и таблицах. Тема: Социокультурные аспекты современного языкового образования / В. В. Сафонова // Методические тетради. – 3-е изд. – М.: Еврошкола, 2008. – 80 с.
34. Серова Т. С. Психологические и лингводидактические аспекты обучения профессионально-ориентированномучтению в вузе / Т. С. Серова. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1988. – 227 с.
35. Смелякова Л. П. Художественный текст в обучении иностранным языкам в языковом вузе (Теория и практика отбора): Монография / Л. П. Смелякова. – СПб.: Образование, 1992. – 142 с.
36. Тарнопольский О. Б., Скляренко Н. К. Стандарти комунікативної поведінки у США: посіб. для студ. старш. курс., які вивч. англ. м. як спеціальність / О. Б. Тарнопольский, Н. К. Скляренко. – К.: Фірма «Інкос», 2003. – 208 с.
37. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурнаякоммуникация. / С. Г. Тер-Минасова. – М.: СЛОВО/SLOVO, 2000. – 262 с.
38. Топалова В. М. Формування соціокультурної компетенції у студентів технічного вузу: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / В. М. Топалова. – К., 1998. – 302 с.
39. Труханова Т. І. Індивідуалізація навчання професійно орієнтованого читання англійською мовою студентів технікумів та коледжів економічного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови» / Тетяна Іванівна Труханова. – К., 2001. – 19 с., с. 14].
40. Фоломкина С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе: Учеб.-метод. пособие для вузов / Софья Кирилловна Фоломкина. – М.: Высш. школа, 1987. – 207 с. – (Б-ка преподавателя).
41. Фурманова В. П. Организация курса страноведения в системе профессиональной подготовки учителей иностранного языка (немецкий язык): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Фурманова Валентина Павловна – М., 1985. – 173 с.
42. Черниш В. В. Навчання англомовного читання та аудіювання із застосуванням аудіо книжок художніх творів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови» / Валентина Василівна Черниш. – К., 2001. – 19 с.
43. Шукліна С. І. Методика контролю рівня сформованості англомовної соціокультурної компетенції в рецептивних видах мовленнєвої діяльності майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Шукліна Світлана Іванівна. – К., 2006. – 286 с.

Осадчая Н.В.
Киевский национальный лингвистический университет

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ У УЧЕНИКОВ ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЫ ЛИНГВОСОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ЧТЕНИИ НА УРОКАХ СТРАНОВЕДЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящена истории исследования особенностей формирования у старшеклассников лингвосоциокультурной компетентности в чтении на уроках страноведения. В результате исследования были проанализированы научные достижения, которые определили исторические предпосылки формирования лингвосоциокультурной компетентности учащихся старших классов филологического профиля на уроках страноведения. Процесс формирования ЛСКК в чтении на уроках страноведения должен быть построен на основе культурологического подхода к изучению иностранного языка и нацеленным на удовлетворение профессионально-ориентированных потребностей выпускников профильной школы в межкультурной коммуникации на иностранном языке. В процессе формирования лингвосоциокультурной компетентности в чтении на уроках страноведения должны совершенствоваться все виды чтения. При отборе учебного текстового материала с интернет-ресурсов должны быть учтены выделенные учеными критерии отбора.
Ключевые слова: лингвосоциокультурная компетентность, культкурологический подход, вид обучения чтению, критерии отбора, модель чтения, страноведение.

Osadcha N.V.
Kyiv National Linguistic University

RESEARCH HISTORY OF PROBLEMS OF FORMING SOCIOCULTURAL COMPETENCE TO HIGH SCHOOL STUDENTS WHILE TEACHING THEM READING AT THE LESSONS OF CULTURE STUDY

Summary
The article reveals research history of problems for forming socio-cultural competence to high school students, while teaching them reading at the lessons of country study, which is based on cross-cultural interaction as one of the fastest-growing areas of language study, forming cultural awareness of the students. *Purpose*. To analyze the historical background of studying the number of close links between linguistic, social and cultural components in the process of forming socio-cultural competence in reading in country study teaching to high school students at the lessons of culture study for effective cross-cultural interaction. *Results*. As a result of the study, the cultural approach to the study of foreign languages and future professional orientation in forming socio-cultural competence to high school students, while learning reading at the lessons of culture study were emphasized. The process of forming socio-cultural competence to high school students, while teaching them reading at the lessons of country study includes all types of learning reading. Selection of the texts from the Internet resources should be done taking into consideration the selection criteria, specified by the scientists. *Conclusion:* The historical background of the problem of forming of socio-cultural competence to high school students, while teaching them reading at the lessons of country study should be considered to make this process effective in modern school and provide it in the educational process in Ukraine.
Keywords: sociocultural competence, culture approach, type of learning reading, selection criteria, country study.

УДК 001(063):378,4(Укр)

ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОГО МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Перепелиця К.Ю.
Українська інженерно-педагогічна академія

Стаття відображає раціональні прийоми та форм роботи для розвитку умінь самостійного монологічного мовлення у студентів на уроках англійської мови в вищий школі. Описуються комунікативні функції та надаються їх ознаки. Аналізіруючи ці комунікативні функції мови ми бачимо що, кожна з цих функція має свої особливості, мовні засоби вираження думки, відповідні психологічні стимули та мету висловлювання. Розглянуто основні якісні показникі сформованості загального вміння. Наведені приклади формування навичків та вмінь виражати свої думки за допомогою невеликих і чітких за структурою речень, розвиває в них навички актуалізації інформації.
Ключові слова: монологічне мовлення, комунікативні функції, мовні засоби, навички та вміння, актуалізація.

Постановка проблеми. Прагнення вивчати іноземну мову пояснюється багатьма причинами. Одна з яких – бажання подорожувати по світу, вести ділові переговори, спілкуватися з зарубіжними партнерами, збагачувати свої знання у спілкуванні з представниками різних країн і культур, а без знання хоч би однієї іноземної мови це зробити дуже важко.

Найпопулярнішою іноземною мовою, якою розмовляє більшість населення, вважається англійська мова. Володіння англійською мовою можна розглянути в наступному аспекті: як вид мовленнєвої діяльності, до нього можна підійти як до мети навчання і як до засобу навчання. Так, наприклад, усне мовлення як мета навчання виступає засобом спілкування. Застосування усного мовлення – це те, для чого вивчається іноземна мова, що може викликати у студентів справжній інтерес до даного навчального предмета і бажання ним займатися. Усна мова використовується і як засіб навчання, за допомогою якого здійснюється вироблення автоматизмів у відтворенні і трансформації (перетворення) засвоюваних лексичних одиниць і граматичних структур. суспільства в останні роки спостерігається все більший інтерес до іноземної мови.

У сучасній методиці навчання іноземних мов – монологічне мовлення широко використовується як засіб навчання, що дозволяє викладачу долучати студентів до мовної комунікації з самого початку вивчення ними іноземної мови. Проблема полягає в тому, що під час навчання іноземної мови методи навчання спілкуванню пов'язані з формуванням мовних і мовленнєвих навичок і творчих умінь у різних видах усної мовної діяльності [2 с. 73]. Це зумовило і широке введення термінів «комунікація», «навчання комунікативному спілкуванню» як здатності обмінюватися різного роду інформацією на іноземній мові.

Новизна дослідження полягає в тому, що сучасні методи навчання спілкуванню певним навикам і вмінням вживання і є однією з центральних завдань навчання усного мовлення іноземною мовою в вищих навчальних закладах. Володінню мовлення іноземною мовою полягає у виборі адекватного методу навчання. Це пов'язано з тим, що іноді студент володіє невеликим набором іншомовних слів і конструкцій, але достатньо активно користується мімікою і жестикуляцією, багатством інтонацій, досвідом, що дозволяє орієнтуватися у непростих ситуаціях спілкування, знаходить більше розуміння в іншомовному середовищі. У той час як випускники з великим словниковим запасом і граматики, найчастіше книжково-письмовій, промовою, багатою на фразеологічними зворотами, ідіоматичними висловлюваннями і розмовними кліше, які так часто і сумлінно відпрацьовуються на практичних заняттях і не завжди адекватно застосовуються в тій чи іншій реальній ситуації вимагає вміння спілкуватися.

Оволодіння мовленням це новий засіб реалізації процесу навчання іноземних мов. Перед викладачами англійської мови стоять відповідальні завдання, оскільки в умовах розширення міжнародних зв'язків підвищуються вимоги до рівня практичного володіння англійською мовою, навичками спонтанного монологічного мовлення зокрема, що проявляється у здатності студентів правильно і послідовно викладати свої думки. Це складає актуальність представленої роботи, присвяченої теорії і практиці навчання монологічному мовленню англійською мовою. Тому метою даної статті є виявлення та аналіз раціональних прийомів та форм роботи для розвитку умінь спонтанного монологічного мовлення у студентів немовних виших навчальних закладах. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань: виявити сутність самостійного монологічного мовлення; проаналізувати етапи навчання монологічного мовлення; запропонувати систему вправ для цього навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впровадження методики інтерактивного навчання у навчально-виховний процес знайшла відображення в роботах таких дослідників, як Кларіна М.В., Коберник Г.І., Ремех Т.О., Смолкіна А.М., Єльникової О.В. та ін., які обґрунтовують доцільність його застосування для посилення ефективності процесу навчання. Л.В. Пироженко та О.І. Пометун займалися розробкою теоретичних засад використання інтерактивних технологій навчання на сучасному уроці. О.В. Стребна та А.О. Соценко виділили основні положення щодо впровадження інтерактивних методів у практику роботи в школі. Аналіз наукової літератури свідчить по те, що визначенню та класифікації інтерактивних методів навчання не було приділено достатньої уваги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметом самостійного монологічного мовлення

© Перепелиця К.Ю., 2016

є власна думка студента, яка може як виникати у відповідь на поставлене зовні запитання, так і бути реалізацією задуму самого суб'єкта. Текст виступає кінцевим продуктом, який формується під час власного монологу. Засобами монологічного мовлення є одиниці активного мовного мінімуму. Способом формування і формулювання думки є зовнішнє мовлення [3, с. 94]. Змістом сучасного навчання англійської мови є ряд вимог до характеру володіння монологічною формою спілкування, а саме:

1. будова висловлювання по різноманітних шаблонах та моделях речень;
2. граматична правильність;
3. лексична варіативність і коректність;
4. послідовність та змістовність висловлювання

Таким чином, монологічне мовлення в процесі комунікації здійснюється, як відомо, для передачі інформації. При цьому студент може відтворювати інформацію отриману з більшменш достовірних джерел або сам будувати власне висловлювання у результаті осмислення та аналізу оточуючої його дійсності. У першому випадку мовець виражає чужі думки (можливо, зі своєю оцінкою), у другому – свої власні, виражені у результаті самостійної мовленєво-мислячої діяльності. Зовнішньою ознакою монологічного мовлення є те, що таке мовлення являється «односпрямованим», воно не розраховане на реакцію у відповідь, але разом з тим воно може бути розкритим реплікою у діалозі. Внутрішніми ознаками монологічного мовлення є відносно великий об'єм, перевага синтаксично повних структур і експліційних зв'язків між реченнями, широке розкриття теми [4, с. 283]. Монолог – опис є констатуючим типом монологічного висловлювання, в якому стверджується наявність будь-яких ознак в об'єкті.

Основними якісними показниками сформованості загального вміння укласти зв'язне монологічне висловлювання у монолозі-роздумі є такі спеціальні вміння Спонтанне монологічне мовлення виконує такі комунікативні функції:

· ***Впливова функція*** спрямована на зміну стану поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера, намірів, поглядів, думок, рішень, рівня активності, норм поведінки тощо. Серед впливових засобів мовлення є прямі, як наприклад, форми наказів, розпоряджень, команд, та значно більше непрямих, прихованих засобів впливу (вигуки, зменшувальні суфікси, інтонація). Значно впливають на людей оціночні елементи мовлення (похвала, комплімент, висловлення поради, підтримки).

· ***Експресивна функція*** мови полягає в тому, що вона є універсальним засобом вираження внутрішнього світу студента. Кожний має унікальний неповторний світ, сфокусований у його свідомості, інтелекту, у гамі емоцій, почуттів, мрій, волі. І цей прихований світ може розкрити для інших лише мова: чим досконаліше володієш мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постаєш перед ними, як особистість. Те ж саме можна сказати і про націю та народ.

· ***Розважальна функція*** мови супроводжується змінами поведінки студента: від спокійно-доброзичливого до емоційно-хвилюючого, невимушено-розкутого і навіть, як крайній прояв, цинічно-брутального. Розмовні, просторічні конструкції, жаргонізми та інша лексика обмеженого функціонування міцно закріпилися в мовному просторі не тільки щоб донести інформацію навіть до самого байдужого.

· ***Ритуально-культова функція*** спрямована на зміну стану поведінки під час будь-якого ритуального обряду у процесі формування сьогодення відіграє посилення уваги до усної творчості як однієї з форм національного мистецтва, яка має лише їй притаманні риси, що відображають світогляд народу, його вірування, звичаї та обряди та визначають місце і роль культури певної нації, не лише в плані вивчення, але і в плані впровадження її у сучасне життя на нинішньому щаблі розвитку суспільства [8].

Аналізіруючи ці комунікативні функції мови ми бачимо що, кожна з цих функція має свої особливості, мовні засоби вираження думки, відповідні психологічні стимули та мету висловлювання. Одним із завдань курсу англійської мови в вищих навчальних закладах – є навчання не підготовленого (спонтанного) мовлення. Використання попередньо відібраних студентами повідомлень слід розглядати як ефективний засіб розвитку вмінь спонтанного монологічного висловлювання. Міркування спирається на умовиводи як процес мислення, в ході якого на основі вихідної тези робиться висновок. З мовної точки зору монологічне мовлення характеризується структурною завершеністю речень, відносною повнотою висловлювання, розгорнутістю та різноструктурністю фраз. Крім того, йому властиві також досить складний синтаксис, а також зв'язність, що передбачає володіння мовними засобами. Такими засобами виступають лексичні та займенникові повтори, сполучники та сполучникові прислівники, прислівники або сполучення іменника з прикметником у ролі обставини місця та часу, артиклі тощо.

Основними якісними показниками сформованості загального вміння укласти зв'язне монологічне висловлювання є такі спеціальні вміння:

1. уміння з'єднувати декілька мовленнєвих зразків, уміння досить повно висловлюватись відповідно до запропонованої комунікативної ситуації;
2. уміння відносно правильно оформити своє висловлювання мовними засобами англійської мови;
3. уміння оптимально використовувати мовний матеріал певної теми; уміння залучати для викладу певної теми матеріал сумісних тем [5, с. 31].

Монологічне висловлювання можна класифікувати залежно від комунікативних умов, протяжності, ступеню оригінальності, характеру. Дослідження усного спонтанного монологічного мовлення дозволяють говорити і про окремі його лексичні особливості. Перш за все мова йде про набір окремих усно-мовних формул, за допомогою яких розповідачі починають, продовжувати чи закінчують свою розповідь (to begin with; at first; to continue; let's leave it at that; I would like to tell you this); «вплітають» свою монологічну репліку в діалог (moreover; by the way); вводять в свій монолог елементи особистого ставлення до того, про що розповідають (I think; I suppose: it seems to me). Ціла група слів і словосполучень дозволяє розповідачеві систематизувати роздуми, що містяться в його розповіді (therefore; that's why;

because of that; in short). Для навчання англійської мови в умовах вищої школи актуальним є лише два стильові регістри усної мови: нейтрально-розмовний та науково- інформативний.

· **Нейтрально-розмовний стиль мовлення** – це стиль, який використовується в усному повсякденному спілкуванні у побуті, у родині, на виробництві. Основне призначення розмовного стилю – бути засобом невимушеного спілкування, живого обміну думками, з'ясування побутових стосунків. У розмовному стилі відсутній попередній відбір мовного матеріалу. Часто вживаються в розмовній мові вигуки, частки, вставні слова, неповні речення, повтори, неузгоджені словосполучення тощо. У розмовній мові велику роль відіграють невербальні засоби спілкування: міміка, жестикуляція, ситуація.

Основною формою реалізації наукового стилю є письмова мова, хоча з підвищенням ролі науки в суспільстві, розширенням наукових контактів, розвитком засобів масової комунікації зростає роль усної форми спілкування. Реалізуючись у різних жанрах і формах викладу, науковий стиль характеризується рядом спільних екстра-та інтралінгвальні особливостей, що дозволяють говорити у єдиному функціональному стилі, який піддається внутрістілевой диференціації. В методиці навчання іноземних мов виділяють три етапи формування монологічних умінь. В основу кожного з них покладена якість висловлювання, причому ця якість обов'язково веде до збільшення обсягу зразків мовлення, що використовуються [1, с. 13].

До самостійного монологічого мовлення можна віднести завдання першого етапу. Він полягає в тому, щоб навчити студентів об'єднувати зразки мовлення рівня фрази в одну понад фразову єдність. Наприклад, за напрямком «Іноземна мова професійно-ділового спілкування» за темою «How to introduce myself for a job interview«студенти можуть з'єднувати такі зразки мовлення:

Hello. My name is Richard Walker.
Let me introduce yourself
I am 26 years old.
I am from Michigan.
I come from New York.
I live in Chicago.
I am a student.
I work in.....
I work for.....
I work as an architect.

Кожен студент вимовляє одну фразу. Будь-які фрази вважаються правильними, якщо вони відповідають темі і грамотно оформленні у мовному відношенні. Вже на цьому етапі враховується самостійність висловлювання: викладач лише називає тему, визначає загальний напрям думки, а вибір конкретного змісту залишається вільним. На другому етапі студенти вчаться самостійно будувати висловлювання понад фразового рівня. Навчання самостійного монологічного мовлення на цьому етапі здійснюється за допомогою різних опор: зображальних, вербальних, комбінованих. Важливим видом є підстановча таблиця, яка здатна забезпечити логічний зв'язок речень, їх граматичну правильність, належний вибір усіх необхідних мовних засобів для побудови власного висловлювання.

Наприклад: за темою «Hotel» студенти можуть використовувати такі зразки мовлення:

· I'd like to stay at a quiet inexpensive hotel not far from the center.
· Could you recommend a good hotel?
· Hello! I'd like to reserve a single room for six days starting on May sixth.
· I'd like a room with a view of the lake
· My name is Anton Ross, with double S.
· Here is your key.

У навчанні широко використовується така ефективна вербальна опора, як логіко-структурна схема, яка забезпечує послідовність висловлювання. З метою навчання доцільніше використовувати звуковий зразок, в якому після кожної фрази передбачена пауза для висловлювання студентів за аналогією [7, с. 102]. Проте слід пам'ятати, що поступово опори обов'язково усуваються. Основне завдання третього етапу – навчити студентів створювати монологічні висловлювання текстового рівня різних функціонально-смислових типів мовлення в такому обсязі, який передбачено програмою для вищих навчальних закладів. Цей етап характеризується розвитком умінь виражати своє особисте ставлення до фактів чи подій, про які висловлюється, формулювати критичну оцінку і доводити правильність будь-якого факту; включати до свого мовлення елементи розмірковування, аргументації. Одночасно повинно відбуватися збільшення обсягу висловлювання. Студенти повинні заздалегідь засвоїти ряд словосполучень і штампів, характерних для монологічного мовлення. На цьому етапі перелік завдань формулюється таким чином, щоб студент не міг обмежитись двома-трьома реченнями. Наприклад, викладач надає тему: «Is Money The Best Motivator?» – Якщо ви згідні з таким твердженням, наведіть свої докази. Виконуючи такі завдання, студенти вчаться розвивати думку, передавати її засобами англійської мови, доводити правильність своїх тверджень. Усі вправи повинні залучати різні види пам'яті, сприймання і мислення, бути цілеспрямованим і вмотивованим, активізувати пізнавальну і розумову діяльність студентів, містити найтиповіші життєві приклади. Варіюючи та комбінуючи мовний матеріал, студенти можуть вирішувати складніші комунікативні виступи. На цьому етапі спостерігається велика активізація лексики, в результаті чого проходить перерозподіл між рецептивною продуктивною лексикою на користь останньої, що полегшує побудову висловлювань. Попереднє продумування висловлювання може бути недовгим, обмеженим всього декількома хвилинами. Отже, навчання спонтанного монологічного мовлення є послідовною, клопітною роботою по формуванню у студентів уміння будувати зв'язне висловлювання іноземною мовою.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Навчання самостійного монологічного мовлення – це послідовна робота по формуванні вмінь будувати зв'язне висловлювання іноземною мовою із застосуванням таких прийомів, які сприяють розвитку розумової діяльності. Самостійне монологічне мовлення має диференційований підхід, в якому максимально враховуються мовна форма та мовні монологічні вміння студентів,

які необхідно розвивати. Таким чином, система навчання самостійного монологічного мовлення сприяє формуванню навиків та вмінь виражати свої думки за допомогою невеликих і чітких за структурою речень, розвиває в них навички консервації та актуалізації інформації.

Список літератури:

1. Бухбиндер В. А. Очерки методики обучения устной речи на уроках иностранного языка / В. А. Бухбиндер. Под ред. проф. Бухбиндер В. А. – К., 1980 – 72 с.
2. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / О. Б. Бігич, Н. О. Бражник, С. В. Гапонова та ін. // Під ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
3. Панина Т. С. Современные способы активизации обучения / Т. С. Панина, Л. Н. Вавилова. – М.: Изд. Центр «Академия», 2008. – 176 с.
4. Панфілов А. К. Розмовне мовлення й проблема нейтралізації книжкових засобів мови (Питання філології) / А. К. Панфілов – М, 1969. – С. 292.
5. Рахманов И. В. Обучение устной речи на иностранном языке / И. В. Рахманов – М., 1980. – 120 с.
6. Скалкин В. И. Основы обучения устной иноязычной речи / В. И. Скалкин – М., 1981 – 123 с
7. Уайзер, Г. М. Развитие устной речи на английском языке. / Г. М. Уайзер – М., 1972 – 179 с.
8. http://www.refsua.com/referat-8539-7.html

Перепелица К.Ю.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ФОРМИРОВАНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация
Статья описывает рациональные приемы и форм работы для развития умений самостоятельного монологического речи у студентов на уроках английского языка в высшей школе. Описываются коммуникативные функции и характеризуются их признаки. Анализируя коммуникативные функции языка мы видим, что каждая из этих функция имеет свои особенности, языковые средства выражения мысли, соответствующие психологические стимулы и цели высказывания. Рассмотрены основные качественные показатели. Приведены примеры формирования навыков и умений выражать свои мысли с помощью небольших и четких по структуре предложений, которые развивают у них навыки актуализации информации.
Ключевые слова: монологическая речь, коммуникативные функции, языковые средств, навыки и умения, актуализация.

Perepelytsia K.Yu.
Ukrainian Engineering-Pedagogics Academy

ORAL MONOLOGICAL SPEECH FORMATION AT THE ENGLISH LESSONS AT HIGHER SCHOOLS

Summary
The article describes the rational methods and forms of work for the independent skills development of the students monologue speech at the English lessons at higher schools. It describes the communicative functions and characterizes their features. Analising of the language communicative functions we see that each of these functions has its own characteristics, the linguistic means of phrasing, corresponding to the psychological incentives and goals statements. It is described the main quality indicators. It is given the examples of the formation skills and abilities to express their thoughts by the help of the using a small and clear sentences structure which are developing their skills of the updating information.
Keywords: monologue speech, communicative functions, linguistic means, skills and abilities, updating.

УДК 37.036.5

ДОМІНАНТНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Сінельнікова Н.О.
Київський університет імені Б.Д. Грінченка

У статті проаналізовано умови формування творчої особистості молодшого школяра, виокремлені різними науковцями, у сучасних реаліях реформування освіти. Визначено значення творчого мислення у процесі формування творчої особистості. Акцентовано увагу на сім'ї та школі як рушійних факторах життєтворчості дитини. Проведений аналіз літературних джерел свідчить про значний вплив середовища на досліджувану проблему.

Ключові слова: творчість, творча особистість, творче мислення, умови, інтерактивні методи та форми роботи, молодший школяр.

Постановка проблеми. Оновлення освітнього процесу потребує нових умов формування та розвитку творчої особистості. Адже творча людина, володіючи високим рівнем знань, прагне до чогось нового, модерного, оригінального. Вона здатна досягти успіхів у будь-якій сфері, реалізувати себе та бути конкурентоспроможною на ринку праці, для неї творча діяльність є життєвою необхідністю.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу...» [4]. Отже, сучасна школа повинна забезпечити освітні результати, які б сприяли розвитку особистості та новітнім вимогам суспільства.

Суттєва роль у формуванні особистості належить соціальним інститутам, це: сім'я, дошкільні навчальні заклади, школи, університети тощо. Оскільки саме молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку багатьох пізнавальних психічних процесів, то цей період є важливим для формування творчої особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз результатів психолого-педагогічних досліджень з означеної проблеми свідчить, що створення відповідних психолого-педагогічних умов у навчально-виховному процесі сприятиме розкриттю творчих здібностей і можливостей учнів, розвитку і формуванню творчої особистості.

Означена проблема перебуває у центрі уваги багатьох науковців і є предметом їх досліджень. Питання наповнення та удосконалення змісту навчального процесу, визначення умов творчої діяльності вивчали – І.М. Біла, Т.О. Близнюк, І.І. Демченко, О.С. Зубра, Т.В. Кудрявцев, В.О. Моляко, М.О. Пічкур та ін.

Дослідженню формування та розвитку творчості молодших школярів присвячені праці таких науковців, як Г.Л. Бондаренко, Р.Х. Вайнола, С.М. Вербицька, М.В. Коновальчук, О.М. Матюшкін, О.Я. Митник, І.І. Осадченко та ін.

Провідна роль учителя як творця творчого процесу вивчалася та продовжує цікавити науковців О.В. Волошенко, І.І. Габеркорн, І.А. Зязюна, Л.В. Ізотову, Л.В. Кекух, С.О. Сисоєву, М.Д. Нікандрова, О.Я. Савченко, В.О. Сухомлинського та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Немає сумнівів у тому, що в умовах сьогодення питання формування та розвитку творчої особистості є вельми актуальним. Проте варто приділяти більше уваги сучасним дослідженням умов формування творчої особистості, адже глобалізаційні процеси змінюють суспільство, впливають на світогляд та поведінку людини, ставлять перед нею нові вимоги та завдання. Сучасна наука та сфера освіти стають більш прагматичними, спрямовані на потреби роботодавців, виникає потреба у постійному збагаченні та удосконаленні знань, умінь, навичок, компетентностей.

Мета статті – теоретично обґрунтувати домінантні умови формування творчої особистості молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. Всебічне дослідження умов формування творчої особистості молодшого школяра є важливим завданням. Це пов'язано з тим, що сучасні школярі звикли виконувати завдання шаблонно, виявляти свою творчість здебільшого на уроках малювання чи трудового навчання. Утім, кожна дитина спроможна виконувати цікаве, запропоноване або вигадане саме для неї завдання, яке не матиме вказівок щодо шляхів його вирішення. Вона знайде безліч різних рішень, головне – надати їй таку можливість.

Творчу особистість визначають як людину, яка має високий рівень знань, уміє відкинути звичайне, шаблонне, для неї потреба у творчості нагальна й неодмінна [12, с. 58].

Для творчої особистості властиві: оригінальність, ініціативність, наполегливість, висока самоорганізація, працездатність, потреба в інтелектуальній праці, високий рівень вимогливості, готовність до ризику, імпульсивність, незалежність суджень, нерівномірність успіхів під час вивчення різних навчальних предметів, почуття гумору, самобутність, пізнавальна «дотошність», несприймання на віру, критичний погляд на такі речі, які вважають «священними», сміливість уявлення та мислення, особливості мотивації: творча особистість знаходить задоволення не стільки у досягненні мети творчості, скільки у самому її процесі [11, с. 125–126].

Аналіз наукових джерел свідчить, що означена тема не достатньо вивчена. Найбільш вдало,

© Сінельнікова Н.О., 2016

на наш погляд, підійшов до цієї проблеми О. Я. Митник, який у своїх працях наголошує на необхідності побудови навчання як цілісного творчого процесу. Він визначає творчий процес як «процес навчання, у якому домінує у часі навчально-творча діяльність... Це має бути динамічна система, яка охоплює мету, зміст, форми й методи навчання» [8, с. 13]. Результатом навчальної творчості є самовдосконалення та саморозвиток особистості [5].

Інший науковець – В. І. Андреєв визначає навчально-творчу діяльність як вид навчальної діяльності, спрямованої на розв'язування навчально-творчих завдань, що здійснюється в умовах опосередкованого та перспективного керівництва з боку вчителя. Результатом цієї діяльності є переважно суб'єктивна новизна продукту [5].

Сучасними засобами розвитку творчості є організація вчителем різноманітних квестів з навчальною метою. Використання інформаційних технологій, відвідування різноманітних виставок, театрів, музеїв, парків, галерей тощо допоможе школяреві розвивати свою уяву, пізнавати різнобарвність та різноманітність нинішнього світу, що є основою для створення власних продуктів творчості. Чим більший пізнавальний інтерес дитини до навколишнього середовища, тим сильніша жага пізнати його, доповнити та удосконалити. Недаремно, вивчаючи біографії творчих, обдарованих, талановитих та геніальних людей, спостерігаємо, що первинним у них є бажання щось змінити, удосконалити. Тому необхідно створити саме таке середовище для дитини, в якому вона захоче творити.

Школярі повсякчас використовують різні гаджети, які необхідно трансформувати в ефективний засіб для формування творчості. Пропонуючи дітям використовувати їх як пошукову систему, ознайомлюючи з різними програмами, які розвивають естетичне сприйняття дитини, зацікавлюють своїм змістом, тим самим формуємо пізнавальний інтерес школяра, скеровуємо його до розв'язання поставлених проблем, надаємо можливість знайти незвичайні шляхи їх вирішення. Застосування гаджетів не тільки збагачує навчальний процес, а й відіграє неоціненну роль у тому, що школярі побачать у них незамінного помічника у навчанні, який допомагає пізнавати світ, мислити та творити.

Розглядаючи психолого-педагогічні умови, від яких залежить ефективність навчання як цілісного творчого процесу, акцентуємо увагу на працях О.Я. Митника. Відповідно до поглядів ученого основними з них є:

1. Орієнтація навчально-виховного процесу на суб'єктну парадигму освіти, в якій наголошується на цінності індивідуальності, самобутності кожної дитини, її життєвого досвіду.

2. Реалізація проблемного навчання як механізму для розгортання ситуації розмірковування – ситуації пошуку, допитливості, сумнівів, що сприяє творчій самореалізації.

3. Стимулювання інтелектуальної активності учнів [9, с. 55–56].

4. Застосування інтерактивних методів та форм навчання, впровадження завдань, спрямованих на розвиток понятєвого, творчого та дивергентного мислення й мовлення учнів. До таких методів належать: метод образного бачення, «мозкова атака», проблемно-пошуковий діалог, метод інверсії, емпатії, інциденту, дидактична гра, метод синектики тощо [6, с. 33–34].

Н. О. Ветлугіна, А. Ф. Єсаулов, Т. В. Кудрявцев, В. О. Моляко наголошують на необхідності систематичного використання у процесі навчання творчих завдань. Вони спрямовані на розвиток творчого мислення дитини, поєднують у собі активність та самостійність, якою у навчально-виховному процесі керує вчитель [1, с. 63].

Вагома роль у дослідженні процесу формування творчої особистості молодшого школяра належить видатному педагогу В. О. Сухомлинському. Серед основних умов, які впливають на формування творчої особистості школяра, він виокремив:

– творчу діяльність учителя (бажання створювати нові, цікаві для дітей завдання, реалізовувати навчання на дослідницькій основі, здійснювати проектну діяльність, уміння орієнтуватися в різноманітті методів та форм роботи, що сприятиме формуванню творчої особистості молодшого школяра);

– взаємозв'язок між розумовою і фізичною творчою працею (застосування у навчально-виховному процесі думки, що має вираження у фізичній праці, створенні нового продукту);

– атмосфера емоційного комфорту (найголовніше для дитини – це віра в її сили, справедливе оцінювання її досягнень, підтримка у її починаннях тощо) [2, с. 17].

Формування творчої особистості школяра можливе як за умови врахування індивідуальних особливостей дитини, так і з врахуванням середовища, в якому вона постійно перебуває. Його створює вчитель та батьки, тому необхідним є встановлення довірливих відносин між учителем та учнем, щоб у процесі навчання дитина не боялася висловлювати власну точку зору, ділитися нею, була впевнена в тому, що її зрозуміють, допоможуть і підтримають [8, с. 14].

На необхідності застосування індивідуального підходу задля розвитку творчої особистості наголошують вітчизняні науковці Т. О. Близнюк, І. І. Демченко, М. О. Пічкур та ін. Під час навчання на основі зазначеного підходу необхідно стимулювати емоційно-почуттєву сферу особистості, створювати ситуації успіху, позитивний психологічний мікроклімат, мотивувати учнів та спрямовувати на самовираження особистості в будь-якій діяльності [3, с. 107]. Серед методів та прийомів, які спрямовані на мотивацію учнів, є: ігрові, заохочення, позитивної підтримки, вільного вибору, емоційно-позитивних переживань тощо [3, с. 127].

Розкриваючи значення проблемно-пошукового діалогу для розвитку творчого мислення й мовлення дитини, О. Я. Митник звертає увагу на те, що в основі продукування проблемно-пошукового діалогу на уроці є використання логічних та риторичних методів переконання [9, с. 65]. До логічних методів переконання належать: метод дедукції, індукції, проблемне викладення, аналогії, що активізують мислення дитини, сприяють розвитку творчості. До риторичних методів переконання належать: фундаментальний (пряме

порівняння, використання цифр, фактів), метод образного бачення (емоційно-образне сприйняття цілісності об'єкта, що вивчається), суперечностей (аргументація власних суджень на основі виявлених суперечностей співрозмовника), «проміжний висновок» (у процесі висвітлення матеріалу уроку вчитель робить проміжні висновки, основані на аргументах, що в кінцевому підсумку є уособленням загального висновку), метод «так..., але» (метод дозволяє розглянути різні аспекти рішення, надає можливість погодитися зі співрозмовником і висловити своє припущення з висвітленого питання, використовуючи сполучник «але») та інші.

Зважаючи на викладене вище, наголошуємо на тому, що першочерговими умовами формування творчої особистості є створення ситуації успіху та мотивація молодших школярів у процесі навчання. Домінантна роль у створенні спеціального, творчого середовища належить учителю – творчому, толерантному, креативному, енергійному, мобільному, компетентному та висококультурному. Він має бути не лише транслятором знань, а й фасилітатором у здобутті нових умінь, продукуванні нових ідей. Педагог має скеровувати дитину до роздумів, плекати бажання творити, підбирати творчі вправи, завдання, використовувати різні методи, форми, засоби навчання для розвитку фантазії, уяви у дітей.

У процесі формування творчої особистості варто залучати школяра до позакласної та позашкільної роботи. Гуртки, олімпіади, конкурси, тематичні заходи, різні вечори допоможуть учневі знайти те, що подобається, та виявити свої творчі здібності.

На формування творчої особистості впливають міжособистісні стосунки батьків із дитиною. Адже сім'я є первинним середовищем, в якому розвивається дитина, вона відіграє провідну роль у формуванні творчої особистості. Від того, наскільки батьки вміють підтримати, допомогти, змотивувати дитину, формувати у неї самостійність, цілеспрямованість, працелюбність, залежить прояв творчої активності дитини. Використання батьками діалогічного спілкування, демократичного стилю виховання сприяє розвитку творчого мислення дитини.

Творче мислення є невід'ємною складовою творчої особистості. Продуктом такого мислення є відкриття, винахід чи художній образ (здебільшого на суб'єктивному рівні). Як зазначає О. Я. Митник, характерними ознаками творчого мислення школяра є «широта охоплення проблеми, що розглядається, гнучкість, критичність, швидкість, актуалізація потрібних знань, розвинута інтуїція, вміння вирішувати завдання в умовах неповної інформації» [7, с. 24]. Розвиток творчості дитини безпосередньо пов'язаний з її мисленням – від того, як вона мислить, залежить її творча активність.

У педагогіці виділяють три основні підходи до організації навчально-виховного процесу, які орієнтовані на розвиток:

– діяльнісної сфери особистості, тобто оволодіння учнями різноманітними способами творчої діяльності;

– когнітивного мислення (самостійність у здобутті наукових знань про світ);

– афективної сфери особистості, тобто здатності відчувати, співпереживати, емоційно реагувати [10]. Зазначене підкреслює важливість практичних завдань, інтерактивних методів та форм роботи, інформаційних технологій, що спрямовані на формування праксеологічно зорієнтованої, творчої, самостійної, критично мислячої, висококультурної, толерантної, моральної, творчої особистості молодшого школяра.

Висновки і пропозиції. Використання вище окреслених умов сприятиме формуванню творчої особистості. Однак не варто забувати, що успішність учня не може залежати лише від учителя, тому необхідно проводити інформаційні бесіди з батьками, що сприятиме ефективності навчально-виховного процесу. Єдність поглядів та роботи вчителя і батьків допоможе сформувати нову генерацію учнів – творчих, креативних, кмітливих, гармонійно розвинених, культурних і високоморальних.

Список літератури:

1. Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К.: Фенікс, 2014. – 200 с.
2. Бондаренко Г. Л. Формування творчої особистості школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Г. Л. Бондаренко // Початкова освіта. – 2013. – № 38–39. – С. 17–24.
3. Демченко І. І. Творчий розвиток учнів початкової школи засобами образотворчого мистецтва: монографія / І. І. Демченко, М. О. Пічкур, Т. О. Близнюк. – К.: Оміда, 2009. – 218 с.
4. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12
5. Митник О. Я. Дидактико-методичне забезпечення творчого навчально-виховного процесу у ЗНЗ [Електронний ресурс] / О. Я. Митник. – Режим доступу: http://www.school304.com.ua/?page=708#.VyY_nVTp2Ak
6. Митник О. Я. Психолого-педагогічні умови побудови творчого навчально-виховного процесу на уроці / О. Я. Митник // Рідна школа. – 2013. –№ 6 (червень). – С. 31–35.
7. Митник О. Я. Як навчити дитину мистецтва мислення. Педагогічна психологія.: навч. посібник / О. Я. Митник. – К.: Початкова школа, 2006. – 104 с.
8. Митник О. Я. Теоретико-методологічні засади побудови навчання у ЗНЗ як цілісного творчого процесу / О. Я. Митник // Рідна школа. – 2012. – № 10 (жовтень). – С. 13–17.
9. Навчання в початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика / за ред. В. І. Бондаря, упорядкув. О. Я. Митника. – К.: Початкова школа, 2011. – 384 с.
10. Освітні технології: навч.-метод. посібник / О. М. Пєхота [та ін.]; ред. О. М. Пєхота. – К.: А.С.К., 2003. – 255 с.
11. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник / С. О. Сисоєва. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.
12. Туриніна О. Л. Психологія творчості: навч. посібник / О. Л. Туриніна. – К.: МАУП, 2007. – 160 с.

Синельникова Н.О.
Киевский университет имени Б.Д. Гринченка

ДОМИНАНТНЫЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Аннотация
В статье проанализированы условия формирования творческой личности младшего школьника, выделенные разными учеными, в современных реалиях реформирования образования. Определено значение творческого мышления в процессе формирования личности. Акцентировано внимание на семье и школе как движущих факторах жизнетворчества ребенка. Проведенный анализ литературных источников свидетельствует о доминантном влиянии среды на исследуемую проблему.
Ключевые слова: творчество, творческая личность, творческое мышление, условия, интерактивные методы и формы работы, младший школьник.

Sinelnikova N.O.
Borys Grinchenko Kyiv University

DOMINANT CONDITIONS OF THE FORMATION OF A CREATIVE PERSONALITY OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Summary
The article analyzes the conditions of formation of the creative personality as seen by various scholars in current situation of education reform. The value of creative thinking in the process of developing a creative personality is determined. The article focuses on the family and the school as crucial factors fostering child's creativity. The analysis of relevant publications proves that environment has a dominant influence on the topic of study.
Keywords: creativity, creative personality, creative thinking, conditions, interactive methods and forms of work, primary school children.

УДК 378.026:[37.011.3-051-044.352:78](045)

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНОСТІ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Соболь Н.В.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті висвітлюються результати експериментального дослідження (констатувальний етап) з діагностики рівнів сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики. Дається характеристика критеріїв та показників сформованості визначеного феномену, описуються методи їх діагностики (анкетування, проективна методика семантичного диференціалу, бесіда, педагогічне спостереження, аналіз результатів діяльності майбутніх учителів музики, узагальнення педагогічного досвіду, математична обробка даних). На основі отриманих даних виділено та проаналізовано чотири рівні сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики, а саме високий, середній, нижче середнього та низький.
Ключові слова: художньо-творча толерантність, майбутній вчитель музики, критерії та показники сформованості художньо-творчої толерантності, рівні сформованості художньо-творчої толерантності, методи діагностики, констатувальний експеримент.

Постановка проблеми. Формування толерантності як особистісної та професійної якості вчителя набуває все більшого значення у ракурсі соціокультурних змін сучасного суспільства. На нашу думку, підготовка майбутніх фахівців у сфері мистецької освіти має включати в себе заходи, направлені на розвиток художньо-творчої толерантності студентів. Під даним феноменом ми розуміємо інтегральну особистісну якість майбутнього вчителя музики, яка характеризує студента як освічену людину, відкриту до отримання нового художнього досвіду, яка вміє втілювати свої професійні уміння та навички у руслі суб'єкт-суб'єктного та суб'єкт-об'єктного діалогу. Сформованість художньо-творчої толерантності майбутнього вчителя музики проявляється у його зацікавленості світом мистецтва, прагненні розширювати свій художній досвід, умінні аналізувати та інтерпретувати твори різних художніх течій, а також спілкуватися з людьми, які мають різні художньо-естетичні уподобання, умінні інтерпретувати художній текст за вимогами жанру та з урахуванням виконавських особливостей окремого твору, здатності до арґументованої дискусії (критики) та рефлексії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки художньо-творча толерантність є новим поняттям, воно потребує детального теоретичного та практичного вивчення та обґрунтування. Проблема визначення сутності феномену толерантності та діагностики рівнів сформованості різних його видів цікавила багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема О. Асмолова, Л. Болічеву, О. Гриву, Е. Койкову, Ю. Котелянець, Л. Майковську, Л. Орбан-Лембрик, О. Орловаську, А. Погодіну, А. Скока, Г. Солдатову, О. Спіцина, З. Стукаленко, О. Швачко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури показав, що виокремлення художньо-творчої толерантності особистості як важливої якості майбутнього вчителя раніше не здійснювався. Отже виникає необхідність обґрунтування не лише сутності даного феномену, але й аргументації критеріїв, показників та рівнів його сформованості у студентів та їх експериментальної перевірки за допомогою різних методів діагностики.

Метою статті є експериментальне дослідження рівнів сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики.

Виклад основного матеріалу. За основу виділення критеріїв сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики було взято компоненти художньо-творчої толерантності, які відображають структуру фортепіанної підготовки студентів. Таким чином, нами було виділено три *основні (загальні) критерії* та їх показники, а саме: емпатійно-діалогічний, художньо-естетичний, виконавсько-педагогічний.

Перевірка стану сформованості кожного з критеріїв відбувалась за допомогою діагностики їх показників. Так, *емпатійно-діалогічний критерій (здатність до толерантного художнього діалогу)* представлений показниками «зацікавленість майбутніх учителів музики у художньому спілкуванні», «володіння загальною толерантністю особистості», «здатність до емпатії». *Художньо-естетичний критерій (розвиненість художньо-естетичного кругозору)* характеризують такі показники, як «володіння художньо-естетичним тезаурусом», «усвідомленість сприйняття художніх образів різних стилів та жанрів на основі власних естетичних уподобань», «здатність до самооцінки художньо-естетичного ставлення до змісту творів мистецтва. Третій *виконавсько-педагогічний критерій (готовність до музично-педагогічної діяльності (у контексті фортепіанної підготовки студентів))* передбачає, що майбутні вчителі музики мають «інтерес до інструментально-виконавської діяльності», «цілісність відтворення художнього образу музичного твору в інтерпретації», «сформованість умінь та навичок інтерпретації музичних творів у професійній діяльності».

Названі критерії можуть проявлятися на чотирьох рівнях сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики, а саме високому, середньому, нижче середнього та низькому. Так, *високий рівень* характеризується значною зацікавленістю майбутнього вчителя музики у контактах з творами мистецтва; активною участю у культурно-мистецькому житті, різних мистецьких заходах; наявністю толерантних життєвих позицій; емоційною відкритістю та здат-

© Соболь Н.В., 2016

ністю до співпереживання; володінням знаннями та мистецтвознавчим категоріальним апаратом; знання культурних, стильових особливостей та умови використання різних засобів виразності у творах мистецтва (зокрема музичному); володіння візуальним та слуховим досвідом у визначенні характерних рис творчості митців; бажання студента займатися художньою діяльністю; володіння навичками рефлексії (самокритики); уміння якісно інтерпретувати музичні твори; наявність креативного потенціалу, що виражається у здатності до виконання творчих завдань.

Середній рівень визначається через: наявність уміння студентів визначати зв'язки між різними видами мистецтва; під час аналізу творів мистецтва керуватися не лише естетичними враженнями, але й знаннями з мистецтвознавства та культурології; зацікавленість у власній музично-педагогічній діяльності та самореалізації у виконавстві; наявність досвіду майбутнього вчителя музики у власній художньо-творчій діяльності; наявність бажання майбутнього вчителя музики до самовдосконалення у професійній діяльності та розширення знань та досвіду спілкування з творами мистецтва; наявність у студента стандартних підходів до виконання творчих завдань, що свідчить про складність самореалізації у творчій діяльності; достатній рівень інтерпретування творів мистецтв; сформована адекватна реакція майбутнього вчителя музики на культурні особливості інших суб'єктів та об'єктів.

Рівень нижче середнього проявляється у дотриманні майбутнім вчителем музики нейтральної позиції щодо власної музично-педагогічної діяльності; достатньо низькому рівні толерантності до оточуючих та рівня емпатії; наявності упереджень та стереотипного мислення стосовно художніх явищ; наявність складнощів в інтерпретуванні творів; наявність мінімального досвіду спілкування з творами мистецтва та власної художньо-творчої діяльності; недостатнє володіння знаннями з культурології та мистецтвознавства, орієнтування у художньо-естетичних категоріях.

Низькому рівню сформованості художньо-творчої толерантності характерні: пасивність та байдужість стосовно художньо-мистецької діяльності, вивчення культурно-історичних передумов створення творів мистецтва, особистості митця; необізнаність у творах мистецтва (музичних, образотворчих, літературних тощо); невеликий досвід художнього спілкування з творами мистецтва та власної художньо-творчої діяльності майбутнього вчителя музики; недостатня зацікавленість у вивченні художніх творів або відсутність такого бажання взагалі; небажання займатися музично-педагогічною діяльністю; емоційна пасивність, упередженість та байдужість стосовно інших; у виконанні поставлених креативних завдань майбутній вчитель музики не проявляє зацікавленості та творчої індивідуальності.

Оцінювання рівнів сформованості художньо-творчої толерантності майбутнього вчителя музики за визначеними критеріями та показниками була здійснена з використанням наступних методів: анкетування, проективна методика семантичного диференціалу, бесіда, педагогічне спостереження, аналіз результатів діяльності майбутніх учителів музики, узагальнення педагогічного досвіду, математична обробка даних [6]. Загалом у експерименті взяло участь 319 студентів.

Для діагностування показників сформованості художньо-творчої толерантності майбутнього вчителя музики за критерієм *«Здатність до толерантного художнього діалогу»* були застосовані наступні методики: анкета для визначення досвіду та зацікавленості студентів у спілкуванні з мистецтвом, опитувальник для вимірювання толерантності особистості (В. Магун, М. Жамкочьян, М. Магура), діагностика рівнів емпатії особистості (В. Бойко).

Показник *«Зацікавленість майбутніх учителів музики у художньому спілкуванні»* визначався нами за допомогою впровадження розробленої автором дисертації анкети. У запропонованій анкеті, студенти відзначали які мистецькі та культурні заходи вони відвідують і з якою частотою. Перелік заходів включав у себе концерти класичної та сучасної музики (окремо), музичні та драматичні театри (окремо), музеї та виставки класичного та сучасного мистецтва (окремо), а також літературні заходи. Студенти мали вказати частоту від «одно разу у кілька місяців» до «трьох-чотирьох разів на місяць (або частіше)». Крім того, окремо було виділено варіант відповіді «мене це не цікавить» з місцем для коментарів, де студенти могли арґументувати свій вибір відповіді.

Згідно з отриманими даними, студенти *досить рідко* відвідують мистецько-культурні заходи. Відповідь «1 раз у кілька місяців» переважає у більшості із запропонованих варіантів культурного дозвілля – 46,7% (концерти класичної музики), 33,3% (концерти сучасної музики), 40,2% (музичні театри), 38,6% (драматичні театри), 33,3% (музеї та виставки). Відвідування музеїв та виставок сучасного мистецтва (31,5%), музичних (31,5%) і драматичних (33,3%) театрів, а також літературних заходів (39,5%) *не цікавить* респондентів. Серед заходів, на які студенти ходять *найчастіше* (відповідь «3-4 рази на місяць (або частіше)») за кількістю даних відповідей варто відмітити музеї та виставки (18,7%), музеї та виставки сучасного мистецтва (12,3%), концерти класичної музики та музичні театри (по 11,6%).

У коментарях до завдання студенти вказували, що навіть маючи бажання відвідувати культурно-мистецькі заходи, вони не завжди мають достатньо для цього часу; для деяких важливо мати компанію для відвідування заходів; деякі студенти відмічали, що їм особливо цікаво відвідувати заходи, де звучить лише класична (або лише сучасна) музика; дехто з респондентів підкреслював важливість регулярного відвідування музичних заходів, оскільки це є частиною їх професійного зростання; дехто відмічав, що для отримання необхідних емоцій та культурних вражень не обов'язково ходити на «живі» виступи, адже всю необхідну художню інформацію можна знайти в інтернеті; деякі студенти повідомили, що цікавляться лише вузькопрофільною музикою, тому відвідують лише тематичні заходи, а на інші у них не вистачає часу.

Загалом, у результаті аналізу анкети, ми відзначаємо, що майбутні вчителі музики прагнуть до саморозвитку та віддають перевагу відвід-

уванню музичних заходів іншим видам культурно-мистецького дозвілля. Також варто відмітити, що класичне мистецтво цікавить студентів більше, ніж сучасне, а отже потрібно розвивати їх інтерес, стимулювати до знайомства з новими мистецькими напрямами та, як результат, формувати у них художньо-творчу толерантність.

Другий показник першого критерію *«Володіння загальною толерантністю особистості»* досліджувався за допомогою опитувальника для вимірювання толерантності, розробленого В. Магун, М. Жамкочьян, М. Магурою [3]. За умовами впровадження даного опитувальника, респондентам пропонується ознайомитися із твердженнями (всього сорок вісім), стосовно яких вони повинні визначитися чи погоджуються вони з ними, чи ні, та у якій мірі («абсолютно не погоджуюсь», «скоріше не погоджуюсь», «важко сказати, погоджуюсь чи ні», «скоріше погоджуюсь», «повністю погоджуюсь»). Запропоновані твердження направлені на розкриття рівня толерантності особистості у міжособистісному спілкуванні, у соціальному контексті, при контакті з культурним розмаїттям сучасного суспільства, ціннісного ставлення до традицій та поглядів інших, а також наявності залежності людини від стереотипних поглядів.

За результатами обробки отриманих анкет було визначено, що 53,3% респондентів мають низький рівень інтолерантності, а 46,7% опитаних студентів мають низький рівень толерантності. Жодних показників по крайнім межам (високий рівень та низький рівень) виявлено не було, що свідчить про відсутність абсолютно полярних толерантних чи інтолерантних настроїв серед опитаних.

Визначення *«Здатності до емпатії»* майбутніх учителів музики здійснювалося за допомогою діагностування рівнів емпатії особистості, розробленого В. Бойко [2, с. 385-387]. Сутність методу полягає у тому, що респондентам дається завдання оцінити твердження (всього тридцять шість) у залежності від того, чи погоджуються вони з ним («+» – погоджуються, «-» – не погоджуються). Зміст тверджень відображають різні показники структури емпатії, серед яких інтерес, увага та сприйняття особистості на іншого; здатність до емоційного співпереживання особистості до партнера, здатність увійти в його внутрішній світ; здатність діяти на основі власного досвіду та інтуїції стосовно свого партнера по взаємодії; наявність особистісних установок на взаємодію з іншими, їх глибшого пізнання; створення доброзичливої атмосфери відкритості та довіри у спілкуванні.

Згідно з отриманим даними, дуже високий рівень емпатії мають 20,0% опитаних, середній рівень емпатії у 40,0% респондентів, 25,0% опитаних показали нижчий від середнього рівень емпатії та 15,0% мають дуже низький рівень емпатії. Таким чином, за результатами проведення тестування, можна зробити висновок, що у переважній більшості майбутні учителі музики демонструють середній рівень сформованості емпатії, що свідчить про необхідність розвитку даної якості як запоруки формування толерантної особистості. Недосконаліть розвитку емпатії у студентів засвідчує невисокий рівень їх художньо-творчої толерантності.

Для діагностування критерію *«Розвиненість художньо-естетичного кругозору»* та його показників було використано проективну методику семантичного диференціалу, метод педагогічного спостереження. Метод семантичного диференціалу слугує психологічною технікою для вимірювання відмінностей в інтерпретації певної системи понять окремих груп людей [1]. Процедура методу полягає у тому, що перед респондентами стоїть завдання дати власну асоціативну оцінку (від «-3» до «+3») низці об'єктів за конкретно визначеними парами антонімічних прикметників.

Спираючись на дослідження В. Сіммата, ми пропонуємо використовувати двадцять шкал прикметників, які найбільше підходять до оцінки художніх явищ та об'єктів [5]. З метою діагностики художньо-естетичного критерію, респондентам було запропоновано прослухати десять уривків з музичних творів різних стилів та композиторів та оцінити їх у залежності від власного ставлення до прослуханого твору. Експеримент було повторено на прикладах оцінювання студентами творів образотворчого мистецтва. Вибір музичних творів та картин для експерименту проводився за кількома критеріями: 1) художні твори мають належати до подібних жанрів (камерні музичні твори та картини жанру жіночого портрету); 2) художній твір повинен бути маловідомим, щоб уникнути впливу суспільних кліше на оцінку респондентів, 3) серед представлених творів повинні бути роботи українських митців. Всі твори були систематизовано у групи за приналежністю до художніх течій (табл. 1).

Сутність показника *«Володіння художньо-естетичним тезаурусом»* вивчалася за допомогою впровадження творчого завдання до анкети семантичного диференціала, в якому респонденти повинні були придумати назву твору, назвати автора художнього твору, його стиль або епоху,

Таблиця 1

Художні твори для оцінювання (метод семантичного диференціалу)

	Художні течії	Автор твору		Художні течії	Автор твору
Музичні фрагменти	XX-XXI століття	Равель (муз фрагмент № 2) Лютославський (муз фрагмент № 3) Хіндеміт (муз фрагмент № 7) Вишинський (муз фрагмент № 9)	Картини	XX-XXI століття	Магрітт (картина № 3) Райс (картина № 5) Архипенко (картина № 8) Нікі де Сен Фаль (картина № 9)
	Романтизм	Шуберт (муз фрагмент № 4) Малер (муз фрагмент № 6)		Імперсіонізм	Дега (картина № 1) Вістлер (картина № 6)
	XVI-XVII століття	Персел (муз фрагмент № 1) Люллі (муз фрагмент № 5) Палестрина (муз фрагмент № 8) Монтеверді (муз фрагмент № 10)		Барокко	Веласкес (картина № 4) Вермеєр (картина № 10)
				Ренесанс	Дюрер (картина № 2) Боттічеллі (картина № 7)

Джерело: розроблено автором

до якого він належить. Таким чином, стало можливим оцінити не лише вподобання та ставлення студентів до творів мистецтва, але й перевірити наскільки добре вони орієнтуються у різних культурних епохах та знають їх художні особливості.

За результатами виконання респондентами поставленого завдання було визначено, що студенти плутаються у мистецтвознавчій термінології, стилістичних особливостях різних художніх стилів, важко визначати часові межі існування різних художніх течій. Реакцію студентів на завдання придумати назву художніх творів можна поділи на три групи: одні респонденти творчо підійшли до виконання завдання (11,6%), надаючи цікаві пропозиції, які не повторювалися; інші (35,2%) обмежилися визначенням лише жанру твору, не надаючи йому програмності; 29,1% респондентів давали стереотипні назви, які повторювалися у відповідях інших; 24,1% опитаних взагалі не виконали це завдання.

Рівні сформованості показника *«Усвідомленість сприйняття художніх образів різних стилів та жанрів на основі власних естетичних уподобань»* були проаналізовані за допомогою методу математичної статистики *функція нормального розподілу частоти оцінки* по кожній зі шкал оцінювання. Далі наведено приклад графіків, на яких показано функції нормального розподілу для музичних творів сучасного композитора (рис. 1) та композитора класика (рис. 2), а також сучасного художника (рис. 3) та митця-класика (рис. 4).

Криві функцій шкал (характеристик) семантичного диференціалу вказують на частоту появи кожної оцінки (від «3» до «-3») серед загальної кількості відповідей, які дали реципієнти. Пік кривої характеризує найвищий показник популярності оцінки серед студентів, а відповідно найнижча точка кривої вказує на оцінку, яку реципієнти давали найрідше даній характеристиці. Якщо криві функції плавні, без яскраво виражених сплесків, це може означати, що більшість осіб мають схожу реакцію в оцінці творів мистецтва. У випадку, якщо на графіку простежується сплеск кривих функцій окремих шкал оцінювання – це свідчить про те, що ця шкала (характеристика) мала більший вплив на реципієнтів, а отже була відзначена ними у їх відповідях більшим (полярним) балом.

У результаті обробки отриманих даних, можемо відзначити, що вподобання реципієнтів розділилися. Більшість творів отримали абсолютно полярні оцінки, хоча на деяких характеристиках погляди реципієнтів зійшлися. Так, найбільше співпадінь у вподобаннях отримали: серед музичних фрагментів – твори Г. Малера, П. Хіндеміта, Дж. Палестрини, К. Монтеверді; серед картин – портрети Р. Магрітта, Д. Веласкеса, Дж. Вістлера, Я. Вермеєра. Мінімальна кількість співпадінь серед оцінок реципієнтів (або жодних співпадінь) була виявлено стосовно музичних творів М. Равеля, В. Лютославського, Ф.Шуберта; картин М. Райса, О. Архипенка, де Сан Фаль.

Порівнюючи результати оцінювання музичних творів та творів образотворчого мистецтва студентами на основі графіків, ми можемо стверджувати, що музичні твори викликали у реципієнтів більше суперечностей в оцінюванні. Хаотичність траєкторії графіків свідчать про розпорошеність ставлення опитаних студентів стосовно одних і тих самих творів, відсутність одностайності у реакції на твори, а отже це є підтвердженням плюралізму поглядів у сприйнятті творів різних жанрів та напрямків. Крім того, під час педагогічного спостереження було відмічено реакцію реципієнтів на твори різних культурних епох. Так, при сприйнятті творів сучасних авторів, які творили у XX-XXI столітті студенти починали активніше виражати свої емоції вслух (лунав сміх, жарти, коментарі). Це свідчить про те, що більшість респондентів не сприймає серйозно творчість сучасних митців, покладаючись при цьому на стереотипні суспільні погляди.

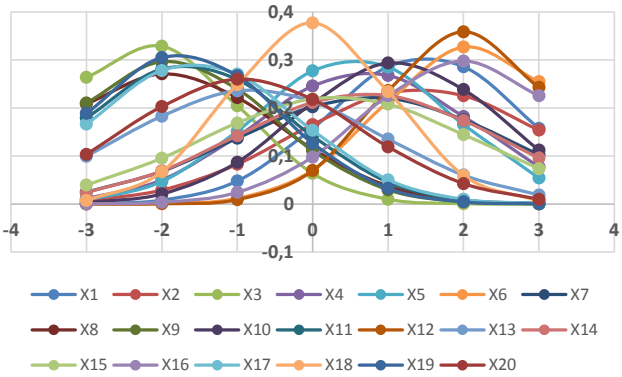

Рис. 1. Графік частоти шкал семантичного диференціалу для музичного фрагменту № 7 (П. Хіндеміт)

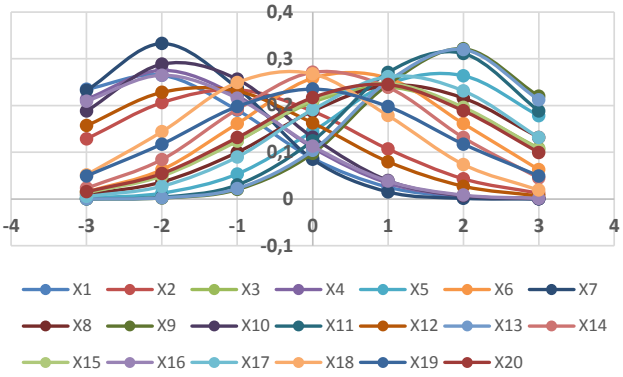

Рис. 2. Графік частоти шкал семантичного диференціалу для музичного фрагменту № 4 (Ф. Шуберт)

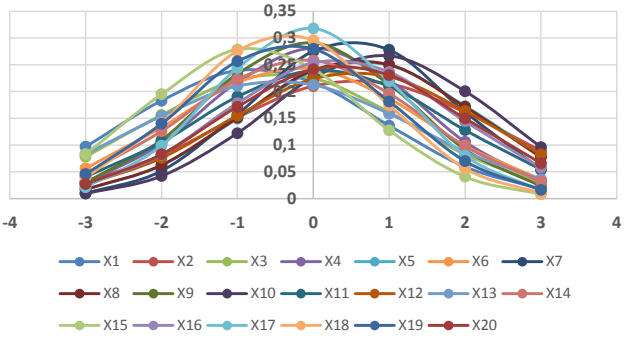

Рис. 3. Графік частоти шкал семантичного диференціалу для картини № 5 (М. Райс)

Отже, аналіз анкет респондентів показав, що високий рівень усвідомленості сприйняття змісту

художніх творів продемонстрували 29,8% респондентів. Вони намагалися проникати у сутність кожного твору мистецтва, уважно ставилися до процесу оцінювання. 37,6% опитаних показали середній рівень та 15,3% рівень нижче середнього, а серед усіх респондентів 17,3% вибірково поставилися до виконання завдання, демонстрували байдужість під час ознайомлення з творами, про що свідчить характер проставлення ними оцінок, коментували та жартували над художніми творами.

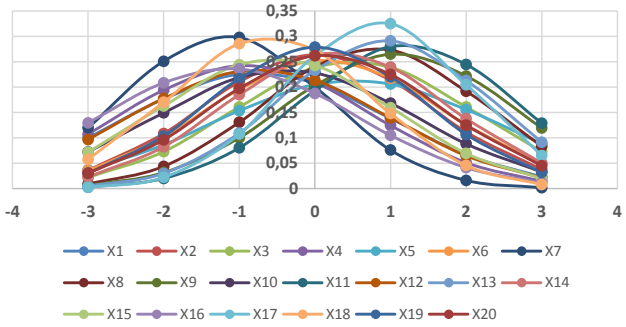

Рис. 4. Графік частоти шкал семантичного диференціалу для картини № 1 (Е. Дега)

Показник *«Здатність до самооцінки художньо-естетичного ставлення до змісту творів мистецтва»* перевірявся за допомогою опитувальника. Зокрема, після виконання завдань в анкетах з визначення семантичного диференціалу, респонденти описували свої враження від прослуханих музичних творів та побачених картин; визначали які твори їм сподобалися найбільше (найменше) та чому; проводили аналогії, які з творів найбільше відповідають особистості респондента; наводили перелік ознак, за якими вони здійснювали аналіз до якого жанру та стилю віднести ті чи ті твори; визначали складнощі, які виникали у них під час проведення оцінювання запропонованих творів. Таким чином, у результаті проведеної діагностики високий рівень здатності до самооцінки продемонстрували 23,4% респондентів, середній рівень – 36,2%, нижчий за середній – 28,5%, низький рівень – 11,9%.

Критерій *«Готовність до музично-педагогічного інтерпретування»* було перевірено за допомогою опитувальника для визначення рівня зацікавленості студентів до виконавської діяльності (В. Петрушин), методів педагогічного спостереження, бесіди, аналізу результатів діяльності майбутніх учителів музики.

Для визначення показника *«Інтерес до інструментально-виконавської діяльності»* було використано тест на виявлення ставлення до конкретної музичної діяльності (виконавська діяльність), розроблений В. Петрушиним [4]. Респондентам було запропоновано тридцять тверджень, які вони повинні були оцінити, давши відповідь «так» або «ні».

За результатами аналізу проведеного анкетування ставлення майбутніх учителів музики до виконавської діяльності ми бачимо, що 16,7% усіх опитаних мають низький рівень, 30,0% – середній і 31,7% – високий рівень. Крім того, сформувалася четверта когорта респондентів, які мають рівень нижче низького (згідно з ключем для оцінювання анкети вони набрали від 0 до 9 балів) – це 21,7% від усіх опитаних. Результати анкетування показали, що більшість студентів мають середній та низький рівень зацікавленості в інструментально-виконавській діяльності, яка є важливим компонентом їх фахової підготовки.

Наступний показник *«Цілісність відтворення художнього образу музичного твору в інтерпретації»* було перевірено за допомогою методів педагогічного спостереження та бесіди. Діагностика цього показника проводилася на залікових заняттях з дисциплін основний та додатковий інструмент (фортепіано), під час екзаменів та концертів, у яких брали участь студенти. Також проводилися бесіди із учасниками експерименту та їх викладачами з метою визначення з якими проблемами стикаються студенти під час інтерпретування музичних творів; в чому, на думку опитаних, проявляється причина цих проблем; які шляхи подолання інтерпретаційних неточностей використовують викладачі у роботі зі студентами; що, на думку студентів, впливає найбільше на успішну інтерпретацію музичного твору.

На основі отриманих даних можемо зробити висновок, що багато студентів (67,9%) мають проблеми із художньою інтерпретацією музичних творів, що пов'язано, згідно з відповідями респондентів, з різними причинами, зокрема: недосконалим володінням студентами техніки гри на музичному інструменті; їх низьким виконавським досвідом; обмеженістю часу для розучування та виконання творів, які визначаються у навчальному плані вищих навчальних закладів; нецікавим репертуаром, який дає для виконання викладач; несприятлива атмосфера на заняттях з гри на музичному інструменті та ін.

Є студенти (10,5%), які мають значні успіхи в інструментальному виконавстві, вони дуже здібні та постійно беруть участь у конкурсах, концертах тощо. Відповідно, вони мають високий рівень сформованості цілісності відтворення художнього образу під час інтерпретації музичних творів. Також існує когорта студентів (8,1%), які мають низьку інструментально-виконавську підготовку, мають проблеми з навчальною дисципліною, працюючи над музичними творами, вони не звертають увагу на художню сторону виконання, обмежуючись механічним вивченням нотного тексту.

«Сформованість умінь та навичок інтерпретації музичних творів у професійній діяльності» перевірялася за допомогою методів педагогічного спостереження та аналізу результатів діяльності майбутніх учителів музики. Так, на заняттях з методики музичного виховання, учасникам експерименту було запропоновано підготувати фрагмент уроку музичного мистецтва, на якому б вони мали виконати по одному музичному твору композитора-класика (Ф. Куперен «Хоробра зозуля») та сучасного композитора (О. Яковчук «Бурундук») [7]. Крім того, студентам було дано завдання підготувати анотацію до цих творів у вигляді бесіди для дітей. Запропоновані твори є нескладними для виконання (оскільки студенти мають різний рівень фортепіанної підготовки) та сприйняття (мають бути доступними у розумінні для дітей).

Варто зазначити, що на високому рівні із завданням впоралося 12,4% респондентів. Ці

студенти проявили зацікавленість у підготовці та виконанні роботи, використали свій творчий та педагогічний потенціал. Вони продемонстрували хороші виконавські здібності, підготували цікаві анотації для дітей молодшої або середньої школи. 40,7% респондентів показали середній рівень підготовки, оскільки вони не повністю справилися із завданнями, допускалися неточностей у виконанні творів або при представленні анотації до них. Серед студентів цієї групи відзначалася скутість у викладенні матеріалу, проблеми у виконанні музичних текстів, наявність методичних помилок у підготовці анотацій-бесід про музичні твори для школярів.

Серед учасників дослідження нами виділено групу студентів, яка складає 31,2% та до якої належать студенти, що не справилися у повній мірі із завданням. Це проявлялося у неспроможності майбутніх учителів музики виконати музичні твори, наявності суттєвих проблем та неточностей у виконанні (ритмічних, динамічних тощо), презентації недоопрацьованої або ж запозиченої анотації із літературних джерел без посилань, неемоційному викладу інформації. Взагалі не справились із завданням 15,7% опитаних у зв'язку із небажанням долучитися до виконання окресленої роботи.

Висновки і пропозиції. Таким чином, після проведення констатувального етапу експериментального дослідження нами було отримано такі дані: високий рівень сформованості художньо-творчої толерантності мають 16,8% респондентів, середній рівень виявлено у 39,5% опитаних, рівень нижче середнього – у 27,7%, низький рівень продемонстрували 16,0% студентів. Узагальнені результати проведеного дослідження з визначення рівнів сформованості художньо-творчої толерантності представлені у табл. 2 та графічно зображені на рис. 5.

Рис. 5. Рівні сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики (результати констатувального експерименту)

Отже, отримані дані у результаті проведення констатувального експерименту засвідчують недостатній рівень сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики. З метою підвищення показників критеріїв сформованості художньо-творчої толерантності рекомендується впровадження розробленої автором статті методики формування художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики у процесі фортепіанної підготовки та проведення діагностики змін рівнів сформованості названого феномену після формувального етапу експерименту.

Таблиця 2

Зведені дані рівнів сформованості художньо-творчої толерантності майбутніх учителів музики у процесі фортепіанної підготовки

Критерії сформованості художньо-творчої толерантності	Рівень сформованості							
	Низький		Нижче середнього		Середній		Високий	
	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб	%	К-сть осіб
Емпатійно-діалогічний	15,0	27	38,3	69	36,1	66	10,6	18
Художньо-естетичний	17,8	33	24,3	42	36,3	66	21,6	39
Виконавсько-педагогічний	15,1	27	20,5	36	46,2	84	18,2	33
	16,0	**27**	**27,7**	**51**	**39,5**	**72**	**16,8**	**30**

Список літератури:

1. Василькевич Я. З. Семантичний диференціал як метод психологічного аналізу особистісного смислоутворення [Електронний ресурс] / Я. З. Василькевич // Психолінгвістика. – 2009. – Вип. 3. – С. 34-40. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2009_3_4
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002. – 512 с.
3. Магун В. С., Жамкочьян М. С., Магура М. М. Вопросник для измерения толерантности / В. С. Магун, М. С. Жамкочьян, М. М. Магура // Психодиагностика толерантности личности. Под редакцией Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. – М.: Смысл, – 2008. – С. 51-59.
4. Петрушин В. И. Музыкальная психология: Учебное пособие для вузов / В. И. Петрушин. – М.: Академический Проект; Трикста, 2008. – 400 с.
5. Симмат Е. В. Семантический дифференциал как инструмент искусствоведческого анализа / Е. В. Симмат // Семиотика и искусствометрия; под ред. Ю. М. Лотмана, В. М. Петрова. – М., 1972. – С. 298-325.
6. Соболь Н. В. Методи діагностики рівнів сформованості художньо-творчої толерантності майбутнього вчителя музики / Н. В. Соболь // Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 квіт. 2016 р. / МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка та ін.; за заг. ред. Огнев'юка В.О.; [редкол.: В. О. Огнев'юк, Н. М. Віннікова, К. Ю. Бацак, О. М. Олексюк та ін.]. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – С. 692-701.
7. Хочу грати на роялі / авт.-упоряд. Н. Гриднєва; текст М. Храпачова; худож. К. Лавро. – К.: Муз. Україна, 2012. – 200 с.

Соболь Н.В.
Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко

ИССЛЕДОВАНИЕ СФОРМИРОВАННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

Аннотация
В статье освещаются результаты экспериментального исследования (констатирующий этап) по диагностике уровней сформированности художественно-творческой толерантности будущих учителей музыки. Дается характеристика критериев и показателей сформированности определенного феномена, описываются методы их диагностики (анкетирование, проективная методика семантического дифференциала, беседа, педагогическое наблюдение, анализ результатов деятельности будущих учителей музыки, обобщение педагогического опыта, математическая обработка данных). На основе полученных данных выделены и проанализированы четыре уровня сформированности художественно-творческой толерантности будущих учителей музыки, а именно высокий, средний, ниже среднего и низкий.
Ключовые слова: художественно-творческая толерантность, будущий учитель музыки, критерии и показатели сформированности художественно-творческой толерантности, уровни сформированности художественно-творческой толерантности, методы диагностики, констатирующий эксперимент.

Sobol N.V.
Institute of Art of Borys Grinchenko Kyiv University

MEASUREMENT OF MATURITY LEVELS OF FUTURE MUSIC TEACHERS' ARTISTIC TOLERANCE

Summary
The article highlights the results of the research (ascertaining experiment) of maturity levels of future music teachers' artistic tolerance. The author defined criteria and indicators of this kind of tolerance, explained the diagnostic methods used for its measurement (questionnaires, projective methods of semantic differential, interview, pedagogical observation, analysis of the results of future music teachers' activities, generalization of teaching experience, mathematical statistics). Based on the selected data were distinguished four levels of artistic tolerance maturity: high level, medium level, below the average level and low level.
Keywords: artistic tolerance, future music teacher, criteria and levels of artistic tolerance maturity, levels of artistic tolerance maturity, diagnostic methods, ascertaining experiment.

УДК 378.147

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І ОПОДАТКУВАННЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Шевченко В.М.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

У статті дано філософське осмислення процесу формування професійної компетентності майбутнього фахівця з обліку і оподаткування в процесі професійної підготовки. З огляду на те, що розвиток України визначається в контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури, освітній простір також не може залишатися осторонь цих перетворень. Наголошується, що освіта як процес носить суспільний характер, здійснюється в суспільстві і за суспільно визначеними стандартами. Тож саме суспільство має визначати суть і спрямованість освіти, її результативність й пріоритети. Підкреслюється, що в умовах становлення інформаційного суспільства зростає соціальна потреба в знанні, в підвищенні рівня освіти, яка сама стає інформаційно-комунікативної системою. Сучасні умови існування освітнього середовища та оновлення змісту освіти обумовлюють необхідність розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, яка виражається через здатність до оцінки і класифікації даних, вмінні перетворювати інформацію в знання, а також її аналіз, зберігання та ефективне застосовування у своїй професійній діяльності.

Ключові слова: вища освіта, професійна компетентність фахівця з обліку і оподаткування.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається в контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури. Це надає стимулу до більш інтенсивного розвитку всіх галузей української економіки. Освітній простір не може залишатися осторонь цих перетворень, оскільки саме освіта повинна активніше реагувати на зміни в базових характеристиках суспільства. Прагнення адаптуватися до європейських стандартів в освіті викликає необхідність першочергового вирішення таких ключових питань, як визначення місця вищої освіти у сучасному світі та її зміни, а отже і пов'язаної з цим модернізації освітніх структур, впровадження новітніх технологій в освітній процес та удосконалення методики викладання. Разом з цим, статус системи вищої освіти в Україні набуває нового змісту на шляху до громадського суспільства, розбудова якого поставила низку сучасних питань та призвела до оновлення Переліку галузей знань і спеціальностей, відповідно до якого перед навчальними закладами вищої освіти постало завдання забезпечити підготовку фахівців за новою спеціальністю, а саме «Облік і оподаткування» (галузь знань «Управління і адміністрування») [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами системи економічної освіти опікуються багато науковців. Так, у рамках філософського осмислення такі вчені, як Б.С. Гершунський, Н.Е. Гусинський, С.Ф. Клепко, М.Д. Култаєва, М.І. Романенко, Ю.І. Турчанінова, І.Г. Фомичова та ін., розробили і обґрунтували світоглядно-ціннісні засади сучасної освіти [2–8].

Водночас філософсько-педагогічні дослідження вітчизняних науковців В.П. Андрущенка, В.Г. Кременя, С.М. Ніколаєнка [9–11], економіко-педагогічні та економіко-філософські праці А.С. Гальчинського, Г.А. Дмитренка, С.В. Мочерного [12–14] доводять необхідність перегляду загальної економічної освіти та наполягають, що для кардинального оновлення освітньої системи необхідно докорінно переглянути філософсько-ціннісні джерела та функції освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розглядаючи проблеми розвитку вищої освіти в філософсько-освітньому аспекті науковці [15; 16; 17; 18] відзначають, що динаміка сучасного економічного, соціально-політичного й культурологічного трансформування українського суспільства вимагає інтегральної оцінки системи освіти загалом і вищої економічної освіти зокрема.

Мета статті – дослідити роль вищої освіти в системній цілісності освіти та надати філософського осмислення процесу набуття знань, умінь і навичок майбутнього фахівця з обліку і оподаткування в процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розбудова єдиного європейського освітнього простору нині здійснюється на компетентнісно-орієнтованій основі. Відповідно до постанови КМУ «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» «*...**компетентність/компетентності*** – здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через *знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості*» [19]. Тобто майбутні фахівці з обліку і оподаткування в процесі професійної підготовки мають набути певних компетентностей (знання, розуміння, уміння та ін.), які відповідатимуть їх певному кваліфікаційному рівню.

Тож яким має стати майбутній фахівець і які саме професійні уміння (компетентності) він здатен продемонструвати після завершення навчання, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці?

Варто зазначити, що у реформуванні освіти в Україні значною мірою має враховуватися об'єктивний вплив загальних для сучасної цивілізації тенденцій розвитку. З одного боку ці тенденції обумовлені розвитком науки, технологій, виробництва, що призводить до формування загального світового економічного простору, планетарного інформаційного поля та інтенсивного обміну результатами матеріальної і духовної діяльності. З іншого, формуванням позитивних умов для індивідуального розвитку особистості та її самореалізації у світі. Проте сучасна вища

© Шевченко В.М., 2016

освіта, яка була сформована під впливом педагогічних і філософських ідей доби Просвітництва та переважно зорієнтована на репродуктивне знання, вже не відповідає вимогам і запитам сьогодення, оскільки в умовах динамічного, сповненого ризиків світу, не здатна запропонувати механізми адаптації людини до життя та презентувати орієнтири подальшого розвитку соціуму.

Вище окреслені обставини так чи інакше змінюють традиційні підстави і принципи освіти та позначаються на складі компетентностей майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, що потребує окремого наукового аналізу та філософського осмислення.

Проблеми освіти є центральними з погляду політичного, матеріально-технічного та культурного розвитку країни. Це твердження корелюється з прогностичним аналізом тенденцій розвитку освіти, здійсненим В. П. Андрущенком, який підкреслює пріоритетність освіти, від розвитку якої багато в чому залежить вигляд майбутнього суспільства, культури та особистості [9, с. 11]. Оскільки освіта, зокрема і вища, як процес носить суспільний характер, здійснюється в суспільстві і за суспільно визначеними стандартами, то саме суспільство має визначати суть і спрямованість освіти, її результативність й пріоритети.

Слід зазначити, що до недавнього часу навчання в українських закладах вищої освіти перважно зводилося до поступового накопичення матеріалу та його шаблонного застосування, а компетентність майбутніх фахівців окреслювалась скоріше їх здатністю швидко та правильно виконувати однотипні завдання за єдиним зразком чи конкретною інструкцією, ніж можливістю творчо мислити та використовувати інформацію, що здобули на практиці. За таких умов інформація та знання розглядалися як джерело домінування та влади, а не як засіб особистісного зростання та плекання власної самобутності людини і розвитку її креативних можливостей. С. Пролєєв зазначає, що освітньому процесу імпліцитно властива репресивність, оскільки вона є тим «... соціальним інструментом, через дію якого людський індивід підпорядковується вимогам соціуму і стає його часткою у вигляді типового соціального персонажа...» [20, с. 18].

На думку К. Мангейма система освіти, у якій багато уваги надається оцінкам чи вигадуванню фактів, по суті вбиває живий дух експериментаторства, який присутній епосі змін. Дослідник звертає увагу, що ті традиційні методи викладання, які є виправданними для статистичного суспільства, не прийнятні для світу, який постійно змінюється, оскільки нищать дух авантюризму та утруднюють творче прилаштування до не передбачуваних обставин [21, с. 452].

Протягом останніх десятиліть XX століття усі аспекти сучасного людського життя та діяльності були пронизані інформацією, під впливом якої створилися нові соціальні структури і виник новий спосіб розвитку людської цивілізації – *інформаціоналізм* [22]. Тож інформація стала розглядатися як неодмінний атрибут епохи, як певна практична цінність. Водночас в ході вдосконалення електронної техніки і технологій відбувся бурхливий розвиток засобів масової комунікації, особливо телебачення, створення і широке поширення персональних комп'ютерів; було побудовано глобальні інформаційні мережі; розроблено технологій віртуальної реальності та інші технологічні інновації. Все це докорінно змінили життя суспільства, висунувши на передній план інформаційну діяльність, тобто діяльність, яка пов'язана з виробництвом, споживанням, трансляцією і зберіганням інформації. Так М. Мак-Люен стверджував, що зміна технологій, створення нових технічних засобів: від алфавіту і листа до друкарського верстата, а потім і до електронних засобів комунікації, визначає зміну соціально-економічної системи. За теорією М. Мак-Люена, ідея світу набуває нового сенсу «глобального села», в якій нічого не можна приховати, і всі відповідальні за все [23].

Значний внесок в розвиток ідей інформаційного суспільства внесла концепція Елвіна Тоффлера, викладена в його книзі «Третя хвиля» [24]. Е. Тоффлер виділяє в історії цивілізації три хвилі: перша хвиля – *аграрна* (до XVIII століття), друга – *індустріальна* (до 1950-х рр. XX століття) і третя – *пост-* або *суперіндустріальна* (починаючи з 1950-х років). Останній період відзначився подіями, які істотно трансформували сучасну соціокультурну реальність. А відомий соціолог М. Кастельс у своїй роботі «Становлення суспільства мережевих структур» робить висновок про те, що нова пост- або суперіндустріальна хвиля викликала становлення *суспільства мережевих структур (network society)*: «...в умовах інформаційної ери історична тенденція призводить до того, що домінуючі функції і процеси все більше виявляються організованими за принципом мереж. Саме мережі складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «мереженої» логіки значною мірою позначається на хід та результати процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою і владою» [22].

Глобальні інформаційні технології привчили користувачів комп'ютерів та Інтернету не тільки до електронних форм комунікації, а й до нових форм роботи з текстами в електронному вигляді, зокрема, до інтертекстуальності, до дискурсу в рамках глобальної інформаційної мережі. А віртуальний простір став простором не тільки науки, а й системи освіти. Віртуальні університети, дистанційна освіта, спілкування по електронній пошті і т.ін. – все це стає буденною справою і тягне за собою цілий ряд наслідків, які ще не осмислені в повному обсязі. Тож в умовах становлення інформаційного суспільства зростає соціальна потреба в знанні, в підвищенні рівня освіти, яка сама стає *інформаційно-комунікативної системою*.

Змінюється і призначення самої освіти, адже тепер освітній процес має на меті не просто передачу готових знань індивіду, а й вказати напрямок або шлях, по якому він повинен рухатися в просторі змісту освіти. Тим самим змінюється *статус змісту освіти*: з предмета освіти він стає процесом. Так американський постмодернізм Дж. Кінчелоу замінює слово «теорія» *(theory)* на слово «теоретизування» *(theorizing)*, а слово «теоретик» *(theoretician)* на – «теоретізатор» *(theorizer)*. Це пов'язано з новим баченням світу як мінливої нестабільної реальності і метафізич-

ним визнанням відсутності абсолютної істини і, отже, теорії як закінченого продукту. На відміну від теорії, що представляє панування одного дискурсу, теоретизування легітимізує безліч, плюралізм дискурсів, наративів, методів інтерпретації. В той же час Дж. Кінчелоу зазначає, що основними рисами інноваційного суспільства є не відтворення знань, а «виробництво своїх власних знань»; відкриття в собі нових можливостей, самореалізація свого потенціалу (інсайт) [25].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, проведені дослідження дають підстави стверджувати, що в умовах становлення інформаційного суспільства зростає соціальна потреба в знанні, в підвищенні рівня освіти, яка сама стає *інформаційно-комунікативної системою.*

Сучасні умови існування освітнього середовища та оновлення змісту освіти обумовлюють необхідність розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців з обліку і оподаткування, яка виражається через *здатність* до оцінки і класифікації даних, *вмінні* перетворювати інформацію в знання, її *аналіз*, зберігання та ефективне застосовування у своїй професійній діяльності.

Порушені в статті питання не є вичерпаними й потребують доповнень і уточнень щодо складових системи професійних умінь майбутнього фахівця з обліку і оподаткування у процесі професійної підготовки.

Список літератури:

1. Про затвердження Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ uk/cardnpd?docid= 248149695
2. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Изд-во «Совершенство», 1998. – 608 с.
3. Гусинский Н. Э. Введение в философию образования / Н. Э. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М.: Логос, 2003. – 248 с.
4. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С. Ф. Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 328 с.
5. Клепко С. Ф. Конспекти з філософії освіти / С. Ф. Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2007. – 420 с.
6. Култаєва М. Д. Деякі проблеми розбудови категоріального апарату сучасної філософії освіти / М. Д. Култаєва // Практична філософія. – 2004. – № 1. – С. 129-137.
7. Романенко М. І. Філософія освіти: історія та сучасність / М. І. Романенко. – Д.: Видавництво «Промінь», 2001. – 180 с.
8. Фомичева И. Г. Философия образования: некоторые подходы к проблеме / И. Г. Фомичева. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2004. – 242 с.
9. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.
10. Кремень В. Г. Філософія освіти XXI століття / В. Г. Кремень // Вища шк.. – 2002. – № 6. – С. 9-17.
11. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти України: початок XXI століття / С. М. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2006. – 253 с.
12. Гальчинський А. С. Стратегія євроінтеграції та питання участі України у формуванні єдиного економічного простору: аналіт. оцінки / А. С. Гальчинський; відп. ред. О. О. Янішевський; Національний ін-т стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2003. – 23 с.
13. Дмитренко Г. Формування соціального (громадянського) суспільства в Україні на основі антропосоціального підходу // Управлінські аспекти соціальної роботи. – К.: МАУП, 2002. – С. 59-78.
14. Мочерний С. В. Економічний суверенітет України та шляхи його досягнення / С. В. Мочерний; Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – К.: [б.в.], 1994. – 196 с.
15. Бушман І. О. Система освіти як засіб модернізації української культури: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10 / Бушман Ірина Олександрівна. – К., 2005. – 325 с.
16. Дзвінчук Д. І. Сучасні тенденції розвитку та управління освітою: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10 / Дзвінчук Дмитро Іванович. – К., 2007. – 385 с.
17. Коваленко О. Нова філософія економічної освіти / О. Коваленко // Освіта України. – 2004. – № 29. – С. 5-15.
18. Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес / за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 326 с.
19. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua. s45. ru.wbprx.com/laws/show/1341-2011-п
20. Пролєєв С. В. Репресивність освіти: вимушена необхідність чи власні зазіхання соціуму? / С. В. Пролєєв // Філософія освіти. – 2007. – № 1 (6). – С. 17-27.
21. Мангейм К. Диагноз нашого времени / К. Мангейм. – М.: Юрист, 1994. – 700 с.
22. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология; под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 494-505.
23. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. – Toronto: Univ. of Toronto Press, 1967. – 279 p.
24. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Фирма «Издатетьство АСТ», 1999. – С. 6-261.
25. Kincheloe J. Toward a critical politics of teacher thinking: Mapping the postmodern / J. Kincheloe. – Westport, Connecticut: Bergin and Garvey, 1993. – 262 p.

Шевченко В.Н.
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ С УЧЕТА И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ: ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье дано философское осмысление процесса формирования профессиональной компетентности будущего специалиста по учету и налогообложению в процессе профессиональной подготовки. Учитывая то, что развитие Украины определяется в контексте европейской интеграции с ориентацией на фундаментальные ценности западной культуры, образовательное пространство также не может оставаться в стороне от этих преобразований. Отмечается, что образование как процесс носит общественный характер, осуществляется в обществе и по общественно определенным стандартам. Поэтому именно общество должно определять суть и направленность образования, его результативность и приоритеты. Подчеркивается, что в условиях становления информационного общества возрастает социальная потребность в знании, в повышении уровня образования, которое само становится информационно-коммуникативной системой. Современные условия существования образовательной среды и обновление содержания образования обусловливают необходимость развития профессиональной компетентности будущих специалистов по учету и налогообложению, которая выражается через способность к оценке и классификации данных, умении превращать информацию в знания, а также ее анализ, хранение и эффективное применение в своей профессиональной деятельности.
Ключевые слова: высшее образование, профессиональная компетентность специалиста по учету и налогообложению

Shevchenko V.M.
Dnipropetrovs'k Alfred Nobel University

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF ACCOUNTING AND TAXATION: PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL ASPECT

Summary
The philosophical understanding of the process of formation of professional competence of the future expert in accounting and taxation in the process of training is given in the article. Educational space also can not remain aloof from these transformations given that development of Ukraine is determined in the context of European integration with a focus on the fundamental values of Western culture. It is noted that education as a process has a social character, it is carried out in the community and socially defined standards. Therefore, it is society that must determine the nature and direction of education, its efficiency and priorities. It is emphasized that social demand for knowledge is increasing in the conditions of an information society, the level of education is increasing, and education becomes information and communication system. Modern living conditions of the educational environment and update the content of education necessitate the development of professional competence of the future experts in accounting and taxation, which is expressed through the ability to evaluate and classify data, the ability to transform information into knowledge, information analysis, storage and effective its application in their professional activity.
Keywords: higher education, professional competence of a specialist in accounting and taxation.

УДК 377.5

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ЯК СКЛАДОВА АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТТЯХ З БІОХІМІЇ

Яковчук О.Л.
Криворізький коледж економіки та управління
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У статті визначено роль та педагогічні можливості ігрових технологій навчання при проведенні діалогічних та полемічних лекцій з дисципліни «Біохімія». Проаналізовано значення дидактичних міні – ігор, різноманітних навчальних ігрових ситуацій для розвитку пізнавальної активності студентів, підвищення продуктивності їх навчальної діяльності.
Ключові слова: ігрові технології навчання, монологічна лекція, діалогічна лекція, полемічна лекція, навчальні ігрові ситуації.

Постановки проблеми. Процес активізації навчально-пізнавальної діяльності на лекційних заняттях з біохімії передбачає посилення педагогічної взаємодії між викладачем та студентською аудиторією. Саме елементи ігрових технології навчання, зокрема дидактичні міні – ігри, різноманітні ігрові ситуації здатні перетворити лекційне заняття у цікаве дійство, настроїти аудиторію на продуктивну навчальну діяльність, створити ситуацію успіху для студентів з різним рівнем навчальних досягнень.

Впровадження ігрових технологій навчання при проведенні діалогічних та полемічних лекцій – одна із складових успішного засвоєння знань з біохімії.

Елементи ігрових технологій навчання допомагають викладачеві подолати методичні труднощі при викладанні найбільш складного лекційного матеріалу, сприяють створенню педагогічної взаємодії у системі «викладач – студент». Вони збуджують у студентів потребу в знаннях, розвивають їх творчу ініціативу, наполегливість в освоєнні дисципліни, удосконалюють навички роботи в колективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок розробки теорії навчальної гри пов'язують з іменами таких мислителів XIX століття, як Ф. Шіллер, Г. Спенсер, В. Вундт. Вони вважали, що гра є естетичною діяльністю, джерело гри – насолода [15, 56-63]. А. Ванштейн стверджував, що гра – шлях до гармонії [2, 23-31].

В останні роки зріс інтерес педагогів-практиків до дидактичних ігор та навчальних ігрових моментів. Це стимулювало поглиблення досліджень питань їх застосування у навчально-виховному процесі, зокрема чіткого визначення суті навчальної гри, її місця на занятті, переосмислення педагогічних можливостей, доцільного поєднання з іншими педагогічними засобами.

Існують різні підходи до визначення поняття «гра». Так, в українському педагогічному словнику С. Гончаренко пропонує таке визначення: «Гра – це форма довільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість й розгортається або у вигляді змагання» [3, 63-74]. На його думку, рольова гра – це «школа довільної поведінки й діяльності, властивої поведінці дітей і дорослих».

Гра має великі виховні та розвиваючі можливості, у ній «формується самий механізм можливої зміни позиції і координації своєї точки зору з іншими можливими точками зору» [15, 41-43]. За допомогою ігрової пізнавальної діяльності здійснюється й активізація процесу формування професійних компетентностей майбутнього фахівця.

М.Ф. Стронін розглядає гру, як ситуативно-варіативну вправу, де створюється можливість для багаторазового повторення мовного зразка в умовах, максимально наближених до реального мовленнєвого спілкування з притаманними йому ознаками – емоційністю, спонтанністю, цілеспрямованістю мовного впливу [5, 7-12].

У роботах багатьох психологів і педагогів, присвячених використанню навчальної--ігрової діяльності розглядається як необхідна форма життєдіяльності кожної особистості, пов'язана з періодом формування творчих здібностей (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін).

Викладач кафедри хімії Полтавського кооперативного інституту О. Жорник займається проблемою формування пізнавальної активності студентів у процесі спільної ігрової діяльності. У своїй статті автор пише, що «дискусії в періодичній пресі про завдання та прорахунки педагогічної науки, про педагога як центральну фігуру в оновленні національної школи, педагогіку співробітництва, про нове педагогічне мислення ведуть до одного важливого методичного висновку: потреба у теорії спільної ігрової діяльності давно назріла. Шлях до неї – гуманізація педагогіки, пізнання особистості, розкриття її творчого потенціалу» [6, 27-29].

Наполегливо працювали у напрямку вирішення проблеми підвищення рівня самостійної творчої діяльності підлітків та створення умов для більш повного і ефективного використання інтелекту кожного відомі педагоги-новатори М. Ґудзик, Ш. Амонашвілі, Є. Ільїн. В. Краковський, В. Шаталов та інші [7, 238-298]. У процесі роботи вони прийшли до висновку, що одним із способів вирішення даної проблеми є зміна технології навчання шляхом включення у навчально-виховний процес дидактичних ігор. Крім того, ігрові технології дозволяють реалізовувати всі провідні функції навчання: освітню, виховну, розвиваючу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль останнім спостерігається низький рівень пізнавальної активності студентів, знижується інтерес молоді до вивчення спеціальних та професійно спрямованих дисциплін.

Надолужити прогалини у теоретичних знаннях студентів з дисципліни «Біохімія» можна

© Яковчук О.Л., 2016

шляхом цілеспрямованого систематичного впровадження ігрових технологій та їх елементів у навчальний процес.

Мета статті. Метою даної роботи є висвітлення теоретичних аспектів застосування дидактичних ігор, навчальних ігрових ситуацій на різних етапах лекційних занять з біохімії.

Виклад основного матеріалу. Лекція – одна з форм проведення навчальних занять у вищій школі, призначена для засвоєння студентами теоретичного матеріалу.

Мета лекції – розкрити основні положення навчального матеріалу, з'ясувати невирішені проблеми, проаналізувати та узагальнити відомі факти, дати рекомендації щодо використання основних висновків на практичних заняттях.

Лекції посідають суттєве місце у навчальному процесі на всіх рівнях освіти, хоча їх кількість щороку різко зменшується у навчальних планах. У зв'язку з цим від педагогів вимагається творче ставлення до них. Ефективність лекції залежить від чіткого визначення її місця у логічній структурі навчального предмету навчального предмета, форм, методів та засобів реалізації навчального матеріалу.

Залежно від форми організації та керування навчально-пізнавальною діяльністю студентів, лекція може бути монологічною, діалогічною, полемічною.

Особливістю монологічної лекції є таке викладання її змісту лектором, що теоретичний матеріал подається тільки у вигляді готових висновків. У цьому випадку студенти сприймають на слух більшу частину інформації, фіксують основні положення, запам'ятовують.

Діалогічна лекція розрахована на активізацію участі студентів у навчальному процесі, в цьому випадку роль викладача теж залишається керівною. Лекція, проведена в діалогічній формі, матиме успіх тоді, коли викладачем добре продумані та сформульовані запитання для діалогу зі студентами, передбачені можливі варіанти відповідей на них, визначені серед них найбільш суттєві.

Полемічна лекція передбачає викладання змісту матеріалу у вигляді постановки проблем, ідей, положень, що вимагають розв'язання в ході дискусії. При цьому не виключені різні думки з того чи іншого питання. Роль викладача у проведенні полемічної лекції є складною. Йому необхідно володіти мистецтвом полеміки, орієнтуватися в різних поглядах та направляти студентів на правильні висновки. Полемічна лекція – один із способів ефективного емоційного впливу на студентів, збудження його інтересу до вивчення дисципліни, пізнавальної активності, бажання шукати істину.

Незалежно від форми організації, лекція що відповідає основним дидактичним цілям, повинна формувати пізнавальний інтерес до вивчення дисципліни, наближувати навчальний процес до умов професійної діяльності, сприяти обміну знаннями, досвідом й почуттями між викладачем та студентами. З цією метою необхідно використовувати прийоми та способи активізації лекційних занять.

У сучасній педагогічній літературі розрізняють такі способи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів при проведенні лекцій, як:

– постановка проблемних запитань та завдань для аналізу.

– порівняння різних фактів, явищ, самостійних висновків та пропозицій;

– акцентування уваги студентів до змісту лекції за допомогою різноманітних висловів: «Особливо важливим є...», «Ви тільки вдумайтесь...», «Особливо зверніть увагу...» «Отже, ми бачимо...»; риторичних запитань «Чим пояснити той факт, що?», «Чи можна пов'язати між собою такі події?», пауз, які дають змогу акцентувати увагу на головних моментах лекції;

– запам'ятовування тих фактів, які необхідні для наступного проведення практичного чи лабораторного заняття;

– використання додаткового дидактичного матеріалу.

Отже, ефективність проведення лекції в першу чергу залежить від:

– інтересу студентів до інформації, викладеної в процесі її проведення;

– акцентування уваги студентів до змісту лекції за допомогою вже відомих прийомів спілкування;

– застосування викладачем різноманітних прийомів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів;

Підготовка висококваліфікованих спеціалістів техніків-технологів з технології харчування вимагає ґрунтовних знань біохімічних процесів. Тому розробка лекційного курсу з біохімії є необхідною передумовою підготовки фахівців даного профілю та майбутніх техніків-технологів.

Курс лекцій з біохімії для студентів спеціальності «Виробництво харчової продукції» передбачає вивчення основ статистичної, динамічної та функціональної біохімії.

Цей матеріал є досить складним для сприйняття, оскільки передбачає не тільки знання формул сполук, їх класифікації, фізичних та хімічних властивостей, циклів біохімічних перетворень у живих організмах, але й застосування біохімічних речовин у різноманітних біотехнологічних процесах.

В той же час кількість аудиторних занять з біохімії, у тому числі й лекційних, щороку зменшується. За таких умов підтримувати інтерес студентів до матеріалу, ускладненого формулами, біохімічними термінами, поняттями, циклами біохімічних перетворень надзвичайно складно.

Тому, на нашу думку, в лекційному курсі з біохімії доцільно використовувати різноманітні прийоми активізації діяльності. Одним із шляхів розвитку пізнавальної активності студентів є використання на лекціях елементів ігрових технологій навчання, які розвивають творче мислення, вміння та навички самостійної розумової праці. Звертаючись до дидактичних ігор та ігрових моментів, сучасна педагогіка справедливо вбачає в них можливості для ефективної організаторської взаємодії викладача та студента під час полемічних лекційних занять.

План класичного лекційного заняття складається з трьох частин: вступної, викладу матеріалу та заключної. Як правило, у вступній частині лектор формулює план, мету та завдання лекції. Коротко характеризує основні аспекти вивчення теми, формулює основну проблему в її вивченні, встановлює зв'язок із попередніми темами, а також

рекомендує список основної та допоміжної літератури. Виклад матеріалу містить розгорнутий аналіз навчальної інформації, докази, факти, приклади, характеристики різних точок зору, визначення позиції лектора до раніше визначеної проблеми, зв'язок матеріалу з практикою. У заключній частині викладач формулює основні висновки, надає студентам методичні поради щодо подальшого вивчення теми, відповідає на запитання.

На всіх етапах лекційного заняття доцільно впроваджувати елементи ігрових технологій навчання. Для цього на кожному етапі лекції викладачеві необхідно:

– чітко визначити мету та завдання навчальної гри за темою з урахуванням раніше вивченого матеріалу;

– сформулювати питання, на основі яких буде проводитись ігрова ситуація;

– забезпечити кожного студента необхідним дидактичним матеріалом;

– контролювати, своєчасно виправляти, спрямовувати, оцінювати дії студентів;

– чітко визначити час проведення ігрової ситуації.

Використання дидактичних ігор, навчальних ігрових моментів на лекції допоможе студентам закріпити й поширити передбачені програмою знання, навчить не тільки розуміти зміст лекційного матеріалу, але й підвищить якість, інтенсивність, швидкість засвоєння навчального матеріалу.

Використання елементів ігрових технологій навчання у вступній частині лекції як форми посилення уваги студентів до навчального матеріалу

Так, у вступній частині лекції студентам можна запропонувати розв'язати невеличкий кросворд, де у визначеному стовпчику або рядку можна прочитати назву класу сполук, біохімічного терміну про який піде мова на занятті.

Розпочати лекцію можна з ігрового моменту «Плутаниця». Викладач пропонує студентам самостійно визначити тему заняття, розглянувши навчальні картки, переглянувши відеофрагмент або прослухавши невеличку інформацію.

Дидактична гра, навчальна ситуація та інші елементи ігрових технологій навчання в основному змісті лекції

При викладі нового матеріалу, поясненні різниці між певними біохімічними термінами, явищами чи поняттями лекторові можна скористатись ігровою ситуацією «Вільні асоціації». Так, можливе використання асоціацій при поясненні різниці між біохімічними поняттями. Наприклад, пептид – білок, пептидний ланцюг – поліпептидний ланцюг – конформація поліпептидного ланцюга, глобулярний білок – фібрилярний білок, моносахариди – дисахарид тощо.

При вивченні незнайомих біохімічних понять чи термінів студентам можна запропонувати цікаву ігрову ситуацію «Пазли».

Ігрова ситуація «Пазли»

Завдання: студенти повинні скласти визначення біохімічного терміну із ряду запропонованих понять (або слів). Наприклад, скласти визначення біохімічного терміну «динамічна біохімія».

реакції, обмін, живих, складають, речовин, організмів, вивчає, хімічні, що, біохімічні

Правильне визначення: динамічна біохімія вивчає хімічні, біохімічні реакції, що складають обмін речовин живих організмів.

Переможцем буде той, хто правильно та швидше виконає завдання. Таку ігрову ситуацію можна ускладнити, запропонувавши студентам із певної кількості біохімічних понять обрати лише ті, що стосуються даного твердження або терміну.

Ігровий момент «Вірю – не вірю»

На початку лекції кожен студент отримує навчальні картки двох кольорів червоного та синього.

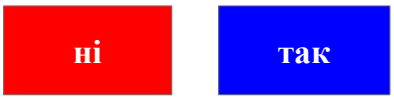

Під час полемічної лекції викладач зачитує твердження та пропонує студентам обрати лише правильні. Кожне твердження лектор розпочинає словами «Чи вірите Ви, що...».

Наприклад: чи вірите Ви, що агрегатний стан природних ліпідів залежить від вмісту в них залишків насичених жирних кислот?

Якщо студенти вірять, що твердження правдиве, вони піднімають картку синього кольору, якщо ні – червоного. Після того, як студенти визначились зі своєю відповіддю, викладач підіймає картку вірного кольору. Відбувається момент обговорення правильної відповіді студентською аудиторією.

Ігровий момент «Вірю – не вірю» дозволяє лекторові:

– визначити ступінь зацікавленості студентів навчальною інформацією;

– акцентувати увагу на окремих моментах лекції;

– швидко виявити складні для осмислення моменти лекції та внести необхідні роз'яснення в разі необхідності.

У ході проведення лекційного заняття викладач може акцентувати увагу студентів до навчального матеріалу за допомогою дидактичних міні – ігор, проведення яких не передбачає великої витрати часу.

Дидактична міні – гра «Калейдоскоп»

При вивченні біохімії у студентів виникає необхідність запам'ятовувати велику кількість інформації про різні класи біоорганічних сполук. Для того, щоб навчити студентів встановлювати взаємозв'язки між цими класами, сполук, сформувати вміння швидко визначати спільні та відмінні риси їх представників, викладач може провести дидактичну міні – гру «Калейдоскоп».

Умови проведення гри: на початку проведення міні – гри кожен студент отримує комплект ігрових карток.

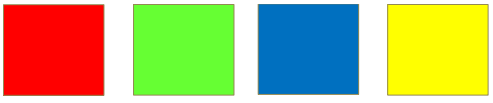

На дошці знаходиться ігрове поле. Кожному сектору поля відповідає назва класу (підкласу, класифікаційної групи, окремого представника) біоорганічних сполук. Наприклад,

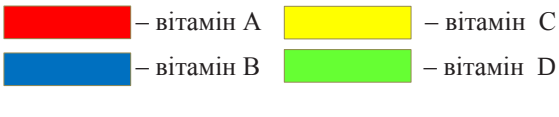

Кольори ігрових карток повинні відповідати кольорам секторів ігрового поля. Правила проведення гри: викладач зачитує твердження, які стосуються різних класів чи груп біоорганічних сполук. Студенти повинні відгадати про який клас сполук йде мова та підняти картку відповідного кольору. Після цього ігрову картку, яка позначає правильну відповідь, підіймає викладач. Студенти, кольори карток яких співпали із кольором картки викладача, справились із завданням. Після цього відбувається момент обговорення правильної відповіді аудиторією.

Дидактична гра «Ерудит»

Одним із важливих аспектів вивчення біохімії для студентів спеціальності «Виробництво харчової продукції» є професійне спрямування лекційного курсу. Майбутні спеціалісти техніки – технологи з технології харчування повинні мати ґрунтовні знання з основ біохімії харчування людини.

Розібратися в складних питаннях обміну та перетравлення речовин, правильно визначити добовий раціон харчування для людей різного віку, різних професій допоможе міні – гра «Ерудит».

Умови гри: студентам необхідно розподілити перелік поданих продуктів харчування за вмістом у них окремих поживних речовин, розмістивши в ряд, починаючи від найбільш до найменш цінних.

Приклад ігрового завдання: розмістити в ряд 10 продукти харчування за біологічною цінністю їх амінокислот для організму людини. На перше місце необхідно поставити найбільш цінний, на Вашу думку, для організму людини продукт харчування, останнє місце – найменш цінний.

Ігрові завдання у заключній частині лекції

Заключна частина лекції є не менш важливою, ніж дві попередні. Це фінальний акорд у вивченні певної частини теоретичного матеріалу. Невдале закінчення лекції здатне зіпсувати враження від заняття, зменшити інтерес до виконання самостійної роботи. Як правило, студенти чекають від лектора яскравого та змістовного закінчення лекційного заняття.

Для того, щоб закріпити, підсумувати матеріал на заключному етапі лекції можна провести наступні ігрові прийоми.

«Незакінчене речення»

Викладач зачитує початок або фрагмент речення. Студентам необхідно закінчити визначення біохімічного терміну чи поняття, вставивши пропущені слова.

Наприклад: агрегатний стан природних ліпідів залежить від вмісту в них ….. (залишків насичених жирних кислот).

«Хто швидше запише?»

Викладач пропонує студентам записати на аркуші паперу 10 біохімічних термінів чи понять, які відповідають темі заняття та меті ігрового прийому.

Приклад завдання: записати назви 10 продуктів харчування, що є джерелами водорозчинних (жиророзчинних) вітамінів. Переможцями стануть ті студенти, які швидко та правильно виконають завдання.

Висновки і пропозиції. Лекція, що відповідає сучасним дидактичним і виховним цілям, повинна формувати пізнавальний інтерес до вивчення дисципліни, наближувати навчальний процес до умов професійної діяльності, сприяти обміну знаннями, досвідом й почуттями між викладачем та студентами. Традиційна лекція з біохімії складна для сприйняття, наглядність тут закономірна, адже без формул та рівнянь хімічних реакцій немає хімії.

Впровадження ігрових технологій навчання на різних етапах лекції – одна із складових швидкого та успішного засвоєння теоретичних знань з біохімії. Елементи ігрових технологій навчання допомагають викладачеві подолати методичні труднощі при викладанні найбільш складного лекційного матеріалу, сприяють створенню педагогічної взаємодії у системі «викладач – студент», розвивають у студентів потребу в знаннях, їх творчу ініціативу, наполегливість, удосконалюють навички роботи у колективі.

Список літератури:

1. Белкин А. С. Основы возрастной педагогики: Учебное пособие для студентов высш. пед. учеб. Заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – С. 111-115.
2. Ванштейн А. Игра как путь к гармонии: [Психология игры: общие вопросы] // Alma mater. – 1993. – № 2. – С. 23-31.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – С. 23-74.
4. Губський Ю. І. Біологічна хімія: Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2007. – С. 27-238.
5. Дон О. Дидактичні ігри // Шкільний світ. – 2000. – № 35. – С. 7-12.
6. Жорник О. Використання дидактичних ігор у навчанні // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 27-29.
7. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – С. 236-298.
8. Зубар Н. М. Основи фізіології та гігієни харчування: Підручник. – К.: Центр учбової літератури. – 2010. – С. 112-198.
9. Коротаєва Є. В. Рівні пізнавальної активності // Народна освіта. – 1999. – № 10. – С. 25-27.
10. Кузьмінський А. І., Омельяненко В. Л. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання, 2007. – С. 172-226.
11. Пивоваренко В. Г. Основи біоорганічної хімії: пробн. навч. посібник для 11 кл. спеціал. кл. хіміко-біол. профілю серед. шк. – К.: Освіта, 1995. – С. 26-102.
12. Явоненко О. Ф., Яковенко Б. В. Біохімія: Підручник для студентів спеціальності «Фізична культура» педагогічних університетів. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – С. 27-260.
13. Яворська Г. Х. Педагогіка для працівників: Навч. посіб. – К.: Знання, 2004. – С. 230-303.
14. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.:Либідь, 2002. – С. 87-202.
15. Ярошевский М. Г. История психологии. – М.: Просвещение, 1976. – С. 29-87.

Яковчук О.Л.
Криворожский колледж экономики и управления
Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЛЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО БИОХИМИИ

Аннотация
В статье установлены роль и педагогические возможности игровых технологий обучения при проведении диалогических и полемических лекций по дисциплине «Биохимия». Определено значение дидактических мини − игр, разнообразных игровых ситуаций для развития познавательной активности студентов, повышения продуктивности их учебной деятельности.
Ключевые слова: игровые технологии обучения, монологические лекции, диалогические лекции, полемические лекции, учебные игровые ситуации.

Yakovchuck O.L.
Kryvyi Rih College of Economics and Management
Kyiv National University named after Vadym Hetman

GAME TECHNOLOGY TRAINING AS A COMPONENT ACTIVIZATION OF COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS ON LECTURES IN BIOCHEMISTRY

Summary
The article outlines the role and educational opportunities of gaming technology during dialogical and polemical lectures on Biochemistry.
It is analyzed the importance of mini-games teaching and various educational game-situations for developing of students' cognitive activity and increasing of their training productivity.
Keywords: game-technology training, monologue lecture, dialogue lecture, polemical lecture, educational game-situations.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 336.72

ДОСЛІДЖЕННЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ УМОВ, ЩО ВИЗНАЧИЛИ ІСТОРИЧНИЙ СМИСЛ ПЕРІОДУ ВІДКРИТОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ МЕТОДОМ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АНАЛІЗУ М. ЯРОШЕВСЬКОГО

Ларін Д.І.
Дошкільний навчальний заклад № 40 міста Києва

У статті здійснено дослідження соціально-історичних умов виникнення та перебіг «відкритої психологічної кризи» у психології XX століття. Застосовано категоріальний аналіз М. Г. Ярошевського з метою визначення історичного смислу кризи у психології. Порушено питання форм детермінізму та його впливу на розвиток психологічних шкіл у 10-30 рр. XX ст.
Ключові слова: «історичний смисл періоду відкритої кризи»; «перед механістичний детермінізм»; «механодетермінізм»; «біопсихічний детермінізм»; «категоріальний аналіз».

Постановка проблеми. Дослідження аналізу соціально-історичних умов, що визначали історичний смисл періоду відкритої психологічної кризи можливе лише за умови застосування методу категоріального аналізу М. Ярошевського. Для початку здійснення аналізу історико-психологічного дослідження періоду кризи у психології, розглянемо основні ідеї та поняття даного методу [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на теоретичну базу дослідження, враховуючи концептуальні погляди на тему розвитку періоду «відкритої психологічної кризи» у психології пов'язаної з формуванням шляхів побудови історико-психологічного дослідження, ми визначили основні концепції та погляди вчених щодо визначеного періоду, а саме: концепції періодизації та розвитку історії вітчизняної психології (Г.С. Костюк «видання серії збірників статей», А.М. Ждан (критикує ідеї презентизму та антикваризму), М. Ярошевський «критика ідей презентизму та антикваризму» [5], [11], [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У нашому дисертаційному дослідженні, ми спираємось на засади філософської методології, що є загальною у дослідженні періоду відкритої кризи у психології, а також через використання категоріального та детерміністичного підходів у дослідженні аналізу соціально-історичних умов, що визначили історичний смисл періоду методом категоріального аналізу М. Ярошевського [6], [11].

Формулювання цілей статті. *Мету* статті становить дослідження соціально-історичних умов виникнення та перебіг «відкритої психологічної кризи» у психології XX століття методом категоріального аналізу [6].

Для досягнення мети у *статті передбачається визначення таких* завдань:

· Здійснити аналіз культурно-історичних умов, що визначили виникнення періоду «відкритої кризи» у психології;

· Визначити історичний смисл періоду відкритої психологічної кризи методом категоріального аналізу М. Ярошевського;

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження соціально-історичних умов розвитку періоду відкритої кризи у психології має важливе значення у нашому історико-психологічному дослідженні. Ярошевський побудував свою «Історію психології» в категоріальному та детерміністичному тлумаченні.

Перегортаючи «літопис минулих знань», він питає про їхню користь для сучасності і відповідає постановкою проблеми: як зробити саму думку про історію вивчення психічних феноменів об'єктом спеціального вивчення? Він використовує термін «історична рефлексія» – як здібність, що дозволяє піднімати й розкривати глибини минулих знань, знаходити в них вічні неминущі цінності. Що б не досліджував учений, історія науки спрямовує його кроки до очікуваних здобутків [12].

Ярошевський відшукує рефлексію різних рівнів. Передрефлексивний рівень: історик психології може виступити як дослідник, його піддослідними є вчені. Зокрема, використовуються інтерв'ю з сучасними науковцями. Далі: історична рефлексія виступає в історії питанням, або у творчому діалозі з минулим. Звертання до історії науки активізується в особливо критичні, поворотні пункти духовного розвитку. Діалог з авторами видатних праць дає могутній пошуковий ефект [11].

Отже завдання історії психології Ярошевський бачить у відтворенні закономірного зв'язку між діяннями, спрямованими на виробництво наукового знання про психіку. Зв'язок досліджень в історії психології складає історіографію психології. Ярошевський. як і переважна більшість інших істориків психології, вважає, що Арістотель здійснив перший огляд минулих досліджень про психіку [7].

Ярошевський показує розвиток науки у взаємодії трьох факторів: соціального, предметно-логічного та особистісного. Соціальний фактор включає вплив суспільства, його потреб, виробництво, ідеологію, культуру, і період відкритої кризи не виключення. Наука має зворотний вплив на ці сфери Предметно-логічний

© Ларін Д.І., 2016

фактор Ярошевський пов'язує:з категоріальним ладом психологічної науки. Наукові категорії поділяються на загально наукові, які організують роботу думки в багатьох галузях знання, і спеціально-наукові, що слугують інструментом побудови окремих предметних галузей науки. До перших він, зокрема, відносить «інформацію», «суспільні відносини», «поведінку». За теоретичною свідомістю (поняття, концепції, гіпотези) приховано категоріальний план [1].

Ярошевський наголошує про розпад шкіл, концепцій, теорій у психології; наводячи думку М. Ланге про те, що психологи виявилися у становищі «Пріама на руїнах Трої». Теорії відмирають, а факти залишаються. Тоді збагачення предмета психології уможливлюється за допомогою категоріального «дерева», невидимого за теоретичною формою, в якій освоювалася психіка. Саме це дерево закарбовує у своїй живій тканині те, що здобуто представниками різних шкіл і напрямів [11].

«В результаті перетворення категоріального апарату науки, – пише Ярошевський, – будується її історично реальний предмет. В історичному становленні психології він виділяє категорії, що визначають своєрідність ЇЇ предмета. Це насамперед «образ», «дія», «мотив», «психосоціальне відношення», «особистість». Вони утворюють цілісну систему знань, що закріплюються пояснювальними принципами – детермінізму, системності, розвитку.

Категорії разом з пояснювальними принципами утворюють завершений категоріальний апарат науки. У перетворенні цього апарату полягає логіка її розвитку. Тут вступає в силу ідея співвідношення логічного та історичного. Ярошевський це співвідношення мислить своєрідно. Зокрема, він відшукує теорію чуттєвого образу в Емпедошш і Демократа, Арістотеля та Ібн-Хайсали, у Дж.Ст. Мілля [1] та Й. Мюллера, Ч. Белла та І. Сєченова [2], чим визначає спорідненість між їхніми концепціями. В такому разі мова має йти про логіко-історичну спіраль [11].

Додатковим знаряддям історико-психологічного мислення Ярошевський вважає антитези: одиничне і загальне, індивідуальне й колективне, актуальне та історичне, неусвідомлюване – усвідомлюване. Ця сукупність принципових підходів завершується питанням щодо ролі особистості творця в науковому пізнанні. Проте, за Борінгом, саме «контекст», «дух часу» (у Гете) визначають рух наукової думки. Мова йде про інтелектуальний клімат, соціокультурну атмосферу, психосоціальну матрицю тощо. Ярошевський відкидає перебільшене значення цього підходу.

Головне трифакторне визначення розвитку науки – соціальне, предметно-логічне та особистісні – інтегрується у творчості певного суб'єкта, що приводить до поняття дослідницької програми – одиниці наукової діяльності. Вона виступає першоелементом синтезу трьох традиційних спрямувань у дослідженні наукової творчості – соціального, логічного і психологічного [3].

Ярошевський підкреслює також інтегративну функцію історії наукового пізнання, особливо коли зростають диференціація, та спеціалізація знання. Творча особистість, позбавлена збережених історією цінностей, перетворюється в наукового робота.

Автор наголошує на значенні історії психологічної науки для самопізнання вченого. Про це чітко висловився Р. Коллтгвуд: «Пізнання самого себе означає пізнання того, що ви у змозі зробити; оскільки ж ніхто не може знати цього, не намагаючись діяти, то єдиний ключ у відповіді на питання, що може зробити людина, лежить в її минулих діях. Цінність історії і полягає в тому, що завдяки їй ми дізнаємось, що людина зробила, а отже – якою вона є» [12].

В історії приховано весь досвід людства. Ярошєвський з натхненням пише, що заняття історією дає змогу пережити свою пряму причетність до справи, учасниками якої були багато великих і благородних людей, справи, що не загине після того, як обірветься тоненька нитка індивідуальної свідомості. І це переповнює смислом і відчуттям міцності буття людини у світі [12].

Безмежна кількість історико-психологічного матеріалу має бути простежена в історичному зв'язку. Ярошевський обирає для цього ідею детермінізму, покладаючи її в основу періодизації становлення психологічних знань. Правда, форми детермінізму, відшукані ним для психології, не є специфічними для неї (таблиця 1.).

Таблиця 1

Форми детермінізму за М.Г. Ярошевським

№ п/п	Форми (види) детермінізму	Характеристика
1.	Передмеханістичний	Його ідейна база – взаємодія матеріальних стихій. Усі психічні структури походять від змішування та зіткнення матеріальних часточок. Коли між людиною і природою з'явилася машина, детермінізм набув механістичної форми.
2.	Механодетермінізм	Принципи побудови машин стали «методологічними регуляторами» дослідження природи людини (вчення про рефлекс, асоціативна теорія, механізм емоцій). На думку Ярошсвського, механодетерміністичні причини було взято зі сфери виробничої діяльності людей. Було висунуто положення «людина – машина», зокрема Ламетрі. Категорія образу (відчуття) і дії (рефлекс) успішно створювалась у межах механодетермінізігу.
3.	Біопсихічннй детермінізм	Пов'язаний з розвитком учень про рефлекси та органи чуття. Психічне як особлива стихія детермінації виступила в контексті вивчення нервовом'язових функцій організму. Визначилися поняття "природного» і «соціального». На їхньому зіткненні виникло поняття «психічної реальності», а це привело до оформлення психології в самостійну наук)' (В. Вундт, Ф. Брентано), коли психологію зрозуміли саме як науку про «безпосередній досвід», а також як феномен інтенціональних актів свідомості.

За Сєченовам, учення якого Ярошевський викладає у своїх працях досить грунтовно, свідо-

міст втратила свою первинність та була включена в структуру рефлексу – Біопсихімний детермінізм вплинув на характер досліджень Вюрцбурзької школи, в якій постали і вирішувались ідеї проблемної ситуації, настановлень (мотивів), цілеспрямовано організованого психічного акту (розумова дія). Настановлення як детермінанта не усвідомлюється. Предмет психології перестав бути пов'язаний безпосередньо з ідеями свідомості. Основні категорії – образ, дія, мотив – піднеслися на новий рівень вивчення. Постали школи психоаналізу, гештальтизму, біхевіоризму [2].

Тут Ярошевський розкладає все «по поличках»: категорію дії вніс біхевіоризм, образу – гештальтизм, мотиву – фрейдизм. Але ці школи вичерпалися, розпалися. На зміну їм прийшли необіхевіоризм, неофрейдизм, неогештальтизм. Це було зумовлено соціально-історичними змінами у світі.

У категоріальне ядро Ярошевським було введено соціальний детермінізм. Соціокультурні фактори, проте, залишилися психічними: у радянській психології колективне мало визначати індивідуальне. У ході освоєння марксистської методології відбувається перехід від біодетерміністської категорії поведінки до соціодстсрміністської категорії діяльності. Замість діадичної схеми (організм – середовище) постає тріадична схема (індивід – діяльність – середовище) [5], [9], [10].

У проблемі детермінізму стикнулися два розуміння: 1) зовнішні причини діють через внутрішні умови (С.Л. Рубінштенн) [8]; 2) внутрішнє діє через зовнішнє (О.М. Леоптьєв). Але головна засада залишилася єдиною: змінюючи зовнішній світ через соціально-практичні дії, суб'єкт змінює і світ внутрішній, психічний світ. Вихідним пунктом (принаймні декларованим) стало відоме положення К. Маркса про те, що предметне буття промисловості є розкрита книга людських сутнісних сил. Психологія, для якої ця книга закрита, не може стати дійсно змістовною і реальною наукою. Слід було звернутися до діяльності та духовного виробництва, де «зашифровано'«таємниці психічного життя особистості, до вивчення історичного розвитку свідомості [3].

Ярошевський показує шляхи, якими радянська психологія долала дуалізм поведінки і свідомості – продуктивний «діалог» біологічної та соціальної думки. В західній психології домінували біологічний або соціокультурний редукціонізм [11].

Психічне може розкривати свої таємниці тільки в «діалозі» біологічної та соціальної думки, а не окремо на грунті кожної з них. Зведення психічного до фізіологічного і т. д. (редукціонізм) ігнорує психологічні закономірності й механізми, хоч вони мають самостійну наукову цінність. Лише долаючи редукціонізм, психологія рухалась уперед. Форм рсдукціонізму було чимало в XX столітті (фізіологічний, соціокультурний, кібернетичний тощо).

Ярошевський показує необхідність пошуку своєрідності власне психологічних понять і моделей, які не можуть бути зведені до інших рівнів відображення. Аналогічно пропонується тлумачити і комп'ютерну революцію. Ярошевський відкидає також феномепологізм – тлумачення свідомості як відчуженої від зовнішнього, матеріального світу. Вчування не є єдиним методом проникнення у психіку іншої людини. Відкидається також ідея Гуссерля про «життєвий світ». Феноменологізм у дільтеєвському, гуссерліанському. екзистенціальному розумінні підняв переживання до рангу унікального начала людського духу. Феноменологія мала замінити безпорадність фрейдизму і біхевіоризму, адже вони не змогли осягти унікальність і цілісність особистості в усій повноті її переживань, її відкритості світу і спрямованості до самореалізації [12].

Здійснення наголосу на психологічні детермінанти у взаємозв'язку '', природними і соціальними процесами, на думку Ярошсвського, сприятиме просуванню психології до нових творчих рубежів.

У Ярошевського є спеціальне монографічне дослідження, присвячене розвиткові психології у XX столітті. Друге, доповнене видання (1974 р.) вийшло під назвою «Психологія а XX столітті. Теоретичні проблеми розвитку психологічної науки «Цьому ж періоду присвячені розділи 1-14 його «Історії психології», третє, перероблене видання якої вийшло в 1985 році [11].

Ярошевський у своїх працях здійснює категоріальний підхід у тлумаченні поступу історико-психологічної науки. Досліджуючи форми розвитку психологічного пізнання, з'ясовуючи питання, як була відкрита «психічна реальність», розкриваючи шляхи, якими психологія йшла, формуючись як самостійна наука, вчений разом із тим аналізує ''біологічну модель» поведінки, а також дає характеристику функціональної психології. У XX столітті, на думку автора, відбулося суттєве зімкнення психології з практикою.

Категоріальний підхід, запропонований Ярошевським для розуміння історичного поступу в психології XX століття, полягає у відшукуванні відповідних провідних категорій у тій чи іншій психологічній системі. Тут слід мати серйозну проникливість, щоб побачити у безлічі відповідних понять саме центральні, провідні, поняття, що формують логічні осередки певної психологічної теорії. У біхевіоризмі, як уже було сказано, Ярошевський в якості такого поняття побачив дін, гештальтпсихологія виявила для нього категорію образу, психоаналітичний рух (фрейдизм) було витлумачено через категорію мотивації.

Провідні категорії кожної психологічної системи формують особливості детерміністичного погляду на психіку. «Розвиток наукової психології, – пише Ярошевський, – це історія боротьби за детермінізм. Саме з цим настановленням пов'язується формування категоріальної «сітки» психологічного знання як знання об'єктивного, причинного, систематизованого, доступного емпіричному контролю [12].

Складна взаємодія соціально-сконоМічіших, філософсько-ідеологічних та інших факторів і визначила розвиток психологічного знання». Піддавши критиці методологічні підходи Мерфі, Кречфтда і Креча, Коєна, Бріксманса, Р. Вотсона, Ярошевсьиій пропонує єдність інваріантного та варіативного ядер у психологічній системі. Організація і регуляція психологічного пізнання не вкладається в концепції настановлень, «контрастуючих пар' і т. д. За Ярошевським, наукове дослі-

дження відтворює у формі категорій принципові проблеми, що історично розвиваються, істотне і стійке в невичерпному світі психологічних фактів. Тут мають ураховуватися соціальні запити та запити методологічні – домінанти даної епохи.

Період відкритої кризи у психології вимагає змін у методологічному та експериментальному аспектах, враховуючи соціально-економічні, ідеологічні та історико-психологічні умови. Використовуючи метод категоріального аналізу, ми враховуємо у нашому історико-психологічному дослідження категоріальне ядро психології.

Отже, інваріантне (категоріальне) ядро психології, за Ярошевським. утворюють: 1) категорії: 2) принципи, 3) проблеми. Категорії складають «сітку' – категоріальний лад, котрий є кістяком науки. Регулятивну роль відіграють пояснювальні принципи – детермінізму, розвитку, системності та ін. Категоріальний аналіз має виявити не лише поетапні «зрізи» в розвиткові психології, а й специфіку кожного етапу.

До «вічних» проблем психології кризового періоду Ярошевський відносить об'єктивне (інтерсуб'єктивне) вивчення внутрішнього світу людини. Серед таких проблем виділяється насамперед відображення в загальних поняттях неповторності людської особистості [7].

Про специфіку тематики психологічних досліджень XX століття Ярошевський пише так: «На початку нашого століття стрімко розробляються методи вивчення індивідуальних відмінностей (тестологія), що було пов'язано з потребами виробництва – в оптимізації добору кадрів. У подальшому тестологічний рух поширився з діагностики розумових здатностей на діагностику творчого потенціалу особистості, її мотивів, організаторських здібностей і т. д.»

Зміна категоріального апарату психології у XX столітті відбувалася під впливом редукціоністських тенденцій – зведення психологічних понять до понять інших наук (фізіологічні, кібернетичні, фізичні та інші форми редукціонізму). Тут втрачається специфіка природи психічного. По суті, успіх психології залежатиме від взаємодії на рівних з іншими дисциплінами, а не в розчиненні в їхній субстанції [8].

Наступний вид редукціонізму, зауважує Ярошевський, виявляється у спробах звести до однієї з категорій усі інші. Це чітко видно в біхевіоризмі, фрейдизмі. Так, соціальну мотивацію тлумачать за типом органічних збуджень. Подолання бар'єрів редукціонізму та зміцнення міждисциплінарного, системно-категоріального та рівневого підходів визначають характер психології в доступному для огляду майбутньому [11].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Категоріальний аналіз у визначення соціально-історичних умов у визначенні смислу періоду відкритої психологічної кризи, окреслює нові шляхи у пошуках ключового чинника у виникненні цього невідомого для нас, але надзвичайно цікавого історичного періоду у психології.

Список літератури:

1. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. – К.: Інститут психології АПН України, 1992. – Т. 1 – 304 с. – Т. 2. – 222 с.
2. Бехтерев В. М. Общие основы рефлексологии человека. Госиздат. – Л., 1926. – С. 11-73; 146-148; 405-407.
3. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризисна // Собр. соч., т. 1. – М., 1982 (или любое другое издание).
4. Виготский Л. С. Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000 (серия «Мир психологии»).
5. Ждан А. Н. История психологии: от античности до наших дней. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 366 с.
6. Ларін Д. І. Психологічні особливості періоду «відкритої кризи» в контексті психологічної науки. Форум КСПО и ТДО: ІІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки». Секція № 1. Методологія та методи історичної психології як науки. 28.02.2016. http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/sektsiya-1-metodologiya-ta-metodi-istorichnoji-psikhologiji-yak-nauki/125-psikhologicheskie-osobennosti-perioda-otkrytogo-krizisa-v-kontekste-psikhologicheskoj
7. Ларін Д. І. Характеристика аналізу періоду «відкритої кризи», її вплив у формуванні історико-психологічного знання. Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 6. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 133-135.
8. Рубинштпейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1999.
9. Фрейд З. Толкование сновидений. – К.: «Здоров'я», 1991. – 384 с.
10. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1989. – 447 с.
11. Ярошевский М. Г. История психологии от античности до середины XX в. – М.: Мысль, 1996. – 416 с.
12. Ярошевский М. Г. История психологии. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.

Ларин Д.И.
Дошкольное образовательное учреждение № 40 города Киева

ИССЛЕДОВАНИЕ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ, ОПРЕДЕЛИВШИХ ИСТОРИЧЕСКИЙ СМЫСЛ ПЕРИОДА ОТКРЫТОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА МЕТОДОМ КАТЕГОРИАЛЬНОГО АНАЛИЗА М. ЯРОШЕВСКОГО

Аннотация
В статье проведено исследование социально-исторических условий возникновения и ход «открытого психологического кризиса» в психологии XX века. Применен категориальный анализ М. Г. Ярошевского с целью определения исторического смысла кризиса в психологии. Затронуты вопросы форм детерминизма и его влияния на развитие психологических школ в 10-30 гг. XX в.
Ключевые слова: «исторический смысл периода открытого кризиса»; «передмеханистический детерминизм»; «механодетерминизм»; «биопсихический детерминизм»; «категориальный анализ».

Larin D.I.
Kyiv preschool educational institution № 40

RESEARCH ANALYSIS SOCIO-HISTORICAL CONDITIONS THAT DETERMINED THE PERIOD OF OPEN HISTORICAL MEANING BY PSYCHOLOGICAL CRISIS CATEGORICAL ANALISIS M. YAROSHEVSKIY

Summary
The article studies the socio-historical conditions of the course and «open psychological crisis» in the psychology of the XX century. Applied Categorical analysis MG Yaroshevskiy to determine the historical meaning of the crisis in psychology. Violated question forms determinism and its impact on psychological development of schools in the 10-30's. XX century.
Keywords: «Historical sense period of open crisis»; «Before the mechanistic determinism»; «Mechanodeterminizm»; «Biopsyhical determinism»; «Categorical analysis».

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1(122):116-117

ЗВ'ЯЗОК МАТЕРІЇ ТА ПОЗБАВЛЕНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ СВЯТОГО ТОМИ АКВІНСЬКОГО

Саковська О.Ю.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Дану статтю присвячено, зокрема, темі зародження та знищення як формам субстанційної зміни у філософії св. Томи Аквінського. Прояснено, хто вплинув на погляди Аквіната стосовно цієї теми. Вказано, яким чином на зародження впливають матерія, позбавленість та інакшість. Також описано, чому ці явища є більш вирішальнішими для процесу зародження, аніж форма та акт буття. Розглянуто контексти, в яких фігурує поняття приваціі.
Ключові слова: матерія, форма, інакшість, позбавленість, зародження, знищення, субстанційна зміна.

Постановка проблеми. Сама тема зародження не пов'язана з теологією, не прояснює процес створення з нічого, балансує на межі фізики та метафізики, але, при цьому, хоч і здається цілком очевидною, але доволі сильно переплетена з парадоксом «корабель Тесея». Можливість зародження речі залишається загадкою, тож не дивно, що стільки філософів присвячували цьому питанню свою увагу. Аквінат також зосереджується на цій темі, намагаючись з' ясувати, що уможливлює існування речі, що призводить до її зміни, яким чином одна річ може ставати іншою, і чи матиме ця нова річ в такому випадку свої попередні якості хоча б у віртуальний спосіб. Саме тема позбавленості та матерії стає ключовою для розуміння цієї проблеми. Якщо проводити **аналіз останніх досліджень і публікацій**, стане помітно, що темі позбавленості було присвячено чимало статтей, особливо у тих дослідників, що а) входять до навколотомістичного кола; б) цікавляться темою фізики. Останнє є актуальним попри те, що, як вже було зазначено, ми не можемо тлумачити тему приваціі в переважно «фізичному значенні», бо навіть в цьому випадку цілком фізична тема зародження обґрунтовується засобами метафізики.

Серед дослідників цієї теми окремо можна виокремити В. Воллеса, Ш. ДеКонінка, Б. Ешлі, – тобто тих дослідників томізму, яких прийнято зараховувати до школи аристотелічного неотомізму. Втім, в цих же дослідженнях головною метою є не так розкриття теми зв'язку матерії та позбавленості, як спроби обґрунтувати примат фізики над метафізикою та епістемологією. Можна також окремо відзначити роботу Дж. МакВільямса «Фізика та філософія», в якій автор побіжно розглядає тему позбавленості в контексті субстанційної зміни. На цій же темі значно детальніше зупиняється Р. Хаузер в в роботі «Авіценів та Аквінатів трактати «Про принципи природи», в якій розглядає ідею приваціі в контексті вчення про перші принципи. І, ймовірно, найсвіжішою працею, що відображає обрану нами тему є стаття Джона МакГінніса «Створення чогось з нічого: позбавленість, можливість та потенціал у Авіцени та Аквіната» (2012). Втім, якщо враховувати, що цей автор є знавцем саме Авіценової філософії, не є дивним той момент, що погляди Авіцени щодо позбавленості репрезентовано в статті значно ґрунтовніше, аніж погляди св. Томи. Втім, **в межах загальної проблеми є деякі частини, що так і не були вирішені**. По-перше, так і не було проведено повного аналізу поняття «позбавленість» в творах томістичного корпусу. По-друге, Залишається незрозумілим, яким чином такі цілком метафізичні компоненти, що уможливлюють зародження речі (форма та акт буття) поступаються в процесі зародження речі своїм вирішальним місцем матерії та позбавленості. Таким чином, **мета статті** полягає в у з'ясуванні ролі приваціі у зв'язку з матерією в процесі зародження та якісних змін речі.

Виклад основного матеріалу. Тема позбавленості (приваціі, *privatio*) фігурує в чималій кількості творів Аквіната, а, втім, найобширніше репрезентовано в творі «Про принципи природи» (De Principiis Naturae, 1252-1256). Саме в цьому творі спостерігаємо, як Аквінат демонструє, що разом із матерією позбавленість є принципом природи, а отже, тим, що постулює річ, уможливлює її онтологічно. В інших же творах, приміром, в «Сумі теології» чи «Про суще та сутність», пояснюючи, що таке позбавленість, Аквінат часто наводить приклад сліпоти, яка як така не існує, але ми говоримо про неї так, немов би вона є чимось реальним. По суті цей приклад є ключовим для Аквіната, втім, він використовує його радше для обґрунтування двох нюансів:

1. Причин градації сущого і того, що таке мисленнєве суще.

2. Акту буття, який уможливлює суще як реальне дещо.

Тобто, можна сказати, що в інших творах привація грає інструментальну роль і фігурує з метою прояснення дечого іншого.

Втім, якщо провести мінімальне текстологічне дослідження, то впадає в око, що поняття позбавлення має два основних значення:

1) Воно є синонімом слів *negatio* та *remotio*, тобто заперечення чи вилучення [STh I, 11, 3 ad 2; 4 Sent. 33, 2, 2, 2 c. 5 Met. 20 d.]

© Саковська О.Ю., 2016

2) Синонімом неповноти та нестачі на противагу досконалості (*perfectio*) [1 gener. 6 g]

Обидва ці значення доволі чітко вказують нам, що говорячи про позбавленість, ми можемо виділити дві сфери функціонування цього поняття: сферу логіки та сферу метафізики. Справді, з одного боку, якщо брати до уваги приклад зі сліпотою, тут позбавленість відіграватиме роль заперечення чогось конкретного – зору [Див.: De ente I; De potentia 7, 2 ad 1 etc.]. З іншого ж йтиметься про те, що позбавленість на рівні буття завжди буде антонімом якомусь конретному сущому. Отже, ми можемо говорити про те, що, по-перше, привація не є якимось реальним субстанційним сущим, як і акцидентальним сущим, так само як ми не можемо говорити про реальність сліпоти. По-друге, ми не можемо також говорити про неї як про якийсь позитивний атрибут чи позитивну акцидентальну ознаку, яка б визначала річ.

Проте принциповим є в першу чергу те, що сам Аквінат не є винахідником цього поняття. Воно фігурувало вже у Аквінатових попередників. З одного боку, вже, приміром, у Платона спостерігаємо спроби подолати меонізацію сущого через осмислення небуття як відмінності: про одну річ ми можемо говорити про таку, що наділена буттям, але має певний ступінь небуттєвості щодо іншого, більш досконалого. Втім, у випадку Платона більш доцільно говорити про інакшість, альтерацію. З іншого боку, маємо приклад Аристотеля, від якого Аквінат і бере та розвиває теорію позбавленості.

Сам Аристотель у філософському лексиконі «Метафізики» розглядає привацію чотирияко, втім, всі його визначення загалом розкривають тему позбавленості чи відсутності певної риси чи атрибута, що може виникати природним чином (Metaph. 5.22.1022b22-1023a7), тож у випадку «Метафізики» йдеться про привацію з точки зору ступеню буття речі.

Втім, у Фізиці (1.7) він подає чіткий аналіз зародження, вказуючи відомі три принципи природи чи природних речей, що необхідні для кожного зародження: суб'єкт, що його традиційно асоціюють з матерією; форму, тобто те, що набуває становлення, а також контрарність цієї форми в суб'єкті, тобто позбавленість. Таким чином, у Аристотеля привація постає як щось, що, з одного боку, стосується форми, оскільки є її протилежністю, з іншого ж, стосується матерії, точніше – суб'єкта, як певна акцидентальна ознака (Phys 1.7.190b24-26). А в «Фізиці» 1.9 спостерігаємо певне уточнення: спершу Аристотель повторює, що привація є лише акцидентальною ознакою матерії, але вказує, що матерія та позбавленість – це різне, адже матерія акцидентально є ніщо, а привація – меоном як таким. Більше того, матерія є близькою до субстанції, чогось конкретного, (і навіть певним чином нею є), у той час як привація не є чимось ніяким чином (Ibid., 1.9.192a3-6). Таким чином спостерігаємо у Аристотеля три принципи (форма, матерія та привація), необхідні для становлення речі.

Поворотним пунктом у цьому питанні для проблеми тілесного сущого є «Фізика зцілення» Авіценни, який якраз і розпочинає вчення про принципи не з питання про привацію чи становлення, але з питання про фізичне тіло.

Дотримуючись традиції, Авіценна визначає природні тіла як субстанції, що займають місце і мають три виміри. Внутрішніми принципами тіла є форма та матерія, втім, цікавим є той момент, що у «Фізиці зцілення» Авіценна значно більше зосереджується на вченні про матерію, аніж вченні про форму. Він навіть пропонує розглянути 5 різних видів визначень матерії, якими користуються філософи природи.

Враховуючи залежність матерії від форми, Авіценна зауважує, що «матерія не існує актуально поза формою (...), якщо ж і має якесь реальне існування, то лише тому, що воно було їй надане» (Physics 1.2 15 (5)). Основною відмінністю від Аристотеля в цій тезі є те, що, якщо брати матерію абсолютно, тобто як чисту матерію, або ж як матерію в максимальній її невизначеності, тілесна форма все ж таки має бути певним чином присутня. Так, каже Авіценна, матерію можна розглядати з точки зору двох позицій:

1) Як таку, що має лише тілесну форму і ніяку іншу, і отже поставатиме як тривимірна без будь-яких подальших визначень.

2) Як таку, що наділена додатково ще й формою, що визначатиме її як певне конкретне дещо (Physics 1.2 14 (4)).

В такому випадку, якщо орієнтуватися на першу позицію, то перед нами постає абсолютне тіло. Коли ж орієнтуватися на другий підхід, де матерія є носієм усіх можливих форм, вона постає як «рід матеріальності» взагалі (хоча буквально матерія не може бути родом чи видом). Втім, матерія постає як залежна не лише від форм для свого актуального існування, але й від усіх можливих сил, впливів, схильностей чи інших позитивних характеристик, що можуть бути визначальними для неї.

Виходячи з цього можна говорити також про тему привації у Авіценни. Він вказує, що коли ми говоримо про природні тіла просто як про природні тіла з розумінням того, що вони а) мінливі, б) тяжіють до удосконалення, в) зароджуються, то в такому випадку внутрішні принципи (форма і матерія) вже не є суттєвими для розгляду природних тіл як таких, що стають чи набувають нових ознак. Якщо щось є А, то воно вже не може стати А, якраз навпаки: речі повинно бракувати А, аби вона його набула. Втім, Авіценна сам не поспішає назвати привацію принципом, для нього привація радше постає як певна умова становлення, оскільки принципом є щось, що акутально існує і повинно існувати одночасно з річчю, для якої є принципом без випередження цієї речі в часі (Physics 1.2 19 (14)). Тож бачимо, що для Авіценни принципи та причини в прямому значенні стосуються чогось позитивного та конкретного, а не негативного чи невизначеного. Власне, саме тому ми можемо розглядати матерію у Авіценновому розумінні як принцип, оскільки вона поєднана з формою і завжди є тілесним чимось.

Більше того, чиненайкраще тему привації репрезентовано у Авіценнових коментарях до Порфирія, де привації подано як визначення («нерухомий», «нечуттєвий», «нераціональний»), тобто визначення *via negativitiones*. Ці визначення є важливими для встановлення речі в системі родо-видової диференціації, оскільки вони несуть в собі конститутивні характеристики.

Наприклад, міркуючи про природу рослин, ми визначаємо їх як нечуттєві, що буде видовою ознакою до роду живих субстанцій. Логічні привації, як і природні, не мають під собою реального буття, не можуть функціонувати як причини і не додають нічого позитивного у визначення речі. Наприклад, якщо якийсь фрукт не є червоним, але почервонів, то «нечервоний» означає тут підкреслення того, що від початку фрукт мав інший колір, аніж червоний, тобто йдеться про привацію червоного. МакГінніс вказує, що для Авіценни в даному випадку привація – не принцип становлення як такий, але поняття відношення стосовно «іншого ніж», і завжди виражає щось позитивне або справді наявну річ [5, p. 8]. Іншими словами, нема привації, якщо нема попереднього існування конкретної речі. І в цьому сенсі привацію слід відрізняти від «несущості», бо будь-яка несущість не передбачає відношення щодо реальних речей.

Отже, як ми бачимо, в своєму вченні про позбавленість чи привацію Аквінат перебував під впливом Аристотеля та Авіцени, і логічно продовжує їхні теорії. Однак найбільш репрезентативною в контексті цієї теми, як вже було сказано, є Аквінатова робота «Про принципи природи до брата Сильвестра».

Маквільямс пропонує розглядати задану Аквінатом тему в роботі «Про принципи» в межах вчення про зміни (6, p. 7). Як відомо, існує чотири види змін: зміни щодо субстанції (субстанційна зміна), кількості (кількісна зміна: збільшення чи зменшення), якості (між контрарними якостями, альтерація або набування повністю нових якостей), місця (прямолінійний чи циркулярний рух). Всі ці зміни безпосередньо пов'язані з рухом, хоча, як знову ж зауважує МакВільямс, субстанційну зміну не можна розглядати як рух в прямому значенні, бо загалом це процес зародження нової природи, що відбувається поза часом (6, p. 7). В межах цього вчення привація буде актуальною для субстанційної та якісної зміни. В контексті якісних змін привація поставатиме як те, що зумовлюватиме виникнення нових ознак речі. Приміром, відстуність лисини може «зумовлювати» облисіння, оскільки воно закладене в потенції, що і буде новою ознакою для конкретної людини. В межах же субстанційної зміни йтиметься про знищення – *corruptio* (перехід від наявної субстанційної форми до позбавленості) чи зародження – *generatio* (від привації до убуттєвлення речі). В цих же процесах, оскільки йдеться про привацію, бере участь також матерія як один із принципів.

Чому ж матерія, як в неоформленому стані є по суті нічим, раптом стала у філософії Аквіната самодостатнім принципом природи? І яким чином позбавленістю, яка теж не є чимось конкретним, може впливати на рух сущого?

Основна відмінність позбавленості від інших принципів полягає в тому, що інші принципи (включно з матерією) є джерелами речі і в існуванні, і в становленні, а позбавленістю необхідна, хоча вона є принципом лише становлення. Окрім того, попри очевидну невіддільність від матерії, вона є доволі самодостатньою, оскільки без неї (навіть за умови наявності матерії) зміна речі неможлива.

Як відомо, матерія в томістичній філософії відіграє подвійну роль: а) фізичну, оскільки матерія є постійним субстратом в процесі зміни; б) метафізичну, оскільки вона певним чином визначає характеристики об'єкта, основу якого складає. Власне, порівнюючи матерію та привацію, Аквінат говорить, що це одне й те ж у суб'єкті, але різне у дефініції [De Principiis 2, 9] (йтиметься не про реальну, а про концептуальну дефініцію), оскільки, як було вже показано, привація не є *per se* принцип, але *per accidens*. Спільність же у суб'єкті дозволяє матерії залишатися після зародження, а привації зникнути. Окрім того, однією зі специфічних відмінностей привації від форми та матерії, як вказує Хаузер під час свого аналізу, є те, що форма і матерія беруть участь в існуванні та становленні речі, в той час як привація – лише в процесії становлення (4, p. 600).

Висновки. Отже, як ми бачимо, міркуючи про позбавленість, Аквінат продовжує лінію Аристотеля та Авіцени, акцентуючи в пізніх творах увагу саме на логічній сфері застосування привації, а в ранніх – на роль привації в процесі зародження та знищення, а також в набутті якісних нових характеристик речі. Можемо говорити про те, що привація не є повною негацією, але лише негативним аспектом матерії.

Список літератури:

1. Аристотель. Метафизика / Аристотель // Метафизика. Переводы. Комментарии. Толкования. – СПб.: Алетейя, 2002; К.: Эльга, 2002. – 830 с.
2. Аристотель. Физика / Аристотель // Политика. Метафизика. Аналитика. – СПб., М., 2008. – С. 11–162.
3. Avicenna. The Physics of the Healing. Books 1&2. – Provo: Brigham Young University Press, 2009. – 259 p.
4. Houser R. E. Avicenna and Aquinas De principiis naturae, cc. 1-3 / R. E. Houser // The Thomist. – 2012. – V. 76. – P. 577–610.
5. McGinnis J. D. Making Something of Nothing: Privation, Possibility and Potential in Avicenna and Aquinas / Jon D. McGinnis // The Thomist. – 2012. – V. 76. – P. 1–25.
6. McWilliams J. A. Physics & Philosophy: A Study of Saint Thomas' Commentary on the Eight Books of Aristotle's Physics / James A. McWilliams. – Washington, 1945. – 143 p.
7. Thomas de Aquino. Commentum in quartum librum Sententiarum magistri Petri Lombardi / Sancti Thomae Aquinati Doctoris angelici divi Opera omnia. V. 7/2. – Parma: Typis Petri Fiaccadori, 1858. – 1335 p.
8. Thomas de Aquino. De ente et essentia / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Editori di San Tommaso, 1976. – T. 43. – P. 315–381.
9. Thomas de Aquino. De principiis naturae ad fratrem Sylvestrum / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Editori di San Tommaso, 1976. – T. 43. – P. 1–47.
10. Thomas de Aquino. In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio / Thomas de Aquino; [ed. M. R. Cathala, R. M. Spiazzi]. – Taurini; Romae: Marietti, 1950. – XXIII, 467 p.

11. Thomas de Aquino. In librum primum Aristotelis De generatione et corruptione expositio / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: Ex typographia Polyglotta S. C. De Propaganda Fide, 1886. – T. 3. – P. 259–322.
12. Thomas de Aquino. In octo libros De physico auditu sive Physicorum Aristotelis commentaria / Thomas de Aquino. – Neapoli: M. d'Auria Pontificius Editor, 1953. – 658 p.
13. Thomas de Aquino. Quaestiones disputatae de potentia / Sancti Thomae de Aquino Quaestiones disputatae: ed. P. M. Pession. – Taurini; Romae: Marietti, 1965. – T. 2. – P. 1–276.
14. Thomas de Aquino. Summa theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: ex typographia Polyglotta, 1888. – T. 4. – 509 p.

Саковская А.Ю.
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

СВЯЗЬ МАТЕРИИ И ЛИШЕННОСТИ В ФИЛОСОФИИ СВЯТОГО ФОМЫ АКВИНСКОГО

Аннотация
Статья посвящена, в частности, теме зарождения и уничтожения как формам субстанционного изменения в философии св. Фомы Аквинского. Объяснено, кто повлиял на взгляды Аквината по этому поводу. Изложено, каким образом на зарождение влияют материя, лишенность и инаковость. Также описано, почему эти явления более решающие для процесса зарождения, чем форма и акт бытия. Прослежено, каких контекстах фигурирует понятие лишенности в трактатах св. Фомы.
Ключевые слова: материя, форма, инаковость, лишенность, зарождение, уничтожение, субстанциальное изменение.

Sakovska O.Y.
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

CONNECTION BETWEEN MATTER AND PRIVATION IN SAINT THOMAS AQUINAS

Summary
The article is dedicated particularly to the issue of generation and corruption as forms of substantial change in Thomas Aquinas. It is also analyzed the ways generation is being influenced by matter, privation and alteration. The reasons these concepts are more important for generation than form and act of being. The contexts where the notion of privation appears are also being discussed.
Keywords: matter, form, alteration, privation, generation, corruption, substantial change.

УДК 378.01

СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ У ГРЕЦІЇ

Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У даній статті аналізується специфіка та особливості вищої філософської освіти у Грецькій республіці. Виділяється чотири типи вищих навчальних закладів та дається їм основні характеристики. Висвітлюється два типи навчальних програм на рівні бакалаврату відповідно до специфіки тих чи інших філософських інституцій даної європейської країни: 1) поєднання філософських дисциплін з педагогічними та психологічними; 2) акцент виключно на філософських курсах та спецкурсах. Зазначається, що стосовно магістерських спеціальностей філософські факультети пішли двома шляхами, перший – це класичні спеціалізації («Етика», «Історія філософії»), другий – це спеціальності відповідно до проблем сучасності та ринку праці («Цивілізація та розвиток людства», «Біоетика» тощо). Висновки зроблені як рекомендації і побажання щодо модернізації філософської освіти на Україні. Виходячи з зробленого дослідження, висновки даної статті зроблені як рекомендації і побажання щодо модернізації філософської освіти на Україні.
Ключові слова: філософська освіта, Греція, вища освіта, модернізація філософської освіти, вітчизняна система освіти.

Постановка проблеми. Актуальність даної теми полягає в тому, що наразі в нашій державі відбувається імплементація Законів України «Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність». У зв'язку з цим виникає потреба у модернізації вітчизняної філософської освіти і науки та її гармонізації з базовими принципами міжнародного освітньо-науково-простору. Одним з головних векторів, на які спирається осучаснення нашої системи освіти і науки – це безперечно європейські системи освіти, зокрема цікавим є досвід Греції. Філософська освіта у даній країні має найбільш довгу та тривалу історії серед усіх європейських країн – більше ніж 2500 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в науковій літературі присутні дослідження, які присвячені аналізу систем вищої освіти в країн Європейського Союзу, зокрема в Греці, зокрема С. Сапожникова [2], С. Сисоєвої та Т. Кристопчук [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча є певна кількість наукових досліджень, присвячених аналізу щодо вищої освіти у Греції, однак можемо констатувати, що наразі відсутні студії, які стосуються систематичного та комплексного дослідження вищої філософської освіти у даній країні та переосмислення даної системи освіти в контексті модернізації філософської освіти на Україні.

Мета статті. Отже метою статті є висвітлення специфіки та особливостей вищої філософської освіти у Франції та Італії, а також можливості їх імплементації в контексті модернізації вітчизняної філософської освіти і науки.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

1) Рагальний огляд вищої освіти у Грецькій республіці

2) Висвітлення специфіки вищої філософської освіти у Греції

3) Проаналізувати можливу імплементацію певних аспектів грецької філософської системи освіти в контексті модернізації вітчизняної філософської освіти.

Виклад основного матеріалу. Рівень централізації управління освітою в Греції – один серед найвищих у Європі. Практично всі функції і права належать Міністерству освіти і релігій. Вивчення й навчання гуманітарним і природничим наукам є безкоштовним, розвиток цієї діяльності забезпечується й стимулюється, а освіта громадян є основним завданням держави, спрямованим на морально-етичну, духовну й професійну освіченість всіх греків, на формування й подальший розвиток їх релігійної та національної свідомості як вільних, фізично загартованих і відповідальних членів грецького суспільства. Держава гарантує всім громадянам Греції – незалежно від їх походження, соціального статусу чи статі – безкоштовний доступ до всіх рівнів освіти у структурі державних інститутів освітньої системи; кількість років обов'язкової освіти має бути не менше дев'яти років [1, с. 52-53].

Загалом можна виділити 4 типи вищих навчальних закладів у Греції:

1) Вищі учбові заклади (греч. Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα)

2) Вищі технічні навчальні заклади (грец. Ανώτατα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΤΕΙ))

3) Академії та школи

4) Приватні учбові заклади (грец. Κέντρα ή Εργαστήρια Ελευθέρων Σπουδών).

Розглянемо більш детальніше кожен з цих типів.

Всі акредитовані державою університети (тобто перша група ВНЗ) в Греції є відкритими як для громадян даної країни, так і іноземців. Тривалість навчання за більшістю дисциплін складає 4 роки. Навчання в галузі машинобудування, стоматології, фармакології, лісового господарства та агрономії, а також деякі спеціальності в галузі мистецтва тривають 5 років, а в медицині триває 6 років.

Вищі технічні навчальні заклади були створені у 1983 році, коли були спроби об'єднання і модернізації ряду шкіл вторинної технологічної освіти, які існували на той момент. Однак, більшість з нині існуючих були створені пізніше, як абсолютно нові навчальні заклади. У 2001 році ці навчальні заклади були зроблені складовою час-

© Туренко В.Е., Соболь Т.В., Ярмоліцька Н.В., 2016

тиною системи вищої освіти Греції, а тому термін «Вищі технічні навчальні заклади» використовується в основному для розрізнення їх від університетів. Тут ведеться чотирирічне навчання на ступінь бакалавра. Істотною відмінністю від університетів є те, що тут можуть навчатися лише випускники грецьких або міжнародних університетів. Навчання тут ведеться протягом семи семестрів, і один семестр відводиться на практичну підготовку та захист дисертації. Лише з 2008 року в них запрацювали власні програми підготовки доктора філософії (PhD).

Навчання в академіях та школах (наприклад «Вища школа корпусу офіцерів», або «Військова школа медсестр») триває чотири роки і рівнозначно освіті в університетах. Однак, вони працюють у різних умовах від університетів і серед основних відмінностей між ними є те, що Академії та школи не можуть запускати програми спеціалізації за власним бажанням.

Приватні навчальні заклади офіційно заборонені грецької Конституцією, але багато хто з них діють і акредитовані державою як навчальні центри (грец. Κέντρα ή Εργαστήρια Ελευθέρων Σπουδών). Багато з них існують у співпраці із зарубіжними вузами: як філії або представництва, і дають освіту, що визнається в країнах, де безпосередньо розташовані університети.

Взагалі, можна підсумувати, що загалом система вищої освіти у Греції не є статичною і постійно розвивається, модернізується відповідно до запитів сучасності та міжнародних стандартів. Це проявляється і в окремих галузях освітньої діяльності, зокрема і стосовно філософії. До слова, треба зауважити, що філософія не є обов'язковою дисципліною у ВНЗ Греції, а тому філософських факультетів в даній європейській країні не так вже й багато.

Специфіка вищої філософської освіти у Греції

У фокусі нашого дослідження будуть навчальні інституції Аристотелівський університет м. Салоніки, Патрський університет, Афінський національний університет імені Каподістрії, Критський університет тощо.

Перше що звертає увагу при дослідженні однієї з груп філософських навчальних інституцій у Греції – це присутність у назві факультету того чи іншого університету поряд з філософією педагогіки та психології. Це свідчить про те в Греції віддають перевагу тому, щоб окрім філософської освіти була також потужна проваджена і психолого-педагогічний аспект.

Це можна побачити на прикладі навчальної програми факультету філософії, педагогіки та психології Афінського національного університету. Структура навчального плану загалом містить наступні компоненти:

Модулі з філософії: 7 (5 обов'язкових + 2 на вибір)

Модулі з педагогіки: 8 (5 обов'язкових + 3 на вибір)

Модулі з психології: 8 (5 обов'язкових + 3 на вибір)

Навчальна практика: 1

Лінгвістичні модулі (давньогрецька, латина, візантійська мова, європейські мови): 16

Філологія або фольклористика): 1

Модулі з історії: 3

Вільний вибір: 1

Основні модулі: 17

Всього: 60 модулів [4].

Можемо сказати, що в даних типах філософських інституцій підготовка йде більш широка, аніж просто фахівця з філософії. Модулі, а відповідно години на інші гуманітарні дисципліни, зокрема на психологію, педагогіку, лінгвістику лише трохи менші за філософські. Такого роду підготовку можемо побачити і в програмах факультету філософії Університету Аристотеля м. Салоніки. Також треба відзначити, що в даній науковій інституції здійснюється і електронне навчання як студентів, так і усіх бажаючих долучитися до філософського дискурсу [6].

Треба також зазначити, що в межах підготовки магістрів на даному факультеті здійснювалося за трьома спеціалізаціями «Історія філософії», «Філософія та методологія науки» (Systematic philosophy) та «Етика», але з 2011 лише за останньою. Наголос саме на етичну проблематику в магістерських та докторських дослідженнях[1] обумовлено, на думку адміністрації факультету, тим, що в першу чергу, програма зосереджена на вивченні реальних життєвих проблем, які виникають у зв'язку з розвитком техніки і науки, які створюють нове коло етичних дилем.

Такого роду специфіка магістерських програм, які полягають в осмисленні глобальних проблем сучасності, можемо помітити і в інших університетах Греції. Так, зокрема, і на Факультет філософії та соціальних наук Критського університету («Цивілізація та розвиток людства», «Освітня теорія, історія та управління»; міждисциплінарні магістерські «Біоетика», «Філософія: знання, цінності та суспільство») [3].

Варто звернути увагу на тому, що в іншій групі університетів, в яких діють філософські інституції навчання здійснюється за наступним чином:

1) Основні та вибіркові філософські дисципліни;

2) Базові та вибіркові курси з інших галузей знань;

3) Комп'ютерні технології в гуманітарній освіті;

4) Майстер-класи, круглі столи (асистентська практика);

5) Написання дослідницької роботи (бакалаврської) [5].

Як ми бачимо, акцент робиться безпосередньо на спеціальність філософія. Дисципліни з інших галузей знань (переважно – це гуманітарні: політологія, соціологія, право, історія тощо) займають максимум 10% від усього курсу бакалаврату. Наприклад на філософському факультеті Університету м. Патри програма бакалаврату з філософії складається з восьми семестрів і 42 курсів, 240 кредитів ECTS, які рівномірно розподілені по семестрам (30 ECTS за семестр).

Цікавими є напрямки магістерської підготовки в Університеті м. Патри. Програма підготовки має назву «Теоретична і практична філософія» в межах якої існують 2 спеціалізації: (А) «Епістемологія і метафізика», (б) «Проблеми

[1] Мається на увазі отримання ступеня доктора філософії (PhD).

етики і політичної філософії». Тривалість програми складає два роки. Студенти йдуть загальної навчальної програми в перший рік, перш ніж вибрати свою область спеціалізації. У другій рік навчання, студенти йдуть тільки курси в своїй галузі спеціалізації. Студенти повинні представити і захистити дисертацію магістра в області своєї спеціалізації в кінці другого року. Навчальні програми для обох спеціальностей зосередитися на сучасній (аналітичних, а також континентальної) філософії, філософії 18 і 19 століть і стародавньої грецької філософії.

Магістерські програми відкриті для

I. випускників бакалаврату з філософії, які мають на меті провести дослідження в області філософії і тим самим набуваючи більш глибоких і спеціальні знання в даній галузі наукового знання;

II. випускників бакалаврату інших спеціальностей, зацікавлених у фундаментальних філософських питаннях, що мають відношення до їх базової вищої освіти (бакалавр) – філософія права, соціальна феноменологія, політична філософія тощо;

III. вчителів середньої школи, які прагнуть отримати передові знання з філософії [5].

Підсумовуючи, можна сказати, що бакалаврська програма спрямована на уважне прочитання філософських текстів, а також вміння дискутувати на сучасні філософські проблеми, тоді як магістерська програма покликана дати ще більш глибинні знання з філософії у зв'язку з її міждисциплінарним характером існування.

Висновки. Через призму осмислення вищої філософської освіти у Греції, можемо зробити певні побажання у якості модернізації філософської освіти у вітчизняних ВНЗ:

1) Запровадження у навчальних планах можливості обирати студентам філософських факультетів дисципліни з 2 курсу;

2) Розробка окрім класичних спеціальностей у магістратурі (історія філософії, етика, естетика, теоретична філософія тощо)філософських спеціалізацій відповідно до потреб часу та ринку праці (в сенсі осмислення глобальних проблем та питань сучасності – філософія права, філософія політики, філософія глобальних проблем тощо);

3) Створення сайту електронного навчання для філософських факультетів, що буде сприяти, як оптимізації навчального процесу в тому чи іншому університеті, так і популяризації філософії зокрема, та гуманітаристики загалом.

Список літератури:

1. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика: навчальний посібник / С. О. Сисоєва, Т. Є. Кристопчук; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Рівне: Овід, 2012. – 352 с.
2. Сапожников С. В. Функціонування системи Вищої освіти Грецької Республіки як країни-члену Чорноморського економічного співтовариства / С. В. Сапожников // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Засоби навчальной та науково-дослідної роботи». – 2011. – Вип. 35. – С. 158-164.
3. Department of Philosophy & Social Studies of the University of Crete / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.en.uoc. gr/en/courses/philosophical-school/philosophy-social.html
4. National and Kapodistrian University of Athens. Faculty of philosophy, pedagogy and psychology. Undergraduate & postgraduate study guide Academic Year 2012-2013 / Електронний ресурс / Режим доступу: http://en.ppp.uoa.gr/fileadmin/ppp.uoa.gr/uploads/odigos_spoudon/PPP_study_guide_en.pdf
5. Philosophy department of University of Patras. Studies guide academic year 2013–2014 / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.philosophy.upatras.gr/sites/default/files/pages/files/Studies%20Guide2013%20-%202014.pdf
6. Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελειο Πανεπιστημιο Θεσσαλονικησ / Електронний ресурс / Режим доступу: http://www.edlit.auth.gr/

Туренко В.Э., Соболь Т.В., Ярмолицкая Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СПЕЦИФИКА И ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ГРЕЦИИ

Аннотация
В данной статье анализируется специфика и особенности высшего философского образования в Греческой республике. Выделяется четыре типа высших учебных заведений в данной стране и по каждому из них даются основные характеристики. Освещается два типа учебных программ на уровне бакалаврата в соответствии со спецификой тех или иных философских институций данной европейской страны: 1) сочетание философских дисциплин с педагогическими и психологическими; 2) акцент исключительно на философских курсах и спецкурсах. Отмечается, что в отношении магистерских специальностей философские факультеты Греции пошли двумя путями, первый – это классические специализации («Этика», «История философии»), второй – это специальности в соответствии с проблем современности и рынка труда («Цивилизация и развитие человечества», «Биоэтика» и т.д.). Исходя из проделанного исследования, выводы данной статьи сделаны как рекомендации и пожелания касательно модернизации высшего философского образования в Украине.
Ключевые слова: философское образование, Греция, высшее образование, модернизация философского образования, отечественная система образования.

Turenko V.E., Sobol T.V., Yarmolitska N.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPECIFICS AND FEATURES OF MODERN HIGHER PHILOSOPHICAL EDUCATION IN GREECE

Summary
This article analyzes the specifics and peculiarities of higher philosophical education in the Hellenic Republic. There are four types of higher education institutions and their main characteristics is given. Reveals the two types of educational programs at undergraduate level according to the specifics of certain philosophical institutions of this European country: 1) a combination of philosophical disciplines with pedagogical and psychological; 2) focus exclusively on philosophical courses and special courses. It is noted that the philosophical faculties for specialties for master's followed in two ways, the first – a classical specialization («Ethics», «History of Philosophy»), the second – a specializations according to modern problems and the labor market («Civilization and human development», «Bioethics» etc). On the basis of the done research conclusions of this paper are made as the recommendations and suggestions regarding the modernization of philosophical education in Ukraine.
Keywords: philosophical education, Greece, higher education, modernization of philosophical education, national education system.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94 (73).092.7

ПРАВОЗАХИСНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. РЕЙГАНА В КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНСЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИН

Вільцанюк О.М.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті проаналізовано зміст правозахисних ініціатив адміністрації Р. Рейгана стосовно СРСР. Розглянуто практичні наслідки втілення стратегії «поширення демократії» для радянського дисидентства. Обґрунтовано ідею про те, що концепція прав людини була використана президентом США для посилення ідеологічної конфронтації. Автором розкрито наслідки правозахисної політики на розвиток американсько-радянських відносин.
Ключові слова: права людини, стратегія «поширення демократії», адміністрація Р. Рейгана, дисиденти, американсько-радянські відносини, Холодна війна, ідеологічна конфронтація.

Постановка проблеми. В історичній науці 80-ті рр. XX ст. характеризуються як «епоха Рейгана». Цей період без перебільшення можна назвати одним з ключових десятиліть у новітній історії Сполучених Штатів. Політика адміністрації Р. Рейгана справила величезний вплив на хід історії багатьох держав, зокрема Радянського Союзу. З приходом до влади Р. Рейгана Сполучені Штати взяли курс на відкидання комунізму, жорстку конфронтацію з СРСР, на більш активну підтримку антирадянських сил в усьому світі. Послідовна політика республіканців, на думку більшості фахівців, стала однією з основних причин, що змусили Радянський Союз сісти за стіл переговорів у другій половині 1980-х рр., дала поштовх революційним зрушенням в ідеологічній платформі держави. В цьому контексті питання прав людини постає як одне з ключових у розумінні суті міжнародної політики того періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правозахисна тематика є важливою складовою дослідження діяльності адміністрацій американських президентів останньої третини XX ст. Дослідження феномену концепції прав людини в зовнішній політиці Р. Рейгана входить до сфери наукових інтересів багатьох дослідників. Серед американських дослідників цьому питанню приділяли увагу Шлезінгер А. [11], що ґрунтовно проаналізував суть правозахисних концепцій у зовнішній політиці американських президентів, Марлі Д., Шеллер М., Метлок Д., що проаналізував процес завершення Холодної війни у багатьох аспектах. Важливим для розуміння зовнішньої політики США є ґрунтовна аналітична праця Г. Кіссінджера [7]. На пострадянському просторі правозахисний аспект політики Рейгана залишається малодослідженим, проте у цьому напрямку працюють, зокрема, Белевцева С. [4], Золотих В., Барсенков А. та інші.

Мета дослідження. Дослідити механізм реалізації правозахисних ініціатив президента Р. Рейгана у радянському зовнішньополітичному векторі. Проаналізувати наслідки втілення стратегії «поширення демократії» на американсько-радянські відносини та на міжнародну ситуацію загалом.

Виклад основного матеріалу. Президентство Рональда Рейгана відоме як період відкритого протиборства США та СРСР. Розуміючи, що головна відмінність Сполучених Штатів від радянської держави полягає в ідеології, Рейган використав питання прав людини для досягнення глобальної політичної мети – послаблення та знищення ворога. Правозахисна проблема стала методом боротьби з СРСР не лише на міжнародній арені: вона підривала цілісність соціалістичної держави зсередини.

Звичайно, 40-й президент США не був першим, хто використав цю концепцію. Його безпосередні попередники також розуміли важливість питання прав людини. Річард Ніксон діяв подібним чином стосовно проблеми еміграції з Радянського Союзу. Він досяг значних успіхів у збільшенні кількості осіб, яким дозволили покинути СРСР. Джеральд Форд зробив найбільший прорив за допомогою «третьої корзини» угод в Гельсінкі. Джиммі Картер зробив права людини альфою і омегою своєї зовнішньої політики. Роблячи усе можливе для втілення проголошуваних ним ідей в життя, він досяг успіху у питаннях прав людини в СРСР. Рональд Рейган і його радники зробили ще один крок і стали трактувати права людини як засіб повалення комунізму і демократизації Радянського Союзу, що стало б ключем до загального миру.

Рейган проголосив себе борцем за демократичні цінності. У своїх численних промовах президент звертається до поняття свободи як найбільшого блага і досягнення американської цивілізації. «Свобода – це визнання того, що жодна людина, жодна установа або уряд не має монополії на правду, що життя кожної людини має нескінчену цінність» [9, с. 113].У своїй інавгураційній промові він проголосив свою готовність боротися з її ворогами. «Що стосується ворогів свободи, тих, хто є потенційними супротивниками, вони будуть нагадувати, що мир є найвищим прагненням американського народу. Ми будемо вести переговори для нього, жертвувати заради нього; ми не будемо здаватися у боротьбі за нього, зараз або коли–небудь» [2]. Під «воро-

© Вільцанюк О.М., 2016

гами свободи» Рейган, очевидно, розуміє головну тоталітарну державу – Радянський Союз. Р. Рейган проголосив «головним принципом американської зовнішньої політики не запобігання війни, а поширення свободи через створення по всьому світу демократичних урядів і інститутів демократії, надання допомоги борцям за свободу, що чинять опір тоталітарним урядам» [4].

Рейган намагався переконати американський народ, що головним фактором у відносинах між Заходом і Сходом є «ідеологічний конфлікт», в якому мова повинна йти не про дипломатію або співвідношення сил, а про переможців і переможених. Ідеологічну боротьбу проти Радянського Союзу він розглядав як всесвітню боротьбу добра і зла, і мету Америки він бачив у повній перемозі в ідеологічній боротьбі і знищенні комунізму [7, с. 699].

Улюбленою темою виступів Р. Рейгана була теорія американської винятковості морального права Америки взяти на себе ініціативу в керівництві всім світом. Він використовував її як зброю для повсякденної боротьби проти комунізму і посилення впливу США в усьому світі. Це лежало в основі так званої доктрини Рейгана, або доктрини неоглобалізму. У промові 22 лютого 1983 р. він говорив: «Ми викували початок нового фундаментального напрямку в американській зовнішній політиці, заснованої на беззастережному захисті наших власних безцінних вільних інститутів». На своїй першій прес-конференції він наочно продемонстрував основний напрямок доктрини. Він назвав Радянський Союз «імперією зла», оголошеною світовою спільнотою поза законом [10].

Жорстка позиція нового американського президента імпонувала радянським дисидентам. Тепер американський лідер висловлював ті переконання, яких їм не вистачало у ставленні попереднього президента Дж. Картера до американсько-радянських відносин. Дисидент Н. Щаранський у спогадах пише: «Ми розуміли, що будь-які позитивні зміни в нашому житті можуть бути лише наслідком твердої позиції Заходу, перш за все Америки, в питанні прав людини, і сподівалися, що Рейган проявить цю твердість» [12, с. 348]. Рейган,у свою чергу, бачив у дисидентах людей, на яких можна покластися у питанні послаблення та дискредитації СРСР. Тому, поруч з гуманістичними поривами, варто наголошувати і на більш прагматичній причині допомоги та захисту радянських дисидентів.

У середині 1983 р. Рейган посприяв вирішенню проблеми сімох опозиціонерів, що проживали на території американського посольства в Москві з 1978 р. Рейган заявив, що така поступка з боку генерального секретаря Юрія Андропова була б«символічним кроком» до порозуміння і встановлення зв'язку між новим генеральним секретарем і Рейганом. «Без перебільшення можу сказати, знаючи суспільну думку Америки, – заявляв президент радянському послу, – що такий розвиток подій отримав би тут значно ширше й позитивне звучання, ніж навіть якась угода з іншого питання» [6, с. 545]. Дисидентам було надано право на еміграцію до Сполучених Штатів.

Але не завжди президентові вдавалося досягти поставленої цілі в питанні захисту прав людини. За свідченнями посла Добриніна, в травні 1984 р. президент під час телефонної розмови просив дозволити дисидентці Олені Боннер виїхати на лікування за кордон. Проте, незважаючи на переконливі аргументи, Рейган отримав відмову. У відповіді, підписаній міністром закордонних справ А. Громико, йшлося про те, «ця дама і її спільники навмисне драматизують ситуацію в антирадянських цілях.»На що президент зауважив, що сам він не зацікавлений у погіршенні американсько-радянських відносин через Боннер. Однак галас через неї, наскільки він розуміє,просто так не припиниш, і вона буде давати про себе знати час від часу і в подальшому, враховуючи зв'язки Боннер з впливовими єврейськими колами в США [6, с. 583-584].

Усвідомлюючи, що Радянський Союз – багатонаціональна штучно створена держава, Рейган починає акцентувати увагу світової громадськості не лише на порушенні загальнолюдських прав людини в СРСР, але й на національних проблемах пригноблених народів. У жовтні 1984 р. він підписав закон про створення комісії з вивчення голоду в Україні 1932-1933 рр. Трирічна дослідницька робота комісії Конгресу США з цього питання дозволила сформулювати 19 висновків. Серед них, зокрема, й такий: Й. Сталін і його оточення здійснили геноцид щодо українців у 1932-1933 рр. Варто зауважити, що, поруч з висунутими зауваженнями до радянського керівництва, комісія визнала, що «американський уряд мав достатньо своєчасної інформації про голод, але не робив жодних кроків, які могли б поліпшити ситуацію. Замість цього, адміністрація здійснила дипломатичне визнання Радянського уряду в листопаді 1933 р., відразу після Голодомору» [1].

Одним із методів здійснення правозахисної діяльності був обмін радянських шпигунів на опозиційно налаштованих діячів. У 1986 р. було звільнено Юрія Орлова – дисидента, політв'язня – в обмін на радянського шпигуна Геннадія Захарова. Ось як про ці події згадує сам Орлов: «В Америці заарештували радянського шпигуна Захарова. Щоб його виручити, в Москві підлаштували провокацію і заарештували американського журналіста Ніколаса Данилова. Рейган відмовився обмінювати шпигуна на заручника. Тоді вони почали торгуватися, кого додати до заручника. І, нарешті, прийшли до угоди «про звільнення такого собі Орлова» [8, с. 304].

Того ж року відбувся обмін шпигунів з різних країн соціалістичного блоку на громадян ФРН, Чехословаччини та дисидента Натана Щаранського, який був заарештований в 1977 р. за звинуваченням у державній зраді. У спогадах він свідчить: «американці наполягли на тому, щоб мене звільнили окремо від інших, бо я не шпигун» [12, с. 383].

За спогадами Юрія Орлова, американський президент не забував і про долю найвідомішого радянського дисидента Андрія Сахарова. Перед зустріччю з Горбачовим в Рейк'явіку Рейган радився з Орловим, як допомогти Сахарову. Він планував домогтися для нього можливості емігрувати з СРСР. «Наскільки я знаю, сам Сахаров не просив дозволу покинути країну. У випадку Сахарова – відповів дисидент – краще вимагати не виїзду, а просто звільнення – з правом самому вибрати де жити, в Москві чи в іншому місці» [8, с. 306]. В грудні того ж року дисидента

було звільнено з горьковського заслання і дозволено повернутися до Москви.

Вказані вище дипломатичні успіхи США у питанні прав людини були наслідком зміни ідеологічної платформи всередині СРСР, яка сталася внаслідок приходу до влади генерального секретаря Михайла Горбачова. Кроком до зближення двох держав-антагоністів стали зустрічі очільників СРСР та США в Женеві (листопад 1985 р.), Рейк'явіку (жовтень 1986 р.),Вашингтоні (грудень 1987 р.), Москві (травень 1988 р.). Паралельно з переговорами щодо стратегічних озброєнь обговорювалися і гуманітарні проблеми, особливо питання про права людини. Як відомо, в перший день зустрічі в Рейк'явіку президент Рейган передав Горбачову список осіб, які, на думку президента, потребують захисту їх прав [3].

1988 р. у Москві відбулася зустріч президента з лідерами руху опору-політв'язнями, правозахисниками. Серед присутніх було багато українських дисидентів. «Ми були удостоєні великої честі, коли нас, представників громадських організацій і рухів, було прийнято президентом однієї з наймогутніших держав світу – далекоглядним і розумним політиком Рональдом Рейганом. Це був сміливий, рішучий крок, і дуже результативний, як виявилося в майбутньому. Мабуть, ні один президент США до нього та після не розумів так ролі України в минулій історії, як і важливості її присутності як суб'єкта історичних відносин для майбутнього співжиття народів і держав» – згадує політв'язень М. Горинь [5].

Відомо, що Рональд Рейган був віруючою людиною. Він вважав можливість вільно висловлювати свої релігійні переконання одним з базових прав людини, яке має захищатися державою. Тому, здійснюючи політику захисту людських прав в СРСР, він дбав про поліпшення становища віруючих людей, релігійних громад у Радянському Союзі. Рейган усвідомлював, що атеїзм є здебільшого лише офіційною партійною ідеологією, а не основою світогляду радянських людей. Роблячи ставку на те, що для середньостатистичної радянської людини релігія залишається важливою частиною життя, президент часто наголошував на релігійності американців, вочевидь, для підкреслення схожості ціннісних орієнтирів двох народів, і для наголошення хибності офіційної радянської ідеології та її існування як такої. «Американці – один з найбільш релігійних народів світу. Вони прагнуть поділитися цим даром з іншим світом тому що знають, що свобода, як і саме життя, дається не в якості нагороди, це дар Божий» [9, с. 113].

Як зазначає Шлезінгер А., «глибинна філософська відмінність між Радянським Союзом і Сполученими Штатами лежить саме в області прав людини. Прихильність до індивідуальної свободи і гідності людини постійне джерело привабливості Америки для світу». Шлезінгер також вдало цитує Сахарова: «Глобальний характер американської кампанії за права людини особливо важливий, маючи на увазі спробу застосування єдиних правових і моральних критеріїв до порушень прав людини в будь-якому регіоні світу» [11, с. 156].

В ході візиту Рейгана до Москви в травні 1988 р. відбулася його зустріч зі студентами Московського державного університету. Однією з ключових тем виступу президента було питання свободи як цінності. Він наголосив на тому, що «ключем до прогресу є свобода – свобода думки, свобода інформації, свобода спілкування». «Ми, американці, не приховуємо своєї віри в свободу. По суті, це свого роду національне захоплення...». Президент розповів радянській молоді про основи демократії в США, принципи вільного ринку та наголосив на важливості дотримання прав людини в його країні. Крім того, Рейган акцентував увагу на тому, як мають будуватися стосунки в багатонаціональній державі. На завершення промови, глава США висловив надію на покращення стосунків між їх державами та плідну співпрацю в усіх сферах життя [9, с. 109-117].

Аналізуючи, як змінився підхід Рейгана до американсько-радянських відносин, можна сказати наступне. На початку перебування його адміністрації в Білому домі йшлося про непримиренність двох держав та про важливість подолання ворога шляхом нарощування воєнного потенціалу та жорсткості в міжнародних відносинах. А вже на початку другого терміну перебування в Білому домі орієнтири дещо змінилися. Рейган зробив ставку на порозуміння, на терпимість і на поступовий вплив на свідомість як правлячих кіл СРСР, так і радянського народу. Не останню роль уцьому відіграв прихід до влади Михайла Горбачова – особи, що прагнула змін. Не виключено, що його курс на гласність на демократизацію був наслідком впливу на нього американського президента.

Отож,у зовнішній політиці Рейган і його найближче оточення відкрито відмовилися від політики розрядки і взяли курс на «пряме протиборство» з СРСР, на ослаблення соціалістичної системи всіма можливими засобами. Суттю його правозахисної діяльності була різнобічна допомога радянським дисидентам та пропаганда демократичних цінностей. Серед методів, якими користувався президент,був тривалий діалог з радянським режимом задля знаходження способів розв'язання проблем, що ставила перед світом Холодна війна. Очевидно, що активне застосування президентом концепції прав людини мало на меті послаблення та розхитування ідеологічної системи всередині Радянського Союзу. Вже менше ніж через три роки після того,як Рейган залишив Білий дім, головний ворог США припинив існування. Тому можна стверджувати, що зовнішня політика адміністрації Рейгана, зокрема правозахисний її аспект, мали неабиякий вплив на міжнародне становище у світі.

Список літератури:

1. Findings of the Commission on the Ukraine Famine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.faminegenocide.com/resources/findings.html
2. Ronald Reagan: Inaugural Address [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=43130

3. Secret Documents from U.S. and Soviet Archives on the 1986 Reagan-Gorbachev Summit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB203/index.htm
4. Белевцева С. Н. Выработка механизма влияния на демократизацию советского общества: взаимодействие ветвей власти в период второй администрации Рейгана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/vyrabotka-mehanizma-vliyaniya-na-demokratizatsiyu-sovetskogo-obschestva-vzaimodeystvie-vetvey-vlasti-ssha-v-period-vtoroy
5. Борець з «імперією зла»: Рональд Рейган у спогадах українських дисидентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainian.voanews.com/a/reagan-ua-dissidents-2011-02-04-115313259/238441.html
6. Добрынин А. Сугубо доверительно: посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962-1986 гг.) / А. Добрынин. – М.: «Автор», 1996. – 687 с.
7. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
8. Орлов Ю. Ф. Опасные мысли: Мемуары из рус. Жизни / Ю. Ф. Орлов. – М.: Аргументы и факты, 1992. – 349 с.
9. Рейган Р., Тэтчер М. Англосаксонская мировая империя / Р. Рейган, М. Тэтчер. – М.: Алгоритм, 2014. – 288 с.
10. Хидоятов Г. А. Дипломатия XX века. Часть II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goga-hidoyatov.narod.ru/2part6.html
11. Шлезингер-мл. А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер-мл. – М.: Прогресс-академия, 1992. – 688 с.
12. Щаранский Н. Не убоюсь зла / Н. Щаранский. – М.:ВЕК: ОЛИМП, 1991. – 386 с.

Вильцанюк О.Н.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ПРАВОЗАЩИТНЫЙ АСПЕКТ ПОЛИТИКИ АДМІНІСТРАЦІИ Р. РЕЙГАНА В КОНТЕКСТЕ АМЕРИКАНСКО-СОВЕТСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация
В статье проанализировано содержание правозащитных инициатив администрации Р. Рейгана по отношению к СССР. Рассмотрены практические последствия реализации стратегии «распространения демократии» для советского диссидентства. Обоснованно идею о том, что концепция прав человека была использована президентом Рейганом для осуществления идеологической конфронтации. Автором раскрыт вопрос о последствиях правозащитной политики на развитие американо-советских отношений.
Ключевые слова: права человека, стратегия «распространения демократии»,администрация Р. Рейгана, диссиденты, американско-советские отношения, Холодная война, идеологическая конфронтация,

Viltsanyuk O.N.
Vinnytsa State M. Kotsiubynsky Pedagogical University

HUMAN RIGHTS ASPECT OF R. REAGAN'S ADMINISTRATION POLICY IN THE CONTEXT OF US-SOVIET RELATIONS

Summary
The article givesa detailed analysis of contents of human rights initiatives of the Reagan administration in relation to the USSR. The paper examines the practical implications of implementing the strategy of «spreading democracy» for the Soviet dissident movement. It justifies the idea that the concept of human rights was used by President Reagan for ideological confrontation. The present study analyzes of the consequences of human rights policy on the development of US-Soviet relations.
Keywords: human rights, «spreading democracy» strategy, R. Reagan's administration, dissidents, US-Soviet relations, the end of the Cold War, ideological confrontation.

УДК 94(477.8)«1933-1953»

РЕПРЕСОВАНІ РЕКТОРИ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1933-1953 РОКИ)

Ніколаєва Н.Б.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена біографіям ректорів Київського державного університету, репресованих у 1933-1953 рр. Особлива увага приділяється обставинам їх арешту і засудження. Ректори були звинувачені сталінським режимом у «антирадянській діяльності». Значну роль у цій статті відіграє дослідження подробиць арешту і знищення ректорів, обставин їх реабілітації. Вивчення їх біографій є вкрай важливим для з'ясування причин політичних репресій в університеті та їх наслідків для його подальшого розвитку.
Ключові слова: ректори, НКВС, арешти, репресії, чекісти, викладачі.

Постановка проблеми. Пропоноване дослідження присвячене ректорам Київського державного університету, репресованим у 1933-1953 рр. Вони були звинувачені сталінським режимом у «антирадянській діяльності». Частина з них загинула, а частина дивом вижила. Вивчення їх біографій є вкрай важливим для з'ясування причин політичних репресій в університеті та їх наслідків, в т.ч. для подальшого розвитку КДУ.

Стан вивчення теми дослідження. Знайти деяку інформацію про життя і діяльність репресованих ректорів Київського державного університету можна в історіографії та в мережі Інтернет, але все ж її досить-таки небагато. Найбільш повним на сьогодні є дослідження В. Скопенка, В. Короткого, Т. Табенської, І. Тіщенко [9]. Історіографія політичних репресій в СРСР проти українських науковців і викладачів щороку збільшується. За період незалежності України було опубліковано важливі збірники документів про репресії серед викладачів м. Києва, де вперше було оприлюднено унікальні документи з колишніх радянських «спецхранів» [8, 12]. Протягом 1991-2011 рр. неодноразово проводилися Всеукраїнські і Міжнародні наукові конференції, де брали участь не лише українські, але й закордонні вчені [11]. Стало набагато більше відомо про «не заретушовані» біографії керівників Комуністичної партії СРСР і УРСР, які до 1991 р. подавалися у значно урізаному вигляді, про репресії партійного керівництва в роки розгулу сталінських політичних репресій. Поступово досліджуються раніше зовсім невідомі біографії чекістів, які здійснювали політичні репресії [12]. Серед найбільш важливих праць про долю репресованих київських викладачів та інтелігенції слід назвати дослідження О. Бажана [1], І. Біласа [2], С. Білоконя [3], К. Довганя [4], В. Заруби [5], Н. Литвин [6], В. Нікольського [7], О. Рубльова [1], Ю. Шаповала [12], Л. Шевченко [13], О. Юркової [14] та багатьох інших. Зазначена тематика викликає значне зацікавлення у науковці, про політичні репресії комуністичного режиму проти української інтелігенції у сталінський період історії XX століття вже опубліковано кілька тисяч наукових публікацій, які годі перелічити у цьому огляді [10]. Завдяки цим науковим працям українське суспільство вже знає досить багато про політичні репресії серед керівництва та викладачів вищих навчальних закладів в роки сталінщини.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що вона досі була маловивченою і про неї все ще небагато інформації у наукових публікаціях.

Завданням цього дослідження є з'ясувати життєвий шлях ректорів Київського державного університету періоду 1933-1953 рр. та обставини їх арешту і засудження. Особливу увагу у цій статті приділено вивченню подробиць арештів і знищення ректорів, обставин їх реабілітації у 1950-х рр.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що про життєвий шлях репресованих ректорів Київського державного університету все ще мало публікацій, хоча їх згадують в окремих дослідженнях. Отже, ця стаття сприятиме введенню до наукового обігу інформації про їх життєвий шлях і викладацьку роботу, суттєво доповнить досі недостатньо вивчену картину сталінських політичних репресій в Київському державному університеті.

Виклад основного матеріалу. Розповідь про репресії сталінського режиму 1930-1953 рр. проти викладачів Київського університету слід розпочинати з аналізу життєвого шляху ректорів КДУ.

Система державних університетів була відновлена Постановою РНК УСРР від 10 березня 1933 р. «Про організацію на Україні державних університетів». З цього часу і до початку 1950-х рр. посаду ректора університету за офіційними даними займали 9 осіб: Мельников Дмитро Федорович (у 1933–1934 р.), Левік Рувім Самойлович (серпень-жовтень 1934 р.), Кушнарьов Михайло Андрійович (жовтень 1934–1936 рр.), Зюльков Федір Іванович (1936–1937 рр.), Давидов Іван Дем'янович (липень – осінь 1937 р.), Чупіс Микола Максимович (осінь 1937–1938 рр.), Русько Олексій Микитович (1938–1944 рр.), Штеппа Костянтин Тодосьович (1941–1942 рр., за часів німецької окупації Києва), Бондарчук Володимир Гаврилович (1944–1951 рр.). Показовим є той факт, що із зазначених ректорів не були заарештовані НКВС УРСР за підозрами у «антирадянській діяльності» лише четверо: Д. Мельников, М. Кушнарьов, М. Чупіс та О. Русько (хоча в свідченнях заарештованих викладачів КДУ в роки Великого терору слідчі НКВС понаписували про двох останніх чимало брехливої інформації про їх «антирадянську діяльність», і це побічно підтверджує наміри щодо їх подальшого арешту). Інші ж ректори КДУ сталінського періоду були в різні роки піддані політичним репресіям, а для декого з них арешт закінчився розстрілом [9, с. 6-25].

© Ніколаєва Н.Б., 2016

Біографії репресованих ректорів КДУ 1933-1953 рр. варті того, аби зупинитися на них детальніше, бо вони є дуже показовими і демонструють, що більшовицька влада з великою підозрою ставилася до керівників КДУ.

Другий ректор КДУ Левік Рувім Самойлович народився 9 (21) лютого 1889 р. в містечку Ходорів Канівського повіту Київської губернії (тепер Миронівський р-н Київської обл.) у сім'ї службовця. Був філософом, віце-президентом Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), директором Інституту філософії ВУАМЛІНу (1930–1933 рр.), ректором Київського державного університету (серпень-жовтень 1934 р.). У 1907 р. закінчив Київське комерційне училище і того ж року вступив на інженерно-будівельний факультет Київського політехнічного інституту (КПІ). У 1908 р. перевівся на механічний факультет КПІ. У 1911 р. вступив до РСДРП (фракція меншовиків). У березні 1914 р. висланий на поселення в Наримський край. У 1917 р. звільнений із заслання. У 1918-1922 рр. навчався в Київському політехнічному інституті, водночас працював інструктором Київської губпрофради. У липні 1919 р. став членом КП (б)У. У 1922 р. зарахований аспірантом кафедри технічної механіки КПІ. У 1923-1924 рр. був деканом механічного факультету, також працював у обкомі профспілки КПІ завідувачем агітпропу. У 1926-1927 рр. керував кафедрою марксизму-ленінізму при Всеукраїнській Академії наук. У 1928 р. став членом кафедри марксизму-ленінізму Київської філії Українського товариства працівників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву СРСР. У 1929 р. був заступником завідувача агітпропу ЦК КП (б)У. У 1930 р. призначений заступником директора Українського інституту марксизму-ленінізму в Харкові. 1 вересня 1931 р. призначений віце-президентом Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів (ВУАМЛІН) і директором Інституту філософії. У 1933 р. виконував обов'язки головного редактора журналу «Прапор марксизму». У 1933 р. у зв'язку з «чисткою» наукових кадрів наприкінці був звільнений з ВУАМЛІНу й працював на одному з харківських заводів заступником парторга. У серпні-жовтні 1934 р. займав посаду ректора Київського державного університету [9, с. 198-199].

Із листопада 1934 р. у зв'язку з розпочатим політичним процесом над «Всеукраїнським троцькістським центром» (25 осіб, в основному керівники ВУАМЛІНу), Р.Левік на партзборах Київського університету був виключений з лав КП (б)У й через два дні заарештований. 9 березня 1937 р. він був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок було виконано того самого дня. 30 квітня 1957 р. був реабілітований військовою колегією Верховного Суду СРСР у зв'язку з відсутністю в діях складу злочину [9, с. 199].

Ректор КДУ Зюльков Федір Іванович народився 6 (18) листопада 1887 р. в с. Жупаново Мосальського повіту Калузької губернії (Росія) у бідній селянській родині. У 1918 р. став членом РСДРП (б). У 1920-1922 рр. був політемісаром уряду Далекосхідної республіки та головою Амурського крайового управління. У березні 1923 р. направлений в Забайкальську область на посаду члена президії губревкому та завідувача відділу комунального господарства. У 1920-1924 рр. був членом Президії крайового комітету ВКП (б), та членом Далекосхідного ЦК. У 1928 р. призначений директором Полтавського землевпорядного технікуму. У 1933 р. переведений до Харкова, де обійняв посаду голови обласної контрольної комісії. У 1934-1935 р. працював першим секретарем Сталінського райкому КП(б)У. У 1935-1936 рр. був заступником наркома освіти УСРР. У 1936-1937 рр. виконував обов'язки ректора Київського державного університету [9, с. 206-207].

У розпал Великого терору 7 липня 1937 р. Ф. Зюльков був виключений з лав ВКП (б) як «викритий ворог народу» і звільнений з роботи. 19 липня 1937 р. був заарештований органами НКВС, а 27 грудня 1937 р. засуджений постановою Особливої наради при НКВС УРСР на п'ять років виправно-трудових таборів. 22 березня 1942 р. він помер, відбуваючи покарання в Ухтоіжмтаборі. 26 жовтня 1956 р. реабілітований постановою Військового трибуналу КВО від через «відсутність складу злочину» [9, с. 207].

Ректор КДУ Давидов Іван Дем'янович народився у 1896 р. в м. Армавір Краснодарського краю (Росія) у сім'ї робітника. Увійшов до історії, як державний і партійний діяч, начальник управління вищих шкіл Наркомпросу (1936 р.), ректор Київського державного університету (1937 р.). У 1920 р. став членом КП (б)У. У 1936 р. був призначений начальником управління вищих шкіл Народного комісаріату освіти. У липні 1937 р. був призначений ректором Київського державного університету [9, с. 208-209].

28 листопада 1937 р. І.Давидов був заарештований НКВС УРСР та звинувачений в належності до міфічної «антирадянської націоналістичної терористичної організації», що буцімто мала на меті «насильницьке повалення радянської влади на Україні, встановлення фашистського ладу та незалежної держави – України». «Шкідницька» діяльність І.Д. Давидова нібито полягала в затягуванні та зриві будівництва нових навчальних корпусів і гуртожитків, у дезорганізації процесу навчання у вищих навчальних закладах, затримці виплати зарплати професорсько-викладацькому складу й стипендій студентам, вихованні студентів у «буржуазно-націоналістичному дусі». Останнє вбачалося в тому, що, мовляв, І.Д. Давидов згортав роботу з підготовки вчителів російської мови й літератури у вищих навчальних закладах, обмежував викладання російської мови й літератури у школах, уводив твори В. Винниченка, Г. Епіка, М. Хвильового та інших українських письменників у навчальні програми для вищої школи. Звісно, що всі ці обвинувачення були інспіровані слідчими НКВС УРСР. 20 січня 1938 р. за вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР І. Давидов був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу. У 1962 р. був реабілітований посмертно [9, с. 209].

Окремо слід зупинитися на постаті ректора Київського університету в роки німецької окупації Штеппи Костянтина Тодосьовича. Він наро-

дився 3 (15) грудня 1896 р. у м. Лохвиця Полтавської губернії в родині священика. Був істориком, медієвістом, етнографом, професором (з 1927 р.), деканом історичного факультету КДУ (1934 – 1941 рр., з перервами), ректором Київського університету (1941–1942 рр.). У 1915 р. навчався у Полтавській духовній семінарії, закінчивши яку, вступив на історико-філологічний факультет Петроградського університету. Був учасником Першої світової війни, у 1919-1920 рр. воював спочатку в складі Добровольчої армії Військових Сил Півдня Росії генерала Денікіна, а пізніше – в російській армії барона Врангеля. У 1920-1921 рр. учителював у червоноармійській школі м. Ромни, що називалася Військово-інженерною. У 1922 р. після закінчення Ніжинського інституту народної освіти, був зарахований аспірантом новоствореної Науково-дослідної кафедри історії культури і мови при Ніжинському ІНО по секції античної культури. У 1924 р. захистив промоційну працю (праобраз нинішньої кандидатської дисертації) на тему «Учения о демонах в античной и христианской литературе в эпоху зарождения христианства». Восени 1927 р. захистив докторську дисертацію на тему «Нариси з історії античної й християнської демонології: (До питання про походження християнства)». У 1926-1928 рр. був деканом факультету соціального виховання Ніжинського ІНО. У 1930 р. працював викладачем Інституту професійної освіти, що утворився внаслідок чергової насильницької реорганізації колишнього Київського університету Св. Володимира. З 1 лютого 1930 р. був призначений заступником голови Комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії (КДІБСВ). 13 лютого – 21 листопада 1934 р. переведений до новоствореного Історико-археологічного інституту, де очолив сектор історії Заходу і Сходу. У 1934-1941 рр. був (із перервами) деканом історичного факультету Київського університету, членом Київ міськради [1, 3, 4, 5, 13, 14].

Під час Великого терору К.Штеппа потрапив «на олівець» чекістам, які ще з часів ніжинського періоду його життя зібрали чимало компрометуючих матеріалів за допомогою своїх інформаторів. 8 березня 1938 р. він був заарештований органами НКВС УРСР, протягом 1938-1939 рр. перебував під слідством органів за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» та «зв'язках з іноземною розвідкою». Через шість місяців ув'язнення під фізичним і моральним тиском почав «давати свідчення й визнав себе винним». «Зізнався», що «учасники націоналістичної організації» планували «повстання в Києві на чолі з П. Любченком і А. Хвилею, а в перспективі – вбивство Й. Сталіна», та підписав чимало інших подібних нісенітниць, інспірованих чекістами. Собі відводив роль керівника «терористичної групи» в КДУ та Київському педагогічному інституті. Судячи з усього, зважаючи на співпрацю зі слідством (зокрема, за його свідченнями співробітниками НКВС УРСР у 1938 р. була заарештована донька М. Грушевського – Катерина) чекісти вирішили його «помилувати». У 1939 р. після звільнення з тюрми він з підірваним здоров'ям повернувся до роботи в Київському державному університеті [1, 3, 4, 5, 13, 14].

Тим не менше, після тюрми історик не міг сприймати добре радянський режим. У 1941-1942 рр. К. Штеппа не виїхав у евакуацію на Схід, а залишився в окупованому німцями Києві і був призначений ректором реанімованого Київського університету. Незважаючи на те, що більшість викладачів евакуювалася в радянський тил, частина науковців все ж залишилася у Києві. У 1943 р., коли радянська армія стала тіснити німецьку, К. Штеппа покинув Київ разом з німцями і виїхав за кордон. У 1950-1952 рр. він викладав російську мову й літературу в школі, водночас працював в Інституті вивчення історії та культури СРСР (м. Мюнхен). З 1952 р. проживав у США, співробітничав з Американською комісією за визволення, радіостанцією «Свобода», відновив дослідницьку роботу. Помер у Нью-Йорку 19 листопада 1958 р., де й похований на цвинтарі одного з монастирів [9, с. 223-226].

Ректор КДУ Бондарчук Володимир Гаврилович народився 29 липня (11 серпня) 1905 р. в с. Денеші Трояновської волості Волинської губернії (тепер Житомирська обл.) у бідній селянській родині. За фахом – геолог. За своє довге життя встиг побувати на різних посадах і отримати всілякі почесні звання: доктор геолого-мінералогічних наук (з 1941 р.), завідувач кафедри загальної геології (1935–1941, 1944–1951 рр.), ректор (1944–1951 рр.) Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, заступник Голови Ради Міністрів УРСР (1951–1953 рр.), директор Інституту геології АН УРСР (1953–1963 рр.), академік АН УРСР (з 1951 р.), заслужений діяч науки УРСР (з 1970 р.). У 1924 р. закінчив природничо-географічний факультет Житомирського інституту народної освіти. У 1924-1929 рр. навчався в аспірантурі Інституту геологічних наук ВУАН за спеціальністю палеонтологія та стратиграфія. У 1926-1938 рр. за сумісництвом здійснював практичну роботу геолога, старшого геолога, начальника експедицій Геологічного управління УРСР. У 1929 р. захистив дисертацію «Каспійські відкладення на північно-східному узбережжі Азовського моря» й отримав звання наукового співробітника. З 1930 по 1934 рр. обіймав посаду старшого наукового співробітника Інституту геологічних наук ВУАН. У 1930-1935 рр. викладав у Гірничо-геологічному інституті. У вересні 1935 р. перейшов на викладацьку роботу до Київського державного університету [9, с. 231].

У березні 1938 р. в розпал Великого терору В. Бондарчук був заарештований співробітниками НКВС УРСР за звинуваченням у причетності до міфічної «контрреволюційної організації». Через кілька місяців його справу все ж було припинено у зв'язку з відсутністю доказів провини [9, с. 231-232]. Можливо, проводячи репресії влада намагалася залякати і тримати під ідеологічним контролем викладачів і студентів КДУ.

Подальша доля В. Бондарчука склалася в цілому добре. У 1938 р. він захистив кандидатську дисертацію «Четвертинні відкладення УРСР». У 1935-1941 рр. (з перервою) працював завідувачем кафедри загальної геології Київського державного університету та заступником декана геолого-географічного факультету. У лютому 1941 р. захистив докторську дисертацію «Геологічний розвиток рельєфу УРСР». У червні 1941 р. був

призначений проректором Київського університету з навчальної роботи і затверджений у званні доктора геолого-мінералогічних наук. З 7 липня 1941 по вересень 1941 р. (до евакуації з Києва) був ректором Київського державного університету. 26 жовтня 1941 р. – лютий 1944 р. проводив наукову роботу в Інституті геології Узбецького філіалу Академії наук СРСР на посаді професора, керував відділом рудних корисних копалин. У 1944 р. продовжував працювати професором в Київському університеті, завідував кафедрою загальної геології, був проректором із навчальної роботи. З 7 серпня 1944 р. до 15 листопада 1951 р. знову був призначений ректором Київського державного університету. У 1951-1953 рр. обіймав посаду заступника Голови Ради Міністрів УРСР. У червні 1953 р. – липні 1986 р. працював в Інституті геологічних наук АН УРСР, у 1953-1963 рр. був директором цього Інституту. У 1963-1979 рр. працював завідуючим відділом геотектоніки та геології антропогену Інституту геологічних наук АН УРСР. Помер 27 лютого 1993 р. в Києві і був похований на Байковому цвинтарі [9, с. 231-233].

Висновки. З наведеного вище можна зробити висновки, що ректори КДУ сталінського періоду, як і чимало викладачів університету, не змогли уникнути тогочасних політичних репресій. Вряд чи в світі знайдеться багато вищих навчальних закладів, де стільки ректорів за такий короткий проміжок часу були піддані репресіям. Цим людям довелося жити і працювати в непростий період історії України, коли тиск Комуністичної партії на навчальні заклади і викладачів був настільки потужним, що про будь-яку самостійність у прийняті рішень говорити не доводилося. Виявилося так, що і ректори, і викладачі, і студенти опинилися в лещатах радянського тоталітарного режиму, що зумовив формування нової радянської освітньої системи (з її перевагами та недоліками). Система мала головне завдання: виховувати ідеологічно перевірених бійців для Комуністичної партії. Така політика спричинила занепад багатьох напрямків вітчизняної освіти і науки, масові політичні репресії серед викладачів. Важкі наслідки від знищення багатьох розумних людей Україна відчуває і досі.

Тішить те, що біографії ректорів КДУ поступово досліджуються, що сприяє відновленню правдивої інформації про їх життя та діяльність.

Список літератури:

1. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З., Рубльов О. С. Історія під пресом ідеології // Зневажена Кліо: Зб. на пошану акад. НАН України П. Т. Тронька / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: Ю. З. Данилюк (голов. ред.) та ін. – К., 2005. – С. 3–74.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х т. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – Кн. 1. – 422 с. ; Кн. 2. – 428 с.
3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К.,1999. – 447 с.
4. Довгань К. Г. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933-1941 рр.). Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008 р.
5. Заруба В. Знищення київської школи істориків М. Грушевського: За матеріалами архіву ВУАН // Сучасність. – 1996. – № 5. – С. 105–116.
6. Литвин Н. М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920-1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми). Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2006.
7. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2003. – 624 с. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – Донецький національний університет. – Донецьк, 2003.
8. Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937–1938 рр.: У 2-х т. / Упоряд.: С. Кокін та ін.; Відп. ред. Ю. Шаповал. – К.: Сфера, 2003. – Т. 1. – 471 с. ; Т. 2. – С. 473–1093.
9. Ректори Київського університету. 1834-2006 / КНУТШ; В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тіщенко, Л. В. Шевченко. – Київ: Либідь, 2006.
10. Репресії в Україні. Бібліографічний покажчик / Упор. Є. Бабич, В. Патока. – К., «Смолоскип», 2007. – 520 с.
11. Тоталітарна держава і політичні репресії в України у 20–80-і роки: Матеріали міжнарод. наук. конф., Київ, 15–16 вересня 1994 р. / НАНУ: Ін-т історії України НАНУ, Ін-т держави і права; Всеукр. та Київське т-во політв'язнів і репресованих; Редкол.: П. П. Панченко (гол.), Є. В. Пронюк (співгол.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 290 с.
12. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – 608 с.
13. Шевченко Л. В. Доля керівників Київського університету в 30-і рр. XX ст. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін.; Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – Вип. 20–21. – С. 511–527.
14. Юркова О. Київська історична школа М.С. Грушевського: доля науковців // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 263–280.

Николаева Н.Б.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕПРЕССИРОВАНЫЕ РЕКТОРЫ КИЕВСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА (1933-1953 ГОДА)

Аннотация
Статья посвящена биографиям репрессированных в 1933-1953 гг. ректоров Киевского государственного университета. Особое внимание уделяется обстоятельствам их ареста и осуждения. Ректоры были обвинены сталинским режимом в «антисоветской деятельности». Значительную роль в этой статье играет исследование подробностей ареста и уничтожения ректоров, обстоятельств их реабилитации. Изучение их биографий крайне важно для выяснения причин политических репрессий в университете и их последствий для его дальнейшего развития.
Ключевые слова: ректоры, НКВД, аресты, репрессии, чекисты, преподаватели.

Nikolaeva N.B.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

REPRESSED RECTORS OF KYIV STATE UNIVERSITY IN 1933-1953

Summary
This article is devoted to biographies of the rectors of Kiev State University, repressed in 1933-1953. The special attention is paid to the circumstances of their arrests and conviction. Rectors were accused by Stalin's regime of «anti-Soviet activity». The significant role in this article plays the research of details of the arrest and eliminating of rectors, the circumstances of their rehabilitation. Studying their biographies is essential to determine the causes of political repression in the University and their implications for its future development.
Keywords: rectors, the NKVD, arrests, repressions, secret police, lecturers.

УДК 930.85

ЦЕРКОВНИЙ ХОР У СВЯТКОВОМУ ПРАВОСЛАВНОМУ РИТУАЛІ КИЄВА (XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ)

Смишляк А.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються проблеми та закономірності формування культури святкового православного ритуалу на прикладі Києва (XIX – поч. XX ст.). Як центральна проблема розглядається участь та роль у цьому процесі церковного хору. Спираючись на постулат про те, що церковне мистецтво відігравало провідну та організуючу роль як в культурному житті людини досліджуваного періоду, так і в житті релігійному, робиться спроба проаналізувати роль аудіальної, тобто, звукової складової у просторі православного святкового ритуалу. Також у статті проаналізовано роль різного роду громадських та неформальних релігійно-патріотичних організацій у процесі популяризації церковно-співочої справи та в організації урочистих подій, в яких брали участь любительські та загальнонародні хори. Конкретизуються основні риси київського святкового православного ритуалу, такі як масовість, відсутність внутрішньої цілісності, великодержавницький характер та орієнтація на сакральні топоси міста.
Ключові слова: церковний хор, святковий православний ритуал, хресний хід, молебень, Київ, сакральний топос.

Постановка проблеми. Проблема історичного контексту церковного співу не так давно стала об'єктом наукових досліджень. Тривалий час історія розвитку церковного співу, еволюція його форм та засобів виразності залишалась об'єктом наукового інтересу виключно музикознавців та богословів, що зумовлювало незмінно апологетичний підхід до сприйняття цього феномену. Соціальний зріз явища, можливість вивчати соціальне середовище носіїв цієї традиції майже не розглядались фахівцями як серйозний дослідницький привид. Однак вивчення саме соціального середовища носіїв церковно-хорового мистецтва, яке тривалий час залишалось привілейованою сферою культури, може суттєво доповнити не тільки аннали історії мистецтва, але і соціальної історії, і історії повсякдення.

Залишаючи поза увагою канонічну складову феномену церковного співу, згідно з якою система співу/розспіву виражає модель світобудови

© Смишляк А.В., 2016

та її сприйняття на тому чи іншому етапі історичного розвитку, варто відзначити, що носії цієї традиції завжди були привілейованою в суспільстві соціальною групою. При тій важливій соціальній ролі, яку виконувала православна церква в житті соціуму Російською імперії досліджуваного періоду, при всезагальній включеності суспільства в церковне життя, церковний хор, як незмінна складова повсякденного та святкового православного ритуалу залишався привілейованою соціальною групою. Ця привілейованість визначалась не лише корпоративною замкнутістю професійної касти, але і наближеністю до недосяжних та сакральних топосів церковної сфери – високопоставлених церковних ієрархів, святинь, паломницьких центрів, приходських храмів-центрів релігійного життя громад. Враховуючи важливу роль соціального ліфта, яку виконувала духовна сфера, служба в церковному хорі часто ставала прекрасною можливістю для початку кар'єри, а надто, що в частих випадках служба не вимагала наявності видатних вокальних здібностей. Церковний спів був включеним до переліку обов'язкових навчальних дисциплін, при навчальних закладах різної сфери підпорядкування існували церковні хори – а при наявності здібного регента, який здатен був налагодити церковно-хорову справу, професійні колективи створювались навіть при установах та виробничих і комерційних організаціях, які взагалі не мали відношення до церковно-хорової сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості даної проблеми на сьогодні аж ніяк не можна назвати вичерпним. Соціальне середовище церковних півчих досліджувалось в працях Д. Локшина, С. Зверевої, М. Парфентьева, М. Антоновича, Н. Рамазанової, Е. Лозової, Г. Мариничевої, І. Безуглової, А. Білоненко, Н. Ізвєкова та ін. Серед останніх праць слід назвати в першу чергу студії П. Козицького, присвячені музичним традиціям Київської Академії, дослідження І. Кривецького та В. Бойка в царині історії української хорової культури та хорового виконавства в церковній сфері, роботи з вивчення професійного побуту церковних хорів та государевих дяків в Росії – Н. Парфентьєва. В частині досліджень, що стосуються вивчення церковно-співочої культури міста своєрідною дослідницькою моделлю можуть виступити дослідження І.А. Чудінової та Є. Артьомової. На українських матеріалах, на жаль, ми подібних прикладів не маємо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Церковний хор, якому належить важлива роль в організації аудіального простору храму або іншого простору, що є місцем його служіння, є неодмінною складовою православного повсякденного та святкового ритуалу. Разом із церковним кліром, вірянами, священними реліквіями, іконами, він бере участь у формуванні сакрального простору свята. О.М. Лідов, основоположник наукової школи ієротопії – наукового напрямку, що зосередився на вивченні закономірностей та факторів формування сакральних просторів, наголосив на тому, що просторове середовище храму (або свята), яке формувалось навколо стрижня особливо шанованих святинь, включало в себе постійно зримі архітектурні форми та різного роду зображення – як постійні домінанти, і змінні – літургійні тканини та дорогоцінну утвар, світлові ефекти та запахи, обрядові жести та піснеспіви, які щоразу створювали унікальний просторовий комплекс [1, с. 9-58]. Той же постулат діє і по відношенню до формування ритуалу – мова іде, в першу чергу про богослужіння добового, тижневого та річного кола, святкові літургії та хресні ходи – як звичайні, так і приурочені до урочистих святкувань церковних та державних свят. Такі ритуали виходять за межі архітектурних просторів храму, і їх ієротопічним простором стає простір міста, в якому вони відбуваються, їх рух керований системою сакральних координат міського простору. Церковний хор – в даному випадку мова вже іде про всіх, хто бере участь у створенні аудіальної картини ритуалу багатою палітрою звукових ефектів, є невід'ємною частиною цього ритуалу.

Проблема ролі звуку, а отже, і соціальної ролі тих, хто створює звукову ікону, в організації сакральних та храмових просторів, а надто міського простору, практично не досліджена. Вивчення звуку в ритуальній практиці традиційної обрядовості поки розвинуте лише в етнологічних дослідженнях, тоді як вивчення звукового аспекту сакральних просторів тільки-тільки започатковано.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ролі церковних хорів у створенні картини міських святкових православних ритуалів. Одразу зауважимо, що мова піде не тільки про церковні хори, як колективи, приналежні виключно до православних храмів, але і про всю соціальну спільноту, члени якої постійно або епізодично брали участь в церковно-співочій справі в хорах навчальних закладів, при домових церквах, у вільний від роботи час приходили на співки, а потім проявляли свої вміння та навички або в спільних хорах при приходських храмах, або в професійних хорах, що служили при найбільших храмах та соборах міста, камерних приватних хорах тощо. Одним із фокусів дослідження стане також виявлення різниці між повсякденним та урочистим ритуалом, ритуалом, обмеженим архітектурним простором храму, та ритуалом, що виноситься в простір міста або з його межі, та різницею тієї семантичної ролі, яку займав у ньому церковний хор. Оскільки закономірності функціонування храмових та монастирських хорів вже досліджувались нами в попередніх студіях, в даному дослідженні ми зосередимось на дослідженні святкового міського ритуалу, а саме участі церковних хорів у хресних ходах та міських святкуваннях, приурочених до великих державних свят, тезоіменитств, візитів високопоставлених осіб, відзначення подій загальнодержавної ваги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міський святковий ритуал XIX – поч. XX ст. досить детально змальований у матеріалах міської преси. Порівняно із пишними ритуалами Середньовіччя та ранньомодерного часу він позбувся колишньої пишності та багатьох символічних рис, але в той же час, набув більшої формалізованості та повторюваності. Однак і тут для жителів міста більшу значимість мали роз-

порядки літургій та урочистих молебнів, що служилися в окремих храмах міста. Тут урочисті служби відбувались із усіма притаманними їм традиціями обряду, в тому числі – і співу, кожен хор, що служив тут, мав свою аудиторію пошановувачів. Крім того, городяни мали можливість ознайомитись із наперед визначеним списком архієрейських служінь і заздалегідь знали про нагоду у власній парафії відвідати більш пишне та урочисте архієрейське служіння.

Урочистий же загальноміський ритуал більш нагадував сценарне свято, що мало на меті реалізацію не естетичної та не душпастирської функції, а в першу чергу, функцію патріотичного та громадянського виховання. Це мало проявитись, у першу чергу, через поєднання, здавалось би, непоєднуваних складових, як військові паради та салютування з хресною ходою та літургією. Подібні сполучення були неодмінними складовими офіційного державного протоколу, і до них незмінно вдавались під час відзначення урочистих державних подій.

Як перехідна ланка між Церквою та громадою організаційні обов'язки на себе часто брали різного роду товариства та братства, що проявляли найбільший «громадський активізм», і вони, зазвичай, влаштовували «найграндіозніші» процесії. Прикметно, що саме завдяки такому подрібненню культурної картини міста київський святковий ритуал не мав тієї внутрішньої єдності, яка притаманна була, скажімо, петербурзькому чи московському. Цей ритуал концентрувався здебільшого навколо найбільших культурних та сакральних топосів міста, тому картина міського офіційного свята складалась зі складної мозаїки культурних подій, які проходили за схожим сценарієм, але із абсолютно різним розмахом та естетикою. Різного роду товариства, як наприклад, Свято-Володимирське братство в Києві, чи Київське товариство охорони грамотності, чи Товариство любителів церковного співу ставали організаціями, що надавали чи не найбільшу опіку і сприяння розвитку церковно-хорової справи та її всезагального поширення. Тому і святкування, організацією яких опікувались подібні установи часто проходили навіть із більшим культурним та естетичним резонансом, аніж загальнонародні заходи – молебні з військовими парадами на Софійській площі в Києві, яка була центром загальноміських свят.

Як не дивно, документи та місцева періодика зафіксували дуже мало свідчень про участь самих церковних хорів в подібних заходах. Так, якщо досить добре відомо про обов'язок митрополичих півчих приймати участь у поїздках митрополита в Санкт-Петербург, де Київський митрополит мав окреме подвір'я на території Свято-Троїцької Александро-Невської Лаври, то немає прямих згадок про участь їх у загальнонародних молебнях на Софійській площі, які зазвичай служив митрополит Київський і Галицький, або ж кафедральний протоієрей Софійського собору. Обов'язками півчих у таких поїздках був спів на літургіях у воскресні та святкові дні, спів акафіста по середам та ходіння на треби [11, арк. 1]. Але не маємо офіційного підтвердження тому факту, що митрополичий хор супроводжував митрополита у міських ритуалах і хресних ходах. Так, одне із найрезонансніших міських свят – хресний хід 15 липня 1864 р., в день пам'яті св. і рівноап. князя Володимира, що проводився за участі митрополита Київського і Галицького Арсенія (Москвіна), але про участь митрополичого хору не йдеться [7, с. 489]. Звичайно, в богослужіннях, що здійснювались в храмах по ходу пересування процесії, таки приймали участь хори цих храмів або хори київських ієрархів, але під час загальної ходи вони змішувались із загалом і не мали в ієрархії процесії якогось чітко відведеного місця, що відрізняє київський святковий ритуал від надміру пишного та театралізованого петербурзького. Поза стінами міських храмів набагато більша роль у створенні ауді-ального простору хресної ходи мали гармати, постріли яких на цей час заміщали собою церковні дзвони, та величезні колективні хори, створені з учнів навчальних закладів міста. Цікаво помітити, що в дні особливо урочистих державних свят гарматні постріли та салюти заміняли собою функцію церковних дзвонів, сигналізуючи для храмів та обителей Києва про час початку урочистої літургії, започатковуючи свого роду святкову естафету урочистих молебнів по місту. Що ж стосується колективних учнівських хорів, то саме їм в таких ритуалах відводилась роль первенствуючого хору, не дивлячись на їх обмежені виконавські та репертуарні можливості.

Культура київського релігійного ритуалу XIX – поч. XX ст. знає приклади участі у масових заходах саме таких колективних хорів, із учнів та колективів навчальних закладів, що виконували здебільшого патріотичні гімни – така обмеженість репертуару говорить, в першу чергу, про великодержавницькі завдання подібних заходів та пріоритет масовості заходу над його мистецькою витонченістю. Так, для участі в коронаційних торжествах у Києві 14–16 травня 1896 року було створено хор із учнів церковно-приходських шкіл та народних училищ загальною чисельністю 400 чоловік, який виконував народний гімн перед початком та по закінченню молебня на верхній терасі Володимирської гірки, біля огорожі Михайлівського монастиря [10, с. 440], тоді як окрасою урочистого молебня на Софійській площі став святковий парад військ гарнізону та гарматні салюти. Загальна чисельність церковних хорів Києва могла забезпечити хоч і дещо меншу, проте більш професійну хорову групу, яка могла виконувати складніші піснеспіви без попередньої підготовки –масові загальнонародні хори могли показати свою майстерність лише на прикладах абсолютно непретензійного матеріалу. Однак вищезгаданий хор з учнів середніх навчальних закладів, під керівництвом викладача Якубовського, брав участь у молебні, який служив ректор Київської духовної семінарії, архімандрит Іоанникій разом із законовчителями міських училищ. *«…Пение громадного хора свежих и звонких детских голосов придавало особую пре лесть богослужению, совершаемому под открытым небом, в присутствии многочисленной толпы народа, среди майской зелени деревьев…»*, [10, с. 440] – так описує естетичний ефект від виступу автор газетної замітки про торжества. Такий же хор із учнів церковно-приходських шкіл співав у Десятинній церкві, де було проведено богослужіння з ініціативи Київського релігійно-просвітницького товари-

ства. Хор супроводжував богослужіння архімандрита Євлогія, настоятеля Видубицького монастиря [10, с. 448], тоді як у монастирях – Видубицькому, Іонинському, Києво-Печерській Лаврі – співали монастирські хори. Також 15 травня у залі Фундуклеївської гімназії відбулось урочисте засідання Товариства поширення релігійно-моральної просвіти за участі любительського хору, а 16 травня члени цього товариства відправились у хресний хід на Нижню Юрковицю, де зібрались освятити ділянку землі під будівництво школи. В місцевій Лук'янівській церкві на цей день припадало храмове свято, тож літургію було відправлено тут за участі місцевого хору церковно-приходської школи, а в самому хресному ході приймав участь любительський хор товариства. За повідомленням київської преси цей хресний хід повинен був залишити в серцях місцевих жителів приємні спогади, з огляду на те, що для настільки віддаленої та глухої місцевості це була аж надто урочиста та пишна церемонія [10, с. 445].

Під час проведення торжеств на честь 300-річчя дому Романових, що проводились з 19 по 23 лютого 1913 р. в Києві, загальнонародні хори взагалі не згадуються, хіба що при проведенні урочистого акту всіх середніх навчальних закладів відомства Міністерства народної просвіти співав об'єднаний хор учнів цих навчальних закладів, що дало підставу кореспонденту назвати цей акт найвеличнішим та найурочистішим [9, с. 292]. Урочисті молебні було відслужено в усіх храмах міста, крім того, урочисті акти відбулись в усіх навчальних закладах. Серед тих, що відзначились особливо помітною участю хорів, кореспонденти назвали акт у Другому жіночому училищі духовного відомства – там хором із вихованок закладу керував відомий О. Кошиць, у майбутньому відомий диригент та хоровий діяч із всесвітньою славою [9, с. 291]. У приходах Київської єпархії священство та законовчителі місцевих церковно-приходських шкіл теж намагались продемонструвати найкращі свої напрацювання в сфері постановки церковно-хорової справи – за матеріалами київської преси періоду лютого-березня 1913 р. більшу увагу навіть приділено описам урочистостей, що були проведені з нагоди свята в парафіяльних храмах Київської губернії. Так, в с. Андріївка Київського повіту священик Порфирій Левицький ще задовго до свята запровадив у храмі загальнонародний спів під час богослужіння, поступово організувавши прихожан для відвідування співок – починаючи з учнів церковно-приходської школи і поступово заохочуючи до цього молодь. Таким шляхом йому, за його власним твердженням поступово вдалося створити хор півчих загальною чисельністю близько 200 чоловік, що брав участь, зокрема, в проведенні вокально-літературного вечора в Андріївці на честь загальнонародних торжеств з нагоди коронації Миколи II [6, с. 586].

Як вже зазначалось вище, з середини XIX ст. важливим осередком розвитку масової церковно-співочої культури стали різноманітні громадські об'єднання та товариства, які не тільки брали активну участь у всіх урочистих міських ритуалах, але і самі вдавались до реалізації ініціатив із розвитку церковно-співочої справи. Наприклад, Товариство любителів церковного співу та Київське товариство грамотності, членами якого були О.А. Андріяшев, В.В. Пухальський, К.А. Брагін, І.І. Малишевський, Д.А. Синицький, І.Т. Макаревич, А.І. Вишневський, А.К. Красовський [2, арк. 7]. Саме з ініціативи останнього, в число Правління якого входив і директор Київського Музичного училища В. Пухальський, в 1884 р. було здійснено спробу організувати конкурс церковних хорів міста. Вже сама спроба прямо вивести церковний хор на концертну сфену видавалась навіть на той час ще достатньо сміливою. Однак це мало стати одним із завдань популяризації церковно-хорової діяльності, збільшити число бажаючих навчитися хоровому співу, а головне – привернути увагу до діяльності обох товариств-організаторів.

Судячи з усього, Комісія з покращення церковного співу просто розіслала запрошення всім помітним та відомим у церковно-співочому середовищі колективам. Ідея конкурсу, слід розуміти, виникла дещо спонтанно, і так і не була доведена до кінця, так як Товариство основні свої сили скерувало на організацію і проведення літніх курсів для вчителів церковного співу. Однак документи про організацію конкурсу дають цінні відомості про церковно-хорове середовище Києва. Так, вони містять перелік хорів, яким планувалося надіслати запрошення в конкурсі з переліком регентів [3, арк. 7зв.].

На засіданні Товариства, яке відбулось 18 січня 1884 р. було прийнято рішення про те, що *«…конкурс учреждается с целью поставить дело церковного пения в нашем городе на истинно-музыкальную почву, возбудив среди хоров стремление к соревнованию, и тем самым – к улучшению их качества; обсудить способ, посредством которого можно было бы поднять уровень церковного пения в селах и деревнях Юго-Западного края…»* [4, арк. 8]. Крім того, пропонувалося виділити премії для переможців конкурсу у розмірі 100, 150 та 200 руб. та провести конкурс у приміщенні зали Купецького Зібрання, а збір від продажу квитків витратити на потреби Товариства. Виконавська программа передбачала призначення одного номеру загального для всіх, одного номеру – на вибір Комісії з влаштування конкурсу та одого номеру із репертуару, що був у вжитку у кожного з хорів. При формуванні програми конкурсу Комісію консультував також протоієрей П.Т. Екземплярський – визнаний фахівець у сфері церковного співу, сам практикуючий регент, в минулому – півчий хору Київської Духовної Академії [5, арк. 7зв.].

Як вже зазначалося вище, у 1887 році з ініціативи Київського товариства грамотності було започатковано традицію проведення щорічних педагогічних курсів для викладачів церковного співу для підвищення їх кваліфікації. Товариство надзвичайно великої ваги надавало перспективі організації такого навчання, оскільки це давало можливість поставити на кращий рівень справу організації церковно-хорової справи у парафіях Київської єпархії, закласти в фундамент цієї справи саме київські церковно-хорові традиції. Так, в липні 1897 року півторамісячні курси проводились в Києві в Контрактовому домі на Подолі. Програма викладання включала в себе теорію музики та сольфеджіо, диригування, хоровий спів, гру на скрипці, обіходний та осмогласний

спів, церковний спів та методику викладання як церковного співу, так і інших предметів. Вчителями були запрошені – по теорії, сольфеджіо та хоровому співу – кандидат богослов'я, що тільки закінчив духовну Академію, М. Лісіцин (вже зовсім скоро він отримає загальноросійську славу як один із найвдумливіших та найпрогресивніших діячів у сфері церковного співу в Російській імперії кін. XIX – поч. XX ст.); по обіходу та осмогласному співу – священик В. Тараненко, вчитель співу Кам'янець-Подільського училища та студент семінарії, регент Києво-Нікольського монастиря – М. Надєждинський; з методики викладання – вчитель зразкової школи при семінарії диякон Гр. Когодовський. Загалом на курсах пройшли навчання 78 чоловіків та 13 жінок – всього 93 слухачі, причому іногороднім слухачам надавалося навіть житло та харчування [12, арк. 329].

Практичне застосування знань та навичок, отриманих на курсах, курсисти отримали під час участі в богослужіннях в Петропавлівській церкві. Крім того, спеціально з дозволу митрополита Київського і Галицького Іоанникія (Руднєва), преосвященним Сергієм, єпископом Уманським, 14 липня 1897 року була відправлена урочиста літургія у Володимирському соборі. Всі стихири під час літургії було проспівано на глас з канонархом, а догматик та літійна стихира були виконані великим знаменним розспівом, що вказує на неабиякий технічний та професійний рівень хористів. 15 липня курсисти брали учать в урочистій літургії, відправленій преосвященним Сергієм у Володимирському соборі, а потім взяли участь у хресному ході до Хрещатицького колодязя. 20 липня хор із курсистів (22 чол.) брав участь у молебні, перед відкриттям повітового відділення Височайше затвердженого попечительства про народну тверезість, де після богослужіння хор виконав гімн князю Володимиру «Верою руською сподобна» на муз. В. Главача, а на заключення – гімн «Боже, царя храни». 22 липня слухачі курсів разом зі священиком Г. Ушинським та викладачем М. Лісіциним відвідали лаврські святині. Перед гробницями святих вони виконали заспіви, а потім курсисти виконали літургію та молебень на Дальніх печерах. 29 липня були проведені іспити в молодшій групі, 30 – в старшій. 31 липня в Успенському соборі на Подолі преосвященним Сергієм була відправлена урочиста літургія, яку співали слухачі курсів під управлінням М. Лісіцина, а після літургії вони ж взяли участь у молебні. Нарешті, на засіданні 1 серпня з 45 слухачів молодшої групи 23 були удостоєні отримання свідоцтва викладача співу, а в старшому відділенні – 41, повторно ж прослухати курс були відправлені 7 викладачів [8, с. 908]. Отже, ще в процесі навчання майбутні викладачі церковного співу вже приймали участь в богослужіннях при київських храмах та святкових міських ритуалах – а саме організація останніх була помітною стороною діяльності товариства грамотності, ініціатора проведення курсів.

Висновки із даного дослідження. Підсумовуючи все вищевказане, можна зробити висновок про те, що київський православний святковий ритуал як традиція поєднання різних святкових чинів та їх переміщення в сакральних координатах міста формувався не без участі церковного хору. Однак роль останнього носила допоміжний, а не організуючий характер. Домінантами святкового ритуалу міста були його державницькі, а не душпастирські константи, тому його основними атрибутами мали стати все загальність, масовість, помпезність та офіційність, тоді як роль церковного хору обмежувалась у більшості випадків службою в межах храму. Проте і сам ритуал ніколи не відрізнявся внутрішньою єдністю – загальна його картина дробилась на декілька складових, що визначались сакральними топосами міста, його головними святинями та центрами мистецького та активного громадського життя. Саме в таких топосах святкових ритуал зберігав свою окремішність та традиційність, тоді як на загальноміському просторі естетична складова відходила на другорядну роль.

Список літератури:

1. Лидов А. М. Создание сакральных пространств как вид творчества и предмет исторического исследования / А. М. Лидов // Иеротопия. Создание сакральных пространств в Византии и Древней Руси / ред.-сост. А. М. Лидов. – М.: 2006. – С. 9-58.
2. ДАК. – Ф. 176. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 7.
3. ДАК. – Ф. 176. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 7зв.
4. ДАК. – Ф. 176. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 7.
5. ДАК. – Ф. 176. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 7зв.
6. Дополнение к корреспонденции из с. Андреевки // Киевские епархиальные ведомости. – К.: 1896. – № 19. – С. 580-589.
7. Крестный ход 15 июля в Киеве и открытие Свято-Владимирского братства в Киеве // Киевские епархиальные ведомости – К.: 1864. – № 15. – С. 488-490.
8. О курсах церковного пения в текущем году в Киеве // Киевские епархиальные ведомости – К.: 1897. – № 20. – С. 903-910.
9. Празднование в Киеве 300-летия царствования Дома Романовых // Киевские епархиальные ведомости. – К.: 1913. – № 9. Часть неофициальная. – С. 291-294.
10. Торжественные коронационные молебствия 14 мая в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. – К.: 1896. – № 11. – С. 440-448.
11. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 798. – Спр. 317. – Арк. 1.
12. ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 227. – Спр. 14. – Арк. 329-330.

Смышляк А.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЦЕРКОВНЫЙ ХОР В ПРАЗДНИЧНОМ ПРАВОСЛАВНОМ РИТУАЛЕ КИЕВА (XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)

Аннотация
В статье исследуются проблемы и закономерности формирования культуры праздничного православного ритуала на примере Киева (XIX – нач. XX в.). В качестве центральной проблемы рассматривается участие и роль в этом процессе церковного хора. Опираясь на постулат о том, что церковное искусство играло ведущую и организующую роль как в культурной жизни человека исследуемого периода, так и в жизни религиозной, делается попытка проанализировать роль аудиальной, то есть звуковой, составляющей в пространстве православного ритуала. Также в статье проанализирована роль разного рода общественных и неформальных религиозно-патриотических организаций в процессе популяризации церковно-певческого дела и в организации торжественных событий, в которых принимали участие любительские и общенародные хоры. Конкретизируются основные черты киевского праздничного ритуала, такие, как массовость, отсутствие внутренней целостности, государственный характер и ориентация на сакральные топосы города.
Ключевые слова: церковный хор, праздничный православный ритуал, кресный ход, молебень, Киев, сакральный топос.

Smyshlyak A.V.
Kyiv National Taras Shevchenko University

CHURCH CHOIR IN THE SPACE OF ORTHODOX FESTIVE RITUAL OF KYIV (XIX – THE EARLY XX CENTURY)

Summery
The article attempts to analyze the problems and regularities of formation of the Orthodox culture of festive ritual on the example of Kyiv (XIX – early XX century). As the central image in this view there is a church choir' role in this process. Basing the postulate that the church art had a leading and organizing role in the cultural life of the human, and in the religious life too, there is an attempt to analyze the role of sound component in the Orthodox ritual. The article also analyzes the role of various public and informal religious-patriotic organizations in the processes of popularization of church-singing and in the organization of special events, which were attended by the amateur choirs. Moreover there is an attempt to lead the main features of the Kiev festive ritual, such as mass, lack of inner integrity, state character and focus on the sacred toposes of the city.
Keywords: church choir, a festive Orthodox ritual, procession, moleben, Kyiv, sacral topos.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 785.7

СТИЛИСТИКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ СОЛО ДЛЯ СТРУННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ КОМПОЗИТОРОВ

Умида Абасова
Бакинская музыкальная академия

Музыкальное творчество композиторов, пишущих отдельные произведения для сольного исполнения на таких музыкальных инструментах, как скрипка, виола, виолончель, контрабас, должно исследоваться в комплексе, с учетом индивидуальных особенностей художественного творчества и условий их работы. Кроме того, определенную роль играет уже сформированная музыкальная среда, характер духовной культуры и содержание исторической эпохи.
Ключевые слова: струнные инструменты, азербайджанские композиторы, современная музыка для струнных инструментов, музыкальный стиль, музыкальные школы и направления.

Актуальность проблемы. Создание новых музыкальных произведений происходит не в вакууме. Здесь уже имеется сформированная музыкальная и в целом особая культурная среда, в которую входит система науки, образования, характер семейных взаимоотношений, досуговая деятельность, ментальные особенности народа, в том числе связанные с музыкальной культурой. Создание произведений, где музыкальное содержание его воспроизводит всего один инструмент, довольно сложная и ответственная задача. Известно, что подобных произведений намного меньше, чем тех, что написаны для двух и более произведений. Вместе с тем требовательный слушатель получает большое наслаждение от сольных произведений. У них свои, характерные требования, связанные с особенностями инструмента, на котором исполняется произведение. Однако интерес к ним не пропадает, поскольку они трогают сердца своих слушателей, помогают углубить представления о выразительных возможностях каждого инструмента. Удачное произведение дает новое дыхание не только инструменту, но и показывает способности и особенности таланта автора произведения.

Степень исследованности проблемы. Творчество азербайджанских композиторов, работающих с классическими струнными музыкальными инструментами, охватывает последнее столетие. Разумеется, музыкальные критики и научные исследователи не обошли вниманием их музыкальную деятельность. Перечислим имена тех композиторов, творчество которых нами будет затронуто в данной статье: это Фикрет Амиров, Тофик Бакиханов, Джалал Аббасов, Азад Алиев, Миркасум Гашимов, Хайям Мирзазаде, Лала Дадашова, Руфат Рамазанов, Алия Мамедова. Наиболее известные из них – это Фикрет Амиров, Хайям Мирзазаде, Азад Алиев, Гасанага Адыгезадзаде. По возрасту, характеру творчества, диапазону и музыкальным формам они также различаются между собой.

Что же касается степени исследованности указанного в заголовке статьи проблемы, то здесь можно отметить, что анализ произведений указанных авторов всегда был предметом внимания музыковедов и искусствоведов. Это исследования М. Ахадзаде, С. Касумовой, К. Неймановой, Л.Б. Мамедовой, и т.д. Вместе с тем проблемы соло-произведений для струнных инструментов не были предметом исследования современных музыковедов и музыкальных критиков.

Основная часть. Следует отметить, что представители данного жанра музыкального искусства вот уже несколько поколений работают в условиях, когда динамика процессов развития музыки в Азербайджане связана с синтезом восточных и западных тенденций в данной сфере искусства. Основу этого синтеза заложил блестящий ученый, композитор и философ, корифей современной азербайджанской музыки Узеир Гаджибеков. Благодаря его музыкальной школе, которая нашла продолжение в творчестве целой плеяды музыкальных деятелей Азербайджана, линия сочетания современных музыкальных тенденций Запада и Востока до сих пор является основной во многих музыкальных жанрах азербайджанской музыки.

Вопросы особенностей музыкального творчества одного из ярких представителей азербайджанской музыки XX столетия Фикрета Амирова явились предметом исследования многих экспертов истории и теории музыки. Помимо того, что он успешно использовал богатейшие возможности народной музыки в своем творчестве, Амиров является создателем двух новых жанров в азербайджанской музыке: мугам-поэмы и симфонического мугама. Он неоднократно подчеркивал, что для того, чтобы писать интересную музыку на национальной основе, нужно любить и глубоко знать эту музыку, с другой стороны, стоять вровень с современными музыкальными тенденциями, знать, в каком направлении идет развитие музыкальных предпочтений. Исследователи справедливо отмечают, что музыка Ф. Амирова одинаково доступна как профессионалам, так и простым слушателям [7]. Известно также, что Амиров имел прекрасные образцы для подражания в лице творчества М. Магомаева, У. Гаджибекова, А. Зейналлы, которые успешно использовали народное творчество, прежде всего мугам, при написании многих своих произведений

© Умида Абасова, 2016

[8, с. 136]. последователями Амирова в указанном смысле были Ниязи, С. Алескеров, Т. Бакиханов и др. композиторы страны. Сам процесс творчества Амирова при использовании народных ладов музыки состоял в их постоянном движении посредством модуляции, выстраивании ритмов на их основе, на основе контрапункта и поли-ладов. Активный творческий поиск виден во всех его произведениях, в том числе написанных для сольного исполнения [9].

Другим ярким представителем азербайджанского музыкального искусства, воплотившим в своем творчестве лучшие черты синтеза классики и народности, является Тофик Бакиханов. Получив блестящее музыкальное образование, будучи талантливым скрипачом, он стал впоследствии одним из ведущих композиторов страны. В ряде его произведений, наряду с музыкой к сценическим произведениям балетами, симфоническими произведениями, балетами, симфоническими мугамами, нашли свое отражение камерно-инструментальные, камерно-вокальные произведения, песни, романсы, и, наконец, произведения для соло скрипки. Т. Бакиханов часто обращался к малым жанрам для струнных инструментов, и не только для них. Одним из удачных творческих исполнений автора являются его череда сонат для скрипки с фортепиано, написанных с использованием народной музыки разных стран.

Как подчеркивают исследователи, профессор кафедры композиции Бакинской музыкальной академии, народный артист и заслуженный деятель искусства страны Хайям Мирзазаде обладает неповторимой палитрой музыкальных интонаций и форм. Х. Мирзазаде является автором ряда крупномасштабных произведений, таких, как балет, симфонии, концерты, в том числе для скрипки с оркестром, сонаты соло для отдельных инструментов, песни, эстрадные и джазовые пьесы, музыки к спектаклям и кинофильмам, и т.д. Именно творческое разнообразие работ композитора сделало его популярным среди многих поклонников музыки [4].

Его творчество принесло ему широкую известность, как в пределах страны, так и за рубежом. Здесь есть лиризм, ясность изложения, сила логики, сочетающаяся с высоким эмоциональным накалом. Основное в его стиле – простота, которая имеет достаточно высокий уровень выразительности [2].

Доцент Национальной консерватории, заслуженный деятель искусств Алия Мамедова в своем творчестве преследует ясные лаконичные формы, ведя драматургическую линию развития на должном профессиональном уровне. Многие струнные произведения, в том числе и известный «Струнный квартет» отличается именно этими особенностями [1]. Алия Мамедова является одним из тех композиторов, которые отличаются новаторством в музыкальном искусстве. Характерной чертой ее педагогической активности также является участие в работе секции творчества молодых композиторов при Союзе композиторов Азербайджана. Здесь, помимо творческих вечеров и концертов, идет работа по формированию навыков создания новых произведений в духе современных тенденций музыкального искусства.

Руфат Рамазанов является одним из ведущих композиторов, относящихся к современному поколению и отличается многообразием музыкального вкуса. Жанровое разнообразие, присущее его творчеству, свидетельствует о богатстве подходов, художественного воображения и высокой духовной культуры. В частности, ему принадлежат такие симфонические произведения, как «Хуруфиты», «Балетная сюита», «Наими», его перу принадлежат дилогия «Тэт-а-тэт» (1996), «Крик четырех струн» для соло виолончели (1997), «Сенсориум» для соло скрипки (1999), и многие другие [4].

Джалал Аббасов выделяется своим изысканным подходом в подборе тематики произведений, их жанрового разнообразия. Он является автором капелл, кантат, соло для контрабаса, для скрипки, для альта, детской оперы «Радостная весна», песен для хора и т.д. все эти произведения пользуются большой популярностью, как среди исполнителей, так и зрителей и слушателей [4]. Дж. Аббасов написал сонатину как часть своего первого квартета, т.е. сонатная форма является в творчестве композитора привычной формой поиска самовыражения. Интонационные особенности сонаты для скрипки соло связаны также с общими стилистическими особенностями современной музыки, еще в середине девятнадцатого столетия отошедшей от классических канонов, сочетающей в себе характер национальной и межнациональной музыки. Богатство информационной нагрузки, возможности сочетания многих стилей и направлений ясно выражено в указанном произведении нашего знаменитого соотечественника.

Среди жанров азербайджанского музыкального искусства работы, написанные для скрипки соло, следует рассматривать как исключение. Это произведение занимает особое место в многостороннем творчестве композитора Джалала Аббасова. Основанное по народной музыке, это музыкальное произведение состоит из двух частей. Ощущения музыкального восприятия имеют основу эмоциональных переживаний, связанных с мугамом. Уникальный стиль этого произведения вызывает в сердцах людей восхищение, здесь волнения, надежды, радости и печали последовательно сменяют друг друга, находит свой путь к сердцу слушателя.

Гасанага Адыгезалзаде также отличается в своем творчестве богатством выразительности, разнообразием жанров и своеобразием в видении национальных музыкальных колоритов. В списке его произведений имеются симфонии, кантаты, миниатюры для хора и камерно-инструментального оркестра, сонаты соло для скрипки и для фортепиано, многие произведения для духовых инструментов, марши, песни, романсы, он много пишет сценических произведений, произведений для народных инструментов [4].

В создании сольных произведений для струнных инструментов активно участвуют также и молодое поколение композиторов, делающих на этом пути свои первые шаги. Всех современных азербайджанских композиторов, работающих над тематикой сольных произведений для классических струнных инструментов, объединяет разнообразие интонаций, которые составлены как из народных, так и современных мелодий.

Здесь важно подчеркнуть, что их разнопорядковость обуславливает своеобразие и неповторимость создаваемых произведений. Мелодия основана на многоголосии, которое, в свою очередь, исходит из жанрового многообразия, разнообразной тематики, в рамках которых создаются новые произведения. Богатый мир музыкальных интерпретаций, который дает большие возможности творить, создавать оригинальные произведения, затрагивающие душу слушателей, всецело используется представителями музыкальной элиты Азербайджана. Так, Адиля Юсифова в 2008 году написала квазисонату под названием «Одиночество в Париже». Тофик Бакиханов – автор сюиты № 1, соло для скрипки «Импровизация». Все указанные произведения отличаются национальным колоритом, в сочетании с используемой классической формой жанра.

Следует отметить, что возможностями сонаты воспользовались и другие авторы сольных произведений для скрипки. В целом форма соло произведений для струнных инструментов достаточна актуальна. Отдельный интерес представляют здесь проблемы гармонии и полифонии. Несмотря на жанровое разнообразие музыкальных произведений указанных авторов, их объединяют использование современных тенденций музыкального развития и творчества. Известно, что «у современных композиторов не существует цели ограничиваться темперированным строем. И если композиторы – классики стремились максимально точно зафиксировать идею своих произведений, то современные композиторы часто намеренно предлагают исполнителю «домыслить» идею своих сочинений» [10, с. 72]. Подобную тенденцию можно наблюдать и у современных азербайджанских композиторов.

Список литературы:

1. Творчество молодого поколения // http://zeynj-info.com/
2. Касумова С. Хаям Мирзазаде // http://www.musigi-dunya.az/
3. Ахадзаде М. Б. Особенности исполнительского искусства народного артиста Азада алиева. Автореферат канд. дис. на соиск. уч. степени канд. искусствоведения. – Баку: 2011, 26 с.
4. Азербайджанские композиторы и музыковеды // http://composers.musigi-dunya.az/
5. Нейманова К. Н. Сезар Франк. Соната для скрипки и фортепиано. Методические рекомендации. – Б.: Мин. обр-я, 2009, 20 с.
6. Мамедова Л. Б. О фортепианном творчестве Ф. Амирова. Методические разработки. Мин. обр-я. – Б.: 2009, 32 с.
7. Гасанова-Исмаилова Дж. Фикрет Амиров – корифей азербайджанской музыки // http://www.musigi-dunya.az/
8. Амиров Ф. Музыкальные размышления. – В.: 1971 (на азербайджанском языке).
9. Зохрабов Р. Портреты наших композиторов. – В.: 1997 (на азербайджанском языке).
10. Аксенова С. С. Особенности интонирования современной классической музыки // МНЦ «Сфера общественных наук», № III (9), 2015, с. 71-74.

Umida Abbasov
Baku Music Academy

STYLISTICS WORKS SOLO STRING AZERBAIJANI COMPOSER

Summary
Musical creativity of composers who write some pieces for solo performance on musical instruments such as violin, viola, cello, double bass, should be investigated in the complex, taking into account the individual characteristics of artistic creation and the conditions of their work. In addition, a role played by already formed musical environment, the nature and content of the spiritual culture of the historical epoch.

Keywords: stringed instruments, Azerbaijan composers, contemporary music for string instruments, music style, music schools and directions.

УДК 7.045

ВНЕСОК СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МАЙСТРІВ У МИСТЕЦТВО СТВОРЕННЯ ПАМ'ЯТНИХ ТА ЮВІЛЕЙНИХ МОНЕТ: ВІД ЗАДУМУ ДО ВИПУСКУ В ОБІГ

Ладоненко М.І.
Університетський коледж
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто особливості процесу створення українських пам'ятних та ювілейних монет крізь призму безпосередньої їх залежності від майстерності художників – авторів ескізів монет та скульпторів – виконавців моделей монет. Окреслено основні етапи створення монет, відкарбованих Банкнотно-монетним двором Національного банку України. Наголошено на індивідуально-авторських рисах, за допомогою яких кожен митець вкладає у майбутню монетну продукцію глибоку інформативність, символічність та національну ідентифікацію. Дослідження виконано на візуальному аналізі пам'ятних та ювілейних монет незалежної України.

Ключові слова: пам'ятна монета, ювілейна монета, художник, скульптор, карбування, ескіз, модель, Банкнотно-монетний двір Національного банку України.

Постановка проблеми. На шляху до реалізації пам'ятні та ювілейні монети проходять тривалий технологічний шлях, у який залучені спеціалісти найрізноманітніших професій. Однак, вирішальну роль у проектуванні монет відіграють художники та скульптори, від рівня роботи яких залежить якість технологічного виконання монет. За достатньо короткий час існування монетної системи незалежної України до створення пам'ятних та ювілейних монет були залучені обдаровані митці, завдяки яким життя отримали тисячі монет. Більшість з них змогли досягти довершених композицій та високої віртуозності моделювання монет, зробивши беззаперечний внесок в українську монетну справу, збагативши її та вивівши на конкурентоспроможний щабель в порівнянні з іншими країнами.

На вітчизняних пам'ятних та ювілейних монетах можуть бути втілені портрети видатних людей, здобутки культури і мистецтва чи важливі події, що мали істотний вплив на розвиток суспільства. Це накладає на українське мистецтво виробництва монет особливу відповідальність, вимагає від творчого колективу художнього узагальнення, відповідного суспільній значимості події, явища, особистості, закарбованої на монетному колі, висловленої простим, однак вимогливими засобами пластики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження присвячені проблемі розвитку монетної справи на теренах України здебільшого носять історичний або економічний характер, не розкриваючи мистецтвознавчий аспект створення пам'ятних та ювілейних монет. Наприклад, у праці Р. Шуста [7] детально описано процес формування грошово-монетної системи незалежної України, початок випуску власних пам'ятних та ювілейних монет, їх серійне розмаїття. Н. Дорофєєва та З. Комаринська [3] дають лаконічну інформацію про випуск перших пам'ятних та ювілейних монет в Україні. М. Загреба [4] пропонує каталог монет, який містить зображення та технічні параметри монет з 1992 р. по 2014 р., тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі жоден із названих дослідників не вдався до спроби визначення та опису творчого внеску художників до арсеналу можливостей Банкнотно-монетного двору Національного банку України. У роботі над статтею підґрунтям для дослідження стала інформація закладена у постанові правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції» [6], де детально описано кожен етап, що проходить монета перед її випуском в обіг; періодичне видання «Банкноти і монети України» [1; 2], в якому подана інформація про авторів дизайну монет; та розділ сайту Національного банку України – Пам'ятні монети України [5].

Мета статті. Метою дослідження обрано визначення на основі нумізматичних, інформаційних та довідкових джерел внесок художників та скульпторів у мистецтво створення пам'ятних та ювілейних монет незалежної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка дизайну пам'ятних та ювілейних монет – процес складний та багатоетапний. Він потребує залучення величезних часових, інформаційних та людських ресурсів. Від ідеї до остаточного результату монета проходить достатньо довгий шлях. Введенню в обіг передують етапи опрацювання теми, роботи над ескізами, їх затвердження, створення моделей, виготовлення карбувальних форм та карбування тиражу. Не дивлячись на досить високий рівень технічного забезпечення Банкнотно-монетного двору Національного банку України провідну роль у цьому процесі грають люди, перш за все – автори дизайну монет. Спробуємо прослідкувати процес створення монет та дослідити авторські риси закладені художниками і скульпторами в процесі проектування даної продукції.

Першим етапом процесу створення колекційних монет є планування випуску будь-якої з них. Цей процес безпосередньо залежний від розгляду пропозицій наданих міністерствами та іншими органами центральної влади, науковими та культурно-освітніми установами, об'єднаннями нумізматів, тощо. Пропозицію тематики монети може подати будь-хто, однак в чітко установленому порядку – за місяць до формування Департаментом грошового обігу річного плану випуску пам'ятних та ювілейних монет для затвердження Правлінням Національного банку. Відбір тема-

© Ладоненко М.І., 2016

тики монет з ряду пропозицій відбувається за допомогою маркетингових досліджень рейтингу тем, визначаючи ті, що користуються найбільшою популярністю серед колекціонерів та інших поціновувачів.

Далі розробляється детальна концепція втілення обраної теми монети, яка найкращим чином підкреслить її ідейне наповнення. Цей процес здійснюється в тісній співпраці з музеями, науковими інститутами, навчальними закладами та іншими авторитетними організаціями. Їх участь забезпечує серйозне наукове підґрунтя цієї діяльності.

Наступним етапом, який відбувається вже за безпосередньої участі художників Монетного двору, є організація та виконання ескізів монет. Робота художників розпочинається зі збору матеріалів за тематикою монети: спілкування з науковцями, які професійно вивчають певну тему, пошуку фотоматеріалів, опрацювання аналогів, відвідування музеїв, галерей, бібліотек, дослідження архітектури, тощо. На етапі вивчення та опрацювання інформації у художника складається актуальна ідея побудови художнього рішення монети, що дозволяє забезпечити її глибоку змістовність та привабливість зовнішнього оформлення.

У визначенні виразного композиційного рішення підготовчу роль відіграють художні начерки до ескізів монет. Вони є новим етапом дослідження – вивчення форми, пластики, руху зображуваного об'єкта. Наприклад, роботі В. Дем'яненка, над розробкою дизайну монет серії «Флора і фауна», передували довготривалі начерки тварин та рослин, які стали запорукою реалістичності, вибору найхарактерніших ракурсів, анатомічної відповідності тварин та побудови рослин, визначення динаміки чи статики як основоположних для зображення, відбір начерків, які найкраще компонуються в коло. Так, робота над монетою «Стерлядь прісноводна» відбувалась за співпраці з Інститутом рибного господарства Національної академії аграрних наук України, який надав художнику можливість різносторонньо дослідити об'єкт зображення. Та створити гармонійну композицію реверсу в основі якої S-подібний вигин – лінія краси.

Важливою стороною переходу до ескізування є вміння художника спрогнозувати остаточний результат вигляду монети після карбування. Однак завдання це є не простим, враховуючи все різноманіття готової продукції: способи оздоблення (використання поєднань різноманітних металів (біметалічні монети), патинування, інкрустації дорогоцінним та напівдорогоцінним камінням, голограм, кольорових емалей, тампонного друку, локальної позолоти), якість карбування, метал з якого виготовлена монета, діаметр та форма майбутньої продукції.

Не менш вагомим аспектом є обізнаність художників у питаннях актуальності та перспективності новітніх розробок, тенденцій, сучасних технологій виготовлення і колекціонування пам'ятних та ювілейних монет. Володіючи таким багажем знань художники здатні послідовно вдосконалювати фахову майстерність, продукувати нові, нестандартні ідеї та ініціювати нововведення у дизайн українських монет. Прикладом завжди свіжого та сучасного погляду на монетне виробництво може бути робота творчого колективу художників Арттріум (В. Таран, О. та С. Харуки). Творчий доробок художників, що стояли біля витоків монетарництва України, вже перетнув межу 230 видів пам'ятних та ювілейних монет. Серед них є екземпляри з інноваційними рішеннями, такі як монета «Пересопницьке Євангеліє» (рис. 1), де вперше застосований художній експеримент тріо – технологія патинування позолоти на сріблі, серія монет «Східний календар», де, починаючи з монети «Рік Пацюка», застосована технологія інкрустації дорогоцінним та напівдорогоцінним камінням, монета «За твором М.В. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки», що ознаменувала початок комбінування різних елементів у дизайні однієї монети, тощо.

Рис. 1. Ескіз від руки, електронні ескізи та аверс і реверс пам'ятної монети «Пересопницьке Євангеліє», 2011 р., автори: В. Таран, О. та С. Харуки

Сформований художній образ може бути втілений у ескізах за допомогою різноманітних художніх технік починаючи від найбільш традиційного рисунку олівцем та закінчуючи аквареллю, акрилом, тушшю, комп'ютерною графікою, тощо. Кожен художник обирає техніку за своїм смаком, враховуючи творчі завдання, які поставлені перед ним. Це дає змогу українським майстрам монетної справи створювати довершені ескізні композиції з індивідуальним авторським світосприйняттям, неперевершеною точністю кожної деталі, цілісністю ідейного змісту, зображень та текстових блоків.

Варто наголосити, що композиція кожної української монети неповторна, її типові особливості слід подавати крізь призму авторського мислення художника, де його бачення переплітається з творчою обробкою явищ і об'єктів оточуючої дійсності, привносячи в готовий виріб художню новизну. Індивідуальний стиль художника дозволяє нам впізнавати роботи за сукупністю прийомів та візуальних елементів, таких як: вибір сюжету, композиція, використання алегорій та символів, виразність, національний колорит, фактура та ін. Наприклад, зразком тонкого жіночого відображення світу у художніх образах є монети Н. Фандікової, витончені, ліричні, вони відображають різні теми та сюжети, в більшості з яких виявлена чітка національна ідентифікація через використання традиційних мотивів та

орнаментів і схильність художниці до декоративних елементів (рис. 2).

Рис. 2. Електронний ескіз реверсу пам'ятної монети «Дівчатко», «Козоріжок» та макет дизайну пакування для монет серії «Дитячий зодіак», 2014-2015 рр., автор: Н. Фандікова

Хотілося б зупинитись на творчому доробку В. Атаманчука. Його монетам характерні простота і чіткість, класичність побудови композиції монетного кола, невелика кількість елементів зображення, відсутність надмірної деталізації. В. Атаманчук є митцем універсалом – художником-скульптором, а тому більша частина дизайну монет виконана ним одноосібно, однак. виключно в традиційному ключі, без надмірностей, дуже по чоловічому, навіть скупо.

Всі художники переважно працюють з тематикою, яка є для них особливо цікавою та близькою. Та це не завжди є показником якості та свіжості виконання ескізів. Зустрічаються художники, які при зміні звичної тематики створюють справжні пластичні шедеври. Зокрема, С. Іваненко, який здебільшого працює над історичною тематикою, монетами присвяченими ювілейним датам та персоніфікованими монетами, що увічнюють видатних людей України та зарубіжжя, як і його колега В. Атаманчук є універсалом у монетному виробництві, поєднуючи в своїй творчості дві іпостасі – художника та скульптора (рис. 3). Однак, зупинитись хочеться на монеті, що тематично не характерна для його творчості – «Олешківські піски». Вдалою ідеєю авторського мислення стала побудова мініатюрного рельєфу скороченого у перспективу піщаного масиву, за рахунок майстерного відтворення фактури піщаних напливів. Цей екземпляр як і будь-який інший рельєф на площині в умовах скороченого простору вибудуваний планами, з перспективними скороченнями фактури піску та людських слідів. Такий прийом художника складає органічну єдність аверсу та реверсу монети. Надає монетному виробу сучасного вигляду та свідчить про високу художню майстерність автора.

Завершальним завданням художника є наповнення остаточного ескізу об'ємом, текстурою та декоративними деталями, необхідними для роботи скульптора (бувають випадки коли художник і скульптор – це одна людина або навпаки – над створенням монети працює декілька художників та скульпторів) та представлення результатів роботи для остаточної оцінки спеціалістами та затвердження ескізу.

На новому етапі роботи над майбутньою монетою затверджений ескіз передається скульптору, який розпочинає роботу над виготовленням моделі виробу. Розмір моделі у 10 разів перевищує розмір майбутньої монети, оскільки потребує точності та деталізації кожної лінії. Для того щоб відтворити зображення у об'ємі, електронний варіант ескізу переноситься на комп'ютер, який керує роботою копіювально-фрезерного верстата. Останній в свою чергу вирізає зображення на гіпсовій моделі. Отриманий гіпсовий макет монети вручну, за допомогою спеціальних різців, допрацьовується скульптором у відповідності до затвердженого ескізу. Розгляд та затвердження готової моделі відбувається за участю працівників Управління організації касової роботи та нумізматики, начальника технологічного відділу Монетного двору, авторів ескізів монет та скульпторів.

Рис. 3. Гіпсова модель та електронний ескіз аверсу пам'ятної монети «Монастир Сурб-Хач», 2009 р., автор: С. Іваненко

З гіпсової моделі виготовляється компаундна модель виробу з якої починається втілення творчого задуму художника у метал. Редукційний верстат переносить зображення з компаундної моделі на металеву заготовку, зменшуючи зображення з урахуванням всіх пропорцій. Втілити у металі творчий задум художників неможливо без майстерності граверів, які надають остаточної досконалості зображенню на металі. Процес перенесення зображення виробу на карбувальний інструмент здійснюється в Інструментальному цеху Монетного двору. На потужних пресах, шляхом холодного видавлювання зображення, здійснюється тиражування карбувального інструмента у необхідних для виробництва кількостях. Далі металева заготовка із зображенням майбутнього виробу проходить механічну обробку. Верстат яким керує комп'ютер з філігранною точністю, щоб не пошкодити зображення, шар за шаром знімає метал із заготовки, надаючи їй необхідної форми. Для забезпечення твердості карбувального інструменту він зазнає термічної обробки. Коли аверс та реверс готовий розпочинається карбування та остаточне утвердження зразка для подальшого випуску в обіг.

Висновки з даного дослідження. Національний банк України стосовно художнього оформлення своїх пам'ятних та ювілейних монет проводить гнучку політику, вдосконалюючись через заохочення творчого колективу, зокрема авторів дизайну монет, пошук нових рішень, способів дизайну, засобів виразності. Це дозволяє монетній продукції йти в ногу з новітніми тенденціями, бути цікавою за змістом та унікальною за

художнім рішенням, здатним виділити її з поміж будь-яких інших.

Таким чином, сучасна українська пам'ятна та ювілейна монета являє собою надскладне синтетичне мистецтво, яке ввібрало в себе особливості, притаманні багатьом видам образотворчого мистецтва. Специфічністю української сувенірної монети є нове трактування аверсу та реверсу – як місця для розгорнутої, вільної композиції, яка свідчить про особисте ставлення автора до теми.

Безсумнівно, робота над пам'ятними та ювілейними монетами є колективною та потребує залучення спеціалістів різного роду діяльності. Однак синтезувати напрацьований матеріал та концептуально втілити його у проект монети здатні лише художники та скульптори. Вони є ідейними натхненниками нових креативних рішень, людьми, що завдяки авторському чуттю та його реалізації у монетних виробах творять новий продукт. Ряд майстрів вносять свої іноді достатньо індивідуальні рішення, що допомагає подолати деяку іконографічну скутість традиційну для монетного виробництва та створити вражаючі ефекти навіть для найбільш вимогливого сучасного споживача.

Список літератури:

1. Банкноти і монети України [Текст]: інформаційно-довідковий журнал. – К.: Національний банк України, 2009, № 13. – 127 с.
2. Банкноти і монети України [Текст]: інформаційно-довідковий журнал. – К.: Національний банк України, 2014, № 18. – 88 с.
3. Дорофєєва Н. В. З історії грошей України / Н. В. Дорофєєва, З. М. Комаринська. – Л.: Львівський банківський інститут НБУ, 2000. – 165 с.
4. Загреба Максим. Монети України, 1992-2014: Каталог. – 10-е вид., перероб. та допов. – К.: Логос, 2015. – 250 с. : іл. – (Б-ка журн. «Нумізматика і фалеристика»).
5. Національний банк України: Пам'ятні монети України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/list
6. Постанова правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції» від 30.05.2012 № 213.
7. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посібник / Р. М. Шуст. – К.: Знання, 2009. – 376 с.

Ладоненко М.И.
Университетский колледж
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ВКЛАД СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ МАСТЕРОВ В ИСКУССТВО СОЗДАНИЯ ПАМЯТНЫХ И ЮБИЛЕЙНЫХ МОНЕТ: ОТ ЗАМЫСЛА ДО ВЫПУСКА В ОБРАЩЕНИЕ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности процесса создания украинских памятных и юбилейных монет через призму непосредственной их зависимости от мастерства художников – авторов эскизов монет и скульпторов – исполнителей моделей монет. Определены основные этапы создания монет, отчеканеных Банкнотно-монетным двором Национального банка Украины. Отмечены индивидуально-авторские черты, с помощью которых каждый художник вкладывает в будущую монетную продукцию глубокую информативность, символичность и национальную идентификацию. Исследование выполнено на визуальном анализе памятных и юбилейных монет независимой Украины.

Ключевые слова: памятная монета, юбилейная монета, художник, скульптор, чеканка, эскиз, модель, Банкнотно-монетный двор Национального банка Украины.

Ladonenko M.I.
University College
of Borys Grinchenko Kyiv University

CONTRIBUTION OF MODERN UKRAINIAN MASTERS IN THE ART OF CREATION OF COMMEMORATIVE COINS: FROM CONCEPT TO RELEASE INTO CIRCULATION

Summary
The article examines the process of creation of Ukrainian commemorative coins through the prism of their direct dependence on the skills of artists, authors of coins sketches and sculptors, performers of coins models. The basic steps of creating coins (printed at National Bank of Ukraine Banknote Printing and Minting Works) are described. The individual author features are underlined as the ones which help each artist to insert deeply informative value, symbolism and national identity in the future coin product. The study was performed on a visual analysis of commemorative coins of independent Ukraine.

Keywords: commemorative coin, artist, sculptor, stamping, sketch, model, National Bank of Ukraine Banknote Printing and Minting Works.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 008.001

ПРОЯВЛЕНИЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКЕ

Аббасов Намик Алекпер оглу
Институт архитектуры и искусства
Национальной академии наук Азербайджана

Культура, являясь одной из форм важной рабочей силы и служа показателем размера и величины процессов разных социальных групп, демонстрирует единство различных форм, идей, взглядов, а также характер целостного направления или практической деятельности. Культура отображает и укрепляет социальные и личностные качества созидательной силы личности и общества. В каждом обществе есть его собственные культурные особенности, или же социально-культурная система, которая в некоторой степени совпадает с другими системами. Различие между системами культуры связаны с физическим состоянием, ресурсами, рядом особенностей, относящихся к разным сферам деятельности, видом ритуалов и традиций, использованием и производством инструментов, а также уровнем социального развития. Культура влияет на отношения, ценности, идеи и убеждения людей, среди которых она существует. Системе управления обществом на уровне государственной социальной политики следует принимать во внимание природу социальных норм и ценностей, связанных с духовной культурой.
Ключевые слова: моральные ценности, культурный аспект моральных ценностей, государственная социальная политика и культурные ценности.

Актуальность проблемы. История культуры показывает, что существует сильная связь политики с этим феноменом. Русский историк В.О. Ключевский писал, что политические термины имеют свою историю. В древней Греции под понятием «политика» было определено все, что имеет отношение к государственному управлению. В.И. Даль под политикой понимал науку, относящуюся государственному управлению. Сюда входят настроение властелина, цель, образ его деяний, часто сокрытие истинных намерений [17, с. 212]. А М.А. Расулзаде говорил что, «целью культуры является подчинение политики науке» [5].

В последнее десятилетие XX в. и начале XXI в. процесс глобализации в культуре развивался быстрыми темпами. Культурная диффузия, а более точно, стихийная или неконтролируемая сторона усвоения культурных ценностей, имеет как позитивные, так и негативные аспекты. С одной стороны это предоставляет народам возможность создать общение друг с другом и близко узнать друг друга. Общение и знакомство создали условия для сближения народов. С другой стороны, чрезмерно активное общение и усвоение представляют собой опасность для утери культурной оригинальности. Распространение схожих, адекватных культурных образцов по всему миру, открытие границ для культурного влияния и расширение культурного общения вынудили ученых говорить о процессе глобализации современной культуры. Глобализация оказывает влияние на ускорение интеграции наций в мировую систему, она усиливается развитием современных транспортных средств и экономических связей, усиливает влияние средств массовой информации на людей. Это создает условия для расширения культурных контактов между народами и усиливает миграционные процессы людей.

Степень разработанности проблемы. В научной литературе встречается множество определений понятия культуры. Определения, имеющиеся в научных и художественных словарях, привлекают внимание. Культура – социально-прогрессивная творческая деятельность, направленная на выявление и развитие духовных сил человека, на обнаружение действительности, является единством предметизации (богатства, создание норм и знаковых систем и т.д.) и депредметизации (усвоение культурного наследия).

В ограниченном значении принято говорить о материальной культуре, духовной культуре, так же о политической культуре и т.д. [6, с. 276]. В некоторых исследованиях можно встретить такие определения, как то, что культура – историческое событие, которое развивается в зависимости от сменяющих друг друга, общественно-экономических формаций. В отличие от идеалистических теорий культуры, отделяющих духовную культуру от материальной основы и объясняющую ее в качестве духовного продукта элиты («elite» от фран. elite – самое лучшее, отборное), марксизм процесс производства материальных благ рассматривает как основу и источник развития духовной культуры; выходит, что культура создается деятельностью непосредственно всех народов. Стоит отметить, что духовная культура, которая зависит от материальных условий, автоматически не изменяется вслед за материальной основой, а, наоборот, характеризуется своей относительной независимостью (наследственность в развитии, взаимовлияние культуры различных народов и т.д.).

Цель и задачи исследования. XX век называется веком научно-технического прогресса, а XXI век – веком глобализации и информации. Со времени формирования процесса глобализации до настоящего времени социальные, экономиче-

© Аббасов Намик Алекпер оглу, 2016

ские, культурные и военные отношения между государствами Запада и Востока расширяются, а средства коммуникации увеличиваются. В виду реализации глобализации в развитых государствах Запада на основе приемлемых идеологических стандартов исламский мир стоит перед необходимостью определить выделенное этим процессам места и особого веса [7]. Нами поставлена задача проследить степень и уровень применения нравственно-культурных ценностей в культурной политике страны, в данном случае Азербайджана.

В качестве методики нами применен метод системного анализа деятельности системы управления в сфере государственной культурной политики, а также сам характер нравственных ценностей в культурологическом смысле. Использованы данные других исследований, а также законодательные акты, постановления и указы правительства и главы государства.

Основное содержание. Известно, что глобализация имеет позитивные и негативные стороны. Негативные моменты глобализации определяют возможность утери культурного своеобразия каждого народа. Этот процесс создает условия для углубления ассимиляции. В современном обществе сохранение культурного своеобразия оценивается, как наивысшее достижение цивилизации. Раньше этим вопросам не уделялось внимание. И поэтому одна нация растворяла внутри себя другие нации, она полностью присваивала положительные элементы культуры покоренного народа. К примеру, эти события имели место во времена европейской колонизации стран Азии, Африки и Латинской Америки.

В современную эпоху для большинства цивилизованных людей выражения «социальная политика» и «политика культуры» превратились в привычные, обыкновенные выражения. Можно спросить, по какой причине эти выражения стали обыкновенными только для цивилизованных людей? Потому что, это основывается на концепции целенаправленного (целевого) управления социально-культурными отраслями общества. В цельности они считаются отличительными показателями цивилизованных стран. Для этих народов эти обстоятельства стали обыкновенными только, начиная с середины XX в. Именно с этого времени сформировался новый подход сохранения культурного генофонда всего человечества. В рамках ООН эта концепция относится к каждой, отдельно взятой стране.

В Уставе ООН по вопросам образования науки и культуры говорится: «Для защиты и охраны человеческого достоинства, культура и образование, на основе справедливости и мира, должны быть широко распространены между людьми. И поэтому с этой точки зрения на все народы возлагаются священные задачи, которые должны быть выполнены в духе взаимного сотрудничества. И поэтому они путем сотрудничества всех народов мира в области образования, науки и культуры преследуют цель постепенно добиться международного мира и благосостояния человечества» [8, с. 9].

Политика в области культуры является системой практических мероприятий, в значительной степени реализуемых, финансируемых, регулируемых государством. Это направлено на собирание, развитие и сохранение культурного и духовного наследия наций. В области культурной политики, прежде всего, возникают следующие вопросы. Как охраняется культурное наследие нации? Как это влияет на различные этнические и социальные группы? Обладают ли все используемые языки равным статусом, или возможна ли языковая дискриминация в отдельно взятой стране? Считается ли язык предков государственным языком или он является наследием, которое осталось от колониального господства? На каком уровне неосновные языки защищены государством или находятся в окружении заботы семьи или общины? В какой степени эти языки используются для сохранения культурных и социальных различий в обществе или создают условия для устранения антагонизма между языковыми группами или для их развития? Сегодня политика многих стран в области культуры из модели ассимиляции ориентируется на другие области, в результате чего находятся в меньшинстве. Они отказываются от своих культурных традиций и ценностей, их заменяют традициями, которые защищает большинство.

В результате защищается мультикультурная модель большинства. Здесь индивидуум социализируется, а в этнической культуре исполняет доминантную роль. Например, в США миллионы людей говорят на английском, а также на своем этническом языке. Они объединяют в себе общенациональные и этнические праздники. Они изучают историю своей страны и историю своей нации. Глобальная международная миграция стимулирует перестройку структуры хозяйства слаборазвитых стран. Механизация и индустриализация в эти страны поступает из развитых стран, аграрный сектор сокращается, и миллионы сельских жителей в поисках работы вынуждены переселяться в города. Их привлекает городской образ жизни. В то же время средний класс городов обычно предпочитают западный образ жизни, и поэтому местное население в своей стране не может найти удобную квалифицированную работу. Эту работу оно находит в США или в Западной Европе.

Сохранение богатой национальной культуры Азербайджана является одной из важнейших задач государства. Сохранение и проблемы использования культурного богатства нашли свое отражение в Основном Законе – в Конституции Азербайджанской Республики. «Каждый должен с уважением отнестись и проявить заботу к историческому, культурному и духовному наследию и охранять памятники истории и культуры» [8, с. 5].

В 1997-2001-м годах в области охраны культурного и природного наследия азербайджанского народа, в целях усиления борьбы с кражей предметов этого наследия и их транспортировки контрабандным путем, принята обширная Программа. В рамках этой Программы ратифицированы многие международные Конвенции и приняты ряд законов [8, с. 5].

Возможность творить культурно-духовные ценности дана только человеку, другое живое существо не в состоянии этого сделать. Человек имеет такие формы духовной реальности, кото-

рые относятся только к нему. Сюда относятся такие формы сознательной деятельности, как наука, религия, искусство, нравственность, право, политика, экономика и образование. Вообще существуют многочисленные определения, имеющие отличительный подход к сущности культуры. Среди этих терминологических проблем в достаточном количестве существуют интересные понятия. Обычно, говоря о *культуре*, понимают состояние и сознание социальной группы и индивида, а так же понималась деятельность в области изменения этого состояния.

Состояние материального мира, деятельность по его изменению обычно называется материальной культурой. Деятельность относительно изменения представлений о существе и результаты этой деятельности часто называются духовной культурой. Материальная и духовная культура тесно связаны друг с другом. Мысли «бытие определяет сознание» и «сознание определяет бытие» совпадают. Всякое изменение в сознании оказывает влияние на изменение материальной культуры и, наоборот, «культура не создает только здания, она так же создает людей». Эта мысль принадлежит известному исследователю Ю.М. Лотману [11, с. 29].

Следует отметить, что не стоит идентифицировать духовную культуру с духовным производством. Духовное производство – совокупность идей, норм, ценностей. Духовная культура, являясь более широким понятием, включает в себя и духовное производство. Значит, культура – это совокупность материальных и духовных ценностей. Конкретно культуре можно дать следующее определение: культура – совокупность материальных и духовных богатств, приобретенных обществом за всю историю, также способность их создания и использования их во благо прогресса человечества и возможность умения их передачи от поколения к поколению.

Культура – волшебный мир человека, способ самопознания и существования личности [10, с. 428].

Культура одного поколения к создается человеком, культуру изучают, потому что она переходит от одного поколения к другому также и посредством генетической памяти, каждое поколение воссоздает ее заново и передает будущим поколениям. Этот процесс – основа социализации. В результате усвоения ценностей, верований, норм, правил и идеалов происходит формирование личности ребенка и регулирования его действий. Если процесс в массовом масштабе приостановился бы, это привело бы к уничтожению культуры. Культура формирует личность членов общества, и этим регулирует их действия.

В Азербайджане, после того как была восстановлена независимость, начались активные правовые творческие работы, которые смогут обеспечить фундамент создания нового правового государства. В течение прошедших лет было реализовано много дел в сфере создания законодательной базы для правового регулирования развития культуры.

Так, следует отметить, что в Конституции, которая была принята всенародным референдумом, состоявшимся 12 ноября 1995 года, имеется много статей о культуре. Высшее законодательство Азербайджанской Республики создает фундамент, правовую основу, базу для принятия других законов. Статья 40 Конституции Азербайджанской Республики называется «Культурное право», и она посвящена защите культурного права. Здесь говорится:

1. Каждый человек имеет право участвовать в культурной жизни, пользоваться культурными институтами, учреждениями и культурным богатством.

2. Каждый человек должен с уважением относиться к историческому, культурному и духовному наследию, проявить заботу о ней, охранять памятники истории и культуры [2, с. 22].

Ценности, по своей сути, являются общепринятыми нормами, касающихся целей, к которым должен стремиться человек, и составляют основу духовных принципов. Например, в христианской духовности 10 заповедей («не убий», «правдивость в семье», «не прелюбодействуй», «уважение родителей») предусматривают охрану человеческой жизни.

Различные культуры могут дать преимущество различным ценностям, и каждый общественный строй определяет, что является ценностью, а что нет.

Правила регулируют образ действия в соответствии с ценностями определенной культуры.

В Законе Азербайджанской Республики о культуре» говорится: «Духовные и эстетические идеалы, нормы и правила обращения, языки, диалекты, говоры, национальные и этнические традиции и обычаи, исторические топонимы, фольклор, прикладные народные искусства, произведения культуры и искусства, результаты и методы научного исследования культурной деятельности, здания, строения, предметы, имеющие историческое и культурное значение, уникальные территории и объекты с точки зрения истории и культуры, являются культурными богатствами» [9].

Термин национальной культуры используется для определения символов, верований, ценностей, норм образа действия и образцов, характеризующих человеческие сообщества в этой или другой стране. В большинстве стран существует много различных культур. Другая важная форма – конфессиональная субкультура – создается на основе единства религиозного убеждения, или принадлежности к этой или другой церкви. На базе этого единства формируется единство символов, ценностей, идеалов, образцов образа действия. Например, в целом можно говорить о христианской, мусульманской, буддистской культурах.

Выводы. Традиция связывать развитие человека, его совершенствование с культурой началась еще в эпоху античности и до сих пор имеет место. Основу этой традиции составляет требование смотреть на человека не как на продукт природы, а как на продукт социализации и воспитания. Значит, если в процессе влияния на природу возникает культура предметов, путем воспитания в культуре людей выступает сам человек в качестве культурного существа. Как видно, в первую очередь обосновывается функция культуры в качестве области воспитательной деятельности. Ее целью является задача «второй раз возродить» человека, но не как физическое, а как социальное существо.

Список литературы:

1. Гейдар Алиев. Выступление на первом форуме независимой азербайджанской молодежи // Газета «Азербайджан», 3 февраля 1996 (на азерб. яз.).
2. Конституция Азербайджанской Республики. – Баку: 2003 (на азерб. яз.).
3. Государственная Концепция Развития в области культуры на 2006-2016-ые годы // Журнал «Культура и просвещение», № 5, 2006, 9 с. (на азерб. яз.).
4. Агаев Р. Азербайджанское народное творчество. – Баку: Марс-Принт, 1999 (на азерб. яз.).
5. Алибейли Э. Место телевидения в системе культуры // «Культура и просвещение», 2006, № 5, 9 с. (на азерб. яз.).
6. Философский энциклопедический словарь. – Баку: Издательско-полиграфическое объединение «Азербайджанская энциклопедия», 1997 (на азерб. яз.).
7. Гасанова В. Влияние процесса глобализации на взаимный диалог культур и цивилизации // «Мир культуры», X выпуск, Баку: АГУК (на азерб. яз.).
8. Свод нормативных правовых актов охраны культурного наследия (по состоянию на 1 сентября 2001года), Баку: 2007 (на азерб. яз.).
9. Закон Азербайджанской Республики о культуре // Газета «Азербайджан» 18 апреля 1998-го года, № 86 (на азерб. яз.).
10. Шукюров А. Философия. Баку: «Адилоглу», 2009 (на азерб. яз.).
11. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: 1992.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., Т. 42, М.: Политиздат, 1968.
13. Ракитов А. И. Наука и устойчивое развитие общества // Общественные науки и современность, 1997, № 4, стр. 10-14.
14. Философия, человек и жизнь. – М.: ЮНИТИ, 2002.
15. Философия. – Минск: 1999.
16. Мамедов Ф. Основы политологии. – М.: 1997.

Abbasov N.A.
Institute of Architecture and Art
of the Azerbaijan National Academy of Sciences

MANIFESTATION CULTUROLOGICAL ESSENCE OF MORAL VALUES IN THE STATE CULTURAL POLICY

Summary
Culture, being one of the forms of an important manpower and serving as an indicator of the scale and extent of the processes of different social groups, shows the unity of various forms, ideas, views, and the character of a holistic direction or practical activity. Culture reflects and strengthens social and personal qualities of the creative power of the individual and society. Every society has its own specific culture or socio-cultural system, which coincides to some extent with other systems. The difference between cultural systems is connected with physical conditions, resources, range of features relating to different areas of activity, the type of rituals and traditions, the use and manufacture of tools, and the degree of social development. Culture influences relationships, values, ideals and beliefs of individuals, among which it exists. Society management system at the level of state social policy should take into account the nature of social norms and values associated with spiritual culture.
Keywords: moral values, cultural aspect of moral values, state social policy and cultural values.

УДК 32.019.51

РОЛЬ МЕДИАКРАТИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Кулиев Бахруз
Институт философии и права
Национальной Академии наук Азербайджана

В статье сущность медиакратии, ее роль в реализации политических процессов была исследована с политологического аспекта, показана актуальность проблемы, связь с важными научно-теоретическими, практическими задачами. Автор исследовал взаимоотношения вопросов медиакратии, медиасистемы, медиаполитики, медиademократии, являющихся объектом исследования политической журналистики, особенности проявления медиакратии в моделях демократического общества, отфильтровал через сито анализа различные подходы к проблеме, выразил свое отношение к каждой цитате, предположению. В статье был дан сравнительный анализ особенностей проблемы, показывающих себя в Азербайджане и на Западе, нашли отражение сделанные в ходе исследования выводы, а также теоретические и практические рекомендации.

Ключевые слова: политическая журналистика, политика, политические процессы, медиакратия, медиаполитология, медиаполитика, медиademократия, демократические институты, СМИ, медиасистема, политическая система.

Постановка проблемы в общем виде. Актуальность темы и постановка проблемы в общем виде показывает себя в связи с исследованием взаимоотношений медиакратии, неополитики, политики, а также власти, являющихся основным объектом исследования политической журналистики. Термин «Медиакратия» был введен в политический оборот американским ученым Кевином Филлипсом в его труде «Медиакратия: американские партии и политика в эпоху коммуникации» [6, 46]. Этот термин состоит из соединения двух слов «медиа» (средства массовой информации) и «кратия» (режим власти») и означает *информационная власть*, результат объединения журналистики и политики [6, с. 46]. В словарном портале Unwords медиакратия определяется так: «Правление, обычно непрямое, популярных медиа; часто результат негативного искажения демократии. Система, в которой политики перестают думать и слушают только СМИ по поводу важных вопросов повестки дня и того, как им следует с ним поступать» [10].

СМИ связаны с политической системой и ее развитием. Во время анализа политических коммуникаций на Западе учитывается история и политический контекст политических медиаинститутов. Посредством политической журналистики власть вступает в обратную связь с народом. И поэтому медиакратия выступает, как составная часть структуры «власть-народ». Медиакратия занимает главное место в структуре неополитики. В настоящее время происходит процесс виртуализации политической коммуникации.

Анализ последних исследований и публикаций. В современный период речь идет уже больше о формировании сетевого, а не информационного общества. Новая практика требует определения мест новой продукции политической журналистики в медиасистеме. Медиазация политики в свою очередь способствует влиянию политической журналистики на практику власти.

Большинство западных, советских исследователей медиа исследовали взаимоотношения медиа и политики, влияние политической журналистики на социально-политическую власть в медиизированных обществах, роль взаимной связи медиа и политики в демократических процессах. С этой точки зрения К. Воллмер, М. Маклюэн, Д. Гербер исследовали влияние политической журналистики на политические процессы.

В постсоветском пространстве, особенно в России, касались вопроса западных медиа и либерально-демократических идеалов, роли демократических ценностей во взаимоотношениях журналистских и политических систем. С этой точки зрения привлекают внимание труды С.С. Бодруновой, Г.В. Жирковой и В.А. Сидорова. А.С. Пую, А.А. Литвиненко исследовали теоретические и практические аспекты медиакратии. С.С. Бодрунова в 2015 году защитила диссертацию доктора политических наук на тему «Медиакратия: СМИ и власть в современных демократических обществах», здесь прокомментированы теории и методы взаимного медиаполитического влияния, медиакратия, как медиаполитическая концепция, влияние медиасистемы на политические процессы, медиаполитические теории, медиизация политики, медиаполитика, и другие вопросы.

Азербайджанские исследователи исследовали проблемы ИКТ и медиа, информационной политики (А. Асланов, В. Садыгов, З. Бабаев), свободы медиа, медиа и власти, медиа и политики (Р. Мехтиев, А. Гасанов, С. Халилов).

Как видно, некоторые моменты исследуемой нами темы были изучены различными учеными, но медиакратия не была всесторонне и систематически проанализирована в качестве объекта политической журналистики.

Формирование целей статей (постановка задания). Главной целью статьи является исследование в качестве концепции медиакратии, как объекта политической журналистики в современном демократическом, в том числе в азербайджанском обществе.

Для достижения этой цели должны быть выполнены следующие задачи:

– Определение предмета политической журналистики в современных демократических обществах;

– Комментирование теоретических основ медиаполитических процессов;

© Кулиев Бахруз, 2016

– Исследование особенностей перехода медиаполитики на этап медиакратизации.

Изложение основного материала исследования. Как было отмечено, транснациональные корпорации используют медиакратию для управления населением всей планеты, влияния на их сознание, создания определенных целенаправленных стереотипов. Медиакратия трактуется как «власть информационных средств связи. Согласно прогнозам по развитию информационного общества, существует вероятность того, что под контролем масс-медиа могут оказаться все сферы – от экономики, быта, досуга и образования, до политики и международных отношений. Некоторые аналитики полагают, что понятие медиакратии утопично, так как основано на абсолютизации роли СМИ, по мнению этой группы исследователей, само понятие внедрено в понятийный аппарат коммуникативистики для того, чтобы способствовать распространению концепций, стимулирующих фетишизацию масс-медиа и их манипулятивную деятельность, направленную на создание мнимых представлений о реальности и будущем» [9].

Участие политической журналистики в таких политических процессах, приобретение ею полномочий власти комплексно проявляет себя под названием информационной власти – медиакратии: медиакратия на самом деле является межнаучным объектом исследования, находящимся на стыке политической и медиа-теории. Здесь три элемента – политическая сфера, журналистика и массовая аудитория – составляют единство. В действительности медиакратия является одной из форм управления политической журналистики. Это подтверждают и исследователи медиа. Западные исследователи показывают, что медиакратия «является формой управления СМИ (в том числе политической журналистики – Б.К.), предоставляемой медиакорпорациям и непосредственно осуществляемой выбранными ими агентами» [11]. Исследователи, которые смотрят на медиакратию, как на форму власти политической журналистики, имеют сторонников и в политологии, и в медиалогии. А в англоязычной коммуникавистике встречаются и выступающие против этого подхода. Такие подходы появились в рамках теории фрейминга и аудитории, возникших на Западе в 70-х гг. XX века.

Азербайджанские исследователи смотрят на медиакратию, как на «власть средств массовой информации – агентств, информационных центров, прессы, сайтов, сетей, социальных медиа, особенно политической журналистики»: «Эта власть создает в обществе изобилие информации. В результате общество узнает об общественных, политических, криминальных, социальных, бытовых и других событиях. Просвещение общества посредством СМИ является очень эффективным. Весь мир сегодня и заинтересован, и помогает развитию медиакратии. Многочисленность СМИ является положительным явлением. В развитии и реализации альтернативных мыслей, демократии, гражданского общества СМИ играют особую роль. Различные информации в обществе порождают различные подходы. При правильном построении отношений медиа с первой властью создаются условия для развития гражданского общества, посредством медиа политологи, социологи, юристы, диаспорные организации, эксперты, аналитики, влиятельная интеллигенция, партийные деятели, учителя доносят до общества свои общественные, политические подходы, отношения аналитического характера» [4]. Как видно, медиакратия обеспечивает не только информационную власть, но и разнообразие мнений, плюрализм.

Успешно интегрирующаяся в мировое информационное пространство Азербайджанская Республика на государственном уровне помогает развитию медиакратии, медиизации политических процессов, формирование современного информационного общества, углублению информатизации, создает благоприятную демократическую среду для реализации информатизации, медиакратии:

«1. Обеспечение национальной безопасности в информационной сфере.

2. Создание служб информационных ресурсов, базы средств обеспечения информационных систем и технологий.

3. Научно-техническая и промышленная политика.

4. Проекты и программы.

5. Вложение инвестиций в проекты и т.д.» [4].

Все это помогает развитию медиакратии, демократии, либеральных ценностей, надежной защите прав человека в нашей стране. Несомненно, что здесь главную роль играют традиционная и онлайн политическая журналистика. В Декларации Девятой Медиа-Конференции Южного Кавказа было уделено особое внимание именно этим вопросам:

«Приветствует факты создания онлайн-медиа больше разнообразия и плюрализма и отмечает значение создания возможностей выхода в скоростной Интернет по выгодным ценам.

Подчеркивает фактическую пользу Интернета, в том числе развитие им возможностей образования, экономики и межличностного общения и отмечает его значение, как средства поиска, подготовки, получения и распространения информации.

Призывает все правительства не ограничивать такие основные права людей, как свобода выражения своего мнения и получения информации, развивать их путем создания благоприятных правовых и политических возможностей, обеспечения связанного с их реализацией независимого судебного контроля и эффективного общественного контроля. Отмечает, что ограничение свободы выражения в интернете приемлемо только в случае соответствия международному праву и стандартам, необходимости для демократического общества, определения законом и служения общественным интересам. Считает, что национальное законодательство должно открывать путь для открытой и прозрачной деятельности интернета, в том числе медиа.

Призывает государственные органы обеспечить в качестве первичного условия ряда прав человека, в том числе права на выражение выход в Интернет-сети и доступ к ее услугам, в том числе выход в социальные медиа и социальные сети, а также рассмотреть возможности их использования и универсального выхода в них» [7].

Политическая журналистика, как в своей традиционной, так и в онлайн форме влияет на поведение и сознание массовой аудитории. С этой точки зрения медиаполитическая аудитория под влиянием медиа и политики или же политических медиа выступает в качестве носителя медиаполитической взаимосвязи.

Сегодня внимание привлекает новая область исследования политической журналистики – понятие «медиаполитологии». Медиаполитология иногда используется в качестве синонима к политической журналистике, но отличается от политологической, политико-коммуникативной и медиалогической сфер. Сила медиа в их политизированности, в беспристрастном, справедливом, объективном выполнении ими политической функции. В этом смысле можно согласиться с мыслями азербайджанского исследователя Р. Ильясова: «отмечаемые в качестве 4-й власти медиа одновременно обладают политической сущностью. Так, посредством медиаорганизаций и средств, в современный период можно информировать и направить мировую общественность (world community) в различных направлениях. С другой стороны крупные медиахолдинги, газеты и интернет сайты поддерживают президентские выборы и различные политические движения... В этом смысле в наблюдаемом масштабе сейчас в системе мировых медиа не является проблемой прямо и косвенно поддержать какую-либо власть или же оппозицию. Здесь главным вопросом является сохранение последовательности и написание статей в этом направлении в рамках существующей идеологии. В настоящее время место объективности или же беспристрастности занимает интер-субъективизм, т.е. возникающие в результате взаимопонимания субъектов мнения и предложения. В этом смысле какой-либо орган медиа приобретает актуальность во время наличия своего собственного взгляда, своеобразных комментариев и анализов. Так, функциональность медиа означает создание прозрачной демократической атмосферы и выражение каждым своих взглядов посредством медиа. Именно в это время возникает политическая сила и своеобразный стиль политического выражения. В этом смысле обладание медиа, как функцией общественного обслуживания, так и политической функцией придает им особый статус» [8].

Несомненно, что политическая сила медиа состоит в отражении ими единства медиа и политики, в широте и комплексности медиаполитологического исследования. Здесь из осуществляющих геополитические интересы акторов необходимо особо отметить политические медиа, политическую журналистику. Политические медиа хотят возвыситься до уровня общемирового феномена, медиакратизировать более обширное геопространство путем комментирования более широких проблем, вопросов глобального мира, нравственной политики, глобальной справедливости, международного мира, универсальных ценностей.

Отметим, что каждая власть, поставившая перед собой цель соблюдение демократических принципов должна создать необходимые условия для ускорения процесса строительства правового государства в стране. В создании таких условий средства массовой информации играют роль сильного демократического института. «В системе современных СМИ Азербайджана в основном действуют две важные модели: государственные и частные средства массовой информации. Обе из них возникают из-за необходимости азербайджанских реалий. Конечно, в структуре и принципах государственных средств массовой информации свою роль играет традиция. Несмотря на то, что страна овладела некоторыми демократическими ценностями, государственные СМИ не могут отдалиться от своих прошлых традиций – официальной информации, заявления представителей власти и т.д.» [3, с. 6-7]. Политическая журналистика Азербайджана отдает предпочтение западным моделям. На Западе пресса не находится под контролем государства.

В современной медиаполитологии или политических медиа исследуется влияние медиасистемы на демократические, политические процессы, вопросы медиадемократии. В политическом пространстве медиасистема влияет на экономику, политическую систему, реализуется либерально-демократический идеал этой системы. »Среди западных распространено о несовместимости двух основных дискурсов-неолиберального (о положительной роли СМИ в демократическом процессе) и медиакритического (о негативных последствиях и медиаэффектах). Также можно констатировать, что мало точек соприкосновения найдено между двумя дискурсами о способе вовлечения и участия СМИ в политическом процессе – дискурсом классической политической коммуникации и дискурсом о публичной сфере. Между тем снять оппозиции между ними представляется все-таки возможным. Снять оппозицию между первыми двумя дискурсами можно через нормативное представление о медиадемократии как идеальном политическом режиме, создаваемом на базе медиатизированной политики (поскольку любое представление о демократии в той или иной степени нормативно). В этом случае позитивные и негативные аспекты могут изучаться в оппозиции «медиадемократия – ее искажения». Вторую оппозицию также можно частично снять в функциональном разрезе: если первичной, первостепенной функцией журналистики является создание в обществе публичности как таковой и предание социальных феноменов гласности, то итог работы журналистики и медийно-формируемую (но не любую другую) публичную сферуможно хотя бы частично воспринимать в парадигме «деятельность результат» [5, с. 12]. Здесь автор рассказывает об отрицательных результатах медиакратии, правильно показывает, что медиадемократия, как идеальный политический режим на основе медиизированной политики может способствовать более глубокому пониманию участия политической журналистики в политических процессах. Главная идея автора заключается в определении сферы влияния взаимных связей политической журналистики и политики и границ медиакратии.

Медиакратизация имеет различные социальные результаты. Некоторые исследователи даже показывают, что медиакратизация способствует функциональной деградации в политике, медиасистеме, аудитории. «В итоге добровольное вовлечение политики и медиа в медиакра-

тизацию чревато в долговременной перспективе коррозией социальных ролей самих СМИ и политики, хотя каждая из подсистем действует, казалось бы, в собственных интересах – но кратковременных. В силу нарастания медиакратических тенденций ученые говорят не только о кризисе общественной коммуникации, но и о «системном сбое» политического процесса в силу потери политическими акторами доверия со стороны общества. Сопротивление медиакратизации может идти разными путями – от контркультурного до полити ко-просвещенческого, но не все они одинаково эффективны» [5, с. 12]. Являющаяся одной из самых серьезных исследователей медиакратии С.С. Бодрунова, говоря об отрицательных результатах медиакратии, отмечает, что она способствует уменьшению политических инициатив в политической сфере, пиаризации медиа, ослаблению политических, демократических институтов, даже непосредственному ослаблению самой демократии.

На Западе и во всем мире демократическая политическая журналистика и медиакратия критически относятся к власти: «пресса относится к правительству лишь с критической позиции. Первая Поправка в Конституции США не дает правительству возможности ограничить свободу прессы. Представителей прессы американцы называют «четвертой властью», «четвертым сословием».

Одним из основных назначений прессы в демократическом обществе является знакомство читателей со всеми шагами правительства. Из-за того, что правительство во многих вопросах желает сохранить конфиденциальность, а пресса желает все прояснить, происходящие между ними конфликты являются естественными и неизбежными.

Пресса при совершении попыток исследования деятельности правительства, указании на случаи коррупции между ними складываются конфликтные отношения. В этой паре и правительство, и пресса играют свою роль. Как говорят, правительство убегает, а пресса преследует. Некоторые исследователи считают, что контролирующие функции прессы обеспечивают верность правительства своему делу, как в прессе, так и обществе [3, с. 64].

Американские исследователи Д. Мерилл, Э. Деннис проясняют отсутствие противостояний в отношениях между политической журналистикой и властью, необходимость государственного регулирования, защиту свобод и прав медиа, отношение к медиакратии.

С этой точки зрения Азербайджан проводит государственную политику, которая учитывает передовые демократические традиции и национальные особенности и определяет роль политической журналистики и медиакратии в политических процессах: «Главная цель государственной политики в сфере средств массовой информации в Азербайджане состоит в создании необходимых условий для свободы слова, информации и мысли и правильном использовании его возможностей для прогресса общества. Особенно роль средств массовой информации в сфере сохранения и развития прогрессивных традиций Азербайджана, строительства правового государства, осуществления экономических, политических реформ, защиты демократии и прав человека, сохранения чистоты азербайджанского языка является незаменимой. Повышение профессионального уровня и ответственности журналистов, усиление их патриотических и государственностных чувств являются важными направлениями проводимой государством в этой сфере политики» [1, с. 145].

Осуществляемая независимой, демократической Азербайджанской Республикой государственная политика в направлении реализации свободной прессы и политического плюрализма играет решающую роль в устранении проблем, возникающих между политической журналистикой, медиакритическими подходами и различными представителями государства, власти, правильном использовании журналистами информационной власти (медиакратии) и принципов толерантности. Все средства массовой информации Азербайджанской Республики, в том числе политическая журналистика следуют Информационному Меморандуму Рекомендации номер 21 Европейского Союза (97) о «Поощрении медиа и культуры толерантности»: «Толерантность и уважение к равному достоинству всех людей составляет основу демократических и многообразных обществ. Это проявление большого значения, придаваемого Европейским Союзом защите и реализации таких идей и принципов» [2, 115]. Сегодня политические медиа Азербайджана играют важную роль в борьбе против расизма и нетерпимости.

Таким образом, признаки медиакратизации показывают себя в политических процессах, медиасистеме, медиаполитических взаимоотношениях и обществе, поведении людских масс. В каждой из этих сфер медиакратизация проявляется своими специфическими особенностями и выступает, как атрибут демократии и демократического института.

Выводы исследования и перспективы дальнейших изысканий данного направления. Проведенные исследования дали возможность определить границы политологии журналистики, изучаемой политической журналистикой, политологии коммуникавистики, применяемой коммуникацией и медиаполитологии, исследующей медиаполитологические взаимоотношения.

Основу медиаполитических взаимоотношений составляет политическая система, медиасистема и политико-медийная аудитория. Медиакратия, как демократический режим власти играет главную роль в развитии политической власти и медиадемократии.

«Этимологические», «маркетинговые» и «глобалистические» (геополи- тические) подходы создают условия для понимания основной сущности медиакратии. Иногда на медиакратию смотрят, как на антидемократическое искажение политических процессов. Доводится до сведения отрицательное влияние медиакратии на политику и медиа аудиторию.

Медиакратизация состоит из единства универсальных и национальных особенностей. Медиакратизация в зависимости от принадлежности к политическому режиму, уровня демократии, принадлежности к медиасистемам проявляется в различных моделях обществ.

Вообще, теоретическое, практическое исследование медиакратии, а также медиакратизации может привести к очень важным результатам для демократических стран.

Список литературы:

1. О дополнительных мерах по усилению заботы государства о СМИ. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 27 декабря 2001 года. – Баку: 2002, с. 145-147 (на азербайджанском языке).
2. Декларация и Рекомендации Совета Европы относительно медиа. – Баку: Чашыоглу, 2004, 234 с. (на азербайджанском языке).
3. Медиа и власть. Комитет защиты журналистов. – Баку: 2002, 152 с. (на азербайджанском языке).
4. Сафароглу Тахмаз. Медиакратия // https:heqiqetguzgusu. com./ haber. (на азербайджанском языке).
5. Бодрунова С. С. Медиакратия: СМИ и власть в современных демократических обществах Автореферат диссертации доктора полит. наук. – Санкт-Петербург, 2015, 58 с.
6. Медиакратия: современные теории и практики // Пую А. С., Бодрунова С. С., Литвиненко А. А., Куригина Ю. В. – СПб.: Изд.-во СПб университета, 2013, 352 с.
7. 9-ая Южнокавказская конференция, созванная по инициативе ОБСЕ: «От традиционного медиа к онлайн-медиа: передовой опыт и перспективы» Тбилиси: Грузия, 11-12 октября 2012 года // http://www.osce.org./az/fom/96870 doьtload.true
8. Ильясов Р. Реалии медиа: философские и политические аспекты // newtimes.az-Analitik-informasiya portalı // https:/newtimes.az/az/views/1043/
9. Маркина Ю. В. Роль масс-медиа в достижении геополитических целей // Электронный научно-практический журнал «Гуманитарные научные исследования»// http://human.snauka.ru/
10. Медиа-рай // http://www.unwords.com/alpha/m/i.html
11. УРЛ: http://www.урбандиъфонй.ъом/ дефине.пщп?терм= медиаърай

Kuliev Bahruz
Institute of Philosophy and Law
Azerbaijan National Academy of Sciences

MEDIACRACY ROLE IN POLITICAL PROCESSES IMPLEMENTATION

Summary
In the article the essence of mediacracy, its role in the realization of political processes were studied in political aspect, was shown the urgency of the problem, relationship with important scientific-theoretical, practical tasks. The author investigated the relationship issues of mediacracy, media system, media policy, media democracy, which are the subject of investigation of political journalism, especially manifestations mediacracy in the models of democratic society, filtered through a sieve of analysis the various approaches to the problem, expressed his attitude to each quotation, assumption. The article was a comparative analysis of the characteristics of the problem which shows itself in Azerbaijan and the West, reflects findings made during the research and theoretical and practical recommendations.
Keywords: political journalism, politics, political processes, mediacracy, media political science, media policy, media democracy, democratic institutions, media, media system, political system.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.354

ЦІННІСНО-НОРМАТИВНИЙ ВИМІР ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СЕКТОРАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Внуков Є.О.
Класичний приватний університет

Організаційна культура виступає як соціальне явище і притаманна будь-яким організаціям і соціальним інститутам Вона може розглядатися в різних секторах суспільства (державних організаціях і установах, комерційних і виробничих підприємствах, інституціях громадянського суспільства). Визначаючи в якості інтегрального утворення організаційної культури систему ціннісних уявлень і переконань, можна зазначити, що її базові ціннісні системи виступають екстраполяцією ціннісної структури суспільства взагалі. Тому існуючі в суспільстві ціннісно-нормативні консистентні зразки управлінсько-організаційних відносин відображаються в організаційній культурі організацій всіх секторів суспільства: державного, комерційно-приватного і громадянського. В статті наведено результати емпіричного дослідження особливостей ціннісно-нормативного виміру організаційної культури в різних секторах суспільства: державному, комерційному і громадському.

Ключові слова: демократичний транзит, транзитивне суспільство, організаційна культура, соціальні норми, організаційні цінності.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасному українському суспільстві, яке знаходиться в умовах транзитивності, відбуваються трансформації в різних сферах. Так, в політичній сфері перехідний період пов'язаний із поняттям «демократичний транзит»: формування ліберально-демократичної політичної системи, демократизація владно-громадських відносин, розвиток інституціонального громадянського суспільства, децентралізація і розвиток місцевого самоврядування; в економічній сфері – перехід до ринкових економічних відносин; розвиток соціально орієнтованої економіки, підвищення соціальної відповідальності бізнесу, соціальне партнерство в сфері трудових відносин; в соціокультурній сфері – це зміна ціннісних систем, виникнення нових соціальних груп і класів, формування соціальних практик нового типу. В цілому, такі процесуальні характеристики транзитивного суспільства відповідають демократизації всіх сфер суспільного життєустрою, розбудові соціальної держави, організаційна культура якої базується на нових ціннісних принципах. Тому для визначення тренду формування організаційної культури в умовах розбудови соціальної держави якісно нового типу, що поєднує національні і демократичні ціннісно-нормативні системи, доцільно використовувати секторальний підхід в дослідженні організаційної культури в різних секторах суспільства: державному, комерційному і суспільно-громадському.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з робіт М. Вебера і Т. Парсонса, організація розглядається як складне соціокультурне явище. Дослідженню організаційної культури, виявленню її структурно-функціональним особливостям, факторам внутрішніх змін і зовнішнім впливам присвячені наукові праці багатьох вчених: М. Армстронг, Е. Браун, К. Голд, С. Девіс, Р. Кілманн, А. Маклін, О. Максименко, Ж. Маршалл, Д. Мацумото, З. Мішон, У. Оучі, А. Радугін, К. Радугін, З. Румянцева, Л. Смірцич, Т. Соломанідіна, В. Співак, Г. Хофстед, Е. Шейн, Х. Шварц, П. Штерн та інші. Дослідження організації як соціальної спільноти знаходить висвітлення також у роботах вітчизняних вчених: М. Семикіної, І. Сіменко, О. Харчишиної, О. Шубіна та інших.

І хоча на сьогодні достатньо наукових праць, присвячених розробленню концепції організаційної культури, проблема вивчення структурно-функціональних і змістових особливостей організаційної культури в сучасному транзитивному українському суспільстві залишається актуальної і потребує фундаментальних досліджень в сфері соціології управління і організацій. Особливого значення набуває виділення елементів ціннісно-нормативної складової організаційної культури в контексті секторального підходу.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – виділити змістовні особливості ціннісно-нормативного виміру організаційної культури в різних секторах суспільства – державному, комерційному (бізнесовому) і громадському, в яких функціонують відповідні організації, установи і підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні в соціологічній науці існує багато визначень поняття «організаційна культура». Для визначення структури організаційної культури проаналізуємо найбільш поширені визначення концепту «організаційна культура». Так, Х. Шварц характеризує культуру організації як комплекс переконань і базових уявлень, що поділяються членами організації, і які формують норми і цінності, які в значній мірі визначають поведінку в організації окремих осіб і груп [12, с. 33]. Г. Хофстед називає організаційну культуру колективним програмуванням думок, яке відрізняє членів однієї організації від іншої [11, с. 57]. На думку Е. Шейна організаційна культура представляє собою систему цінностей і переконань, набір принципів вирішення проблем

© Внуков Є.О., 2016

зовнішньої адаптації і внутрішньої інтеграції працівників [10, с. 25].

М. Семикіна пропонує розглядати організаційну культуру «як сукупність визначених цінностей, норм і моделей поведінки, що декларуються, поділяються й реалізуються на практиці керівниками підприємств і персоналом, доводячи свою ефективність у процесі адаптації до потреб внутрішнього розвитку підприємства й вимог зовнішнього середовища» [6, с. 197]. О. Харчишина стверджує, що організаційна культура виступає як основна складова внутрішнього простору організації, який забезпечує оптимальну внутрішню інтеграцію та зовнішню адаптацію і виступає інтегральною характеристикою рівня її розвитку складові [9, с. 150].

Отже, організаційна культура розглядається як соціальне явище, базовою, інтегральною характеристикою якої є упорядкована система цінностей, уявлень, переконань і нормативних зразків поведінки, що забезпечує внутрішню інтеграцію та зовнішню адаптацію організації організаційної культури до соціальних змін. Наведені авторські визначення організаційної культури в якості її базової, інтегральної характеристики виділяють ціннісно-нормативну і смислову підсистеми, які відображають соціокультурну сферу суспільства, в якому існує організація (причому не тільки як економічна структура, але й як соціальна спільнота чи соціальний інститут).

Найчастіше у складі організаційної культури виділяють три рівні, які в певній послідовності пов'язані між собою. Подібна трактовка ґрунтується на розробках відомого фахівця в цій галузі Е. Шейна, який запропонував описувати культуру, виділяючи такі її рівні як: 1) базові уявлення (несвідомі, самоочевидні переконання, на яких базуються цінності і поведінка персоналу); 2) проголошені вірування і цінності, які знаходять своє вираження у стратегіях, цілях, філософії, баченні і дають можливість досягнути організаційної ефективності; 3) артефакти, тобто очевидні структури, процеси, ознаки, характеристики [10, с. 37].

На основі аналізу різних підходів до визначення структури організаційної культури автором визначено наступні групи складових, які було співвіднесено із структурною класифікацією Е. Шейна: соцієтальні складові (глибинний рівень), ціннісно-нормативні складові (підповерхневий рівень), організаційно-управлінські складові (поверхневий рівень).

Таким чином, ціннісно-нормативні складові організаційної культури відповідають підповерхневому рівню структури організаційної культури за Е. Шейном і включають такі провідні елементи як: цінності і ціннісні уявлення, норми і правила поведінки, організаційні цінності (які, також включають місію, філософію та ідеологію організації).

Соціальні норми поведінки в організації можуть бути закріплені як на офіційному, так і на неформальному рівні. В цілому, цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства і функціонування держави, об'єднань громадян та окремого індивіда.

Н. Тарасов зазначає, що існує два підходи щодо розуміння терміна норма: «По-перше, норма – природній стан деяких суб'єктів (систем, відносин, процесів); по-друге, норма – це правило поведінки, пов'язане із волею та свідомістю людини, що виникає в процесі культурного розвитку та соціальної організації суспільства» [7, с. 244].

П. Недбайло зазначає, що соціальні норми – це правила загального характеру, які відображають потреби суспільного життя та мають вирішальне значення для практичної діяльності людей [8, с. 25-26]. Він наголошує, що соціальні правила (норми) – це не тільки міра поведінки, а й вимоги, що висуваються суспільством до особистості поводитися певним чином, а не інакше. Мета застосування соціальних правил – регулювання суспільних відносин шляхом регламентації діяльності людей. У зв'язку з цим будь-яка соціальна норма виступає критерієм оцінки поведінки людей і засобом контролю за їх діяльністю з боку суспільства. Без норм неприпустима жодна практична діяльність людей. Сутність норми як соціального явища, на думку науковця, складається саме у вимозі, зверненої до людей, до їх суспільного життя.

Є. Пеньков вбачає в соціальних нормах модель суспільних відносин і поведінки людей у певних ситуаціях і визначає їх як обумовлені суспільним буттям вимоги, що висуваються суспільством до поведінки особистості у її взаємовідносинах з тими чи іншими спільнотами та іншими людьми, до діяльності соціальних груп і суспільних інститутів. Ці вимоги, виражені у певних правилах, виступають: 1) як засіб орієнтації соціальної поведінки кожної окремої особистості або спільноти у певній ситуації; 2) як засіб контролю за їхньою поведінкою з боку суспільства. Такий зміст соціальних норм дозволяє їм бути регулятором суспільних відносин і поведінки людини [4, с. 52].

Узагальнивши наведене вище, слід зазначити, що соціальна норма – це правило загального характеру, що характеризує певну сферу життєдіяльності суспільства, встановлюється державою, суспільством, об'єднаннями громадян, організаціями і установами чи окремими суб'єктами з метою чіткого формулювання прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, а в умовах транзитивного суспільства змінюється і його нормативна система.

Ще одним із провідних елементів організаційної культури виступають організаційні цінності, основою яких виступають загальнолюдські, соціокультурні, соціальні і особистісні цінності. Як зазначає Г. Канафоцька, «організаційні цінності – це загальні переконання з приводу того, як і за допомогою чого належить діяти членам колективу, щоб досягти мети діяльності організації, дотримуючись суспільних норм моралі та етики діяльності» [2, с. 77-78]. В. Міхельсон-Ткач під організаційними цінностями розуміє предмети, явища і процеси, які визначаються більшістю членів організації та спрямовані на задоволення їхніх потреб, а А. Власова визначає їх як певний набір стандартів, критеріїв, вірувань та норм, які впливають на поведінку людей в організації [3, с. 47].

Система організаційних цінностей є важливим елементом культури у широкому сенсі і організаційної культури. Зокрема, А. Радугін стверджує, що «здатність підприємства створити ключові цінності, які об'єднають зусилля усіх структур того чи іншого підприємства, є одним із найбільш

глибоких джерел успішної діяльності підприємства» [5, с. 54].

З огляду на трудову поведінку, система організаційних цінностей виступає мотивоутворюючим фактором, тобто впливає на ставлення людини до праці і до цілей підприємства [1, с. 5-8]. Цінності виступають як еталонне уявлення про систему світосприйняття, критерій вибору в процесі трудової діяльності, вони описують елементи, явища життя суспільства, трудового колективу з точки зору їх соціального значення. У зв'язку з цим Е. Шейн справедливо зазначає, що «набір переконань і цінностей, який знаходить реальне втілення в ідеології або в організаційній філософії, може слугувати орієнтиром або моделлю поведінки в складних або невизначених обставинах» [10, с. 40]. Така властивість організаційних цінностей набуває особливої ваги для адаптації організації в умовах трансформаційних змін в суспільстві, в його перехідному (транзитивному періоді).

Для того, щоб система організаційних цінностей позитивно впливала на результати діяльності організації, необхідно, щоб система цінностей працівника співпадала із системою цінностей організації, а система цінностей організації була інтегрована у стратегію розвитку і забезпечувала її реалізацію. Тоді працює ефект синергії і організації вдається найближче підійти до втілення стратегії і досягати поставлених цілей. Найбільш типовими сферами, де організаційні цінності прямо або опосередковано впливають на результати роботи організації, є: показники роботи, конкурентноздатність, інновації, якість, обслуговування клієнтів, робота в команді, турбота про людей, компетентність, професійність.

Визначаючи в якості інтегрального утворення організаційної культури систему ціннісних уявлень і переконань, можна зазначити, що її базові ціннісні системи виступають екстраполяцією ціннісної структури суспільства взагалі, тому існуючі в суспільстві ціннісно-нормативні консистентні зразки управлінсько-організаційних відносин відображаються в організаційній культурі організацій всіх секторів суспільства: державного, комерційно-приватного і громадського. Тому для виявлення змістовних особливостей ціннісно-нормативної підсистеми організаційної культури було застосовано секторальний підхід. Вибірка соціологічного опитування представлена співробітниками державних організацій і підприємств (500 респондентів), комерційних (бізнесових) організацій і підприємств (500 респондентів) і співробітниками третього сектору – громадських організацій (200 респондентів).

На рис. 1 представлено структуру деяких організаційних цінностей в установах і підприємствах різних секторів економіки. В цілому по вибірці респонденти визначили в якості найбільш значимих організаційних цінностей наступні: якість виконаної роботи, високий професійний рівень співробітників, досягнення запланованих результатів, співпраця і робота в команді, інтереси клієнтів (замовників), що відповідають орієнтації діяльності організації на якість і результат (отримання прибутку, матеріальний продукт, надання послуги, соціальний ефект тощо).

В залежності від сектору суспільства основні відмінності в ієрархічній структурі організаційних цінностей спостерігаються в організаціях громадського сектору (інституціях громадянського суспільства). Домінуючими організаційними цінностями є: високий професійний рівень співробітників, якість виконаної роботи, співпраця і робота в команді. До того ж відзначається підсилення значимості таких цінностей як: пріоритет інтересів працівників (співробітників), впровадження інноваційних технологій, мотивація персоналу (матеріальне стимулювання, кар'єрне зростання, навчання). Це вказує, що в діяльності організацій громадського сектору домінують ціннісні орієнтації на якість послуг, задоволення потреб клієнтів та соціальний ефект і організацію людського капіталу.

Для визначення змістовних характеристик ціннісно-нормативної складової організаційної культури респондентам було запропоновано відповісти на відкрите питання: «Назвіть, будь-ласка, три основні правила і норми поведінки, які прийняті у Вашому колективі?». Всього було отримано 1456 відповідей. Контент-аналіз відповідей респондентів дозволив виділити п'ять смислових категорій, які характеризують нормативну систему організаційної структури: морально-етичні норми; норми, що відображають емоційно-вольові якості особистості; професійно-виробничі норми; комунікативні норми; загальні організаційні норми (слогани). Результати дослідження представлено на рис. 2.

Семантичний зміст виділених категорій контент-аналізу полягає в наступному.

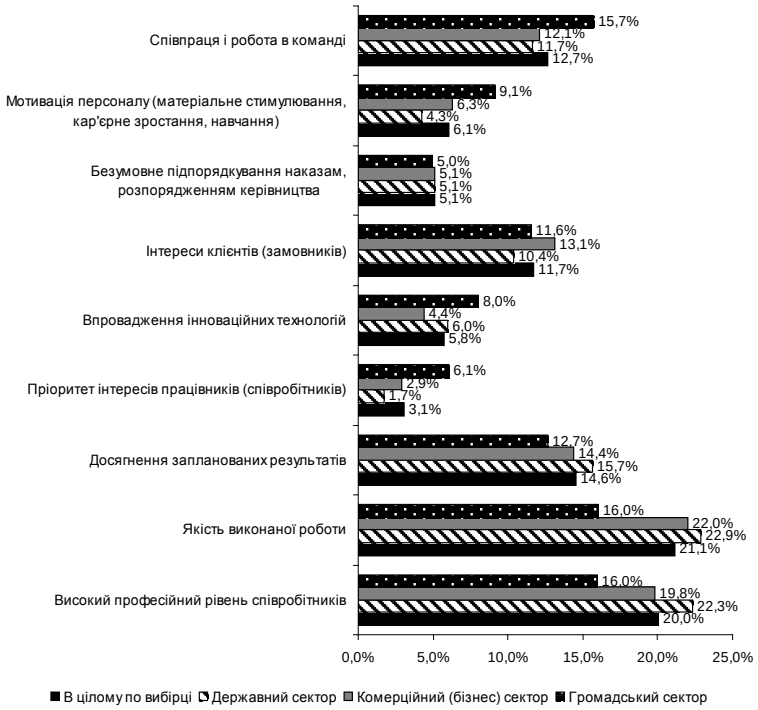

Рис. 1. Структура організаційних цінностей в установах і підприємствах різних секторів економіки

Джерело: розроблено автором

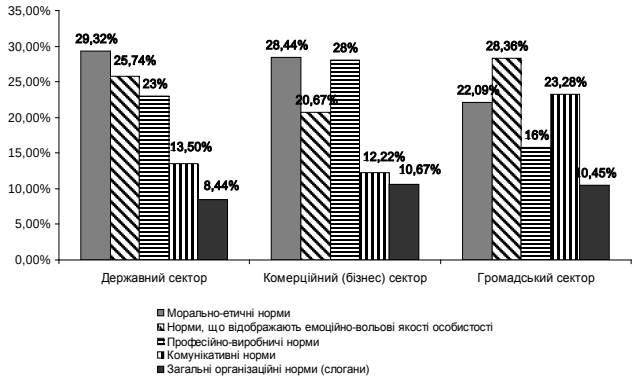

Рис. 2. Змістовні характеристики ціннісно-нормативної складової організаційної культури в різних секторах суспільства

Джерело: розроблено автором

1. Морально-етичні норми відображають аспекти поведінки співробітників організації в умовах професійної взаємодії і пов'язані із дотриманням засвоєних традиційних норм поводження в соціально-психологічному аспекті національного менталітету. В своїй основі мають релігійно-культурне походження. Типові висловлювання респондентів: «повага, порядність, ввічливість, відповідальність, чесність, вихованість».

2. Норми, що відображають емоційно-вольові якості особистості. Дана група представлена прийнятними в організації особистісно-психологічними якостями співробітників, які сприяють ефективній взаємодії, створенню позитивного соціально-психологічного клімату в колективі і досягненню результатів діяльності. Типові висловлювання респондентів: «взаємодопомога, доброзичливість, чуйність, життєрадісність, твердість, наполегливість, самоконтроль, впевненість в собі».

3. Професійно-виробничі норми. Ці норми пов'язані, з одного боку, з умовами для виконання професійних завдань, і, з іншого боку, професійними і супутніми якостями співробітників організації. Типові висловлювання респондентів: «дисципліна, професіоналізм, працьовитість, норми праці, техніка безпеки, компетентність, кваліфікація, конфіденційність».

4. Комунікативні норми відображають якості, що характеризують комунікативну компетентність особистості. Типові висловлювання респондентів: «взаєморозуміння, толерантність, комунікабельність, довіра, відвертість».

5. Загальні організаційні норми. Дана група представлена різноманітними правилами, слоганами, девізами або ціннісними категоріями, що характеризують організацію як соціальну спільноту. Типові висловлювання респондентів: «справедливість, згуртованість, колективізм, команда, дружба, успіх, труд, свобода, лібералізм, гуманізм, якість, всі за одного – один за всіх, на роботі – головне робота, не запізнюватися, не красти, все задля справи».

Нормативна складова організаційної культури відрізняється в різних секторах суспільства та економіки. Так, нормативний вимір організаційної культури в організаціях державного сектору представлений наступною ієрархією норм: морально-етичні норми, емоційно-вольові якості, професійно-виробничі норми, комунікативні норми, загальні норми; в організаціях комерційного сектору – морально-етичні норми, професійно-виробничі норми, емоційно-вольові якості, комунікативні норми, загальні норми. Такий розподіл корелює з результатами розподілу організаційних цінностей в державному і комерційному секторах, причому професійно-виробничі норми набувають більшого значення в організаціях комерційного сектору (орієнтація діяльності на якість і результат). Позитивна кореляція простежується і в організаціях громадського сектору: норми, що відображають емоційно-вольові якості особистості; комунікативні норми; морально-етичні норми; професійно-виробничі норми; загальні організаційні норми, що вказує на домінування організації людського капіталу як провідної цінності і ресурсу організації для досягнення соціального ефекту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, базові ціннісні системи організаційної культури виступають екстраполяцією ціннісної структури суспільства взагалі, тому існуючі в суспільстві ціннісно-нормативні консистентні зразки управлінсько-організаційних відносин відображаються в організаційній культурі організацій всіх секторів суспільства: державного, комерційно-приватного і громадянського. Особливої уваги заслуговує дослідження ціннісно-нормативного виміру організаційної культури громадського сектору, який стрімко розвивається в умовах сучасного транзитивного українського суспільства, що може слугувати опосередкованим показником змін в організації соціального управління і організаційної культури суспільства в загалі.

Список літератури:

1. Бетина О. Б. Ценностное управление: алгоритм эффективного применения корпоративной культуры / О. Б. Бетина // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1. – С. 1-11.
2. Канафоцька Г. П. Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу / Г. Канафоцька // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Механізми управління розвитком організаційної культури ЗНЗ»]. (Київ, 4-5 квіт. 2013 р.) – К., 2013 – 200 с. – С. 77-87.
3. Козловська Г. В. Організаційна свідомість: індивідуальне і суспільне: моногр. / Г. В. Козловська. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 203 с.
4. Пеньков Е. М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Некоторые вопросы методологии и теории / Е. М. Пеньков. – М.: Издательство «Мысль», 1972. – 198 с.
5. Радугин А. А. Организационная культура // Организационное поведение: Хрестоматия; редактор-составитель Райгородский Д. Я. / А. А. Радугін. – Самара: Изд. дом «Бахрах-М», 2006. – С. 50-72.
6. Семикіна М. В. Еволюція організаційної культури на українських підприємствах: проблеми та протиріччя / М. В. Семикіна // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 6. – С. 197–200.
7. Теория государства и права / [под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова] – М.: Норма-Инфра, 1997. – 570 с.

8. Тихонович Л. А. Поняття соціальних норм та їх ознаки / Л. А. Тихонович // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 16. – С. 24-30.
9. Харчишина О. В. Дослідження сутності категорії «організаційна культура» / О. В. Харчишина // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2011. – № 2 (56). – С. 148-151.
10. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство / Шейн Э. Х. – СПб.: Питер, 2007. – 336 с.
11. Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind / G. Hofstede. – London: McGraw-Hill, 1991. – 89 p.
12. Schwartz H. Matching Corporate Culture and Business Strategy / H. Schwartz, S. Davis // Organizational Dynamics. – 1981. – Summer. – P. 30-48.

Внуков Е.А.
Классический частный университет

ЦЕННОСТНО-НОРМАТИВНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В КОНТЕКСТЕ СЕКТОРАЛЬНОГО ПОДХОДА

Аннотация
Организационная культура выступает как социальное явление и присуща любым организациям и социальным институтам Она может рассматриваться в различных секторах общества (государственных организациях и учреждениях, коммерческих и производственных предприятиях, институтах гражданского общества). Определяя в качестве интегрального образования организационной культуры систему ценностных представлений и убеждений, можно отметить, что ее базовые ценностные системы выступают экстраполяцией ценностной структуры общества вообще. Поэтому существующие в обществе ценностно-нормативные консистентные образцы управленческо-организационных отношений отражаются в организационной культуре организаций всех секторов общества: государственного, коммерческо-частного и гражданского. В статье приведены результаты эмпирического исследования особенностей ценностно-нормативного измерения организационной культуры в различных секторах общества: государственном, коммерческом и общественном.
Ключевые слова: демократический транзит, транзитивное общество, организационная культура, социальные нормы, организационные ценности.

Vnukov E.A.
Classic Private University

VALUE-NORMATIVE DIMENSION OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE CONTEXT OF THE SECTORAL APPROACH

Summary
Organizational culture is a social phenomenon and is inherent in all organizations and social institutions, It can be seen in various sectors of society (public organizations and institutions, commercial and industrial enterprises, civil society). In determining the quality of the integral education of organizational culture a system of values attitudes and beliefs, it can be noted that its underlying value system are the extrapolation of the value structure of society in General. Therefore, societal values and norms consistent exemplary leadership-organizational relationships are reflected in the organizational culture of organizations in all sectors of society: state, commercial and private and civil. The article presents the results of empirical research of peculiarities of value-normative dimension of organizational culture in different sectors of society: state, business and civil society.
Keywords: democratic transition, transitive society, organizational culture, social norms, organizational values.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 316.46

ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛІДЕРСТВО XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ

Діброва А.О.
Запорізький національний університет

Аналізуються уявлення про лідерство в період з XX – до початку XXI ст. Значна увага приділяється поетапному розгляду модифікацій у поглядах на роль та місце лідера в суспільстві. У публікації наголошується, що поняття лідерства багатогранне та багато в чому залежить від сфери застосування. Застосовані автором такі методи дослідження, як аналіз, порівняння та узагальнення, дали можливість одержати наступні висновки. Видозміна уявлень про лідерство відбувалася під впливом соціокультурних та глобалізацій них процесів. Сучасний лідер – широке поняття, що містить не лише необхідні особистісні характеристики індивіда, але і напрямки його діяльності, і вміння відповідати на викликам сьогодення.
Ключові слова: лідерство, політика, суспільство, індивід, керівник.

Постановка проблеми. Тема лідерства завжди актуальна серед мислителів. З давніх часів і до сьогодення перед науковцями багатьох спрямувань поставала проблема визначення сутності та характеристик лідерства.

Історично початковим етапом пізнання політичного лідерства були релігійні та міфологічні розуміння його природи, потім лідером у суспільстві вважались ті особи, що мали певний набір якостей, а згодом відбулося зародження та галузевий розподіл наукових осередків, що дозволило вивчати характеристики та прояви лідерства в контексті різних наук, виділяючи ціннісні орієнтири лідерства в межах потреб суспільства.

Першим етапом ґрунтовного дослідження лідерства став період з початку XX ст., бо саме в цей час політична наука виокремлюється у незалежну сферу знань, а також зароджуються політологічні академічні та наукові осередки, де вивчаються проблеми лідерства.

Наступним етапом вивчення політичного лідерства, особливо в країнах Заходу, стає період після Другої світової війни, тоді стрімко удосконалюється політична наука, з'являється внутрішньогалузевий її розподіл, що дозволило вивчати різні характеристики та прояви лідерства в контексті різних наук, виділяються ціннісні орієнтири лідерства та потреби суспільства.

Останній, третій етап – це сучасний період вивчення політичного лідерства (з кінця XX ст. до сьогодення). Він характеризується великим різноманіттям вчень та концепцій лідерства, значною їх диференціацією, враховуючи всю складність та багатогранність цього поняття.

Очевидно, що не існує однозначного трактування поняття лідерства, яке б охопило всі його грані. З огляду на це необхідно розглядати лідерство крізь призму різних, а деколи і протилежних поглядів. Намагаючись розкрити це питання якомога ширше, звернемося до праць видатних політологів, соціологів, психологів та інших наукових діячів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема політичного лідерства привертає значну увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників з огляду на її актуальність. Оскільки наукове знання стало професійним та найбільшою мірою отримало свій галузевий розвиток починаючи з XX століття, то слушним на нашу думку є виокремлення для аналізу саме наукового доробку періоду XX – початку XXI ст.

Серед фахівців, значної уваги заслуговують напрацювання М. Вебера, Г. Моски, В. Паретто, Ч. Мерріам, А. Ґрамші, К. Поппера, Дж. Моутона, Р. Блейк, Р. Міллса, У. Бека.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість робіт присвячених політичному лідерству, недостатньо систематизованих досліджень, що детально вивчають еволюцію уявлень про лідерство.

Мета статті. Метою даної публікації є узагальнюючий аналіз процесу трансформації уявлень про лідерство в XX – на початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Багато сучасних досліджень спираються на висунуту німецький соціолог М. Вебером трирівневу концепцію лідерства.

В основу класифікації було покладено авторитет осіб, що здійснюють владу.

М. Вебер розрізняв:

1) традиційне лідерство, засноване на вірі у святість традицій;

2) раціонально-легальне, або бюрократичне лідерство, засноване на вірі в законність існуючого порядку;

3) харизматичне лідерство, засноване на вірі в надприродні здатності лідера.

За Вебером є три основних види внутрішніх виправдань, тобто підстав легітимності:

По-перше, «традиційне» панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу.

Далі, авторитет незвичайного особистого дару (харизми), повна особиста відданість і особиста довіра, викликана наявністю якостей вождя в людини.

Нарешті, панування завдяки «легальності», в силу віри в обов'язковість легального встановлення і ділової «компетентності», обґрунтованої раціонально створеними правилами [3, с. 646-647].

Основою теорії виступає харизматичний лідер, що обирається прямим голосуванням народу. Він

© Діброва А.О., 2016

несе особисту відповідальність за свої дії та знаходиться поза будь-яким з класів та станів суспільства. М. Вебер вважав, що авторитет такого лідера базується на його духовній силі (харизмі).

Такий лідер не повинен мати за основу професійні знання, а застосовувати лише свої внутрішні переконання задля вирішення нагальних проблем держави. За умов даного типу лідерства в період між виборами народ лише пасивно споглядає події політичного життя, адже харизматичний лідер потребує повного підкорення своїй волі [3].

Схожу думку описано в теорії еліт італійського соціолога Г. Моска та у роботах його послідовника – італійського політолога та соціолога В. Парето. Хоча виділяється основна роль не стільки конкретного лідера, а скоріше еліти загалом.

Г. Моска розділяє суспільство на клас-правителів і клас тих, ким управляють. Він пише: «Перший завжди менш чисельний, виконує всі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими привілеями, що дає влада, в той час як другий, більш багаточисельний клас, управляється і контролюється першим у формі, яка у цей час більш-менш законна, принаймні, зовнішньо» [9, с. 187].

Г. Моска визначає лідера як головного представника правлячої еліти наділеного певними якостями та вихованням. Він зазначає: «з точки зору наукового дослідження, реальна вищість поняття правлячого або політичного класу міститься у тому, що мінлива структура правлячих класів має переважне значення у визначенні політичного типу, а також рівня цивілізації різних народів» [9, с. 188]. «Влада усякої меншості непереборна для будь-якого представника більшості, що протистоїть тотальності організованої меншості» [9, с. 189].

В. Парето розподіляє правителів залежно від їх стилю та методів керування. Він припускав, що еліта – це сукупність індивідів, які здобули грандіозні результати у певній галузі, класифікував її як правлячу і не правлячу еліту. Вважав, що деякі члени еліти, які займається управлінням – «правляча еліта», а всі останні – працюють в художній або науковій сферах («скеровуюча еліта»).

Він зазначав, що існують такі основні риси еліти: відокремленість від всього суспільства, необхідність спільного соціального походження та досвіду, єдність при захисті власних інтересів; еліта має пріоритет над масами, що виражається у виняткових психологічних рисах таких, як енергійність, хоробрість, порядність.

В. Парето розподіляв еліти на два типи, що спів ставні із стилем і методами керування – «леви» і «лисиці». Враховуючи,що політична стабільність можлива лише за умови переважання еліти «левів», проте, така система з часом характеризується застоєм в суспільних процесах, а переважання еліти «лисиць» забезпечує динамізм у розвитку суспільства [6, с. 35].

Ідеї М. Вебера та В. Парето узагальнюють представники чиказької школи політичної соціології, зокрема,Ч. Мерріам, що розкриває сутність лідерства через аналіз лідерських якостей конкретних політиків, а також соціальних умов, в яких діють політики.

Політичне лідерство розглядається як форма соціальної взаємодії, що пов'язана з реалізацією індивідуальних потреб і здібностей, а також з процесами підтримки цілісності політичної спільноти [8].

Італійський політик та філософ А. Ґрамші визначає гегемонію як культурне лідерство правлячого класу, що здійснюється за допомогою таких інститутів громадянського суспільства, як партії, освітні установи та ЗМІ.

У відповідності до його поглядів органічним інтелектуалом (лідером) може стати будь-який член суспільства, що бере участь у політичній боротьбі з метою задоволення потреб свого класу. А основну роль інтелігенції він вбачає в донесенні досягнень культури до мас.

У той же час він відзначає, що гегемонія не складається стихійно і автоматично. У будь-якому процесі виховання, організації потрібні вихователі та організатори. Цю роль виконує інтелігенція – найбільш свідома частина класу, а з певного історичного моменту – політична партія. Саме вона перша усвідомлює завдання класу та його інтереси [4, с. 16].

Філософ та соціолог К. Попер розробив концепцію соціальної інженерії та у відповідності з нею виділив типи лідерів.

Соціальна інженерія – діяльність з проектування, конструювання, створення і зміни організаційних структур і соціальних інститутів. За допомогою соціальних технологій та соціальної інженерії, методом поступових реформ і демократичного впливу на економіку можна досягти кращого світу [5].

К. Поппер пропонує кредо соціального інженера, основні положення якого можна інтерпретувати наступним чином: краще працювати над викоріненням конкретних зол, ніж над здійсненням абстрактних благ [7, с. 11].

Сучасні дослідники Дж. Моутон і Р. Блейк розробили моделі лідерської поведінки – «управлінська решітка».

Управлінська решітка – це певна теоретична матриця, яка визначає методи управління, що використовують керівники задля врегулювання взаємодій всередині корпоративної групи. Це дає змогу підібрати найбільш ефективні прийоми і методи управлінського впливу, що сприяє ефективній діяльності організації.

Для більшості організацій, за Дж. Моутоном і Р. Блейком, найуспішнішим буде використання командного стилю управління. Авторами мається на увазі необхідність згуртування всіх працівників, залучення їх до процесу прийняття основних рішень, які спрямовані на досягнення мети, що постає перед організацією [10].

Елітарна теорія американського соціолога і публіциста Р. Міллса присвячена окресленню взаємозалежності особистості лідера та суспільства, дослідженню сутності та природи еліти через ряд особливостей: психологію особистості, інтереси та злагоджену діяльність представників еліти. У роботі «The power elite» він окреслює, що еліта, «основна рушійна сила розвитку країни зосереджена в економічних, політичних та воєнних інститутах» [1].

Німецький соціолог, політичний філософ У. Бек питання політичного лідерства бачить у глобалізаційному вимірі. Завдання політики в сучасному світі полягає в тому, щоб «заснувати і випробувати транснаціональні форуми та форми

регульованого, тобто визнаного ненасильницького вирішення конфліктів між взаємовиключними і часто взаємно ворожими національним і космополітичним рухами» [2, с. 380].

Висновки і пропозиції. Отже, у XX ст. поняття лідерства почало розглядатися крізь різницю здібностей, вольових рис та якостей, а також ціннісних орієнтацій лідерів, з огляду на такі тенденції поняття лідерства починає розглядатися дослідниками різних галузей наук, та диференціюватися залежно від сфер діяльності лідерів.

Розглядаючи сьогодення, необхідно звернути увагу на те, що політичний лідер у кожній державі розглядається по своєму, в залежності від конкретних суспільних умов він повинен мати зовсім різні здібності, якості та функції, однак всі дослідники сходяться на тому, що сучасний політичний лідер має бути сильною особистістю, проникливим та вміти розраховувати свої дії, та одночасно бути непохитним у відстоюванні державних інтересів та дбати про свій народ.

Таким чином, провівши філософсько-політологічне дослідження трансформації уявлень про лідерство XX – початку XXI століття, ми дійшли висновку, що за цей період відбувалася значна трансформація поглядів на лідерство та роль політичного лідера у суспільстві.

Проаналізувавши складний процес трансформації уявлень про лідерство в період з XX – до початку XXI століття можемо констатувати, що спочатку лідер сприймався як людина з певним набором особистісних якостей та рис, що були запорукою його лідерства, але згодом лідер вже постає як індивід, що діє певним чином, щодо сучасного лідера, то він має відповідати потребам суспільства.

Список літератури:

1. The Power Elite (New Edition) by Charles Wright Mills [Electronic resource] // Third world traveler. – Mode of access: http://www.thirdworldtraveler.com/Book_Excerpts/PowerElite.html – Date of access: 31.01.2016. – The name of a title screen.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек; пер с нем. В. Сидельника, Н. Федоровой; послеслов. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; сост., ред. Ю. Н. Давыдова; [пер. с нем. М. И. Левина, А. Ф. Филиппов, П. П. Гайденко]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).
4. Грамши А. Тюремные тетради в 3 ч. Ч. 1. / А.Грамши; пер. с ит. Г. П. Смирнова, В. А. Дмитренко, П. А. Козлова и др.; [под ред. М. Н. Грецкого, Л. А. Никитич]. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
5. Инженерия социальна [Электронный ресурс] // Платонанет. Словари. Новая философская энциклопедия – Режим доступа: http://platonanet.org.ua/board/novaja_filosofskaja_ehnciklopedija/inzhenerija_socialnaja/3-1-0-1714 – Дата доступа: 19.06.2016. – Название с титул. экрана.
6. Корнієнко В. О. Ефективність політичного лідера: критерії та механізми реалізації в сучасній Україні / В. О. Корнієнко, І. Д. Похило. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2009. – 140 с.
7. Лидерство и управление командой: учебное пособие / сост. Фадеева В. Н.; Томский политехнический университет. – Томск: Томский политехнический университет, 2014. – 188 с.
8. Мерриам Ч. Четыре американских партийных лидера [перевод с английского, предисловие и комментарии Т. Н. Самсоновой, Л. Е. Филипповой] / Ч. Э. Мерриам // Вестник Московского университета: Сер.18: Социология и политология. – 07/2003. – № 3. – С. 139-160.
9. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска // Социс. – 1994. – № 10. – С. 187-197.
10. Скібіцька Л. І. Лідерство та стиль роботи менеджера: навчальний посібник / Л. І. Скібіцька. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 192 с.

Диброва А.О.
Запорожский национальный университет

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ЛИДЕРСТВЕ XX – НАЧАЛО XXI ВЕКА

Аннотация
Анализируются представления о лидерстве в период с XX – до начала XXI века. Значительное внимание уделяется поэтапному рассмотрению модификаций во взглядах на роль и место лидера в обществе. В публикации отмечается, что понятие лидерства многогранное и во многом зависит от сферы применения. Автор использовал такие методы исследования, как анализ, сравнение и обобщение, которые дали возможность получить следующие выводы. Видоизменение представлений о лидерстве происходило под влиянием социокультурных и глобализационных процессов. Современный лидер – широкое понятие, которое включает не только необходимые личностные характеристики индивида, но и направления его деятельности, и умение отвечать на вызовы современности.
Ключевые слова: лидерство, политика, общество, индивид, руководитель.

Dibrova A.O.
Zaporizhzhya National University

TRANSFORMATION OF LEADERSHIP IDEAS XX – BEGINNING OF XXI CENTURY

Summary
The ideas of leadership between XX – the beginning of XXI century were analyzed. Much attention is given to progressive consideration of modifications in views on the role and position of a leader in society. It was noted in publication that the concept of leadership is multifaceted and largely depends on the using area. Author used research methods such as analysis, comparative method and generalization that made it possible to obtain the following conclusions. Modification of leadership ideas occurred under the influence of sociocultural and globalization processes. The modern leader – is a broad concept that includes not only the necessary personal characteristics of the individual, but also directions of his activities, and the ability to respond to today's challenges.
Keywords: leadership, politics, society, individual, head.

УДК 32.01:327.84 (430)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТАЄМНОЇ ДИПЛОМАТІЇ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ТА ЇЇ ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ

Костюк Д.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано поняття та історію вивчення таємної дипломатії. Значну увагу приділено причинам використання таємної дипломатії при здійсненні зовнішньої політики держав. Розглянуто основні недоліки використання таємної дипломатії. Досліджено основні складові компоненти таємної дипломатії. З'ясовано роль таємної дипломатії у розв'язанні як локальних, так і глобальних конфліктів.
Ключові слова: Таємна дипломатія, Німеччина, Перша світова війна, вирішення конфліктів, складові таємної дипломатії.

Постановка проблеми. В статті охарактеризовано основні компоненти таємної дипломатії («закриті» конференції, підписання таємних договорів, усні та негласні інструкції (дипломатам, послам, довіреним особам, емісарам), листування таємними каналами та ін.) і досліджено особливості її функціонування у міжнародних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних аспектів таємної дипломатії займаються в основному британські та американські вчені. Втім, і ці дослідження далеко не є вичерпними. Значний внесок у вивчення таємної дипломатії зробив професор Школи міжнародної служби Американського університету у Вашингтоні Ентоні Веніс-Ст. Джон, який є автором багатьох статей з аналізу таємної дипломатії, з яких необхідно виділити дві найбільш важливих для її розуміння, а саме «Непублічна дипломатія: стратегічне використання кількох каналів переговорів у врегулюванні конфлікту на Близькому Сході» (2001 р.) [13] та «Непублічні переговори: Міжнародна торгівля у тіні» (2006 р.) [12].

З-поміж дослідників, роботи яких зробили вагомий внесок у вивчення таємної дипломатії, варто згадати професора Оксфордського університету Корнелія Бйолу, чия праця «Етика таємної дипломатії: контекстуальний підхід» (2013 р.) [4], демонструє неординарний підхід до вивчення таємної дипломатії, пропонуючи крім викладу теоретичного матеріалу, аналіз етичності використання самої таємної дипломатії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Після завершення Першої, та особливо Другої світової війни, проблема вивчення та аналізу таємної дипломатії постала як ніколи гостро, оскільки потрібно було не тільки пояснити, що дало змогу Німеччині відновити військову та економічну могутність, знайти союзників та почати агресію, але й сформувати теоретичну базу, яка розкривала більшість аспектів титульної проблеми. Втім, досліджуючи таємну дипломатію в історичній ретроспективі, що було важким завданням, оскільки навіть через понад 70 років після завершення Другої світової війни, значна кількість надзвичайно важливих для розуміння поставленої проблеми документів залишається у закритому доступі, вчені не приділили достатньої уваги дослідженню таємної дипломатії в теоретичному аспекті, визначенню її цілей, складових, переваг, обмежившись в основному аналізом цих компонентів тільки у прив'язці до конкретного історичного прикладу. Саме тому, брак наукової літератури, в якій би описувалася таємна дипломатія в теоретичному аспекті, значно ускладнює дослідження та вивчення таємної дипломатії загалом.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати компоненти таємної дипломатії, та розглянути особливості функціонування таємної дипломатії.

© Костюк Д.А., 2016

Виклад основного матеріалу дослідження. 8 січня 1918 р. президент США Вудро Вільсон під час своєї промови перед Конгресом, виголосив знамениті 14 пунктів, в яких найважливішим завданням визначались необхідність змін в практиці світової дипломатії, а саме проведення відкритих переговорів, після яких зникла би потреба у використання приватних переговорів та домовленостей, а дипломатія би здійснювалась прозоро та публічно, під контролем громадськості. Ідея про те, що підписання та ратифікація всіх міжнародних договорів повинна здійснюватися парламентами, прозвучала незадовго після завершення Першої світової війни, що дало змогу переконати у необхідності змін навіть людей, які раніше абсолютно не цікавились не тільки міжнародними відносинами, але й політикою загалом.

Втім, вже пройшло майже сто років з дня завершення Першої світової війни, але таємна дипломатія, у різних видах, залишається ключовим методом здійснення міжнародних відносин та розвитку стосунків між державами. Протягом цього часу, таємна дипломатія значно еволюціонувала, хоча необхідно відзначити надзвичайно малий рівень вивченості таємної дипломатії як явища. Існує надзвичайно багато матеріалів, в яких описується поняття дипломатії та його складових, її завдання та методи, але практично відсутні будь-які аналітичні матеріали щодо найефективнішого знаряддя міжнародних відносин, а саме таємної дипломатії. Оскільки таємна дипломатія, її засоби, цілі та методи еволюціонували, особливо після завершення Другої світової війни, деякі теоретичні аспекти доцільніше ілюструвати прикладами не тільки з історії Німеччини, але й інших країн та інших часових періодів, що дасть змогу більш повно розкрити суть таємної дипломатії та її компонентів.

Професор Тель-Авівського університету Аарон Кліман визначає таємну дипломатію як переговори, в яких беруть участь дві чи більше країни, які переслідують винятково мирні цілі в зовнішній політиці, і яка виражається в комунікаціях та таємних угодах настільки чутливих, що унеможливлює їхнє поширення серед міжнародної спільноти та внутрішньої аудиторії [7, с. 10]. Втім, таємна дипломатична діяльність Німеччини, яка призвела до початку двох світових воєн певною мірою спростовує дане твердження. Таємний протокол до пакту Молотова-Ріббентропа, система союзів Отто фон Бісмарка доводить, що основне завдання таємної дипломатії полягало все-таки у підписанні договорів та угод, спрямованих на покращення становища самої Німеччини на випадок війни. Втім, після завершення Другої світової війни, таємна дипломатія почала використовуватися і для вирішення міжнародних конфліктів, які неможливо вирішити іншим шляхом. Тому, це твердження можна вважати тільки частково вірним, оскільки таємна дипломатія і досі може використовуватися для планування агресивних кроків у зовнішній політиці.

Деякі інші вчені, зокрема професор Школи міжнародної служби Американського університету у Вашингтоні Ентоні Веніс-Ст. Джон визначають таємну дипломатію як офіційні переговори, які веде керівництво держави за закритими дверима. Завдяки таємній дипломатії, політики мають на меті виконання більшості цілей зовнішньої політики через різноманітні методи, наприклад компроміс, переконання та погрозу війною. Це визначення набагато краще передає суть таємної дипломатії, головною метою якої і є пошук вирішення проблем зовнішньої політики різноманітними, не завжди прийнятними для публічної дипломатії засобами.

Активізація вивчення таємної дипломатії була спричинена початком Першої світової війни у 1914 р. До того, мало вчених вивчали, чи тим паче критикували таємну дипломатію. Таємність сприймалася як частина дипломатії. У європейських державах, здійснення міжнародних відносин відводилось тільки професійним дипломатам та службовцям, і в цю сферу не втручалися ні парламент, ні публіка.

Початок війни не тільки спричинив перегляд практики застосування таємної дипломатії, в основному через те, що парламенти держав знали надзвичайно мало про таємні домовленості, але й також визначив необхідність обмеження династичної дипломатії через те, що більшість монархів були прямо залучені у міжнародні відносини. Зміни в особистих відносинах між монархами означали те, що відносини між державами покращувалися чи погіршувалися, як наприклад, напруження чи нормалізація стосунків між царем Миколою II та кайзером Вільгельмом II напряму впливали на офіційні відносини між державами. Німецький кайзер також мав погані стосунки зі своїм дядьком, королем Англії Едвардом VII, що впливало на всю його політику по відношенню до Англії.

Саме ці негативні риси, в яких звинувачували таємну дипломатію, змусили вчених не тільки по закінченню, але й під час війни приділяти все більше уваги дослідженню таємної дипломатії, що дозволило б зрозуміти її як явище, причини її виникнення, та можливі шляхи зменшення кількості таємних угод і домовленостей у зовнішній політиці. Але брак інформації змушував в основному звертати увагу на більш давні вчення, в часи, коли відбувалося формування класичної дипломатії. Так, у 15 ст. французький дипломат Філіп де Коммін запропонував теорію, згідно з якою, не тільки дипломатичні відносини повинні були здійснюватися досвідченими та професійними дипломатами, а не керівниками держав [8], але й те, що міжнародні відносини повинні бути захищеними від публічного тиску, що по суті виправдовувало здійснення таємної дипломатії.

В Італії, в період Ренесансу, таємність була обумовлена питанням виживання. Через постійний тиск з боку ворожих держав, італійські міста-держави змушені були здійснювати дипломатичні відносини з великою послідовністю та обачністю. Успішний дипломат, який був здатний виконати своє завдання без привернення зайвої уваги, цінувався більше, ніж успішний генерал.

Використання таємної дипломатії виправдовував і великий італійський мислитель Ніколо Макіавеллі. У своїх есе, він наголошував на важливості таємності в діяльності послів та посланників. Він фактично заснував концепцію «Реальної політики», в якій наголошував на необхідності політики та дипломатії базува-

тися «перш за все на силі та на практичних і матеріальних факторах та переконаннях, а не на ідеологічних, моральних і етичних поняттях» [9, с. 420]. Іспанський посол Антоніо Де Вера також наполягав на тому, що таємність є основою всіх важливих переговорів [2, с. 91]. Таємність була основою успіху, а також, дозволяла запобігти інтригам ворогів.

Проте найбільший вклад у розвиток дипломатії зробив кардинал Рішельє. У своєму «Політичному заповіті» він розробив доктрину національного інтересу, в якій наполягав на важливості постійної дипломатичної діяльності, при верховенстві національного інтересу. Він зазначав, що для добробуту країни потрібно постійно вести переговори, чи таємно чи відкрито, в різних місцях з різним темпом та інтенсивністю. Таємність разом з прозорістю у договорах визначалась як необхідність для успішних переговорів та довготривалих домовленостей. Рішельє визнавав величезну роль таємності, яка надавала змогу працювати в мирній атмосфері, де можна було досягати довіри [2, с. 116].

Як можна побачити, більшість дипломатів та політиків, починаючи з епохи Середньовіччя, виправдовували використання таємної дипломатії, яка надавала багато переваг, в порівнянні зі звичайними публічними переговорами. Державний інтерес вимагав використання всіх можливих методів задля реалізації поставлених цілей, і саме тому, до початку Першої світової війни поняття про неприпустимість використання таємної дипломатії не ставилось взагалі, оскільки вона вважалась невіддільною частиною самої дипломатії. Це підтверджує і американський державний діяч Генрі Кіссінджер, який сам активно використовував таємну дипломатію, будучим державним секретарем США з 1973 р. до 1977 р. Він зазначав, що використання таємної дипломатії необхідне для національної безпеки будь-якої країни, і це є також шляхом забезпечення порядку та стабільності в міжнародній системі [3, с. 160]. Він вважав, що дипломати повинні шукати взаємно прийнятні поступки у переговорах, і наголошував при цьому на тому, що таємність та конфіденційність дозволяє сторонам вести переговори, не будучи під впливом внутрішньодержавного тиску. Таємність також звільняє дипломатів від «пристосування до критеріїв, попередньо встановлених критиками та ЗМІ» [3, с. 199].

Головна мета таємної дипломатії є надзвичайно простою: досягнення поставленого завдання будь-якими невійськовими методами. Саме використання таємних контактів, переговорів та листування свідчить про те, що предмет обговорення, в більшості випадків є юридично або морально неприйнятним для цього суспільства, і не завжди відображає панівні настрої в суспільстві. В світовій історії, в більшості випадків, таємні переговори відбувалися для вирішення проблем так чи інакше пов'язаних з майбутньою війною – пошук союзників, підписання союзного договору між державами, навіть контакти між керівництвом генеральних штабів воюючих держав. Таємні переговори, які проводяться під час особистих зустрічей та конфіденційного листування, надають великий простір для маневру договірним сторонам, які можуть бути впевнені, що уникнуть громадського осуду, навіть якщо за певний період часу результати цих таємних домовленостей будуть опублікованими.

Таємні переговори також надзвичайно ефективний інструмент для підтримання стабільності міжнародного середовища. Наприклад, якщо відбуваються переговори щодо можливого союзу, або при вже підписаному договорі про союз, відбуваються додаткові переговори щодо обсягів та часових рамок майбутньої співпраці між державами, то конфіденційність це найважливіша та найнеобхідніша характеристика таких переговорів. Секретність у таких переговорах дозволяє унеможливити пошук противником союзників, та проведення мобілізації власної армії, що може привести до ескалації конфлікту. Як приклад можна навести ситуацію, що поки існувала система таємних союзів Отто фон Бісмарка, Німеччині вдавалось уникнути війни, але після приходу до влади кайзера Вільгельма II, та як наслідок проведення більш агресивної зовнішньої політики, початок великої європейської війни став більш імовірним саме через існуючу блокову систему в Європі.

Таємна дипломатія є надзвичайно важливим інструментом для вирішення не тільки проблем у стосунках між двома державами, але й кризових ситуацій, коли на порядку денному стоїть безпека значної кількості країн. Правда тут потрібно зазначити, що значну роль у таких переговорах відіграє тип режиму у договірних країнах. Існує менша імовірність, що країни з демократичними режимами взагалі будуть брати участь у таємних переговорах, адже з часом, після опублікування, це може доволі відчутно вплинути на рейтинги керівництва всередині країни, і навпаки, країни з диктаторськими режимами надають перевагу використанню таємних переговорів при здійсненні зовнішньої політики [6, с. 15]. Цей фактор напряму впливає на позиції держав вже під час самих переговорів. Демократичним країнам вкрай важливим є елемент публічності, тобто результат, який потрібно показати своїм громадянам, щоб уникнути електоральних негараздів. Тому вони більш здатні йти на негласні поступки тоталітарним державам, задля отримання результату, який би можна було показати виборцям. Для диктаторів, з іншого боку, публічна сторона переговорів, є нічим іншим, як простим питанням особистого престижу [6, с. 8].

Таємна дипломатія при вирішенні конфліктів також активно застосовується малими державами, для підвищення своєї міжнародної політичної ваги. Малі держави володіють кількома важливими активами, які необхідні для успішного здійснення таємної дипломатії: відсутність політичних упереджень та обмежена сфера їхніх регіональних чи глобальних амбіцій [4, с. 3]. Так, Угорщина виступала як посередник між США та Північним В'єтнамом у 1966 р., що було особливо важливим через тимчасове перемир'я у воєнних діях. Посередництво Катару допомогло встановити таємний канал переговорів між США та Талібаном у 2012 р., що дозволило сторонам досягнути певних кроків в очікуванні переговорів щодо закінчення війни в Афганістані.

Очевидно, що використання таємної дипломатії надає державам доволі значну кількість пере-

ваг, що і змушує державне керівництво робити вибір на користь використання саме таємних та непублічних переговорів. Використання менш публічних засобів у переговорах дозволяє вирішувати конфлікти через те, що вони дають змогу вийти з глухих кутів у публічних переговорах. Так, професор Університету Джорджа Мейсона Д. Пруіт, у своїх працях зазначає, що таємність надає країнам більшу гнучкість, звільняючи їх від «ефекту аудиторії», який притаманний публічним переговорам, де політики просто перефразовують вже використані аргументи, та дають «промови у галереї», з метою зменшити внутрішньодержавні занепокоєння [1].

Таємні переговори також активно використовуються в до переговорній стадії, щоб відслідковувати ситуацію, коли ж актори будуть готові закінчити конфлікт. Таємність зменшує ціну початку переговорів, оскільки вимог учасників можна буде уникнути або зменшити, та публічна репутація учасників не постраждає, якщо переговори провалиться. Гнучкість таємних переговорів таким чином пропонує очевидні переваги для відкритих переговорів. Наприклад, візит третього президенту Єгипту Анвара Садата в Єрусалим у 1977 р., який привів до підписання формального мирного договору між Єгиптом та Ізраїлем, був організований завдяки таємним переговорам між МЗС Ізраїлю Моше Даян та прем'єр-міністром Єгипту Хассаном Тухамі. По суті, всі переговори між Ізраїлем та Палестиною, чи арабськими державами були організовані завдяки таємній дипломатії, як то угоди в Осло 1993 р., тому що ні палестинський, ні ізраїльський лідери не могли почати відкриті переговори через внутрішньодержавні складності.

Таємна дипломатія також залишається найефективнішим засобом для нормалізації стосунків з колишніми противниками. Затяжна ворожнеча з іншими державами вимагає значного політичного капіталу для подолання цієї ворожнечі, який не всі лідери хочуть використовувати, особливо якщо відсутні чіткі переваги внаслідок покращення таких стосунків. Як зазначав американський державний діяч Генрі Кіссінджер, значний поворот в американській зовнішній політиці відбувся завдяки поїздці президента США Річарда Ніксона в Китай у 1972 р., що стало можливим тільки завдяки таємним дипломатичним контактам. Кіссінджер писав, що «Китайсько-американські відносини змінилися з різкої ворожнечі та ізоляції до фактичного альянсу за майже півтора року, що дозволило забезпечити нову структуру миру» [4, с. 3]. Політичні та економічні вигоди для обох країн були настільки очевидними, що спроби обох країн досягти нормалізації стосунків були більш важливими, ніж антагонізм між ними.

Таємна дипломатія відіграє важливу роль у можливості попередження небезпечних ескалацій та конфліктів, шляхом захисту репутації уряду від політичних принижень та шкоди. Так, американський вчений С. Еллеман наводить приклад про договір між СРСР та Китаєм у 1920 р. про Східну Китайську залізницю, що привело до значного міжнародного скандалу. У 1919 р. СРСР передав Китаю контроль над залізницею без будь-яких компенсацій, але вже через рік повернув собі повний контроль над нею. Це викликало шквал обурення в бік СРСР, особливо на тлі закликів самого СРСР до світових держав про відмову від їхніх концесій у Китаї. Китайське керівництво не втручалося в цей конфлікт, тому що існував секретний договір між Китаєм та СРСР, який передбачав саме передачу під контроль СРСР цієї залізниці, і його оприлюднення могло серйозно підірвати легітимність китайського уряду [4, с. 3].

Як можна побачити, таємна дипломатія була і залишається незамінним інструментом зовнішніх зносин, переваги якої компенсувати за рахунок відкритих переговорів практично неможливо. Втім, використання таємної дипломатії має і значну кількість недоліків, які в певних випадках можуть стати причиною значного загострення ситуації.

Хоча таємна дипломатія може значно зменшити ціну початку самих переговорів, обмеживши вимоги сторін для початку цих переговорів, самі сторони, буває, не завжди прагнуть вирішити конфлікт. І тому, таємна дипломатія може бути використана для затягування переговорів, тобто по суті проведення «переговорів заради самих переговорів», які не приведуть до будь-якого рішення, але займуть значний відрізок часу, і що може значно зашкодити одній з сторін переговорів. В цьому випадку, таємна дипломатія не є гарантією прийняття будь-якого рішення. Вона не в змозі змінити позиції сторін, і тому не завжди є панацеєю для вирішення конфлікту, а публічний тиск, який би зміг певною мірою повпливати, в цій ситуації відсутній.

Велика проблема може виникнути тоді, коли одночасно використовується два канали переговорів – публічний та непублічний. Якщо сторони займають дві протилежні позиції щодо одного питання, чи обговорюють на непублічних переговорах можливі рішення, які неможливо буде прийняти на публічних переговорах, перед сторонами виникає проблема визначення того, які саме рішення прагнути імплементувати, що може вилитися в серйозну кризу довіри між сторонами. Також, занадто велика кількість каналів, які одночасно використовуються, можуть привести до неузгодженості в дипломатії, що може вплинути на її ефективність, значно ускладнюючи процес переговорів [11, с. 23]. Якщо сторони використовують два канали ведення переговорів, одна з сторін може прийняти рішення надати перевагу тому каналу, де її можливий виграш буде більшим, і тому вона може почати використовувати непублічні переговори для політичних торгів, що аж ніяк не сприятиме ефективному веденню переговорів.

Політична ціна ведення таємних переговорів для керівництва держави завжди може виявитися занадто великою, навіть якщо переговори були успішними. Так, таємна дипломатія дозволяє уникнути шкоди репутації, якщо переговори були провальними, але у протилежному випадку, і навіть якщо домовленість була формалізована через публічні переговори, політичний рейтинг керівництва держави може значно постраждати. Так, після домовленостей в Осло у 1993 р. і мешканці Палестини, і мешканці Ізраїлю критикували уряди своїх держав через занадто великі поступки. Згодом, після чергового загострення ситуації в регіоні, публічна підтримка цих домовленостей впала до мінімуму [5].

Втім, найважливіші завдання покладаються на таємну дипломатію під час війни. Саме під час ведення воєнних дій випливає головна ціль дипломатії загалом, і таємної дипломатії особливо – всіма доступними засобами забезпечувати виконання воєнних цілей, вчасно координувати і міняти самі цілі війни, строго узгоджувати їх з ходом, успіхами та невдачами на театрі війни. Таким чином, твердження, що з початком війни дипломатія припиняє свою діяльність, є категорично неправильними. Дипломатія продовжує виконувати широкий спектр завдань. Її успіхи та невдачі, за своїм значенням, часто бувають більш важливими ніж великі перемоги та поразки на фронті. Дипломатія залишається найважливішою зброєю державної політики. Зокрема, Перша світова війна поклала на таємну дипломатію обох союзів одинакові по суті завдання, які можна охарактеризувати так:

1. Зміцнення союзних відносин всередині кожного з альянсів, шляхом підписання додаткових договорів щодо майбутнього розділу територій противника;

2. Залучення нових союзників з числа «нейтральних» держав, шляхом щедрих обіцянок територій противника;

3. Залучення на свою сторону держав-противників, шляхом обіцяння значних вигод.

4. Боротьба за залучення на свою сторону суспільної думки за кордоном (пропаганда), і викриття дій ворогів за кордоном [14, с. 156].

Виконання всіх цих завдань вимагало повної співпраці і тісної взаємодії між дипломатією та генеральними штабами. Втім, часто при реалізації своїх завдань, таємна дипломатія обох союзів зустрічалась з непереборними труднощами, які в більшості випадків було важко подолати. Так, наприклад, труднощі для Німеччини та Австро-Угорщини полягали в тому, що територіальні вимоги Італії стосувалися переважно території самої Австро-Угорщини, і німецькі дипломати витратили занадто багато часу, щоб переконати австрійський уряд піти на ці поступки, що так і не гарантувало перебування Італії у Троїстому союзі. В той же час, країни Антанти не змогли залучити на свою сторону Болгарію, оскільки основні її територіальні вимоги стосувалися земель Сербії, яка була союзницею Антанти.

Потрібно також зазначити, що успіх дипломатії під час війни неможливий без військових успіхів – саме таким чином було прискорено виступ Болгарії та Османської імперії на бік Німеччини, навіть не зважаючи на те, що договори про їхню участь у війні було укладено ще до початку війни [15, с. 157-158].

Отже, таємна дипломатія при наявності значної кількості переваг, також володіє і певною кількістю недоліків, які втім є не настільки суттєвими, щоби вплинути на поширеність використання самої таємної дипломатії. Тим не менше, спроби міжнародної спільноти на чолі з Вудро Вільсоном відмовитись від використання таємної дипломатії, яка була одним з засобів, які привели до початку Першої Світової війни зазнали невдачі, а технічний прогрес забезпечив швидку еволюцію таємної дипломатії, що особливо відобразилося на її сучасних компонентах та методах.

До основних компонентів таємної дипломатії слід віднести: «закриті» конференції, підписання таємних договорів, усні та негласні інструкції (дипломатам, послам, довіреним особам, емісарам), листування таємними каналами та ін.

«Закриті» конференції є доволі ефективним інструментом таємної дипломатії, адже участь кількох країн у таємних переговорах дозволяє більш ефективно приймати поставлені перед ними рішення. Щоправда, проведення закритих конференцій має серйозні недоліки, оскільки прибуття в державу іноземних лідерів, особливо значної кількості, не може залишитися непоміченим з боку громадськості та преси. Також існує певна проблема щодо участі у конференції великої кількості держав, адже при цьому можливість витоку інформації стає значно більшою, і тому результати такої конференції можуть бути не такими як очікувалось, у випадку якби в ній брала менша кількість держав. За участі у «закритій» конференції двох-трьох держав, сама конференція перетворюється у звичайні дво- або тристоронні переговори, що дозволяє ефективно зберігати конфіденційність результатів зустрічі. Як приклад проведення «закритої» конференції можна навести зустрічі країн Антанти (Англії, Франції, та США, які формально членами Антанти не були) на Паризькій мирній конференції у 1919-1920 рр. Незважаючи на наявність інформації про факт цих зустрічей, до них була прикута пильна увага світової громадськості, хоча дані про хід зустрічей та будь-яка інформація про прийняті рішення була засекреченою.

Підписання таємних дво- та трьохсторонніх договорів є найпоширенішим засобом таємного узгодження позицій кількох держав, який включає в себе широкий спектр можливих домовленостей між державами, від співробітництва в різних галузях, включно з союзами на випадок початку воєнних дій, до координації діяльності держав на міжнародній арені, та багатьох інших питань. Правда необхідно зазначити, що не всі договори укладаються в письмовому вигляді. Наприклад, в період перед Першою світовою війною, коли більшість європейських держав були монархіями, правлячі династії в яких були кровно пов'язані між собою, чимало делікатних питань вирішувалось в особистому листуванні між монархами, та залишалися в усній формі, як наприклад обмін особистими ад'ютантами між кайзером Вільгельмом II та царем Миколою II. Втім, договори які мали надзвичайну вагу для держави, все таки укладалися в письмовій формі, а рівень їхньої ваги, та відповідно секретності визначався заздалегідь. Переважно, з таємним договором були ознайомлені монарх, прем'єр-міністр (або канцлер) та деякі члени кабінету міністрів. На розгляд парламенту такі домовленості не виносилися.

Потрібно розуміти, що твердження деяких вчених про те, що основними прихильниками підписання таємних договорів є диктаторські режими [10, с. 40], є не зовсім правильним. Конституційну монархію, яка була формою правління більшості європейських країн наприкінці XIX ст. навряд чи можна назвати диктаторським режимом, навіть незважаючи на те, що наприклад, у Німецькій імперії протягом більш ніж

20 років практично всю повноту влади тримав у своїх руках канцлер Отто фон Бісмарк. Але і він, і кайзер Вільгельм ІІ, який після звільнення Бісмарка утримував у руках всю повноту влади в країні, були залежні від парламенту у планах фінансування, особливо щодо виділення асигнувань на проведення військових дій. Французька Республіка, будучи формально державою з демократичним режимом, також брала участь у таємних переговорах і підписанні таємних договорів, особливо при створенні Антанти. США, в свою чергу, фактично були не проти, що країни Антанти брали участь у закритих засіданнях на Паризькій мирній конференції, навіть не зважаючи на вороже сприйняття президентом В. Вільсоном будь-яких закритих переговорів.

Усні та негласні інструкції – це додаткові, або навіть головні, настанови керівництва держави, на основі яких дипломати повинні вести таємні переговори з представниками інших держав. Звісно, кожен дипломат, який бере участь в переговорах від імені своєї держави, отримує вказівки щодо ведення цих переговорів. Але потрібно розуміти, що при проведенні будь-яких таємних переговорів, отримання будь-яких нових письмових чи офіційних вказівок з боку Міністерства закордонних справ чи інших чиновників значно ускладнюються, і дипломати переважно діють відповідно до раніше отриманих інструкцій. Проведення переговорів, а відповідно і отримання вказівок, залежить від багатьох чинників, як внутрішньодержавних, так і міжнародних подій. Так, під час переговорів у Брест-Литовську 1918 р., німецькі дипломати отримували вказівки щодо ведення переговорів, відповідно до становища Німеччини на фронті. Технічний прогрес значно спростив процес комунікацій і між самими дипломатами, і між дипломатами та центральними органами зовнішніх зносин, але зрозуміло, що так було не завжди. В давнину, коли листування та інша документація передавалась через кур'єрів, потрібно було бути дуже обачним, щоб таємні директиви не попали в чужі руки. Тому саме прагнення уникнути таких ситуацій і мало великий вплив на необхідність розробки методів шифрування, що активізувало роботу розвідувальних служб.

Листування закритими каналами є надзвичайно простим та ефективним знаряддям таємної дипломатії. Від листування всередині самого закордонного відомства до звітів послів про актуальну ситуацію в країні перебування, листування дозволяло вести таємні переговори та обмін думками без залучення до самих переговорів посередників. Наприклад, таємне листування відігравало значну роль у Німецькій імперії, адже кайзер Вільгельм ІІ будучи родичом більшості європейських монархів, використовував свій вплив не тільки на дипломатичних представників європейських країн, але й на представників династії Гогенцоллернів, які були при владі в інших державах, наприклад короля Румунії Карла І, якому він писав в липні 1914 р., що як голова роду Гогенцоллернів він очікує на його активну допомогу і виконання підписаного договору щодо вступу Румунії у війну на боці Німеччини, пообіцявши також сприяти передачі Австро-Угорщиною Буковини Румунії. Також імператор Вільгельм відправив таємну телеграму царю Болгарії Фердинанду І, від якого він вимагав виступити на стороні Австро-Угорщини в майбутньому конфлікті, та королю Греції, якому він обіцяв розірвати будь-які стосунки (король Греції Константин І був одружений на сестрі Вільгельма ІІ), якщо той виступить на боці Росії [16, с. 208-209]. Втім, особливо увагу в особистих стосунках він приділяв російському царю Миколі ІІ, якого він у своїх листах прагнув схилити до тих чи інших авантюрних кроків, що дозволило б послабити Російську імперію, та як наслідок, уникнути війни на два фронти [14]. Втім, не завжди кайзер особисто займався листуванням з іншими монархами. Так, через неприязні стосунки з королем Англії Георгом V, переписку з ним вів брат кайзера Генріх Прусський [16, с. 207]. Таким чином, особисте листування між монархами відігравало ключову роль в дипломатичній практиці держав аж до кінця Першої світової війни.

Висновки з даного дослідження і перспективи. З огляду на вище зазначене, таємна дипломатія – це засіб здійснення зовнішньої політики, який використовує керівництво держави та його довірені особи в таємниці від суспільства та інших держав, задля полегшення ходу переговорів та отримання різноманітних переваг. Таємна дипломатія була одним з основних засобів, використання яких привело до початку Першої світової війни, але незважаючи на численні спроби перевести дипломатичні відносини у публічне русло, вона і надалі залишається ключовим фактором не тільки у стосунках між державами, але й при вирішенні міжнародних конфліктів.

Список літератури:

1. Back-channel Communication in the Settlement of Conflict [Electronic Resource]. – Mode of access: https://www.researchgate.net /publication/233519424_Back-channel_Communication_in_the_Settlement_of_ Conflict
2. Berridge G. Diplomatic Classics: Selected Texts from Commynes to Vattel / G. Berridge. – Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2004. – 216 p.
3. Berridge G. Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger / G. Berridge. – L.: Palgrave MacMillan, 2001. – 216 p.
4. Bjola C. The ethics of secret diplomacy: a contextual approach / Cornelius Bjola // Journal of Global Ethics. – 2013. – № 10. – P. 85–100.
5. Israeli Public Opinion Polls on the Peace Process [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.pij.org/details.php?id=676
6. Kirpichevsky Y., Lipscy P. The Dark Side of Democratic Advantage: International Crises and Secret Agreements / Yevgeniy Kirpichevsky, Phillip Lipscy. – [Electronic Resource]. – Mode of access: http://stanford.edu/~plipscy/papersecretagreements.pdf – 45 p.
7. Klieman A. Statecraft in the Dark: Israel's practice of Quiet diplomacy / Aharon Klieman. – Boulder: Westview Press, 1988. – 140 p.

8. Melissen J. Summit diplomacy coming of age / Jan Melissen. – [Electronic Resource]. – Mode of access: http://www.clingendael.nl/sites/ default/files/20030500_cli_paper_dip_issue86.pdf
9. Robertson D. The Routledge Dictionary of Politics / David Robertson. – L.: Routledge, 2004. – 528 p.
10. Singh N. Diplomacy For The 21st Century / Naunihal Singh. – New Delhi: Mittal Publications, 2002. – 215 p.
11. Wanis-ST. John A. Back Channel Diplomacy: Implications for Practice and Theory [Electronic resource] / Anthony Wanis-ST. John – Mode of access: https://www.researchgate.Net/publication/228181668_Back_Channel_Diplomacy_Implications_for_Practice_and_Theory – 36 p.
12. Wanis-St. John A. Back-Channel Negotiation: International Bargaining in the Shadows [Electronic resource] / Negotiation Journal. – 2006. – Mode of access: http://www.american.edu/sis/faculty/upload/Wanis-In-Theory-Back-Channel-Negotiation.pdf
13. Wanis-St. John A. Back-channel diplomacy: The Strategic Use of Multiple Channels of Negotiation in Middle East Peacemaking [Electronic resource] – Mode of access: http://fletcher.tufts.edu/PhD/PhD-Alumni/Alumni/Anthony-Wanis-St-John
14. Wilhelm II – Nicholas II telegrams [Electronic Resource]. – Mode of access: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Willy-Nicky_Telegrams
15. Нотович Ф. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны / Филипп Нотович. – М.: Издательство академии наук СССР, 1947. – 748 с.
16. Полетика Н.П. Возникновение первой мировой войны. Июльский кризис 1914 г. / Николай Полетика. – М.: Мысль, 1964. – 606 с.

Костюк Д.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТАЙНОЙ ДИПЛОМАТИИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ ТА ЕЕ ГЛАВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ

Аннотация
Проанализированы понятия и история изучения тайной дипломатии. Значительное внимание уделено причинам использования тайной дипломатии при осуществлении внешней политики государств. Рассмотрены основные недостатки использования тайной дипломатии. Исследованы основные компоненты тайной дипломатии. Выяснена роль тайной дипломатии в решении как локальных, так и глобальных конфликтов.
Ключевые слова: Тайная дипломатия, Германия, Первая мировая война, решение конфликтов, составляющие тайной дипломатии.

Kostyuk D.A.
Ivan Franko National University of Lviv

PECULIARITIES OF SECRET DIPLOMACY FUNCTIONALITY IN INTERNATIONAL RELATIONS AND ITS MAIN COMPONENTS

Summary
In the article, the term and the research history of secret diplomacy were analyzed. The reasons of usage of secret diplomacy in foreign policy of the states were found. The main lacks of the usage of secret diplomacy were considered. The main components of secret diplomacy were investigated. The role of secret diplomacy in the settlement of both local and global conflicts was analyzed.
Keywords: Secret diplomacy, Germany, World war I, conflict settlement, secret diplomacy components.

УДК 329.055.4(477)«312»

ПЕРСПЕКТИВНА МОДЕЛЬ ОНОВЛЕННЯ І ВІДРОДЖЕННЯ ЛІВОГО РУХУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ОЛІГАРХІЇ ТА ДЕІДЕОЛОГІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Рудень Д.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті констатовано наявність системної кризи в лівому русі України. Зазначено основні причини занепаду лівого руху сучасної України. Наведено основні позиції вітчизняних та закордонних дослідників щодо функціонування і розвитку лівого руху України. Розглянуті організаційні, ідеологічні, адміністративні та медійні аспекти діяльності політичних партій лівого руху, які потребують модернізації. Запропоновано модель оновлення і відродження лівого руху України в умовах олігархії та деідеологізації суспільства.
Ключові слова: лівий рух України, політична система, політична партія, олігархія, партійне будівництво.

Постановка проблеми. Політологічний аналіз функціонування і розвитку лівого руху в сучасній Україні дозволяє констатувати наявність системної глибокої кризи, що пов'язана, перш за все, з ґенезою та становленням політичної системи України, зменшенням кількості прихильників радянського минулого серед виборців, що голосували за ліві партії і були їх основним електоратом, незмогою політичних лідерів консолідувати зусилля і провести об'єднання близьких за ідеологією політичних сил.

Результатом цього стала поступова втрата інститутами лівого руху впливу в суспільстві, представництва в законодавчій та виконавчій владі, поглибленню олігархізації державного управління. Український парламент після виборів народних депутатів України в жовтні 2014 року є розбалансованим, оскільки в ньому представлені політичні партії виключно центристсько-правого спрямування.

Все це обумовлює актуальність і необхідність дослідження лівого руху України в цілому, причини його занепаду, а також спонукає до побудови перспективної моделі відновлення впливу в умовах олігархії та деідеологізації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лівий рух України є невід'ємною частиною партійної системи, яка вже досить широко досліджена вченими. Так, науковці В.М. Якушик, О.П. Голобуцький, Т.Г. Криворучко, В.О. Кулик дослідили політичні партії та партійну систему України [1], О. В. Гейда у своїй дисертації розглянула теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні [2], Л.М. Дунаєва дослідила світовий і український досвід побудови партійних систем в умовах модернізації суспільства [3].

Серед закордонних науковців, що досліджували лівий рух в Україні, був Е. Вільсон. Його стаття «Українські ліві: на шляху до соціал-демократії чи в полоні СРСР?» [4], спрямована на вивчення послідовників Комуністичної партії Радянського Союзу в Росії та Україні, де ліві партії мали найбільше представництво в національних парламентах, починаючи з виборів 1994 року. Головна теза Е. Вільсона полягала в тому, що українські ліві, які спиралися на ортодоксальні ідеологічні постулати, були найбільше схильними до розколів, внаслідок чого на їх місце мали б прийти національно налаштовані соціал-демократи, які задля отримання підтримки громадян були б змушені ставати більш «правими».

Ролі соціал-демократичних партій в побудові політичних систем в країнах СНД, багато з яких стали наступниками комуністичної партії СРСР, присвятили своє дослідження науковці М. Даудерстад, А. Геррітс та Г. Маркус [5].

Ґрунтовно дослідженим є і питання розвитку ідеології лівого руху України перебували в полі зору вітчизняних науковців на рубежі 1990-2000-х років. У цей період з'явились праці О.В. Гараня, О.А. Корнієвського, А.Г. Слюсаренка, М.В. Томенка [6, с. 2], в яких аналізувалися процеси партійної структуризації, було здійснено класифікацію партій, виокремлено партії, що належать до лівого руху. У дисертаціях Л.М. Дунаєвої [7], Е.Ф. Пуфлера [8], Л.С. Скочиляса [9], проблеми доктринального розвитку лівих партій розроблялися в контексті еволюції політичної системи в цілому.

Відзначимо комплексну монографію О.В. Гараня, О.М. Майбороди, А.Ф. Ткачука, В.Є. Хмелька з проблем розвитку лівих партій «Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією» [10]. Вчені проаналізували «лівий ренесанс», який стався на початку незалежності України – заборона діяльності Комуністичної партії України, створення Соціалістичної партії України, скасування заборони на діяльність КПУ, стрімке повернення комуністів до Верховної Ради України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ґрунтовного дослідження функціонування і розвитку лівого руху в сучасній Україні на сьогодні, на жаль, не існує. Найбільше вплинула на втрату інтересу дослідників до лівого руху в Україні історична спадщина від СРСР. Адже понад 70 років на території Радянського Союзу функціонувала лише одна партія – КПРС, яка, зважаючи на чималу кількість наукових обґрунтованих праць вітчизняних і зарубіжних вчених, залишила про себе неоднозначне сприйняття своєї діяльності.

Разом з тим і не привертала увагу дослідників і тема перспектив функціонування і розвитку лівого руху сучасної України.

Мета статті. Головною метою статті є виокремлення пропозицій, які сформують перспективну модель оновлення та відродження лівого руху в Україні, зокрема політичних партій, їх впливу на суспільство, економічну, політичну ситуацію.

Виклад основного матеріалу. Актуальність та відродження лівих сил в сучасній Україні підтверджується наявністю великого відсотка виборців, які поділяють ліві переконання. Дина-

© Рудень Д.М., 2016

міка ідеологічних переконань громадян України у період з 1994 року по 2013 роки засвідчує, що з 26%, які підтримували комуністичну, соціалістичну, соціал-демократичну, кількість таких громадян дещо зросла – до 27,3% [11, с. 231]. Проте, цей факт дисонує з реальною підтримкою лівих партій на виборах.

З точки зору майбутнього відродження лівого руху України, найбільш перспективною вбачається модель розвитку з певними модернізаційними процесами у організаційній, ідеологічній, фінансовій, медійній сферах їхньої діяльності.

Проаналізуємо, які тактичні і стратегічні завдання стоять перед партіями лівого руху України, якими мають бути організаційні, ідеологічні, адміністративні та медійні аспекти діяльності.

Організаційний напрям діяльності політичних партій лівого руху, як правило, вибудований на основі принципів партійного будівництва часів Радянсько Союзу і потребує перебудови.

Зовнішніми ознаками політичних партій є їхня назва, символіка. У політичній системі України наявні політичні партії, які віднесені до лівого руху, і мають назви, що прямо вказують на ідеологічне забарвлення, або ж такі, за якими неможливо визначити приналежність партії до частини ідеологічного спектру. Українське суспільство, особливо після революційних подій 2013-2014 років, вступу в силу законодавства про декомунізацію, почало ще більше обережно відноситися до лівої термінології. Наявність в назвах партій слів «комуністична», «соціалістична», «соціал-демократична» наперед звужує електоральний потенціал цих партій з одного боку, а з іншого – сегментує виборців, які є прихильниками конкретної ідеології. Акцент на «лівизні», використанні термінології часів СРСР викликає відторгнення у людей помірних і ліберальних поглядів, молоді, які водночас поділяють ліві погляди. Відхід від використання цих термінів у назві партій, зміна символіки, відмова від символів радянського союзу може стати виграшним кроком для соціал-демократичних партій, проте для ортодоксальної частини КПУ та СПУ цей крок буде неприйнятним і означатиме зраду власним ідеологічним принципам. Відмова від використання у назвах партій ідеологічних термінів пов'язана ще й з необхідністю виконання законодавства, забороняючого використання символіки комуністичних і соціал-націоналістичних режимів.

Організаційна розпорошеність і не завершення об'єднавчого процесу в лівому русі України є чи не найголовнішим викликом і проблемою. Проведені організаційні об'єднання лівих партій не дали синергетичного ефекту. Під час цих процесів була втрачена частина місцевих лідерів і дієвих місцевих організацій, на їх місце за квотним принципом обиралися чи призначалися непереконані, непублічні люди, які не мали досвіду партійної роботи. Вищі керівні органи об'єднаних партій – виконкоми, політичні ради формувалися також за квотним принципом, який довів свою неспроможність, оскільки частина керівників одразу ж самоусувалася від партійного навантаження, принцип «рівнонапруженості» нівелювався. Відмітимо, що об'єднавчий процес лівоцентристських партій у 2011 році був доволі публічним – члени партій та громадяни мали змогу спостерігати за перебігом домовленостей, вивчати документи і впливати на прийняття рішень. Доцільною є відмова від об'єднавчого процесу з іншими політсилами, якщо пропонується квотний, а не професійний, принцип формування керівних органів. Продуктивним вважається тільки ліквідація слабшої структури і вливання її в більш сильну, зі збереженням назви, керівних органів базової партії тощо. Двома можливими центрами об'єднання є КПУ і ПСПУ, які згуртовують більш радикально налаштований лівий електорат, і СПУ та партія «Справедливість», які вже мають досвід консолідації та об'єднують прихильників європейських соціал-демократії і соціалізму.

Характерною ознакою для лівих політичних партій України є фрагментарне географічне покриття та слабка організаційна структура. Навіть наявність формально зареєстрованих партійних осередків не гарантує, що в певному регіоні кількість відданих за партію чи кандидата голосів перевищить кількість членів партії в цьому регіоні. Відтак партії є неконкурентоспроможними у порівнянні з партіями влади чи іншими опозиційними партіями, що мають більше фінансування. Спільним у лівих партій України є відсутність потужної організаційної структури в столиці – місті Києві. Партії лівого руху на виборах не використовують цей аспект, а навпаки – намагаються висунути якнайбільше кандидатів у якнайбільше кількості регіонів. Це пов'язане з бажанням лідерам партій збільшити впізнаваність партій, що позитивно відіб'ється під час проведення парламентських виборів. Проте, за технологією регіональної перемоги політичний опонент лівих – Всеукраїнське об'єднання «Свобода» на позачергових виборах до Тернопільської обласної ради у 2009 році здобула перемогу, згодом, у 2010 році – на місцевих виборах у Львівській, Івано-Франківській, а в 2012 році стала парламентською партією. Окрім того, наявність мажоритарної системи при проведенні виборів до Верховної Ради України також вказує на позитив використання регіонального аспекту. Також спільним для всіх лівих партій України є незначна підтримка їхньої ідеології та діяльності мешканцями західних областей. Ліві партії мають використати переваги електронного управління і запровадити електронний облік членства в партії, відійшовши від застарілих, неефективних, затратних методу ведення картотеки.

Відсутність достатнього фінансування і їх непрозорість не дозволяють лівим силам у повній розгорнути агітаційну, інформаційну і ідеологічну роботу, брати активну участь в політичному житті країни. Як правило, залучені кошти витрачаються на утримання офісів, заробітну плату фахівцям і керівництву партій, проведення статутних заходів – засідань керівних органів. Олігархи, крупний і середній бізнес не схильні підтримувати ліві партії через їхню ідеології, а також через недовіру до керівників партій, оскільки ті є самодостатніми громадянами, у яких у власності знаходяться бізнес-активи. Окрім того ряд партій очолюють колишні високопосадовці, чиї міністерства в народі вважаються прибутковими з точки зору корупційного обороту, і можуть самостійно фінансувати власну

політичну діяльність. Характерною особливістю будь-якої партії у сучасній політичній системі України є відсутність ефективної системи партійних членських внесків. Члени партії не мають зручного способу їх сплати, а також впливу на формування бюджету і відповідно витрачання коштів. Звідси недовіра і відсутність відчуття цінності добутих керівниками грошей на діяльність політичної структури.

Зміна підходів до пошук ресурсів для розвитку, зручні способи сплати членських внесків, ефективна система збору членських внесків, прозорий, відкритий бюджет і зміна пріоритетів у їх використанні дасть додаткові аргументи для членів лівих партій і співчуваючих щодо фінансової підтримки їх діяльності. Залучення коштів під проектну діяльність, а не під поточні витрати також привнесе динаміки у наповненні бюджету партій. Слід також розробити і впровадити принцип децентралізації бюджету (наприклад, 20% перераховуються в центр, 30% – в регіональну організацію, 50% – в місцеву організацію). Відкритий партійний бюджет і залучати кошти під конкретний проект, а не на поточні витрати (офіс, інтернет, телефон, проїзд – це все викликає відторгнення). Ідеологічна робота з дрібними підприємцями, допомога у проведенні акцій з відстоювання їхніх прав буде віддячена спонсорською підтримкою.

Потребує перегляду підходів до мотивації участі у партійній роботі. Головним тут є перегляд принципів формування виборчих списків, відхід від кулуарних домовленостей і відвертої продажі місць. Запропонований принцип має бути прозорим, наприклад, список заповнюється на основі результатів внутрішньопартійного праймеріз.

Гендерне і вікове питання також є критичним у діяльності лівих партій України. Здебільшого до вищих керівних органів партій лівого руху не входять жінки або ж є поодиноке представництво. У той же час вітчизняне законодавство, наприклад, про вибори містить норму, за якою у виборчих списках до місцевих рад представництво однієї статі повинно становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у списку [12]. Середній вік топ-менеджменту політичних партій лівого руху, їх лідерів коливається у межах 55-60 років. Досвід партійної, державної, громадської і життєвої діяльності сприяє прийняттю виважених, мудрих рішень, у той же час заважає динаміці розвитку і функціонуванню партій. Поєднання досвіду, авторитету з авангардистським запалом молодого покоління призведе до осучаснення діяльності партій і додасть необхідної динаміки. Пропонується масштабне омолодження і ожіночування керівних органів всіх рівнів. Увагу варто приділити навчанню нових керівників організаційної та ідеологічної роботи, функціонуванню партійної школи, яку зберегла тільки КПУ. Необхідно розширювати керівний склад партій шляхом залучення впливових прихильників, які поділяють ліві переконання, а також шляхом виховання нових лідерів з числа членів партій.

Психологічним бар'єром є синдром «невдах», пов'язаний з втратою довіри у суспільстві. Членство в партія лівого руху має від'ємну динаміку. Невдачі лівих посіяли невпевненість у багатьох членів цих партій. Особливим ударом по мотивації стали різкі зміни підтримки тих чи інших більш впливових сил, наприклад входження СПУ до антикризової коаліції у 2007 році, підтримка кандидата в Президенти України В.Ф. Януковича Блоком лівих і лівоцентристських сил у 2010 році. Гуртування навколо лідерів партій, еволюційні і логічні, прагматичні і послідовні політичні дії, невідворотність від ідеологічних і програмних засад дозволять повернути втрачених прихильників і збільшити членство партій.

Лівим партія України варто застосувати «дипломатичну» участь у виборах: включення одного-двох представників партії в парламентську команду на наступних виборах до Верховної Ради. Мета – це сформувати образ партії переможців і відродити віру в партію у рядових членів і громадян.

Перспективним в стратегічних діях партій лівого руху є використання у повній мірі регіональних переваг і отримання представництва в особі хоча б одного члена партії в місцевих радах у половині областей України. На центральному рівні активізувати міжнародне співробітництво, вкотре ініціювати співпрацю з Соцінтерном, можливо, Партією європейських соціалістів для соціалістичних і соціал-демократичних українських партій, з комуністичними партіями Китаю, Партією європейських лівих для комуністичних українських партій. До чергових парламентських виборів сформувати партійні організації в усіх регіонах України.

Стратегічними завданнями для партій лівого руху сучасної України є уникнення подальшого їх розпаду, остаточної їх маргіналізації, тобто коли крім вищого виконавчого органу партії інші статутні підрозділи не функціонують. Окрім того, важливим є діалог з лівими активістами з числа керівників громадських організацій, професійних спілок та неформальних рухів щодо припинення процесу реєстрації нових політичних партій лівого спрямування і залучення їх до діяльності в рамках існуючих структур.

Завершальним стратегічним етапом модернізації організаційної сфери діяльності партій лівого руху України стане формування групи чи фракції у Верховній Раді України з числа мажоритарників та партійного списку. Важливим для відродження лівих сил України є підготовка, в тому числі фінансово, до висування кандидата в президенти від кількох партій, визначивши претендента шляхом проведення праймеріз.

Розглядаючи ідеологічний напрямок діяльності партій лівого руху України зазначимо, що вони за час свого існування не змогли розширити власний електорат, а і навпаки – втратили підтримку базових категорій населення: КПУ – пенсіонерів і трудівників промислових підприємств сходу, а СПУ – селян і пенсіонерів центральної України. Орієнтація на сільський електорат, трударів і пенсіонерів відштовхнула міських мешканців і молодь. До цього додалась деідеологізація українського суспільства і втрата монополії на ліву ідею партіями лівого руху України, які законсервували ідеологію в середині партій, не перетворили її у світогляд для громадян. Розширення соціальної бази для лівих партій України можливе за рахунок визнання «середнього класу» – це, перш за все, дрібні підприємці і самозайняті громадяни, офісні працівники і мене-

джери середньої ланки, і відхід від підтримки виключно найбіднішої частини населення.

Традиційно велику увагу ліві партії приділяли ідеологічній і теоретичній роботі. На початку становлення у КПУ і СПУ функціонували теоретичні центри та ідеологічні відділи, які забезпечували оновлення ідеологічних засад, напрацьовували партійні заяви і інші документи, розробляли стратегії і тактики агітаційної роботи, медійні кампанії під час виборів. Проте, з середини 2000 років увага до ідеологічної, а особливо теоретичної роботи нівелювалася. Глибокі ідеологічні дискусії відійшли в історію разом з діяльністю політичних клубів. На заміну ідеології почали приходити політична доцільність, маркетинговий підхід, застосовувалися рекламні прийому у проведенні агітаційної діяльності. Теоретики сконцентрувалися на науковій, непублічній діяльності.

Соціально-економічна, політична ситуація в Україні, а також сучасні глобальні виклики, тенденції в міжнародній лівій ідеї спонукають до перегляду деяких ідеологічних постулатів, осучаснення ідеології усіх напрямків лівої течії партій лівого руху України. Варто виокремити секторальні ідеологічні стовпи лівих партій. Це ті сфери, де є компетентними, професіоналами члени партії або ж їх лідери, які авторитетні серед працівників певної галузі. Це є конкурентною перевагою не лише лівих серед лівих, а і серед усіх партій. Позитивний досвід керування галузями повинен використовуватися в ідеологічній роботі.

Розглянемо адміністративний напрямок діяльності партій лівого руху України. Політологічний аналіз їх функціонування показує, що в політичній системі нашої держави практично відсутні ідеологічні партії, а в основній своїй масі вони – вождистського або лідерського типу. Тобто для виборців неважливо, яку партія має назву і яку ідеологію сповідує. Рейтинг очільника партії, як правило, дорівнює рейтингу партії.

За останні роки політичні партії, наприклад СПУ, «Єдиний центр» та інші запровадили модель «колективного лідера». Хоча про успішність даного підходу однозначно говорити не можна, перш за все, через вимогу законодавства про наявність єдиної фізичної особи, яка є підписантом і представляє партію, проте кілька членів партії, які є співголовами або мають посади голови, лідера, голови колегіальних органів, можуть посилити ідеологічну, агітаційну роботу. Оптимальним з точки зору як законодавства, так і політичної діяльності для лівих партій може бути наявність однієї особи-керівника і кількох спікерів, які можуть мати різні посади, об'єднані статутним органом чи ні. Такий підхід був використаний СПУ, яку очолював голова, і де функціонував інститут секретарів Політичної ради.

Перегляд в бік відкритості, демократичності і максимальної мобільності потребують статутні виконавчі органи лівих політичних партій. До них, окрім керівництва партії, представників регіональних організацій, можуть залучатися члени партії – керівники громадських організацій та профспілок, що уклали договори про співпрацю. Входження до керівних виконавчих органів дозволить їм впливати на прийняття поточних рішень, бути глибше залученими до діяльності партій, що свідчитиме про довіру партії до інститутів громадянського суспільства.

Характерною ознакою політичних партій, в тому числі і лівого руху, є непрозорість механізму кадрових призначень. Норми статутів, які дозволяють головам чи виконавчим органам партії розпускати, ліквідовувати структурні організації, а також виключення з членів партії, звужують мотивацію активістів, стимулюють партійну диктатуру і дідівщину.

Уся адміністративна, організаційна робота політичних партій лівого руху потребує переведення в цифровий формат. Прямі трансляції засідань, випуск електронних газет і бюлетенів, розсилок, функціонування груп у соціальних мережах, електронний реєстр членів партії зробить діяльність партії прозорою і привабливою для виборців і співчуваючих.

Одним з кроків на подолання кризи в адміністративній діяльності лівих партій повинно стати відновлення роботи з громадськими, дорадчими структурами. Виокремлення їх зі статутних органів управління партії дозволить залучити до роботи позапартійних експертів. Прикладом може слугувати антикорупційна чи правова група, яка готує проекти законопроектів від партії. Функціонування такої групи особливо актуальне для позапарламентських партій, проекти законів будуть оцінені виборцями як конкретні пропозиції, чого на разі не вистачає. Другим прикладом може бути аналітичний центр, який на основі досліджень, аналізу політики діючої влади, сучасних тенденцій у міжнародному лівому дискурсі розроблятиме програмні, ідеологічні та агітаційні документи для партії. Для налагодження і активізації міжнародної співпраці лівим партіям України доцільно переглянути політику взаємовідносин з фондами, які фінансують освітні програми.

Аналізуючи медійний напрям діяльності партій лівого руху України приходимо до висновку, що проведення агітаційної, пропагандистської, рекламної діяльності партії безпосередньо пов'язане з фінансуванням. При умові, що на центральному рівні всі залучені кошти використовуються на виступи лідера і спікерів на центральних телеканалах, розміщення зовнішньої агітації в регіонах, публікації в регіональних газетах (на відміну від партійної газети, люди купують їх за гроші, а, отже, читають) буде досягатися ефективний результат. У той же час на регіональному рівні медійна політика концентрується створенні інформаційних привидів і висвітлення їх в регіональних ЗМІ.

Ефективним і дешевим засобом донесення інформації, перш за все, до членів партії є офіційний інтернет-сайт. Доцільною буде робота групи членів партії-активних користувачів соціальних мереж, яка буде скоординовано коментуватиме і поширювати інформацію в інтернеті, особливо ті, які мають досить потужний соціальний капітал.

Великою проблемою для партій лівого руху України є неналагодженість комунікації з виборцями і членами партії. За останні роки був знівельований вплив партійної преси. СПУ втратила підтримку газети «Сільські вісті», фатальним стало об'єднання партійних, регіональних газет СПУ в єдиний медіа-холдинг, яке стало фактично знищенням власних медіа, випуски газети

«Товариш» є малотиражними і несистемними. Спроба налагодити видання газети «Селянська правда від Івана Бокого» також не знайшла ефективного розвитку. Медійні потужності КПУ на фоні всіх інших партій виглядають набагато краще – багатотисячними тиражами продовжують видаватися газети «Комуніст», «Київський вісник», «Рабочая газета» і афільована з КПУ газета «2000», працює телеканал «Гамма», який також час-від-часу висвітлює діяльність комуністів. Проте ці ЗМІ є нав'язаними, підписка на газети здійснюється без відома громадян, які її отримують, а отже не зацікавлені в інформації, що в них міститься. Всі партії лівого спрямування України позбавлені можливості виступу і реклами на провідних центральних телеканалах, які є основним джерелом інформації для громадян. Навіть при наявності фінансових можливостей, власники телеканалів, а це як правило олігархи або ж представники великого бізнесу, перешкоджають участі лідерів лівого руху у політичних ток-шоу та дискусійних майданчиках. Це стосується і радіостанцій. Ще однією і у порівнянні з центральними ЗМІ більш дешевою є зовнішня реклама на великих площинах – білбордах. Розміщення інформації на них потребує системності, воно є ефективним для підвищення впізнаваності політичних структур і популяризації лідерів, однак використовується здебільшого під час виборчих кампаній. Єдиним засобом комунікації залишається інтернет. У той час, коли партійні сайті є маловідвідувані, сторінки у соціальних мережах можуть відігравати роль інформаційних комунікаторів. Саме цей засіб донесення партійних гасел, програми та інших повідомлень, агітації, а також листівки і бюлетені, які є відносно дешевими у виданні, є основними у ідеологічній роботі.

Висновки і пропозиції. Для подолання критичного застою і кризи в лівому русі та реалізації стратегічних завдань важливими є тактичні дії в організаційному, ідеологічному, адміністративному, медійному аспектах. Переломним у функціонуванні будь-якої лівої партії має стати перехід до парадигми «діяльність – ресурси». Це дасть можливість вийти із замкнутого кола «немає ресурсів – «немає діяльності» – «немає ресурсів».

Політичні партії лівого руху України в умовах олігархії, деідеологізації суспільства, втрати політичними партіями частини своїх функцій, звуження прав на участь у виборах, тривалої самодискредитації, організаційної деградації, відсутності міцних міжнародних зв'язків та лідерів, здатних згуртувати людський і фінансовий ресурс, повинні врахувати помилки та уроки двох останніх десятиліть, провести модернізацію своєї діяльності в усіх сферах з урахуванням поточного моменту. До відновлення впливу політичних партій лівого руху України приведе перебудова організаційної роботи, посилення мотиваційної складової в адміністративному напрямку діяльності, оновлення ідеологічної платформи, налагодження сучасних каналів комунікації і розширення електоральної бази.

Список літератури:

1. Політичні партії України / За ред. проф. В. М. Якушика; авторський колектив: О. П. Голобуцький, Т. Г. Криворучко, В. О. Кулик, В. М. Якушик. – Київ: Кобза, 1996. – 142 с.
2. Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні: Автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.01 [Електронний ресурс] / О. В. Гейда; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 20 с.
3. Дунаєва Л. М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Л. М. Дунаєва; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького. – К., 2001. – 16 с.
4. Wilson A. The Ukrainian Left: In Transition to Social Democracy or Still in Thrall to the USSR? // Europe-Asia Studies. – 1997. – Vol. 49. – № 7. – Pp. 1293-1316.
5. Dauderstatd M., Gerrits A. & Markus G. How the Social Democrats after the collaps of Communism face the task of constructing capitalism. Troubled Transition Social Democracy in the Central and East European Countries. 1999, 165 p.
6. Перегуда Є. В. Політичні доктрини лівих партій України в сучасній період: Автореф. дис. .. канд. політ. наук: 23.00.02 / Є. В. Перегуда; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2002. – 16 с.
7. Дунаєва Л. М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Л. М. Дунаєва; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького. – К., 2001. – 16 с.
8. Пуфлер Е. Ф. Партійна система сучасної України: сутність, тенденції подальшої трансформації: Автореф. Дис. . ... канд. політ. наук: 23.00.02/ Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 18 с.
9. Скочиляс Л. С. Парламентська діяльність політичних партій України і Росії у пострадянський період: Автореф. дис. .. канд. політ. наук: 23.00.02 / Л. С. Скочиляс; Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 1999. – 17 с.
10. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією / А. Ткачук, О. Гарань, В. Хмелько, О. Майборода; ред.: О. Гарань, О. Майборода. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 256 с.
11. Вишняк О. Динаміка структури електорального поля України на президентських та парламентських виборах (1994-2013 роки) / О. Вишняк // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2014. – Вип. 1 (1). – С. 228-249.
12. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 37-38. – Ст. 366.

Рудень Д.Н.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПЕРСПЕКТИВНАЯ МОДЕЛЬ ОБНОВЛЕНИЯ И ВОЗРОЖДЕНИЯ ЛЕВОГО ДВИЖЕНИЯ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ОЛИГАРХИИ И ДЕИДЕОЛОГИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье констатировано наличие системного кризиса в левом движении Украины. Указаны основные причины упадка левого движения современной Украины. Приведены основные позиции отечественных и зарубежных исследователей по функционированию и развитию левого движения Украины. Рассмотрены организационные, идеологические, административные и медийные аспекты деятельности политических партий левого движения, которые нуждаются в модернизации. Предложена модель обновления и возрождения левого движения Украины в условиях олигархии и деидеологизации общества.
Ключевые слова: левое движение Украины, политическая система, политическая партия, олигархия, партийное строительство.

Ruden D.M.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

A PROMISING MODEL OF RENOVATION AND RENEWAL OF LEFT MOVEMENT IN UKRAINE AGAINST THE BACKDROP OF OLIGARCHY AND DEIDOLOGIZATION

Summary
The article states about the presence of a systemic crisis in left movement in Ukraine. It outlines the causes for the decline of left movement in contemporary Ukraine. It gives basic points of view of Ukrainian and foreign researchers on functioning and development of left movement in Ukraine. The author considers organizational, ideological, administrative and media aspects of activity of left movement parties which need modernizing. The article presents the model of renovation and revival of left movement in Ukraine against the backdrop of oligarchy and deideologization of the society.
Keywords: Left Movement of Ukraine, political system, a political party, oligarchy, party formation.

УДК 316. 354

СОЦІАЛЬНА ДОВІРА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Школяр М.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена проблемі взаємозв'язку між актуальними суспільно-політичними процесами в сучасній Україні та соціальною довірою як фактором, що одночасно є їх детермінантою, і наслідком. Мова йде про роль довіри/недовіри як в поглибленні соціально-політичної кризи, фрагментації суспільства, загостренні конфліктів у різних сферах суспільного життя, так і в посиленні соціальної та, особливо, політичної внутрішньогрупової інтеграції, стабілізації у потенційно некерованому соціальному середовищі, що характеризується надзвичайною динамічністю, численними викликами, ризиками, непередбачуваними подіями, тощо.
Ключові слова: довіра; недовіра; міжособистісна довіра; інституційна довіра; суспільство ризику.

Постановка проблеми. В умовах стрімких, непередбачуваних та радикальних змін сучасного суспільства особливо актуальним постає питання ролі соціальної довіри в трансформаційних процесах в різних сферах українського соціуму. Інтерес до теми довіри загострюється в періоди соціальних потрясінь, криз і переходів тих чи інших суспільств до чергової історичної стадії, коли недовіра до владних інститутів з боку громадськості стає ресурсом і каталізатором перетворення суспільства. Крім того, в глобалізаційному світі навіть так звані «стабільні» суспільства стикаються з такими викликами сучасності, як розпад традиційних ідентичностей, посилення соціальної фрагментації, руйнація усталеної системи цінностей, які тісно пов'язані із довірою чи недовірою в системах відносин «людина-людина», «людина-світ».

Насиченість суспільно-політичних реалій сучасної України такими доленосними подіями,

© Школяр М.В., 2016

як Революція Гідності, анексія Криму, військові дії на Сході України і т.д., провокує загострення проблеми довіри як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. **Саме потреба наукового осмислення феномену соціальної довіри в контексті зазначених подій та процесів в Україні, які пропонують щораз інші параметри соціальної реальності, зумовила вибір напрямку нашого дослідження.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема довіри досліджується чималою кількістю науковців, які розкривають її сутність та вплив на життєздатність суспільства. Сучасні уявлення про довіру базуються на концепції аномії Е. Дюркгейма і Р. Мертона, теорії раціоналізації М. Вебера, теорії соціальної дії Т. Парсонса. У сучасній соціології феномен довіри в контексті соціальної взаємодії та соціальної динаміки досліджували Р. Патнем, Н. Луман, П. Штомпка, Ф. Фукуяма, Е. Гідденс, П. Бурдьє, У. Бек, Е. Інглегарт, Дж. Колеман, Р. Роуз А. Селігмен, М. Гартман та ін. Феномен довіри в умовах глобалізованої сучасності численні дослідники пов'язують зі структурними змінами в самому соціумі, його поступовим ускладненням та диференціацією, означуючи кризу довіри своєрідною «хворобою сучасності». В працях Дж. Коулмена, Р. Патнема, П. Бурдьє, Ф. Фукуями й інших авторів представлений такий параметр розгляду довіри, як соціальний капітал, який ґрунтується на почутті власної безпеки, довірі та солідарності. Серед вітчизняних науковців, що досліджували різні аспекти довіри, можна виділити Е. Афоніна, Є. Головаху, В. Ігнатова, А. Ковальова, О. Курутого, С. Макєєва, І. Мартинюка, С. Наумова, Н. Паніну, Ю. Пахомова, А. Ручку, О. Кожем'якіну, О. Вишняка, І. Бекешкіну, Ю. Середу та ін. Науковий інтерес вітчизняних науковців до зазначеного феномену зумовлений актуалізацією довіри в процесі формування громадянського суспільства, соціального капіталу в умовах посткомуністичної дійсності.

Головною метою статті є обгрунтування особливості феномену соціальної довіри як в контексті актуальних суспільно-політичних подій в Україні, так і у світлі характеристик сучасного світу.

У реалізації зазначеної мети ми опирались на методологічні підстави теорії «культурної травми» П. Штомпки, концепції «плинних часів» З. Баумана і «суспільства ризику» У. Бека, уявлення про «абстрактні системи» Е. Гідденса та результати останніх соціологічних досліджень авторитетних вітчизняних соціологічних агенцій.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке суспільство характеризується певною мірою довіри і недовіри в соціальному житті, економіці, політиці, культурі. Процеси трансформації суспільства, і особливо різного роду кризи, супроводжуються різким підвищенням недовіри до існуючих політичних та економічних соціальних інститутів, культурних норм і цінностей. Як зазначає Г. Кожем'якіна, в умовах невизначеності та нестабільності сучасної соціокультурної реальності явище довіри позначає спосіб відкритого раціонального впорядкування потенційно невизначених соціальних стосунків в мережі різноманітних соціальних очікувань. Концепт довіри чітко пов'язаний зі взаємними очікуваннями, зобов'язаннями, залежностями, відповідальністю, ризиком, механізмом соціального порядку, співвідноситься з відчуттям захищеності, безпеки та надійності, ефективною взаємодією тощо [5].

В кінці 1990-х років сучасний польський соціолог П. Штомпка ввів в соціологічний дискурс таке поняття, як «травма трансформації», тобто соціальна (культурна) травма як прояв в свідомості людей дисфункційних наслідків через базові соціальні зміни [9]. Саме на парадигму травми ми опиратимемось в обгрунтуванні феномену довіри. Теорії травми є доцільними у вивченні трансформаційних процесів та феноменів, які їх супроводжують, зокрема, – аномії, депривації, проблеми довіри в трансформаційному соціумі, тощо. Сучасне суспільство, визначене У. Беком як «суспільство ризику», що будується на функціонуванні абстрактних систем, в якому головною рушійною силою суспільного розвитку стають невідомі й непередбачувані наслідки теперішніх чи минулих дій, і є трансформаційним за змістом. Клімат довіри в суспільстві, на думку П. Штомки, порушується саме в період радикальної реорганізації політичних і соціальних інститутів. Коли відбувається швидка і радикальна зміна суспільства, без чіткого напрямку і зрозумілого сенсу, екзистенційна безпека стає під питанням, і з'являється загальна недовіра [10, с. 365]. Поняття довіри, на думку науковця, безпосередньо пов'язане із іншим важливим поняттям – ризик. Довіряти – означає діяти так, немов би ризику немає, «винести ризик за дужки» [12, с. 32].

У процесі виникнення або руйнування довіри завжди беруть участь мінімум дві сторони. Кожна з них може виступати не тільки в якості окремого індивіда, але і групи (суспільства, культури). Таким чином, якщо взаємодіють два індивіда, то ми маємо справу з міжособистісною довірою, яка будується на особистісних зобов'язаннях. За Е. Гідденсом, це «персоніфікована» довіра, яка розуміється як співпраця, взаємна відповідальність і впевненість у чесності іншого [11]. Така довіра задовольняє базові людські потреби і, перш за все, потребу індивіда в онтологічній безпеці, забезпечуючи соціальне і психологічне благополуччя при взаємодії з зовнішньою реальністю. Коли ж в ролі однієї з взаємодіючих сторін виявляються соціальні групи (організації, інститути і т.д.), культурні цінності, норми поведінки, то мова йде про довіру до системи, культури, тобто про соцієтальні характеристики довіри (інституційну довіру). Така довіра передбачає безособові зобов'язання. На думку Е. Гіденса, саме довіра до абстрактних систем виконує найважливішу функцію в сучасному суспільстві, забезпечуючи відчуття надійності повсякденних відносин.

Кожна країна формує власну культуру довіри, відображаючи ментальні, соціально-політичні, економічні, конкретно-ситуативні особливості. В межах одного суспільного простору може формуватись як довіра до представників своєї конфесії, нації, соціальних, владних інститутів, так і недовіра до представників інших конфесій, релігій, до «чужих» за ознакою етнічної приналежності, до влади загалом чи окремих її суб'єктів, тощо. Баланс за кожним із напрямків та загальний баланс довіри може характеризувати ступінь соціальної довіри та сформованості

спільності, необхідної для розвитку демократії та громадянського суспільства.

Дослідження, проведене фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова у липні 2015 р. [3]. показало, що в Україні за рівнем недовіри лідирують усі правоохоронні органи, при чому недовіра до них за п'ять останніх років істотно зросла: суди (- 67% у 2015 році, – 72% у 2014, -45% у 2010-му), прокуратура (-67% у 2015 році, у 2010-му -48%), міліція (-57% у 2015 році, у 2010-му – 37%). До Служби безпеки України довіра дещо вища, хоча за п'ять років вона теж істотно знизилася: від -9% у 2010 році до -34% у 2015-му. Довіра до Верховної Ради та до Президента коливається: найвищою вона є одразу після виборів і далі різко йде на спад. Президент П. Порошенко у грудні 2014 року мав баланс довіри у +5%, а у липні 2015-го вона впала до -33%; Верховна Рада у грудні 2014 року мала баланс довіри у -26%, а у липні 2015 року – 63%. Недовіра в політичній сфері (до владних структур) має тенденцію поширюватися на інші сфери суспільного життя. Довіра до банків теж коливається, але залежно від фінансово-економічної ситуації в країні, і в останні два роки вона є найнижчою: -71% у грудні 2014 року і -63% у липні 2015-го. Падає і довіра до місцевої влади: від +10% у 2012 році до -22% у липні 2015р [3].

Схожі тенденції були підтверджені результатами грудневого дослідження 2015 р., проведеного Київським міжнародним інститутом соціології: спостерігається надзвичайно низький рівень довіри до усіх ключових інститутів та політичних гравців [4]. Владні інститути (Уряд та Верховна Рада України) викликають найменше довіри у населення та мають дуже низький баланс довіри й недовіри. Це пов'язано з високим рівнем корупції, яка не сприяє формуванню взаємної довіри. Населенням 40,7% усіх основних сфер та інституцій України розглядаються як надто корумповані [6]. Ситуація значно ускладнюється високим рівнем економічної нерівності населення в Україні, основна частина якого залишається за межею бідності. Це поглиблює конфлікт інтересів у суспільстві та збільшує рівень недовіри до держави, яка історично виражає інтереси заможної меншості. В умовах недовіри до держави, будь-які ініціативи за принципом «зверху-вниз» сприймаються суспільством як ворожі, якими б корисними вони потенційно не були.

Останні десятиліття українці демонстрували також низький рівень персоніфікованої довіри, тобто міжособистісної довіри всередині суспільства. Відповідно до звітів World Values Survey [13], недовіра до співгромадян завжди трималась на високому рівні. Так, за результатами дослідження у 2006 р. 24,5% громадян України вважали, що більшості людей можна довіряти та -64,4% мали протилежну позицію. У 2011 р. таких, що схильні довіряти іншим було 23,1%, а тих, що не довіряють більшості людей -70,3%.

Однак відносна перевага рівня міжособистісної довіри над недовірою до інститутів у ході подій Майдану 2013-2014 рр. та війни на Сході сприяла формування в суспільстві певних осередків довіри. Як зазначає П. Штомпка, коли суспільство стикається з «синдромом недовіри» до політичного режиму, економічної і громадської систем у цілому, альтернативним виходом для людини стає довіра у рамках товариських стосунків і первинних соціальних груп: родини, етносу, релігійної спільності та ін. [12].

Так, за результатами грудневого дослідження 2015 р., проведеного Київським міжнародним інститутом соціології [4], переважна більшість громадян сьогодні довіряє церкві та волонтерам (більше половини українців довіряють волонтерам). Значно менший, та все ж позитивний баланс довіри мають громадські організації, укріплюючи свої позиції порівняно з минулими роками. Більше того, довіра виражається у конкретних фізичних діях – матеріальній підтримці та участі у спільних справах.

Згадане вище дослідження, проведене фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова у липні 2015 р. [3], продемонструвало такі ж основні тенденції щодо зміни як міжособистісної довіри/недовіри, так і довіри/недовіри до основних соціальних інститутів, зокрема владних. Лідерами суспільної довіри у 2015р. стали волонтери (довіряють 67%, не довіряють – 23%, баланс довіри-недовіри становить +44%) та церква (+34%). Переважає довіра над недовірою у ставленні населення до Збройних сил України (+18%) та до добровольчих батальйонів, при чому ця довіра майже однакова (+18% та +16%). Позитивним є також баланс довіри-недовіри до громадських організацій (+13%), і довіра до них зростає (від -9% у 2010 р. і до +13% у 2015 р.). Як бачимо, українське суспільство характеризується розтратою символічного капіталу довіри до влади. Одночасно існує певна симетрія між недовірою до системи і довірою до структур, що створюють самі люди для задоволення власних духовних, соціальних, психологічних та інших потреб.

Однак слід зауважити, що зазначена вище тенденція є характерною не лише для українського суспільства, що переживає перманентну кризу трансформації. Як зазначає сучасний соціолог З. Бауман [1], одним із викликів сучасного суспільства загалом є, по-перше, перехід від «твердої» до «плинної» фази сучасності, коли соціальні інститути, що обмежують індивідуальний вибір, організації що дбають про збереження чинного порядку, моделі усталеної поведінки, руйнуються, щойно повстають, тому не можуть бути системою відліку для людських дій. По-друге, у сучасному суспільстві відбувається послідовне зникання або зменшення спільного – гарантованого державою – захисту від індивідуального провалу, що позбавляє колективну дію великої частки привабливості та руйнує соціальні підвалини солідарності в суспільстві, яка є основою довіри. По-третє, відповідальність за розв'язання складних ситуацій, спричинених швидкоплинними і змінними обставинами, падає на плечі індивідів, від яких тепер очікують, що вони будуть суб'єктами «вільного вибору» [1, с. 7-10]. Зважаючи на ці та інші характеристики соціальної реальності, можемо припустити, що втрата довіри до владних інституцій та зростання значимості персоніфікованих взаємин, які задовольняють базову потребу індивідів та груп в онтологічній безпеці, є типовою характеристикою нашого часу.

В актуальних складних суспільно-політичних умовах в Україні, які є загрозою для благополуччя як окремих індивідів, спільнот, так і цілого суспільства, рівень соціальної довіри/недовіри тісно пов'язаний із потребою індивідів і соціальних груп у безпеці. Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» опублікував аналітичні висновки за результатами як власних загальноукраїнських соціологічних досліджень (2015 р.), так і на основі міжнародних моніторингових досліджень World Values Survey (WVS) та European Social Survey (ESS), за якими для українців найбільш важливою цінністю на даний момент є Безпека (безпека і стабільність суспільства, у відносинах та власна), а найменш значущою – Ризик-Новизна (захопленість, новизна, гострота відчуттів, життя з викликами і важкими завданнями) [7]. Найбільш важливі системи довіри утворюються навколо етнічних відносин, місцевих громад, релігії і важливих з точки зору суспільного життя традицій. Особливо в умовах суспільно-політичної кризи в таких спільнотах людина відчуваю себе у безпеці, серед «своїх».

Для сучасного суспільства, визначеного У. Беком як «суспільство ризику», довіра стає конструктивною формою реакції на ризик [2]. В контексті сучасної України можна говорити про збільшення сфер проявів невизначеності і ризику. Зокрема, проблема довіри актуалізується такими обставинами, як зовнішня агресія сусідньої держави, військові дії на території країни, загрози диверсій та тероризму з боку прихильників так званих Донецької та Луганської народних республік, проблема біженців – внутрішніх переселенців і т.д. Ці події видаються незрозумілими і непередбачуваними і, отже, приховують в собі ризик. Як наслідок – підвищення довіри до волонтерів та громадських організацій, що в зазначених умовах частково переклали на себе функції держави, здійснюючи матеріальне забезпечення армії, організовуючи соціальну допомогу переселенцям із зони бойових дій, займаючись організацією медичної, психологічної, соціальної реабілітації поранених бійців, тощо. Після Революції Гідності зросла ступінь свободи людини, яка передбачає не тільки добровільність у прийнятті багатьох соціальних зобов'язань і ролей, а й автономність вибору в тому, як вони будуть виконані. Констатація того, що довіра формується як реакція на свободу дій інших, стало загальним для соціологів, які досліджують цю проблему. На ситуації, де немає свободи вибору в діях інших людей, де їх вчинки жорстко контролюються, довіра не поширюється.

Слід зазначити, що існує суперечність трактування феномену недовіри: якщо в психологічному підході недовіра оцінюється в основному негативно, то при соціологічному і політичному підходах вона може розглядатися як певний соціальний інститут, який виконує важливі функції і тому є необхідністю. Недовіру не можна розглядати як певний однозначно негативний феномен. Без відповідного ступеня недовіри неможливі ні процеси соціалізації (наприклад, вироблення певного ставлення до «своїх» і «чужих»), ні процеси соціальної взаємодії (у вигляді різних систем соціального контролю), ні будь-які форми економічної співпраці (наприклад, конкуренція), ні більшість політичних процесів. Одним із традиційних способів соціальної і особливо політичної внутрішньогрупової інтеграції є об'єднання індивідів на основі недовіри до інших груп або соціальних інститутів. Помаранчева Революція (2004 р.) та Революція Гідності (2013-14 р.) в Україні є свідченням громадської інтеграції саме на основі недовіри до владних структур та відчуттям загрози як для особистої безпеки, так і суспільної. Недовіра може виконувати контрольну функцію: якщо індивіди чи групи у взаємодії не можуть покладатися один на одного, то їм необхідно весь час відслідковувати ситуацію і бути готовими до оперативного втручання; це вимагає як напруги сил, так і ускладнення системи нагляду і перевірки, зокрема сприяє груповій громадській активності у контролюванні діяльності владних структур, розвитку громадянського суспільства, а отже – нагромадженню соціального капіталу, основою якого є довіра.

Висновки. В умовах глобалізації світу роль довіри актуалізується особливою мірою, оскільки довіра своєрідним засобом стабілізації у потенційно некерованому соціальному середовищі, що характеризується надзвичайною динамічністю, численними викликами, ризиками, непередбачуваними подіями, «культурними травмами» тощо. Довіра уможливлює ефективну соціальну взаємодію в мінливих та невизначених умовах, забезпечуючи соціальний порядок, координованість дій, суспільну інтеграцію, тощо. В умовах кризової сучасності необхідні кроки як для підтримки довіри, так і інституалізації недовіри. Як зазначалось вище, інституційна недовіра може сприяти формуванню механізмів обмеження та контролю влади громадськістю, а також підвищенню громадської активності. Ми погоджуємось із думкою П. Штомпки, що становленню культури довіри сприяє демократія, і водночас, сама довіра є передумовою демократії. Громадська активність, зацікавленість, самоорганізованість, вимогливість, небайдужість громадськості, з одного боку, та відповідальність, відкритість, підзвітність владних структур, з іншого, – є підставами посилення як міжособистісної довіри, так і інституційної.

Стрімкі зміни соціальної реальності провокують формування нових осередків довіри/недовіри та викликають потребу у постійному у їх моніторингу та методологічному осмисленні, що може бути предметом наступного наукового пошуку.

Список літератури:

1. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевности – К.: Критика, 2013. – 176 с.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер. с нем. В. Седельнику и Н. Фѐдоровой]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Два роки поспіль українці найбільше не довіряють російським ЗМІ – дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/dva_roki_pospil_ukraintsi_naybilshe_ne_doviryayut_rosiyskim_zmi_doslidzhennya/ (доступ 8.03.2016 р.).

4. Довіра до соціальних інституцій та груп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=1 (доступ 8.03.2016 р.).
5. Кожем'якіна Г. М. Довіра в динаміці соціальних змін [Електронний ресурс] / Г. М. Кожем'якіна // Філософські проблеми гуманітарних наук. Збірка наукових праць – Київ, 2009. – 500 с. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/books-text-11430.html (доступ 8.03. 2016 р.)
6. Стан корупції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf (доступ 8.03. 2016 р.).
7. Цінності українців pro et Contra реформ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.socis.kiev.ua/ua/press/tsinnosti-ukrajintsiv-pro-et-contra-reform-v-ukrajini.html (доступ 8.03. 2016 р.).
8. Штомпка П. Доверие – основа общества / Петр Штомпка: [пер. с пол. Н.В. Морозовой]. – М. Логос, 2012. – 440 с.
9. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6-16.
10. Штомпка П. Социология. Анализ общества / П. Штомпка // М., 2005. – 664 с.
11. Giddens A. Modernity and Self identity: Self and society in the Late Modern Age. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 264 p.
12. Sztompka P. Trust: a sociological theory / Sztompka P. // Cambridge, 1999. – 227 p.
13. World Values Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp (доступ 8.03. 2016 р.).

Школяр М.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

СОЦИАЛЬНОЕ ДОВЕРИЕ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Аннотация
Статья посвящена проблеме взаимосвязи между актуальными общественно-политическими процессами в современной Украине и социальным доверием как фактором, который одновременно является и их детерминантой, и следствием. Речь идет о роли доверия / недоверия как в углублении социально-политического кризиса, фрагментации общества, обострении конфликтов в различных сферах общественной жизни, так и в усилении социальной и особенно политической внутригрупповой интеграции, стабилизации в потенциально неуправляемом социальной среде, которая характеризуется чрезвычайной динамичностью, многочисленными вызовами, рисками, непредсказуемыми событиями, и т.д.
Ключевые слова: доверие; недоверие; межличностное доверие; институциональное доверие; общество риска.

Shkolyar M.V.
National University «Lviv Polytechnic»

SOCIAL TRUST IN THE CONTEXT OF SOCIAL TRANSFORMATION

Summary
In this article the author reflects on the issue of interconnection between the actual socio-political processes in modern Ukraine, and social trust as a factor which is at one time is both a determinant and a consequence. The author also refers to the role of trust / distrust in deepening socio – political crisis, fragmentation of society, exacerbation of conflicts in various spheres of public life, and strengthening of social and especially political intragroup integration, stabilization in potentially uncontrolled social environment, which is characterized by extreme dynamism and numerous challenges, risks, unforeseen events, etc.
Keywords: trust; distrust; interpersonal trust; institutional trust; risk society.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 323.118(477.87):323.266(470)

ФАКТОР ЗАКАРПАТТЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Головка А.А.
Національний інститут стратегічних досліджень
при Президентові України

Токарський О.О.
Ужгородський національний університет

У статті представлено цілісне бачення Закарпаття як важливого фактору в сучасній інформаційній агресії Росії проти України. Представлено результати проведеного контент-аналізу. У фокусі наукового аналізу стоять два ключових аспекти суспільно-політичного життя Закарпатської області: «Русинське питання» та діяльність Правого сектору. Наукове дослідження проведено задля кращого розуміння принципів дії кремлівської пропаганди та вироблення в перспективі дієвих засобів боротьби з нею.
Ключові слова: Закарпаття, русини, автономія, сепаратизм, Правий сектор, інформаційна агресія, контент-аналіз.

Аналіз останніх публікацій. Питанням висвітлення сутності інформаційної політики сучасної Росії (в тому числі і у відношенні до України) присвячено ряд наукових публікацій як українських (Д. Дубов, В. Мирошниченко, Л. Євдоченко, А. Галат, Т. Ісакова, В. Конах, О. Лазоренко, Ю. Горбань та інші) так і зарубіжних (Ф.-Б. Юіг, С. Морган, Дж. Браян, С. Томпсон, Т. Патрахина, Д. Шламова та інші). Однак проблема місця та ролі Закарпаття в інформаційній агресії Кремля все ще залишається відкритою.

Метою статті є наукове дослідження місця Закарпаття в сучасній інформаційній агресії Росії проти України.

У відповідності з метою постають наступні **завдання**:

1. Якісно-кількісний контент-аналіз російського медіа простору;
2. Вивчення місця «закарпатського сепаратизму» в антиукраїнській інформаційній політиці Кремля;
3. Висвітлення питання діяльності Правого сектору на Закарпатті в контексті російської пропаганди.

Виклад основного матеріалу. В сьогоднішніх умовах російської воєнно-інформаційної агресії питання висвітлення основних її елементів є особливо актуальним. Особливо важливим є розуміння принципів дії кремлівської пропаганди як одного із ключових інструментів досягнення політичних цілей сучасної Росії.

Сьогодні засоби масової інформації (далі ЗМІ) є невід'ємною ланкою інформаційного простору держави, яка здійснює вплив на всі, без виключення, сфери життя суспільства (політику, економіку, соціокультурну сферу і т. д.). Нестримні темпи розвитку інформаційних технологій, а також утвердження цінностей постіндустріального суспільства підвищує вагу сучасних ЗМІ, особливо в секторі інформаційної безпеки.

Дуже часто як науковці та експерти так і громадські діячі та політики концентрують свою увагу на інформаційній політиці Кремля щодо подій в зоні АТО. Однак модерні реалії свідчать, що політичні плани російської влади є набагато ширшими і не обмежуються суто агресією на Донбасі, а поширюються і на інші українські регіони. Зокрема, суттєве місце в антиукраїнській стратегії Москви посідає Закарпаття, що підтверджується численними сюжетами, публікаціями та повідомленнями, які фігурували (і продовжують фігурувати) в російських ЗМІ. Базовим нюансом тут є чітке розуміння інтересів Володимира Путіна та його соратників на західному кордоні України.

Варто відмітити, що через географічне розташування Росія не має можливості безпосередньо втручатися в суспільні та політико-управлінські процеси, що мають місце на території Закарпатської області. Разом з тим, за допомогою інформаційних інструментів та пропаганди Кремль має можливість реалізовувати латентну антиукраїнську політику в регіоні, основна ціль якої зводиться до одного – дестабілізація соціально-політичної ситуації в Закарпатті.

Подібна агресивна інформаційна стратегія приводиться в дію переважно двома шляхами:

1. Через етнокультурний фактор. Мова йде насамперед про вигідне для Путіна висвітлення русинського та угорського питань;
2. Через фокусування уваги громадськості на боротьбі різних політичних угруповань (кланів) за сфери впливу на Закарпатті.

У цілому, всі інші проблемні питання витікають саме із цих двох вищеназваних факторів. Тому проблематика даного дослідження має стосуватись саме їх. Говорячи про конкретні аналітичні висновки щодо ролі Закарпаття в інформаційній політиці Росії слід спиратися на конкретні статистичні дані та якісне вивчення контенту російських мас медіа. Це обумовило проведення кількісно-якісного контент-аналізу провідних російських ЗМІ, а саме інформаційного агентства «ТАСС», газети «КомерсантЪ», інтернет-ресурсів «Rbc. ru» та «Life.ru». Вибір саме цих чотирьох джерел зумовлений тим, що вони є найбільш цитованими серед інших (згідно рейтингу представленого інститутом «Медіало-

© Головка А.А., Токарський О.О., 2016

гії»). Контент-аналіз стосувався наступних слів: *Закарпаття, Русини, Автономія, Сепаратизм, Правий сектор*. У випадку сайту «Life.ru» контент-аналіз стосувався лише слів *Закарпаття* та *Правий сектор*.

Часові рамки аналізу охоплюють період з березня 2014 року до червня 2016 року. Вибір початкової точки відліку зумовлений тим, що саме в цей період почалась окупація Кримського півострову російськими військами, що ознаменувало початок фази переходу від латентного етапу гібридної війни до відкритого її прояву. Кінцева точка обумовлена проведенням референдуму в Великобританії щодо членства в ЄС (так званий Brexit). На думку одного із експертів аналітичного центру «Борисфен Інтел» Юрія Радковця вихід Британії з Європейського Союзу стане потужним фактором сприяння зміцненню позицій євроскептичних, лівих, націоналістичних, сепаратистських і проросійських сил в інших країнах ЄС. Зокрема мова йде про антиукраїнські політичні партії, такі як «Національний фронт» (Франція) на чолі з Марін Ле Пен, «Альтернатива для Німеччини» на чолі з Фрауке Петрі, та особливо зацікавлене в розхитуванні ситуації на Закарпатті угорське ультра націоналістичне угрупування «За кращу Угорщину» (більш відому під назвою «Йоббік»). В результаті проведеного дослідження були отримані наступні статистичні дані (див. табл. 1, 2, 3, 4):

Таблиця 1

Інформаційне агентство ТАСС

Слово	Кількість документів	Кількість згадувань
Закарпаття	105	400
Русини	12	89
Автономія	8	17
Сепаратизм	2	4
Правий сектор	35	118

Таблиця 2

Інтернет-ресурс «Rbc. ru»

Слово	Кількість документів	Кількість згадувань
Закарпаття	58	237
Русини	4	24
Автономія	4	10
Сепаратизм	2	3
Правий сектор	35	175

Таблиця 3

Газета «КомерсантЪ»

Слово	Кількість документів	Кількість згадувань
Закарпаття	114	318
Русини	5	24
Автономія	8	17
Сепаратизм	3	4
Правий сектор	47	345

Прецедент збройної конфронтації між бійцями «Правого сектора» і представниками силових структур України в Закарпатті, дозволив Російській Федерації здійснити новий акт інформаційної агресії. Чітко сформований напередодні образ «фашиста-правосєка», який активно розповсюджувався у інформаційному просторі Росії під час діяльності Майдану та перших місяців АТО, дозволив штучно актуалізувати цю подію серед її населення.

Таблиця 4

Інтернет-ресурс «Life.ru»

Слово	Кількість документів	Кількість згадувань
Закарпаття	18	87
Правий сектор	30	194

Здійснивши аналіз матеріалів в ЗМІ РФ, що висвітлювали дане збройне протистояння і його наслідки, ми здатні прослідкувати дві основні латентні цілі публікації статей:

1. Деморалізація представників «Правого сектору»;

2. Дискредитація діяльності органів державної влади та силових структур.

Підтвердженням даних тез, слугують назви публікацій, наприклад: «...бойцы «Правого сектора» вымогали деньги у бывшего губернатора Закарпатья«, «Долой власть предателей!», «Кровь «Правого сектора» нельзя проливать, а мирного населения – можно», «Такая у них философия» тощо. У вище перерахованих статтях формується образ «Правого сектора», як незаконно створеної організації, озброєної банди бойовиків, бандитів, рекетирів. Сприятливим фактором для розповсюдження даної інформації слугувала відсутність чітко сформованого бачення ситуації навіть серед представників українських ЗМІ та аналітичних центрів.

Класифікувавши даний конфлікт як боротьбу між кримінальними угрупуваннями, російське медіа продемонструвало міфологізований політико-економічний «хаос» в регіоні, який не здатний контролюватись ні силовими структурами, ні органами державної влади, цим самим дискредитувавши їх діяльність. Доказом цього аргументу є наступні заголовки: «...конфликт с радикальными националистами стал новым испытанием для украинской государственности», «Губернатор Закарпатья не справился с мафией», «Губернатор Закарпатья подал в отставку».

Реалізація поставлених цілей дозволяє сформувати образ «проблемного регіону», що і сталось у випадку із Закарпаттям. Це надало можливість РФ провести паралелі між самопроголошеними ДНР/ЛНР та областю. Ефективності такого порівняння сприяла часткова гіперболізація наслідків події та надмірна фокусація уваги населення РФ та Донбасу на даній проблемі (близько 41% від усіх публікацій щодо Закарпаття).

Такий прояв дестабілізаційних процесів слугує суб'єктом для російських інформаційних атак, які в свою чергу стають сприятливим фоном функціонування інших інструментів «гібридної війни», а саме підтримки сепаратистських рухів. Це підтверджується тим, що в інформаційному середовищі Російської Федерації часто прослідковується симбіоз проблем, які породжують дестабілізаційні прояви з питанням сепаратизму чи автономізації Закарпаття. До них слід віднести наступні:

· *Проблема мобілізації в регіоні* (страйки населення, інформація про які активно розповсюджувалась в російському мас медіа);

· *Питання «Правого сектору»;*

· *Блокада руху російських вантажівок активістами.*

Аналіз виступів лідерів і прихильників сепаратизму в регіоні показав, що вище вказані проблеми виступають в якості вагомих аргументів, а в окремих випадках і каталізатором для актуалізації процесу дезінтеграції у російському інформаційному середовищі.

В сучасних умовах ідея наявності автономістських і навіть сепаратистських настроїв активно розповсюджується російськими мас медіа. Як вже було частково наголошено вище, в її основу покладено не протистояння центру (Києва) та периферії (Закарпаття), як це було наприклад у випадку Донецької та Луганської областей, а етнокультурний фактор. Особливо суттєвим тут є використання русинського питання як своєрідного інструменту розхитування політичного порядку в Закарпатті.

Спираючись на дані контент-аналізу ми можемо побачити, що слова «Закарпаття», «русини», «автономія» вживались дуже часто, тоді як слово «сепаратизм» майже не зустрічалось. Це пояснюється тим що офіційний «рупор» Кремля намагається представити русинський рух не як політичне угруповання, що має на меті відкол Закарпаття від решти України, а як національно-визвольну силу.

Проводячи якісний контент-аналіз інформаційних матеріалів провідних російських ЗМІ можна прийти до висновку, що в абсолютній більшості випадків «русинське питання» намагаються представити в трьох ключових аспектах:

1. *Ідея автономізації Закарпаття.* Сьогодні одним із найпопулярніших гасел русинських організацій, яке втім характерне і для багатьох інших об'єднань та груп, є ідея надання Закарпатській області автономного статусу. Хоча, варто відмітити той факт, що найбільш радикальні представники русинського руху виступають за незалежність так званої «Подкарпатської Русі».

2. *«Неврахований» референдум 1991-го року.* Даний елемент прямо пов'язаний із попереднім, оскільки русинські організації часто апелюють до результатів референдуму 1991-го року, коли близько 80% висловились за надання Закарпатській області самоврядного (автономного) статусу, хоча і проведення самого плебісциту і підрахунок голосів досі викликають багато суперечностей;

3. *Неврахування інтересів та прав русинів при реалізації державної політики в сфері етнонаціональних відносин.* Мова йде насамперед про відстоювані русинськими групами розширення етнічних та культурних прав русинів, припинення їх утисків. Даний інформаційний імпульс активно пропагується російськими ЗМІ для представлення українського уряду, як такого, що «не хоче чути регіони».

Російські пропагандисти намагаються створити вигідний для Кремля образ в очах громадськості, в основу якого покладено своєрідний міф «про неврахування регіональних та етнічних інтересів» закарпатського населення, так би мовити, небажання Києва чути голос Закарпаття. За допомогою правильного висвітлення даного питання Росія виводить її на якісно новий рівень політичного сприйняття, коли регіональними проблеми України вже починають виходити з під контролю Києва.

Отже, в сучасних умовах політична роль «русинського питання» в Україні є надзвичайно важливою. Дана проблема вже давно вийшла за рамки етнополітики і стоїть на порядку денному як інструмент геополітичного протиборства. Це пов'язано з можливістю використовувати русинський рух як засіб розхитування суспільно-політичної ситуації на Закарпатті, що, безумовно, сильно впливає на стан національної безпеки України у цілому. Саме тому вирішення цього питання носить пріоритетний характер у процесі забезпечення сталого розвитку сектору безпеки. «Русинське питання» не є настільки гострим як конфронтація на Сході, однак знаходиться в площині українсько-російського конфлікту, де Кремль використовує будь-які методи загострення ситуації на Україні, за основу звісно ж береться етно-національна складова.

Пошук дієвих механізмів для швидкої ліквідації дестабілізуючих процесів окремо взятих регіонів на сьогоднішній день є апріорі актуальним. Їх прояви у Закарпатті є доречним прикладом сприятливих можливостей реалізації інформаційної війни Російської Федерації проти України і розбудови надійного фундаменту для функціонування всього спектру гібридної агресії.

Список літератури:

1. Головка А. А. Діяльність сучасних ЗМІ в контексті інформаційної безпеки України / Анатолій Анатолійович Головка // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Ужгород, 08-09 квітня 2016 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 85-87.
2. Інтернет-ресурс «Life.ru» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://life.ru
3. Інтернет-ресурс «RBC.ru» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc. ru
4. Офіційний веб сайт інформаційного агентства «ТАСС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tass.ru
5. Офіційний сайт газети «Издательский дом Коммерсантъ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kommersant.ru
6. Радковець Ю. Вихід Великобританії зі складу Європейського Союзу: можливі наслідки та перспективи [Електронний ресурс] / Юрій Радковець // Борисфен Інтел, 2016. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/uk/article/24-Brexit/

Головка А.А.
Национальный институт стратегических исследований
при Президенте Украины
Токарский А.А.
Ужгородский национальный университет

ФАКТОР ЗАКАРПАТЬЯ В ИНФОРМАЦИОННОЙ АГРЕССИИ РОССИИ

Аннотация
В статье представлены целостное видение Закарпатья как важного фактора в современной информационной агрессии России против Украины. Представлены результаты проведенного контент-анализа. В фокусе научного анализа стоят два ключевых аспекта общественно-политической жизни Закарпатской области: «Русинский вопрос» и деятельность Правого сектора. Научное исследование проведено для лучшего понимания принципов действия кремлевской пропаганды и выработки в перспективе действенных средств борьбы с ней.
Ключевые слова: Закарпатье, русины, автономия, сепаратизм, Правый сектор, информационная агрессия, контент-анализ.

Holovka A.A.
National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine
Tokarskiy O.O.
Uzhgorod National University

FACTOR TRANSCARPATHIA IN THE INFORMATION RUSSIAN AGGRESSION

Summary
The article presents a holistic vision of Transcarpathia as an important factor in today's information aggression of Russia against Ukraine. Presents the results of the conducted content analysis. The focus of scientific analysis are two key aspects of social and political life of Transcarpathian region, «Rusyn question» Right Sector and activities. Scientific research conducted for better understanding of the actions of the Kremlin propaganda and the development of potentially effective means to combat it.
Keywords: Transcarpathian, Rusyns, autonomy, separatism, Right Sector, information aggression, content analysis.

НАШІ АВТОРИ

1. **Аббасов Намик Алекпер оглу** – старший научный сотрудник Института архитектуры и искусства Национальной академии наук Азербайджана
2. **Антоненко Людмила Петрівна** – кандидат хімічних наук, доцент кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
3. **Бараннік Костянтин Сергійович** – асистент кафедри урології, оперативної хірургії та топографічної анатомії ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
4. **Бедевельська Маріана Василівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри англійської філології та методики викладання іноземних мов Мукачівського державного університету
5. **Безп'ята Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, докторант Миколаївського національного аграрного університету
6. **Безруков Леонід Олексійович** – доктор медичних наук, професор кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
7. **Бєлаєва Яна Володимирівна** – провідний інженер, відділ тропічних і субтропічних рослин Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка Національної академії наук України
8. **Бикова Аделіна Станіславівна** – студентка Національної металургійної академії України
9. **Бігунова Наталя Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
10. **Бідун Анна Віталіївна** – магістр видавничої справи та редагування Київського національного університету імені Тараса Шевченка
11. **Благута Роман Ігорович** – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ
12. **Бліхар Марія Миронівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»
13. **Бойчук Богдан Олександрович** – студент-магістрант ННІ агроекології та землеустрою Національного університету водного господарства та природокористування
14. **Борисова Людмила Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної економіки Одеського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
15. **Брик Анастасія Володимирівна** – аспірант кафедри психології та педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України
16. **Булава Наталя Юріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету
17. **Весельська Людмила Антонівна** – кандидат наук з державного управління, докторант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президентові України
18. **Вільцанюк Оксана Миколаївна** – студентка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
19. **Віннічук Алла Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
20. **Внуков Євген Олександрович** – аспірант кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету
21. **Гавриш-Мусафір Анна Олександрівна** – аспірант кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту державного управління Української академії державного управління при Президентові України
22. **Гаджиева Гюнель** – докторант Института рукописей имени М. Физули Национальной академии наук Азербайджана
23. **Галаур Світлана Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
24. **Галиш Віта Василівна** – кандидат хімічних наук, асистент кафедри екології та технології рослинних полімерів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
25. **Ганзюк Світлана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Дніпродзержинського державного технічного університету
26. **Гарас Микола Нестерович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
27. **Гладун Галина Ігорівна** – викладач кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ

28. **Головка Анатолій Анатолійович** – аспірант Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України
29. **Голоядова Тетяна Олексіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та державного управління Інституту національного та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету
30. **Грабова Яніна Олександрівна** – здобувач кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
31. **Грабовенська Софія Петрівна** – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка
32. **Гричаник Наталія Іванівна** – аспірант Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
33. **Гуцол Марія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету
34. **Данилова Тетяна Вікторівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України
35. **Демишок Тетяна Іванівна** – аспірант Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
36. **Дичко Владислав Вікторович** – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання Донбаського педагогічного університету
37. **Діброва Алла Олегівна** – аспірант кафедри політології Запорізького національного університету
38. **Доценко Юрій Валерійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри ливарного виробництва Національної металургійної академії
39. **Єхалов Василій Віталійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анестезіології, інтенсивної терапії і медицини невідкладних станів ФПО ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
40. **Жарнікова Валерія Владиславівна** – магістр Київського національного торговельно-економічного університету
41. **Живоложний Артем Юрійович** – асистент кафедри ННЦ «Інститут біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
42. **Жукова Валентина Федорівна** – кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач кафедри технології переробки та зберігання продукції сільського господарства Таврійського державного агротехнологічного університету
43. **Завальнюк Володимир Васильович** – кандидат юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права, ректор Національного університету «Одеська юридична академія»
44. **Замятна Оксана Леонідівна** – аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка
45. **Зенікова Олена Іванівна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
46. **Зубрицька Оксана Василівна** – начальник служби у справах дітей Стрийської міської ради Львівської області
47. **Ільницька Галина Дмитрівна** – кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник Інституту надтвердих матеріалів імені В.М. Бакуля Національної академії наук України
48. **Каліцева Олена Вікторівна** – аспірант, старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
49. **Кіслов Денис Васильович** – кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри державного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України
50. **Колмакова Валерія Борисівна** – викладач кафедри іноземних мов факультету слов'янської філології Київського національного лінгвістичного університету
51. **Косолап Ольга Володимирівна** – аспірант кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»
52. **Костюк Дмитро Андрійович** – аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка
53. **Котковський Ростислав Володимирович** – здобувач кафедри обліку і аудиту підприємницької діяльності Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»
54. **Кравець Руслан Андрійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету
55. **Кравченко Одарка Олександрівна** – асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
56. **Кулачек Ярослав Вячеславович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри загальної хірургії Буковинського державного медичного університету
57. **Кулиев Бахруз** – доктор философии, докторант Института философии и права Национальной Академии наук Азербайджана
58. **Кулик Аліна Степанівна** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри технології переробки та зберігання продукції сільського господарства Таврійського державного агротехнологічного університету

59. **Куриленко Дана Володимирівна** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
60. **Кухта Оксана Ярославівна** – асистент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
61. **Ладоненко Марія Ігорівна** – викладач Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка
62. **Ларін Дмитро Ігорович** – магістр практичної психології, практичний психолог дошкільного навчального закладу № 40 міста Києва
63. **Лінькова Аліна Віталіївна** – студентка Дніпродзержинського державного технічного університету
64. **Луценко Олена Іванівна** – асистент кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
65. **Макєєва Ольга Миколаївна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
66. **Мартиненко Світлана Миколаївна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
67. **Мельник Ірина Валеріївна** – викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
68. **Муха Артем Андрійович** – аспірант, провідний інженер Інституту математичних машин та систем Національної академії наук України
69. **Назаренко Валентина Олександрівна** – студентка Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
70. **Наконечна Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті Національного університету біоресурсів і природокористування України
71. **Нестелєєв Максим Аркадійович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
72. **Нещадим Людмила Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету садівництва
73. **Ніколаєва Наталія Борисівна** – кандидат історичних наук, науковий співробітник історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
74. **Осадча Надія Василівна** – аспірант Київського національного лінгвістичного університету
75. **Остапчук Мар'яна Степанівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики судової медицини та психіатрії Львівського державного університету внутрішніх справ
76. **Пантелеєв Павло Григорович** – викладач кафедри нормальної та патологічної фізіології Луганського державного медичного університету
77. **Панчук Олександр Юхимович** – кандидат медичних наук, докторант кафедри загальної гігієни та екології Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
78. **Папуша Вадим Сергійович** – здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка
79. **Педченко Світлана Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
80. **Перепелиця Кирило Юрійович** – асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії
81. **Петровський Анатолій Францевич** – кандидат технічних наук, професор, професор кафедри технології будівельного виробництва Одеської державної академії будівництва та архітектури
82. **Плосконос Віктор Григорович** – кандидат технічних наук, доцент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
83. **Пчелін Віталій Борисович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ
84. **Романчук Віктор Васильович** – студент медичного факультету № 1 Буковинського державного медичного університету
85. **Рудень Денис Миколайович** – асистент кафедри історії і політології Національного університету біоресурсів і природокористування України
86. **Руснак Ілона Тарасівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
87. **Савенко Віктор Васильович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
88. **Савчук Галина Олександрівна** – викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету
89. **Савчук Олена Володимирівна** – клінічний ординатор кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету

90. **Садова Лариса Олександрівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
91. **Сажин Сергій Іпполітович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
92. **Саковська Олександра Юріївна** – аспірант кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія»
93. **Салата Галина Володимирівна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри книгознавства і бібліотекознавства Київського національного університету культури і мистецтв
94. **Санченко Олена Ігорівна** – аспірант кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»
95. **Святенко Тетяна Вікторівна** – доктор медичних наук, професор кафедри шкіряних і венеричних хвороб ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
96. **Селівьорстов Вадим Юрійович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри ливарного виробництва Національної металургійної академії України
97. **Сергєєв Григорій Леонідович** – викладач кафедри інформаційних систем і технологій Національного університету «Львівська політехніка»
98. **Сергєєва Наталія Петрівна** – асистент кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
99. **Сінельнікова Наталія Олегівна** – кандидат педагогічних наук, Київський університет імені Б.Д. Грінченка
100. **Слободянюк Ольга Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Одеського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
101. **Смишляк Аліна Вікторівна** – аспірант кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
102. **Соболєва-Терещенко Олена Анатоліївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри управління Київського університету імені Бориса Грінченка
103. **Соболь Наталія Віталіївна** – аспірант кафедра теорії та методики музичного мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
104. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
105. **Стецик Василь Васильович** – кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри аналітичної хімії Донецького національного університету
106. **Стецик Надія Іванівна** – клінічний ординатор кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
107. **Стратійчук Вікторія Миколаївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
108. **Супрун Світлана Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних відносин Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
109. **Сьоміна Анастасія Андріївна** – студентка філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
110. **Тащук Віктор Корнійович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
111. **Тележенко Любов Миколаївна** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри технології ресторанного і оздоровчого харчування Одеської національної академії харчових технологій
112. **Тимчук Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Уманського національного університету садівництва
113. **Токарева Віра Олександрівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»
114. **Токарський Олександр Олександрович** – студент Ужгородського національного університету
115. **Трохимець Сергій Миколайович** – старший викладач кафедри геодезії та картографії Національного університету водного господарства та природокористування
116. **Трубійчук Роман Павлович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
117. **Туренко Віталій Едуардович** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
118. **Умида Абасова** – диссертант кафедры струнных инструментов Бакинской музыкальной академии
119. **Федоренко Іванна Володимирівна** – аспірант Національного авіаційного університету
120. **Федухін Олександр Вікторович** – доктор технічних наук, старший науковий співробітник Інституту математичних машин та систем Національної академії наук України

121. **Фелонюк Тарас Анатолійович** – аспірант кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
122. **Харитонова Тетяна Євгенівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»
123. **Харманська Ілона Борисівна** – лікар невролог дитячий Міської дитячої клінічної лікарні м. Чернівці
124. **Хільчевська Вікторія Станіславівна** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
125. **Хоботова Наталія Володимирівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри оториноларингології ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
126. **Хрутьба Юлія Сергіївна** – аспірант кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка
127. **Цилюрик Тетяна Вячеславівна** – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
128. **Чирук Євангеліна Гордіївна** – асистент кафедри бібліотекознавства і бібліографії Львівського національного університету імені Івана Франка
129. **Шевченко Валентина Миколаївна** – кандидат наук з державного управління, доцент, докторант кафедри педагогіки та психології Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
130. **Шейко Віталій Ілліч** – доктор біологічних наук, професор кафедри біології людини та тварин, проректор з науково-педагогічної роботи Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
131. **Шейн Аліна Вікторівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
132. **Шемуда Марина Григорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
133. **Шилін Денис Вікторович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
134. **Шкворченко Наталія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету
135. **Школяр Мар'яна Володимирівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»
136. **Шкуліпа Людмила Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри теорії бухгалтерського обліку Національної академії статистики, обліку та аудиту
137. **Шубенкіна Вікторія Олександрівна** – студентка Одеської державної академії будівництва та архітектури
138. **Шульган Роман Богданович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри землеустрою, кадастру, моніторингу земель та геоінформатики Національного університету водного господарства та природокористування
139. **Шульська Наталія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри соціальних комунікацій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
140. **Яковчук Ольга Леонідівна** – викладач біохімії Криворізького коледжу економіки та управління Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
141. **Янчук Олександр Євгенович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри геодезії та картографії Національного університету водного господарства та природокористування
142. **Ярмоліцька Наталія Вікторівна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 8 (35) серпень, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: Г. Кривогуз
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 25.08.2016 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 23,48. Тираж 100 прим.
Зам. 0816-45.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.